SVPPLEX LIBELLVS
VALACHORVM
TRANSSILVANIÆ
IVRA TRIBVS RECEPTIS NATIONIBVS COMMVNIA
POSTLIMINIO SIBI ADSERI
POSTVLANTIVM.

CVM NOTIS HISTORICO - CRITICIS
I. C. E.
CIVIS TRANSSILVANI.

CLAVDIOPOLI.

Sumptibus et Typis Martini Hochmeister, Caes. Reg. Dicast. Typographi &pr.

Biblioteca de istorie a României

David Prodan

Supplex Libellus Valachorum

Din istoria formării naţiunii române

editura enciclopedică

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
PRODAN, DAVID,
Supplex Libellus Valachorum / David Prodan. - Ed. a 2-a, rev. - Bucureşti : Editura Enciclopedică, 2013

Index

ISBN 978-973-45-0433-9

David Prodan

Supplex Libellus Valachorum

Din istoria formării naţiunii române

editura enciclopedică
Bucureşti, 2013

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
Str. Luigi Cazzavillan nr. 17, sector 1, Bucureşti
Tel.: 021.317.90.35; Fax: 0378-105,718
e-mail: *difuzare@edituraenciclopedica.ro*
www.edituraenciclopedică.ro
www.universenciclopedic.ro

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial"

Redactor: Marcel POPA
Tehnoredactor: Maria-Cristina CHIVU
Coperta: Mariana MÎRZEA

Mulţumim Doamnei VICTORIA IUGA, nepoata şi executorul testamentar al Prof. acad. DAVID PRODAN, pentru acordul pe care ni l-a acordat în tipărirea lucrării

ISBN: 978-973-45-0433-9

© EDITURA ENCICLOPEDICĂ Bucureşti

Memoriei prietenilor mei
Ion Breazu
şi
Ion Chinezu
închin această ediţie

Supplex Libellus Valachorum al profesorului David Prodan reprezintă, sub mai multe aspecte, un caz exemplar al culturii noastre moderne. După cum mărturisea el însuşi, geneza scrierii acestei cărţi este legată de susţinerea tezei sale de doctorat, dedicată *Răscoalei lui Horea în comitatele Cluj şi Turda* (1938), când imaginea pe care o propune cercetarea sa asupra răscoalei ţărăneşti a intrat în conflict cu imaginea devenită tradiţională în istoriografia română a unei confruntări pe baze etnice – românii împotriva maghiarilor – D. Prodan a pus în lumină aspectul social, relevând prezenţa ţăranilor unguri alături de cei români împotriva nobilimii. Plasând răscoala lui Horea în perspectiva luptei de emancipare naţională a românilor transilvăneni, el a arătat că *Răscoala lui Horea* şi *Supplexul* românilor de la 1791 erau două fenomene paralele dar complementare şi având acelaşi fundament în istoria socială a românilor transilvăneni. „Îmi voi susţine ideile în scris!" spunea D. Prodan comisiei care, deşi în dezacord ştiinţific cu el, îi acorda cu felicitări titlul de doctor, recomandând şi susţinând tipărirea tezei.

Şi a făcut acest lucru în 1948 într-o primă ediţie a *Supplexului* a cărei difuzare a fost boicotată de proaspeţii convertiţi la o nouă culoare politică, multe din exemplare fiind păstrate în depozitele de la subsol ale celei mai mari librării din Cluj, fiind date apoi la topit ca marfă nevandabilă. Atunci o făcuse şi ca un gest de distanţare faţă de excelentul studiu al lui D. Popovici, *Literatura română în epoca luminilor*, căci, în viziunea istoricului Prodan, Şcoala Ardeleană şi suplica din 1791 nu puteau fi privite doar din perspectiva unor influenţe şi relaţii culturale, ci trebuiau explicate prin receptarea acestora în societatea românească. Fie-mi permisă o paranteză: am asistat prin anii '82–'83 la întâlnirea Ioanei Petrescu, fiica lui D. Popovici, cu profesorul Prodan şi cu fosta ei învăţătoare, Florica Prodan, soţia istoricului. Ioana mărturisea că ea

preda literatura Şcolii Ardelene având în minte cartea tatălui său şi în suflet pe cea a profesorului D. Prodan.

Studiul profesorului D. Prodan a fost, sub toate formele sale de redactare, o carte suspectă pentru oficialitate. Căci cum putea fi altcumva privită o carte de istorie în care nu erau citaţi clasicii marxismului, ultimele cuvântări, congrese şi plenare sau numele unui savant sovietic?

Mai era cartea lui David Prodan o replică dată interpretării forţat marxiste, care privea mişcarea naţională ca un fenomen negativ.

A revenit asupra subiectului într-o nouă ediţie, în 1968, şi apoi în alte două ediţii, de fiecare dată îmbogăţind şi completând-o pe cea precedentă.

Aşa cum ni se arată *Supplexul* profesorului D. Prodan, acesta este rezultatul unei profunde meditaţii asupra istoriei noastre (alături de *Răscoala lui Horea*, a cărei geneză a durat, şi ea, mai bine de cincizeci de ani), căutând răspunsuri, dar, mai mult, incitând cititorul să meargă mai departe în investigaţie.

Rod al unei munci neobosite, elaborat în timp îndelungat şi în mai multe variante, *Supplex Libellus Valachorum* constituie, pe de o parte, mărturia evoluţiei istoricului David Prodan, a drumului unei ipoteze de lucru, devenită certitudine. Ecou al evoluţiei unei conştiinţe exemplare, pe de altă parte, cartea este formatoare de conştiinţe. Şi nu lipsit de importanţă ne apare stilul lucrării, masiv, cu o terminologie ştiinţifică proprie, îndelung şlefuit.

Lucrarea profesorului D. Prodan se numără printre puţinele cărţi de istorie cărora, oricâtă informaţie suplimentară le-am adăuga, nu putem să le schimbăm perspectiva. Sau, chiar dacă se porneşte dintr-o altă perspectivă, nu poţi să nu te referi insistent la ea.

Supplex Libellus Valachorum este o cercetare care depăşeşte cu mult interesul istoricului, reprezentând o cercetare profundă asupra resorturilor şi originilor mişcării noastre naţionale. Este o carte care nu poate lipsi din biblioteca nici unui om doritor de adevăr.

Supplex Libellus Valachorum e o carte de istorie pe care trecerea timpului nu o poate eroda; ea este un punct de referinţă al culturii noastre contemporane.

Alin Mihai Gherman

PREFAŢĂ
la ediţia din 1984

Tezele de faţă au ieşit în larg acum 34 de ani, pe un vânt neprielnic, într-un timp când nu lipseau insinuările că romanii, care ne-au hotărât fiinţa, ne-au dat limba şi pentru vecie numele, aşezându-ne în marea familie a popoarelor romanice, nu sunt decât „cotropitori", latinitatea care ne însufleţise până aci, „uzurpare", Şcoala ardeleană care ne-a trezit la conştiinţă, „reacţionară", limba încercată de corifeii ei, o limbă „artificială", „păsărească", când teze ca cele de faţă erau suspectate sub nume de „nationalism".

Azi am satisfacţia că cercetările de toate naturile, mulţimea de lucrări care s-au produs de atunci încoace şi se produc mereu sub ochii noştri nu le-au infirmat, le pot menţine şi azi. Nici ediţiile succesive ale lucrării nu le-au schimbat, le-au fortificat doar cu noi probe, cu noi materiale ilustrative, izbutind la imaginea îmbogăţită de azi. Scoţând această nouă ediţie, am socotit doar să o fortific încă cu noi materiale, cu mici precizări, de detaliu, să o pun la curent, sumar cel puţin, cu această prodigioasă literatură, să mă încolonez în lungul şir al numelor care o ilustrează – şi care sunt prea multe pentru a le încerca înşirarea fără riscul de a comite omisiuni sau nedreptăţi – să mă înscriu în peisajul, luxuriant de acum, al unei mari teme de istorie naţională. *Un cuvânt de mulţumire şi de recunoştinţă frăţească pentru toţi.*

Drept anexe am menţinut textul lui Supplex Libellus, cu traducerea, atât de riguroasă, făcută de prof. Th. A. Naum. Azi pot face categoric afirmaţia, ceea ce înainte numai bănuiam, că textul din Arhiva Guvernului Transilvaniei, scriptele Diaetale, pe care l-am reprodus, e chiar originalul. De astă dată îl redau doar în grafia lui, păstrându-i întocmai ortografia. Şi, fireşte, în aceeaşi competentă traducere. Adaug aici drept documentare şi textul celui de-al doilea Supplex Libellus, minus anexele, iarăşi în grafia timpului, acesta, în lipsa piesei originale, reprodus din Protocolul de texte care au ilustrat acţiunea, întocmit

atunci la Episcopia din Oradea şi păstrat azi în Biblioteca Filialei Academiei din Cluj. Şi înaintea lor acel precursor „Supplex Libellus" din 1743 al lui Inochentie Micu.

Un cuvânt de recunoştinţă Editurii Ştiinţifice şi Enciclopedice, directorului său Mircea Mâciu, care nu numai a primit, a solicitat chiar această reeditare şi redactorului meu de carte, Marcel Popa, care a luat asupra sa, cu tot devotamentul care-l caracterizează, întreaga sarcină ingrată a editării, cu toate dificultăţile ei.

Cluj, februarie, 1982

D.P.

IMPORTANŢA MEMORIULUI

Supplex Libellus Valachorum, cum a rămas numit în istorie memoriul de la 1791, este, fără discuţie, cel mai important act politic al românilor din Transilvania în cursul secolului al XVIII-lea. La această importanţă el s-a ridicat atât prin greutatea postulatelor lui, cât şi prin amploarea fundamentării lor şi nu mai puţin prin consecinţele lui.

Supplex Libellus Valachorum este un act sintetic, formulând revendicări generale, în intenţiile sale revendicările unui popor. El nu este opera unui singur cap, este produsul colectiv al mai multor personalităţi reprezentative, revendicându-şi pe bună dreptate caracterul de act reprezentativ. El nu este o apariţie spontană, rod al momentului, nici un act singuratic, fără ascendenţă; un timp îndelungat de pregătire îl precedă, o serie lungă de alte acte îi punctează genealogia. El nu e nici cel mai cuprinzător, nici cel mai agresiv, memoriile lui Inochentie Micu au o problematică mai cutezătoare şi mai largă, nici cel mai bine redactat, al doilea Supplex, din 1792, îl întrece. Nu este nici un act încheiat, menit doar momentului, el a rămas un program de luptă şi pentru generaţiile următoare. Dat publicităţii încă în 1791, a fost încredinţat şi opiniei publice, a generat întinse polemici, prelungite în studiile istorice.

Supplex Libellus nu constituie deci nici un început şi nici un sfârşit, el constituie doar un important moment într-o organică şi istorică luptă politică, un act fundamental, intrat ca atare în conştiinţa istorică. Principiile formulate în el, născându-se destul de timpuriu, în secolul al XVIII-lea, îşi prelungesc efectele până târziu, în secolul al XlX-lea. Rămâne îndreptarul politic pentru multă vreme; se revine mereu asupra lui, la 1804, 1834, 1837, 1842, e invocat, chemat în ajutor în felurite împrejurări, e de acum arma de luptă la îndemână, îi simţim puterea în discursul lui Simion Bărnuţiu din catedrala Blajului, în Revoluţia din 1848; i-o simţim şi în dieta din 1863 – 1864. Memorandul, la

un răstimp de o sută de ani, e moştenitorul lui în linie dreaptă. Geneza lui este însăşi lupta pentru ridicare politică a românilor din Transilvania, el reprezintă sintetic această luptă.

Dar memoriul creşte în importanţă şi prin momentul istoric în care s-a născut.

El s-a născut într-un timp când gânduri mari de înnoire se înfruntau în întreaga Europă. Valurile înnoitoare ale luminismului răzbătuseră până în cele mai îndepărtate colţuri ale ei. Iar acum, în Franţa, forţele noi sociale de doi ani spărgeau cu toată furia tiparele învechite ale lumii feudale, valurile Revoluţiei dezlănţuite surpau din temelii vechile aşezăminte, forţele revoluţionare durau o orânduire nouă. Franţa îşi revărsa spre Europa acum nu numai ideile de înnoire, ci şi exemplul mobilizator al acţiunii necesare. Memoriul rămâne astfel nu numai un indicator al unei evoluţii locale, el ne comunică şi măsura în care această evoluţie a fost antrenată în marile valuri de înnoire sau de prefacere a lumii europene.

Pe plan local, memoriul s-a produs la un an după moartea împăratului reformator Iosif al II-lea, şi se adresează urmaşului său, Leopold al II-lea. Sau, determinând timpul politic: sistemul iozefin tocmai se prăbuşise, împăratul Iosif, în faţa morţii, dezamăgit în eforturile sale, însuşi cuprins de teamă în faţa revoluţiei dezlănţuite, îşi revocase reformele, şi acum, la început de regim nou, ne aflăm în plină fierbere politică, în febra refacerii constituţionale a marelui imperiu, tulburat adânc de reformele sale. După atâta timp de experienţă absolutistă, după această lungă întrerupere, şi în Ungaria şi în Transilvania sunt convocate iarăşi dietele. Sunt chemate puterile constituţionale ale ţării, Stările şi Ordinele (Status et Ordines), să le refacă sau să le revizuiască aşezămintele. Dar şi să-şi facă proba în faţa marilor prefaceri.

Poporul român din Transilvania îşi formula deci revendicările într-un moment deosebit de important, şi sub raport intern, şi sub raport extern. Toate forţele politice, toate popoarele ţării se văd puse în situaţia de a-şi formula revendicările, toate se simt stimulate de evenimente să acţioneze. Supplex Libellus nu mai constituie astfel nici sub acest raport un fenomen singuratic: românii întreprindeau o acţiune pe care o întreprindeau şi alte popoare ale ţării.

Actul politic românesc de la 1791 a fost judecat în felurite chipuri. Interpretările care i s-au dat sunt variate şi adesea contradictorii. „Divergenţele vin fie din curentele politice sau ideologice în care a evoluat intelectualitatea românească, fie din concepţiile istorice care s-au perindat. Dar promovând un proces politic pe plan naţional, divergenţele vin cu deosebire, firește, din taberele naţionale în luptă.

Luate în ansamblul lor, judecăţile oscilează între două extreme, de-a dreptul antipodice. La una Supplex Libellus e socotit un act puternic întemeiat, avansat,

îndreptat cu faţa spre viitor, revoluţionar chiar, intrând în marele curent stârnit de Revoluţia franceză. La cealaltă, dimpotrivă, e socotit doar un act naiv argumentat, retrograd, îndreptat cu faţa spre trecut, spre conḍamnatul regim feudal[1], un act care n-ar fi cu nimic mai presus de raţionamentele întârziate ale claselor feudale stăpânitoare împotriva cărora lupta. Sau, recunoscându-i-se amândouă laturile, se pune cu preferinţă accentul când pe una, când pe alta. Acelaşi act e judecat deci când un act avansat, progresist, revoluţionar, când retrograd, conservativ, la nivelul mentalităţii lumii vechi.

Încercând aici să-i fixăm încă o dată poziţia istorică, plasându-l în contextul mai larg nu numai al istoriei proprii, ci şi al popoarelor din răsăritul Europei, ba şi al ideologiei europene a timpului, aducându-l la nivelul cunoştinţelor şi concepţiei noastre istorice de azi, vom porni iarăşi de la textul publicat de mai multe ori, de la documentaţia cunoscută şi de la lucrările care s-au ocupat special de el. Dar vom încerca şi întregirile posibile. Documentaţia cunoscută azi e destul de bogată, cercetările destul de întinse pentru a putea încerca încă un pas înainte[2].

---

[1] „...requête appuyée par des arguments tirés de l'histoire et portant la forte empreinte du régime féodal" – îl judecă, de pildă, Ladislau Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 298. „C'est a cette diète (1791) qu'on discuta la fameuse supplique des Roumains *(Supplex Libellus Valachorum)* qui demande la reconnaissance du peuple roumain comme quatrième Ordre féodal" — se exprimă Eugène Berlász, *Seigneur hongrois, paysan roumain en Transylvanie*, în „Revue d'Histoire Comparée", XXIV (1946), p. 255. Zoltán I. Tóth consideră că „mişcarea românească este în primul rând mişcare feudală, dar în care se ascund şi elementele dezvoltării burgheze încolţind în sânul societăţii româneşti şi acestea colorează forma nobiliară (*nemesi-rendi*) a imaginii" (Zoltán I. Tóth, *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848)*, Budapesta, 1959, p. 27). În schimb, asupra caracterului revoluţionar al actului şi integrării lui în ideologia Revoluţiei franceze, vezi, de pildă, N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, Bucureşti, 1938, p. 85–91.

[2] Lucrări mai importante de la care pornim: Ioan Lupaş, *Contribuţiuni la istoria Românilor ardeleni, 1780–1792*, Bucureşti, 1915, 207 p., extras din „An. Ac. Rom." Mem. Secţ. Ist., seria II, tom. XXXVII, p. 607–813; Zenovie Pâclişanu, *Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790–1792*, Bucureşti, 1923, 115 p., extras din „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., seria III, tom. I, p. 33–147; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, 516 p., lucrare fixând cadrele mari, europene, în care se mişcă luminismul românesc; Zoltán I. Tóth, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Budapesta, 1946, 413 p., urmărind geneza locală, raporturile cu cultura maghiară mai ales, ale mişcării naţionale româneşti. Pentru ultimele interpretări din partea maghiară, vezi *Magyarország története*, III, Budapesta, 1961; Endre Arató, *A nemzetségi kérdés Magyarországon*, I. 1790–1840, Budapesta, 1960, iar din partea românească *Istoria României*, III, 1964, p. 813–849. Mai nou Endre Arató, *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*, Budapesta, 1975; Niederhauser Emil, *A nemzeti megújulási mozgalmok Kelet-Európában*, Budapesta, 1977; Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapesta, 1980; Keith Hitchins, *The Rumanian national movement in Transylvania 1780–1849*, Harvard University Press, 1969. V. şi versiunea românească; Mathias Bernath, *Habsburg un die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972;

CUPRINSUL MEMORIULUI

Pentru a putea porni la interpretarea lui, să-i rezumăm mai întâi cuprinsul.

Memoriul se deschide chiar cu enunţarea tezei sale fundamentale:

Întrucât în cârmuirea împărăţiei ţinta cea mai înaltă şi gândul cel mai îndreptăţit al împăratului e ca pretutindeni „drepturile atât ale omului, cât şi ale societăţii civile" să se extindă la toţi membrii care prin unirea lor o alcătuiesc şi cu viaţa şi avutul lor îi poartă sarcinile, şi ca nici o parte a cetăţenilor să nu lipsească cu sila pe alta de drepturile ei şi să o asuprească, naţiunea română cere să i se redea drepturile străvechi (*pristina iura*), de care a fost despuiată în secolul trecut fără nici un drept, ci numai prin vitregia timpului[1].

Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976. Din bogata literatură mai nouă românească: Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Bucureşti, 1972; Ion Lungu, *Şcoala ardeleană*, Cluj, 1978;Gheorghe Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848*, Iaşi, 1980; Pompiliu Teodor, *Enlightenment and Romanian Society*, Cluj, 1980; „Cahiers Roumains d'études littéraires", 2/1977, sub titlul generic *Les Lumières chez les Roumains*, precum şi 2/1979, *Lumières roumaines-Lumières européennes*, şi cu deosebire întinsa *Bibliographie des Lumières roumaines*, întocmită de N. Bocşan, care apare consecutiv în revistă. Multe nume şi lucrări remarcabile vor apărea în cursul expunerii. O trecere succintă în revistă a noilor cercetări, Ioan Nistor, *Nouvelles recherches et conceptions sur les Lumières roumaines*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1980, nr. 2–3, p. 521–553.

[1] Teza e cuprinsă şi în titlul memoriului tipărit de Ioan Piuariu-Molnar, *Repraesentatio et humillimae preces universae in Transylvania valachicae nationis se pro regnicolari natione qualis fuit, authoritate regia declarari, seque ad usum omnium iurium civilium, ex quo non lege, non iure, sed temporum duntaxat iniuria cum initio praesertim superioris saeculi exclusa est, reponi de genu supplicantis*, Martio MDCCLXXXXI, Jassy, 1791, 46 p. O altă ediţie contemporană a textului e a lui I. C. E/der/, *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium*. Cum notis historico-critic I.C.E. civis transilvani, Claudiopoli, 1791, 59 p. După această ediţie a lui I.C. Eder a rămas

Căci:

Naţiunea română este azi cea mai veche dintre toate naţiunile Transilvaniei. Ea se trage din coloniştii lui Traian, rămaşi aci şi după retragerea aureliană, care de atunci trăiesc aici fără întrerupere. Năvălirile barbare nu i-au putut disloca. Înlăturând până la venirea ungurilor stăpânirile străine, ei au trăit aici sub principi aleşi din neamul lor. Numele de vlahi, sub care îi găsesc aici ungurii, nu e decât numele pe care popoarele slave îl dau românilor, italicilor şi latinilor.

Când ungurii au năvălit în Transilvania sub ducele lor Tuhutum, pe români i-au găsit aici, după mărturia notarului anonim al regelui Bela[2] sub stăpânirea ducelui lor Gelu. În lupta pe care a avut-o cu ei pentru apărarea patriei sale însă, Gelu a fost nenorocos, căci în ea el şi-a pierdut şi domnia şi viaţa. Românii, văzând soarta nenorocită a domnului lor, nu s-au mai împotrivit ungurilor; de bunăvoie dându-şi dreapta, şi-au ales şi ei domn pe Tuhutum, întărindu-şi cu jurământ credinţa.

Cât priveşte religia, românii erau creştini încă de pe vremea stăpânirii romane. Ungurii din Transilvania, unii au primit credinţa creştină sub forma răsăriteană; ducele lor Gyula, nepotul lui Tuhutum, s-a creştinat la Constantinopol. Ceilalţi s-au creştinat abia după ce regele Ştefan cel Sfânt a adaus Transilvania la regatul Ungariei. Dar aceştia s-au creştinat în formă apuseană, atrăgând treptat la acea formă şi pe aceia, încât aproape numai românii au mai rămas la biserica răsăriteană.

Cu toate acestea însă, drepturile cetăţeneşti erau comune pentru amândouă neamurile, şi maghiar şi român, încă de pe când s-au unit într-o singură „societate" sub ducele Tuhutum[3]. Drept dovadă e suficientă cartea Conventului din Cluj-Mănăştur, de la 1437, în care Paulus Magnus de Vayda Haza poartă titlul de *vexilifer universitatis Regnicolarum Hungarorum et Valachorum in partibus Transilvanicis*. Mai mult, „universitatea regnicolară a ungurilor şi românilor" îşi deducea imunităţile dintr-o diplomă a regelui Ştefan cel Sfânt,

---

memoriul în istorie cu titlul de „*Supplex Libellus Valachorum*". Traducerea românească a textului din *Cartea de aur* a lui T.V. Păcăţianu, vol. I, e a lui E. Dăianu, care a scos şi o altă ediţie a memoriului: Dr. Elie Dăianu, *Supplex Libellus Valachorum, 1791*. Text original şi traducere românească, Sibiu, 1901, 67 p. Iar în lucrarea de faţă, în anexe, text şi traducere de Th. Naum. Azi şi o ediţie maghiară, text şi traducere, Köllö Károly, şi una engleză, D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum or the political struggle of the Romanians in Transylvania during the 18th century*, Bucharest, 1971. Precum şi germană, *Supplex Libellus Valachorum. Aus des Geschichte der rumänischen Nationsbildung 1700–1848*, Bukarest, 1981.

[2] Cronica notarului anonim fusese publicată la 1746.

[3] „...jura civitatis utrique genti, Hungaricae scilicet et Valachicae, a tempore quo sub Duce Tuhutum in unam societatem coaluere communia erant..."

ceea ce e încă un argument că amândouă naţiunile au avut aceleaşi imunităţi şi s-au bucurat de aceleaşi drepturi „regnicolare" (cetăţeneşti).

E adevărat, chiar în acelaşi an s-a făcut şi uniunea celor trei naţiuni, unguri, secui şi saşi, dar această uniune n-a dăunat cu nimic drepturilor naţiunii române. Dimpotrivă, soarta ei tocmai în acest secol era în floare. Atunci se ridică Ioan Huniade Corvinul la cele mai înalte demnităţi, atunci fu înălţat fiul său, Matias, chiar pe tronul ţării. Iar în secolul următor se distinseră Ioan Getzi, Ştefan Josika, Nicolae Olahus şi alţii. Până în secolul al XVII-lea românii au putut purta şi ei tot felul de funcţii şi demnităţi, s-au bucurat de aceleaşi drepturi regnicolare ca şi ceilalţi cetăţeni ai ţării.

Reforma din secolul al XVI-lea scindă cele trei naţiuni unite în patru părţi: romano-catolici, calvino-reformaţi, evanghelico-luterani şi socino-unitarieni. Pentru a stabili o siguranţă în raporturile dintre noile religii, dietele formulară articole noi de legi şi astfel se declarară cele patru religii „recepte". În aceste legi nu se pomeneşte nimic despre biserica greco-orientală, de care neamul românesc ţine încă din timpul creştinării sale şi nici nu se putea pomeni, căci noile articole aveau ca obiect doar religiile născute din reforma bisericii latine. Biserica greco-orientală, mai bine zis poporul românesc, a rămas prin urmare şi pe mai departe în starea de mai înainte, adică în exerciţiul liber al religiei sale şi în folosinţa tuturor drepturilor legate de el.

Soarta aceasta prielnică a neamului românesc s-a schimbat abia în secolul al XVII-lea, atunci când atât condiţiile uniunii celor trei naţiuni, cât şi articolele de lege alcătuite în favoarea celor patru religii recepte s-au introdus în colecţia de legi *Approbatae Constitutiones*. Numai în această colecţie s-au strecurat textele injurioase pentru naţiunea română, ca: „tolerată", „neadmisă între Stări", „tolerată pentru folosul ţării", „admisă în ţară pentru folosul public", „ea neluând în seamă starea sa de jos", „religia naţiunii române nu e între cele patru religii recepte" şi altele. Aceste texte nu se întemeiază pe nici o lege pozitivă, ele sunt doar adăugiri ale compilatorilor. Şi nici în această colecţie n-au fost introduse sub forma legală a unor statute aprobate, ceea ce nici nu se putea face fără citarea articolelor de lege pe care ele se întemeiază, articole care niciodată n-au existat; ele au fost introduse doar în formă de preambul la alte statute legale. Totuşi a devenit aproape generală opinia că naţiunea şi religia românească ar fi numai tolerate.

Naţiunea română să nu fie socotită între Stări? La 1437 doar Stările, sau mai bine, universitatea cetăţenilor ţării o constituiau naţiunile maghiară şi română şi de atunci nici o lege n-a statornicit altfel.

Numai admisă pentru folosul public? E de neînţeles cum s-a putut spune aceasta despre naţiunea română, care este mult mai veche decât toate celelalte naţiuni ale ţării. Dacă e vorba de „admis", apoi termenul s-ar putea aplica cu

mai mult temei celorlalte naţiuni, despre care se ştie că au venit în ţară mult mai târziu. Nu românii, ci ele au fost admise la conlocuire şi la drepturi cetăţeneşti, fie prin pacturi încheiate *(pactis conventis)*, fie prin privilegiile principilor. Românii, alegându-şi de bunăvoie domn pe Tuhutum, au admis de bunăvoie pe unguri la conlocuire, la concetăţenie *(concivilitate)* şi la comuniunea drepturilor regnicolare. Pactul încheiat între cele două naţiuni reiese limpede din cuvintele notarului anonim: *propria voluntate dextram dantes Valachi in suum etiam Dominum elegerunt Hungarorum ducem Tuhutum*. Saşii au venit şi au fost admişi în secolul al XII-lea, armenii şi bulgarii în secolul al XVII-lea. Germanii împăratului Leopold înşişi au fost admişi la sfârşitul secolului al XVII-lea, tot aşa cum fuseseră şi ungurii la sfârşitul secolului al IX-lea. Aşa cum românii admiseseră la concetăţenie pe unguri prin alegerea de bunăvoie a lui Tuhutum, aşa au admis şi Stările ardelene la concetăţenie pe germani prin supunere de bunăvoie Casei austriece.

Tolerată pentru folosul ţării? Dacă o luăm aşa, aceasta se poate spune şi despre celelalte naţiuni; toate sunt doar tolerate pentru folosul ţării. Dar dacă „tolerat" înseamnă lipsit de existenţă legală apoi termenul nu mai poate fi aplicat nici naţiunii şi nici religiei românilor, când se ştie cu siguranţă că ele sunt cele mai vechi în ţară, că naţiunea românilor s-a bucurat de drepturi regnicolare şi religia lor de cel mai liber exerciţiu şi că nu există nici o lege care să le fi privat de drepturi şi să le fi declarat tolerate.

Că religia românilor nu e numărată între religiile numite recepte nu poate schimba cu nimic situaţia. Recepte au fost declarate în secolul al XVII-lea numai religiile care ori n-au existat înainte, cum sunt cea reformată, evanghelică sau unitariană, ori au existat şi mai înainte, dar au fost tulburate prin lege în liberul lor exerciţiu şi în drepturile avute mai înainte, ajungând să fie aproape extirpate, cum e cea romano-catolică. Dacă termenul „recept" ar fi luat în înţelesul că numai acele religii se bucură de existenţă legală şi de exerciţiu liber care se numesc recepte, atunci această numire nu poate fi refuzată nici religiei românilor, care e cea mai veche în ţară, care s-a bucurat totdeauna de exerciţiu public şi pe care nici o lege publică n-a oprit-o de la aceasta.

Cât priveşte adaosul din condiţiile uniunii celor trei naţiuni: *E tribus Nationibus consistente Regno*, introdus în Constituţiile Aprobate, nu poate avea nici el alt înţeles decât că trei sunt naţiunile care s-au unit şi nicidecum că numai acele trei naţiuni ar constitui universitatea cetăţenilor, adică Stările şi Ordinele ţării. Cu atât mai puţin, cu cât naţiunea română se bucura doar de drepturi regnicolare şi constituia, împreună cu cea maghiară, universitatea cetăţenilor cu mult înainte de încheierea uniunii dintre unguri, secui şi saşi, drepturi de care ea niciodată n-a fost despuiată prin vreo lege pozitivă.

Aşadar soarta tristă de azi a românilor din Transilvania se datoreşte nu legilor, ci nedreptăţii timpurilor. Puterea legislativă nici nu putea săvârşi o atât de mare nedreptate, să priveze naţiunea cea mai veche a ţării de drepturile sale civile *(juribus civilibus)*, consfinţite prin „pacte încheiate" *(pacta conventa)*. Chiar dacă soarta ar fi adus cu sine ca clerul ei să fie exclus de la drepturile de care se bucură clerul celorlalte naţiuni, şi nobilimea ei să fie şi ea exclusă de la oficii, şi cu deosebire de la demnităţile mai înalte, naţiunea, ea n-a fost exclusă nicicând de la exerciţiul cel mai liber al religiei sale şi nici de la imunităţile şi privilegiile nobilimii. Atâţia nobili români doar, care şi-au schimbat religia grecească cu cea romano-catolică sau reformată, au putut şi pot şi acum să ajungă şi la cele mai înalte demnităţi. Dovadă familiile conţilor Kendefi, baronilor Josika, Huszár, Naláczi, o mare parte a familiilor nobile din comitatul Hunedoarei şi districtul Făgăraşului. Deşi aceste familii şi multe alte familii fruntaşe ale ţării îşi deduc originea din neamul românilor *(Valachorum gente)*.

Chiar şi sub principii care au cârmuit după inserarea adaosurilor, din care s-a născut opinia că naţiunea românilor e numai tolerată, mulţi au fost ridicaţi din neamul românilor, mai ales pentru faptele lor de arme, în rândul adevăraţilor nobili, şi iarăşi mulţi au fost dăruiţi cu drepturi de posesiune (nobili donatari, stăpâni de pământ), bucurându-se toţi până azi de toate drepturile ca şi nobilii celorlalte naţiuni în aceeaşi stare. De unde urmează că naţiunea română nicicând n-a fost despuiată prin putere legislativă de drepturile sale regnicolare şi nici n-a fost declarată tolerată, căci altfel nobilii creaţi din sânul ei nu s-ar fi putut bucura decât de onoarea nobleţei, ca armenii de pildă, nu şi de drepturile şi imunităţile legale împreunate cu ea.

De altcum un statut care să priveze naţiunea cea mai veche şi cea mai numeroasă de drepturile cetăţeneşti *(juribus civitatis)* n-ar fi făcut altceva decât să anihileze acea societate civilă *(societatem civilem)* a ungurilor şi românilor de la sfârşitul secolului al IX-lea şi să readucă starea dinainte de convenţie, adică starea de război. Cele două naţiuni ar fi trebuit să lupte din nou, până când una din ele ar fi subjugat-o pe cealaltă, sau până când ele ar fi ajuns la un nou pact. Cum însă nu s-a întâmplat nici una, nici alta, pactele vechi au rămas în vigoare.

Aşa stând lucrurile, atârnă numai de dreptatea şi îndurarea principelui să repună această naţiune lovită de soartă în toate drepturile ei de mai înainte.

A recunoscut aceasta împăratul Leopold I, care nu numai clerul român unit cu biserica catolică l-a admis la toate drepturile, privilegiile şi beneficiile clerului celorlalte religii, dar prin diploma din 1701 a hotărât ca toţi românii, chiar şi mirenii şi plebeii, care se vor uni cu biserica romană să se numere numaidecât în Starea catolică *(Statui Catholico adnumerentur)* şi astfel să se socotească între Stări *(inter Status computentur)*. A recunoscut aceasta împărăteasa

Maria Tereza, confirmând la începutul domniei sale încă, privilegiile şi diplomele date de bunul său românilor.

„A recunoscut-o aceasta, în sfârşit – şi aici merită să citäm textul – acel fericit împărat de veşnică memorie, preadreptul şi preamarele nostru împărat losif al doilea, care a înţeles drepturile pure şi simple atât ale omului, cât şi ale cetăţeanului *(tum hominis, tum civis jura intellexit)*, care a recunoscut nedreptatea şi asuprirea, care a văzut cu ochii săi şi s-a convins pe deplin că naţiunea română este şi mult mai numeroasă decât celelalte ale provinciei, şi de foarte mare folos în timp de pace ca şi în timp de război; de aceea, voind a-şi îndeplini sarcina de principe preadrept, spre a reda cetăţenilor drepturile, spre a preîntâmpina orice discordie şi dezbinare între naţiuni, lăsând la o parte toate prejudecăţile celor ce stăteau împotrivă, adeseori a hotărât cu multă îndurare ca, pe viitor, ştergându-se cu totul orice nedreaptă discriminare de inegalitate *(inaequalitatis)*, românii, chiar fără să se mai aibă în vedere naţiunea şi religia, să se bucure cu desăvârşire de aceleaşi drepturi şi beneficii întocmai ca şi celelalte neamuri *(gentes)* din acest principat, şi de aceea fiindcă ei poartă sarcini egale să dobândească şi drepturi şi beneficii egale".

Hotărârile principilor însă au avut prea puţin efect. Clerul unit, ce-i drept, se bucură de unele imunităţi, dar nu de drepturile şi beneficiile clerului celorlalte naţiuni. Clerul neunit nu e scutit nici măcar de dări. Nobilii români, mai ales din comitate, nu ajung nici azi decât cu mare greutate în funcţii, şi numai în funcţii mici. Iar românii de condiţie orăşenească sau plebee *(qui civicae vel plebeiae sunt conditionis)* sunt împiedicaţi chiar şi de la învăţarea artelor şi meseriilor *(artes et opificia)*. Dieta din 1744 însăşi a declarat că îngăduinţele pomenite nu s-ar referi decât la preoţi şi nobili, care şi ei sunt socotiţi în aceea din cele trei naţiuni recepte în mijlocul căreia s-au aşezat prin câştigare de bunuri, fără a mai constitui a patra naţiune, şi că ele nu pot şi nu trebuie să se extindă şi asupra plebei, ca să nu se răstoarne sistemul Principatului *(Systema Principatus)*, ca nu cumva plebea românilor şi a altor venetici *(advenarum)* să se numere între naţiuni şi să aducă prejudicii vreuneia din cele trei naţiuni, drepturilor, privilegiilor, imunităţilor şi prerogativelor ei.

Naţiunea suplicantă recunoaşte că şi condiţia nobililor români în folosirea privilegiilor e aceeaşi cu a celorlalţi cetăţeni ai patriei, dar la demnităţi mai înalte nimeni nu e admis dacă-şi păstrează religia grecească. Chiar la cele mici se admit puţini şi numai cu cea mai mare greutate.

Trebuie să mărturisească apoi că-i este necunoscută legea în virtutea căreia nobilii români să fi fost socotiţi la aceea dintre cele trei naţiuni în mijlocul căreia s-au fixat prin câştigare de bunuri. Românii s-au stabilit doar în Transilvania cu câteva secole înainte de cele trei naţiuni recepte. Iar de la alegerea lui Tuhutum, ducele ungurilor, care au venit în ţară în secolul al IX-lea,

obştea locuitorilor ţării *(universitatem regnicolarum)* au constituit-o ungurii şi românii, şi deci nu românii au fost număraţi între unguri sau alte naţiuni.

Ea nu cunoaşte nici legea care să fi declarat vreuna din naţiunile Transilvaniei receptă. Termenul de recept a început să se întrebuinţeze în secolul al XVI-lea pentru religiile născute din Reformă. Naţiunile bucurându-se de existenţă legală se numesc regnicolare şi naţiunea română se numără şi ea printre ele. Mai există doar naţiuni unite, trei la număr, din care naţiunea română, e adevărat, nu face parte, dar această uniune nu putea să răstoarne drepturile regnicolare ale naţiunii române, cea mai veche dintre toate. Ea a suferit astfel o amară şi prea grea lovitură prin declaraţia Stărilor de la 1744, care o pune în rândul veneticilor.

„Nu venetică, ci veche, şi cu mult mai veche decât toate celelalte este naţiunea românilor din Transilvania. Ea niciodată n-a cerut şi nici nu cere răsturnarea sistemului Principatului *(eversionem systematis Principatus)*, ci mai degrabă reîntregirea lui *(redintegrationem)*, când cere să fie pusă din nou în folosinţa drepturilor civile şi regnicolare *(ad usum jurium civilium et regnicolarium)*, pe care nu i-a luat-o nici o lege, ci vitregia vremurilor.

Restituirea aceasta nu poate pricinui vreun prejudiciu celorlalte naţiuni, căci naţiunea română prin restituire nu primeşte altceva decât ceea ce şi mai înainte a avut. Şi nici nu va fi nevoie să se ridice pentru ea a patra naţionalitate *(quartam erigere Nationalitatem)* după ce ea de mai multe secole constituie imediat după unguri a doua naţiune regnicolară.

Că articolul de lege din 1744, punând numai pe nobilii români în rândul cetăţenilor patriei şi excluzând plebea, a dat o amarnică lovitură naţiunii române, se vede şi din urmările lui funeste. Pe Pământul Crăiesc, de pildă, în unele scaune de atunci, de două ori a fost încercată izgonirea acestei nenorocite plebe, când doar şi privilegiul fundamental al naţiunii săseşti arăta lămurit că românii şi aici trebuie să se bucure de aceleaşi drepturi şi libertăţi ca şi ea.

Nu este intenţia naţiunii suplicante să obţină pentru plebea sa mai mult decât i se cuvine ei de drept. Cum însă din cele expuse reiese limpede că şi ei i se cuvine tot ceea ce se cuvine plebei celorlalte naţiuni locuitoare în Principat, iar aceasta nu e exclusă din rândul cetăţenilor patriei *(e numero Patriae civium)*, naţiunea suplicantă cere ca şi plebea ei să fie tratată în acelaşi chip ca şi plebea celorlalte naţiuni. Mai mult, purtând aceleaşi sarcini civile *(onera civilia)*, să se bucure şi ea de aceleaşi beneficii. Lucru pe care îl pretind de altfel şi feluritele dispoziţii preaînalte.

Ordinele şi diplomele date în favoarea neamului românesc *(Gentis Valachicae)* n-au avut până acum decât puţin efect, sau de scurtă durată, întotdeauna însă un efect nesigur. Naţiunea suplicantă astfel n-a fost reaşezată

în folosinţa comună a drepturilor societăţii civile *(ad communem usum jurium societatis civilis)*, trebuind până azi să poarte numai povara sarcinilor, fără beneficiile regnicolare. Aceasta e nu numai împotriva principiilor de justiţie şi echitate, dar mai aduce şi stării publice cele mai mari daune, căci până când clerul şi nobilimea ei vor fi ţinute în stare de înjosire, nu se poate aştepta la această naţiune nici o cultură, nici un spor al sârguinţei, ci mai curând numai ignoranţă, lene şi trândăvie, cu toate fărădelegile care se nasc obişnuit de aici, neîncredere între naţiuni, ură, porniri ale spiritelor, amărăciuni, primejduind securitatea publică şi privată. Lucruri pentru a căror preîntâmpinare mulţi cetăţeni ai patriei, având înaintea ochilor echitatea şi justiţia, de mult au cerut repunerea naţiunii suplicante în folosinţa tuturor drepturilor ei regnicolare.

Naţiunea română, prin urmare, cere ca:

1. Numirile odioase şi pline de ocară, de toleraţi, admişi, nesocotiţi între Stări şi altele de acest fel, care, fără nici un drept sau autoritate, ca nişte pete streine, au fost aplicate naţiunii române, de acum înainte să fie cu totul îndepărtate, şi ca nedemne şi injurioase să se revoce şi să se şteargă; şi astfel, prin îndurarea împăratului, naţiunea română renăscută să fie reaşezată în folosinţa tuturor drepturilor civile şi regnicolare *(ad usum omnium jurium civilium et regnicolarium)*.

2. Naţiunii suplicante să i se redea între naţiunile regnicolare locul pe care l-a avut după mărturia adusă mai sus a Conventului Fericitei Fecioare Maria din Cluj-Mănăştur, din anul 1437.

3. Clerul acestei naţiuni, credincios bisericii răsăritene, fără deosebire dacă simte întru toate cu biserica apuseană sau nu, de asemenea nobilimea şi plebea, atât cea orăşenească, cât şi cea sătească *(plebs tam civica quam ruralis)*, să se considere şi trateze în acelaşi fel şi să fie părtaşe la aceleaşi beneficii ca şi clerul, nobilimea şi plebea naţiunilor care constituie sistemul uniunii *(Systema Unionis constituentium)*.

4. În comitate, scaune, districte şi comunităţile orăşeneşti *(civicisque communitatibus)*, cu prilejul alegerii oficialilor şi a deputaţilor dietali, precum şi la numirile sau înaintările în funcţiile care se vor ivi la dicasteriile aulice sau provinciale, să se procedeze just la punerea în slujbă, în număr proporţional, a persoanelor din această naţiune.

5. Comitatele, scaunele, districtele şi comunităţile orăşeneşti *(communitates civicae)* în care românii întrec în număr celelalte naţiuni să-şi aibă numirea şi de la români. Acelea însă în care celelalte naţiuni sunt în număr mai mare, să şi-o aibă de la ele, sau dacă nu, să poarte nume mixt unguresc-românesc, săsesc-românesc, sau, în sfârşit, înlăturându-se cu totul numirea luată de la una sau altă naţiune, atât comitatele, cât şi scaunele şi districtele să-şi păstreze numele pe care l-au purtat până aici după râuri sau cetăţi, şi să se

declare că toţi locuitorii Principatului, fără deosebire de naţiune sau religie, trebuie să se folosească şi să se bucure, potrivit stării şi condiţiei lor *(pro ratione Status et conditionis)*, de aceleaşi libertăţi şi beneficii şi să poarte, pe măsura puterii lor, aceleaşi sarcini[4].

Că aceste cereri se întemeiază pe echitatea naturală, pe principiile societăţii civile şi pe pactele încheiate[5], din cele de mai sus reiese cu prisosinţă. Şi fiindcă naţiunea suplicantă, după conscripţia de atunci, încă la 1761 număra, fără districtul Braşovului, peste 546 000 de suflete, la care socotind românii din districtul Braşovului numai la 13 000, naţiunea aceasta consta din 560 000 de suflete, în timp ce toate celelalte naţiuni împreună, socotind aici şi pe românii care şi-au părăsit credinţa, după conscripţia din 1766, nu numărau mai mult de 392 000 şi câteva sute de suflete, urmează că din partea cea mai de seamă a populaţiei de azi a Transilvaniei, care după conscripţia din 1787 număra un milion şi aproape şapte sute de mii de oameni, cam un milion îl constituie naţiunea suplicantă. Cum, pe lângă aceasta, două regimente de graniţă întregi şi aproape două treimi din cele trei regimente de câmp, şi mai mult de o treime din regimentul secuiesc de călăreţi se compun din naţiunea suplicantă, şi cum în general naţiunea suplicantă, potrivit numărului său mai mare, suportă şi sarcinile publice în cantitate mai mare decât toate celelalte naţiuni luate împreună, se încrede această naţiune în simţămintele părinteşti ale împăratului, că cererile sale justisime şi din aceste consideraţii vor aduce rezultatul dorit, mai ales că numai de puterea supremă a împăratului atârnă reaşezarea ei în folosinţa drepturilor regnicolare, din care nu prin lege, ci numai prin soartă vitregă a fost înlăturată.

Dacă însă intenţia împăratului ar fi ca totuşi să comunice această cerere Stărilor şi Ordinelor adunate acum în Dietă, în care, deşi cererea e bine întemeiată şi dorinţa unei mari părţi a celor adunaţi acolo se îndreaptă spre satisfacerea ei s-ar putea întâmpla totuşi ca unii, fie provocându-se la uzul cvasiîntărit prin „prescripţie" (deşi prescripţia nu poate avea loc împotriva drepturilor societăţii civile), fie că n-ar cunoaşte îndeajuns drepturile societăţii civile, fie că, necercetând istoria patriei şi înţelesul legilor ei, să nu poată pătrunde dreptatea cererii, fie şi numai din ură ascunsă împotriva naţiunii şi religiei sale, să încerce să împiedice în vreun fel rezultatul fericit al lucrului, naţiunea subscrisă cere în acest caz împăratului să-i admită o adunare naţională *(confluxu quodam nationali)*, despre felul şi locul căreia urmează să facă propuneri cei doi episcopi, după ce s-au consfătuit cu câţiva din cler, nobilime şi Starea militară, ca în ea să se aleagă câţiva deputaţi, care să reprezinte şi să

[4] Cererea din urmă, începând cu „şi să se declare...", n-are o legătură destul de strânsă cu cea dinaintea ei, ea nu poate fi o consecinţă a aceleia. Putea foarte bine forma un alt punct, al şaselea.

[5] „Aequitati naturali principiisque societatis civilis pactisque conventis..."

apere cauza naţiunii oriunde ar fi nevoie, şi dacă acestei cauze, cu toată dreptatea ei, i s-ar pune piedici, toate doleanţele naţiunii să le cuprindă în scris şi să le înfăţişeze spre tămăduire împăratului.

Aceasta s-a îngăduit nu numai acelei părţi a naţiunii suplicante care locuieşte în Banat şi în comitatele Ungariei vecine cu Banatul şi Transilvania, şi întregii naţiuni ilirice (sârbeşti), ci şi tuturor celorlalte neamuri ale întinsei monarhii. Acestea toate din adunări publice şi-au expus împăratului gravaminele şi postulatele lor şi nici unul n-a plecat nemângâiat de la augustul tron al îndurării. De aceea naţiunea suplicantă, constituind cam un milion întreg de oameni, aşezată, ce-i drept, la hotarele cele mai depărtate ale monarhiei, cu inima şi cu sufletul însă totdeauna cea mai credincioasă Casei imperiale, nădăjduieşte că tot aşa va primi şi ea de la izvorul dreptăţii şi îndurării mângâierea pentru care se roagă.

„Ai Maiestăţii Voastre prea sacre mult umilii şi în veci credincioşii supuşi, Clerul, Nobilimea, Starea militară şi cea orăşenească a întregii naţiuni române din Transilvania"[6].

Dar rezumatul, oricât ar fi el de larg şi oricât am fi căutat să păstrăm expresiile şi ductul argumentaţiei originalului, nu poate reda fidel toate caracterele actului. Nu poate reda mai ales frazele lui lungi, interminabile, construite după gustul baroc al timpului, acel stil sinuos, aglomerat, caracteristic actelor de cancelarie; nu poate reda exact expresiile, distincţiile juridice, sinuozităţile argumentaţiei, repetarea periodică, întoarcerea aceluiaşi argument când pe o faţă, când pe alta. Pentru toate acestea trebuie să trimitem la original.

Aici rămâne să ne ocupăm numai de cuprinsul actului, iar din acest cuprins numai de ideile şi punctele esenţiale.

Cererile naţiunii române, după cum vedem, sunt de ordin constituţional; atacă chiar legile fundamentale ale ţării. Naţiunea română cere recunoaşterea ei ca naţiune politică, repunerea ei în drepturi depline cetăţeneşti, egalitate de drepturi cu celelalte naţiuni politice ale ţării şi reprezentare proporţională în viaţa publică.

Argumentele, memoriul şi le ia şi din trecut şi din prezent. Cele din trecut, adică cele istorice, ţin un loc covârşitor, un loc cu totul disproporţionat faţă de al celor luate din prezent. Ceea ce însă nu înseamnă numaidecât că argumentele luate din prezent sunt puse în acelaşi raport în inferioritate faţă de cele istorice. Ele sunt invocate doar drept la sfârşit, erau rezervate deci ca argumente ultime, decisive.

---

[6] „humillimi perpetuoque fideles subditi Clerus, Nobilitas, Militaris Civicusque Status universae Nationis in Transylvania Valachicae". Aşa e semnat memoriul în textul original citit în dietă; aşa e semnat şi în ediţia lui Ioan Piuariu-Molnar. În ediţia cunoscută a lui Eder este omisă, prin urmare, Starea militară.

Laitmotivele, repetate, accentuate insistent în cursul argumentaţiei sunt: Naţiunea română e cea mai veche, cea mai numeroasă, poartă sarcinile cele mai multe. Drepturile sale istorice şi le deduce din prioritate şi din pactele încheiate cu celelalte naţiuni venite în urma ei. Diplomele imperiale însele nu sunt mai mult decât o recunoaştere parţială a acestor drepturi din trecut. Naţiunea română nu poate fi socotită „tolerată" de celelalte, când ea e cea mai veche, nici „admisă" numai, mai curând ea le-a „admis" pe celelalte. Drepturile sale cetăţeneşti sunt astfel chiar mai puternic întemeiate decât cele ale naţiunilor unite, religia sa e mai mult decât „receptă". Aceste drepturi ea nu le-a pierdut prin vreo lege valabilă, ci numai prin vitregia vremurilor, printr-o nesocotire sau răstălmăcire abuzivă a legilor ţării. Ea nu cere astfel drepturi noi, ci numai pe cele care le-a avut, o restituire *(restitutio)* de drepturi; ea nu tinde la răsturnarea sistemului constituţional al ţării, ci doar la reîntregirea *(redintegratio)* lui. Restituirea aceasta de drepturi e cu atât mai necesară cu cât naţiunea română e cea mai numeroasă – le întrece mult în număr pe toate celelalte împreună, fiind, totodată şi cea care poartă sarcinile cele mai multe – mai multe decât toate celelalte împreună.

Argumentele, evident, se îndreptau în două direcţii: cele istorice, întemeiate pe vechime şi calitate, tindeau să răspundă mentalităţii curente a celor trei naţiuni politice şi proaspătului val de restituiri constituţionale, iar cele întemeiate pe superioritatea numerică, a sarcinilor şi utilităţii în stat, să convingă mai ales Curtea din Viena.

Ţinta finală e limpede: naţiunea română vrea să intre cu toată greutatea masei sale în viaţa publică sau politică a ţării. Ea pornise, cum vom vedea, încă mult înainte să-şi cucerească locul care i se cuvenea, în virtutea echităţii, în înţeles nou, cantitativ. Se definea o linie de luptă durabilă, imutabilă.

SOARTA MEMORIULUI

Soarta memoriului s-a decis prin conţinutul său, prin gravitatea revendicărilor sale pentru sistemul constituţional şi pentru naţiunile politice ale Transilvaniei. Dar şi prin împrejurările şi momentul politic în care el a apărut. Momentul politic care i-a indicat apariţia i-a decis şi căderea.

DĂRÂMAREA REGIMULUI IOZEFIN

Revocarea ordinelor, moartea împăratului Iosif au stârnit un val de tristeţe peste cei care şi-au legat nădejdile de reformele sale. Dar au dezlănţuit cu atât mai mult un val de bucurie peste cei loviţi de ele. Nobilimea mai ales nu-şi mai pune frâu entuziasmului. Un reviriment puternic al vieţii naţionale, exprimat în îmbrăcăminte, în manifestaţii, în festivităţi naţionale se stârneşte. În Ungaria, coroana regală, depusă de împăratul neîncoronat, ca fiind de prisos, în tezaurul imperial, este readusă într-o însufleţire de nedescris la Buda. Comitatele nobiliare se întrec în nimicirea inovaţiilor împăratului, în „restituirea" vechilor aşezăminte, în propuneri ostile inovaţiilor iozefine, fac pregătiri febrile pentru viitoarea dietă. Primele care căzură victime entuziasmului fură recensămintele funciare ale împăratului. Trebuiau nimicite numerele caselor, măsurătorile de pământ nobiliar, care ţinteau la impunerea nobilimii, coborând-o în rândul supuşilor ei, aceste semne ale „infamei servituţi" la care el a degradat-o. Scriptele sunt peste tot nimicite, arse cu mare alai. Comitatele se întrec în asemenea spectacole. Se ridică peste tot, firește, împotriva limbii germane în administraţie; ea trebuie înlocuită cu cea maghiară. Peste tot răsună cuvintele mari: libertate, independenţă. Restituirea vechii neatârnări, a vechilor libertăţi, viaţă proprie, naţională sunt acum lozincile irezistibile. „Patrioţii" nu sunt străini nici chiar de ideea ruperii de Austria, la nevoie. Iosif, prin cârmuirea sa

ilegală, a rupt doar contractul dintre rege şi naţiune, a întrerupt firul succesiunii – pretinde comitatul Pestei, e nevoie deci de un nou contract. Nu mai socotesc suficientă acum nici revocarea ordinelor şi întoarcerea la 1780; Maria Tereza a călcat şi ea din vechile libertăţi, cele de la 1780 sunt şi ele deci numai libertăţi ciuntite; trebuie mers şi mai înapoi. Şi-apoi împăratul nici nu şi-a revocat toate ordinele, şi doar şi cele menţinute sunt tot atât de neconstituţionale. Trebuie înlăturate şi edictul de toleranţă şi ordinele în favoarea iobăgimii. Trebuie mers şi în problema iobăgimii mai înapoi de 1780. Trebuie refăcută situaţia de dinainte de legea urbarială din 1767, care nu s-a născut nici ea pe cale constituţională. Pe iobagi însă în anii din urmă nu slujbele faţă de stăpân i-au prăpădit; împăratul, dacă vrea să le vină în ajutor, să-i scutească de sarcina de neîndurat a dării şi cărăuşiei. Să înceteze teama că pământul nobiliar ar putea fi supus la dare. Să se anuleze rânduielile care nu fac deosebire între nobil şi plebe. Să fie pedepsiţi exemplar netrebnicii la sfatul cărora a fost apăsată nobilimea. Să se refacă vechile rânduieli, să se înlăture şcoala nouă, care vădit strică tineretul. „Să menţinem legile străbune ca Sparta, unde era crimă schimbarea"— hotărăşte nobilimea comitatului Nitra. *Restitutio in integrum* e cuvântul de ordine general. Trebuie nu numai refăcute instituţiile de guvernământ dislocate de reformele împăratului, dar trebuie luate şi toate garanţiile pentru a preveni orice asemenea tentativă în viitor. Trebuie să se revină la viaţa constituţională. Nici ereditatea, nici alegerea nu pot conferi puterea absolută. Nu s-au întors vremurile barbare, întunecate, în care principele era adorat ca o zeitate. Azi contractul trebuie respectat de amândouă părţile etc. etc.[1]

Agitaţie mare şi în Marele Principat, printre naţiunile politice ale Transilvaniei. În apusul ţării, comitatul Arad porneşte numaidecât la acţiune, vechea ordine a comitatului trebuie restabilită urgent. Înlătură cu de la sine putere limba germană, tabla continuă, codul criminal, începe să înlocuiască pe funcţionarii regimului iozefin. Revocarea ordinelor nu e completă, trebuie înlăturate şi cele exceptate de împăratul defunct. Edictul de toleranţă jigneşte religiile recepte. Cu ordinele privind dotaţia parohiilor preoţimea a scăzut. Cât priveşte ordinele în favoarea iobăgimii, supralicitează, chemând să facă mărturie chiar drepturile omului propovăduite de acest secol al luminilor. Stările şi Ordinele nici aici nu sunt şi nu vor fi nici în viitor străine de gândul ca şi iobagii să se bucure de toate drepturile omeniei, care se pot îngădui, dar fără prejudicierea drepturilor domnilor pământeşti. Noile rânduieli privind raporturile dintre stăpâni şi iobagi însă sunt tocmai drumul cel mai drept spre apăsarea lor. Şi aici ia tonul mizericordiei. Cât de greu e încărcată iobăgimea de noul regim, de sarcinile de război, de dare, de proviziile, de cărăuşiile, de

[1] Henrik Marczali, *Az 1790/1-diki országgyülés*, Budapesta, I, 1907, p. 1–50.

recrutările pentru armată! Bietul popor, istovit, nu-şi mai vede înainte decât pieirea cu desăvârşire, iar în lipsurile de acum a căzut în aşa mizerie că aproape nu mai are nu numai pâine, dar nici măcar sămânţă pentru primăvară. Ba e despuiat şi de ultimul mijloc cu care-şi duce economia, îşi întreţine familia, îşi plăteşte şi darea, de vitele sale: caii, vitele de jug i s-au ruinat ori au pierit. Nici un cuvânt în schimb despre sarcinile lui senioriale: sarcinile publice l-au nenorocit!

Adunarea ia, încă din prima zi, în nu mai puţin de 15 puncte, hotărâri nimicitoare pentru toată construcţia iozefină. În frunte pune pe cea mai gravă din toate: să se strângă şi să se invalideze scriptele recensământului populaţiei, cu urmări atât de primejdioase, să se pună capăt numerotării caselor şi măsurătorilor de pământ, atât de încălcătoare de drept şi de ruşinoase. Să se şteargă numaidecât numerele de pe casele nobiliare, aceste scabroase semne ale servituţii, care apoi să se continue şi la celelalte. Să fie trântite şi tablele indicatoare ale satelor. Şi cum jignitoarea operaţie a fost urmată de măsurătoarea primejdioasă a pământurilor, toate scriptele ei să fie strânse la casa comitatului şi puse sub pază, acolo nimeni să nu aibă intrare, nimic, nici măcar o bucată să nu se mai dea spre folosire fără hotărârea Stărilor şi Ordinelor. Să fie înlăturat noul sistem şcolar, metoda şi limba neobişnuită în care e educat tineretul. În gimnazii, academii, să se predea în forma veche, după manualele vechi, şi în nici un caz nemţeşte, ci latineşte sau ungureşte. Noile şcoli elementare să-şi înceteze activitatea, să se revină la vechile şcoli „triviale" (de trei ani). Schimbă şi pecetea comitatului. Şterg pentru vecie şi noul sistem poliţienesc. Înlătură până şi ordonanţele privind vânătoarea, servitorimea, vânzarea băuturilor, fiind şi ele ilegale.

Sărbătorind şi ei readucerea coroanei ungare, făcură o slujbă solemnă în biserică. Iar în adunare hotărâră să ofere pentru străjuirea ei un „banderiu". Drept membri, încă în cursul ei se oferiră un conte, un baron şi mai mulţi nobili şi notabili ai comitatului. Hotărâră până în cele mai mici detalii şi uniforma specială, de mare ţinută, în culori roşu, verde, încărcată cu nasturi, fireturi, lanţuri aurite, calitatea, forma cizmelor, pintenilor, săbiilor, calpagelor împănate cu pene de cocor. Pe mantie legenda *pro L. P. (pro libertate patriae)*. Hotărâră până şi echipamentul solemn al cailor.

Se alarmează de zvonurile de mişcări ţărăneşti comunicate de comitatele vecine. Comitatul Zarandului îi anunţă de venirea din comitatul Hunedoara a unui protopop neunit cu patru popi şi cinci iconari, bănuiţi că vor să stârnească răscoală între români. Deci trebuie să-şi ia şi el măsurile de siguranţă.

E şi comitatul de acord să fie scoşi din funcţii cetăţenii aşezaţi în cele mai mari demnităţi ale ţării, la sfatul cărora plecând urechea, principele, altfel

binevoitor, s-a străduit să preschimbe guvernământul în tiranie, libertatea în servitute. Dar aceasta să se facă prin dietă.

În loc de vreo uşurare a sarcinilor senioriale e tocmai împotriva legalizării reglementării urbariale tereziane. Urbariul uniform, menit să amelioreze starea iobagului, e păgubitor şi pentru stăpân şi pentru iobag deopotrivă. Reglementarea şi altfel lezează drepturile asigurate prin lege ale domnilor pământeşti. E categoric împotriva liberei strămutări a iobagului. E împotriva prefacerii în ereditară a sesiei iobăgeşti, domnul pământesc ca proprietar să fie liber ca, despăgubind cheltuielile de investiţie, să o ia când vrea în folosinţa sa. Nu i se poate lua domnului pământesc nici dreptul de a pedepsi corporal, lui îi aparţine doar dreptul de judecată asupra iobagului său, ba şi dreptul executiv implicit. Şi-apoi domeniile şi până acum au aplicat mai mult mustrări părinteşti decât pedepse în înţelesul strict al cuvântului[2].

Comitatul Bihor puse să radă numărul de pe casa comitatului, simbolic, un om de la închisoare, pe care în amintirea evenimentului îl eliberă. Iar măsurătorile de pământ pentru mai mare impresie hotărî să fie arse sub spânzurătoare. Seara, la şapte, duse pe care, cu sumare, cu mape împreună, în bătaie de joc le puseră foc. Pe rug fură aruncate ordinea de drept, cărţile cu ordonanţele „normale", arse sau atârnate în furci, haine, pălării nemţeşti[3]. Reînviară subit vremurile lui Rákóczi, răsunară din nou cântecele curuţeşti. Reveniră şi uniformele vremii. La solemnitatea readucerii coroanei regale, nobilii din cercurile Eriului, Oradei, Salontei se adunară călări, în arme, în sunet de fluiere, flaute, trâmbiţe. Orăşenii îi urmară şi ei călări, în calpage învelite în tafta regală şi cu pene de cocor. Doamnele, toate în basmale ungureşti, unele cu voalurile lăsate[4].

Adunarea comitatului obiectează, ca ilegală, şi repunerea în situaţia dinainte. Căci şi dacă revocarea tuturor ordinelor se poate face prin rezoluţie, cum a făcut împăratul, repunerea nu poate să se facă numai prin ea, căci repunerea nu poate depinde de arbitrarul părţii aceleia care a privat-o nu de drept ci de fapt pe cealaltă, anume naţiunea, de drepturile şi libertăţile sale. Acestea sunt de domeniul constituţiei şi de competenţa dietei ţării. Nu e legală şi nu e nevoie nici de menţinerea orânduielilor nerevocate ale împăratului. Toleranţă e un cuvânt echivoc, de prisos faţă de raporturile dintre confesiuni, stabilite prin convenţiile dintre ele. Drepturile dominale se întemeiază pe însuşi dreptul de proprietate, ţin de legile fundamentale ale ţării, şi în afara dietei nimic nu se poate schimba.

---

[2] Sándor Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, II/2, Arad, 1895, p. 462–496.

[3] Marczali, *op. cit.*, I, p. 48.

[4] *Ibidem*, p. 43.

Altfel şi nobilimea de aici se arată impresionată de stoarcerile şi serviciile ilegale ale supusului, de prestaţiile lui nemăsurate, de mizeria lui extremă, şi se străduieşte – afirmă – să-i vină în ajutor. Dar se impresionează, fireşte, iarăşi numai de sarcinile lui publice. Se ridică împotriva inovaţiilor în ce-l priveşte mai ales din timpul Mariei Tereza, cerând repunerea ţării în drepturile constituţionale şi în libertăţile sale *de integro*. Încoronarea să nu se facă mai înainte ca regele să convină cu Stările, prin dietă, asupra restituirii constituţiei şi să le asigure prin diplomă de respectarea ei[5].

În inima Principatului, comitatul Alba luă atitudine în vederea dietei în două adunări, una ţinută între 22 şi 25 martie, a doua între 26 şi 29 aprilie. Marea bucurie a restituirii vechilor libertăţi o exprimă, în cuvântul său de deschidere, vicecomitele Szentpáli Elek, cunoscut încă din timpul răscoalei lui Horea: „Ne putem ridica de acum cu curaj capetele, după ce printre celelalte naţiuni am umblat cu faţa aproape acoperită", acum când „limba, legile naţiunii şi libertatea ei clădită pe ele, ca din cenuşă au renăscut". Cât de apăsătoare şi de plâns a fost soarta naţiunii – răspund Stările comitatului – când „toate cele de care atârnă fericirea şi curajul uman au fost suspendate de libera voinţă a unui domnitor". „Fără îndoială e adevărat că dacă Iosif al II-lea a avut şi orânduieli folositoare binelui public al patriei, apoi sigur cea mai folositoare e aceasta cu care şi-a anihilat toate orânduielile contrare legilor dinainte". „Ziua de azi sunt zorile soarelui care va răsări în curând în şi mai mare splendoare asupra patriei şi naţiunii noastre, – pe care nu l-am merita dacă nu ne-am strădui să recâştigăm şi ceea ce a rămas afară din hotărârea din urmă a lui Iosif al II-lea". Dar sunt multe gravaminele naţiunii şi cele sub care a gemut încă înainte de 1780: au încetat încă dinainte dietele, când Casa domnitoare şi-a însuşit puterile Ordinelor ţării. S-au confecţionat legi noi, s-au răstălmăcit cele vechi, soarta ţării fiind doar supunerea oarbă la ordonanţele regale. Ş.a.m.d. „Asupra rămăşiţelor lui Iosif al II-lea să spunem: Să odihnească în pace! Iar noi Stimate Nobile Comitat să ne vedem de lege şi de muncă"[6].

Obiectează înainte de toate rânduiala ca adunarea toate comitatele să şi-o ţină în aceeaşi zi, ceea ce împiedică pe nobil să ia parte şi la altele, în comitatele în care are proprietate. Cere să se înlăture întreaga stricăciune care s-a operat de la Diploma leopoldină încoace, naţiunea să fie repusă în toată puterea dreptăţii, legii şi libertăţii din care a fost izgonită. Slujbele mai de seamă le-au invadat neamurile străine, la Cancelaria aulică, în Consiliul de stat, la Tezaurariat, la Cameră, la vămi, la ocne, la mine, când diploma prevedea ca ele să fie date numai fiilor patriei. Toţi veneticii, care nu au nici calitatea

[5] Protocolul imprimat al adunării comitatului. Bibl. Fil. Acad. Cluj, *Ordonanţe imprimate*, 1790 martie 15–17.

[6] Textul imprimat al adunării. *Ibidem*, *Ordonanţe imprimate*, 1790 martie 25, p. 5–7.

necesară, nici legile ţării nu le înţeleg şi nici nu le simt, să fie scoşi din funcţie. Se ridică, fireşte, împotriva Tablelor continue, cerând revenirea la vechile instituţii administrative-judiciare. Se ridică împotriva impunerii dării fără dietă. Incriminează şi el cu deosebire măsurătorile de pământ. Au gemut doar sub povara lor domn, nobil, preot, orăşean, ţăran. Ele se opun direct legilor, diplomelor, multelor promisiuni regale, s-au introdus fără învoirea ţării, numai din bunul plac, necunoscând margini, al domnitorului. Măsurătorile să fie distribuite încă acum, împreună cu conscripţiile urbariale, domnilor pământeşti, să facă ce vreau cu ele. Să fie aduse şi scriptele lor din Sibiu. Până la viitoarea adunare să fie strânse şi conscripţiile populaţiei, să fie şterse şi numerele de pe case. Obiectează reţinerile pentru Coroană de moşii care-i reveneau prin desherenţă sau prin condamnare şi care trebuiau donate, sau donarea lor unora care nu sunt nici măcar fii ai patriei. Ele să fie donate ca întotdeauna fiilor ei merituoşi. Se ridică împotriva lui *Ordo Juris* şi *Codex Criminalis*, care să fie înlăturate. Ţara apoi nu-şi are guvernatorul său, cancelarul, generalul său. În Guvern ca şi la Tabla regească au ajuns şi oameni fără merite pentru asemenea funcţii înalte, uneori străini chiar, cu origini nesigure. Guvernul să nu se mai amestece ca până aci în treburi care ţin de Ordinele ţării. Atât la Guvern, cât şi la Tabla regească şi la comitate treburile să curgă în limba maghiară. În ce priveşte biserica şi şcoala, cere întoarcerea la ceea ce prevăd Aprobatele şi Compilatele. Se ridică împotriva regimentelor de graniţă, să se refacă libertăţile secuilor potrivit prevederilor Diplomei leopoldine, iar miliţia românească să se întoarcă la îndatoririle ei vechi, la cultura pământului.

În ce priveşte iobăgimea, arată aceeaşi compasiune pentru sarcinile ei, dar, fireşte, iarăşi pentru sarcinile ei publice, dare, obligaţii militare, cărăuşii. „Eliberarea iobagilor, ce-i drept, s-a făcut împotriva legilor patriei, fără consimţământul prealabil al Ordinelor şi deci nicidecum n-ar putea rămâne. Dar ca oamenii noştri slujitori din această pildă să ia aminte şi să recunoască, cum în genere vorbind domnii pământeşti i-au socotit nu robi, ci de la natură semeni, doar prin deschilinire socială oameni de soartă deosebită. Şi ca să scoată cu totul din inimile lor bănuiala şi teama cumva cu putinţă", au hotărât „nu numai să nu le ceară întoarcerea la vechea iobăgie ereditară, ci, renunţând la dreptul lor legal (al domnilor pământeşti), în dieta care se apropie, spre siguranţa lor (a iobagilor) şi mai mare, vor cere înscrierea ei (a libertăţii de strămutare) în legile statornice ale ţării". Dar aşa şi ei „să se străduiască să merite şi să răsplătească această bunătate deosebită şi înclinare spre ei a domnilor pământeşti cu toată supunerea şi credinţa, altfel să nu aibă nici un drept să dorească şi să aştepte de la ei vreo râvnă în a le uşura soarta şi a-i apăra împotriva sarcinilor lor silnice. Şi în privinţa liberei mişcări să se ţină de

asemeni, cu stricteţă, întru totul, de ordinele date în repetate rânduri până acum"[7].

E alarmat, fireşte, comitatul şi de zvonurile despre mişcarea din nou a românilor, pe care caută cu toată severitatea să le prevină.

În aceeaşi atmosferă de implacabilă ostilitate împotriva tuturor inovaţiilor, neuitând nici ameninţarea iobăgimii şi a românilor în speţă, se ţine şi adunarea următoare, întrunită la 26 aprilie, şi având drept obiect primordial alegerea şi salarizarea aparatului dregătoresc. Cere şi în această privinţă revenirea la vechile rânduieli, la vechea suveranitate a comitatului, la vechile lui foruri administrative-judecătoreşti. „E grav bolnavă patria, plâng legile, care din mormântul lor acum sunt aduse înapoi, e neliniştit bolnavul, nu simte aceasta sănătosul" – Guvernul să se îngrijească de doctor etc. „E plin comitatul de străini, acestora le datorăm furia păgână a răscoalelor ţărăneşti din trecut, în aceştia vedem mai ales pe sfătuitorii poporului de rând, în această privinţă aşteaptă comitatul de la Guvern mângâiere". În treburile bisericii şi şcolii invocă Aprobatele, care asigură putere deplină Ordinelor de a le schimba sau nu. Comitatul hotărând „reducerea lor pe vechile temelii şi înlăturând modul de învăţământ cotidian atât de dăunător tineretului, n-a ţintit la împiedicarea cultivării ştiinţelor, ci numai la stăvilirea modului ilegal de învăţământ".

Şi nu uită, se putea? nici scriptele recensământului populaţiei. Hotărăşte iarăşi ca ele fiind „inovaţii aduse în afară şi de lege şi de dietă, să se şteargă, şi ca ele încă în ziua de azi (29) într-un loc anumit, în afară de oraş, să fie prefăcute în cenuşă"[8].

Comitatul Târnavei unit cu scaunul Mureş incriminează printre primele măsurătorile de pământ. Ele sunt „cea mai mare primejdie a libertăţii nobilimii, dar şi spre împovărarea peste puterile sale şi ultima pieire a poporului de rând (!), ţintind prin urmare la grava păgubire a tezaurului viu". Adunarea nu găseşte nimic mai necesar decât ca toate scriptele lor „să le nimicească definitiv şi să le şteargă de pe această lume aşa fel, ca să nu le rămână nici urmă pentru cei care vor veni, ca până şi amintirea lor să piară". Ele prin urmare să fie strânse de pretutindeni la casa comitatului, cu ordin server, ca de acolo să nu se dea nimic nimănui, nici măcar la ordin înalt.

Spre ruina libertăţii nobiliare ţintind tot aşa şi numerotarea caselor şi localităţilor, până la viitoarea adunare numerele să le şteargă fiecare nu numai de pe casa proprie, ci şi de pe a slujilor sale. Iar vicejuzii nobililor să strângă registrele şi protocoalele de ordine normative. Să strângă şi aducă la locul indicat şi orice alte scripte privind măsurătorile de pământ, care se vor mai găsi

[7] *Ibidem*, p. 19.

[8] *Ibidem*, protocol imprimat pe 28 p. in folio, 1790 aprilie 29.

neînscrise în registre. Tablele de la capetele satelor să se dărâme şi nimicească cu totul, să dispară definitiv.

Apoi „spre ce ruină, scădere şi înjosire a gloriosului neam unguresc a fost oprirea lui de la limba proprie, toate cele oficiale trebuind să curgă în limbă străină, germană? Aceasta numai acela nu o simte care nicicând n-a avut dragostea de neam şi de patrie sau în care s-a stins şi ultima ei scânteie". De acum încolo toate scriptele oficiale, de toate naturile, nimeni să nu mai cuteze să le scrie nici în limba germană, nici latină, ci numai ungureşte. Guvernul însuşi să fie obligat să corespondeze cu organele subalterne, să-şi lanseze ordinele numai în limba maghiară. Iar ca abuzul cu limba germană să fie împiedicat, şcolile normale să înceteze şi copiii să nu mai fie siliţi să înveţe limba germană, ci să-şi folosească timpul cu învăţarea limbii latine şi maghiare. Şi nici să nu li se lase părinţilor libertatea să-şi şcolarizeze copiii în orice altă limbă. Se vor desfiinţa prin urmare toate şcolile normale din oraşe şi din comitat.

O gravă nemulţumire e apoi că, în ciuda Diplomei leopoldine, care prevedea ca în funcţiile publice ale ţării să fie numiţi numai fii ai patriei, adică făcând parte din cele trei naţiuni legale ale ţării, unguri, secui şi saşi, acum funcţiile, mai ales cele camerale, sunt înţesate cu străini. Guvernul să fie solicitat, ba prin puterea legii să fie silit ca de acum încolo să nu mai numească decât fii ai patriei, adică unguri, secui şi saşi, şi să intervină la Curte să fie înlăturaţi din funcţii cei care nu sunt[8a].

Cât pentru unirea mai strânsă a Transilvaniei cu Ungaria, adunarea comitatului îşi formulează condiţiile în 16 puncte, în esenţă Transilvania păstrându-şi instituţiile proprii, toate libertăţile şi prerogativele garantate în Diploma leopoldină din 1691[8b], deci regimul celor trei naţiuni politice şi patru religii recepte.

Drept „gravamine" de prezentat Dietei, adunarea concepe un întins operat, în nu mai puţin de 84 (!) de puncte, extinzându-se asupra tuturor problemelor obşteşti, sociale, civile, dietale, militare, judiciare, legiuitoare. Deosebit, în 19 puncte, gravamine specifice comitatului Târnava. Toate în spiritul „restituţiei" integrale a întregului edificiu de privilegii şi prerogative a celor trei naţiuni. Cât despre impunerea nobilimii, de numele ei nici să nu se mai audă. Repetă revendicarea limbii maghiare drept limbă oficială, doar cu Curtea să se admită corespondenţa în latină. Insistă pentru desfiinţarea şcolilor normale. Tot aşa, pentru desfiinţarea Tablelor continue, refacerea scaunelor dominale şi săteşti. Temeliile de drept să fie Tripartitul, Aprobatele şi Compilatele, Diploma

[8a] Adunarea din 22 martie 1790, Arh. St. Tg. Mureş, Protocolul economico-politic al comitatului Târnava, 1790–1792, f. 3–4.

[8b] *Ibidem*, f. 23–30.

leopoldină, articolele novelare din 1744. Restabilind libertăţile religiilor recepte, se ridică în schimb împotriva mulţimii bisericilor şi popilor români, care ştim, erau primii acuzaţi şi pentru aţâţarea răscoalei lui Horea. Sunt, peste trebuinţă, şi câte 2–3 biserici şi popi într-un sat. Unii nu au nici măcar un credincios şi totuşi se bucură de toate libertăţile, domn pământesc nu slujesc, nici dare nu plătesc şi ceea ce e mai mult, beneficiază de pământuri, fâneţe, locuri de vie sub nume de porţie canonică din ale satului, în paguba domnilor pământeşti şi a vistieriei. Popii români să fie reduşi şi la români ca şi la religiile recepte, să se mulţumească cu unul la 2–3 sate mai apropiate. Se ridică apoi împotriva popilor români strecuraţi în ţară din alte părţi. Episcopii români să facă jurământ de credinţă nu numai domnitorului, ci şi ţării, adică constituţiei sale, în faţa Dietei sau unei comisii din adevăraţi fii ai patriei. Cât pentru iobăgime, comitatul socoteşte că în împrejurările de acum e mai înţelept şi mai consult a nu o readuce la vechea iobăgie veşnică; totuşi, fără vreun motiv drept iobagii să nu-şi poată părăsi după libera lor voinţă domnii pământeşti, ci doar dacă se vine cu o rânduială potrivit căreia, şi cei care au fost iobagi şi cei care au fost jeleri înainte, numai într-un anumit mod şi în anumite condiţii să-şi poată schimba locul. Dar nici domnii pământeşti să nu aibă voie să-i mişte din loc fără motiv întemeiat şi definit. Care să fie acele motive „comitatul lasă în seama înţeleptei hotărâri a Ţării (a Dietei), ea să le hotărască şi slujba prin lege definitivă. Dar nici să nu fie încărcaţi de domnii pământeşti cu sarcini peste măsură şi de nepurtat. Se ridică şi împotriva clăcii anuale în obicei pentru jude, care e şi ea spre paguba domnului pământesc.

Comitatul se ridică şi el la rândul său împotriva celor care au prezentat fals principelui naţiunea pilduitor de credincioasă, mai ales în timpul amarnicei răscoale a lui Horea. Cere şi el actele investigaţiei Jankovich şi pedepsirea aspră a celor vinovaţi.

Ţara neavând nici o nevoie de grănicerii români, căci după lege soldaţii adevăraţi ai patriei nu pot fi decât domnii, nobilii ţării şi secuii, grănicerii români, ca fiind de prisos, să fie întorşi acasă. Să fie chemaţi la arme şi la paza graniţelor doar nobilii ţării şi secuii, în genere naţiunea maghiară. E nevoie de aceasta mai ales în timp de răzmeriţă internă, ca în timpul amarnicei lumi a lui Horea. Să fie strânse armele de la ţărani şi nici negustorii de pulbere să nu cuteze să le vândă pulbere sub pedeapsa pierderii capului. Să fie reînnoit edictul din Aprobate, căci urmările le-a putut simţi ţara în jalnica lume a lui Horea din 1784[8c].

[8c] *Ibidem*, p. 45–66.

Protocolul imprimat al adunării comitatului Cluj e datat 26 martie 1790 şi se întinde pe 25 de pagini *in folio*, la care se adaugă memoriul comitatului către guvern pe alte 15 pagini[9].

Comitele comitatului, baronul Gheorghe Bánffi, în cuvântul său de deschidere, dă glas bucuriei, preamăreşte ziua restabilirii vechilor libertăţi, a puterii celor trei naţiuni; a vechii lor constituţii în virtutea căreia puterea legiuitoare trebuie să fie comună capului încoronat şi Stărilor. Vicecomitele Ştefan Boér la rândul său remarcă două zile de bucurie de când Casa imperială austriacă a luat puterea: ziua publicării Diplomei leopoldine (1691) şi cea de azi, în care se publică noul rescript imperial, zile pe care le desparte drept un secol una de alta. Noul rescript nu numai întinereşte ţara în libertăţile ei cu zece ani, dar o şi lasă să păşească înapoi cu un secol, să pună pe temeliile lor vechi persoanele, moşiile, legile care să fericească mult înainte şi pe urmaşi. Comitele Bánffi, în răspunsul său, ţine să facă atent Guvernul să nu hotărască nimic în treburile ţării fără dietă, altfel „sunt siliţi să declare cu toată cinstea că de astfel de hotărâri sau ordine nu se vor ţine, protestând împotriva lor"[10].

Cât priveşte măsurătorile pământului nobiliar, întreprinse de împăratul Iosif în vederea impunerii nobilimii, comitatul le atacă chiar prin cuvântul comitelui. Stările comitatului poftesc ca măsurătorile de pământ să nu continue, ba toate operaţiile să fie aduse în faţa comitatului şi nimicite, ca nişte scripte dăunătoare, întocmite împotriva legilor patriei.

Cât priveşte inovaţiile care s-au strecurat în viaţa Principatului împotriva legilor lui şi a Diplomei leopoldine, ele fiind prea multe pentru a fi enumerate, comitatul hotărăşte să încredinţeze anumite persoane care să le strângă şi să le prezinte în viitoarea lui adunare.

Scriptele măsurătorilor de pământ ţinute fiind la casa comitelui, Ordinele comitatului s-au dus acolo, împotriva voinţei lui, şi, luându-le, le-au ars, ca pe un instrument menit să aşeze, împotriva legii, sarcina (darea) pe pământ, spre adevărată jignire a libertăţii legitime nobiliare. Descoperind apoi şi sumarele lucrărilor la economul comisiei, acesta aducându-le, Stările comitatului au hotărât să le ardă şi pe acestea.

Superintendentul unitarian, printr-un memoriu, cere restabilirea egalităţii religiei unitariene cu celelalte trei religii recepte. Romano-catolicii, printr-un alt memoriu, cer restabilirea convicturilor seminariilor şi fundaţiilor desfiinţate. De asemeni a caselor de educaţie a orfanilor. Orfanii să fie readuşi de la Sibiu, unde sunt educaţi după metode străine, învaţă lucruri care nu sunt spre folosul patriei şi naţiunii; unde sunt învăţaţi să uite limba maternă, prin ceea ce naţiunea

[9] V. exemplarul din Bibl. Fil. Acad. Cluj, *Grammatofilaceum Transilvanicum*, tom. 20, p. 419–478.

[10] *Ibidem*, p. 425.

scade. Cer desfiinţarea şcolilor „normale", şi chiar dacă ele mai rămân până în iulie, învăţământul să se facă nu nemţeşte, ci ungureşte. Căci e lucru nemaiauzit ca o naţiune nobilă cum e naţiunea maghiară fundamentele învăţăturii să le aşeze nu în dulcea limbă maternă, ci în limbă străină, încât fiii săi să nu înveţe nici măcar să scrie şi să citească în limba mamei lor. Şi în celelalte şcoli, mai înalte, tinerii să înveţe ungureşte şi latineşte. Ei să nu mai înveţe noul drept penal, drept public, drept german, procedura care nu concordă cu legile ţării, să fie îndreptaţi spre alte învăţături mai de trebuinţă. Învăţătorii, directorii şcolilor să fie rânduiţi dintre bunii fii ai patriei, care să educe tineretul după obiceiurile ţării şi naţiunii, căci adunarea „cu lacrimi în ochi" observă paguba nespusă pentru patrie şi naţiune în moravurile şi creşterea tinerilor de când s-a introdus noul mod de învăţământ. Educarea şi instrucţia tineretului să revină la vechiul şi bunul mod dinainte.

Memoriul e însoţit şi de un altul, deosebit, al tineretului catolic studios din Cluj, în acelaşi sens. Tineretul se ridică şi el înainte de toate împotriva limbii germane. Introducerea ei în şcoală e o uneltire împotriva naţiunii, legilor şi libertăţilor ei. Se ridică împotriva ştiinţelor „venetice", ca primejdioase pentru inima omenească, pentru patrie; ele sunt ca o groapă săpată veninos sub temeliile naţiunii. Se plâng că îşi pierd vremea cu ştiinţe care nu speră să fie de vreun folos, că sunt sustraşi prin aceasta de la preocupări mai bune, precum citirea legilor vechi ale patriei, învăţătura mai amplă a istoriei naţiunii, exerciţiul limbii materne. Se plâng că stipendiile, rânduite exclusiv pentru ajutorarea tinerimii nobile, sunt risipite cu cei care nu sunt de viţă nobilă, ba (durere!) nici nu sunt fii ai naţiunii. Din pricina acestora, fii de adevărat sânge nobil au rămas pe dinafară. „În locul acestora azi, mâine cu inima frântă vor privi cum fii de preoţi români şi de ai altora, care printre noi sunt doar toleraţi poartă dregătoriile ţării. Dar poate durea aceasta şi întreaga naţiune, care şi până aici a simţit greutatea şi răul acestor feluri de lucruri"[11].

Memoriul lung, adresat Guvernului, se deschide cu un preambul invocând noţiunile noi de lege a naturii, de societate civilă, de contract, tălmăcindu-le înţelesul, aplicându-le la libertăţile nobilimii, la naţiunea proprie, la prerogativele ei. Însuşi Cel de sus a statornicit o ordine naturii – spune textul –, a orânduit o societate civilă, a constituit popoarele în societăţi, le-a dat conducători, dar aşa că atât pe popoare cât şi pe domnitori i-a supus legilor. Urmează de la sine ca fiecare din părţile care s-au legat prin lege, să o şi ţină. Legea care obligă şi naţiunea şi pe regii ei s-a stabilit, de comun acord, în Tripartitum, partea a II-a, cap. III. Prin Diploma leopoldină din 1691, împăratul s-a legat ca nici el nici urmaşii săi să nu calce legile şi libertăţile vechi, să menţină

[11] *Ibidem*, p. 437.

neschimbate libertăţile celor trei naţiuni. Casa domnitoare nu poate să-şi calce legământul, cu atât mai puţin cu cât domnia ei doar în virtutea acestui legământ se poate menţine. După legea naturii şi a naţiunilor, orice contract numai până atunci obligă amândouă părţile, până când articolele lui amândouă le respectă. Ş.a.m.d. Consideră deci ilegale toate orânduielile introduse peste prevederile Diplomei leopoldine şi peste legile votate de dietă. Comitatul cere Guvernului să-şi adapteze dispoziţiile la aceste legi, prevenindu-l că împotriva oricărei alte hotărâri, aduse fără dietă, protestează şi nu i se va supune. După legile naturii şi naţiunilor, legile în virtutea cărora s-a constituit societatea civilă nu pot fi schimbate decât prin comunul acord al celor care le-au întocmit. Revocarea ordinelor restabileşte doar stările de la 1780, anul urcării pe tron a împăratului, când şi înainte s-au strecurat inovaţii, fără ştirea ţării, Dietei, în legile vechi, ori au fost dislocate, ca apoi, sub împăratul Iosif, ele să fie suprimate cu totul.

Se ridică mai întâi, prin urmare, împotriva inovaţiilor introduse sub Maria Tereza, în nu mai puţin de 18 puncte. Atacă înainte de toate aşa-numitele Table continue, scaunele permanente de judecată introduse sub ea, ca dăunătoare libertăţii naţiunii. Acuză apoi numirile în funcţii, care trebuiau ocupate doar de cei cu drept de cetăţenie *(Jus Civitatis)*. Mai ales funcţiile camerale au fost ocupate de venetici, spre ruina patriei şi prejudiciul nobilimii. În funcţiile înalte de guvernământ, în fruntea comitatelor, Curtea a numit, fără ştirea ţării, pe cine a vrut, când doar e împotriva legii naţiunilor ca o naţiune liberă să fie guvernată de demnitari pe care naţiunea niciodată nu i-a ales. S-a pierdut sub Maria Tereza şi legământul ca generalul comandant al ţării să fie numit dintre fiii patriei. Nu s-a respectat nici darea stabilită de diplomă. A fost călcat şi legământul de a respecta libertăţile secuilor, înrolându-i în regimente de graniţă. Recrutările de la graniţe şi din interior de soldaţi unguri şi români s-au făcut fără consimţământul ţării (Dietei). Unii oameni ai Curţii, din invidie faţă de domnii pământeşti, încă sub Maria Tereza s-au străduit pe ascuns să arunce sarcinile fiscale pe pământ. Sub ea s-a introdus şi opreliştea ca pământurile ţinând de sesia iobăgească să nu poată fi luate de stăpân. Darea necesară comitatelor a fost anulată. În locul recrutării militare voluntare s-a introdus prinderea cu sila. Numirile funcţionarilor din comitate trebuiau întărite de Curte. Casele de încartiruire s-au ridicat în dauna domnilor pământeşti. Au fost supuse dării şi locurile de casă pustii.

Preoţilor români li s-au defalcat porţiuni canonice, prejudiciind drepturile domnilor pământeşti. În legi nu se găseşte nici urmă de aşa ceva.

E un mare prejudiciu pentru libertatea nobiliară că nobilii de o sesie sunt supuşi la dare; libertatea nobiliară nu e determinată doar de starea avută sau săracă a persoanelor.

Chiar pentru purtarea de război ar fi trebuit să se ceară consimţământul Stărilor.

În alte 10 puncte adunarea argumentează nevoia convocării Dietei. Nici darea, nici condiţiile numirii în funcţii, nici formele de guvernământ ale ţării nu pot fi hotărâte ori schimbate fără consimţământul Ordinelor ţării. Şi pentru că drepturile fundamentale ale patriei au fost călcate încă înainte de anul 1780, Stările comitatului declară din nou, că cu aceasta nicidecum nu se mulţumesc şi nu vreau să se întoarcă numai la acea prejudicioasă stare de la anul limită (1780).

Dar adunarea se mai ridică şi împotriva ordinelor pe care împăratul Iosif nu le-a revocat, împotriva orânduielilor bisericeşti şi a celor privind raporturile dintre stăpâni şi iobagi.

Libertăţile religiilor recepte găsesc o mai puternică pavăză în legile ţării decât în edictul de toleranţă – sunt convinse ele. Ţara nu are nevoie de toleranţă. Pentru preoţime, şcoli, se găsesc suficiente orânduieli în legile ţării.

„Cât priveşte starea ţăranilor – se exprimă textul – nimănui nu-i stă mai mult la inimă grija protejării şi ocrotirii lor ca domnilor pământeşti, care sunt datori a-i apăra şi numai pentru ca averile lor să rămână integre şi cât mai în putere. Şi calea uşurării (stării) lor s-ar fi putut trasa prin Dietă mult mai bine. N-ar fi scăzut aşa de mult nici în economia lor, cum dovedeşte ceea ce cu adevărat se vede. Orânduielile noi, introduse în afară de hotărârile Dietei, nu că ar fi adus cu sine vreo legătură mai bună între domnii pământeşti şi ţărani, ci mai curând i-au înstrăinat pe unii de alţii. Mare parte acestui fapt i se poate atribui răscoala românească din 1784, care s-a petrecut în comitatele Hunedoara, Zarand, Alba şi în unele părţi ale comitatului Cluj, cu atâta vărsare de sânge nevinovat, ruşinând cu triste pilde moravurile creştine". Comitatul cere ca toate operatele aşa-numitei comisii Jankovich să fie aduse în faţa Dietei ţării. Şi-apoi continuă: „Întrucât pentru aceea domnii pământeşti nu sunt străini nici pe mai departe de uşurarea pe calea cea bună şi de ocrotirea ţăranilor, lăsându-le în seama Dietei, şi până atunci ordinele Comitatului îi lasă în starea de acum. Tot din această pricină îşi pun la inimă plângerile lor pentru împovărarea peste puterile lor"[12]. Înşiră aceste greutăţi în şase puncte:

1. Darea, prin orânduirile introduse în afara hotărârilor Dietei le-a crescut prea mult, nu mai are nici o măsură şi creşte mereu, încât e aproape cu neputinţă să-şi ducă viaţa.

2. La datul fânului, ovăzului, bucatelor li se ridică mult sarcina şi pentru că nu li se plătesc cu preţul pieţei.

[12] *Ibidem*, p. 453.

3. Cu războiul de acum, din pricina cărăuşiilor multe rămân de-a dreptul fără vite. De unde urmează că nu vor mai fi buni de serviciu nici pentru rege şi patrie, nici pentru domnii lor pământeşti.

4. În timp ce poartă aceste sarcini, copiii, slugile lor sunt luaţi împotriva legii naturii, cu puterea, pentru armată. Amărăciunea lor e aşa de mare, că cu drept cuvânt se poate aştepta încumetarea lor la rău, uşor se poate isca sângeroasa răzmeriţă; cu drept cuvânt e de temut izbucnirea poporului de rând, căruia, timpul, pădurea, câmpul îi vor sta gata în ajutor.

5. Poporul contribuabil e obligat, împotriva legilor, la cărăuşitul sării. Satele sunt silite să ţină şi notar, şi cu alte asemenea orânduieli sunt împilate până la mizerie.

6. Poporul e apăsat tare şi cu transporturile armatei şi proviziilor ei, care cer cărăuşii prea grele şi lungi.

Dar înşirându-le, nobilimea se impresionează iarăşi numai de sarcinile iobagului faţă de stat. Numai acestea şi orânduielile noi, introduse în afara Dietei, pot fi motive de răzvrătire, numai acestea au fost şi instigatoarele răscoalei româneşti din 1784!

Şi până la întrunirea şi hotărârile Dietei, Guvernul să ordone numaidecât restabilirea învăţământului, şcolilor, fundaţiilor şcolare cum au fost la moartea Mariei Tereza. Cu Tablele continue introduse sub domnia ei nicicum nu se împacă, cer restabilirea vechilor foruri de judecată.

Îi comunică apoi Guvernului hotărârile adunării, pe care ea le cuprinde în nu mai puţin de 21 de puncte.

În punctul 1 declară că, în virtutea dreptului deplin decurgând din legea naturii şi a naţiunilor, în treburile comitatului vor să trăiască în limba maternă în care s-au născut, comitatului şi guvernului şi Tabla regească să i se adreseze numai în această limbă, căci ei în altă limbă nu vor nici să înţeleagă, nici să răspundă.

În al doilea punct îi comunică arderea scriptelor măsurătorilor de pământ, care s-au făcut „spre ruina de obşte şi cu înspăimântătoarea silă" *(a mellyek köz romlásunkra, szörnyü eröszakkal mentenek végbe)*, precum şi înlăturarea din funcţie a celor care le-au operat.

În al treilea îi aduce la cunoştinţă că au anulat şi toată operaţia numerotării, introdusă cu acelaşi scop. Şi ca nici urmă să nu mai rămână din ea, au poruncit să fie şterse numerele de pe casele nobile şi ţărăneşti şi înlăturaţi stâlpii ridicaţi la capătul satelor.

Din restul hotărârilor, care toate se ridică împotriva inovaţiilor şi cer restabilirea vechilor instituţii „legale", mai desprindem:

Nici în şcolile normale, nici în şcolile mai înalte să nu se mai predea decât în limba natală maghiară şi în latină. Tinerii să nu mai fie puşi să-şi piardă

timpul cu ştiinţe ţintind spre prejudiciul naţiunii, ci în loc de ele să-şi petreacă timpul de studii cu învăţături mai folositoare.

Conscripţiile de populaţie *(a Popularis Conscriptiokot)* le-a anulat şi a rânduit ca scriptele să fie adunate de juzii nobililor şi aduse în faţa Dietei.

A restabilit vechile şi legalele „foruri dominale", scaunele de judecată ale stăpânilor feudali.

Unele hotărâri privesc direct pe români.

În punctul 14 adunarea a hotărât ca românimea să stea în pace şi să fie oprită de la obişnuitele-i vărsări de sânge. Pe cei doi episcopi i-a avertizat ca preoţilor români să le dea poruncă de aşa natură ca poporul de rând nefericit şi necunoscător al binelui său să-l ţină în linişte, să-l îndrume cu sfaturi bune, să-l înveţe ascultare. Căci dacă undeva s-ar isca vreo ridicare nenorocită, tulburătoare a liniştii interne a ţării, preoţii unor asemenea sate vor fi prinşi, fără milă aspru pedepsiţi după edictul 42 din partea a 5-a a Aprobatelor.

Miliţia de graniţă românească fiind spre marea pagubă a ţării, Guvernul să se interpună pentru desfiinţarea ei.

Pe funcţionarii români de la Guvern numiţi sub Iosif II îi vizează desigur şi textul care urmează în acelaşi punct imediat: „Fiind lucru vădit că în dicasteriile mai înalte au fost numiţi şi primiţi şi de aceia care după lege nu şi-ar avea locul acolo, Guvernul să remedieze astfel de abuzuri şi de aceea, care după legile vechi nu-şi au locul în dicasteriile mai înalte, acolo să nu mai fie puşi".

Sub acelaşi semn al restituirilor se ţine şi adunarea următoare, deschisă în 29 aprilie. Aceeaşi hotărâre neclintită: „la obiceiurile noastre înrădăcinate, la legile noastre să nu renunţăm sub nici o constrângere, la nici cel mai minuscul punct al lor". Auzind din rescriptul Guvernului de Tablele continue, s-au îngrozit şi numai de numele lor, nici nu îngăduiră lectura până la capăt, nici nu voiră să audă de ele. Sunt contrariaţi că nici după ce şi-au exprimat Ordinele dorinţa, corespondenţa nu curge în limba maghiară. Solicită, sileşte *(kényszeriti)* Guvernul ca gândindu-se la naţiunea, la patria lor să corespondeze cu comitatul în limba lor naţională.

În ce priveşte legăturile cu dieta ungară, trimiterea reciprocă de deputaţi, în numele legăturii dintre Transilvania şi Ungaria ca membre ale aceleiaşi coroane ungare, aceasta să se facă respectând întocmai instituţiile, legile ei separate, consfinţite de istoria, de diplomele sale, înainte de a fi fost alterate, tot complexul de privilegii ale nobilimii, care să fie garantate expres şi de noul împărat, rege al Ungariei, înainte de încoronare. Căci acum „nici diplomele, nici legile noastre nu mai sunt întregi, pactul dintre rege şi popor s-a desfăcut. Dacă Ungaria se simte în multe lezată, apoi şi Transilvania o poate cu drept spune că în corpul său cetăţenesc nu mai e nimic întreg". Ceea ce cere

nobilimea comitatului să fie înscris în legământul noului domnitor e respectarea strictă a legilor municipale ale Transilvaniei, a donaţiilor regale şi princiare şi a tuturor libertăţilor sale vechi. Cum o parte a comitatului a revenit de la comitatul Turda, la care a fost ataşată, să se ceară şi măsurătorile de pământ ale ei, şi acelea să fie nimicite, ca nici să nu se mai pomenească nicicând de ele. Dieta să se ţină nu în Sibiu, ci la Cluj[13].

Comitatul Turda îşi instruieşte deputaţii în acelaşi spirit. Ei să ceară înainte de toate refacerea legilor ţării. În toată administraţia ţării să se introducă limba maghiară şi ea să nu mai fie nicicând silită să opereze în altă limbă. Cere refacerea diplomelor de danie distruse în timpul răscoalei lui Horea. Şi pentru că nici acum nu se ştie ce atitudine să ia nobilimea, ba întreagă ungurimea din Transilvania faţă de români, care sunt în numărul cel mai mare în Transilvania, cere şi el actele investigaţiei comisiei Jankovich, care niciodată n-a fost scoasă în ochii lumii[14].

Reformele noi le incriminează şi comitatul Solnocul Interior, precum şi raporturile dintre stăpâni şi supuşi. Introduse în afara Dietei, ele „nu numai că nu au adus vreo rânduială bună şi cu aceasta fericirea tuturor, ci mai curând au înstrăinat pe stăpân de supuşii săi şi pe ţăran de domnul său, şi au smuls din inimi acea pornire de a se ajuta unul pe altul, care a făcut fericirea amândurora şi a ţării". Numai „răcirea dragostei reciproce dintre stăpân şi ţăran a putut aduce şi acea răscoală românească de la 1784, care ruşinează simţămintele umane şi care nicicând nu va putea fi zugrăvită în culori destul de funebre". Altfel, nobilii comitatului îşi exprimă şi ei voinţa „de a se sfătui în viitoarea dietă despre ceea ce este atât spre fericirea lor şi a urmaşilor lor, cât şi spre uşurarea bietului popor de rând, potrivit cu sentimentele umane, cu moravurile creştine şi cu legile ţării"[15].

Nu numai din 1780 au început să fie sfârtecate legile patriei, ci aproape de când marele Leopold a făcut legământ prin diploma sa au urmat unul câte unul prejudiciile – e şi opinia adunării comitatului Solnocul de Mijloc, împreună cu Crasna şi Chioar. Înşiră mai multe: oprirea domnului pământesc de a lua pământul de la supuşi, sau dacă l-a luat i s-a poruncit să-i poarte darea, instituirea Tablelor continue, oprirea adunărilor comitatelor şi altele. Se arată nemulţumită că împăratul şi revocându-şi ordinele le-a menţinut pe cele privind biserica şi iobăgimea, ilegale şi ele. Şi de faptul că Guvernul vrea să oprească comitatele să conlucreze, să se consulte între ele, hotărând adunările comitatelor în una şi aceeaşi zi.

---

[13] *Ibidem*, *Ordonanţe imprimate*, 1790, aprilie 29.

[14] Protocolul marchal al comitatului, 29 iunie 1790, Arh. St. Cluj.

[15] Marczali, *op. cit.*, I, p. 38.

Hotărârile şi le formulează într-o serie lungă de puncte: lecuirea gravaminelor, jurământul domnitorului mai întâi şi apoi homagiul. Guvernul să nu vină cu nici o inovaţie, să nu dea ordine potrivnice legilor. Să nu se impună nici dare, nici contribuţie, nici recrutări fără Dietă. Dregătorii comitatului să primească numai ordinele care nu se împotrivesc legilor. Spre stricăciunea şi scăderea naţiunii au fost introducerea limbii germane, învăţământul în limba germană, inovaţii primejdioase potrivnice legilor patriei. Să se refacă vechea rânduială ca totul să decurgă în limba maghiară. Guvernul, şi el să-şi scrie de acum încolo ordinele în limba maghiară. Aceeaşi furie împotriva măsurătorilor pământului: aduse acum de la Şimleu, ele să fie arse, ca şi toate celelalte scripte, instrucţii, ordine, ca cele privind învăţământul, ordinea judiciară, criminală, repartiţia porţiei, unul să nu rămână, petrecute cu alai de Stări, şi în loc public, în faţa lor să fie arse. Aşa să facă şi cu conscripţiile populaţiei. Cele distribuite pe sate să fie strânse şi arse de dregătorii cercurilor. Să fie cerut şi sumarul măsurătorilor de la Guvern, ca să fie ars şi el. Să fie şterse numerele de pe case, să fie înlăturaţi stâlpii de la capetele satelor şi nimiciţi. Se citesc hotărârile adunărilor comitatelor Bihor şi Sătmar, se exprimă hotărârea de a se înţelege cu comitatele vecine, şi din Ungaria, şi din Transilvania, în vederea unei atitudini comune[16].

Comitatul Crasna, într-o adunare separată, din 14 iunie, e pornit să stârnească mulţumirea ţărănimii, să vină cu uşurări care să o atragă. A găsit una: naturalele strânse de la ea pentru armată să fie reţinute pentru ea. (Uşurare deci iarăşi din sarcinile faţă de stat, nu din cele domeniale!) Vrea ca prin uşurări să încredinţeze ţărănimea că tot ce s-a revărsat bun asupra ei vine de la comitat, ea să le pună la inimă şi cu încredere să spere şi altele de la el, din mâna căruia în atât de scurt timp i-a venit aşa de mult bine. Ţărănimea să fie încredinţată că el şi în apropiatele două diete, în amândouă, nimic nu va neglija din ceea ce ar fi spre uşurarea sărăcimii, din ceea ce ar socoti folositor pentru starea, pentru fericirea ei. Speră ca această străduinţă a lui să nu fie fără folos. Dar şi ţărănimea până atunci nici ea să nu lipsească în orice timp a asculta şi împlini cu toată supunerea poruncile atât ale dregătorilor comitatului, cât şi pe ale domnilor săi pământeşti. Cum însă multe atârnă de felul cum sunt trataţi oamenii de sub mâna lor, e foarte de trebuinţă ca acum mai mult ca oricând să ţină o bună şi atare rânduială, ca oamenii slujitori să vadă cu ochii lor că domnii pământeşti sunt părinţii lor dulci, părtinitorii lor şi nu cum i-au făcut să creadă multele inovaţii. Să evite mai ales strămutarea oamenilor, păgubitoare şi pentru stăpân şi pentru supuşi, cei plecaţi să fie redaţi domnului lor, să fie pedepsiţi[17].

---

[16] Protocolul comitatului, 1790. Arh. St. Cluj.

[17] *Ibidem.*

Înverşunat se arată şi de astă dată, ca şi în timpul răscoalei lui Horea, comitatul Odorhei. „Aproape de zece ani simţim fiecare dintre noi povara schimbărilor ciudate petrecute în nobila noastră patrie, (schimbare) la care am fost forţaţi fără nici o vină. S-a revărsat răul asupra întregului pământ maghiar, a suspinat preotul, a plâns ceata magnatului şi nobilului de rând, a gemut locuitorul oraşului, a dat în gropi ţăranul, oamenii de orice rang şi stare s-au zbătut în disperare, s-au dus legile noastre, s-a dus dulcea noastră naţiune, s-au dus toate, legile s-au scris fără ştirea noastră, am fost opriţi de la consfătuiri publice, persoanele noastre n-au fost scutite de silnicie, am fost mai străini decât străinii în propria noastră ţară... patria e mama dulce a noastră a tuturora, doar sistemul a fost vitreg, urmat fiind nu ne-a fost decât cuţitul în beregată, nouă, urmaşilor noştri, naţiunii noastre" – glăsuieşte patetic textul adunării comitatului.

Hotărârile sunt tot atât de necruţătoare. Măsurătorile de pământ să fie arse în faţa celor adunaţi, ca nici urmă din ele să nu rămână. Să înceteze şi conscripţia populaţiei, ca ilegală. Să se revină la vechile sisteme de învăţământ. Şcolile normale sunt nu numai inutile în patria maghiară, dar şi piedici sistemelor vechi utile. Ele să se şteargă, copiii să fie trimişi la şcolile ungureşti şi latine. Să se înlăture cu desăvârşire şcolile germane.

Să se refacă privilegiile, vechile libertăţi ale naţiunii secuieşti, vechile funcţiuni ale Tablelor comitatelor. Libertăţile nobiliare, legile să se refacă nu numai pentru acum, ci şi pentru viitor, să se menţină, dacă vrea Dumnezeu, întru toate până la sfârşitul lumii. Socotesc necesară reîncorporarea Transilvaniei la Ungaria, numai cu uniunea (celor trei naţiuni) nu se mai pot mulţumi. Dar unirea o înţeleg păstrând instituţiile şi privilegiile locale, legile şi constituţiile municipale, şi, fireşte, privilegiile secuieşti.

În instrucţiile deputaţilor pentru Dietă, precepte în genere cunoscute:

Introducerea limbii maghiare în Dietă şi în toate instituţiile de guvernământ şi administrative ale ţării, întocmindu-se articol special pentru dăinuirea ei pe veci. Până când nu se va face înţelegerea între Stări şi domnitor asupra condiţiilor de guvernământ şi până când nu vor fi rezolvate doleanţele secuieşti, Stările să nu depună jurământul omagial. Toate orânduielile ilegale să se şteargă, ca şi toate donaţiile şi privilegiile acordate de împăratul Iosif. Să fie scoşi pe veci din toate funcţiile civile, militare, fiscale sau camerale toţi străinii sau făcând parte din naţiunile nerecepte ale ţării strecuraţi până acum în aceste funcţii şi să fie puşi în loc adevăraţi patrioţi, din sânul naţiunii. Generalul comandant să fie ungur, în ţară să nu se ţină miliţie de neam străin, dare, recrutări, război să fie hotărâte numai prin Dietă.

Să se ridice şcoli ungureşti, toate ştiinţele să se înveţe în şcoală numai ungureşte. Ca totuşi latina să nu se înlăture definitiv, să fie şi şcoli latine. Toate

patru religiile (recepte se-nţelege) să aibă academii separate, pe cheltuiala ţării, să se bucure de libertăţi egale, în proporţie geometrică. Preoţii tuturor acestor religii să umble în haine ungureşti şi nu străine, adică în haine nemţeşti şi cu perucă.

Cât pentru români, nici o indulgenţă, fireşte. Nici măcar una „legală". „Puterile, libertăţile, daniile impuse ilegal, împotriva firii legilor noastre pentru aşa-numiţii episcopi români, popi şi religia lor să fie revocate şi potrivite vechilor noastre legi". „Cum românii schismatici, neuniţi, armenii, ţiganii şi alţi oameni de jos (*nemtelenek*, fără vreo calitate) nu pot avea drepturi naţionale, tot aşa nici românii uniţi să nu le poată avea, oameni de aceştia să fie excluşi din orice funcţii ale ţării, dacă nu se dovedesc drept nobili adevăraţi, legali şi buni patrioţi".

Şi-apoi, inevitabil, răsculaţii lui Horea. Ca amarnicele, cumplitele fapte ale românilor, care nici măcar în timpul împăraţilor păgâni nu s-au petrecut, să nu le îndure în acelaşi chip şi urmaşii să se caute încă o dată promotorii, sfătuitorii, uneltitorii lor, care n-au fost urmăriţi niciodată, sau şi dacă au fost, cercetarea lor nicicând n-a fost adusă la cunoştinţa Ordinelor ţării şi nici a celor lezaţi. Să se caute la Cancelaria aulică actele comisiei Jankovich şi dacă din acelea nu pot fi aflaţi uneltitorii răscoalei, să fie descoperiţi cu orice chip, prin investigatori legali, de Dieta ţării. Să se descopere şi cei care în orice fel au fost interesaţi ori implicaţi şi toţi să fie judecaţi legal, fără nici o alegere sau deosebire, şi nu numai să plătească, în marginea puterilor lor, pagubele, dar să fie şi pedepsiţi, cum merită. Incriminează şi ei pe tipograful Hochmeister...[18]

Pornită, activă e mai presus de toate nobilimea comitatului Hunedoara. Mărturii scrise stau protocoalele imprimate ale celor două adunări, una între 22 şi 25 martie, cealaltă deschisă la 2 iunie 1790[19].

Baronul Anton Josika, prezidând adunările, dă glas înainte de toate nenorocirii care s-a abătut asupra ţării în anii dinainte: cum au trebuit Stările să vadă cu unificarea comitatelor şi scaunelor ştergerea numelui lor de nobil, primejdioasa răsturnare, aducerea în confuzie a legilor, obiceiurilor, libertăţilor lor, numerotarea satelor, caselor, numărătoarea popoarelor, măsurarea pământului şi alte primejdii..., repudierea limbii maghiare ca şi a celei latine, fiind siliţi să folosească o limbă străină, necunoscută. Ş.a.m.d. „Toţi suntem mărturiile şi martirii a ceea ce ni s-a întâmplat" – răspund Stările. Invocă istoria sângeroasă din 1784, mizeriile care au urmat, războiul, pustiirile aduse de el, călcând comitatul însuşi, ca să conchidă: „Cauza primă şi fundamentală a nenorocirilor, primejdiilor noastre a fost modul de cârmuire rău şi destructor

[18] Arh. St. Cluj, com. Odorhei, *Protocollum marchale*, 1790.

[19] Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ordonanţe imprimate.

al legilor noastre, atârnând de liberul, bunul plac al unuia singur". Dar iată, pe când se tăvăleau sub greutatea poverilor de neîndurat şi când au pierdut cu totul nădejdea în vreun ajutor, s-a îndurat regele regilor, domnul cerurilor să-i scoată la liman. Iar pe pământ sunt mulţumitori mai întâi prinţului Kaunitz, cel care a convins pe împărat să facă marea reparaţie. Dar sunt acum ca bolnavul în convalescenţă care trebuie să fie cu mare grijă ca boala să nu recidiveze.

Adunarea hotărăşte şi ea înainte de toate nimicirea operatelor de măsurare a pământului, potrivnică legii, instrument primejdios născocit spre stricarea formei de guvernământ a ţării. Să se pună capăt acestei operaţii scandaloase. Nu se mai împacă nici ei cu revocarea numai a inovaţiilor de după Maria Tereza, libertăţile lor fundamentale au fost vulnerate şi înainte în felurite chipuri. Şi aci speculează chiar ideile noi, contractul dintre domnitor şi naţiune, legile făcându-se numai cu consimţământul ei. E ilegală şi impunerea dării. E evident că şi regimentele de graniţă şi Tablele continue s-au introdus fără consimţământul Ordinelor. Trimit mereu la Aprobate şi Compilate, la pactul fundamental, care e Diploma leopoldină din 1691.

Sursa multor greşeli şi induceri în eroare a fost limba germană, pe care nici măcar a zecea parte din funcţionari nu o cunosc, introdusă spre injuria naţiunii. Şi cum nici pe cea latină, limbă moartă, nu o cunosc deplin dregătorii, Guvernul, Tabla regească să-şi dea ordinele în limba maghiară, toate operaţiile administrative judecătoreşti să curgă în această limbă, juzii nobililor să constrângă pe profesorii şcolilor „normale" să propună în limba maghiară, să o cultive.

Se ridică, fireşte, şi împotriva inovaţiilor pe care împăratul nu le-a revocat, edictul de toleranţă, reglementarea şi dotarea parohiilor, ordinele privind ţărănimea. Nu e nevoie de toleranţă, de aceasta s-au îngrijit îndeajuns Aprobatele, iar de cele bisericeşti Diploma leopoldină. Cât pentru legăturile dintre ţărani şi domni, ordinele sale nu numai că nu le-au întărit, mai curând le-au slăbit; lor li se poate atribui în parte şi răscoala românească din 1784, petrecute în pilde care „ruşinează moravurile creştine". Ele, mai ales, poartă vina pentru „nelegiuirile şi cruntele fapte, arderile, pustiirile, îngrozitoarele înverşunări" la care s-a încumetat ţărănimea.

Adunarea se arată totuşi generoasă în a lua apărarea poporului sărăcit, chiar impresionată de „gemetele bietului popor de rând ajuns la ultima mizerie", de plângerile sale, care, neremediate, „au dus aproape la disperare cea mai mare parte a lui". Numeşte, fireşte, exclusiv sarcinile lui publice. Şi până la remedierea lor prin Dietă, nobilimea comitatului se vede şi ea silită să încerce toate mijloacele pentru liniştirea poporului gata să izbucnească. În faţa iminenţei primejdiei, comitatul vrea să se lepede cu orice chip de răspundere

dacă din pricina prea marii siluiri a poporului s-ar ivi vreo tulburare, s-ar isca cumva focul.

În adunarea întrunită la 2 iunie, comitatul se arată iarăşi lovit, nefericit, îndoliat, „tăvălit în cenuşa sa", deşi se poate mândri a fi dat ţării pe veci pe neuitaţii Iancu de Hunedoara şi regele Matei Corvinul. Delegându-şi reprezentanţii în dieta ungară, comitatul îi instruieşte să înfăţişeze acolo, înainte de toate, toată grozăvia răscoalei româneşti din 1784. Şi aci pe multe pagini zugrăveşte în culori tari, în termenii cei mai patetici posibil, în limbajul superlativ cunoscut încă din memoriile sale din timpul răscoalei, pustiirile, omorurile, atrocităţile, reale sau colportate, pentru care răsculaţii nu şi-au luat pedeapsa meritată. Dimpotrivă, a fost incriminată nobilimea ridicată în propria-i apărare. Acuză cu acest prilej iarăşi atitudinea armatei, reînnoieşte învinuirea generalului Preiss, a vicecolonelului Karp. Invocă, în comparaţie, anul 1514. Atunci ofiţerii răzvrătitori au fost exemplar pedepsiţi, acum ofiţerii nemţi răzvrătitori au primit remuneraţii pe viaţă. Atunci răzvrătiţii şi-au pierdut dreptul de liberă strămutare, acum tocmai de aceea li s-a redat. Atunci toate pagubele au fost restituite, acum şi când ei ştiu la cine sunt bunurile lor nu pot să le ceară înapoi. Atunci ucigaşii vădiţi, violatorii de fecioare, de femei au fost fără milă daţi morţii, acum sunt siliţi să-i îndure nepedepsiţi sub ochii lor. „Amarnică durere!" Atunci cei care au luptat glorios pentru apărarea lor au fost număraţi între bunii şi credincioşii fii ai patriei, acum sunt numiţi răzvrătiţi. Pildă, contele Csáki. Atunci cei loviţi şi-au putut aduce plângerile în faţa Dietei, acum ei au trebuit să le aducă în faţa unei Comisii ilegale. „Silnicie nemaipomenită!"...

Incriminând pe români, adunarea nu se mărgineşte la ţărănime şi la răscoala ei, se ridică acum şi împotriva celor câţiva funcţionari români care în scurtul răstimp al reformelor iozefine izbutiseră să intre în administraţia comitatului sau la Cancelaria aulică. Se ridică înainte de toate împotriva vicecomitelui Ladislau Pap, fiu de preot român care, ridicat dintre nenobili, prin atitudinea şi cuvintele sale, s-ar fi arătat favorabil răsculaţilor lui Horea şi ar fi învinuit nobilimea. Îl încarcă cu felurite acuzaţii: prigonitor al nobilimii, al ungurimii, părtinitor pe nedrept al ţărănimii române, găzduitor şi tovarăş de hoţi, eliberator de hoţi osândiţi de lege, deţinător de nobili, acuzator fals de oameni de omenie. Comitatul îl opri de la orice activitate oficială – funcţionarii declaraseră şi ei că nu vor să mai servească sub el[20]. Zadarnic intervine

[20] La 12 martie Gheorghe Aranka scria din Târgu Mureş că baronul Josika pleacă în comitatul Hunedoarei să prezideze adunarea comitatului, neputând-o încredinţa lui Ladislau Pap, despre care se vorbeşte că iară umblă câineşte, vrea să răscoale pe români. Guvernul ar fi şi trimis în secret pe secretarul gubernial David Székely, să cerceteze pe ascuns lucrul, ca dacă e adevărat să-l prindă. Arh. St. Cluj, corespondenţa Teleki.

Guvernul să-l mai lase în funcţiune până în mai. Răspunse că Stările comitatului nu mai pot îngădui ca un om plin de asemenea greşeli primejdioase, pentru care sunt suficiente dovezi, să mai poarte funcţie în comitat. Continuă să-l acuze grav: a învinuit comitatul de procedură ilegală, când el nu făcea decât să-şi apere libertăţile ultragiate. Pe un dregător al contelui Francisc Gyulay, numai pentru că i-a dat una pe drept unui român după cap, l-a prins. S-a întreţinut cu Ion Ignat, un hoţ de codru adevărat, iar când acesta a fost prins din porunca comitatului, cu de la sine putere l-a eliberat. Şi altele. „Înşirarea imenselor sale răutăţi vrednice de *poena capitalis* ar fi fără sfârşit". Adunarea strânge din nou actele de cercetare. Guvernul însuşi, ca să nu poată fi învinuit comitatul de parţialitate, să trimită investigatori imparţiali. Să fie solicitat şi Mihail Brukenthal să dea operatul despre răscoala românească pe care Ladislau Pap l-a înaintat prin vicecolonelul Karp. Tot atâtea dovezi pentru a fi judecat în Dietă, şi a i se cere acolo *notam et poenam capitalem*, comitatul socotind că prin sacrilegiul său îşi va pierde capul şi nobilitatea[21].

În octombrie guvernul comunicându-i hotărârea de a fi judecat pentru acuzaţii, afară de aceea de a fi fost amestecat în răscoala lui Horea, pentru care împăratul Iosif a dat amnistie generală, comitatul replică: „Răposatul împărat Iosif a putut ierta întru atât cât a fost el lezat, dar lezarea noastră nu putea să o ierte şi, în afară de partea lezată, nimeni altul nu poate să ierte"[22].

Ladislau Pap, în acest răstimp, văzând primejdia, n-a mai apărut la adunările comitatului. Se ascundea prin Sibiu, căuta să meargă pentru dezvinovăţire la Viena. Aflând că vrea să plece cu generalul Stader, baronul Josika, administratorul de acum al comitatului, delegă, afirmativ, şase nobili cu 40 de „satrapi" să-l prindă şi să-l aresteze, şi dacă nu se interpunea generalul, i se putea întâmpla ceva şi mai rău. Nu putu însă nici generalul să obţină, pe credinţa lui, să i se îngăduie plecarea, nici să-l scape din mâinile lor decât subscriind că nu va merge la Viena şi nici nu va ieşi din comitat, că nu va lucra, nu va scrie împotriva comitatului, că fiind citat va lua parte la adunarea comitatului[23].

Comitatul ceru destituirea şi a lui Aron Pap (fratele lui Ladislau), şi mai ales pe a lui Iosif Mehesi de la Cancelaria aulică. Cum se poate ca într-o instituţie de guvernământ în care stau doar străvechi domni şi nobili de sânge să stea, printre ei, un fiu de preot din Mănăştur, ţăran care abia a fost eliberat de foştii iezuiţi? Un fiu de preot român să stea într-o asemenea instituţie şi să le facă lor legi? Când doar se ştie că preoţii români au fost capii, scribii, sfetnicii

---

[21] Zenovie Pâclişanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790–1792*, Bucureşti, 1923, p. 80-81.

[22] *Ibidem*, p. 7.

[23] *Ibidem*, p. 83. După suplica adresată împăratului sub semnătura *Subditi Valachi Magno principatu Transylvaniae.*

şi ai acelei sângeroase crunte răscoliri a naturii umane care a fost răscoala românească din 1784? Se ştie doar că Horea şi Cloşca au fost la Viena, de acolo au venit şi au răspândit că e porunca împăratului să omoare pe unguri. Şi la Viena nici un om mai ridicat decât ei nu ştie calea care duce în faţa împăratului fără să fie călăuzit de cineva acolo. Acesta a fost Mehesi, la care nu numai aceşti ucigaşi, dar toţi românii din Transilvania mergeau ca la patriarhul lor. Ce sfat le-a dat sau, mai curând, ce îndemn, se vede din ceea ce a urmat. De aşteptat era ca împăratul să-l trimită pe Mehesi legat în fiare până în gât aici, să-l pedepsească cu o moarte exemplară. Nobilii comitatului nu se pot simţi cu conştiinţa liniştită cât timp cei doi oameni nu sunt înlăturaţi de la Cancelarie, până când ştiu pe trădătorul naţiunii şi sângelui lor lângă guvernatorul suprem. Raportează deci cu supunere că nu vor înceta să solicite aceasta până când nu-şi vor vedea cererea dreaptă împlinită[24].

Să fie suficiente mărturiile. „Patria toleranţei" nu se arată deloc tolerantă! E implacabilă, nici un semn de indulgenţă.

Hotărârile comitatelor sunt categorice, nu lasă nici un echivoc. Trebuie înlăturate toate inovaţiile, restabilite pe toată linia vechile raporturi, vechile instituţii. Nu numai inovaţiile lui Iosif trebuie înlăturate, ci şi cele de sub Maria Tereza, tot ce s-a adăugat peste prevederile Diplomei leopoldine. Nobilimea nu se lasă afectată de nici cel mai mic suflu de reformism, de luminism: întoarcerea totală la vechile raporturi şi nimic mai mult. Noţiunile noi, curente, ea le cheamă în sprijinul vechilor sale libertăţi, adică privilegii, nelăsând loc nici unui pas înainte. Respinge categoric pretenţia de a impune în vreun fel şi nobilimea, cum cereau noile precepte. Cere, dimpotrivă, extinderea neimpozabilităţii asupra întregii nobilimi. Nici cea mai mică concesie nici în raport cu ţărănimea, nici cel mai mic gest de uşurare a sarcinilor senioriale. Relele de care suferă iobăgimea le descoperă doar în sarcinile publice, grija ei ocrotitoare pentru iobăgime se reduce la incriminarea acestor sarcini.

Cât îi priveşte pe români, ei sunt doar nenorocit popor de rând care nu-şi cunoaşte binele, dar e pornit spre vărsare de sânge şi trebuie ţinut în linişte prin preoţii săi. Nobilimea doar atât a vrut să înţeleagă din răscoala lui Horea. În aceasta ea nu-şi recunoaşte nici cea mai mică vină; ea n-a fost decât o nevinovată victimă. O foloseşte astfel drept armă împotriva revendicărilor româneşti. O supără şi pătrunderea românilor în funcţii. O supără cu deosebire regimentele româneşti de graniţă, care erau desigur nu numai spre „marea pagubă a ţării" – cum se exprimă ea – dar puteau să fie şi ameninţătoare pentru nobilime şi exclusivitatea puterii ei.

[24] *Ibidem*, p. 84–85.

Iată şi vestea, vagă încă, a unei acţiuni româneşti, a unei adunări naţionale, ba şi a revendicării ridicării naţiunii române la a patra naţiune politică. Consternare, alarmă generală la convocarea unei adunări naţionale la Timişoara, la care erau chemaţi delegaţi şi din Arad, Bihor. Sunt puse în gardă nu numai comitatele în cauză, dar şi comitatele din interiorul Principatului, scaunele secuieşti chiar. Vicecomitele Zarandului, confiscând circulara de chemare a episcopului de Arad adresată protopopului de Hălmagiu, se grăbeşte să pună în gardă şi celelalte comitate asupra primejdiei. În scrisoarea adresată comitatului Cluj atrage atenţia asupra mişcărilor naţionale româneşti, socotite a fi strâns legate de răscoala lui Horea, care a început în acelaşi fel, prin plecare la Alba Iulia pentru a înfăţişa nedreptăţile. Cu drept cuvânt e de temut ca poporul ignorant să nu înţeleagă iarăşi din asemenea carte a episcopului că ea îl scuteşte de obligaţiile sale faţă de domnii pământeşti, dând naştere la tulburări primejdioase şi amare[25].

Alarmat, comitatul Cluj alarmează la rândul său, la 16 august, comitatele vecine, socotind o datorie patriotică să le informeze asupra primejdiei. Nu numai atât, socoteşte necesar să fie informate de aceasta şi Stările din Ungaria, ba şi Tronul, cerând „să refuze naţiunii române o adunare generală, care e o violare a legilor ţării şi o ofensă la adresa naţiunii noastre"[26]. Comitatul Târnava, la aceasta, drept răspuns, la 23 august 1790, într-o adunare generală dezbătând scrisoarea, adresă un memoriu Guvernului, etalând toate argumentele posibile împotriva convocării unei adunări inuzitate a naţiunii române la Timişoara, în Banat. Au citit cu întristare că românii, nu se ştie din a cui îngăduinţă, au convocat o adunare naţională, la care au invitat preoţi şi delegaţi şi de la extremitatea ţării. Argumentaţia merge până departe, la statutul românilor. „Avem legi clare că în afară de cele trei naţiuni recipiate legal altă naţiune în ţară nu este, în consecinţă, în afară de acele trei naţiuni, adunare obştească altă naţiune nici nu poate ţine. Totuşi, fără ştirea şi împotriva voinţei ţării, nu ştim din ce motiv, tocmai când în patrie adunarea naţiunilor legiuite s-a amânat, se îngăduie adunarea unui popor străin"[27]. În consecinţă comitatul Târnava a oprit preoţimea de a participa la această adunare. Comitatul găseşte necesar ca Guvernul să se adreseze Dietei în curs pentru a convinge Stările Ungariei să prevină înclinarea primejdioasă a Curţii de a îngădui convocarea unei asemenea adunări. Vicejudele regesc al scaunului Mureş, consternat de scrisoarea comitatului Cluj, nici n-a mai cutezat să o comunice personal adunării, o făcu în scris. Scaunul să o comunice mai departe şi celorlalte

[25] I. Ranca, *Les antécédents politiques du Supplex des Roumains de Transylvanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IX (1970), nr. 1, p. 71.

[26] *Ibidem*, p. 72.

[27] *Ibidem*, p. 73.

comitate şi în termeni care „să stârnească neliniştea în aşa măsură, ca să intervină activ şi eficient, să convingă pe maiestatea sa să interzică adunarea primejdioasă a acestei naţiuni ţărăneşti înclinate la rău, ca invidia acestor mai de jos să nu prindă putere, ba prin aceasta să se înrădăcineze şi mai adânc"[28].

Scaunul Odorhei nu e mai puţin alarmat de comunicarea comitatului Cluj. Se adresează la 31 octombrie Guvernului, etalând şi el în memoriul său argumente asemănătoare. Trebuie împiedicată cu orice preţ o adunare românească în aceste împrejurări, acum când ţara nu dispune de armată suficientă şi e slăbită în urma războiului cu turcii, când ţara slăbită aşteaptă tocmai pacea şi în afară, şi în interior (imaginaţia îl duce departe, la viziunea unei răscoale posibile!). Acum, când Dieta e anunţată pe o dată nesigură, să fie îngăduită adunarea unei naţiuni de jos? „Acum, când Ordinele ţării îşi discută public greutăţile proprii şi le înaintează deschis principelui spre tămăduire, românimea, reclamaţiile sale şi poate ticăloşia ţintind la ruinarea şi ştergerea naţiunii noastre şi le ascunde şi vrea să şi le promoveze numai pe furiş"[29]. La 5 septembrie 1790, alarmat din nou, acum de vestea adunării ortodoxe de la Sibiu, se agită la fel.

O nouă alarmă a comitatului Cluj. Informat că românii lucrează asiduu pentru ridicarea naţiunii române între Stări, alarmează iarăşi scaunele, „dacă aceasta s-ar întâmpla ar fi spre pieirea din urmă a bietei noastre naţiuni". Într-o scrisoare lungă comitatul Cluj mobilizează fundamentele juridice care cer interzicerea unei adunări româneşti: „N-a avut naţiunea română nicicând acest drept în patria noastră, ba în partea a 8-a, art. 1 din Constituţiile Aprobate s-a hotărât clar ca episcopii români, în afară de îndatoririle faţă de patrie, în alte treburi să nu se amestece, religia lor nici nu e legal recipiată... naţiunea română să nu prescrie naţiunii maghiare... să nu aibă drept a purta arme"... „Ba nici aşezarea sârbilor nu s-a îngăduit decât până *ad beneplacitum Regnicolarum*"[30]. Comitatul are deci motive solide de a se nelinişti de noile mişcări ale românilor.

După toate acestea Guvernul Transilvaniei în raportul său către împărat se arată satisfăcut că, în urma interdicţiilor sale, la congresul iliric n-a participat nimeni din Transilvania, în afară de episcopul neunit, şi nici el decât doar la alegerea mitropolitului[31].

Guvernul dăduse într-adevăr asemenea ordine, nu numai episcopilor, ci şi regimentului I de graniţă. Spaima unei adunări naţionale româneşti o stârnise deci congresul iliric la care erau chemaţi şi delegaţi români din Banat şi din

[28] *Ibidem*, p. 74–75.
[29] *Ibidem*, p. 75.
[30] *Ibidem*, p.76–77.
[31] *Ibidem*, p. 79.

apusul ţării. Atât era de mare indignarea, şi nu mai puţin desigur teama de orice mişcare românească. Guvernator era Gheorghe Bánffi, care a deţinut încrederea Curţii nu mai puţin de 35 de ani (1787–1822). Era desigur omul naţiunii sale politice şi printre cei care sfătuiseră revocarea ordinelor, dar nu fără grija de a păstra încrederea imperială şi în noile condiţii. Printre succesele sale fu mutarea sediului Guvernului şi Dietei, cum dorea naţiunea sa, de la Sibiu la Cluj[32]. Printre primele sale griji fu să dispună episcopului neunit (şi desigur şi celui unit) să-şi îndrume clerul prin circulară, să-şi îndrume la rândul său credincioşii la supunere faţă de restaurarea sistemului politic anterior domniei lui Iosif II. Circulara episcopului Gherasim Adamovici poartă data de 25 februarie 1790[33]. Ordinul s-a dat deci foarte curând după revocarea imperială din 28 ianuarie.

Nu mică fu exaltarea nici în rândurile naţiunii săseşti la revocarea ordinelor împăratului. Istoria saşilor vorbeşte de o bucurie imensă. „Fiecare îşi manifesta bucuria pentru reînnoirea naţiunii" – scrie Heydendorf despre notabilii naţiunii săseşti adunaţi la Sibiu să se sfătuiască asupra paşilor de făcut. J. Th. Hermann comunică unui prieten plin de entuziasm „cel mai măreţ şi mai neaşteptat lucru care a înfierbântat capetele", marea ştire a retractării ordinelor. Cele trei naţiuni au reînviat, va fi convocată Dieta, împăratul a hotărât să revină la raporturi constituţionale. I le comunică toate acestea „cu lacrimi de bucurie în ochi". Nutreşte cele mai mari şi mai minunate speranţe pentru viitor. „Aici a fost de bună seamă mână dumnezeiască... Naţiunea se va înălţa din nou într-un veşmânt şi mai minunat decât l-a avut vreodată". Bucuria restituirii a copleşit durerea pentru moartea împăratului. Ea a fost cu atât mai mare, cu cât a fost mai adâncă durerea pentru nedreptatea unui deceniu fără lege. În martie, când s-a declarat oficial doliul, „s-au văzut haine cernite, dar nu feţe triste". Pentru moment păreau uitate toate opoziţiile, nobili, saşi se simt solidari, sunt încredinţaţi că numai unirea poate să-i facă puternici. La adunarea comitatului din martie, în care s-a publicat edictul de restituire, „un delir cuprinse spiritele, nobili şi funcţionari beau, se ospătau împreună, unguri, saşi dănţuiau unii cu alţii în plină stradă". Comitele suprem, Wolfgang Kemény, bău în sănătatea doamnelor patriote din Transilvania din pantoful frumoasei contese Tholdi, pocal care apoi a făcut înconjurul mesei[34].

„Siebenburghische Quartalschrift" dă glas sentimentului înălţător al patriotismului care înflăcărează în acest moment pieptul fiecărui concetăţean.

---

[32] Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei, 1774–1867*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj", IX (1943–1944). p. 245.

[33] Aurel Răduţiu-Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1701–1847*, Bucureşti, 1981, p. 223.

[34] Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, II, Sibiu, 1907, p. 317–318.

Pe cine nu a mişcat restaurarea Transilvaniei? Acum, când în Franţa cad atâţia nevinovaţi, concetăţenii săi trebuie să fie mândri de liniştea lor şi de testamentul preţios al împăratului, restauratorul patriei.

Restaurarea constituţiei a prilejuit naţiunii trei sărbători care-i vor fi totdeauna preţioase:

Prima a fost readucerea arhivei naţionale. La dorinţa cetăţenilor, aceasta s-a făcut public şi festiv. Însufleţiţi de discursurile mai marilor naţiunii, cu steaguri arborate, dregătorii scaunului, oraşului, mulţimea cetăţenilor însoţeau carul care aducea în triumf paladiul naţiunii.

A doua a fost la 25 mai, prima întrunire a Universităţii săseşti în plenul ei, prilej de a sărbători restabilirea naţiunii. Deputaţii naţiunii, membrii magistratului din Sibiu, sfatul celor o sută, cetăţeni ai oraşului, în procesiune, în biserica evanghelică, au sărbătorit evenimentul cu o cantată şi cu o predică patriotică a preotului.

A treia, la 29 septembrie, la instalarea noului comite al naţiunii săseşti, Mihail Brukenthal. Discursuri entuziaste, al contelui Bánffi guvernatorul, al judelui regesc al oraşului şi scaunului Sibiu, Friedrich von Rosenfeld, al noului comite însuşi preamăresc revenirea la sfintele drepturi ale popoarelor, la unirea dintre Stări, la constituţie şi la societatea civilă, preamărind pe noul împărat care ascultă de glasul poporului, venind în întâmpinarea doleanţelor lui[35]. Nici un cuvânt de vreun alt popor, nici pe Pământul Crăiesc, nici în cuprinsul ţării. Poporul sunt numai cele trei naţiuni.

Într-o efuziune de recunoştinţă, adresată prinţului Kaunitz, după ce în urma sfaturilor sale naţiunii săseşti i s-a redat constituţia veche, magistratul oraşului Sibiu plânge catastrofa pe care a trebuit să o îndure naţiunea sub regimul apus al împăratului Iosif: comunitatea naţiunii, care unea toate scaunele, oraşele, târgurile şi satele, a fost dizolvată, multe din ele au fost supuse unor legi, funcţionari, judecători străini, necunoscuţi, care de multe ori nu le ştiau nici limba. Justiţia simplă, mai ieftină dinainte s-a prefăcut în una complicată, mai costisitoare, încât omul sărac mai bine s-a lepădat de ea. Membrii naţiunii au pierdut pe încetul priceperea şi conlucrarea în afacerile conaţionalilor lor. Naţiunea însăşi a fost declarată stinsă, bunurile ei nobiliare au fost confiscate, diplomele pe care se întemeiau libertăţile şi proprietatea ei şi însăşi constituţia ei i-au fost luate din mâini şi din arhive, pusă fiind în neputinţă de a şi le dovedi. Comunelor libere săseşti li s-a ştirbit dreptul de proprietate, adesea li s-a contestat fără să li se îngăduie apărarea. Oraşele, târgurile au fost scoase din legăturile lor cu comunele, lipsite de ajutorul reciproc necesar. Ceea ce a avut urmări dintre cele mai nefaste. „Oamenii cei buni, iubitori de ordine au căzut la întristare, supărare şi îngrijorare şi mulţi s-au mistuit de durerile ce au îndurat.

[35] „Siebenburgische Quartalschrift", 1790.

Alţii, uşori la minte, şi acum scăpaţi de sub control, s-au dedat la dezordine şi extravaganţe... Obiceiurile şi morala au fost distruse, izbucnirile unei vieţi sălbatice, violenţele şi încălcările proprietăţii au devenit din ce în ce mai dese". Omul de rând a ajuns aproape la disperare în urma greutăţilor şi atâtor nenorociri. „În curând avea să urmeze şi nimicirea caracterului naţional şi a tuturor însuşirilor bune ale poporului". Ş.a.m.d.[36]

Naţiunea însă nu se putea opri la această exuberanţă a bucuriei şi nici numai la această dărâmare a noilor aşezăminte şi reaşezare a celor vechi cu de la sine putere. Ele trebuiau justificate, consacrate încă o dată prin voinţă generală, prin organul suprem consacrat al ţării, care era Dieta. Trebuiau refăcute legal constituţia Pământului Crăiesc, Universitatea săsească, municipalităţile, scaunele turnate în comitate de împăratul Iosif. Trebuiau justificate istoric, juridic. Trebuia demonstrată exclusivitatea drepturilor municipale. Trebuia respinsă înainte de toate concivilitatea, egalitatea de drepturi pe Pământul Crăiesc, revendicată de români în primul rând, dar şi de unguri, secui şi alţi locuitori ai lui. Se pun în mişcare: Universitate, municipalităţi, scaune. Intră în acţiune elitele naţiunii, o serie de nume de intelectuali, istorici, jurişti, profesori. Se disting rând pe rând Daniel Gräser, Jakob Aurelius Müller, Georg Marienburg, Johann Friedrich Seivert, Soterius, J.F. Rosenfeld, M. Fronius, Johann Tartler, Hermann şi alţii. Şi, fireşte, I.C. Eder[37].

În 1790 Gräser discută pe 115 pagini constituţia naţiunii săseşti şi raporturile ei cu celelalte naţiuni ale Transilvaniei[38]. În acelaşi an apare, sub numele lui J.A. Müller, *Die Siebenbürger Sachsen*, în care sunt implicaţi Soterius şi Daniel Neugeboren. Lucrarea, invocând trecutul, drepturile, meritele multiple ale naţiunii săseşti, cheamă poporul săsesc la conştiinţa de sine, la păstrarea virtuţilor, tradiţiilor sale, exaltă ceea ce cu termen herderian se numeşte *Volksgeist*, acum, când prin restituţii s-a înlăturat şi piedica concivilităţii[39].

Georg Marienburg pune drepturile naţiunii săseşti în lumina chiar a „Declaraţiei drepturilor omului şi ale cetăţeanului". Ba elaborează şi un proiect de constituţie, întemeind-o pe legalitate, autoritate şi mai ales pe sfinţenia şi inviolabilitatea proprietăţii.

În numele proprietăţii Pământului Crăiesc se agită deposedarea românilor de proprietăţile dobândite în vreun fel sub regimul iozefin, forurile sunt asaltate

---

[36] O broşură din 1848, luna mai, traducere românească, p. 29–33.

[37] Urmăresc în linii mari acţiunea săsească după lucrarea meritorie a lui Konrad G. Gündisch şi Ladislau Gyémánt, *Confruntări de idei în epoca Supplexului (1790–1792)*, care aşteaptă lumina tiparului. Nu numai le apreciez efortul, dar le şi mulţumesc pentru contribuţia anticipată la lucrarea de faţă, din care această incursiune nu mai putea lipsi.

[38] *Der Verfassungzustand der sächsischen Nation in Siebenbürgen...* Sibiu, 1790.

[39] Gündisch-Gyémánt, *op. cit.*, p. 30–31.

cu felurite pretenţii, pe unele locuri se reiau de pe acum pământurile, păşunile cu forţa, nemaiaşteptând hotărârile Dietei. Românii la rândul lor cer protecţie împotriva unor asemenea abuzuri şi samavolnicii. Guvernul, Universitatea săsească, comitele Mihail Brukenthal fac eforturi pentru potolirea spiritelor, caută soluţii de amânare până la o hotărâre legală. Se pronunţă pentru păstrarea până atunci a *statu-quo*-ului, românii lăsaţi fiind acum în proprietatea pământurilor dobândite. Ba restituindu-li-se şi cele luate. Dar nici să nu poată dobândi altele. Iar drept pregătire în vederea viitoarei reglementări, Universitatea dispune o conscripţie, fără zgomot, a românilor de pe Pământul Crăiesc, cu documentele doveditoare a stării lor anterioare iozefinismului (documente, contracte, convenţii cu comunităţile săseşti), ca pe baza lor să poată acţiona în sensul redobândirii poziţiilor pierdute în favoarea românilor. În cursul verii scaunele, municipalităţile şi înaintează datele solicitate[40]. În Dietă însă problema va lua o altă turnură, iar după cunoaşterea memoriului românesc întreaga problematică va intra într-o nouă fierbere.

ACŢIUNEA ROMÂNEASCĂ

Frământările dinainte şi, mai ales, de după moartea împăratului, lupta pentru „restituiri", pentru viaţă constituţională sau naţională proprie, nu-i puteau lăsa, firește, impasibili nici pe români. Cum erau să piardă un asemenea prilej? Era în joc doar soarta tuturor. O mare fierbere începu şi între ei. Se pun în mişcare elitele naţiunii. O corespondenţă deasă se porni, între fruntaşi şi slujbaşii români ai Cancelariei, studioşii sau alţi români din Viena, care-i ţineau la curent cu atmosfera politică a Curţii şi-i îndemnau la acţiune, „să bată fierul până-i cald", Curtea arătându-se favorabilă. E febrilă agitaţia, propaganda personală, în taină, de la om la om. E mare frecvenţa întrunirilor restrânse, a întâlnirilor de intelectuali. Se fac presiuni asupra celor doi episcopi, ortodox şi unit, Gherasim Adamovici şi Ioan Bob, să se pună în fruntea acţiunii. Încep să curgă petiţiile. Ele vin din mai multe părţi, petiţionarii judecând că e bine să fie cât mai multe.

Printre primele nume care apar în acte este cel al vicarului unit de la Năsăud, Ioan Para, care studiase la Sancta Barbara din Viena. El e acum motorul acţiunii, el e iniţiatorul, autorul mai multor petiţii, agitând, solicitând în numele său sau al naţiunii, reprezentarea ei în Dietă, ridicarea ei la a patra naţiune, congres naţional.

Guvernatorul încă în mai 1790 informă pe episcopul Bob că Para cutreieră, agită preoţime, mireni să ceară în Dieta apropiată ridicarea românilor la a patra naţiune şi alte asemenea. Astfel de străduinţi pot atrage după sine neplăcute

[40] *Ibidem*, p. 31–32.

urmări, – îi scrie lui Para episcopul – el să înceteze cu asemenea petiţii, să nu se mai amestece în treburi seculare, sau dacă vrea, să se mărginească la cele preoţeşti[1].

Desigur primise şi episcopul ortodox asemenea avertisment, căci prin circulară îşi instruieşte preoţii în acelaşi sens.

Para nu se resemna. Împotriva opreliştii, cu data de 14 iulie trimitea, împreună cu vicarul loan Halmaghi şi protopopul Chiril Topa, episcopului o petiţie, pe care să o înainteze, interpunându-se pentru ea, împăratului. Cer anume, ca în viitoarea Dietă a Principatului poporul român să aibă pe lângă diecezani (episcopi) şi alţi deputaţi cu vot, care să-i poată susţine gravaminele. Neprimind răspuns, Para trimite petiţia Guvernului, ca el să o înainteze împăratului[2].

Guvernul răspunde scriind episcopului Bob că cererea lui Para şi Halmaghi nu o poate recomanda, ea fiind împotriva legilor. Să-i îndrume să renunţe la ea, iar dacă au gravamine întemeiate ţinând de hotărâre dietală, să le înainteze acolo prin episcop[3].

Tot Para trebuie să fi dus mai departe firul. O nouă cerere, adresată împăratului, acum sub semnătura „universa Naţio valachica magni ppatus Transylvaniae", dar desigur întocmită tot de el, începe: „Noi românii care în marele principat al Transilvaniei întrecem cu mult în număr pe celelalte naţiuni luate împreună şi prin urmare le întrecem preavădit şi în prestarea şi suportarea oricăror sarcini publice, parte suntem miliţie de graniţă, parte nobili, parte de condiţie liberă, parte în sfârşit coloni, aceştia locuind pe sesiile colonicale ale domnilor pământeşti, aceia pe sesiile lor proprii". Când au încercat pe episcopi, înainte de toate pe loan Bob ca el să înainteze gravaminele naţiunii române, care sub „stăpânirea Casei de Austria din timp în timp prin ordinaţiune binevoitoare mult uşurate, iar în anii de curând trecuţi *per divum illum vereque divinum Imperatorem Augustissimum Iustissimum principem nostrum maximum Josephum secundum* au dispărut întru totul, în noile împrejurări începând să fie iarăşi multe şi preagrave", să înainteze tronului cererea de deputaţi care să le susţină în viitoarea dietă, a răspuns că nu poate, că l-a oprit de la aceasta contele Gheorghe Bánffi, guvernatorul Transilvaniei. Dacă va refuza în consecinţă să o facă, naţiunea română va rămâne în neputinţa de a-şi prezenta doleanţele. Ioan Para şi loan Halmaghi, la cererea lor adresată Guvernului, şi ei s-au ales doar cu răspunsul să se mărginească la gravaminele clerului. Naţiunea română s-a văzut silită astfel să-şi prezinte doleanţele de-a dreptul împăratului.

---

[1] Zenovie Pâclişanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790–1792*, Bucureşti, 1923, p. 86.

[2] *Ibidem*, p. 87–88.

[3] *Ibidem*, p. 88–89.

Şi cum acestea sunt prea grele pentru a le putea da expresia cuvenită, împăratul să le îngăduie şi românilor congres naţional *(nationalem congressum)*, ca cel al naţiunii ilirice, prezidat de un german numit de împăratul, cu participarea episcopilor şi trimişilor clerului unit şi neunit[4].

Refuzat fiind, răspunsul, adresat şi el împăratului, desigur iarăşi din pana lui Para, e deosebit de curajos: „Nu înţelegem care sunt împrejurările acelea atât de grave care numai pe noi, clerul român, ne opresc de la ţinerea unui congres naţional, căci dacă aceste împrejurări, puţin favorabile congresului, ar fi adevărate şi reale, i-ar opri şi pe unguri cum ne opresc pe noi. Vedem însă că de la moartea augustului împărat de veşnică memorie Iosif II ţin mereu congrese mariale. Ba auzim că şi naţiunea ilirică a ţinut, cu îngăduinţă preaînaltă, congres naţional. Pentru ce, deci, singuri nouă, românilor, nu ni se poate îngădui să ne întrunim ca să ne căutăm pe căile şi în chipul legiuit desăvârşirea şi fericirea? Încât, deşi suntem mai numeroşi decât toate celelalte naţiuni în acest principat luate împreună, suntem totuşi mai nefericiţi, mai prejos de toate". Repetă, prin urmare, cererea[5].

O altă acţiune, în favoarea lui Ladislau Pap. B. Vitéz, scriind la 23 august lui Ştefan Laday, găseşte că învinuirile care i se aduc de către comitat sunt „foarte groaznice şi nedrepte, te-ai minuna când le-ai ceti". Pap e sfătuit să se păzească, să nu zăbovească, să meargă pe la Turnu Roşu şi pe la Craiova la Viena, să dea şi „cererile noastre, că amintrea nu se va alege nimic de noi, că Bobu nu vra să dea şi să lucre pentru secularişi, aşa dară de lipsă ne este nouă la toţi ca să grăbească a merge în sus şi să ceară ca să ne putem şi noi aduna precum să adună Sârbii şi să ne dăm greutăţile înlontru şi noi secularişii, că după cum zisei Bobul nu vrea că-i oprit a promovălui ceva pentru secularişi măcar şi acum destul m-am rugat de Măria sa să ne stea întru ajutor, dară nu cutează, însă de va merge prietenul nostru la Beciu, am nădejde că-l va ajuta cu cheltuială"[6].

La 23 octombrie Para îi scria episcopului Ignatie Darabant la Oradea: „Nu m-am putut stăpâni să nu vă scriu ce mi-a răspuns episcopul la petiţia mea în care ceream îngăduinţa de a merge la Viena. Clerul nădăjduia că dacă sfinţia sa din motive sieşi cunoscute nu vrea să acţioneze pentru cler şi naţiune, cel puţin nu-i va împiedica pe aceia din cler care vor să acţioneze pentru el". Guvernul n-a îngăduit ţinerea unui sinod, îndrumând ca protopopii dacă au plângeri să le adreseze individual episcopului. „Noi cu protopopii cari ar vrea să se înţeleagă cu noi am socotit că nicidecum vlădicului să nu ne dăm cererile ci numai să cerem cu de-a dânsul sobor mare, acel lucru ce l-am fost trimis nu zăbovi a-l da

[4] *Ibidem*, p. 90–91.
[5] *Ibidem*, p. 16, 91.
[6] *Ibidem*, p. 81.

înlăuntru, ba încă precum am fost scris pentru binele de obşte supt numele nostru poţi da ce vei vrea şi vei socoti Măriia ta că va fi de folos înţelegându-te şi cu alţii mai ales nemţi, noi de cele ce se vor întâmpla aice din zi în zi a te înştiinţa nu vom înceta"[7].

În petiţia adresată împăratului la 28 decembrie 1790 în numele românilor din Marele Principat al Transilvaniei citată, Para, invocând ordinul prin care *Divus ille vereque divinus olim Imperator Augustissimus, justissimus Princeps noster Optimus Josephus secundus* a consolat naţiunea română lovită, dispunând promovarea în funcţiile publice ale principatului a celor capabili, drept primul care a beneficiat de aceasta numeşte pe Ladislau Pap. Dar durere! cu trecerea la cele eterne a împăratului a fost primul care nu numai de oficiul său a fost privat, dar i s-a primejduit şi viaţa, toată vara trebuind să-şi caute scăparea în Sibiu, în oraş săsesc. Enarând împrejurările în care a fost prins, citate mai înainte, continuă: prinderea şi oprirea lui de a merge la Viena a lovit şi consternat nu numai pe Ladislau Pap, ci întreaga naţiune română a aruncat-o în disperare, văzând că cei mai capabili ai săi sunt excluşi de unguri de la purtarea oficiilor publice şi că în acest chip sunt opriţi de a recurge la tron. Se roagă deci ca el să fie lăsat liber şi să i se îngăduie să meargă la Viena. Nu din alt motiv e împiedicat să meargă, cât din ură naţională *(ex odio nationali)* şi pentru că văd că acest om e solid învăţat şi înţelept, care poate să expună tronului plângerile sale şi ale naţiunii sale lovite. Imploră deci îndurare pentru el şi îngăduinţa de a merge la Viena[8].

Petiţia o trimite cu o scrisoare din aceeaşi zi unui prieten de la Viena, să o prezinte împăratului. Acolo să prezinte cât mai frumos lucrurile, dacă ar fi chemat, să nu piardă prilejul de a vorbi mai pe larg cu monarhul şi a-i expune starea clerului şi naţiunii lovite, cum clerul e fără nici o subzistenţă, naţiunea zace oprimată, nobilii români sunt excluşi de la funcţii, nimeni nu-i vine în ajutor. A vrut să ceară pentru aceasta de la episcop îngăduinţa de a merge la Viena, dar a fost oprit de el. Iar Ladislau Pap, care trebuia să vină, se vede din petiţie în ce situaţie se găseşte. Episcopul a apărut la Dietă, care s-a deschis la 12 decembrie, dar nimic nu s-a sfătuit cu nimeni, n-a comunicat nimic din ceea ce vrea să propună acolo, mai probabil nimic sau puţin va face. El (adresantul) să se consulte cu Aron Pap cancelistul, fratele lui Ladislau Pap, şi să caute mijlocul de a-i obţine (lui, lui Para) putinţa de a merge la Viena spre a susţine în faţa împăratului suplica în numele naţiunii. Să ceară înainte congres naţional sau sinod. Să caute şi pe generalul Stader, din mâinile căruia a fost răpit Ladislau Pap, să ceară de la el sfat şi ajutor. Să caute şi pe consilierul gubernial

[7] *Ibidem*, p. 89–90.
[8] *Ibidem*, p. 83–84.

Baislag (Beyschlag), să-i expună şi lui necazurile şi plângerile lui Ladislau Pap şi ale tuturora, să ceară de la el sfat, sperând că el va ajuta mai mult. Să fie circumspecţi, precauţi, atenţi la tot ce li se vorbeşte, li se sfătuie sau desfătuie, ca să poată referi sincer de toate spre cunoştinţă şi îndrumare; înainte de a întreprinde ceva să pornească bine pregătiţi, să ştie rânduiala lucrurilor, să propună solid şi întemeiat, să fie cu băgare de seamă la răspunsuri şi să şi le întipărească[9].

Memoriul ofiţerilor, venind cu aceleaşi revendicări de egalitate a naţiunii, ostentează, firește, cu devotamentul faţă de Casa de Austria, cu puterea militară şi cu sângele vărsat. Dreptatea – începe memoriul – care trebuie să fie una pentru toţi, prin nimic nu se vădeşte mai bine decât când popoarele care trăind în aceeaşi ţară poartă deopotrivă sarcinile publice şi trudesc cu puteri unite la fericirea comună, îşi împart între ele şi beneficiile în aceeaşi proporţie. Românii însă, care şi prin vechime, şi prin numărul lor, şi deci şi prin purtarea sarcinilor întrec pe toate celelalte naţiuni luate împreună, de la introducerea sistemului celor trei naţiuni, nu s-au bucurat de nici un beneficiu, ci dimpotrivă, au fost socotiţi numai toleraţi, *usque ad beneplacitum principis et regnicolarum*, ajungând a nu mai nădăjdui recâştigarea fericirii pierdute şi a egalei participări la beneficii cu celelalte naţiuni, până când n-a venit în fruntea Marelui Principat augusta Casă de Austria. Sub stăpânirea ei a început să meargă spre bine şi soarta românilor. Din bunăvoinţa ei a primit din timp în timp şcoli, seminarii, fundaţii, dotaţii episcopale, diplome, rescripte, rezoluţii în sensul ca românii capabili să fie numiţi în funcţii publice, astfel încât în anii de curând trecuţi *per divum illum vereque divinum Imperatorem Augustissimum, clementissimum et justissimum principem nostrum Maximum Josephum II-dum* au fost făcuţi concetăţeni deopotrivă cu celelalte naţiuni şi au început să fie ca şi ele aplicaţi, fără deosebire de religie şi naţiune în orice funcţii publice. Dar durere! Nu ştiu cum a putut ajunge ca în faţa morţii să-şi revoce ordinele şi să repună Principatul în vechea stare. De un lucru însă sunt nevoiţi a se tângui noului împărat, că prin reducerea la vechea stare, ei nu numai de favorurile şi beneficiile primite sunt privaţi, ci sunt readuşi de-a dreptul la tristissima stare de toleraţi. Cer prin urmare, ca în virtutea ordinaţiunilor împăratului Iosif II să fie socotiţi concetăţeni cu cele trei naţiuni, să fie aplicaţi fără deosebire în funcţii publice, să fie făcuţi părtaşi deopotrivă la beneficii şi foloase, în Dieta următoare să fie declaraţi a patra naţiune a principatului.

Şi aceasta din următoarele motive:

[9] *Ibidem*, p. 82.

1. Românii (neînţelegând aci pe cei din belşug în Maramureş, pe cei mulţi în Ungaria până la Tisa, cei care în Banat constituie câteva regimente) în Transilvania formează două regimente de graniţă.

2. Ei formează mare parte şi a regimentului secuiesc ecvestru de graniţă.

3. Cât pentru regimentele regulate care trebuie completate în Transilvania, ca cele pedestre Spleni şi Orosz şi cel ecvestru de Toscana, soldaţii cam trei părţi sunt din români şi numai o parte din celelalte naţiuni.

4. Miliţia aceasta românească, atât cea regulată cât şi cea de graniţă n-a pregetat să lupte şi să-şi verse sângele, cu vădită credinţă şi bărbăţie, pentru Casa de Austria şi patria sa, mântuirea şi liniştea ei, înainte împotriva pruşilor, iar acum împotriva turcilor.

5. Ei suportă partea cea mai mare a contribuţiei şi a sarcinilor publice, ei prestează cu cea mai mare credinţă şi naturalele pentru hrănirea armatei, fie de pe Pământul Crăiesc, fie de pe sesiile iobăgeşti ale domnilor pământeşti, ei sunt cei mai prompţi şi la ridicarea de recruţi.

6. Românii au fost de la început credincioşi Casei de Austria, cum sunt şi azi gata să moară şi să-şi verse sângele pentru gloria ei.

7. Nu numai speră, dar şi hotărât cred că şi Stările şi Ordinele ţării se vor învoi la cererea lor atât de dreaptă, consonantă cu echitatea şi întemeiată pe dreptul natural *(in ipso naturali jure fundatae)*, cu atât mai mult cu cât ei şi istoric s-au bucurat, după istoricul George Pray, de aceleaşi drepturi cu ungurii. Şi aici invocă înainte de toate *Universitas Hungarorum et Valachorum* de la 1437, pe Paulus Magnus, stegarul obştii ungurilor şi românilor din Transilvania. Invocă apoi diploma andreiană de la 1224, precum şi *terra Olahorum* din diploma regelui Bela de la 1252 pentru comitele Vicentius, fiul secuiului Akadas de Sebus, din care reiese că românii au stăpânit în principat pământuri din vechime, dinaintea saşilor şi stăpânesc până azi. Invocă pădurea românilor şi pecenegilor, pământurile românilor din Cârţa.

Invocă faptul că după ce au avut aceleaşi drepturi cu ungurii, Reforma, în afară de cei mai de frunte, cei mai simpli n-au primit-o, au rămas statornic pe lângă singura credinţă, răsăriteană, ca apoi după statuarea uniunii celor trei naţiuni să fie excluşi şi declaraţi de toleraţi.

Ceea ce cer ei nu constituie introducerea vreunei inovaţii, ci doar recuperarea fericirii pierdute şi deci nu cred că va fi nimeni din Stările şi Ordinele celor trei naţiuni cu inima atât de împietrită să contrarieze această preadreaptă cerere şi mai ales să nu vadă că primirea românilor ca a patra naţiune va reînvia dragostea reciprocă, care între locuitorii principatului mult s-a răcit, ura şi teama dintre neamuri cu toată siguranţa va fi alungată, reînviind unirea, iubirea, înţelegerea, pacea, liniştea internă, care sunt fundamentele unei republici bine

orânduite. Căci favorurile şi gratificaţiile sunt incitamentele virtuţii, reducând astfel şi sporirea urii.

Şi, în sfârşit, chiar şi dacă românii n-ar fi mai vechi decât celelalte naţiuni ale Transilvaniei şi nici nu s-ar fi bucurat înainte de aceleaşi drepturi şi beneficii, întrucât ei constituie cea mai mare parte a stării militare regulate şi grănicereşti şi suportă cea mai mare parte a contribuţiei şi sarcinilor publice, roagă încă o dată pe împărat să rezolve ridicarea românilor la a patra naţiune (constituţională) a Transilvaniei şi prin urmare să-i facă deopotrivă părtaşi cu concetăţenii celorlalte trei naţiuni la beneficiile, foloasele şi oficiile publice în proporţie geometrică *(juxta geometricam proportionem)*[10].

După semnătura de pe un exemplar alături de acelaşi Ioan Para, apare şi a protopopului Gurghiului, care nu e altul decât Petru Maior. O indicaţie că şi Petru Maior va fi fost printre coautorii sau mentorii lui Supplex Libellus.

Episcopul ortodox, Gherasim Adamovici la rândul său, în octombrie 1790, ceru şi el să fie chemat ca regalist în Dietă, cum este episcopul unit. E refuzat: episcopul unit e chemat în calitate de domn pământesc şi el nu este, religia lui e numai tolerată şi nu recunoscută prin lege cum este cea unită, naţiunea română nu constituie naţiune deosebită, asupra intereselor ei poate veghea şi numai episcopul unit, prezent în Dietă[11].

În acţiunea lui Para, implicând şi ofiţerimea română a regimentelor de graniţă, sunt agitate cu deosebire congresul naţional şi reprezentarea naţiunii în Dietă. În afară de cei doi episcopi să fie chemaţi şi cel puţin zece regalişti în Dietă, iar din regimentele româneşti de graniţă comandanţii cu câte doi ofiţeri. Să se instituie şi doi avocaţi (procuratori) ai săracilor[12].

Încă în anul 1790 s-a conceput şi prima formă a memoriului fundamental. Versiunea, în limba germană, are în genere acelaşi duct şi aceeaşi semnătură: *der Geistlichen, Adelichen, Militar, und Bürgerstand der ganzen walachischen Nation in Siebenbürgen.* Text însă care n-a fost înaintat, o spune nota din faţă[13].

Şi această versiune se deschide cu invocarea drepturilor omului şi ale societăţii civile, în numele cărora cere repunerea naţiunii în aceste drepturi, de la care ea a fost numai de o soartă nedreaptă exclusă. Spre deosebire de memoriul înaintat, de la început invocă şi „fericita schimbare în modul de a gândi a unei bune părţi a concetăţenilor" prin luminare şi răspândirea ştiinţelor,

---

[10] *Ibidem*, p. 92–95.

[11] I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni, 1780–1792*, în „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., 1914–1915, p. 690–691.

[12] Ladislau Gyémánt şi K.G. Gündisch, *Din antecedentele şi ecourile mişcării Supplexului în regiunea de graniţă năsăudeană*, în „File de istorie", Bistriţa, 1976, p. 256–266.

[13] *Leopoldo 2do Imperatori. Entwurf einer Vorstellung der walachischen Nation an den Landesfürsten de Anno 1791. Raepresentatio haec exhibita non est.* Transcrierea din Ms. lat. 286 din Bibl. Fil. Acad. Cluj, filele 4–20.

desigur cu iluzia că s-ar găsi printre aceşti cetăţeni destui care să înţeleagă şi să sprijine revendicările naţiunii.

În invocarea drepturilor istorice versiunea e mai largă decât cea definitivă. Românii sunt descendenţii cetăţenilor şi soldaţilor romani aduşi de împăratul Traian după cucerirea Daciei. Traian a transformat Dacia într-o provincie romană, a ridicat aici diferite fortificaţii pe care le-a prevăzut cu garnizoane, a întemeiat un mare număr de oraşe-colonii, a împărţit pământuri la cetăţeni săraci din Roma şi din alte oraşe ale Italiei, dispuşi să se aşeze în Dacia. Aduce mărturia lui Eutropius: *Victa Dacia ex toto Orbe Romano infinitas eo Copias hominum transtulit ad Agros, et Urbes colendas*. Împăratul Hadrian, care voia să evacueze Dacia, s-a lăsat convins de numărul mare al cetăţenilor aşezaţi aici. Sub Constantin cel Mare Dacia constituia un district al Prefecturii Ilirice. Sub Teodosiu ţinea de Prefectura Ilirică de Răsărit. Au năvălit apoi barbarii, s-au perindat pe aici sarmaţii, goţii, gepizii, avarii, longobarzii. Locuitorii romani ai Daciei s-au menţinut şi în timpul acestor nelinişti, au fost creştinaţi de episcopii Daciei. Şi fiindcă Dacia aparţinea Iliriei, au fost ataşaţi bisericii răsăritene. Longobarzilor le-au urmat seminţiile slave, bulgarii şi sârbii. În Transilvania ungurii au găsit pe români şi slavi, sub ducele român Gelu, iar în Banat şi Bihor pe ducii Menumorut şi Salan.

Urmează apoi cele două argumente cunoscute, pactul cu Tuhutum şi *Universitas Regnicolarum Hungarorum et Valachorum*. Stările ţării la 1437 le constituiau deci cele două naţiuni, ungurii şi românii, la unguri socotind şi secuii, iar naţiunea saşilor apare numai acum, în urma ajutorului dat ungurilor. Acum a apărut şi uniunea celor trei naţiuni. Scopul defensiv al acestei uniuni nu putea dăuna naţiunii române, ea, dimpotrivă, acum se arată mai înfloritoare, acum se ridică din rândurile ei Iancu de Hunedoara, Matei Corvinul, Nicolae Olahus. Acum se disting, primesc danii o serie de familii româneşti. Reforma nici ea n-a putut leza drepturile naţiunii române, recepte au fost declarate cele patru religii nou-născute, biserica greco-răsăriteană rămânând în starea veche. Nici reînnoirile succesive ale uniunii celor trei naţiuni nu puteau prejudicia drepturile naţiunii române. Excluderea naţiunii române şi a religiei sale e doar opera compilatorului Constituţiilor Aprobate, fără să se întemeieze pe nici un text de lege. Invocă persecuţiile religioase, calvarul mitropolitului Sava, dezbrăcat de odăjdiile bisericeşti chiar în biserică, în faţa poporului adunat, legat şi aruncat la închisoare, de unde era scos în fiecare vineri şi bătut până şi-a dat sufletul. Urmaşul său a fost supus superintendentului calvin, acesta prezidând sinoadele, protopopii cu asemenea prilej obligaţi fiind să-l aducă pe umeri.

Stării laice nu i-a mers nici ei mai bine, nobilimea a fost exclusă de la demnităţi, meseriaşii din bresle, iar pe ţăranul naţiunii l-a aşteptat peste tot o

soartă mai aspră decât pe ţăranul celorlalte naţiuni. Nobilimea română, sărăcind, o parte a căzut în iobăgie, alta, pentru a ajunge la funcţii, s-a deznaţionalizat, şi în loc să fie de ajutor naţiunii, socotindu-se obligată să-şi facă merite, îşi asupreşte naţiunea proprie şi mai mult decât alţii. Naţiunea nu are duşmani mai mari şi mai înrăiţi decât aceşti români maghiarizaţi. Aceasta se întâmplă şi pentru că sunt crescuţi în şcolile catolice şi reformate, lipsind şcolile româneşti. Şi ce roade ar fi putut da şi şcolile româneşti atâta timp cât românii sunt excluşi de la drepturile unei naţiuni regnicolare? Artele şi ştiinţele înfloresc numai la naţiunile la care artiştii şi eruditii găsesc imbold şi recompensă pentru strădaniile lor. Chiar dacă ar exista asemenea şcoli, cum să se simtă îndemnaţi spre ele fiii preoţilor care nu se pot bucura de beneficiile clerului celorlalte naţiuni, fiii nobililor români, când le e închis drumul spre demnităţi? Aşa stând lucrurile, e mai uşor de înţeles de ce domneşte la mare parte a clerului, nobilimii, şi în genere la toată naţiunea o adâncă neştiinţă. Iar neştiinţa produce lenevie şi aceasta este mama viciului. Cum s-ar putea aştepta hărnicie şi siguranţă într-o ţară în care marea parte a populaţiei se compune dintr-o naţiune înmormântată în neştiinţă? Să i se redea naţiunii drepturile cetăţeneşti de care a fost despuiată, să i se asigure prin aceasta avantajele ştiinţelor şi se va desprinde rând pe rând din ignoranţă, păşind în rândul naţiunilor culte. Atunci munca va face să rodească câmpiile celei mai frumoase ţări, artele şi meseriile vor lua avânt, securitatea publică va prinde rădăcini adânci.

Invocă diploma din 1701 numărând între Stări şi pe cei de stare plebee care se vor uni. Dieta din 1744 în schimb legiferează această favoare numai pentru clerul unit şi nobilime, care vor fi numărate în rândurile naţiunilor în mijlocul cărora trăiesc, fără a mai ridica a patra naţiune, şi nicidecum şi poporul de rând, pentru a nu prejudicia sistemul ţării, drepturile şi privilegiile celor trei naţiuni. Dar şi în ciuda acestui text, clerul a rămas în aceeaşi stare dezavantajată, nobilimii i se pun aceleaşi piedici la promovarea în funcţii. Iar numărarea lor între cele trei naţiuni e mai mult o jignire decât o mângâiere pentru naţiunea cea mai veche şi cea mai numeroasă a ţării. Sistemul ţării de fapt a fost răsturnat atunci când naţiunea română a fost despuiată de drepturile sale cetăţeneşti.

Remediile din timpul cârmuirii din urmă s-au revocat cu rescriptul din 28 ianuarie 1790 şi naţiunea română a recăzut în starea mizeră în care a vieţuit peste un secol. Şi abia s-a publicat acest rescript, a şi reînviat ura care se potolise câţiva ani. O primă urmare a fost defăimarea că românii din comitatul Hunedoarei şi Zarandului ar pregăti o primejdioasă răscoală. Ceea ce s-a dovedit a nu fi decât o pură calomnie. Aceasta nereuşind, s-a trecut la calomnierea şi maltratarea unor fii ai naţiunii aflaţi sau foşti în funcţii publice,

ridicându-se voci că românii nu sunt vrednici de asemenea funcţii, ba să fie îndepărtaţi şi cei care le deţin. Se părea într-adevăr că duşmanii ei ar face totul pentru a întârâta naţiunea nefericită la răscoală, tocmai într-un moment atât de primejdios pentru monarhie. Şi cât de uşor şi-ar fi putut împlini intenţia la un popor privat de toate drepturile dacă n-ar fi fost clerul, căruia i s-a pus în sarcină şi răscoala ţărănească din 1784, clerul care era obişnuit dintotdeauna a insufla poporului linişte şi supunere. Dacă duşmanii ar fi reuşit să ducă poporul acestei naţiuni până în pragul izbucnirii mâniei sale, atunci fără îndoială asupra naţiunii ar fi căzut greutatea vinii.

Şi apoi iarăşi viziunea peste măsură de optimistă: cetăţenii luminaţi ai ţării dezaprobă aceste defăimări răuvoitoare, dezaprobă şi excluderea naţiunii române de la drepturile care i se cuvin, majoritatea cetăţenilor unguri, secui şi saşi cunosc drepturile naturii şi ale omului, legile fundamentale ale societăţii umane şi istoria patriei, ei ştiu că au fost profund încălcate drepturile naturii şi ale omului, legile de temelie ale societăţii umane prin aruncarea tuturor poverilor pe o parte a cetăţenilor ţării, neacordându-le în schimb aproape nici un fel de avantaj. Ei ştiu că românii descendenţi ai coloniştilor romani aduşi de Traian în Dacia sunt cei mai vechi locuitori ai ţării... Se invocă încă o dată vechimea, pactul cu Tuhutum, obştea ungurilor şi românilor de la 1437, excluderea lor din rândul cetăţenilor ţării întâmplându-se numai în secolul trecut. Atâta timp cât naţiunea cea mai numeroasă, care-şi cunoaşte drepturile ce i se cuvin, se va învrednici numai de sarcini, exclusă fiind de la beneficii, va prinde tot mai adânci rădăcini tulburarea spiritelor şi ura dintre naţiuni, spre marea pagubă a bunăstării generale.

Revendicările se cuprind în trei puncte:

1. Cum naţiunea română e cea mai veche şi cea mai numeroasă în ţară, să fie reaşezată în drepturile unei naţiuni regnicolare, drepturi de care a fost despuiată pe nedrept şi în dauna bunăstării generale, făcând prin aceasta clerul, indiferent că e unit sau neunit, nobilimea şi orăşenimea părtaşe la toate drepturile, libertăţile şi beneficiile de care se bucură clerul, nobilimea şi orăşenimea maghiară, secuiască şi săsească.

2. Să i se redea printre naţiunile regnicolare locul care-i revine în virtutea cărţii de la 1437, ea să urmeze imediat după naţiunea ungurilor şi printr-o lege formală să se declare că excluderea ei din trecut de la drepturile regnicolare nu s-a făcut nicicând printr-o hotărâre legiuitoare, ci doar prin preambulele citate din Aprobate, născocite de reavoinţa compilatorului.

3. În cazul că se păstrează împărţirea ţării la care s-a revenit în 28 ianuarie a acestui an, anume în comitate, scaune secuieşti şi scaune săseşti, cum duşmanii naţiunii susţin că nu poate exista naţiune fără un teritoriu propriu, să fie atribuite şi naţiunii române acele comitate, scaune şi districte în care

predomină numeric populaţia românească şi să fie numite comitate, scaune sau districte româneşti. Sau dacă nu, să se înlăture numirile de comitate ungureşti, scaune secuieşti şi săseşti, ele să fie numite după vreo cetate, vreo apă, iar locuitorii lor, fie ei de orice naţiune, să fie priviţi ca fraţi, trataţi în acelaşi fel, bucurându-se de beneficii în aceeaşi măsură în care suportă şi sarcinile.

Oricât de juste sunt aceste revendicări, se poate totuşi prevedea că ele vor porni împotrivă pe cei ce suferă de patima urii naţionale şi religioase, care vor califica aceasta drept atac la constituţia ţării. Partea cetăţenilor ţării care gândesc just însă au întrevăzut de mult dreptatea cauzei, cunosc, ca şi forurile ţării, dorinţa întregii naţiuni de a-şi reprimi drepturile pierdute printr-o soartă nedreaptă. Ceea ce nu poate fi socotit ca un afront la constituţia ţării decât de cei care doresc să perpetueze subjugarea nedreaptă a unei întregi naţiuni. Şi iarăşi iluzia sau străduinţa de a încredinţa pe împărat: înţelegerea şi dragostea de dreptate a cetăţenilor care gândesc just vor face ca aceste postulate să aibă succesul dorit. S-ar putea totuşi ca cei conduşi numai de ură naţională şi religioasă să afle un subterfugiu în propunerea ca românii să fie priviţi în comitate ca unguri, în scaune ca secui şi saşi, şi în această calitate să li se acorde drepturi şi libertăţi. Aceasta însă nu numai ar submina postulatele naţiunii, dar ar fi şi supărătoare şi jignitoare pentru cea mai veche şi mai numeroasă naţiune a ţării. Mai curând ea ar putea pretinde ca ei să-i fie incluse celelalte naţiuni şi nu invers.

Insistând şi mai mult asupra repunerii sale în drepturile cetăţeneşti de la început, naţiunea invocă iarăşi sarcinile ei publice şi partea ei în apărarea ţării, cele două regimente de graniţă, cel puţin două treimi din cele două regimente de câmp. Iar pentru cazul că duşmanii naţiunii ar reuşi să împiedice încuviinţarea postulatelor sale, naţiunea cere admiterea unei adunări a deputaţilor săi în care să-şi formuleze doleanţele, locul şi numărul deputaţilor fiind propuse de cei doi episcopi ai naţiunii, unit şi neunit, cu câţiva inşi din stările clericală, nobiliară, militară şi civică. Şi aici invocă precedentul îngăduinţei imperiale pentru toate provinciile imperiului de a ţine asemenea adunări şi în speţă pentru congresul iliric, de care a beneficiat împreună cu locuitorii ilirici şi nobilimea română din Banatul Timişan şi din comitatele ungureşti dimprejur.

Că a fost conceput încă în 1790 reiese din text: *aber in Folge des Rescripts von 28 Januar dieses Jahres* din punctul 3 al revendicărilor.

Textul îl prefigurează în genere pe cel următor, cel înaintat împăratului. Conceput în limba germană, bănuim că pe acesta l-a redactat Iosif Mehesi, de la Cancelaria aulică, cel care după afirmaţii contemporane ar fi fost redactorul memoriului naţiunii.

Făcând comparaţia între texte, ele în genere coincid, şi în faptele invocate, şi în argumentaţie, operează în genere cu aceleaşi date istorice, cu aceleaşi citate, cu aceleaşi drepturi ale omului şi ale cetăţeanului, acelaşi pact cu Tuhutum, aceeaşi obşte a ungurilor şi românilor. Cu acelaşi argument fundamental: naţiunea cea mai veche, cea mai numeroasă, cea care poartă sarcinile cele mai multe, cu aceeaşi revendicare fundamentală: ridicarea naţiunii române la naţiune politică (acum ca a patra naţiune), egală în drepturi cu celelalte naţiuni ale ţării. Aceeaşi semnătură: „clerul, nobilimea, starea militară şi civică a întregii naţiuni române din Transilvania".

Identitatea ne întâmpină la fiecare pas. Dar textul acesta are şi evidente diferenţe. Faptele istorice invocate uneori sunt mai întinse, alteori mai reduse. Frecvente intervertiri în argumente. Se insistă mult asupra lipsei de şcoli proprii, motiv de incultură a naţiunii, de deznaţionalizare a celor care frecventează şcoli străine, în speţă, a nobilimii. Invocă torturile îndurate de mitropolitul Sava Brancovici, supunerea bisericii române intendentului calvin. Revendicările sunt cuprinse numai în trei puncte în loc de cinci. Însăşi ridicarea naţiunii române la naţiune politică se cere într-un limbaj diferit. Nu se cere deosebit eliminarea termenilor umilitori de toleraţi, nesocotiţi între Stări şi altele la fel. Şi lipseşte chiar revendicarea fundamentală: reprezentarea proporţională în viaţa publică a ţării. Se afirmă mereu că naţiunea română e cea mai numeroasă, nu se mai dau proporţiile cifrice din memoriul definitiv.

Nobilimea, meseriaşii apar în acelaşi fel ca şi în memoriul definitiv: nobilimea română nu e primită în funcţii, meseriaşii români în bresle. Se insistă mai mult însă asupra clerului de amândouă confesiunile, asupra dezavantajării sale, a rolului său.

Deosebiri şi în atitudinea faţă de ţărănime. Se afirmă clar că şi ea e dezavantajată faţă de ţărănimea celorlalte naţiuni, în punctele revendicative însă nu mai e pomenită, s-a uitat cererea de a fi tratată la egalitate cu ţărănimea celorlalte naţiuni. Spre deosebire de memoriul definitiv, acesta pomeneşte şi mişcările ţărăneşti, răscoala de la 1784 chiar. Dar nu pentru vreo justificare a ei. Zvonul că românii din comitatul Hunedoarei şi Zarandului ar pregăti o răscoală primejdioasă e socotit, vedem, o calomnie izvorâtă din noul val de ură naţională. Iar răscoala din 1784 e reamintită doar pentru a absolvi de învinuiri clerul căruia i-a fost pusă în sarcină. O răscoală acum e, dimpotrivă, în interesul duşmanilor naţiunii, care ar face totul pentru a întârâta naţiunea nefericită, şi dacă ar fi reuşit să ducă poporul până în pragul izbucnirii mâniei sale, atunci fără îndoială asupra naţiunii ar fi căzut greutatea vinii. Nu şi fără aluzia, semănând a avertisment, că o izbucnire a mâniei populare uşor s-ar fi putut stârni şi acum la un popor lipsit de toate drepturile. Memoriul definitiv apoi a şi renunţat la aceste raţionamente. A considerat, desigur, că răscoala e mai

bine să nu fie pomenită, socotind desigur că acum când e din nou incriminată, ea poate prejudicia revendicările naţiunii. Ea era acum doar tocmai arma mânuită cu cea mai multă patimă[14].

În martie 1791 apar cele două memorii, care au fost înaintate apoi amândouă:

Unul e al clerului unit, poartă data Blaj 1 martie 1791 şi e semnat *Maiestatis Vestrae Sacratissimae perpetuo fideles subditi et Capellani, Clerus Graeco-Catholicus Fogarasiensis in Transilvania Michael Tîmar m.p. Vicarius Foraneus Hartzegiensis.* E semnat deci de vicar, nu şi de episcop.

Memoriul clerului formulează, fireşte, revendicările clerului unit, atacă problemele lui cunoscute, drepturile şi sarcinile lui, porţiunea canonică, scutirea de dare, numărarea confesiunii greco-catolice în rândurile religiilor recepte. În sprijinul revendicărilor sale invocă seria de diplome şi rezoluţii imperiale în favoarea românilor uniţi, începând cu diplomele întâi şi a doua leopoldine.

Dar ceea ce ne interesează cu deosebire e măsura în care memoriul e menit să servească şi acţiunea politică naţională în curs, în ce măsură secondează memoriul mare al naţiunii.

E de observat de la început că unirea e prezentată ca o revenire a poporului român la credinţa strămună, o reunire a lui cu biserica romană. Revendicările apoi vizează nu numai clerul, implică în formulele şi argumentele lor şi poporul, naţiunea însăşi. Sunt mereu asociate noţiunile clerul şi poporul, clerul şi naţiunea sau neamul românesc. Cerând numărarea religiei greco-catolice între religiile recepte, implică şi numărarea poporului român, a naţiunii române între Stări, pentru a se bucura şi ea de drepturile şi prerogativele celorlalte trei naţiuni ale ţării. Din diplomele imperiale citează textual celebrul de acum punct 3 al diplomei a doua leopoldine, care prevedea numărarea între Stări nu numai a mirenilor, ci şi a plebeilor care se vor uni, ca să nu mai fie socotiţi doar toleraţi, ci să se numere între fiii patriei. Naţiunea însăşi, prin urmare, să nu fie doar tolerată, căci în starea de acum ceea ce religiei sale i se acordă, naţiunii i se ia ca fiind numai tolerată, adică ceea ce i se dă cu o mână i se ia cu cealaltă. Apar şi în textul acestui memoriu noţiunile curente: dreptul naturii, societatea civilă, justiţia distributivă, echitatea naturală. Ne sunt familiare şi comune cu revendicările succesive ale naţiunii şi motivările: sarcinile publice purtate, serviciile militare făcute, sângele vărsat, cele două regimente de graniţă şi mare parte a regimentului secuiesc ecvestru de graniţă, iar regimentele de armată regulată sunt constituite aproape trei părţi din români şi numai o parte din

[14] Vezi textul D. Prodan şi Elena Cernea, *O primă formă a lui Supplex Libellus*, în „Acta Musei Napocensis", XIX, 1982, p. 411–427.

celelalte naţiuni. Armata aceasta românească a luptat înainte împotriva pruşilor, iar azi împotriva turcilor. Românii prestează cea mai mare parte a dărilor şi sarcinilor publice, a proviziilor pentru întreţinerea armatei, ei sporesc avutul imperial, adesea cu primejdia vieţii, din ocne, din mine. Memoriul încredinţează şi el că nu vizează legile cardinale şi fundamentale ale Principatului, răsturnarea sistemului său politic, vrea doar ca sistemul să corespundă societăţii civile, egalităţii de drept.

E conceput deci în spiritul lui Supplex Libellus, vine cu argumente care ne întâmpină şi în memoriul mare al naţiunii, adesea şi expresiile sunt comune. Revendicările sunt argumentate în termenii memoriului regimentelor româneşti de graniţă, întocmit de Ioan Para şi Petru Maior. În acest sens memoriul clerului secondează pe cel al naţiunii, acţiunea românească în genere. Poate tocmai de aceea lipsesc din el fundamentele istorice, romanitatea, continuitatea, pactul sau contractul social, drepturile omului şi ale cetăţeanului, superioritatea numerică, revendicarea fundamentală: reprezentarea proporţională. Invocă doar diplomele imperiale, nu şi pe cele ale lui Iosif II, atât de accentuate şi de regretate de celelalte memorii româneşti. Numele lui Iosif, atât de preamărit de celelalte, nici nu e pomenit.

Această acţiune concomitentă cu memoriul fundamental era oportună? Desigur, în cursul luptei era socotită binevenită orice acţiune, cât mai multe intervenţii, din cât mai multe părţi, să se vadă că e vorba de o acţiune generală a naţiunii înseşi. De oportunitatea memoriului însă, în acest moment, s-au îndoit chiar contemporanii. Se pot cita texte româneşti care-l socotesc nu numai inoportun, ci dăunător chiar acţiunii. Aron Pap, de pildă, scrie încă la 1 mai 1791 episcopului Ignatie Darabant, cu toată bucuria că el (Darabant) a înaintat „lucrul acel cunoscut neamului" (e vorba de Supplex Libellus) „că să nu-l fi trimes, prin lucrul carele Părintele Timariu la înălţata curte l-au trimes, s-ar fi putut întâmpla lucrul, ca tot edificiumul să se ruinăluiască, dară fiindcă a Măriei Tale din Buda trimes mai curând au sosit decât a lui Părintele Timariu, aşa dară foarte bună nădejde iaste". Se arată plin de încredere: „acuma merge bine lucru, aşa dară nu lipseşte alta nimic, fără numai bună unire, învoire şi înţelegere să fie între măriile sale vlădicii din Ardeal şi între neam, precum nu am nice o îndoială că doară nu va fi, şi toţi să steae pe acela, care de la Măria Ta s-a trimis, eară nu pă a Părintelui Timariu"...

Memoriul pornea, desigur, şi din gândul de a obţine ceva pentru cler cel puţin, dacă nu pentru naţiune, de a putea fi primit măcar acest memoriu dacă nu celălalt, cum era de prevăzut. Îndoiala asupra oportunităţii sale însă rămâne[15].

[15] D. Prodan, *Memoriul clerului unit, din 1791*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", XI (1968), p. 263–277.

Celălalt, semnat *Clerus, Nobilitas, Militaris, Civicusque Status Universae Nationis in Transylvania Valachicae*, fără dată, dar după transcrierea din Protocolul de la Oradea, înaintat la 28 martie 1791[16], e chiar actul fundamental, cumulativ, al întregii acţiuni, programul politic de acum al naţiunii române. Pregătit îndelung, au activat în jurul lui, l-au redactat ori au contribuit direct sau indirect prin ştiinţa lor la redactarea lui Iosif Mehesi de la Cancelaria aulică, Ioan Para vicarul de la Năsăud, Samuil Micu, Petru Maior, Ignatie Darabant episcopul de la Oradea, Ioan Piuariu-Molnar, Gheorghe Şincai şi alţii. Contemporanii atribuie redactarea lui Mehesi. El va fi fost redactorul cel puţin al primei versiuni, în limba germană. Textul definitiv, în limba latină însă, a fost fixat la Oradea. Chiar scrisul lui e cel din Protocolul de la Oradea, în care sunt transcrise piesele principale ale acţiunii. Exemplarul cunoscut din actele dietale ale Principatului e deci chiar originalul. De altfel se ştia că memoriul a fost trimis Dietei în original. Ceea ce reiese şi din texte şi o spune clar şi Mehesi într-unui din conceptele care se găsesc în arhiva Cancelariei aulice.

Memoriul naţiunii a fost deci imaginat sau conceput de un cerc mai larg de intelectuali, cei mai de seamă pe care-i avea poporul român din Transilvania în acel moment. Episcopii, mărturisindu-se pe urmă şi ei părtaşi ai acţiunii, spun că au trebuit să se supună la presiuni din mai multe părţi – erau acuzaţi doar că nu vor să fie de nici un folos celor păstoriţi de ei – că au trebuit să se supună dorinţei naţiunii. Acţiunea se concentrase acum mai ales în jurul lui Ignatie Darabant, care e printre cei mai zeloşi[17], la Oradea, mai prielnică acum decât Blajul episcopului Bob. El era mai indicat ca un reprezentant chiar şi de voturile exprimate pentru scaunul episcopal de la Blaj. Lui i se adresează în primul rând şi cancelistii de la Viena, el înaintează Curţii memoriul, în Buda, el încearcă şi Curtea, şi personalităţile politice în favoarea lui.

O altă suplică, din acest răstimp, adresată împăratului, e semnată iarăşi *Universa Natio in M. Transilvaniae Principatu Valachica*. Auzind că sunt sau vor deveni vacante două posturi de consilieri la Cancelaria aulică a Transilvaniei, românii nu pierd prilejul de a le cere pentru ei, sau cel puţin să li se acorde unul din ele. Cererea, după ce invocă memoriul din martie, se plânge că deşi naţiunea română legal n-a fost nicicând exclusă de la oficiile publice, totuşi de vreo două secole încoace i s-au pus tot felul de piedici. Şi cu cât piedicile erau mai mari,

---

[16] Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ms. lat. 286, fila 22. Nota din faţă: *Leopoldo 2do Imperatori. Repraesentatio Universae Nationis Valachicae sui in usum omnium Jurium Civilium repositionem de genu orantes. Anno 1791, 28 Martii ad Augustum Caesarem Budae submissa.*

[17] Samuil Micu îl solicita să fie pentru poporul său ca un Moise, care să-l conducă din robie la libertate: „Vestra Illtas – îi scria el în 30 octombrie 1791 – si quod potest agere pro sua natione non intermittat, sit alter Mojses qui populum suum educat de captivitate ad libertatem"... Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 108.

cu atât mai mic era numărul nobililor tineri care se dedicau învăţăturii. Aşa nobilimea, şi cu ea împreună şi poporul, a ajuns într-o extremă ignoranţă, din care îi decurg viciile. Aceleaşi piedici le întâmpină şi acum, în ciuda legii din 1744, care prevede şi pentru nobilimea română aceleaşi drepturi. Şi-apoi e firesc să se ceară când naţiunea română e şi cea mai numeroasă şi cea care poartă sarcinile cele mai multe, căci doar raţiunea dreptăţii şi echităţii pretinde ca cel care poartă sarcina să se bucure în aceeaşi proporţie şi de foloase *(ut qui onera suportat proportionalibus etiam beneficiis fruatur)*. O asemenea dreptate nu numai că ar stârni din rădăcină ura naţională şi neîncrederea reciprocă dintre naţiuni şi ar readuce buna înţelegere şi iubirea frăţească, dar ar îndemna şi tineretul român să se dedice ştiinţelor, propagând şi în popor cultura şi sârguinţa. E nevoie de funcţionari români care să cunoască firea, moravurile, limba, scrisul naţiunii *(Nationis genium, mores, linguam et scripturam)*, ritul şi disciplina celor două biserici[18].

Petiţia e înaintată (în 1791) prin principele de coroană Francisc, căruia i se adresează cu aceeaşi semnătură: *Universa Natio in M. Tranniae Ppatu Valachica*, solicitându-i stăruinţa pe lângă împărat. Petiţia socoteşte necesari cel puţin doi consilieri, cu tot atâţia subalterni, secretari, concipişti şi cancelişti. Naţiunea română e nu numai cea mai veche, ci şi cea mai numeroasă; îi dă acum şi numărul, cam un milion în raport cu numai 650 de mii ale celorlalte naţiuni împreună. Ea poartă şi sarcinile cele mai multe, mai multe decât toate celelalte împreună, se cuvine deci ca în aceeaşi proporţie să se bucure şi de beneficii[19].

O notă a lui Ioan Para, care trimite şi el amândouă textele lui Ioan Cozma la Viena, e preocupată iarăşi de asaltarea forurilor din mai multe laturi, ca să se vadă unitatea în revendicări şi în acţiune[20].

De curând ceruse şi Mehesi, invocând şi el numărul naţiunii sale, funcţia de consilier la Cancelaria aulică[21]. Cererile adresate împăratului şi principelui de coroană veneau desigur în întâmpinarea cererii sale. Demnitate pe care până la urmă a şi obţinut-o.

În acelaşi sens cerură sprijinul şi cancelarului Samuel Teleky. Sub semnătura *Clerus, Nobilitas, Militaris, Civicusque Status Universae Nationis in*

---

[18] Ms. lat. 286, filele 42–45; Lupaş, *op. cit.*, p. 701–704.

[19] Ms. lat. 286, filele 40–41; Pâclişanu, *op. cit.*, p. 103.

[20] „Aceste opuşuri batăr s-au dat înlăuntru precum îmi scrie Măria Sa Ignatie dela Oradea-Mare, totuşi trebuie dat înlăuntru cum îl veţi lua aminte, că e bine să meargă mai din multe laturi, ca să vază quod omnes idem sentiamus et agamus". Pâclişanu, *op. cit.*, p. 105.

[21] Din referat: „es aus seiner Nation, nämlich der wallachischen in Siebenbürgen, als der zahlreichsten im Lande zum Troste gereichen würde, wenn er (was er dermahlen hoffte, aber nicht erlangte), zum Hofrate bey dieser siebenbürgischen Hofkanzley gnädigst ernannet werden möchte" (6 martie 1791). Citat, Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 335.

Transylvania Valachicae, apelând la „profunda sa ştiinţă, la inima sa străină de orice ură naţională, la nepărtinirea lui cunoscută de popoarele patriei, având în faţa ochilor doar fericirea obştească", naţiunea română nu se îndoieşte că-i va veni în ajutor stăruind pe lângă tron pentru reaşezarea ei în drepturile de care a fost despuiată de aproape două secole încoace nu fără paguba patriei înseşi şi spre promovarea şi din rândurile ei de inşi în oficiile mai înalte aulice şi provinciale, în speţă acum numind unul sau doi consilieri aulici. Promovarea fără deosebire ar atrage după sine şi tineretul nobiliar al acestei naţiuni spre cultivarea literelor, iar cultura nobilimii ar pătrunde treptat şi la mulţime stârnind sârguinţa, fără de care nu vor putea nicicând înflori nici artele şi nu va putea sârgui nici lucrul, care sporesc fericirea patriei. Ba şi neîncrederea şi veninul urii reciproce dintre unguri şi români, care până acum a crescut şi sfâşiat sufletele s-ar stinge, readucând încrederea mutuală şi dragostea frăţească între cele două neamuri[22].

Pentru numirea de consilieri la cancelaria aulică stăruie şi agentul de Curte Ştefan Novacovici împreună cu Ioan Cozma *(Joannes Kozma aus Siebenbürgen)*, din Viena la 28 iulie 1791[23].

Petiţia transpusă pentru referat Cancelariei aulice a Transilvaniei, opinia acesteia, în speţă a lui Samuel Teleky, cel cu atâta încredere solicitat, era de aşteptat. Cum cererea este în strânsă legătură cu memoriul naţiunii, e bine să fie aşteptate şi opiniile Dietei. Cererea altfel nu e deloc îndreptăţită, doar şi la Guvern, şi la Tabla regească sau la Cancelaria aulică se găsesc destui români, şi nimeni n-a fost nicicând respins de la oficiile publice pentru naţionalitatea sa. La Cancelarie acum nici nu este vreo vacanţă; când se va ivi, va fi numită persoana cea mai potrivită, fără consideraţie de naţionalitate. Funcţiile doar nu se împart după numărul populaţiei, ci numai după calităţile personale şi legale. Şi apoi românii nu formează o naţiune deosebită, în virtutea articolului VI din 1744, nobilii lor sunt socotiţi la naţiunea în mijlocul căreia trăiesc. Cu cele ce fură de acord şi Consiliul de Stat, şi împăratul[24].

Două „legitimităţi" stau faţă în faţă, diametral opuse, inconciliabile. Una legiuită unilateral, cu de la sine putere, exclusivistă, pătimaşă, agresivă; cealaltă contrariată, încrezătoare în virtutea cauzei sale, în nota echităţii naturale. Două poziţii care în curând se vor confrunta deschis.

[22] Ms. lat. 286, filele 46–47.

[23] *Ibidem*, filele 48–49.

[24] „Transilvania", XLIV (1913), p. 69–70; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 706–707.

AGITAŢII ŢĂRĂNEŞTI

Dar revirimentul general, febra restituirilor, reaşezării vechilor instituţii dislocate de împărat sunt tulburate nu numai de acţiunea nu mai puţin febrilă a elitelor naţiunii adverse, e tulburată iarăşi şi de zvonuri alarmante de ridicare din nou a ţărănimii române.

Militanţii naţiunii se feresc, desigur, de a mişca şi masele ţărăneşti, pentru a nu-şi prejudicia acţiunea. Mai ales acum, când din nou i se reproşează poporului român sângeroasa răscoală a lui Horea. Dar masele nici ele nu puteau fi străine de ea. Se propaga doar iarăşi şi în jos, ca întotdeauna, prin preoţime mai ales. Dar ţărănimea îşi avea şi pornirile proprii, mai ales pornirile proprii, care nu puteau să nu recidiveze într-o asemenea fierbere implicând întreg edificiul social, de sus până jos. Împăratul nu-şi revocase şi ordinele privind ţărănimea, dar ei nu-i era greu să-şi închipuie soarta în această ostilitate acerbă faţă de toate inovaţiile. Simţea şi ea bătaia vântului, nu avea să se aştepte la nimic bun.

Nobilimea, conştientă de propria răspundere, de noul val de ostilitate, exagerează chiar primejdia. Circulă iarăşi groaza răscoalei, alarma că într-o noapte anumită ţărănimea vrea să-şi ucidă stăpânii. Nobilimea e receptivă acum la orice zvon, îl amplifică, ia măsuri exagerate, care în loc să calmeze, sporesc agitaţia. Sunt urmăriţi, molestaţi cu deosebire preoţii români, cei acuzaţi de a fi fost promotori şi ai răscoalei lui Horea. Sunt urmărite, supravegheate întâlnirile, convenirile lor. Nobilimea trăieşte sub spectrul răscoalei, ale cărei flăcări nu de mult se stinseseră. Mai ales nobilimea comitatelor Alba, Hunedoara, Zarand, Arad, lovită crunt de ţăranii lui Horea, la cel mai mic zvon se alarmează, se agită, îşi pune la adăpost bunurile, familia, îşi caută loc de refugiu, se înarmează.

În protocolul adunării comitatului Alba, încă la 25 martie citim: „Se zvoneşte că românimea, cunoscută după răscoala sa, pe ascuns dă din nou semne de nelinişte. Cum astfel de lucruri îşi au totdeauna originea în sfaturile rele şi instigaţiile amăgitorilor, iar printre aceştia, din experienţă se ştie, cei mai de frunte sunt preoţii români, care cu frâna religiei şi a superstiţiei conduc poporul ignorant şi credul încotro vor. Să se scrie episcopilor români ca să dea tuturor preoţilor şi protopopilor de sub mâna lor ordine stricte să ţină în linişte nefericitul popor de rând, neştiutor al binelui său, să-l întreţină cu sfaturi bune, să-l înveţe supunere, căci dacă prin ei s-ar isca undeva vreo ridicare nenorocită, tulburătoare a liniştii interne a ţării, preoţii satelor care au început răscoala ori au luat parte, fie în ascuns fie pe faţă la ea, fără milă şi fără vreo judecată mai îndelungă vor fi traşi în ţeapă; ba şi episcopii lor vor fi traşi la răspundere". „Comitetul e consternat că trebuie să audă asemenea zvon neplăcut tocmai

când trudeşte mai ales spre uşurarea bieţilor oameni peste măsură de apăsaţi şi sleiţi de multele sarcini publice"[1].

Aşa, comitatul chiar cu aceeaşi dată de 25 martie 1790 alarmează pe episcopul neunit de zvonul răspândit despre intenţia plebei româneşti de a tulbura liniştea publică. Stările şi Ordinele ştiu că asemenea mişcări funeste trebuie puse în seama impostorilor care amăgesc plebea ignorantă, credulă, neştiutoare a binelui său. Mărturie stă anul de tristă memorie 1784, în care preoţii au ţinut primul loc, şi care stăpânesc cum vor mintea şi sufletul plebei credule. Să dispună deci protopopilor şi preoţilor săi să dea sfaturi mai sănătoase turmei încredinţate grijii lor spirituale, să o aducă la ascultarea datorată magistraţilor şi domnilor săi pământeşti, să o înveţe obligaţia faţă de patria care o încălzeşte şi o hrăneşte, să fie cu ascultare şi linişte. Căci dacă s-ar mai întâmpla ceva ca în 1784, toţi preoţii satelor, unde s-ar arăta cât de puţin intenţii periculoase, cu moarte vor fi, fără vreo judecată mai lungă, pedepsiţi. Stările şi Ordinele se arată contrariate de aceste zvonuri de ingratitudine, când ele tocmai se străduiesc în toate chipurile pentru uşurarea sarcinilor ţărănimii[2].

Episcopul Adamovici la 9 aprilie se plânge Guvernului de asemenea ameninţări[3].

La 6 aprilie comitatul Hunedoara pune în mişcare pe juzii nobililor. Cum circulă vestea, ţăranii români după anumite semne – scrie el – au intenţia ticăloasă de a se ridica din nou. Pentru preîntâmpinarea răului li se porunceşte, printre altele: să avertizeze individual, cu prudenţă şi în taină pe nobili, fiecare să se îngrijească de arme, de muniţie, de cal, să se echipeze aşa fel ca, dacă împrejurările ar cere-o, să se poată aduna numaidecât în staţiunile care vor fi rânduite, pe cercuri, şi anume dincoace de Mureş la Deva, dincolo de Mureş la Şoimuş, în al Haţegului la Peştiş, în al Zarandului la Baia de Criş. Dar până când nu vor avea înştiinţare sigură de la comitat, ei să nu se adune nici mulţi nici puţini, ca nu cumva să dea ţărănimii prilej de gânduri rele, poate peste intenţia ei. Şi cum în orice oră se poate aştepta să sosească miliţie ecvestră, juzii nobililor să se îngrijească în fiecare sat să se strângă, după mărime, 20, 30 sau mai multe porţii de fân şi de ovăz.

Se poate imagina spaima care cuprinse nobilimea la asemenea înştiinţare. Primul gând fu să se pună la adăpost fiecare, să-şi ia cu sine ce poate. La 9 aprilie vicecomitele Zarandului scria din Hălmagiu că nobilimea din ţinutul Băii de Criş şi al Bradului s-a retranşat întreagă la mănăstirea din Baia de Criş, partea cea mai mare înarmată şi toată în uniformă. Încât trebuie să intervină

[1] *Ordonanţe imprimate*, Protocolul comitatului, p. 32–33.

[2] Lupaş, *op. cit.*, p. 676–677.

[3] După Caietele Densuşianu, XXX, f. 9–11. D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, p. 638.

iarăşi comitatul să o îndemne să conteneasc refugiul, ameninţând cu pedepse pe cei care vor pleca.

Vicecomitele comitatului Arad scrie la 14 aprilie contelui Zichy, judele Curiei, că după un raport primit şi românii din cercul Eriului ţin noaptea adunări secrete în biserică, unde citesc scrisori răspândind răzvrătirea în popor. Ba vicecomitele Bihorului a aflat „din relatări credibile dar neoficiale" că românii din comitatul Hunedoarei s-au chiar revoltat şi au trebuit să fie supuşi cu armata. Şi ce nu se putea crede acum? Contele Zichy la acestea pune în gardă comitatul Bihor: şi Stările şi Ordinele, şi domnii pământeşti să fie cu priveghere continuă şi neobosită, să trateze pe supuşi cu toată blândeţea, să promită plebei tot ce a hotărât împăratul spre uşurarea ei, ca scăderea preţului sării, socotirea în contribuţie a preţului naturalelor restante pentru armată şi alte asemenea, cu un cuvânt să dispună tot ce vor crede spre a preveni pericolul iminent pentru patria prea scumpă[4]. Comitatul Alba e informat de pregătirea în taină a ţărănimii şi în comitatele Sătmar, în Szabolcs[5]. La mişcările ţărănimii din Transilvania se adăugau cele stârnite în Ungaria împotriva nobilimii care făcea presiuni asupra noului împărat pentru revenirea la vechile raporturi.

Judele cercului de jos al comitatului Cluj spre sfârşitul lui mai 1790 aducea vestea că ţăranii ar fi răspândit printre ei că domnii pământeşti numai de aceea au vestit şi vestesc moartea împăratului Iosif ca să prindă şi mai mare putere asupra ţărănimii şi să o poată iarăşi împinge înapoi la vechile îndatoriri iobăgeşti. Când doar împăratul Iosif e şi acum în viaţă, umblă prin tot Ardealul în haine de cerşetor, cercetând faptele nobilimii. Ba împăratul va trimite un număr de oşti muscăleşti în ajutorul ţărănimii. Judele în schimb caută să-i liniştească pe ţărani cu strădaniile comitatului spre uşurarea şi fericirea lor. Comitatul urmăreşte oficial umbletul românilor, al popilor cu deosebire. Previne şi participarea românilor la Congresul Iliric, acela neextinzându-şi competenţa şi asupra românilor din Transilvania. Comitatul Odorhei îi atrage atenţia asupra relelor urmări pe care le poate avea adunarea naţională a românilor[6].

Iobagul Banciu Costea din Băiţa se exprima mai direct, îi zicea administratorului minier din Băiţa: „Am auzit că iobăgia se va întoarce iară... dacă una ca asta se întâmplă, nu ne lăsăm. Ne-om răscula şi încă şi mai rău decât pe vremea lui Horea"[7].

Contele Ioan Lázár, scriind din Draşov la 11 iulie, ştie că în Zlatna comitatul Alba a prins trei nemţi (!) care au vrut să facă lumea lui Horea. Le-au

[4] *Ibidem*, p. 638.

[5] Ordonanţe imprimate, 1790 apr. 29.

[6] Arh. St. Cluj, Protocolul comitatului Cluj, 1790.

[7] Ranca, *op. cit.*, p. 68.

prins şi scrisorile, sigur îi vor spânzura săptămâna viitoare. Au scris şi Guvernului, dar ori aprobă ori nu, ei o fac. Şi români vor spânzura mulţi, în săptămâna trecută şi în Burd (?) au spânzurat unul. Sigur că s-au speriat şi românii, toţi zic: „O murit Iosiv împăratu, o apucat ungurii nainte".

Comandantul neamţ din Alba Iulia, văzând că ba 10–20, ba şi 30 (nobili) umblă prin Alba Iulia să cumpere pulbere, chivăre, pantaloni, sabie şi auzind că nobilimea se va strânge la Juc în tabără mare, iar cea din comitatul său pe câmpia Vinţului, s-a speriat, a îndreptat tunurile spre şanţuri şi a scris la Sibiu, dar domnii din Sibiu l-au luat în râs. „Aceasta să nu o socoteşti glumă, căci e adevăr, îl poate spune oricui măria ta"[8] – îl încredinţează el pe corespondentul său, care e poate chiar cancelarul Bánffi.

Episcopul Adamovici, cel solicitat, în schimb, la 5 august se plânge Guvernului de ingerinţele comitatelor. Preoţii români din aproape toate comitatele se plâng că dregătorii şi nobilii fără nici un motiv îi atacă, înjură, batjocoresc, ameninţă şi îşi permit orice. Şi acum s-a întâmplat că preotul român din Tirimia Mică, Ion Crişan, trimiţând două ajutoare ale sale să strângă taxa sidoxială, pe unul dregătorii l-au prins şi l-au aruncat la închisoare în Târgu Mureş, sub cuvânt că ei poate strâng bani pentru Horea. Ba se mai găsesc acolo încă trei preoţi români întemniţaţi[9].

Guvernul dispune eliberarea. Dar şi îndrumă ca preoţii, dacă au ceva de cerut Dietei, să o facă prin episcop. Episcopul apoi se adresează prin circulară protopopilor, ei şi preoţii să nu cuteze să semneze sau să înainteze cereri fără ştirea lui, mai ales că ele, din simplitate, ar putea fi împotriva privilegiilor Marelui Principat. Dacă au vreo cerere justă, să i-o adreseze lui, şi el, după puterile sale, va căuta să o susţină în faţa magnaţilor[10].

Se cercetă şi cazul celor trei preoţi arestaţi. Ei fuseseră prinşi în urma unui ordin general. Cei trei altfel au fost prinşi, spun ei, când ieşeau împreună de la un bolnav posedat, căruia îi făcuseră slujbă. La intervenţia episcopului fură eliberaţi pe cauţiune[11].

Asemenea dezvinovăţiri nu scutesc deloc de teamă, de măsuri de precauţiune. Ca cea a judelui regesc al scaunului Mureş, care ordonă subalternului său ca scaunul care i s-a încredinţat în nici un chip să nu-l părăsească, ci rămânând permanent pe loc să supravegheze sârguincios orice faptă sau mişcare a ţărănimii şi îndată ce ar observa ceva spre tulburarea siguranţei sau liniştii publice să dea de ştire numaidecât[12].

---

[8] Arh. St. Cluj, corespondenţa Teleki.

[9] Lupaş, *op. cit.*, p. 680.

[10] *Ibidem*, p. 683.

[11] *Ibidem*, p. 685-688.

[12] Ranca, *op. cit.*, p. 67.

Adevărată sau imaginată, primejdia plutea în aer, ţinea în alarmă nobilimea care-i trăise nu demult crunta realitate. Spectrul răscoalei e mereu prezent şi în ochii nobilimii ca şi ai ţărănimii. Dieta se întrunea deci nu numai în entuziasmul restituţiei, ci şi sub teama unei experienţe făcute.

DIETA DIN 1790-1791

Dieta s-a ţinut la Cluj, de la 21 decembrie 1790 până la 9 august 1791; a durat deci aproape nouă luni[1]. A ţinut excepţional de mult, semn al importanţei care i s-a dat. Atitudinea ei era hotărâtă dinainte chiar prin compoziţia ei. Din cele 417 nume care o compun, 296 sunt de regalişti şi dregători diverşi (membrii Guvernului, ai Tablei regeşti şi alţii) şi numai 121 de reprezentanţi aleşi. Guvernul îşi asigura preponderenţa social: numele nobililor se ridică la peste 350, deci la vreo 85%, iar din acestea cele de magnaţi cu titlu de baron, conte, se cifrează la 161. Deci nobilimea, în frunte cu nobilimea mare, hotăra caracterul social al Dietei. Naţional: ungurii (cu secuii) reprezentau aproximativ 90%, saşii 10%. Deci ungurii hotărau caracterul naţional al Dietei. Românii au un singur reprezentant, pe episcopul unit Ioan Bob. Nici el însă nu este chemat ca reprezentant al naţiunii române, ci ca regalist, sub nume de domn pământesc. Nu se arată reprezentată nici nobilimea română, nici măcar în cadrele naţiunilor politice, în ciuda preceptului că ea se bucură de prerogativele nobiliare ale naţiunilor în mijlocul căreia locuieşte. Era de prevăzut deci şi atitudinea faţă de problema românească.

Dezbaterile se desfăşoară astfel sub semnul închis al restituirilor.

Chiar problema „unirii" Transilvaniei cu Ungaria e tratată în acest spirit. Instrucţiunile confidenţiale ale împăratului pentru comisarul său regal în Dietă îi cereau să influenţeze cu toate mijloacele care-i stau la îndemână în sensul ca Stările să nu vină cu asemenea propunere, iar dacă vin să renunţe singure la ea. Problema e ridicată totuşi, mai ales în legătură cu chestiunea unirii sau a despărţirii Cancelariei aulice a Transilvaniei de cea a Ungariei, unite de împăratul Iosif. Numai că părerile în privinţa unirii nu erau unanime. Nu erau de acord cu ea saşii, secuii, care numai într-o Transilvanie de sine stătătoare îşi vedeau asigurate autonomiile şi privilegiile. Cu atât mai puţin ar fi fost românii dacă, fireşte, ar fi fost, cum n-au fost, întrebaţi. Deputaţii saşi veneau cu instrucţiuni hotărâte să se opună unirii. Se opuseră şi la unirea celor două Cancelarii. Chiar nobilii care susţineau unirea pe faţă nu o susţineau toţi cu convingere, interesele îi duceau şi spre separaţie. Dar şi cei care erau pentru unire nu voiau o unire pur şi simplu.

[1] Procesul ei verbal imprimat sub titlul *Az erdélyi három nemzetekböl álló rendeknek 790-dik Esztendőben Karátson Havának 12-dik napjára... Kolosvárra hirdettetett... közönséges Gyüléseikben lett végezéseknek... jegyző könyve*, Cluj, 1791.

Voiau numai o uniune formală, sub persoana regelui, Transilvania menţinându-şi neştirbită constituţia, Diploma leopoldină din 1691 care o garanta, instituţiile ei aparte, doar nobilimea având să se bucure liber de prerogativele sale şi într-o ţară şi în alta deopotrivă. În faţa opoziţiei Curţii, unirea nici n-a mai intrat apoi în articolele de lege înaintate spre sancţionare. La unirea celor două Cancelarii aulice, Dieta până la urmă se învoi, dar să fie separate în cadrul lor resorturile şi treburile celor două ţări.

Discuţii contradictorii şi în jurul limbii oficiale. Revirimentul naţional se exteriorizează în ostilitate pentru îmbrăcămintea, pentru limba germană, în revenirea ostentativă la îmbrăcămintea şi limba maghiară. Dar nici în jurul excluderii limbii germane acordul nu putea fi deplin. Nu puteau fi de acord iarăşi saşii. Dezacordul a stârnit discuţii, patimi, ameninţări, care au trebuit să fie împăcate de guvernator. S-a ajuns până la urmă la articolul de lege XXXI sancţionat de împărat, care hotăra ca limba maghiară să rămână uzuală în cadrele naţiunii maghiare şi secuieşti, în oficiile publice şi scaunele de judecată, iar în actele aulice, camerale, în protocoalele Guvernului, în corespondenţa cu comandamentul militar şi în cea externă să rămână latina. Tot latina a rămas şi limba legilor, germana restrângându-se la treburile interne ale Pământului Regesc. Discuţiile Dietei, în virtutea revirimentului naţional, s-au extins şi asupra problemei limbii maghiare înseşi, s-a legiferat înfiinţarea societăţii pentru cultivarea limbii maghiare.

Independenţa tării, raporturile ei cu puterea centrală se exprimă printr-o obstrucţie generală împotriva reformelor şi o „restituţie" pe toată linia a vechilor instituţii, vechilor autonomii. Se reface vechea constituţie a celor trei naţiuni şi patru religii recepte. Dieta se ridică chiar şi împotriva titlului de Mare Principat al Transilvaniei, conferit de Maria Tereza. În structura politică a ţării regele nu poate face schimbări decât „cu învoirea poporului", deci împăratul trebuie să împartă puterea legislativă cu Dieta ţării. El nu trebuie să mai guverneze prin ordonanţe şi patente. Consilierii Curţii, pentru Transilvania, să-i ia dintre consilierii Guvernului Transilvaniei. În treburile externe privind Transilvania, să consulte şi pe transilvăneni; în treburile cu Ţara Românească şi Moldova să-i întrebuinţeze de preferinţă. Se refac autonomiile teritoriale ale celor trei „Pământuri". Se reafirmă toate libertăţile, privilegiile şi prerogativele nobilimii. Se refac şi se legiferează din nou chiar dreptul şi obligaţia ei la „insurecţie" (ridicarea ei la arme). Împotriva tentativei împăratului Iosif de a impune şi nobilimea, acum nu numai se afirmă din nou neimpozabilitatea ei, dar, în numele egalităţii, neimpunerea se extinde asupra întregii nobilimi, şi a nobilimii mici, impozabilă până aci. Ceea ce, de altfel, era şi în „propoziţiile" (propunerile) imperiale pentru Dietă; decât doar cu îndrumarea ca prin aceasta să nu fie încărcată plebea contribuabilă. Înseşi propunerile regale făceau acum

concesii. Trăgând consecinţele Dietei ungare, Curtea caută să câştige nobilimea, inclusiv masa nobilimii de rând. Se stabilesc contribuţiile ţării şi felul de impunere. Se refac atribuţiile scaunului de judecată al stăpânului feudal; se refac în genere forurile de judecată de mai înainte. Se refac libertăţile secuilor, scutirea lor de dare în schimbul serviciului militar cu care sunt obligaţi. De asemenea, autonomiile săseşti. Se anulează şi „concivilitatea" (egalitatea de drept a locuitorilor Pământului Crăiesc), la care-i obligase Iosif al II-lea pe saşi.

Dieta e preocupată şi de armata ţării, de recrutarea ei din interior, de comandanţi locali, de miliţia naţională secuiască. Dar şi de desfiinţarea, în acelaşi timp, a miliţiei de graniţă, ridicată din „plebea contribuabilă" românească. Nu numai pentru că scutirea ei de dare încarcă pe ceilalţi contribuabili, ci şi pentru că, dată fiind ura ei învederată pentru nobilime, armele sale le-ar putea întoarce nu spre apărarea patriei, ci spre tulburarea securităţii nobilimii.

Dieta vrea nu numai refacerea instituţiilor ţării dislocate de reforme şi revenirea la viaţa constituţională, dar şi lovirea, sub vina necredinţei, a tuturor răusfătuitorilor regelui, a trădătorilor de ţară, care l-au sfătuit şi au uneltit împotriva legilor Aprobate şi Compilate ale ţării, care au prezentat autoapărarea nobilimii în timpul răscoalei lui Horea ca o răzvrătire, care au sfătuit constituirea unei a patra naţiuni politice – ca Beyschlag (consilierul gubernial), de pildă – care au sfătuit impunerea nobilimii şi măsurarea pământurilor ei, înfiinţarea miliţiei de graniţă secuieşti, desfiinţarea naţiunii săseşti, care au pârât pe bunii patrioţi etc. etc.

De problema gravă a ţărănimii Dieta e preocupată mai mult sub aspectul primejdiei pe care iobăgimea o reprezenta pentru stăpânii feudali; deasupra Dietei plana spectrul răscoalei lui Horea. Cu atât mai mult, cu cât în 1790–1791 ţărănimea, la vestea revenirii vechii puteri nobiliare, am văzut, din nou se agită. Dieta se întrunea deci sub semnul unui nou val de teamă. Mai este şi primul prilej pentru nobilime de a lua o atitudine colectivă, prin organul suprem de guvernământ al ţării, faţă de răscoala iobăgimii. În febra pregătirii pentru Dietă, comitatele, am văzut, izbucnesc din nou împotriva iobăgimii române, împotriva românilor în genere. Îşi aduce acum toate incriminările în Dietă.

Nobilimea nu numai că se leapădă de orice vină în stârnirea răscoalei lui Horea, dar cere reexaminarea actelor de cercetare şi pedepsirea tuturor celor care s-au încumetat să o învinovăţească de aceasta. Cere pedepsirea tipografului Hochmeister din Sibiu, al cărui calendar, scriind despre răscoală, a îndrăznit să o prezinte în aşa fel ca şi când asprimea domnilor pământeşti ar fi răsculat pe ţărani. Dimpotrivă, Dieta îşi exprimă recunoştinţa faţă de nobilimea care s-a ridicat atunci. Şi-o exprimă deosebit faţă de contele Ioan Csáki,

comitele comitatului Cluj, care fusese destituit pentru ridicarea nobilimii comitatului său.

Cere schimbarea ordinii de judecată în domeniul Zlatnei şi în Abrud, încredinţând judecăţile doar „fiilor patriei", şi revizuirea legilor miniere maximiliene.

Dar se mai ridica şi problema reformelor lui Iosif al II-lea în favoarea ţărănimii, pe care împăratul nu le revocase. Trebuia hotărât asupra punctului din propunerile pentru Dietă exprimând voinţa imperială de a se da un urbariu stabil, care să cuprindă ştergerea şerbiei şi a pedepselor corporale arbitrare, să asigure libertatea personală a iobagului şi dreptul lui de a dispune liber, fără prejudiciul dreptului de proprietate al stăpânului, de agoniseala sa, şi ca Dieta în genere să se îngrijească de păstrarea plebei contribuabile, să găsească mijloacele potrivite pentru a-i ridica şi a-i îmbunătăţi starea.

Opoziţia faţă de reformele ţărăneşti ale împăratului nu se arată mai puţin hotărâtă. Reformele noi, introduse în afara hotărârilor dietale, în loc să fie binefăcătoare, au fost dăunătoare, au înstrăinat pe supus de domnul său, au putut aduce doar acea răscoală românească de la 1784 care „ruşinează simţămintele umane".

Discutarea propunerii imperiale a fost amânată mult. Pretextul s-a găsit uşor: Dieta n-a fost convocată de atâta timp şi treburile s-au aglomerat. Ridicată problema la 18 martie, în a 34-a şedinţă, abia în 18 iulie, în a 84-a şedinţă, spre sfârşitul Dietei, s-a ajuns la o decizie. Dar şi atunci numai la întrebarea dacă libera strămutare trebuie îngăduită sau nu. Discuţiile au fost lungi şi contradictorii. Nobilimea s-a pronunţat în genere împotrivă. Libera strămutare va stârni pe veci raporturi neplăcute între stăpân şi iobag – socoteşte contele Ladislau Bethlen. El aşa observă, că iobagul mai bucuros rămâne acolo unde s-a născut, mai bucuros trăieşte cu stăpânul său pe care l-a cunoscut din copilărie, decât dus de gândul deşert al liberei strămutări, să-şi lase gospodăria şi să o schimbe cu o aşezare pustie. „Libera strămutare nu este altceva decât o himeră" – opinează baronul Nicolae Wesselényi. „Oameni invidioşi şi calomniatori au înfăţişat Curţii cu intenţie în culori nefavorabile soarta iobagilor ardeleni".

Mai hotărât s-au ridicat împotrivă reprezentanţii secuilor: nu se poate înlătura o instituţie atât de fundamentală ca a iobăgiei (şerbiei) numai la dorinţa regelui; aceasta i-ar da prilejul să pretindă anularea şi a altor legi şi instituţii, şi mai importante. Comisia dietală încredinţată cu studierea problemei s-a pronunţat şi ea împotrivă[2]. Dar trebuia susţinută şi propunerea imperială. Dieta s-a

[2] Benedek Jancsó, *A román nemzetiségi törekvések története*, II, Budapesta, 1889, p. 236-248.

învoit până la urmă să solicite Guvernul să aducă opiniile la un numitor comun. Guvernatorul, cum era de aşteptat, s-a pronunţat în favoarea propunerii imperiale şi astfel, după noi discuţii, a fost primită libera strămutare.

Doar reprezentanţii secuilor îşi menţinură şi acum opinia separată, negativă[3], în întâmpinările lor întinse, comunicate apoi şi Curţii, ei încearcă toate argumentele posibile, istorice, sociale, economice, inclusiv ideea de contract (pactum) dintre stăpân şi iobag, împotriva dreptului de strămutare. Îl socotesc dăunător iobagului, principelui, stăpânului de pământ deopotrivă. El schimbă obligaţia reciprocă, încrederea de până acum dintre stăpân şi iobag în discordie, aduce cu sine felurite perturbări economice, fiscale, nestatornicia, sărăcia iobagului cu toate consecinţele ei rele. Iobăgimea s-a constituit doar din neamuri învinse, supuse, la veşnică şerbie a fost redusă în urma răzvrătirii de la 1514. Uşurarea sarcinilor supuşilor, fie că îi are prin supunere sau pact, îi incumbă doar domnului lor. De domnul lor îi leagă nu numai supuşenia, ci şi binefacerile de care se bucură din partea lui. Şerbia nu se poate atribui cruzimii stăpânului, e doar legea naturii din şerb să se nască şerb, din om liber, om liber. La libertatea de strămutare se opun originile iobăgimii, legile ţării, Tripartitumul, Aprobatele[4].

Cu toate restituirile, dreptul de strămutare al iobagului nobilimea nu l-a putut revoca. Astfel, s-a grăbit să-l eludeze sau îngreuieze prin circumscrierile sale. A introdus prin urmare în textul legii mai multe condiţii şi restricţii care să-i reducă operativitatea, dintre care nu lipseşte nici cea mai gravă din toate: obligaţia iobagului care se mută să aducă mai înainte în locul său pe un altul, de aceeaşi valoare. Dieta ar fi vrut apoi să excepteze pe iobagii şi ţiganii „cumpăraţi", pe meseriaşii pregătiţi anume pentru a servi pe stăpân sau să-l despăgubească când vor să se mute. Stăpânii ar fi vrut să-şi asigure şi pe mai departe dreptul de a-şi lua, cu plată, slugi, păstori dintre iobagii proprii şi altele. Pretenţii pe care a trebuit să le taie Curtea la sancţionarea legii. Cât despre întocmirea urbariului propus, Dieta a legiferat doar constituirea „deputăţiei" care să studieze problema şi să facă propuneri în Dieta următoare, serviciile iobagului rămânând până atunci cele stabilite la 1769. La propunerea de a se interzice pedepsele corporale arbitrare, a legiferat ca pedepsele să se aplice numai prin hotărârea scaunului de judecată al stăpânului, după ascultarea iobagului. La ceea ce Curtea adaugă că aceasta să se facă în limitele dispoziţiilor de la 1769 şi cu dreptul de recurs la Guvern. Astfel, în articolul următor, Dieta legifera iarăşi schimbarea pedepselor băneşti în pedepse corporale.

În genere, Curtea a intervenit substanţial la sancţionare în textele votate de Dietă, temperându-i zelul „restituirilor", şi mai ales pornirile de independenţă în raport cu puterea centrală. A avut în schimb toată grija să

[3] *Protocolul Dietei*, p. 571–572.

[4] *Ibidem*, anexe, p. 128–131.

menajeze privilegiile şi prerogativele claselor stăpânitoare, cu deosebire pe ale nobilimii. Şi împăratul, şi nobilimea aveau deopotrivă nevoie de această tranzacţie.

Această nevoie de tranzacţie între împărat şi nobilime decide şi soarta memoriului politic al românilor.

Memoriul românesc la împărat a ajuns cu întârziere. Împăratul se împăcase cu nobilimea; nu mai avea nevoie acum să se folosească de asemenea arme împotriva ei. Îi putea face acum, dimpotrivă, favoarea de a-l respinge. Deşi se adresa împăratului, Leopold, ostentând cu zelul său constituţional, memoriul îl trimise Dietei în plină activitate, la Cluj, chiar în original. Aşa cum va face şi cu memoriul separat al clerului unit. Cu ceea ce se elibera şi de odiul inerent, aruncându-l întreg asupra Dietei. Împăratul altfel recunoştea că revendicările memoriului sunt importante[5].

De la împărat memoriul ajunse în mâinile principelui de coroană Francisc. Iar acesta îl dete pentru referat cancelarului aulic al Transilvaniei, contelui Samuel Teleky. Referatul cancelarului respinge una câte una tezele memoriului. Românii sunt ei mai vechi locuitori ai ţării, dar sunt supuşi cu sabia. Ei n-au avut niciodată drepturi egale cu celelalte naţiuni. Nici nu au nici un temei pentru a le cere: ei n-au un teritoriu deosebit, nici privilegii. Românii, altfel, se bucură, potrivit stării lor, de drepturi egale cu ceilalţi locuitori, pot fi numiţi în funcţii, pot fi ridicaţi în rândurile nobilimii. Doar clerul neunit nu se bucură de privilegiile clerului unit. Între iobagii români şi cei de alt neam legile nu fac deosebire. Românilor alungaţi abuziv din satele săseşti li s-a făcut dreptate. Cât priveşte postulatele, ridicarea românilor în rândul naţiunilor recepte, schimbarea raporturilor dintre naţiunile politice, înmulţirea naţiunilor existente acestea sunt primejdioase, cu siguranţă ar aduce cu sine o nouă pornire a spiritelor, ar spori ura naţională şi ar zdruncina constituţia ţării într-o vreme când mulţi nesocotesc fericirea patriei. Şi nici nu e nevoie de crearea unei noi naţiuni; prin articolul VI din 1744, românii, prin câştigare de moşii şi prin înnobilare, sunt socotiţi în naţiunea în mijlocul căreia locuiesc. Ei n-au fost nicicând excluşi de la funcţii, sunt mai puţini în funcţii doar din lipsă de oameni pregătiţi. Punctul 5, care cere şi numiri româneşti, mai mult ar jigni celelalte naţiuni decât ar folosi românilor. Nici ţinerea unui congres naţional nu li se poate îngădui; ei nu sunt egali cu celelalte naţiuni, nu formează un corp politic deosebit, ca naţiunea ilirică, nici nu locuiesc pe teritoriu deosebit, sunt amestecaţi printre celelalte naţiuni şi locuiesc toţi pe domenii senioriale sau fiscale. Sunt ei numeroşi, dar poporul lor e necioplit, neluminat, ascultă orbeşte de o preoţime care are şi ea nevoie de o educaţie mai bună, de o preoţime care

[5] Împăratul către cancelarul S. Teleky: „die Punkte, die sie enthält, sehr wichtig sind" (22 iunie). Z.I. Toth, *op. cit.*, p. 385.

stă sub influenţa unei puteri spirituale din afară şi uşor poate fi întoarsă spre intenţii străine. Şi atunci tocmai pentru că sunt atât de numeroşi, conducerea lor politică cere deosebită grijă şi prevedere.

Opiniile cancelarului le primi şi Consiliul de stat, adăugând şi el că nu e necesară ridicarea unei a patra naţiuni, ceea ce, mai ales în împrejurările de acum, ar fi şi imposibil de realizat[6]. Idee pe care o exprimă şi mai categoric în opinia cancelarului Kaunitz: „A ridica din români o a patra naţiune, în împrejurările actuale nu este cu putinţă, şi chiar dacă ar fi cu putinţă, din multiple şi importante consideraţii nu este nicidecum oportun"[7]. Împăratul e întru totul de acord cu sfatul consilierilor săi[8]. Cu aceasta soarta memoriului era pecetluită.

Prin rescriptul său din 18 mai 1791, adresat din Florenţa, împăratul, în urma sfaturilor primite, îndruma Dieta să-l dezbată şi să caute mijloacele potrivite pentru a pune poporul român în folosinţa „beneficiilor concivilităţii", precum şi pentru a promova cultivarea plebei româneşti, mai neinstruite *(rudioris)*. Dar indicând şi limitele în care acestea să se facă: sistemul principatului şi articolul VI de lege din 1744 – cel care pusese punct, cum vom vedea, şi strădaniţelor lui Inochentie Micu.

Citit în Dietă, în iunie 1791, memoriul fu primit cu consternare, cu indignare. „Stările nu şi-au putut tăinui acea mare pornire a inimii pe care le-a pricinuit-o sosirea unui rescript regal atât de neaşteptat"[9] – notează, stilat, protocolul Dietei. Protocolul deputaţilor saşi din Mediaş spune şi el că la citire „a domnit o linişte generală şi o mare consternare se putea citi pe toate chipurile". În cursul lecturii clopotele vestind undeva, în suburbie, un incendiu, Stările voiau să alerge într-acolo, dar baronul Wesselenyi le strigă să nu fugă, căci e destul de mare focul în sală[10]. Alte relatări vorbesc de izbucniri vehemente, de proteste ale nobililor numiţi de memoriu ca fiind de origine

---

[6] „Transilvania", XLIV (1913), p. 65–67.

[7] „Aus den Wallachen eine Vierte Natzion zu errichten ist bey den gegenwärtigen Umständen ganz untunnlich, und wenn es auch thunlich wäre, an sich selbst in mehrfachen wichtigen Anbetracht keineswegs räthlich". *Ibidem*, p. 68.

[8] „Ich begangenehme vollkommen ihr Einrathen". *Ibidem*.

[9] „De minek-elätte azok iránt tanacskoztak vólna az Ország Rendei, elöre is el-nemtitkolhatták azt a' nagy Sziv-béli megilletődést, mellyet okozott ilyetén nem reménlett Királlyi Válasznak érkezése". *Protocolul Dietei*, p. 483.

[10] „Sowohl während Verlesung der Reskripte als auch dieser Bittschrift war eine allgemeine Stille und eine grosse Bestürzung in allen Gesichtern zu lesen; inzwichen hatte man die Glocke gestürmt, und die Stände wollten das Landhaus verlassen, als man die Nachricht brachte, dass in der Vorstadt Feuer ausgebrochen sey, worauf die Stände sitzen blieben und *B. Wesselényi* machte noch die Bemerkung, man soltte nicht davon lauffen, den im Landhause seye grosses Feur genug". Lupaş, *op. cit.*, p. 701.

românească. *In congregatione lectum miros excitavit animorum motus* – scrie şi Ioan Para lui Ioan Cozma la Viena despre efectul lecturii[11].

Memoriul adresat fiind şi în numele clerului, fu întrebat episcopul Bob, prezent în Dietă, dacă s-a făcut şi cu ştirea şi consimţământul său. Răspunse, după textul protocolului Dietei, că s-a învoit ca românii să se bucure, potrivit stării lor, de drepturile şi libertăţile naţiunilor în mijlocul cărora trăiesc, fără să mai formeze a patra naţiune, dar că în formulările memoriului, în stilul lor, ar fi multe la care n-a consimţit[12]. Declaraţie confirmată şi de protocolul citat al saşilor[13]. Şi episcopul era tocmai cel chemat, singurul chemat aici să-l apere. Cât de departe era într-un asemenea moment capital de Inochentie Micu!

În 24 iunie Dieta îl încredinţa unei deputăţii să-l studieze şi să refere. Între timp sosi şi memoriul clerului greco-catolic, trimis Dietei cu data de 18 iunie, cu aceeaşi îndrumare: să fie rezolvat în litera articolului VI din 1744. Fu prezentat în şedinţa din 2 iulie[14]. Deputăţia astfel a putut răspunde la amândouă deodată.

Referatul ei începe prin a ataca fundamentul istoric al memoriului: românii de acum din Transilvania nu sunt sau sunt destul de puţini din acei români originari despre care pomenesc în petiţia lor, ci sunt urmaşi ai veneticilor şi fugarilor din ţările vecine. Doar pe nobilii români din comitatul Hunedoarei şi districtul Făgăraşului îi socoteşte din românii aceia şi găsiţi ca aşezaţi la venirea ungurilor în Transilvania. Altfel românii se bucură, potrivit stării lor, de egalitate cu ceilalţi locuitori ai ţării, nobilii şi libertinii, indiferent dacă provin din românii vechi sau din venetici, se bucură de prerogativele nobililor şi libertinilor maghiari, iobagii români sunt egali în sarcini cu iobagii din alte naţiuni. Nu înţelege de ce se plâng românii că nu sunt primiţi în funcţii, doar chiar ei citează familiile conţilor Kendefi, baronilor Josika, Naláczi şi Huszár, de origine românească, din care doi sunt în funcţii înalte. Că nu li s-au refuzat nobililor români funcţiile politice şi camerale, dovadă stă chiar articolul VI din 1744, prin care nobilii şi preoţii uniţi sunt „încorporaţi" aceleia din cele trei naţiuni pe teritoriul căreia s-au stabilit prin achiziţie de moşii. Petiţii, ca cea dintâi, nu sunt decât fătul unor oameni neastâmpăraţi, la care românii mai

---

[11] Pâclişanu, *op. cit.*, p. 105.

[12] *Protocolul Dietei*, p. 483.

[13] Eben B. Wesselényi befragte den anwesenden *Unirten* wallachischen Bischoff, ob der wallachische *Clerus* auch in diese Bittschrift eingewilligt habe; dieser antwortete der Clerus habe zwar auch eingewilligt, aber der Styl komme ihm einigermassen verändert vor, denn soviel er sich erinnere sey die Meynung der Wallachen nicht einen vierten Landesstand ausmachen zu wollen, sondern nur dass die Wallachen der Freyheiten und Rechte derjenigen Nationen unter welchen sie wohnhaft seyen, theilhaftig gemacht werden möchten. Lupaş, *op. cit.*, p. 701. Cel care-l apostrofase pe episcop era deci acelaşi baron Wesselényi.

[14] *Protocolul Dietei*, p. 522–523.

înţelepţi n-au consimţit şi de care nimic n-au ştiut. O arată declaraţia episcopului în Dietă. A spus chiar el că dorinţa românilor nu a fost să constituie a patra naţiune, ci doar să se bucure, potrivit condiţiei lor, de aceleaşi prerogative în sânul naţiunii unde trăiesc. Privilegiile clerului unit n-au fost puse nicicând la îndoială, nici în comitate, nici în secuime.

Doar pe Pământul Regesc recunoaşte că clerul şi poporul e supus la sarcini ilegale. Se arată chiar contrariată cum se poate ca pe acelaşi pământ unii locuitori să supună la prestaţii pe alţii, când ele se cuvin doar domnului pământesc. Deputăţia de aceea şi propune un articol de lege, menit să asigure egalitatea românilor sau oricărui locuitor cu saşii pe Pământ Regesc, atât în sarcini, cât şi în beneficii. Ei trebuie să se bucure de beneficiile „concivilităţii" şi la repartiţia funcţiilor şi veniturilor.

Cât priveşte liberul exerciţiu al religiilor, deputăţia, invocând faptul că sistemul ţării îl constituie de câteva secole trei naţiuni şi patru religii recepte, este de părere că religia neunită nu poate fi ridicată la a cincea religie receptă fără vătămarea sistemului. Socoteşte că aşa cum nobilii de origine românească sunt trataţi ca unguri şi românii uniţi ca romano-catolici, şi românii neuniţi care se vor asocia cu vreuna din cele patru religii recepte să fie priviţi la fel. Pentru liberul exerciţiu al religiei neunite, propune un articol de lege: religia de rit greco-oriental neunită, care după legi e socotită tolerată, nu poate fi primită între religiile recepte. Să i se asigure totuşi liberul exerciţiu prin lege, împăratul numind pe episcopi, iar Guvernului, comitatelor şi scaunelor să le rămână dreptul de a supraveghea ca preoţii să nu se înmulţească fără trebuinţă şi nici să nu se ridice biserici slăbind pe contribuabili. Cu privire la întreţinerea preoţimii române de ambele confesiuni, aceasta rămâne să se facă din contribuţiile credincioşilor; înzestrarea nu poate fi cerută domnilor pământeşti, care ajută la întreţinerea preotului propriei confesiuni.

Răspunzând la propunerea imperială privitoare la promovarea culturii poporului românesc *(plebis Valachicae)*, deputăţia îi acuză în termeni gravi incultura, iar pentru ea în primul rând incultura, moravurile preoţimii sale, care în loc să caute îndreptarea moravurilor, cum fac preoţii altor religii, le corup, care au trebuit să fie pedepsiţi cu moartea pentru furturi, tâlhării şi mai ales că sunt aţâţători ai tâlhăriilor (cum s-a întâmplat în 1784), care sub masca religiei sunt precursori ai fărădelegilor[15]. Propune deci ca mai înainte Dieta să se gândească la cultivarea preoţimii. Iar pentru aceasta, baronului Anton Josika,

[15] „...Plebs enim haec omnium Europae Nationum rudissima detortis per Popas Religionis eorundem Principiis et in Superstitiones pessimas degenerantibus eo devenit, ut... Clerus excultus huius vero talis est, ut plurimi ex iis ab furta, Latrocinia, ultimo Supplicio plecti debeant, maxime ideo, quod, Latrociniorum incentores (prouti A-o 1784 contigit) et sub larvata Religionis Specia Scelemm precursores sint". Lupaş, *op. cit.*, p. 756.

încredinţat cu pregătirea unui proiect, i s-au indicat următoarele principii: educaţia lor să nu fie *sumptuosa*, prin ea să nu se îndepărteze clerul de agricultură, cu atât mai vârtos cu cât numărul preoţilor trece de 3 000, şi astfel, ei şi fiii lor părăsind agricultura, o mare parte a locuitorilor se îndepărtează de ea, şi preţurile, mai ales în caz de secetă, ar creşte peste măsură (!); clerul să nu fie instruit numai în ale slujbei sale, ci şi în rânduielile economiei, şi ca să-şi uşureze viaţa, şi ca să poată fi exemplu pentru conlocuitori, educaţia să nu fie *delicata*, căci poporul nu poate întreţine un preot ridicat peste starea sa *(supra Statum suum educato)*, aşa cum a intrat în obicei acum la uniţi[16].

În şedinţa din 5 august, opiniile deputăţiei, care au fost comunicate apoi şi Curţii, mai schimbară puţin stilul, uneori chiar conţinutul, dar rămaseră în fond aceleaşi. Deputăţia este şi acum de părerea că românimii drept cetăţenesc şi libertate mai mare decât are nu i se poate concede fără lezarea legilor patriei şi răsturnarea constituţiei sale cetăţeneşti. Constituţia ei constă din trei naţiuni, unguri, secui şi saşi, ungurii locuind în comitate, secuii în scaunele secuieşti, saşii în scaunele săseşti. În preajma lor, pe lângă locuitori de alte neamuri, se găsesc şi numeroşi români, dar nu de aceia care-şi trag originile de la romani, cum susţin ei în plângerea lor (că ar fi de aceştia nici într-un chip nu se poate dovedi), ci urmaşi ai românilor venetici din ţările vecine. După ce a evocat aceleaşi egalităţi în drepturi, deputăţia nu vede ce s-ar mai putea îngădui românilor. Doar dacă nu li se îngăduie să fie a patra naţiune în ţară. Ceea ce nu numai cu legile ţării şi constituţia ei civică nu concordă, dar se opune şi ţelului sfânt al maiestăţii sale. Şi nici în intenţia suplicanţilor n-a fost să ceară mai mult. Aceeaşi afirmaţie că asemenea suplică nu e decât fătul unor oameni neastâmpăraţi la care românii mai înţelepţi n-au consimţit, ba de care nici n-au ştiut[17]. Că ţelul românimii nicidecum n-a fost să dorească a forma a patra naţiune, a declarat-o episcopul în Dietă.

Cât priveşte memoriul clerului unit, socoteşte că după articolele VI şi VII din 1744 nu mai aveau deloc motive să înainteze această nouă cerere. Doar cu cei de religie grecească neuniţi stau lucrurile altfel. În privinţa lor propune şi acum acelaşi articol de lege. Nu e de acord nici cu cererea de acum a episcopului de a li se îngădui şi preoţilor români luarea de dijme, cum iau preoţii saşi. Dijmele le revin numai acestora, în virtutea donaţiilor regale. Episcopul este îndrumat să-şi caute dreptatea pe calea legii.

Doar în problema concivilităţii pe Pământul Regesc vine cu o soluţie schimbată. Saşii protestaseră: articolul în cauză s-a propus fără ştirea şi consimţământul lor.

---

[16] *Ibidem*, p. 756–757.

[17] „...ejus modi Supplices Libellos, uti primus est, factum inquietorum solum quorundam Hominum esse, quod prudentiores valachi in id haud consenserint, et nihil de illis sciverint". Ms. lat. 286.

Şi ei sunt gata să aducă dovezi că românii locuitori printre ei sunt parte venetici din ţările vecine, parte fugari din alte părţi ale ţării, aşezaţi aci în anumite condiţii. La egalitate i-a ridicat numai împăratul Iosif la 1781, dar cu revocarea ordinelor sale s-a revocat şi aceasta. Cer chiar ca şi casele şi pământurile achiziţionate între timp pe Pământul Crăiesc în virtutea concivilităţii să fie restituite. Saşii nu sunt împotrivă să răspundă dorinţei împăratului de a îngădui şi românilor uzul drepturilor cetăţeneşti, în măsura în care aceasta se poate face fără lezarea legilor şi constituţiei civice a naţiunii săseşti, dar deputaţii nu pot intra în discuţia „unui lucru atât de mare" fără ştirea şi sfatul districtelor şi scaunelor care i-au trimis. Cerură ca discutarea stării românilor să fie amânată pentru Dieta viitoare[18]. Aşa, între articolele de lege înaintate spre sancţionare apare doar unul, XXI, menţinând Universitatea săsească, scaunele, districtele, oraşele regeşti şi târgurile în privilegiile şi libertăţile lor asigurate de Diploma leopoldină.

Argumentele împotriva revendicărilor româneşti se mişcă, cum vedem, într-un cerc închis. Argumentaţia are două feţe: una, românii nu pot constitui o naţiune politică pentru că n-au fost naţiune politică nici înainte. Iar o nouă naţiune ar răsturna sistemul politic al Principatului. (Ei au, cu alte cuvinte, un drept câştigat la a fi excluşi!) Cealaltă: românii n-au de ce să ceară drepturi în plus, ei se bucură doar de aceleaşi drepturi în cadrele celorlalte naţiuni, ale naţiunilor politice. Deci nu mai este nevoie să se ridice încă o naţiune politică. (Refuză să înţeleagă că românii vor să se bucure de drepturi nu în cadrele celorlalte naţiuni, ci în cadrul naţiunii proprii!) Puterile constituite rămân la opinia că românii sunt suficient reprezentaţi în funcţii, în viaţa publică. (Sunt deci suficient reprezentaţi în Dietă prin 1 la 422!) Judecăţile şi argumentele întoarse, după nevoi, când pe o faţă când pe alta, ajutau Stările să se menţină într-o negaţie completă, să nu facă, împotriva tuturor evidenţelor, nici cea mai mică concesie. Dimpotrivă, în faţa asaltului strângându-şi şi mai hotărât rândurile, legiferară încă o dată să menţină neştirbit sistemul constituţional şi legile ţării, în oficiile publice să nu fie numiţi decât nobili sau cetăţeni *(Nobiles vel Cives)* din cele trei naţiuni; străinii sau locuitorii care nu fac parte din cele două Stări să fie admişi numai dacă sunt primiţi în mod legal şi cu drept cetăţenesc în cadrul vreuneia din Stări sau naţiuni[19].

Consiliul de stat şi Cancelaria aulică a Transilvaniei primiră în genere opiniile Dietei. Doar în privinţa neuniţilor Consiliul de stat fu de părere ca

[18] *Protocolul Dietei*, p. 646–652 şi p. 7–13 (în anexa volumului).

[19] „...extranei autem, et extra Statum Nobilitarem vel Civicum constituti Incolae ad ea gerende non aliter admittentur, quam si modo Legali, et consveto, infra uberius declarando in gremium alterutrius Status et Nationis recipiendi vel adscribendi Jus Civitatis consequerentur". *Protocolul Dietei*, 1791, p. 42–43 (anexă).

Dieta viitoare să ia în dezbatere extinderea articolului VI din 1744 şi asupra lor. Şi românii neuniţi apoi să poată fi numiţi în funcţii care nu sunt rezervate prin lege celor patru religii recepte. Consilierul Izdenczy, prin opinie separată, găsea cu totul neîndreptăţite pretenţiile saşilor de a-i considera pe românii de pe Pământul Regesc ca supuşii lor. Românii trebuie să fie egali în drepturi cu saşii. Găseşte situaţia prea clară şi cererea de amânare a saşilor de prisos[20].

Curtea interveni în textul articolului privitor la liberul exerciţiu al religiei neuniţilor. Elimină dreptul de supraveghere a guvernului, comitatelor şi scaunelor privind numărul preoţilor şi clădirile de biserici. În schimb, adăugă ca neuniţii să nu fie încărcaţi cu sarcini publice şi alte prestaţii mai mult decât alţii. Menţinu însă drepturile regale în treburile clerului, bisericii, fundaţiilor şi educaţiei tineretului[21].

Interveni şi în articolul privind drepturile la funcţii. Dar numai ca să-l simplifice: în toate oficiile publice, atât politice cât şi camerale sau judiciare, nu vor fi numiţi decât cetăţeni ai patriei făcând parte din cele trei naţiuni primite prin lege[22].

O NOUĂ ÎNCERCARE

Românii nu se puteau resemna la această soartă a acţiunii lor. Alarmaţi de opiniile Dietei, încă înainte de a se pronunţa Curtea, pornesc o nouă agitaţie, o nouă acţiune. Se gândeau că mai pot contracara propunerile Dietei. Se fac presiuni asupra episcopilor, să se pună acum chiar ei în fruntea acţiunii, să meargă în persoană la împărat pentru a apăra postulatele naţiunii. Pentru mersul la Viena insistă Ignatie Darabant, cancelistii de la Viena şi alţii care se găsesc acolo. Episcopul ortodox încă în 5 iulie informează pe episcopul sârbesc că românii „se pregătesc să trimită şi deputaţi la Viena dacă nu li s-ar îngădui să ţină o adunare *(sobranie)* compusă din cler, militari, nemeşi şi din popor simplu, la care să-şi poată arăta dovezile şi gravaminele"[1].

Episcopii mai ezitau încă, se temeau să nu fie socotiţi „capii răzvrătirii", aşteptau împuterniciri formale. Se profită de sinoadele care trebuiau să se întrunească pentru jurământul de credinţă faţă de împăratul Leopold. Acestea se întruniră în septembrie 1791. În sinodul de la Blaj, după scrisoarea lui

---

[20] „Sole Splendente Supervacanea est Lux, quam Fax accensa in tenebris ministrare debet". „Transilvania", XLIV (1913), p. 72-79. Lupaş, *op. cit.*, p. 725–727.

[21] *Protocolul Dietei*, 1792, p. 89–90.

[22] „...quod ad omnia Officia publica tam Politica quam Cameralia ut et justitiae Administrationem respicientia non alii quam Patriae Cives ad alterutram e tribus Lege receptis Nationibus pertinentes qualitatibus a lege requisitis instructi aplicabuntur". *Ibidem*, p. 67.

[1] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 19.

Samuil Micu, protopopii făcând jurământul de credinţă faţă de împărat se împotriviră să jure şi că nu vor lucra împotriva drepturilor celor trei naţiuni ca jurământul să nu-i împiedice în lupta pentru libertăţile lor[2]. Protopopi, ortodocşi îi dau episcopului împuternicirea, arătându-se cuprinşi de durere că memoriul „s-ar judeca a fi un lucru numai al unor oameni neodihniţi" când „cu adevărat iaste lucru numai a tot neamului rumănesc".

Înarmaţi cu asemenea împuterniciri, episcopii cer Curţii îngăduinţă pentru călătoria la Viena. Împăratul le-o aprobă. Avertizează chiar personal Cancelaria, prin „bilet de mână" *(Handbillet)*, nu cumva să împiedice călătoria episcopilor la Viena[3]. Episcopul ortodox făcu imprudenţa să o ceară şi prin Guvern. Guvernul însă exprimă opinia că episcopii nu pot fi primiţi ca reprezentanţi ai naţiunii, poporul român nu are un teritoriu propriu ca cele trei naţiuni recepte şi deci nu constituie un corp politic ca să poată fi reprezentat. Cancelaria aulică, la rândul ei, fu şi ea de opinia că românii, neformând o naţiune deosebită, nu pot fi reprezentaţi prin deputăţie naţională, şi prin urmare nici sinoadele nu erau în drept să aleagă deputaţi. Propuse ca cei doi episcopi să fie admişi la Curte numai ca persoane private şi nicidecum ca reprezentanţi ai naţiunii. Ceea ce încuviinţă şi Consiliul de stat, şi împăratul[4].

În decembrie 1791 cei doi episcopi erau la Viena. Dar mai înainte de a prezenta doleanţele naţiunii, aci trebuiau să-şi justifice misiunea. Episcopul ortodox trebuie să înfrunte opinia Guvernului: într-un memoriu către împărat se arată contrariat cum nu poate fi reprezentată o naţiune care numără un milion de oameni, când naţiuni mult mai mici, ca cea săsească sau armeană, pot fi[5].

Cu data de 10 februarie, cei doi episcopi înaintară împăratului o altă cerere. Aflând că au devenit vacante la Cancelaria aulică două posturi de consilieri, iar la Tabla regească şi la Guvern două posturi de secretar, le cer pentru naţiunea română. În sprijinul cererii invocă iarăşi argumente cunoscute. La Cancelarie e nevoie să fie numit cel puţin un consilier român, care să cunoască firea (genius), obiceiurile, limba, scrisul naţiunii, disciplina, ritul şi canoanele bisericii sale. Se invocă iarăşi absenţa românilor, împotriva legilor, din funcţii, prezenţa în funcţii numai a celorlalte naţiuni care împreună sunt abia a treia parte din populaţia ţării, numărul de peste un milion al românilor[6].

Episcopii cerură apoi un număr proporţional de funcţionari români la Tezaurariat şi la administraţiile miniere (montanistice)[7].

---

[2] Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 60, 108.

[3] Elemér Mályusz, *Sándor Lipót főherceg iratai, 1790–1796*, Budapesta, 1926, p. 99.

[4] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 719–721.

[5] *Ibidem*, p. 717–718.

[6] *Ibidem*, p. 722–724.

[7] *Ibidem*, p. 780–781.

Dar misiunea episcopilor era să susţină în faţa Curţii postulatele naţiunii. Prezentară astfel un nou memoriu. Noul Supplex Libellus, şi mai întins, şi mai afirmat decât primul, poartă data Viena, 30 martie 1792 şi este semnat: *Ioannes Babb Graeci Ritus unitorum şi Gerasimus Adamovits Graeci Ritus non Unitorum in Transilvania Valachorum Eppi in Negotiis Nationis hic existentes*[8]. Menirea noului memoriu era să susţină postulatele celui dintâi, să le apere de opiniile Stărilor şi să le sprijine acum şi pe documentaţia necesară.

Noul memoriu, întins pe 60 p. manuscris plus 67 p. anexe, după ce reaminteşte pe scurt cuprinsul celui dintâi, postulatele întemeiate ale naţiunii care întrece un milion de oameni, combate în 17 puncte opiniile Dietei, calomniile ei la adresa poporului român, la ruditatea lui şi cu deosebire a clerului său incriminat şi de aţâţarea răscoalei din 1784. Textul, vorbind de primirea duşmănoasă a memoriului, pretinde că s-au găsit în Dietă mai mulţi care au luat în nume de rău injuriile crunte, care în ce priveşte ruditatea au pus plebea ungurească pe aceeaşi treaptă cu cea românească, care au mărturisit că pricina sunt chiar Stările şi Ordinele care se străduiesc mai curând să împiedice decât să promoveze cultura plebei. (Dacă aceasta nu este mai mult părerea petiţionarilor.) Să nu fie adevărat proverbul că „poporul e pretutindeni acelaşi" *(plebs ubique eadem)*?

Originile românilor le vădesc mărturiile istorice, tradiţia neîntreruptă, obiceiurile, limba poporului. Sunt puţini românii originari, cei mai mulţi fiind venetici şi fugari din ţările vecine? Aceasta trebuie nu numai afirmată, ci şi dovedită, când şi cum, românii constituie doar peste două treimi din populaţia Transilvaniei. Nobilii unguri şi români după lege se bucură de aceleaşi prerogative, în practică însă nobilii români sunt excluşi în cea mai mare parte de la beneficii. Cât priveşte „adnumerarea" lor la naţiunea pe teritoriul căreia s-au stabilit prin câştigare de bunuri, cum declară articolul din 1744, mai întâi textul vorbeşte numai de nobilii români care se stabilesc prin câştigare de bunuri de cei stabiliţi înainte cu secole nimic nu pomeneşte. Aceştia rămân deci socotiţi la naţiunea lor, prin ceea ce se admite tacit a patra naţionalitate în Transilvania *(quartam in Transilvania nationalitatem)*, căci doar toţi nobilii au aceeaşi prerogativă cu ungurii. Şi astfel, articolul din 1744 nu *hotărăşte (nullatenus statuit)*, ci doar „declară" aceasta. Şi apoi cum s-ar putea număra nobilii români la naţiunea săsească, când aceasta e de stare civică *(ad statum civicum pertineat)*. Nu se cunoaşte nici o lege care să numească recepte naţiunile, decât numai religiile. Şi recepte religiile au început să se numească numai de la 1595. Naţiunile alcătuind sistemul ţării *(Provinciae systhema)* de legi sunt numite

[8] *Ibidem*, p. 728–775. Ms. lat. 286, filele 62–144. Nota din faţă: Francisco Regi. Demissa Repraesentatio Universae Nationis in Transylvania Valachicae, Reflexiones ad Relationem Statuum super precibus Nationis anno praeterito exhibitis factam, nec non humillima Nationis postulata continens per infrascriptos Nationales Episcopos de genu exhibita. Aici în *anexe*, p. 502.

„regnicolare" *(regnicolares)*. Şi nici cele trei naţiuni după legile vechi nu sunt ungurii, secuii şi saşii, ci nobilii, secuii şi saşii, şi nobilii sunt parte unguri, parte români. Nobilii se numesc impropriu naţiune. Impropriu se numeşte chiar naţiunea secuilor. Secuimea este doar un teritoriu pe care sunt şi unguri şi români bucurându-se de prerogative nobiliare sau de libertate secuiască. Sub numele de nobili, secui şi saşi din legi, nimic altceva nu trebuie să se înţeleagă decât unguri, români şi saşi de condiţie nobiliară sau liberă, locuitori în comitate, în scaunele secuieşti şi pe Pământul Regesc. „Libertinii" (oamenii liberi), şi unguri şi români, de drept, da, se bucură de aceeaşi libertate, practic însă românii în oraşe şi târguri numai cu greu sunt primiţi la meserii sau la slujbe, la concetăţenie în genere. Da, în funcţii sunt mulţi de origine românească, şi chiar în funcţii mai înalte, cum sunt baronii Josika şi Naláczi. Şi mai sunt şi alţii trecuţi la religiile romano-catolică sau reformată. Dar aceştia, chiar dacă ar vrea să apere naţiunea sau religia de care s-au depărtat, nu şi-ar atrage decât ura neîmpăcată a celorlalte naţiuni. Aceştia mai curând îşi dispreţuiesc neamul de origine decât îl apără, îl lovesc mai rău decât cei din celelalte naţiuni. Nu numai românii din comitatul Hunedoarei şi districtul Făgăraşului sunt originari, ci toţi, o arată doar Anonymus.

Astfel de cereri sunt numai fătul unor oameni neastâmpăraţi? Aşa se numesc, neastâmpăraţi şi mai puţin înţelepţi cei care caută apărare împotriva asupritorilor. Episcopul unit îşi explică declaraţia din Dietă că voia românilor nu a fost să constituie a patra naţiune, ci ca vieţuitori în mijlocul oricăreia din naţiuni să se bucure potrivit stării lor, de condiţii egale cu ea, în sensul că a cerut ca „naţiunea să fie repusă în folosinţa tuturor drepturilor şi beneficiilor civile".

Egalitatea românilor cu saşii pe Pământul Regesc o probează chiar cu Diploma andreiană, care se exprimă despre locuitorii lui: *unus sit populus*[9]. E legitimată şi de numărul lor mare, întrecând pe al saşilor. Pământul Regesc se compune din nouă scaune şi două districte, şi românii majorează pe saşi în cinci scaune şi amândouă districtele, doar în patru scaune fiind inferiori în număr. Îi majorează şi la sarcini, în schimb sunt excluşi de la beneficii.

Cât priveşte sistemul politic al celor trei naţiuni şi patru religii recepte, reînnoiesc cu date noi argumentele primului memoriu. Toate legile au venit să întărească în liberul exerciţiu religiile noi, nu să nege pe cel al religiei cu cei mai mulţi credincioşi şi care s-a bucurat de veacuri de drept cetăţenesc în ţară. Ceea ce probează cu noi date istorice. Articolul III al Aprobatelor, care interzice alte inovaţii religioase, se referă doar la religiile nou create, nu la religia de

[9] Textul din Diploma andreiană: „Ita tamen quod universus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Siculorum terra Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur, omnibus comitatibus praeter Chibiniensem cessantibus radicitus". *DIR Trans.*, I, p. 383.

rit grecesc. Memoriul nu cere răsturnarea sistemului şi deci nici înmulţirea naţiunilor şi religiilor, ci doar păstrarea a ceea ce a existat de veacuri.

De primirea neamului românesc *(gens Valacha)* în sânul neamului unguresc *(gentis Hungarae)* nu poate fi vorba, când neamul unguresc a venit în patrie abia la sfârşitul secolului al IX-lea, şi numără abia a patra parte din locuitorii ţării, iar românii sunt cu opt secole mai vechi în patrie şi numără peste două treimi din locuitori. Că românii trebuie să fie trataţi, potrivit condiţiei lor, la fel cu ungurii, naţiunea suplicantă nu cere nimic altceva, atâta doar că aceasta să nu rămână simplă declaraţie. Dacă românii uniţi cu biserica romano-catolică sunt socotiţi catolici, să fie aleşi sau numiţi şi dintre ei deputaţi şi funcţionari în număr proporţional. Neuniţii nu trebuie să se unească şi ei cu vreo religie din cele recepte ca să se poată bucura de aceleaşi drepturi; religie recepta înseamnă religie având liberul exerciţiu şi neuniţii îl au. Asigurându-le prin lege liberul exerciţiu, nu se răstoarnă legile ţării, doar religia lor e de fapt receptă. Articolul de lege asupra liberului exerciţiu al cultului neunit şi el era de prisos.

Cât priveşte promovarea culturii poporului românesc *(plebis valachicae)*, cerută de propunerile regale, Dieta a restrâns-o la cultivarea clerului. Dar în privinţa aceasta ce poate spera naţiunea română după planul baronului Josika şi injuriile la adresa clerului citite în Dietă? Memoriul reaminteşte aci iarăşi acel *pactum conventum* al românilor cu ducele ungurilor Tuhutum, numit în acelaşi context şi *pactum sociale*, pentru a dovedi că românii au fost mai curând asociaţi poporului maghiar decât supuşi *(genti Hungarae sociati potius, quam subjecti fuerint)*. Enumerând drepturile legale şi situaţia de fapt ale diferitelor categorii sociale româneşti, insistă iarăşi asupra egalităţii de tratamente şi a reprezentării proporţionale. Aceasta e exprimată chiar mai clar, mai categoric decât în primul memoriu şi coboară acum în toate compartimentele vieţii publice.

În punctul 1 cere ca, întrucât românii întrec mult în număr toate celelalte naţiuni luate împreună, constituind peste două treimi din populaţia ţării, şi întrucât ei suportă şi sarcinile publice ale ţării în măsură mult mai mare decât toate celelalte naţiuni, singuri cel puţin două treimi, „în viitor două treimi din deputaţii care se vor trimite în Dietă să se aleagă din sânul naţiunii suplicante, şi, pe lângă aceasta, să se numească regalişti şi din nobilimea ei, tot aşa ca şi din nobilimea maghiară"[10].

---

[10] „Et cum notorietate publica constet, Valachos in concretos sumptos reliquas Nationes in Provincia numero longe superare, cum ultra duas totius populationis Tertialitates constituant, et onera quoque publica Regni per ipsos longe majori mensura, quam per omnes alias Nationes supportari, cum ipsi soli ad minimum duas tertias supportent, idcirco exorant infrascripti a Mattis Vestrae Clementia, et Justiţia, eas Benignas Dispositiones, ut in futurum Deputatorum ad Comitia mittendorum duae tertialitates e gremio supplicantis Nationis eligantur, praeterea e Nobilitate ipsius Regalistae etiam, prout e Nobilitate Hungarica assumantur". *Anexe*, p. 498.

Iar în punctul 2, întrucât în oficiile dicasteriilor aulice şi provinciale (autorităţilor centrale), precum şi în cercuri şi comunităţi (comitate, scaune şi comune) se promovează de obicei numai unguri de condiţie nobilă sau secuiască şi saşi, iar români numai extrem de puţini, deşi, chiar după mărturia Stărilor, şi nobililor şi oamenilor lor de stare secuiască sau civică *(Siculicae vel Civicae Conditionis Hominibus)* li se cuvin aceleaşi beneficii ca şi ungurilor şi saşilor, cer ca „românii să fie chemaţi la toate beneficiile, ca şi la toate însărcinările şi funcţiile de orice fel, atât în dicasteriile aulice şi provinciale, cât şi în cercuri şi comunităţi în aceeaşi proporţie în care suportă sarcinile publice ale ţării"[11]. Şi cum naţiunea ştie că mai multe familii nobile în timpuri mai vechi sau mai noi au trecut la ritul latin sau la biserica reformată, nobilii care au stăruit în credinţa străbună împreună cu toată naţiunea, fără nici un gând la religie sau origine, ci numai la binele public, îi îmbrăţişează cu iubire frăţească *(fraterno amore et caritate)*, bucuros admit şi chiar se roagă ca şi ei să fie chemaţi la împlinirea funcţiilor în dicasterii, cercuri şi comunităţi în numărul drept şi cuvenit naţiunii române. (Şi-i asociază, desigur, cu gândul de a-i ataşa naţiunii.)

În punctul 3 cere ca, întrucât după lege religiile care se numesc recepte nu sunt altceva decât religii bucurându-se de liber exerciţiu, şi preoţii religiei greco-orientale neunite, care şi ea se bucură de acest exerciţiu, să fie făcuţi părtaşi la toate drepturile şi beneficiile de care se bucură preoţii celorlalte religii cu exerciţiu public; cu atât mai mult cu cât şi sarcina lor e mai mare, de această biserică ţinând cea mai mare parte a locuitorilor Transilvaniei.

Naţiunea speră ca beneficiile să fie măsurate de către împărat cu sarcinile pe care ea le poartă, fără deosebire de religie. Dacă totuşi s-ar afla iarăşi din celelalte naţiuni de aceia care să nu ţină deloc seama de dreptate, de liniştea şi de fericirea publică, dintr-o ură preconcepută pentru naţiunea suplicantă şi religia ei[12], care sub felurite pretexte şi subterfugii, cum de obicei se întâmplă s-ar opune sau ar căuta să eludeze alegerea deputaţilor pentru Dieta viitoare sau numirile în numărul cuvenit, naţiunea purtătoare a celei mai mari părţi a sarcinilor şi totuşi nedemn tratată, cere să i se îngăduie, sub protecţia şi prezidenţia comandantului militar al ţării, adunarea naţiunii după chipul congresului naţiunii ilirice (sârbeşti), din deputaţi aleşi nu numai din starea militară, nobiliară, ecleziastică şi civilă, ci şi din cea plebee[13]. Pentru aceasta,

---

[11] „...Valachi in eadem proportione in qua publica Provinciae onera supportant, ad omnia Beneficia, perinde etiam ad munera et officia cujuscumque speciei tam in Dicasteriis Aulicis et provincialibus, quam etiam in Circulis et Communitatibus assumantur". *Ibidem*.

[12] „...quae nulla aequitatis, Justitiae, tranquillitatis, et felicitatis publicae habita ratione ex praeconcepto erga Nationem Supplicantem, et ejus Religionem odio"... *Ibidem*, p. 500.

[13] „...confluxus Nationalis admodum, et Normam Congressus Nationis Illyricae e Deputatis non tantum e Statu Militari, Nobilitari, Ecclesiastico, et Civili, sed etiam e plebe jo eligendis". *Ibidem*, p. 501.

cere ca textul diplomei date pentru uniţi în 1701, care prevedea numărarea între Stări şi a plebei, să se extindă şi asupra neuniţilor, ca astfel naţiunea să fie eliberată de asuprire şi să fie reaşezată în folosinţa drepturilor şi beneficiilor care i se cuvin.

În anexe, nu mai puţin de 21, se dau multe din textele pe care se întemeiază memoriul: opiniile comisiei dietale, extrase din diplome regale, din texte de cronici, de manuscrise, din texte de legi, din istoria bisericească a lui Samuil Micu, din rezoluţii regale. Memoriul este o lungă pledoarie, încercând toate sensurile posibile ale dovezilor istorice şi legiuirilor ţării, toate subtilităţile juridice pentru a susţine legitimitatea revendicărilor naţiunii.

Episcopii se adresează deosebit şi cancelarului Kaunitz. Rezumându-şi larg memoriul şi revendicările, caută să-l convingă că numai cu recunoaşterile teoretice ale drepturilor nu poate fi mulţumită o naţiune care, numărând peste un milion de oameni, formează două treimi din populaţia ţării şi poartă cea mai mare parte a sarcinilor publice. Despuierea ei de drepturi cetăţeneşti nu poate decât să sporească neîncrederea şi ura dintre ea şi celelalte naţiuni. Îi amintesc că pentru întreţinerea funcţionarilor publici în Transilvania se cheltuiesc anual 400 000 florini, din care două treimi vin din contribuţiile românilor, totuşi retribuţia funcţionarilor numiţi din naţiunea română abia atinge 10 000 florini. În Dieta din urmă, pe lângă regalişti şi demnitarii diverşi ai ţării, au fost şi 100 de deputaţi aleşi de unităţile administrative şi de oraşe; acolo s-au dezbătut probleme vitale ale poporului român, totuşi neamul românesc n-a fost reprezentat decât prin episcopul unit, când comiţii şi deputaţii primesc şi ei cea mai mare parte a diurnei lor din contribuţiile româneşti[14]. Într-o anexă lungă, făcând largi incursiuni în istorie, invocând momente din istoria bisericii, naţiunii, diplome princiare, prezintă raporturile din Transilvania şi starea românilor. Se adresează în acelaşi fel ministrului Hatzfeld şi consilierului Eger. Două memorii lungi adresară contelui Balassa[15], cancelarului iliric, etalându-i şi lui doleanţele naţiunii cu documentaţia şi argumentaţia necesară, scontând sprijinul pe care l-ar putea da.

Memoriul făcu circuitul obişnuit: împăratul, Cancelaria aulică, Consiliul de stat, împăratul. Opiniile sunt acum şi mai negative. Doar consilierul Spielmann mai schiţă un cuvânt de îndoială: articolul propus de Dietă în privinţa religiei neunite nu este de natură să aducă românilor suplicanţi mulţumirea pe care această atât de numeroasă naţiune totuşi pe drept pare a o merita[16].

---

[14] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 775–780.

[15] Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 72. Ms. lat., filele 164–192.

[16] ...„Bey dieser treu gehorsamsten Hofkommision fand zwar der *Staatsreferendarius Freiheer vom Spielmann* den von den Ständen vorgeschlagenen Artikel in Rücksicht auf die nicht unierte griechische Religion nicht von der Art, dass er den bittstellenden Walachen die Beruhigung verschafen kännte, welche diese so zahlreiche Nation doch billig zu verdienen scheine". *Ibidem*, p. 643.

Ba de astă dată episcopii sunt surprinşi cu o rezoluţie neaşteptată. Drept răspuns la memoriu, sunt certaţi că, fără să-şi legitimeze misiunea şi împotriva rezoluţiei imperiale, care le-a îngăduit să vină în faţa tronului nu ca deputaţi ai naţiunii, ci doar ca „suplicanţi privaţi", au îndrăznit totuşi să trateze în numele naţiunii întregi lucrări de care ea nici nu putea avea cunoştinţă, şi nu numai să înfrunte cu expresii necuviincioase Stările şi Ordinele ţării, ci să atace şi legile, hotărârile şi diplomele regale. Sunt îndrumaţi, prin urmare, să se întoarcă fără întârziere în diocezele lor, din care lipsesc de mai multe luni, să se conformeze rezoluţiilor imperiale şi legilor Principatului, să-şi îndrume poporul la respect şi supunere, la linişte şi bună pace cu ceilalţi concetăţeni şi, pe proprie răspundere, să-l oprească de la orice excese.

Guvernatorul Transilvaniei, alarmat mai ales de consecvenţa cu care se cerea congres naţional după modelul celui iliric, propuse înlocuirea episcopului ortodox, transferarea lui în Ungaria, judecând că de la el porneşte revendicarea. Pe el, sârbul, îl ştia subordonat spiritual mitropolitului sârbesc. Suspecta legături între clerul român şi cel sârbesc, chiar înţelegere, plan de acţiune comună[17].

Un congres naţional românesc, după chipul celui iliric, putea fi într-adevăr alarmant pentru naţiunile politice ale Transilvaniei. Experienţa făcută era foarte recentă. În 1790, congresul iliric întrunit la Timişoara, la care fusese prezent şi Gherasim Adamovici, venise cu o serie întreagă de revendicări naţionale: şcoli în limba sârbească, ofiţeri sârbi, reprezentare în conducerea mai multor oraşe, inclusiv Seghedin, Buda, Pesta, Timişoara (în Timişoara şi alte două oraşe jumătate din consilieri să fie ortodocşi), reprezentare în conducerea comitatelor. Dar şi cu revendicarea ruperii de Ungaria, a delimitării unui teritoriu iliric deosebit, a unei voivodine supuse direct coroanei imperiale, instituindu-se şi Cancelarie aulică ilirică, şi autorităţi provinciale deosebite. Cancelaria aulică ilirică s-a şi înfiinţat. Cancelarul iliric, contele Francisc Balassa, în serviciul Curţii, vorbeşte şi el de autonomie, de reînvierea titlului de despot, se străduieşte şi el să opună pe sârbi nobilimii maghiare. Îşi extinde autoritatea şi asupra românilor din ţinutul Hălmagiului, pe care-i cheamă la congresul iliric următor. Caută să atragă în acţiune şi pe românii din Transilvania, sprijină cererea celor doi episcopi pentru un congres naţional. Sârbul Grigore Terlaici şi românul Paul Iorgovici în 1792 pornesc o mişcare împotriva insistenţelor depuse pentru desfiinţarea Cancelariei ilirice[18].

E lesne de înţeles de ce se temea atât de mult nobilimea de extinderea privilegiilor ilirice şi de asemenea congrese naţionale. Şi cum orice mişcare românească în mintea nobilimii se lega în mod firesc de răscoala lui Horea,

[17] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 785–787.

[18] E. Mályusz, *op. cit.*, p. 95–99.

nobilimea din Bihor, de pildă, la 1792 îşi exprima teama că revendicările sârbeşti vor stârni ecouri mai ales printre români, în sensul reînnoirii vechilor lor privilegii, şi uşor se poate repeta răscoala lui Horea (!).

Curtea din Viena în faţa încoronării încurajase mişcarea ilirică din acelaşi motiv din care încurajase şi alte mişcări: pentru a dezarma rezistenţa nobilimii maghiare. Dar împăcarea acum era făcută. Ceea ce a pecetluit şi soarta revendicărilor sârbeşti. Urmaşul lui Leopold, Francisc, căruia i se adresa al doilea memoriu românesc, a desfiinţat apoi şi Cancelaria ilirică. Sârbii prezentau nu mai puţin o primejdie naţională, grosul naţiunii sârbeşti se afla şi el peste graniţe. Curtea primi, în consecinţă, şi soluţia guvernatorului. Dar apoi renunţă. Nu-l înlătură pe episcopul ortodox, dar nici de congres naţional nu vor să audă.

Solicitanţii nu se resemnară. Episcopii, într-un nou memoriu, dezvinovăţindu-se de acuzaţiile care li s-au adus, încearcă limbajul deznădejdii, caută să convingă Curtea că nu se pot întoarce acasă fără nimic. Îşi arată teama că dacă revendicările-i drepte sunt astfel respinse, nu vor putea opri de la excese, după cum li s-a impus pe proprie răspundere, atâta popor, răspândit în întreaga ţară. (Acelaşi avertisment!) Cer ca cel puţin una din cele trei revendicări să fie primită. Iar dacă nici una din trei, cel puţin să se admită şi dintre nobilii şi oamenii liberi români deputaţi în Dieta cea mai apropiată.

La spectrul „exceselor" posibile poate, Curtea îndulci tonul. Dar din propunerile episcopilor nu se decise decât la alte două: îngăduinţa să se aducă la cunoştinţa poporului că cererile lui au fost primite cu bunăvoinţă şi, dacă n-au fost rezolvate „deplin" acum, se va ţine seama de ele în viitor după „dreptate şi echitate", şi îndrumarea ca nu numai românii cu celelalte popoare, dar şi celelalte popoare cu românii să trăiască în pace şi bună înţelegere, să se abţină de la batjocuri şi cuvinte jignitoare. Îndrumarea din urmă se comunică şi guvernatorului, cu adaosul ca nici ritul grecesc să nu fie tulburat în ale sale. A încuviinţat din propunerile făcute de suplicanţi doar cuvintele vagi şi fără conţinut.

Cu aceasta s-a pus capăt acţiunii româneşti.

Între timp Curtea doar o singură concesie mai făcu. Înapoind articolele de lege sancţionate, în legătură cu liberul exerciţiu al religiei ortodoxe legiferat, comunica şi rezoluţia imperială propusă de Consiliul de stat: şi românii neuniţi, dacă au calităţile cerute, să fie primiţi în toate funcţiile care nu sunt rezervate prin lege celor patru religii recepte[19]. Cât pentru promovarea culturii plebei româneşti, aşteaptă planul deputăţiei sistematice pentru cele ecleziastice. Dieta

[19] „quoad gerenda per Valachos Graeci Ritus non Unitos publica munia clementer resolvimus, hos etiam si requisitis calitatibus instructi fuerint, ad omnia illa Officia, quae per Leges ad quatuor Receptas Religiones restricta non sunt admovendos esse". *Protocolul Dietei*, 1792, p.110.

nu are de obiectat la cele două puncte decât ca deputăţia în planul pentru „cultivarea românilor şi educarea lor spre moravuri mai blânde" să se străduiască să găsească un chip bun de a răspândi printre ei limba maghiară[20].

Toate rezultatele strădaniilor româneşti în care şi cei doi episcopi acum îşi onorează misiunea până la capăt, episcopul Bob însuşi răscumpărându-şi în acest chip greşeala din Dietă, s-au redus deci la două concesii: liberul exerciţiu al religiei ortodoxe şi dreptul neuniţilor la funcţiile care nu erau rezervate celor patru religii recepte. Concesii care băteau pasul pe loc.

Porţile Curţii se închideau grele şi pentru multă vreme. Se închideau nu numai în faţa acţiunii româneşti, ci în faţa oricărei acţiuni politice. Împăratul Leopold murise la 1 martie 1792 şi succesorul său, Francisc I, inaugura o nouă politică. Aceasta se concretiza acum într-un regim durabil de gravă reacţiune, punând hotărât stavilă oricărei tentative de schimbare. O politică de care şi împăratul, şi nobilimea aveau deopotrivă nevoie. Valurile revoluţiei dezlănţuite băteau la zidurile imperiului, ameninţau tronul imperial şi regimul social deopotrivă, împărat şi nobilime aveau deopotrivă nevoie de o nouă tranzacţie.

Rămâne în schimb remarcabil momentul, această nouă acţiune, la un nou nivel. O acţiune şi mai clară şi mai hotărâtă. S-au precizat şi mai bine argumentele, revendicările, mai ales revendicarea fundamentală a reprezentării proporţionale. S-a progresat şi în sensul adâncirii conceptului naţiunii active, „plebea" să fie reprezentată şi ea în congresul naţional, să fie şi ea numărată între Stări, extinzând prevederile diplomei din 1701 şi asupra neuniţilor[21]. Nu cunoaştem încă mecanismul noii acţiuni. Ştim doar că alături de episcopi se găsea cel mai activ dintre activi, Ioan Para[22]. Probabil şi Ignatie Darabant. Şi mai erau şi „alţi" însoţitori. Şi-apoi se găseau acolo experţii, „cancelistii", în frunte cu Iosif Mehesi.

PRELUNGIRE ÎN POLEMICI

Acţiunea românească, cum vedem, mereu se amplifică, se precizează, îşi precizează argumentele, repetate neobosit, până la obsesie. Noţiunea de naţiune română însăşi îşi conturează tot mai bine, îşi adânceşte tot mai mult conţinutul. Faţă de semnătura primului memoriu: *Clerus, Nobilitas, Militaris Civicusque Status universae Nationis in Transilvania Valachicae*, al doilea e semnat de episcopi în numele naţiunii, fără distincţii, iar în congresul naţional revendicat

[20] *Ibidem*, p. 311.

[21] Pentru pasul înainte făcut de noul memoriu, v. judicios Pompiliu Teodor, *Opţiuni sociale în mişcarea politică românească din Transilvania în epoca revoluţiei democratice*, în „Anuarul Institutului de Istorie-Arheologie Cluj-Napoca", XXIII (1980), p. 263–284.

[22] Pâclişanu, *op. cit.*, p. 63.

înţelege să fie reprezentată şi „plebea". Acţiunea, luând amploare, răscolind politic spiritele şi dintr-o parte şi din alta, trezise patimi, tonului reverenţios al memoriilor îi va lua locul duelul polemic. Era de acum actul vital al naţiunii, mobilizând acut forţele, şi cele proprii, şi cele adverse.

Deschis public de sasul I.C. Eder, care încă în cursul Dietei publică primul memoriu, sub titlul cu care va face carieră în istorie, de Supplex Libellus Valachorum, însoţit de note critice, duelul va fi purtat neobosit până în timpurile moderne. Publicat în acelaşi timp deosebit şi de Ioan Piuariu-Molnar, va deveni de acum un act public, deschis tuturor discuţiilor.

Memoriul întemeindu-se masiv pe drepturi istorice, critica lui Eder atacă înainte de toate aceste temeiuri: originile, continuitatea, situaţia de drept din trecut. Notele lui Eder la ediţia sa, care, în număr de 59, întrec în amploare textul memoriului însuşi, întemeindu-se mai ales pe operatele recente ale lui Sulzer, Pray, Benko şi alţii, atacă, nu fără spirit critic, rând pe rând, tezele fundamentale: românii nu sunt băştinaşi ai ţării, coloniile lui Traian au fost evacuate în Moesia, ei au venit din sudul Dunării, din munţii Haemus în Ţara Românească şi de acolo în Transilvania pe timpul regilor ungari. Apar aici doar prin secolul al XIII-lea. Cele două temeiuri fundamentale ale drepturilor româneşti invocate, Anonymus şi textul convenţiei de la 1437 nu sunt deloc doveditoare. Anonymus a scris doar cu 350 de ani mai târziu, după legendele cântăreţilor sau dănţuitorilor *(joculatores)*, trubadurilor din timpul lui. Pactul cu Tuhutum, dacă a fost, nu putea fi decât pactul învingătorilor cu învinşii, pact de supunere, nu de egalitate. Din el nu urmează că dacă ungurii s-au bucurat de drept de cetăţenie în Transilvania s-au bucurat şi românii. Textul cu *Paulus Magnus de Vayda Haza vexilifer universitatis Regnicolarum Hungarorum et Valachorum* nu e sigur. Şi chiar dacă ar fi, el vorbeşte de obştea celor supuşi, nu de a celor cu drepturi, care se găseau în tabăra adversă, cei care vor constitui uniunea celor trei naţiuni, nobilii, secuii şi saşii, singurele naţiuni constituţionale ale ţării. Românii fac parte din cei ce în textul uniunii apar ca *nefandissimorum rusticorum protervia*. Pe Paulus Magnus îl presupune stegar al banderiului ridicat de episcop, stegar al acestor „regnicolari", nu al întregii obşti a ungurilor şi românilor. Diploma regelui Ştefan cel Sfânt, în care obştea ştie că se cuprind imunităţile ei şi din care memoriul deduce că amândouă naţiunile s-au bucurat de aceleaşi drepturi regnicolare, nu se găseşte nicăieri. Nici nu e sigur că a existat, şi cu atât mai puţin că vorbeşte de asemenea comunitate de drepturi. Diploma andreiană de la 1224 vorbeşte doar de folosinţa în comun a pădurii românilor şi pecenegilor, din ea nu rezultă că românii trebuie să se bucure de aceleaşi drepturi împreună cu naţiunea săsească.

Nu-i scuteşte nici de dispreţul lui. Sunt frecvente insinuările, ironiile. Pe Pământul Regesc ei sunt venetici şi nu spre puţina pagubă a locuitorilor lui. Ei

sunt popor de jos, supus, detestat pentru moravurile sale de diplome regale, de legiuirile ţării. Drepturile lor din trecut prin nimic nu se pot proba, dovada cea mai evidentă e că ei nicicând nu sunt chemaţi la diete, la întocmirea legiuirilor ţării. Naţiunea română n-a fost despuiată prin nici o lege de drepturile sale cetăţeneşti? Nici nu era cazul, îndată ce ea de la venirea ungurilor încoace nicicând nu le-a avut... Vorbeşte cu ironie, era de aşteptat, de admiterea ungurilor, prin pactul cu Tuhutum în concivilitatea românilor, sau a germanilor sub împăratul Leopold în concivilitatea celorlalţi cetăţeni ai Transilvaniei: n-a auzit şi nici n-a citit ceva mai insolent! Şi-apoi nimic mai îndoielnic decât afirmaţia memoriului că mare parte a regnicolarilor întruniţi în Dietă ar fi favorabili cererilor româneşti. Surprinde într-adevăr o asemenea afirmaţie. A infirmat-o copios Dieta însăşi. E de remarcat însă că notele nu au nici un cuvânt despre celălalt argument fundamental, modern, al revendicărilor naţiunii: superioritatea numărului şi sarcinilor sale.

În tot cazul notele lui Eder sunt un punct de pornire în discuţia nesfârşită care a urmat.

În discuţie se angajează mai întâi românii, Samuil Micu, Gheorghe Şincai, probabil Budai-Deleanu.

E de remarcat înainte de toate ampla *Wiederlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der Walachischen Nation herausgekommenen Noten*, citată de al doilea Supplex. Ea s-a produs deci prompt după apariţia ediţiei Eder. Sunt combătute, amplu argumentate, punct cu punct, toate cele 59 de note, combaterea nerămânând datoare nici cu apostrofările, ironiile, exclamaţiile de stupoare. Începând cu Prefaţa, în care Eder pe români îi pune în rândul *fucis patriae*, al trântorilor patriei. Ce nesăbuită insolenţă! Dacă ei, care lucrează pământul, cresc vitele, constituie cea mai mare parte a oştii şi a producătorilor ţării, care întreţin pe soldat, pe judecător şi pe însuşi autorul Notelor sunt trântori, cine sunt albinele ţării? Recenzentul nu ţine seama de românii liberi de pe Pământul Regesc, supunerea lor saşilor nu se probează cu *quinquagesima*. Ei nu sunt numai nişte precarii inquilini, supuşi la sarcini feudale, ci oameni liberi, egali în drepturi. Sub civicus status memoriul românesc nu înţelege numai pe orăşeni, ci pe cetăţeni. Când Pufendorf şi-a intitulat una din lucrări *De officio hominis et civis*, a avut în minte, desigur, tot pe *citôyen de Genève*. Aşa şi memoriul sub numele de *civis transilvanus*. Cât pentru rest, autorul Notelor n-ar fi putut spune nimic mai insultător decât că în Transilvania un milion de oameni sunt la discreţia unui mic grup de stăpâni de pământ asiatici. Nota 4: Ridicol! Faptul că romanii s-au amestecat cu băştinaşii ne dă oare dreptul să conchidem că romanii nu sunt cei mai vechi locuitori ai ţării? Teoria mutării coloniştilor în Moesia se întemeiază doar pe Vopiscus, căci Eutropius pare numai să-l fi copiat pe acela. E posibilă o asemenea strămutare în masă de

populaţie? Imperiul, şi după părăsirea Daciei, a păstrat peste Dunăre turnuri sau cetăţi cu garnizoane. Ba după Gebhardi, *Geschichte der Valachei*, în secolul VI s-a format pe malul nordic al Dunării un aşa-zis stat slavo-român. Citind nota 9 nu ştii, să te înfurii sau să râzi. Autorul spune că în Ţara Românească n-au fost principi români până în secolul al XIII-lea, când memoriul vorbeşte de Transilvania!

Că românii au venit târziu, pe vremea regilor unguri? Simpla afirmaţie e o dovadă? Mai ales că e luată din letopiseţul lui Greceanu. Cât pentru prezenţa românilor în Transilvania la venirea ungurilor, lui Anonymus autorul Notelor nu-i acordă nici un credit. N-a fost contemporan cu evenimentele? Dar chiar el, cronicarul, spune că se întemeiază pe istorii şi documente, *„rejectis falsis rusticorum, et garulo joculatorum"*. Lui Anonymus, care ar fi scris cu 350 de ani în urma evenimentelor, nu-i dă crezare, lui Greceanu, – care a scris cu 600 de ani mai târziu, da! De ce citează numai pe puţinii autori care-l contestă pe Anonymus, nu şi pe cei mai mulţi care-l confirmă?

Neparticiparea românilor la diete? Dar în Ungaria, înainte de separarea Transilvaniei, şi chiar şi după, regele chema la sfat pe prelaţii şi baronii ţării. Doar prin excepţie a chemat regele Sigismund la 1405 şi reprezentanţi de-ai oraşelor. Combaterea se face forte să demonstreze că *regnicolae* din actul de la 1437 înseamnă că partenerii ungurii şi românii se socoteau deopotrivă cetăţeni ai ţării. Cnejii români din actul de la 1366 al regelui Ludovic nu erau supuşi feudali, ci regali şi socotiţi una cu nobilii, şi nici românii de rând *(Olachi communes)* nu erau iobagi. Exista apoi o *Terra Blachorum*, tot aşa ca şi o *Terra Siculorum* sau o *Terra Saxonum*. Din *Terra Blachorum*, care a fost districtul Făgăraşului, a pornit Radu Negru, cuprinzând Ţara Românească, al cărei cel dintâi domnitor a fost. Se va obiecta: dacă românii au fost cândva cu totul liberi, ca şi secuii, cum se face că în comitate au ajuns în servitute? Aici invocă mărturia chiar a lui Beaumanoir şi Robertson, care explică soarta identică a comitatelor Clermont şi Beauvais.

La 1514 au fost readuşi la şerbie, din pedeapsă, numai ţăranii care s-au răsculat. Se ştie însă că ţăranii transilvăneni n-au luat parte la răscoală. Dacă totuşi prin decretul de atunci şi-ar fi pierdut libertatea, domnii pământeşti din Transilvania au săvârşit o nedreptate strigătoare la cer.

Cele trei naţiuni le constituie *nobilii*, *secuii* şi *saşii*, iar în noţiunea de nobili se cuprind şi nobilii români. E insolentă atunci afirmaţia că românii nu se cuprind între naţiunile sau în Stările şi Ordinele ţării, ei sunt numai *plebs*. Nicolae Olahul însuşi numeşte patru naţiuni: *Hungari*, *Siculi*, *Saxones*, *Valachi*. Uniunile succesive dintre nobili, secui şi saşi nu înseamnă că ei sunt singurii componenţi ai Dietei. Abia în 1542 s-au constituit în diete, de atunci numai datează constituţia Transilvaniei, fără ca în secolul XVI să fi cutezat

cineva să lipsească prin vreo lege naţiunea română de drepturi cetăţeneşti, pe care le-a avut până în secolul XVII, aşa cum afirmă memoriul. *Nefandissimi rustici* combătuţi de nobili la 1437 sunt numai ţăranii români, nu şi cei unguri? *Nefandissimus rusticus* îndeobşte nu înseamnă nimic altceva decât ţăran care urlă când i se jupoaie pielea! Religiile „recepte" nu puteau exclude şi n-au exclus de la liberul ei exerciţiu religia orientală, au putut-o doar supune la persecuţii.

E de remarcat răspunsul la nota 26. Ceea ce pune vârf impertinenţei, neruşinării şi nechibzuinţei e să-şi ia cineva libertatea de a insulta cea mai numeroasă naţiune numai pentru că inşi singuratici au săvârşit tâlhării, citând pasaje din vechi documente. Dar în acest chip împotriva cărei naţiuni nu s-ar putea invoca asemenea mărturii? Şi chiar admiţând că moravurile românilor au fost, şi sunt acestea şi acum, a cui este vina? Doar tot ceea ce devine omul care trăieşte în societate civilă se datorează formei de guvernământ sub care trăieşte. Asuprirea naşte suflete de sclavi. Iar când asuprirea activează de secole, caracterul tuturor popoarelor oprimate devine acelaşi, indiferent cum s-ar numi ele: români, sârbi, croaţi, polonezi sau ruşi. Să se înlăture asuprirea, să se ridice şcoli pentru români, să li se dea preoţi luminaţi, să li se asigure accesul la funcţii înalte şi se va vedea că puţine naţiuni sunt atât de receptive la cultură ca cea română. De ce stă în Transilvania sasul pe cea mai înaltă treaptă a culturii? El e liber, roadele străduinţelor sale sunt ale lui, preoţi luminaţi au grijă de cultivarea lui. Dar dacă ar fi lăsat în dependenţa unui domn pământesc, dacă ar trăi în nesiguranţă, neştiind dacă ogorul pe care îl munceşte îi va rămâne lui şi copiilor săi, dacă i s-ar lua pastorului său dreptul la dijmă, lăsându-i întreţinerea la bunul plac al obştii, s-ar vedea atunci că şi sasul ar cădea în scurtă vreme în starea în care se găsesc cea mai mare parte a românilor, pastorii saşi ar deveni tot atât de neştiutori ca şi preoţii români. Pentru că nici unul n-ar fi atât de nesocotit să cheltuie cu şcoli când ştie că nu-l aşteaptă altceva decât o viaţă de mizerie în vreun sat şi traiul sub ameninţarea unui dregător inferior.

Remarcabil şi răspunsul la nota 54: sclavia dă la iveală adevărata fire a omului, dar nu e singurul izvor al relelor. Orânduirea feudală e şi ea una din aceste surse.

Trebuie să fii la cel mai înalt grad al necuviinţei, şi să fii şi nesocotit să mai repeţi *tolerari Valachos propter emolumentum Regni*. Fiecărui transilvănean doar ar trebui să-i fie ruşine că astfel de texte pătează corpul de legi transilvan. Nimic mai absurd doar decât ca o treime din locuitori să zică: Noi, o treime, binevoim a tolera în ţară celelalte două treimi.

E de remarcat apoi aserţiunea autorului Combaterii la nota 51:

Crede că românii sunt deplin îndreptăţiţi să ceară:

1. Nobilii români în comitate să fie trataţi întru toate ca nobilii unguri.

2. Românul liber locuind între saşi sau secui să se bucure de drepturi şi imunităţi egale cu ale acestora, după cum suportă şi sarcinile, să aibă acces la toate funcţiile municipale, să aibă voie a se stabili în oraşe şi târguri, a exercita meserii şi să nu poată fi exclus din nici o breaslă.

3. Să se poarte grija reprezentării ţăranului sărac *(des armen Landmans)* în Dieta ţării *(Landtag)*.

4. Tineretul român să aibă acces la orice şcoală.

5. Religia română neunită să aibă drepturi egale cu ale celor patru religii recepte, preoţii ei să fie întru totul egali cu preoţii lor.

Combaterea se încheie cu aprecieri deloc măgulitoare la adresa autorului notelor: leit Tartuffe, are toată reavoinţa, dar nu şi inteligenţa şi cunoştinţele necesare pentru a putea dăuna în vreun fel naţiunii române. Cunoştinţe istorice cu totul superficiale, noţiuni confuze de drept public transilvan, lipsă totală de logică sănătoasă, pseudo-savant!

Operatul ia tonul mai mult decât polemic, pornit, bătăios, abundă în el calificativele agresive deloc măgulitoare: ignoranţă, insolenţă, neruşinare şi altele la fel. A fost menit să însoţească ediţia germană a memoriului naţiunii spre a contrabalansa ediţia Eder, dar care a fost oprită de cenzură. Remarcabile în el însă nu numai combativitatea, ci întinderea cunoştinţelor, exemplele apusene, judiciozitatea şi mai presus de toate ideea avansată a reprezentării şi a ţăranului în Dietă. Anonim, el i-a fost atribuit rând pe rând lui Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Ion Budai-Deleanu şi iarăşi lui Samuil Micu[1].

O altă întâmpinare, sub titlul *Responsum ad Crisim Josephi Caroli Eder in Supplicem Libellum Valachorum Transylvaniae iuxta numeros ab ipso positos*, atribuită lui Samuil Micu[2], dar fiind a lui Şincai[3]. Răspunsuri şi mai ample. N-au ajuns însă decât până la nota 10, sau poate numai atâta s-a păstrat. De la început o încărcătură de nume de autori vechi şi mai noi, laici şi bisericeşti, latini, bizantini, occidentali, chemaţi să depună mărturie pentru autohtonia, continuitatea românilor în Dacia. O erudiţie de care numai Şincai era în stare, prin bogăţia investigaţiilor sale pentru Cronică. Autorul se face forte să demonstreze colonizarea masivă cu romani a Daciei, persistenţa elementului roman şi

---

[1] Textul german Bibl. Fil. Acad. Cluj. Ms. lat. 286, filele 218–248. Drept autor Iacob Radu a presupus pe Samuil Micu, Zoltan Tóth pe Gheorghe Şincai. Lui Ion Budai-Deleanu atribuit de Iosif Pervain, *O scriere necunoscută a lui Ion Budai-Deleanu*, în „Lucrări ştiinţifice", Oradea, 1967, p. 273–286. Textul german publicat cu traducere Iosif Pervain, *Ion Budai-Deleanu. Scrieri inedite*, Cluj, 1970, p. 37–114. Din nou acelaşi, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 129–142, 156—88. Atribuit din nou lui Samuil Micu de Pompiliu Teodor.

[2] Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971. Aici text şi traducere p. 42–72.

[3] Cf. Pompiliu Teodor.

după ce Roma a părăsit Dacia, recuceririle succesive, războirile, recuceririle bizantine, raporturile cu popoarele migratoare, cu slavii, cu bulgarii apoi, numele sub care se ascund, găsind că până şi sub numele de cumani se ascund românii, prin mutarea lui r în c! Stăruie, firește, asupra prezenţei românilor în Transilvania la venirea ungurilor, asupra convieţuirii cu slavii; mărturiei lui Anonymus, ducilor români de aci, asupra statului lui Petru şi Asan, pădurii românilor şi pecenegilor, chenezatelor de Severin, puterii lui Basarab învingătorul lui Carol Martel (!), domniei lui Mircea, cuprinzătorului său titlu, îmbrăţişând Făgăraşul, Amlaşul, Severinul, ţara despotului Dobrotici, asupra latinităţii limbii. Nu lipsesc nici din pledoaria lui epitetele, calificativele adresate adversarului, ignoranţa lui. Sulzer şi Greceanu pe care se întemeiază nu au nici o valoare. Sulzer pe lângă că e un neghiob abia de ieri-alaltăieri născut *(heri natus fungus)*, s-a simţit ofensat de români că nu i-au oferit nici un serviciu când cu câţiva ani în urmă a trecut la ei, prin urmare nu e demn de nici o crezare. Iar Greceanu după nume se vede a fi grec, îi vom atribui deci credinţă grecească[4].

Cunoscând acum revendicările româneşti, proporţiile pe care le-a luat problema românească în genere, o adevărată avalanşă de scrieri, polemici, mai ales săseşti, intră în acţiune, pornind înainte de toate de la ideea concivilităţii, cu toate implicaţiile ei istorice, juridice. Alarmate acum şi de atitudinea Dietei în această spinoasă problemă, se agită municipiile, scaunele săseşti: curg scrierile, imprimate sau în manuscris. Notele lui Eder nu rămân deloc izolate. Nu lipsesc nici temerile, strigătele de alarmă. Seivert alarmează naţiunea de pericolul pierderii constituţiei sale politice, proprietăţii, libertăţii sale, al căderii în servitute, în starea iobagilor din comitate. Reproşând amar nobilimii atitudinea faţă de saşi, socoteşte salvarea naţiunii în militarizare[5].

În vederea răspunsului la revendicările româneşti, Universitatea săsească cere jurisdicţiilor să strângă toate documentele necesare. Sosiră rând pe rând opiniile municipiilor şi scaunelor Braşovului, Sighişoarei, Sebeşului, Mediaşului, scaunului Rupea, care toate urmau să fie sintetizate de o comisie.

Braşovul nu e împotriva ca românii să poată achiziţiona pământ în suburbii, în hotarul oraşului şi în district, dar respectând legile municipale şi drepturile săseşti de preemţiune. Să se menţină însă dreptul exclusiv al saşilor de a cumpăra case şi a intra în bresle. Ba să fie restituite saşilor şi casele din oraş pierdute sub regimul iozefin. Sighişoara în schimb e pentru păstrarea stării de fapt, fără a se îngădui însă o lărgire a drepturilor câştigate.

---

[4] Text şi traducere la Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, p. 44–72.

[5] Gündisch-Gyémánt, *Confruntări de idei în epoca Supplexului...* Lucrare merituoasă în aşteptarea tiparului, din care extragem cu anticipaţie, p. 33–34.

Mihail Heydendorf, judele Mediaşului şi Andreas Schuster, judele lui regesc lasă şi românilor posibilitatea de a-şi cumpăra pământuri şi case, dar în măsura în care nu păgubesc pe saşi (Schuster). Drept de cetăţenie să li se acorde numai prin frecventarea şcolilor săseşti şi dacă prin convieţuire îndelungată îşi vor însuşi moravurile, obiceiurile, limba, religia, modul de viaţă şi îmbrăcămintea saşilor, cu un cuvânt actual adică s-ar deznaţionaliza. O primă idee care va reveni apoi mereu de acum încolo şi la saşi. Iar cum această asimilare nu poate fi rapidă, propun să se facă acum o conscriere a populaţiei şi pământului şi populaţia excedentară să fie strămutată fie în comitatele de unde a venit, fie în comitatele vecine Turda, Cluj şi Dăbâca, care în Dietă s-au plâns de insuficienţa populaţiei.

Mai intransigent Sebeşul. Punând mereu accentul pe fiinţa germană a naţiunii, respinge categoric cetăţenia românilor, ca şi dreptul lor de a cumpăra pământ împotriva prevederilor statutelor naţiunii săseşti. Universitatea n-are dreptul să îngăduie înstrăinări de proprietate de naţiune. Aceasta ar prejudicia şi dijmele clerului luteran. Dacă naţiunea îşi cedează de bunăvoie drepturile, nu le va mai recâştiga niciodată. Dar dacă i se iau fără consimţământul ei, va putea recurge la împărat, aşa cum au făcut şi românii. În schimb nu e împotriva egalităţii la sarcini. Românii şi ei să contribuie la întreţinerea şcolii, a dascălului, care vara se întreţine şi el din agricultură. Toţi să contribuie la cărăuşie şi muncă la repararea, la întreţinerea şcolii. Clerul să facă educaţia religioasă a tineretului iarna şi în zilele de sărbătoare, ca să nu dăuneze agriculturii. Nu se poate renunţa la dijmele românilor datorate preoţilor luterani, căci cu aceasta ar decădea cultura, ceea ce ar dăuna şi românilor![6].

Adunarea Universităţii săseşti din septembrie 1791 căutând să aducă opiniile la un numitor comun, se opreşte în cele din urmă la opinia lui Heydendorf şi Schuster, cu precizarea doar ca statutul prevăzut pentru români să fie cel din timpul Mariei Tereza, ceea ce însemna anularea concivilităţii înseşi, cetăţenia lor să nu fie obligatorie şi să nu prejudicieze drepturile fundamentale ale naţiunii săseşti. Dar chiar şi sub această formă proiectul a rămas să mai fie discutat încă.

Consultări, discuţii, proiecte ţin în fierbere naţiunea. Judele scaunului Sibiu, Michael Branch vine cu un proiect de combatere a memoriului românesc sub titlul *Unmassgebliche Gedanken*, cerând opinia judelui Braşovului, Michael Fronius, fostului guvernator Samuel Brukenthal, judelui Sibiului, Johann Friedrich von Rosenfeld şi în cele din urmă vilicului Braşovului Michael Gottlieb von Hermann, apelând la o lucrare în colaborare de combatere a memoriului românesc, pe care să o înainteze Curţii[7].

---

[6] *Ibidem*, p. 34–36.

[7] *Ibidem*, p. 35–38.

Învinse în cele din urmă opinia lui Fronius, respingerea categorică a oricărei concesii în problema concivilităţii românilor. Naturalizarea, adică asimilarea românilor, ridică în primul rând dificultăţi religioase, saşii ar fi acuzaţi de intoleranţă, aducându-li-se dezaprobarea „filozofilor". Şi-apoi s-a făcut doar experienţa, unirea românilor cu luteranismul nu poate fi decât în favoarea românilor, care acum se întemeiază pe cele dobândite prin Unire, cerând extinderea lor şi asupra neuniţilor. Deci refacerea integrală a privilegiilor naţiunii, fără concesii, cotinuând cu refacerea unităţii de acţiune a celor trei naţiuni în faţa revendicărilor româneşti, demonstrând împreună Curţii interesul comun de a le menţine nealterate. Un voluminos răspuns sub titlul *Ausführliche Widerlegung* e redactat în acest spirit, urmând ca o comisie să redacteze memoriul final. În acest spirit e redactat apoi memoriul către împărat, pe care avea să-l susţină o delegaţie la Viena.

Aici se tipăriră nu mai puţin de trei lucrări, piloni ai drepturilor naţiunii săseşti, printre care şi a lui I. C. Eder, *De initiis juribus primaevis Saxonum Transilvanorum...*[8] În concurenţa de vechime a popoarelor Transilvaniei aceasta urmăreşte prezenţa germanilor aici de pe vremea hunilor, avarilor, ducilor, regilor ungari, stăruind asupra privilegiilor lor de oaspeţi, şi, firește, asupra Diplomei andreiane.

Unele lucrări erau menite să fie de-a dreptul memorii către împăratul, combătând direct memoriul românesc[9], şi, firește, prevenind Curtea asupra asaltului care se dă concivilităţii.

Memoriul românesc însă mergea departe, mobilizând argumente istorice, juridice, drepturi câştigate sub împăratul Iosif. Viza nu numai problema concivilităţii, ataca întreg sistemul politic al Principatului în care era implicată, întreprindea o vastă acţiune de ridicare a întregii naţiuni române la naţiune politică, răsturnând din fundamentele sale întregul complex de privilegii şi prerogative a naţiunilor constitutive ale statului. Lua foc o gravă problemă capitală, ameninţând alarmant nu numai prezentul, ci şi viitorul, ridicarea la suprafaţă în condiţiile lumii noi a celei mai numeroase, dar şi a celei mai oropsite naţiuni a Transilvaniei. Focul trebuia stins cu toate mijloacele posibile. Nici o concesie, căci orice concesie ar atrage după sine alta şi alta, apropiind de răsturnarea finală! E explicabilă acea mobilizare de dovezi, de toate naturile, acea profuziune de argumente şi pe o faţă şi pe alta, nelăsând nimic neîntâmpinat, neînfruntat. E explicabilă acea vastă angrenare în acţiune, de instituţii, de

[8] *Ibidem*, p. 38–40.

[9] *Ca Representation der Sächsischen Nation an den allerhöchsten Hof nebst der Deduction auf die Namen der wallachischen Nation in Siebenbürgen in Jahr 1791 Seiner Majestät unterlegte Klagschrii. Ibidem.*

experţi. Sunt puse în mişcare Universitate, scaune, districte, municipalităţi, istorici, jurişti, oameni politici, elitele intelectuale ale naţiunii.

Trebuiau atacate înainte de toate originea, vechimea, continuitatea românilor în Dacia. Trebuiau dărâmate latinitatea, autohtonia, cultivate de umanism, legitimitatea istorică a revendicărilor româneşti, operaţie care începuse deodată cu lupta românească de emancipare politică. Trebuiau duşi mai departe Sulzer, Eder, teoria nouă a părăsirii Daciei, a venirii târzii a românilor din sudul Dunării, de prin secolul XIII începând, a creşterii lor treptate, până la majoritate, prin imigrări, intermitente sau continue, din Ţările Române. Ei nici nu sunt urmaşi direcţi ai coloniştilor romani, ci un amalgam care au deprins – de la ei – o limbă latină coruptă, amestecată cu limba slavilor care au intrat în componenţa lor. Păreri, nuanţe, variante tind, evident, spre aceeaşi concluzie: lipsa de temei a afirmaţiilor memoriului.

Acordul totuşi nu e unanim. Profesorul de la Göttingen, Michael Hissmann, originar din Transilvania, recenzând pe Sulzer la 1792, respinge afirmaţia lui că românii vin din sudul Dunării, socotind incontestabile originile romane şi continuitatea lor în Dacia[10]. Interesantă schimbarea la faţă după apariţia Supplexului a lui Michael Lebrecht. Înainte era convins de originile românilor în coloniile lui Traian, care prin căsătorii s-au amestecat cu băştinaşii dând naştere poporului român. Sunt cei care n-au plecat din Dacia la retragerea aureliană. Mărturii au rămas vestigiile romane, poporul român atât de numeros, dispreţuit azi ce-i drept, dar biruitor odinioară, numele lor de români, portul, obiceiurile lor, limba lor latină mai curată chiar şi decât italiana[11]. După aparţia memoriului românesc însă nu mai vede în români decât bulgari sau cumani, a căror „îmbrăcăminte sărăcăcioasă" nu poate aminti pe romani[12].

Argumentele săseşti merg în general pe negarea prezenţei elementului roman în nordul Dunării după retragerea aureliană. Chiar dacă au persistat unele rămăşiţe, ele nu puteau dăinui decât ca supuse stăpânilor care s-au perindat. Anonymus e cu totul nesigur, ca şi pactul cu Tuhutum. Cu atât mai contestată e pretinsa carte a lui Ştefan cel Sfânt, invocată la 1437. E contestat apoi documentul de la 1437, mai întâi chiar ca autenticitate şi apoi ca dovadă a calităţii românilor de *regnicolae*. Stările Transilvaniei, cele trei naţiuni regnicolare sunt nobilii, secuii şi saşii care au încheiat uniunea şi nu ţăranii răzvrătiţi. Personalităţile de vază ridicate din rândurile românilor sunt ridicări

[10] *Ibidem*, p. 53–54.

[11] V. şi I. Lupaş, *Chestiunea originii şi continuităţii românilor într-o predică de la 1792*, în „Revista teologică", XVIII (1928), nr. 1, p. 9–16.

[12] Gündisch-Gyémánt, *op. cit.*, p. 54.

individuale nu ca reprezentante ale unei naţiuni române ca atare. Românii găsiţi în Transilvania, dacă se vor fi găsit, au fost supuşi cu armele, neputând revendica nici un drept. Şi cu atât mai puţin ca veniţi mereu până la a copleşi cu numărul lor. Ei de la început n-au avut nici un drept şi deci nu era cazul să fie despuiaţi de drepturi. Documentele nu-i pomenesc altfel decât nestatornici, nesiguri, răufăcători, răzvrătiţi, tulburători ai ordinii. Sunt încărcaţi cu toate viciile posibile, nedemni şi prin aceasta de vreo egalitate de drepturi. Iar în prezent ei ar trebui să se refere la legea din 1744, şi în nici un caz nu la inovaţiile iozefine, care au fost revocate. Românii având statut de naţiune tolerată, nici religia lor nu putea avea alt statut. Iar acest statut e derivat dintr-un lung istoric al ei, urmărit de-a lungul veacurilor. Liberul exerciţiu al religiei lor în acest context e tocmai o dovadă a „toleranţei", a nobleţei Stărilor, şi nu temei pentru revendicarea egalităţii de drepturi.

O problemă-cheie a Pământului Crăiesc, o problemă nevralgică era, evident, cea a concivilităţii. În jurul ei mai ales se consumă energiile. Era înainte de toate o problemă românească. Dar era de acum şi o problemă generală, implicând şi pe ungurii şi secuii aşezaţi pe Pământul Crăiesc. A fost atacată ca atare şi în Dietă, cu succes chiar pentru un moment.

Pentru contestarea ei trebuia neapărat probată proprietatea deplină a Pământului Crăiesc. Două teze se înfruntau. După una, cea susţinută de saşi: Pământul a fost donat saşilor ca feud şi ei sunt deci stăpâni, iar ceilalţi locuitori supuşii lor. După cealaltă, cea susţinută înainte de toate de români, dar şi de Fisc şi de ceilalţi locuitori: stăpânul feudal al Pământului e regele, locuitorii lui fiind deopotrivă supuşii regelui, şi deci egali în drepturi, teza afirmată categoric cu deosebire sub regimul iozefin şi afirmată şi de împărat.

Multă erudiţie, mult silogism în jurul actului, socotit şi de o parte şi de alta act fundamental, care era Diploma andreiană din 1224. Nu numai în discuţiile cu românii, ci şi cu Fiscul i s-au găsit rând pe rând vicii de formă, i s-a contestat chiar autenticitatea. Discuţii mai ales în jurul expresiei *unus sit populus*. Două teze se înfruntă: dacă aceasta se referă numai la saşi, sau include pe toţi locuitorii ţinutului numit, dacă folosinţa comună a pădurii românilor şi pecenegilor *(silva Blacorum et Bissenorum)* îi include sau nu şi pe aceştia în privilegiile acordate? S-a recurs la toate virtuozităţile diplomaticii, logicii. S-a ajuns chiar şi până la contestarea expresiei *Blacis et Bissenis*, bănuind o lectură greşită în loc de *Platis et Piscinis*. Toate trebuiau să ducă la concluzia categorică: Pământul Regesc, Pământul Crăiesc în limbaj românesc e proprietate deplină a naţiunii săseşti, i s-a donat ca feud în baza unui pact între rege şi naţiune. Feudul saşii l-au primit *in desertum* şi nu locuit, îşi pot revendica deci pe el dreptul priorităţii. Îl şi numesc tot mai consecvent în loc de *Fundus Regius*, *Terra Saxonum*. Naţiunea a respectat întotdeauna

condiţiile pactului, care nu se opune nici legilor şi nici sistemului ţării, deci înţelege să-şi păstreze intacte drepturile câştigate. Românii au venit şi s-au aşezat ulterior, treptat sau în valuri mai mari în timpuri de primejdie, de calamităţi, de războaie, în timpul lui Mihai Viteazul, Radu Şerban, năvalei turceşti din 1660, în timpul lui Thököly, Rákóczi. Primiţi mai întâi ca păstori, s-au aşezat la periferiile satelor, în suburbii, prestând munci auxiliare. Cazul Şcheilor Braşovului. Aşezaţi o dată în sate au ajuns să-şi considere pământul lucrat ca al lor. Numărul lor superior de azi îndreptăţeşte atunci slăbirea privilegiilor săseşti?

Faţă de serviciile şi utilitatea în stat invocate de români, invocă meritele şi sarcinile proprii, cetăţile, oraşele, târgurile, satele durate de ei, cantitatea proporţional ridicată a dărilor plătite de ei, serviciile militare în apărarea ţării, agricultura, meşteşugurile cultivate, calităţile, ordinea, moralitatea, superioritatea culturii. În sfârşit, fidelitatea dovedită totdeauna faţă de Casa de Austria, cu care se găsesc legaţi şi prin origine comună, germană.

În schimb şi în contrast românilor le neagă orice merit în crearea bunăstării Pământului Crăiesc, în apărarea lui. Îi încarcă cu toate viciile istorice şi native, nestatornici, ocolind momentele grele, emigrând, revenind. Religie, tradiţii, obiceiuri încărcate de prejudecăţi, superstiţii. Preoţi inculţi, care în loc de educaţie morală îşi îndeamnă credincioşii la nesupunere. Nici sarcinile lor publice în comparaţie nu sunt mai mari. Şi dacă ar fi, purtarea lor în mai mare măsură nu e temei pentru revendicare de drepturi, în acest caz orice supus, orice serv, care evident poartă mai multe sarcini decât stăpânul său, ar putea ridica pretenţii asupra bunurilor lui.

Concivilitatea, adică egalitatea de drepturi a românilor ar duce la rezultate catastrofale. Dreptul la proprietatea pământului ar duce la suprapopulaţie, la preponderenţa românilor, reducând pe saşi la nivel de supuşi. Dreptul la case în oraşe ar înlătura treptat pe saşi fără posibilitatea de a-şi mai recupera bunurile. Beneficiind de avantajele constituţiei Pământului Crăiesc, românii le-ar folosi pentru excluderea foştilor stăpânitori. Cetăţenia implicând dreptul la funcţii, românii, prin numărul lor, ar lua majoritatea locurilor în Dietă, Guvern, Cancelarie aulică, Universitate, scaune, comunităţi. Religia luterană şi-ar pierde poziţiile în favoarea celei ortodoxe, s-ar pierde dijmele românilor datorate preoţilor saşi, ceea ce i-ar scădea în misiunea lor culturală şi civilizatoare. Toate acestea ar slăbi în genere ponderea naţiunii săseşti în contextul celor trei naţiuni ale ţării. Concivilitatea românilor e de-a dreptul periculoasă. Sebeşul, de pildă, pune în faţa nobilimii chiar spectrul „părerilor aventuroase ale nefericitei adunări naţionale franceze". Adoptându-se asemenea „principii periculoase", şi supuşi de pe domeniile nobiliare vor putea pretinde eliberare de sarcini şi egalitate cu stăpânii lor.

În concluzie, românii n-au de ce se plânge nici aici, cum n-au avut nici în celelalte părţi ale ţării, pe Pământul Crăiesc ei bucurându-se de mijloace suficiente de existenţă, beneficiind de tot ce li se poate acorda în limitele legilor în vigoare. În faţa revendicărilor naţiunii române, naţiunea săsească cheamă la solidaritate şi celelalte două naţiuni politice, revendicări care nici altfel nu sunt ale naţiunii române, ci doar rodul unor răzvrătiţi, nereprezentând poporul român[13].

Polemicile nu se mai sting, continuă mereu, şi cu tot mai multă patimă şi erudiţie, ca în jurul unei ameninţări alarmante, al unei probleme vitale pentru naţiunile politice şi exclusivitatea puterii lor. Presă, scrieri juridice, istorice vor ţine mereu trează, în atac sau în apărare, alarma. O participare tot mai largă, tot mai adâncă dă amploare naţională luptei deschise.

Revine mereu şi numele lui Eder, iniţiatorul polemicii. O recenzie a lucrării lui Schlözer asupra germanilor din Transilvania apărută în „Jenauer Allgemeine Litterarische Zeitung" din Jena, la 1798, îl critica sever pe Eder pentru afirmaţiile despre români în notele şi operatele sale, ca pe „cel mai dârz dintre apologeţii drepturilor naţionale săseşti" *(„der stärkste unter den Apologisten der sächsischen Nationalrechte")*. Eder răspunzând larg recenzentului în „Siebenbürgische Quartalschrift" (1798, p. 359–400), îşi apără şi părerile sale despre români, reînnoindu-şi afirmaţiile despre originile lor, venirea lor târzie în Transilvania susţinută de Sulzer. El a admis şi că românii sunt mai vechi locuitori ai ţării decât saşii, a admis şi că după retragerea aureliană au putut rămâne unii din coloniştii romani din care să se tragă românii, dar după documente ei au venit pe urmă tot mai mulţi şi mai mulţi, explicând mulţimea lor de azi. Înseamnă aceasta a trata sofistic vechimea românilor? „Deoarece Anonymus spune că ungurii i-au găsit pe români în Transilvania de azi, bineînţeles că dl. Eder, în zelul său antivalahic, nu are altceva mai bun de făcut decât să respingă totul şi să arunce copilul cu leagăn cu tot". Eder în ripostă se apără pornit. Românii în memoriul lor au fost de o îndrăzneală „de necrezut", au venit cu „neadevăruri grosolane", cereau drepturi care nu se cuveneau decât naţiunilor recepte. La tipărirea şi adnotarea memorialului l-a incitat râvna sa de istoric şi nu vreun resentiment antiromânesc. El poate să accepte că şi-a scris notele cu zel antiromânesc, dar pe acesta nu şi l-a îndreptat împotriva naţiunii române, ci doar împotriva acelor români care au întocmit memoriul şi a felului cum l-au întocmit. Nici unui om doar care ţine la onoarea patriei sale nu poate să-i fie indiferent dacă Stările sunt prezentate lumii, cu date istorice vădit ticluite, drept tirane ale poporului, iar principii neînţelegători

[13] Toate acestea larg documentat, dar condensat demonstrate în lucrarea citată, Gündisch-Gyémánt, p. 51–81, din care rezumăm.

sau înşelători. Şi-apoi un om în stare să cumpănească lucrurile nu poate rămâne impasibil văzând că românii, atât de numeroşi că dacă s-ar uni ar dispune de *jus fortioris*, sunt cu bunăştiinţă răzvrătiţi, cu afirmaţii istorice false, pentru răpirea drepturilor de care s-ar fi bucurat până în secolul al XVIII-lea[14]. Eder nu încetează a se ocupa de români, de originea, de problematica lor, în acelaşi sens militant, şi în scrierile sale următoare.

Din partea maghiară, în afară de cel din Dietă, un singur răspuns direct, dar cu atât mai amplu şi mai doct, mai alambicat, al profesorului de istorie universală şi apoi director la colegiul piarist din Cluj, „provincialul", apoi al ordinului piarist din Ungaria, Martin Bolla[15] operat întins pe nu mai puţin de 64 de paragrafe, atacând şi acesta rând pe rând tezele memoriului.

Pledoaria se deschide, firește, cu originea românilor. Şi aici un întreg eşafodaj, pe nu mai puţin de zece pagini, demonstrând originea lor bulgară (!). În afară de mărturiile istoricilor, o probează mai ales faptul că romanii din Imperiul de Răsărit neamul românesc împrăştiat prin provinciile imperiului l-au privit totdeauna ca popor străin, migrator, ducând viaţă păstorească şi numit îndeobşte bulgari şi valahi, valahii fiind ramura inferioară păstorească a bulgarilor. Încă din veacul V locuiau valahi în Moesia, adică în Bulgaria şi Serbia de azi, în Tracia şi pe clinurile întinse ale Haemusului, în *Dacia Praevalitana*, la dreapta Dunării, iar în secolul VII şi în *Dacia Slavica*, la stânga Dunării, mai târziu în Grecia la muntele Pind şi în Tesalia. Şi nu ar fi fost cu putinţă ca un popor răspândit în atâtea provincii ale imperiului să fie luat drept străin şi rătăcitor dacă ar fi fost de sânge roman. Romanii îşi cunoşteau coloniile, le ţineau în cinste; pe români însă i-au socotit păstori, servi şi nomazi, sau, după ce au crescut în putere, ca duşmani. Drept dovadă citează pe Ana Comnena, care vorbind de recrutările împăratului Alexios I spune că a strâns bulgari şi tineri fortificaţi în viaţă păstorească, numiţi îndeobşte vlahi *(Bulgaros et pastoritiae vitae laboribus duratos Agrestes Juvenes, quos communis dialectus Vlahos vocare consvevit, colligit)*. Nicetas Choniates scrie şi el despre împăratul Isac Angelos: pe locuitorii muntelui Haemus, care odinioară au fost numiţi moesi, iar acum vlahi, i-a făcut lui şi Imperiului roman cei mai aprigi duşmani. Cert este – raţionează autorul nostru – că Haemus se găseşte în Moesia, care azi se numeşte Bulgaria şi a fost locuită de bulgari. Iată probele!

---

[14] Întâmpinarea lungă a lui Eder în „Siebenbürgische Quartalschrift", VI (1798), p. 359–400. Citată Iosif Pervain, *O scrisoare necunoscută a lui Ion Budai-Deleanu*, în „Lucrări ştiinţifice", Oradea, 1967, p. 284–285.

[15] *Dissertatio de Valachis, qui Transylvaniam incolunt. Scripta instar responsionis ad Libellum Supplicem, quem Augustissimo Imperatori Leopoldo II, anno 1791. Natio Valachica porrexit.* Ediţia din 1931, text şi traducere a lui Zajti Ferenc, 169 p.

Aşa, istoria lor e foarte complicată. Istoricul, confundându-i cu volohii din cronicile ruseşti, îi poartă în consecinţă prin Asia, printr-o Valachia Magna din vecinătatea Başchiriei, pe Volga, pe Kama, îi implică în toate peripeţiile istoriei bulgarilor. În Europa au venit pe timpul lui Teodosiu cel Mare, sub nume de bulgari, ca duşmani ai longobarzilor, iar apoi sub nume de Blahi au fost supuşi rând pe rând panonilor, hunilor, şi aşa mai departe, vlahii confundându-se mereu cu bulgarii. Amestecându-se şi cu coloni romani şi cu slavi, istoria lor pe firul profesorului e tot mai greu de urmărit. Aceşti bulgari care din pricina vieţii lor păstoreşti se numeau vlahi erau o povară şi pentru bulgari, şi pentru romani. Vlahii apoi, eliberându-se de bulgari, pe la 640 au trecut Dunărea aşezându-se în *Dacia Slavica* identică cu Ţara Românească de azi. Stăpânirea lor aici n-a ţinut mult, au fost învinşi de bulgari, care i-au făcut slujitorii lor. Mai târziu, refăcându-se în Moesia şi Tracia, vlahii s-au ridicat iarăşi, au restabilit Imperiul bulgar, întemeiat odată de *Bulgari Volochi* în Moesia în secolul V, alegându-şi principe din neamul lor, pe Asan, care s-a intitulat rege al vlahilor şi bulgarilor. Amestecaţi cu urmaşii colonilor romani şi cu slavii, în coloniile romane cucerite de bulgari, în Moesia şi Tracia au dus, împreună cu prizonierii romani, viaţă de păstori, au învăţat limba romanilor, încât s-au numit *rumuny* sau romani. Aşa se explică de ce în limba română sunt multe cuvinte bulgăreşti, şi mai multe slave şi tare multe cuvinte, ce-i drept corupte, latine, şi de ce se găsesc în ea şi urme lingvistice greceşti. Acest „conglomerat" de limbă trebuie să se fi constituit la un popor, care de origine bulgar fiind, în Imperiul de Răsărit a trăit mult împreună cu coloniile romane, iar în Dacia cu slavii. Aşa se explică şi de ce românii şi-au luat numele de români, preferând să se numească cu strălucitul nume de roman decât cu cel de vlahi, care păstra amintirea originii lor obscure. Dar şi de ce romanii nu i-au numit nicicând altfel decât vlahi. Complicat eşafodaj! în textul lung al autorului, firește, şi mai complicat.

Pledoarie lungă pentru a demonstra că chiar dacă s-ar admite originea lor română, din aceasta nu se poate deduce nici un drept pentru ei în Transilvania. Coloniile romane au fost evacuate din Dacia în Moesia, şi chiar cei care au rămas, dacă au rămas, au fost supuşi rând pe rând de daci, goţi, gepizi, huni, avari etc. Căzând în servitute, nu puteau avea nici un drept de stăpânire.

Iar după venirea ungurilor, oricare ar fi fost originea lor, în Transilvania, românii care se găseau aici nu pot revendica nici un drept decurgând din această prezenţă a lor. Ei au fost învinşi, supuşi împreună cu slavii de aici. Jurământul de credinţă invocat n-a fost reciproc, nu şi Tuhutum a jurat, ci numai românii i-au jurat lui credinţă, adică supunere de învinşi.

Stăruie asupra actului din 1437, asupra stării lor de supuşi, obligaţi la dijmă, asupra uniunii celor trei naţiuni care nu implică nicicând pe români, nu-i

cheamă nicicând la dietele lor, deşi de cele mai multe ori e vorba de sarcinile, de dările ţării. Stăruie asupra nestatorniciei lor, trecerii lor dintr-o ţară în alta, „strecurării" lor în Transilvania, asupra imigrării lor continue. Aşa se explică de ce au ajuns să fie, deşi unii erau aici încă din secolul al nouălea, socotiţi numai toleraţi şi să nu aibă nicăieri un Pământ al lor, ba nici ţara nu şi-au numit-o cu nume propriu, ci Ardeal, că neamul românesc nicicând nu s-a ridicat din „obscura sa condiţie" în rândul Stărilor Transilvaniei. Da, s-au ridicat din rândurile lui şi demnitari, ca Iancu de Hunedoara, Matei Corvinul, Nicolae Olahul. Dar nu aceasta interesează, ci dacă neamul românesc a avut sau nu drepturi de Stare publică cum au avut celelalte naţiuni şi dacă a fost vreodată părtaş la puterea legiuitoare. Şi tocmai despre aceasta nu se găseşte nici o urmă în legile ţării. Nu e nici o lege pozitivă care să fi luat naţiunii române puterea legislativă? Nu i s-a luat niciodată pentru că niciodată n-a avut-o.

Cât priveşte religia românilor, profesorul se face forte să demonstreze că românii au fost de fapt catolici! Dacă la 893, când au venit ungurii în Dacia, românii erau creştini, erau catolici. Propovăduitorii în continuare, şi după schismă, au fost mai ales catolici, la 1437 românii dădeau dijmă episcopului catolic. Abia după căderea Constantinopolului au început să se apropie schismaticii de Ungaria, să practice schisma prin ţinuturile de margine ale Transilvaniei. Numai după dezastrul de la Mohács, din 1526, au putut să pătrundă în număr mai mare şi în Transilvania. Sub domnia lui Ioan Zápolya, a Isabelei şi a lui Ioan Sigismund apoi, cu războaiele civile şi turceşti toate s-au tulburat. Cu schimbările în celelalte religii din acest răstimp, de pe la sfârşitul secolului XVI au propagat schisma popii veniţi din provinciile turceşti. Aprobatele spun cu drept cuvânt că religia răsăriteană e tolerată *usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum*. În acele timpuri nimeni n-a socotit necesar să aducă în faţa Dietei recipierea credinţei greceşti. Căci după cum Statul civil al românilor a rămas mereu obscur, tot aşa nici religia lor răsăriteană n-a fost numărată între cele recepte, întrucât cei care o mărturiseau nici număr, nici statornicie, nici autoritate n-au avut pentru a vrea sau îndrăzni să stăruie pentru recipierea ei. N-au făcut nimic, s-au mulţumit să fie toleraţi, căci erau de atare condiţie că nici tratarea treburilor ţării nu era de competenţa lor. Şi dacă s-au găsit printre ei nobili, aceia socotiţi fiind la unguri, au urmat religia reformată sau unitariană, pentru receptarea acelora s-au străduit, nu s-au sinchisit prea mult de religia răsăriteană, aceea neaducând nici strălucire, nici greutate adepţilor săi.

Interesantă încheierea. La ce folos originea romană, Anonymus, frântura de diplomă de la Cluj-Mănăştur, nesigure? Mulţimea, cultura în creştere, sarcinile publice, protecţia celor mari au doar valoare. A vrut să scadă încrederea în primele, ca ea să fie pusă în acestea. Dar de a le remarca în vreun fel

din cuprinsul memoriului, de a trage acum din ele vreo îndreptăţire concretă nu dă nici un semn în toată pledoaria sa. Ce-i drept, e atât de înrădăcinată în mentalitatea timpului ideea dreptului avut sau dreptului câştigat, încât nici autorii memoriului nu se gândesc nici un moment să-şi întoarcă foaie, să revendice dreptul, tocmai pentru că nu l-au avut sau nu-l au cum li se cuvine.

Spre deosebire de întâmpinările săseşti, vedem, profesorul piarist admite prezenţa românilor, imponderabilă ce-i drept, în nordul Dunării, şi chiar în Transilvania şi înainte de venirea ungurilor şi, în condiţii de supunere, chiar o relativă continuitate prin acei bulgari-vlahi în care s-au amestecat şi rămăşiţe ale coloniilor romane.

Disertaţia n-are un răspuns din partea românească, desigur din simplul motiv că ea n-a fost imprimată, a rămas în manuscris. Abia în 1878 a fost semnalată de Hunfalvy, care o găsea eminentă pentru timpul său, din care nu puţin ar fi putut învăţa şi cei mai noi istorici maghiari (p. 4). A şi fost apoi publicată în două rânduri, într-un Anuar din 1906-1907 şi apoi republicată în 1931, text şi traducere. Cunoscută fiind n-ar fi rămas cu siguranţă fără răspuns. Combatanţii români ar fi avut ce combate!

Vor combate în schimb tezele puse în circulaţie publică. Argumentaţia, polemic sau nu, va lua tot mai mare amploare, va circula de acum nu numai în felurite memorii, înfruntări politice, va lua proporţii în scrierile istorice, cu aparat tot mai erudit, în Cronica lui Gheorghe Şincai, în Istoria lui Petru Maior, în scrierile istorice ale lui Ion Budai-Deleanu.

Vii polemici va stârni mai ales Istoria lui Petru Maior, care va apărea în 1812, ea însăşi aprig polemică, cu Sulzer, Eder, Engel, Kopitar şi alţii[16]. Se vor angaja în ea Damaschin Bojincă, Teodor Aron, Eftimie Murgu. Remarcabilă e mai ales intervenţia impetuoasă a lui Damaschin Bojincă când cu aparţia unei critici, sub anonimat (de fapt a lui Sava Tokoly), la Halle, în 1823, împotriva tezelor lui Maior. După ce se ridică împotriva cârtitorilor dinainte, defăimărilor, care nu stârnesc decât „greaţă fioroasă", Bojincă se face forte să combată pe recenzent, care „în tot modul sucindu-se se scremea (deşi fără temei) a arăta cum că dacoromânii nu sunt strănepoţii romanilor, ci ai slavilor". Mobilizează o serie lungă de autori români şi străini care le afirmă originile romane, demonstrându-le şi el, mai ales cu argumentele lui Maior, cu numele de român, cu limba, cu datinile, cu credinţele, cu superstiţiile lor, cu ocupaţiile, cu îmbrăcămintea, cu dansurile lor. Ba şi cu mâncările lor! „Toate aceste mai adevărate şi decât luceafărul mai luminate semne despre viţa şi urzirea românilor de la romani, se întăresc, ba cu totul se adeverează prin limba lor, care e mai toată latinească". Numai „pizma, ura şi răutatea... fierb în peptul Cârtitorului din

[16] Cf. Maria Protase, *Petru Maior*, Bucureşti, 1973, p. 173–200.

Halle", „pizma, ura şi toate pornirile pătimitoare asupra românilor"[17]. Reeditează însuşi, la Iaşi, în 1834, *Istoria* lui Maior.

Întreaga problematică a pornit irezistibil înainte, înfruntând toate adversităţile[18].

[17] Damaschin Bojincă, *Scrieri.* Selectate şi adnotate de Nicolae Bocşan, Timişoara, 1978, p. 5–23.

[18] V. pentru toate acestea mai larg Trócsányi Zsolt, *Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez*, Budapesta, 1978, p. 28–45.

SISTEMUL POLITIC AL PRINCIPATULUI

Pentru a ne putea pronunţa asupra valorii istorice a actului, pentru a putea decide dacă este un act progresist ori retrograd sau, şi mai bine, în ce măsură e progresist sau retrograd, trebuie neapărat să-l încadrăm istoric, să-i urmărim geneza, să-i stabilim locul şi funcţiunile în dezvoltarea istorică locală, să-l raportăm la ideile sociale şi politice ale timpului.

În lupta lor pentru ridicarea politică a românilor, militanţi politici români ai secolului al XVIII-lea trebuie să înfrunte înainte de toate o gravă moştenire a Principatului. Diploma leopoldină din 1691, noul statut politic al Transilvaniei, care avea să-i ţină loc de constituţie peste un secol şi jumătate, menţine întru totul sistemul politic al vechiului principat, întemeiat pe trei naţiuni, ungurii, secuii şi saşii, şi patru religii „recepte", catolică, calvină, luterană şi unitariană, întărind naţiunile şi religiile constituţionale în privilegiile şi prerogativele lor private, publice sau politice, ea nu pomenea în schimb, cu nici un cuvânt poporul român şi religia lui ortodoxă. Dar menţinea întru totul legiuirile Principatului, Aprobatele şi Compilatele, care le excludeau, declarându-le doar „tolerate".

Autorii memoriului, angajând lupta cu trecutul, vedem că pun în centrul atacurilor lor sistemul politic al Transilvaniei. Atacă cu deosebire codul de legi *Approbatae Constitutiones,* votate în 1653, termenii în care ele exclud naţiunea română şi religia ei ortodoxă de la cetăţenie şi de la drepturile publice sau politice, considerând textele lor principalul vinovat de această excludere.

Aprobatele, codificând legile ţării[1], într-adevăr, reafirmau cu tărie „sistemul" ei politic. Ele reafirmau uniunea celor trei naţiuni şi exclusivitatea

[1] Ele au fost codificate de o comisie de 12 membri, mai ales din cadrul judiciar, în frunte cu Ioan Bethlen, comitele suprem al comitatului Turda. Au fost adoptate apoi de dieta din ianuarie 1653, din Alba Iulia.

puterii lor politice. „Ţara constă din trei naţiuni"[2] – se exprimă ele. În textul lor, cele trei naţiuni jură din nou să-şi fie de ocrotire şi ajutor pe orice cale şi în orice chip. Iar cele patru religii recepte – hotărăsc încă o dată – să fie ţinute şi de acum încolo *in perpetuum pro receptis*; tot aşa şi constituţiile ţării *(Ország Constitutioi)*, adică legile votate de diete şi uniunile *(uniok)* făcute în repetate rânduri[3].

Cum s-a ajuns la acest sistem?

Înainte de toate de când e uzuală în genere noţiunea de naţiune în sens politic în Transilvania?

În mod curent se porneşte de la 1437, de la faimoasa *unio trium nationum*. Dar e destul să aruncăm o privire asupra textului uniunii de la 1437, ca să aflăm că în el nu apare termenul de naţiune. Uniunea frăţească *(fraternam unionem)* o fac *Nobiles, Saxones şi Siculi*. Partenerii uniunii se numesc doar părţi[4]. Aşa se numesc şi în reafirmarea uniunii, de la Turda, în 1438[5]. În termeni asemănători se exprimă şi textele „congregaţiei generale" din 1459, de la Mediaş: *universi nobiles, siculi et saxones*[6]. E obişnuit termenul de universitas: *universitas siculorum, universitas saxonum*. Termen pe care şi-l aplică şi ţăranii răsculaţi la 1437 în convenţia lor cu nobilii: *universitas hungarorum et valachorum*.

Termenii de la 1437 sau din reînnoirile următoare ale uniunii continuau pe cei tradiţionali. Încă la 1289 regele Ladislau vorbeşte de *nobiles Vungaros, Saxones et Syculos partis Transsiluanae*[7], desigur în înţeles de nobili ungari. În 1291 regele Andrei, într-un act, stabilea raporturi între nobili şi saşi. În altul se sfătuia cu nobilii, secuii şi saşii[8]. La 1344 regele Ludovic aplanează neînţelegerile în jurul dijmelor dintre episcopul Transilvaniei şi nobilii, secuii şi saşii[9]. Actele regale se ocupă mereu de saşi, de secui şi mai ales de nobili. Nu-i numesc însă nicicând naţiuni.

Termenul de trei naţiuni şi încă în forma de *Universitas trium Nationum Transylvanicarum, Nobilium videlicet, Siculorum atque Saxonum*, îl întâlnim

---

[2] „Három Nemzetböl állván az ország"... „ez Haza három Natiókból állván". *Approb. Const.*, p. III, tit. I, art. 1, tit. XIX, art. 14.

[3] *Idem*, p. I, tit. I, art. 2.

[4] ...„harum trium parcium, ut puta Nobilium, Saxonum, vel Siculorum... inter partibus suprascriptis Nobilium, Saxonum et Siculorum, pars partem in subsidium invocaverit"... *Hurmuzaki-Densuşianu*, I/2, p. 621–622.

[5] „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", XII (1874), p. 85–86.

[6] *Székely oklevéltár*, I, p. 182–183. *Hurmuzaki-Densuşianu*, II/2, p. 120–123.

[7] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 161.

[8] *DIR Trans.*, XIII/II, p. 361–365, 369.

[9] ...„inter... et universos nobiles, Syculos et Saxones partis Transilvane"... *DIR Trans.*, XIV/IV, p. 629.

mai întâi în rânduielile militare ale lui Matei Corvinul pentru Transilvania, datate 26 aprilie 1463. Dar asupra autenticităţii actului s-au ridicat îndoieli. El a putut suferi şi interpolări, iar originalul nu i se cunoaşte[10]. Pe cei trei parteneri ai uniunii îi găsim numindu-se pe sine naţiuni în textul dietei din 1506, de la Sighişoara. Hotărârile sunt luate aici de *tres nationes, Nobiles videlicet, Siculi et Saxones*. Expresia de *tres nationes* în text e generală.

Tripartitul, prezentat în dieta din 1514, totuşi nu cunoaşte noţiunea, vorbeşte de nobili, de popoare, de obşti *(quod nullus populus, et nulla universitas)*, de Siculi, dar nu de naţiuni. Nu apare încă nici în actele regale. Dar reapare în actul nobililor şi secuilor de la 1524 sub expresia *omnes tres Naciones*[11]. Şi apoi în actele dietale ale Transilvaniei, succesiv în anii 1528, 1529, 1535[12]. La 12 octombrie 1540, Ştefan Mailat, căpitanul Transilvaniei, şi el convoacă la Tg. Mureş *generalis congregatio... trium Nacionum*[13].

Cu stabilirea Principatului s-a stabilit definitiv şi noţiunea de trei naţiuni, fie că i se adaugă sau nu şi alte determinante, *universitas, regnicolae* sau altele. Cu apariţia limbii maghiare în textele dietale, expresiei de *natio* îi corespunde *nemzet, nemzetség*. Cele trei naţiuni sunt nobilii, secuii şi saşii *(Nobiles, Siculi et Saxones* sau *nemesek, székelyek és szászok)*.

Stabilindu-se cele trei naţiuni, ele îşi delimitează treptat şi teritorii proprii în cadrele ţării, îşi împart ţara în trei, naţiunea nobilimii atribuindu-şi Comitatele, secuii Pământul sau Ţara Secuilor *(Terra Siculorum, Székelyföld)*, saşii Pământul Regesc *(Fundus Regius, Königsboden)*.

Sistemul stabilit, în aparenţă simplu, se complică însă când încercăm să stabilim înţelesul şi cuprinsul noţiunii de naţiune.

Care este înţelesul naţiunii aici?

În limbajul medieval termenul de *natio* apare cu sensuri foarte diverse. După cunoscutul *Glosar de latină medievală* al lui Du Cange, poate avea înţelesul de „naştere", *nativitas, generis et familiae conditio, de agnatio, cognatio, familia. Nationes* poate corespunde şi cu *plebeii. Natio* mai poate avea şi înţelesul de *regie, païs, contrée*. Naţiunea, iniţial poate fi legată deci de naştere, de neam în înţeles restrâns de descendenţă, de calitate, de neam în înţeles etnic sau teritorial. Cuvântul derivă doar din *nascor* „a se naşte", care este deci aplicabil în toate aceste sensuri.

---

[10] *Hurmuzaki-Densuşianu*, II/2, p. 146–148. *Székely oklevéltár*, I, p. 199.

[11] *Székely oklevéltár*, III, p. 327.

[12] „Universitas Trium Nacionum, Nobilium, Siculorum et Saxonum... universitatem dominorum trium Nacionum... ab omnibus trium nationum hominibus". *Hurmuzaki-Densuşianu*, II/3, p. 628–629. *Monumenta Comitialia Regni Hungariae*, I, p. 224–225, 235.

[13] *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, I, p. 47 (în continuare se va cita *Mon. Com. R. Trans.*).

Termenul de *nationes* devine foarte obişnuit în universităţile medievale. În universităţi, studioşii se împărţeau mai întâi în patru naţiuni. Cele patru naţiuni constitutive ale Universităţii din Paris, de pildă, erau: *Franciae, Picardiae, Normanniae, et Germaniae, que olim Angliae dicebatur*. În privilegiile ei din 1384, Universitatea din Viena se împărţea în *quatuor partes, quas solitum est Nationes vocari, ad instar Parisiensis studii*, anume în naţiunile *Australium, Renensium, Ungariae et Saxonum*. Dar apoi naţiunile s-au înmulţit mereu. La Universitatea din Padova, de pildă, un act din 1559–1560 pomeneşte o serie întreagă de nationes: *Alemana, Boema, Polona, Ungara, Provincialis, Borgunda, Anglica, Hispana, Cypra, Scota, Romana, Sycula, Anconitana, Lombarda, Mediolana, Tuscha, Veneta, Tarvisina, Furlana, Dalmata, Pedemontana*[14]. Alte acte înscriu şi alte naţiuni. Aici, acum, naţiunile au evident un sens etnic-teritorial.

În Transilvania termenul de *natio* este o apariţie rară. În secolul al XIV-lea îl întâlnim o dată. Anume, în 1337 regele Carol Robert se adresează *iudici, iuratis et universis senioribus ac populis Saxonicae nationis de Byztricia et ad Byztriciam pertinentibus*[15]. E vorba, evident, de oameni de neam săsesc, în înţeles etnic. Altfel, popoarele sau neamurile în documentele Transilvaniei sunt calificate *gens* sau altfel. Mai obişnuit însă apar doar simplu, cu numele lor, fără vreun calificativ.

Termenul de naţiune în Transilvania se atribuie naţiunilor în mod curent în secolul al XVI-lea, desigur sub influenţă cărturărească, umanistă, într-un timp deci când el avea un cuprins în genere etnic-teritorial. S-a atribuit totuşi nu numai saşilor şi secuilor, ci şi nobilimii luate separat. Semn că termenul nu-şi pierduse încă nici sensul calitativ, de om de neam. Desigur, şi în universităţi mai avea încă şi un sens calitativ: studiosul era şi el destul de obişnuit om de neam, nobil, sau cel puţin ţinea să se distingă prin calitatea lui superioară de cărturar. Termenul circulă totuşi în genere în sens etnic-teritorial. Cum s-a aplicat totuşi nobilimii ca fiind corp aparte rămâne deci să mai fie explicat. Deocamdată să primim realitatea ca atare.

Noua noţiune, naţiunea, aici se introduce deci cu un îndoit sens, unul social-juridic, altul etnic-teritorial.

Care este conţinutul social-juridic al celor trei naţiuni?

Răspunsul ni-l dau textele repetatelor înnoiri ale uniunii celor trei naţiuni. Ni-l dă mai întâi chiar actul uniunii de la 1437. Cele trei părţi contractante au făcut atunci „unirea frăţească" pentru a se ajuta una pe alta ori de câte ori s-ar abate vreo „năvală" duşmană, vreun atac sau vrăjmăşie de orice fel asupra

[14] A.Veress, *Fontes Rerum Hungaricarum*, I, p. 178.

[15] *DIR Trans.*, XIV/III, p. 421, 589. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 486.

vreuneia din ele. Acest prim act invocă doar împrejurări grave, *arduas causas*, împotrivire tuturor duşmanilor ţării, fără vreo precizare[16]. Dar ca urmare a uniunii făcute, în ianuarie 1438 nobilii şi secuii din tabăra de la Cluj chemau în ajutor grabnic pe saşi „pentru stârpirea nelegiuiţilor ţărani" *(ad extirpandos infideles rusticos)*[17]. Iar convenţia dintre nobili şi saşi din tabăra de la Turda, din 2 februarie 1438, care reafirma uniunea, mărturiseşte clar: la Căpâlna nobilii, saşii şi secuii s-au întrunit să se sfătuiască cum să apere „aceste părţi" (Transilvania) „împotriva cutezanţei şi răzvrătirii blestemaţilor de ţărani prin strivirea şi nimicirea lor" şi „împotriva năvalelor cumpliţilor turci". Nobilii cu saşii fac din nou „această unire şi frăţie" *(unionem et fraternitatem)* ca nobilii să alerge în ajutorul saşilor dacă ar fi atacaţi de turci, iar saşii „să alerge degrabă împotriva duşmanilor şi potrivnicilor nobililor, mai ales ca să zdrobească cutezanţa blestemaţilor de ţărani" *(ad conterendum nefandissimorum rusticorum proterviam)*[18]. E limpede: uniunea e provocată de răscoala ţăranilor şi se îndreaptă în primul rând împotriva ţăranilor. Sensul ei este, deci, în primul rând, intern, social, de clasă, şi numai în al doilea rând extern, de apărare împotriva turcilor. Actul nici nu e prilejuit de vreo năvală turcească, şi împotriva turcilor erau ridicaţi doar şi ţăranii.

Sensul social al uniunii îl clarifică apoi tot mai bine reînnoirile ei succesive. Acestea nu se mai îndreaptă direct împotriva ţăranilor, se ridică tot mai des împotriva tuturor soiurilor de „răufăcători", adică pentru apărarea ordinii interne. Părţile contractante sunt preocupate însă cu deosebire de menţinerea şi apărarea libertăţilor şi privilegiilor lor. În adunarea lor de la Mediaş, din 1459, nobilii, secuii şi saşii, reînnoind uniunea, se leagă să-şi apere împreună toate prerogativele, libertăţile şi privilegiile vechi câştigate de predecesori, să se ridice împotriva oricui ar încerca să strice uniunea sau să i se împotrivească în vreun fel, să se apere chiar împotriva baronilor şi magnaţilor trimişi de rege, dacă ar abuza. Abia în al şaselea articol vorbesc de apărarea împotriva turcilor. Şi nici în acesta nu uită să pună alături primejdia internă, luptele şi duşmăniile dinăuntru[19].

„Naţiunile" unite deci categoric nu cuprind şi pe iobagi, se constituie doar tocmai împotriva lor, prin opunerea privilegiaţilor celor neprivilegiaţi. Separaţia, opoziţia tocmai se adânceşte mereu, pe măsură ce se agravează iobăgia, pe măsură ce creşte antagonismul dintre clase.

Dar ceea ce complică şi mai mult raporturile este înţelesul politic care se dă celor trei naţiuni.

---

[16] *Hurmuzaki-Densuşianu*, 1/2, p. 621–622.

[17] *Ibidem*, p. 636.

[18] „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", XII (1874), p. 85–86.

[19] *Hurmuzaki-Densuşianu*, II/2, p. 120–123.

Încă în secolul al XVI-lea cele trei naţiuni se identifică cu Stările. Textul dietei din 1552, puterile politice constituite le cuprinde sub expresia: *omnes status et ordines regni Transsilvaniae*[20]. Iar al Dietei din 1554 se exprimă şi mai precis: *ordinum et statuum trium nationum regni Transylvaniae*[21]. Dieta din Cluj, de la 1603, se adresează împăratului sub semnătură: *Universitas statuum atque ordinum trium nationum Transsilvaniae*[22]. În textele dietale se încetăţeneşte definitiv expresia *Status et Ordines*, care se va traduce mai târziu în ungureşte cu *Karok és Rendek*.

Cele trei naţiuni devenind puterea politică în stat, conţinutul lor politic în mod firesc se restrânge la clasele stăpânitoare alcătuitoare ale statului. La viaţa publică, la funcţiunile statului, participă, desigur, membrii naţiunilor politice. Dar puterea politică se exercită ierarhic, purtătorii ei sunt reprezentanţii proeminenţi ai naţiunilor politice, *Proceres, Magnates, Domini, Urak*. Ei deţin funcţiile înalte în stat, participă personal la dietă, ţin chiar oaste personală. Naţiunea nobililor e organizată în comitate, a secuilor şi saşilor în scaune. Comitatele, scaunele, oraşele participă la Dietă prin reprezentanţi. Dar aceştia sunt, obişnuit, nobili sau patricieni fruntaşi. Nobilimea de rând, nobilimea mică sau cetăţenii oraşelor populează, obişnuit, doar funcţiile de rând, apar doar în organele comitatelor, scaunelor, oraşelor şi rar sau deloc în diete. Viaţa politică, dietele sunt dominate de nobilime. Comitatul, transformat de mult din regal în nobiliar, reprezentat în Dietă se va numi şi el „nobilul comitat". Naţiunea secuiască însăşi, ca să nu fie prejudiciată în calitatea sa de naţiune politică, se va numi treptat *Nemes Székely Nemzet*. Ce-i drept, pe secui încă Tripartitul îi califică *nobiles privilegiati* (p. III, tit. IV), totuşi nu puteau fi confundaţi simplu cu nobilii, care constituiau o naţiune aparte, naţiunea principală. Mai ales după răscoala lor din 1562 erau suficiente motive pentru a întrebuinţa mai rar calificativul. Doar mai târziu devine obişnuit. Reprezentanţii naţiunii săseşti vor fi cinstiţi cu calificativul de *Domini Saxones, Szász Urak*. Reprezentanţa ţării, Dieta însăşi va fi calificată *Nemes Ország*.

În înţeles social-politic deci naţiunea se restrânge, îngustează viaţa politică la trei naţiuni, şi mai precis la clasele lor suprapuse. Cât priveşte pe români, naţiunile politice includeau nobilimea română în naţiunea nobililor, dar lăsau pe dinafară pe nenobili şi, firește, iobăgimea.

Dar, ceea ce ne interesează cu deosebire, cum evoluează aici celălalt sens, etnic-teritorial al naţiunii, cum se ajunge ca trei popoare să constituie sistemul politic, să-şi atribuie şi să împartă între ele întreg teritoriul ţării?

---

[20] *Mon. Com. R. Trans.*, I, p. 404.

[21] *Ibidem*, p. 514.

[22] *Ibidem*, V, p. 225.

Naţiunile secuilor şi saşilor au de la început şi înţeles etnic. În limbajul comun, când se spune secui şi saşi trebuie înţeleşi chiar secui şi saşi. Juridic, însă, sub calificativele de secui şi saşi puteau fi cuprinşi şi alţi supuşi ai aceleiaşi Stări sau ai aceluiaşi statut. Pământul Secuiesc şi Pământul Săsesc erau sigur înţelese cu toţi locuitorii lor, şi cu cei de alt neam. Sub raportul obligaţiilor publice, fiscale sau militare, aşa trebuie înţelese şi naţiunea secuiască şi naţiunea săsească. Nu tot aşa trebuie înţelese sub raportul beneficiilor sau drepturilor publice; de acestea beneficiază doar secui şi saşi.

Sunt mai greu de făcut distincţii etnice în cadrele primei naţiuni, a nobililor. Ea cuprindea iniţial şi trebuia să cuprindă şi acum pe toţi nobilii, fără deosebire de naţionalitate. Şi textele rar îi califică naţional. Nici calificativul de *hungarus* sau de *nobilis hungarus* nu ne dă siguranţa că e numaidecât vorba de un ungur de neam; poate însemna şi numai nobil al regatului ungar. Nu se poate afirma că în textul actului regal din 1289 *per universos viros religiosos, nobiles Vngaros, Saxones et Syculos partis Transsilvanae*[23] e vorba numai de nobili unguri de neam, chiar dacă ar fi vorba de aceeaşi religie catolică. Dar noţiunea îşi are cel mai adesea, fireşte, şi sensul etnic, sens care va transforma până la urmă chiar naţiunea nobililor în naţiune maghiară.

Evoluţia naţiunii nobililor în acest sens a fost favorizată de mai multe împrejurări.

Nobilimea Transilvaniei e de la început, fie în urma cuceririi sau expansiunii, fie în urma preferinţei regilor ungari de a ridica la rang nobiliar elemente maghiare de neam, în cea mai mare parte maghiară şi catolică. Nobilimea ridicată din alte neamuri e mai întâi nobilime ungară. Mai puţină însă, ridicată treptat, catolicismul fiind condiţie de ridicare, mai ales nobilimea donatară sau stăpână feudală trece la catolicism, treptat se asimilează, sfârşind prin a deveni şi etnic maghiară – cum s-a întâmplat şi în Slovacia de pildă.

E favorizată de faptul că celelalte două „naţiuni" au la începuturile lor conţinut etnic şi continuă să păstreze un temei etnic şi în evoluţia lor ulterioară, chiar în evoluţia politică. Aceasta, desigur, şi pentru că erau în masa lor, în principiu, şi în cea mai mare parte şi practic, libere.

E favorizată însă cu deosebire de evoluţia noţiunii de naţiune sau de neam în genere. Nobilimea s-a numit de la început pe sine naţiune într-un sens întârziat al termenului. Noţiunea de naţiune propagată prin umanism şi apoi prin Reformă vine ca un rezultat al evoluţiei social-economice din ţări mai avansate, poartă cu sine germenii naţiunii burgheze. Reforma mai ales, propagând limba naţională, i-a dat un imbold puternic în sens naţional.

[23] Zimmerman-Werner, *op. cit.*, I, p. 161.

În faţa înţelesului de acum al noţiunii, nobilimea se numeşte naţiune prea impropriu. Continuă să se menţină totuşi în sens politic, ca politic necesară. Dar caută să evite confuzia. Treptat expresia şi dispare, nu o mai întâlnim sub forma de *natio nobilium* sau *nemes nemzet*, naţiunea nobililor apare doar sub numele de nobili sau nobilime, ori sub noţiunea de comitate sau „nobile comitate".

Începe în schimb să se adapteze şi naţional, să se numească şi naţiune maghiară *(nato hungarica, magyar natio, magyar nemzet)*. Mai întâi noţiunea e folosită mai curând în sens etnic, aplicată poporului maghiar, alături de alte popoare. Ba *universitas hungarorum et valachorum* designează chiar pe ungurii şi românii din afara privilegiilor. Dar începe curând substituirea şi în sens politic sau constituţional. Sasul Reychersdorffer în *Chorographia Transylvaniae*, din 1550, spune că ţara se împarte în trei naţiuni, avându-şi fiecare teritoriul propriu: *saşii, secuii şi ungurii*[24]. Într-un fel asemănător se exprimă şi Verancius (Verancsics) pe la jumătatea secolului: trei naţiuni locuiesc Transilvania, secuii, ungurii şi saşii. Ţara însăşi e împărţită între trei naţiuni, secuii şi saşii având scaunele secuieşti şi săseşti, ungurii comitatele[25]. Dieta din 1551 cere ca voievodul să fie ridicat *ex nacione Hungarica*, înţelegând din nobilime, dacă nu chiar din neamul unguresc. Rămâne însă faptul, naţiunea e *hungarica*. Cere, de asemenea, ca toate beneficiile şi slujbele, atât ale cetăţenilor cât şi ale oraşelor, să se dea *ungurilor* (nobililor unguri sau nobililor ungari?). Dieta din 1556 vorbeşte de ruperea în două a neamului unguresc *(magyar nemzet)*, prin separarea Transilvaniei de Ungaria. Cea din 1578 vorbeşte de greci şi alte neamuri. Cea din 1588 de neamul ţigănesc *(czigány nemzetség)*. Episcopul Demetrius Náprágyi, la 1602, în memoriul asupra stării Transilvaniei, se exprimă şi el: *Dividitur tota Transilvania in tres nationes: Saxones, Siculos et Hungaros*. Despre Hungari spune că au nouă comitate, iar ca religie sunt mai toţi ariani şi calvini[26]. Sub *Hungari* şi Naprágyi, ca şi Reychersdorffer sau Verancius înţeleg, desigur, pe unguri în genere, dar ca naţiune politică evident naţiunea nobililor. În Aprobate apoi prima naţiune se numeşte fără echivoc de repetate ori *Magyar Natio, Magyar nemzet*. Aşa apare şi în jurămintele principilor Gheorghe Rákóczi I şi al II-lea şi al lui Francisc Rákóczi la înscăunare[27].

---

[24] „Eadem prouincia in tres diuiditur nationes"... *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellata...*, Viennae Austriae, 1550, f. 3.

[25] „Natio eam triplex incolit: Siculi, *Hungari*, Saxones"... *Monumenta Hungariae Historica*, II, *Scriptores*, vol. II, p. 143, 150.

[26] *Mon. Com. R. Trans.*, III, p. 163, 166.

[27] *Approb. Const.*, de pildă, p. I, tit. 1, art. 5, tit. IX, art. 1, p. II, tit. I, art. 5, 6, 7, tit. VII, art. 1.

Cele trei naţiuni numindu-se unguri, secui şi saşi, şi cele trei părţi în care şi-au împărţit ţara se vor numi şi *Pământul Ungurilor*, Pământul Secuiesc, Pământul Săsesc.

Cu progresul în sens naţional al naţiunii se simte tot mai mult nevoia constituirii şi a unei naţiuni maghiare alături de cea a secuilor şi saşilor. În naţiune maghiară se transformă astfel naţiunea nobililor, evident în virtutea faptului că nobilimea era acum sau devenise în proporţii covârşitoare maghiară.

Atât numai că numele de naţiune maghiară, în ciuda evoluţiei naţiunii spre naţional din limbajul comun, în limbajul politic este o apariţie mai rară. El, desigur, prejudicia conţinutul iniţial şi prezent, nobiliar încă, al naţiunii, conţinutul ei politic, preponderenţa covârşitoare a nobilimii în viaţa politică a ţării tocmai prin această calitate a ei. Chiar dacă naţiunea maghiară se concepea şi ca etnie maghiară, era concepută în raporturile sociale existente, conţinutul ei politic rămânea tot nobiliar.

Dar, cum obişnuit se întâmplă, distincţiile nu sunt clare. Între sensurile noţiunilor în evoluţia lor nu se pot face delimitări precise. Sensuri diferite trăiesc, evoluează alături, se încalecă, se confundă, sunt adesea inseparabile. Sensurile social-politice se împletesc cu cele etnic-naţionale, complicând considerabil evoluţia raporturilor dintre clase şi popoare în Transilvania. Echivocul, polivalenţa, fluidul noţiunii de naţiune îngăduie naţiunilor politice mânuirea ei după împrejurări, după nevoi.

Politic, cele trei naţiuni îşi reînnoiesc mereu unirea, îşi strâng mereu rândurile. Le obligă la aceasta nevoia asigurării dominaţiei politice şi sociale, adâncirea separaţiilor de la care a pornit, agravarea iobăgiei. Le obligă şi noua lor situaţie. Constituindu-se Principatul, nobilimea nu mai are în spatele ei totalitatea nobilimii ungare şi nici puterea regală, are tot mai mult nevoie de sprijinul celorlalte două naţiuni. Iar pe acestea le obligă preponderenţa puterii nobilimii pe care se întemeia Principatul. Disensiunile, rivalităţile, luptele dintre cele trei naţiuni trebuie să se reducă, să se supună unei ardente necesităţi.

Din Reformă, care a frământat şi Transilvania decenii de-a rândul, cele trei naţiuni şi-au durat noi temeiuri. Reforma venea nu numai să dea un puternic imbold sensului naţional al naţiunii, dar şi să-i dea noi temeiuri religioase. Din religia comună a popoarelor constitutive ale celor trei naţiuni, care era până aici catolicismul, s-au desprins încă trei, recunoscute treptat şi ele de dietele ţării. Dieta din Turda, din iunie 1564, recunoştea ca libere şi îndreptăţite religiile de Cluj şi de Sibiu[28], adică pe cea calvină şi cea luterană. E recunoscută apoi şi cea unitariană. Dieta din 1572, recunoscându-le pe toate trei, interzicea orice

[28] *Mon. Com. R. Trans.*, II, p. 231–232.

altă inovaţie religioasă[29], adică punea capăt înmulţirii religiilor născute prin Reformă. Cu aceasta se stabileau la patru religiile legale, catolică, calvină, luterană şi unitariană, care cu termen latin se vor numi apoi *receptae*. Dieta din 1595 le numeşte aşa *(recepta religiok)*. Ele erau religiile celor trei naţiuni etnice, ale ungurilor, secuilor şi saşilor.

Drepturile publice sau politice sunt condiţionate acum şi de religiile primite. Sistemul politic se completează, se definitivează, se aşază de acum pe trei naţiuni şi patru religii recepte.

[29] *Ibidem*, p. 528.

GENEZA NOŢIUNII DE „NAŢIUNE ROMÂNĂ" ÎN TRANSILVANIA

Cum apare şi cum evoluează în cadrele acestui sistem o noţiune de naţiune română?

În Transilvania distincţiile, diferenţierile sociale sunt mereu dublate cu distincţiile, diferenţierile dintre popoare. Procesul de evoluţie socială aici se întreţese şi cu un proces de evoluţie naţională. Aici, asuprirea sau lupta socială se împleteşte mereu şi cu o asuprire sau o luptă naţională. Prin natura subiectului trebuie să urmărim aici acest al doilea proces.

De la început se fac mereu distincţii între cele trei popoare care au dat numele celor trei naţiuni politice ale Transilvaniei. Dar distincţiile cele mai mari se fac între români şi ele.

Elementele care-i disting pe români sunt nenumărate. Ei apar în documente de la început cu instituţii proprii, cu voievozii sau cnejii lor, cu organizaţii, cu autonomii proprii, cu un drept românesc, care se prelungesc şi sub stăpânire feudală. Sunt răspândiţi pe întreg teritoriul ţării, dar apar şi cu teritorii distincte, cu districte, cu ţări proprii.

Se disting adesea şi economic, în resursele vitale, în ocupaţii, în felul de viaţă. Mare parte din ei trebuie să fructifice dealul, muntele, să îmbine în proporţii distincte agricultura cu creşterea vitelor, cu păstoritul, cu păstoritul specific al oii. Reduşi adesea la locuri mai dezavantajate economic, sunt expuşi la diferenţieri vădite de vecinii lor. Trebuind să trăiască în genere în afara zidurilor oraşelor şi a organizaţiilor lor meşteşugăreşti, trebuie să practice mai mult meserii săteşti. Sunt prezenţi cu deosebire în industriile din afară, în minerit, fierărit, arămărit.

Social, sunt scăzuţi în nobilimea proprie. Nobilimea lor, nobilimea stăpână feudală cu deosebire, asimilându-se treptat, se confundă în nobilimea maghiară. Românească în masa ei rămâne doar boierimea Făgăraşului şi nobilimea de

rând sau nobilimea mică. Tot cu asemenea nobilime se face şi împrospătarea nobilimii românești. Marea masă a românilor cade în iobăgie, în aşa măsură încât român, cu timpul, în limbajul comun devine aproape sinonim cu iobag. Este iobăgită sau în curs de iobăgire şi o bună parte a românilor liberi de pe Pământul Crăiesc. Aici distincţia e şi mai clară: saşii (oficialitatea lor) iobăgesc pe români. Şi încă o distincţie: aici, spre deosebire de restul ţării, românii sunt supuşi la dijmă bisericească, şi nu faţă de biserica lor, ci faţă de preoţimea săsească.

Dar chiar în cadrele iobăgiei comune, românii se disting adesea şi prin sarcini proprii iobăgeşti. Ei, nefiind catolici, principial nu sunt supuşi la dijmele bisericeşti, au adesea şi daturi specifice, distinctive, legate de creşterea vitelor, de păstorit, ca quinquagesima, tretina şi altele. Voievozii, cnejii au şi ei adesea sarcini distincte, daturile lor. Preoţii români, spre deosebire de ai confesiunilor constituţionale, sunt în cea mai mare parte categorie dependentă, au şi scutiri, dar şi sarcini, daturi specifice.

Documentele fac şi ele adesea distincţii. Hotărâri, înăspriri de pedepse se adresează uneori direct românilor, incriminaţi mai mult decât alţii.

Dar mai presus de toate, românii se deosebesc etnic, ca origine, limbă, obiceiuri, credinţe, îmbrăcăminte etc. Ei fac parte din familia popoarelor romanice, se disting categoric de popoarele conlocuitoare. Sunt legaţi de totalitatea poporului român dinspre Răsărit, spre deosebire de unguri, de pildă, care prelungesc masa poporului lor din Apus.

La distincţia etnică se adaugă distincţia lor religioasă. Ei sunt credincioşii religiei ortodoxe, care-i desparte categoric de catolicismul adoptat de celelalte popoare ale ţării. Cad în cealaltă mare zonă religioasă, nu numai distinctă, ci şi adversă, care-i leagă de masa mare a poporului român, de aceeaşi credinţă, şi de lumea ortodoxă. Ierarhic chiar, ei sunt supuşi mitropoliei Ţării Româneşti, şi prin ea Patriarhiei din Constantinopol, spre deosebire de catolici, care gravitează spre scaunul papal. S-a creat aici nu numai o deosebire între confesiuni, ci şi o opoziţie între „creştini" şi „schismatici". Separaţia se menţine în aşa măsură că în raport cu catolicismul celorlalte popoare, ortodoxia rămâne religia distinctivă a românilor, „legea românească". Rezistând şi Reformei, ea rămâne legea românească şi în raport cu confesiunile nou-născute de pe urma ei.

Drept urmare a acestor distincţii şi orientări, românii se disting şi cultural, sunt legaţi de cultura comună românească, legată, la rândul său, de cultura bizantino-slavă, spre deosebire de a celorlalte popoare de aici, legată de cultura apuseană.

Tot acest complex de elemente distinctive întreţine o conştiinţă de „neam românesc", prezentă mereu în procesul de devenire istorică.

Remarcabil textul lui Bonfini: „înecate sub valul de barbari, ele (coloniile şi legiunile romane din Dacia) totuşi mai exală limba romană, şi ca să nu o părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atâta îndârjire, încât îi vezi că luptă nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieţii cât a limbii. Căci cine nu s-ar minuna – dacă ar sta să socotească desele puhoaie ale sarmaţilor şi goţilor, şi de asemenea ale hunilor, vandalilor şi gepizilor şi incursiunile germanilor şi longobarzilor – că s-au mai păstrat încă până acum la daci şi geţi rămăşiţele limbii romane?"[1] Conştiinţă manifestată şi cultural de la primele texte româneşti şi pe o latură şi pe cealaltă a Carpaţilor[2]. Studiile mai noi caută să surprindă cultural existenţa unei conştiinţe a romanităţii, premergătoare cronicarilor şi chiar umaniştilor[3]. Umaniştii şi ei, vorbind de descendenţa romană a românilor, nu arareori spun că ei, românii, se numesc pe sine romani (prin numele lor de români), ei o cred, ei se mândresc cu ea[4]. Fapt este că scriitori bizantini, umanişti cultivă deopotrivă ideea că românii sunt descendenţii coloniilor romane din Dacia, că numele lor continuă numele romanilor, limba lor limba latină. Exemple pot fi citate nenumărate. Romanitatea românilor în lumea umaniştilor, străini sau indigeni, italieni, poloni, unguri, saşi, e de circulaţie generală[5]. Ca şi noţiunea de Dacia[6]. Originile romane, latinitatea limbii, conştiinţa romanităţii, deplin conştient sau virtual în numele lor trebuie să fi fost o realitate şi la români. Ar fi fost cel puţin ciudat ca numai ei să nu ştie, să nu fie mândri de ceea ce toată lumea umanistă ştia despre ei.

Dar cum se iveşte noţiunea de naţiune română şi în ce înţeles?

În textele documentare şi cronicăreşti mai vechi şi românii apar mai obişnuit sub numele de români (valachi). Iar când sunt calificaţi, sunt numiţi populus, gens, ca şi alte popoare. Sunt puşi în rândul lor obişnuit fără vreo subordonare

---

[1] *Călători străini despre Ţările Române*, Bucureşti, 1968, vol. I, p. 483.

[2] Manifestare urmărită de Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti. Român-românesc în textele româneşti din veacurile XV–XVII*, în „Studii", 17 (1964), nr. 5, p. 967–1000.

[3] Vezi Şerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 1, 1965, p. 15–24. Iar acum lucrarea amplă a lui Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, 282 p.

[4] Cancelarul Transilvaniei Wolfgang Kowachoczy, un umanist şi el, cu studii în Italia, în scrierea sa *De administratione Transylvaniae Dialogus*, din 1584, punând în discuţia lui Philodacus şi Eubulus problema descendenţei romane, pune în gura lui Philodacus afirmaţia că *românii se fălesc* cu ea şi că limba lor cuprinde aproape mai multă latină decât limba italiană. A. Veress, *Cancelarul Wolfgang Kowachoczy despre Români*, în „Revista Istorică", XIV (1928), p. 35. Sau Verancius: „nec ipsi Valacchi utuntur qui se Romanos nominant". *Mon. Hung. Hist.*, II, *Scriptores*, vol. II, p. 126.

[5] Armbruster, *op. cit.*

[6] Idem, *Evoluţia sensului denumirii de Dacia*, în „Studii", 22 (1969), p. 423–444.

calitativă. De pildă, în 1291 Andrei al II-lea ţinea la Alba Iulia adunare cu „toţi nobilii, saşii, secuii şi românii din părţile Transilvaniei" *(universis nobilibus, Saxonibus. Syculis et Olachis in partibus Transilvanis)*[7]. Un act de danie al regelui Sigismund pentru banul Severinului din 1387 despre românii răsculaţi se exprimă: *gentem grandem Olachalem*[8].

Termenul de naţiune li se aplică şi lor, ca şi naţiunilor politice, numai în secolul al XVI-lea. Dar nu li se aplică deloc cu aceeaşi consecvenţă. Şi nu li se aplică decât în sens etnic. Evident, pentru a nu pune şi naţiunea română în vreun fel în rândul naţiunilor politice.

Reychersdorffer, după ce spune că Transilvania e locuită de trei naţiuni, saşii, secuii şi ungurii, adaugă apoi pe români, ca locuitori răspândiţi în întreaga ţară, simplu, fără să le mai aplice calificativul de naţiune, derivându-le numele de la Flaccus[9].

Verancsics (Verancius), în capitolul său despre cele trei ţări, Transilvania, Moldova şi Ţara Românească *(de situ Transilvaniae, Moldaviae et Transalpinae)*, în genere pe toate popoarele le numeşte naţiuni sau şi naţiuni, de la geţi, daci, huni, goţi, vandali, până la boemi, poloni, greci, armeni, *Bessi, Saxones, Thuringi, Rhenenses, Cumani, Latini* etc. Vorbind despre Moldova şi Ţara Românească, vorbeşte de cele două „naţiuni" ale lor, care au aceeaşi limbă[10]. Vorbind în genere de români însă, îi înregistrează doar cu numele sau le atribuie doar calificativul de *gens*: *Gens, quae eas terras nostra aetate incolit, Valachi sunt, eaque a Romanis ducit originem*. Iar numind cele trei naţiuni ale Transilvaniei, îi adaugă numai: *adjungam tamen et Valacchos*, fără să-i mai numească naţiune. Românii – după textul lui – nu au libertatea lor, nu au nobilime, n-au un drept propriu, în afară de puţinii din districtul Haţegului, unde se crede că ar fi fost curtea regească a lui Decebal. Ceilalţi sunt toţi „plebei", coloni ai ungurilor, fără scaune proprii. Sunt răspândiţi pe întreg teritoriul ţării[11].

Într-un fel asemănător adaugă pe români la cele trei naţiuni şi episcopul Naprágyi, umanistul, la 1602: *Inter hos sunt dispersi per totam provinciam Valachi*. Românii – după textul lui – locuiesc mai ales locurile muntoase şi sunt supuşi parte principilor, parte nobililor ţării. Dijme din grâne nu dau, decât din tot felul de vite. De religie sunt schismatici; din pricina limbii lor străine

---

[7] *DIR Trans.*, XIII/II, p. 369, 509.

[8] Hurmuzaki, I/2, p. 303.

[9] „Huius nationis genus ex Italis profectum esse lingua arguit... a Flacco quodam Romano ciue... pro Flaccia Valachiam". *Op. cit.*, f. 5.

[10] *Mon. Hung. Hist.*, II, *Scriptores*, vol. II, p. 136.

[11] *Ibidem*, p. 130, 133, 136, 139, 143.

greu pot fi convertiţi la credinţa catolică. Sunt folositori, pentru că sunt puşi la toate slujbele[12].

Pe români, pentru prima oară îi găsim numiţi direct naţiune şi puşi pe acelaşi plan cu cele trei naţiuni la Nicolae Olahus, în capitolul său *De Transyluania: In hac sunt quatuor diuerso genere nationes: Hungari, Siculi, Saxones, Valachi.* Editorul său din secolul al XVIII-lea, Mathias Bel, şi simte nevoia să-i amendeze textul: *Non sunt inter nationes Transiluaniae censendi Valachi, ex hodierno prouinciae habitu: quod norunt Juris Publici periti*[13]. Nicolae Olahus repetă şi el nu o dată afirmarea romanităţii poporului român, a descinderii lui din coloniile romane şi a latinităţii limbii sale[14]. Şi nu pune în inferioritate pe români. La el nu vom citi cuvinte de defăimare la adresa lor ca neam. Român de origine, umanist celebru, în corespondenţă cu Erasmus, se mândrea, desigur, şi el cu originile romane ale neamului său. Se mândrea îndeosebi cu înrudirea lui cu Corvineştii, de aceleaşi origini. *Supplex Libellus* însuşi citează din textul diplomei de la 1548, în care împăratul Ferdinand, înnobilându-l din nou, preamăreşte originile romane şi virtuţile neamului său românesc, care a dat naştere la mulţi conducători de oşti din cei mai aleşi, între care şi Iancu de Hunedoara, tatăl strălucitului rege Matia[15]. Şi chiar el, mai mult ca probabil, cancelarul împăratului, umanistul, a formulat textul. Semnificativ, nu şi-a renegat nici în funcţia cea mai înaltă, de primat al Ungariei, numele de Olahus. Deşi nu putea fi un nume agreat. Pe originile lui „josnice", româneşti, pune accentul şi episcopul de Oradea, Francisc Forgach, în ura pe care şi-o revarsă împotriva lui, că a ajuns în chip nevrednic, spre indignarea tuturor, la cele mai înalte demnităţi[16].

Printre naţiuni îi numără pe români şi Giovanandrea Gromo, la 1564, un prelat din Roma, în descrierea Transilvaniei. În afară de români – spune el –

---

[12] *Mon. Com. R. Trans.*, V, p. 162, 168.

[13] Nicolai Olahi, *Hungaria*... în ediţia lui Mathias Bel, *Adparatus ad historiam Hungariae*, ..., Posonii, 1735, p. 26.

[14] *Ibidem*, Despre Ţara Românească: „ *Transalpina*, quae olim a *Flacco* qui coloniam Romanorum eo deduxerat, Flaccia vocata esse dicitur"..., p. 23. în capitolul *De Moldauia*: „Sermo eorum, et aliorum Valachorum, fuit olim Romanus, vt qui sint coloniae Romanorum" ..., p. 25. În capitolul *De Transyluania*: „Valachi Romanorum coloniae esse traduntur"..., p. 26.

[15] Vezi textul memoriului. Diploma publicată *Hurmuzaki-Densuşianu*, I/4, textul citat la p. 441.

[16] „Archiepiscopus ex sordidissimo loco, et valacho patre natus, ad summum locum aliorum odio evectus, locumtenentiam et regium sigillum reţinere studebat. Haec enim omnia summa officia tenebat cum gravi omnium offensione, quod multorum dignitates, et loca indigne occuparet". *De statu reipubl. Hungaricae*, în *Mon. Hung. Hist.*, II, *Scriptores*, vol. XVI, Pesta, 1866, p. 254.

în Transilvania sunt trei alte feluri de naţiuni: ungurii, secuii şi saşii[17]. Dar apoi continuă: *Dalla natione Valacca nascono due specie di soldati a piedi.* Vorbind despre români, spune că limba lor se cheamă *Romanza a romanescha* şi se mărturisesc a fi coborâtori din coloniile romane[18].

Antonio Possevino, la 1584, spune de-a dreptul că trei felurite naţiuni locuiesc Transilvania: ungurii, românii şi saşii[19], iar mai târziu iezuitul Ştefan Millei, în rapoartele sale dintre 1648 şi 1653, îi pune chiar în fruntea celor patru naţiuni ale Transilvaniei: români, saşi, secui şi unguri[20].

Expresia de naţiune română sau românească apare şi în alte împrejurări. Pribeagul Ştefan Vodă (Mâzgă) în 1577 cere o moşie în jurul Ardudului, ai cărei iobagi să fie din ai noştri, de religie şi limbă românească[21]. Dar în plângerea sa, dată din Satu Mare în 1592, spune *sum ex natione Valachica*[22]. În legătură cu dijmele, Ioan Sigismund vorbeşte de pământuri care *nunc autem a valachis et aliis nationibus habitarentur*[23]. În 1593 chiar un text dietal vorbeşte de unguri, români şi alte naţiuni[24].

Evident, e vorba mereu de naţiune română în înţeles de neam, de limbă, de religie şi nu în înţeles politic – noţiunea e aplicată de multe ori tocmai iobăgimii sau neprivilegiaţilor. Rămâne însă remarcabilă punerea de către Nicolae Olahus pe acelaşi plan a celor patru naţiuni ca locuitori ai ţării, chiar dacă şi la el termenul are sens naţional. Sunt remarcabile de asemenea, spre deosebire de reprezentările localnicilor, reprezentările unor străini, ca Gromo, Possevino, Millei, mai puţin angrenaţi în distincţiile oficiale locale.

Reforma, care a tulburat adânc religia catolică şi a dat naştere aici la încă trei religii, nu i-a lăsat necercetaţi nici pe români. După ce religia lor ortodoxă

---

[17] „Dentro questo sito vi sono oltre questi Valachi, come ho detto, tre altre sorte di nationi" ... A. Veress, *Documente*, I, p. 254–255.

[18] *Ibidem*, p. 253, 255. Apoi CI. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geographica italiana del cinquecento*, în „Bulletin de la section historique de l'Academie Roumaine", XVI (1929), p. 15.

[19] „Tre sorti di nationi habitavano, et habitanto la Transilvania. Gli Ungheri... I Valachi... I Sassoni" ... A. Veress, *Fontes Rerum Transylvanicarum*, III, p. 43.

[20] „Transylvania constat nationibus 4. Valachis, Saxonibus, Siculis, Ungaris. *Valachi* coloniae veterum Romanorum, quorum et linguam corruptam habent, sunt potiori parte agrestes: sequuntur ritum Graecum toleratum a regnicolis, etsi de libertate religionis conditi articuli seu leges eos non comprehendent". *Mon. Com. R. Trans.*, XV, p. 492, 537.

[21] ...„denn daselbst unserer, der walachischen Religion und Sprach Leute sind"... A. Veress, *Documente*, II, p. 130.

[22] *Ibidem*, III, p. 279.

[23] *Károlyi oklevéltár*, III, p. 388. Aici şi „a valachis, bulgaris et rascianis et aliis quibuscunque nationibus..."

[24] *Mon. Com. R. Trans.*, III, p. 422.

a fost atâta timp încercată de catolicism, un nou val de prozelitism vine să-i pună la încercare rezistenţa. Mai ales principii pun mult zel în câştigarea românilor pentru calvinism, spre a lărgi baza puterii centrale şi a uşura lupta în exterior. În acest scop ei caută să dea bisericii româneşti din Transilvania o ierarhie proprie, ruptă de a ţărilor româneşti, să supună aparatul bisericesc românesc episcopilor calvini, să câştige prin avantaje şi promisiuni preoţimea şi apoi, prin ea, masele populare.

Românii având posibilităţi de instruire prea reduse – Bizanţul însuşi căzuse – lipsiţi fiind, mai ales aici, şi de un cler superior mai instruit, şi de o clasă socială suprapusă purtătoare a unei culturi majore proprii, sau având-u-le în prea reduse proporţii, ortodoxia românească a coborât în adâncime, a îmbrăcat mai mult forme populare, s-a îmbibat cu credinţe, cu obiceiuri primare, devenind prin aceasta o ortodoxie proprie, componentă a etnicului românesc, s-a concretizat în ritualuri total deosebite de ale celorlalte religii, dar identice în schimb pe întreaga arie a poporului român. Cum total deosebite erau ritualurile ortodoxiei în genere, distanţând-o, deosebind-o radical de catolicism sau de protestantism. Din aceleaşi motive rituale se introducea greu chiar limba română în biserică; preoţimea, poporul chiar, pornesc, desigur, cu neîncredere la acceptarea limbii proprii ca limba celor sfinte. În aceste condiţii, Reforma n- a mai putut antrena preoţimea română în disputele sale teologice, în complicatele sale subtilităţi dogmatice sau religioase. A căutat să coboare, în schimb, pe scară în jos, s-a străduit să angreneze preoţimea în lupta împotriva icoanelor, credinţelor „deşarte" (în sens religios), obiceiurilor „dăunătoare". A căutat să pătrundă în ritualuri unde e atât de sensibil poporul, în acest complex popular de credinţe în care nu se poate opera cu succes decât prin cultură. Prozelitismul religios al Reformei, inovaţiile rituale calvine astfel n-au putut trezi aici decât rezistenţe, s-au izbit de zidul masiv al unei credinţe adânc conservative, inaccesibile. Au provocat, în schimb, conştiinţa întregului popor, adâncind separaţia dintre religiile recepte şi cea ortodoxă. Cei câţiva principi catolici au venit şi ei să încurajeze rezistenţa, să accentueze, prin atitudinea lor, aversiunea faţă de calvinism. Reforma, provocând în masele populare româneşti doar rezistenţă, n-a mai putut stârni nici mişcările sociale din altă parte. Stăpânul feudal acum nu mai era biserica catolică şi puţini mai rămăseseră stăpânii catolici: asuprirea venea acum chiar din partea nobilimii calvine. Rezistenţa populară astfel s-a întors pentru a deveni corectivul puternic al încercărilor de inovaţie, de abatere a preoţimii de la religia şi datinile proprii. Iar cum separaţia religioasă era în acelaşi timp şi naţională, cum ortodoxia românească în formele ei a devenit un component etnic, o „lege românească", Reforma venea să provoace şi conştiinţa de neam, să adâncească separaţia între naţiunile politice şi naţiunea română. Separaţia ia acum forme tot mai

conştiente, stimulate, direct sau indirect, pozitiv sau negativ, de Reforma însăşi. Promovând limba naţională în biserică, Reforma a fost stimul pentru introducerea limbii naţionale şi în biserica românească, a provocat traduceri, texte, tipărituri româneşti, a ridicat prin şcolile sale şi câteva nume culturale, stimulând prin toate acestea şi cultura românească. Dar a fost şi prilej de manifestare a conştiinţei româneşti în scris. Şi o conştiinţă nu numai locală, ci cuprinzând întreg poporul românesc, o conştiinţă generală de solidaritate românească.

Conştiinţa pe care o surprindem în scrierile bisericeşti, în prefaţa lui Simion Ştefan la Noul Testament. Conştiinţa care va lua apoi proporţii în scrierile cronicarilor. La această unitate de simţire face atent şi patriarhul Constantinopolului, Lukaris, la 1629, pe Gabriel Bethlen, care-i cerea consimţământul pentru a impune poporului român calvinismul: „Dar pentru a îndeplini aceasta în mod norocos şi pacinic, înainte de toate ar trebui ruptă legătura de sânge şi de simţiri, care trăieşte, deşi în mod tainic, dar cu atât mai puternic, între românii din Ţara Transilvaniei şi între locuitorii ţării Munteniei şi Moldovei. Aceasta, fără îndoială, principii ţărilor vecine niciodată nu vor lăsa-o, dacă nu cu arma, cel puţin prin îndemnuri tainice vor pune piedici"[25].

În aceste condiţii, Reforma n-a putut face cuceriri nici adânci, nici durabile. Cuceririle ei religioase, în afară de introducerea limbii române în biserică, au rămas neesenţiale, superficiale, nestatornice, s-au rezumat mai mult la vârfurile ierarhice şi la inovaţii formale. Calvinismul, cu toate eforturile princiare, n-a putut câştiga poporul român din Transilvania, nu l-a putut rupe de masa mare a ortodoxiei, a reuşit doar să desprindă încă un lot din nobilimea românească. Reforma a reuşit mai curând să accentueze caracterul naţional al ortodoxiei. Preoţimea însăşi, amăgită de posibilităţile de ridicare pe care le întrevedea, dezamăgită, va spori şi ea rezistenţa. În raporturile dintre ortodoxie şi religiile oficiale se accentuează repulsia reciprocă. Dintr-o parte inovaţiile protestante sunt respinse, repudiate cu tot fanatismul popular, de cealaltă religia românilor, riturile ei sunt detestate, dispreţuite, împreună cu masele celor de jos purtătoare ale lor. Religiile recepte asigurându-şi drepturile, religia românilor, în schimb, o resping ca schismatică, ca purtătoare de superstiţii, de idolatrie, o exclud chiar dintre religiile creştine, opunând pe schismatici creştinilor. Dieta din 1566, de pildă, ridicându-se împotriva idolatriei, vrea să o stârpească mai

[25] I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 178. Textul latin: „Sed ad id feliciter, pacateque assequendum rumpi deberet ante omnia sanguinis, affectumque nexus, qui inter Valachos ditionis Transilvanicae, ac incolas terrarum Valachiae, Moldaviaeque clancularius quamquam, ast arctissimus tamen viget. In id sane Principes vicini dictarum terrarum nunquam concedent, obicesque, si non armis, saltem occultis suggestionibus certo certius ponent." Szilády Áron-Szilágyi Sándor, *Török-magyarkori állam-okmánytár*, II, Pesta, 1869, p. 139.

ales printre români „ai căror păstori fiind orbi, conduc orbi". Aceştia, dacă nu primesc cuvântul adevărului, să fie înlăturaţi, fie episcop, fie preot sau călugăr.

Dar se accentuează şi atitudinile de dispreţ pentru români, ca neam, pentru starea lor de supuşi, pentru „inferiorităţile" lor, pentru moravurile lor. Încep chiar insinuări la adresa originii lor daco-romane, care altfel este unanim afirmată, la originile înalte ale unui popor care acum trăieşte pe treapta servituţii. Umaniştii se văd ispitiţi să releve contrastele. Aceasta iarăşi pe plan local, reflectând aceeaşi ostilitate a naţiunilor politice, la străini obişnuit lipsind. În cursul secolului textele dietale accentuează mereu discriminările între nobil şi nenobil. Dar mai fac şi discriminări între români pe de o parte şi unguri şi saşi pe de alta. În regulamentul pentru executarea articolului 28 al dietei din Tg. Mureş privitor la urmărirea şi pedepsirea răufăcătorilor, în 1552, citim şi un astfel de text: „Românul să nu poată denunţa (sau extrăda) pe ungur sau sas, dar ungurul sau sasul să poată denunţa pe român"[26]. Sau, după hotărârile dietei din 1554, ţăranul ungur poate fi osândit numai după mărturia a şapte oameni de bună-credinţă, românul însă după altor trei[27]. O hotărâre asemănătoare şi în dieta din 1555: ţăranul creştin să poată fi extrădat prin jurământul a şapte creştini, românul prin jurământul a trei creştini sau a şapte români[28].

În secolul al XVI-lea, stabilindu-se sistemul politic al Transilvaniei întemeiat pe trei naţiuni şi patru religii recepte, se contura mai bine şi „naţiunea română" lăsată pe dinafara lui, se preciza fără echivoc totalitatea ei, se adâncea separaţia.

[26] *Ibidem*, I, p. 395.
[27] *Ibidem*, p. 520.
[28] *Ibidem*, p. 543.

MOMENTUL MIHAI VITEAZUL

Moment hotărâtor în dezvoltarea raporturilor şi atitudinii faţă de problema românească este actul lui Mihai Viteazul. Stăpânirea lui de un an în Transilvania, unirea pentru moment a celor trei ţări sub aceeaşi stăpânire, românească, a făcut un început şi a creat un precedent cu importante consecinţe pentru viitor.

Apropierea celor trei ţări se arăta tot mai necesară. O cereau raporturile social-economice, politice, o cereau aceleaşi primejdii externe, turcească, austriacă, polonă. Apropierea, unirea în luptă a celor trei ţări avea să fie chiar bază a luptei antiotomane. Buna vecinătate, înţelegerea, alianţa sunt preocupări obişnuite în toate trei. Puterea regală ungară prăbuşită, unirea celor trei ţări sub o singură stăpânire se arăta ca o ispită şi dintr-o parte şi din alta. O unire fie independent, fie sub suzeranitate imperială, turcească sau polonă. Asemenea semne se ivesc din primul moment. Nu mică va fi fost ispita pentru Petru Rareş, de pildă, care stăpânea feude întinse în Transilvania şi a cutreierat-o biruitor în repetate rânduri. O ispită va rămâne şi pentru principii Transilvaniei, şi pentru domnii români. Se deosebeau doar sensurile. Principii, nobilimea Transilvaniei ar fi voit-o în tradiţia suzeranităţii regilor ungari, sub hegemonie proprie. Domnii români invers, sub stăpânire românească. Chiar acum, Sigismund Báthori se intitulează principe al Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti, se vrea rege al Daciei, impune lui Mihai tratatul umilitor din 1595.

Mihai Viteazul nu numai inversează sensul, dar şi realizează năzuinţa. Cu ceea ce schimbă fundamental termenii problemei, deschide cealaltă alternativă istorică, perspectiva unirii celor trei ţări sub stăpânire românească.

Mihai, venind în Transilvania, în mod necesar trebuie să se sprijine pe clasele stăpânitoare, pe nobilime cu deosebire. Întăreşte prin urmare nobilimea, oraşele şi privilegiile lor. Întăreşte nobilimea în stăpânirea ei de clasă, în

puterea ei politică, caută să-i alunge temerile în aceste privinţe. Nu putea să-i ascundă însă sensul noii stăpâniri. Înainte de toate domnul, deşi era un principe ca şi principele Transilvaniei, era un „străin", de alt neam, de altă lege; nu era alesul sau reprezentantul nobilimii, era recunoscut de nevoie. Menţine sfatul princiar, dar îşi introduce în el şi pe boierii proprii. Menţine organele superioare de guvernământ, dar se bizuie mai mult pe marii dregători ai săi, pe banul Mihalcea, logofătul Teodosie, vistiernicul Bărcan şi alţii. Menţine oastea nobilimii, dar oastea pe care se bizuie el este oastea proprie, organ al puterii centrale, independent de nobilime; pentru întreţinerea acesteia mobilizează resursele publice ale ţării. Cetăţile mai importante ale ţării le încredinţează căpitanilor proprii, ţine în ele oaste proprie de pază. Întăreşte nobilimea în proprietăţile sale, îi face danii, dar face danii şi boierilor săi veniţi din Ţara Românească, danii similare, dând dreptul la viaţa publică, la puterea politică. Menţine organizaţia, autonomiile ţării, menţine limbile ei oficiale, latina şi maghiara, dar marii săi dregători şi el însuşi administrează şi în româneşte (în limba slavă sau română). Încep să apară chiar acte cu caracter public în româneşte. Încât nobilimea trebuie să ridice proteste, să ceară domnului respectarea limbilor oficiale ale ţării. Dar mai presus de toate acestea, Mihai, semnificativ, scaunul celor trei ţări unite şi-l aşază în Transilvania, în Ţara Românească lăsând pe fiul său, în Moldova un sfat de boieri.

Nu întârzie să se arate semne de schimbare şi în raporturile interne. E evidentă tendinţa de a scuti preoţimea română de sarcini, de a o ridica la egalitate cu preoţimea religiilor „recepte", de a număra credinţa răsăriteană în rândul religiilor constituţionale. Ceea ce ar fi putut atrage după sine ridicarea a înseşi naţiunii române în rândul naţiunilor politice. Ridicarea religiei române pentru naţiunile politice putea fi cu atât mai gravă, cu cât biserica românească din Transilvania acum era supusă mitropoliei din Târgovişte, legată ierarhic de Ţara Românească. Ba Mihai a început să asculte şi plângerile satelor româneşti, cum reiese din hotărârea impusă de el privitoare la dreptul reciproc de păşunat, la păşunatul satelor româneşti pe hotarul satelor ungureşti sau săseşti vecine.

Dar ceea ce era şi mai grav, noua stăpânire a stârnit şi marea primejdie de jos. Intrarea lui Mihai în Transilvania a ridicat masiv iobăgimea împotriva nobilimii. Răscoale ţărăneşti izbucnesc în toate părţile ţării. Iobagii îşi pradă, îşi ucid stăpânii, fug masiv de pe moşii[1]. Domnul însuşi e solicitat în toate dietele să le reprime. Mulţi iobagi se înrolează în oştile lui. Ceea ce le accentua gravitatea era că s-au răsculat mai ales iobagii români, nu numai prin superioritatea lor numerică, ci, fără îndoială, şi încurajaţi de stăpânirea românească,

[1] Cf. Şt. Pascu, *Mişcări ţărăneşti prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. I, 1956, p. 123–154.

încurajare de care nu era străin desigur nici Mihai însuşi. Era o armă puternică împotriva nobilimii, pe care desigur conta. Venindu-i în ajutor, apoi legiferând raporturile date, îi obţinea, pentru moment cel puţin, supunerea.

O stăpânire românească aştepta cu deosebire, fireşte, Ţara Făgăraşului, cu boierimea ei, care nu conteneşte să râvnească stăpânirea Ţării Româneşti în care s-a constituit[2]. Ţara, cetatea Făgăraşului a fost un sprijin remarcabil şi pentru Mihai – uneori o numeşte chiar „cetate de scaun". Făgăraşul şi el i-a rămas, la rândul său, credincios până la capăt.

Primejdia pentru nobilime şi pentru stăpânirea ei apărea cu atât mai mare, cu cât în faţa ei nici celelalte două naţiuni politice nu s-au arătat prea solidare. Mihai putea clădi şi pe interesele divergente, pe disensiunile dintre cele trei naţiuni, mai ales pe disensiunile dintre nobilime şi celelalte două naţiuni. Saşii, în faţa noii stăpâniri, oscilează. Interese economice fireşti îi leagă şi de domnii români, de Ţările Române; acestora le datorează cu deosebire prosperitatea oraşelor lor. Înspre apus, acum se orientează de preferinţă spre austrieci, şi Mihai venea doar în numele împăratului. Iar secuii i se alătură fără ezitări. Îşi aveau şi ei interesele lor în Ţările Române, sursă de aprovizionare şi loc de refugiu la nevoie. Dar îi ridica împotriva principilor şi nobilimii şi-i orienta spre domnii români şi lupta lor împotriva feudalizării, lupta pentru vechile lor privilegii. Printre primele acte ale lui Mihai a fost restituirea libertăţilor secuieşti. În consecinţă, secuii se arată tot atât de înverşunaţi împotriva nobilimii din secuime ca şi iobagii români împotriva nobilimii din comitate.

Semnificative sunt chiar luptele lui Mihai. La Şelimbăr nu s-au distins în chip deosebit nici saşii, nici secuii. După luptă, saşii sunt primii care fac act de supunere, iar secuii îi aduc capul principelui. Lupta de la Mirăslău e şi mai semnificativă. Aici nobilimea a trebuit să cheme în ajutor pe Basta, acestuia îi datorează victoria. Saşii se disting prin absenţă. Iar secuii, cu reduse excepţii (din scaunele Arieş şi Mureş), sunt, dimpotrivă, prezenţi în tabăra lui Mihai, au luptat cu înverşunare şi au rămas ultimii pe teatrul luptei pierdute.

Stăpânirea lui Mihai Viteazul ridica deci în faţa nobilimii Transilvaniei grave primejdii, sociale şi politice. Mai mult decât atât, ridica şi sub un aspect şi sub celălalt o primejdie românească.

Măsura primejdiei ne-o dă însăşi atitudinea ei. De toate relele ea incriminează acum stăpânirea străină, românească. Mihai, în ochii sau în acuzele ei, ţinteşte la stârpirea nobilimii maghiare şi înlocuirea ei cu boierii români. El e uzurpatorul, tiranul, românul, schismaticul care trebuie alungat. Răsculaţi împotriva nobilimii sunt iobagii români încurajaţi de stăpânirea lui. El a dat

[2] Cf. D. Prodan, *Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în sec. XVI—XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", VI (1963), p. 161–312.

frâu liber, a încurajat şi ridicarea secuilor împotriva nobilimii; din îndemnul lui au fost prădaţi, ucişi atâţia nobili în secuime.

Sunt caracteristice motivele invocate de nobilimea răsculată împotriva lui Mihai.

Nobilimea adunată la Turda, chemând pe saşi în ajutor, acuză pe Mihai, printre altele, de hotărârea groaznică, înspăimântătoare, să taie nobilimea toată, de la mic până la mare, împreună cu slujitorii ei plătiţi. Şi aşa a vrut să facă şi cu fruntaşii din oraşe. Tot aşa caută să convingă în chemare şi pe căpitanul Chioarului[3] şi pe bistriţeni[4]. Iar pe secui în chemare caută să-i convingă că: „toate uneltirile, toate străduinţele lui au fost ca scăzând neamul unguresc, secuimea şi săsimea, acest frumos pământ, care ne-a crescut şi hrănit, să-l încarce cu români"[5]. Pe făgărăşeni îi ameninţă grav: „Ţărănimea din Făgăraş am înţeles că se mişcă, le-am trimis vorbă să se îndrepte, altfel îi tăiem până la unul"[6]. Gratificând pe capul insurgenţilor, Ştefan Csáki, cu bunurile de preţ luate de la boierii şi oamenii lui Mihai, nobilimea adunată osândeşte pe Mihai şi stăpânirea sa, răsturnările pe care ea le-a produs, în termeni violenţi[7].

După Mirăslău, în Dieta de la Leţ[8], nobilimea, printre altele, „pentru că relele mari asupra ţării au căzut mai ales de la negoţul, umbletul şi spionajul negustorilor din neamuri străine", le opreşte pe veci intrarea în ţară, le fixează locuri de depunere a mărfurilor lor în preajma graniţelor. Negustorii români din cele două ţări să poată intra numai în Braşov, Sibiu şi Bistriţa. Dar se ridică şi de-a dreptul împotriva unei primejdii româneşti, a primejdiei care vine din cele două ţări române: „întrucât ruina şi primejdia noastră de acum a venit din partea celor două ţări româneşti, am hotărât ca de acum nicicând nimeni să nu poată merge să slujească în cele două ţări româneşti fără ştirea principelui şi a ţării (adică a dietei), sub pierderea cinstei, capului şi moşiei sale (e vorba, desigur, mai ales de cei care merg să slujească la oaste). Nici preot român să nu poată veni aici nicicând din cele două ţări româneşti. Iar călugării să fie cu totul proscrişi din ţară, din toate locurile; dacă s-ar găsi vreunul că a venit sau vine *contra edictum regni*, să fie prins şi despuiat în toate locurile".

---

[3] *Mon. Com. R. Trans.*, IV, p. 530–531.

[4] Lajos Szádeczky, *Erdély és Mihály vajda története*, Timişoara, 1893, p. 358.

[5] *Ibidem*, p. 368.

[6] *Ibidem*, p. 369.

[7] ...immanissima crudelitate et barbarica Michaelis vaivodae Transilvaniensis tyrannide aliquamdiu pressi fuissemus... crudelissima vaivodae rabies eo sceleris progressa fuerat, ut pulcherrimam patriae libertatem barbarica tyrannide opressisse, iura sacraque omnia non iam violasse, sed penitus aversisse, et quod summum est extremum huic provinciae periculum intentare videretur..." *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*, I/2, Budapesta, 1919, p. 606–607.

[8] *Mon. Com. R. Trans.*, IV, p. 551–559.

Ridicându-se împotriva ţărănimii care s-a răsculat în timpul lui Mihai, Dieta interzice purtarea armelor tuturor iobagilor, dar cu deosebire românilor: „Puştile pe care voievodul Mihai le-a împărţit în secuime, am hotărât ca pe toate să le strângă căpitanii şi juzii regeşti, să le ia sub jurământ şi să le ducă pe seama Fiscului la Alba Iulia; pe cea pe care omul prost a achiziţionat-o pe banii săi, să o ţină domnul său şi *tempore necessitatis quod deus avertat* domnul său să i-o dea. Român de acum încolo armă, arc să nu mai poată purta, în afară de ciobani care locuiesc la munte, ci sasul şi ungurul să poarte arme".

Se pedepsesc cei care au părăsit în acest timp oastea, iar cei care s-au sustras să-şi piardă moşiile. Se hotărăşte ca pe locul luptei de la Mirăslău să se ridice o capelă, iar ziua de 18 septembrie să fie sărbătoare anuală pe ţară care, sub pedeapsă de 12—36 florini, să fie sărbătorită de toate naţiunile *(nemzet)* locuitoare în ţară, „mulţumind lui Dumnezeu pentru o atât de mare îndurare a sa".

Hotărârile punitive nu contenesc nici în dietele următoare. Dieta din Cluj, de la începutul anului 1601, printre altele hotărăşte să fie păzite cu grijă drumurile, vămile; preoţii şi alţi bănuiţi să fie prinşi şi pedepsiţi. Să fie pedepsiţi cei care merg sau vin de la Mihai în spionare sau alte trebuiri dăunătoare. O altă hotărâre se ridică împotriva preoţilor, diecilor (scribilor), învăţătorilor care s-au amestecat printre ostaşii lui Mihai, au cutreierat, prădat, pustiit casele şi moşiile nobilimii. Preoţii români care au fost provocatori, incendiatori în această ţară, să nu poată rămâne, să fie pedepsiţi după lege. Dieta destituie şi pe episcopul Naprágyi şi îi confiscă toate moşiile pentru sfaturile şi acţiunile lui, dăunătoare nobilimii şi religiilor recepte, de pe lângă Mihai[9]. Fusese în serviciul lui ca secretar (cancelar).

Delegaţii Dietei, la începutul anului 1601, cer împăratului să guverneze ţara cu consilieri unguri, cu prefecţi de cetăţi, căpitani şi alţi dregători unguri, miliţia provinciei să fie de neam unguresc, cămările sării, vămile şi alte izvoare de venit ale ţării să le administreze cu dregători unguri (sau) patricieni ardeleni. Voievodul (adică principele) să fie ales de Dietă din neamul unguresc. Se cer, firește, respectarea integrală a constituţiilor ţării *(regnicolarum constitutiones)*, adică hotărârile dietale, a liberului exerciţiu al religiilor recepte şi, în genere, a vechilor libertăţi, drepturi, obiceiuri, privilegii şi imunităţi. Acuză grav domnia lui Mihai, pe Mihai care a invadat şi ruinat ţara. Nu cruţă nici pe secui. Acuză omorurile, tâlhăriile, atrocităţile care au rezultat din libertatea care li s-a dat, cruzimile cu care s-au năpustit asupra nobililor ai căror iobagi erau. Cer ca nici împăratul, nici succesorii săi, nicicând să nu le mai dea secuilor libertatea[10].

---

[9] *Ibidem*, p. 581–587.

[10] *Ibidem*, V, p. 77–78, 80–82.

Hotărârile punitive nu contenesc nici după moartea lui Mihai. Uciderea lui, după ştiri din 17 septembrie 1601, provoacă doar noi ridicări ţărăneşti[11]. Dieta din august 1602 vine cu noi hotărâri împotriva răufăcătorilor care au prădat, au ucis nobili de la venirea lui Mihai încoace. Episcopul Naprágyi, absolvit o dată de vina sa, e din nou incriminat.

Astfel Naprágyi, în memoriul său din 1602, acuză şi el grav pe Mihai. Domnii români au avut şi mai înainte (prin danii regale sau princiare) moşii în Transilvania, Ştefan, domnul Moldovei şi alţii. Dar în ţara pe care a uzurpat-o a distribuit el moşii întinse, cetăţi, castele, curţi românilor săi. Pe episcop în chip deosebit îl supără mănăstirea din Alba Iulia, ridicată de Mihai în faţa palatului şi în apropierea catedralei. Nu trebuie să se permită această mănăstire. Nu se cuvine să stea lângă fereastra palatului biserică schismatică şi răzvrătiţii împotriva bisericii romane să-şi cânte triumful împotriva bisericii catedrale. De aici se spionează consfătuirile principelui şi de către turci, şi de către români, care sub cuvântul cucerniciei, vin în chip de călugări din Moldova şi din Ţara Românească. Mihai, om viclean, pentru a smulge tainele principilor a ridicat-o. Iscodindu-i prin călugări consfătuirile secrete, a năvălit şi asupra lui Andrei Báthori şi l-a lovit nepregătit[12].

Cronicile iau şi ele acum adesea, şi mai mult decât textele dietale, tonul duşmăniei, al urii. Epitete dure însoţesc numele lui Mihai, numele ţăranilor, dar mai ales al românilor. Ura nobiliară împotriva ţărănimii răzvrătite se deplasează tot mai insistent spre români, ia tot mai clar aspectul duşmăniei naţionale.

Purtătorul de cuvânt al noii atitudini este înainte de toate cunoscutul cronicar, contemporan cu evenimentele, Ştefan Szamosközy. Preţioasele sale însemnări istorice izbucnesc des în incriminări naţionale. La vestea luptei de la Şelimbăr – spune el – neamul românilor *(Valachorum natio)* s-a unit cu cei veniţi şi, amestecat sau deosebit, au prădat ţara în toate părţile. Întemeiaţi pe încrederea că le-a venit principe din neamul lor, ţineau drumurile, ucideau pretutindeni pe fugari sau pe cei găsiţi în case, năvăleau în casele nobililor, le prădau bunurile şi săvârşeau lucruri înspăimântătoare, nemaivăzute, nemaiauzite. Încurajaţi în perfidia lor prin principele român şi crescându-le îndrăzneala cu războiul, sperau să rămână nepedepsiţi pentru orice făceau. Jefuiau acum cu atât mai crud, cu cât înainte erau judecaţi la cele mai grave pedepse. Nu erau furci, obezi, securi, cârlige, ştreanguri, stâlpi ai infamiei, vreun câmp mai încărcat de nelegiuiri, care să nu fie infectate de români. Injurii, epitete îi colorează textul: leneşi din naştere, ticăloşi, tâlhari. Sărăcia caută să şi-o uşureze cu

[11] A. Veress, *Documente*, VI, p. 459.

[12] *Mon. Com. R. Trans.*, V, p. 139, 171–172.

furturi, tâlhării, prăzi[13]. Injuriile lui se îndreaptă înainte de toate împotriva lui Mihai, *spurcissimus tyranus*, care a plănuit în repetate rânduri nimicirea nobilimii, şi împotriva boierilor care l-au îndemnat la aceasta, ca banul Mihalcea, logofătul Teodosie, „bătrânul hain cu ungurii, care a îndemnat pe Mihai Vodă să taie pe unguri"[14]. La moartea lui Mihai, ura-i izbucneşte într-un epitaf murdar. Vorbind iarăşi şi iarăşi de perfidia românilor, de variatele lor înclinări spre rele, la un moment dat invocă numele regelui Sigismund, care în conciliul de la Lucca, de la 1429, ar fi propus să stârpească din rădăcină întreagă progenitura românilor *(totam valachorum progeniem)*[15]. Altfel era umanist, nu mult înainte (1593) şi el afirma originile românilor în coloniile romane din Dacia[16].

Szamosközy rămâne izvor şi exemplu pentru multă vreme. Ştefan Illésházy, nu mult după aceea, vorbeşte într-un fel asemănător despre tiraniile şi intenţiile lui Mihai: voia să aşeze Ardealul cu români, cetăţile, dregătoriile de frunte pe toate le-a împărţit românilor săi, încet, încet voia să ucidă pe toţi domnii ardeleni[17]. Francisc Mikó, în cronica anilor 1594–1613, descrie în termeni asemănători ridicarea ţărănimii şi a secuimii împotriva nobilimii. „În acest timp nici un nobil n-a putut şedea la casa sa stricată, arsă, nici nu şi-a numit-o a lui, de iobagii săi de moştenire sau de danie nici măcar n-a pomenit, aşa că nici un om de frunte n-a avut nici casă, nici iobagi; cu ce a putut fugi în cetăţi, în oraşele întărite a trăit". Mihai le-a promis secuilor libertate şi astfel îndată ce a intrat, „secuimea s-a ridicat împotriva nobilimii, a început să-i prade, să-i ardă casele, în toată secuimea n-a fost casă de om de frunte pe care să nu fi stricat-o, ars-o, prădat-o... ba pe care unde l-au putut găsi l-au ucis, pentru aceasta nici n-a fost nici o pedeapsă". Pe cei strânşi în ostile ungureşti din Ţara Bârsei, comandantul lor Moise Székely „ca unguri, îi îndeamnă la bunăvoinţă faţă de ţara şi neamul lor, să nu rabde astfel de tiran, ca români nemernici să domnească peste un atât de nobil neam..."[18]. La Sebeş Mihai a chemat nobilimea să o taie. Pe câmpul de luptă de la Mirăslău s-a hotărât să se ridice o capelă, ca ziua luptei să fie o sărbătoare a ungurilor. Vorbind despre

---

[13] *Mon. Hung. Hist.*, II, *Scriptores*, vol. II, p. 342–344. Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I, p. 194; Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1928, p. 38–42.

[14] *Mon. Hung. Hist.*, II, *Scriptores*, vol. IV, p. 115.

[15] *Ibidem*, vol. III, p. 221.

[16] „Dacia Romanorum fuit colonia, unde Valachorum reliquiae". Stephanus Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum, et nonnullorum in Dacia antiquitatum*, Patavy, 1593. Apud, A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, 1, p. 58.

[17] *Mon. Hung. Hist.*, II, *Scriptores*, vol. VII, p. 80.

[18] *Ibidem*, p. 143–145. Cf. şi I. Crăciun, *Ştiri despre Mihai Viteazul la cronicarul transilvan Francisc Mikó*, în „Anuarul Institutului de istorie Naţională", IX (1943–1944), p. 501–503.

biruinţa lui Radu Şerban de la Braşov, nu scapă prilejul să dea încă o dată, vulgar, cuvânt repulsiunii, urii faţă de neamul românesc *(oláh nemzetség)* însuşi, cu care Dumnezeu „aşa ne-a pedepsit cu toată ţara şi a treia oară"[19]. Pe ridicarea românilor mai ales pune accentul şi Simigianus *(Somogyi)* în istoria anilor 1490–1606: românii ucideau, prădau pe unguri care le căzeau în cale, casele nobililor peste tot ori le-au ars ori le-au pustiit, pe mulţi i-au şi ucis. Nimeni nu putea ieşi, chiar dacă ar fi vrut, din Transilvania, căci românii din Ţara Românească cu armele în mâini păzeau peste tot drumurile şi cărările[20]. Szamosközy e mereu prezent, Mihai e mereu tiranul, urât, duşmănit. Wolfgang Bethlen, spre sfârşitul secolului, reia, aproape cuvânt cu cuvânt, textele lui Szamosközy, adăugându-le încă[21].

Pe ridicarea românilor pun accentul şi cronicile săseşti. După însemnările din Prejmer, îndată după biruinţa de la Şelimbăr „s-au adunat românii noştri transilvăneni", s-au năpustit asupra moşiilor şi curţilor nobiliare, şi au ucis pe mulţi din domnii lor. „*Die walachische Rauber* au ars şi prădat toate satele dinspre pădure"[22]. Tot pe români îi acuză de răscoală la venirea lui Mihai şi Georg Kraus. Nu-i cruţă nici el de calificativele, epitetele, injuriile curente, familiare acum multor texte[23]. Mihai este conaţionalul lor, consecvent numit tiranul, a cărui acţiune o prezintă mereu în acelaşi ton duşmănos[24].

E în aceeaşi notă şi Simon Massa când la asasinarea lui Mihai remarcă: „Nimic violent nu e durabil şi ceea ce se face în grabă, în grabă piere, aşa a fost scurtă şi domnia acestui tiran". În acelaşi ton şi versurile pe care cu acest prilej i le consacră, din care să remarcăm iarăşi: „Aşa să piară asupritorii şi cruzii tirani"[25]. Nu se exprimă altfel nici coautorul său, Marcus Fuchs: umplându-se măsura tiraniei şi ticăloşiilor sale a murit de moartea cuvenită[26]. Doar Michael

---

[19] *Mon. Hung. Hist.*, II, *Scriptores*, vol. VII, p. 200, 242, 245.

[20] *Scriptores Rerum Transsilvanicarum*, tom. II, vol. II, Sibiu, 1840, p. 197–198.

[21] ...„omnia plena erant trepidatione, moestitia atque lachrymis nullibi tuta remansio fuit, sub potenti Dei manu quisque se humiliaverat, divinitus inflicta poena pro peccatis gentis Transsylvanicae in rabiem abierat, ultimum vitae diem prae oculis habebat..." Wolfgangi de Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, ed. a II-a, vol. IV, Sibiu, 1782–1793, p. 428–430.

[22] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, p. 434. Citat Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 133.

[23] „Edelleute und Saschen hatten kein Ansehn bei ihm, die garstigen Wallachen, Räuber, Diebe und Mörder, erhuben sich seiner Zeit weil der Tyran ihrer Nation war, nemlich ein Wallach, es durfte auch niemand ihnen etwas sagen, sie fingen gleich an zu dräuen, nach ihrer schelmischen Gewohnheit". Jos. Kémeny, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, Cluj, 1839, p. 165. Citat Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 133.

[24] Jos. Kemény, *op. cit.*, p. 164–173.

[25] „Sic oppressores pereant saevique tyrani"... *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, V, p. 310.

[26] „20 Augusti Michael Valachus impieta peccatorum suorum mensura malum, sed tyrannide et flagitiis suis dignam obiit mortem". *Ibidem*.

Weiss se exprimă despre victoria de la Şelimbăr „feliciter pugnat cum cardinale" şi reţine gestul lui Mihai, care la primirea capului lui Báthori a poruncit să-i aducă şi corpul, îngrijindu-se să fie înmormântat „honorifice", urmărindu-i rămăşiţele cu toţi boierii săi şi demnitarii ţării[27]. Aceasta însă la începutul domniei.

Citatele s-ar putea înmulţi. Asemenea texte locale sunt în vădit dezacord cu cele din afară sau interne, româneşti, care-l preamăresc pe Mihai. Să citãm doar din *Diarium*-ul lui Georgius Závodsky din Trencin (Slovacia). La anul 1599 el scrie: „În acelaşi an, în ziua de 28 octombrie Mihai voievodul Valahiei, bărbat înzestrat cu virtuţi eroice, cu o mână de oameni ai săi, intrând în Transilvania şi ciocnindu-se la Sibiu cu transilvănenii, prea aprig i-a zdrobit şi toată provincia a supus-o puterii sale"[28]. Şi asupra românilor ca popor se rostesc, fireşte, şi alte opinii[29].

Originile ostilităţii, violenţelor de limbaj nu sunt greu de descoperit. Ele exprimă ura, ostilitatea claselor stăpânitoare, a nobilimii în speţă împotriva iobăgimii răzvrătite, mai ales împotriva iobăgimii române, care constituia grosul ei. Textele cronicăreşti vehiculează atitudinea lor[30]. Dar exprimă şi ostilitatea împotriva românilor ca neam, împotriva „naţiunii române" de altă lege, de altă orientare, care începe să ameninţe din afară şi dinăuntru sistemul politic al ţării; ura împotriva domnului şi aparatului militar şi politic care a instaurat pentru un moment o stăpânire românească, care a stârnit această îndoită primejdie. Şi incriminările cronicilor la adresa românilor, cum vedem, sunt legate mai ales de numele lui. Desigur, sub haina urii naţionale clasele stăpânitoare îşi ascund înainte de toate ura împotriva iobăgimii răzvrătite. Dar incriminările lor au şi un sens invers: răzvrătirea iobăgească, prin generalizare, constituie un cap de acuzaţie împotriva românilor ca popor. Mai ales acum, când prin actul lui Mihai începea să se insinueze la orizont posibilitatea ca ţara să devină şi politic românească. Fapta lui e primul act demonstrativ al unei asemenea posibilităţi, primul moment, alarmant, care stârneşte teama nobilimii în acest sens.

---

[27] *Ibidem*, p. 153.

[28] „Eodem anno, die XXVIII-Octobr, *Michael Vaywoda Valachiae*, vir heroica virtute praeditus, cum exigua suorum manu, Transiluaniam ingressus, ad ciuitatem *Szeben*, cum *Transiluanis* conflixit, eosdemque acerrime fudit, ac prouinciam totam in suam potestatem redegit". Mathias Bel, *Adparatus ad Historiam Hungariae...*, Posonii, 1735, p. 357.

[29] Vezi, de pildă, versurile profesorului Martin Opitz despre Zlatna.

[30] Szamosközy a studiat la Padua ca ocrotit al magnatului ardelean Ladislau Sombory, iar Bocskay l-a numit istoriograf al ţării; Illésházy era conte şi a fost palatin al Ungariei; Mikó, stăpân feudal în secuime, *aulae magister* şi tezaurar sub Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczi I, stăpân al domeniului Cluj-Mănăştur; Simigianus (Somogyi), notar al comitatului Solnocului dinlăuntru; Georg Kraus, notar al oraşului Sighişoara şi tată al superintendentului sas.

Mihai a căzut. Dar s-a făcut o mare experienţă. S-a văzut că în faţa unirii celor trei ţări sub o singură stăpânire stau două piedici puternice. Una internă: clasa stăpânitoare, adică nobilimea eterogenă a Transilvaniei, o nobilime masivă care desigur rivaliza numeric cu boierimea celor două Ţări Române împreună, nobilime care împiedica şi ridicarea românilor din Transilvania, şi unirea mai devreme a celor trei ţări. Alta externă: interesele contradictorii ale celor trei mari puteri înconjurătoare: Imperiul turcesc, Imperiul austriac şi Polonia. Cele trei ţări, situate în zona de intersecţie a rivalităţilor celor trei puteri, fiecare din acestea imaginându-le unirea doar sub propria suzeranitate, oricare din trei puteri ar fi încercat-o, s-ar fi izbit de opoziţia celorlalte două. Rămânea preferabilă, prin urmare, separaţia. Acestei îndoite piedici, internă şi externă, i-a căzut victimă şi Mihai.

Mihai a căzut, ameninţarea faptei lui însă a rămas. Nobilimea nu va mai pierde aceasta din vedere. Gravă era pentru ea nu stăpânirea unică – o nutresc doar şi alţi principi după Mihai, Gabriel Bethlen, de pildă, imaginează un regat al Daciei – ci inversiunea sensului ei. Prin aceasta nu numai că nobilimea unei ţări era pusă în faţa boierimii a două ţări, nu numai că se tulbura sistemul politic consacrat al ţării, dar Mihai şi boierii săi erau conaţionali ai supuşilor dispreţuiţi, ai românilor schismatici, excluşi dintre naţiunile politice şi religiile recepte. Stăpânirea domnilor români în chip firesc trebuia să ridice la suprafaţă şi o clasă suprapusă românească şi prin aceasta să salte la rang de naţiune politică acest neam de supuşi, să-l integreze în marele rost de acelaşi neam, să răstoarne în perspectiva timpului întreg sistemul, întregul edificiu politic al Principatului, spre a-l înlocui cu altul, românesc.

Indiferent în ce măsură puteau vedea sau puteau fi conştiente sau nu acum naţiunile politice de o asemenea perspectivă, actul lui Mihai, unirea pentru un moment a celor trei ţări sub o singură stăpânire, românească, le tulbură grav în conştiinţa lor, lasă în această conştiinţă urme adânci şi durabile, pline de consecinţe pentru dezvoltarea ulterioară a problemei româneşti. Iar din latura românească privind-o, indiferent în ce măsură a fost sau nu conştient naţională, fapta lui Mihai a avut consecinţe în acest sens, a stimulat evoluţia în acest sens, a dat un puternic imbold conştiinţei de neam, a devenit o forţă activă în acest sens. Faima lui, vitejia lui, succesele lui răsunătoare au întărit poporul român în conştiinţa puterii sale. „Domnul Mihaiu, Voievodul Ţării Munteneşti (după ce a bătut pe Andrei Báthori şi „i-au luat ţara") cu vitejie vrednică ocărmuind, au lăţit puterea neamului rumânesc, şi cu fericire stăpânind măriia sa către trei ţări adecă Ardealul, Moldova şi Ţara Muntenească" – se exprimă cronica lui Gheorghe Brancovici[31]. Mihail Apafi, la 1686, exprima şi el temerea ca Şerban Cantacuzino să nu păşească „pe urmele lui Mihai Vodă" trimiţând solie la

[31] „Revista istorică", nr. 3–4, 1917, p. 111.

Viena şi strângând oşti pentru a intra în Transilvania[32]. Constantin Brâncoveanu a conceput şi el un plan de stăpânire şi a Transilvaniei, ţinând şi tronul Moldovei sub influenţa sa. Mihai a unit cele trei ţări în fond din nevoia de apărare, de concentrare a forţelor în faţa covârşitoarei puteri turceşti, de emancipare de sub apăsarea ei, dar fapta lui avea şi un sens vădit românesc. Unirea celor trei ţări sub stăpânire românească se arăta posibilă. Numele, faima lui Mihai dacă în timpul regimului fanariot au pălit pentru un moment, au reînviat cu atât mai puternic pe urmă. Gândul unei stăpâniri româneşti îşi va face tot mai mult loc în conştiinţa românească, ca până la urmă, Mihai şi fapta lui să devină chiar simbolul activ al unităţii naţionale.

[32] I. Lupaş, *Fazele istorice în evoluţiunea constituţională a Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de istorie Naţională", X (1945), p. 33.

EVOLUŢIA RAPORTURILOR ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Noua atitudine a claselor stăpânitoare, a naţiunilor politice şi în speţă a nobilimii faţă de români lasă mereu urme în hotărârile dietale.

Ostilitatea creşte mână în mână cu agravarea iobăgiei. Legiuirile dietale nu oglindesc creşterea sarcinilor senioriale ale iobagului, directe sau indirecte, restrângerea lui în venituri prin monopolurile senioriale, supunerea lui tot mai accentuată prin justiţia seniorială; nu oglindesc creşterea obligaţiilor lui de lucru care agravează cu deosebire iobăgia, acestea toate sunt de domeniul dreptului privat, dar ilustrează creşterea sarcinilor lui publice şi agravarea şerbiei. Abundă legiuirile privind dările şi feluritele lui obligaţii către stat, obligaţiile lui militare, legarea lui de stăpân şi de pământ.

Dar, ceea ce e de reţinut, data la care se raportează drepturile de readucere a iobagilor fugiţi sau prescripţiile, zeci de ani rămâne în hotărârile dietale mai ales intrarea lui Mihai în Transilvania. La această dată se raportează şi Aprobatele. Semn că acest eveniment a provocat cele mai mari dislocări iobăgeşti. Formulând procedura readucerii, hotărârile dietale stabilesc condiţiile deosebite în care pot fi readuşi iobagii fugiţi după şi cei fugiţi înainte: cei dintâi pot fi readuşi *per brevem processum*, cei din urmă numai *longo litis processu*. Evenimentul rămâne o piatră de hotar şi în alte privinţe. De el e legată adesea şi tratarea daniilor. Aprobatele şi ele disting danii, înnobilări de dinainte de intrarea lui Mihai, din timpul stăpânirii lui, de după stăpânirea lui. La intrarea lui e raportată şi tratarea silniciilor. E remarcabilă frecvenţa cu care e invocat de diete evenimentul, în felurile împrejurări.

În textele dietale abundă legiuirile împotriva răufăcătorilor, hoţiei, tâlhăriei, care cresc în proporţii ca urmare a agravării raporturilor. Legiuirile privind iobăgimea privesc, firește, şi pe iobagii români. Dar în cadrele legilor, românii sunt trataţi şi numiţi adesea şi deosebit.

În legătură cu legarea de glie, în legiuiri abundă hotărârile privind urmărirea şi readucerea iobagilor fugiţi. Iobagii fugiţi, oriunde s-ar afla în ţară, să poată fi liber arestaţi împreună cu bunurile lor (*Approb. Const.*, p. III, tit. VII, art. 2). Sunt readuşi acum şi copiii plecaţi ai iobagilor (p. IV, tit. VI, art. 4). După titlurile V şi VI din partea a IV-a, iobagul plecat e cerut înapoi cu soţia, cu copiii, cu toate bunurile sale mobile, de oriunde, din secuime, din săsime, din oraşe. E exceptată doar Ţara Făgăraşului. Sunt incluse şi văduvele cu copiii lor de orice vârstă. Se stabilesc modalităţi de a cere şi pe iobagul căsătorit cu femeie nobilă şi locuitor pe moşia ei, de la soţia sa. Trebuie restituit şi iobagul angajat slujitor după expirarea termenului de un an al angajamentului. Cu ştirea principelui, când se poate *absque periculo*, se poate încerca readucerea iobagilor fugiţi şi de pe pământ turcesc. Etc.

Aprobatele nu arareori agravează hotărârile dietale pe care se întemeiază. De pildă, art. III al Dietei din 1635 pedepsea pe stăpânul care oprea pe iobagul altui stăpân de a-şi duce soţie de pe moşia sa. Aprobatele, adoptându-l, îl adaugă: văduvele să aibă numai a treia parte în bunurile mobile ale soţului mort, două părţi revenind stăpânului; fetelor nu li se pot da, fără învoirea domnului lor, decât haine, bunurile mobile sunt pe deplin ale domnului lor. Se exceptează doar locurile privilegiate sau cu obiceiuri întărite prin uz. Pe iobagii băieţi stăpânul nu e dator să-i lase să plece decât sub o *assecuratio*, o chezăşie cu care el, stăpânul, se mulţumeşte. Hotărâri dietale, intrate în Aprobate, opresc pe iobagii primiţi ca drabanţi să-şi ducă soţiile şi copiii cu ei în cetate, soţiile trebuie să-şi slujească stăpânii şi să plătească darea. Şi soţiile celor care pleacă fără învoirea stăpânului lor sub steag sau în alte locuri să suporte după starea lor slujbele şi alte sarcini[1].

Legiuirile se ridică împotriva evadărilor pe o cale sau alta din iobăgie. Aprobatele invalidează înnobilările de iobagi care s-au făcut şi diplomele *(armales)* pe care ei le-au dobândit fără „manumisiunea" domnului lor. Se ridică împotriva iobagilor care se sustrag de la iobăgie prin înrolare la oaste. Tot aşa şi împotriva celor care se sustrag sub pretext de predicatori, învăţători, dieci (scribi), care „trăiesc ca trântori", se ascund în şcoli sau pe lângă feţe bisericeşti. Dacă nu sunt cu adevărat, să fie readuşi la iobăgie. Alte hotărâri se ocupă de asigurarea iobagului pentru stăpân, de punerea lui sub chezăşie etc.

Legiuirile coboară mereu pe supus, adâncesc separaţia dintre el şi omul liber, şi cu atât mai mult dintre el şi omul privilegiat purtător al drepturilor publice şi politice. Caută acum să-l distingă şi în îmbrăcăminte chiar. Ţăran şi simbriaş sau argat *(béres szolga)* să nu îndrăznească să poarte haine de postav, nădragi, cizme, căciulă dublă sau de un florin, cămaşă de giulgiu – hotărăşte

[1] *Mon. Com. R. Trans.*, IX, p. 597, X, p. 282. *Approb. Const.*, p. III, tit. XXXI, art. 1,3.

Dieta din 1650[2]; hotărâre care a intrat şi în Aprobate (p. V, edict XLVII). Chiar ţinerea de cai şi umblatul călare al supusului sunt lăsate la îngăduinţa stăpânului. Dieta din 1638, de pildă, dispunea ca ţăranii de rând să poată ţine cai, dar să nu aibă voie să umble pe ei, afară de saşi[3].

Legile nu numai adâncesc şerbia, dar caută şi să o extindă. Caută să cuprindă în sfera ei tot mai mulţi jeleri, supuşi de liberă strămutare. Caută să supună la iobăgie pe pribegi, oameni fără stăpân, străini, venetici. Hotărâri speciale obligă la supunere pe ruşii, românii, muntenii circulând fără stăpân prin ţară: domnii de pământ să-i prindă, să-i supună la iobăgie, să-i pună sub chezăşie.

Sunt insistente legiuirile care dezbracă pe ţăran sau pe iobag de arme. Românii sunt numiţi adesea şi deosebit mai ales în legiuirile care opresc purtarea armelor. Iobagii români, ai nimănui, românii sau românii şi ţăranii *(oláhok és paraszt emberek* sau *parasztság)* să nu îndrăznească să poarte puşcă, suliţă, sabie, lance, tolbă, în genere nici un fel de armă. Se exceptează doar păstorii, libertinii, drabanţii, slujbaşii domneşti, oamenii care umblă în treburile stăpânilor, slujesc pe stăpânii lor cu armele, însoţitorii carelor de povară, vânătorii. Şi se exceptează românii sau locuitorii din ţinuturile expuse la incursiunile turceşti[4]. Se exceptează negustorii, meşteşugarii din oraşe. Edictul XLIV al Aprobatelor, intitulat *Despre români*, interzice şi el românilor purtarea armelor. În afară de cei care însoţesc care de povară, de negustori, păstori, morari, libertini, juzi, crâşmari şi alţi slujitori de curte sau oameni care-şi slujesc stăpânii cu armele, de cei puşi la urmărirea lotrilor, la paza celor prinşi, altfel de români să nu îndrăznească a umbla cu puşcă, tolbă, sabie, paloş, târnăcop (secure de luptă), suliţă sau alte arme.

Edictul XLIII pedepseşte pe românii care „după răul lor obicei dinainte" se căsătoresc prin răpirea fetei. Dacă o fac fără învoirea fetei sau femeii, ori a tatălui şi a mamei, sunt pedepsiţi cu moartea. Dacă o fac cu învoire, se răscumpără prin *homagium*-ul lor, care-i revine domnului de pământ. Sunt pedepsiţi şi complicii, chiar şi nobilii care părtinesc pe preoţii români vinovaţi de asemenea căsătorii[5].

Un titlu, *Despre dijme*, se îndreaptă împotriva românilor care pe mai multe locuri nu le dau. Aceasta – spune textul – e şi spre dispreţul comunităţii altor

---

[2] *Mon. Com. R. Trans.*, XI, p. 72.

[3] *Ibidem*, X, p. 140.

[4] Dietele din 1620, 1632, 1638,1650. *Ibidem*, VII, p. 283–284, 313–314, 544, X, p. 140, XI, p. 72.

[5] Ce-l putea privi pe legiuitor acest „rău obicei"? Interesul îl mărturiseşte chiar textul: pedepsele grave sunt un bun venit al stăpânului. Şi pedeapsa cu moartea se poate răscumpăra, obişnuit cu homagiul omului.

naţiuni, şi nici nu e oportun ca starea lor să nu aibă o rânduială, când o asemenea favoare după purtarea lor nu numai că nu o merită, dar zilnic curg faptele lor rele, ba pe multe locuri trăiesc, cu puterea aproape, în sarcina celorlalte naţiuni şi pe hotarul lor... Se extinde, în consecinţă, dijma asupra tuturor românilor (p. III, tit. V, art. 2). Doar în Partium rămâne deocamdată la voia stăpânilor să ia sau să nu ia dijmă de la iobagii români. Aprobatele depăşesc mereu noţiunea de legiuire, articolele de lege le motivează adesea.

Articolele privind pe preoţii români se ocupă mai mult de îngrădirile funcţiei lor, de îndatoririle lor, de pedepsele la care trebuie supuşi. Articolul 3 al titlului VIII din partea I a Aprobatelor se ocupă de datoria lor faţă de domnii de pământ. Ca proprietatea *(propriétása)* acestora să nu fie primejduită, preotul român le datorează anual un *honorarium*. Fiii preoţilor români, dacă nu sunt şi ei preoţi, sunt trataţi ca iobagi, sunt readuşi sau puşi sub chezăşie ca iobagii, la orice vârstă.

Iată, în sfârşit, şi excluderea textuală a naţiunii române, a poporului român însuşi, exclus acum nu numai de la viaţa publică, ci chiar de la cetăţenia ţării.

Naţiunea română şi religia ei Aprobatele le excludeau în termeni gravi:

Art. 1 din partea I, titlul VIII, legiuind asupra preoţilor români, se exprima astfel: „Deşi naţiunea română în patrie nici între Stări nu a fost socotită şi nici religia ei nu e dintre religiile recepte, cu toate acestea *propter regnum emolumentum*, până când sunt suferite, „ordinele" bisericeşti române de acestea să se ţină"[6].

Art. 1 din titlul IX, intitulat *Despre români*, are acelaşi sens: „Deşi naţiunea română *propter bonum publicum* a fost admisă în această patrie, cu toate acestea, neluând aminte starea sa de jos, pe unii confraţi nobili ai noştri i-au împiedicat, să nu fie voie să lucreze în sărbătorile lor (desigur, în înţelesul să nu pună pe supuşii lor români la lucru în sărbătorile româneşti). De aceea s-a hotărât împotriva acelora, ca naţiunii maghiare să nu prescrie (ce să facă şi ce să nu facă) şi de acum încolo să nu mai tulbure pe nimeni din cauza numită"[7].

---

[6] „Noha az Oláh *Natio* az hazában sem a' *Statusok* közzé nem számláltatott, sem Vallások nem a' *recepta religiok* közzül valo, mindazáltal *propter regni emolumentum*, miglen patiáltatnak, az Olah Egyházi rendek ehhez tartsák magokat". *Approb. Const.*, p. 14. Aprobatele au mai multe ediţii. Cea din care citām este ediţia I. Cuprinse şi în *Corpus Juris Hungarici, 1540–1848-évi erdélyi törvények*, Budapesta, 1900. Textul citat, la p. 22.

[7] „Noha az Oláh nemzet *propter bonum publicum admittáltatott* ez hazāában; mindazáltal nem vévén eszében állapotyanak alatson voltát, némely Nemes atyánk fiait *impediáltak*, hogy az ö innepeken ne legyen szabad munkálkodni. Végeztetet azért azok ellen, hogy a'Magyar *Nationak ne praescribállyanak*, és ennek utánna senkitis a'fellyebb meg-irt okbol meg ne háboritsanak", *Approb. Const.*, p. 15–16. *C. Juris*, p. 23–24. Că e vorba de împiedicarea lor de a pune pe români să lucreze în zilele de sărbătoare româneşti, se poate citi în formularea indicelui: „*Oláhság Magyar Nationak* ne praescribállyon; Es hogy az ö idnepeken ne legyen szabados vélek dolgoztatni, abban senkit *impediálni* ne merészellyen".

Titlul I din partea I, hotărând în articolele sale asupra drepturilor celor patru religii recepte, evanghelică-reformată sau calvină, luterană sau augustană, romano-catolică şi unitariană sau antitrinitariană, în art. 3 exclude religia ortodoxă în următorii termeni: „Neînţelegând aici pe cei de secta românilor sau grecilor, care *pro tempore* se sufăr *usque beneplacitum Principum et Regnicolarum*"[8].

Hotărând asupra călugărilor, art. 1 al titlului LIII din partea a III-a se exprimă: „Întrucât nici religia naţiunii române nu e dintre cele patru religii recepte, aşa nici ordinul din care cei ce fac parte se numesc călugări nu a fost acceptat, ba mai curând a fost interzis. S-a lăsat de aceea şi acum la libera dispunere a ţării şi principilor, aşa că dacă vor socoti cândva de cuviinţă sau de lipsă, să fie excluşi cu totul"[9].

Unele din aceste texte au fost extrase din hotărâri succesive dietale, din articole de lege votate. Pe hotărâri repetate dietale se întemeiază întărirea celor trei naţiuni şi patru religii recepte în exclusivitatea drepturilor lor. Sunt noi însă expresiile grave care însoţesc ca motivaţii sau concluzii legiuirile menite să excludă de la cetăţenie şi de la drepturi naţiunea română şi religia sa, pe care le declară tolerate doar *propter regni emolumentum, propter bonum publicum* sau *usque beneplacitum Principum et Regnicolarum*. Singur art. 1 din titlul IX apare, în aceiaşi termeni, în hotărârile dietale, dar în aceeaşi dietă în care au fost primite şi Aprobatele.

Legiuirile care codificau drepturile şi datoriile, private sau publice ale cetăţenilor ţării, pentru români cuprindeau deci dispoziţii discriminatorii şi eliminatorii. Naţiunile şi religiile constituţionale, asigurându-şi libertăţile, privilegiile, prerogativele, exclusivitatea cetăţeniei, drepturile la viaţa publică, la funcţii, împărţindu-şi între ele puterea politică în stat, excludeau de la cetăţenie şi de la viaţa publică sau politică cea mai numeroasă naţiune, adică cel mai numeros popor şi cea mai numeroasă religie a ţării, poporul român şi religia lui ortodoxă.

Transformându-se naţiunea nobililor în naţiunea ungurilor, stabilindu-se religiile legale sub nume de „recepte", logic trebuia să se elimine şi echivocul care mai stăruia sub vechea noţiune, să rămână acum pe dinafară şi nobilimea română care nu s-a asimilat, sau nu se asimilează nobilimii maghiare sau nu e de vreuna din religiile recepte. Cele trei naţiuni, ungurii, secuii şi saşii, pe măsură ce deveneau naţiuni în sens naţional-religios, logic trebuiau să lase pe

[8] „Ide nem értvén az Oláh, vagy Görögok *sectájan* lévöket, kik *pro tempore* szemvettetnek, *usque beneplacitum Principum et Regnicolarum*", *Approb. Const.*, p. 3. *C. Juris*, p. 12.

[9] „A'Minthogy az Oláh *Nationak* vallása-is nem a' négy *recepta Religiók* közzül valo"... *Approb. Const.*, p. 137. *C. Juris*, p. 131.

dinafară întreg poporul român, să-l excludă nu numai din rândurile naţiunilor politice, ci şi de la cetăţenia ţării.

Cunoscând evoluţia raporturilor, legiuirile Aprobatelor nu ne mai par o apariţie subită. De altfel şi textul vorbeşte ca despre ceva existent. Repudierea românilor şi a religiei lor, excluderea lor din rândurile naţiunilor şi religiilor recepte, declararea lor ca admişi, suferiţi, toleraţi sunt consecinţe ale unui larg proces de dezvoltare. Acestea rezultă din evoluţia raporturilor sociale şi naţionale din Transilvania, din evoluţia raporturilor dintre naţiunile politice şi români. De la excluderea românilor din rândurile naţiunilor politice, mai întâi ca nenobili, apoi ca nefăcând parte din religiile recepte, nu mai era decât un pas până la excluderea lor totală de la cetăţenia ţării şi declararea lor ca toleraţi. Expresiile tari, repulsive, care însoţesc excluderea sunt şi ele doar o prelungire a unei ostilităţi în creştere faţă de români, faţă de primejdia pe care o reprezentau, cu deosebire după precedentul alarmant al lui Mihai Viteazul. Precedentul lui a jucat, evident, un important rol în această evoluţie.

Compilatele *(Compilatae Constitutiones)*, adoptate în Dieta din ianuarie 1669, completează Aprobatele cu legiuiri dintre 1653 şi 1669.

Hotărâri asemănătoare continuă şi după codificarea legiuirilor. Dietele insistă mereu asupra urmăririi iobagilor fugiţi, a răufăcătorilor etc. Insistă asupra dezbrăcării ţăranilor de arme, distincţiei lor în îmbrăcăminte. Slugi simbriaşi şi ţărani să nu îndrăznească să poarte cizme, căciulă cu blană de jder, pantaloni de postav vopsit, sub pedeapsă de 12 florini – hotărăşte Dieta din 1665[10]. Dieta din 1666 exceptează pe iobagii saşi, care să aibă voie să poarte dolman, pantaloni de postav, căciulă, cizme, cu atât mai mult saşii de pe Pământul Regesc, de asemenea comitatul Maramureş (probabil nobilimea mică). Se exceptează dregătorii şi libertinii domnilor, magnaţilor şi nobililor[11]. Dieta din 1683 constată că, uitându-se hotărârile Aprobatelor, foarte s-au răspândit printre iobagi şi slujitorii de stare ţărănească şi armele, şi hainele de postav, aşa de mult că slugile plătite întrec chiar „soarta" stăpânilor lor, care şi ei puţinele lor valori le risipesc pe sine şi pe slugile lor, negândindu-se la starea de jos a acestora. În interesul „binelui obştesc" *(közjo)*, Stările hotărăsc din nou: „de acum încolo nimeni dintre ţărani şi slugi plătite, în afară de slugile iobăgeşti şi dregătorii curţilor, de libertini şi puşcaşi, nicidecum să nu poarte nici un fel de armă de fier sau ferecată (doar păcurarilor li se îngăduie lancea), căciuli cu blană de jder, de lup, de vulpe, cămăşi cusute de giulgiu sau de altele, cizme şi haine de postav, în afară de aba albă. Cei de stare iobăgească să poarte haine de rând, potrivit sorţii lor"[12].

---

[10] *Mon. Com. R. Trans.*, XIV, p. 115.

[11] *Ibidem*, p. 183–184.

[12] *Ibidem*, XVIII, p. 89–90.

Textele reamintesc uneori şi principiile Tripartitului. Hotărârile „deputăţiei" dietale din 1681 asupra domeniilor fiscale, vorbind de pământurile defrişate şi „înstrăinate" de iobag, îndreptăţesc reluarea lor, pe lângă „estimaţia" legală, pentru că *risticus praeter mercedem laboris nihil habet*[13].

Apar şi acum hotărâri privindu-i direct pe români. Dieta din 1668 obligă pe cei care şi-au părăsit locurile vechi din sate şi şi-au făcut locuinţe în păduri, în munţi, să se reaşeze pe locurile dinainte. Se exceptează doar cei din ţinuturile supuse de turci *(hodolt helyek)* şi cei de pe Someşul Mare, care s-au retras mai sus *pro securitate*[14]. Dieta din 1667 hotăra că dacă în hotarul unui sat s-a găsit carnea unei vite furate şi nu e limpede cine să-i plătească preţul, românii locuitori din acel sat trebuie să despăgubească pe păgubaş, căci mai ales printre ei sunt răspândite tâlhăria şi furtul[15].

Distincţii apar mereu, cum vedem, chiar în cadrele iobăgiei comune. Urcând pe scara socială, ele se accentuează.

Ţărănimea liberă românească, spre deosebire de iobăgimea română, care popula mai ales comitatele, şi cu deosebire Pământul Regesc, contribuia la sarcinile publice, la oaste, la dări şi altele împreună cu saşii. Stăpânul feudal al Pământului Regesc era regele, şi, în consecinţă, toţi locuitorii lui trebuiau să fie supuşi aceluiaşi statut juridic. Ţărănimea română trebuia să fie egală în sarcini şi datorii cu cea săsească. Dar cu evoluţia de pe domeniile feudale, se naşte tendinţa de a socoti Pământul Regesc un feud, anume un feud donat saşilor, care sunt îndreptăţiţi prin urmare să socotească pe ceilalţi locuitori ai pământului supuşi feudali ai lor, să-i oblige la prestaţii feudale, îndreptăţiţi de a trata astfel mai ales domeniile cetăţilor regale ataşate Pământului Regesc. Vechii parteneri la sarcini sunt pe cale să se separe în stăpâni şi supuşi. Municipiile, magistraţii lor cu deosebire, se constituie şi în stăpâni feudali beneficiind de prestaţii feudale. Pământul Regesc tinde să se transforme în Pământ Săsesc, cum tot mai des se va numi. Proces accentuat, instituţionalizat prin puterea politică în creştere a naţiunii săseşti.

Evoluţia ducea la grave consecinţe şi pe plan privat, şi pe plan public. Iobăgirea treptată transformă vechile lupte pentru păşunat, păduri, pământ de pe Pământul Regesc şi în luptă socială. Iar lupta socială, prin iobăgirea unui popor de către altul şi în luptă naţională. Antagonismul social şi aici se dubla cu cel naţional. Abundă în consecinţă până târziu deposedările, alungările de români, vor fi frecvente arderile de case, prădările, răpirile de bunuri

[13] *Ibidem*, XVII, p. 172.
[14] *Ibidem*, XIV, p. 320–321.
[15] *Ibidem*, p. 213–214.

românești[16]. Lupta va lua forme tot mai acute, va duce la izbucniri sângeroase chiar. O particularitate a Pământului Regesc era că aici și românii au fost supuși la dijma bisericească, la care ei, ca necatolici, în genere nu erau. Nu știm precis nici azi cum s-a ajuns la această particularitate. Gravitatea ei consta însă nu numai în această deosebire de alți români, ci mai ales în faptul că românii trebuiau să o dea nu bisericii proprii, ci bisericii săsești, rămasă beneficiară a dijmei și după ce dijma în restul Transilvaniei a fost secularizată. Cu iobăgirea se deplasează raportul și în purtarea sarcinilor publice. Nici expresiile de „țărani și români" din legiuirile care interzic purtarea armelor, umblatul călare etc. nu sunt fără tâlc; cuprind, desigur, și țărănimea liberă românească, deosebind-o de cea săsească; legiuirile le deosebesc uneori și textual. Transpuse pe plan politic, raporturile duc la excluderea țărănimii libere de aici din națiunea politică săsească.

Pe Pământul Secuilor, enclavele feudale mari făceau parte din comitate, iobăgimea lor și, prin urmare, și iobagii români urmau soarta iobagilor în genere. Iobăgimea românească a secuilor ridicați în virtutea procesului de feudalizare, și ea la fel.

Meseriașii români populând obișnuit satele, târgurile feudale și cel mult suburbiile orașelor, împărtășesc în genere soarta supușilor feudali. Spre deosebire de meșteșugărimea orășenească, liberă, privilegiată, ei sunt categorie dependentă. Mica industrie casnică țărănească nici măcar nu se desprinde încă de viața obișnuită țărănească. În satele libere ale Pământului Regesc meseriașii împărtășesc soarta țăranilor liberi, dar sunt și expuși la același proces de subordonare sau de supunere. Și mai sunt supuși și la îngrădirile din partea

[16] De pildă, într-o conscripție a scaunului Sibiu dn 1721 citim notații ca acestea: „Verum est in praeterita conscriptione hic habitabant plures (Valachi), sed anno superiori millesimo septingentesimo vigesimo ex mandato domini regii judicis sunt inde amoti Nr. 11, domusque illorum perflagrarunt" (Șura Mare) — „Tempore praecedentis conscriptionis in amotioribus angulis silvarum suarum habitabant Valachi Nr. 37 oeconomizantes, sed hos ipsimet domini Saxones, delegando ducem civitatis, inde amoverunt domosque illorum combusserunt" (Hamba). „Ab antiquo penes pagum Saxonum habitant etiam Valachi quidam Nr. 10. In priori conscriptione erant Nr. 32 Valachi, sed ex mandato officialium Cibiniensium inde amoverunt. Praeterea habitaverunt in silvis ipsorum quatuor Valachi una cum familia illorum, sed senatus Cibiniensis expressum delegavit ad illos, qui illos inde amovit, anno praeterito 1720 domusque combusit" (Noul). „Alias habitabant in silvis illorum 4 Valachi, quos anno praecedenti ex commissione senatus Cibiniensis inde amoverunt, domosque illorum combusserunt" (Vurpăr). „Habitant ad partes Valachi in domibus saepibus exstructis, habitabant antea et in silvis, sed senatus Cibiniensis expedivit anno superiori satellites suos, qui inde amoverunt, domosque illorum combusserunt, bona et res ipsorum diripuerunt" (Slimnic). Fr. Schuller, *Zwei Konscriptionen des einstigen Hermannstädter Stuhles aus dem Beginne des 18. Jahrhunderts*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", Neue Folge, XXXII (1903), p. 147, 150, 154, 160, 163. Nu se vor fi ivit asemenea practici și în secolul precedent?

meseriilor orăşeneşti. Meseriaşii români astfel beneficiază mai rar de privilegii, se pot constitui rar în bresle. Iar în oraşele libere nu pot pătrunde, se lovesc de exclusivitatea breslelor orăşeneşti, de bariera religiilor recepte din care ei nu fac parte, barieră care e în acelaşi timp şi naţională. Şi această exclusivitate creşte pe măsură ce creşte ameninţarea din afară a celor neprivilegiaţi. Se înăspresc opreliştile pentru intrarea în bresle, în oraşe, pentru achiziţionări de imobile între zidurile lor.

În minerit, unde sunt masiv reprezentaţi, românii beneficiază şi ei de anumite scutiri sau privilegii, asigurate prin legi minerilor în genere, sunt şi ei salariaţi. Dar privilegiile îi scutesc doar de sarcinile obişnuite iobăgeşti sau de unele din ele, pentru a lucra ca mineri. Spre deosebire de minerii sau proprietarii de mine liberi privilegiaţi, din oraşele libere sau privilegiate ca Baia Mare sau Abrud, ei sunt în genere categorie dependentă. Aşa sunt şi micii proprietari mineri ţărani din Munţii Apuseni; sunt supuşi ai domeniului fiscal al Zlatnei. În condiţii de dependenţă lucrează românii, chiar salariaţi fiind, şi în micile ateliere manufacturiere feudale, de fier, de aramă, de sticlă, de hârtie etc.; sunt şi aici obişnuit iobagi scutiţi de sarcinile curente iobăgeşti pentru a servi cu asemenea muncă.

Negustorii români mai însemnaţi erau încadraţi în companiile negustoreşti sau companiile greceşti, care contribuiau la sarcinile publice cu sume însemnate, dar nu făceau totuşi parte din naţiunile politice. Cu atât mai puţin micii negustori neîncadraţi în ele.

Nobilimea română avea veleităţi de încadrare în naţiunea nobililor. Dar nobilimea veche, stăpână feudală, asimilându-se treptat, confundându-se în nobilimea maghiară, făcând parte acum din ea, nobilimea românească acum e mai mult nobilime mică, boierime formată din categorii militare înnobilate, mici slujbaşi, domeniali sau princiari, în genere o nobilime măruntă, armalistă sau de funcţie, nu stăpână feudală. O nobilime care economic nu se deosebea mult de ţărănime, era mai curând o ţărănime liberă. Nobilime care e pusă în inferioritate în cadrele nobilimii ca nobilime mică şi care, prin urmare, nu se bucură de neimpozabilitate, nu are drept la funcţii mai înalte sau la reprezentare în Dietă. Dar şi această nobilime mică, pe de o parte în creştere, pe de alta e mereu expusă la asimilare. Iar cea rămasă românească e exclusă acum, dacă nu s-a calvinizat, ca ortodoxă.

Categoriile diverse militare, mai ales de pe domeniile fiscale, libertini, puşcaşi, drabanţi, băştieri, neînnobilate, ridicate din iobăgime condiţionat, nu făceau parte din nobilime şi nici din oamenii liberi, erau categorie dependentă.

În ce situaţie se găsea preoţimea română, care va juca un rol atât de însemnat în luptele naţionale româneşti ale secolului al XVIII-lea, această

categorie prin funcţia ei strâns legată de ţărănime, componentă şi ea indiscutabil a „naţiunii române" concepute de texte?

Între preotul român şi preotul religiilor recepte se face mereu o discriminare, şi religios, şi calitativ. Religios, discriminarea e gravă: numai preotul religiilor recepte e „creştin", preotul român e „schismatic". Calitativ sau social, preotul religiilor recepte, oriunde ar fi, se situează în rândul privilegiaţilor şi se asimilează cu omul liber sau chiar cu nobilul; preotul român, pe domeniile feudale, în mijlocul iobăgimii, chiar dacă nu e supus la slujbele obişnuite iobăgeşti, e situat în rândul oamenilor dependenţi, înscris adesea chiar în listele iobăgeşti. Doar în satele libere este un om liber, dar nici aici nu e privilegiat. Preotul religiilor recepte beneficiază de dotaţie canonică, de beneficii din partea stăpânului feudal de aceeaşi religie, de dijme sau quarte, de scutire de anumite sarcini publice, de scutire de încartiruiri militare; preotul român nu beneficiază de aceste scutiri, obişnuit n-are o dotaţie canonică sau o are foarte redusă. Preotul român nu beneficiază de dijme, dimpotrivă, e supus adesea el la dijme, contribuie împreună cu credincioşii săi la beneficiul semenului său de altă religie, nu e scutit categoric nici de sarcinile publice, nici de încartiruiri. Preotul român de rând obişnuit nu se deosebeşte nici în ocupaţii, şi cel mai adesea nici ca stare materială de semenul său iobag sau ţăran. Preotul religiilor recepte beneficiază, în sfârşit, de alte posibilităţi de şcolarizare a sa şi a fiilor săi, destul de des chiar în străinătate, de alte posibilităţi culturale decât semenul său român, redus la o instrucţie sumară sau, în cazuri mai rare, la o şcoală străină de confesiunea lui.

După încercarea lui Mihai Viteazul de a ridica pe preotul român, constituind un început de ridicare a lui la egalitate cu preotul religiilor recepte, vin cu anumite scutiri şi principii. După primejdia stârnită de Mihai, în zelul lor de a-i atrage la calvinism, le fac promisiuni, le acordă anumite favoruri. Au venit cu asemenea scutiri Gabriel Bethlen, cei doi Rákóczi, Acaţiu Barcsai, Mihail Apafi; scutiri repetate, reînnoite de mai multe ori în cursul secolului.

E caracteristic textul dat în 3 noiembrie 1609 de Gabriel Báthori, care face începutul. Principele, desigur în urma plângerii lor, se milostiveşte de nenorocirile şi mizeriile *(calamitatum et miseriarum)* tuturor preoţilor români din Transilvania şi părţile Ungariei, pe care ei trebuie să le îndure mai ales din partea domnilor pământeşti. Sunt din zi în zi încărcaţi şi apăsaţi de ei în chipul cel mai de plâns *(in dies gravantur, et miserrime premuntur)* împotriva dreptului şi echităţii şi împotriva obiceiului altor biserici şi şcoli. Sunt opriţi de a se strămuta de sub „patronul" sub care s-au născut, sub alt patron. Trebuie să îndure şi să poarte, după obiceiul iobăgesc, împreună cu ceilalţi iobagi, toate sarcinile datorate de plebe domnului său de pământ. Voind să înlăture acest „rău nemaiauzit" al lor, principele le îngăduie ca, iobagii oricui ar fi,

împlinindu-şi timpul sarcinii lor să fie liberi, chiar şi fără voia stăpânului, să-şi caute parohie oriunde le place şi să se poată muta acolo cu toate bunurile, cu copiii şi soţiile lor, cu ştirea prealabilă a superintendentului sau vlădicii lor *(praescitu Superintendentis sive Vladicae ipsorum)*, aşa cum e obiceiul vechi al bisericilor ungureşti. Scuteşte apoi pe preoţii români *(pastores Valachos)* de toate sarcinile plebee şi de orice slujbe „civile" datorate domnului de pământ *(ab omnibus oneribus plebeis, et servitiis civilibus quibuslibet Domino Terrestri debitis, et praestare solitis)*, în afară de darurile *(muneribus, sive donis)* pe care le datorează după vechiul obicei[17].

Confirmările ulterioare ale principilor calvini vin şi cu adăugiri. Gheorghe Rákóczi I, în confirmarea sa din 1638, adaugă obligaţia pentru preoţii români de a observa cele cinci condiţii primite de episcopia românească, la care s-a învoit cu principele Gabriel Bethlen, împreună cu atârnarea de superintendentul calvin[18].

Cu data de 18 septembrie 1624, Gabriel Bethlen, la cererea preoţilor români ai Ţării Făgăraşului, îi scuteşte de dijmele din semănături şi din vitele lor, cum i-au scutit şi principii predecesori. Principele Acaţiu Barcsai, cu data de 15 martie 1659, scuteşte în genere pe preoţii români de dijme şi none din semănături şi din vite[19]. Confirmând scutirea, principele Mihail Apafi, la 1 septembrie 1663, adaugă şi scutirea de dijma vinului sau de censul viilor datorate fiscului, care în privilegiul dinainte lipseau[20]. Cu data de 12 august 1666, Apafi, la plângerea preoţilor români, le cerea şi scaunelor săseşti să o respecte[21].

Privilegiul din 1673 în textul lui invocă soarta umilă a preoţilor români, lipsurile lor stringente. Neputând trăi din plata slujbei lor, sunt siliţi să facă ei înşişi muncă ţărănească. Dar invocă şi întunericul credinţei lor eretice. Voind să le poarte grija hranei şi să-i ajute pe nevoiaşi în munca slujbei lor, nădăjduind că „doar Dumnezeu zi de zi îi va lumina", îi scuteşte iarăşi de orice dijme din vin, grâu şi alte bucate. Dar numai din cele produse de pământurile de arătură şi viile lor sau ale bisericii lor, pentru a nu desfrauda dijma datorată Fiscului după alte pământuri. În acest înţeles îi scuteşte şi de dijma oilor, porcilor, albinelor[22]. Preoţii români plângându-se că scutirile nu sunt luate în

---

[17] T. Cipariu, *Archivu pentru filologia şi istoria*, Blaj, 1867, p. 550–551. Cu rectificări după copia din Jos. Kemény, *Diplomatarii Transilvanici Supplementum*, IX, p. 118–119, în Bibl. Fil. Acad. Cluj.

[18] Jos. Kemény, *op. cit.*, X, p. 51–52.

[19] T. Cipariu, *op. cit.*, p. 571–572.

[20] Jos. Kemény, *op. cit.*, p. 267–268. Textul maghiar al confirmării în *Mon. Com. R. Trans.*, XIII, p. 244–246.

[21] *Mon. Com. R. Trans.*, XIV, p. 195.

[22] T. Cipariu, *op. cit.*, p. 573–574.

seamă, în 1676 principele trebuie să dea o nouă poruncă pentru respectarea lor[23]. După actul princiar din 1682, preoţii s-au plâns că dijmuitorii, împotriva privilegiilor, le iau dijme abuzive, şi din producţia pământurilor proprii; principele trebuie să dea din nou poruncă să fie respectate[24].

Dietele, în schimb, caută să îngrădească, să reducă îngăduinţele princiare.

Dieta din 1639, sub motiv că sunt plângeri împotriva preoţilor români că vor să beneficieze de aceleaşi prerogative ca şi predicatorii unguri, hotărăşte ca preoţii români să fie datori să plătească domnilor lor pământeşti honorarium şi fiul preotului român iobag ereditar *(örökös jobbágyból álló)* să fie iobag şi să poată fi cerut înapoi (în caz că a plecat)[25].

Dependenţa preoţilor români o afirmă şi iezuitul Ştefan Millei în rapoartele sale din 1649[26].

În 1678, nobilimea, în postulatele ei adresate Dietei, se ridică împotriva preoţilor români veniţi din Ţările Române sau de pe pământ turcesc. Se ridică, de asemenea, împotriva preoţilor şi fiilor de iobagi care obţin diplome de armalişti fără eliberare *(manumissio)* din partea domnilor lor, ba îşi câştigă fără ştirea stăpânului şi locuri de casă, moşie, fără „încorporare" *(incorporatio)*, adică fără recunoaştere din partea Dietei[27].

Drept răspuns, Dieta e categorică: grecii şi preoţii români de acum încolo în această patrie să nu mai fie înnobilaţi şi sub nici un motiv să nu poată achiziţiona sau stăpâni moşii ori eredităţi. Cei care au fost înnobilaţi ori au achiziţionat eredităţi, să-şi înfăţişeze dovezile. Iar Dieta din 1680 lărgeşte textul: pentru că românii, preoţii români şi grecii, care trebuiau să-şi înfăţişeze dreptăţile n-au făcut-o, le anulează, reprobă şi nimiceşte privilegiile[28].

În 1689 Dieta, pornind de la faptul că românii aşezaţi pe Pământul Crăiesc plătesc preoţilor saşi plata în obicei, deşi nu se împărtăşesc de învăţătura lor, şi în comitate şi secuime românii aşezaţi pe locuri locuite înainte de unguri să plătească preotului ungur cel puţin plata cu care au fost datori aceia. Locuitorii să fie liberi să ia de la români plata prin execuţie, dacă cu frumosul nu vor să o dea[29]. Hotărâre anulată apoi de Dieta din 1691, aceasta socotind-o mai mult

---

[23] *Ibidem*, p. 574.

[24] *Mon. Com. R. Trans.*, XVII, p. 286–287.

[25] *Ibidem*, X, p. 220.

[26] „Sacerdotes eorum rudes sunt plerumque. Et immunitate ecclesiastica non ubique gaudent, qui ex perpetuo obligatis rusticis nati sunt: sed habentur ceu rustici, nisi se aliqua solutione redimant a laboribus consvetis rusticanis". *Ibidem*, XV, p. 492.

[27] *Ibidem*, XVI, p. 571.

[28] *Ibidem*, XVII, p. 77.

[29] *Ibidem*, XX, p. 261.

păgubitoare decât folositoare. Se exceptează însă dijma şi quarta[30] – care nu se anulează.

Obligaţia preoţilor români la dijmă faţă de domnul de pământ o includeau şi Compilatele, în ciuda repetatelor scutiri (p. I, tit. I, art. 6).

Scutirile sau privilegiile preoţimii române se reduc deci la scutirea de slujbele obişnuite iobăgeşti şi de dijme şi la îngăduirea strămutării. Dar şi acestea rămân expuse la nerespectare, la arbitrar, la abuzuri. Stăpânii feudali, ca întotdeauna, rezistă la asemenea imixtiuni ale statului în raporturile lor cu supuşii. O arată convingător chiar nevoia de a le repeta mereu. Scutirile de dijmă chiar, scutesc de dijmele fiscale. Dar acestea acum se găsesc în covârşitoarea lor parte pe mâini senioriale, şi stăpânii puteau să nu socotească scutirile obligatorii pentru ei, puteau abuza. Doar preoţii nobili sau boieri rămâneau sigur scutiţi. E de înţeles de ce luptă Dieta ca preoţii români să nu fie înnobilaţi, să fie opriţi de la achiziţii de „ereditǎţi". Pe Pământul Crăiesc, preoţii români în principiu trebuiau să fie liberi. Dar cu extinderea iobăgiei, şi aici sunt tot mai mult supuşi la sarcini, în schimb tot mai mult excluşi de la beneficii. În loc să beneficieze de dijme, sunt supuşi şi ei la dijme.

În tot cazul, scutirile preoţilor români se arată nestatornice, nesigure, în funcţie de politica religioasă princiară sau de receptivitatea ori rezistenţa la calvinism sau la ierarhia calvină a episcopilor sau preoţimii române, în funcţie de rezistenţa stăpânilor feudali sau a naţiunilor politice. Dar scutirile, chiar aplicate, în tot cazul nu scutesc pe preotul român de pe domeniile fiscale de dependenţă feudală.

Altfel, şi în legătură cu biserica se foloseşte tot mai des noţiunea de „naţiune română". În 1682, de pildă, oraşul şi scaunul Sebeş, adresându-se lui Mihail Tophaeus, *totius Hungaricae nationis episcopo*, se face interpretul întregii preoţimi a naţiunii române *(az egész oláh natióbeli popoknak)*, ridicându-se împotriva numirii noului episcop pentru români, a grecului Ioasaf, căci e spre prejudiciul naţiunii române *(oláh nationak)* şi împotriva obiceiului vechi. Cere să le îngăduie liberă alegere de episcop, din naţiunea lor *(magok natióbol)*[31]. În ascultarea lungă împotriva noului vlădică, se repetă mereu acuzaţia că nu e de neam românesc, că nu ştie româneşte. De când ştie de vlădici în Transilvania, tot vlădici români, fii ai patriei ştie – mărturiseşte pastorul reformat de Bărăbanţ[32]. „N-am înţeles şi n-am auzit niciodată ca aici în Transilvania să fie episcop român grec sau de alt neam, fiind numai fii ai patriei

[30] *Ibidem*, p. 477.

[31] *Ibidem*, XVII, p. 294–295.

[32] *Ibidem*, p. 295–302.

din neamul românesc *(oláh nemzetből)*", mărturiseşte Popa Staicul din Şcheii Braşovului[33]. Reforma însăşi contribuia acum la o asemenea evoluţie.

O intelectualitate românească, în asemenea condiţii, nu putea fi decât foarte redusă. Se restrânge la nume răzleţe de vlădici, protopopi, preoţi, dascăli, traducători, tipografi, mici funcţionari, scribi, domeniali. Urcarea mai sus pe scara culturală, o şcolarizare mai înaltă, în şcoli protestante, echivala obişnuit cu disimilarea, cu intrarea în celelalte naţiuni. Ca şi în cazul nobilimii, ridicările sporadice mergând mână în mână cu adoptarea religiilor oficiale, sfârşesc prin topire în masa funcţionărimii sau intelectualităţii naţiunilor politice, mai obişnuit a naţiunii ungurilor.

Dar ceea ce îi deosebea acum pe români pe toată scara era că oficial nu făceau parte din naţiunile politice. Chiar dacă se mai menţinea echivocul la ţărănimea liberă sau la mica nobilime, la boierimea Făgăraşului, el era acum eliminat prin religiile recepte din care românii nu făceau parte. Religiile recepte sunt acum bariera de netrecut, care le închidea categoric drumul ascensiunii spre viaţa publică sau politică în calitate de români şi ortodocşi. Ridicarea era posibilă numai prin încadrare în naţiunile politice sau religiile recepte, pe drumul disimilării naţionale sau confesionale. Religiile recepte fiind ele însele religii naţionale, disimilarea confesională trebuia să ducă şi ea pe cei ridicaţi la disimilare naţională.

Urcarea în genere, fie socială, fie culturală, în grade diferite numai, expunerea la disimilare, lipsind naţiunea română tocmai de elementele care să o îndreptăţească la viaţa publică sau politică. Şi aşa dreptul şi exerciţiul puterii politice se menţin exclusiv în mâinile naţiunilor politice.

Pentru demonstraţie, e suficient să aruncăm o privire asupra listei din martie 1664 a Stărilor care urmau să fie chemate la Dieta din aprilie[34]. Lista înscrie 125 de nume, din care 104 nume de reprezentanţi. Din acestea nu mai puţin de 54 sunt nume de consilieri, membri ai Tablei, regalişti, dregători ai Curţii etc., 20 de feluriţi dregători sau slujbaşi dietali. Comitatele, scaunele, oraşele sunt înscrise cu câte doi reprezentanţi. În Dietă era chemată masiv nobilimea. Burghezia e chemată prin reprezentanţii scaunelor şi oraşelor săseşti şi prin cei câţiva reprezentanţi ai oraşelor libere sau taxaliste, când, bineînţeles, nu erau şi aceştia nobili, cum erau de obicei. Dar, ceea ce ne interesează cu deosebire, printre numele înscrise nu apare nici unul românesc sau care ar putea fi bănuit că acoperă un român. Unul singur are nume de rezonanţă românească, Buda Sándor, delegatul comitatului Hunedoara. Dar numai român nu putea fi, nu putea reprezenta doar un român comitatul. Sau să luăm

[33] *Ibidem*, p. 298.
[34] *Ibidem*, XIII, p. 316–319.

„Catalogul baronilor, magnaţilor, nobililor şi celorlalte Stări şi Ordine ale celor trei naţiuni" ale Transilvaniei şi Părţilor Ungariei anexate Transilvaniei, care urmează să fie chemaţi la Dieta din Iernut pe ziua de 28 iulie 1687 şi la cea din Sighişoara pe 5 ianuarie 1689. El cuprinde 161 de nume: 11 consilieri, 2 protonotari, 15 asesori, 2 directori, 83 magnaţi, 7 văduve (desigur prin reprezentare), 41 deputaţi ai comitatelor, scaunelor, oraşelor şi târgurilor, în care iarăşi zadarnic am căuta vreun român, zadarnic am căuta chiar numele episcopului[35]. Dieta e dominată de magnaţi şi de demnitarii statului. Nu e chemat în dietă nici măcar episcopul românilor, nici când e afiliat calvinismului sau e ridicat la episcopie în numele lui. O singură dată se poate citi până acum, într-o scrisoare a cancelarului Ioan Bethlen în legătură cu Dieta din februarie 1666, că trebuia înştiinţat despre ea şi episcopul român[36]. Dar aceasta nu probează şi chemarea lui în Dietă. Religia românilor, nici supusă fiind ierarhiei calvine, nu era, se vede, socotită receptă, şi deci nici reprezentată, prin ea însăşi, în Dietă.

Cât timp cele trei naţiuni politice au fost nobilii, secuii şi saşii, nu s-a simţit lipsa unei naţiuni politice române, cum nu s-a simţit nici a uneia maghiare; ele erau reprezentate politic prin naţiunea nobililor. Evoluând noţiunea de naţiune în sens etnic, naţional, naţiunea nobililor devenind naţiune maghiară, raporturile se schimbă radical, în mod logic trebuia să apară o naţiune română în înţeles politic. Sarcina de a o impune în acest înţeles, secolul al XVII-lea o lăsa în seama luptătorilor politici români ai secolului al XVIII-lea.

Urmărind în texte evoluţia istorică a problemei româneşti din Transilvania, apariţia şi evoluţia noţiunii de naţiune română, raporturile ei cu celelalte naţiuni se clarifică. Formulările exclusiviste ale Aprobatelor, cu care trebuie să dea lupta militanţii politici români în secolul al XVIII-lea, atât de greu de înţeles în nuditatea lor, plasate în procesul de evoluţie istorică devin inteligibile. „Naţiunea română" cea respinsă de Aprobate e respinsă aşa cum e concepută de naţiunile politice, de clasele stăpânitoare sau de reprezentanţii lor. Ea este respinsă înainte de toate ca masiv iobăgească. Este respinsă pentru grava primejdie socială pe care o reprezenta pe măsură ce iobăgia se agrava, pentru primejdia pe care o reprezenta pentru clasele stăpânitoare, pentru nobilime cu deosebire. Principatul Transilvaniei pentru poporul român a venit cu două mari calamităţi, catastrofale amândouă, cu una din cele mai grave iobăgii cunoscute şi cu excluderea lui de la viaţa publică şi chiar de la cetăţenia ţării. Din sistemul politic al ţării naţiunea română este exclusă ca nenobilă, ca lipsită de clasele stăpânitoare proprii, lipsită de o nobilime proprie în stare să o reprezinte

[35] *Ibidem*, XIX,p. 179–185.

[36] Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi fejedelemség korának országgyülései*, Budapesta, 1976, p. 27.

politic. Iobagii sau ţăranii nu sunt *regnicolae*, nu fac parte din *populus*, religia românilor nu este receptă; cele ce extinse asupra întregului popor român sau a întregii naţiuni române s-au putut converti uşor în lipsită de drepturi, lipsită de cetăţenie, neprimită (nereceptă) în cadrele constitutive ale patriei. Dar e respinsă sau exclusă şi ca fiind de alt neam, şi pentru primejdia naţională pe care ea o putea reprezenta. În faţa naţiunilor politice, în faţa nobilimii cu deosebire, plutea acum precedentul de neuitat şi ameninţător al lui Mihai. Dacă poporul român sau, cu celălalt termen, naţiunea română din Transilvania, nu s-a putut ridica în timpul principilor la factor politic, activ, e prezent ca factor social, etnic şi religios masiv, ca un neam distinct, organizat în biserica ortodoxă, respins de sistemul politic al ţării. Dar legat, în schimb, chiar prin ceea ce era distins sau respins, de marele tot al poporului românesc.

Pe măsura creşterii adversităţilor se adânceşte însă şi conştiinţa de sine, unitatea de simţire a poporului român, vărsându-se în conştiinţa de sine a poporului român de pretutindeni, cultivată tot mai larg de scrierile bisericeşti, de umanişti, de cronicari, de oamenii de cultură români[37]. Să citâm doar prefaţa la Noul Testament a mitropolitului Simion Ştefan. Mihail Halici numeşte limba poporului său *lingua Romano-Rumana*. La această unitate de simţire făcea atent şi patriarhul Constantinopolului, Lukaris, la 1629, pe Gabriel Bethlen, care-i cerea consimţământul pentru a impune poporului român calvinismul.

Lupta nu va fi deloc uşoară. Ea se arată pe cât de complicată, pe atât de dificilă. Rezistenţe mari, înfruntări acerbe, implacabile se vor dezlănţui în curând. Teze mereu mai inconciliabile vor cere un deznodământ. O istorie agitată, o luptă, surdă sau deschisă, dar durabilă, se arată în perspectivă. Repudierea, excluderea textuală a „naţiunii române" în totalul ei de la cetăţenia ţării, acum când ea creşte vădit în conştiinţă, va cere mai mult decât o reparaţie.

Rezistenţa împotriva Reformei este susţinută conştient din afară, îşi are suportul puternic în afara arcului carpatic, se lărgeşte la cadre naţionale. Împotriva Reformei se ridică hotărât mitropolitul Varlaam. Se ridică colectiv sinodul din Iaşi. Iar sinodul din Iaşi e exponent al întregului Răsărit ortodox. În această zonă de contact care era Transilvania, se separau nu numai două religii, ci cele două mari zone religioase, cele două mari zone de cultură, apuseană şi răsăriteană, separând întreg poporul român de zona apuseană. Conştiinţa românească de neam stimulată de Reformă vine astfel să se accentueze şi mai mult prin rezistenţa faţă de ea.

Militanţii români ai secolului al XVIII-lea, pornind la lupta pentru ridicarea politică a poporului român din Transilvania, vor trebui să angajeze lupta

[37] V. Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Cluj, 1979. V. bogata bibliografie privind pe cronicari sau lucrările lui Alexandru Duţu. Se dezvelesc treptat izvoarele acestei conştiinţe.

înainte de toate cu concepţia naţiunilor politice, să lupte pentru ridicarea naţiunii române astfel concepute. Greutatea luptei consta în a ridica la naţiune politică o naţiune „nenobilă", covârşitor iobăgească, respinsă de naţiunile politice ca atare. Căci naţiunea română era concepută nu alături, ci în subordonare, în opoziţie cu cele trei naţiuni politice; se pune accent grav pe conţinutul ei iobăgesc tocmai pentru a o putea respinge, exclude, pentru a-i putea refuza ascensiunea. La noţiunea de naţiune română în acest fel nu se mai pune problema dacă ea cuprinde sau nu şi poporul de rând, cum se punea la naţiunile politice. Aici lucrurile se petrec tocmai invers; naţiunea română astfel concepută cuprinde chiar masele populare; ei i se refuză tocmai recunoaşterea acelei prelungiri sociale, a clasei suprapuse care să-i dea dreptul la a fi naţiune politică. Ea astfel trebuie să cuprindă întreg poporul român, minus elementele suprapuse, minus nobilimea sau alte elemente desprinse din el, adică aproape numai poporul. În conceperea naţiunilor politice se pornea de sus în jos, făcând discutabilă includerea celor de jos; în conceperea naţiunii române, dimpotrivă, de jos în sus, făcând discutabilă includerea celor de sus. Naţiunea ungurilor cobora din naţiunea nobililor, tendinţa e de a extinde asupra ei drepturile, prerogativele nobilimii; naţiunea română, invers, se clădea pe masa iobagilor, tendinţa e de a extinde asupra ei lipsa de calitate, excluderea de la drepturi a iobăgimii. Nobilimea română, câtă era, ca să rămână în cadrele sistemului constituţional trebuia să rămână în cadrele naţiunii nobililor, elementele intelectuale române ca să se poată ridica trebuiau să se încadreze în naţiunile politice existente, fireşte dacă şi nobilii şi intelectualii se încadrau în vreuna din religiile recepte. Statornicindu-se sistemul celor trei naţiuni politice şi patru religii recepte, naţiunile devin şi direct naţionale, naţiunea nobililor devenind naţiunea ungurilor, pentru elementele care se ridicau din naţiunea română, calea ridicării spre drepturi publice sau politice era calea disimilării naţionale şi religioase, adică a separării de naţiunea proprie, calea care a stat şi până aici deschisă nobilimii române. Erau expuse desprinderii şi disimilării deci tocmai elementele care să îndreptăţească în raporturile politice ale Transilvaniei ridicarea naţiunii române la naţiune politică.

Luptătorii români ai secolului al XVIII-lea vor trebui să lupte deci nu pentru includerea poporului de jos în noţiunea de naţiune română, ci, invers, pentru includerea celor de sus sau a celor ridicaţi. Ei vor trebui să lupte pentru includerea acestora în naţiunea proprie. Vor trebui să lupte împotriva disimilării lor, a înstrăinării lor de naţiune, împotriva includerii lor în celelalte naţiuni, în naţiunile adverse. Vor trebui să lupte în genere pentru completarea naţiunii cu categoriile sociale suprapuse care să o ridice calitativ, să-i dea dreptul de a se impune ca naţiune politică. De aici lupta pentru afirmarea „calităţii" naţiunii, pentru recunoaşterea elementelor ei suprapuse ca ale ei,

pentru sporirea numărului nobilimii sau ridicarea ei în drepturi, pentru ridicarea preoţimii. În genere, pentru sporirea continuă a elementelor suprapuse, capabile de a reprezenta naţiunea politic, a elementelor necesare, dotate calitativ sau instruite, indispensabile pentru exerciţiul unei puteri politice. Românii trebuie să lupte pentru a da naţiunii etnice, cantitative, şi un conţinut calitativ, politic, ceea ce în statul de clasă înseamnă ridicarea clasei suprapuse care să-i exercite funcţiunile. Problema naţională românească se clădea deci pe temelii adânci populare.

Aceştia vor fi termenii luptei care se va deschide în secolul al XVIII-lea, acestea sunt sensurile în care se va da, care o vor complica.

UNIREA CU BISERICA ROMEI

Prilej de manifestare a unei conştiinţe politice a naţiunii române ca atare, în Transilvania, este unirea cu biserica Romei. Iar unirea a venit cu noul regim austriac.

INSTAURAREA REGIMULUI AUSTRIAC

Regimul austriac în Transilvania s-a instaurat treptat, spre sfârşitul secolului al XVII-lea, pe urma armatelor imperiale care alungau puterea turcească. Imperiul însă ţinea ca Transilvania să nu fie simplu obiect al cuceririi. O voia ca o moştenire de drept a coroanei ungare, obiect al eliberării. Şi încă a unei eliberări liber consimţite, solicitată chiar de puterile politice „legitime" ale ţării. Noua stăpânire astfel trebuie să se întemeieze pe puterile politice constituite ale Principatului, pe clasele lui stăpânitoare, pe nobilime cu deosebire, pe un statut constituţional convenit cu ele. Statutul constituţional al Transilvaniei în cadrele imperiului s-a concretizat în aşa-numita Diplomă leopoldină, din 1691. Aceasta a fost rodul tratativelor îndelungate dintre reprezentanţii Stărilor şi Curte; are caracter de pact. A şi rămas apoi un act de temelie; a ţinut loc de constituţie a Transilvaniei peste un secol şi jumătate.

În cele 18 puncte ale ei, diploma stabilea raporturile cu imperiul şi principiile după care trebuia să fie guvernată Transilvania în cadrele lui. Temelia constituţională a Transilvaniei, după text, rămâne sistemul ei politic consacrat: cele trei naţiuni şi patru religii recepte, raporturile publice existente. Ceea ce se stabileşte chiar în primele puncte. În punctul întâi diploma menţine neschimbate raporturile religioase, întăreşte în drepturile şi egalitatea lor religiile recepte. Al doilea asigură toate daniile, privilegiile şi beneficiile acordate de regi şi principi. Al treilea menţine legile ţării, Aprobatele şi

Compilatele, precum şi Tripartitul, exceptând din el numai dreptul de rezistenţă *(ius resistendi)* a nobilimii faţă de rege. Articolele următoare menţin „constituţiile", drepturile municipale şi privilegiile din vechime ale secuilor şi saşilor. Menţin Dieta, organele administrative şi judecătoreşti ale ţării, cu toate rânduielile lor. În funcţii – stabileşte ea – vor fi numiţi numai „indigeni", unguri, secui şi saşi, fără deosebire de religie. Numai lor să li se dăruiască şi moşiile care ar reveni, prin lipsă de moştenitori sau prin necredinţă, Fiscului. Dispoziţiile practice ale diplomei se adaptează acestor condiţii de bază.

Dar asemenea condiţii, constituţia proprie a ţării, feluritele autonomii locale, prelungiri ale trecutului, stânjeneau regimul imperial. Veneau în contradicţie cu stadiul lui mai avansat, mai ales cu tendinţele lui centralizatoare, îndreptate spre absolutism monarhic. Statul nobiliar, care e Principatul, trebuie să se încadreze treptat în statul absolutist care i se suprapune. Transilvania, şi prin poziţia ei, trebuia să fie bastionul de răsărit al imperiului, nu numai puternic fort de apărare, ci şi bază pentru noi cuceriri, trebuia deci cu atât mai bine asigurată. În dosul pactului, prin urmare, trebuie puse în funcţiune armele încercate ale politicii imperiale, tot rafinamentul politic care trebuia să ţină legat la un loc vastul şi atât de eterogenul Imperiu austriac.

Sunt edificatoare propunerile pe care le făcea în dosul tratativelor generalul Caraffa, în 1690. Într-un memoriu amplu, el arăta împăratului cum socoteşte că trebuie ţinută sub dominaţie imperială Transilvania. Ea să fie luată în stăpânire directă de împărat, căci poporul ei e neastâmpărat şi mereu se va strădui să se întoarcă sub turci, care se mulţumesc cu mai puţină dare. Ca provincie de graniţă ea cere totuşi un tratament mai blând, în stăpânirea ei să se îmbine teama cu iubirea *(timor et amor)*, teama inspirând-o armele imperiale, iubirea netulburarea religiilor recepte. Şi pentru că guvernarea nu trebuie să se întemeieze pe mulţime *(in multitudine et universitate)*, ci pe cei aleşi, să fie cumpărate personalităţile influente. Să se practice principiul *divide et impera*, folosind disensiunile dintre naţiunile politice, „fomentând" mai ales disensiunile dintre saşi şi unguri. Să se provoace disensiuni între membrii guvernului, lăsându-le doar numele şi fumul guvernării. Şi, firește, totul să fie supus supremaţiei militare. Dar generalul, care reprezintă aici pe împărat, să fie nu numai războinic, ci şi om politic, să ştie să disimuleze puterea; nu prin ordine absolutiste, ci prin persuasiune *(suadendo)*, să stăpânească[1].

Imperiul astfel începe să depăşească îngrădirile diplomei, încearcă să-i eludeze sau să-i răstălmăcească prevederile.

---

[1] „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", Neue Folge, I (1853), p. 162–188.

Drept bază solidă pentru acţiunile sale viitoare, îşi întăreşte aici, înainte de toate, puterea militară proprie. Oastea Principatului e tot mai mult redusă şi subordonată organelor militare imperiale. La rol subordonat e redus şi Guvernul. Guvernarea ţării e deplasată tot mai mult spre capitala imperiului. Deasupra Guvernului se ridică organul central, Cancelaria aulică a Transilvaniei de la Viena. Tezaurariatul e legat de organele financiare centrale, trece tot mai mult pe mâini austriece. Imperiul pune treptat stăpânire pe poziţiile-cheie ale oricărei independenţe politice: afacerile externe, puterea militară, finanţele ţării, guvernarea însăşi. Caută să transforme treptat organele de guvernământ ale ţării doar în organe executive ale puterii centrale. Mai ales după pacea de la Karlowitz (1699), care-i consacră stăpânirea asupra Transilvaniei, poate păşi hotărât pe această cale.

Dar problema stăpânirii se punea înainte de toate pe plan intern. Trebuiau supuse Stările Transilvaniei, cele trei naţiuni, şi cu deosebire nobilimea. Ele trebuiau pe de o parte atrase prin favoruri, pe de alta constrânse la fidelitate prin mijloacele puterii politice.

În conglomeratul de ţări şi popoare care era imperiul, elementele de coeziune erau dinastia, absolutismul monarhic, puterea militară, administraţia. Peste acestea venea catolicismul, menit nu numai să-i dea un cheag spiritual, ci mai ales să-i servească de instrument politic de dominaţie şi unificare, suplinind măcar aşa lipsa lui de unitate naţională.

Dar în Transilvania, în rândul religiilor recepte, recunoscute de diplomă, tocmai cea catolică era cea mai slabă. Naţiunile politice cu masele lor populare erau în proporţii covârşitoare protestante. Trebuia deci neapărat schimbat raportul de forţe în favoarea catolicismului. Trebuiau, prin urmare, găsite mijloace de a eluda textul diplomei care condamna religia catolică doar la egalitate cu celelalte trei religii recepte.

Regimul începu prin acţiuni de întărire a catolicismului: favoruri, restituiri de moşii pierdute, danii noi, înzestrări cu venituri, restituiri de biserici, uneori chiar cu concurs militar. Reintrară în ţară şi iezuiţii, reîncepându-şi cu un nou zel activitatea. Dar cum naţiunile protestante nu mai puteau fi uşor reconvertite, numai cu asemenea mijloace perspectiva unei preponderenţe catolice nu putea fi decât foarte îndepărtată. Trebuiau încercate şi altele.

Raporturile din Transilvania ofereau într-adevăr şi un alt câmp de acţiune. Constituţia Transilvaniei, întemeiată pe trei naţiuni politice şi patru religii recepte, excludea din cadrele ei, cum am văzut, un întreg popor, în termenii timpului o întreagă naţiune şi o religie: poporul român şi religia lui ortodoxă, socotite doar „tolerate". Excludea şi lăsa fără „pământ", fără ţară *(terra)* tocmai cel mai numeros popor, cu răspândire pe întreg cuprinsul ţării. Perspectiva se deschidea ademenitoare: câştigând pe români pentru catolicism, ar slăbi,

înainte de toate, calvinismul, sub a cărui ierarhie se găseau; s-ar realiza apoi preponderenţa catolică de care imperiul avea atâta nevoie pentru consolidarea puterii sale; şi, în acelaşi timp, s-ar crea şi instrumentul cu care să fie constrânse la fidelitate naţiunile politice ori de câte ori e nevoie. Crearea unei noi opoziţii ar spori armele principiului de guvernământ *divide et impera*, mânuit cu atâta artă de politica imperială. În plus, s-ar tăia un fir puternic care leagă poporul român din Transilvania de Ţara Românească şi Moldova, pentru cazul că nu ar cădea şi ele sub stăpânire austriacă. Şi s-ar face, firește, şi un început de expansiune catolică, opusă ortodoxismului, şi acolo, pentru cazul că ar cădea. În consecinţă, unirea românilor ar putea juca un însemnat rol politic la periferia imperiului, în această zonă de interferenţă a lumii catolice cu cea ortodoxă.

Instrumente credincioase pentru o asemenea acţiune se ofereau iezuiţii, ostaşii nu numai religioşi, ci şi politici la nevoie ai imperiului. Armatele imperiale veneau însoţite şi de iezuiţii aşa-numitelor *missiones castrenses*, care puteau da şi ei o mână de ajutor. Sub pavăza şi cu sprijinul generalilor imperiali, se puteau mânui cu succes acum şi armele persuasiunii, ademenirii, dar şi cele ale presiunii la nevoie.

UNIREA CU BISERICA ROMEI

Acţiunea porni pe firul expansiunii catolice spre Răsărit, reluat de câte ori s-a putut, pe firul reluat din nou în timpul Contrareformei. Mai concret, se legă de acţiunea de atragere la unire a rutenilor, încercată nu mult înainte, care continua la rândul său acţiunea catolică din Polonia. Se făcuse de acum o preţioasă experienţă. Trăgând învăţăminte din experienţa Reformei, misionarii catolici porniră aici la acţiune cu multă prudenţă. *Congregatio De Propaganda Fide* încă în 1669 îşi instruia misionarii încredinţaţi cu propagarea unirii în Răsărit, ca în acţiunea lor să facă distincţie între cele ce ţin de credinţă sau de dogmă şi cele ce ţin de ritul sau disciplina bisericească. Credinţa trebuie să fie aceeaşi, riturile însă în diferite biserici pot să fie diferite; unitatea credinţei trebuie să se sprijine pe această varietate a riturilor. Deci celor care se vor uni cu biserica catolică, misionarii să le declare deschis că biserica romană nu vrea să le osândească sau să le schimbe ritul. Dimpotrivă, îi învaţă să-şi ţină în toată integritatea şi puritatea lor particularităţile ritului bisericii răsăritene. Misionarii să aibă grija ca uniţii să-şi ţină sârguincios posturile, sărbătorile, obiceiurile lor, ceremoniile, predicile, exerciţiile pioase, cu un cuvânt tot ce ţine de ritul lor vechi. Calendarul nou ar fi de dorit să fie acceptat, ca sărbătorile să coincidă. Altfel se produc perturbări, căci domnii pământeşti nu vor fi dispuşi să-i îngăduie pe români la slujbe în sărbătorile lor, iar în sărbătorile noii lor

confesiuni nu se vor purta ei cu cuviinţă. Dar să nu fie condiţie pentru primirea unirii[2]. În consecinţă, misionarii nu aveau să se lege de rituri. Şi nu aveau să înfrunte „ignoranţa" maselor populare. Trebuiau câştigaţi pentru noua credinţă înainte de toate preoţii şi prin ei apoi, prin luminare treptată, şi poporul. Şi nici preoţii nu deodată, „erorile" credinţei ortodoxe sunt prea înrădăcinate şi prea multe – catalogul lor încredinţat misionarilor enumeră nu mai puţine de 40[3] – ca să poată fi învinse numaidecât. Misionarii trebuiau să se mărginească deocamdată la cele patru puncte, care deosebeau, după Conciliul de la Florenţa din 1439, biserica răsăriteană de cea apuseană: 1) papa este capul bisericii întregii lumi; 2) pâinea nedospită este suficientă pentru cuminecătură; 3) în afară de rai şi iad, este şi un al treilea loc în care se purifică sufletele, purgatoriul; 4) în Sfânta Treime, Duhul Sfânt purcede nu numai de la Tatăl, ci şi de la Fiul[4]. Activând pe această linie, misionarii au reuşit să unească o parte din ruteni cu biserica Romei.

Cu încercarea de a câştiga mai întâi preoţimea se începu acţiunea şi în Transilvania supusă puterii imperiale. Dar pentru aceasta noul regim înţelese de la început că trebuie să ofere şi avantaje sau să răspundă şi la revendicări, încă în 1692, împăratul Leopold declara prin patentă imperială că toţi cei de rit grecesc uniţi cu biserica romană, atât în privinţa bisericii, feţelor bisericeşti, cât şi a lucrurilor acestora, trebuie să se bucure întru totul de scutirile şi privilegiile de care se bucură biserica, feţele bisericeşti şi lucrurile credincioşilor bisericii romane de rit latin[5].

Oferta se adresa tuturor. Ea era ademenitoare şi pentru preotul român. Unirea trebuia să-l salte deodată de la starea umilă de supus iobag sau aproape iobag, tolerat, la egalitate cu preotul catolic privilegiat, „recept".

Totuşi au trecut mulţi ani până când românii i-au dat un răspuns. Străduinţele iezuiţilor şi îndeosebi stăruinţele lui Paul Ladislau Baranyi, acum preot în Alba Iulia, pe lângă mitropolitul Teofil – ridicat în fruntea bisericii româneşti în 1692, în condiţiile consacrate ale supremaţiei calvine – abia în 1697 au izbutit la un rezultat concret. În februarie 1697, în „soborul mare" (sinodul) din Alba Iulia, se face primul pas spre unire.

---

[2] Nic. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis*, I, 1885, p. 111–114.

[3] „Errores et abusus Graecorum schismaticorum". *Ibidem*, p. 116–119.

[4] Sub forma negativă: „Errores dogmatici, quos Graeci ad Ecclesiam catholicam redituri expressa professione damnare debent, juxta Decretum Concilii Florentini". *Ibidem*, p. 121.

[5] „...quatenus graeci ritus Romanae Ecclesiae Unitorum tum ecclesiae ipsae, tum ecclesiasticae personae, tum earum res in Apostolico hocce Regno nostro eadem prorsus immunitate gaudere debeant, qua ecclesiae personaeque ecclesiasticae et res fidelium s. Romanae Ecclesiae latini ritus, ex sacrorum canonum praescripto et terrenorum principum consensu indultis et privilegiis effective perfrui gaudereque dignoscuntur". *Ibidem*. p. 164–165.

În sinod unirea se făcu sub semnul eliberării de sub stăpânirea calvinismului[6] şi luând de bază patenta împăratului din 1692. Teofil, într-o lungă cuvântare, evocă persecuţiile bisericii româneşti sub principii calvini, vicleniile cu care calvinii s-au străduit totdeauna să „inficieze" biserica românească cu ciuma ereziei lor. Arătă cum au căutat să atragă pe români cu cărţi date de ei în limba română pline de erezie, cum au impus preoţimii române să propovăduiască în biserici poporului că icoanele sfinte nu trebuie să fie decât podoabe în case şi biserici, să oprească poporul să postească miercurea şi vinerea, să-l oblige să mănânce carne. Dar nu uită să facă şi aluzia străvezie: şi cum au silit pe români la unire şi primirea dogmelor sucite ale ereziei conferind prerogative nobiliare preoţilor români şi altor bărbaţi lucrând pentru aceasta. Pe episcopi i-au pus mai prejos, i-au supus predicatorilor eretici; peste episcop sta superintendentul calvin, fără aprobarea căruia el nu putea rândui nimic. Cei mai tari în credinţă, mai ales feţele bisericeşti, au fost în felurite chipuri vexaţi, ba uneori supuşi bătăilor. Istorisi aici martiriul pe care a trebuit să-l îndure din cauza credinţei sale mitropolitul Sava. Pe preoţi i-au supus la slujbe, robote, dări, vămi şi alte sarcini, întocmai ca pe ţărani şi supuşi. Le înfăţişă celor adunaţi, în schimb, în felurite chipuri pacea, folosul şi binefacerile pe care le aduce cu sine unirea oferită de împărat, îndemnându-i la primirea ei. Preotul Baranyi îi asigură şi el stăruitor de „integritatea şi puritatea ritului grecesc"[7], numai să fie de acord cu biserica catolică în cele patru puncte, aşa sunând instrucţiunea dată misionarilor.

Mitropolitul şi clerul convenirâ la unire, dar cu mai multe condiţii. Înainte de toate ca prin unire să nu se schimbe în nici un fel ritul şi rânduiala lor bisericească (disciplina, adică pravila) şi nici vechiul lor calendar. Românii uniţi să-şi aibă peste tot bisericile şi preoţii lor. Nici unde sunt puţini să nu fie siliţi să primească cele sfinte de la preoţi latini; ei să poată chema pentru aceasta preot de ritul lor. Peste cele patru puncte biserica românească să nu fie silită, sub nici un pretext, la nimic mai mult. Preoţii, diaconii, cantorii şi alţii care se găsesc în slujba bisericii să se bucure întocmai de toate drepturile, privilegiile, scutirile şi imunităţile de care se bucură şi preoţii şi feţele bisericeşti romano-catolice sau de rit latin. Mitropolitului bisericii româneşti unite să i se asigure o subzistenţă cuvenită.

Dar în şirul condiţiilor reclamate de sinod mai apar şi următoarele: uniţii să nu mai fie socotiţi toleraţi, ci ca fii recunoscuţi ai patriei *(nec habeantur Uniti amplius ut tolerati, sed ut patriae filii recepti)*. Românii mireni uniţi cu biserica romană să fie promovaţi sau numiţi în orice fel de oficii, ca şi oamenii

[6] *Ibidem*, p. 164–169.

[7] „...impense rogavit omnes jubendo csse securos de integritate ac puritate ritus graeci". *Ibidem*, p. 163.

celorlalte naţiuni şi religii primite ale patriei şi fiii lor să fie primiţi în şcolile latine catolice şi fundaţiile şcolare fără deosebire[8].

Actul în limba latină, pe care protopopii desigur nu o înţelegeau, dat sub numele lui *Theophilus episcopus ac clerus universus* în urma sinodului, cu data de 21 martie 1697, se întocmi în formă schimbată. „În soborul mare *(generalem Synodum)* s-a hotărât *unanimi consensu* a ne întoarce în sânul bisericii-mame romano-catolice şi a ne reuni cu ea, primind, mărturisind şi crezând toate cele ce primeşte, mărturiseşte şi crede ea, mai ales cele patru puncte în care părem a ne fi deosebit până acum". Postulatele adresate împăratului aici se reduc doar la trei: 1) preoţii şi călugării de rit grecesc să fie făcuţi părtaşi la privilegiile şi drepturile de care se bucură acum nu numai preoţii romano-catolici, ci şi cei arieni, luterani şi calvini; 2) în fiecare sat în care este preot, biserica să aibă casă parohială ca el să nu fie silit să stea în casă sau pe moşie străină; 3) preoţii să depindă de episcop şi în nici un fel de laici, ca până acum.

Scrisoarea din 10 iunie, prin care protopopii înaintează cardinalului Kollonich hotărârea lor, e semnată de mitropolit şi de 12 protopopi[9], poate de protopopii asesori ai scaunului episcopal sau ai consistoriului.

Spre sfârşitul anului, statusul catolic, în urma celor petrecute, cerea şi el printr-un memoriu Curţii din Viena aprobarea unirii românilor cu biserica Romei. Discutată într-o conferinţă ministerială, propunerea fu primită, dar, la insistenţele cancelarului şi ale guvernatorului Transilvaniei, care era calvin, în sensul ca românii să se poată uni cu oricare dintre religiile recepte. Aşa, decretul imperial din 14 aprilie 1698, adresat Guvernului Transilvaniei, promite preoţilor români care vor recunoaşte, păstrându-şi altfel ritul grecesc, pe papa, privilegiile preoţilor catolici, celor care se vor uni cu altă religie receptă, privilegiile aceleia, cei care nu se vor uni cu nici una rămânând în starea în care trăiesc. Intenţia era însă de a-i uni numai cu catolicii. Manifestul cardinalului Kollonich din 2 iunie 1698, adresat clerului român, nici nu mai prevede asemenea alternativă, vorbeşte doar de „întoarcerea" la biserica romană, condiţionează însă privilegiile bisericii catolice de primirea celor patru puncte.

Dar începutul se arăta nesigur. La unire se porni cu multă ezitare. Din „consimţământul unanim" cu care soborul mare primise unirea, pe actul înaintat semnăturile protopopilor se reduceau la 12. Decretul împăratului, în tot cazul, e conceput sub formă de promisiuni pentru cei care se vor uni. Muri şi

---

[8] „Valachi saeculares Romanae Ecclesiae uniti ad omnis generis officia, quemadmodum aliarum in patria receptarum nationum et religionum homines, promoveantur et applicentur, eorumque filii ad scholas latinas catholicas et ad fundationes scholasticas sine discrimine suscipiantur". *Ibidem*, p. 168–169.

[9] *Ibidem*, p. 171–174.

Teofil, însă, în iulie 1697, curând după înaintarea declarației de unire. Acțiunea trebuia reluată.

Aceasta fu reluată foarte curând, sub noul mitropolit, Atanasie Anghel. Sub el un nou sinod din Alba Iulia primi unirea. De astă dată actul unirii fu semnat de 38 de protopopi, aproape toți alții decât cei semnați pe primul act. Unirea se făcea, desigur, în continuare. Scris în românește, actul e datat Belgrad, 7 octombrie 1698. În textul lui, scurt, simplu, „Vlădica, protopopii și Popii Besearicelor rumânești" se unesc cu biserica Romei cu condiția să „trăiască" și ei cu toate privilegiile cu care „trăiesc mădulările și popii" bisericii catolice, la care decretul împăratului îi face „părtași". „însă într-acesta chip ne unim și ne mărturisim a fi mădulările Sfintei catholicești bisericii a Romei, cum pre noi și rămășițele noastre din obiceiul besearicii noastre a răsăritului să nu ne clătească. Ci toate țărămoniile, sărbătorile, posturile cum pân'acuma, așa și de acum nainte să fim slobozi a le ținea după călendariul vechiu". Nici pe vlădica Atanasie să nu-l poată clăti nimeni din scaunul său. Și chiar dacă s-ar întâmpla să moară, să stea în voia soborului mare să aleagă pe vlădica, pe care papa și împăratul să-l întărească și patriarhul din cadrul împărăției să-l hirotonisească, în obiceiul și dregătoriile protopopilor nimeni nici într-un fel să nu se amestece, să le țină ca și până acuma. „Iar de nu ne vor lăsa pre noi și pre rămășițele noastre într-această așezare, pecețile și iscăliturile noastre care am dat să n-aibă nici o tărie"... „Și așe ne unim acești ce scriu mai sus – îșî întăresc ei încă o dată condiția la sfârșit, acum chiar cu scrisul mitropolitului – cum toată leage noastră, slujba besearecii, leturghia (*adăugat la margine*: și carindarul nostru) și posturile să stea pre loc, iară să (!) n-ar sta pre loc aceale, nici aceste peceți să n-aibă nice o tăriie asupra noastră". Repetă și condiția ca Atanasie să nu fie tulburat în scaunul său[10].

E clar, protopopii se uneau cu biserica Romei nu din vreo nevoie spirituală. Nu apare în act nici cel mai mic semn de mărturisire de credință; nici măcar cele patru puncte nu se pomenesc. Dimpotrivă, condiționează unirea de păstrarea întocmai a ritului lor, iau chiar o îndoită precauție pentru aceasta. Se unesc doar spre a se bucura de privilegiile bisericii catolice.

Trebuiră să se interpună iarăși iezuiții. După ce Baranyi a explicat diploma imperială și a arătat scrisoarea cardinalului Kollonich, versiunea latină a actului a luat formele celui dintâi act de unire. După acest text, episcopul, protopopii și întreg clerul se unesc „liberi și de bunăvoie" cu biserica Romei „primind, mărturisind și crezând toate cele ce primește, mărturisește și crede ea, mai ales cele patru puncte în care părem a ne fi deosebit până acum"[11]. În schimb, se

[10] *Ibidem*, p. 203–211. N. Densușianu, *Independența bisericească a mitropoliei române din Alba Iulia*, Brașov, 1893, p. 19–21.I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 464–467.

[11] Nic. Nilies, *op. cit.*, p. 205, 209.

omite condiţia stăruitoare a actului românesc: păstrarea întru toate a legii şi ritului ortodox.

În urma acestui text, apăru prima Diplomă leopoldină (16 februarie 1699), punând o bază legală unirii, prima diplomă a unirii. Diploma e mai generală: cuprinde nu numai pe români, ci şi pe greci şi ruteni, din toată Ungaria, Croaţia, Slavonia şi Transilvania. În schimb, acum nu mai prevede decât unirea cu biserica Romei. Cei care se vor uni cu biserica romană pe baza celor patru puncte – prevede ca şi patenta din 1692 – biserica lor, feţele bisericeşti şi lucrurile lor se vor bucura de aceleaşi scutiri şi privilegii de care se bucură şi biserica, feţele bisericeşti şi lucrurile credincioşilor bisericii romane. Pe preoţii lor uniţi nimeni să nu cuteze să-i trateze ca pe iobagi, să-i pună la robote ori prestaţii iobăgeşti, să-i oblige la onorarii, să-i închidă, şi cu atât mai puţin să-i persecute sau să-i alunge din loc, să-i lipsească de beneficii sau să-i mişte din parohie pentru unire[12].

Dar protestanţii nu se resemnară. Căci în rescriptul din 26 august 1699 împăratul revine la decretul său din 14 aprilie 1698, lăsând posibilitatea de unire cu oricare din cele patru religii recepte sau a rămânerii în religia de până acum[13].

În acest sens se dau apoi, cu data de 8 octombrie, Guvernului Transilvaniei instrucţiunile pentru publicare. Trebuiau să se numească comisiile de publicare constituite din dregători şi preoţi (ai religiilor recepte), să se stabilească locurile în care să fie convocaţi preoţii români şi credincioşii lor şi unde să li se citească şi explice hotărârile imperiale. Locuitorii să fie chemaţi din fiecare cel puţin jumătate satul, dacă se poate şi mai mulţi. Ei să fie lămuriţi şi colectiv, şi individual, ca de bunăvoie să declare cu care religie vor să se unească. Să li se explice în limba lor că aceasta nu e un lucru trecător şi nefolositor, ci spre lauda lui Dumnezeu şi mântuirea sufletului fiecăruia. Dar să nu se folosească nici un fel de mijloc de presiune, ca îndemnuri în taină, ademeniri, ameninţări, amăgiri, ci totul să se facă în bună linişte, să li se citească *nude et frigide*[14]. Cronicarul Mihail Cserei însă ştie că generalul comandant Rabutin a primit în secret ordinul să nu se ţină seama de decretele care s-au dat doar la insistenţele celorlalte religii, ci cu toată puterea să se străduiască într-acolo, ca preoţii români să se unească numai cu religia catolică[15].

Acţiunea catolică trezi repede reacţii puternice.

---

[12] *Ibidem*, p. 224–227.

[13] S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, Sibiu, 1920, p. 20–21.

[14] *Mon. Com. R. Trans.*, XXI, p. 433–434.

[15] *Cserei Mihály Historiája*, Pesta, 1852, p. 287.

Una veni din partea claselor stăpânitoare, a nobilimii cu deosebire. Acţiunea trezi reacţia nobilimii mai întâi pentru că ea era covârşitor protestantă. Şi, mai mult, pentru că scutirile, privilegiile promise preoţimii române veneau în dauna ei, creau obligaţii pentru ea şi scădeau masa prestaţiilor. Mitropolitul, iezuiţii se plâng de cele mai felurite vexaţiuni. Preoţii uniţi sunt aruncaţi în temniţă, puşi în lanţuri, bătuţi, alungaţi, soţiile lor lovite. De teama ca religia catolică să nu devină superioară celorlalte, preoţii sunt vexaţi cu sarcini împotriva scutirilor prevăzute în diploma imperială, nu sunt îngăduiţi să beneficieze de ele. Chiar decretele imperiale trebuie să ofere apărare militară împotriva abuzurilor şi nerespectării diplomei. Sunt momiţi, în schimb, cu libertatea de a se uni cu oricare din religii. Şi atunci de ce să nu profite de scutirile oferite de împărat, decât să se lege cu cele patru noduri ale servituţii catolice? Să vină mai bine în cetăţile lor – îi îndeamnă nobilii protestanţi – unde îşi pot apăra viaţa şi libertatea conştiinţei. Unii se refugiază astfel sub pavăza calvinilor, sub pretextul unirii cu ei păstrându-şi vechiul rit. Stăpânii „mişcă toate pietrele" să-i abată de la unire[16]. Mitropolitul, la rândul său, persecută pe cei care se apără sau trec la calvinism. Pe emulul său, Ioan Ţirca, îl închide, îl supune la torturi, bătăi, stârnind protestele calvinilor[17].

Dieta, trebuind să accepte rezoluţiile imperiale, se ridică împotriva înmulţirii preoţilor români, ca să nu sporească numărul scutiţilor de dare. Ca să reducă scutirile şi faţă de stat, şi faţă de stăpâni, le restrânge la pământul bisericesc, obligă pe preoţi la dijme faţă de stăpân după alte pământuri ale lor. Dările tocmai acum făceau salturi mari, iar sarcinile senioriale erau şi ele în creştere. Pentru a demonstra că poporul e împotriva unirii, organizează ascultări întinse, pe ţară.

Dar, ceea ce e semnificativ, Dieta atacă sensul politic al unirii. Încă în şedinţa din 23 noiembrie 1698, hotăra să ceară împăratului să nu scutească pe preoţii români de sarcinile fiscale şi domeniale chiar şi dacă s-au unit cu vreuna din religiile recepte, să nu acorde „naţiunii române" libertate mai mare decât a avut până acum, căci aceasta ar fi spre batjocura, prejudiciul şi marea întristare a celor trei naţiuni. Înaintaşii n-au „recipiat" nicicând acea naţiune şi pe preoţii ei, şi cu atât mai puţin i-au făcut părtaşi pe români şi pe preoţii lor la aceeaşi libertate[18].

Guvernul Transilvaniei, la rândul lui, cu data de 14 iulie 1699, caută să-l convingă pe împărat că schimbarea de religie impusă poporului român e departe de a fi de vreun folos religiei catolice; românii sunt doar un popor fără

[16] Nic. Nilies, *op. cit.*, p. 218–222.

[17] *Ibidem*, p. 222–223.

[18] *Mon. Com. R. Trans.*, XXI, p. 407.

nici o religie, pătruns doar de superstiţii, un popor barbar gata la orice rele. Schimbarea ţinteşte doar la răsturnarea legilor Transilvaniei, la trecerea sarcinilor purtate de preoţi pe umerii celorlalţi contribuabili, provocând în acelaşi timp şi agitaţie din partea principilor vecini de lege grecească. Privind mai bine lucrurile, românii n-au devenit catolici veritabili ori adevăraţi uniţi, nici prieteni şi aderenţi ai catolicismului, ci doar eliberaţi de dări şi de iobăgie şi porniţi să lupte împotriva domnilor lor pământeşti. Asemenea inovaţii nu pot fi de folos nici tronului, nici ţării...[19].

Dar reacţia veni chiar din partea poporului român, a maselor populare. Poporul trebuie să fi fost nedumerit, neinformat la început. Neinformaţi îndeajuns trebuie să fi fost chiar preoţii: actele de unire le semnaseră doar protopopii, şi nu toţi. Preoţii urmau să-şi dea adeziunea prin semnături individuale şi apoi să-şi câştige şi credincioşii. Agitaţia pornită printre preoţime a trebuit să se propage repede şi în ţărănime, care e atât de atentă când e vorba de vreo schimbare în credinţa sa; făcuse doar o lungă experienţă cu calvinismul. Se petrecea iarăşi ceva; preoţimea era ispitită cu promisiuni de ridicare, dar era greu de convins poporul că aceasta nu aduce nici o schimbare în „legea" sa, cum vor fi încercat protopopii sau preoţii câştigaţi pentru unire să-l convingă.

Investigaţia generală întreprinsă de Dietă în 1698-1699, atâta cât s-a păstrat, a dat rezultate masiv negative. Ea oglindeşte înainte de toate dezorientarea. Multe sate răspund că urmează credinţa pe care o urmează vlădica. Sunt aproape unanime însă în hotărârea de a rămâne în credinţa şi în legea în care s-au născut, în legea românească. Chiar preoţii, cei mai mulţi s-au declarat neuniţi. „Noi ţinem întru toate credinţa noastră românească *(a mi oláh vallásunkat)*, credinţa grecească, căci în aceea ne-am găsit" – răspund preoţii din Ţara Haţegului. Zece din ei se declară pentru legăturile dinainte cu calvinii. Ţăranii din Călata, de pildă, declară: „Noi tot satul nu lăsăm legea şi credinţa noastră în care ne-am născut, e treaba popilor cu care credinţă vreau să ne unească, noi de aceea nu vrem să ştim, dar dacă vedem că vor să aducă înnoiri între noi, popă al nostru nu va fi"[20]. Nu lipseşte din declaraţii nici conştiinţa comunităţii ortodoxe cu grecii, cu ruşii.

Mitropolitul însuşi ezita. El era hirotonit în Bucureşti. Bănuit de intenţii de unire, acolo fu reţinut mai multe luni, supus cercetărilor şi învăţăturilor mitropolitului Teodosie, patriarhului Dosoftei al Ierusalimului, care-i dădu în 20 de puncte instrucţiile de trebuinţă pentru a-l întări în credinţa ortodoxă. Constantin Brâncoveanu întări vechea danie de 6 000 de aspri a domnilor

[19] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, II, p. 61; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 19–20.
[20] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 17.

munteni pentru mitropolia ortodoxă a Transilvaniei. Cu data de 15 iunie 1700 îi donă mitropolitului moşia Merişani din Ţara Românească. Mitropolitul oscila între legămintele sale din Bucureşti şi perspectivele unirii. Iezuiţii, unii îl bănuiesc, îl denunţă Curţii ca nesigur. S-au strâns la Viena denunţuri chiar din partea unor preoţi uniţi, făcute, desigur, cel puţin unele, tot la îndemnuri din afară. E acuzat de moravuri incompatibile cu funcţia sa, de venalitate, de abuzuri. Ţine secretar calvin, nu s-a îngrijit de ridicarea şcolii cum au convenit. Ţine corespondenţă tainică cu domnul Ţării Româneşti, care e potrivnic unirii, încredinţându-l că unirea s-a făcut mai mult de ochii lumii, că preoţii s-au unit doar pentru scutiri. A primit de la domn în danie un sat, strânge bani pentru a cumpăra moşii în Ţara Românească. Cum n-a făcut jurământ împreună cu protopopii şi n-a semnat împreună cu ei, la mânie le spune adesea „voi sunteţi uniţi, nu eu"[21]. Şi altele. Curtea, pentru a-l decide şi pentru a găsi noi mijloace de întărire a unirii, care se arăta atât de şubredă, îl chemă la Viena.

În vederea plecării, mitropolitul chemă marele sinod al bisericii româneşti din Transilvania şi din părţile alipite ei *(Synodum generalem totius ecclesiae Transilvano-Valachicae et partium eidem annexarum)*, la Alba Iulia, pe ziua de 4 septembrie 1700. Atanasie cerea un consimţământ şi o împuternicire mai largă pentru acţiunea sa. Preoţii, partea mai mare au plecat urechea uşor, mirenii, boierii sau nobilii Ţării Făgăraşului s-au declarat gata să primească unirea. Cei din comitatul Hunedoara, din scaunele Braşovului şi Sibiului însă, cum locuiesc între reformaţi şi luterani, au fost mai greu de înduplecat. Dar au subscris pentru unire – spune textul – mitropolitul, fiecare protopop cu juratul său, cu câte doi preoţi delegaţi din cercul său şi cu câte trei mireni delegaţi de fiecare sat, în numele întregului cerc[22], încât prin ei vreo 200 000 de oameni au primit unirea. S-au primit iarăşi cele patru puncte, dar aşa ca ritul şi disciplina bisericii greco-orientale să rămână cum au fost, cu excepţia celor ce sunt contrare credinţei catolice şi bunelor moravuri. Mitropolitul şi protopopii au subscris noul act al unirii în numele lor şi *totius cleri et populis. Unioni cum Romana Ecclesia nomine totius ecclesiae et nationis Valachicae.* E un mare sinod, o mare adunare, în care sunt prezenţi şi mirenii, în număr mare, după text, şi ţăranii.

Noul act al unirii, acesta al treilea, cunoscut numai în versiune latină, poartă data de 5 septembrie 1700 şi are scris sub text, în aceeaşi versiune latină, 54 de nume de protopopi, dintre care trei din Maramureş, iar alături de numele fiecăruia, în cifre, numărul preoţilor eparhiei lor, socotiţi aderenţi, în total

[21] Nic. Nilies, *op. cit.*, p. 259–262.

[22] „Archiepiscopus et quilibet archidiaconus cum jurato suo et duobus commisariis presbyteris districtualibus, et tribus de omni pago deputatis saecularibus, nomine totius districtus..." *Ibidem*, p. 247.

1 563. Cât priveşte condiţiile, actul reproduce neschimbat textul latin al actului unirii din 7 octombrie 1698. În ce măsură cuprindea actul întocmai adevărul, e mai greu de stabilit, lipsindu-ne un original românesc. Răstălmăcirile în această operaţie persuasivă erau doar în firea lucrurilor. Fapt e că mitropolitul voia să susţină amploarea pe care a luat-o unirea acum şi în popor.

La Viena, Atanasie a trebuit înainte de toate să se dezvinovăţească de acuzele care i se aduceau. A trebuit apoi să se supună unei mai lungi operaţii de convertire. Acolo, după ce fu numit de împărat, cu un termen încurajator în sensul luptei, episcop al *naţiunii române* din Transilvania şi părţile alipite *(in Episcopum nationis Valachicae, in Transilvania partibusque eidem annexis)* şi hirotonit de cardinalul Kollonich, trebui să facă un nou jurământ şi să semneze mai multe angajamente. Acestea poartă data de 7 aprilie 1701. Ele sunt cuprinse în 16 articole[23] şi pornesc, în genere, de la învinuirile care i s-au adus.

A DOUA DIPLOMĂ A UNIRII

Dar în timpul cât a stat Atanasie la Viena s-a născut şi o nouă diplomă imperială, aşa-numita a doua diplomă a unirii. Ea poartă data de 19 martie 1701 şi, după textul de încheiere, e dată în favoarea episcopului, popilor şi naţiunii române *(Episcopi, poparum ac Valachicae Nationis)*. Diploma cuprinde, după numerotări ulterioare, 15 puncte. Ea asigură din nou biserica şi preoţii uniţi de scutirile şi privilegiile bisericii şi preoţilor catolici în formulele cunoscute, scuteşte pe preoţii uniţi de orice dare, de dijme după pământurile bisericeşti şi de orice fel de sarcini, ca şi pe alţii care se bucură de „prerogativă nobiliară". Preoţii uniţi nimeni să nu îndrăznească să-i trateze ca pe iobagi, să-i silească la robote, prestaţii iobăgeşti – prevede ca în termenii primei diplome leopoldine. Diploma acum însă lasă posibilitatea unirii numai cu biserica catolică, invocând piedici rituale pentru unirea cu alte biserici, pretinde înlăturarea catehismului calvinesc. Prevede ridicarea de şcoli pentru români în Alba Iulia, Haţeg şi Făgăraş. Stabileşte modul de alegere a episcopilor: sinodul propune trei candidaţi, din care alege pe unul împăratul.

Dar apar în diplomă şi două puncte noi, importante amândouă, anume punctele 3 şi 5.

În punctul 5 diploma, pentru eliminarea „erorilor" şi asigurarea bunei funcţiuni a noii biserici, o pune în atârnare de arhiepiscopia de Strigoniu (arhiepiscop era acum chiar cardinalul Kollonich) şi instituie pe lângă episcop un teolog, care ca un *causarum generalis auditor* să-l asiste pe episcop în toate treburile bisericii. Potrivit acestei prevederi şi legământului pe care episcopul a

[23] Nic. Nilles, *op. cit.*, p. 281–287.

trebuit să-l facă la Viena, teologul avea să-l supravegheze în toate. Fără sfatul şi consimţământul lui nu putea face nimic mai de seamă. Teologul avea să-i controleze toate actele, scrisorile, corespondenţa cu domnii români sau cu cei din lumea ortodoxă cu deosebire, toate numirile, judecările de preoţi, cheltuielile. El avea să-i cenzureze cărţile.

Cel mai important punct al diplomei însă este al treilea. Acesta prevedea anume, ca şi mirenii, şi cei de stare plebee care se vor uni, după norma prescrisă de teolog, cu biserica Romei, să fie numaidecât cuprinşi în Statul catolic, şi astfel să fie socotiţi între Stări şi vrednici de legile patriei şi de toate beneficiile, să fie nu ca până acum numai toleraţi, ci reaşezaţi în rândul celorlalţi fii ai patriei[24].

Punctul era menit, desigur, să fie o nouă ispită pentru unire. Nu numai a preoţilor, ci şi a mirenilor, şi chiar a maselor populare, care se dovedeau atât de recalcitrante. Cu ceea ce se câştigase pentru unire nu se putea asigura preponderenţa catolică de care regimul avea nevoie în Transilvania. Curtea însăşi se va fi convins că pentru a trage la unire poporul român nu e suficient să fie câştigată preoţimea. Şi, desigur, şi episcopul a contribuit la această convingere. Nu e clar însă cum s-a ajuns la un asemenea text, cât se datoreşte Cancelariei, Curţii, cardinalului Kollonich, şi cât episcopului; reţinem doar importanţa lui excepţională. El prevede acum clar cetăţenia şi numărarea între Stările ţării a tuturor românilor uniţi, inclusiv a celor de stare plebee. Extinzând acum prerogativele unirii şi asupra celor de stare plebee, textul, desigur, nu ridica pe iobagul român unit din starea de iobăgie; favoriza însă desprinderea din iobăgie, ridicarea elementelor libere sau devenite libere, îngroşarea păturii româneşti suprapuse. Dar, ceea ce e important, el deschidea poporului român însuşi perspectiva politică de a nu mai fi socotit doar tolerat, ci beneficiar al dreptului de cetăţenie. Îi deschidea perspectiva de a putea face parte din Stările ţării, din naţiunile politice, de a putea intra în cadrele constituţiei ţării.

Numai că textul nu se va aplica niciodată. Curtea n-a făcut, desigur, nici ea concesia cu gândul de a o şi pune în practică. Cardinalul Kollonich, în scrisoarea către cler, nici nu vorbeşte decât de scutirea preoţilor de sarcini iobăgeşti. Introducerea pe orice cale a poporului român între Stări se lovea doar de sistemul politic al ţării, consacrat prin actul fundamental care era Diploma

[24] „quin imo clementer annuimus, ut quicunque etiam Saeculares, et plebeae conditionis homines, toties mentionatae Sacro Sanctae Ecclesiae, se se secundum normam, à Theologo praescribendam univerint, immediate Statui Catholico adnumerentur, sicque inter Status computentur, capacesque legum Patriarum, ac Universorum beneficiorum, non ut hactenus solum tolerati, sed ad instar reliquorum Patriae filiorum reddantur"... Kurt Wessely, *A doua diploma leopoldină*, în „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., seria III, tom. XX, p. 288, planşa VII. Nic. Nilles, *op. cit.*, p 295–296.

leopoldină din 1691. Numărarea celor de condiţie plebee între Stări se lovea de concepţia de stare a naţiunilor politice. Textul concesiei însă putea avea un îndoit avantaj: putea constitui pe de o parte o nouă momeală pentru români, preoţi şi mireni deopotrivă, pe de alta o nouă ameninţare pentru naţiunile politice.

Nobilimea se teme, fireşte, tot mai mult de consecinţele politice posibile ale unirii. Unirea nu putea să le convină nici măcar nobililor catolici. „Nu le plăcea nici dintre domnii papistaşi la mulţi – după cuvintele lui Mihail Cserei – pentru că vedeau că e spre răsturnarea libertăţii întregii ţări a aşeza în rândul celorlalte Stări acea străină şi netrebnică naţiune română, pe care ţara a tolerat-o pentru interesul public şi a împărţit cu ea libertatea Stărilor vechi ale Transilvaniei; care lucru să dea Dumnezeu să nu aibă mai pe urmă fructe şi mai rele"[25]. Chiar în acest timp, Stările, într-un protest împotriva unirii, redactat de Nicolae Bethlen, priveau cu şi mai multă îngrijorare spre viitor: „Să dea Dumnezeu ca această naţiune barbară şi prolifică să nu se încumete la timpul său la răsturnarea celorlalte naţiuni"[26].

La publicarea diplomei în Dietă totuşi nu se făcu mare zgomot. Dieta protestă doar împotriva numărării preoţimii între Stări. De plebe nici nu mai pomeni. Şi apoi diploma o trecu sub tăcere. Originalul ei, mai târziu, când a devenit primejdioasă, a şi dispărut; abia în timpurile noi s-a descoperit. Stările au reuşit, desigur, să convină cu Curtea asupra trecerii sub tăcere a acestei „gafe" politice[27]. În tot cazul, după protestul Dietei, nici Curtea n-a mai insistat. Dimpotrivă, a venit iarăşi cu concesii în favoarea protestanţilor. Cu diploma din 12 decembrie 1701, împăratul revine la concesiile din 14 aprilie 1698 şi 26 august 1699, care îngăduiau românilor unirea cu oricare din religiile recepte sau rămânerea în propria credinţă[28].

Dar nici românii nu se grăbiră să tragă consecinţele textului. Mult timp după aceea pomenesc rar chiar diploma. Desigur, pentru că în faţa rezistenţei Stărilor era greu de tras asemenea consecinţe. Episcopii nu vor fi dispuşi nici ei să pomenească prea mult diploma, pentru că ea impunea instituţia supărătoare a teologului. Căci dacă diploma nu s-a aplicat în favorurile ei, s-a aplicat numaidecât în impunerea teologului: de acum încolo biserica unită şi mai ales

---

[25] Cserei, *op. cit.*, p. 287.

[26] „De hac natione scriptae leges cassantur et laeduntur et utinam faxit deus, ne barbara et prolifica ista natio ad aliarum nationum eversionem suo tempore insolescat..." Citat de F. Zieglauer, *Harteneck, Graf der säscsischen Nation und die siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit, 1691–1703*, Sibiu, 1869, p. 286, apud. Z.I. Tóth, *Az erdélyi román nacionalizmus elsö százada 1697–1792*, Budapesta, 1946, p. 42.

[27] Cum o califică Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 43.

[28] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 57.

episcopul ei trebuie să-l suporte ca pe propria-i umbră: teologul numit de la Viena îl sfătuieşte, el îl îndrumă şi îi controlează toate acţiunile. Episcopul se putea numi vicarul teologului – după cum observă ironic Samuil Micu[29]. Scopul principal al noii diplome era, evident, întărirea unirii şi punerea ei sub strictă supraveghere, exprimată în punctul 5. Concesia punctului 3 era, desigur, menită mai mult să servească, să înlesnească, să acopere acest scop.

Diploma nu s-a aplicat şi nu se va aplica în punctul ei capital. Dar punctul va avea totuşi importante consecinţe; va juca un mare rol în lupta politică viitoare a românilor din Transilvania.

Deciderea lui Atanasie trezi noi reacţiuni. Marele negustor din Sibiu, Pater Ianoş, episcopul fiind încă la Viena, îi face într-o scrisoare reproşuri grele pentru călcarea jurămintelor sale şi părăsirea credinţei: „Iară legea, au rea avem au bună, nemica nu vom mişca, nici avem a primi mai mult, până nu va fi cu voia şi a tuturor mirenilor, nu numai a popilor. Iar de primeşti sfinţia-ta, şi popii, numai voi să fiţi, iar noi nu vom fi... Noi pentru nemişugul popilor n-om primi mai mult de ce avem dat, cum au trăit pân-acum, trăiască." – îi scria el indignat. Nu va fi fost primit fără împotriviri nici în sinodul chemat să-l instaleze. Trimişii braşovenilor, preoţi din Ţara Bârsei, la sfatul lui David Corbea, şi preotul din Făgăraş, îşi exprimară în scris protestul. Unii îşi strigară protestul chiar în faţa intrării bisericii catedrale, împotriva instalării unui episcop unit în biserica ridicată de Mihai Viteazul. Nobilul român Gavril Nagyszegi porni o întreagă acţiune împotriva unirii, mai întâi în numele ortodocşilor din Alba Iulia, apoi al ortodocşilor din întreaga ţară. El fu închis, dar agitaţiile nu se potoleau, creşteau în amploare. Desigur, nu numai la insistenţele protestante, ci şi în urma acestor acţiuni făcu Curtea concesia din 12 decembrie 1701.

Dar reacţia venea acum nu numai din ţară, ci şi din Ţara Românească, din lumea ortodoxă. Echivocul în care se găsea mitropolitul luase sfârşit. Printre angajamentele semnate la Viena, era şi cel de a se lepăda de „prieteşugul" cu schismaticii şi ereticii, precum şi cu domnul Ţării Româneşti: episcopul să nu mai recunoască de superior al său pe mitropolitul din Bucureşti, ci pe arhiepiscopul de Strigoniu, să nu mai corespondeze cu ei, şi chiar dacă ar fi necesar, scrisorile către ei să le comunice mai întâi teologului. Noua episcopie era de acum o episcopie a celor uniţi, independentă de a Ţării Româneşti, confirmată de papa, nu de patriarh. Reacţionară Constantin Brâncoveanu, Cantacuzinii, sfetnicii lui. Brâncoveanu nu făcu acte de împotrivire mai energice, din pricina relaţiilor politice cu imperialii. Patriarhul din Constantinopol

[29] „După această instrucţie vlădicul numai numele-l avea, iară deregătoria episcopească theologul acesta o purta, cât vlădicul să putea zice a theologului vicareşiu". Samuil Micu, *Istoria românilor*, IV, p. 384 (ms. în Bibl. Fil. Acad. Cluj).

însă ceru mai întâi depunerea episcopului, apoi îl excomunică. Îl excomunicară şi patriarhul Ierusalimului cu mitropolitul Ţării Româneşti, în numele tuturor arhiereilor bisericii răsăritene. Intervenea deci frâna puternică a ortodoxiei, din interior, de jos, din partea maselor populare, din partea celor care nu se lăsau ispitiţi, de peste graniţă, din partea ortodoxiei româneşti, frâna veşnic prezentă şi de atâtea ori încercată a oricărei abateri.

Dar mai interveni şi un alt fapt. Peste aceste agitaţii se revărsă răscoala lui Francisc Rákóczi, cu acţiunile ei populare, punând la grea încercare toată opera unirii. Atanasie se închise între zidurile Sibiului. În locul lui fu ridicat, în 1707, emulul său, Ioan Ţirca, hirotonit în Moldova, în numele ortodoxiei. Înrolarea românilor în oştile lui Rákóczi era o mişcare populară, prilejuită sau stârnită de promisiunile lui sociale, dar în acelaşi timp şi o reacţiune ortodoxă. Unirea n-a dispărut totuşi, Rákóczi însuşi era catolic şi practica o toleranţă religioasă. Din mişcările populare, din acţiunile armate de ani de zile însă a ieşit zdruncinată. După răscoală, pentru regimul austriac restabilit se pune problema reluării firului rupt, a refacerii unirii. Ceea ce nu era uşor; se făcuseră de acum anumite experienţe, se încercaseră mai multe dezamăgiri. Atanasie fu reinstalat în scaunul său din Alba Iulia. Dar valul de reacţiune ortodoxă din 1711 (e anul luptei lui Petru cel Mare în Moldova) puse iarăşi la încercare opera unirii. În 1711, mai mulţi protopopi şi, se pare, însuşi Atanasie încearcă pentru un moment o revenire: episcopul numai la noi insistenţe ale iezuiţilor se lăsă înduplecat să rămână la unire[30]. Muri în 1713.

SEMNIFICAŢIA UNIRII

Unirea românilor cu biserica Romei s-a făcut deci din motive politice, era un instrument de care noul regim, austriac, avea nevoie pentru stăpânirea Transilvaniei. Ea s-a executat mai ales prin iezuiţi. În această operaţie iezuiţii şi-au pus toată abilitatea de luptători încercaţi, precum şi experienţa pe care o făcuseră puţin înainte cu unirea rutenilor. Intenţia era de a atrage, ca şi acolo, mai întâi preoţimea şi numai după aceea, prin ea, poporul însuşi. Să o atragă mai întâi respectându-i credinţa şi ritul şi numai după aceea, treptat, prin instrucţie, să se facă convertirea şi la credinţa şi ritul catolic[31].

Unirea s-a făcut în etape. Actul unirii a fost repetat de trei ori. Cercul ei se lărgeşte în trepte. Deşi s-a făcut mereu sub numele întregului cler, începe cu semnătura a 12 protopopi, continuă cu 38 şi sfârşeşte cu 54, ajungând să

[30] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 76.

[31] Cf., de pildă, scrisoarea iezuitului Gabriel Kapi, dată din Cluj, 14 martie 1701. Nic. Nilies, *op. cit.*, p. 264.

pretindă că a cuprins întreg poporul român, într-o singură episcopie, cea unită, nemaiţinând seama de cei care nu s-au unit şi au rămas în afara cercului.

Regimul, pentru a cuceri terenul, uzează de abilităţile sale, de armele sale politice, de pavăza puterii sale militare. Metoda e evidentă: după fiecare pas făcut înainte concede şi unul înapoi, pentru a linişti îngrijorarea Stărilor şi a da actelor sale aspectul necesar de liber consimţământ – totul trebuia să se facă de bunăvoie, nesilit de nimeni, chiar la cerere proprie – dar cu cuvântul de ordine în taină, cu consemnul cunoscut de generalii imperiali, să pună toată străduinţa ca pasul înapoi să nu se mai execute. Trebuia promovată unirea numai cu biserica Romei.

Actele ne apar contradictorii, mărturii grăitoare ale luptei între ceea ce se intenţiona sau căuta să se impună şi ceea ce preoţimea română, acceptând unirea, dorea sau putea primi. Pe treptele acţiunii, actele suferă transformări, depăşesc textele preoţimii, îi eludează stăruitoarele rezerve, succesivele revendicări. Protopopii nici nu ştiau latineşte, ca să poată face vreo verificare a actelor emise în numele lor, în esenţă însă, unirea clerului românesc s-a făcut condiţionat: egalitatea cu preoţimea catolică, dar păstrarea întru toate a legii şi ritului ortodox, comunitatea cu noua biserică reducându-se la cele patru puncte. Mărturisirile vagi de credinţă strecurate în versiunile latine, evident, nu erau deloc în intenţiile proprii ale semnatarilor. Unirea s-a făcut deci nu din vreo nevoie spirituală – preoţii înşişi încearcă toate măsurile de siguranţă posibile împotriva alterării credinţei lor ortodoxe – s-a făcut din motive materiale, de ridicare socială a preoţimii în primul rând. O ispiteau scutirile, beneficiile, dijmele în perspectivă, privilegiile, situaţia preoţimii catolice echivalentă cu nobleţea.

Dar, ceea ce e deosebit de important, condiţiile unirii se transformă în revendicări. Iar aceste revendicări din primul moment ne apar luând un caracter politic: încetarea stării de „toleraţi", dreptul la funcţii, dreptul la şcoală. Ceea ce indică de acum o conştiinţă politică românească, existenţa unui strat social sau a unor elemente capabile să conceapă sau să tragă consecinţele politice ale unui asemenea act. Trebuie să o presupunem la mitropoliţii care se găseau în fruntea naţiunii. Trebuie să o presupunem la protopopii şi masa preoţilor, care primeau condiţionat unirea, că nu e vorba numai de un nou mijloc de ridicare proprie, ci şi de ridicare a neamului însuşi. Se vor fi găsit elemente instruite, în şcolile protestante, care, fie dezamăgite de promisiunile calvine, fie dându-şi seama de închiderea de acum înainte a posibilităţilor de ridicare prin calvinism, să întrevadă noile perspective care se deschid, să se gândească chiar ele să folosească noile condiţii, să caute chiar ele noi formule de ridicare. Elemente care să întrevadă nu numai posibilităţile de ridicare pe scara socială, ci chiar îndreptarea condiţiei poporului român în cadrele constituţiei ţării. Au putut interveni sugestii sau ademeniri de acest fel din partea regimului sau propagatorilor

unirii? Chiar dacă au intervenit, ele veneau, fără îndoială, în sensul unor năzuinţe proprii, unor ţeluri râvnite; promisiunile numai aşa puteau fi ademenitoare. Fapt e însă că revendicările apar în sinod şi sunt omise în actele unirii redactate de iezuiţi, ceea ce e mai mult decât semnificativ, indică certitudini. Revendicările politice sunt prilejuite de unire, se grefează pe actele ei şi vor creşte profitând de cadrele ei.

Pentru a lărgi cadrele unirii, pentru a cuprinde în ele şi pe mireni şi întreg poporul, regimul însuşi, în diploma a doua, la promisiunile pentru cler adaugă şi promisiuni laice, cuprinzând întreg poporul trecut la unire, deschizând largi şi ademenitoare perspective politice pentru poporul român din Transilvania în genere. Dar nici regimul n-a înţeles să le aplice. Se legase de altfel şi el de mâini prin propria-i diplomă, prin asigurarea sistemului politic al Principatului celor trei naţiuni politice şi patru religii recepte. Se lovea, evident, şi el de rezistenţa acută a Stărilor. Şi nici el însuşi nu voia să meargă atât de departe, până la înfruntarea puterilor constituite ale ţării. Mai ales că Diploma leopoldină obţinută de nobilime nici nu pomenea, cu nici un cuvânt, nici naţiunea sau poporul român, nici religia lui ortodoxă. Şi nici militanţii români, la nivelul conştiinţei lor politice de acum, n-au fost în stare de mai mult, să tragă adică toate consecinţele unui asemenea act, să profite de acest avans, care ar fi deschis drumul spre cetăţenie, spre funcţii, spre viaţa politică naţiunii române înseşi. Revendicările politice care au apărut în primele texte n-au fost nici ele stăruitoare. În acte, cel puţin, nu reapar. Regimul sau reprezentanţii lui, iezuiţii, din partea lor, au pus, evident, toată stăruinţa ca actele să se reducă la un stereotip, textele lor să se rezume strict la condiţiile unirii.

După moartea lui Atanasie, asemenea revendicări nu mai apar deloc. Chiar pentru scaunul episcopal, protopopii stăruie în favoarea unor candidaţi străini. Episcopul următor, impus de Guvern la stăruinţele Statusului catolic, Ioan Patachi, un român trecut la ritul catolic şi apoi ca episcop revenit la ritul răsăritean, cu studii la Viena, la Roma, întrebuinţează şi el noţiunea de naţiune română, se arată şi el gata să lupte pentru naţiunea sa, dar sub raport bisericesc. Acţiunile lui se reduc la cadrele bisericii şi ale unirii. Sub el, în 1716, se înfiinţează, cu toate investiţiile cuvenite, episcopia unită. Ca să nu fie la un loc doi episcopi catolici, noua episcopie fu mutată de la Alba Iulia. Drept scaun episcopal fu ales Făgăraşul, iar drept catedrală biserica lui Brâncoveanu, care fu luată, împotriva protestelor ortodoxe şi a văduvei sale. Episcopia fu dotată cu domeniul Gherlei şi cu cel al Sâmbetei de Jos. Cu aceasta episcopia nu se îndepărta de sediul Guvernului, dar se apropia, nu fără intenţii, de Ţara Românească. În 1721, noua episcopie fu confirmată apoi şi de papa. În amândouă actele, ea se înfiinţa pentru grecii, rutenii, românii şi sârbii din tot cuprinsul Transilvaniei. Chiar dacă nu erau toţi uniţi, erau cuprinşi astfel în aceeaşi organizaţie bisericească.

Unirea însă e mereu nesigură. În masele populare rezistenţa continuă. Stăruie o adevărată confuzie. Cât timp nu li se atinge ritul, ţăranii nu prea fac deosebirea între unit şi neunit; cei mai mulţi poate nici nu sunt în clar căreia din cele două confesiuni aparţin. La aceasta contribuie, desigur, şi preoţii lor, care nu totdeauna îşi mărturisesc şi credincioşilor apartenenţa. Adesea nici ei nu sunt deplin decişi, stăruie şi printre ei nesiguranţa, oscilaţia de la una la alta, după împrejurări şi interese. Sunt şi de cei care se declară deschis neuniţi. O statistică a clerului românesc din 1716 înregistrează 2 260 de preoţi uniţi şi 456 neuniţi[32]. Au rezistat deschis braşovenii, biserica din Şcheii Braşovului şi satele Ţării Bârsei. Ei refuzară şi autoritatea episcopului unit în ale credinţei. Stăruind în supunerea faţă de mitropolitul din Bucureşti şi apoi de episcopul din Râmnic, căruia i-au fost supuşi după căderea Olteniei sub austrieci, iar după ce austriecii o pierd, ajung în dependenţa mitropoliei sârbeşti din Karlowitz, în legături cu „naţiunea ilirică", naţiunea care lupta pe alt plan pentru drepturi politice. Rezistă ortodocşii din Maramureş, dar apoi Maramureşul este desprins de Transilvania şi românii de acolo supuşi episcopiei rutene.

Agitaţiile stârnite de unire nu contenesc nici în preoţime, nici în masele populare. Preoţimea o ţin în mişcare, înainte de toate, scutirile oferite de unire. Fie în virtutea noilor scutiri, fie în virtutea celor vechi, din timpul Principatului, luptă pentru scutirea de dijme, se apără de abuzuri. Pe Pământul Crăiesc, cu deosebire, sunt frecvente şi plângerile din partea preoţimii, dar şi întâmpinările din partea naţiunii săseşti. Aici trei pătrimi din dijme reveneau bisericii săseşti, o pătrime era a Fiscului. Preoţii români erau şi ei hărţuiţi, împotriva scutirilor, când pentru una, când pentru alta. Nu li se respectă nici scutirea de dare, de „porţie", de încartiruiri. Naţiunea săsească în întâmpinările ei trece şi ea la acuze: preoţii români abuzează, sunt în număr mare şi sporesc mereu peste trebuinţele satelor, se scutesc mult mai mulţi de sarcini de câţi ar fi în drept, îngreuind cu aceasta sarcinile poporului contribuabil, iau taxe excesive pentru serviciile lor. În asemenea diferende sunt frecvente intervenţiile episcopului, care trebuie să apere interesele preoţimii[33].

Unirea în sine însă, evident, deschidea noi perspective în viaţa naţiunii, frământările în jurul ei, rezistenţa ţin trează o nouă viziune de ridicare, încetarea stării poporului român de tolerat numai şi ridicarea lui la cetăţenie şi în rândul celorlalte naţiuni ale ţării. O acţiune politică românească directă în acest sens, ce-i drept, acum nu apare. Procesul se găseşte abia la începuturi. Dar se pregătesc condiţiile pentru acţiune. Elevii şcolilor protestante căzând pe al doilea plan, o nouă generaţie se ridică prin şcolile catolice la care are acum acces. Se va ivi şi personalitatea care să conceapă şi să traseze clar drumul: Inochentie Micu.

---

[32] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 108.

[33] Vezi multe asemenea acte în *Hurmuzaki-Iorga*, XV/2, p. 1494–1611.

INIŢIATORUL LUPTEI POLITICE NAŢIONALE A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA: INOCHENTIE MICU

Cel care deschide lupta politică a românilor din Transilvania, îi pune temelii solide programatice şi-i trasează clar drumul pentru viitor este Inochentie Micu.

Inochentie Micu este numit episcop cu data de 25 februarie 1729, în vârstă de 37 de ani. S-a născut în 1692, după indicii mai noi la 1700*, în Sadu, sat de sub munţi, din preajma Ţării Româneşti, purtând numele simplu de Ion Micu. Se ridica dintre românii de pe Pământul Crăiesc, din ţărănimea în luptă cu naţiunea săsească, mai precis cu municipalitatea din Sibiu, pentru libertăţile şi drepturile sale încălcate. Preoţii din Sadu erau şi ei printre cei care activau pentru respectarea scutirii de dijme. Aducea cu sine de acasă problema acută a românilor de pe Pământul Crăiesc ameninţaţi cu iobăgirea. A făcut şcoală mai mulţi ani la iezuiţi, unde s-a găsit înscris cinci ani (1719–1724), iar în funcţia de episcop a fost înălţat încă în 1728, de pe băncile şcolii, în al treilea an de studii la teologia din Tirnavia. În 1729 a cerut şi i s-a acordat, ca şi înaintaşului său, titlul de baron, titlu atât de necesar atunci pentru a te impune în viaţa publică sau politică, iar în 1732 i s-a acordat loc în Dietă. Instalarea lui în scaun s-a făcut abia în 28 septembrie 1732[1].

OBIECTIVELE ACŢIUNII LUI INOCHENTIE MICU

Acţiunea lui începe încă înainte de instalare, la Viena. Începută o dată, ea continuă fără răgaz şi tot mai amplă, închegându-se pe parcurs într-un complex program de luptă, menit să fie programul de luptă politică a poporului român

* V. Fr. Pall, *Formaţia şcolară a lui Inochentie Micu-Klein*, în „Apulum", XIX (1981), p. 229.

[1] Aug. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul loan Inocenţiu Klein (1728–1751)*, Blaj, 1900, p. 6–11.

din Transilvania. Lupta o porneşte din cadrele bisericii, pe firul perspectivelor deschise de unire. Dar o lărgeşte curând la cadre naţionale şi îi trasează o ţintă precisă, naţională: naţiunea română să nu mai fie numai „tolerată", să fie reaşezată între fiii patriei şi numărată între Stări şi, în consecinţă, recunoscută şi ea ca naţiune politică, egală în drepturi cu celelalte trei. Lupta pentru revendicările clerului decurgând din avantajele oferite de unire o îmbină astfel cu lupta pentru „naţiunea" sa; cler şi naţiune în lupta lui devin inseparabile.

Petiţiile lui, nu mai puţine de opt încă înainte de instalare, încep cu revendicări în favoarea preoţimii. Dar originile nemulţumirilor le caută cu deosebire în neexecutarea prevederilor din Diploma a doua leopoldină, cea trecută sub tăcere. De ce mai ales pe aceasta o invocă în sprijinul drepturilor preoţimii, când ele erau prevăzute şi de alte diplome, recunoscute? Pentru că aceasta venea cu acel important adaos, nevalorificat până aici: numărarea între Stări nu numai a preoţilor, ci şi a mirenilor şi plebeilor care se vor uni. Ochiul lui Inochentie a văzut clar ceea ce înaintaşii lui nu văzuseră: textul se oferea ca o armă de valoare excepţională pentru lupta politică. El deschidea posibilitatea recunoaşterii naţiunii române în toată masa ei, aşa cum era concepută şi respinsă de naţiunile politice şi de legile ţării.

Legând lupta de firul unirii, profitând de perspectivele oferite de ea, Inochentie trebuie să procedeze mai întâi la consolidarea unirii nesigure, zdruncinate, să-i dea consistenţă, un aparat, o ierarhie. Trebuie să caute să-şi convingă poporul răscolit de neîncredere că nu e vorba de vreo schimbare de rit, că nu e nicidecum vorba de părăsirea „legii româneşti", de ruperea de marele tot al poporului românesc şi al credinţei răsăritene, ci mai mult de noi posibilităţi de ridicare.

În consecinţă, porneşte cu energie la consolidarea episcopiei sale, caută să-i impună autoritatea asupra tuturor românilor, să-i cuprindă pe toţi sub nume de uniţi chiar şi când sunt neuniţi. Numai aşa putea întemeia drepturi deplin naţionale pe drepturi acordate uniţilor. Luptă să doteze episcopia, să-i ridice prestigiul, autoritatea. Luptă să-i fixeze o reşedinţă mai centrală. Reuşeşte să schimbe domeniile Gherlei şi Sâmbetei de Jos cu unul mai valoros, al Blajului. Mută episcopia de la Făgăraş la Blaj. Pune temeliile unei mănăstiri, a bisericii catedrale de aci. Îşi asociază în luptă înainte de toate clerul, luptă pentru valorificarea drepturilor care i s-au promis sau acordat prin diplome, pentru scutirea lui de sarcini iobăgeşti, de dări, de dijme, pentru dotarea lui cu porţiune canonică, cu dijmele sau quartele pe care românii trebuiau să le dea pentru întreţinerea preoţimii altor confesiuni, a confesiunilor recepte. E o luptă lungă şi necurmată pentru ridicarea preoţimii române la egalitate cu preoţimea religiilor recepte. Rezultatele nu întârzie să se arate. Conscripţia din 1733 reuşeşte să arate numai 458 de preoţi neuniţi, în raport cu 2 742 uniţi.

În schimb, duce o luptă hotărâtă împotriva oricărei alterări a conţinutului ortodox al bisericii sale, împotriva „latinizării", adică a catolicizării. Nu numai pentru că poporul vădeşte repulsie faţă de catolicism, dar şi pentru că acesta putea aduce cu sine – o vedea din nenumărate exemple ale trecutului şi prezentului – înstrăinarea de poporul propriu, deznaţionalizarea. Sinodul din 1742 cere să se intervină chiar la papa ca nimeni din uniţi să nu poată trece la ritul latin[2]. Luptă împotriva oricărei supuneri a bisericii şi poporului său jurisdicţiei sau exploatării bisericii catolice. Luptă pe toate căile să înlăture tutela teologului iezuit. Instituţia inoportună era nu numai umilitoare pentru episcop şi biserică, dar teologul era şi instrument al latinizării. Era apoi străin de neam şi de intersele lui, iar acum un impediment în lupta naţională deschisă. Mai mult, diploma de donaţie a domeniului Blaj îi impune episcopului şi întreţinerea lui din veniturile domeniului. Episcopul era obligat să întreţină deci un adversar ascuns pe propria cheltuială. În apărarea bisericii sale, trebuie să dea lupta împotriva statusului catolic şi iezuiţilor în genere.

Dar acestei lupte i se suprapune mereu de acum lupta naţională. În toate petiţiile, revendicările, e nelipsită naţiunea. Chiar revendicările clerului sunt ale clerului şi naţiunii, se confundă cu revendicările ei. Revendicarea ridicării naţiunii române atrage o serie întreagă de revendicări componente. Naţiunea română să fie şi ea reprezentată în viaţa publică, pe toată scara ierarhică, în Guvern, în Dietă, la Tabla regească, în comitate, districte, scaune, comunităţi, în Guvern episcopul cere un loc de consilier pentru sine sau pentru alt reprezentant al naţiunii sale. În Dietă să fie prezenţi alături de el şi cei doi vicari, notarul clerului, teologul, să fie şi reprezentanţi laici. La Tabla regească să fie trei nobili asesori români. Nobili români să fie şi căpitanii supremi ai Ţării Făgăraşului şi Chioarului, comitele suprem al comitatului Hunedoarei. Pentru dregătoriile care cer calitatea de nobil să se facă înnobilări noi la nevoie. Cere ca Blajul, noua sa reşedinţă, să fie declarat oraş, cu drept de a fi reprezentat prin doi deputaţi în Dietă. Românii să fie şi ei reprezentaţi peste tot unde se hotărăşte asupra lor. „Să nu se hotărască nimic de noi fără de noi şi în absenţa noastră" – e formula revendicărilor sale. Cere, în schimb, anularea legilor prejudicioase pentru clerul şi poporul român, vizând mai ales pe cele din Aprobate şi Compilate.

Dar Diploma a doua leopoldină pe care se întemeiau noile revendicări nu fusese recunoscută. Acum nici nu se mai putea dovedi că a fost publicată în

[2] „Pentru că mare scădére şi pagubă simpte clerul şi neamul nostru rumânesc unit din Ardeal din trecerea rumâniloru la rituşul lătinesc, cu smerenie să roagă S.S. Măriii sale ca să sârguiască împreună cu păr. pater theolog a dobândi de la pré sf. Patriarh Apostolicească poruncă cum nimenea din rituşul nostru cel grecesc unit să nu fie slobod a tréce la rituşul lătinesc, precum aceasta şi în ţara leşască sau oprit". I. M. Moldovanu, *Acte sinodali*, I, p. 150–151.

Dietă. În tot cazul, n-a fost reconfirmată. Ea este invocată adesea când trebuie impuse obligaţiile ei, nu mai este recunoscută ca legală însă când se invocă beneficiile prevăzute de ea. Inochentie Micu trebuie să înceapă o luptă întreagă pentru reconfirmarea ei. Ea să fie nu numai reconfirmată, dar să se şi execute în toate punctele sale. O luptă stăruitoare până la obsesie. Încearcă toate mijloacele, toate stratagemele. De ea leagă şi lupta împotriva teologului: diploma sau se execută în toate punctele sale, sau în nici unul[3]. De reconfirmarea ei condiţionează şi alte multe obligaţii. O luptă nesfârşită şi fără succes. Diploma transformată în armă de luptă politică devine indezirabilă, primejdioasă, originalul ei dispare! Inochentie, în tot cazul, nu-l mai poate descoperi, nu mai poate obţine nici măcar o copie autentificată după textul diplomei – care altfel era cunoscut, şi la Cancelaria aulică se găsea – cu toate strădaniile sale.

Dar chiar dacă ar fi fost reconfirmată, diploma nu putea oferi suficient temei pentru lupta întreprinsă. Beneficiile ei nu erau acordate întregului popor român, ci numai celui unit, şi sub titlu religios nu naţional. Punctul ei esenţial, al treilea, număra între Stări global pe cei care se vor uni, nu naţiunea română ca atare.

În sprijinul revendicărilor sale, pe măsură ce se conturează mai bine, Inochentie Micu aduce, în consecinţă, şi alte temeiuri. Înainte de toate numărul poporului sau naţiunii sale, care – o demonstrează succesiv cu mai multe cifre – întrece pe al celorlalte popoare sau naţiuni ale ţării[4]. Sarcinile către stat pe care naţiunea română le poartă: ea poartă mai multe sarcini decât toate celelalte împreună. Iar în virtutea sarcinilor, invocă consecvent dreptul naturii, „justiţia distributivă", după care cel ce poartă sarcina trebuie să-i simtă şi folosul *(qui sentit onus, sentiat et commodum)*. E împotriva naturii de a purta sarcinile publice împreună cu celelalte naţiuni şi a nu le simţi şi foloasele împreună cu ele[5]. E profund nedrept ca naţiunea la sarcini să fie cea dintâi, iar la beneficii nici cea mai de pe urmă – argumentează el. Dar o îndreptăţesc la cele revendicate şi vechimea şi vieţuirea neîntreruptă a poporului român pe acest

---

[3] „aut in universis punctis et clausulis observetur ab omnibus, aut si illa qua favorem nostrum respiciunt non observantur nec ad reliqua cogamur". *Bibl. Fil. Acad. Cluj*, fondul Blaj, ms. lat. 265, p. 285.

[4] „Si Natio consideretur quoad numerum, haec non solum nulii e Receptis in Transylvania est impar, sed este singulis major et totius corporis Transylvaniae membrum maximum... superat omnes numero". Z. I. Tóth, *op. cit.*, p. 134. În textele sale argumentul apare, sub variate forme, de nenumărate ori. Raporturile invocate de el sunt variabile pentru că nu se făcuseră până atunci recensăminte. Nu se cunoştea numărul naţiunilor politice, se fac doar evaluări.

[5] „Wieder die Natur ist es, portare onus publicum cum caeteris Nationibus, et non sentire commodum cum ipsis". *Hurmuzaki*, VI, p. 573. Sau: „Aequitatis autem est, qui suportat onera, iile habeat praemia". *Hurmuzaki-Iorga*, XV/2, p. 1659. Sau alte formule.

pământ; românii vieţuiesc aici neîntrerupt de pe timpul împăratului Traian[6]. Cu aceeaşi afirmaţie se deschide şi suplica adresată împăratului: „Deşi naţiunea noastră după intrarea ei cu Traian în această Dacie, sub felurite împrejurări ale timpurilor, în felurite chipuri a fost apăsată"[7]. Ideea în care, desigur, nu puţin l-a întărit *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, manuscrisul cumpărat de el la Viena de la un negustor care l-a adus de la Petersburg.

În revendicările sale invoca, iarăşi, punctul 3 al Diplomei leopoldine, care-i declară pe români recepţi. Li se obiectează că au fost acceptaţi doar ca religie, nu şi ca naţiune şi deci se exclude naţiunea. Dar cum religia fără naţiune nu poate sta, excluzând naţiunea se exclude şi religia. Ca să se evite aceasta cere ca, în virtutea punctului 3, naţiunea să fie numărată clar între Stări şi recunoscută egală cu celelalte naţiuni recepte, căci nu se vede raţiunea de ce nu se poate adăuga pe lângă cele trei naţiuni şi o a patra[8]. Se plânge iarăşi, în termeni gravi, de oprimarea poporului român: cum oficiile publice sunt ţinute de adversarii lui, aceştia comit abuzuri, violenţe, pagube, ba chiar omoruri şi alte nelegiuiri strigătoare la cer, nu numai *in misera nostra Plebe*, pe care o apasă în aşa măsură încât o fac incapabilă de a suporta sarcinile publice, ci şi împotriva clerului[9].

În noţiunea de naţiune română Inochentie Micu cuprinzând întreg poporul român, depune o insistenţă, care nu cedează nici un moment, pentru aplicarea punctului al treilea al Diplomei leopoldine, pentru numărarea şi a celor de jos (plebei) între Stări.

Revendicările lui, în consecinţă, se extind mereu şi asupra maselor populare, orăşeneşti sau săteşti, libere sau dependente deopotrivă; se extind astfel adesea şi asupra iobăgimii. Nu numai abstract în formulele generale naţionale sau constituţionale, ci şi concret. Ridică revendicări directe şi în favoarea ei. Revendicările lui pentru iobăgime sunt puse în directă legătură cu cele pentru naţiunea română, se confundă obişnuit cu ele. Acuzând asuprirea naţiunii, acuză grav servitutea celor de jos, serviciile, robotele excesive la care sunt supuşi. Unii stăpâni îi muncesc pe iobagi câte trei-patru zile, ba şi toate

---

[6] „Hinc, etsi constet, Nos priores utpote, a tempore Trajani Imperatoris, Tranniae Incolas esse". Gh. Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeş, 1896, p. 74.

[7] „Tametsi Natio haec nostra post ingressum suum cum Trajano in hanc Daciam varijs temporum vicissitudinibus, valde modo oppressa..." Bibl. Fil. Acad. Cluj, fondul Blaj, ms. lat. 294, p. 151.

[8] ...„exoramus quatenus ad tenorem praecitati Diplomati Punti 3–tÿ super praedicta receptione inter Status,et aequali cum alys receptis Nationibus approbatione nostrae Nationis, positive demandare dignaretur, non enim videtur ratio, cum tribus Nationibus quarta adjungi possit..." Bibl. Fil. Acad. Cluj, ms. lat., nr. 294, p. 155.

[9] *Ibidem*, p. 156.

zilele săptămânii, tot timpul bun de lucru. Cere, prin urmare, ca supuşii în genere să nu mai fie încărcaţi cu sarcini excesive, ele să li se repartizeze echitabil. Iobagilor de pe moşiile nobiliare să li se reducă robotele la două zile pe săptămână. Fiii iobagilor să nu mai fie opriţi de stăpâni să înveţe meserii. Meseriaşii români să fie şi ei admişi în bresle. Legile ţării s-au îngrijit ca iobagul să nu poată nici cuteza să se mute, să nu-şi poată nici testa bunurile sale – spunea el în cererile sale. Românii n-au dreptul la păduri, la ape, nu pot planta vii şi grădini în voie, au drept numai să fie încărcaţi cu noi sarcini; ei necum să fie consideraţi fii ai patriei, nu sunt nici măcar toleraţi.

Îl doare mult, firește, situaţia de pe Pământul Crăiesc, locul său de origine. Deşi după constituţia Pământului aici nimeni nu e iobag şi toţi sunt oameni liberi, dregătorii saşi îi supun pe români la sarcini, la robote. Aceasta vine de acolo – ştie el – că dregătorii le-au cerut mai întâi munci gratuite de bunăvoie, sub formă de cinste, le-au făcut apoi obligatorii şi aşa acum silesc oamenii liberi la robote ca şi când ar fi iobagii lor. Cere ca pe Pământul Crăiesc să se şteargă cu totul sarcinile iobăgeşti. Cere, în genere, egalitatea de drept, „concivilitatea" locuitorilor Pământului Crăiesc. Insistă cu deosebire asupra dijmelor. Cere ca dijmele (sau pătrimile dijmelor, aşa-numitele „quarte") luate de la români pentru preoţii altor confesiuni, ceea ce se practică peste tot, dar mai ales pe Pământul Crăiesc, să se dea preoţilor proprii. Dijma, la origini, e obligaţia prin care credinciosul îşi întreţine biserica. Ceea ce demonstrează copios cu texte din Vechiul şi Noul Testament, din dreptul canonic, din hotărârile conciliilor, sinoadelor, din decretele regilor ungari, invocă echitatea, dreptul divin şi al naturii deopotrivă. Dacă românii ar da-o pentru biserica proprie, preoţimea ar putea fi dotată fără vreo sarcină în plus pentru credincioşii săi. Dată preoţilor altor confesiuni, ca acum, e nu numai profund nedreaptă, dar le şi dublează sarcina; românii trebuie să contribuie doar deosebit la întreţinerea preoţilor proprii. Îl revoltă exclusivismul oraşelor săseşti. Lupta pentru egala îndreptăţire pe Pământul Crăiesc o înţelege astfel şi cu dreptul de a intra în oraşe, în bresle. „Noi de pe timpul lui Traian, încă înainte de a fi venit saşii în Transilvania, am fost moşteni în acel pământ crăiesc, şi stăpânim până acum moşii şi sate întregi, deşi printre mii de mizerii şi de felurite sarcini apăsaţi de cei puternici. Prin urmare şi noi suntem adevăraţi moşteni pe Pământul Crăiesc, întrucât prin diploma leopoldină am fost recipiaţi şi primiţi ca adevăraţi fii ai patriei peste tot în Transilvania, în egalitate cu ceilalţi. De altfel, dacă Transilvania o constituie în primul rând pământul regelui şi al donatarilor, nu ştiu unde ar fi încorporarea noastră şi, mai departe, ce fel de încorporare ar fi aceea dacă le-ar sta în putere unuia dintr-un loc altuia din altul să ne scoată după plac"[10].

[10] Arató Endre, *A feudalis nemzetiségtöl a polgári nemzetig*, Budapesta, 1975, p. 77.

Saşii şi-au primit drepturile în calitate de catolici, acum fiind luterani şi le-au pierdut în raport cu românii trecuţi la unire – argumentează el. Propriu-zis saşii ar trebui să-şi probeze drepturile, nu românii.

În lupta pentru ridicarea poporului român, Inochentie Micu e preocupat cu deosebire de şcoală, de cultură. El iniţiază şcolile din Blaj, care vor juca un rol atât de însemnat în istoria poporului român. Plănuieşte un seminar la Cluj, care să fie întreţinut din contribuţiile preoţimii. Sub episcopatul lui pleacă şi primii bursieri la Roma. Blajul, reşedinţa sa, în intenţiile lui trebuia să fie centrul cultural al românilor din Transilvania. Cere ca fiii iobagilor şi ai preoţilor să nu mai fie opriţi de stăpânii lor de la şcoală, şi nici închişi pentru aceasta; stăpânii care-i opresc să fie pedepsiţi cu 100 florini. Celor capabili să li se dea posibilitatea să urmeze şcoli mai înalte. E preocupat şi de învăţământul sătesc: insistă pentru ridicarea de şcoli în sate, pentru dreptul de a le ridica. În lipsă de şcoală, îndeamnă pe preoţi, pe dascăli la instrucţie în locuri „private".

Plângerile, revendicările lui se înmulţesc mereu, se concentrează, se amplifică pe parcurs în memorii mai scurte sau mai lungi adresate împăratului.

Unul, mai lung, caută să răspundă împăratului de ce sporesc emigrările, etalând, repetând o serie întreagă de gravamine, prefigurând viitorul său Supplex Libellus. Încă de la primele alineate apare şi în acesta laitmotivul, repetat mereu în cursul acţiunii sale: „Încă din timpul lui Traian, împăratul romanilor, naţiunea română, deşi prin diversele vicisitudini ale timpurilor a fost apăsată şi chinuită, a locuit şi locuieşte sate întregi, ba şi oraşe, în districtul Făgăraşului, al Chioarului şi al Haţegului, ca şi în comitate şi în scaunele săseşti şi n-a fost nici un timp după Traian să nu fi fost în Transilvania români"... Articolele şi edictele de acum 80 de ani le-au pus în primejdie „libertatea şi podoaba romană", căpeteniile lor persecutate fiind s-au legat cu atât mai mult de clerul lor ca şi israeliţii în Egipt, ca şi sub jugul turcesc. Prin unire naţiunea s-a întors la podoaba cea mai dinainte, romană, diplomele imperiale au învrednicit-o de toate privilegiile, imunităţile şi prerogativele romano-catolicilor, ba şi pe oamenii de soartă plebee numărându-i în Statul catolic, socotindu-i între Stările ţării, făcându-i şi pe români vrednici de legile ei, de toate dregătoriile şi beneficiile ca şi pe ceilalţi fii ai patriei, de a avea şcoli, biserici, parohii proprii unde e nevoie. Dar văzând vrăjmaşul buna înţelegere, liniştea, seamănă zâzanie. Urmând apoi şi răzvrătirea lui Rákóczi, s-a încumetat să atace în felurite chipuri diplomele, privilegiile şi prerogativele bisericeşti şi preoţeşti, într-atâta că, după moartea lui Atanasie, episcopatul a rămas vacant şapte ani. Crescând ura şi pizma toate se îndreptau spre tot mai mare opresiune a clerului şi naţiunii, spre alungarea lor din ţară. Au trebuit să rabde apăsări mai mari şi decât sub principii acatolici. Nu se mai respectă nici scutirile de dijme ale clerului, ba de la cei care nu le dau le storc cu puterea.

Bisericile, ba sate întregi româneşti, sunt despuiate de pământurile, fânaţele, pădurile, viile, morile şi de alte foloase ale lor. Sub felurite nume storc preoţimea de dări, taxe, de onorarii. Nesocotesc acum şi jurisdicţia bisericească, trag preoţii în faţa forurilor seculare, îi păgubesc, îi întemniţează, îi bat, îi schingiuiesc, îi rănesc, îi mutilează, pe unii chiar îi ucid. Pe fiii preoţilor fiind încă sub tutelă părintească îi opresc de la şcoală, îi încarcerează. Opresc zidirea de capele, de case de rugăciuni, şi în locuri în care se găsesc şi 20,30 de familii. Opresc ridicarea de biserici şi unde se află şi 300 de suflete. Crucile ridicate, icoanele le taie, le strică. După moartea preoţilor nu îngăduie pe alţii. Pe cei ce se refugiază în biserici îi scot fără ştirea episcopului, pe mireni îi opresc să răspundă la citaţiile bisericii. Numele naţiunii române într-atâta îl urăsc, încât cererile în numele ei în Dietă nici nu îngăduie să fie citite, aşa nu o recunosc nici măcar de tolerată, ci cu noi şi noi sarcini se silesc să o stârpească. Nobilimea ei, mai ales din districtele Făgăraşului şi al Chioarului, o despoaie de vechile sale drepturi, o supun la cărăuşii, la dijme; de la cei care nu vor să le dea le iau îndoit. Nici unul nu e ridicat aici nici căpitan nici vicecăpitan, deşi obiceiul vechi al ţării e ca nici în comitate, nici în districte să nu fie ridicaţi dregătorii de cei care nu au moşii acolo. Ceea ce în alte locuri se respectă, numai acolo nu unde locuiesc curat români. Li se impun dregători ba de la răsărit, ba de la apus, batăr şi acatolici. Lipsiţi de orice apărare, numai ei sunt impuşi, şi încă îndoit. Pe cei care în timp de ciumă sau în război şi-au pierdut diplomele îi osândesc la veşnică iobăgie.

În scaunele săseşti domnii saşi despoaie clerul şi naţiunea de pământurile, râurile, munţii, pădurile, apele, crâşmele, morile, măieriştile şi alte foloase, le iau cu puterea; pe cei care se împotrivesc îi păgubesc în felurite chipuri. Pe români îi opresc de la plantat vie, facere de grădini, cele plantate le strică. Pe cei vreo 300 de suflete din suburbiile Sibiului îi slujesc ca pe nişte şerbi ai lor, nu le dau un pic de loc pentru biserică. Nici în comitate, nici în scaune şi districte românii la dregătorii nici când au oameni capabili nu se primesc. Zadarnice atâtea plângeri la guvern, la Dietă, la comitate, la scaune, n-au dobândit decât şi mai mari ameninţări şi asupriri. Strigă la cer, suspină clerul şi naţiunea şi însetează de dreptate, o mângâiere nu va mai veni decât doar în ziua judecăţii din urmă.

Citează cazul unui ţăran din Apold greu păgubit în oile sale. Asuprit cu mii de mizerii, a luat drumul Vienei cerşind acolo dreptate. Zadarnice au fost însă toate poruncile, slăbit de bătrâneţe a trebuit să moară îngropat în datorii.

În faţa nenumăratelor abuzuri, s-a îndreptat şi el, episcopul, în mai multe rânduri spre clemenţa împărătească, poruncile însă au fost îndreptate spre pizmaşii clerului şi naţiunii, care au trebuit să-şi dea astfel seamă că nu mai e

chip de trăit aşa, că trebuie să ia lumea în cap, cei mai buni coloni trebuie să plece, mai ales din districtele unde sunt cu adevărat moşteni.

Un grav motiv de deznădejde e şi că în Guvern şi alte dicasterii naţiunea nu are loc, şi aşa, la împărţirea dării fiecare din cele trei naţiuni apărându-şi interesele proprii, o aruncă mai ales în sarcina ei, ca pe una care nu are nici un apărător. Nu altfel se întâmplă şi la împărţirea justiţiei. Naţiunea cea mai numeroasă, întrecându-le şi în număr şi în sporirea tezaurului public pe toate celelalte împreună şi în Guvern şi în dregătoriile provinciale, în ciuda Diplomei leopoldine, să fie mai prejos decât confesiunile augustană şi helvetică? Cât de nedrept e ca naţiunea aceasta la sarcini să fie cea dintâi, iar la dregătorii şi beneficii nici cea mai de pe urmă, sau ca Pământului Regesc să-i fie silă de religia regelui?

Cât de greu le vine că pe unele locuri sunt siliţi la repararea caselor parohiale şi altor clădiri bisericeşti, la plata cantorilor, învăţătorilor altor religii, la dijme, quarte şi alte venituri bisericeşti preoţilor de alt rit, care lor nu le fac nici o slujbă, şi nu preoţilor proprii, iar ei plâng, îşi lasă bisericile proprii să se ruineze.

Lucru greu e şi că unii pe supuşii lor îi silesc 3-4, ba şi toate zilele săptămânii la lucru, tot timpul bun de lucru, îi tratează mai amarnic decât pe nişte robi, căci robilor li se dă barem de mâncare, iobagilor nu.

Ba sporesc durerea şi biciul lui Dumnezeu care s-a abătut asupra oamenilor, războaiele, foametea, ciuma, molima vitelor, nerodirea pământului, aducându-i la cea mai mare mizerie şi sărăcie[11].

REACŢIUNEA ÎMPOTRIVA ACŢIUNII LUI

Acţiunea lui Inochentie Micu stârneşte reacţiuni puternice. Petiţiile sale se adresau apoi, ocolind forurile politice ale ţării, de-a dreptul împăratului şi Curtea nu înţelegea să-şi calce obligaţiile contractate prin pactul fundamental, care era Diploma leopoldină din 1691. Petiţiile astfel trebuie să ia calea constituţională, să se întoarcă prin Cancelaria aulică la Guvernul Transilvaniei, la Dietă, unde trebuie să le susţină episcopul însuşi.

Guvernul, mai ales la cererea episcopului de a i se da loc de consilier în Guvern, cu data de 17 martie 1735 izbucni într-un violent rechizitoriu la adresa clerului şi poporului român, a episcopului solicitant. Intuind motivele invocate de Inochentie, atacă înainte de toate unirea şi nesinceritatea ei. Între mirenii români nu e nimeni unit şi poate că nimeni nici nu ştie ce e unirea, ci toţi orbecăiesc în chip jalnic în cea mai grosolană ignoranţă, în profundă schismă şi

[11] Rezum după traducerea lui Al. Sterca Şiuluţiu, *Istoria Hori*, ms. p. 43–53, resp. p. 59–66 (versiunea chirilică).

nenumărate superstiţii, farmece şi vrăji, de care sunt cuprinşi cea mai mare parte a preoţilor. Preoţii mărturisesc pe faţă că au primit unirea nu pentru a se lepăda de schismă, ci numai ca să scape de jurisdicţia seculară, de slujbele domnilor de pământ şi de dare. Ei păstrează toate cărţile schismatice, ritul schismatic, slujesc liturghia fără adaosul „filioque". Nici unul din preoţi nu-şi învaţă norodul asupra punctelor unirii, o invocă numai când e de cerut vreun beneficiu. Deşi unii din gură se mărturisesc uniţi, cei mai mulţi în faptă şi în adâncul inimii lor sunt şi acum tot atât de schismatici ca şi înainte cu 50 de ani, când nici nu se vorbea de unire. Episcopul deci nu poate invoca în favoarea cererii sale unirea.

Invocă poate multitudinea norodului său? Fie mulţi! Dar e o mulţime grosolană, îndeobşte de stare servilă. Sunt pribegi, fugari, nestatornici, semi-, dacă nu pe de-a-ntregul barbari, plecaţi spre toate relele şi nelegiuirile. Urăsc pe catolici şi religia catolică şi, dacă li se deschide drumul, sunt cei mai mari prigonitori ai ei[12]. O mulţime căreia nicidecum nu e potrivit să i se zică naţiune, între ei nu este nici un magnat, nobili sunt puţini şi de treapta cea mai de jos, neînstare să poarte nici slujbele mai mici. Dacă e vorba, această pretinsă mulţime aşa de rând şi de josnică *(tam vilis et abiectae)* e judecată în cauzele ei de forurile competente subalterne, nu de Guvern. Iar dacă pricinile ei sunt apelate uneori la Guvern, el nu va lipsi să facă dreptate. Deci nu este temei de a pretinde loc pentru episcop în „dicasterul" cel mai înalt al ţării.

Dacă ar invoca credinţa faţă de Casa domnitoare, exemplu stă „revoluţia" racoţiană, în care aproape toţi românii au ridicat armele împotriva stăpânirii ei. Iar în ceea ce priveşte pe domnii de pământ, în timpul răzvrătirii n-a fost nici o neomenie sau cruzime pe care românii să n-o fi săvârşit, mai ales împotriva celor credincioşi împăratului. Curuţii români au prădat, au nimicit, au despuiat cu deosebire curţile şi casele magnaţilor şi nobililor. Pe multe locuri s-au năpustit asupra locuinţelor şi acareturilor lor cu o furie mai mult decât barbară, le-au dus vitele, le-au mistuit grânele, au nimicit tot pe ce au putut pune mâna. Ba şi în timp de pace atacă grozav şi cât pot pacea şi liniştea, atât publică cât şi privată, aţin drumurile mari, sub adăpostul pădurilor şi munţilor fac hoţii cumplite, despoaie pe patrioţi, soldaţi, negustori, pe săraci, bogaţi deopotrivă, îi rănesc, ucid, sunt cei mai groaznici duşmani ai întregii societăţi omeneşti! În afară de asta, se sustrag de la slujbele datorate, năvălind adeseori la stăpânii lor ziua în amiaza mare sau noaptea, în tăcere, îi lipsesc de bunuri, de viaţă, le

[12] „esto tamen! sint multi! est nihilominus multitudo incondita, in universum servilis conditionis, unde neque Majestas Vestra Sacratissima etiam in militiam ipsos adsciscere dignatur, vagi, profugi, inconstantes, semi-, si non plane barbari, in omnia mala et scelera proni, catholicorum et religionis catholicae osores et, si via pateret, persecutores maximi..." *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1650.

aprind casele, curţile, hambarele. E un neam şi o naţiune care nu se teme nici de Dumnezeu, nici de oameni, decât doar dacă e ţinută necontenit în cea mai mare „disciplină".

Nu sunt de un folos aşa de mare nici pentru vistieria regală. Sarcinile publice îi apasă mai puţin decât pe celelalte naţiuni prin faptul că domnii de pământ sunt datori să avanseze mare parte din dări. Ei schimbă des locurile, fug din calea dării. Dacă ar crede că în Ţările Româneşti vecine ar trăi mai uşor, în scurt timp ar lăsa goală ţara.

Cât priveşte persoana episcopului, abstracţie făcând de cele spirituale şi de învăţătura şi ştiinţa lui şcolară, el nu este om politic, nu are ştiinţă de om de stat, nu este jurist *(politicus, statista, iurista)*, calităţi care, toate, se cer unui consilier gubernial. Are mari lipsuri şi în ceea ce priveşte limba maghiară, n-o poate vorbi cu uşurinţă. În Guvern, nu se dezbat chestiuni propriu-zis româneşti, căci acest neam, locuind amestecat şi împrăştiat printre celelalte trei naţiuni, neavând nici o parte din ţară hotărâtă lui, nu poate fi socotit naţiune. Iar dacă românii ar fi uniţi, sunt de adăugat la Statul catolic. Deci nici treburile româneşti, nici capacitatea sa nu-l fac pe episcop necesar în Guvern. De altfel, niciodată n-a fost ridicată la o astfel de slujbă o faţă bisericească de rit grecesc, şi dacă s-ar întâmpla, acest lucru neobişnuit ar întrista nespus acele vechi şi strălucite familii care au binemeritat de la casa domnitoare, ca şi întregul Principat. Ar mâhni deopotrivă şi clerul de rit latin, căci s-ar afla şi din rândurile lui mulţi, şi mai vrednici, care ar merita atunci asemenea slujbă. De altfel, este de mirare ca un om peste măsură de împovărat să vrea să-şi ia mai multe şi mai mari sarcini, sub povara cărora este foarte sigur că se va obosi, se va prăbuşi (!) în episcopie vicarii nu-i pot purta nici ei treburile, căci n-au calităţile necesare. Episcopul românilor ar trebui să fie un Argus sau un Atlas cu o sută de ochi şi o sută de mâini, şi poate nici aşa n-ar ajunge numai pentru slujba lui de episcop. Dar dacă mai e reţinut de la aceasta şi de cea de consilier? În Guvern, de altfel, nu se dezbat treburi spirituale, iar pe cele lumeşti cine să le diriguiască fără ca sfatul guvernului să aibă nevoie să-şi ia coleg pe episcopul românilor? El are un loc în Dietă, cu care poate fi foarte mulţumit şi nu trebuie să mai umble după o slujbă mai mare, mai împovărătoare şi incompatibilă cu slujba lui de episcop[13].

Comisarul imperial, generalul Wallis, consideră cererea episcopului „absurdă"[14].

Un alt rechizitoriu, la adresa episcopului şi preoţimii unite judecă în termeni asemănători. S-au unit interesat, numai pentru beneficii şi imunităţi.

---

[13] *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1649–1652.

[14] Bunea, *op. cit.*, p. 39.

Urăsc pe latini. Episcopul nici nu vrea să ţină pe lângă sine nici un catolic, pe toţi şi i-a luat din plebea românească *(sed omnes ex plebe valachica susceptos habet)*. Clerul îl îndreaptă mai mult spre vechea dospeală grecească, decât spre adevărata unire. El să nu sporească zi de zi numărul preoţilor schismatici, să ridice preoţi noi, cu învăţătură şi bune moravuri, statornici în unire, să înlăture tot ce e cuprins de stricăciunea schismei *(schismatis labe infecta)*. Episcopul şi preoţii trăiesc numai sub „pretextul şi umbra unirii, cu adevărat însă sunt curaţi şi cu desăvârşire schismatici"[15].

Acţiunea lui Inochentie totuşi nu conteneşte, petiţiile se înmulţesc mereu. Una, adresată de cler guvernului, nu numai că reînnoieşte postulatele privind dotaţia, dijmele şi scutirea preoţilor, dar cere să fie scutiţi şi cantorii, învăţătorii, feţii, clopotarii. Ceea ce dă prilej pentru noi incriminări la adresa preoţimii[16].

Dar reacţia cea mai puternică îl aştepta pe Inochentie în Dietă. Indignă de la început baronatul său: „Fericite Doamne! la ce a ajuns biata noastră patrie, ca şi un valah, numai pentru că se numeşte preot să aibă baronat" – se consternă careva la publicarea lui[17]. Nu se aştepta nici el la bine: „am isprăvit şi mi-am dat lucrurile şi greutăţile înaintea ţării, cu cari pizmaşii noştri ne apasă şi ne strică dreptăţile noastre" – scrie protopopului din Braşov în 28 martie 1733[18]. Furtuna începe cu o petiţie, în 12 puncte, adresată Dietei şi continuă cu altele. Revendicările lui în Dietă sunt primite cu batjocuri, cu râsete, proteste, invective, stârnesc „indignări" viforoase. Stările, în adresa lor către Guvern, nu vor să vorbească de naţiunea română, vorbesc de postulatele, de pretenţiile ilegale şi primejdioase ale episcopului, clerului şi plebei româneşti, care dacă s-ar obţine, ar răsturna toate drepturile şi privilegiile ţării, libertăţile naţiunilor şi religiilor ei, toate prerogativele nobiliare, spre paguba întregii ţări *(reipublicae)* şi tulburarea constituţiei sale[19].

În observaţiile lor apoi, desigur pentru a fi înaintate Curţii, resping cu indignare postulatele „nemaiauzite" ale episcopului. El cere ceea ce nimeni n-a mai cerut nici de la strămunii lor şi nu va putea cere cineva nici de la urmaşii lor; cere ceea ce e diametral opus legilor; cere ceea ce derogă în cel mai mare grad de la privilegiile şi îngăduinţele străvechi ale fericiţilor regi şi principi; ceea ce prejudiciază sancţiunile pragmatice ale ţării; ceea ce răstoarnă cu totul drepturile şi libertăţile naţiunilor, avute până acum în pace; ceea ce ar aduce cea mai mare siluire nobleţei şi prerogativelor nobiliare, pe care le păzesc cu

[15] *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1656–1658.
[16] *Ibidem*, p. 1659–1660.
[17] Arató, E., *op. cit.*, p. 75.
[18] S. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei*, I, p. 160.
[19] *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1653–1654.

sfinţenie; cere ceea ce zguduie şi răstoarnă întreg sistemul ţării, păstrat în bună rânduială până acum, atât în cele religioase, cât şi politice şi economice; cere, în sfârşit, ceea ce nici clerului, nici plebei româneşti, după firea sa prea bine cunoscută, nu li se cuvine niciodată[20].

Inochentie trebuie să înfrunte acum mai ales pornirile nobilimii împotriva iobăgimii române, care constituia grosul naţiunii. Doar tocmai pe conţinutul iobăgesc al naţiunii române îşi întemeia nobilimea negaţia: „Românii în ţară sunt numai nişte fugari" – acuză Stările. – „Nu pot fi altcum atâta timp cât acest popor, împotriva dreptăţii şi echităţii, e apăsat până la sânge" – răspunde el. – „Sunt hoţi şi tâlhari". – „Sunt printre ei unii, dar nu e de mirare, căci acestor oameni afară de piele nu li se lasă nimic". – „Sunt leneşi". – „Aceasta abia merită răspuns. Să luăm doar minele de aur, de fier: abia e lucrător în ele care să nu fie român. Că nu lucrează cu prea mare sârguinţă pentru domnii lor de pământ, care unii trag şi pielea de pe ei, nu ştiu care să fie pe tot rotogolul pământului omul pe care să-l tragă inima să lucreze cu sârguinţă fără nici un folos al muncii sale". – „Dacă poporului român i s-ar acorda toate cele cerute, e de temut să nu se răscoale" (!) – La ceea ce Inochentie replică: „Anevoie s-ar putea găsi în toată istoria vreun exemplu în care o ţară sau o naţiune, mulţumită fiind de principele său, numaidecât să se răscoale. Dar nici judecata firească nu vrea să admită ca cel mai cinstit medic, în semn de răsplată, să fie ucis de cel pe care l-a salvat, prin arta sa, la timp de la moarte"[21].

Guvernul la 12 iunie 1736, înaintând observaţiile Dietei, informează Cancelaria aulică a Transilvaniei că nenumăratele postulate ale episcopului în rândurile Stărilor au produs mişcare şi scârbă extraordinară, încât acestea n-au mai voit să dezbată nici cele de mai înainte încredinţate Dietei[22].

Dar, drept răspuns, Inochentie se adresă din nou Curţii, cerând reluarea plângerilor sale în Dieta următoare. Rezultatul fu că împăratul impuse din nou Dietei dezbaterea lor.

Dar nici în Dieta din 1737 nu avea să fie mai norocos. Stările izbucniră iarăşi când în 30 septembrie începu să-şi citească memoriul din 28 septembrie 1737, adresat Dietei, în numele său şi al întregii naţiuni române din Transilvania *(suo ac totius nationis per Transylvaniam valachicae nomine)*. Strigară că nu recunosc o „naţiune română", termenul de *nationis valachicae* să-l schimbe cu *Valachorum* sau cu *plebis valachicae*. Inochentie neînvoindu-se la schimbare, Stările nu îngăduiră lectura. Într-o altă şedinţă nu îngăduiră nici măcar termenul de *gens valachica*, numai la promisiunea că va fi corectat se învoiră la citirea până la sfârşit a memoriului[23].

---

[20] Hurmuzaki, XV/2, p. 1655–1656.

[21] Bibl. Fil. Acad. Cluj, fondul Blaj, ms. nr. 294, p. 220–231, ms. lat. 265, p. 376–378, 381.

[22] Bunea, *op. cit.*, p. 44.

[23] *Ibidem*, p. 45–46.

Comisia dietală încredinţată cu studierea postulatelor puse iarăşi la îndoială sinceritatea unirii, replicând că unirea e numai condiţionată, e mărturisită numai pentru folos. Episcopul răspunse că el şi clerul său s-au unit cu condiţia de a obţine aceleaşi beneficii şi foloase de care se bucură şi romano-catolicii, în caz contrar clerul stă la îndoială. Comisia încărcă clerul cu o nouă avalanşă de acuze, incriminări, în stilul cunoscut. Inochentie trebui să le ţină piept la fiecare, să-şi facă întâmpinările punct de punct, cu pasiunea-i cunoscută şi ea. Acuză şi el nedreptăţile, abuzurile, vexaţiunile felurite. Se impută clerului că nu are cultură? Imputaţia o fac aceia care pe fiii iobagilor nu-i lasă să umble la şcoală. Că se fac preoţi şi cu mai puţină învăţătură? Se fac, ca bieţii oameni să scape de insuportabilele biruri şi robote de sclavi pe care trebuiau să le facă domnilor. Că prin unire nu sporeşte cultura, nu se înnobilează moravurile? Doar tocmai acuzatorii împiedică poporul român în acestea. Şi apoi o instituţie prigonită poate schimba un popor în 30 de ani?[24]

Noi discuţii şi animate ca de obicei în jurul proiectului de dotare a clerului, propus de comisie, pe care episcopul nu-l acceptă. La redeschiderea Dietei, în februarie 1738, veni cu un proiect al său, în nu mai puţin de 17 puncte. În el se ocupa înainte de toate de dotarea clerului, dar apoi şi de funcţiunile preoţilor, de raporturile lor cu autorităţile publice, cu domnii de pământ, cu credincioşii lor, de la care să nu ia mai mult decât stabileşte proiectul. În punctul 16 preconizează copiii să fie instruiţi de învăţători în localuri private[25].

O nouă comisie, un nou proiect, dezbătut în 18 şi 20 martie 1738, pe care episcopul iarăşi nu-l primi. Cu o zi înainte de închiderea Dietei, printr-un memoriu, îl combătu punct de punct. Stările, printr-un contraprotest, aruncară toată vina asupra episcopului, care a zădărnicit orice învoire amicală şi a făcut de s-a amânat atât de mult rezolvarea acestei afaceri „odioase". În plus, îl

---

[24] *Ibidem*, p. 49–51.

[25] Pentru dotarea clerului propuse ca parohiile să fie împărţite în trei clase: mari, care au cel puţin 100 de familii, mijlocii, cu 50–100, mici, cu 20–50. La o parohie mare să se asigneze loc de casă de 100 de stânjeni *(orgiae)* lung şi 100 lat, la una mijlocie de 50 de stânjeni, la una mică de 40 de stânjeni. Unde nu se pot da dijme, să se dea quarte, ca, de pildă, pe domeniile fiscale. Pe Pământul Crăiesc să se dea dijme întregi. Unde domnii pământeşti n-ar îngădui să se dea preoţilor quarte, să li se taie pământ şi fânaţe în câmp, pentru parohiile mari pământ de arătură de 100 de găleţe (50 de iugăre) şi fânaţ de 50 care de fân, pentru cele mijlocii pământ de 50 de găleţe şi fânaţ de 25 de care, pentru cele mici pământ de 40 de găleţe şi fânaţ de 12 care. (E vorba, firește, de totalul pământului de arătură, din care, după asolamentul bienal, putea fi semănat anual jumătate.) Aceste cantităţi sunt socotite pentru parohie, nu pentru preot (preoţii sunt, mai ales în parohiile mari, obişnuit mai mulţi). Unde preotul nu poate primi nici dijme, nici quarte, nici porţiune canonică, fiecare parohian să-i dea o găleată de grâu, 2 mierţe (ferdele) de ovăz, 2 de porumb şi proporţional şi ceva legume; iar dacă ţăranul nu are semănătură, să dea 1 florin. Stola să rămână aşa cum a fost obiceiul înainte. *Ibidem*, p. 52.

avertizau să nu mai dea Curţii informaţii strâmbe *(sinistrae)* împotriva Stărilor, căci în caz contrar vor fi silite să facă paşii de lipsă pentru apărarea drepturilor şi onoarei lor[26].

RELUAREA ACŢIUNII SUB MARIA TEREZA: SUPPLEX LIBELLUS

În 1740 împăratul Carol al VI-lea muri. La tron îi urmă Maria Tereza. Toată acţiunea trebuia reluată. Şi încă în condiţii mai grele decât înainte. Maria Tereza era catolică ferventă şi noua domnie putea fi încurajatoare pentru acţiunea lui Inochentie. Dar ea mai trebui şi să lupte pentru consolidarea tronului său contestat, să ducă un lung război de succesiune. Iar în această luptă a trebuit să recurgă insistent la sprijinul nobilimii maghiare, oferindu-i noi garanţii pentru prerogativele sale. Nobilimea, la rândul său, îşi oferi cu entuziasm *vitam et sanguinem* în sprijinul tronului său.

Totuşi Inochentie, după experienţa făcută, vedea că Guvernului şi Stărilor ardelene zadarnic li s-ar mai adresa, că trebuie încercată tot calea Vienei.

O altă serie de petiţii începu. „Gravaminele" naţiunii române sporeau mereu, se reactualizau tot mai insistent pe măsură ce lupta creştea în amploare. Inochentie le cuprinde în anumite cereri, căci dacă le-ar înşira pe toate una câte una, atunci ar trebui să scrie nu o petiţie, ci un voluminos tom *(ingens tomus)* – scrie el nunţiului papal din Viena. Se arată gata de a relua lupta, gata a merge la Curte, la Roma sau oriunde, dispus ca în interesul clerului şi naţiunii sale asuprite să facă tot ce poate, chiar şi cu „vărsarea sângelui" său[27]. Pentru susţinerea revendicărilor sale, Inochentie se găseşte din nou la Viena, acum pentru a treia oară. De astă dată stă în capitală nu mai puţin de 15 luni, încercând toate căile posibile.

Printre suplicele lui, acum se remarcă cu deosebire memoriul întins, cu referiri la mai multe anexe, intitulat chiar de el *Supplex Libellus*[28], readucând, repetând mai ales postulatele, limbajul din memoriul lung adresat înainte împăratului Carol.

---

[26] *Ibidem*, p. 54.

[27] *Ibidem*, p. 59.

[28] „Supplex Libellus Precum, et Gravaminum Cleri, Populique Romano-Valachici per Transylvaniam, et Partes eidem Reincorporatas Uniti pro condignis Remediys, et consolatione ante Thronum Sacratissimae Regiae Hungaricae, et Bohemicae Majestatis de genu prostratorum". Bibl. Fil. Acad. Cluj, fondul Blaj, ms. lat. 294, p. 300–333. Originalul în arhiva Cancelariei aulice, 44 pagini, plus 25 pagini anexe, nr. 181 anul 1743, an notat şi la sfârşitul textului. Termenul de romano-valachicus apare şi în alte texte ale sale. Şi în fruntea protocolului său de acte citim următorul titlu: „Paria sive Copiae Privilegiorum, Diplomatum et quorundam Decretorum, Clero, et Nationi Romano-Valachicae unitae Concessorum".

Textul memoriului se deschide iarăşi, semnificativ, cu aceeaşi frază: „Deşi naţiunea noastră după intrarea ei cu Traian în această Dacie", urmând vicisitudinile sorţii pe care a trebuit să le îndure... Totuşi principii, cunoscând folosul ei pentru binele public şi apărarea patriei, au socotit că e drept să-i acorde şi câte o mică favoare. Invocă aici privilegiile lor pentru preoţimea română. Invocă apoi cele două Diplome leopoldine obţinute prin unire, care fac părtaşi şi pe românii uniţi la privilegiile, imunităţile şi prerogativele romano-catolicilor, numărând între Stări şi pe cei de stare plebee, care prevăd ca în trei locuri să se ridice şcoli, iar unde credincioşii sunt numeroşi să se ridice biserici şi parohii. Invocă dreptul preoţilor la cvartele (quartele) pe care credincioşii lor le dau acatolicilor, dreptul în număr egal *(aequali numero)* al catolicilor (şi deci şi uniţilor) la funcţii şi în oraşe, în târguri şi alte locuri, atât la cele de sfetnici, senatori, cât şi la dregătoriile mari civile, precum şi în scaunele de judecată, catolicii fiind egali în libertate şi privilegii cu acatolicii (protestanţii), toate privilegiile, legile şi statutele împotriva acestei libertăţi fiind abolite. Dar după moartea lui Atanasie, în cei şapte ani de vacanţă a episcopiei, s-au găsit felurite pretexte pentru a le pune la îndoială şi a le călca în picioare. Cauza, înfăţişată împăratului predecesor, era pe punctul de a ajunge la un sfârşit favorabil, când împăratul a murit, ea suferind aşa-zicând un „naufragiu în port".

Aducând din nou cauza, acum în faţa împărătesei, arată că diplomele nu s-au executat, că bisericile şi feţele bisericeşti nu se bucură de scutirile şi privilegiile prevăzute. Feţele bisericeşti sunt puse mai prejos de cele augustane şi calvine, ba sunt adesea, fără întrebarea episcopului, prinse, aruncate la închisoare, citate la judecată, amendate, păgubite în bunurile lor, obligate la onorarii, taxe, dări, încartiruiri, vămi, la dijme după pământurile părinteşti care ţin loc de cele bisericeşti, după vii, oi, porci, albine şi celelalte bunuri, de care erau scutite chiar şi înainte de unire de către principi, iar la împotrivire sunt pedepsite sau bătute până la sânge ori schingiuite, dacă nu chiar ucise. Biserici şi sate româneşti întregi sunt despuiate de pământuri, dealuri, munţi, fâneţe, păduri, vii, mori, crâşme şi de alte venituri avute înainte. Fii de preoţi încă sub puterea părintească sunt încarceraţi şi opriţi de a umbla la şcoală, clădirea de capele sau case de rugăciune în locuri cu 20–30 de case de oameni zădărnicită, clădirea de biserici, chiar unde se găsesc 200–300 de suflete, oprită, cruci, icoane ridicate ici-colo tăiate, nimicite, mirenii opriţi de a răspunde la citaţii bisericeşti. Şi alte asemenea nelegiuiri se petrec.

Se plânge cu deosebire de situaţia de pe Pământul Crăiesc. Aici Inochentie însuşi s-a străduit zadarnic să ridice o capelă în suburbia Sibiului, unde a primit prin dania unui credincios un loc; oraşul n-a îngăduit. Românii sunt opriţi să ridice biserici şi în satele mixte. Bisericile unite nu sunt recunoscute ca loc de refugiu pentru osândiţii la moarte. Numărul de preoţi îl rânduiesc uneori

necunoscători ai ritului şi ei rămân neîndestulători. Clerul lipsit de porţiunea canonică, cu venituri slabe, ca să poată trăi trebuie să muncească la câmp cu braţele, să se gândească la câştiguri necinstite şi să se supună la cele mai de jos îndeletniciri. Clerul e exclus de la cvartele de pe domeniile fiscale şi de la dijmele de pe Pământul Crăiesc.

Deşi după articolul 3 al Diplomei leopoldine naţiunea română (chiar şi plebeii ei uniţi) e declarată, ca şi celelalte trei, ca receptă, vrednică de legile patriei şi de toate beneficiile şi oficiile *(pro recepta, ac capaci Legum Patriarum, universorumque Beneficiorum, et officiorum)*, şi nu numai tolerată ca înainte, totuşi, fiindcă în diploma Transilvaniei (din 1691) se specifică numai trei naţiuni, omiţându-se cea română, care atunci nu era unită, nu e recunoscută ca receptă, nu e admisă la slujbe şi beneficii, spre cea mai mare daună a „justiţiei distributive". Aşa s-a făcut că, deşi românii locuiesc districte întregi, ca Făgăraş, Chioar, Haţeg, şi mai mult de jumătate din unele comitate, scaune etc., totuşi nu pot avea, ca celelalte naţiuni zise recepte, slujbaşi din sânul lor, ci, spre nenorocita lor soartă, li se impun slujbaşi ori unguri ori saşi sau secui, cărora, fiind de alt neam şi având bunuri în altă parte, puţin le pasă de suferinţele românilor sau chiar deloc. De aici supunerea unor români la îndoită dijmă sau dare, aruncarea sarcinilor refuzate de oricare din celelalte naţiuni în spinarea naţiunii române, ca una care e lipsită de apărător şi în Guvern, şi în oficiile ţării. De aici amânarea, fără vreun temei, a pricinilor românilor, respingerea lor de la judecată, mai ales când au pricini cu cei de alt neam (din care face parte şi judecătorul). De aici graba pedepsirii, a cuprinderii bunurilor clerului român (ca în Oarda) şi ale naţiunii române (ca în Răşinari şi pretutindeni aiurea), şi mii de alte asemenea. De aici răpirea pământurilor folosite din vechime de români, a fânaţelor, dealurilor, pădurilor, crâşmelor, morilor şi altor folosinţe în scaunele săseşti. De aici oprirea de la meşteşuguri *(Artium)*, de la plantări de vie, de la făcut grădini a sate întregi româneşti şi pedepsele mari pentru cei care nu se supun. Românii sunt siliţi să dea dijme pentru preoţi străini de religia lor, să contribuie la repararea caselor parohiale, a clădirilor bisericeşti, la plata cantorilor şi învăţătorilor altor religii, siliţi să ţină sărbătorile altora, iar dacă se împotrivesc sunt pedepsiţi. Fiii multora, nu numai ai laicilor, ci şi ai preoţilor, sunt opriţi de la şcoală.

Atacă problema teologului, pe care episcopul trebuie să-l întreţină din redusa dotaţie episcopală. Invocă o serie întreagă de motive materiale, sfârşind prin a cere ca ori să se prevadă o altă sursă pentru întreţinerea lui, ori să se mărească dotaţia episcopiei. Caută să-i impună, prin sinod, obligaţii în sensul luptei sale. Pomeneşte dispoziţia Congregaţiei De Propaganda Fide pentru rutenii uniţi, să nu îndrăznească a trece la ritul latin.

În sprijinul revendicărilor pentru cler, readuce nenumăratele texte istorice, canonice privind drepturile lui la dijme, invocate în dietele anterioare.

Cât priveşte revendicările pentru naţiune, iarăşi nu vede nici un motiv pentru care ea n-ar putea fi primită *(recepta)* ca şi celelalte, când ea le întrece în număr pe toate, iar în sporirea vistieriei, în sarcinile publice şi slujbe cel puţin le egalează, şi la fel a contribuit atât la războaie, cât şi la apărarea ţării. Şi nobilii ei şi-au vărsat deopotrivă sângele în apărarea patriei. Astfel „justiţia distributivă" porunceşte ca cel care simte povara să-i simtă şi folosul, şi cei părtaşi la sarcini să fie părtaşi şi la beneficii *(ut qui sensit incommodum, sentiat etiam commodum, et participes onerum, sint participes etiam beneficiorum)*. Şi nu militează raţiunea *(ratio)* că această naţiune n-ar fi la fel de moşteană ca celelalte, căci înainte ca alte naţiuni recepte să fi populat Transilvania, naţiunea română a fost moşteană aici, şi chiar din timpul lui Traian locuieşte sate întregi, ba şi districte şi târguri, deşi lovită de fel şi fel de nenorociri[29], mai ales de când această patrie a devenit sprijinitoarea a felurite religii. Şi nici n-a fost după Traian nici o vreme în care Transilvania să fi fost lipsită de locuitori români[30]. Numărul lor s-a micşorat doar prin reducerea la şerbie şi iobăgie *(in servitutem seu Jobbagiatum)* a unora din naţiune în temeiul unor articole şi edicte făcute cu vreo 84 de ani înainte împotriva ei şi fără ştirea ei. Astfel, după ce această naţiune a luat aminte că libertatea ei şi podoaba ei romană *(libertatem suam decoremque Romanum)* e primejduită, şi că fruntaşii ei sunt nimiciţi, izgoniţi prin puterea altora[31], s-a devotat clerului său, pe care îl venerează până azi, atât în cele ale credinţei, cât şi în alte treburi privind întreaga naţiune română din această ţară. Prin Diploma leopoldină ea este socotită vrednică de orice funcţie şi nu se cuvine să fie mai prejos decât augustanii şi reformaţii, care îşi au locul lor atât în Guvern, cât şi în Dieta ţării şi alte scaune publice. E de mirare cum n-ar putea fi, ca rutenii uniţi din Polonia, declarată naţiunea română ca a patra naţiune receptă, şi constitui o Stare *(statum constituere)* cu vot în Dietă, când şi aici, ca şi acolo, se găsesc sub principe catolic.

Cât priveşte frecventarea şcolilor, e sigur că în Transilvania nu este în vigoare robia (mancipatus) şi că supuşii nu sunt cu rigoare şerbi *(servi)*, aşa ca toată libertatea lor să fie la voia domnilor de pământ. Şi dacă ei sunt ţinuţi în supunere *(subditella)*, aceea îşi are originea în moşiile pe care le locuiesc. Recunoscând această libertate a naţiunii române, împăratul Leopold însuşi a dorit să se ridice şcoli publice pentru români în trei locuri, în Alba Iulia, Haţeg

---

[29] „...Nam anteqvam alias Nationes Receptae Transylvaniam impopulassent, Nostra hic haeredem agit, et plane a tempore Trajani integros Pagos, imo, Districtus et oppida incolit, quamvis diversis afflictionibus"...

[30] ...„nec fuisse tempus ullum post Trajanum, qvo Transylvania nostris Incolis caruisset"...

[31] „Primarios suos potentia aliorum exilio exterminari".

şi Făgăraş. Aşa fiind, de ce să fie opriţi fiii românilor de la şcoală? Uşor se poate înţelege că intenţiile domnilor care se împotrivesc nu sunt de a înlătura vreun prejudiciu, căci se ştie că nu este nici unul, ci doar de a face ca naţiunea română, cufundată în întunericul ignoranţei, cu timpul să fie făcută inaptă de a obţine oficii publice, şi, trebuind să fie cârmuită de alţii, să nu poată deosebi ceea ce e just şi drept şi să fie silită a purta orbeşte jugul ce i s-a impus. Intenţie prea rea, potrivnică nu numai binelui statului *(reipublicae bono)*, care are nevoie de oameni învăţaţi, ci şi unirii; lipsind preoţii instruiţi care să-i poată învăţa, oamenii s-ar întoarce la schismă.

Citează apoi mai multe articole din Aprobate şi Compilate prejudicioase pentru români, preoţi şi mireni – printre care unul care-i opreşte de la purtarea armelor, altul care obligă pe domnii de pământ, sub pedeapsă de 200 florini, la şerbirea şi iobăgirea românilor veniţi din Ţara Românească, – articole care, deşi anulate prin unire chiar, totuşi se aplică, cerând anularea lor directă. E împotriva dreptului naturii mai ales despărţirea fiilor de părinţi, supunerea de oameni liberi la iobăgie sau veşnică şerbie (cum se întâmplă cu fiii de preoţi).

Ca o cerinţă capitală pentru realizarea celor cerute, socoteşte confirmarea şi executarea Diplomelor leopoldine în toate punctele lor. Acestea niciodată n-au fost puse în practică, au fost totdeauna rău sau greşit interpretate. Aşa s-a ajuns la atâtea măsuri arbitrare şi abuzuri în dauna naţiunii şi a jurisdicţiei episcopale.

În consecinţă, la sfârşit îşi rezumă postulatele în 12 puncte. Primele cinci sunt revendicări pentru cler, în spiritul celor expuse. Reţinem ca mai important punctul 6, în care cere ca naţiunea română să fie declarată, prin diplomă, a patra naţiune receptă în Transilvania şi în părţile ei anexe, să fie admisă în Guvern şi între Stări, să aibă vot în Dietă şi să fie părtaşă la oficii şi beneficii ca şi celelalte naţiuni recepte[32]. Dijmele şi alte venituri parohiale, (românii) să le dea preoţilor lor, nu unor străini de religia lor şi care nu le fac nici o slujbă. Fiii românilor să nu fie opriţi de a umbla la şcoli, să nu fie încarceraţi pentru aceasta.

În punctele următoare cere să nu mai fie încălcate privilegiile date de regi şi principi şi să se desfiinţeze legiuirile sau statutele prejudicioase de dinainte de Unire; românii să poată clădi şcoli, biserici. În locurile mixte biserica să revină majorităţii credincioşilor, mai ales că pe unele locuri abia mai este câte un ascultător al altei religii. Să fie întărite testamentele făcute în favoarea bisericilor sau feţelor bisericeşti. Teologul să se doteze din altă parte. Să se confirme şi să se execute diplomele. Semnează episcopul în numele clerului

[32] „Etiam Natio nostra pro 4ta Recepta Natione, in Transylvania, et Partibus eidem annexis Diplomatice declaretur, ad Gubernium, et Status admittatur, votumque in Provincia habeat, officiorum et Beneficiorum adinstar aliarum receptarum Nationum, particeps sit"...

şi naţiunii române unite. Anexate în copii privilegiile acordate de principi, prima şi, neapărat, a doua Diplomă leopoldină.

Cererea recunoaşterii naţiunii române ca a patra naţiune o repetă şi alte texte ale lui din timpul acţiunii de la Viena[33]. E interesant aici şi adaosul ca episcopul să aibă deplină autoritate, din oficiu, să se interpună nu numai pentru preoţi, ci şi pentru laici, atât în cele civile cât şi în cele ecleziastice[34].

Într-o cerere deosebită către împărătească „în numele supuşilor români aduşi la disperare" *(Nomine Valachorum Subditorum ferme ad incitas redactorum)*, se plânge că sărăcuţii iobagi şi alţi lucrători de pământ români sunt peste măsură secătuiţi prin robote continue de către stăpânii de pământ, încât în marea lor sărăcie abia mai pot contribui cu ceva la tezaurul regesc. Ba mulţi stăpâni au schimbat în proprii, pentru propria economie, partea mare a locurilor, fânaţelor, pământurilor de arătură, pădurilor etc. ale satelor şi târgurilor. Aceasta e şi în dauna tezaurului regesc, căci au cuprins pământuri supuse dării. Dar a adus cu sine în mod uşor de înţeles şi ca oricui să-i fie îngăduit să-şi silească supusul sau ţăranul după plac şi oricând la robotă şi să-l ţină cât îi place. Dacă s-ar restrânge robota la două zile, sau cel mult la trei pe săptămână, ar urma de la sine ca domnii de pământ să restituie pământurile ocupate pe nedrept din lipsă de robotă suficientă. Cere, prin urmare, înlăturarea acestor abuzuri dăunătoare *(nocivos abusus)* şi restrângerea robotei la două, sau cel mult la trei zile pe săptămână[35]. În ansamblul cererilor sale însă, se exprimă repetat ca lucrul să se reducă la două zile pe săptămână[36]. Pentru a dispune pe

---

[33] „Quia demum haec in vanum sperarentur, nisi toties fata Natio prae caeteris in Transilvania constitutis, non modo longe antiquissima, verum etiam numerosissima, in quartam Transilvaniae nationem cooptetur, dignetur Sua Sacratissima Majestas eandem, sicut receptae catholicae religioni, ita quoque reliquis tribus Nationibus utpote quartam benignissime adnumerare". *Ibidem*, p. 344. Nic. Nilles, *op. cit.*, p. 519. „Etiam Natio nostra in Transilvania prae caeteris numerosissima pro quarta recepta Natione in Transilvania, et partibus eidem annexis Diplomatice declaretur, aut aliis Nationibus juxta domicilium Incolarum adnumeraretur, ut Beneficiis et Legibus Patriae secundum benignam factam Resolutionem Sacratissimae Maiestatis Vestrae frui posset, ad Gubernium, Status, aliaque Dicasteria admittatur, votumque in Provincia habeat, officiorum et Beneficiorum ad instar aliarum receptarum particeps..." Ms. lat. 294, p. 347, 355, 359, 362. O altă asemenea formulare la p. 370.

[34] „Episcopusque illorum habeat plenariam Authoritatem ab officio non solum pro Parochis, sed etiam Laicis tam in Civilibus, quam vero Ecclesiasticis rebus se interponendi". *Ibidem*, p. 347, 355.

[35] *Ibidem*, p. 390–400.

[36] „Ut Gentis Tributariae in repartitione onerum publicorum aequa habeatur ratio, quoad praestandas Dominis servitutes moderata Lex statuatur, et labores ad duos per Septimanam Dies (prout in Hungariae Regno) limitentur". *Ibidem*, p. 344. „Servitia miserae plebis Valachicae in aliquantulum mitigarentur, et ad duas dies suis Dominis Terrestribus hebdomadatim praestandi Servitium restringeretur, ad instar Regni Hungariae". *Ibidem*, p. 357. „Ut Servitia miserae Plebis Valachicae, ut pote Jobbagionum, Dominis Terrestribus praestanda aliquantulum mitigarentur, et ad duos dies ad instar Regni Hungariae reducerentur". *Ibidem*, p. 360.

împărătească în favoarea revendicărilor sale, Inochentie recurge la promisiunea care socotea că poate avea deosebit efect acum când era în curs războiul de succesiune: dacă i se vor împlini cele cerute, exprimate acum în şapte puncte, în afară de cei 5 000 de soldaţi trimişi de Transilvania, la care trebuie să contribuie şi românii, e gata să facă totul şi nu se îndoieşte că naţiunea română îşi va da toată silinţa să formeze două, trei sau chiar mai multe regimente româneşti (în altă versiune să ridice 9 000–10 000 de soldaţi). Nu lipsesc – asigură el – nici ofiţerii pregătiţi în ştiinţa militară, din care unii au purtat cu laudă nu numai gradul de căpitan, ci chiar de colonel *(supremus vigiliarum praefectus)* în luptele cu curuţii şi în timpul cuceririi Belgradului de la turci. Aceştia, acum retraşi, pentru a veni în ajutorul naţiunii s-ar ridica din nou. Să i se îngăduie numai a convoca sinodul general, în care să cheme şi câţiva mireni de frunte *(nonnullos etiam ex natione... aliquot praecipuos saeculares)*, cu care să hotărască acestea[37]. Dar previne şi asupra dificultăţii: o asemenea separaţie ar fi împiedicată de Stări şi poporul român *(romano-valachicus)* ar fi expus la noi duşmănii şi vexaţiuni pentru aceasta, cât timp naţiunea română nu e recunoscută ca naţiune receptă. „Aşadar mai întâi să se planteze pomul şi după aceea să i se aştepte fructele". Naţiunea română să fie recunoscută naţiune receptă ca să poată presta o asemenea „devoţiune omagială"[38].

În această ofertă a lui apare şi cererea ca soldaţii întorşi din război şi mai ales ofiţerii lor, care s-au purtat bine, să fie înnobilaţi.

Cererile lui multe fură îndrumate mai întâi la Cancelaria aulică. Nemulţumit cu opiniile acesteia, Inochentie obţinu numirea unei comisii speciale aulice pentru a le judeca.

Temându-se acum ca nu cumva comisia tocmai de punctul principal să nu ţină seamă îndeajuns, adică de cererea recunoaşterii naţiunii române ca a patra naţiune receptă, numărarea ei, inclusiv a plebei, între Stări, admiterea ei în Guvern şi în Dietă etc., înaintează o nouă cerere împărătesei, apelând la sentimentele ei creştineşti, la catolicismul ei. În sprijinul cererii invocă acum de-a dreptul suferinţele ţărănimii. În Transilvania românii întrec în număr de două-trei ori pe oricare din naţiunile recepte. Dar fiindcă numai celelalte sunt recunoscute recepte, numai ele conduc, ele sunt şi în Guvern şi în funcţii. Naţiunea română nu ajunge nici în Guvern, nici în alte dregătorii mai înalte, care să poată sau să trebuiască să apere *misere oppressam plebem istam*, şi astfel celelalte naţiuni îşi văd doar de interesele lor, spre cea mai mare pagubă a acestui norod şi a tezaurului viu al regelui, atât în cele bisericeşti, cât şi în cele economice şi politice. Astfel, cei din naţiunea ungurească (în cuprinsul căreia

[37] *Ibidem*, p. 356–360.

[38] Bunea, *op. cit.*, p. 64.

îşi stăpânesc magnaţii şi nobilii moşiile) mulţi tratează pe locuitorii români, supuşii lor, mai amarnic decât turcii pe robii lor, căci turcul le dă robilor săi cel puţin de mâncare şi îmbrăcăminte, iobagilor (stăpânul lor) nu. Plugarul român e silit să lucreze şi şase sau mai multe săptămâni în şir, cu boii sau cu caii săi, e silit la munci necontenite fără să i se dea de mâncare. Şi nici nu i se îngăduie să meargă de prânz acasă, căci adesea lucrează la mai multe mile depărtare. Iar când li se îngăduie şi supuşilor să meargă acasă, timpul bun de lucru în care ar fi putut şi ei să scoată vreo roadă de pe pământul lor sau din altă parte a trecut. Unii le dau şi nenorociţilor supuşi câte două zile pe săptămână, dar şi acestea rămân nimic, căci dacă în săptămână se nimeresc două sărbători sau ploaie, nenorocitul trebuie să se mulţumească cu atât. De aici se poate uşor vedea de ce supusul, gemând, e atât de greu împilat, de ce nu poate plăti darea regească cu care e impus.

Aşa se întâmplă şi la naţiunea săsească, stăpână a Pământului Crăiesc, pe care se găsesc atâtea sate şi districte româneşti. Dregătorii saşi, spre folosul lor şi spre paguba ireparabilă a vistieriei regeşti, din ură religioasă sau ură naţională, îi tratează pe români ca jeleri. „Noi suntem rege pe Pământul Regesc, noi suntem episcopul vostru şi nu cel de la Făgăraş" – îi înfruntă ei. Se poartă atât de crud cu „plebea" de aici, ca şi când ar fi robii *(mancipia)* lor. Le iau românilor tot pământul pentru sine, şi pe deasupra îi silesc cu puterea la robote pe nenorociţi, care nu au nimic afară de casă. Dacă bietul român vrea să aibă ceva pământ, trebuie să-l ia în arendă de la dregători. Ba şi lemnele, pe care cu grea muncă le aduce din pădure, trebuie să le plătească tot lor. Astfel, dregătorul trage tot folosul şi totuşi românul, în sudori de sânge şi mai-mai murind de foame, trebuie să plătească darea regească, aşa ca şi când ar avea moşia, cum ar trebui să o aibă de drept. Aşa ajung, storcând sângele celor săraci, dregătorii saşi la averi mari.

Cât priveşte oraşele şi târgurile în care românii se găsesc în majoritate, românul nu ajunge niciodată la slujba de jude şi nici de asesor, căci ungurii sau saşii de acolo numaidecât zic: voi nu sunteţi recepţi în ţară, şi aşa românul e îndepărtat ca nevrednic, chiar dacă ar fi mult mai vrednic.

Aşa se întâmplă şi cu clerul. El nu se bucură de scutirile şi beneficiile prevăzute sau de dijmele care i se cuvin, pentru că nu sunt confirmate diplomele şi naţiunea nu e recunoscută ca receptă.

Din toate acestea se poate înţelege destul de bine – spune el – cine e de vină că se istoveşte tezaurul viu *(vivum aerarium)* al ţării.

Culorile tari, tonul patetic se adresau sentimentelor reginei. Dar porneau de la realităţi, exprimau propria indignare, revolta în faţa lor.

Stăruie deci încă o dată ca naţiunea română să fie recunoscută ca receptă, episcopul să fie primit, din urmaş în urmaş, consilier cu scaun şi vot în Guvern, iar ca regalişti să fie numite încă şase persoane, trei bisericeşti şi trei mirene[39].

Se păstrează postulatele episcopului rezumate încă o dată, în şapte puncte cele privind clerul, în opt cele seculare şi opiniile Cancelariei la fiecare. Se păstrează şi replicile lui Inochentie.

Se reia în acest proces problema dijmei în genere, a dijmei de pe Pământul Crăiesc, a dotării clerului, se invocă numărul românilor, drepturile lor prevăzute de diplome. Se reia problema teologului, a întreţinerii lui, şi, firește, a reconfirmării Diplomei a doua leopoldine. În fruntea problemelor seculare e pusă „adnumerarea" românilor la naţiunile recepte. E foarte greu după ce românii au fost consideraţi atâtea veacuri numai toleraţi – opinează Cancelaria. Asupra problemei trebuie să se pronunţe Stările. Doar nobilii români pot fi şi ei, dacă sunt capabili, admişi în funcţii. Dacă nu e nici o dificultate în aceea că românii trebuie să poarte sarcinile împreună cu celelalte naţiuni, şi încă mai multe decât ele – replică Inochentie – atunci de ce să nu fie puşi pe aceeaşi treaptă cu ele şi la favoruri, când chiar legea naturală prescrie că cel ce poartă sarcina să-i poarte şi folosul? Dar dacă naţiunea română ar zice că vrea să se separe cu totul de celelalte în privinţa dărilor şi sarcinilor publice, lăsându-le pe ele cu treburile lor? Atunci de bună seamă s-ar vedea care este dificultatea cea mai mare: această separare totală sau încorporarea. Cancelaria se miră că încorporarea o cere un popor de atâtea veacuri tolerat? Ar trebui să se mire că nu „doreşte cu puterea" *(per vim cupiat)* să se bucure de aceleaşi beneficii cu catolicii şi să nu mai fie supus urii despotice de neam *(despotico odio nationis)*[40].

La cererea episcopului ca şi urmaşii săi să primească loc de consilier în Guvern, ca nobilii români să fie primiţi la Tabla regească, la oficiile înalte, iar nenobilii în bresle, Cancelaria e de părere că nu e nevoie să se înmulţească numărul consilierilor şi, în consecinţă, salariile lor, căci în Guvern românii uniţi sunt reprezentaţi prin catolici. Şi apoi, românii, cu puţine excepţii, sunt toţi iobagi, de care se îngrijesc de ajuns Guvernul şi stăpânii lor! În bresle pot fi primiţi dacă permit privilegiile.

Replica lui Inochentie izbucneşte în termeni tari: din opinia Cancelariei vede că nu vrea să admită ca această naţiune vrednică de plâns *(deplorabilis natio)*, „care trebuie să îndure o servitute mai grea decât a evreilor care suspinau în Egipt", să aibă un apărător care să se împotrivească abuzurilor. Domnii catolici din Guvern sunt unguri, nu români; ei iubesc tare unirea, dar

[39] Ms. lat. 294, p. 370–375.
[40] *Ibidem*, p. 292.

nu pe românii uniţi, pe care, din ură naţională, ar vrea să-i aibă doar şerbi uniţi şi robi valahi *(unitos servos et mancipia vallachica)*. De ce ocrotire s-au bucurat supuşii din partea domnilor se vede: au slăbit în aşa măsură, încât abia îşi mai pot purta sarcinile publice. Românii sunt toţi iobagi? Avem vreo 700 de nobili în întreg Principatul, iar pe Pământul Crăiesc românii sunt mai mulţi decât toată naţiunea săsească şi toţi sunt liberi.

La cererea lui Inochentie ca slujba iobagilor să se reducă la două zile pe săptămână, Cancelaria reaminteşte hotărârea din 1714, care stabilea slujba la patru zile pe săptămână pentru iobag şi la trei pentru jeler şi nu mai puţin, hotărâre care a fost confirmată şi anul trecut (1742). Cât ar fi de păgubitoare şi prejudicioasă această schimbare pentru domnii de pământ, când se ştie că în Transilvania temeiul existenţei este economia rurală? Scăzând într-atâta slujba iobagilor, în mod necesar economia ar decădea, cu atât mai mult cu cât după iobagii români s-ar lua şi iobagii unguri, secui şi saşi şi ar pretinde şi ei scăderea. Episcopul răspunde că a cerut aceasta pentru că odinioară erau numai două zile, s-au făcut apoi trei, şi aceasta era prea greu pentru agricultori, iar acum, în loc de mângâiere, obligaţiile lor au ajuns la patru zile[41].

Prin august 1743 clerul veni şi el cu o petiţie, iniţiată sau concepută, desigur, tot de Inochentie, în sprijinul acţiunii lui[42].

Dar Inochentie se dovedea prea insistent, incomod. Cancelaria propuse să fie făcut atent să nu mai vină la Curte personal fără aprobare prealabilă. Iar pe aceasta să o ceară arătând cauzele pasului său.

Conferinţa ministerială, la rândul său, adoptă în genere opiniile Cancelariei şi ale Comisiei aulice şi rescriptul imperial din 9 septembrie 1743 se redactă în acest sens. Acesta prevede anumite îmbunătăţiri în situaţia clerului unit. Încolo, admite şi pe nobilii români, dacă sunt capabili, la funcţii. Extinde sancţiunile Aprobatelor împotriva domnilor de pământ care opresc pe fiii iobagilor de la şcoală sau de la continuarea studiilor, dacă sunt capabili, şi la români. Pentru uşurarea sorţii iobagilor însă, nimic concret. Decretul se mulţumeşte să dispună ca Guvernul să poarte grija ca iobagii să nu fie prea îngreuiaţi cu robote şi prin aceasta să fie aduşi la disperare. Să se purceadă cu indulgenţă faţă de români. Să se înfrâneze cu deosebire cruzimea domnilor faţă de iobagii lor, să se stabilească o normă ca poporul să fie păstrat şi să poată purta sarcinile publice. Se confirmă Diploma leopoldină din 1699, dar nu cea esenţială pentru lupta lui Inochentie, cea din 1701. Nimic despre postulatele politice ale naţiunii române. Dimpotrivă, împărăteasa revine, de la începutul textului, că „nu vrea să prejudicieze sistemului celor trei naţiuni din iubitul său principat al Transilvaniei".

---

[41] *Ibidem*, p. 296. Bunea, *op. cit.*, p. 75–85.

[42] Hurmuzaki, VI, p. 569–570. Bunea, *op. cit.*, p. 86.

Celelalte cereri, având lipsă de cercetări ulterioare, rămân în suspensie. Iar episcopul să nu se mai prezinte la Curte fără aprobare dinainte.

La atât se reduceau rezultatele luptei de până acum. Şi nici acestea nu i se comunicară; i se înmânară lui Inochentie în plic să le ducă Guvernului, care el să i le comunice. Inochentie află totuşi pe o cale oarecare cuprinsul rescriptului. Alarmat, cuprins de indignare, în 25 noiembrie 1743 înaintă prin agentul său un nou memoriu, însoţit de mai multe anexe. În memoriu aşterne în faţa împărătesei încă o dată, în termeni tari, „soarta ticăloasă" a clerului şi naţiunii române, caută încă o dată să o convingă cât de amar sunt apăsaţi românii de celelalte naţiuni, mult mai mici la număr decât ei. Soarta lui, a clerului şi naţiunii acum îi apare şi mai grea decât înainte. Mai grea şi decât a evreilor, toleraţi şi ei. Evreii nu trebuie să dea nimic preoţilor altor religii, românii da. Ei se pot muta, românii însă nici nu pot cuteza să se mute. Ei îşi pot testa bunurile lor, românii nu. Ei sunt protejaţi pentru folosul pe care-l trag alţii de pe urma lor; românii din pricina urii naţionale nu se pot bucura de nici o protecţie, căci cine ar vrea să-i apere îndură prigoană tot aşa de mare ca şi ei. Etc. Drepturile românilor nu sunt confirmate, pentru că intenţia e de a-i supune ritului latin, ca nimeni să nu mai poată sau să mai cuteze să-i apere, iar dijmele lor să ajungă pe mâinile episcopului latin, mântuindu-se în acest fel „şi capra şi varza" *(et Capram et Caules in Salvo haberent)*. Şi aşa continuă, pe acelaşi ton ireverenţios al indignării, faptele ce „rănesc până la sânge clerul şi naţiunea română, care suspină ca într-o altă robie egipteană". Cei din Cancelaria aulică, catolici şi acatolici, s-au silit să scoată pentru români o sentinţă de moarte, se bucură că îl pot face pe el de batjocură înaintea întregii ţări şi prin aceasta pot băga spaimă în clerul şi naţiunea română atât de amar asuprită până acuma[43].

DIETA DIN 1744

Rescriptul împărătesc adus cu sine, Inochentie nu-l prezentă Guvernului decât târziu, în 21 februarie 1744, când Dieta era în plină funcţiune, de o lună şi jumătate. Şi atunci ceru să se amâne publicarea lui, ca nemulţumirile românilor – spune el – să nu ducă la mişcări şi tulburări populare[44].

În asemenea condiţii, în Dieta din 1744 Inochentie Micu trebui să înfrunte o nouă furtună. Una din sarcinile Dietei era tocmai întărirea drepturilor naţiunilor politice şi religiilor recepte, anularea legilor prejudicioase pentru religia catolică şi stabilirea situaţiei de drept a românilor uniţi. „Propoziţiile" regale, în chip echivoc, şi pe ei îi întăreau în privilegiile, scutirile, favorurile

[43] Bunea, *op. cit.*, p. 92–96, textul la *Hurmuzaki*, VI, p. 567–569.

[44] Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 117.

acordate de înaintaşi. Aici se găsi punctul nevralgic. Stările nu vor cu nici un chip să extindă înţelesul propunerilor regale şi asupra mirenilor şi mai ales nu asupra plebei, cum insista Inochentie. El trebuie să înfrunte astfel un nou val de incriminări la adresa poporului român.

Articolul VI de lege în formularea Dietei luă astfel o formă eliminatorie, întărind din nou drepturile şi prerogativele celor trei naţiuni şi patru religii recepte, el precizează că drepturile prevăzute pentru românii uniţi trebuie să se înţeleagă numai pentru cei care se bucură de prerogative ecleziastice şi nobiliare, a căror condiţie e aceeaşi cu a celorlalţi cetăţeni ai patriei, şi care trebuie socotiţi la naţiunea pe pământul căreia prin achiziţii de bunuri locuiesc, fără a se ridica şi a patra „naţionalitate". Dar nu se poate şi nu trebuie să se înţeleagă şi pentru plebei şi fiii de preoţi ridicaţi din plebei, ca să nu se răstoarne sistemul Principatului, şi nici plebea românilor, nici a altor „venetici" să nu se numere între naţiuni şi să se prejudicieze drepturile, privilegiile, imunităţile şi prerogativele vreuneia din cele trei naţiuni[45].

Şi mai acut izbucniră Stările la discuţia articolului VII, menit să întărească religia catolică în drepturile ei şi să anuleze legile din trecut care o prejudiciau în vreun fel. Textul propunerii regale, care se referea la catolicii de ambele rituri, îl reformulară în aşa fel încât el să se refere numai la catolici şi nu şi la uniţi, episcopia unită să o întărească numai în bunurile pe care le are, nelăsându-i posibilitatea de a achiziţiona altele. La protestul lui Inochentie[46], mai ales în momentul când le acuză că procedează împotriva voinţei exprese a împărătesei, Stările izbucniră violent. După istoria lui Samuil Micu, la un răspuns al lui că „pentru neamul românesc pre nimene nu vede, nici aude, carele să grăiască, sau măcar un cuvânt să puie spre uşurarea lui, şi rămâne fără dreptate asuprit", au început unii a striga: „Dar un Oprea român păcurariu să ne ocărască pe noi, şi să ne înveţe dreptate!" şi de nu l-ar fi împiedicat cei mai înţelepţi din Dietă, „pe fereastră era să-l arunce jos"[47]. Copleşit de strigăte şi ameninţări, trebui să-şi retragă acum protestul.

---

[45] „Terminos autem graeci ritus unitorum mentionata resolutionis regiae paragrapho insertos ad ecclesiasticos solum, et nobilitari praerogativa gaudentes, quorum conditio ea est, quae reliquorum patriae civium, et qui eidem nationi e tribus receptis systema hujus principatus constituentibus, ubi pier adeptionem bonorum sedem sibi fixerint, hoc ipso absque quartae nationalitatis erectione, ac constitutione annumerati sunt, referri, non vero ad plebeos, vel filios poparum e plebea sorte assumptorum extendi posse, aut debere, ne systema hujus principatus evertatur, neve plebs Valachorum, aliorumque advenarum, numerum inter nationes faciat, ac vel ulii trium nationum, earumque juribus, privilegiis, immunitatibus, et praerogativis praejudicio sit, intelligimus". *C. Juris*, p. 386.

[46] *Hurmuzaki*, VI, p. 571.

[47] Samuil Micu, *Istoria românilor*, ms. IV, p. 519. Cf. şi Gh. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, I, p. 418, 429.

Dieta nici ea nu se mulţumi numai cu votarea articolelor sale. Într-un memoriu deosebit, adresat împărătesei, pledează mai ales împotriva numărării plebei române între Stări. Deşi neamul românilor se bucură din vechime de locuirea acestui pământ, plebea lui nici prin însuşirile şi firea sa, nici prin iscusinţa şi condiţia sa, şi nici prin altele nu e vrednică de privilegii naţionale. Ea este unită doar mai mult cu numele; rătăcitoare fără rost cum este, trecând în Ţara Românească şi Moldova se leapădă de ea. Acest neam atârnă de puterile răsăritene, de legea grecească, e atras, nu atât prin religie cât prin superstiţie, de patriarhul din Constantinopol. Încât dacă acest neam s-ar putea răscula, pe drept e de temut o nenorocire, din pricina alăturării puterilor din afară. De aceea românii nicicând şi din partea nici unuia din regii sau principii din trecut nu s-au bucurat de privilegii, ci au fost socotiţi numai toleraţi. Scăzând mult ungurii, secuii şi saşii din pricina barbarilor, prinsorilor, deportărilor, locurile lor goale le-au luat românii. Răspândiţi sau veniţi pe nesimţite şi din Ţara Românească, după lege au fost primiţi totdeauna să fie supuşi ereditari domnilor de pământ, sau să nu rămână mai mult decât până când vor fi toleraţi. Astfel, neamul românilor să nu fie înarticulat prin lege decât aşa ca să nu aducă nici un prejudiciu celor trei naţiuni, drepturilor, privilegiilor, prerogativelor şi imunităţilor lor, nici plebea lui să nu se socotească între naţiuni, şi nici să nu fie făcută deopotrivă cu domnii săi de pământ, căci aceasta ar preface în pulbere strălucitele merite ale lor şi strămoşilor lor faţă de Casa imperială[48].

Articolul VI făcea un mic pas înainte: admitea drepturile nobilimii şi preoţimii unite. Nu recunoştea însă o naţiune română distinctă, şi mai ales excludea de la cetăţenie şi dintre Stări masa celor de jos, lipsea naţiunea de temeliile ei, ceea ce în lupta lui Inochentie era mai mult decât un grav insucces. Acesta era doar punctul-cheie al acţiunii sale. Revoltat, porni un nou asalt, acum împotriva articolelor votate de Dietă. Socotea că mai poate obţine schimbarea la sancţionare. Protestul pe care şi-l retrăsese sub presiune, îl reînnoi sub numele clerului, şi încă (nu se ştie pe cine şi-a putut asocia din catolici) în numele clerului catolic de ambele rituri *(utriusque Ritus)*. Dar textul protestului porneşte evident de la el. Memoriul caută să convingă pe împărătească că articolele de lege votate de Dietă şi cele proferate de Stări în memoriul lor sunt împotriva lui Dumnezeu, a firii, a intereselor regeşti, a binelui public, a statului, a principiilor iubirii aproapelui. Românii – în limbajul textului – sunt despuiaţi

[48] ...„gentem illam Valachorum ea solum lege articulis velle Majestatem Vestram inseri, quatenus nulii trium nationum, earumque jurium, privilegiorum et immunitatum praerogativis praejudicio fiat, neque plebs illorum numerum inter nationes faciat, neque suis domins terrestribus aequiparetur, nostraque, et majorum nostrorum in Augustissimam Majestatis Vestrae Sacratissimae domum testata, claraque merita"... *Hurmuzaki*, VI, p. 577.

de toate şi făcuţi cerşetori, ca nici să nu-şi mai poată purta sarcinile publice, nici să nu-şi mai poată da copiii la şcoală ca să aibă şi ei oameni învăţaţi. Este păcat împotriva firii ca ei să poarte sarcinile împreună cu celelalte naţiuni şi să fie lipsiţi de avantajele de care se bucură ele. E împotriva binelui public ca poporul român să nu se bucure de drepturile patriei şi când îi aduc uşurare, nu numai îngreuiere. Violenţa cu care a fost copleşit episcopul în Dietă se asemăna cu strigătul: răstigneşte-l! răstigneşte-l! *(crucifige! crucifige!)*. Cum cutează el să se ridice împotriva unei ţări întregi? Stările aduc românilor învinuirea că vor să se facă egali cu domnii de pământ? S-a cerut doar numai ca ţăranii români să fie socotiţi egali cu ceilalţi, unguri şi saşi. Măcar ar fi interesant să se scrie cum şi-au făcut domnii aceştia, împotriva dreptului firii, din atâţia nemţi, unguri şi români, şi alţi oameni nevoiaşi, supuşi şi şerbi *(Unterthanen und Leibeigenen)*. Când celelalte naţiuni susţin că drepturile şi privilegiile lor sunt mai vechi, ar fi bine să consulte pe istoricii mai vechi, să vadă cine au venit mai întâi în Transilvania, românii sau ungurii? Şi cum s-a întâmplat că ungurii au băgat pe români într-un jug atât de greu? Meritele pentru casa domnitoare cu care se laudă ele, se ştie că nu s-au câştigat fără bunurile şi sângele românilor[49].

Inochentie se adresă şi deosebit împărătesei, în numele lui şi al românilor uniţi. El atacă, firește, articolul VI, cel care excludea pe cei de jos de la numărarea între Stări. Îndată ce Stările admit ca nobilii români să fie puşi pe aceeaşi treaptă cu ceilalţi cetăţeni ai patriei, şi iobagii trebuie admişi ca *accessorium*, în virtutea principiului că *accessorium sequitur suum principale, et principale trahit post se minus principale et accessorium*. Stările ţării separă pe nobili de nenobili numai din interes propriu. Împotriva nobililor români nu întreprind nimic, ca să nu-şi prejudicieze propriile privilegii nobiliare. Pe nenobili, în schimb, nu vor să-i elibereze de şerbie sau iobăgie *(Leibeigenschaft oder Jobbagionat)*, ci doar de „aspra servitute necreştină" *(unchristlichen harten Dienstbarkeit)*, ca „sudoarea şi sângele nostru" să servească calvinilor şi luteranilor, aceştia să nu piardă dijmele a căror sclavie *(Schlaverei)* românii n-ar suporta-o. Nu vor să-i elibereze ca nu cumva să ajungă la drept de cetăţenie şi, prin el, la intrarea în bresle, la funcţii şi la alte asemenea beneficii. Intenţia ascunsă e: românii să nu fie încorporaţi *expressis verbis* celorlalte trei naţiuni recepte, şi atunci, exceptaţi fiind în articolele de lege, pot să câştige şi o mie de privilegii, ele pot fi oricând contrariate sau invalidate în vreun chip, aşa cum s-a întâmplat de curând cu diploma unirii (e vorba de prima Diplomă leopoldină), care a fost confirmată în anul trecut, totuşi până azi n-a fost publicată. Cere, prin urmare, ca împărăteasa să pună capăt tuturor prigonirilor şi asupririlor

[49] Bunea, *op. cit.*, p. 105–107, textul la *Hurmuzaki*, VI, p. 572–575. Actul întreg poartă amprenta mâinii sale.

păcătoase şi la ratificarea articolului VII (resp. VI) să enunţe precis că toţi românii, preoţi sau mireni, să fie număraţi şi încorporaţi în celelalte naţiuni recepte, ca Stările să fie silite să-i încorporeze şi să nu mai aibă motiv a se îndoi de voinţa regală de a ajuta pe români, şi ca ei să nu mai poată fi asupriţi sau vexaţi[50].

Dar în timpul Dietei din 1744, prin coincidenţă, apăru şi călugărul Visarion Sarai. Misiunea lui pornea dinspre sud, de la mitropolitul sârbesc al Karlowitz-ului, care-şi întinsese ierarhia asupra Banatului şi a unor părţi însemnate ale Ungariei. Călugărul sârb, simplu, incult, apărând în chip de ascet, era o figură menită a răscoli fanatismul religios popular, una din acele apariţii care aprind imaginaţia celor simpli. Lăsându-se adulat ca sfânt, străbătu Transilvania de sud dinspre Dobra până la Sălişte, propovăduind, prin tălmaci, în cuvintele cele mai simple, lepădarea de unire, care este osândă veşnică, şi întoarcerea la credinţa străbună. Efectul fu miraculos. Călugărul e aşteptat peste tot, petrecut cu alai, urmat de tulburări, de alungări de preoţi uniţi, de un adevărat reviriment al ortodoxiei. Prinderea lui la Sălişte nu făcu decât să-i lăţească faima de sfânt şi să-i mărească efectul acţiunii. În faţa noului eveniment Inochentie nu se arătă destul de activ. Refuză chiar utilizarea forţei. Statusului catolic, care-i ceru să meargă în mijlocul poporului, să-l liniştească, îi răspunse: cum să o facă, cu mijloace blânde sau violente? Cu mijloace blânde poate face dacă i se satisfac revendicările; cu mijloace violente, în schimb, lui nu-i este îngăduit să o facă[51]. Mai invocase el înainte axioma filozofilor, că lucrurile dăinuiesc prin cauzele care le produc[52]. Adică, până nu elimini cauza nu dispare nici efectul. Socotea, desigur, să utilizeze însuşi evenimentul ca un nou argument în favoarea luptei sale: poporul se leapădă de unire pentru că nu s-au acordat cele promise. Ceea ce putu trezi bănuiala că el însuşi a provocat mişcarea. Curtea, alarmată, stârnită şi pe alte căi, sub pretextul unor informaţii în plus în legătură cu cererile sale, îl chemă, fără întârziere, la Viena.

CHEMAREA LA VIENA

Textul chemării era încurajator. Noi speranţe deci. Pentru a da o mai mare greutate acţiunii sale, înainte de a pleca, Inochentie convocă sinodul general (soborul mare), la care chemă nu numai preoţi, ci şi mireni, printre care mai mulţi ţărani, şi nu numai uniţi, ci şi neuniţi. În sinod făcu o dare de seamă asupra acţiunii sale de până aici şi ceru încuviinţarea pentru continuarea ei. Insistă asupra diplomelor şi asupra faptului că nu s-a obţinut până acum decât

[50] Bunea, *op. cit.*, p. 107–108, textul la *Hurmuzaki*, VI, p. 575–576

[51] Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 18, 56.

[52] „Res per quas causas producuntur, per easdem conservantur". Bunea, *op. cit.*, p. 116.

confirmarea celei dintâi, în care e vorba numai de cler, nu şi de naţiune. Se ocupă apoi de articolele de lege VI şi VII şi de mişcarea lui Visarion. Puse apoi 12 întrebări, care încep cu cele politice: mai e necesar să stăruim pentru confirmarea privilegiilor noastre sau nu? Dacă este, cum şi pe ce cale? Dacă vor să contribuie la cheltuielile necesare. Sinodul se ridică împotriva articolelor VI şi VII şi hotărî continuarea acţiunii, votând pentru cheltuieli 3 000 florini. Semnificativă era cu deosebire a treia întrebare: Fiindcă privilegiile privesc şi poporul, trebuie oare să întrebăm şi poporul şi să cerem şi concursul lui? Şi dacă trebuie, cum şi în ce chip?[53] Întrebarea e echivocă: e vorba de ajutorul lui bănesc sau de alt ajutor? Sinodul răspunse că este necesar, dar pentru moment socoteşte să nu se pună la cale cu el aceasta, ci să se lase în seama episcopului să hotărască asupra acestui punct şi ce va judeca el să comunice prin circulare protopopilor, cum să se ceară ajutorul poporului. Nici răspunsul nu e mai clar; putu servi deci drept cap de acuză.

În cursul expunerii sale, Inochentie dădu mai multe detalii asupra insuccesele acţiunii sale şi a ostilităţii întâmpinate, asupra neîndeplinirii promisiunilor Curţii, asupra intenţiilor Stărilor ardelene nu numai în privinţa clerului sau naţiunii, ci şi în privinţa iobăgimii, asupra problemei teologului. Şi, desigur, într-o atmosferă nu prea liniştită – ceea ce se poate presupune din acuzele care i s-au adus. Unii din ţăranii prezenţi îi cerură, cu zgomot, chiar preoţi neuniţi. Sinodul fu condus în aceeaşi atmosferă a condiţionării unirii de satisfacerea revendicărilor clerului şi naţiunii şi, poate, a ameninţării cu părăsirea unirii dacă nu vor fi satisfăcute. S-a obţinut, desigur, şi o încuviinţare în acest sens. Cel puţin relatările iezuiţilor ne informează că „clerul, nobilimea şi ţărănimea (plebea) au dat scrisoare că se leapădă de unire dacă nu li se vor da toate cele cerute"[54]. Ba unii din ţărani ar fi răspuns că se leapădă de unire şi dacă li se satisfac, şi dacă nu.

Sosit la Viena, împreună cu Petru Aron şi cu secretarul său, Petru Dăianul *(Dályai)*, Inochentie, potrivit literei chemării, începu prin a-şi susţine cu un nou memoriu revendicările, în tonul dreptăţii ultragiate, al ameninţării. Cele două articole, VI şi VII, la sosire le găsi sancţionate. În faţa insistenţelor celor două părţi, Curtea n-a stat mult la îndoială, a luat calea constituţională, sancţionând cele două articole împricinate în formularea Dietei.

Noul lui memoriu începe cu un istoric al luptei şi insuccesele, dezamăgirilor de până aici. Preoţii trebuie să-şi câştige mai departe pâinea de toate zilele cu mâinile şi sudorile lor. Ei nu se pot cultiva, iar cei care cercetează şcolile latine mai curând trec la ritul latin decât să se facă preoţi de rit grecesc,

---

[53] „Siquidem Privilegia confirmanda Populum quoque concernant, oportet ne populum etiam desuper interogare, ab eodemque succursum petere? si oportet, qualiter, et quo modo?"

[54] Nic. Nilles, *op. cit.*, p. 563.

care sunt trataţi despotic. Invocă iarăşi ura naţională, ura religioasă. Clerul şi poporul român unit n-au fost socotiţi nici schismatici, nici catolici. Uniţii văd că le-a mers mai bine până au fost schismatici, căci atunci aflau totdeauna scut fie la principii români, fie la Moscova, şi cu sprijinul lor tot mai erau băgaţi în seamă la Curte sau în Principat. Chiar dacă după articolul VI poporul român nu constituie a patra naţiune, să fie interpretat lămurit punctul 3 din Diploma leopoldină, încorporând în naţiunile recepte nu numai pe preoţi şi nobili, ci şi pe orăşenii, liberii *(ingenui)*, libertinii şi iobagii români. Şi iarăşi ameninţarea: pentru articolul 3 din diplomă stăruie atât de tare şi clerul şi poporul, încât dacă nu li se împlineşte cererea, mai bucuros vor să fie schismatici decât catolici, căci catolicii ne recunosc catolici numai cu numele, nu şi când e vorba de a beneficia de drepturile lor. Se plânge iarăşi de lipsa de apărători în Dietă, în Guvern, propune acum consilier gubernial pe Ionaş Monea din Ţara Oltului[55].

Sunt tot mai insistente în textele sale condiţionarea unirii de beneficiile ei, ameninţarea cu părăsirea ei dacă nu-i sunt satisfăcute revendicările. (A fost auzit ameninţând chiar că trece munţii în Ţara Românească!) Toate argumentele le îndreaptă spre acelaşi obiectiv: poporul de aceea se leapădă de unire, de aceea emigrează, de aceea se răzvrăteşte. Vrea să convingă pe împărătească că ori se face dreptate românilor, ori se spulberă unirea. Ameninţarea însă era o armă cu două tăişuri, se putea întoarce şi împotriva lui – aşa cum se va şi întoarce.

Dar, în locul reexaminării revendicărilor sale, Inochentie se trezi în faţa unei comisii care, sub pretextul „informaţiei" asupra stării unirii, începu rechizitoriul faptelor sale de până aici, şirul de acuzaţii în baza informaţiilor şi a denunţurilor cumulate, şi din partea protestanţilor, dar mai ales din a catolicilor. Iar acum mai puteau fi îndreptate împotrivă-i şi armele proprii, aluziile la mişcări populare, la nimicirea unirii. În şirul celor 82 de întrebări la care trebuia să răspundă, era acuzat că şi-a depăşit atribuţiile, că s-a făcut purtătorul de cuvânt al clerului, nobilimii şi poporului român fără vreo procură legală; că se ocupă mai mult de treburi laice decât spirituale; că a convocat fără mandat şi îngăduinţă din partea arhiepiscopului şi fără dinainte ştirea şi consimţământul guvernatorului şi generalului comandant al ţării, un sinod nu numai din protopopi şi preoţi, cum era obiceiul, ci şi din mireni, nobili şi plebei, uniţi şi neuniţi. Era acuzat că în sinod a spus că până acum s-a ostenit în zadar pentru români, căci la Viena a fost tratat numai cu vorbe frumoase; că Stările ar fi rugat pe împărătească să nu primească neamul românesc în sânul locuitorilor ţării *(in gremium Regnicolarum)*. Această cerere citită de el în sinod ar fi tulburat mult atât pe ţăranii, cât şi pe nobilii adunaţi. (E vorba, desigur, de

[55] Bunea, *op. cit.*, p. 118–120.

întâmpinările Dietei din 1744.) S-au tulburat cu deosebire atunci când episcopul a adăugat că Stările Transilvaniei lucrează într-acolo să facă iobagi şi pe jeleri *(Inquilini)* şi alţi români de liberă strămutare, că au şi obţinut decret de la Curte ca fiecare supus să facă domnului său de pământ câte trei zile de lucru pe săptămână şi ca nici locul de aşezare să nu şi-l poată schimba. În genere, cu atâta exagerare şi zgomot a debitat totul că a mişcat foarte nu numai clerul, ci şi numerosul popor *(numerosus Populus)* prezent.

Altă tulburare ar fi produs ceea ce a spus în legătură cu unirea. Episcopul a pus şi întrebarea că dacă toate promise românilor uniţi nu s-ar putea dobândi, mai vor să ţină unirea sau se leapădă de ea? După informaţiile primite la Curte, că în sinod, când în legătură cu părăsirea unirii, clerul, nobilimea, dar mai ales ţărănimea s-au „întristat foarte", episcopul ar fi pomenit de puteri străine şi ar fi ameninţat cu ele. Ba s-ar fi exprimat: va trebui ori să vă schimbaţi ritul, ori de altceva să vă gândiţi *(aut Ritum mutare debebitis, aut de aliquo alio cogitetis)*. În ceea ce se putea citi un îndemn la răzvrătire. La acestea tot poporul *(universa Plebs)* a fost cuprins de mare freamăt *(valde infremuisset)*, iar cei mai bătrâni (*seniores* – poate protopopii) mult s-au plâns între ei, şi de atunci şi mai mult se lăţeşte schisma. Fiind vorba de teolog, episcopul, depunându-şi pălăria, ar fi izbucnit: ori eu nu voi fi episcop, ori pe teolog nu-l voi hrăni în casa mea.

Era acuzat apoi că lasă dieceza să-i fie inundată de cărţi schismatice; hirotoneşte mulţi preoţi peste nevoi; primeşte preoţi hirotoniţi de schismatici[56].

I se dădu, se pare, a înţelege că ar putea fi iertat dacă renunţă la acţiuni politice; ceea ce însă ar fi însemnat să renunţe la însăşi misiunea vieţii sale.

Văzându-se, după „informaţiile" cerute încă la prima ascultare, în care trebui să răspundă la 31 din cele 82 de întrebări formulate, schimbat din solicitant în grav acuzat, văzând că nu mai poate fi vorba de susţinerea revendicărilor sale şi nici măcar de o justificare a acţiunii sale, ci mai curând de o înscenare pentru justificarea condamnării sau înlăturării sale, contestă competenţa comisiei. La a doua ascultare (poate între timp a aflat ceva şi din restul întrebărilor) nu se mai prezentă, ci luă în taină drumul Romei, pentru a căuta sprijinul papei. Dacă nu chiar Curtea a uneltit într-un fel şi această hotărâre, pentru a-l înlătura mai uşor. Se afirmă că Inochentie însuşi scria într-o scrisoare cum a venit la el un preot, chiar de la Cancelaria Curţii, să-i dezvăluie toată mânia împărătesei şi să-l sfătuiască să-şi vadă de cap[57]. Şi a contribuit la hotărârea lui, poate şi nunţiul papal din Viena, care nu va fi fost nici el străin de

[56] Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 59–66. Bunea, *op. cit.*, p. 162

[57] T. Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 99. Gh. Bariţiu, *op. cit.*, p. 429–430. Să-l sfătuiască să nu se supună judecăţii mireneşti, ci să meargă la Roma unde va fi în afară de primejdie — scrie Samuil Micu în *Istoria sa*.

intenţiile Curţii. În contestaţia sa cel puţin, chiar Inochentie afirma că nunţiul papal însuşi l-a oprit să mai apară şi să mai răspundă în faţa comisiei. În tot cazul, Curtea nu puse prea mari stăruinţe în urmărirea lui. A respirat uşurată poate că nu mai e nevoie de nici o condamnare sau destituire, care ar fi putut tulbura şi mai mult lucrurile în Transilvania, şi aşa desul de tulburi. De acum se va strădui doar să-l ţină departe.

Mişcările populare, într-adevăr, acum se accentuară considerabil; la ceea ce contribui, desigur, în mare parte plecarea lui. Poporul începe să părăsească acum în masă unirea sau să ameninţe cu părăsirea ei dacă el nu se întoarce. Cresc în proporţie emigrările peste munţi. În octombrie 1745, doi notari ai Tablei regeşti, trimişi să cerceteze pricinile tulburărilor, cutreierând satele scaunului Orăştiei ţăranii mărturisiră că pricina tulburării şi părăsirii unirii e plecarea lui din ţară, că poporul îl doreşte cu ardoare *(plebs prout ardender desiderat)* ca pe capul său şi că nimic altceva decât revenirea lui l-ar putea linişti[58]. Constatări asemănătoare se făcură şi în alte părţi. Condiţionarea unirii de satisfacerea revendicărilor sale pătrundea acum şi în masele populare. Cu atât mai puţin îl părăsise clerul. Acesta îl cheamă mereu sau răspunde la acţiunile lui. Protopopii adunaţi în număr de 26 la Daia (aproape de Alba Iulia), împreună cu arhimandritul Leonte Moschonas, la 22 septembrie 1747 – interesant, invocând şi ei acum vechimea şi continuitatea românilor în Transilvania[59] – îl îndeamnă să nu renunţe la episcopie, să facă tot posibilul să se întoarcă: dacă nu se întoarce, poporul român se leapădă de unire, strigă într-un glas că nu vrea să ştie nimic de unire şi de uniţi. După cum spune Samuil Micu, poporul îi tălmăcea simplu plecarea: „pentru aceea au eşit din ţeară, pentru că au văzut că unirea nu e bună şi i-au părut rău că au unit atâta mulţime de suflete; din care causă se întorceau la neunire... Se făcu cercare prin sate, şi dintră poporeani au dat răspuns: cum că aşa e, ci împărecherile acealea se vor putea potoli, şi se vor uni, de va veni episcopul lor acasă"[60].

---

[58] Z. Pâclişanu, *Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein*, Bucureşti, 1924, p. 31–32.

[59] „Notum est Illmae Dni Vestrae Valachorum in Transilvania inhabitationem historicorum fere narrationem superare, notum inquam Transilvaniam Valachis a tot centenis annis nunquam fuisse vacuam, qui sub barbaris ac acatholicis principibus semper sua privilegia turn ac praerogativas habere, habuerunt Valachi Transilvania antiquissimis semper temporibus suum archiepiscopum ac sedem archiepiscopalem, quam inter tot temporum revolutiones, inter tot perpessas calamitates, intacte et imperturbate tenuerunt"... *Ibidem*, p. 106.

[60] T. Cipariu, *op. cit.*, p. 100.

ACŢIUNEA DIN EXIL

La papa, Inochentie Micu căuta zadarnic sprijin, papa se găsea sub influenţa Vienei. Totuşi nu se resemnă deloc la o asemenea încheiere a lucrurilor. Îşi menţinu funcţia şi continuă să şi-o exercite şi de la Roma, acasă ţinându-i locul ca subalterni vicarii săi, mai întâi Nicolae Pop de Biia, iar din 31 august 1645 Petru Pavel Aron.

Sosit la Roma la începutul anului 1745, îşi reîncepu acţiunea. Noi memorii adresează acum papei. Cere să se confirme şi execute cele două Diplome leopoldine, să se numească un nobil puternic dintre greco-catolici, care să poată primi cu deplină autoritate plângerile românilor şi să-i poată apăra împotriva celorlalte naţiuni[61]. Păstrează legătura cu cei de acasă, le comunică demersurile sale. Vicarului său Nicolae Pop îi scrie că „zi şi noapte lucrează la Roma pentru naţiunea sa mizeră şi părăsită". Papa, la care a fost de câteva ori în audienţă, i-a promis să-l ajute la înfrângerea inamicilor săi.

Dar, pentru a putea răspunde postulatelor sale, papa cere informaţii de la Viena. Iar acestea nu-i mai sunt favorabile. Se reînnoiesc învinuirile, la care se adaugă acum şi fuga, prin care „a dovedit" că e conştient de vina sa, relaţiile lui la Viena cu schismatici – e vorba de prinţul Radu Cantacuzino, de la care a primit un ordin profan[62].

Îşi începe şi acţiunea pentru revenire, întemeindu-se pe dorinţele manifestate de cei de acasă. Stârneşte primele intervenţii în acest sens. Împărăteasa se arată neînduplecată: îl găseşte temerar, răzvrătitor şi promovator de schismă, declarând că dacă ar intra în împărăţia ei l-ar aresta îndată. Inochentie mulţumind, cu data de 8 octombrie 1745, cardinalului Paulucci, noul nunţiu papal din Viena, pentru intervenţia sa, se arată uşurat că împărăteasa cel puţin credincioşilor săi intenţionează să le uşureze soarta. Dar şi previne că dacă nu se va grăbi cu mila sa, se vor nimici în mijlocul acestor popoare nu numai interesele spirituale ale religiei, ci şi cele temporale ale împărătesei. Vorbeşte astfel pentru că el cunoaşte firea lor, inima şi hotărârea lor disperată[63]. Intenţia sa de revenire e vădită.

Dar ceea ce ne interesează cu deosebire, îşi continuă şi lupta principală, lupta în serviciul naţiunii sale. Un memoriu, datat 3 august 1746, rezumă alte postulate ale sale, în şase puncte. În primele cere anume ca preoţii români uniţi

---

[61] Bunea, *op. cit.*, p. 176–177.

[62] Primise, cu diplomă, de la el, ordinul Sf. Gheorghe. Diploma aprecia meritele familiei Micu în serviciul Cantacuzinilor pe când vieţuia şi avea moşii în Ţara Românească, până când din cauza vitregiei vremurilor şi a persecuţiilor a trebuit să se mute în Transilvania. Diploma, cu data de 26 octombrie 1735, în Arh. St. Cluj, fondul Oradea.

[63] Bunea *op. cit.*, p. 183–184.

şi clerul să se bucure de imunitate bisericească, fiii lor să fie liberi ca şi cei ai clerului maghiar, dijmele românilor uniţi să fie date preoţilor lor. Interesant e acum punctul 3, în care cere ca atât nobilii cât şi alţi români să fie admişi la funcţii ca şi ceilalţi, în „proporţie geometrică", şi în oficiile din care au fost scoşi peste ordinea de drept să fie repuşi. De asemenea, (românii) să se bucure ca şi alţii de dreptul „concivilităţii" tot în proporţie geometrică[64].

În punctul ultim cere să i se comunice acuzele şi numele acuzatorilor, ca să se poată apăra, iar dacă se vor dovedi numai calomnii, să fie reintegrat şi să i se asigure reîntoarcerea.

Pentru înlăturarea sa acuzând mai ales uneltirile iezuite, reia necruţător lupta împotriva teologului iezuit de la Blaj. Îl încarcă cu toate acuzaţiile posibile, mişcă totul, toate autorităţile bisericeşti şi civile pentru a-l înlătura. În memoriile către papa cere ca domeniul episcopal al Blajului să fie eliberat de sarcina de a plăti pe teologul iezuit. Teologul să fie ales de episcop şi să fie de rit grecesc. Iar în memoriul citat, din august 1746, cere înlăturarea teologilor iezuiţi în genere. Acum sunt doar destui teologi din naţiunea română, care se pregătesc chiar la Propaganda Fide din Roma. Nu mai e nevoie deci de teolog de alt rit. Într-un memoriu dezbate problema teologului cu gândul să-l tipărească. În septembrie acelaşi an, adresându-se vicarului său Petru Pavel Aron, îi retrage teologului dotaţia de la Blaj. Dispune să fie ocolit ca un uzurpator, violator al imunităţii bisericeşti, ca o piatră scandaloasă a discordiilor şi jignirii *(exortarum discordiarum et offensionis scandalosum lapidem)*[65]. Făcându-i un amplu rechizitoriu[66], apoi îl excomunică, cerând vicarului Aron să publice excomunicarea în sinod. Destituie şi excomunică până la urmă şi pe Aron, pentru că nu publică excomunicarea pronunţată de el, acuzându-l de trădare şi alianţă cu iezuiţii. Îl înlocuieşte cu protopopul Nicolae din Balomir. Se ridică împotriva iezuiţilor în genere, îi declară calomniatori şi trădători. „Mai bine să piară toate ale lumii acesteia, decât să-mi las poporul în veşnică servitute, clerul, pe mine şi pe episcopii urmaşi în robia iezuiţilor"[67]. Nimeni să nu mai comunice cu iezuiţii; ei, cu intrigile şi cu străduinţele lor de catolicizare a ritului fac doar odioasă în ochii poporului noua biserică. Excomunică şi pe cei care se amestecă în jurisdicţia şi veniturile episcopale, introduc în ele pe iezuiţi. Şi protectorii unirii, dacă nu apără şi nu menţin clerul şi poporul în

---

[64] „Tam nobiles quam alii Valachi proportione geometrica et caeteris paribus admittantur ad officia; ac ex quibus officiis praeter juris ejecti sunt, reponantur. Gaudeant item jure concivilitatis caeteris paribus pro proportione geometrica". Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 19.

[65] *Ibidem*, p. 27–28.

[66] *Ibidem*, p. 33–47.

[67] „Praestat omnia temporalia amittere quam ut populum in perpetuam servitutem, clerum vero et una mecum meos successores eppos in jesuitarum mancipatum tradam". *Ibidem*, p. 92–93.

privilegiile obţinute, să fie ocoliţi de cler şi popor ca nişte afurisiţi. Clerul şi poporul să ţină cu credinţă neclintită la episcopul lor, să nu se sperie de puterea lumească, care ar vrea să-i abată de la supunerea datorată. Să nesocotească poruncile împărăteşti care ocrotesc pe afurisiţi.

În lipsa lui, în ţară tulburările populare cresc mereu în proporţii. Ele cuprind mai ales părţile de sud, străbătute de Visarion, şi cu deosebire Pământul Crăiesc, locul său de origine. Abundă alungările de preoţi uniţi, ocupările de biserici, violenţele. Tulburările sunt încurajate adesea chiar de organe oficiale, de domnii pământeşti interesaţi, prin îngăduinţă sau chiar activ. Regimul încearcă felurite mijloace de liniştire, măsuri coercitive împotriva tulburătorilor, a preoţilor care se leapădă de unire, a preoţilor şi călugărilor veniţi din Ţara Românească şi Moldova. Dar asemenea măsuri dând rezultate mai puţine, încearcă şi pe cele paşnice. Caută să convingă prin proclamaţii, prin decrete poporul că nu e nici un motiv să se ferească de unire. Îi explică binefacerile ei, îl asigură că nu i se va schimba ritul răsăritean, că nu a avut niciodată intenţia de a-l face latin.

Mai grav e că mişcările începeau să ia şi un alt aspect sau să încurajeze mişcări şi de altă natură. În părţile Bistriţei, Solnocului Interior şi Dăbâcăi ţăranii se agitau pentru dări, pentru cărăuşiile grele militare, robotele insuportabile, zilele de lucru din seamă afară de multe ce trebuiau să le facă pentru banii luaţi împrumut de nevoie. Sub povara sarcinilor mulţime mare *(ingens multitudo)* pleacă în pribegie, trec în Moldova[68]. Regimul e cu deosebire atent la emigrări, care-i scad tezaurul contribuabil. Emigrările, cu noile tulburări, cresc într-adevăr în proporţii.

Pentru liniştirea tulburărilor, Curtea trimise pe episcopul unit rutean Mihail Olsavszky. Acesta propusese măsuri asemănătoare: să se procedeze cu severitate împotriva tulburătorilor, chiar şi a nobililor care le-ar nutri. Să fie opriţi pe o cale oarecare episcopii din Moldova şi Ţara Românească de a mai sfinţi preoţi din Transilvania. Dar făcu şi propunerea ca Inochentie să se întoarcă în scaunul său, căci cei mai mulţi au promis că, în cazul acesta, vor reintra în biserica unită şi se vor supune lui[69]. Într-adevăr, doar mâna şi prestigiul lui ar mai fi putut pune o stavilă mişcării dezlănţuite.

Comisia aulică transilvană din Viena propuse însă dimpotrivă: episcopul, absent ilegal de doi ani din dieceza sa, să fie lipsit de veniturile sale episcopale, care să fie puse sub sechestru.

Regimul încercă, în schimb, mai multe îmbunătăţiri, şi chiar din cele propuse de Inochentie. Se institui un protectorat al unirii, nu numai cu unul, ci cu patru protectori. Aceştia trebuiau să se îngrijească acum şi de scutirea feţilor

[68] Bunea, *op. cit.*, p. 203–204.
[69] *Ibidem*, p. 194–195.

(crâsnici, paracliseri sau sacristani), să fie executat rescriptul din 1743 privitor la dotarea clerului. Decretul imperial din 14 octombrie 1746 cere un proiect pentru înfiinţarea unui seminar pe seama clerului unit şi o tipografie românească. Altul, ca toate cărţile bisericeşti schismatice aduse din Moldova şi din Ţara Românească să fie confiscate de la uniţi, să se îngăduie numai pentru neuniţii toleraţi, iar vicarii, protopopii, preoţii să instruiască poporul în cele rituale şi creştineşti. Regimul începe să se ocupe de cultura poporului, stăruie să se termine şcolile din Blaj, să se înfiinţeze seminar şi în alt loc potrivit, preoţii să înfiinţeze în sate şcoli „triviale". Teologul să nu mai fie plătit din veniturile episcopale, ci de Tezaurariat. Nobilii uniţi să fie primiţi în orice fel de funcţii. Un singur remediu nu mai vrea să încerce, pe cel mai eficace din toate: revenirea lui Inochentie.

Dar nici Inochentie nu renunţă la luptă. Dirijează şi din depărtare acţiunile, întreţine agitaţiile în preoţime. Trăgând concluzia propunerii episcopului rutean, agită iarăşi problema revenirii. În martie 1746 cardinalul Albani încearcă din nou o intervenţie la împărătească, alăturând şi un memoriu al lui Inochentie. În acesta reapare din nou plângerea că Diploma a doua leopoldină a fost executată numai în punctele agravante, ca cel privind pe teolog, nu şi în cele favorabile, ca punctul 3. Aceasta prejudiciază dreptatea, căci nu se poate executa un act sau un contract numai în partea sa favorabilă sau numai în cea oneroasă. Şi aici invocă iarăşi axioma: *qui sentit...* Prejudiciază religia, căci dacă nu se va pune în grabă stavilă torentului răului, care îneacă pe bieţii uniţi, această unire se va stinge în scurt timp cu totul, căci cei neuniţi nu se vor mai uni niciodată, iar cei uniţi se vor întoarce la schismă văzând că prin unire situaţia lor s-a înrăutăţit şi că nu mai pot suferi tirania acatolicilor. Prejudiciază interesele temporale ale reginei, căci părăsind acest popor unirea şi cu ea Transilvania, scăzând zilnic familiile de supuşi, împărăteasa nu va mai putea încartirui în Transilvania atâţia soldaţi, nu va mai putea pretinde darea anuală fără a împovăra la extrem puţinele familii rămase, nu va mai avea camera regală atâţia lucrători pe moşiile fiscale şi în mine. Toate aceste rele vor urma negreşit dacă împărăteasa nu le va preveni. Şi ele pot fi îndreptate uşor, dacă se execută privilegiile date, sau cel puţin sunt eliberaţi poporul unit, clerul şi episcopul de sarcinile lor[70].

Dar toate demersurile nu fac decât să întărească pe împărăteasă în convingerea contrară. Mai liniştindu-se puţin lucrurile şi în Transilvania după vizita lui Olsavszky şi măsurile luate, ea socoti sosit momentul de a înlătura pe Inochentie într-un fel, pentru ca în locul lui să fie ridicat altul „mai demn" *(longis ambagibus dignior)*. Dar cum nu putea fi destituit fără riscul unor

[70] *Ibidem*, p. 204–212.

tulburări şi mai mari, trebuia îndepărtat fără zgomot, silit să abdice. Şi să abdice nu „silit", ci de „bunăvoie". Grea încercare. Ani în şir sunt puse în mişcare toate mjloacele, mobilizate toate argumentele, toate insistenţele, toate promisiunile. Inochentie se apără dârz; el nu poate abdica fără învoirea clerului şi poporului său. Iar asemenea învoire nu se putea obţine. Nici el, nici clerul şi nici poporul său nu renunţă la gândul revenirii. Se puseră în mişcare presiunile materiale, ameninţările. Se sechestră averea episcopală, i se sistă dotaţia bănească de acasă. Clerul fu oprit să mai comunice cu el, să-i mai trimită bani pe ascuns. El îl îndeamnă, în schimb, să nesocotească poruncile împărăteşti care-l lipsesc de drepturile sale legitime. În interesul cauzei să fie toţi cu tărie şi fără teamă. Pe la sfârşitul anului 1747 fu provocat pentru a patra oară să abdice, împărăteasa îl ameninţă cu proces de lezmajestate dacă nu o face. Papa caută să-l convingă nu numai că toate încercările pe care le-a făcut pe lângă curtea din Viena pentru întoarcerea lui au rămas zadarnice, dar că întorcându-se i-ar fi ameninţată chiar viaţa. Răspunse că primejdia de a-şi pierde viaţa nu-l înspăimântă. Dimpotrivă, cu cât i se arată mai mare această primejdie, cu atât stârneşte mai multă energie şi încredere în inima sa. Poporul ar trece la neunire dacă el ar abdica. Că aceasta nu este numai o închipuire a lui, o demonstrează cu scrisoarea din 22 septembrie 1747, în care cei 26 de protopopi îl roagă să nu-şi părăsească biserica tocmai acum, când întreaga naţiune română neîncetat varsă lacrimi, fără să fie cine să-i aducă mângâiere în mijlocul persecuţiilor pe care trebuie să le îndure din partea puterii politice. În schimb, dacă se întoarce, se va restabili pacea şi starea dinainte. Dar să se întoarcă fără teolog străin de neamul şi ritul răsăritean al românilor[71].

Acest *cervello durissimo, instabile e macchinatore*[72] – cum îl caracterizează cardinalul Albani încredinţat cu această acţiune – găseşte mereu energie în sine, pretexte de amânare, exasperând şi pe împărăteasă, şi pe papă. Ostentând cu perspectiva dezastrului unirii, reuşeşte să amâne încă o dată, pe câţiva ani, abdicarea.

În schimb, îşi continuă acţiunea în ţară, tocmai în vederea revenirii. Excomunicarea şi înlocuirea lui Aron cu Nicolae Pop din Balomir produseră noi agitaţii. O mare ostilitate se stârni împotriva celui excomunicat. Aron e învinuit că el este pricina pentru care Inochentie trebuie să rămână departe, e ocolit, urât. Sunt iarăşi zadarnice măsurile oficiale, clerul se îndreaptă tot mai mult spre noul vicar. Acesta înfruntă acum chiar măsurile oficiale. Nesocoteşte pe Aron, care între timp fusese numit vicar apostolic ca să nu mai depindă de episcop. Pentru liniştirea noilor tulburări, împărăteasa îngădui ţinerea unui sinod la Sibiu, numind comisar regal pe episcopul Olsavszky, sinod în care

[71] *Ibidem*, p. 230–231.
[72] *Ibidem*, p. 260.

clerul să dezbată soarta unirii şi readucerea ei în starea dinainte şi să-şi exprime doleanţele. Dar şi cu ordinul ca clerul să se abţină de la orice corespondenţă cu episcopul Inochentie, fiind el un renitent şi neascultător *(utpote refractario et erga Nos inobediente)*[73]. Aici Aron trebuia să fie recunoscut şi Nicolae de Balomir lipsit de vicariat.

Memoriul lung care se întocmi pe urma acestui sinod *(Gravamina Cleri Romano-Vallachici per Transylvaniam, Partesque eidem incorporatas Uniti)* însă nu corespundea deloc aşteptărilor. Clerul exprimă „gravamine" nu numai în cele spirituale, ci şi în cele politice *(non solum in Divinis, verum et Politicis)* şi, tocmai dimpotrivă, a deplâns şi deplânge cu mare durere şi întristare absenţa îndelungată şi reţinerea la Roma a păstorului său mult dorit[74]. Descrie în termeni alarmanţi tulburările care s-au produs în lipsa capului spiritual. Poporul nu numai că părăseşte mereu unirea, dar cade în idolatrie, îşi creează ritualuri proprii, superstiţioase. Cel mai necesar remediu socoteşte a fi revenirea episcopului, căruia toţi, îndată ce s-ar întoarce, îi făgăduiesc toată supunerea[75]. Dacă nu s-ar întoarce, poporul s-ar gândi la altele, s-ar înstrăina de papa. Schismaticii, văzând că episcopii uniţi nu găsesc nici o mângâiere la biserica romană, nu s-ar mai întoarce la unire. Clerul însuşi ar fi mereu tulburat văzându-şi păstorul cel mai bun surghiunit pentru totdeauna la Roma.

Încolo, memoriul reproduce în genere, doar cu mici schimbări sau intervertiri în ordinea punctelor, argumentele, postulatele lui Inochentie în legătură cu drepturile şi dotarea clerului, dreptul la şcoală etc. din lungul său memoriu de mai înainte, intitulat *Supplex Libellus*, sau din alte texte ale lui. Printre remediile seculare propuse, primul e declararea naţiunii române de a patra naţiune receptă[76]. Sunt postulatele cunoscute din memoriile lui Inochentie şi celelalte: episcopul să fie consilier gubernial; nobilii să fie admişi în toate funcţiile, la Tabla regească, în comitate, scaune, în funcţii camerale şi militare; fiii nenobili să fie admişi în bresle şi alte „arte liberale" *(artes liberales)*; nenobilii merituoşi să fie înnobilaţi; Blajul să fie ridicat la rang de oraş liber episcopal. Ridicarea naţiunii române la a patra naţiune o motivează cu numărul, cu vechimea *(si quoad antiquitatem in Dacia, est omnibus antiquior)*,

---

[73] *Ibidem*, p. 246.

[74] ...„majori tamen cum dolore, et animi sui moerore deploravit et deplorat continuo Pastoris sui desideratissimi Illustrissimi Episcopi Klein tam diuturnam absentiam, ac Romae detentionem". *Ibidem*, p. 275, textul cu omisiuni în documentaţie, p. 275–287.

[75] ...„utilissimum, summeque necessarium remedium censet clerus reditum Illmi Eppi Klein, cui omnes, quamprimum redierit, omnem pollicentur submissionem".

[76] „Si etiam Natio nostra in principatu, quae caeteris numerosissima, pro quarta recepta Natione in Transylvania et Partibus eidem annexis Diplomatice declararetur, essetque capax omnium Beneficiorum et officiorum ad instar aliarum receptarum Nationum".

cu sarcinile publice, cu sângele vărsat (deşi aceasta nu se vede, pentru că românii servesc totdeauna sub numele altora). Iar în virtutea acestora, invocă legea naturii, justiţia distributivă *(lex naturalis, et iustitia distributiva)* care învaţă *ut qui sentit onus sentiat etiam commodum.* Locul de consilier în Guvern pentru episcop îl cere pentru ca clerul şi poporul să-şi aibă protector şi apărător din propriul neam, la care în mod natural mai liber şi mai uşor pot ajunge. În comitate, scaune româneşti sau cu majorităţi româneşti slujbaşii sunt de obicei de alt neam, trec uşor asupra românilor sarcinile, căci românii nu au apărător nici în Guvern, nici în alte instituţii ale ţării. S-ar îndrepta acestea dacă şi nobilii români s-ar numi, *servata aequalitatis lance*, în asemenea funcţii. Se cer dregători români în Făgăraş, Chioar, Haţeg. În comitate şi scaune să aibă şi românii, ca şi alte naţiuni, dregători din sânul lor.

Iar la sfârşit, memoriul cere împărătesei să se îndure de servitutea (slujba) peste măsură de apăsătoare la care-i supun pe sărmanii iobagi români domnii pământeşti şi să cugete ce se poate face pentru supuşii săi[77]. Încheie cerând *pro remedio et consolatione totius cleri, ac miserae Nationis Valachicae* aceeaşi îndurare ca şi pentru celelalte naţiuni.

Memoriul e semnat de Silvestru Caliani, Grigore Maior şi George Pop, protopopul Dobrei, sub nume de *Cleri Graeci Ritus Trannici Deputati.* Sunt cei încredinţaţi cu prezentarea lui la Viena.

În urma sinodului, protopopii, în număr de 22, îl cheamă. Chemarea o încep în spiritul lui. Prezenţa românilor în Transilvania e mai veche decât istorisirea istoricilor. E cunoscut doar că Transilvania n-a fost niciodată goală de români, că ei au avut totdeauna privilegii şi prerogative, că din cele mai vechi timpuri şi-au avut totdeauna arhiepiscopul lor. Nu uită să pomenească însă pe teologul de rit străin, care prescria legile pentru episcop şi clerul întreg. Cine să fie oare de vină de refugiul de trei ani al episcopului în timpuri atât de tulburi, de această ademenire de la unire a poporului, de atâţia copii morţi nebotezaţi, de atâţia creştini pierduţi fără spovedanie şi cuminecătură, de fuga atâtor oameni şi preoţi din asemenea motive? Decât cel care prin strâmbe informaţii a lipsit păstorul de scaunul său. Nu îngăduie alt episcop cât timp va fi el în viaţă. Ba îl înştiinţează că dacă el de bunăvoie sau constrâns ar renunţa la episcopie, poporul român se va lepăda de unire, strigă într-un glas că, dacă nu se va întoarce, nu vrea să mai ştie nimic de unire şi de uniţi. Dar să se întoarcă fără teologul de alt neam şi alt rit[78].

---

[77] „Ut Majestas Vestra Sacra-ma servitutis miserorum subditorum Vallachorum nimium onerosae, quam Dni Terrestres ab eis exigere solent, benignam reflexionem, ac Maternam, qua in suos subditos fertur, considerationem habere dignaretur".

[78] Textul la Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei, Sec. XVIII*, Bucureşti, 1973, p. 152–155.

Inochentie e deci mereu prezent şi, din depărtare, conduce, agită pe cei de acasă, lucrează el însuşi în sensul întoarcerii. S-au ivit şi continuatorii care să-i susţină postulatele, primii întorşi de la studii din Roma. Silvestru Caliani şi Grigore Maior se întorseseră în 1747. Au studiat în timp ce era acolo şi Inochentie, el era mentorul lor, puteau aduce cu ei instrucţiunile lui sau chiar textele lui. În tot cazul, deosebirile sunt puţine. Remarcăm însă şi o lipsă esenţială: din motivaţii lipseşte cea de-a doua Diplomă leopoldină, nelipsită din motivaţiile lui Inochentie în sprijinul recunoaşterii naţiunii române ca naţiune politică. El punea la temelia postulatului său invariabil şi fără echivoc numărarea şi a celor de jos între Stări. Formula mai concret şi revendicările în favoarea lor.

Dar nici acest memoriu nu putea fi mai norocos decât altele. Postulatele lui erau aceleaşi, în aceeaşi contradicţie cu constituţia ţării şi cu interesele Stărilor[79].

Urmă un nou val de tulburări populare, instigate acum de vicarul înlăturat, Nicolae Pop din Balomir. Acesta acum trecu el la neunire, stârnind satele din ţinuturile de sud. E nevoie de noi eforturi din partea ierarhiei bisericeşti unite. Şi mai ales de măsuri oficiale, de încartiruiri de miliţie în satele răzvrătite. Dar şi de măsuri de indulgenţă pentru cei care au părăsit unirea. Curentul acum era mai greu de oprit. Ţăranii rezistă, stăruie în ortodoxie. Pornesc una după alta delegaţii ţărăneşti spre Viena, pentru a cere îngăduinţa de a rămâne în credinţa veche, liberul ei exerciţiu. Cresc în proporţii iarăşi emigrările peste munţi. Nicolae Pop însuşi trece în Ţara Românească. Cerând domnului ţării ocrotire pentru prigoniţii din Transilvania, îi vorbeşte de 16 000 de oameni pe care i-ar putea stârni să emigreze acolo[80]. De la Bucureşti trece în Moldova, apoi la împărăteasa Elisabeta a Rusiei, pentru a-i cere să intervină în favoarea românilor ortodocşi din Transilvania.

Îl cheamă cu deosebire noii învăţăcei întorşi de la Roma, Silvestru Caliani, Grigore Maior, Gherontie Cotore. Sunt ca oile fără păstor. Chiar şi cei care ar fi apţi pentru a merge la Roma îşi pierd curajul văzând starea nefericită a acestui

---

[79] Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 166.

[80] Domnul Ţării Româneşti, Grigore II Ghica, la stăruinţele lui cu data de 14 mai 1750, dă un hrisov, promiţând celor din Transilvania care vor veni şi pribegilor care se vor întoarce libertate de a se aşeza pe pământul deşert al oricui, de a-şi alege jude dintre ei. Un an să fie liberi de lucru pentru stăpânii de pământ, ci doar să dea din toate dijma cuvenită, iar încheind anul să facă stăpânilor numai şase zile (pe an) şi nu mai mult. Darea fiecăruia să fie de şase taleri pe an, cei necăsătoriţi fiind scutiţi. Cei veniţi sunt scutiţi pe un calcul *(per unum calculum)*, adică pe două luni. Ei pot cultiva viile lăsate de locuitori dând stăpânului din 20 de vedre una după obicei şi pot planta vii dând stăpânului venitul cuvenit. Pentru oi să dea taxa de 15 dinari pe care o dau şi locuitorii şi ungurii şi saşii care aduc oi la iernat. De cărăuşii vor fi scutiţi. S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal*, I, Sibiu, 1920 (Anexe), p. 89–90.

neam, care se pierde şi trup şi suflet. Oamenii sunt aduşi cu forţa la biserică şi dacă nu vin sunt ameninţaţi în toate chipurile. Iar ei nu ştiu altceva să strige decât „Episcopu nostru, Episcopu nostru" (în româneşte în text). Clerul s-a neliniştit şi el de o absenţă atât de lungă a episcopului, mai ales simţind că îl vor convinge la abdicare. Începe să vorbească cum să acţioneze împotrivă. Românii din Ciuc înspăimântaţi au fugit toţi cum au putut spre munţii Moldovei. În părţile Sebeşului oameni fugind, spunându-li-se că dacă nu vor fi uniţi vor veni asupra lor nemţii să-i taie pe toţi. În câmpul satului Beşinău a apărut o cruce în cinstea călugărului sfânt Visarion *(divi Bessarion)*. Acum duşmanii unirii bat din palme, râd, îşi bat joc, ceea ce îndepărtează sigur de unire. Ei (corespondenţii) degeaba ies la ţară pentru a-i împăca, nimeni nu-i crede. Lipsind capul, lipseşte supunerea. Îl roagă din suflet să se îngrijească părinteşte de remediul potrivit. Altfel „s-a isprăvit cu noi şi cu tot fructul misiunilor noastre"[81].

Grigore Maior stăruie şi în 1749. „Să dea Dumnezeu să ajungă odată la capătul dorit această aventură de rând *(comun 'aventura!)* pentru că atinge atât salvarea acestui popor părăsit şi pierdut, cât şi liniştea bieţilor uniţi, care sunt la maximum persecutaţi şi cu mii de injurii zilnic chinuiţi". Răul a ajuns la maximum şi toate vin din lipsa capului[82].

Eforturile, mişcările în favoarea revenirii lui Inochentie se soldează însă iarăşi în defavoarea lui. Un nou val de presiuni, de promisiuni se ridică. Inochentie e oprit de a mai ieşi din Roma, de a mai comunica cu cei de acasă, împărăteasa, dacă el nu abdică, îi refuză orice pensie, socotind că e nevrednic de hrana trupească un om pentru a cărui încăpăţânare sunt atâţia creştini lipsiţi de hrană spirituală. În ciuda pensiei oferite, el găseşte mereu pretexte de amânare, ridică mereu alte pretenţii. E redus la mizerie, la a trăi din milă. Cardinalul Mellini, care se ocupa acum cu abdicarea, într-o scrisoare către contele Uhlfeld, însuşi îi deplânge soarta: ...„tot mai de plâns se face soarta acestui sărman prelat şi aceasta derogă prea mult demnităţii lui episcopale. Excelenţa Voastră, el este în ochii Romei întregi, care, văzându-l sfârşindu-se într-o extremă mizerie, deplânge tare nefericirea lui. Compătimirea faţă de el este universală, stârnind-o chiar şi în aceia care mai înainte reprobau încăpăţânarea lui". Mizeria l-a adus la boală şi-l duce la disperare. Cere să intervină la împărătească pentru curmarea acestei situaţii[83].

Toate acţiunile pentru revenire rămânând fără rezultat, Inochentie, înfrânt, în sfârşit abdică, *sponte et libere*, la 7 mai 1751. Rămase să trăiască mai departe din pensia oferită, în exilul său.

---

[81] *Românii în arhivele Romei*, p. 151–161.

[82] *Ibidem*, p. 166–167.

[83] Bunea, *op. cit.*, p. 262–263.

Inochentie nu-şi pierde cu totul speranţa, nu renunţă la gândul întoarcerii. Moartea şi obştească învieri vrea să-l găsească în mănăstirea de la Blaj, de el construită. „Nu ştiu prin ce farmec ne atrage pe toţi pământul natal şi nu ne îngăduie să-l uităm" – scrie testamentar, celor de acasă, la 27 noiembrie 1756[84].

Doar în 1764 mai licări o dată speranţa revenirii. Murind urmaşul său Petru Pavel Aron, mişcă încă o dată spiritele credincioşilor săi. În scrisorile sale se arată iarăşi gata de luptă:... „măcar îngreuiat cu bătrâneţele, pentru binele de obşte nu voi fugi de muncă şi osteneală, ci iarăşi voi încinge arma mea pe coapsa mea; însă de vi-i voia să mă aveţi iarăşi, trebuie să aveţi inimă mare, voile tuturor unite împreună, să deschideţi ochii şi să înălţaţi cuvântul, să lapădaţi toată frica pentru direptate.. să alegeţi pe cine veţi vrea afară de mine, dară nu tremurareţi, că fiind nevinovaţi precum sunteţi nimica nu vă pot face". E cu gândul iarăşi la „cererile noastre cele pe direptate, de lipsă şi de folos neamului nostru". Se arată şi el încredinţat că odată cu întoarcerea sa „s-ar aşeza" şi „răzvrătirea"[85].

La alegere primi şi el voturi multe, 72. Cele mai multe le primi Grigore Maior, 90. Dar Curtea numi pe Atanasie Rednic, care avu numai 9[86], adică mai puţin de 5% din voturile exprimate. Se stinse apoi peste patru ani, la 23 septembrie 1768, în vârstă de 76 de ani, acolo, la Roma, unde se găseşte şi azi, neîmplinindu-i-se nici până azi dorinţa de a odihni în pământul patriei sale, în mănăstirea sa, pe care şi-a menit-o să-i fie şi locul odihnei sale de veci.*

Nici stăruinţa şi dârzenia sa, nici stăruinţele clerului şi mişcările populare din ţară nu i-au mai putut fi de folos. Curtea a rămas neînduplecată. A rămas neînduplecată pentru că Inochentie Micu depăşise mult şi intenţiile ei. Nici în intenţiile Vienei nu intra noua idee a ridicării unei a patra naţiuni politice. Curtea din Viena i-a tolerat acţiunea sau poate chiar i-a încurajat-o uneori, în măsura care şi cât timp putea servi propria-i politică în raport cu naţiunile constitutive ale sistemului politic al ţării, sau cel puţin nu i-o prejudicia. Asemenea disensiuni puteau fi binevenite pentru principiul său de guvernare *divide et impera*, iar primejdia acţiunii politice a episcopului putea fi neutralizată, la nevoie, prin naţiunile politice. I-a pus capăt însă atunci când a luat proporţii prea mari, transformându-se în luptă naţională şi ameninţând însăşi unirea, instrument necesar în stăpânirea politică a ţării. El subordona ţelul politic imperial ţelului politic propriu. Dar ceea ce era şi mai grav, condiţiona însăşi unirea de realizarea postulatelor politice naţionale. Curtea

[84] „Nescio qua natale solum dulcedine cunctos ducit et immemores non sinit esse sui". *Românii în arhivele Romei*, p. 174–175.

[85] Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 138–140.

[86] Silvestru Caliani primi 16. T. Cipariu, *op. cit.*, p. 114.

* (vezi nota A de la p. 236).

preferă, prin urmare, primejdia mişcărilor populare pericolului reluării acţiunii sale. Nu e de mirare că e învinuit direct de mişcările populare împotriva unirii, de revirimentul ortodoxiei începând cu anul 1744. Învinuire pe care o formulează mai apoi şi unul din cei mai de seamă consilieri ai imperiului, baronul Bartenstein, preşedintele deputăţiei ilirice şi educator al viitorului împărat Iosif al II-lea: „Dar chiar şi raportul trimis de guvernul din Transilvania confirmă că cea mai mare parte a vinei de ceea ce s-a întâmplat atunci în Transilvania o poartă însuşi episcopul unit Clain, că el însuşi a îndemnat pe oameni să se lapede de unire şi că o mare parte a naţiunii nu mai vrea nici să audă nici să ştie de unire, chiar dacă i s-ar acorda toate libertăţile şi privilegiile. Dacă deci nici aşa-zisul episcop unit nu era unit în inima lui, a încercat să determine toată naţiunea a se lepăda de unire, dacă tot guvernul ardelean îi atribuia lui răul ce s-a iscat atunci..."[87] Inochentie Micu, se vedea clar, nu putea fi instrumentul docil al politicii imperiale. El se dovedea conducătorul unui popor, chemat să-l conducă la luptă pentru ţeluri proprii, pentru politica imperială deci indezirabil. Trebuia să cadă. Tocmai dreptatea lui trebuia să-l răpună.

IMPORTANŢA LUPTEI LUI INOCHENTIE MICU

Revendicările concepute, tezele şi argumentele mobilizate de Inochentie Micu, distribuite într-o serie impresionantă de acte şi acţiuni diferite, se îmbină deci într-un ansamblu coerent, se încheagă într-un complex program de luptă, ţintind la o ridicare generală, socială, politică, culturală a poporului român din Transilvania. Lupta lui Inochentie Micu se concretizează într-un precis ţel politic: ridicarea poporului român la naţiune politică.

Lupta sa e concepută pe plan naţional. Ea se mişcă în cadrele şi în interesul poporului propriu. Revendicările lui sociale şi ele sunt concepute în cadru naţional, în interesul nobilimii, preoţimii, meseriaşilor, ţărănimii române. În complexul ei, lupta împotriva inechităţilor feudale e în acelaşi timp şi luptă împotriva asupririi naţionale. Lupta e naţională nu numai în obiectivele sale, ci şi în armele sale, în termenii săi, în limbajul său. La originile relelor de care suferă naţiunea română, Inochentie Micu vede nu numai apăsarea socială, ci şi

[87] „Und die vom siebenbürgischen Gubernio selbsten eingeschikte facti species bekräftiget, dass an jenem, was in vielbesorgtem Jahr vorgefallen, der eigene unirte Bischoff Klein die meiste Schuld getragen, dass dieser die Leute zum Abfall von der Union selbsten angefrischet und dass so gar bei Eingestehung aller Freiheiten und Privilegien ein grosser Theil der Nation von der Union nichts horen noch wissen wollen. Da nun der eigene sogenannte unirte Bischoff im Herzen nicht unirt war, da er die ganze Nation zum Abfall zu verleiten getrachtet, da demselben von gesammten siebenbürgischen Gubernio die Haubtursach des damahls entstandenen Übels zugeschrieben wird"... S. Dragomir, *op. cit.*, II, Sibiu, 1930, p. 91–92.

ostilitatea celorlalte naţiuni, ura lor naţională şi religioasă. În motivările lui apar insistent *odium nationis, odium religionis*. Textele lui acuză mereu întreita asuprire, socială, naţională, religioasă, acum am văzut, adesea sub cele mai tari expresii: tiranie, jug despotic, ură despotică de neam, sclavie, robie egipteană şi alte asemenea.

Inochentie Micu e deci primul care cuprinde într-un ansamblu coerent problema poporului român din Transilvania, concepându-i obiectivele şi argumentele fundamentale. El aşază temeliile pe care se va clădi întreaga luptă politică românească de aici, inclusiv Supplex Libellus Valachorum. Cu el începe lupta programatică împotriva asupririi naţionale.

Lupta pornea din raporturile social-politice ale Transilvaniei, izvora ca o necesitate obiectivă a poporului român de aici, era menită să exprime aspiraţiile lui de ridicare din starea de „tolerat", umilit, dispreţuit de naţiunile stăpânitoare, la rolul care i se cuvenea, potrivit greutăţii sale specifice, în viaţa politică a ţării. Pornea deci dintr-o evidentă necesitate istorică, dintr-un proces firesc de dezvoltare proprie.

Pentru lupta întreprinsă, Inochentie Micu a înţeles că trebuie folosite mijloacele, instituţiile existente.

Foloseşte înainte de toate unirea, perspectivele deschise de ea, avantajele care s-au oferit. Pune în serviciul cauzei diplomele unirii. Unirea, menită de regim să fie instrument politic doar pentru uzul lui, o converteşte în instrument politic pentru uzul poporului propriu, o pune în serviciul luptei naţionale. Menită să fie instrument de dominaţie politică, el caută să o transforme în instrument de subminare a sistemului politic al Transilvaniei. Până aici se cereau drepturi în virtutea unirii, de acum unirea e pusă în serviciul drepturilor politice. Unirea n-a fost nici până aici, şi cu atât mai puţin e acum, prilej de dispute teologice, ritul răsăritean rămâne indiscutabil, ea a fost şi este doar prilej de revendicări materiale, sociale sau naţionale. Subordonând problema religioasă celei naţionale, Inochentie Micu e gata chiar să părăsească unirea, dacă ar cere-o cauza naţiunii.

Dar, ceea ce e şi mai important, Inochentie a înţeles că drepturile unui popor nu se pot mărgini la avantajele oferite unirii, care era nesigură şi nici nu-i cuprindea pe toţi românii, doar la o simplă favoare imperială. Ele trebuie să aibă temeiuri mai adânci şi atotcuprinzătoare. Aşa ajunge la argumentele sau la drepturile care vor fi aşezate la temelia întregii lupte pentru ridicarea politică a poporului român din Transilvania: numărul poporului, cantitatea sarcinilor purtate, dreptul naturii, dreptul istoric. Calităţii şi drepturilor câştigate ale naţiunilor politice, el le opune ca izvor de drepturi cantitatea naţiunii sale şi a sarcinilor ei, şi dreptul naturii, în virtutea căruia cel ce poartă sarcina trebuie să-i simtă şi folosul. Dreptului câştigat prin puterea armelor îi opune vechimea

şi continuitatea poporului român pe acest pământ, dreptul priorităţii. Romanitatea, vechimea, continuitatea, până aici numai noţiuni istorice, alimentând conştiinţa de sine a poporului român, le transformă în temelie de drepturi, în armă de luptă politică. Cu aceasta drepturile naţiunii, independent de confesiune sau de favoruri, sunt derivate din rădăcini adânci din trecut, din libertăţi avute, primesc o nouă dimensiune, esenţială în formarea naţiunii, dimensiunea istorică. Pusă astfel problema, naţiunea română nu mai apare câtuşi de puţin „inferioară", nici ca vechime, nici cantitativ, nici calitativ, celorlalte naţiuni: dimpotrivă.

Lupta politică a naţiunii, în lipsa altui organism propriu, o porneşte din cadre existente. O porneşte condusă de el ca episcop, folosind biserica, singurul organism comun al poporului român, deosebindu-l în schimb de celelalte popoare, singurul care da posibilitatea unei acţiuni organizate, folosind sinodul ei, singurul organ care da posibilitatea unei acţiuni reprezentative. Inochentie Micu înţelege că acum numai episcopul, prin funcţia sa, prin titlul şi prezenţa sa în Dietă, e în situaţia de a putea întreprinde o asemenea luptă, că el trebuie să fie, prin urmare, nu numai capul religios, ci şi capul politic al poporului său, ca şi patriarhul iliric[88]. Biserica, din cadrele căreia pornea lupta, avea calitatea de a cuprinde într-un organism fără echivoc întreg poporul român, de sus până jos, întreagă naţiunea, de a fi legată organic de ea, de a fi fost şi până aici organ de unitate, de conservare, de rezistenţă naţională. Avea apoi avantajul autonomiei sale. Chemând-o în sprijinul cauzei, Inochentie Micu o transformă din instrument de luptă pasivă în instrument de luptă activă. Preoţimea care o reprezenta se deosebea încă prea puţin de poporul pe care îl păstorea; ridicată obişnuit din popor, făcea parte din popor, se confunda în popor. În rolul de pătură suprapusă la care e chemată de noua luptă, naţională, ea poate servi prin masa ei de peste 3 000 împânzind întreagă ţara, prin legăturile ei directe cu tot poporul şi mai ales prin calitatea de a nu putea fi asimilată. Preoţimea în primul rând o mobilizează Inochentie pentru lupta sa, ea este acum elementul cel mai activ în noua luptă. Nobilimea română, antrenată şi ea în această luptă, e mult mai puţină – Inochentie o cifrează la 700 – şi mai puţin sigură sub raport

[88] Sunt elocvente raţionamentele lui din scrisoarea către Silvestru Caliani, adresată din Roma la 29 aprilie 1747: „Qui suo obedit episcopo, per cum in eo ipsi Deo obedit et consequenter regiae matti homagium praestat. Populus debet obedire eppo, eppus debet obedire Deo et honorificare regem, haec est regula sacra, hic ordo societatis humanae. Ergo si populus et clerus provocet ad eppum veluti tam Dei ordinatione quam apostolicae regiae coronae praesentatione suum immediatum praepositum; ea quae nomine Ssmae C-aae regiae Mattis proponuntur ad eppum remittenda sunt, iste enim eppus tam suae Matti quam Deo pro sua Ecclesia qua pastor respondere tenetur". Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 83–84. Am văzut că şi în Supplex Libellus îşi cerea dreptul de a interveni nu numai în treburile bisericeşti, ci şi în cele laice ale preoţimii sale.

naţional. Mai ales că în cadrele naţiunii române încă nu reuşeşte să se impună categoric, încă n-a renunţat să încline şi spre nobilimea maghiară, şi deci spre încadrarea în naţiunea ungurilor. Şi nu avea nici un organ propriu prin care să poată fi mobilizată la o acţiune organizată proprie. Sinodul, organul reprezentativ al bisericii, era nu numai singurul organ reprezentativ de care putea dispune acum naţiunea, dar şi organul care avea marele avantaj de a putea chema şi mirenii, deci şi nobilimea. Mai mult, putea chema şi ţăranii, liberi sau dependenţi deopotrivă. Prin sinod se putea da cu adevărat împuternicire episcopului pentru acţiune reprezentativă. Pentru acţiunile sale şi Inochentie ia consimţământul sinodului. Sinodul îl cheamă să servească de organ reprezentativ, sinodul caută să-l transforme, în lipsa alteia, în reprezentanţă naţională. Să citäm doar textul de încheiere al sinodului din 1738, din josul semnăturilor: *Nominibus et in personis omnium in praefata generali Synodo existentium universum Clerum et Nationem repraesentantium*[89]. Ca să nu mai vorbim de rolul pe care i l-a dat în 1744. Biserica în vederile lui trebuia să fie nu numai temei moral, ci şi temei de luptă politică, temei şi cadru al luptei pentru emancipare naţională. Prin organele ei se putea apela, la nevoie, oricând şi la popor.

Acţiunea lui Inochentie Micu e, în genere, o acţiune proprie, personală, vehiculează concepţiile lui de precursor. Ea este însă o acţiune reprezentativă printr-o asociere largă la luptă, prin exprimarea intereselor multiple ale diferitelor pături sociale româneşti, a revendicărilor proprii fiecăreia. Reprezintă înainte de toate năzuinţele unei pături suprapuse care se ridica sau aspira să se ridice tocmai prin revendicările formulate. Tocmai aceste revendicări îi atestă existenţa şi aspiraţiile. Ivindu-se exponentul capabil să-i întrevadă năzuinţele, să-i conceapă şi să-i traseze programatic ţelurile, să-i lumineze calea şi să-i deschidă noi căi de ridicare, această pătură în devenire era firesc să vadă în el pe purtătorul său de cuvânt, să-l urmeze ca pe propriul reprezentant. Dar acţiunea lui nu se mărgineşte la atât. El se socoteşte chemat să fie reprezentantul şi conducătorul întregului popor, năzuieşte spre emanciparea şi ridicarea la naţiune politică a naţiunii române în totalitatea ei.

Inochentie, formulându-i postulatele, în naţiunea română cuprinde consecvent şi fără echivoc întreg poporul român. În concepţia lui, naţiunea care trebuie să se ridice la cetăţenie, la numărarea între Stări, la naţiune politică, e una cu naţiunea etnică, neam, naţiune au aceeaşi valoare, sunt perfect identice. El în nici o împrejurare şi în nici o formulă nu separă, nicicând, pe cei de jos din naţiunea română. Dimpotrivă, mai insistent decât pentru orice luptă pentru numărarea şi a celor de jos, liberi sau dependenţi deopotrivă, între Stări, între

[89] I.M. Moldovanu, *op. cit.*, II, p. 94.

cetăţenii patriei. Cei de jos în concepţia lui sunt tocmai temelia pe care se clădeşte naţiunea. Masa celor de jos în primul rând e purtătoarea romanităţii, vechimii, continuităţii, ea întruchipează numărul, sarcinile în baza cărora invocă dreptul naturii, ea constituie deci temeiul revendicărilor naţiunii. În revendicările sale e greu de făcut separaţii. Numele tari ale asupririi, despotism, tiranie, robie, şerbie etc., care circulă în textele sale, apasă asupra întregii naţiuni, dar mai ales asupra celor de jos. Calamităţile de care suferă naţiunea sunt şi ale celor de jos, mai ales ale celor de jos, şi, invers, calamităţile de care suferă cei de jos sunt şi ale naţiunii. Inochentie Micu luptă pentru ridicarea naţiunii române astfel concepută şi astfel exclusă de legile ţării. Textele nici nu cunosc o „naţiune română" în sens feudal. Acuză astfel des şerbia *(Leibeigenschaft)* cu cele mai tari epitete, înainte de toate, desigur ca pe o gravă nedreptate etică şi socială. Dar o osândeşte şi pentru a ridica pe iobag pe scara socială, pentru a-l putea mai uşor număra între Stări, pentru a fi cu atât mai îndreptăţit a-l cuprinde în naţiune şi a-l aşeza la temeliile ei.

El trebuie să ducă aceeaşi luptă inversă, pentru includerea în naţiunea astfel concepută sau pentru ridicarea din cadrele ei a unei pături suprapuse instruite, conştiente, cu o bază materială şi cu o cultură corespunzătoare, o pătură deplin înzestrată pentru exerciţiul drepturilor publice, capabilă de a constitui o reprezentanţă politică a naţiunii. Inochentie Micu a înţeles practic, dacă nu teoretic, că într-un stat de clasă, pentru purtarea funcţiunilor lui, pentru purtarea puterii politice în genere, e nevoie de o pătură sau clasă suprapusă care să le poarte. A nu năzui în acest sens într-un stat de clasă, echivalează cu a renunţa la gândul puterii politice.

În consecinţă, Inochentie Micu, fără să renunţe nici un moment la temelia naţiunii, activează pentru recunoaşterea sau constituirea unei pături suprapuse. De aici lupta pentru ridicarea calitativă şi cantitativă a preoţimii, pentru dotarea şi scutirile ei, pentru drepturile nobilimii române, pentru înnobilări noi, pentru dreptul la funcţii, la reprezentare în viaţa publică sau politică. De aici insistenţele, replicile sale neîncetate la afirmaţiile adverse că naţiunii române îi lipsesc elementele corespunzătoare revendicărilor sale. Avem oameni capabili, învăţaţi, vrednici de funcţiile cerute şi se vor ridica mereu prin şcoală – ripostează el. Avem şi nobili, vine cu liste, cu cifre, pune în frunte boierimea Făgăraşului, invocă nobilimea mică, armalistă, pe românii liberi ai Pământului Crăiesc.

Mijloacele principale de ridicare a poporului român, în vederile lui, sunt şcoala, cultura, în toate păturile sociale. În această privinţă este un luminist, un precursor în luminismul românesc. Şcoala, cultura trebuie să fie acum mijlocul principal şi pentru ridicarea păturii suprapuse. Calea ridicării unei clase de stăpâni feudali proprii, a achiziţiei de domenii feudale fiind acum închisă,

trebuie folosite noile căi de ridicare, ale culturii. Şi nu numai de şcolile catolice trebuie să se beneficieze; trebuie ridicate şcoli proprii, care să satisfacă direct nevoi proprii, să promoveze o cultură proprie, şcoli care să nu mai expună la înstrăinare de propriul popor, la deznaţionalizare. Trebuie educat, cultivat înainte de toate clerul, care trăieşte în mijlocul poporului, ca să poată transmite la rândul său cultura. Unirea însăşi în vederile lui e instrument de cultură, de ridicare. Clerul trebuie cultivat nu numai religios, nu pentru a fi mai catolic, ci pentru a fi mai conştient, mai român, mai util neamului său. Vrea o preoţime nu numai înstărită, neavizată la muncă manuală, dar şi capabilă de a juca rolul cultural şi politic pe care i l-a menit în viaţa naţiunii. Cei de jos trebuie îndreptaţi şi ei spre şcoală, nu numai pentru a-şi însuşi noţiunile elementare ale culturii, dar şi pentru a li se deschide şi lor, individual firește, calea evadării din iobăgie, a intrării în bresle, celor capabili calea ridicării la preoţie, la profesiuni liberale, la funcţii. În lipsa unei clase stăpânitoare tradiţionale, privilegiate, masa celor de jos, poporul trebuie să genereze şi să îngroaşe mereu pătura suprapusă, purtătoare a culturii şi funcţiunilor politice ale naţiunii. Şcoala, cultura, în vederile lui, sunt deci nu numai scop în sine, trebuie nu numai să cultive, să lumineze, ele trebuie să ridice calitativ, să trezească la conştiinţă, să stimuleze la luptă. Trebuie să ridice elementele necesare pentru rolul politic care i se cuvine poporului român în viaţa ţării, rolul pe care a pornit să şi-l revendice.

E de remarcat cum motivează Inochentie în Supplex Libellus dreptul celor de jos la şcoală, cum explică oprirea lor de la învăţătură. Sunt opriţi ca poporul să fie ţinut în ignoranţă şi să-şi îndure orbeşte jugul. Preoţii sunt ţinuţi şi ei în ignoranţă pentru a nu putea lumina poporul. Fiilor poporului român li se taie calea ascensiunii pentru a lipsi naţiunea de conducători instruiţi, capabili de a urca scara vieţii publice sau politice, ca să poată fi stăpânită cu atât mai bine. Evident, Stările erau în clar că cultura duce la conştiinţă, la luptă naţională.

Ridicarea naţiunii române la naţiune politică, Inochentie o înţelege prin egalitate cu celelalte naţiuni, printr-o egalitate de drept în raporturile sociale existente. În reprezentarea sau drepturile ei sfârşeşte prin a introduce proporţionalitatea[90], în expresia lui ultimă „proporţia geometrică", înţelegând-o, desigur, raportată la numărul poporului, la cantitatea sarcinilor lui, invocate cu atâta insistenţă în toate împrejurările. Încorporarea românilor între Stări, fie că o înţelege printr-o încorporare în naţiunile existente, fie separat, o înţelege totdeauna numai ca o adnumerare, ca o egalizare de drept, nu ca o absorbire, o asimilare de fapt. Doar tocmai de aceasta caută să-şi apere naţiunea. Să fie

[90] De pildă, în judecăţile Pământului Crăiesc să se designeze: *etiam Catholicos proportionaliter tot ex nostris, quot ex illorum numero.* Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 126.

adnumerată, dar separată ca naţiune, beneficiind de drepturi proprii, de un loc propriu în constituţia ţării. Formula în acest stadiu incipient al luptei e recunoaşterea ei ca a patra naţiune. În separarea ei, o mare dificultate era tocmai calitatea ei distinctivă: spre deosebire de celelalte naţiuni, limitate la teritorii, proprii, ea era răspândită în toată ţara. Amestecată cu ele, cuprindea întreg teritoriul ţării, dar n-avea separat un teritoriu sau o „ţară" proprie. În concepţia lui astfel românii trebuie să beneficieze de egalitate corespunzătoare locului şi naţiunii cu care conviețuiesc, şi de drepturi proprii, separate, ca naţiune.

Formulând postulatele naţiunii, Inochentie Micu porneşte de la noţiuni vechi, curente: naţiune, Stare, privilegii. Le dă însă conţinut nou. Naţiunea care trebuie ridicată la naţiune politică e o naţiune în sens nou. Nou e cu deosebire conţinutul ei, totalitatea poporului. Raporturile sociale sunt vechi, dar în cadrele lor se revendică ridicarea pe toată scara socială. Privilegii, da, dar atunci să se extindă şi asupra naţiunii române. E nouă în tot cazul încercarea de a pune o pătură socială proaspăt ridicată pe plan de egalitate cu nobilimea feudală, de a o face părtaşă cu ea, fără titlurile ei feudale, la puterea politică. Noi sunt temeiurile drepturilor revendicate: numărul, cantitatea sarcinilor, munca în agricultură, mine, ocne, sarcinile tuturor. Nou e principiul beneficiilor în raport cu sarcinile chiar dacă e înţeles în raporturile dintre naţiuni, nu şi dintre clase. Au rezonanţă nouă dreptul naturii, puterea raţiunii invocate de el în sprijinul tezelor sale. Nouă e dimensiunea istorică a naţiunii, punerea ei în serviciul revendicărilor politice. Noi sunt căile ridicării: şcoala, cultura, anunţând luminismul. Spre viitor privesc egala îndreptăţire sau concivilitatea pe Pământul Crăiesc, înlăturarea şerbiei, dreptul de strămutare, dreptul de a testa, restituirea pământurilor iobăgeşti, adică oprirea procesului de expropriere a iobăgimii, reducerea robotei, vizate de acţiunea sa, tot atâtea preocupări ale viitorului despotism luminat. Nou e limbajul, tonul acut naţional al acţiunii. Nouă e, în sfârşit, lupta politică naţională în sine.

Punând problema poporului român pe plan naţional, se dezveleau deodată noi şi grave, flagrante inechităţi. În cuprinsul Transilvaniei sunt nu numai clase suprapuse, ci şi popoare suprapuse. De la drepturi cetăţeneşti şi politice e exclus cel mai numeros popor al ţării, cel care le întrece simţitor şi în număr, şi în sarcini pe toate celelalte împreună. Sub raport naţional deci o minoritate stăpâneşte o majoritate. Poporul român trebuie să susţină un stat ostil drepturilor lui, să întreţină prin munca sa o clasă stăpânitoare străină de el, duşmană lui, prin dijma sa biserici străine, ostile şi ele, prin sarcinile sale beneficiile celorlalte naţiuni, care lui îi refuză dreptul de cetăţenie şi de naţiune, ca şi la beneficii, pe măsura sarcinilor sale. Românii, condamnaţi la incultură, trebuie să susţină prin munca lor cultura altora. Naţiunea română trebuie să susţină forţe adverse, care se opun conştient, activ, ridicării sale.

Dovezile, argumentele luptei românești provoacă, îngrămădesc contradovezi, contraargumente, stârnesc o rezistență acerbă din partea națiunilor politice. Națiunea română n-a fost nicicând recunoscută națiune legală – replică ele. Și nici nu trebuie. Românii sunt doar o națiune de țărani și iobagi (*Meros esse Rusticos et Jobbagyones*), o națiune incultă, barbară, stăpânită de superstiții, de vicii, înclinată spre toate relele. Sunt ei mulți, dar sunt mulți prin această mulțime „netrebnică". Sunt inculți și preoții lor. Nobilimea lor este o nobilime inferioară, fără magnați, fără proprietate feudală. N-au oameni învățați prin care să poată aspira la funcții și la reprezentare în viața publică. Unirea pe care-și întemeiază aspirațiile nu e decât pretext pentru a se sustrage de la sarcini, de la servitute. Cantității națiunii române celelalte națiuni îi opun calitatea lor, proprietatea feudală, privilegiile, drepturile constituționale. Trebuiau anihilate și noile argumente istorice. Vechimii și priorității națiunii române îi opun propria vechime și prioritate. Autohtoniei românilor îi opun imigrația. Românii sunt mai mult venetici din Țările Române, în timp ce secuii sunt aici de pe timpul lui Attila, sașii sunt aduși de Carol cel Mare sau sunt și mai vechi, sunt urmași ai dacilor (!), chiar ungurii au venit din secolul al IX-lea, ca și cuceritori. Argumentele istorice ale luptei românești stimulează emulația pentru vechime nu numai între români și națiunile politice, ci și între națiunile politice însele, stârnește emulația pentru prioritate.

Sau întorcând foaia, nu e nevoie de recunoașterea unei noi națiuni, preoții ei sunt încorporați în statul catolic, nobilimea ei în națiunea ungurilor; ea este reprezentată prin religia catolică și prin celelalte națiuni. Nu i se închide calea culturii, îi stau deschise școlile catolice. Nu e exclusă de la funcții, dacă are oameni capabili și cu titluri corespunzătoare.

Sunt argumentele și contraargumentele care se vor instaura de acum durabil. Lupta stârnește o nouă avalanșă de incriminări, noi violențe de limbaj, reînviind, depășind chiar pe cele de pe timpul lui Mihai Viteazul. Se stârnesc noi valuri de ură, de teamă, ura întețită de lupta dezlănțuită, teama de perspectivele ei. Inochentie Micu, prin lupta sa, s-a făcut de ură nu numai cu toți magnații și conducătorii Transilvaniei – cum spune într-o scrisoare —, s-a făcut de ură cu națiunile politice în genere.

Este elocvent memoriul baronului Ștefan Daniel de Vargyas asupra relelor interne ale Transilvaniei și remediilor necesare, datat Sibiu, 3 mai 1744[91]. Memoriu întocmit după toate semnele pentru Dieta în curs, Dieta în care s-a decis soarta postulatelor lui Inochentie Micu. O arată aceasta și marea asemănare dintre textul baronului și cel al memoriului înaintat de Dietă împărătesei.

[91] *De intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis salutaris meditatio.* Kelemen Lajos, *Ujabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*, Cluj, 1913, p. 175–195.

După ce enumeră câteva probleme economice, administrative, juridice, Daniel trece la problemele politice ale Transilvaniei, mai îndelung ocupându-se de problema românească. Sistemul principatului Transilvaniei– afirmă el – din strămoşi îl constituie trei naţiuni şi patru religii recepte, şi în uniunea lor stă fericirea şi bunul mers al ţării. Se găsesc totuşi cetăţeni neruşinaţi şi îndărătnici *(perfrictae frontis et obstinati genii patriae cives)* care, nesocotind fericirea ei de obşte şi legile ei fundamentale, vor să introducă acea abjectă plebe românească *(illam abiectamque plebem Valachicam)* ca a patra naţiune receptă, străduindu-se cu toată nelegiuirea să sfarme uniunea, să introducă silnic o naţiune străină. Deşi maxima sfintei uniuni este ca orice cetăţean şi locuitor al patriei să sârguiască din toate puterile la păstrarea celor trei naţiuni şi patru religii recepte ale Transilvaniei şi ca nimeni să nu poată unelti nici pe ascuns nici pe faţă şi nici pe alte căi împotriva lor. Cei care îndrăznesc să frângă sfinţenia uniunii sau să i se împotrivească să cadă sub osânda veşnicei necredinţe. Căci „sancţiunea pragmatică" a acestei sacre uniuni este temelia de căpetenie, piatra unghiulară *(primum et principale fundamentum imo lapis ipse angularis)* pe care se sprijină toate legile, drepturile, libertăţile sacre şi profane ale patriei. Românii, în afară de un număr oarecare de boieri pe care-i au în loc de nobili în districtul Făgăraşului şi puţinii nobili, mai mult de o sesie, în Chioar, au fost primiţi odinioară de Stări şi Ordine pentru a întemeia aşezări, trebuind să fie parte supuşi veşnici şi ereditari stăpânilor de pământ, parte jeleri şi venetici *(advenae)*. De aici hotărârile Aprobatelor, care-i declară toleraţi în patrie doar *usque ad beneplacitum principis et regnicolarum dumtaxat* sau *usque dum bono publico utiles sunt*. Dieta din 1661, de la Alba Iulia, a hotărât ca ei să nu poată obţine donaţii sau întăriri de donaţii; şi dacă ar fi obţinut privilegii, acelea să fie anulate. Dacă plebea românească n-ar înceta să pretindă necugetat drept de cetăţenie şi stare de naţiune receptă, merită pedeapsa tulburătorilor publici şi ai liniştii celor trei naţiuni unite.

Baronul e îngrijorat de întinderea şi înmulţirea peste măsură a acestei plebe „venetice şi streine" *(singularem nimia plebis huius advenae et peregrinae propagatio et multiplicatio)* „care a inundat toată Transilvania". Îl îngrijorează fecunditatea ei *(Mira utique est plebis huius fecunditas)*, cu care câştigă teren în dauna celorlalte naţiuni. Dacă nu i se pun piedici la timp, mai mult, dacă frânele-i vor slăbi şi puterile ei vor creşte, e de temut ca din această mulţime a străinilor şi din îngăduirea ei, nu cumva ca din calul troian de odinioară să erupă pieirea naţiunilor recepte şi străbune şi, în sfârşit, a întregului popor al Transilvaniei.

Dar îl îngrijorează şi comunitatea de neam şi religie a românilor cu cei din afara arcului carpatic. Unirea poporului român e numai simulată, pentru a profita din ea preoţii. Poporul, e orb cine nu vede că rătăceşte în întunericul

vechii sale credinţe, în acea „oarbă şi total barbară superstiţie" care în limba lui sună: *Aşa am pomenit*. Mica Transilvanie, atât de expusă, dacă nu era apărată de coroana Munţilor Carpaţi ca de o fortificaţie naturală, era înghiţită de vecinii fraţi de neam şi de credinţă ai românilor transilvăneni. Transilvania a făcut doar adesea experienţa; o arată aceasta exemplele trecutului. Principii români, din care unii încrezători în mulţimea românilor transilvăneni (*multitudini Valachorum Transylvanicorum confisi*) şi mânaţi de zelul religiei şi identităţii de neam, au dat mult de lucru principilor Transilvaniei, care au trebuit să poarte cu ei războaie crunte. Şi aici pomeneşte pe Petru Rareş, care în doi ani de cinci ori a invadat Transilvania. Dar cu deosebire pe Mihai, omul „făţarnic şi sperjur", care stăpân pe scaunul Transilvaniei, zi şi noapte cu aceea şi-a frământat pieptul cum ar putea umple, nimicind pe patrioţi, Transilvania cu românii şi sârbii săi schismatici. Şi cine ar putea crede că principii vecini nu vor veni şi de acum încolo în ajutor conaţionalilor şi fraţilor lor întru credinţă. E îngrijorat şi de profitul pe care l-ar putea trage din aceasta Rusia.

Din aceste consideraţii – conchide el – a favoriza, a îmbrăţişa şi a îmbogăţi cu beneficii această naţiune, cu o soartă aşa de rând şi de josnică, cu o fire aşa de schimbăcioasă şi nestatornică, cu totul barbară, răsturnând legile patriei şi diplomele fundamentale şi regeşti, şi, prin chiar aceasta, desfiinţând uniunea celor trei strălucite naţiuni de veci legate între ele şi primite în Transilvania, dărâmând din temelii întregul bine public al ei, a da acestor străini vremelnic supuşi prilejuri şi putere, ar fi străin de iubirea creştină, în înrudirea de sânge şi nevoia legăturii de neam, şi, în cele din urmă, de credinţa jurată[92]. Astfel, numai întărirea uniunii celor trei naţiuni, echilibrul dintre religiile lor, consacrat prin diplome, pot restabili pacea şi liniştea internă şi pot ţine piept acestor *periculosae machinationes*.

Ură şi teamă mărturisesc şi violenţele de limbaj, superlativele baronului Daniel, ura împotriva supuşilor care vor să se ridice, teama de mulţimea lor, de perspectivele ridicării noii naţiuni. Trebuia să îngrijoreze mulţimea lor mai ales pe „Pământul Ungurilor", pământul nobilimii deţinătoare a puterii feudale şi politice, cel care cuprindea partea cea mai mare a Transilvaniei. Dar mărturisesc şi teamă de îndreptarea naţiunii române spre semenii săi din afara arcului

[92] „Quibus praemissis considerationibus saepe repetitam et tam vilis abdiectaeque (!) sortis, tam volubilis inconstantisque genii prorsusque barbaram nationem, cum legum patriarum et fundamentalium regiorumque diplomatum eversione fovere, amplexari beneficiisque locupletare; et hoc ipso ad subvertendam inclitarum Trium Nationum iam tum ab aevo in Transylvania coalitarum et receptarum Unionem et ad universam denique rem publicam Transylvanam funditus convertendam peregrinis his et subditis temporariis ansam nervumque suppeditare, a Christiana charitate, sanguinis propinguitate et necessitudine connationali a fide demum iurata alienum et prorsus indignum foret". *Ibidem*, p. 189.

carpatic. Teamă pe care o împărtăşea şi regimul. Tonul lui e tonul alarmei, reamintindu-ni-i pe Mihai Cserei, pe Nicolae Bethlen. Nu atât teama de ridicarea naţiunii române la a patra naţiune politică îl îngrijora, cât teama de greutatea ei, de prăbuşirea sub povara ei a întregului sistem. Perspectiva se arată sumbră. În faţa ei Stările şi Ordinele ţării nu găsesc altă soluţie decât oprirea pe loc, negaţia completă. Soluţia lor e una singură: *principiis obsta!* (opune-te începuturilor), căci, acesta fiind adevărul, orice concesie e un pas înainte spre finalitatea de care se tem.

Lupta porneşte impetuos. Faţă în faţă stau două poziţii de neîmpăcat, teze inconciliabile. Adversarii se înfruntă cu înverşunare, pătimaş, cu armele ascuţite. Deschizând lupta, Inochentie Micu o duce fără răgaz, cu un curaj temerar, cu o dârzenie neaşteptată. Încrezător în evidenţa dreptăţii descoperite înfruntă toate ostilităţile. În Dietă, unul împotriva tuturor, e expus la batjocuri, jigniri, ameninţări, la violenţe chiar[93], trebuie să înfrunte toată ura dezlănţuită. Sau, cum citim în întâmpinarea clerului şi poporului, desigur tot de el formulată, din 19 iunie 1744: „că în contra lui toţi sunt, iar el în numele clerului şi poporului este singur în contra tuturor, aşa că n-ar fi nici o mirare dacă pentru multiplele asupriri şi prigoniri şi-ar pierde mintea"[94]. Provoacă Stările, desigur, şi prin faptul că în Dietă, unde reprezentanţii (inclusiv saşii) vorbeau în genere ungureşte, el nu vorbeşte decât latineşte.

Totuşi nu renunţă nici un moment la luptă. Împotrivirile, insuccesele îl îndârjesc. Nu numai că foloseşte orice prilej; caută el însuşi prilejurile de luptă. Asaltează cu îndrăzneală Curtea, mişcă toate organele, toate personalităţile politice sau ecleziastice care crede că-i pot fi de vreun folos. Solicită sprijin până şi de la confesorul împărătesei. Ţine agent la Viena, petrece el însuşi, de mai multe ori şi îndelung timp în capitală.

Uzează, fireşte, şi de armele diplomaţiei. Cererile sale le adresează obişnuit Curţii, ocolind forurile politice ale Transilvaniei, atacurile împotriva Stărilor le proferează des în aceste petiţii. Adresându-se împărătesei, îşi argumentează revendicările cu utilitatea în stat, cu sângele vărsat. Cerând scăderea sarcinilor iobăgeşti, invocă incapacitatea supusului de a purta sarcinile publice. Cerând remedii în numele unirii, se adresează catolicismului fervent al împărătesei, argumentează cu salvarea prin unire a catolicismului prăbuşit. Sub pavăza catolicismului în care e interesat imperiul acuză grav pe calvini, pe luterani; se

---

[93] Vezi mai ales Joh. Höchsmann, *Studien zur Geschichte Siebenbürgens aus dem 18. Jahrhundert*, II, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", Neue Folge, XVI (1881), p. 28–157.

[94] „wieder welchen alle seynd, und er nomine Cleri et populi der einzige allein wider alle ist, dass also kein Wunder wäre, so er schon vermog vielfältigen Unterdrückungen und Vervolgungen von Sinnen kommen wäre". *Hurmuzaki*, VI, p. 574. Bunea, *op. cit.*, p. 100.

prevalează de catolicism pentru a convinge că uniţii nu pot fi aşezaţi mai prejos de ei. Drepturile naţiunii au fost pierdute prin ortodoxie şi acum trebuie să le reprimească prin unire. Drepturile prevăzute prin diplome le socoteşte drepturi câştigate, decât doar neexecutate. Luptând pentru dreptul la şcoală, caută să convingă că incultura poporului şi clerului său primejduieşte unirea. Preoţimea catolică e împotriva egalităţii cu preoţimea unită ca să nu-şi piardă dijmele româneşti, ştiut fiind că *figulus figulum odit*. Nerecunoaşterea drepturilor româneşti primejduieşte, în genere, unirea. Cunoscând interesul regimului în menţinerea unirii ostentează cu părăsirea ei, cu emigrarea, grave amândouă pentru el. Pe plan intern încearcă disensiunile dintre naţiunile politice sau dintre religiile recepte, ca în problema egalităţii de drepturi pe Pământul Crăiesc, în care erau interesaţi şi ungurii şi secuii. Stările caută să le convingă că nu vrea răsturnarea sistemului politic al ţării, ci doar întregirea lui; nu vrea să se ridice împotriva legilor ţării, vrea numai ca ele să se aplice şi românilor. Ş.a.m.d.

Dar mânuieşte des şi armele pasiunii. Fire războinică, de origini rustice, în focul luptei, sub săgeţile provocărilor, uită adesea stilul, formele reverenţioase, tonul umil al petiţionarului, atacă direct, tăios, în limbaj cotidian. Impulsiv, nu arareori dă cuvânt indignării, revoltei, izbucneşte în expresii, în ameninţări imprudente, care pot servi de arme şi adversarilor. (În Dieta din 1737, la învinuirea că românii nu sunt uniţi cu adevărat, ci doar condiţionat, ar fi ripostat că dacă nu li se satisfac revendicările sunt gata să îmbrăţişeze şi religia turcească[95].) Ameninţările lui cu părăsirea unirii, cu emigrarea, dacă nu i se satisfac poporului român revendicările, folosite ca arme în lupta lui, şi ele au putut fi întoarse împotriva lui. Înverşunarea sa stârneşte înverşunarea şi mai mare a adversarilor, care fac zid în faţa postulatelor lui.

Pătura de sus a poporului român, chemată de Inochentie la luptă, desigur i-a susţinut acţiunea. Nu s-a dovedit însă destul de tare pentru a o continua cu aceeaşi hotărâre şi cu aceeaşi vigoare. În schimb, după plecarea lui izbucneşte cu şi mai multă tărie mişcarea maselor populare împotriva unirii. Cunoaştem prea puţin încă atitudinea maselor populare faţă de programul său de luptă, prea puţin, mai ales, măsura în care au putut fi implicate şi ele în acţiunea sa. Mai ales că trebuia să le înfrunte mereu şi neîncrederea, rezistenţa faţă de unire, aversiunea faţă de catolicism. În tot cazul, o asemenea acţiune nu putea să le lase indiferente, cel puţin în măsura în care se extindea şi asupra lor, şi se extindea copios. Nu puteau să le lase indiferente lupta naţională şi adversităţile

[95] După Petru Bod: „An Valachi vere essent Uniti? Vere, respondit Episcopus Klein, si ea quae enixe petunt, praestabantur. Cui cum objiceretur: Ita conditionate sunt uniti: Omnino respondit, nam si on praestentur eorum postulata, parati sunt etiam Turcicam amplecti Religionem". Citat Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 90.

stârnite de ea. Cunoaştem, în schimb, agitaţiile, tulburările, părăsirea masivă a unirii după plecarea şi mai ales după abdicarea lui, dezastrul unirii care a urmat. Formulele simple aşezate de el la temelia luptei: suntem cei mai vechi, cei mai numeroşi, purtăm sarcinile cele mai multe, avem cel puţin acelaşi drept ca şi alţii, erau mai mult decât evidente şi pentru masa celor mulţi, puteau pătrunde uşor şi în conştiinţa lor, vor putea fructifica conştiinţa de sine a întregului popor român din Transilvania.

Lupta politică întreprinsă de Inochentie Micu, obiectivul ei: emanciparea poporului român din starea de inferioritate în care era ţinut, ridicarea lui la naţiune politică, o dată conceput, în ciuda insuccesului se fixează durabil, ca o inevitabilă necesitate a procesului de dezvoltare. Şi se va contura tot mai precis pe măsură ce se va dezvolta pătura socială pe care se întemeia, intelectualitatea cu deosebire, pe măsura dezvoltării luptei naţionale în genere. Lupta lui e punct de plecare nu numai în lupta de emancipare a poporului român din Transilvania, e şi unul din punctele de plecare în lupta de emancipare a întregului popor român, moment istoric de temelie în lupta lui pentru libertate şi unitate naţională.

Inochentie Micu n-a ajuns până la a concepe sau mai curând a formula deschis şi unitatea politică a „naţiunii" române întregi, aşa cum vedea unitatea etnică a poporului român. Citind pe Cantemir însă, nu putea să-i scape chiar lui subtitlul operei sale: *Hronicon a toată Ţara Românească (care apoi s-au împărţit în Moldova, Muntenească şi Ardealul) din descălecatul ei de la Traian împăratul Râmului*, să nu-l ispitească această imagine a unei ţări româneşti unice dintru-nceput. Nu putea să nu-l ispitească imaginea Daciei romane. Coloniile lui Traian, romanitatea, Dacia, pe care-şi întemeia lupta, toate evocau aceeaşi imagine a unităţii, puteau servi de premisă a unei unităţi viitoare. Unirea, în tot cazul, nu l-a împiedicat să privească şi peste Carpaţi; în lupta lui ea a devenit nu mai puţin o „lege românească" de cum era ortodoxia. Nu putea să-l împiedice mai ales pe el, cel ridicat din preajma Ţării Româneşti, din oierii care n-au contenit nicicând să cutreiere „ţara", să se simtă acasă în ea. În momente grele el însuşi ameninţă nu numai cu întoarcerea la ortodoxia comună, dar şi cu plecarea peste munţi. Iar în genealogia familiei sale, a cărei nevoie a simţit-o în înalta sa demnitate şi rolul său de conducător, introdusă la cererea de înnobilare a fratelui său Toma Micu, îşi deducea arborele descendenţei dintr-un (fictiv) Ion Moghilă Basarabă (1300) din Moldova, numele moştenindu-l de la fiul lui, Constantin Micul Basarabă, descendenţii căruia s-au înrudit mai târziu cu Cantacuzinii. La Viena era în legătură cu Radu Cantacuzino, care în diploma pe care i-a conferit-o aprecia serviciile pe care le-ar fi făcut familia Micu familiei sale în Ţara Românească. Afirmându-şi

demnitatea şi titlurile de conducere, se lega deci imaginar şi prin fire genealogice de toate trei ţările noastre.

Toată această luptă se petrece înainte de valurile mari ale ideilor luministe-revoluţionare şi de studiile istorice-filologice ardelene, înainte de întoarcerea studioşilor de la Roma, mai înainte ca Inochentie însuşi să fi văzut Roma. Lupta, astfel, nu ne mai apare câtuşi de puţin ca un produs al unor influenţe din afară sau cărturăreşti dinlăuntru. Ea s-a născut din nevoile proprii ale poporului român din Transilvania, geneza ei e însuşi procesul lui de dezvoltare, se desfăşoară în limitele acestui proces. Invers, programul politic al lui Inochentie Micu trasează sarcinile viitoarei ştiinţe istorice, el pune temeliile pe care se va ridica Şcoala ardeleană, care vine să fundamenteze ştiinţific acest program. Meritul lui Inochentie e de a fi recunoscut clar, mai clar ca oricine în timpul lui, procesul de dezvoltare a poporului român din Transilvania şi de a fi activat cu toată energia în sensul lui. Are meritul de a fi ridicat problema lui pe plan politic, de a fi conceput şi aşezat pe temelii solide, durabile programul lui de emancipare, de a-l fi înarmat şi cu argumentele fundamentale. La temelie stă viziunea sa atotcuprinzătoare, luminând puternic calea spre viitor. Se înscrie astfel în istoria noastră, indubitabil, ca cea mai puternică personalitate politică a poporului român din Transilvania în secolul al XVIII-lea.

[A] La 2 august 1997, în Catedrala greco-catolică „Sfânta Treime" din Blaj au fost depuse osemintele lui Inochentie Micu aduse de la Roma, după aproape 230 de ani de la moartea sa. Rămăşiţele pământeşti ale episcopului au fost reînhumate în Catedrală în octombrie 1997.

Pentru activitatea lui Inochentie Micu şi, în special, pentru perioada exilului său la Roma a se vedea erudita lucrare a lui Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein, Exilul la Roma (1745-1768)*, apărută la Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1997, ediţie îngrijită de Ladislau Gyémánt.

FORMELE DE LUPTĂ DUPĂ INOCHENTIE MICU

După Inochentie Micu, unirea, instrumentul luptei sale politice, intră într-o mare criză, e ameninţată chiar să se prăbuşească. Torentul popular pornit împotriva ei creşte mereu, nu mai poate fi stăvilit. Unirea nu şi-a împlinit promisiunile. Doar pentru preoţime şi nobilime a adus o recunoaştere legală şi ceva avantaje; pentru masele populare, în schimb, n-a adus nimic concret. Nu mai era acum nici cel care să le strige mizeria, să-şi ridice glasul şi în interesul lor. Unirea, cât timp făcea promisiuni şi nu cerea nici o schimbare în credinţă, masele au primit-o cu resemnare sau chiar cu speranţe, ori au ignorat-o. Acum când dă semne de îndreptare spre catolicism, neaducând în schimb vreo uşurare în soarta lor, e respinsă, urâtă. Masele populare se leapădă de ea, îşi revarsă tot odiul împotriva ei. Torentul, pornind de pe linia străbătută de Visarion, îşi lărgeşte albia tot mai mult, se revarsă tot mai departe. Prin contagiune, se dezlănţuie o vastă şi durabilă acţiune populară, mereu în creştere, mânând unirea spre adevărat dezastru. Sunt fără de număr alungările de preoţi uniţi, luările de biserici, de bunuri parohiale, instalările de preoţi ortodocşi. Uniţii, preoţii lor sunt huliţi, expuşi adesea la răzbunări, la violenţe. În multe părţi ale Hunedoarei, Albei, Făgăraşului, ale Pământului Crăiesc aproape nu se mai poate vorbi de unire.

Mişcarea e strict populară, e ilustrată de nenumărate nume de sate, de ţărani, de preoţi, de călugări. Stăruie în mişcare nume ca al lui Nicolae Oprea din Sălişte, popa Ioan din Aciliu, popa Cosma din Deal, popa Ioaneş din Galeş, Ion Oancea din Făgăraş şi ale altora. Curg petiţiile populare spre Guvern, spre mitropolitul ortodox din Karlowitz, spre Curtea din Viena. Delegaţii ţărăneşti iau drumul Vienei, petrec acolo mult timp, stăruie în cererile lor. Ţăranii cer în esenţă ceea ce cerea Nicolae Oprea la Viena: libertatea credinţei, o comisie care să cerceteze cine-i unit şi cine nu, episcop de lege răsăriteană primit de la

Karlowitz[1]. Lupta ia aspecte fanatice. Se aude tot mai des din gura ţăranilor: mai curând vor pribegia, moartea decât unirea. Sunt gata să-şi plătească toate dările, să-şi facă toate slujbele, dar nu vor nicidecum să-şi părăsească legea strămoşească. Ameninţă mereu cu emigrarea dacă nu sunt îngăduiţi în legea lor, cu plecarea la fraţii lor de aceeaşi credinţă. Ţărani, preoţi îndură mai bine despuierile, maltratările, închisorile. Unii îndură îndelung închisorile din ţară şi din alte părţi ale imperiului, îşi sfârşesc zilele departe, în vestita fortăreaţă de la Kufstein, din Tirol, ca Nicolae Oprea şi alţii. Exemplele nu descurajează, mai curând îndârjesc.

Mişcarea e încurajată din Ţara Românească, din Moldova. Se înmulţesc iarăşi preoţii hirotoniţi acolo, respinşi de unire. Unii, ca Nicolae din Balomir, călugărul Nicodim, protopopul Ioan, caută sprijinul ţarinei Elisabeta. Profită de alianţa Austriei cu Rusia, de intervenţiile ruseşti la Curtea din Viena în favoarea ortodoxiei. Curtea Rusiei profită şi ea de prilej pentru a-şi extinde influenţa în răsărit şi în interiorul monarhiei.

E întreţinută cu deosebire însă de mitropolitul Pavel Nenadovici de la Karlowitz. Mitropolitul ortodox de la Karlowitz avea sub jurisdicţia sa sudul sârbesc al Ungariei şi Banatul. Prin episcopul de Arad avea şi Crişana, la care, prin revenirea la ortodoxie, s-a adăugat ţinutul Hălmagiului. Obţinuse mai dinainte în cele spirituale şi Braşovul rămas ortodox. Iar acum, prin revirimentul ortodoxiei, socoteşte sosit momentul să-şi extindă jurisdicţia şi asupra ortodocşilor din Transilvania. A conces-o doar la început mitropoliei sârbeşti chiar împăratul Leopold. Mitropoliţii sârbi ridicau pretenţii de jurisdicţie asupra tuturor ortodocşilor din Ungaria şi Transilvania[2]. Românii ortodocşi din Transilvania, adresându-i-se, şi ei îl numesc „mitropolit al Carloveţului şi arhiepiscop al tot norodului sârbesc şi românesc, al bisericii răsăritului, al legii greceşti"[3]. Că acţiunea e întreţinută de mitropolit reiese şi din faptul simplu că răzvrătiţii în mişcările lor nicicând nu cer revenirea la vechea ierarhie a mitropolitului Ţării Româneşti, ci consecvent încadrarea în ierarhia sârbească. Mitropolitul acţionează în numele libertăţii credinţei, se întemeiază pe diplomele leopoldine de la început, care lăsau românilor libertatea de a se uni

[1] S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 192.

[2] Decretul din 18 decembrie 1703 al lui Leopold I recunoştea mitropolitului Arsenie Cernoevici jurisidicţia *per Hungariam, Dalmatiam, Liccam, Corbaviam, Transylvaniam, aliasque finitimas Partes et Provincias Nostras.* Z. I. Tóth, *op. cit.*, p. 203. Vichentie Ioanovici, la 25 august 1735, se intitulează arhiepiscop şi mitropolit „a tot nărodul creştinesc, care se află sub biruinţa prealuminatului şi nebiruitului împărat râmlenesc". Bunea, *op. cit.*, p. 55. Iar Pavel Nenadovici se intitula: „Paulus Nenadovics Dei Gratia Archi Episcopus, Metropolita Carlovicziensis, integri Cleri totius Nationis Rascianae, et Valachicae, qui possidet a mari usque ad Danubium, et Totius Transylvaniae Metropolita". Z. I. Tóth, *op. cit.*, p. 212.

[3] S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 163 (anexe).

cu oricare din religiile recepte sau a rămâne în credinţa lor de până atunci. Erau ademenitoare apoi privilegiile ilirice, despre care mitropolitul lăsa să se înţeleagă că prin afiliere la biserica sârbească se vor extinde şi asupra Transilvaniei.

Privilegiile ilirice puteau fi într-adevăr ispititoare. Sârbilor aşezaţi în părţile Ungariei imperiul le menise un important rol militar la graniţele de sud. În urma marilor merite câştigate în războaiele cu turcii, în războaiele imperiului în genere, acesta îi înzestră cu privilegii întinse, care le asigurau mai multe scutiri, mai ales preoţilor. Îi scoase de sub jurisdicţia comitatelor, ei fiind supuşi doar dregătorilor proprii şi mitropolitului lor, care era capul lor şi în cele spirituale, şi în cele seculare şi, prin urmare, şi capul lor politic. Le asigură o largă autonomie, congres naţional, un ansamblu de scutiri şi drepturi, cuprinse sub numele de „privilegii ilirice", de care beneficiau în schimbul serviciilor militare. Lipsind în genere regimul feudal obişnuit în comitate, aici se deosebeşte în genere şi regimul social. Stăpânirea autonomă a mitropolitului sârbesc era un fel de stat în stat, supus direct împăratului. Din 1745 îşi avea şi pe lângă Curtea din Viena organul propriu, asemănător cu Cancelaria aulică a Transilvaniei, anume deputăţia ilirică. Condiţii care au dat sârbilor şi posibilitatea unei vieţi naţionale şi politice autonome. În cursul secolului se mai pierde din această autonomie generală, puterea administrativă se extinde treptat şi asupra teritoriilor ilirice, lăsând pe dinafară doar zonele militarizate. Se extind, în parte, chiar raporturile feudale. Autonomia însă, în linii mari, se menţine, pe ea se clădeşte o luptă politică naţională sârbească.

Pentru paza graniţei se constituie regimentul iliric. Înainte de recucerirea Banatului de la turci, regimentul apăra graniţa de-a lungul Tisei şi Mureşului, iar după aceea graniţa de sud a Banatului. Fondul politic al atragerii sârbilor era asemănător cu cel al atragerii românilor la unire: ei trebuiau să constituie nu numai o necesară putere militară, ci şi o contrapondere pentru nobilimea şi protestantismul din Ungaria. Trebuiau să contribuie deci, indirect, la promovarea catolicismului şi să închidă posibilitatea reluării legăturilor cu turcii. În regiment, şi deci şi în privilegiile ilirice, erau cuprinse şi satele româneşti de pe raza sa, sate din Banat, din comitatul Arad şi chiar de pe Criş. Privilegiile au asigurat mereu beneficiarilor o situaţie mai bună, relativ mai liberă. Ei au putut rezista mai bine şi încercărilor de unire, şi-au putut păstra ortodoxia. Putea fi ademenitoare situaţia românilor din Banat în genere, necuprinşi în cercul unirii şi relativ mai liberi.

Braşovenii luau parte şi ei uneori la congresele ilirice. Acum îşi cereau afilierea şi făgărăşenii. O cereau şi cei din Dobra şi alţii. Valurile mari ale ortodoxiei, care se revărsau dinspre miazăzi, se întindeau tot mai departe spre miazănoapte, ameninţând să înece întreagă unirea.

Mişcarea e încurajată chiar de naţiunile politice, de nobilimea în covârşitoare parte protestantă. Ce-i drept, mişcarea purta cu sine primejdia de a-şi întoarce ascuţişul împotriva regimului feudal. Cât timp se menţinea însă în margini confesionale, pentru nobilime era binevenită: ea se îndrepta împotriva catolicismului. Slăbea deci arma politică a imperiului care îi stătea în coaste, şi punea pe români să se lupte între ei, slăbind, deplasând ameninţarea împotriva propriului regim. Avea deci tot interesul să o dreneze înspre confesional.

Eforturile de a pune o stavilă mişcării se dovedesc zadarnice. Episcopul Aron, ascet, sever cu sine, e fanatic şi în măsuri. Armele sale de luptă nu rămân cu nimic în urma celor ţărăneşti: maltratări, întemniţări, răzbunări, care în loc să calmeze, învenineză mişcarea. Episcopul e urât, duşmănit.

Regimul vine, ca de obicei, cu măsuri ambigue, alternează, ca de obicei, severitatea cu persuasiunea. Pedepseşte sever nu numai excesele ţăranilor, ci şi actele lor legitime. Îi obligă la restituirea bisericilor şi caselor parohiale, îi opreşte de la părăsirea unirii. Se înregistrează tot atâtea excese din partea puterii publice, se umplu închisorile. Sunt urmăriţi cu deosebire preoţii hirotoniţi în Ţara Românească şi Moldova, cei care ţin legătura cu mitropolia de la Karlowitz, cu lumea ortodoxă în genere.

Dar pentru a continua pe această cale, regimul nu mai dispune de suficiente mijloace. Războiul de şapte ani cu Prusia (1756-1763) obligă imperiul să-şi deplaseze forţele militare spre apus. Lipsa armatei încurajează mişcarea, îi favorizează întinderea. În plus, trebuia păstrată, măcar pentru acest timp, alianţa cu Rusia, trebuiau menajate sau, cel puţin, nu trebuiau provocate interesele ţarinei. Regimul trebuie să recurgă şi la alte mijloace, să încerce liniştirea şi cu concesii, cu gândul, desigur, de a reveni asupra lor când va fi în măsură să o poată face.

Stăruie teama de extinderea mişcării, de emigrări. Mişcarea bântuind în numele ortodoxiei, regimul simulează a nu lupta împotriva ei, pedepseşte sub pretextul călcării legilor, nesupunerii, răzvrătirii, tulburării liniştii publice. Atribuind mişcarea instigaţiilor din afară, caută să oprească mai ales circulaţia peste graniţe.

Dar nici armele persuasiunii, patentele de liniştire date în limba poporului, concesiile aparente nu se mai dovedesc suficiente. Mişcarea era de prea mari proporţii ca să se mai poată reveni la unirea totală închipuită de regim. Se punea problema mai curând de a salva ceea ce se poate salva, de a salva unirea ameninţată cu prăbuşirea. Consilierii de stat încep să sfătuiască Curtea să renunţe la iluzia unităţii, să privească realitatea în faţă, să recunoască şi o biserică ortodoxă, cu episcop propriu.

Luată, în 1758, în discuţie problema, consilierii de stat exprimară păreri diferite. Cancelarul aulic al Transilvaniei, contele Bethlen, fu de opinia că

autorul mişcărilor este mitropolitul de la Karlowitz. Tulburările ar înceta dacă s-ar pune stavilă acţiunii lui şi dacă ar fi prinşi fără zgomot şi închişi în vreo fortăreaţă emisarii lui. Aceasta ar intimida pe ceilalţi agitatori şi poporul, care şi aşa e de acelaşi rit, se va linişti îndată. Dimpotrivă, numirea unui episcop ortodox sau extinderea jurisdicţiei mitropolitului sârbesc şi asupra Transilvaniei ar da prilej nu numai la nesfârşite tulburări, dar poate ar duce şi la lepădarea întregului popor de unire.

Baronul Bartenstein, preşedintele deputăţiei ilirice, însă îi opuse o opinie incomparabil mai realistă. Românilor ortodocşi din Transilvania trebuie să li se dea arhiereu ortodox. Întrebarea e numai dacă acesta trebuie să fie mitropolitul de la Karlowitz sau altul. Părerea lui e să se aplice principiul „cunoscut şi firesc" de *divide et impera*, şi în virtutea lui să fie numit un mitropolit deosebit pentru Transilvania, în acelaşi rang cu cel sârbesc de la Karlowitz. Astfel se va crea o duşmănie între cei doi, unul pe altul se vor controla şi nici unul nu va putea face nimic fără să-şi fi asigurat mai înainte aprobarea Curţii. Episcopul de la Karlowitz nu poate să se plângă, privilegiile ilirice nu se extind şi asupra Transilvaniei. Iar Curţii Rusiei şi credincioşilor ortodocşi din Transilvania măsura le poate fi înfăţişată ca un act de deosebită bunăvoinţă. Noul mitropolit să nu fie ales de credincioşi, cum se întâmplă cu mitropolitul sârbesc în virtutea privilegiilor, ci să fie numit de-a dreptul de Curte, în baza propunerii Cancelariei aulice a Transilvaniei sau a deputăţiei ilirice. Drept cel mai potrivit pentru noua demnitate îl socoteşte pe episcopul sârbesc din Buda, Dionisie Novacovici, care ar trebui chemat pentru a se „trata" cu el numirea.

Cancelarul Kaunitz, cu o argumentaţie diferită, ajunge în esenţă la aceeaşi concluzie. Nu trebuie să se încurce nimeni în subtilităţi, faptele trebuie privite cum sunt. În împrejurările de faţă nu trebuie căutat ce ar fi de dorit, ci doar unui rău mai mare să i se prefere unul mai mic. Să fie pedepsite aţâţările împotriva bisericii unite. Dar cum Transilvania e lipsită acum de armată, să se procedeze cu cumpăt şi cu cea mai mare precauţie, şi ca să nu se dea prilej la tulburări şi mai mari, şi ca să se poată câştiga timp. Mai bine să se acorde o toleranţă decât să se piardă atâtea mii prin emigrare sau să se dea prilej de tulburări şi periculoase revolte, care pot da naştere la un rău ale cărui urmări nu se pot prevedea. Din toleranţă însă nu urmează să i se dea mitropolitului din Karlowitz jurisdicţia reclamată. Dimpotrivă, trebuie exclus cu totul, pe drept putându-se presupune că el a favorizat, dacă nu chiar cauzat, mişcările din Transilvania. Interesul statului cere ca pe de o parte să se pună capăt plângerilor neuniţilor, fără vreo scădere pentru religia dominantă, pe de alta să se ia mitropolitului de la Karlowitz pentru totdeauna prilejul de a se amesteca în treburile religioase ale Transilvaniei. Mijlocul cel mai sigur e numirea unui episcop exempt, adică independent de cel sârbesc. Iar acestuia să i se formuleze

în aşa fel îndatoririle, încât să i se ia orice prilej de a ispiti pe uniţi şi de a-şi extinde jurisdicţia, împărăteasa rezervându-şi dreptul de a-şi retrage toleranţa şi de a-l destitui pe cel numit dacă va lucra împotriva hotărârilor preaînalte şi a ceea ce i se va prescrie. Pentru ca el să atârne cu atât mai mult de arbitrul Curţii şi să nu se simtă îndemnat a pune piedici lăţirii unirii şi a-şi întinde jurisdicţia numai pentru a-şi spori veniturile, socoteşte oportun ca episcopului schismatic şi preoţimii lui să li se acorde plată corespunzătoare de la stat, iar beneficiul stolei să fie lăsat şi pe viitor, unde l-au avut, preoţilor uniţi. Soluţii rafinate, ingenioase fără îndoială!

Mareşalul suprem al curţii, contele Uhlfeld, în schimb, se alătură opiniei cancelarului Bethlen: se teme că prin numirea unui episcop ortodox în Transilvania s-ar prăbuşi unirea stabilită de împăratul Leopold, dând în acelaşi timp Curiei romane prilej de a se plânge.

Împărăteasa, între două păreri, neputându-se hotărî, ceru încă o dată părerea cancelarului Kaunitz. Acesta îşi menţinu „votul" dinainte, dar cu anumite corective. Da, un episcop exempt, prelat grec zelos şi ostil ar putea duce la prăbuşire unirea. Unul prudent însă, interesat, va avea toată grija să nu o jignească, dând motiv pentru înlăturarea sa. Ba ar putea fi înduplecat să lucreze el însuşi în folosul ei şi al statului, trecând el însuşi cu credincioşii săi la unire, asigurând-o astfel statornic, uşor şi degrabă. Acesta pare să fie cazul celui propus. Primejdia zace în însuşi poporul român, care e fermecat şi numai când aude de legea lui. Stăpânit de prestigiul patriarhului şi primind episcop de legea lui, va fi cu atât mai puţin dispus să se lepede de ea. Ba va cere aceleaşi libertăţi şi prerogative de care se bucură neuniţii din Ungaria încă din 1723. Episcopul n-ar mai putea fi depărtat din ţară fără a atrage după sine mişcare în popor, răscoale, emigrări. Puterea armată ar fi, fără îndoială, cel mai sigur mijloc pentru a înfrâna, a „înmuia" poporul răzvrătit. Dar e foarte întemeiată temerea că masele împrăştiate s-ar retrage în Ungaria, s-ar întări în comitatele vecine, populate mai ales de conaţionali ai lor şi, ajutate şi de protestanţi, ar aprinde un foc care acum n-ar mai putea fi stins. Nu serveşte acestui scop nici toleranţa, aceasta doar nu se poate acorda decât în anumite limite, şi românii tocmai de ele sunt nemulţumiţi. N-ar duce la scop nici o comisie de anchetă. Dacă ea ascultă reclamaţiile, nu poate avea mai mult efect împăciuitor decât un rescript împărătesc şi atunci e de prisos. Iar dacă le respinge, pentru popor n-ar fi decât un nou îndemn pentru mişcări ostile, ba poate chiar pentru o răscoală generală.

Propune totuşi asemenea măsuri pentru a se câştiga timp. Să se trimită două batalioane care să fie risipite de-a lungul graniţei dinspre Ţara Românească şi Moldova, şi care, sub pretextul ciumei, să închidă trecătorile. Să se instituie o comisie de anchetă, cu sediul la Sibiu. Între comisari să fie şi episcopul ortodox, care să aibă şi însărcinarea de a îndemna poporul la linişte şi supunere. Lucrările comisiei să fie conduse astfel ca ele să se târâgăneze până la asprimea

iernii. Scopul fiind de a câştiga timp, Coroana prin acestea nu se obligă la nimic şi astfel îşi rezervă libertatea de a rezolva problema după buna ei plăcere. Poporul ar trăi mai departe şi plin de frică, dar şi de nădejde şi de încredere: de frică în faţa trupelor al căror număr el nu-l poate cunoaşte, de nădejde în faţa comisiei instituite, de încredere prin participarea episcopului său la lucrările comisiei. Cu aceasta împărăteasa, în sfârşit, ar pune la încercare şi credinţa şi destoinicia episcopului, răsplătindu-l şi altfel dacă va face bune servicii.

Împărăteasa la acestea se decise: la 13 octombrie 1758 scrise rezoluţia să fie numit un episcop exempt pentru Transilvania. La propunerea mareşalului Uhlfeld însă, totul trebuia ţinut în secret, pentru a nu da prilej mitropolitului Nenadovici să încerce a zădărnici numirea[4].

Raţionamentele acestea ne şi introduc în rafinamentul politicii austriece, dar ne dezvelesc clar şi intenţiile ei în problema dificilă a unirii. Trebuie să se renunţe la atitudinea de până acum: nu e numai o singură biserică românească, cea unită, cum a stăruit regimul să se convingă pe sine până aici, sunt două, tocmai cea nerecunoscută ameninţând cu prăbuşirea pe cea recunoscută. Soluţia: episcop deosebit, dar un episcop care să nu sporească puterea ortodoxiei ci, dimpotrivă, să fie de ajutor la refacerea unirii, un episcop care până la urmă chiar el să fie atras, cu credincioşii săi, spre unire. Scopul e clar: întărirea ocolită a unirii prin ortodoxia care o ameninţă cu prăbuşirea, scăzând şi puterea mitropolitului din Karlowitz, şi aşa prea mare, şi înlăturând şi nevoia extinderii privilegiilor ilirice, care ar fi ridicat împotrivă naţiunile politice ale Transilvaniei.

Dar războiul se prelungea. Mişcările nu se linişteau. Dimpotrivă, creşteau în proporţii, iar forţa armată lipsea. Momentul favorabil pentru o acţiune hotărâtă se îndepărta. Mijloacele tari acum ar fi dus la răscoală. Era primejdioasă şi numirea episcopului acum, când mişcarea populară ar fi împiedicat limitarea puterii sale. Trebuiau încercate noi paliative. Aşa se ajunse la decretul de toleranţă din 13 iulie 1759.

Decretul îi lăsa în pace pe toţi cei care au trecut la neunire până la data lui. Nu mai admitea însă treceri ulterioare. Dar şi pe cei trecuţi înainte îi recunoaşte numai dacă îndeplinesc anumite condiţii. Neuniţii să restituie uniţilor toate bisericile luate în ultimii trei ani şi pe viitor să nu mai ia nici o biserică. Să restituie pământurile bisericeşti obţinute de uniţi. Neuniţii să nu-i insulte pe uniţi, să nu-i împiedice în propagarea unirii, să nu-i îndemne la lepădarea ei. Să nu-i primească pe emisarii străini, să-i denunţe, să stea buni că preoţii lor, mai

[4] Aug. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1754*, Blaj, 1902, p. 126–133. S. Dragomir, *op. cit.*, II. p. 72–93.

ales cei veniţi din alte ţări, nu vor unelti nimic împotriva tronului, liniştii şi binelui public. Îndeplinind aceste condiţii, uniţi şi neuniţi să trăiască în pace.

Decretul tindea, evident, la oprirea mişcării, cu scopul de a înlesni refacerea unirii. Condiţiile puse neuniţilor însă erau de neîndeplinit; decretul îi lăsa doar fără biserici. Astfel, în loc să readucă liniştea, dădu un nou imbold mişcării. Ţăranii înţeleseră să profite de toleranţa acordată, dar respinseră condiţiile. Revenirea la ortodoxie continuă, ortodocşii, în loc să restituie bisericile, luară altele. Totul duse la o nouă izbucnire, care le întrecea în amploare pe toate cele dinainte. Masele populare vin să silească ele Curtea la o decizie.

MIŞCAREA LUI SOFRONIE

Călugărul Sofronie din Cioara călugărise la Argeş, iar acum ţinea un schit în hotarul satului său. Luând şi el drumul Karlowitzului, se întoarse de acolo cu mesajul mitropolitului: lupta împotriva unirii şi revenirea la vechea credinţă. Agitaţia şi-o începu în comitatul Hunedoarei. Prins de comitele comitatului şi închis la Bobâlna, vreo 500-600 de ţărani strânşi din Zarand, din scaunul Orăştiei, din părţile Abrudului, îl eliberează. Ţăranii îl poartă în triumf, îl însoţesc pretutindeni, îl apără. Instalându-se în cetatea Munţilor Apuseni, intră cu mare alai în Zlatna, în Abrud. Călugăr simplu, se adresează mulţimilor la nivelul lor, în limbajul lor, aţâţă fanatismul popular. Agită spiritele împotriva unirii, a preoţilor uniţi, a episcopului din Blaj. Unirea e mincinoasă, uniţii sunt eretici, papistaşi daţi cu nemţii au spurcat cele sfinte. Îndeamnă mulţimile să păzească vechea credinţă, să asculte de mitropolitul din Karlowitz. Împărăteasa a îngăduit fiecăruia să ţină credinţa pe care o vrea. Va veni episcop de legea lor. Va veni şi o comisie care să stabilească cine-i unit şi cine neunit; ea să-i găsească gata, să nu-i înscrie între uniţi. Pe urmele lui peste tot unirea dispare, preoţii uniţi sunt alungaţi, bisericile luate. Sofronie ajunge repede la o popularitate imensă. La adunările sau soboarele lui ţăranii aleargă cu miile.

În faţa proporţiilor luate de noua mişcare, autorităţile locale rămân neputincioase, sunt cuprinse de teamă. Ţăranii le văd neputinţa, triumfă: „a trecut puterea domnilor, acum noi suntem domni!". Viena, în sfârşit, trebuie să se decidă. Cancelaria propune dispoziţii grabnice pentru a opri întinderea răului. Dar cum forţele militare sunt puţine, socoteşte că ar trebui cerută intervenţia mitropolitului din Karlowitz. În conferinţa ministerială din 3 iunie 1760 cancelarul Transilvaniei, acelaşi conte Bethlen, e de opinia că mai expeditiv ar fi ca Sofronie cu viclenie să fie prins, închis sau suprimat. Majoritatea membrilor conferinţei însă, invocând lipsa armatei, propun mijloace blânde. Să fie chemat numaidecât episcopul Novacovici, ca să fie instruit şi trimis în Transilvania.

Se vede, totuşi a fost adoptată cealaltă alternativă, a severităţii. Căci, cu data de 7 iulie, Guvernul dispunea ca toţi răzvrătitorii poporului să fie prinşi şi predaţi garnizoanelor militare. Mijloacele erau restrânse, totuşi începu iarăşi popularea temniţelor. Pentru prinderea lui Sofronie fu trimisă o trupă de 43 de ostaşi, în frunte cu locotenentul Halmágyi. Îl pândiră şi, în dimineaţa de 1 august, îl prinseră în Abrud, din biserică. În drum spre Zlatna însă, convoiul e hărţuit din toate părţile de ţăranii alarmaţi. Iar înainte de a intra în Zlatna, se găsi în faţa a mii de ţărani şi trebui să-l elibereze, salvându-se, luând drumul Albei Iulii. Mai multe zile Zlatna e năpădită de ţăranii veniţi din toate părţile. Adunarea, Sofronie o proclamă sinod, chemând din fiecare sat pe preot, cantor şi câte trei ţărani.

Memoriile adresate Guvernului şi împărătesei vorbesc în numele întregului neam românesc din Transilvania de legea grecească[5]. În memoriul către împărătească, răzvrătiţii cer dreptul de a ţine legea ortodoxă, căci ei mai curând vor moartea decât să-şi părăsească credinţa. Episcopul Aron şi popii lui să fie înlocuiţi, în locul lui să fie rânduit episcop neunit de legea grecească, binecuvântat de mitropolitul din Karlowitz. Popii uniţi care au fost pricina tulburărilor să fie scoşi din ţară sau, dacă nu pot fi scoşi, să li se dea locuinţă în altă parte. Bisericile şi moşiile parohiale să li se dea ortodocşilor. Toţi cei prinşi pentru credinţă să fie eliberaţi. Dar îşi exprimă şi teama că dacă nu li se satisfac cele cerute să nu mai poată suferi necazurile, să nu se tulbure iubirea dintre neamuri şi să se facă răscoale în toată ţara. Guvernului răzvrătiţii i se adresează în româneşte, în termeni mai îndrăzneţi. „Acesta e cuvântul neamului nostru românesc (în versiune: *nationis nostrae valachicae*) din Transilvania", îşi încep ei provocarea. Repetând cererile, îi aduc aminte că multe plângeri i-au făcut fără să fie ascultaţi, i-au arătat şi că dacă nu va îngădui cele cerute cum doresc românii, toată dragostea dintre neamuri va pieri şi toată ţara se va răzvrăti, dar n-a crezut. Iată, acum vede ce va fi dacă acelea nu li se îngăduie după voia lor. Cer ca popii neuniţi să fie şi ei scutiţi de dare şi de toate sarcinile. Protopopii şi popii uniţi, ca şi mirenii, care au pricinuit această tulburare să fie aduşi în faţa mulţimii să dea seamă de faptele lor. Într-o altă scrisoare românească, îl provoacă să lase liberi pe toţi cei prinşi, din toată ţara, pe cei care sunt în ţară în opt zile, pe cei care sunt duşi din ţară în 20 de zile. Dacă nu vor fi eliberaţi, nu va fi pace *(nulla pax erit)*. Ameninţă încă o dată: cu cei buni, adică cu cei care nu se amestecă în legea lor, vor fi pe pace, cu cei care le-au făcut şi le fac necazuri, nu vor să ştie de nici o pace[6].

---

[5] „universa gens valachica Transilvanensis, religionem graecam profitentes". S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 206.

[6] *Ibidem*, p. 201–202.

Sofronie sili şi pe funcţionari la intervenţie pentru eliberarea celor prinşi, însuşi directorul minier trebui să plece şi să stăruie la Sibiu. Drept garanţie Sofronie îi reţinu soţia. Reţinu, de asemenea, pe preotul catolic din Zlatna şi pe câţiva preoţi uniţi. Astfel fură eliberaţi preoţii închişi în Alba Iulia. După textul comunicat de Petru Bod, Sofronie cere, pe ton provocator, generalului comandant eliberarea şi a celor deţinuţi în Sibiu: „în care clipă vedeţi scrisoarea mea, îndată să şi daţi drumul la prizonieri". Îl avertizează că ţine chezaşi buni, pe dregătorii camerali, pe care îi poate prinde oricând. Cere eliberarea şi a protopopului Ioan din Sadu: „Să-l aduceţi în faţa mea, căci dacă nu, să ştiţi că nu veţi avea pace în ţară. Eu, călugărul Sofronie, poftesc să vie în faţa mea şi la mâinile mele protopopul din Sadu, cu toţi deţinuţii care se găsesc în temniţa de la Sibiu din pricina bisericilor".

Mişcarea de acum nu mai poate fi stăvilită. Valurile ei se propagă în tot cuprinsul ţării. Emisari, scrisori de-ale lui Sofronie se răspândesc până în părţile Sătmarului, Maramureşului, stârnind acelaşi reviriment al ortodoxiei. Răzvrătiţii îl acuză, îl ameninţă pe episcopul Aron: i se adresează cu titlul cuvenit, dar ţin să-i spună că nu-l recunosc ca al lor şi nu-i sărută mâna. „Ca să înţelegi mai limpede că de când ne cârmuieşti aproape ne-ai prăpădit şi dacă vei merge pe aceeaşi cale, unul din doi trebuie să pierim"[7] – îi scriu ei. Năvăliră în Blaj, să-l tragă la răspundere, dar nu-l mai găsiră – se refugiase la Sibiu.

Sofronie, biruitor, se intitulează „vicar al sfântului sinod din Karlowitz". Grija lui acum e cum să ţină mişcarea în marginile confesionale în care s-a dezlănţuit, să reţină de la excese mulţimile, ca să nu primejduiască biruinţa, îndeamnă acum poporul să se reţină de la tulburări, să nu refuze darea şi slujbele, nici ale împărătesei, nici ale domnilor pământeşti. Era nevoie, căci ţăranii din munţi, sub pretexte religioase, se ridicau împotriva abuzurilor provizorului şi a unor funcţionari ai domeniului; le cereau înlocuirea[8].

În 14–18 februarie 1761, Sofronie ţine un nou sinod, acum la Alba Iulia. Sinodul cere iarăşi episcop şi eliberarea celor prinşi. Ameninţă pe uniţi: nu vor putea restabili dragostea dintre popor şi ei dacă se vor mai ridica împotriva lor şi amesteca în treburile legii lor. Dar hotărăşte şi linişte, plata dării şi împlinirea slujbelor cuvenite. Teama autorităţilor că mişcarea ar putea merge şi mai departe însă stăruie. „Ne ruşinăm că un astfel de om rău domină asupra guvernului şi a întregii patrii, lui singur i se îngăduie nepedepsit orice, spre marea pagubă a slujbei regale şi spre ruina patriei... Căci toţi credem că de bună seamă această scânteie, stârnită sub numele religiei, în foc mai mare se va schimba" – scrie guvernatorul, baronul Ladislau Kemény, cancelarului[9].

[7] *Ibidem*, p. 200.

[8] *Ibidem*, p. 210–215.

[9] Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 222. S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 220.

Situaţia, acum, nu mai putea suferi amânare; regimul trebuia să se decidă. Astfel, conferinţa ministerială, în 12 martie 1761, hotărî să încredinţeze pacificarea românilor generalului Nicolae Adolf baron de Buccow, nou-numitul comandant al forţelor militare din Transilvania. Generalul fu numit preşedinte al comisiei însărcinate să cerceteze şi să pună capăt certurilor religioase de aici. Drept ajutor, în munca de pacificare avea să sosească în acelaşi timp şi nou-numitul episcop al românilor ortodocşi, Dionisie Novacovici. Cu generalul fură trimise şi unităţile militare câte s-au putut destina acum pentru aceasta, însoţite şi de zvonul că sunt mai numeroase de câte erau.

În 5 aprilie, generalul era la Sibiu. În 7 aprilie, o delegaţie de 40 de români, în frunte cu protopopul Ioan din Sălişte, veni să-i ceară, în numele tuturor românilor din Transilvania, liberul exerciţiu al religiei ortodoxe, să li se dea episcop de legea grecească cu voia şi binecuvântarea mitropolitului din Karlowitz, să fie eliberaţi cei închişi şi să nu se mai întemniţeze şi chinuie nimeni, căci „nu mai pot suferi atâtea chinuri ale temniţei". Cer ca şi preoţii neuniţi să fie scutiţi de dare ca şi preoţii saşi şi ceilalţi. Cer, în sfârşit, ca Sofronie să fie liber să umble în toată ţara să înveţe poporul până când va veni noul episcop şi să nu sufere nici o prigonire.

Generalul dădu răspuns împăciuitor: li se vor împlini dorinţele dacă vor fi şi ei în linişte şi pace. Cât pentru Sofronie, trebuie să vină el aici ca să fie întărit în misiunea sa. O proclamaţie în românește, din 9 aprilie, avea acelaşi ton liniştitor. Pe 26 aprilie generalul ceru să vină la sine câte un delegat de fiecare district, pentru a-i asculta asupra faptelor lor de până acum. Dar nu veniră numai câte unul, veniră aproape din toate satele cel puţin câte doi, pentru a-şi demonstra hotărârea lor.

Sosi apoi şi Sofronie, însoţit de un mare număr de români. Se înfăţişă mai întâi episcopului, apoi generalului (1 mai). Asigurările asupra intenţiilor de împăciuire cu care a venit comisia şi promisiunile îl dezarmară şi pe el. Proclamaţia dată în numele lui vorbeşte poporului de aceleaşi bune intenţii, de pace, de libertate religioasă, ba şi de scutirea preoţilor ortodocşi, nu de dare în genere, dar de darea capului, doar cu condiţia de a fi paşnic şi a asculta în general şi de episcopul Dionisie. Cu aceasta Sofronie plecă. Plecă şi mulţimea care aştepta în afara zidurilor. Comisia îşi putea începe lucrările de „dismembrare", adică de separare a uniţilor de neuniţi.

Atitudinii împăciuitoare, cuvintelor blânde, acum le ia locul severitatea generalului. Problema nu era uşoară. Dismembrarea trebuia făcută în aşa fel ca să fie salvată prin ea unirea. Criteriile trebuiau întocmite aşa ca să atribuie cât mai mult uniţilor, să asigure cât mai mulţi preoţi, cât mai multe biserici şi bunuri parohiale, care să servească de cadre pentru refacerea şi întărirea ei viitoare. Pentru aceasta se reveni iarăşi la metode cunoscute: restituirea

bisericilor şi bunurilor parohiale luate de la uniţi, încurajarea trecerii la unire, dar oprirea revenirii la ortodoxie etc.

Operaţiile comisiei, ţinut de ţinut, astfel stârnesc proteste, noi tulburări. Generalul acum însă e neînduplecat, decide arbitrar, execută hotărârile cu brutalitate. Una din măsurile lui brutale fu şi ordinul de a distruge mai multe din mănăstirile şi schiturile pe care le socotea cuiburi de agitaţie şi de rezistenţă. Sofronie însuşi plecase dintr-un asemenea schit din hotarul satului său. Primele care căzură victime furâ mănăstirile Ţării Oltului. Nu scăpă nici schitul lui Sofronie, din Cioara.

Generalul făcu dismembrarea şi pacificarea şi în Munţii Apuseni. Dar la sosire, pe Sofronie nu-l mai găsi. Agitaţiile în numele lui însă continuau. Generalul însuşi insistă pentru instalarea episcopului, „altfel nu se mai salvează nimic din unire, cu toată oboseala ce mi-o dau" – comunică el împărătesei. Aşa, în 4 septembrie, fu instalat de general Dionisie Novacovici ca episcop exempt al românilor ortodocşi din Transilvania în reşedinţa sa din Şcheii Braşovului. Nemulţumirile acum încep să se îndrepte şi împotriva noului episcop, care nu vine de la Karlowitz şi menajează pe uniţi, e bănuit de înţelegere cu ei. Fu bănuit până la urmă chiar Sofronie, care prea uşor s-a învoit cu generalul.

Se termină apoi şi dismembrarea. Rezultatul ei fu: 127 712 familii ortodoxe şi 25 174 unite, în schimb 2 238 de preoţi uniţi şi 1 380 ortodocşi[10]. Bisericile, cele mai multe, au fost atribuite uniţilor. Unirea se găseşte într-o gravă înfrângere, dar i s-au păstrat cadrele.

Dar unirea trebuia nu numai păstrată, ci şi întărită. În acest sens s-au dat instrucţiuni şi noului episcop Dionisie, în 6 noiembrie 1762. Decretul regal îl face atent: el trebuie să ştie că numirea lui s-a făcut doar din graţie regală *(nominationem hanc merae Gratiae nostrae Caesareo-Regiae esse symbolum)*, şi dacă va abuza de puterea care i s-a încredinţat, va fi înlăturat, fără a mai avea succesori. Episcopul să nu îngăduie emisari străini spre a face tulburări, să nu se opună în vreun fel propagării religiei catolice, să nu cuteze a îndemna pe uniţi, nici pe faţă nici pe ascuns, să se lepede de unire şi nici să facă ceva împotriva religiilor recepte. Dar, ceea ce e şi mai important, îl previne că privilegiile naţiunii ilirice, concese numai pentru Ungaria şi părţile ei anexe, n-au fost niciodată şi nu pot fi extinse şi asupra Transilvaniei. Prin urmare, clerul neunit nu are să se bucure de imunitatea clerului naţiunii ilirice, ci are să rămână şi de acum încolo în starea de până acum[11].

---

[10] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 284.

[11] „Privilegia nationi Illyricae in Regno Hungariae, et Partibus ei adnexis indulta ad Trasilvaniam haud fuisse extensa, aut in praesens extendi, ac proinde exemptione, qua Clerus in natione Illyrica Graeci Ritus sequax fruitur, Clerum ejusdem Ritus non Unitum in Transilvania

Călugărul Sofronie e iarăşi la Argeş, acum în calitate de arhimandrit, încheindu-şi misiunea, ameninţat pentru acţiunea sa, adept al mitropolitului din Karlowitz, a luat drumul Ţării Româneşti. De acolo mai agită, trimite scrisori, emisari. Nu numai el, dar şi numele lui rămâne activ şi după plecare. Circulă felurite scrisori în numele lui, „scrisori sofroniene" *(litterae sophronianae)*, care întreţin agitaţia. Sofronie, după actele oficiale, apare ba ici, ba colo, are legături, corespondenţă cu cei din Transilvania, e agent de emigrare, face colecte etc. E urmărit mulţi ani, se pun premii pe capul lui. În 1764 e oprit schimbul de scrisori cu Sofronie, sub grele pedepse. Agitaţiile nu numai continuă, dar iau de acum şi alte forme. Scrisorile ameninţă acum şi pe nobili, pe dregători, pentru abuzurile lor, pentru asuprirea iobagilor. Prin noiembrie 1762, scriptele oficiale vorbesc de răspândire de scrisori care îndeamnă pe neuniţi la tulburări, la izgonirea unirii din ţară şi la scuturarea jugului iobăgiei[12]. Circulă zvonuri de război, se zvoneşte că Sofronie va veni şi el cu tătarii. Se va putea deci profita de moment. O scrisoare adresată preoţilor şi sătenilor din Şard îi îndeamnă, printre altele: „De aceea, acum staţi uniţi, şi gătiţi-vă de război, ca să gonim Unirea şi iobăgia din ţară. Ci cumpăraţi-vă puşti şi pistoale, căci va veni vremea când veţi da un plug cu boi pentru un pistol micuţ, şi nu-l veţi afla. Şi să nu credeţi că aceasta e glumă sau poveste, ci grăbiţi-vă, căci nu ştiţi ceasul când va veni şi porunca"[13]. O asemenea scrisoare fu găsită şi în Ighiu, în 21 noiembrie 1762. Scrisoarea, încărcată de ameninţări, o adresează „Izmail, feciorul lui Silvestru Comanesc din Ţara Românească", jupânului Dantzkai: „Dară să ştiţi cu toţi pentru ce-am venit io în ţara voastră... ca să vă pocăiesc pre voi... Pocăiţi-vă, nu prădaraţi, nu robiţi, nu bateţi, nu mânareţi oamenii mai mult de patru zile, şi mulţi m-o ascultat şi s-o pocăit după cuvântul mieu; şi cei ce m-o ascultat peste puţină vreme se vor veseli, iar ceilalţi or plânge... ascultă-mă şi te pocăieşte, că acum numai îţi spui şi îţi arăt puţinei lucru, dară mai apoi pământul va plânge de mila ta... Şi tu să mărturiseşti cuvintele aceste în toată ţara. Dară de nu vei asculta, alta vei vedea... că pe toţi vă voi fărâma pe rând, pe unul acum, pe altul apoi, când nu (vă) veţi aduce aminte, acar că sunt numai singur, că când voi porunci, mii şi sute vor veni...Şi uniţii să se veselească împreună cu neuniţii... şi nime să nu hulească unu pre altu... căci ştiţi voi ceia ce se înalţă se vor smeri şi ceia ce se smeresc s-or înălţa... Dară nu vedeţi bată-vă sfânta cruce, că toate limbile pre

---

nullo tempore gavisum fuisse, nec modo gaudere per consequens hunc in statu, quo hactenus perstitit, deinceps quoque mansurum esse". Bunea, *op. cit.*, p. 245–247.

[12] „Sparsae quaedam per principatum litterae disunitos incolas ad tumultuandum eiiciendum e patria Sacram Unionem excutiendumque iobbagionatus iugum". N. Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 275.

[13] *Ibidem*, p. 275–276. Trad. N. Iorga după versiune latină a scrisorii româneşti.

urma creştinilor vă hrăniţi, şi încă vă sfătuiţi să-i daţi şi în cătănie. Dară unii ca aceia (care nu-i ascultă cuvintele) mai bine să nu (se) fi născut pe lume, că întâi voi aprinde (pre) fibiraie şi pre solgăbiraie, apoi pre biraiele satului. Şi să ştii Dumneata că acum te-aş fi ucis, de n-ai fi ajuns tu ziua Duminecii, dară mi-o fost că mi-i fi auzit cuvintele mele. Dară iacă vă spui, încetaţi de a pedepsi credincioşii, nici o vorbă re să nu fie asupra lor. Nu numai ţie zic, ci la toţi Domnii"...[14] Uniţi şi neuniţi să se înţeleagă, îi îndrumă deci Ismail din Ţara Românească (dacă sub numele lui nu se ascunde, cum probabil este, tot un localnic care nu vrea să fie descoperit), altul e obiectivul luptei. Au asemenea scrisori sofroniene legături directe sau indirecte cu Sofronie ori nu, e de mai puţină importanţă. Important e că exprimă direct raporturile feudale şi noile forme de luptă depăşind mişcarea de până aici, îndreptând-o spre obiective sociale. Scrisorile devin mai importante tocmai prin faptul că nu sunt ale lui Sofronie, venite din afară, ci pornesc direct din agitaţii locale.

Mişcările populare, agitaţiile lui Sofronie în timpul prezenţei sale nu depăşesc marginile confesionale. O recunoaşte aceasta şi generalul Buccow: „românii sătui de a mai fi socotiţi credincioşii unirii, pe care cei mai mulţi spun că n-au îmbrăţişat-o nicicând şi nici nu o cunosc, s-au dedat la excese care apropie revolta, dar au continuat să-şi facă slujbele şi să-şi plătească darea"[15]. Dar ele dau tot mai multe semne şi de implicaţii sociale, vizează de acum şi iobăgia, au pornit pe drumul care va duce la răscoala lui Horea. Aceasta nu numai pentru că maselor unirea nu le-a adus ceva concret, dar după Inochentie Micu nu mai apare aproape nimic din revendicările lor social-economice în programul de luptă. Nu s-a ajuns acum la izbucnirea unei răscoale sociale şi pentru că în Munţii Apuseni, care stăteau în centrul mişcării, agravarea care duce la răscoală începe numai de pe la 1770. Mişcările de acum însă au constituit o mare experienţă populară. Exerciţiul îndelungat al solidarităţii, al acţiunii pe întinderi mari, al răzvrătirii, al înfruntării autorităţilor cu anii sunt o experienţă nepreţuită pentru acţiuni viitoare. Ţăranii îşi verifică, îşi cunosc puterea. O experienţă care le va servi nu peste mult.

Dar, chiar mărginindu-se la confesional, mişcările ţărăneşti, mişcarea ortodoxă în genere, îşi au şi semnificaţia lor naţională. Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat în răscoala racoţiană, masele îşi verifică acum puterea pe plan românesc. Ortodocşii luptă şi ei în numele românilor, al „neamului românesc" din Transilvania. Luptând pentru ortodoxie, luptă de fapt pentru „legea

[14] St. Meteş, *Lămuriri nouă privitoare la revoluţia lui Horia*, Sibiu, 1933, p. 8–9.

[15] „Les Wallaches de ce pays, les de passer pour croire l'union, que la plupart disent n'avoir jamais embrasser et ne pas connaître, se sont portes a des exces, qui approchoient d'une revolte, hors qu'ils ont continué â faire leur corvées et a payer la contribution". S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 259.

românească", legea distinctivă naţional, care leagă de totalitatea poporului românesc. Luptând împotriva unirii, luptă, conştient sau instinctiv, împotriva abaterii de la „legea românească", împotriva înstrăinării, a ruperii de marea unitate. Poporul e frâna puternică a abaterii, şi prin aceasta înainte mergător în lupta de rezistenţă. Rezistenţa ortodoxă, luptele populare întreţin activ legăturile cu Ţara Românească, cu Moldova. Circulă tot mai insistent preoţii, călugării, cărţile dintr-o ţară în alta. Întreţin însă cu deosebire migraţiunile populare peste Carpaţi. Un rol însemnat trebuie să le atribuim oierilor. Migraţiile peste Carpaţi au, desigur, puternice cauze social-economice. Dar şi invers, au contribuit sensibil la ele şi mişcările religioase. Numirea unui episcop ortodox, în persoana lui Dionisie Novacovici, şi cu scopul de a frâna emigrările peste munţi nu şi-a atins ţinta. Migraţiunile tocmai după dismembrare au luat proporţiile care au stârnit în Ţările Române exclamaţia: *tota Transilvania ad nos venit*[16]. În acest fel mişcările populare, mişcarea ortodoxă constituie cealaltă latură, empirică, tradiţională a luptei naţionale. Sub haina luptei pentru ortodoxie se accentuează activ solidaritatea de neam, separaţia de alte neamuri.

Politic, masele populare, direct, nu puteau fi decât prea puţin antrenate în luptă. Programul de luptă politică venea de sus, era conceput intelectual, purtătoarea lui directă era intelectualitatea naţiunii. Masele însă nu puteau fi nici străine de el. Ce-i drept, ele nu puteau concepe acum perspectivele îndepărtate ale politicii naţionale, rostul unirii ca instrument de ridicare culturală şi politică a poporului român. Nu puteau rămâne însă nepăsătoare la perspectivele de ridicare a poporului român din situaţia de tolerat, dispreţuit etc., situaţie pe care o experiau zilnic şi ele. Nu puteau rămâne nepăsătoare la argumentele simple şi evidente, invocate în sprijinul luptei. Şi mai ales nu la revendicările programului care le implicau concret şi pe ele. Dar în ochii lor problema se punea invers, pornea de la situaţia proprie, economică-socială şi de la legea străbună, ceea ce învederau copios prin mişcările lor spontane. Într-o situaţie atât de contradictorie, nici măcar Inochentie Micu nu le-a implicat direct în luptă. Ele puteau nu numai depăşi marginile trasate ale luptei politice pe care nu o puteau în subtilităţile şi implicaţiile ei concepe, dar şi îneca şi unirea pe care lupta acum se întemeia. Iar în 1744, când, revoltat, a fost tentat să încerce şi această cale, chiar dacă s-ar fi simţit îndemnat să încerce paşi înainte pe ea, n-avea când să o mai facă.

---

[16] „Si quidem a tempore illo, quo Eppus non unitus hancce provinciam subingressus est, atque exinde Ecclesia Dei discissa et dismembrata tanta ex hoc Populo Millio ad exteras Regiones subinde transmigrabant, ut ipsi Moldavi Valachique populi hominum ad se venientium turmis stupefacti vociferări auditi sint: tota Trannia ad nos venit". Bunea, *op. cit.*, p. 259.

Dar dacă masele nu puteau fi implicate direct în lupta politică, mişcarea lor, mişcarea ortodoxă în genere a putut avea grele implicaţii indirecte. Înfruntând unirea, ele dau o ripostă masivă, populară, unei opere politice a regimului. Unirea, legea latină e „lege nemţească". Ţinând strâns legătura cu Ţările Române, zădărnicesc eforturile de separaţie ale regimului. Încadrându-se în ortodoxia răsăriteană, provoacă intervenţia Rusiei, afectează relaţiile dintre cele două imperii. Dar mai presus de toate fortifică conştiinţa de sine a poporului însuşi, conştiinţa de „lege românească", de „neam românesc" tocmai la temeliile sale. O conştiinţă fortificată acum, evident, şi de virulenţa adversităţilor pe care trebuie să le întâmpine, adversităţi care în loc să dezarmeze, îndârjesc, fanatizează. „Legea românească" îndârjeşte, fanatizează conştiinţa de „neam românesc" în masele sale.

Consecinţe politice directe pe latura ortodoxiei puteau avea şi privilegiile ilirice, aşa cum au avut diplomele unirii pe latura unirii. Mitropolitul de la Karlowitz activa şi în numele lor. Pentru preoţime cu deosebire, ele puteau fi chiar mai ispititoare, cuprindeau drepturi mai mari şi mai reale în raport cu cele numai promise de diplomele unirii. În cursul mişcării sunt pomenite adesea şi au constituit, desigur, o ispită. Adversarii, în tot cazul, le dau mare importanţă, le atribuie un însemnat rol în mişcare. Episcopul Grigore Maior însuşi le socoteşte motiv principal al succesului ei; românii nu din dragostea pentru credinţă aşteptau episcopi sârbi, ci în nădejdea libertăţilor sârbeşti, pe care Dimitrie Eustatievici le-ar fi tradus şi tipărit la Râmnic[17]. Totuşi privilegiile ilirice n-au dat naştere la vreun program politic, la vreo revendicare politică deschisă în virtutea lor. Exemplul autonomiei naţionale şi politice sârbeşti n-a dat naştere la nici o revendicare naţională sau politică proprie. Nici măcar la cererea unui episcop român. Aspiraţiile mergeau doar până la încadrarea în privilegiile ilirice, fără vreo veleitate politică. Ortodoxia nu dispunea acum de o intelectualitate mai remarcabilă, capabilă să le conceapă avantajele politice şi să le convertească în revendicări programatice. Nici în timpul lui Sofronie n-au dat naştere la vreo lozincă de libertate în numele lor. Dimitrie Eustatievici însuşi, presupus traducător şi răspânditor al lor, ca învăţat ortodox, era, desigur, preocupat de ele şi de consecinţele lor posibile, dar în activitatea sa din acest răstimp nu-l găsim formulând vreo asemenea revendicare. Intelectualitatea ortodoxă se reducea la numele lui şi al lui Daniel Mardsinai, amândoi secretari

[17] „Tum etiam ex ipso libertatum Rascianorum Diplomate, quod ille (adică Dimitrie Eustatievici), prout refertur, valachico idiomate in Rimnik superioribus annis imprimi, spargique fecit, Valachos, si episcopos Rascianos obtinuerint, iisdem Privilegiis et libertatibus quibus Rasciani fruuntur, fruituros, unde Valachi non Religionis amore, verum spe consequendarum libertatum Rascianorum Rascianos Eppos sperarunt, et expectarunt". Grigore Maior către contele Kornis, în 1774. Bunea, *op. cit.*, p. 180.

ai episcopului Dionisie. Alte nume mai de seamă acum nu se pot cita. Şi numai prin simplul fapt că ei erau oamenii episcopului, nu puteau concepe vreo acţiune politică în numele privilegiilor ilirice. Episcopul era doar direct oprit de regim de a ridica vreo pretenţie în virtutea lor. Privilegiile ilirice totuşi rămân o ispită şi vor deveni o armă de luptă politică nu peste mult.

Dar găsim, în schimb, şi în textele lui Eustatievici cuvinte ca acestea: ... „Şi sunt ticăloşii şchiai supuşi şi cu mare pizmă sunt saşii asupra lor, că acum pe măcelarii rumâni i-au oprit ca să nu mai taie carne de vită, ci numai carne de oaie, şi la aceasta cu mare greutate şi cheltuială de i-au lăsat... Osebit de aceşti măcelari sunt şi săracii croitori şi cojocari şi alţii, sunt prădaţi de nu sunt slobozi a lucra meşteşugul lor, iar cu dajdea sunt îngreunaţi a plăti pentru meşteşug şi alte greutăţi"...[18]. Sunt texte care se încadrează în lupta pentru dreptul la meserii, care apare atât de consecvent în revendicările româneşti.

Că mişcarea ortodoxă, cu un caracter atât de profund popular, e străbătută şi de o conştiinţă de neam, empirică, tradiţională, că e afectată acum şi ea chiar de reflexele acţiunii politice intelectuale româneşti, arătând paşii făcuţi înainte, ne-o demonstrează chiar textele, răzleţe, ale timpului. Iată câteva:

Locuitorii ortodocşi ai oraşului Dobra şi ai satelor din jur, la 1749, cerând episcopului sârbesc să fie puşi sub autoritatea congresului iliric (măritul sobor) se exprimă: „Destul amar avem pe lumea aceasta şi suntem călcaţi de toate neamurile, ca nişte robi"[19].

Într-o petiţie a ţăranilor către mitropolitul sârbesc, în 1757, citim: „că a venit aceea vreme, care ne-am dus la mormânturile morţilor şi am zis, ieşiţi morţi din gropi să intrăm noi de vii, că nu mai putem răbda pedepsele ce ne vin de la popii cei uniţi şi de la domnii ţării, că nu ştim ce să ne mai facem, că pe nimeni de noi nu-l doare, nicie pe domnii cei săseşti, nicie pe domnii cei nemţăşti, nicie pe cei ungureşti, că toate temniţele au umplut de noi pentru legea noastră cea grecească şi atâta ne-au prădat, cât nu ştim cu ce a să plătim porţia împăratului de prada lor"[20].

Sau, într-o petiţie a românilor din 1759: „Că de-i trebuie cătane preaînălţatei crăiese românii merg, unde trebuie oameni, tot românii merg, iar saşii nu merg şi nici celelalte neamuri nu merg, numai tot românii. Iar saşii spun, că pământul îi al lor şi al celorlalte neamuri, şi ne iau viile şi locurile, de nu avem unde să ne pripăşim. Porţie dăm noi românii cât celelalte neamuri din Ardeal toate laolaltă şi ei spun că pământul i-al lor. Cuartire dăm românii mai multe

---

[18] I. Pervain, *Dimitrie Eustatievici*, în „Studia universitatis Victor Babeş et Bolyai", seria IV, tom III, nr. 6, fasc. I, p. 35–36.

[19] S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 76 (anexe).

[20] *Ibidem*, II, p. 63.

decât celelalte neamuri, întocmai ca şi cărăuşie"[21]. Iată chiar limbajul lui Inochentie Micu!

Gheorghe Rettegi ştie „din anumite relaţii" că românii au scris comitelui comitatului Hunedoara, Ladislau Balog: „Nu ne putem mira îndeajuns, care e pricina că voi ungurii ne-aţi apăsat pe noi într-atâta şi ne-aţi aruncat după cap şi jugul iobăgiei, când noi suntem şi am fost totdeauna mult mai mulţi decât ungurii şi, ce e mai mult, suntem şi mai demult în această ţară decât voi, căci suntem rămăşiţele încă a vechilor daci"[22]. Rettegi, comentând acestea, se teme de mulţimea românilor, de mişcările lor, îi vede mai mulţi decât sunt, atribuie acestea unirii, şcolilor din Blaj: „De acestea mărturisesc zău că mă tem, căci dacă cineva le bagă şi mai bine aceasta în minte, pe noi de bună seamă degrabă ne-ar putea nimici, căci în Ardeal pe uşor sunt de zece ori mai mulţi români decât unguri. Tot rodul unirii va fi şi aceasta, căci, pentru a se face catolici, li s-a îngăduit să-şi ridice şcoală: au şi ridicat în Blaj un astfel de gimnaziu, în care au fost 500 de şcolari, care puteau învăţa bărbăteşte limbă românească, ungurească, nemţească, latină, care dacă ar fi durat, s-ar fi văzut, domnule reformat, cine ar mai fi ajuns să fie promovat; dar Dumnezeu acum prin tulburarea aceasta *pro nunc* i-a împrăştiat. Dar să vezi treabă frumoasă! peste tot se vorbeşte că reformaţii ar fi ridicat pe români, ca să renunţe la unire"...[23]. P. Rettegi era în eroare: şcolile din Blaj au durat. Reformaţii însă încurajau, desigur, lupta împotriva unirii.

Au fost scrise aşa cuvintele citate comitelui, au fost parafrazate din auzite de Rettegi? Rămân, oricum, semnificative. Citatele indică, fără îndoială, şi coborâri de concepte intelectuale pe scară în jos, fructificând o conştiinţă de neam populară existentă şi cu reflexe politice. Suntem cei mai numeroşi, cei mai vechi, erau formulele accesibile şi pentru cei de jos. Mulţimea şi-o vedeau ei înşişi, iar de vechime erau uşor de convins. Ba acum ele sunt invocate chiar împotriva iobăgiei.

Dar să luăm pe latura ortodoxă şi o manifestare literară din acest răstimp, cunoscuta cronică rimată *Plângerea Sfintei Mănăstiri a Silvaşului*. Incriminând pentru nenorocirile mănăstirii unirea şi mai ales pe Petru Pavel Aron, autorul neidentificat al cronicii înfierează, într-una din versiuni, unirea ca dezbinătoare de neam, despărţitoare de fraţi, îndemnând la întoarcere:

---

[21] *Ibidem*, I, p. 178 (anexe).

[22] „Nem gyázünk eleget csudálkozni rajta, mi az oka, hogy benünket ti magyarokul ennyire opprimáltatok s az jobbágyságnak jármát is nyakunkba vetettétek, holott mi sokkal többen vagyunk s voltunk mindenkor a magyaroknál, a mi nagyobb, régebben is vagyunk ez országban nállatoknál, mert még az régi dacusoknak vagyunk reliquiái". „Hazánk", 1 (1884), p. 383.

[23] *Ibidem*.

„Şi neamul nostru din vrăşmăşie
Să se întoarcă iarăşi la frăţie
Căci precum românii prin viţă se alege,
Se cade să fie toţi la o lege,
La legea cea strămoşească
Iar nu la legea papistăşească,
Căci nu va fi spre un folos
Unaţia ce s-au scos,
Ci numai ca să ne răsnească
De fraţii din Ţara Românească
Şi din Ţara Moldovinească,
Ba încă şi între noi din Ardeal
Să bage pe cel viclean
Să nu ne mai putem înţelege
Nici din saşi şi din unguri a ne mai alege".

Încărcând pe episcopul Aron cu toate blestemele, în schimb, vorbeşte favorabil despre Inochentie, care a chemat în „sobor mare" pe protopopi, preoţi, cu câte „un om din sat" pentru a le dezveli adevărata faţă a unirii şi a-i îndemna să se lepede de ea, el însuşi promiţând să meargă la împărătească să-i scoată „din unie". Îi plânge soarta. Aron e cel care, nerecunoscător, l-a pârât la împărătească, pe faţă arătându-se prieten:

„Însă prin scrisori l-au viclenit
Şi până la Roma l-au izgonit
Acolo în robie s-au închis".

Mănăstirea aştepta ajutor de la răsărit, de la Dunăre, de la noul episcop Dionisie. Acesta:

„Au venit dar nu să-mi folosească
Ci numai arzând eu în foc să se încălzească".

Preamăreşte, în schimb, trecutul, pe ctitorii mănăstirilor din toate trei ţările, punând în frunte ctitoria lui Mihai de la Alba Iulia:

„Zic numai una, cea mai aleasă din toate
Carea au fost în gloate
Din Bălgrad metropolia
Scaunul ţării şi tăria
Pe care o au zidit
Mihaiu Vodă viteazul cel prea vestit".

Tot atâtea dovezi:

„Că era preavoslavie adevărată
Întru aceste trei ţări şi o credinţă
Dreaptă întru sfânta Troiţă"[24].

Conştiinţa de neam, credinţa în necesitatea unităţii lui e evidentă. Pe o cale sau alta, această conştiinţă e mereu în creştere. Acum e stimulată, activată de lupta deschisă, fie prin frământările proprii, fie prin rezistenţa sau ostilitatea puterilor adverse, creşte ca o necesitate a întregului proces de dezvoltare.

LUPTA ÎN SENSUL PROGRAMULUI POLITIC

Dar lupta în sensul programului politic conceput trebuie să o căutăm încă pe cealaltă latură, a unirii. Pe această latură se putea ridica acum o intelectualitate purtătoare de idei politice.

După Inochentie Micu nu se mai iveşte o personalitate politică de mărimea şi cutezanţa lui. După experienţa făcută, regimul însuşi are toată grija să nu se mai ridice în frunte un conducător cu asemenea obiective de luptă. Episcopii următori, trăgând consecinţele, trebuie să evolueze în condiţiile loialităţii, să activeze pe planuri mai inofensive. Şi trebuiau să activeze acum cu deosebire în sensul refacerii unirii zdruncinate. Pătura suprapusă însăşi, intelectualitatea, preoţimea, nobilimea, chemate să-i continue lupta, nu erau destul de ridicate pentru a o putea susţine cu aceeaşi consecvenţă şi aceeaşi vigoare.

Dar lupta în virtutea programului conceput nu mai putea fi reluată cu aceeaşi vigoare acum şi din simplul motiv că unitatea poporului român în unire, pe care lupta se întemeia, şi în virtutea căreia şi regimul trebuia să o primească, acum era ruptă în două. Nici militanţii români nu o mai pot invoca, nici în ochii regimului nu mai exista.

Urmează, în schimb, o perioadă mai lungă de pregătire lentă a condiţiilor necesare în vederea reluării luptei, a condiţiilor indicate chiar de programul politic al lui Inochentie.

Prima misiune a episcopilor următori e refacerea unirii zdruncinate. Episcopii întrebuinţează şi mijloacele obişnuite ale persuasiunii. Dar şi pe cele ale presiunii, ingerinţelor. Atanasie Rednic, care-i urmează lui Petru Pavel Aron, merge în genere pe calea lui. Ales doar cu nouă voturi din 187, nu e agreat. Clerul însuşi protestează, îi cere să demisioneze. Mijloacele sale duc totuşi

[24] I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, p. 58–78.

la creşterea unirii. Cifrele conscripţiilor sunt nesigure, ca de obicei, dar progresive[25]. Rednic nici nu renunţă la gândul unităţii, cere jurisdicţia, şi asupra neuniţilor, socotindu-i schismatici. În propagarea unirii se dovedi un bun ajutor însuşi episcopul Dionisie, prin îngrădirea acţiunilor ortodoxe.

Pe acelaşi drum merge şi Grigore Maior, şi chiar cu mai mult succes. Ortodocşii se plâng des de depăşirea sferei sale unite, de silniciile sale. Ca să se impună ortodocşilor cu şi mai mare autoritate, cere şi obţine de la împărătească demnitatea de consilier intim regal. Şi cifrele lui sunt progresive. Într-un memoriu către papa, în 1773, dă cifra, desigur mult exagerată, de 145 205 familii unite[26]. Unirea se reface lent, prin acţiune consecventă prinde iarăşi putere, dar rămâne în mare inferioritate numerică.

Continuă lupta lui Inochentie împotriva teologului. O reia cu dârzenie şi Petru Pavel Aron; numai la intervenţia energică a Curţii şi a papei se resemnează să-l primească. O reia şi Grigore Maior, şi la Curte, şi la papa. El are mai mult succes, teologul e, în sfârşit, înlăturat. Dar nu atât în urma luptei sale, cât a dizolvării ordinului iezuit în 21 iulie 1773[27].

Continuă, de asemenea, lupta împotriva latinizării. Regimul Mariei Tereza mai nutreşte gânduri de catolicizare, se mai vorbeşte încă de unitatea catolică, dar fără succes. Rezistenţa e tot mai hotărâtă. Rednic, în Disertaţia sa, se teme ca chiar limba germană în învăţământ să nu devină instrument de „latinizare". Vorbindu-se tot mai mult de introducerea limbii germane ca limbă de stat, ea trebuia introdusă în şcoală. Introducerea ei în şcoală o socoteşte binefăcătoare şi necesară, dar împărăteasa să declare că aceasta nu are alt scop decât ca tinerimea română, rămasă în ritul grecesc, ajungând la cunoaşterea limbii germane, să-şi valorifice mai bine privilegiile sale în obţinerea funcţiilor şi beneficiilor, ca şi pe ale poporului şi naţiunii sale[28]. Episcopii se tem ca prin latinizare epscopia unită să nu fie supusă jurisdicţiei episcopiei catolice. Continuă lupta împotriva trecerilor la ritul catolic, care înlesneau ascensiunea, dar duceau, obişnuit, la deznaţionalizare. Grigore Maior nu numai că se opune la asemenea treceri, dar, pentru a le împiedica, cere lărgirea drepturilor

---

[25] Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 247.

[26] *Ibidem*, p. 260.

[27] *Ibidem*, p. 255.

[28] ...„Majestas Sacratissima Suprema Sua Apostolica Authoritate declarare dignaretur, hoc studium non alium finem habere, quam ut juventus Valachica ad notitiam linguae Germanicae perveniens suorum Privilegiorum effectum quantum ad beneficia, et Officia re ipsa obtinere valeat"... „quod studium linguae Germanicae eo solo fine fiat, ut nempe juventus in Ritu Graeco permanens habita linguae Germanicae notitia quondam suorum Privilegiorum effectum consequi possit, cum enim hujusmodi declaratio populo et nationi effectivam suorum Privilegiorum fruitionem simul cum notitia linguae Germanicae in memoriam revocaret". *Ibidem*, p. 295.

românești[29]. Cere chiar hotărâre regală ca nimeni să nu poată trece la ritul catolic fără știrea și încuviințarea lui[30].

În 1773, la ordinul Mariei Tereza, se întruni la Viena o conferință a uniților din imperiu, să discute problemele comune ale unirii. Fură chemați aici episcopii și alți reprezentanți ai românilor, rutenilor și sârbilor uniți. Din partea românească fură prezenți Grigore Maior, Silvestru Caliani, Ignatie Darabant, Samuil Micu și Augustin Körössy. Adunarea protestează înainte de toate împotriva numelui de „uniți" *(Graeci Ritus Uniti)*, propunând în loc pe cel de „greco-catolici" *(Graeci ritus Catholici)*, pe motiv că „unit" e nespus de odios în fața schismaticilor. Uniții din Transilvania din acest răstimp, se pare din timpul sau în urma mișcărilor populare, se numesc pe sine greco-catolici. Preoții să nu mai fie numiți popi, ci preoți *(sacerdotes)*. Protestează și împotriva trecerii directe a schismaticilor la ritul latin. Episcopii nu se arată înclinați spre nici o apropiere de el. Ridicându-se problema lui *filioque*, se învoiră că poate să fie și omis. Pe teren cultural, doresc ca domnii pământești și comitatele să ridice cât mai multe școli pentru greco-catolici. Clerul e înfățișat în culori sumbre: trăiește în mizerie, e lipsit de dotație, trebuie să trăiască din muncă manuală; lipsuri care-l țin în întuneric și înapoiere. Această stare și ura dintre latini și schismatici sunt principala piedică a întinderii unirii. Dacă se va purta grija ca preoții greco-catolici să ajungă la o întreținere cinstită prin atribuire de locuri de casă, clădire de case încăpătoare, stabilire de stolă și congruă, scutire de sarcini, schismaticii mai bucuros se vor uni. Acum însă aceștia în Ungaria au privilegii mult mai prețioase decât au greco-catolicii. Urmează deci că privilegiile uniților din diplomele imperiale trebuie nu numai întărite, ci și executate. Uniții din Transilvania invocă acum numai prima Diplomă leopoldină, nu și pe cea de a doua. În virtutea diplomelor, clerul greco-catolic bucurându-se de drepturi egale cu cel latin, e de dorit ca fiii nobililor și preoților greco-catolici să ajungă la fel în funcții publice, să fie primiți la fel în bresle, să fie părtași la aceeași cinste în comitate ca și preoții latini. Ei să nu mai fie expuși la nedreptăți, la întemnițări, domnii pământești să nu-și mai silească supușii la robotă în zile de sărbătoare, la ținerea sărbătorilor latine[31].

Problemele fundamentale ale unirii sunt deci mereu aceleași: beneficiile bisericii catolice, dar păstrarea întocmai a ritului ortodox. În Transilvania, peste cele patru puncte nu se mai face nici un pas. Dar se fac progrese în dotarea clerului, în ridicarea lui materială și culturală. Progrese foarte lente, ce-i drept;

[29] *Ibidem*, p. 280.
[30] *Ibidem*, p. 293.
[31] *Ibidem*, p. 256–259.

starea lui e, în majoritatea cazurilor, mereu mizerabilă, departe de a clerului catolic, incultura lui mereu masivă. Dar nu lipsesc nici paşii înainte.

Revin mereu în acţiune şi dreptul la funcţii, egalitatea uniţilor cu catolicii la obţinerea lor. Atât doar că acum ele nu mai sunt întemeiate pe Diploma a doua leopoldină, pe care o invoca Inochentie în sprijinul revendicărilor sale, ci pe diploma întâi şi pe articolele de lege VI şi VII din 1744. În vederea dreptului la funcţii cresc mereu în număr cererile de înnobilare şi înnobilările de români. Nu ale înnobilărilor cu proprietate feudală, ci ale celor armaliste sau de funcţie, împărăteasa însăşi, cu diploma sa din 15 aprilie 1746, recunoaşte nobililor români uniţi dreptul de a fi numiţi, potrivit capacităţii lor, în funcţii. În rescriptul din 18 iunie 1747 vorbeşte doar de funcţii mai mici *(in principio ad minora saltem officia)*. Dar cu data de 24 iulie 1767 le recunoaşte dreptul în genere *(ad omnia publica munera)*[32]. E nevoie de asemenea decrete, fiindcă sunt mereu preferaţi cei care-şi schimbă ritul, ceea ce favorizează deznaţionalizarea.

În vederile lui Inochentie, mijloacele principale de ridicare erau şcoala, cultura. Pe şcoală, cultură pun cu deosebire accentul şi urmaşii. Era mijlocul aparent inofensiv sub raport politic, încurajat prin urmare şi de regim. Şcoli prevedeau şi diplomele imperiale, mai ales a doua. Succesul mişcărilor împotriva unirii atribuindu-l şi inculturii, rescriptul din 18 iulie 1747 al Mariei Tereza socoteşte ca cel mai necesar şi mai salutar lucru cultivarea tineretului prin şcoală; e necesar să se ridice, pe lângă şcolile săteşti, şi vreunul sau două seminare[33].

Acum nu numai cresc în număr românii studioşi în şcolile străine, în cele catolice cu deosebire, încep să se deschidă şi şcolile proprii. În 12 noiembrie 1754 se deschid şcolile din Blaj, iniţiate de Inochentie. Şcolile trebuiau să răspundă – după actul de deschidere – „aşteptării neamului şi lipsăi besearecii"[34]. Intră în funcţiune trei şcoli. Pe lângă şcoala de obşte, care funcţiona încă din 1738, se deschide o şcoală latinească din care se dezvoltă treptat gimnaziul, o şcoală de preoţie din care se dezvoltă seminarul. Printre primii dascăli apar Silvestru Caliani, Grigore Maior, Atanasie Rednic, Gherontie Cotore, cei întorşi de la studii. În 1772 se introduce filozofia, cu Ştefan Pop şi Samuil Micu. Şcolile sunt de la început foarte populate. Chiar în anul deschiderii, şcoala de obşte numără 79 de şcolari, cea de latină 74, cea de preoţie 25[35], deci 178, număr care nu peste mult trece de 300[36]. Creşte mereu şi

[32] *Ibidem*, p. 292.
[33] *Ibidem*, p. 230.
[34] T. Cipariu, *op. cit.*, p. 220.
[35] Bunea, *op. cit.*, p. 458–459
[36] T. Cipariu, *op. cit.*, p. 106.

numărul profesorilor; se înmulţesc numele cu rol în viaţa culturală. S-au pus şi bazele bibliotecii din Blaj[37].

Sunt tot mai mulţi cei cu studii la Tirnavia, la Viena, la Roma. Primii care au studiat la Roma au fost Samuil Caliani, Petru Aron, Grigore Maior şi Silvestru Caliani. Era prevăzută acum trimiterea a câte trei anual. Trimiterile s-au făcut neregulat şi, obişnuit, sub prevederi, şi apoi, sub Iosif al II-lea, se întrerup. Totuşi se puteau număra mai multe nume din cei care au trecut pe la Roma. La Tirnavia funcţiona o *Fundatio Janiana*, care primea studioşi greco-catolici. La Viena funcţiona seminarul Sancta Barbara, prin care au trecut mai mulţi; printre ei Samuil Micu, Şincai, Budai-Deleanu. Un alt institut de aici, prin care au trecut şi studioşi români, era *Pazmaneum*. Numărul celor cu studii superioare, teologice înainte de toate, firește, dar şi de filozofie, de drept natural, de ştiinţele naturii, pe care le făceau la universitate, creşte astfel mereu. Prin şcoală sporeşte mereu pătura conştientă, purtătoare a aspiraţiilor naţionale, pregătitoare a acţiunilor viitoare. Apar de acum şi numele mari care vor ilustra aceste acţiuni.

Sub Aron începe să funcţioneze tipografia din Blaj, pe care o plănuise Inochentie, dar nu ajunsese să o realizeze. Cu aceasta se adaugă încă un instrument important şi necesar de cultură. Tipografia începe prin a servi biserica, unirea. Dar şi şcolile. În activitatea culturală încep să apară manualele, gramaticile, aritmeticile şi altele. Şi nu numai pe latura unită, ci chiar şi pe cea neunită.

Continuă să se adâncească conştiinţa de neam, premisă a acţiunilor viitoare. Noţiunile de „neam românesc", de „naţiune română" sunt tot mai insistente, chiar dacă nu cu ascuţişul politic dinainte. E prezentă mereu şi ideea de asuprire, de ură naţională ca o piedică în ridicarea românilor la drepturile care li se cuvin. În 1751 guvernatorul însuşi recunoaşte că în comitatul Hunedoarei mulţi nobili uniţi, ca să scape de vexaţiunile calvinilor, s-au văzut siliţi a trece la calvinism şi a se socoti astfel unguri[38]. Aron, în 1755, se ridică împotriva celor care duc preoţii români la „judecători mireni şi de alt neam"..., care-şi vând „biserica sa şi preoţii săi la neamuri şi judecători străini, pizmaşii lor carii socotesc atâta să calce sub picioare neamul nostru, ca mai mult să nu să poată scula. Oh, durere, neamul nostru cel ce era mai înainte slobod au căzut

---

[37] *Ibidem*, p. 224.

[38] „Si reliqui incolae considerentur, plebeae hi conditionis Valachi sunt passim, pauci Nobiles, cum per helveticae confessioni addictos jam a longo tempore diutine vexati; *multi nobiles antea uniti* e sinu sanctae Romano-Catholicae Ecclesiae turpi levitate excesserint, *ad sectamque helveticam defecerint, ut taliter Hungari censerentur, nec per amplius nomen obex vexarum fieret*". Bunea, *op. cit.*, p. 58.

rob şi năcăjeşte subt picioarele altora. Şi deşi fuge cineva de sarcina şi jugul iobăgiei, cu pedeapsă îl aduce înapoi"[39].

E prezentă deci mereu şi gravitatea servituţii iobăgeşti. Grigore Maior aruncă cele mai grele blesteme asupra celor care făptuiesc împotriva neamului lor, îşi subjugă fraţii. Se ridică împotriva celor care se desprind de naţiune, trec la altele. Disimilarea lipseşte naţiunea de cei mai capabili: .. „în speranţa unei înaintări sau unei situaţii materiale mai bune, cei mai instruiţi şi cei mai nobili se detaşează de comunitatea şi de credinţa poporului român şi nu rămân între noi decât inculţii" – se plânge el la 1778[40]. Vorbeşte cu indignare de clerul şi naţiunea sa lovită şi roaba tuturor[41]. Pentru înlăturarea sa din episcopie acuză ura de neam. Iar Samuil Micu, în *Brevis historica notitia*[42], acuză celelalte naţiuni, care pe români nu-i îngăduie decât la oficii mărunte, nu-i au la suflet şi nu le văd cu ochi buni ridicarea, ar vrea mai curând să rămână în neştiinţă şi înapoiere, ca să-i poată supune, stoarce şi robi mai bine, chiar în limbajul lui Inochentie[43]. Se arată, iarăşi şi iarăşi, îndurerat de românii, tocmai cei mai învăţaţi, care ispitiţi de funcţii îşi schimbă nu numai ritul, dar cu ritul şi neamul, ajungând să-şi urască strămoşii, neamurile, naţiunea proprie, din care cauză ea trebuie atât de încet să înainteze[44]. Moştenirea lui Inochentie e fructificată

---

[39] „Blajul", (III) (1936), p. 357.

[40] Z.I. Tóth, *Quelques problèmes de l'état multinational dans la Hongrie d'avant 1848*, în „Études des délégues hongrois au X-e Congrès international des sciences historiques", Budapesta, 1955, p. 139.

[41] „Sane si quis Mortalium in Orbe terrarum indiget gratia e misericordia Caesareo Regia, certe indiget miserandus Clerus noster, et vos afflicta Natio nostra captiva omnium". Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 287.

[42] Titlul întreg: *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco romanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant valachorum ab initio usque ad seculum XVIII.* Datată 1778.

[43] „Omnes Valachi in ditionibus Domus Austriacae, sive Ecclesiastici, seu Seculares libertatibus, immunitatibus, privilegiis, et juribus dummodo, in communione Romanae Ecclesiae sint, ad instar aliarum in Patria receptarum Nationum gaudent. Ast pauci et non nisi ad inferiora officia promoventur, quia aliae Nationes ipsos non libenter habent, et ipsorum progressum lipientibus oculis adspiciunt, vellent eos potius in simplicitate, et ruditate manere; quo possint eos sibi magis subjicere, extorquere, emungere et ut mancipia tractare". Invocă disimilările petrecute în trecut în rândurile nobilimii române, citează multe nume. „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1862, p. 84. Titlul dat aici de A. Treboniu Laurian, care publică textul: *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum.*

[44] „Transeunt autem continuo ad Latinum Ritum, sed transeunt doctiores et quidem ita, ut simul totaliter suam nationem abnegent, et pernegent se esse Valachos, secus vix et cum magna difficultate valdeque raro, ad aliquod officium promoventur, quamvis de jure, et secundum privilegia hujus nationis nulla differentia nationis, aut religionis esse deberet; ita honores mutant mores, et ritus religione sanguinem in aquam vertit... (Sunt unii care deşi îşi schimbă ritul nu-şi reneagă naţiunea şi aici citează pe Petru Dobra). Caeterum non sunt culpandi Valachi, quod ad ritum Latinum transeant, sed maxime ideo quod cum ritu, sanguinem et nationem putent mutari,

mereu. Ea trebuie să fi pătruns mult mai adânc în spirite decât o arată aceste răzleţe semne exterioare. Asemenea insistenţe indică şi cât de avansată e de acum conştiinţa naţională.

Continuă să fie invocată romanitatea, vechimea, continuitatea pe acest pământ, armele de luptă ale lui Inochentie. „Valahii se numesc români sau romani *(Rumuni seu Romani)*, limba lor e latina coruptă" – argumentează deosebirea dintre sârbi şi români, la 1754, episcopul de Oradea. „Popor nenumărat, rămăşiţă a lui Traian şi Adrian, de unde se numesc şi acum în limba lor *„Romini seu Romani"* – spune Petru Pavel Aron în 1756, într-o scrisoare către papa. Gherontie Cotore, în 1746, nu numai constata originile romane, dar şi deplângea contrastul dintre mărirea strămoşilor şi „decăderea" urmaşilor, invocând mărirea ca un stimul de ridicare. Unirea însăşi o socotesc doar ca o reluare a firului rupt al romanităţii prin schisma grecească, o revenire la legea strămoşilor[45], insinuând cu aceasta, desigur, că ceea ce revendică acum nu sunt decât drepturi avute. Încă dinainte de 1766 se citează o lucrare, *Reflexiones circa originem Valachorum*[46]. Grigore Maior e unul din cei mai obsedaţi de romanitate. Foloseşte şi el expresia *Romano-Valachus*. Şincai însuşi, înscriind în fruntea cronicii sale drept motto: *„Tantae molis erat Romanam condere gentem!"* adaugă cuvintele lui: „Aceasta era întâiu a se face pentru Români. Vlădica Maer vorbind cu Saul Serdarul"[47]. Marele serdar Gheorghe Saul, care petrece mai mult timp în Transilvania, în Sibiu mai ales, este el însuşi un om învăţat, orientat în cultura europeană. Dar şi cunoscător de istorie, de cronici. Scrisese el însuşi, la 1766, o lucrare în limba franceză, despre istoria românilor, care nu s-a păstrat. Legătura cu el, învăţaţilor români de aici le-a putut fi de folos nu numai cultural, ci şi naţional; el reprezenta aici doar Ţările Române de peste Carpaţi[48]. Pe Şincai însuşi l-a orientat, la Viena, în cronicile româneşti.

---

et deinceps odio habeant suos progenitores, cognatos, et nationem, hi sunt culpandi, non vero ii, qui ita ferentibus circumstantiis, ad Latinum Ritum transeunt quamquam nec ipsi bene faciant, hoc enim eorum factum legibus ecclesiasticis adversatur. Haec causa est, quod Valachi non proficiant, quodque tam lente properent in sua cultura". Tinerii înclinaţi spre preoţie, mulţi trec la ritul preoţilor sau călugărilor latini, căci în ritul lor nu ajung la o existenţă decât doar cu sudoarea şi munca braţelor proprii. *Ibidem*, p. 85.

[45] „Şi cunosc cum că n-am avea ocă a ne despărţi de biseareca Râmului fiind şi noi sânge adevărat a râmleanilor, cu cât că strămoşii noştri în vriamea împăratului Traian de acolo s-ar fi tremis în părţile aceastia şi Grecii încă nu se pedepsiră pentru alta, fără numai pentru că s-ar fi despărţit de biseareca Râmului"... Bibl. Fil. Acad. Cluj, fondul Blaj, mss. 86, fila 252.

[46] D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, p. 196.

[47] B.R.V., II, nr. 751.

[48] După cum îi scrie guvernatorului Samuil Brukenthal în 27 noiembrie 1779, el şi-a ales pentru locuit Transilvania atras de climatul şi moravurile ei asemănătoare cu ale Ţării Româneşti şi Moldovei: „Entre tous les vastes et très heureux États de Sa Majesté Imperiale et Royale j'ai choisi par préférence a mon égard ce séjour de la Transilvanie, dont le climat et une grande

Încep să apară sau sunt în curs studiile istorice şi filologice, primele versiuni ale *Istoriei românilor* a lui Samuil Micu, să se strângă materialul documentar al *Cronicii* lui Şincai. La 1780 apare *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a lui Micu şi Şincai. Romanitatea, continuitatea cu acestea încep să fie puse pe baze largi istorice, cuprinzând poporul român şi aria de răspândire a limbii române în toată întinderea lor[49]. Se insinuează chiar gânduri de unitate politică, sub semnul întinderii unirii şi stăpânirii casei domnitoare austriece, ca în textele lui Atanasie Rednic şi Samuil Micu[50]. Gândul însă nu se precizează, desigur, pentru că s-ar fi lovit de procesul de dezvoltare sub raport politic şi religios în sens invers al Ţării Româneşti şi Moldovei.

Chiar dacă lupta politică a lui Inochentie Micu nu mai e continuată direct, ideile lui politice sunt fructificate indirect, armele lui sunt păstrate cu grijă în arsenalul naţiunii, înmulţite pentru lupte viitoare. Precauţiile regimului au putut frâna, dar nu anula lupta deschisă. Alungată de pe tărâmul propriu, ea s-a refugiat în pregătirea lentă a condiţiilor pentru reluare pe baze lărgite. Din rândurile studioşilor se ridică de acum învăţaţii, figurile mari ale Şcolii ardelene, care, întemeiaţi pe vaste cunoştinţe istorice şi pe o mai largă bază socială decât el, vor da o nouă amploare luptei sale, vor ridica la o nouă potenţă opera lui de precursor.

ÎNFIINŢAREA REGIMENTELOR ROMÂNEŞTI DE GRANIŢĂ

Din mişcările populare din urmă şi din rezultatele lor, pentru regim concluziile se ofereau de la sine: trebuia întărit din nou catolicismul, inclusiv unirea atât de zdruncinată, şi înainte de toate puterea militară, pentru a nu mai

---

partie de moeurs ont quelque ressemblance avee ceux de notre Valaquie et Moldavie". „Revista istorică", XII (1926), p. 90. Despre Saul, vezi A. Veress, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743–1785)*, în „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Lit., seria III, tom. V (1930-31), p. 83-106.

[49] De pildă, prefaţa scrisă de Şincai la *Elementa linguae daco-romanae*.

[50] În subtitlul *Disertaţiei* lui Rednic, din 1769: „Praesidia spiritualia, quae et qualiter instructa esse opporteat, ut S. Unio Ecclesiastica, et cum ea Apostolicum Augustissimae Domus Austriacae Regimen et Imperium Romanum, quantum est ex parte studii, seu conatus hominis, în M. Principatu Transylvaniae eidem Regimini subjecto, et in vicinis per Orientem Regnis, et Provinciis in Nationibus Orientalis Ecclesiae foveri, et propagari, et ad prosperum exitum deduci possit". Sau din textul atribuit lui Samuil Micu: „Quid si Marmatiam... quid si districtum Bihariensem, Satmariensem, Hevesiensem, Aradiensem, Bannatum, Moldaviae, Valachiae et Bulgariae partes ad coronam Hungariae de jure spectantes, quae etiam cum bono Deo huic imperio Austriacae Domus et Deum incessanter oramus, circumspexerimus? Tantam profecto in his Transilvaniam circumjacentibus provinciis gentis Valachiae reperiemus multitudinem, quae caeteros ritus graeci populos ad domum Austriacam pertinentes copia et numero longe amplius superat". Citate de Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 246, 355.

fi expus la asemenea situaţii. Trebuia mai bine asigurată siguranţa internă şi mai bine păzite hotarele. Trebuia o forţă militară locală şi prompt disponibilă pentru orice eventualitate, fie în interior, fie la graniţe. Trebuind să fie recunoscută ortodoxia în Transilvania, după ce i s-a tăiat legătura cu mitropolitul de la Karlowitz, acum trebuia să i se taie şi cu Ţara Românească şi Moldova. Trebuia să i se taie şi cu Rusia, cu ortodoxia în genere. Trebuiau oprite emigrările masive de populaţie românească peste munţi, care pe de o parte întreţineau acea osmoză populară, acea unitate românească atât de primejdioasă şi pentru unire, iar pe de alta scădeau „tezaurul viu", masa contribuabilă a ţării. Trebuiau mai bine asigurate acum graniţele şi sub raport economic, sub cel al contrabandei, al regimului vamal, al protecţionismului mercantilist practicat de regim. Şi chiar sub raport sanitar, împotriva molimelor din Răsărit, care se iveau endemic, decimând populaţia. Pentru toate acestea organizaţia plăieşilor români era cu totul insuficientă şi, mai ales, cu totul nesigură. Noua putere militară, firește, putea fi utilizată la nevoie şi ca forţă combatantă în exterior. Aşa se ajunse la înfiinţarea regimentelor de graniţă.

În proiectul său din octombrie 1761, generalul Buccow propunea să se formeze de-a lungul frontierei Transilvaniei, din Banat până în Bucovina, trei regimente secuieşti de infanterie şi unul de cavalerie şi două regimente româneşti de infanterie şi unul de cavalerie. Regimentele de infanterie să aibă câte 3 000 de soldaţi, cele de cavalerie câte 1 000. Un gând nemărturisit era, desigur, şi că ele fiind constituite din naţiuni deosebite, s-ar putea şi opune unele altora, li s-ar putea şi neutraliza puterea la nevoie. Regimentele româneşti să se formeze din uniţi şi oameni liberi. Şi dacă în regiunile de graniţă nu s-ar găsi un număr suficient de aceştia, să se adauge şi din alte părţi, răscumpărându-i, dacă sunt iobagi, de la domnii lor. Trebuiau să fie uniţi pentru că ortodocşii sunt în legături cu românii de peste graniţă şi cu Rusia. Regimentele în subsidiar deci trebuiau să întărească unirea şi să pună stavilă ortodoxiei.

Soluţia nu era cea mai avantajoasă militar, se făcuse doar o experienţă cu regimentele ilirice. Dar era foarte avantajoasă economic, pentru vistieria secătuită a imperiului. Se putea ridica o putere militară locală remarcabilă, de 17 000 de oameni, cu cheltuieli minime. Solda ofiţerilor şi soldaţilor avea să coste doar 170 008 florini pe an, făcând o economie de 1 255 694 florini în raport cu costul aceluiaşi număr de armată regulată. Căci noua putere militară avea să se întreţină singură, cu mijloace proprii. Grănicerul urma să fie un soldat plătit cu o soldă minimă şi numai când se afla în serviciu (infanteristul cu 2 florini, cavaleristul cu 4 florini pe lună), un om cu economie proprie, obligat la serviciu militar în schimbul scutirii de alte sarcini publice (afară de darea capului) şi de sarcini iobăgeşti. Imperiul, la strâmtoare, adopta deci un sistem militar învechit, depăşit, dar economicos financiar.

Proiectul fu primit. Cu data de 15 aprilie 1762, împărăteasa decreta înfiinţarea „miliţiei naţionale grăniţereşti", încredinţându-i chiar lui Buccow operaţia.

După planul lui, frontiera dinspre Rodna şi Bistriţa, până înspre scaunul secuiesc al Gheorghienilor, urma să fie încredinţată unui regiment românesc de infanterie şi unuia de cavalerie. Ele aveau să fie constituite din cele 21 de sate ale aşa-numitului district al Rodnei, plus două din valea Şieului.

Hotărârea cădea într-un moment critic: satele districtului se găseau în luptă cu municipalitatea Bistriţei, care căuta să le iobăgească; se petrecea şi aici ceea ce se petrecea şi în alte părţi ale Pământului Crăiesc. Astfel, ea nemulţumea mai întâi pe bistriţeni, care trebuiau să piardă prestaţiile de care grănicerii trebuiau să fie scutiţi. Ba trebuiau să piardă districtul însuşi. Dar nemulţumea şi pe ţărani. Ce-i drept, militarizarea îi scutea de pretenţiile Bistriţei, dar îi încărca cu o altă sarcină, când ei voiau să fie liberi. Promisiunile erau ispititoare, dar mai înainte de a le simţi efectul ţăranii înrolaţi trebuiră să facă cunoştinţă cu noile lor obligaţii militare. Trebuiră să facă cunoştinţă cu ofiţerii străini, cu severitatea disciplinei, cu feluritele prestaţii acum pentru nevoi militare. Şi pe deasupra şi cu obligativitatea unirii. Mai mult, trebuie să se oblige, sub jurământ, să servească, în caz de război, şi în afara hotarelor ţării. Şi nici Bistriţa nu renunţase la pretenţiile sale. Mulţi iau drumul pribegiei.

Agitaţiile îşi atinseră culmea, când, în 10 mai 1763, generalul Buccow veni, însoţit de episcopul Aron, să le ia noilor soldaţi jurământul. La Năsăud, unde se luă jurământul dragonilor, ceremonia decurse în linişte. Dar la Salva, în faţa trupelor ieşi bătrânul Tănase Todoran din Bichigiu, arătând cu îndrăzneală nemulţumirile grănicerilor[51]. Jurământul nu se mai făcu, generalul, ofiţerii, episcopul trebuiră să părăsească ţinutul. Cuprins de mânie, primul gând al generalului fu o represiune sângeroasă, un masacru în masă. Se răzgândi însă şi trimise o comisie de anchetă, în frunte cu generalul Siskowich. Rezultatul fură 19 condamnări la moarte. Patru condamnaţi fură executaţi. Bătrânul Todoran fu frânt cu roata, iar Vasile Dumitru din Mocod, Man Grigore din Zagra şi Vasile Oichi din Telciu spânzuraţi. Celorlalţi 15 li se comută pedeapsa: să treacă de zece ori în sus şi în jos „printre loviturile de vergi a trei sute de soldaţi".

Generalul Siskowich reluă apoi lucrările de organizare a regimentului. Desfiinţă regimentul de dragoni, iar pentru cel de infanterie mai adăugă cinci sate din valea Şieului şi două de pe Mureş. Dar acum împărăteasa emitea, cu data de 16 martie 1764, şi patenta în care stabilea nu numai obligaţiile, ci şi drepturile şi privilegiile grănicerilor români, declaraţi „liberi". Va sili apoi şi

[51] V. Şotropa, *Înfiinţarea graniţei militare năsăudene 1762*, în „Arhiva someşană", nr. 24 (aprilie-septembrie 1938).

oraşul Bistriţa să renunţe la orice drept asupra districtului Rodnei. Noua unitate se numi regimentul al II-lea de graniţă românesc, pentru că I-ul se numea cel de la frontiera de sud a Transilvaniei.

La constituirea regimentului I, din sud, rezistenţa nu mai luă asemenea proporţii. Ea se îndreptă mai mult împotriva unirii care trebuia primită. Încredinţându-i-se o parte lungă de frontieră, acest regiment nu mai are un teritoriu compact. În compunerea lui intrară două sate din Ţara Bârsei, 13 din Ţara Oltului, patru din scaunul Sibiului, unul din scaunul Orăştiei, un număr din comitatul Hunedoarei. Sediul regimentului fu stabilit la Orlat, lângă Sibiu. Teritoriul regimentului s-a lărgit pe urmă. Într-un conspect din 1773 apare ca extinzându-se asupra a 82 de sate (două din Ţara Bârsei, unul din Alba de Sus, 40 din Făgăraş, trei din Sibiu, unul din Orăştie, 26 din Hunedoara, nouă din Haţeg). Cu data de 13 noiembrie 1766 apărea şi decretul imperial, imprimat şi în româneşte, care e statutul de organizare a celor două regimente româneşti.

Mai mare fu rezistenţa la înfiinţarea regimentelor de graniţă secuieşti. Aici se ajunse la o revoltă, care fu înăbuşită în sânge la Siculeni (Madefalău). Abia după aceea s-au putut organiza cele două regimente de infanterie şi unul din cavalerie sau de husari. În cel de husari fură cuprinse şi multe sate româneşti. Memoriul ofiţerilor români din 1790, am văzut, susţinea că mare parte din acest regiment e constituit din români. Cu data de 24 martie 1764 îşi primeau şi unităţile secuieşti regulamentul[52].

În Banat, deosebit de miliţia de graniţă ilirică, în care intrau şi românii, în 1768 se înfiinţă batalionul I românesc de graniţă. Pentru constituire i se repartiză teritoriul de la nord de Orşova până la Caransebeş. Teritoriu care fu lărgit pe urmă şi el, cuprinzând 56 de state. Nu lipsi nici aici rezistenţa faţă de asprimea tratamentului şi sporirea sarcinilor, cerute de război. Mulţi fug în munţi, de unde revin doar treptat. Unităţile româneşti şi sârbeşti sunt organizate mai târziu în regimentul româno-iliric[53].

Rezistenţa de la început însă treptat se calmează. Prin regim special, prin favoruri, noua armată e atrasă tot mai mult în orbita puterii imperiale, pusă în serviciul ei.

Dar, iarăşi, noua forţă militară românească n-a putut fi pusă exclusiv în serviciul ei, cum a conceput-o. Ea a putut fi pusă şi în serviciul luptei de ridicare a poporului român. Înainte de toate, regimentele de graniţă însemnau o ridicare pe scara socială, lărgeau considerabil cercul oamenilor liberi de iobăgie. Emanciparea lor totală de sub puterea feudală îi ridica nu numai pe ei, ci e

---

[52] Szádeczky Lajos, *A székely határörség szervezese 1762–64–ben*, Budapesta, 1908.

[53] Cf. P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, I–III, Caransebeş, 1899–1902. Bujor Surdu, *Înfiinţarea graniţei militare bănăţene descrisă de un martor ocular (1768–1773)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IV (1961), p. 257–266.

de acum o veşnică ispită pentru iobagul strivit de servitute, un veşnic îndemn în lupta lui pentru propria emancipare. La starea lor vor râvni şi răsculaţii lui Horea. În schimb, pentru nobilime constituiau o nouă ameninţare; ea se temea să nu întoarcă la nevoie armele împotriva ei. Noile unităţi îşi aveau apoi şi importanţa lor naţională; ele erau unităţi româneşti, corespundeau şi unor năzuinţe proprii, schiţate încă de Inochentie Micu. El e primul care oferă unităţi militare româneşti cu ofiţeri români. Petru Pavel Aron, în 1756, când i se ceru şi lui ridicarea unei unităţi proprii cu cadre proprii, o oferi socotind că va face „neamului bun nume... De cari n-avem îndoială cum că dacă mulţi merg sub numele şi steagul altora, cu mult mai voioşi or merge sub a neamului nostru"[54].

Se va ridica curând şi o ofiţerime românească. Un rol va juca şcoala din Năsăud. Şcoala, propusă în 1767, îşi începu activitatea în 1771 sub conducerea lui Ieronim Kalnoki, întors de la studii din Roma. Cu aceasta se punea baza viitorului gimnaziu grăniceresc şi rolului său în ridicarea culturală de aici. Scopul iniţial al şcolii era să stea în serviciul regimentului, să pregătească subofiţeri şi ofiţeri din români[55]. Dar rezultatele şcolii nu se vor mărgini la atât; ea va contribui la îngroşarea intelectualităţii româneşti în genere. Se ridică treptat şi şcoli săteşti aici.

Dar noile unităţi îşi mai aveau şi importanţa lor politică. O putere militară proprie, românească, ridica şi la un rol în stat. Participarea la războaie pe câmpurile de bătaie ale Europei, pe care le va purta imperiul – sunt mereu prezente în războaiele napoleoniene, luptă în bătălii celebre, Arcole, Rivoli etc. – le va lărgi românilor considerabil orizontul, le va spori conştiinţa greutăţii lor, va da o nouă greutate argumentului utilităţii lor în stat. Va contribui la întărirea poporului român în conştiinţa puterii sale în genere. Şi apoi, unităţile militare proprii, în perspectivă vor putea servi şi scopuri proprii, cum vor servi în 1848.

Mai mult, noua putere militară românească se ridica în aceeaşi credinţă a romanităţii, cu ochii îndreptaţi spre aceleaşi virtuţi ale strămoşilor. Ele trebuiau nu numai admirate, ci şi reînviate. Pe steagul regimentului al II-lea de graniţă din Năsăud se scrise: *Virtus romana rediviva.* Ofiţerii austrieci ai regimentelor, care se numeau „legiuni", puteau şi ei observa asemănările de limbă. Dar se găseau printre ei şi italieni, francezi, spanioli, care, descoperindu-şi comunitatea de origini cu poporul din care li s-au ridicat unităţile, le exaltează ei înşişi virtuţile militare cu mândria originilor romane. Doar prilejul le lipseşte ca să-şi dovedească şi prin faptă virtutea romană reînviată care li s-a scris pe steag –

---

[54] Bunea, *op. cit.*, p. 269.

[55] „In paucis annis etiam ex Natione Valachica possumus facere Vigiliarum Magistros, et etiam Officiales bonos"... citim în planul din 1769. Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 248.

scrie în 1768 tânărul ofiţer Miles Joannes[56]. Un ofiţer italian al regimentului năsăudean, căpitanul Antoniu Cosimelli, în 1768, într-un *Poëmation* închinat „legiunii" sale, pe soldaţii săi îi numeşte „romulizi", adică nepoţi ai lui Romulus. El ar fi botezat apoi, plecând de la o exclamaţie a împăratului Iosif, într-una din călătoriile sale, inspirată de numele satului Salva, alte trei sate cu nume latine, pentru a forma cuvintele atribuite lui: *Salva Romuli Parva Nepos*, nume pe care satele le păstrează până azi. Ofiţerii români, unii sunt rude, fraţi cu învăţaţii, se numesc Caliani, Şincai. „Locotenentul primar" al regimentului II de graniţă, Ioan Szakadati, mort la 1779 în Moravia, în războiul cu Prusia, strângea material în vederea operei sale istorice. Printre materialele lui loc de frunte ocupă instrumentele de luptă ale lui Inochentie, „Supplex Libellus" şi altele[57]. Împăratul Iosif însuşi, convins de originile romane ale poporului român, ca împărat „roman", mulţumit de a fi descoperit un nou element „roman" în cuprinsul imperiului său, îşi măgulea cu ele supuşii pentru a le stimula credinţa şi virtuţile militare. Romanitatea stimula aceeaşi conştiinţă naţională, mâna spre aceeaşi luptă de ridicare, concepută de Inochentie Micu. La lupta de emancipare naţională a poporului român se va adăuga astfel foarte curând, ca o putere nouă, miliţia de graniţă românească; în 1790–1791, printre petiţionarii politici vor apărea şi ofiţerii regimentelor de graniţă; în rândul Stărilor naţiunii semnatare ale lui Supplex Libellus Valachorum va apărea şi o Stare militară *(Militaris status)*.

*

Unirea, deci, treptat, se reface. Cu regimentele de graniţă se întăreşte substanţial. Dar unitatea poporului român în unire, susţinută înainte şi din parte românească, şi din partea regimului, nu se mai poate reface. Confesional, poporul român din Transilvania rămâne rupt în două. Unitatea nu se mai poate reface după asaltul maselor populare împotriva unirii. Dar nici regimul nu mai insistă ca înainte. Silit să recunoască ortodoxia, se temea mai mult de prăbuşirea completă a unirii, de care avea nevoie în stăpânirea politică a ţării. Acum însă, când unirea a fost transformată în instrument de luptă politică naţională, stătea însuşi la îndoială, dacă în virtutea principiului politic *divide et impera* nu e mai bine ca poporul român să fie împărţit în două părţi adverse, a căror putere să poată fi neutralizată, la nevoie, una prin alta. Am văzut că a preferat să lupte ani de-a rândul cu mişcările populare împotriva unirii, decât să consimtă la întoarcerea lui Inochentie. Iar acum renunţă şi la gândul de a-i mai atrage

[56] „Solum occasio ei deest, facto ipso probandi Virtutem Romanam redivivam, quod Sigillo ipsorum, pro Simbolo a Sua Mtte inscriptum est". Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 285.

[57] Fondul Blaj. Mss.494.

pe neuniţi, prin episcopul lor, la unire. Regimul se putea considera, în genere, mulţumit de rezultat. Sprijinul catolicismului, unirea, a fost salvată; în schimb, este incapabilă de a susţine o luptă politică în numele poporului român. Iar ortodoxia e din nou izolată, şi de mitropolia sârbească, şi de Ţările Române. Sunt tăiate cu aceasta şi legăturile ei cu Rusia. De acum încolo, într-adevăr, nu se mai înregistrează asemenea legături.

Dar cu acestea lupta naţională românească nu s-a închis, a luat numai alte forme. Lupta politică programatică acum cedează într-adevăr, nici una din părţi nu mai este în stare de a o relua. Amândouă vorbesc mai departe în numele neamului românesc, al naţiunii române, nici una însă nu-l poate cuprinde realmente întreg, nici una nu se mai simte îndreptăţită a lua steagul naţiunii. După Inochentie Micu lupta poporului român trebuie să se bifurce. O parte se orientează spre promisiunile diplomelor imperiale pentru uniţi, cealaltă spre promisiunile privilegiilor ilirice pentru ortodocşi.

Bifurcarea nu are numai un tâlc confesional, la baza ei stă şi un tâlc social. Nu sunt fără tâlc rezultatele dezmembrării din 1761; majoritatea covârşitoare a ţărănimii e ortodoxă, majoritatea preoţimii unită. Corespondenţa nu e decât parţială, dar indică sensul diferenţierii. În cadrele naţiunii române masiv populare, exclusă de legile ţării, unirea înlesnea, stimula diferenţierea socială; în condiţiile ei se ridică treptat, mai repede decât pe latura ortodoxă, o pătură suprapusă, diferenţiată material şi cultural. Aceasta, pornind de la unire, se îndreaptă în sensul luptei politice naţionale. Masa celor de jos, în schimb, pornind de la ortodoxia tradiţională, se îndreaptă în sensul luptei sociale. Ortodoxie, unire, contradictorii în luptă, sunt două feţe ale aceluiaşi proces de evoluţie a poporului român. Una leagă de Răsărit, de zona spirituală răsăriteană tradiţională, de marele tot al poporului român, făcând cu neputinţă ruperea de el; cealaltă deschide o poartă spre Apus, spre procesul spiritual apusean. Cele două laturi, naţional se completează. Aceeaşi conştiinţă naţională unii o apără prin rezistenţă, ceilalţi o activează politic. Iar în lupta dintre ele, se stimulează reciproc, se instigă, una activează pe cealaltă, rezistenţa pasivă se transformă în rezistenţă activă şi apoi în acţiune directă, stârnind treptat două acţiuni paralele, care vor sfârşi prin a fuziona în aceeaşi acţiune politică comună. Cele două planuri nici acum însă nu pot fi categoric separate, se interferează, se împletesc. Aceasta cu atât mai mult cu cât deosebirea dintre ele se reduce la puţin, trecerea de la unul la altul se face cu uşurinţă. Cu recunoaşterea ortodoxiei, ostilităţile confesionale şi ele se calmează, lupta maselor populare îndreptându- se tot mai mult spre obiectivul ei social. Iar în lupta de ridicare a poporului român, ridicându-se treptat şi o intelectualitate românească ortodoxă, amândouă se vor supune definitiv primatului luptei politice naţionale unice. Faza următoare, iozefinistă, vine să favorizeze această definitivare.

DESPOTISM LUMINAT - IOZEFINISM

Despotismul luminat, sub varianta germană numit mai obişnuit absolutism luminat, practic reprezentat mai ales de Frederic al II-lea, Iosif al II-lea şi Ecaterina a II-a, este o încercare de aplicare politică a ideilor luministe în cadrele absolutismului monarhic. El este formula politică a nevoii generale de înnoire a statului feudal, de adaptare a lui la dezvoltarea social-economică, la dezvoltarea noii economii, capitaliste, din cadrele economiei feudale. Este formula politică menită să adapteze instituţiile feudale, să le împace cu noile forţe sociale, burgheze, să modernizeze edificiul social existent. Statul luminist trebuie să se întemeieze tot pe nobilime, dar trebuie să atragă în funcţiunile sale de acum şi burghezia, pentru a amortiza lupta dintre ele şi a salvgarda ordinea constituită. Înnoirea generală trebuie să se facă în virtutea raţiunii, prin stat, prin reforme venite de sus, de la capul luminat al statului.

Prin aceasta urma nu numai să se realizeze progresul, dar şi să se prevină primejdia răsturnărilor revoluţionare cu care ameninţa dezvoltarea raporturilor sociale vechea orânduire. Modernizând regimul feudal, dezarmând forţele revoluţionare prin reforme, despotismul luminat venea să-i prelungească dominaţia. Era formula aplicabilă mai ales în statele cu o economie capitalistă mai puţin dezvoltată, cu o burghezie redusă, incapabilă încă de a lua asupra sa puterea politică.

Pornind de la filozofia luminilor, despotismul luminat schimbă şi el, înainte de toate, concepţia despre stat şi despre monarhul din fruntea lui. Monarhul nu trebuie să-şi mai exercite puterea absolută în virtutea dreptului divin, ci în virtutea dreptului natural şi a contractului social prin care poporul i-a delegat-o. În schimb, el trebuie să-şi pună această putere în serviciul supuşilor, al siguranţei şi fericirii lor. Pentru aceasta, monarhul sau statul pe care el îl reprezintă trebuie să iasă din cercul strâmt al problemelor politice de până acum, să pătrundă

în cele mai diverse sectoare ale vieţii economico-sociale. În viaţa economică trebuie să combată, să înlăture piedicile care stau în faţa dezvoltării economice, a noii economii mai ales, particularismele feudale, monopolurile, vămile interne, exclusivismul breslelor. El trebuie să promoveze libertatea comerţului, dezvoltarea pieţei interne şi externe. Statul nou e interesat în sporul populaţiei, în ridicarea bunăstării supusului, în creşterea producţiei în genere. Se ocupă, prin urmare, de populări, de progresele tehnice, de inovaţii, de manufacturi, de îmbunătăţirea sistemelor de cultură a pământului, de propagarea îndemnurilor prin ordonanţe, circulare sau imprimate, prin literatură economică. Pentru a stimula sârguinţa supusului spre acest progres sau pentru a înlătura piedicile din calea lui, statul trebuie să încerce ameliorarea relaţiilor de producţie, a raporturilor sociale. Trebuie să intervină înainte de toate în raporturile dintre stăpân şi iobag, cei doi factori principali ai vechilor relaţii de producţie. Trebuie să le ridice din domeniul dreptului privat în cel al dreptului public, să le transforme în probleme de stat, să sustragă pe iobag de sub arbitrul stăpânului feudal, punându-l sub ocrotirea statului. Statul caută în consecinţă să reglementeze raporturile urbariale, stabilind legal sarcinile iobagului. Caută să restrângă sfera justiţiei feudale, deschizând şi iobagului scara unei justiţii de stat, să-l dezlege de cătuşele şerbiei, redându-i libertatea de mutare. Le cereau toate acestea şi dezvoltarea noii economii şi luminismul deopotrivă. Dar le cereau cu deosebire nevoile în creştere ale statului. Pentru acoperirea nevoilor sale, statul, în numele echităţii luministe, caută să extindă impunerea fiscală şi asupra nobilimii, în virtutea imunităţilor sale feudale neimpozabilă.

Despotismul luminat pătrunde şi în alte domenii ale vieţii sociale, ca cel al sănătăţii, al săracilor, infirmilor, orfanilor. Caută să le reglementeze, să le supună unui control, să le adapteze noilor idei şi nevoilor statului. Pentru aceasta trebuie să creeze organe noi, să combată procedee, obiceiuri, superstiţii vechi, să întreprindă o vastă acţiune oficială.

În domeniul religios, despotismul luminat ridică statul deasupra bisericii. Biserica trebuie să răspundă şi ea nevoilor statului. Se ocupă, în consecinţă, de organizarea ei, de reglementarea vieţii religioase. Statul trebuie să practice o toleranţă religioasă. Caută să pună în serviciul său cultura. Tolerează sau încurajează chiar doctrinele filozofice, ideile luministe pe care se poate întemeia sau care nu-l prejudiciază.

Statul ia în mâinile sale acum şi problema educaţiei, transformând-o în problemă politică. Învăţământul bisericesc trebuie supus şi el intereselor statului. Trebuie creat un învăţământ de stat sau, cel puţin, un învăţământ pus sub îndrumarea şi controlul statului.

Despotismul luminat, sub cuvântul reformării raţionale a societăţii, cultivă în genere etatismul, urmăreşte pătrunderea statului tot mai adânc şi în cât mai

multe compartimente ale vieţii. În stat vede cheia progresului. Aceasta, pentru că etatismul corespunde întocmai şi intereselor sale. Etatismul e chemat să întărească centralismul politic. Reformele economico-sociale sunt chemate să sporească capacitatea de plată a contribuabilului, veniturile statului, de care el are tot mai mare nevoie, şi pentru întreţinerea Curţii şi aparatului birocratic, şi pentru armatele şi războaiele sale tot mai costisitoare. În schimb, trebuie să reducă primejdia răzvrătirii supuşilor. Învăţământul de stat sau controlat de stat urmează şi el să crească cetăţeni utili, devotaţi statului, funcţionari pentru întinsul lui aparat, cadre militare pentru armata sa tot mai numeroasă. Iar biserica, îndrumată, ocrotită de stat, e chemată să susţină moral toate acestea, în cazul Austriei, etatismul, centralismul politic mai e chemat şi să sporească elementele de coeziune ale imperiului, atât de întins şi de eterogen, şi să-l ajute în stăpânirea mulţimii popoarelor sale.

Statul luminist deci nu e decât o continuare a statului absolutist, o ridicare a lui pe o nouă treaptă, mai „raţională", mai adaptată nevoilor sale de dezvoltare.

Semnele unui despotism luminat apar încă sub Maria Tereza. Nu atât din iniţiativa ei – religioasă, se conducea în genere de idei conservatoare – cât din a consilierilor săi. Un luminism în treburile statului se introduce după înfiinţarea Consiliului de Stat *(Staatsrat)* din 1761, care va juca de acum încolo un rol atât de hotărâtor în conducerea imperiului. Şi mai ales după ce împărăteasa îşi ia de coregent pe fiul său, viitorul Iosif al II-lea (1765). Tendinţele noi le anunţau încercările de impunere a nobilimii ungare din Dieta de la 1764-1765, care şi ele trebuiau transpuse şi în Transilvania; le anunţa mai ales reglementarea urbarială pentru Ungaria, din 1767, urmată de încercările de reglementare şi în Transilvania.

Dar, de la început se arată şi limitele, şi rezistenţele. Reglementarea urbarială din Ungaria se impune nu fără dificultăţi – ea venea printr-o reformă de sus, nu pe cale constituţională, adică prin Dieta ţării – iar în Transilvania nu se ajunge decât la o restrânsă reglementare, provizorie, prin *Certa puncta* din 1769. În încercările de impunere a nobilimii apoi insuccesul e complet şi în Ungaria, şi în Transilvania. Regimul se întemeia pe pactul încheiat cu nobilimea, şi condiţia pactului era garantarea complexului de privilegii şi prerogative ale ei. Iar unul din privilegiile sale era neimpozabilitatea. În faţa ideilor luministe, scutirea nobilimii nu-şi mai avea justificarea. Nu şi-o mai avea acum nici măcar feudal, în apărarea ţării cu armele – acum nu i se mai cerea acest serviciu. Totuşi, în aceasta vede ea atributul fundamental al nobleţei, elementul principal care deosebeşte pe nobil de nenobil, – doar nobilimea mică poate fi impusă – care dacă i s-ar smulge de sub picioare, ar putea atrage după sine

dărâmarea treptată a întregului său edificiu de privilegii, primejduindu-i însăşi dominaţia de clasă.

Acum începe o politică mai insistentă de ridicare a producţiei. Se încearcă ameliorarea sistemelor agricole, introducerea de plante noi de cultură, constituirea unei societăţi agricole, legiferarea mineritului, reglementarea breslelor, comerţului, vămilor etc. Se practică o politică mercantilistă preocupată nu numai de schimb, ci şi de producţia însăşi.

În justiţie, reformismul imperial caută să generalizeze Codul civil terezian *(Codex Theresianus)*, codul penal terezian *(Constitutio criminalis Theresiana)*, să şteargă din instruirea proceselor tortura, să reglementeze avocatura. În Transilvania, la 1764, instituie aşa-numitele „Table continue" în comitate şi scaune, menite să dea justiţiei o continuitate, să o separe de administraţie, şi să o pună sub controlul statului. Chiar pe iobag începe să-l scoată de sub judecata exclusivă a stăpânului, să-i deschidă posibilitatea de apel împotriva judecăţii lui, posibilitatea de a se plânge împotriva abuzurilor lui forurilor superioare, comitatului, Guvernului, Cancelariei. Îi deschide scara lor până sus, la Curtea imperială. Încep să apară şi iobagii, individual sau în delegaţii, la Curte.

Grija pentru iobăgime porneşte din interese economice şi fiscale. Dar şi din interes politic. În lupta pentru supunerea nobilimii, regimul putea folosi, la nevoie, şi masele producătoare şi contribuabile. Iobăgimea putea constitui nu numai baza producţiei şi veniturilor statului, dar şi ameninţarea cu care putea fi constrânsă la fidelitate nobilimea stăpână. În consecinţă, puterea centrală îşi arată tot mai făţiş interesul pentru problemele iobăgimii, pentru lupta ei împotriva nobilimii. Deschizându-i scara ierarhică a forurilor sale până la Curtea imperială, caută contactul direct cu iobagul, şi cu intenţia de a-l face mai util în stat, dar şi cu gândul de a-l transforma şi pe el în instrument politic, în tot cazul, atrăgând pe iobag de partea puterii centrale, nobilimea, fără el, nu va putea întreprinde nimic serios împotriva stăpânirii imperiale. S-a făcut doar o mare experienţă; numai cu el a putut face încercarea şi Francisc Rákóczi la începutul secolului. Curtea e mereu preocupată, prin urmare, de a-şi asigura popularitatea, de a-şi atrage simpatia ţărănimii, de a propaga în mase ideea împăratului ocrotitor. Aceasta fără intenţia de a tulbura în fondul lor raporturile feudale[1].

Cu atât mai puţin cu cât nici măcar operaţiile de uşurare a servituţilor iobăgeşti nu se arătau deloc uşoare. Reformele imperiale impuse de sus, pe cale „neconstituţională", se izbeau de rezistenţa nobilimii. Se izbeau de principiile codurilor ei de legi, *Tripartitum, Aprobate, Compilate*, consacrate de pactul

[1] Vezi pentru acestea, Ferenc Eckhard, *A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790*, în „Századok", XV (1956), nr. 1–2, p. 69–125. *Magyarország története*, II, Budapesta, 1962.

fundamental, care era Diploma leopoldină din 1691. Ba codurile, tocmai din acest motiv, sunt investite de nobilime cu o nouă putere, sunt invocate mai des decât înainte. Mai ales acum, când instituţiile feudale încep să se clatine, simte nobilimea nevoia să se sprijine pe temeiurile solide ale Tripartitului, să-i ridice principiile la rang de legi indiscutabile. Încercată de reformism, nobilimea îşi caută pavăza în legi, dezbrăcată de armele sale militare, îşi ascute armele juridice. În faţa expansiunii puterii centrale se retranşează tot mai multe în comitate, durându-şi din ele adevărate bastioane de rezistenţă.

În aceste condiţii, reformele se impun greu sau se eludează. Încep totuşi să spargă carapacea instituţiilor feudale, să deschidă porţile imixtiunii statului, inovaţiilor în genere. Sub Maria Tereza se iniţiază politica de protecţie socială, de sănătate publică, de raţionalizare a învăţământului. Acum, în 1777, apare *Ratio Educationis*. O raţionalizare în cadrul raporturilor existente şi în spirit de clasă. Scopul învăţământului, după formularea lui Kaunitz, e să crească din nobili soldaţi şi funcţionari, din orăşeni industriaşi şi negustori. Pentru fiii de ţărani, în schimb, sunt suficiente cunoştinţele elementare necesare producţiei săteşti. Şi toate să se îmbine cu educaţia religioasă, morală şi cetăţenească. Pasul înainte al raţionalizării e locul pe care-l dă în învăţământ ştiinţelor naturii şi intenţia de a crea şcoli populare pentru toate neamurile imperiului.

Dar ceea ce progresează mai ales e centralismul politic. Organele „constituţionale" pierd tot mai mult din importanţă. Dieta Transilvaniei se convoacă tot mai rar, şi apoi deloc. Ultima oară e chemată în 1762, ultimele ei articole de lege inserate în *Corpus Juris* sunt din 1755. Se guvernează prin decrete, prin aparatul birocratic, mereu în creştere. Guvernatorii sunt generali comandanţi sau oameni ai Curţii. Guvernatorul Transilvaniei acum e omul devotat, Samuil Brukenthal. Imperiul menţine separaţiile politice. Statul Transilvaniei e nu numai menţinut, dar i se afirmă şi mai mult separaţia prin titlul de Mare Principat (1765). Doar Banatul e alipit Ungariei şi împărţit în comitate (1778), prin ceea ce nu încetează totuşi de a fi privit ca o provincie aparte. Guvernarea statelor separate însă se face direct prin organele centrale. Sub numele separaţiei se putea impune cu atât mai bine în fiecare în parte voinţa puterii centrale, se putea exercita cu succes principiul de guvernământ *divide et impera*. Începe şi uniformizarea în instituţii, cu prudenţă şi pe ţări, încă sub Maria Tereza.

Absolutismul luminat, reformismul imperial e asigurat prin aparatul de stat, prin guvernatori, prin generalii imperiali, care trebuiau să fie neapărat şi oameni politici, misionari credincioşi ai imperiului. Mărturie stau nu numai activitatea lor, ci şi acele periodice şi ample descrieri ale ţării *(Landesbeschreibungen)*, adevărate monografii economico-politice, nu numai mărturii ale

eforturilor reformiste, ci şi preţioase izvoare documentare, dezvelind şi tot complexul de vicii al statului şi societăţii Transilvaniei[2].

REFORMISMUL LUI IOSIF AL II-LEA

Despotismul sau absolutismul luminat însă îl reprezintă aici cu adevărat Iosif al II-lea (1780-1790). El e, desigur, reprezentantul tipic al despotului luminat în genere, cel care şi-a luat cu mai multă convingere şi mai hotărât misiunea[3]. Cucerit de ideile luministe, chiar personal profesându-le, învăţăcel al „filozofilor", el însuşi numit de contemporani „împăratul filozof", după moartea Mariei Tereza luând singur în mâinile sale cârma imperiului, porni hotărât şi neînduplecat la reformarea lui în virtutea filozofiei luminilor, preceptelor raţiunii. La opera sa porneşte însă nu atât de la formulele originale franceze ale luminismului, cât de la varianta lui germană *(Aufklärung)*, mai conservativă, mai corespunzătoare stadiului de dezvoltare al Imperiului austriac. Porneşte mai ales de la teoriile dreptului natural, de la Hugo Grotius, Christian Wolff, Samuel Pufendorf. Luminismul lui se opreşte la Voltaire, la Montesquieu, la enciclopedişti. Religios nu ajunge nici până la deism, personal rămâne un catolic. Politic nu depăşeşte absolutismul, acestuia îi încredinţează raţionalizarea societăţii. Şi în concepţia lui, statul, societatea necesită reforme adânci, dar reformele trebuie să vină de sus, de la capul statului. Acesta, înainte de toate, el însuşi trebuie să fie luminat, mânuitor al preceptelor raţiunii. Monarhul trebuie să exercite o putere absolută, voinţa lui trebuie să fie lege. Dar puterea şi voinţa sa trebuie să le pună în serviciul statului, al binelui public, al fericirii supuşilor. Trebuie să cunoască el însuşi nevoile poporului şi să lucreze spre bunăstarea şi fericirea lui, la nevoie chiar împotriva voinţei lui. „Totul pentru popor, dar nimic prin popor" e lozinca pe care şi-o fixase încă în tinereţe. Nevoile poporului trebuie să le cunoască prin contact direct, chiar din gura lui. În consecinţă apare des printre supuşi, îi primeşte la Curte, ascultă des personal plângerile lor. În călătoriile lui lungi prin ţările imperiului le culege cererile cu miile, adesea chiar cu mâinile sale. Banatul l-a străbătut în trei rânduri, tot aşa şi Transilvania*. Bunăstarea şi fericirea poporului se realizează în

---

[2] Pentru rolul aparatului de stat şi cu deosebire al generalilor imperiali în reformismul imperial, v. mai ales Mathias Bernath, *Habsburg und die Anfänge der Rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972.

[3] O punere a curent a problemei iozefinismului cu bogata bibliografie mai nouă, universală, cu lucrările lui Eduard Winter, Robert A. Kann, Hugo Hantsch, Fritz Hartung, R. Mousnier, E. Labrousse, Friedrich Walter, Walter Markov, Ernst Wangermann, Denis Silagi şi ale altora, vezi la Kálmán Benda, *A jozefinismus és jakobinusság kérdései a Habshurg-Monarchiában*, în *„Történelmi Szemle"*, 1965, p. 388–422.

* (vezi nota A, la p. 291).

stat şi prin stat. În serviciul lui trebuie să-şi pună deci munca şi monarhul şi poporul, cetăţeanul lui, pe ale cărui interese le serveşte. Monarhul trebuind să fie, în vederile lui, primul servitor al statului, în consecinţă munceşte personal, zi de zi, cu sârguinţă ieşită din comun. Trece totul prin mâinile sale. După zece ani de guvernare e un om istovit. Statul fiind promotorul şi garanţia siguranţei şi bunăstării cetăţeanului, valoarea cetăţeanului se măsoară şi ea cu utilitatea lui în stat. Şi pentru că cea mai mare utilitate în stat o reprezintă masele producătoare şi contribuabile, spre ele trebuie să se îndrepte în primul rând grija monarhului luminat, în favoarea lor trebuie să-şi reformeze înainte de toate statul, în consecinţă, în atitudinile sale împăratul arată aversiune faţă de nobilimea neproductivă şi necontribuabilă şi simpatie pentru masele producătoare. Îmbinând sistemele, dar adept mai mult al fiziocratismului decât al mercantilismului profesat de politica imperială până aici, pune greutate mai ales pe producţia agricolă, pe pământ şi pe ţăran, cel mai util în stat, ca producător direct, contribuabil şi soldat la nevoie. Arată, prin urmare, un interes deosebit pentru starea şi sarcinile lui feudale şi fiscale, e preocupat de ridicarea lui materială, de reglementarea raporturilor lui cu stăpânul feudal, de capacitatea lui de plată faţă de stat. Toate acestea nici el nu le concepe cu intenţia de a desfiinţa raporturile feudale, ci doar de a le îndrepta, a le împăca cu dezvoltarea noii economii, a le adapta la nevoile statului.

Reformismul lui merge pe drumul deschis dinainte. Dar e mult mai complex, mai adânc. Pătrunde în mult mai multe domenii ale vieţii sociale, de la cele economice până la cele religioase şi culturale. În concepţia lui trebuie mers mult mai departe în reducerea diversităţii marelui imperiu şi în centralismul politic. În gândul lui, la capătul strădaniilor, se conturează imaginea unui imperiu unitar, cu un aparat de stat unic, plătit, răspunzând voinţei monarhului, statul raţional imaginat de luminismul său.

Ridicat pe tron, ca să nu-l oblige jurământul regal, nu se încoronă rege al Ungariei; coroana regală o depuse în tezaurul imperial, la Viena. În Transilvania, Dieta o convoacă doar pentru a-i lua jurământul omagial la înscăunare.

Şirul reformelor sale îl începu cu ordonanţa asupra presei, din iulie 1781. Scoase cenzura din competenţa clerului superior, încredinţând-o unei comisii de revizuire a cărţilor. Aceasta trebuie să decidă în ultimă instanţă dacă o carte e primejdioasă sau nu pentru ştiinţă, morală sau religie. În fruntea comisiei numi pe Van Swieten junior, un luminist convins. Ordonanţa reducea considerabil numărul cărţilor interzise. În schimb, deschidea drum larg luminismului; nu numai ştiinţelor naturii, dar şi disputelor politice, filozofice, teologice, dacă ele nu contrariau noul absolutism luminat. Protestară episcopii, papa, dar zadarnic, împăratul rămase neînduplecat. La o revenire nu-l va mai convinge decât izbucnirea Revoluţiei franceze.

Scoase apoi de sub dependenţă străină, şi deci şi papală, ordinele călugăreşti (1781). Desfiinţă o serie întreagă de ordine şi mănăstiri, secularizându-le averile, sub motiv că nici şcoli n-au ţinut, nici bolnavi n-au ocrotit, nici ştiinţe n-au cultivat. Voia din „fachiri să facă oameni" – cum se exprimă el – să schimbe pe călugări din elemente contemplative în productive, în cetăţeni utili sau preoţi activi. Trecând la biserica însăşi, caută să o pună şi pe ea în serviciul statului. Reformele lui intră în problemele cele mai diverse, spirituale şi materiale ale ei. Coboară pe scară în jos până la preotul sătesc, care trebuie să fie acum nu numai educator religios şi moral, dar şi civic al poporului, colaborator activ al statului. El e foarte îndeaproape controlat de stat. Spre control, el trebuie să raporteze în scris locul şi timpul fiecărei predici, să o cuprindă în rezumat, să indice dacă predica se întemeiază pe vreo carte, să dea titlul cărţii şi să ceară aprobare ofcială pentru ea[4]. Însuşi papa veni acum la Viena pentru a-l îndupleca pe împărat să revină asupra măsurilor sale. Dar trebui să se întoarcă fără rezultat.

În această legătură, cea mai importantă din reformele sale fu Edictul de toleranţă, din 1781, dat pentru toate ţările imperiului. Edictul menţinea primatul religiei catolice, dar asigura liberul exerciţiu şi celorlalte religii. Importanţa lui însă era mai mult politică decât religioasă. El ridica restricţiile religioase pentru intrarea în funcţii, în oraşe, în bresle, pentru profesarea de industrii, pentru achiziţia de proprietăţi. Spre toate acestea le deschidea acum liber drumul şi necatolicilor, protestanţi şi ortodocşi deopotrivă, fără deosebire de confesiune. Condiţii rămâneau doar meritele şi talentele, viaţa cinstită şi creştină. În Transilvania publicarea lui întâmpină rezistenţă. Cancelaria aulică a Transilvaniei găsi că aici nici nu mai e nevoie de el, aici religiile protestante, şi chiar cea ortodoxă, deşi numai tolerată, se bucură de aceleaşi drepturi, împăratul însă nu se lăsă convins: edictul se publică şi aici, cu data de 8 noiembrie 1781. Decât doar într-o versiune adaptată condiţiilor locului[5].

Edictul s-a lovit de multe rezistenţe. Împăratul, care urmărea personal aplicarea lui, a trebuit să intervină adesea. Înainte de toate trebuia să-şi lămurească în genere supuşii, că toleranţa nu trebuie să scadă prin nimic poziţia actuală, dominantă, a religiei catolice. Pe românii care profitară de toleranţă

---

[4] *Magyarország története*, II, Budapesta, 1962, p. 535.

[5] Cf. Elemér Mályusz, *A türelmi rendelet, II. József és a magyar protestantizmus*, Budapesta, 1939, p. 278–283. Textul edictului la acelaşi, *Iratok a türelmi rendelet történetéhez*, Budapesta, 1940, p. 285–290. Asupra reformelor iozefine în acest domeniu, vezi şi colecţia de documente oficiale scoase din Arhiva Statului din Viena, în *Fontes Rerum Austriacarum*, Ferdinand Maas, *Der Josephinismus, Quellen zu seiner Geschichte in Osterreich 1760–1790*, 3 vol., Viena, 1951–1956. Asupra iozefinismului în genere, vezi Fritz Valjavec, *Der Josephinismus*, München, 1945.

pentru a părăsi unirea şi a începe din nou tulburările împotriva ei îi lămuri prin circulară specială (22 mai 1782) că toleranţă înseamnă doar ridicarea restricţiilor de până acum pentru necatolici şi nicidecum libertatea de a-şi schimba fiecare după bunul plac religia şi, mai ales, nu dreptul de a părăsi religia catolică. Interzicând părăsirea religiei catolice, pe cei care au părăsit-o sau vor să o părăsească îi supune la o „instrucţie" de şase săptămâni pentru a-i decide să revină asupra „greşelii" lor[6]. Cu acelaşi sens emise patenta din 20 august 1782. Cele două confesiuni să nu se tulbure una pe alta; fiecare să rămână cu ce are. Ortodocşii pot primi unirea, dar uniţii nu o pot părăsi. Ortodocşii să nu mai primească preoţi hirotoniţi în Ţara Românească sau Moldova. În genere, să nu mai primească „amăgitori" din afară, care sub „numele legii" tulbură „pacea cea dinlăuntru a patriei şi liniştea"[7].

Pe aceeaşi linie merg şi alte ordonanţe ale sale[8]. Continuau dificultăţile şi la numirile în funcţie. Organele de guvernământ transilvănene nu renunţau la practicile vechi, eludau, sub alte pretexte, prevederile edictului. Pentru Transilvania, împăratul trebui să accentueze încă o dată, prin ordin special (30 ianuarie 1783), că la numirea în funcţii să nu se mai ţină seama de religie, ci numai de capacitatea şi meritele personale[9].

Dificultăţile persistă, în ciuda insistenţelor împăratului. În principiile lui însă, edictul e menţinut până la capătul domniei sale. E chiar printre reformele pe care nu le va revoca.

În acelaşi sens ameliorează şi situaţia evreilor. Le îngăduie cultivarea de pământ în arendă, cărăuşia, industria, intrarea în oraşe. Dar îi obligă să-şi ia nume nemţeşti şi, mai târziu, în războiul cu turcii, chiar la serviciu militar. În Transilvania s-a operat iarăşi o restrângere. Desigur, în urma opoziţiei organelor de guvernământ, dreptul lor de aşezare în oraşe s-a restrâns la Alba Iulia.

Reformismul, reglementările împăratului pătrund şi în diverse domenii economice: agricultură, păduri, industrie, circulaţie, meşteşuguri. Intenţiile lui merg spre desfiinţarea monopolului breslelor, libertatea industriei, lăsând oricui dreptul să înveţe o meserie şi să o poată exercita fie în bresle, fie în afara lor.

Dar problema centrală a reformismului împăratului trebuia să fie reforma statului însuşi, a structurii lui politice şi administrative. Începu cu regruparea organelor centrale şi circumscrierea atribuţiilor lor. Uni Cancelaria aulică

---

[6] Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ordonanţe imprimate, 22 mai 1782.

[7] T.V. Păcăţianu, *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni în sec. XVIII*, în „Anuarul Institutului de istorie Naţională" din Cluj, III (1924–1926), p. 174–178.

[8] Bibl. Fil. Acad. Cluj, *Ordonanţe imprimate*, 28 august 1782, 23 septembrie 1784.

[9] Ferdinand v. Zieglauer, *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II*, Viena, 1881, p. 15.

ungară cu cea transilvăneană. Trecu apoi la o nouă împărţire administrativă. Aceasta şi din nevoia unei reorganizări, mai „raţionale", dar şi pentru a lovi cu o cale în instituţiile comitatului, în care se retranşase nobilimea recalcitrantă. Ungaria o împărţi în zece circumscripţii (printre ele circumscripţiile Oradea, Timişoara), în fruntea fiecăreia rânduind câte un comisar. În comitate, vicecomitele, care poartă efectiv treburile lui, acum nu va mai fi ales, trebuie să fie numit. El trebuie să fie funcţionar plătit, pus sub îndrumarea comisarului, iar ca subalterni îi are pe juzii nobililor. Funcţionarii comitatului trebuie să fie numiţi de comisarul regal. Obligaţiile aparatului funcţionăresc se stabilesc prin ordonanţe. Comitatul nu mai e autonom. I se opresc „congregaţiile". Asemenea adunări nu se mai admit decât pentru alegerea deputaţilor dietali. Iar acum Dieta nu se mai convoacă, ele rămân de prisos. Nu se mai pot formula cauze în numele obştii comitatului, el nu mai poate uza de formula *Nos Universitas Comitatus*[10]. Comitatele se reduc astfel la simple circumscripţii administrative ale statului.

Prin reforma administrativă, împăratul duce mai departe separarea treburilor administrative de cele judiciare. Tendinţa e de a unifica pe cât posibil ierarhia şi procedurile, de a-i asigura statului posibilitatea de intervenţie pe toată scara judiciară. Duce mai departe şi încercările de modernizare în principii, de restrângere a prerogativelor nobiliare, străduinţă de a impune, cel puţin în cauzele penale, principiul egalităţii în faţa legii, supunând aceleaşi delicte aceloraşi pedepse, potrivit preceptelor luministe.

Mai puternic lovi împăratul în instituţiile şi autonomiile diverse ale Transilvaniei. Începu cu Pământul Crăiesc. Cu un ordin, din 22 martie 1781, puse capăt pretenţiei saşilor de a fi stăpânii feudali ai pământului; stăpânul Pământului Crăiesc e regele, şi toţi locuitorii lui trebuie să fie egali în drepturi. Cu un alt ordin, din 4 decembrie 1782, repeta că pe Pământul Crăiesc românii şi saşii să beneficieze de drepturi egale. În acelaşi sens rezolvă în 1786 cauza satului Răşinari: locuitorii lui să nu recunoască pe nimeni domn de pământ afară de principe. Satul trebuie absolvit de orice stăpânire a oraşului Sibiu şi declarat comună liberă regească, toţi locuitorii Pământului Crăiesc trebuind să fie socotiţi liberi fără excepţie. Doar tocmai privilegiile săseşti opreau daniile şi constituirea de feude pe Pământul Crăiesc[11] – argumenta el. În acelaşi sens rezolvă rând pe rând şi cauzele scaunelor Sălişte şi Tălmaciu, ale românilor din Poplaca, Chirpăr, Poiana, Sadu, Sighişoara, Şibot, Orăştie etc[12]. Românii din Şibot, de pildă, la 1784 se plânseseră că sunt opriţi de la cumpărături din

[10] *Collectio ordinationum imperatoris Josephi II-di*, Dioszeg, 1790, p. 284–290.

[11] Ilarion Puşcariu etc. *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul Crăiesc*, Sibiu, 1913, p. XXV–XXVI, XLVII, 296–306.

[12] *Ibidem*, p. 306–347.

locurile comune sub pretext că ei sunt numai toleraţi. Cei din Romos, la 1787, că în sat locuiesc 190 de familii româneşti şi numai 28 săseşti, totuşi judele e ales dintre saşi. Etc.

Procedă apoi la reîmpărţirea administrativă a ţării. Motivând cu înlăturarea fricţiunilor dintre cele trei naţiuni, le desfiinţă teritoriile autonome. Prin ordinul său din 26 noiembrie 1783 împărţi ţara în 10, iar prin cel din 13 iunie 1784 în 11 comitate, „pentru a pune capăt deosebirilor de organizaţie politică de până acum şi a extirpa ura naţională decurgând din ea". Noile comitate nu numai că nu ţineau seama de vechile teritorii ale naţiunilor politice, dar intenţionat au fost croite în aşa fel ca să le amestece, să le ia posibilitatea de a mai putea uza de vechile autonomii. De pildă, în comitatul Târnava intra scaunul secuiesc al Mureşului, în comitatul Sibiu, care înlocuia scaunul Sibiului, o parte din vechiul comitat al Albei de Sus. Comitatul Trei Scaune, care înlocuia scaunele secuieşti respective, cuprindea şi ţinutul Braşovului şi părţi din Alba de Sus. Scaunul Arieşului intra în comitatul Turzii. Ş.a.m.d. Noile comitate le restrânse în atribuţiile lor, ca şi în Ungaria, le ridică autonomiile tradiţionale, dreptul de a-şi formula fiecare statute proprii. Le prescrise şi aici un aparat plătit, trebuind să răspundă aceleiaşi voinţe a puterii centrale. Se separară şi aici atribuţiile administrative de cele judecătoreşti. Separaţia se făcu nu numai în comitate, ci şi în Guvern; în cadrul lui fu constituit separat un *Judiciale gubernium*. Tabla regească fu menţinută ca for de apel. Dar se mai organizară în subordine încă două table, la Tg. Mureş şi Cluj, care la rândul lor aveau în subordine scaunele de judecată ale comitatelor[13].

Reformele pătrunseră şi în treburile oraşelor. Se ridicară restricţiile pentru intrarea în oraşe, în bresle. Reformele loveau grav mai ales în exclusivitatea municipalităţii săseşti, în autonomia naţiunii săseşti în genere. Cu noua împărţire ea nu mai are nicăieri un teritoriu propriu. Concivilitatea o reduce la egalitate cu ceilalţi locuitori ai Pământului Crăiesc. Bunurile naţiunii sunt înglobate în ale statului, arhiva ei vărsată în arhiva Guvernului.

Reformele răsturnau din temelii vechile autonomii ale ţării. Desfiinţau constituţia consacrată a Transilvaniei, naţiunile ei politice, transformând principial pe toţi locuitorii în cetăţeni supuşi, potrivit stării lor, deopotrivă aceloraşi legi, aceloraşi drepturi, indiferent de „naţiune" sau religie.

Peste acestea venea încă o reformă a împăratului: introducerea limbii germane ca limbă oficială a statului. În Ungaria şi Transilvania limba oficială era latina, în vederile împăratului o limbă moartă, neînţeleasă de cei guvernaţi şi o piedică în cultivarea lor, un semn de rămânere în urmă. Ea trebuie înlocuită cu limba vie. Dar cu care? În Ungaria şi Transilvania limba maghiară nu e

[13] Lázsló Kőváry, *Erdély története*, V, p. 149–150.

generală, sunt tot aşa în uz şi germana, sârba, româna. Limba maghiară deci nu poate fi limba comună. Limba oficială comună a imperiului multinaţional nu poate fi decât germana, uzuală încă de pe acum în mare parte a lui, chiar şi în Ungaria şi Transilvania în treburile militare, ba chiar şi în cele politice. Cu ordonanţa din 11 mai 1784, împăratul hotărî, prin urmare, introducerea limbii germane în aparatul de stat, şi în Ungaria, şi în Transilvania. Stabili şi termenele: 1 noiembrie 1784 pentru Cancelaria aulică ungaro-transilvană şi forurile superioare de stat (dicasterii), 1 noiembrie 1785 pentru comitate şi oraşele regeşti. După aceste date nimeni să nu mai fie numit în oficiile lor dacă nu cunoaşte limba germană. După trei ani nici în Dietă să nu mai fie trimis cineva deputat dacă nu o cunoaşte. Cu 1 noiembrie 1784 să nu mai fie trimişi în şcolile latine tineri care nu ştiu citi şi scrie nemţeşte. Împăratul accentua că prin aceasta nu intenţionează să stârpească limbile naţionale şi nici nu face reforma din comoditate pentru el, ci doar cu singurul scop ca cei ce se consacră vieţii publice să folosească în treburile publice germana în loc de latină şi tineretul studios să fie instruit în acest sens[14]. Limba germană e menită să răspundă unui scop practic, de stat, să fie mijlocul comun prin care aparatul de stat să răspundă voinţei puterii centrale. Dar, evident, şi să constituie un element de unitate în plus în diversitatea naţională a imperiului.

Tendinţelor politice de centralizare, de uniformizare, de unificare, trebuia adaptat şi învăţământul. Împăratul porneşte şi el de la *Rado educationis*. Dar, potrivit concepţiilor sale de guvernământ, baza o pune pe învăţământul elementar. Şcoala trebuie să crească înainte de toate buni producători şi deci buni contribuabili, buni soldaţi, buni cetăţeni, fără deosebire de neam sau confesiune. Binele public întrevăzut de el şi nevoile cetăţeneşti cer ca toţi cetăţenii să aibă un minim de cultură şi un minim de educaţie civică. Imaginează, în consecinţă, obligativitatea învăţământului între 7 şi 13 ani. Acest învăţământ trebuie să fie uniform, să cultive devotamentul faţă de stat; trebuie uniformizate, prin urmare, programele de învăţământ şi manualele şcolare. Învăţământul trebuie să fie gratuit pentru şcolar şi cu aparat didactic plătit în bani şi în natură. Nu mai sunt gratuite însă învăţământul mediu şi cel superior – care pregăteşte cadre de stat; pentru acestea se introduc taxe şcolare[15]. Pentru Transilvania trebuiau făcute iarăşi concesii, adaptări la condiţiile locale, la instituţiile de învăţământ existente, care se găseau în genere pe mâini confesionale. Astfel, desigur iarăşi în urma insistenţelor organelor locale, pentru Transilvania împăratul veni cu o variantă, intitulată *Norma regia*, mai scăzută faţă de *Ratio educationis* şi adaptată învăţământului ei confesional.

---

[14] Bibl. Fil. Acad. Cluj, *Ordonanţe imprimate*, 11 mai 1784.

[15] *Magyarország története*, II, 1526–1790, Budapesta, 1962, p. 536–539 .

Reformismul împăratului caută să pătrundă şi în lojile masonice, să le reglementeze, să le pună sub controlul statului. Francmasoneria, foarte răspândită în întreagă Europa, e acum unul din organele de difuziune a noilor idei. Cele din imperiu, în speţă, devin de-a dreptul organe de răspândire a iozefinismului. Cuprinzând în organele ei secrete elemente intelectuale sau politice, amestecat, nobile sau burgheze, adesea personalităţi marcante, ele au o înrâurire nu numai asupra vieţii culturale, ci şi asupra guvernării statului. Statul luminist deci nu putea rămâne indiferent faţă de actvitatea lor.

Dar mai presus de toate se impunea problema capitală a statului luminist, aceea a îndreptării raporturilor sociale, în primul rând a raporturilor dintre cele două clase fundamentale ale societăţii feudale: nobilimea şi iobăgimea. În legătură cu aceasta două chestiuni mai ales l-au preocupat pe împărat: impunerea nobilimii şi reglementarea sarcinilor iobăgimii.

Impunerea nobilimii o cereau nevoile în creştere ale imperiului şi echitatea luministă deopotrivă. O cereau şi concepţiile fiziocratice ale împăratului. Temelia impunerii trebuie să fie temelia producţiei, adică pământul, indiferent în mâinile cui se află. Trebuie impus deci şi pământul nobiliar. Zadarnice fură însă toate încercările, zadarnice rămaseră şi ameninţările. Împăratul ameninţă nobilimea cu reînvierea obligativităţii ei la „insurecţie", adică la plecarea personală la oaste, cu menţinerea ţării în raporturi coloniale, protejând produsele ţărilor „ereditare" ale imperiului în defavoarea produselor ţărilor coroanei ungare, dacă nu acceptă impunerea[16]. Nu o putură clinti însă în negaţia ei nici asemenea perspective. Împăratul procedă la operaţia plănuită, la măsurătorile de pământ în vederea impunerii, care durară ani în şir. Dar fără succes: nobilimea tot nu o putu supune la dare. Acestea sunt operatele care au fost nimicite cu atâta zgomot de nobilime după moartea împăratului.

Şi mai mult a frământat pe împărat a doua chestiune, cea a iobăgimii. Masele producătoare fiind în concepţia lui temelia statului, asaltat de plângerile lor, în călătoriile sale se arată consternat mai ales de mizeriile pe care trebuie să le îndure iobagul. În a doua sa călătorie prin Transilvania, în 1783, la Sibiu, hotărî să desfiinţeze şi în această parte şerbia (dependenţa personală), aşa cum făcuse în Boemia, Moravia şi Silezia, „ca să înceteze o dată peste tot locul această degradare la sclavie a omenirii". Prin rescriptul său din 16 august 1783 dispunea ca: 1) Orice iobag, fie ereditar, fie de liberă mutare, să fie liber, chiar şi fără consimţământul stăpânului său, să se căsătorească, să înveţe şi să exercite arte şi meserii; de proprietatea sa, dacă o are după legile patriei, să poată dispune după plac, să o poată vinde, dărui, schimba sau zălogi. 2) Fără

[16] Éva H. Balázs, *A parasztság helyzete és mozgalmai (1780–1787)*, în „Századok", LXXXVIII (1954), p. 564–565. Vezi şi *Istoria României*, III, 1964, p. 737.

cauză legală să nu poată fi mişcat de pe sesia şi moşia sa, sau mutat dintr-un loc sau comitat în altul. 3) Până la noua reglementare să nu fie supus la prestaţii contrare ordinelor prealabile în această privinţă. 4) În toate abuzurile şi vexaţiunile în legătură cu aceste puncte, avocatul comitatului să apere din oficiu pe supusul lezat. Ordinul e dat cu îndrumarea să fie publicat şi stăpânilor şi iobagilor, trebuind să-l respecte şi unii şi alţii. El a şi fost imprimat de Guvern sub formă de circulară, pentru publicare, cu data de 9 septembrie 1783[17]. E ordinul care stă la baza patentei de desfiinţare a dependenţei personale, din 22 august 1785.

Practic, problema iobăgiei împăratul a urmărit-o mai ales sub aspectele repartiţiei mai echitabile a dării, al reglementării sarcinilor iobăgeşti, al ameliorării raporturilor juridice dintre stăpân şi iobag şi al înlăturării abuzurilor.

Darea iobăgimii caută să o raporteze înainte de toate la pământ, la productivitatea lui, la posibilitatea de valorificare a produselor lui. În vederea reglementării sarcinilor iobăgeşti merge mai departe pe firul acţiunii dinainte, începe cu ordine îndreptate împotriva abuzurilor. Răspândeşte în limbile poporului, deci şi în româneşte, dispoziţiile formulate sub Maria Tereza sub titlul de *Prohibita generalia*, interzicând, în 15 puncte, abuzurile feudale mai frecvente. Iobagii să nu fie siliţi: să cumpere carnea vitelor căzute ale stăpânului, să-i crâşmărească vinul stricat, să-i vândă untul, caşul şi altele, să macine la moara stăpânului, să-şi dea paiele pentru via lui, să-şi ducă gunoiul pe pământurile lui etc.[18]. Continuă apoi cu nenumărate alte ordine îndreptate împotriva variatelor abuzuri, a calamităţilor proprii regimului feudal. În vederea reglementării urbariale şi fiscale, în 1785 întreprinde o conscripţie generală, pe ţară, înregistrând pământul iobagului, sarcinile lui, condiţiile lui economice în genere, în vederea reglementării raporturilor juridice dintre stăpân şi iobag emite o serie întreagă de dispoziţii, stabilind forurile şi condiţiile de judecată ale iobagului, penalităţile lui, dându-i posibilitatea să se judece chiar cu stăpânul lui la nevoie.

Împăratul se interesează şi de situaţia altor categorii sociale. O ordonanţă lungă, de 56 de articole, purtând data de 27 martie 1784, reglementează raporturile dintre stăpân şi servitor[19]. O alta, din 1782, se ocupă de condiţia ţiganilor supuşi stăpânilor feudali: caută să-i aşeze, să-i lege de loc, să-i oblige la meserii sau la agricultură, să-i oprească de a mai locui în corturi şi de a mai circula prin ţară, să le îndrepte moravurile[20]. Caută să-i transforme în elemente

---

[17] Bibl. Fil. Acad. Cluj, *Ordonanţe imprimate*, 9 septembrie 1783.

[18] În versiunea românească, imprimată; „Cele mai jos însemnate necuviinţe să strică şi deosăbit să opresc".

[19] Bibl. Fil. Acad. Cluj, *Ordonanţe imprimate*, 27 martie 1784.

[20] *Loc. cit.*, 1782, nr. 6525.

cât mai productive şi deci utile statului. O ordonanţă, lungă şi ea, reglementează chiar cerşetoria.

Reformismul lui Iosif al II-lea pătrunde deci în foarte diverse domenii. Tinde să pătrundă tot mai adânc în viaţa cetăţeanului, să reformeze societatea însăşi. Reformele lui sunt un complex coerent, încadrându-se într-o concepţie de stat, într-un sistem, numit obişnuit iozefinism. Ca formă de guvernământ, iozefinismul este o variantă a despotismului luminat. Nici el nu tinde la răsturnarea raporturilor feudale, ci doar la reformarea lor. Şi politica lui Iosif se întemeiază pe raporturile de clasă existente; în cârmuirea statului şi el se serveşte de marea nobilime, şi aparatul său de stat e încadrat, înainte de toate, cu nobilime. Reformismul lui e mult mai adânc decât cel din timpul Mariei Tereza. Totuşi, nici el nu merge, în ciuda conceperii statului ridicat deasupra claselor sociale, până la ruperea pactului cu nobilimea.

În aceste condiţii, practic, reformele se aplicau greu, se izbeau de rezistenţa puternică a nobilimii. Căci, deşi menţinea poziţia de clasă a nobilimii, Iosif lovea puternic în prerogativele ei, în puterea politică proprie pe care o mai deţinea; lovea în întregul sistem politic al ţării. Dacă a putut atrage o parte a nobilimii mari, cointeresând-o în cârmuirea politică, masa nobilimii s-a retranşat într-o rezistenţă şi ostilitate generală, ca, până la urmă, să se solidarizeze în luptă toată nobilimea. Ostilităţii sale i-a pus vârf măsurarea pământului nobiliar în vederea impunerii. Iar acestei ostilităţi, profitând de subordonarea economică şi politică a ţării, nobilimea i-a putut da formă naţională. Pretextul cel mai bun îl servi impunerea limbii germane ca limbă de stat. Rezistenţa la reforma împăratului începu în favoarea limbii latine în uz până aici. Insistenţele împăratului însă provocară repede opunerea limbii maghiare celei germane. Problemele limbii naţionale, a păstrării instituţiilor proprii ale ţării, a vieţii politice proprii, a vieţii naţionale în genere, îmbinându-se, s-au transformat într-o întreagă mişcare naţională.

Rezistenţa a fost cu atât mai puternică în Transilvania. Aici, cu toate reducerile, concesiile, reformele se aplicau şi mai greu. Se aplicau doar parţial sau se eludau. Sau nu se aplicau deloc. Reformele au trebuit să rămână puţin operante. În schimb, au trezit şi aici o ostilitate neîmpăcată a naţiunilor politice împotriva întregii construcţii iozefiniste. Complicaţiile externe, mişcarea din Olanda, războiul cu turcii, când împăratul trebui să recurgă la braţele de luptă şi mai ales la proviziile ţării, dădură curajul unei acţiuni deschise. De pe la jumătatea anului 1787 încep memoriile de protest. Saşii se plâng de autonomia şi drepturile lor naţionale ultragiate, cerând revenirea la situaţia dinainte[21]. Nobilimea, într-un memoriu, cu multe semnături, înaintat la sfârşitul anului,

[21] Ferdinand v. Zieglauer, *op. cit.*, p. 40–50.

ridică, în 12 puncte, protest împotriva tuturor inovaţiilor mai importante: neconvocarea Dietei de la 1762 încoace; schimbarea dregătorilor constituţional instituiţi; împărţirea ţării fără să se ţină seama de naţionalitate; ridicarea naţiunilor numai tolerate până acum la egalitate cu cele constituţionale; anularea autonomiei comitatelor; introducerea limbii germane în administraţie; măsuri care au provocat răscoala ţăranilor; eliberarea ţăranilor şi reglementarea urbarială; favoarea făcută ţărănimii prin ordinul din 12 mai 1787, care restrânge dreptul de crâşmărit al stăpânilor feudali; reluarea dijmelor fiscale de la nobilime; împărţirea „nedreaptă" a stipendiilor pentru studii, fără a ţine seama de Stare (de rangul social); pregătirea impunerii nobilimii, concentrarea sarcinilor asupra pământului şi impunerea în genere fără consimţământul Stărilor. Protestează, în sfârşit, împotriva noii ordini judiciare, cerând restituirea vechilor, „atât de bunelor şi potrivitelor legi ale ţării", căci e revoltător – spune protestul – că noul cod penal supune pe nobil şi nenobil la aceeaşi procedură şi la aceeaşi pedeapsă[22]. Altfel, şi nobilimea îşi întemeiază protestul nu numai pe vechile drepturi, ci şi pe contractul social, pe libertatea naturală, pe suveranitatea poporului, propagate de Rousseau![23]

Cu războiul, activitatea reformistă a împăratului a cedat. Ostilitatea tot mai accentuată apoi, criza în care a intrat sub presiunea ei iozefinismul însuşi, mersul nenorocos al războiului, izbucnirea Revoluţiei franceze, teama de exemplul ei, boala, moartea care se apropia au învins, în sfârşit, şi rezistenţa împăratului. În faţa morţii, la sfatul lui Kaunitz, cu data de 29 ianuarie 1790, îşi revocă toate ordinele, cu excepţia edictului de toleranţă, a ordinelor care reglementau treburile preoţimii şi a celor care priveau iobăgimea. Muri apoi, în 20 februarie 1790.

Reformismul iozefinist s-a oprit la nivelul despotismului luminat. S-a oprit la credinţa că societatea poate fi reformată de sus prin atotputernicia statului sau monarhului care-l reprezintă, că printr-o politică de prefaceri treptate, luminată de raţiune, pot fi evitate chiar răsturnările revoluţionare care ameninţau. Despotismul luminat al lui Iosif e cea mai hotărâtă din toate variantele despotismului luminat, dar nu lipsită de aceleaşi deficienţe ale lui. Reprezintă aceeaşi aplicare mecanică, în virtutea raţiunii, de principii generale, uniforme, la niveluri de dezvoltare diferite, aceeaşi impunere de reforme cu caracter burghez cu mijloace străine de principiile burgheze. Şi în reformele iozefine e adesea prea mare discrepanţa dintre viziunea teoretică şi posibilitatea de aplicare practică. Personal, în ritmul febril, precipitat al reformelor sale, adesea n-a ţinut seama îndeajuns de condiţiile obiective, de particularităţile în care

[22] *Ibidem*, p. 56. Textul memoriului publicat în „Archiv des Vereines".

[23] H. Marczali, *Magyarország története II. József korában*, III, Budapesta, 1888, p. 529.

trebuiau operate. În despotismul său, n-a avut nici suficientă supleţe pentru a le impune. A încercat prea multe într-un timp prea scurt. A tulburat prea multe instituţii vechi, fără să aibă timp sau să le poată înlocui cu altele noi. În clasele stăpânitoare a provocat mai multă teamă de câtă trebuiau să aibă în realitate, în masele populare mai multe speranţe de câte a putut realmente satisface, stârnind ostilitate de o parte, dezamăgire de alta.

Deficienţa fundamentală a reformelor sale rezidă însă în contradicţia dintre noile principii şi raporturile sociale existente. Menţinând raporturile feudale, privilegiile, totul trebuia să coboare la nivelul lor sau să sufere corectivul lor. Menţinând nobilimea pe primul plan, reformele făcute împotriva intereselor ei aveau doar să-i provoace opoziţia sau rezistenţa pasivă, să-i încurajeze reacţiunea, care a dus mai întâi la eludarea lor şi apoi la respingerea întregii construcţii. Iozefinismul apoi neţinând seama de procesul de dezvoltare naţională, procedând împotriva acestuia, nobilimea se poate uni într-o luptă „naţională", înlăturându-l în totalitatea lui. În Transilvania cu deosebire, reformele au provocat încă o dată solidarizarea claselor stăpânitoare, le-au mobilizat la un adevărat asalt împotriva întregii construcţii, într-o luptă acerbă pentru restituirea pe toată linia a vechilor instituţii.

Pe plan european, reformismul iozefinist e, evident, depăşit de revoluţia dezlănţuită în Franţa. În cadrul imperiului însă – cu un stadiu de dezvoltare mai înapoiat, lipsit de condiţiile obiective pentru o transformare revoluţionară – însemna un pas înainte. Şi mai mult însemna în Transilvania, care tocmai pentru că avea instituţii mai înapoiate trebuia să facă un salt înainte mai mare. Sub grava reacţiune iozefinismul se prăbuşeşte. Nu rămâne însă fără urmări. El a deschis noi perspective, care nu vor mai putea fi închise, noi speranţe care nu vor mai putea fi înăbuşite. Masele nu vor uita că îndreptările sunt posibile, intelectualitatea cucerită de el nu va renunţa la gândul reformelor.

CONSECINŢELE IOZEFINISMULUI PENTRU ROMÂNI

Dar, ceea ce ne interesează cu deosebire aici, reformismul, iozefinismul în speţă, a avut importante consecinţe pentru români. Luminismul în genere venea în favoarea celor nedreptăţiţi, supuşi, asupriţi, deci trebuia să-i favorizeze neapărat pe români; mai ales pe ei, cei mai nedreptăţiţi. Împăratul personal e izbit mereu în călătoriile sale de mizeria şi incultura în care sunt condamnaţi să trăiască, de abuzurile la care sunt supuşi, în Banat, în Transilvania: „Aceşti bieţi supuşi români, care sunt fără îndoială cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei, sunt atât de chinuiţi şi încărcaţi de nedreptăţi de oricine, fie ei unguri sau saşi, că soarta lor într-adevăr, dacă o cercetezi, este cu adevărat de plâns şi nu este decât de mirare că se mai găsesc atâţia şi n-au fugit

cu toţii. Nu mă mir că pământurile lor sunt rău lucrate, căci doar cum ar putea fi altfel când omul de la o zi la alta nu e sigur de posesiunea sa şi trebuie să fie zi de zi şi poate în fiecare ceas la lucrul domnului său; cum ar putea în asemenea condiţii să pună râvnă în lucrarea pământului său? Altfel, naţiunea are într-adevăr spirit; neaşezarea ei vine desigur numai din nenorocirea ei, iar mai mult cu creşterea vitelor trebuie să se îndeletnicească pentru ca la nevoie, când e la prea mare strâmtoare, să poată fugi mai uşor în altă parte" – se exprimă împăratul[24]. Edictul de toleranţă pentru religiile recepte nu aducea nimic deosebit. Protestanţii aici aveau legal garantate toate drepturile prevăzute de el prin pactul fundamental care era Diploma leopoldină. Erau prejudiciaţi doar prin abaterile regimului de la prevederile acesteia, prin preferinţele lui pentru catolici, preferinţe acum mai puţin ameninţătoare. Cu atât mai important se arăta pentru români. Şi nu numai pentru românii uniţi, pentru care legile nu închideau porţile oficiilor publice, ci mai ales pentru românii ortodocşi, excluşi până aici. Edictul recunoştea implicit ca legală şi ortodoxia. Iosif completă şi scaunul episcopal ortodox vacant, mai întâi cu Sofronie Chirilovici (1782) şi apoi cu Gherasim Adamovici (1789). Episcopia, ierarhic el o supuse mitropolitului din Karlowitz, dar cu precizarea că numai în cele spirituale, fără drept de extindere a privilegiilor ilirice asupra Transilvaniei[25]. Măsurile privind Pământul Crăiesc recunoşteau egala îndreptăţire a locuitorilor lui, egalitatea românilor cu saşii, cu dreptul la proprietate, la aşezare şi achiziţie de proprietăţi în oraşe, „concivilitatea" revendicată cu atâta insistenţă de români, negau pretenţia de iobăgire a românilor. În consecinţă, ei refuză slujbele, nu mai plătesc taxe. Desfiinţarea naţiunilor politice, a „Pământurilor" şi autonomiilor lor, declararea tuturor locuitorilor ţării drept cetăţeni, egali în drepturi, potrivit stării lor, ridicau la egalitate şi cetăţenie poporul român, încetând situaţia lui de tolerat, rezolvau automat postulatul său de temelie. În genere tot ce lovea în naţiunile politice, stârnindu-le adversitatea, ura, favoriza, tocmai prin aceasta, naţiunea română, stârnindu-i ataşamentul, preamărirea. Ridicarea restricţiilor pentru intrarea în oraşe, în bresle favoriza mai ales pe români, cei mai împiedicaţi la intrarea în oraşe, din oraşele mari excluşi aproape cu totul. Reformele învăţământului ridicau piedicile naţionale, confesionale pentru intrarea în şcoală, deschideau porţile şcolii şi pentru fiii iobagilor, favorizau dezvoltarea unui învăţământ propriu, românesc. Reformele privind iobăgimea,

---

[24] Textul german la I. Lupaş, *Împăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania*, Bucureşti, 1935, p. 8; după C. Sassu, care l-a citat apoi şi în româneşte în *Românii şi ungurii*, Bucureşti, 1940, p. 119–120.

[25] „Ex hoc autem non sequitur Privilegia non Unitae Nationis Transylvanicae iis, Illiricae Nationis in Hungaria penitus uniformanda esse, sed Intentio Mea unica est, ut Episcopus in omnibus spiritualia concernentibus objectis a Metropolita et Synodo Archi Episcopali dependeat". Citat de Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 307.

reglementarea justiţiei şi sarcinile feudale, desfiinţarea şerbiei trebuiau să favorizeze în primul rând iobăgimea română, cea mai numeroasă, cea mai apăsată.

Reformele iozefine înlăturau deci tocmai piedicile care stăteau în calea ridicării poporului român, veneau tocmai cu egalitatea dintre naţiuni, cu dreptul la funcţii, la şcoală, la meserii, cu cetăţenia, cu concivilitatea, tot atâtea obiective ale luptei politice româneşti, trasate încă de Inochentie Micu. Răspundeau şi revendicările sale în favoarea iobăgimii. Chiar dacă practic toate erau expuse la felurite dificultăţi, erau un mare câştig de drept, înlăturau piedicile juridice ale ascensiunii poporului român în genere.

Iozefinismul, e adevărat, în tendinţele lui de centralizare, de unificare, mergea împotriva separatismelor naţionale. Limba germană ca limbă a statului defavoriza celelalte limbi naţionale; luminismul, raţionalismul său nesocoteau drepturile istorice, sentimentele naţionale. Dar lovind separatismul exclusivist al naţiunilor politice, elibera drumul pentru naţiunea română, îi deschidea noi perspective pentru viitor. Limba germană deocamdată nici ea nu stânjenea prea mult dezvoltarea limbii naţionale. În schimb, deschidea drumul spre funcţii, spre studii superioare şi eluda impunerea limbii maghiare, mai ameninţătoare. Luminismul favoriza ridicarea culturală, răspândirea culturii în genere. Laicizarea culturii favoriza lichidarea oricărui primat confesional. Toleranţa religioasă a favorizat nu numai accesul la funcţii, ci şi împăcarea între cele două confesiuni româneşti, apropierea între cele două fracţiuni, menite înainte de regim să fie adverse, ale poporului român. În năzuinţa de ridicare a poporului român, unirea, prin egalizare cu ortodoxia, scăzând în importanţă ca instrument de luptă, apar iarăşi tendinţele de apropiere de ortodoxie. Samuil Micu în *Istoria* sa nu-i mai prezintă pe ortodocşi ca adversari, nu-i atacă cu nici un cuvânt. Convine, în schimb, des cu fruntaşii lor, îi stimulează în conştiinţa naţională, îi îndeamnă să înlăture ierarhia sârbească, să-şi ceară episcop român. Curentul circulă şi printre ortodocşi. El însuşi e acuzat că vrea să se întoarcă la ortodoxie, că râvneşte episcopia ortodoxă. Şincai reduce şi el rostul unirii: Casa de Austria a adus-o „fiindu-i milă de bieţii Români... numai ca să poată ajuta nobililor şi preoţilor celor românesci, carea Unire n-au stat şi nici stă din alta, fără numai să nu clevetim pre cei ce să ţin de beseareca Romei pentru obiceiurile lor, iară noi Românii să ţinem obiceiurile bisericii Răsăritului, şi Latinii încă să nu ne clevetească pre noi". Socoteşte că din unire numai popii români au profitat ceva, ceilalţi au rămas dezamăgiţi, „căci Lătinilor destul le este, că înşelând pre Români în partea lor, au putut învinge cu numărul pre Calvini, carii în sine era cei mai tari în timpul acela"[26]. O lucrare din acest

[26] *Chronica*, II (ed. 1886), p. 214–215.

timp, a unui canonic din Oradea, tipărită la Viena în 1787, se intitulează: *Poslanie sau dreapta oglindă a păcii, dragostii şi uniunii, prin carele cu dreapte dovediri cei uniţi se mântuescu de hulele carele lor li să aruncă, iară neuniţii nici iritici a fi, nici schismatici, mai ales în neamul românesc, a nu se putea aeve zice, să arată*[27]. Petru Maior, în Procanon-ul său (1783), îndreaptă ascuţişul luminismului împotriva abuzurilor şi corupţiei din biserica catolică. Doar romanitatea unirii persistă: ideea că unirea e o întoarcere la comunitatea romană străbună. Dar aceasta de acum nu ca o necesitate religioasă, ci naţională: unirea e subordonată romanităţii. Luminismul favorizează, în ciuda cosmopolitismului imperial, unirea în aceeaşi luptă, triumful definitiv şi indiscutabil al primatului naţional conceput de Inochentie Micu.

Luminismul în genere, iozefinismul în speţă favorizează progresul românesc şi practic. Acum se petrec în societatea românească o serie de fapte noi culturale, sociale. Creşte numărul studioşilor în şcolile neromâneşti ale Principatului, în afară de el, în Ungaria, Slovacia, la Lemberg. În urma înrăutăţirii relaţiilor cu papa, împăratul opreşte trimiterile la Roma, dar favorizează cu atât mai mult studiile la Viena. Împăratul a primit favorabil, şi nu fără urmări, amplul memoriu din 1783 al noului episcop, Ioan Bob, pentru dotarea clerului şi înmulţirea şcolilor româneşti, în speţă a clerului şi şcolilor greco-catolice, drept mijloc de cultivare a poporului românesc, care constituie două treimi din populaţia ţării spre binele public şi prosperarea agriculturii şi meşteşugurilor[28]. Cresc în importanţă şcolile din Blaj, şcolile grănicereşti. Se înmulţesc şcolile populare, nu numai cele unite, ci şi cele ortodoxe. Directori încredinţaţi cu treburile şcolilor româneşti sunt personalităţile culturale Gheorghe Şincai şi Dimitrie Eustatievici. În acest răstimp a ridicat Şincai, prin zelul său, numărul şcolilor de sub directoratul său la 300 – cum se mândreşte el[29]. Acum apar o serie de manuale şcolare, româneşti sau bilingve. Creşte în număr o intelectualitate românească, acum nu numai unită, ci sporadic şi ortodoxă; şi nu numai clericală, ci şi laică. Se ridică marile personalităţi Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Ioan Piuariu-Molnar, Petru Maior, Budai-Deleanu. Fac progrese vizibile cu deosebire ştiinţele filologice, istorice, creşte activitatea ştiinţifică conştientă de misiunea sa naţională şi politică. Acum se aşază pietrele de temelie ale ştiinţelor care fundamentau postulatele politice şi vor domina o întreagă epocă următoare. Stăruie şi alte semne ale culturii luministe:

---

[27] B.R.V., II, nr. 512.

[28] Text în traducere românească şi comentat Ioan Chindriş, *Un Supplex Libellus Valachorum inedit*, în „Manuscriptum", 1980, nr. 1, p. 89–104. V. şi acelaşi, *Blajul luminist*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXIII (1980), p. 199–200.

[29] „Etenim me urgente, et agente ad trecentas usque excrevere..." T. Cipariu, *Archivu...*, 1867, p. 293.

traduceri, lucrări cu caracter educativ, practic, economic, preocupările de coborâre, de răspândire a culturii în mase, uneori direct încurajate de luminismul regimului[30]. Ioan Piuariu-Molnar, luministul, stăruie pentru înfiinţarea de şcoli româneşti, precum şi pentru scoaterea unei gazete pentru luminarea poporului, în 1785 scoate *Economia stupilor*, în 1788 o gramatică româno-germană. Apar nume româneşti în funcţii, chiar în birourile Guvernului şi Cancelariei aulice de la Viena. Aceste nume, ce-i drept, sunt puţine încă. Faptul însă nu e deloc fără importanţă. Ele ilustrează lupta politică naţională: unul, Iosif Mehesi, va fi doar chiar redactorul lui Supplex Libellus. Primejdia disimilării elementelor instruite se menţine încă[31], dar funcţiile devenind acum accesibile şi fără ea, se reduce. Acum apar nume de ofiţeri români în regimentele de graniţă. Nume româneşti apar chiar în lojile masonice. În loja Sf. Andrei din Sibiu, din care făcea parte şi guvernatorul Gheorghe Bánffi, găsim pe Ioan Piuariu-Molnar, pe Ştefan Costa secretar şi apoi consilier la Guvernul Transilvaniei. Erau în această loje şi negustori din compania grecească. Francmason a fost şi episcopul Gherasim Adamovici[32], după cât se afirmă şi Petru Petrovici, viitorul episcop de Timişoara. Progresul e vizibil. Intelectualitatea românească, în tot cazul, simte momentul ca o descătuşare. Iată de ce a fost cucerită ea de iozefinism; iată originile elogiilor superlative şi unanime cu care preamăreşte în toate împrejurările pe împărat, nu numai în viaţă fiind, ci şi după moarte. Despre el intelectualitatea românească nu vorbeşte decât ca despre cel mai mare binefăcător al naţiunii române. Numai el i-a cunoscut suferinţele şi le-a căutat tămăduirea, numai el a aşezat-o în rândul cetăţenilor patriei, numai el a înţeles cu adevărat „drepturile omului şi ale cetăţeanului". El mai ales i-a deschis porţile la şcoli, la funcţii, fără deosebire de naţiune sau confesiune, mai ales el i-a netezit drumul ascensiunii. Un versificator ortodox încă la urcarea pe tron îl întâmpină ca pe un „al doilea Traian"[33]. Stihurile din *Molitvenicul* tipărit la Blaj în 1784 îl numesc „Iosif celu Mare de neamuri iubitu"[34]. Gheorghe Şincai însuşi e cucerit de el: „sub care au resufleţit românii şi eu atunci înflorind

[30] Cf., de pildă, C. Bodea, *Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană între anii 1786–1830*, în „Studii", IX (1956), nr. 1, p. 87–104.

[31] Chiar la Ioan Bob mai citim asemenea texte: „... oculis suis cernunt, magnam copiam juvenum e sua Natione Scholas Catholicorum frequentantem, et nonnullos eorum aut ritum Romano-Catholicum amplecti, aut religionem reformatam assumere, vel jam prioribus temporibus amplexos esse, et assumpsisse, ita ut non rara sint exempla, ubi ex eadem familia una linea vel saepe unus frater Romano-Catholicum ritum, altera linea vel frater Graeco-Catholicum, tertia reformatam religionem, prout nempe in his vel illis scholis educationem acceperant et quarta non unitam sectam profiteatur" (1783). Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 330.

[32] *Ibidem*, p. 342.

[33] T. Cipariu, *Archivu...*, IV, 1870, p. 692.

[34] B.R.V., II, nr. 475.

mult puteam"[35]. „Mă jur, de-a pururea vrednic era să trăiască" – se exprimă în *Elegia* sa. În el îşi punea nădejdea că va uşura şi soarta iobăgimii. Pentru desfiinţarea şerbiei îl laudă şi Samuil Micu.

Răstimpul a fost prea scurt, n-a fost decât un început, dar un început deschizător de mari speranţe, cu consecinţe durabile. Începutul făcut, momentul psihologic creat, îşi prelungeşte ecourile până târziu. Premisele ascensiunii descătuşate pentru un moment continuă să dea roade şi în timpul reacţiunii, vor rămâne un stimul pentru dezvoltarea ulterioară. Iată de ce naţiunile politice, în triumful lor, fac încă o dată zid în faţa aspiraţiilor naţiunii române, neîndurându-se să facă nici cea mai mică concesie.

Dar luminismul, iozefinismul şi-au avut consecinţele şi pe cealaltă faţă a luptei româneşti, pe cea socială, au jucat un rol şi în lupta maselor populare, a iobăgimii române, chiar în răscoala lui Horea.

[35] *Chronica*, anul 1708.

[A] Pentru vizita împăratului Iosif al II-lea în Transilvania, vezi frumoasa şi valoroasa lucrare a Ilenei Bozac şi Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, ed. a II-a, 2 vol., Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007-2011.

MOMENTUL RĂSCOALEI LUI HOREA

Schimbări, deplasări vădite se produc şi pe latura populară a luptei poporului român. Lupta maselor se îndreaptă tot mai hotărât spre obiective sociale. Lupta confesională dintre ele se transformă în luptă comună şi directă împotriva regimului feudal însuşi. În timp ce cele două fracţiuni ale intelectualităţii poporului român, unită şi ortodoxă, se unesc sub semnul primatului politic naţional, aceleaşi două fracţiuni ale celor de jos se unesc în aceeaşi luptă sub semnul primatului social. În timp ce lupta politică a celor de sus tinde spre emanciparea politică, lupta socială a celor de jos tinde spre emanciparea socială a poporului român, în acelaşi cadru naţional.

SENSUL SOCIAL AL RĂSCOALEI

Răscoala lui Horea a avut cauze adânci social-economice, mai îndepărtate sau mai apropiate, mai generale sau mai locale.

Cauza ei fundamentală rezidă însă în raporturile feudale. Rezidă în agravarea lor, în agravarea cu deosebire a obligaţiilor de lucru ale iobagului. La acestea se adăugau dările, obligaţiile felurite către stat, către comitat. Aceste cauze azi sunt larg cunoscute[1].

Starea iobăgimii, şi în genere a românilor şerbiţi, e văzută în culori negre chiar de contemporani. În culori şi mai negre putea apărea în ochii străinilor. Sunt edificatoare mai ales textele guvernatorilor sau generalilor imperiali din

[1] Vezi, mai ales, N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784–1785*, Bucureşti, 1884; Z.I. Tóth, *Mişcări ţărăneşti în Munţii Apuseni până la 1848*, Bucureşti, 1955; *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964. Iar acum D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I-II, Bucureşti, 1979, ed. a II-a, 1984.

acele copioase „Descrieri ale ţării", care sunt unanime în consternare în faţa imaginii iobăgiei, şi cu deosebire a iobăgiei românilor. Şerbia e originea răului, ea este povara cea mai apăsătoare, ea face pentru supus aerul înăbuşitor, patria nesuferită – e teza enunţată de generalul Hadik de la început în amplul său memoriu din 1768. O vădeşte aceasta înainte de toate robota excesivă şi neregulată. Spectrul ei apare supraîncărcat, alarmant, şirul ei lung, nesfârşit: arat, semănat, cărat, treierat, cărat la târg, la moară, lucru la vie, cărături de vin, cosit, cărat de fân, tăiat, cărat de lemne, lucru în grajd, în pivniţă, în casă etc. Nu e timp sau împrejurare care să-l absolve pe iobag de muncă. Om şi vite trebuie să îndure în slujbele domneşti, în timp ce economia lui suferă, familia lui flămânzeşte acasă. Vin apoi cărăuşiile lungi, mai ales când stăpânul călătoreşte în treburi oficiale, la comitat, la scaun, la Guvern, la Tabla regească. Se întâmplă că supusul trebuie să meargă şi 10-12 mile, peste două-trei comitate cu vitele şi cu carul său, adesea în timpul cel mai îngrozitor. Şi câte alte obligaţii şi alte abuzuri însoţesc imensitatea obligaţiilor sale! Sesia iobagului apoi e departe de a fi în raport cu greutatea slujbei lui, ceea ce îl expune mereu foamei, înglodării în datorii. În scaunul de judecată dominal îl judecă pe supus stăpânul, iar la comitat rudele, prietenii, semenii stăpânului său. Urcarea plângerii supusului pe scara ierarhică atrage după sine răzbunarea stăpânului... Tot atâtea motive de fugă, de emigrare[2].

Generalul O'Donell, guvernatorul, la 1769, nu e nici el de altă părere. A recunoscut şi el repede originile acelui „morbus transilvanicus", înscrie printre primele probleme ale guvernării sale reglementarea urbarială. Lipsa de pământ şi robota insuportabilă sunt motivele invocate de cei care emigrează. Reglementarea urbarială din Ungaria n-a avut urmare şi în Transilvania. *Certa puncta* din 1769 n-a fost decât un paliativ provizoriu menit să ţină loc până la reglementare, menţinea robota ridicată a ordonanţelor anterioare.

În cele mai sumbre culori îi apare imaginea iobăgiei, mai ales a iobăgiei românilor, şi contelui Leopold Clary, tezaurarul Transilvaniei, la 1772. „Iobăgia, căreia îi este supus aproape întreg poporul român, e o apăsătoare povară care-i îmbâcseşte supusului aerul şi îi face nesuferită patria – repetă şi el cuvintele generalului Hadik. Poporul român a îndurat mereu tratament inuman, a fost adus la disperare şi de la aceasta la emigrare". Economia ţării se întemeiază întreagă pe munca servilă, sarcinile sunt nemăsurate, excesive, libera voinţă a stăpânului stăpâneşte cu putere absolută toată familia iobagului.

---

[2] D. Prodan, *op. cit.*, I, p. 52–53. Apud Jenő Berlász, *A Mária Terezia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere*, în „Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kunos Instituts für ungarische Geschichtsforschung in Wien", IX (1939), p. 23 şi urm. Paternitatea memoriului după László Makkai, *Hadik András az erdélyi mezögazdaságról*, în „Agrártörténelmi Szemle" *(Historia rerum rusticarum)*, 1957, nr. 1–2, p. 37–39.

Şi-apoi mulţimea copiilor întunecă şi mai mult imaginea. „Casă mizeră care prea puţin apără de frig, îmbrăcăminte tot atât de mizeră, o femeie uscată de sărăcie, copii nevoiaşi, câmpuri pe jumătate pustii, cămări goale, vite vlăguite sunt o privelişte de chin, nicidecum de speranţă în vreo schimbare a ororii vieţii". Nobilimea îşi culege roadele din sudoarea supusului şi i le vinde cu camătă, atrage pe supus în serviciu de curte sustrăgându-l culturii pământului. Tot atâtea motive de emigrare a românilor în Ţările Române sau chiar în Rusia. Ei n-au acces la ştiinţe, arte, meserii, când românul are virtuţile sale, agerimea spiritului, curajul, moştenite prin originea lui romană. Spiritul viu al acestui popor n-ar putea fi incitat decât la rele dacă nu se vine la timp cu un remediu. Dacă românii formează majoritatea în ţară, atunci rezultă de la sine că pe acest popor se întemeiază bunăstarea ţării. „Mâinile românilor întreţin deci drumurile şi căile, ei aduc locuitorilor produse de folosinţă din cei mai îndepărtaţi munţi, ei cultivă partea cea mai mare a câmpurilor, viilor, ei sunt principalul temei al cărăuşitului, de la ei curge cea mai mare parte a dărilor în casieriile principelui, din aceste mâini vin cele mai multe venituri camerale, din creşterea vitelor şi păşunatul cerut de ele, din rândul românilor se recrutează soldatul, din rândul lor se asigură considerabilele transporturi de sare. Acest popor este cel care scormoneşte munţii şi prăpăstiile pentru a scoate din inima pământului preţioase minereuri spre folosul statului şi al principelui. Este cu totul neîndoielnic că tocmai acest popor, care îndură atâtea chinuri, e cel mai indicat pentru utilizarea în scopul bunăstării generale şi tocmai de aceea merită o atenţie cu totul deosebită grija pentru el pe viitor"[3].

Şi mai consternat se arată textul memoriului amplu al generalului Preiss, în redacţia concipistului Thomann. „De fapt supusul transilvănean sau iobagul este, în ce priveşte starea sa, cel mai nenorocit ţăran ce poate fi găsit pe lume. În afară de viaţa sa, pe care şi-o ţine cu sudoare şi în cea mai neagră mizerie, nu are nimic ce să-i aparţină personal. El poate fi privit ca un adevărat sclav al domnului său pământesc. În afară de robotele nesfârşite, pe care trebuie să le presteze cu vitele sau cu palmele săptămâni de-a rândul, trebuie să facă şi alte servicii fără cea mai mică retribuţie, ba uneori fără nici o hrană. Dacă domnul său lipseşte, stă în capitală sau altundeva, trebuie să-i strângă victualii pe şase, opt sau mai multe zile, să-şi ruineze vitele, carul, să-şi neglijeze mica sa economie de acasă, să lase totul baltă. La cea mai mică abatere e aruncat de domnul său în aşa-numita temniţă, care nu e decât o scobitură sub pământ, întunecoasă şi respingătoare, de unde nu mai vede lumina zilei până la eliberarea sa, care se întâmplă foarte târziu. Pus în libertate, nu-şi duce viaţa mai bine decât o vită. Cu un cuvânt, necazurile şi poverile impuse supuşilor de

[3] Citat *Răscoala lui Horea*, I, p. 67. Apud Bernáth, *op. cit.*, p. 199–202.

domnii lor pământeşti sunt fără sfârşit, iar excesele la care sunt supuşi pur şi simplu de necrezut". Invocă celebrul principiu „ţăranul în afară de plata şi răsplata muncii sale nimic nu are", numai cu greu e admis să defrişeze, pământul defrişat i se ia cu remuneraţie minimă a muncii, luându-i posibilitatea sporirii economiei sale. *Certa puncta* din 1769 nu se respectă, excesele şi vexaţiunile se practică mai ales în punctul privind sarcinile iobăgeşti. De cele oprite prin *Prohibita generalia* nici pomeneală. Tot atâtea pricini de emigrare masivă în Moldova şi Ţara Românească[4].

Împăratul Iosif însuşi găsea că în Transilvania „iobagul este un sclav al domnului său, el n-are nici un mijloc de existenţă, trebuie să slujească mult sau puţin, după bunul plac, cum şi unde vrea domnul său"[5].

Cauzele le dezvelesc copios ţăranii înşişi în noianul de plângeri cu care inundă toate forurile, varietatea nesfârşită a sarcinilor, abuzurilor pe care trebuie să le îndure, mărturisite şi înainte, şi în timpul răscoalei, şi în toate împrejurările[6]. Să citâm aici doar mărturia ţăranilor din Zarand, prin gura lui Giurgiu Marcu din Crişcior, în faţa doctorului Ioan Piuariu-Molnar, care venea cu misiunea să-i pacifice. „Pentru aceea că câte comisii (dispoziţii) au venit de la înălţatul împărat de mila săracilor, ei (domnii) le-au ascuns, şi la mai grea slujbă i-a pus domnii. Ci la unii şi grâu şi alte bucate şi dijme din toate celea ne-au luat, cât numai apa nu am plătit. Şi noi cu jurământ toţi spunem că la Paşti şi la Crăciun ne-au căutat să ducem de frică colac, urcior, lumină şi găină. Şi dacă a avut iobagul doi porci, unul l-au luat domnul său, şi de nu au avut, au căutat să cumpere de frică în bani ca să-i dea domnului. Şi fieştecare iobaj au căutat să dea în tot anul 2 copuri de unt au avut vaci, au nu. Iară dacă am dat iştanţie la înălţatul Gubernium au venit să dăm numai un cop de unt. Şi pre un fertar de pământ tot câte 4 zile în săptămână le-am căutat să le lucrăm, şi unii domni şi în zioa de Crăciun ne-au făcut să-i ducem lemne, ce mi mie de sărbătoarea voastră, au zis. Şi dacă s-au întâmplat, de au murit iobajul, care au fost avut casă bună, cu toată averea dacă n-au avut feciori, i-au ţipat afară din casă, şi pre muere o a băgat în temniţă, ca să spue toate ce au rămas de la bărbatul ei, şi aşa au luat domnii tot ce au avut, şi pre ea dimpreună cu copiii cei săraci i-au mânat să să hrănască pre unde au putut, şi dacă au crescut copiii care au fost rămas de iobaju, i-au pus iară la slujbă, şi ce au rămas nu i-a dat nimică. Şi muerile au căutat să le lucre deusebi, la pânză şi la tors, şi dacă nu a

---

[4] *Ibidem*, I, p. 74–75, Hof-und Staatsarchiv Wien. Cf. şi Bernáth, *op. cit.*, p. 188–190, după exemplarul din Kriegsarchiv, Wien.

[5] *Ibidem*, I, p. 70. După I. Lupaş, *Împăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania*, Bucureşti, 1935, p. 8 şi C. Sassu, *Românii şi ungurii*, Bucureşti, 1940, p. 119–120. Precum şi după acelaşi, *În jurul reformei agrare din Transilvania. Mărturiile unui împărat.*

[6] D. Prodan, *op. cit.*, v. mai ales II, p. 258–288.

ştiut toarce bine, au căutat să plătească cu bani altia. Şi acestea sunt lucrurile care ne îndeamnă să plângem cu mâni ridicate cătră împăratul ca să ne slobozească din robia aceasta"[7]. „În timpul muncilor grabnice de vară iobagii trebuiau să lucreze dintr-o duminică în alta, fără cea mai mică bucătură de pâine, iar în celelalte timpuri câte patru zile pe săptămână, şi trebuiau să dea şi dijme. Dările erau şi ele prea mari, cei fără pământ trebuiau să plătească câte 4-5 florini pe an, cei cu pământ câte 15-20" – mărturiseşte Crişan la interogatoriul său[8]. Şi, desigur, se mai puteau înşira şi multe altele.

În Munţii Apuseni, pe domeniul Zlatnei în speţă, s-au agravat mai ales în urma intensificării exploatării domeniului, a mineritului cu deosebire, de pe la 1770 începând. Deschiderea de mine noi, ridicarea topitoriilor din Baia de Arieş, din Zlatna, au drept urmare sporirea considerabilă a sarcinilor. Se produc schimbări în sistemul de exploatare, se tinde spre accentuarea raporturilor băneşti. Sarcinile vechi sunt convertite tot mai mult în bani, pentru a face loc celor noi. Muncile interioare ale mineritului se plătesc. Nu însă şi muncile auxiliare în creştere, care trebuie să se facă cu muncă iobăgească. Astfel cresc mereu sarcinile băneşti şi în natură, cresc taxele, robotele. Iar paralel cu ele cresc dările, sarcinile publice, către stat sau comitat. În schimb, sporesc restricţiile, în folosinţa pădurii, păşunii, în defrişări etc.

Încercările generale de reglementare din cursul secolului nu reuşesc să reducă sarcinile iobăgeşti, din cauza rezistenţei nobilimii. Reuşesc, în schimb, să dezvăluie în faţa iobagului şi mai clar nedreptăţile la care e supus, să-i aţâţe revolta pentru drepturile ultragiate. Reglementarea provizorie de pe domeniile fiscale din Munţi, de la 1775, sub cuvântul uniformizării sarcinilor iobăgeşti, introduce obligaţia de lucru de două zile pe săptămână. Dar cum domeniile aici nu aveau un pământ alodial şi deci nu aveau nevoie de ea, regimul, sub cuvântul uşurării, o converti, la preţ foarte scăzut, în bani şi o adăugă la taxă. Domeniile aveau, în schimb, acum cu atât mai mult nevoie de munci diverse în legătură cu creşterea exploatării miniere. Aceste munci urmau să fie şi ele plătite. Dar cum domeniul nu e dispus să plătească la preţul curent al muncii libere, practică mai departe munca obligatorie, plătită, sub pretextul răscumpărării robotei la preţ scăzut, la preţuri mici sau, şi mai obişnuit, neplătită deloc. Astfel, sub haina „uşurării" sarcinilor, acestea s-au agravat considerabil. Mai ales taxa urbarială şi darea au făcut un mare salt, s-au dublat, deschizând un lung proces, o luptă petiţionară de aproape zece ani, care a dus în cele din urmă la răscoală.

Peste toate acestea veneau abuzurile nesfârşite, şi în câmpie, dar mai ales în acest loc închis, atât de puţin controlabil şi cu situaţii atât de variate. Loc

[7] Şi N. Densuşianu, *op. cit.*, p. 272–273.

[8] *Ibidem*, p. 440.

unde se puteau practica şi evaziunile, dar şi arbitrariul, samavolnicia, înveninând mereu raporturile. Zadarnice rămân plângerile, zadarnice călătoriile ţăranilor la Viena, situaţia nu se îndreaptă. Rezultatul e doar că trebuie să tragă consecinţele îndrăznelii de a se plânge.

Revolta creşte în mod firesc, din agravarea raporturilor. Dar e favorizată acum şi de condiţiile în care raporturile evoluează. E favorizată chiar de politica regimului, de încercările de reglementare urbarială, de reformismul absolutismului luminat, de interesul pe care-l arată acesta pentru soarta ţăranului producător şi contribuabil, de politica de atragere a ţărănimii în sfera intereselor politice imperiale. E favorizată de luminism în genere, care dezvăluie tot mai insistent inechităţile regimului feudal însuşi. E favorizată acum de atitudinea împăratului Iosif, de ostentaţiile lui cu interesul pentru nevoile poporului cu aversiunea pe care o arată faţă de nobilimea exploatatoare, abuzivă. Primirile lui de la Curte, apariţiile lui dese, călătoriile lui lungi printre supuşi, atenţia pe care o arată iobagilor le lasă impresii durabile, încurajatoare, îi întăreşte în credinţa „bunului împărat", în convingerea că împăratul vrea să le îndrepte soarta, dar se împotriveşte nobilimea. Chiar dacă o asemenea politică putea încuraja şi răzvrătiri ţărăneşti, ele se ridicau împotriva nobilimii. Puteau fi, prin urmare, bun prilej pentru împărat de a interveni ca arbitru, de a-i cere nobilimii noi concesii în schimbul ajutorului dat şi deci de a întări puterea centrală. Iobăgimea simte înclinarea balanţei, profită de înclinare pentru propria-i luptă.

Semnele se arată încă din timpul mişcărilor confesionale. Mişcările însă curând trec deschis pe cealaltă latură. În februarie 1775 satele de sub Meseş se răzvrătesc mai ales pentru robotele excesive.

În Munţii Apuseni primul conflict alarmant izbucni în 1782, din pricina dreptului de crâşmărit. Tulburarea din târgul de la Câmpeni se încheie cu câteva condamnări la moarte, care stârniră noi agitaţii.

Izbucnirea răscoalei e precedată de conscripţia militară din vara anului 1784. Iobagii râvneau situaţia grănicerilor. Eşuarea conscripţiei, dezamăgirea ţăranilor de a scăpa de iobăgie prin militarizare grăbi izbucnirea. Răscoala izbucni chiar în numele împăratului. În lunile noiembrie şi decembrie e în plină desfăşurare, se propagă cu repeziciune, ameninţă să cuprindă în flăcările ei toată Transilvania. Iobăgimea ridicată porneşte asaltul acum împotriva orânduirii feudale înseşi. În culmea succesului, prin ultimatul adresat nobilimii în 11 noiembrie, schiţează desfiinţarea raporturilor feudale: nobili să nu mai fie; ei să-şi părăsească moşiile, care să se împartă între poporul de rând; şi ei să plătească dare ca şi poporul de rând.

Răscoala a fost înăbuşită cu puterea armelor. La vestea ei, împăratul, tocmai în conflict cu Olanda, nu stătu mult la îndoială; îi ordonă reprimarea

printr-o acţiune militară concentrică. Dar nu numai un motiv de circumstanţă sau faptul simplu că un cap al statului e dator să restabilească ordinea în statul său îi dictau împăratului o asemenea atitudine faţă de ţăranii răsculaţi. Atitudinea pornea chiar din luminismul său. Da, recunoaşte motivele care i-au adus pe ţărani la acţiunea lor disperată, căci „desigur, lucrurile pot fi înăbuşite un timp cu puterea, dar când omenirea e prea mult maltratată şi când arcul e prea tare întins, cu siguranţă se frânge". Însuşi se răzgândi căci „severitatea, ce-i drept, supune poporul, dar nu-l convinge". Atenuă severitatea măsurilor sale de la început, ţăranilor le promise amnistie dacă se liniştesc, cercetarea cauzelor răscoalei şi sancţionarea vinovaţilor o scoase din competenţa nobilimii, o încredinţă unei comisii regale. Dar îndreptările, după concepţiile sale, trebuie să vină prin reforme luminate ale capului luminat de sus, nu prin răzvrătiri ale mulţimilor ignorante de jos. În conducătorii răscoalei nu vede astfel decât nişte „nelegiuiţi", „blestemaţi" care au amăgit mulţimile neştiutoare. El nici altfel nu era pentru desfiinţarea, ci numai pentru ameliorarea raporturilor feudale.

Răscoala a trebuit să cadă nu numai pentru că regimul nu era pentru desfiinţarea raporturilor feudale, a trebuit să cadă înainte de toate din faptul obiectiv că raporturile social-economice n-au ajuns în stadiul în care această răsturnare să fie posibilă. N-a rămas totuşi fără urmări. Nobilimea, ce-i drept, nu se gândeşte la nici cea mai mică concesie. Aşa cum nici pe teren politic n-a făcut, nici pe teren social nu face nici un pas înainte. Printre nobili nu se găsi nici unul care să recunoască în vreun fel vinovăţia nobilimii, nici unul care să vină măcar cu o idee de îndreptare. Nobilimea e, dimpotrivă, în contra oricăror îndreptări, căci acestea ar apărea acum în ochii ţăranilor ca rezultate ale răscoalei lor şi ar fi încurajatoare pentru noi răzvrătiri. Ea se antrenează doar în răzbunări, pedepse, despăgubiri, măsuri de prevedere îndată ce se simte iarăşi stăpână şi judecătoare a iobagului său. E nevoie de intervenţii oficiale pentru a-i tempera excesele. Împăratul însuşi se vede silit să o calmeze: că doar n-are să ţină gardă la poarta fiecărui castel nobiliar!

Regimul însă, împăratul, recunoscând cauzele economico-sociale ale răscoalei şi trăgându-i concluziile, procedează la mai multe îndreptări în Munţii Apuseni, în obligaţiile iobăgeşti, în situaţia minerilor. Începe operaţiile pe ţară în vederea reglementării urbariale, încearcă ameliorări în justiţia feudală, caută să combată prin felurite mijloace abuzurile[9]. Considerând, împreună cu comisarul regal contele Jankovich, că ignoranţa, incultura duc la asemenea izbucniri, stimulează înfiinţarea de şcoli româneşti. Când cancelarul Eszterházy propunea să se înfiinţeze cât mai curând şcoli româneşti în munţi, ca să se

[9] Z.I. Tóth, *op. cit.*, p. 165–171. *Istoria României*, III, p. 778–780. D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 577–646.

poată face cetăţeni ai statului din aceşti oameni „care sunt asemenea fiarelor sălbatice", împăratul replicase indignat că poate cu acelaşi succes s-ar putea transforma fiarele sălbatice dacă cel puţin stăpânii lor ar primi prin şcoală principii mai bune. Străduinţele de a ridica şcoli populare se izbeau şi ele de rezistenţa nobilimii. Totuşi se înfiinţară câteva şi pe domeniul Zlatnei.

Dar împăratul veni şi cu o reformă generală. Anume cu patenta de „desfiinţare a iobăgiei", din 22 august 1785. Patenta nu desfiinţa raporturile feudale, ci numai dependenţa personală, reintroducând dreptul de liberă strămutare a iobagului. Practic, libertatea de strămutare a trebuit să sufere adaptări, circumscrieri, condiţionări, reducându-i operativitatea[10]. A însemnat totuşi un remarcabil pas înainte. Ea era un semn demonstrativ, un moment important în procesul de destrămare a orânduirii feudale înseşi. Proclamarea desfiinţării şerbiei, ce-i drept, e anterioară răscoalei. Împăratul o decretase în ţările ereditare, în 1781 în Cehia, Moravia, Silezia, în 1782 în Stiria, Carintia, Austria de Jos. În proclamaţia de la Sibiu, din 1783, tocmai desfiinţarea lipsea. În faţa rezistenţei nobilimii, împăratul renunţase la publicare. Publicarea ei, acum, se datoreşte astfel de-a dreptul răscoalei.

Răscoala a zguduit puternic pentru un moment edificiul orânduirii feudale, înainte de toate prin loviturile grele pe care le-a dat în cuprinsul teatrului de luptă, prin urmările şi semnificaţia ei. Ea marchează începuturile căderii raporturilor feudale în Transilvania, prevesteşte prăbuşirea lor. Dar şi prin ecourile puternice pe care le-a avut în spaţiu şi timp. Lumina flăcărilor ei se propagă până departe. Agitaţii, intenţii de ridicare se înregistrează de la un capăt la altul al ţării. Ecourile ei trec şi graniţele, se înregistrează şi în Ungaria, până la graniţele ei din apus. Prin presă se propagă în tot apusul Europei. Un material informativ divers, broşuri în diferite limbi, gravuri, stampe, circulă insistent. Ele nu numai satisfac o curiozitate, ci răspund şi frământării, nevoii generale de prefaceri, spiritului luminist sau revoluţionar al timpului. Mari sau mici, mai îndepărtate sau mai apropiate, atare evenimente, acum, în atmosfera de pregătiri revoluţionare, în pragul căderii lumii feudale, oriunde s-ar ivi ele, veneau să alimenteze spiritul de înnoire, de răzvrătire, îndemnul la luptă, conştiinţa revoluţionară[11]. Spiritele avansate le dau semnificaţia propriilor năzuinţe, văd în ele lupte pentru libertate, egalitate, dreptate, tot atâtea semne ale răsturnărilor care trebuie să vină. „Europa stă în faţa unei schimbări mari care mocneşte în cenuşă" – enunţă o broşură asupra răscoalei care îşi dă drept loc de apariţie oraşul Strasbourg. Iar viitorul şef girondin, Jacques Pierre Brissot, ia apărarea lui Horea şi a poporului său răsculat de-a dreptul în numele

[10] D. Prodan, *Desfiinţarea şerbiei în Transilvania*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VII (1974), p. 9–68.

[11] N. Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*, Cluj, 1976.

ideilor revoluţionare, al dreptului la revoltă al oricărui popor asuprit în genere[12]. Răscoala se aşază nu numai în şirul acţiunilor revoluţionare care marchează destrămarea feudalismului în Europa, dar şi printre acţiunile cu ecouri naţionale îndreptăţind în ochii lumii din afară ridicarea unui popor.

În timp, ecourile răscoalei de-acum nu se vor mai stinge cu totul. Momentul nu-l mai uită nici nobilimea, nici iobăgimea. Pentru stăpâni rămâne o veşnică ameninţare; tresar la cea mai mică mişcare, trăiesc mereu sub teroarea ridicării ţărăneşti. Pentru ţărani, în schimb, rămâne un veşnic îndemn la luptă; ispita ridicării reapare ori de câte ori simt că povara vieţii lor creşte. Ţărănimea îşi simte de acum şi puterea, simte şi slăbiciunea regimului feudal. Lupta îl va slăbi mereu, până când, sub loviturile revoluţiei, în 1848, va cădea.

SENSUL EI NAŢIONAL

Dar, ceea ce interesează subiectul nostru, în ce măsură e mişcarea ţăranilor naţională? În ce măsură afectează mişcarea lor socială lupta de ridicare a poporului român, lupta lui politică?

Răscoala e evident socială. Şi mai precis, iobăgească. Din răscoală lipsesc intelectualii, nu e prezentă decât cea mai mare parte a preoţimii, în genere preoţimea în stare asemănătoare cu a ţărănimii[13] şi populaţia minieră a Munţilor Apuseni. Dar răsculaţii sunt români, iobagii ridicaţi sunt iobagii români. Ei pornesc răscoala, ei o propagă şi asupra celorlalţi iobagi, asupra iobagilor unguri[14]. Ei atrag în mişcarea pentru conscripţia militară şi iobagi unguri şi chiar saşi. Dar această implicare e de prea mici proporţii ca să poată altera caracterul românesc al răscoalei. Caracter care îşi are originile fireşti şi în faptul că iobagii români trăiau în genere cele mai apăsătoare forme ale vieţii iobăgeşti. Dar şi în faptul că marea masă a iobăgimii din Transilvania era românească, de alt neam, de altă lege, respinsă, dispreţuită ca atare. Tendinţa a fost de a antrena în luptă iobăgimea, practic însă răscoala s-a restrâns, în genere, la ţinuturi româneşti.

---

[12] *Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'empereur Joseph II... sur la révolte des Valaques, où l'on discute à fond le droit de révolte du Peuple*, Dublin, 1785.

[13] Raportul comisarului Mihail Brukenthal, de pildă: „weilen ich finde, dass selbst die Geistlichkeit, welche denen Tumultuanten widerredet, von solchen misshandelt wird, woraus denn zu schliessen ist dass der gute Theil der Geistlichkeit, welcher bei denen Wallachen ohnehin klein ist, sein Ansehen und Einfluss verloren hat, der schlechte Teii aber, welcher sehr gross ist, macht, wie ich viele Anzeigen habe, mit denen Tumultuaten gemeinschaftliche Sache und besudelt seine Hände selbst mit Plündern unde Rauben". „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", XXXI (1903), p. 745.

[14] D. Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*, Bucureşti, 1938.

Adversarii ţăranilor răsculaţi sunt, în genere, stăpânii feudali, nobilii, apoi înstăriţii urbani, aparatul administrativ. Dar cum adversarii sunt în genere unguri, iar ţăranii în genere români, iobag fiind, mai ales pe teatrul răscoalei, aproape sinonim cu român, în lozincile ţăranilor adversarii sunt nobilii şi ungurii. Aceştia nu sunt deci clasa suprapusă a propriului popor. Şi sunt nu numai adversarii sociali, ci în genere şi adversarii naţionali ai poporului român. Ţărani români şi luptători politici români se ridică în genere împotriva aceluiaşi adversar. Apropierile, contaminările între cele două planuri de luptă se puteau produce cu atât mai uşor. E inteligibilă confundarea atât de frecventă a lozincilor sociale cu cele naţionale în cursul răscoalei şi dintr-o parte şi din alta. În asemenea raporturi generalizările se produceau în chip firesc.

Mărturie stau variatele lozinci ţărăneşti, în care atât de des iobagi şi români de o parte, nobili şi unguri de alta se confundă. In cursul conscripţiei militare, iobagii conscrişi îşi ameninţă stăpânii în forme ca acestea: „Acum aţi gătat-o şi voi ungurilor, vi se iau moşiile şi ni se dau nouă, iar peste 15 zile căpătăm arme şi atunci vă tăiem pe toţi ungurii". Sau: „După Sânmihai căpătăm arme şi apoi nici o zi mai mult nu facem slujbe, dar să căpătăm o dată arme, că apoi tăiem capetele ungurilor ca napii"[15]. Un nobil a auzit pe mulţi spunând: „îi scoatem pe unguri şi le împărţim pământurile", „vom vedea noi în scurtă vreme ce vor mai avea ungurii aici, noi acuş vom începe să măsurăm pământurile cu stânjenul". Un ţăran din Gârbău către un nobil: „E degeaba jupâne, pe voi pe nemeşi, pe domni şi pe unguri ar trebui să vă scoată tot cu balegi din sat şi din ţara asta, că ţara asta e a noastră, a voastră e ţara ungurească, şi în scurtă vreme vă şi scoatem de aici". Românii din comitatul Albei au fost auziţi zicând: „că ţara nu este a ungurilor, ci a românilor, aşa ungurii şi domnii lor de pământ trebuie daţi afară îndată ce (românii) vor fi cu armele în mâini"[16]. În Cricău ţăranii vorbeau: „de acum e a noastră ţara, îi alungăm pe unguri, căci în frica lor ei nu se pot pune cu noi, căci doar fie că ne ducem la târg, fie la moară, fie în orice mulţime, peste tot e plin de români locul"[17]. Alţii, tot din Cricău, ziceau că nu numai averile şi moşiile le iau de la domni, ci neamul unguresc îndeobşte îl scot din Transilvania în Ungaria. Iar fiul preotului Popa Chirilă spunea: „s-a isprăvit cu voi ungurii, căci e a noastră ţara, vă scoatem de aici în Scitia". Şi citatele s-ar putea înmulţi până la nenumărat.

Răscoala însăşi Crişan o porni la Curechiu sub cuvântul ca poporul să-l urmeze pe el, să ucidă pe toţi domnii, nobilii şi ungurii[18] şi să le prade toate

---

[15] N. Densuşianu, *op. cit.* D. Prodan, *Răscoala lui Horea.*

[16] „quod Regnum non Hungarorum, sed Valachorum esset, consequenter Hungaros et dominos suos terrestres ejecturi sint e propriis suis possessionibus, si ipsi arma ad manus fuerint". Arh. comisiei Jankovits, ascultare din 13 septembrie 1784.

[17] Ascultare din 16 septembrie 1784.

[18] „alle Herren, Edelleute, und Hungaren umbringen".

averile. După alte versiuni i-ar fi îndemnat spunând că are porunca împăratului să prade şi să ucidă pe toţi ungurii. În cursul răscoalei lozinca e generală, circulă insistent. Mai ales în primele zile îi căzură mulţi victime, în Criscior, Mihăleni, Brad, Ribiţa etc. Omorurile apoi se răresc, în Abrud sunt mulţi răniţi, dar nu mai cad decât şapte morţi.

Omorurile de la început în continuarea răscoalei scad nu numai pentru că mulţi din cei duşmăniţi de ţărani au putut fugi la timp, ci pentru că răsculaţii înşişi schimbă lozinca, cruţă pe toţi cei care trec la „legea românească". Ţăranii, după ce pradă pe nobili, le distrug casele, curţile, operează o adevărată nivelare. Pe unguri şi chiar şi pe alţii îi botează în legea românească, îi silesc să îmbrace haine româneşti, îi pun la munci ţărăneşti, ba se ivesc şi cazuri când femei, fete le căsătoresc cu iobagi români. În Abrud, după ce devastară oraşul, îi botezară pe orăşeni în masă, obligându-i să îmbrace haine româneşti. În 8 noiembrie vestiră în piaţă că cine nu trece la legea românească şi nu îmbracă haine româneşti va fi tras în ţeapă în faţa casei sale sau i se va tăia capul. Fură botezaţi peste 1 100 de cetăţeni. Aşa făcură şi în Roşia. Aici strigară moarte pe capul oricărui ungur dacă nu trece la legea românească. Lozincile naţionale se îmbină cu fanatismul religios, în care nu mic rol au jucat preoţii din rândurile răsculaţilor. La legea românească sunt trecuţi toţi cei de altă lege, indiferent de stare socială. Nivelarea socială e deci şi naţional-religioasă. Sunt lovite, în consecinţă, bisericile religiilor oficiale, preoţii lor, bunurile, familiile acestora. Doar catolicii cu bisericile lor sunt mai cruţaţi, ca fiind de legea împăratului, dar nici ei consecvent.

La legea românească ţăranii îi trec şi pe cei ce se alătură răscoalei. După tradiţie, în Abrud, la pradă, iobagilor români răsculaţi li se alătură şi mulţi unguri din oraş[19], desigur din plebeimea sau sărăcimea lui. Întrebat fiind ce e de făcut cu aceştia, Horea ar fi răspuns: „Care se dau cu noi şi se împărtăşesc cu noi din faptele noastre nu trebuie supăraţi; fără ca să fim mai siguri că vor ţine tot mereu cu noi, să-i botezaţi pe legea noastră"[20]. În cursul răscoalei, printre ţărani se vorbeşte adesea şi de o stăpânire românească în Transilvania,

[19] „Aci – mirare şi lucru nespus – se îmbrăcară mulţi dintre maghiarii din oraş în veşminte româneşti şi ştiind bine româneşte, nu numai că era cei mai mari şi cei mai dintâi prădători ai concivilor şi naţionaliştilor, preocupând pe tot locul cu prădarea pe gloatele Horii, da încă să făcură în prădarea oraşului şi ductori horianilor; aceştia-i povăţuiră şi în biserica reformată şi le descoperiră pe cei ce acolo se trăsese cu toate averile lor, care le prădară şi pe pe toţi fără milă îi uciseră cu ajutorul maghiarilor. – Despre un Szent Teteri (Péteri?) şi Miske, maghiari se spune să fi fost povăţuitori şi împreună prădători cu horianii a maghiarilor din Abrud, care din prăzi s-au fost foarte înavuţit". Alexandru Sterca Siulutiu, *Istoria Horii şi a poporului românesc din Munţii Apuseni ai Ardealului*, manuscris datat 1860, în Bibl. Fil. Acad. Cluj, p. 157–158.

[20] *Ibidem*.

de un nou aparat, românesc, pus chiar de Horea şi Cloşca[21]. Ţăranii acceptau şi funcţionari nemţi la nevoie, ceea ce spun în repetate rânduri, dar nu unguri. Nobilul Alexandru Chendi din Câmpeni, care în decembrie a petrecut opt zile lângă Horea, servindu-i pentru scris, în declaraţia sa spune: „Singurul scop principal, ce l-au avut (căpitanii), a fost să scoată pe unguri din Transilvania şi să domnească ei"[22]. Ţăranii înşişi începeau să-i dea în închipuirile lor lui Horea numele de „crai", de „împărat", cu care el va intra şi în legenda populară.

Răscoala antrenează şi pe iobagii unguri, cum se întâmplă la Trăscău, unde iobagii sunt amestecaţi, şi cum adeveresc agitaţiile din afara teatrului răscoalei. Horea însuşi e convins că ar putea ridica şi pe iobagii unguri. Faţă de Alexandru Chendi, Horea cu căpitanii săi se mândrea că a supus Transilvania până la Beiuş şi la Turda, că dacă ar da poruncă nu numai românii, ci şi iobagii unguri s-ar ridica împotriva domnilor şi nobililor[23]. N-a făcut aceasta, dar nici n-a descurajat în vreun fel mişcările iobagilor de alt neam.

Iobagii români răsculaţi urmăresc în mod firesc solidarizarea cu ceilalţi iobagi ai Transilvaniei. Dar, semnificativ, privesc şi peste Carpaţi, în închipuirile lor aşteaptă ajutor de acolo. Preotul român din Săsciori purta vestea că ajutorul armat le vine din Ţara Românească. Alţii îl aşteptau din Moldova.

Răscoala fiind în fond socială însă, şi lozincile ei naţionale suferă mereu corectivul social. Iobagii unguri, de pildă, nu cad decât întâmplător victime lozincii de nimicire a ungurilor. Îi găsim mai curând alăturându-se răscoalei. Cei ucişi sunt înainte de toate nobili, dar şi dregători sau alţi oameni de-ai lor (care puteau fi şi iobagi), funcţionari, perceptori etc. Dar cad şi juzi, gornici români, preotul din Cărpiniş, Avram Şuluţiu. Cad deci şi români în serviciul regimului de exploatare sau care se împotrivesc răscoalei dezlănţuite. Cei loviţi de ţărani sunt, în genere, adversarii sociali, ungurii care cad victime lozincii sunt, în genere, exploatatorii şi acoliţii lor. Chiar de la lozinca botezării în legea românească se face abatere. La Trăscău, unde li se alăturară şi iobagi unguri, răsculaţii nu mai procedară la botezarea ungurilor. Practic, răscoala trebuie să oscileze între social şi naţional; prin lozincile lor naţionale răsculaţii nu vor nicidecum să scadă valoarea ei socială, eliberatoare a întregii iobăgimi.

---

[21] „Per eundem Kloska et tertium Ducem Krisan alias Mark Dsurs in Possessione Mogos praesentiaque totius Plebis... dictum est nobis, interfectis omnibus Hungaris totus hic Principatus ab officialibus duntaxat Valachicae Nationis per Duces Hora et Kloska denominandis administraretur". N. Densuşianu, *op. cit.*, p. 461.

[22] „unicum et praecipuum propositum habentes, ut Hungaros e magno hoc principatu Transylvaniae eliminarent, et ipsi dominarentur". D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 454.

[23] „Laudabat se Hora et ejus capitanei principatum Transylvaniae usque Belyenes et Tordam usque sibi subjectum esse, ita ut si jusserit non tantum Vallachi, sed etiam Hungari Subditi statim et de facto contra Dnos et Nobiles insurgent; et haec sunt omnia vera". *Ibidem*, p. 453.

Radicalismul naţional popular se adaptează, se supune şi el nevoii de convieţuire, de solidaritate socială a celor aserviţi.

Pe caracterul naţional al răscoalei pun şi mai mare accent adversarii. Ei generalizează şi mai acut decât ţăranii. Nobilimea lovită îi găseşte cauzele exclusiv în ură naţională şi religioasă, în agitaţiile preoţilor români. În vederile nobilimii, răsculat e poporul român, lovit e neamul unguresc. Răscoala poporului român ea o derivă din caracterul, din incultura lui. O atribuie libertăţii pe care au dat-o ordonanţele imperiale iobagului român de a-şi putea acuza stăpânul: văzându-l pe stăpânul său confruntat cu dânsul şi pedepsit pentru excesele sale, a pierdut „iubirea" şi respectul care îl legau înainte de el. Le găseşte în „duritatea" poporului român, care n-a fost ţinut în frâu de ajuns, faţă de care regimul de până acum a fost prea blând. Numai frica şi severitatea legilor îl pot ţine în frâu – opinează nobilimea comitatului Hunedoarei: „Căci e aşa de dur neamul românilor, că numai cu pedeapsa cu moartea poate fi înfricat şi prea puţin cu închisoarea sau cu alte genuri mai uşoare de pedeapsă"[24]. Nobilimea însăşi se teme de o stăpânire românească. Ca să grăbească intervenţia împăratului, atribuie însăşi lui Horea gânduri de reînviere a regatului Daciei, răspândeşte chiar ea medalii cu legenda *Horia rex Daciae*. Sasul Heydendorf şi el vorbeşte despre intenţiile revoluţionare ale întregului popor român[25]. Mai mult, nobilimea însăşi se teme de ajutorul pe care răsculaţii români l-ar putea primi din Ţara Românească şi Moldova. Preotul reformat din Turda, la 3 februarie 1785, scria: „Hoţii de rebeli stăteau în corespondenţă cu ţările vecine, Ţara Românească şi Moldova, de la care aşteptau ajutor". Ştie din zvonuri că pe la începutul anului vreo 30 000 de români din Moldova voiau să năvălească în Transilvania prin pasul Ghimeş, dar au fost întorşi şi nimiciţi de secui şi de turci[26]. Ofiţerul Mihail Popescu sau Poperski, care, în drum spre Moldova, trecea chiar acum prin Transilvania, a fost urmărit de autorităţi sub bănuiala că ar putea avea legături cu răsculaţii. Iar peste zece ani, un raport diplomatic austriac pretindea a şti că Horea însuşi a trimis o solie, pentru ajutor, la domnul Moldovei[27]. Împăratul şi el îndruma pe generalul Schackmin să fie cu toată grija ca românii răsculaţi să nu fugă în Ţara Românească, căci de acolo ar putea face pe urmă incursiuni în Transilvania şi ar putea începe sau întreţine aici mişcări primejdioase. Preotul român din Orăştie, care se zvonise că a plecat în Ţara Românească pentru ajutor, fu readus la cerere oficială pentru cercetări. Informatorul ziarului

[24] Al. Papiu Ilarianu, *Tesauru de monumente istorice*, III, p. 401.

[25] Zoltán Sárközi, *Az erdélyi szászok a nemezeti ébredés korában (1790–1848)*, Budapesta, 1963, p. 23.

[26] *Hazánk*, VII (1887), p. 111–112.

[27] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, Bucureşti, 1903, p. 513–514.

maghiar din Pojon (Bratislava) alarma pe cititori că şi românii din Banat şi din comitatul Aradului vor să cheme în ajutor pe cei din Ţara Românească, să nimicească întreaga ungurime din Transilvania, aşa ca nici amintirea ei să nu mai rămână. Horea însuşi a fost întrebat la interogatoriu ce înţelegere a avut cu supuşii din Ţara Românească. Erau mai curând zvonuri, credinţe, bănuieli numai, desigur, dar semnificative pentru spiritul de solidaritate cu românii de peste Carpaţi, pe care îl manifestau ţăranii sau de care se temeau adversarii. Comunicaţia peste Carpaţi într-adevăr nu încetează, Ţările Româneşti se ofereau ca un refugiu la nevoie, emigrările peste munţi sunt o obişnuinţă.

Mergând mai departe, ca o răscoală categoric românească apare răscoala şi în ochii apusenilor. Ridicându-i semnificaţia la nivelul năzuinţelor luministe ori revoluţionare, spiritele avansate văd în ea lupta pentru emancipare a unui popor asuprit, ţinut în servitute. „Românii sunt poate singurii supuşi ai maiestăţii sale la care nu s-a înlăturat încă iobăgia, pe când vecinii lor şi-au dobândit, în sfârşit, drepturile sfinte ale omenirii"[28], îşi închipuia un ziar olandez care cerea împăratului să desfiinţeze iobăgia. Văd o luptă de emancipare nu numai socială, ci implicit şi naţională. Stampe, ziare apusene îl văd pe Horea ca o puternică personalitate politică, depăşind mult condiţia ţărănească, îi atribuie planuri măreţe. S-ar fi spus că intenţionează a se „uni cu cei de o credinţă cu el, cu românii din Ţara Românească, ca împreună cu ei să cucerească Transilvania şi să reînvie vechiul imperiu roman, din care îşi trag originea". Pe eşafod îi pun în gură exclamaţia: „Mor pentru naţiune!"[29]. Lupta ţăranilor lui Horea propaga peste graniţe numele, problematica poporului român, atrăgând simpatia pentru lupta sa.

Acţiunea ţărănimii însăşi a evoluat în cadrul naţiunii de la confesional la social. Aşa cum înainte pe plan confesional a constituit o luptă românească, o luptă românească constituie acum şi pe plan social. Lozincile răscoalei sunt în aşa măsură româneşti, antimaghiare, încât unii cercetători socotesc că faptul e de natură nu numai să trezească rezerve, dar chiar să stârnească teamă, să ţină departe iobăgimea maghiară de răscoală[30]. Aşa cum pe plan politic cele două fracţiuni confesionale se unesc în aceeaşi luptă naţională, cele două fracţiuni confesionale ale maselor populare româneşti se unesc în aceeaşi luptă socială. Aşa cum în lupta politică se impune indiscutabil primatul naţional, în lupta

---

[28] M. Auner, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen, 1784*, Sibiu, 1935, p. 36.

[29] Catani la numele *Oria*, în *Cenni biografici. Estratto dell'Enciclopedia popolare*: „il primo risveghiatore dell'idea Nationale fra i Rumeni". V. mai multe la N. Edroiu, *op. cit.* şi D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 658 şi urm., 693.

[30] J. Berlász, *Az 1784–i erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágy politikaja*, în „Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1771–1790", Budapesta, 1952.

ţărănimii se impune primatul social, reducându-se şi pe un plan şi pe celălalt problema confesională la rol subordonat, inoperant. În răscoală lupta dintre cele două confesiuni e neînsemnată, în schimb ele se unesc în luptă comună împotriva confesiunilor oficiale. Aşa cum pătura de sus în lupta politică converteşte interesele politice ale regimului în propriul interes politic, şi ţărănimea în lupta sa converteşte interesele politice-fiscale ale regimului în propriul interes social. Iozefinismul afectează ambele planuri; de el profită nu numai intelectualii, ci şi ţăranii români. Chiar dacă Iosif nu reuşeşte să amelioreze decât prea puţin starea ţărănimii, reuşeşte, în schimb, să-i trezească noi speranţe, să o întărească în conştiinţa dreptăţii cauzei sale. Reuşeşte chiar să-i sporească curajul răzvrătirii împotriva stăpânilor ei şi a întregului aparat feudal, pe care-l socoteşte vinovat nu numai de gravitatea servituţii ei, ci şi de nerealizarea bunelor lui intenţii. Răscoala însăşi porneşte în numele împăratului. Înăbuşirea ei, executarea căpitanilor ei îi produse, desigur, o acută dezamăgire. Dar nu o renunţare la speranţele de îndreptare. Amnistia pentru ţăranii răsculaţi, osândirea acţiunii şi abuzurilor nobilimii din timpul şi de după răscoală, patenta de desfiinţare a „iobăgiei" care-i urmează simţea că-i dau dreptate. Vedea că după răzvrătirea sa a urmat „eliberarea", pe care în sinea sa o vedea mai largă decât era. Sunt caracteristice declaraţiile pe care le fac iobagii din satele domeniului Gurghiu, de pildă, cu prilejul conscripţiei, în toamna anului 1785, la întrebarea dacă sunt iobagi „uricaşi" sau ba: „Ne ştim iobagi uricaşi, dar acum de câteva săptămâni ne-a făcut înălţatul împărat oameni slobozi". În virtutea libertăţii de strămutare a şi urmat un val de schimbare de stăpâni, care a trebuit frânat prin noi ordine. Conscripţiile, anchetele largi în vederea reglementării raporturilor, multele ordonanţe menite să amelioreze raporturile juridice, să curme sau să frâneze abuzurile, care vin apoi, sunt şi ele de natură să îndrepte îndoielile în bunele lui intenţii, să trezească noi speranţe. Faptul că nici în faţa morţii, când trebuie să-şi revoce toate reformele, pe cele privind ţărănimea nu le revocă, îi aduc o nouă încredere, eforturile nobilimii de a le anula şi pe acestea o pun din nou în mişcare.

Lupta românească de ridicare se dă acum deci pe două planuri distincte, unul politic, celălalt social. Diferenţierea socială şi în sânul naţiunii s-a accentuat. Răscoala dezveleşte diferenţieri vădite chiar în sânul ţărănimii. S-a produs o evidentă evoluţie de la Inochentie Micu încoace. Planurile sunt distincte, dar nu independente. Acum nu fuzionează, dar comunică între ele, se interferează. O linie precisă de separaţie nu se poate trage. Planul social, pornind de jos în sus, îl afectează pe cel politic, şi, invers, cel politic, pornind de sus în jos, îl afectează pe cel social. Obiectivele politice sau naţionale se propagă şi în jos, li

se simt reflexele în mase, după cum cele sociale trebuie să afecteze şi pe cele politice. Sudura acum o face mai ales preoţimea, participantă şi la lupta naţională, şi la răscoală. Conştiinţa de neam empirică, populară, se adaugă la cea conceptuală, o completează, iar cea conceptuală ridică la o nouă potenţă pe cea populară, o activează, îi indică un ţel politic. Cele două planuri distincte, în procesul de devenire a poporului român, în lupta lui pentru emancipare, sunt cele două laturi ale lui, care îl stimulează, îl mână înainte.

Lupta naţională a celor de jos porneşte deci din realităţi social-economice, din separaţiile etnice, de neam şi de credinţă, din antagonismele naţionale empirice dintre neamuri şi mai ales dintre stăpânii de alt neam şi supuşii români. Prin firea lucrurilor deci lupta socială trebuie să fie în acelaşi timp şi naţională. Dar se simt de acum şi reflexele luptei naţiunii române împotriva naţiunilor politice, efectele îndoitei aversiuni sociale şi naţionale ale acestora îndreptate împotriva poporului român în genere. Pe categoriile sociale diferite le unea şi soarta comună de excluşi, toleraţi, repulsia, dispreţul care cădea indiscriminatoriu asupra tuturor. Proporţii mai mari a luat antagonismul dintre nobili şi iobagi, tradus în limbaj naţional dintre români şi unguri. De aici radicalismul lozincilor populare, dublul lui obiectiv: nobili şi unguri.

Planurile de luptă distincte în procesul de devenire a poporului român nu se exclud, deci, se completează. Unul pune accentul pe politic, pe ridicarea clasei suprapuse necesare pentru exerciţiul puterii politice, celălalt pe libertatea socială necesară ridicării masei celor de jos. Unul o înalţă, celălalt o adânceşte, în lupta de ridicare, de emancipare a poporului român, lupta ţărănimii constituie dimensiunea ei socială. Dar fără să fie lipsită şi de faţa naţională. După cum lupta politică naţională conceptuală îşi are temeiurile ei adânci, etnice, populare. Se completează şi în formele sale: la lupta politică reformistă a păturii de sus, lupta maselor adaugă alternanţa căii revoluţionare. În acest moment cele două planuri nu se suprapun, nu se întreţes direct, deliberat, dar indică drumul înainte: emanciparea naţională cu adevărat nu va fi posibilă decât prin fuziunea lor, printr-o acţiune convergentă sau comună, prin unirea în aceeaşi acţiune revoluţionară, cum se va întâmpla în 1848.

Poporul român se afirmă deci tot mai hotărât, se ridică tot mai mult spre primul plan al luptei. Ridică tot mai mult spre primul plan o problemă românească chiar pentru regim, potrivit greutăţii sale specifice în viaţa ţării. În cadrele luptei proprii, naţionale, a poporului român, în timp ce pătura lui de sus o ridică la înaltele ei obiective politice, masele sale, luptând împotriva aceluiaşi adversar, o adâncesc spre temeliile sale social-etnice. În cadrele ţării, în timp ce pătura lui de sus luptă pentru răsturnarea sistemului ei politic, punându-se în fruntea luptei pentru echitate politică, ţărănimea lui luptă pentru răsturnarea raporturilor feudale în genere, punându-se în fruntea luptei pentru echitate socială, sub acelaşi steag al naţiunii.

Răscoala astfel, cu violenţa, cu radicalismul ei, a accentuat considerabil ostilităţile, a stârnit noi valuri de incriminări, de duşmănie, de ură nu numai împotriva iobăgimii române, ci împotriva poporului, a naţiunii române, a dat noi motive de intransigenţă naţiunilor politice, a jucat un însemnat rol şi în respingerea lui Supplex Libellus. Cele două laturi ale primejdiei în tema naţiunilor politice se suprapun, se confundă tot mai mult în una singură, primejdia românească, chiar mai înainte de unirea practică a celor două planuri de luptă.

INTELECTUALITATE ŞI POPOR

Cele două planuri de luptă îşi găsesc expresia şi în concepţia intelectualităţii, în atitudinea ei faţă de masele populare proprii, faţă de lupta lor. Diferenţierea se reflectă tot mai clar în concepţii pe măsură ce se accentuează. Planurile care sunt atât de apropiate în gândurile sau în acţiunea lui Inochentie Micu, încât cel mai adesea se confundă în aşa măsură că nici nu se mai poate face separaţia între ele, cu evoluţia raporturilor se distanţează, se separă în cele două laturi ale luptei de emancipare a poporului român. Luminismul, înnoitor în concepţii, stimulează acest proces.

TEXTE DEMONSTRATIVE

Să citäm doar textele cele mai caracteristice, care se citează obişnuit.

Gherontie Cotore, care este printre primii întorşi de la Roma, şi printre cei mai apreciaţi intelectuali români de acum[1], în manuscrisul său datat 1746, pornind de la cuvintele patriarhului Ghenadie, care deplânge mărirea de altădată a grecilor şi decăderea lor de acum, deplânge şi el decăderea de acum a neamului său, care şi el a căzut în robie turcească tot prin căderea Constantinopolului. „O amar! Era oarecând şi niamul rumânesc niam vestit şi lăudat, iară acum fără viaste şi de toţi ocărât zace. Era oarecând vitiaz şi în războiu tare, iară acum fără de putiare şi mai fricos decât alte niamuri. Era oarecând înţälept, iară acum înconjurat de norul neştiinţii. Era de cinste, iară acum de toţi läpädat... Îi slujia oarecând alte niamuri, acum dânsu iaste bajocura acelora"... Aşa a căzut şi în fărădelegi, la grele pedepse, la furci şi

[1] Samuil Micu spune despre el: „Şi pociu întru adevăr să zic că era el cel mai învăţat atunci în tot clerul românesc din Ardeal". *Istoria românilor*, IV, p. 258.

ţepi. Iar de aici înainte şi mai multe i se vor întâmpla „de nu să va lăsa ca să să călăuzască de cei mai învăţaţi", ferindu-se de înşelăciunile grecilor[2]. E de reţinut din textul lui nu numai explicarea decăderii poporului român prin ruperea de romanitate în urma schismei greceşti şi căderii sub turci, ci, mai ales, ideea clară a romanităţii şi contrastul dintre mărirea strămoşilor şi decăderea urmaşilor. Acestea le aduce aminte neamului său „oarecând vestit" nu numai pentru a-l îndemna să se ferească de înşelăciunile grecilor, ci, desigur, şi pentru a-l stimula în lupta sa de ridicare. Iar calea mântuirii o vede în ascultarea poporului de învăţaţii săi.

Dimitrie Eustatievici, în prefaţa la gramatica sa din 1757, discută „folosul învăţăturii". Neştiinţa e un rău imens, naşte „urâciunea către săraci", neînţelegerile dintre popoare, răpirea averii altora, decăderea morală, cufundă „prostimea cea de obşte" în întuneric şi în „sălbăticie nepovestită", ajută „înălţarea ticăloşilor bogaţi, după nevrednicie, la cinste, la orânduieli şi la hrană îndestulătoare", aţâţă îndrăzneala celui „vătămat de arderea şi chinuirea aurului... spre obida şi prada săracilor"[3]. Eustatievici, militând pentru învăţătură, vizează deci şi urmările sociale ale inculturii, relele sociale la care poate duce.

Samuil Micu se impresionează şi el de durerile neamului său, de umilirea lui, de decăderea lui faţă de mărirea strămoşilor săi, de robia, sărăcia şi întunecimea în care trebuie acum să vieţuiască: „cât iaste el cel mai de jos neam, o durere! slugă şi rob, prost şi neînvăţat, sărac şi lipsit. Şi dintru această socoteală să-şi deschiză ochii minţii, şi măcar puţintel, ca printr-o crepătură, să zărească statul său, şi privind la cei de demult ai neamului său părinţi, să nu facă de ocară mărirea acelora, carii era oameni învăţaţi, oameni războinici, oameni viteji, oameni carii sus căuta, nu se lăsa proşti, robi. Acestea ca într-o oglindă privindu-le" – ca să ajungă iarăşi la cinste, la mărire – „să se apuce de învăţătură, că prin învăţătură să câştige înţelepciune şi prin înţelepciune să dobândeşte fericirea. Să gândească ca mai întâiu să se dobândească binele şi fericirea cea de obşte a neamului... Pre cei mai învăţaţi să-i cinstească şi de cei înţelepţi să asculte"... Căpetenii „să pue oameni înţelepţi, oameni învăţaţi şi iubitori de binele de obşte, iubitori de învăţătură, pre carii să-i doară de necazurile şi de nevoile altora"... Domnii şi boierii „să ia aminte la cele ce sunt spre zidirea neamului şi spre fericirea cea de obşte şi să caute la neamurile cele mari şi învăţate, pre acelea să le urmeze, şi ştiinţele şi învăţăturile în limba sa să le înveţe şi aşea şi ei şi fericire şi mărire mai mare vor avea". Nu încetează

[2] Bibl. Fil. Acad. Cluj, fondul Blaj, mss. 86, filele 252–254.

[3] I. Pervain, *Dimitrie Eustatievici*, în „Studia Universitatis Victor Babeş et Bolyai", seria IV, tom. III, nr. 6, facs. I, p. 30. Şi în *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 755–756. El făcuse studii la Kiev şi era în bune legături cu Ţara Românească, unde avea şi vii.

a-i pomeni neamului său mândria de a fi roman, român. În cuvântul său *Către români*, rostul istoriei socoteşte că e ca „mai pe lung şi mai pre larg lucrurile şi întâmplările neamului românesc să le scrie şi la tot neamul cunoscute să le facă, ca cei buni să se laude şi să se urmeze, iară cei răi şi nevrednici să se ruşineze şi să înceapă a lăpăda simţirea cea dobitocească şi a fi oameni romani, adecă deplin şi întregi". Căci „istoria iaste dascălul tuturor lucrurilor". „Acestea fieştecine privindu-le, i să va face jele de micşorarea cea de acum, şi căutând la bun neamul şi mărirea părintească cea de demult, să va nevoi prin învăţătură şi prin meşteşuguri şi prin alte mărite fapte cu carii părinţii aceia ai noştri au strălucit, a dobândi dintru aceiaşi, ca dintr-o moşie părintească, câtuşi de cât, că mult iaste a fi născut roman"...[4] Sau: „O! de-ar căuta mai cu de-a dânsul românii la mai marii săi şi ar lăpăda nepriceperea şi prostia"[5]. Sau despre românii din Banat, care: „au nu învaţă, au, cari învaţă, se ruşinează a să zice Rumâni, şi mai voiesc să se zică de alt neam, ci rămân proşti şi să stăpânesc de alte neamuri... O! că de le-ar da Dumnezeu cât de puţintică rază de lumină să-şi cunoască prostia şi ticăloşia şi mai de cinste şi mai de folos să gândească, aducându-şi aminte că sunt Romani şi să nu lasă de ocară numele roman"[6].

Aceeaşi mândrie a originilor romane, acelaşi contrast între mărirea strămoşilor şi starea decăzută a urmaşilor, acelaşi stimul la ridicare prin învăţătură, prin urmarea exemplului străbunilor romani, acelaşi îndemn pentru popor de a-şi urma conducătorii care-i cunosc necazurile. Conştiinţa de neam şi grija pentru soarta norodului întreg merg mână în mână.

Judecând stările din Ţara Românească şi Moldova de sub detestatul regim fanariot, le judecă sever dezbinarea politică, cu nefastele ei urmări. „Mai bine ar fi fost să nu se fie despărţit ei în doao domnii, ci şi Ţara Rumânească şi Moldova supt un stăpânitoriu să fie fost, că aşea puterea le-ar fi fost mai tare şi nici turcii, nici alte neamuri nu i-ar fi biruit, dar despărţiţi să strica unii pe alţii"... Aşa au căzut cu totul sub jugul turcesc, când domnii se întrec în a le oferi turcilor mai mult şi a se scoate unii pe alţii din domnie şi cum să „întemeiază ţara şi să fericească norodul nu purta grije, ci cum să-l dezbrace şi să-l prade să nevoia". Mai pe urmă „turcii au dat ţara la greci în arândă", iar grecul „care să zicea Domn, el nu de binele ţării, cât de aceasta grijea, cum să plătească şi turcilor şi să se îmbogăţească şi pre sine". Unii domni greci au făcut „ceva rânduială şi pentru învăţătură", dar „pe sama grecilor şi pre stricarea românilor, cât la atâta au fost venit românii, de le era ruşine a să numi români, carele era boiari, ci români numai pre cei proşti numea". Oamenii

[4] Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*, ed. Cornel Câmpeanu, Bucureşti, 1963, p. 3–4,70–71,90–91, 135–136. Citatele confruntate şi cu originalul.

[5] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, Bucureşti, 1901, p. 192.

[6] *Ibidem*, p. 193.

bisericii s-au dat şi ei după mireni, au mai mare grijă de bani, „să tunză şi să mulgă oile, iar nu să le pască. Veniturile mănăstirilor le mâncă arhimandriţii, carii nici învăţătură nici râvnă nu au. Mai bine ar fi din veniturile arhimandriceşti, dintru unele înca-i, a face şcoale, în care şi ştiinţele filosoficeşti şi theologhiceşti să se înveţe, cărţi în limba românească să se facă". Micu e revoltat: „Iar acum aceste venituri, cu care fericirea ţării şi a norodului s-ar putea agonisi, le mâncă neşte mojici şi neşte proşti carii nu cunosc, nici pot, doar nici nu vreau să lucre ceva pentru fericirea neamului, ba încă de aud pre cineva că iaste putincios şi învăţat a face cele ce sunt pentru binele de obşte, îi pismuesc şi umblă să-l strice, temându-să ca să nu să deschiză ochii norodului şi să scoaţă pre trântori din coşniţe". Greşesc, spune el, căci „binele cel deosebi, de nu iaste întemeiat preste binele cel de obşte, iaste ca şi turnul cel făr de temelie şi ca şi frunza pre apă şi pravul care-l poartă şi spulberă vântul: curând cade şi piare"[7]. În frunte ridică pe conducătorul luminat, dar vede clar şi valoarea celor conduşi, temelia pe care o constituie masa poporului.

Grija pentru soarta celor mulţi e vădită şi la Gheorghe Şincai. E vădită în străduinţele sale de a ridica şcoli populare, de a le înzestra cu manuale, în opera lui de luminare a poporului, în eforturile lui de a-l apropia de elementele ştiinţei, de a-i combate credinţele deşarte[8], care nu numai în întuneric îl ţin, dar dăunează şi economiei sale. E vădită şi în textele *Cronicii* sale: ...„neamul nostru cel românesc întreg, adică nu numai proştii ci şi nobilii din Ardeal şi părţile ţerei ungureşti... la atâta au ajuns cât numai suferită s-au ţinut în Ardeal şi părţile ţerei ungureşti, precum arată Aprobatele Ardealului, ba proştii (în înţeles de ţăranii) la atâtea ajunsese pe vremea mea, de să vindea ca dobitoacele fără de loc, nu cu locul pe carele lăcuia împreună; afară de slujbele care le făcea domnilor pământesci, începând de Luni până Sâmbătă sara în toată săptămâna preste tot anul, Dumineca fiind că altele nu se putea lucra, domnii cei pământesci, pre iobagii săi îi trimitea cu cărţi pe la alţi domni. Preoţii româneşti trebuia să dea dăjdi domnilor pe an şi să le crească şi hrănească câni: pre feciorii lor îi răpea de la învăţătură şi făcându-i curteni îi silea să-şi mute legea şi credinţa, şi altele mai multe făcea domnii cei pământesci cu bieţii români..." Sau: „Românii cei proşti au jemut supt tiranie până la anul 1785, când s-au milostivit augustul împărat Iosif II a strica iobăgia, precum să va arăta la anul acela. Barem de ar fi trăit împăratul Iosif, până când ar fi uşurat şi jugul beţilor proşti, carii nu mult s-au uşurat prin stricarea iobăgiei"[9]. Şincai condamnă sever deci gravitatea slujbelor

[7] S. Micu, *op. cit.*, p. 79–80.

[8] Vezi Gheorghe Şincai, *Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului*, ediţie critică şi cu studiu introductiv de Dumitru Ghişe şi Pompiliu Teodor, Bucureşti, 1964.

[9] *Chronica*, II, p. 214–215. Notele de compasiune, de indignare în faţa servituţii celor de jos sunt prezente şi în alte părţi ale operei sale.

iobăgeşti, şi cu deosebire şerbia (servitutea personală), bucurându-se de desfiinţarea ei de către împăratul Iosif prin patenta din 1785. De la el aştepta şi uşurarea iobăgiei. Poartă grija neamului românesc întreg, îi plânge soarta în cuvinte de rezonanţă de acum familiară: „Vai neamului românesc, şi iarăşi vai! Carele uitându-şi viaţa şi seminţa geme supt jugul altor neamuri, nu pentru altă ceva, ci numai pentru neînvăţătura, nedragostea între sine, nepriceperea sa şi vicleşugul neamurilor celor străine, care cu frumoase pretesturi, mai ales ale legii creştineşti, în care eu vreau să moriu, înşeală pre beţii români, de-i stăpânesc şi în zioa de acum. Nu vreau eu să numesc neamurile aceste, ci numai atâta zic: ce păstoriu ai, ale căruia cuvinte nu le înţelegi? Vezi, socoteşte şi judecă, ce vreau arhiereii aceştia? să te înveţe să-ţi prindă partea pre lumea aceasta, au să te ducă la ceruri? Nu crede, o române! pentru că numai punga ta o voiesc ca să-şi umple pungile lor, şi tu rămâi rob acelora pre carii mai marii tăi i-au stăpânit oarecând. Deşteaptă-te, drept aceia, o, iubite neam al meu, şi ai minte"[10]. E mereu preocupat de soarta celor mulţi, de ridicarea lor.

Preotul Sava Popovici din Răşinari, la 1792, îşi începe o predică astfel: „Nepriceperea, neînţelepciunea, nestrăduirea şi lenevirea spre aflarea înţelepciunii celei adevărate şi a faptelor celor bune, aduce pre om întru căi rătăcite, întru închipuiri şi socotinţe înşelătoare, în stare cu ticăloşie supus altuia, căruia după dreptatea linii neamului său nu i s-ar fi căzut". Privind starea şi înţelepciunea neamului românesc, află atâta deosebire „încât să osăbeşte faţa albiciunii de faţa înnegririi... Neam şi familie mai veche de prea mulţi ani şi acuma ca cea mai ticăloasă şi mai netrebnică socoteală!". Neamul său căzut în neştiinţă şi-l stimulează spre învăţătură şi el cu originile romane, cu „această vrednică de laudă veche seminţie a noastră râmlenească", cu virtuţile şi vitejia strămoşilor, cu continuitatea vieţuirii pe acest pământ[11].

Petru Maior, dând la lumină *Istoria* sa, îi încredinţa şi o misiune educativă, în îndemnul lui la loialitate cetăţenească, le îndreaptă românilor ochii spre această strălucire a strămoşilor: ...„ca văzând românii din ce viţă strălucită sunt prăsiţi toţi să se îndemne strămoşilor săi întru omenie şi în buna cuviinţă a le urma"[12].

Judecându-i soarta, cum vedem, toţi au imaginea neamului românesc întreg. Întreg apare mereu şi în scrierile lor. Nici unul din ei nu scrie istoria românilor din Transilvania. Micu, Şincai, Maior scriu istoria românilor, a tuturor românilor.

Texte înţelegătoare pentru soarta nenorocită a poporului de jos, a iobăgimii în speţă, se mai pot găsi, desigur. Cele citate însă sunt suficiente pentru a

[10] *Ibidem*, p. 338.

[11] I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, I, p. 82–88.

[12] Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, *Cuvânt înainte*.

caracteriza o atitudine. Intelectualitatea românească se îndurerează în faţa mizeriei, decăderii, servituţii celor de jos, le înţelege suferinţele şi le doreşte din suflet îndreptarea. Se ruşinează de incultura, ignoranţa în care au fost aruncaţi de soartă şi se străduieşte pe toate căile să-i lumineze, să-i trezească la conştiinţa de neam, cu strălucitul exemplu al strămoşilor. O mai bună educare a preoţilor pentru a-şi putea mai bine împlini misiunea, şcoli, abecedare, gramatici, sfaturi economice, morale, medicale, veterinare etc. Îi ilustrează străduinţa. Intelectualitatea românească, mergând pe drumul deschis al ridicării poporului român, e antrenată, evident, şi de luminism. Ea se mişcă însă vădit pe planul luptei politice naţionale care se concretizează în Supplex Libellus.

ATITUDINEA FAŢĂ DE RĂSCOALA LUI HOREA

Arătând însă multă înţelegere pentru servitutea şi suferinţele ţărănimii, pentru răzvrătirea ei, pentru acţiunea ei revoluţionară, în schimb, arată mai puţină. E demonstrativă atitudinea ei faţă de răscoala lui Horea.

Intelectualitatea şi în genere pătura suprapusă românească nu iau parte la răscoală şi nici ţărănimea răsculată nu le solicită ajutorul. Nici regimul nu le acuză de vreo implicaţie în acţiunea ţăranilor. Episcopii, protopopii români chemaţi de el în ajutor la liniştirea răscoalei îşi fac, fără să li se aducă vreo obiecţie, „datoria". În tot cazul, nu se înregistrează vreo sancţionare de intelectual român, în schimb, se înregistrează gratificaţii pentru episcopi, protopopi. Ioan Piuariu-Molnar, trimis să pacifice pe ţăranii din Zarand, îşi face şi el loial datoria. Familiar însă mediului ţărănesc, în demofilia sa, a inspirat destulă încredere ţăranilor să-şi deschidă sufletul. Declarând celor adunaţi, potrivit instrucţiunilor sale, că fapta lor e împotriva voinţei împăratului, caută şi să-i convingă că ea poate avea urmări nefericite nu numai pentru ei, ci pentru tot neamul românesc[13].

Prepozitul capitular din Blaj, Filoteu Laslo, în schimb, relatând la 2 decembrie 1784 Romei despre răscoala care a întrerupt pentru un moment opera misionarilor, o înfăţişează în termenii obişnuiţi adversarilor: ea a fost provocată de cinci tâlhari *(quinorum latronum tumultus provocando)*, e pornită spre jefuirea nobililor, care, împreună cu armata, spre fericirea publică s-au înarmat, încât toată ţara arată acum ca la război. Spre a nu primejdui viaţa misionarilor, a trebuit sistată orice activitate a lor. Speră totuşi ca Stăpânul oştilor să redea în curând liniştea de altă dată, ca ei să-şi reia misiunea întreruptă, întrucât mulţi

[13] D. Prodan, *Misiunea lui Ioan Piuariu-Molnar în cursul răscoalei lui Horea*, în „Apulum" VII/I,1968, p. 561–567.

(din răsculaţi) au fost nimiciţi de nobili, alţii şi-au pierdut viaţa osândiţi judiciar, mai mulţi se găsesc în închisori, şi toţi, cum se relatează, sunt încercuiţi de nobili şi armată, închizându-li-se orice ieşire din munţi, încât cu ajutorul lui Dumnezeu nădăjduiesc să-şi reia activitatea.

Vicarul de Hondol, Ioan Popovici, oferindu-şi serviciile comisiei de cercetare, mărturiseşte şi semne de înţelegere. „Pricina acestei întâmplate vrăjbi între neamul românesc iobăgesc şi neamul nemeşesc", a pagubelor, stricărilor şi vărsării de sânge socoteşte că vine: din facerea caselor prin păduri, prin văi, pe dealuri, din nemergerea la biserică, din *asupritele şi fără nici o milă slujbe domneşti*, din apărarea de către domnii nemeşi a furilor, ucigaşilor şi făcătorilor de rele, vrednici de moarte şi de alte pedepse, din amestecarea şi umblarea acestora în ţara ungurească, în comitatul Aradului, din neînvăţătura preoţilor, că n-au avut unde învăţa. Remediile propuse de el în genere nu se deosebesc mult de cele oficiale: domnii nemeşi să-şi poată afla şi întoarce uneltele furate sau pierdute. Să se cerceteze cine au îndemnat la rebelie, cine au luat parte, cine au ucis. Corifeii să fie prinşi şi pedepsiţi „după pravilă". Dar omul cel drept să nu moară împreună cu cel rău, că sângele dreptului strigă la cer. Şi să nu facă pagubă înălţatei împărăţii prin prea multa moarte a vinovaţilor oameni. În satele unde au fost „oameni mai de nimica" să se aşeze armată, să se adune casele risipite, să se oprească ieşirile din sat. Să se întărească militar paza graniţelor. Dar iată şi câteva propuneri mai aproape de vederile româneşti: să se rânduiască pentru iobagi zile hotărâte de lucru, 2 zile pe săptămână pentru domnul pământesc, 2 zile să fie ale lor, 2 să le rămână pentru a-şi purta slujba şi dajdea împărătească. Să se ridice şcoli româneşti în mai multe locuri, „unde copiii legea şi poruncile lui Dumnezeu să poată învăţa... a cunoaşte pe Dumnezeu şi pe înălţatul împărat, şi pe toate domeniile rânduite de la înălţata împărăţie, şi dascălii acestor şcoale să trăiască din veniturile care li să va rândui de la pruncii care or învăţa, scutindu-să de la înălţata împărăţie de toată greotatea şi de bir". „Să se facă şcoală la loc rânduit" pentru cei care preoţesc, „unde să înveţe bine toată rânduiala şi slujba bisericească şi politie, precum şi sfânta scriptură preoţilor cuuviincioasă", iar dascălul „de să va milostivi înălţatul împărat, din mila împărătească să poată trăi". „Cliric sau preot, sau alt slujitor bisericesc, om strein, să nu să primească, că aceştia pururea la patria lor gândind, nice un folos ţării nu fac, numai zavistie şi tulburări". Să fie siliţi oamenii a merge la biserică. Să fie oprite „supt neiertat canon" toate oficiile de a primi cinşti, căci „acestea mare sminteală aduc şi mortificaţii (asupriri), nimănui cu nice un chip să nu să facă şi tot omul dreptatea ce i să cuvine să aibă". „Numele olah tolvai de tot să să contenească şi oprească, fiindcă greu iaste omului nevinovat a-l răbda"[14]. Nu e mult, dar totuşi ceva în plus faţă de ceea ce cunoaştem sub raport românesc.

[14] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, p. 338–340.

Locotenentul Avram Caliani, viitor semnatar al memoriului ofiţerilor din 1790, îşi face fără greş datoria de soldat. Ba la un moment dat chiar cu prea mult zel, arestând de-a valma pe ţăranii din ţinutul Haţegului. Închişi în castelul Hunedoara îi aştepta soarta crâncenă a celor din cetatea Devei. Sunt eliberaţi apoi tot de el, la ordinul vicecolonelului Karp, spre indignarea nobilimii. Delegat fiind însă la un moment dat într-o comisie de cercetare militară civilă, când autorităţile civile au declarat plângerile ţăranilor dintr-o trăsătură de condei neîntemeiate, ostentativ s-a retras din comisie[15]. Grănicerii români trimişi pe teatrul răscoalei dau semne de indisciplină, pe mai multe locuri sunt surprinşi grăniceri prădători ai curţilor nobiliare, alături de ţărani, răspânditori ai lozincilor sociale sau naţionale ale răscoalei. Grănicerii din satul Baru Mare, de pildă, răspândeau şi ei „porunca aspră" care ar fi venit, că toţi ungurii şi nobilii trebuie să piară. În Zarand nu se arată zeloşi în luptă; maiorul Stojanich se vede silit să simuleze iarăşi un „armistiţiu". La Mihăleni ţăranii sunt înfrânţi de grănicerii secui. Ofiţerilor români li s-au încredinţat misiuni pe teatrul răscoalei, desigur, cu rezerve. Dar nici obiecţii mai hotărâte nu ştim să se fi ridicat împotriva comportamentului lor militar.

S-au ridicat, ce-i drept, acuze de amestec în răscoală împotriva câtorva intelectuali români. Dar acestea de organele locale, de comitate, şi mai mult ulterior, în legătură cu luptele naţionale din anii 1790–1792. Şincai însuşi a fost acuzat că ar fi comis mai multe ilegalităţi în cursul răscoalei, dar ele n-au putut fi dovedite. Exclamaţia lui că: *„se, jam suppresso tumultu Horaiano, majorem excitaturum"*[16], de care fusese acuzat chiar după răscoală şi pentru care a fost şi amendat, e foarte verosimilă. Cuvinte ca acestea, la o fire impulsivă ca a lui, într-un moment de pornire, erau foarte posibile. Dar izbucnirea, dacă e adevărată, e incidentală şi în legătură cu conflictele sale de la Blaj. Făcea, desigur, aluzie la o răzvrătire împotriva episcopului. De părtinire pentru ţăranii români răsculaţi era acuzat, am văzut, Ladislau Pap, vicecomitele Hunedoarei, dar iarăşi numai în răstimpul luptelor politice, de comitatul însuşi. Preotul Popa Toader din Ţebea, într-o petiţie adresată Dietei din 1791, îl acuza că, atunci când a cerut să fie gratificat şi el ca tovarăşul său Popa Onu, căci la fel s-a străduit şi el să-i liniştească pe românii răsculaţi şi să-i reţină pe credincioşii săi de la răscoală, şi pe deasupra a mai scăpat şi viaţa mai multor nobili unguri, i-ar fi replicat: „să nu fi fost aşa de mare ocrotitor şi părtinitor al ungurilor; mai bine era să fi fost omorât şi el". Acuzaţia putea fi adevărată. Numai că dintr-o

[15] *Ibidem*, II, p. 13.

[16] După raportul baronului Simion Kemény, comitele suprem al Albei, din 1794. Ioan Modrigan, *Înlăturarea lui Gheorghe Şincai din directoratul şcoalelor*, în *Lui Nicolae Iorga. Omagiu*, Craiova, 1921, p. 211. De asemenea, Jakab Elek, *Adalék Sinkai György életiratához*, în „Századok", 1881, p. 680.

asemenea replică se poate citi mai mult o atitudine naţională decât o aprobare directă pentru răscoala ţăranilor. În timpul răscoalei, ca vicecomite al Zarandului, şi-a făcut loial datoria. E chiar între primii care dau alarma. Încă la 1 noiembrie alarmează provizoratul din Zlatna despre adunarea din Mesteacăn, unde mai mulţi locuitori s-au adunat cu un oarecare „impostor nesăbuit", care le-a arătat o cruce aurită şi o carte pe care ar fi dat-o împăratul ca toţi iobagii principatului să meargă la Alba Iulia să primească arme. Altfel, încă în noaptea trecută au plecat spre Zlatna, unde îi aşteaptă un alt corifeu, Horea. Provizoratul să ia măsuri pentru prinderea acestor impostori, ca nu cumva această mişcare să nască în plebea ţărănească alta şi mai mare. În acelaşi sens alarma şi comitatul[17]. Ba îi apare numele şi în lista celor păgubiţi de răscoală. În ce priveşte acuzaţia pe care i-o aducea, iarăşi tardiv, comitatul, că ar fi părtinit pe răsculaţi şi că ar fi învinuit pe nedrept nobilimea, era de ajuns ca Ladislau Pap să nu fi fost destul de înverşunat cu ţăranii răsculaţi şi să fi dat vreun semn de elementară dreptate sau umanitate, ca nobilimea Hunedoarei, cea mai pornită, care a comis cele mai mare excese în cursul răscoalei, care i-a executat pe ţărani în masă, să ridice împotriva lui asemenea acuze, mai ales după ce devenise şi un activ al luptei politice naţionale.

Caracteristică este atitudinea lui Samuil Micu. În *Istoria românilor*, semnificativ, pune, în acelaşi context, faţă în faţă reformele iozefine, greutatea servituţii iobăgeşti şi răscoala lui Horea. Prezentând domnia lui Iosif, pe margine scrie: „Acesta nu au ţinut sistema cea mai dinainte a Ardealului, toate scăunile le-au făcut varmeghii, şi naţionalitatea ungurilor, săcuilor şi saşilor nu o ţinea, ci toate neamurile creştine din Ardeal aceleaşi privileghiuri avea pretutindenea în Ardeal, şi fieşte ce om ori din ce neam în fieşte care oraşiu, şi cetate putea cumpăra şi moşteni, căşi, şi c."

Iar textul, condamnând gravitatea şerbiei, se exprimă astfel: „Acesta au fost un împărat, şi Domn foarte milostiv, şi drept şi cu săracii bun părinte. Acesta au stricat iobăgia, carele era un chip de robie păgânească, că carii era iobagi, trebuia patru zile în săptămână să lucre Domnului, la carele era iobagiu, şi toţi, câţ să năştea feciori din iobagi, iobagi era, nu putea să se mute cu lăcaşul, fără numai unde Domnul său îl voia, şi de să muta, legat îl aducea Domnul său îndărăpt. Şi mai multe alt(e) greutăţi avea bieţii iobagi.

În anul 1784 toamna s-au rădicat în mocănime de la Crişiu neşte oameni blăstămaţi, anume Horea, Cloşca, şi Giurgiu, carii voia să strice nemeşugul, şi pe unii să zice i-ar fi omorât, curţile domneşti le-au prădat, şi le-au ars, până mai la Belgrad pe Murăşiu în sus au venit. Dar mai pe urmă întraceiaşi toamnă

[17] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, p. 287–288.

fiind prinşi, primăvara apoi în anul viitoriu 1785 spânzuraţi şi rău chinuiţi au perit la Bălgrad"[18].

Atitudinea e perfect iozefinistă, Samuil Micu se exprimă în termenii împăratului. Iobăgia, în înţeles de şerbie, era „un chip de robie păgânească", Horea şi Cloşca, răzvrătiţii împotriva ei, în schimb, sunt nişte „blăstămaţi", cum îi calificase şi împăratul. Atitudine tipic luministă: servitutea e sever condamnată, îndreptarea răului însă trebuie să vină de la capul luminat de sus, nu printr-o răzvrătire a celor de jos şi nu printr-o răsturnare a ordinii sociale existente. Iozefinismul, care a afectat ambele planuri de luptă, a câştigat şi intelectualitatea şi ţărănimea românească deopotrivă, dar în sensuri diferite.

Atitudinea aceasta luministă nu e trecătoare. Răscoala ţăranilor în ochii intelectualităţii româneşti rămâne multă vreme un act nefericit, aruncând o umbră asupra naţiunii în ascensiune. Doar Budai-Deleanu putea avea vederi mai avansate despre ea. Ideile social-politice dezbătute în opera sa ne îndreptăţesc presupunerea. Până acum însă nu cunoaştem nici un text al lui privind direct răscoala.

Un intelectual român, ridicându-se la 1812, într-o broşură scrisă în limba maghiară, împotriva defăimărilor lui Martin Schwartner la adresa românilor, din cunoscuta Statistică a Ungariei[19], la aserţiunea acestuia că nu numai Iancu de Hunedoara şi fiul său Matias au fost de origine românească, români au fost şi ucigaşul de Vlad-Voievod, şi Horea şi Cloşca, răspundea: „Ciudată asemănare! dar care se poate găsi totuşi la orice neam, dacă nu roşim să necinstim memoria oamenilor mari punând alături de ei numele nemernicilor. La orice neam găsim oameni buni, care îşi împlinesc credincios datoria, după cum la orice neam se găsesc şi nemernici nelegiuiţi. Aceşti nemernici pervertiţi înşişi ar fi putut fi şi oameni buni, dacă puterii lor sufleteşti şi trupeşti i s-ar fi dat o bună întrebuinţare. Altfel, toată această comparaţie nu arată decât atât, că românii, pe lângă numele marilor lor strămoşi, au mai moştenit şi altceva"[20].

---

[18] Samuil Micu, *Istoria Românilor*, I, p. 287–288.

[19] Martin Schwartner, *Statistik des Königreichs Ungarn*, I–III, 2. Auflage, Ofen, 1809–1811.

[20] *Észrevételek Tekéntetes Schwartner Márton Úr Magyarország Statisztikájában az Oláhokról tett jegyzésekre*, Pesten, Trattner Mátyás betüivel, 1812, p. 15–16. Broşura are 23 p. şi e semnată la sfârşit G. Erdelybol (G. din Ardeal). Petru Maior o atribuie unui „român tânăr Toma Costin nobil de Gaura", din ţinutul Chioarului, pe care în *Istoria* sa îl caracterizează „preaînvăţatul şi cu fierbinte râvnă spre poli(i)rea neamului românesc Toma Costin, carele este nădejde să îmbogăţească pre Români cu scrisori, că şi până acum iscusite lucruri în partea Românilor au dat la lumină". Petru Maior, *op. cit.*, ed. Iordachi de Mălinescu, Buda, 1834, p. 158. Disputaţiile asupra *Istoriei*, p. 58–59. Tot lui Toma Costin i se atribuise şi *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum editae Patrioticis Paginis* (Vaterländische Blätter) Nris. 83, 84, 85, Viennae, 1811. Auctore I. G. Pesthini, Typis Mathiae Trattner, 1812, 48 p. Vezi Bianu-Hodoş-Simonescu, *Bibliografia românească veche*, III, nr. 805, 806. Pe acest Toma

Cei doi răzvrătiţi sunt nişte „nelegiuiţi", dar puteau fi şi altfel dacă li s-ar fi dat alte condiţii de viaţă.

Petru Maior, polemizând cu Kopitar asupra descrierii românilor din *Statistica* lui Schwartner, comentează şi el: „La acest loc, D. Reţensentul K/opitar/ ori că au vrut să urmeze, ori să învingă pre domnul Svartner, carele în Statistica sa a Crăimei Ungariei, pre minunaţii bărbaţi Ioan de Huniadi, şi pre Matias Corvinus fiul lui, şi Craiul Ungariei, i-au asămăluit cu Hora şi Cloşca, zicând: «marele Ioan Huniadi şi mai marele lui fiu, Matia Corvinus, au fost de neam Român; însă şi crudul Vlad Dracula au fost român, şi Hora şi Cloşca i-au fost compatrioţi». Eu întru adevăr nu sunt mănios pre D. Reţensentul, ci încă mai cu samă îl iubesc, căci prin contrazicerile sale, au dat pricină altora de a cerceta adevărul, pentru aceea foarte-mi pare rău, căci dânsul într-atâta au rătăcit, şi şi-au mânjit numele cu o notă, pre carea cu multă sudoare va trăbui să o şteargă". N-avem la îndemână textul lui Kopitar, ca să putem înţelege despre care „notă" vorbeşte Maior. Ceea ce vrem să reţinem însă din acest citat e destul de limpede: Maior nu detestă pe anonimul român pentru judecata sa, ci detestă pe Kopitar pentru că se întemeiază pe Schwartner, care a putut să facă apropierea între minunaţii bărbaţi şi Horea şi Cloşca. În tot cazul Maior ia cu hotărâre, fără vreo obiecţie, apărarea întregii broşuri faţă de atacurile lui Kopitar, însuşindu-şi întru toate părerile din ea[21]. E şi mai explicit într-o altă împrejurare. După 1788 cerându-i episcopul să facă recensământul populaţiei româneşti din protopopiatul său, e acuzat de vicecomite de a fi intenţionat să reînvie cu el acea „periculoasă revoltă pentru patrie a lui Horea – relatează el – de aceea îşi aruncă privirile spre mine ca spre o căpetenie de hoţi, încât niciodată nu pot să păşesc în public fără să roşesc"[22]. Repudierea răscoalei e evidentă.

Preotul Ioan Monorai, un intelectual de calitate al vremii sale – învăţase şi la Universitatea din Lemberg (Lwow) – scriind în istoria sa, la 1820, despre *Tumultul Horii*[23] din care văzuse, tânăr pe atunci, unele episoade chiar cu ochii lui, ce-i drept, condamnă excesele nobilimii, care „mai mult făcu decât lipsea, nemaialegând în pedepsire, vinovaţi Rumăni din nevinovaţi"... „Aşa în Arad

---

Costin istoria literaturii nu-l cunoaşte mai de aproape. N. Iorga, *op. cit.*, p. 264, ştie că era doctor în filozofie. Din broşurile sale, în tot cazul, se arată un om bine pregătit, combativ. În prima broşură uzează de numele lui Rousseau şi de al „învăţatului" Fontenelle, iar la a doua îşi ia moto din Helvétius: „On doit la verité aux hommes". Operează mai ales cu argumentele lui Petru Maior, dar şi cu cele din Supplex Libellus.

[21] Petru Maior, *op. cit.*, p. 58–60.

[22] Citat de Maria Protase, *Petru Maior*, Bucureşti, 1973, p. 109.

[23] Ioan Monorai, *Scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachiei*. Câteva fragmente precedate de un studiu introductiv de Ed. I. Găvănescu, în „An. Ac. Rom." Mem. Secţ. Ist., seria III, tom XXI, mem. 16, cap. *Tumultul Horii*, p. 21–25 (433–457), din care luăm citatele.

văzui – spune el – aducând cară încărcate de robi, pe care cumu-i aducea, nice-i mai întreba, nice-i mai alegea, îndată, nu pe uşa temniţilor, ci pe fereştile deasupra, îi arunca în jos, stând la gaură feciorul zisului Forai, care fieştecăruia dându-i una cu ciocanul după cap, îl trimitea cu capul la vale pe gaură". Îşi aminteşte cu groază încă de ceea ce fu să vadă la Deva: „în două dealuri, două şireaguri de capete pusă în pari şi încă unul de popă! Însă aceea de tot ne scârbi că în Deva dintr-o pivniţă atâta om mort scosesă afară, cât făcusă căpiţă de ei, carii prea îmbolziţi fiind acolo, se năduşiră unii peste alţii". Socoteşte groaznică pieirea românilor loviţi în faţa Devei, când încercară să năvălească asupra oraşului: „nemeşii se sloboziră după ei şi atâta ucidere făcură, cât li se tocea săbiile a mai tăia". Dar ţăranii aceştia răzvrătiţi, şi pentru el sunt încă tot numai „mulţimi de oameni proşti", „mulţime nebună". Giurgiu (Crişan) şi alţii nu sunt nici pentru el decât „hoţi... carii se ţinea pre munţi". Doar Horea era „om isteţ şi inimos", dar în jurul lui se aduna, el conducea, el îndemna la rău această mulţime nebună. Mulţime tot mai mare se strângea în jurul lui Horea şi „crescând numărul nebunilor, creştea şi îndrăznirea" – spune el. Sau despre faptele lor: „Şi aşa mergând, unele ca acelea făcea, care nici mâna a le scrie, nice urechile a le auzi nu pot, fără samă tare păcătuind şi împotriva lui Dumnezeu şi a oamenilor, nice oltarele, nice bisericile, mai ales cele papistăşăşti şi calvineşti, trecându-le... Şi mă îngrozăsc şi acum a-mi aduce aminte de cele ce fu să le văz şi să auz întru acea cale primejdioasă ce îmi cotă să fac întorcându-mă de la Arad la Ardeal. Că acei tâlhari, nu numai tirăni pre domni, ci pre tot feliul de om tânăr şi bătrân; şi mai ales pre nemeşi nu le era destul a-i jăfui şi a-i omorî, ci şi mai înainte de moarte şi după moarte, mari bajocuri cu ei făcea: casăle le ardea, pivniţele le spărgea şi tot ce găsea, jărduia. Şi aşa, ca la o pradă de obşte, cu satele alerga, tinerii din sumeţie, iară bătrânii, ca să-i tragă de la acea nebunie şi ei se mesteca. De unde se întâmpla de multe ori cât nimerind ostile şi bătrâni şi tineri, şi vinovaţi şi nevinovaţi, cari se afla laolaltă, se prindea şi de-a valma se judeca".

Monorai, adevărat, dă şi semne de înţelegere, invocă şi precedente, motive chiar ale răscoalei, dar progresul pe care îl face e prea mic. Faptele nu le cunoaşte decât vag, se pare mai mult din circulaţia lor orală sau din amintiri personale. Judecăţile asupra lor şi ele, după cum vedem, prea puţin se schimbă. Mai e afectat şi de calitatea lui de „nobil", înţelege cu condescendenţă, nobiliară.

Să facem acum încă un salt în timp. La 1842 Ioan Maiorescu, într-o polemică cu Şt. L. Roth, asupra atitudinii românilor ardeleni, căutând să-i dovedească credinţa lor faţă de împărat şi faţă de patrie printre altele îi spunea: „Poate îmi veţi aduce aminte de nefericitele şi nefericitoarele întâmplări cu H. supt împăratul Iosiv? Însă Dumneavoastră ştiţi prea bine, că aceste nu erau împotriva tronului, nu împotriva casei austriene, dar nici erau pornite spre a

vinde patria şi a o da streinilor; ştiţi Dumneavoastră bine cum s-au născut acele triste întâmplări, pe care şi noi şi tot Românul cu mâhnire le pomenim"[24]. Negaţia ia o altă formă, mai moderată, dar se menţine; răscoala rămâne tot un fapt regretabil.

La 1846 însuşi Gheorghe Bariţiu îşi exprimă judecata asupra răscoalei. Făcându-şi observaţiile la lucrarea lui A. de Gerando asupra Transilvaniei, despre răscoală se pronunţa astfel: „Rebelia lui Hora. Auctorului i se pare că Hora şi Cloşca ş-au organizat rebelia ca nişte generali. Deşi istoria acelui eveniment prea fatal este încă prea întunecată şi rău scrisă, atâta totuşi e lămurit, că Românii transilvani la 1784 au făcut cea mai mare nebunie din câte se pot socoti; ei au gândit că au a face cu o mână de nobili cruzi, cum şi aceea, că cu sila se pot stoarce drepturi pentru un popor încă foarte nemator pe atunci. Dar naţiile Transilvaniei află mare plăcere a lipi acea rebelie ca o crimă moştenită şi ca o pată neştearsă de pe numele Românului. Fie aşa: numai mustrarea fie şi reciprocă. Au nu şi Săcuii rebelară tot în a. 1784 (!) la Madefalva şi peste câţiva ani după aceea a doua oară? Au nu aflăm în istorie urme de câteva rebelii – motivate sau nemotivate, ce ne pasă – chiar şi din partea Saşilor? cine nu cunoaşte sângeroasa împotrivire a Saşilor bârseni supt Leopold I ş.a.ş.a.? Iar apoi nobilimea! Să ne aducem aminte numai de complotul Martinovician. Deci care e fără vină, să arunce piatra asupra Românului"[25].

Nici Bariţiu deci, oricât ar fi avut la inimă soarta nenorocită a ţărănimii române – şi că o avea în mod deosebit se poate vedea din toată activitatea lui din acest timp – oricât de solidar ar fi fost cu ea în conceptul său de naţiune, nu mergea la a o îndreptăţi să-şi facă singură dreptate. El respingea încă, sincer sau din prudenţă – a avut nevoie de o adevărată virtuozitate pentru a-şi salva foile, veşnic pândite de severitatea cenzurii – răzvrătirea în sine ca mijloc de luptă, mai ales când era vorba de cei de jos. Prefera în locul nesupunerii lor, cultivarea şi deşteptarea lor treptată[26]. „Poporul este un prunc care are nevoie de sfat şi conducere" – scrie în 1846[27].

---

[24] „Foaie pentru minte", 1842, p. 300, din articolul apărut în continuare în câteva numere: *Domnul Dr. St. L. Roth şi Românii Ardeleni înaintea Dumnealui în privinţa către sbieretele Maghiarilor despre panslavism, semnat: M-cu.*

[25] Gh. Bariţiu, *Reflecsii la descrierea Românilor prin D. A. de Gerando*, în „Foaie pentru minte", 1846, p. 55–56.

[26] „Căci adică credinţa noastră politică, tare şi neclătită este, cum că Românilor fie din orice parte în zilele noastre nimic atâta nu le poate strica, pre cât le-ar strica şi cea mai neînsemnată mişcare, ce ar purta caracter de turburări politice. Cerul să păzească pe poporul nostru de amăgitori înrăutăţiţi. Nu faptele nesupunerii, ci o treptată cultivare şi deşteptare a oamenilor noştri este calea către fericire şi către câştigarea oareşicărei însemnătăţi" — scria gazeta sa comentând prinderea Ecaterinei Varga. „Gazeta de Transilvania", 1847, p. 18.

[27] *Ibidem*, 1846, apr., nr. 1.

Toate acestea, firește, sunt numai opinii exprimate la lumină, sub vigilența cenzurii. Opiniile adevărate ale celor care le-au exprimat pot diferi, desigur. Și câte nu s-au exprimat deloc? Opiniile revoluționare trebuiau să se refugieze în subversiv. Ele mai trebuie urmărite încă. Atitudinea luministă însă, evident, persistă. Stăruie încă luminismul determinat de orientarea politică spre monarh, socotit sprijin necesar în luptă cu forțele politice adverse; stăruie și speranța în reforme.

Răscoala lui Horea nu apare încă nici în marele discurs al lui Bărnuțiu, din catedrala din Blaj, care punea în serviciul drepturilor naționale pe o scară întinsă tot trecutul istoric al românilor din Transilvania. Ridicarea țăranilor lui Horea în vederile intelectualilor încă tot nu ajunsese un component al devenirii istorice a națiunii române. În discursul său Bărnuțiu zugrăvea în culori impresionante suferințele iobăgimii române, dar teama de o dezlănțuire a forțelor ei, după chipul răscoalei lui Horea, stăruia și în vederile lui. Chiar după oroarea de la Mihalț sfătuia încă răbdare tineretului pornit să ridice masele spre răzbunare: „Aveți răbdare – le spunea el – că veți face iarăși vreo horaiadă nefericită"[28]. O dezlănțuire a forțelor populare nu o înțelegea, evident, decât în formă organizată, condusă cu înțelepciune și la momentul oportun, altfel putea avea iarăși urmări „nefericite". Revoluția însăși trebuia condusă.

Atitudinea intelectualității române față de popor în acest lung răstimp a suferit o puternică deplasare. Pe măsură ce ne apropiem de 1848 solidaritatea celor două pături crește, eliberarea țărănimii prin desființarea iobăgiei devine o țintă comună. La implicarea sau antrenarea țărănimii într-o acțiune revoluționară însă, intelectualitatea se decidea mai greu. Teama ei de o mișcare imprudentă a maselor populare sau de abuzul forțelor lor dezlănțuite se confundă într-o prudență politică. A trebuit să vină furtuna anului 1848, ca să ridice, fără rezerve, la suprafață cealaltă atitudine, cea revoluționară. Chiar față de răscoală atitudinea se schimbase; judecățile s-au atenuat – o făcuse doar o parte a națiunii. De la condamnarea lui Samuil Micu până la îndemnul la răbdare al lui Bărnuțiu distanța e mare. La justificarea ei deschisă, și mai ales la descoperirea ei ca mare eveniment istoric, component al devenirii istorice a poporului român, totuși nu se ajunsese.

Dar ea avea să fie descoperită ca atare foarte curând. Descoperirea se face chiar acum; o face această generație revoluționară, în concepția căreia cele două planuri de luptă se întâlnesc. Și ele se întâlnesc nu pentru că țărănimea ar fi fost acum mai puțin înapoiată, mai puțin ignorantă, mai puțin o „prostime" ca înainte, nu pentru că ea s-ar fi ridicat acum într-adevăr la înțelegerea înaltelor țeluri naționale, ci pentru că pătura conducătoare, intelectualitatea

[28] Gh. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924, p. 106.

avansase la o concepţie mai largă, care să cuprindă ţărănimea în cadrele naţiunii nu numai pasiv, ci şi activ. Generaţia nouă, revoluţionară, chemă ţărănimea la luptă comună şi ţărănimea răspunse cu toată vigoarea la chemare. Se ridică şi fără chemare, pentru că noul program de luptă cuprindea acum şi aspiraţiile sale, venea cu dorinţa ei cea mai arzătoare, ştergerea iobăgiei, ştergere pentru care sângerase. Răscoala fu descoperită prin intrarea răsunătoare pe scena revoluţionară a lui Iancu şi a moţilor lui, care o aveau în tradiţie. Pe Iancu îl surprindem mai întâi ameninţând nobilimea cu răscoala: „Nu cu argumente filozofice şi umanitare vei putea convinge pe acei tirani, ci cu lancea, ca Horea" – profera el furios – dacă-i adevărat – lui Iosif Siuluţiu în 15 ianuarie 1847, pe când ieşeau din Dieta de la Cluj, în care de la galerie ascultaseră împreună discursul liberal al baronului Dionisie Kemeny în favoarea emancipării iobăgimii împilate, dar care nu putu clinti din conservatorismul său nobilimea proprietară[29].

În tot cazul răscoala apare în haină cu totul nouă încă din primele istorii care se tipăresc după revoluţie. Revoluţia, acţiunea ţărănimii dezlănţuite de ea, acţiunea comună a intelectualităţii şi ţărănimii sau a ţărănimii singure, îşi făcuseră efectul şi pe plan intelectual. Printre „revoluţiile" naţionale o numără Al. Papiu Ilarianu în istoria sa la 1851[30]. Tot aşa A. Treboniu Laurian la 1853[31].

Dar şi aici, chiar în frunte trebuie pus Nicolae Bălcescu. Pe el îl descoperim mai întâi ridicând-o cu toată puterea cuvântului său printre cele mai mari evenimente ale trecutului românesc: „Unitatea naţională fu visarea iubită a voievozilor noştri cei viteji, a tuturor bărbaţilor noştri cei mari cari întrupară în sine individualitatea şi cugetarea poporului, spre a o manifesta lumii. Pentru dânsa ei trăiră, munciră, suferiră şi muriră. Pentru dânsa Mircea cel Bătrân şi Ştefan cel Mare se luptară toată viaţa lor îndelungată şi traseră asupră-le năvălirea îngrozitoare a turcilor, pentru dânsa Mihai cel Viteaz cade ucis în câmpul Turda, pentru dânsa Şerban Cantacuzino bea otravă, pentru dânsa Horea moarte cumplită pe roată suferă"... – scrie el la 1851[32]. Iată-l pe Horea ridicat deodată în rândul celor mai mari figuri ale istoriei româneşti. Sau: „Horea luă securea în mână, înmuind-o în sânge unguresc şi nemţesc, scrise cu dânsa drepturile naţiei române şi programa politică şi socială a revoluţiilor ei

[29] Iosif Sterca Siuluţiu, *Biografia lui Avram Iancu*, Sibiu, 1897, p. 5–6.

[30] Al. Papiu Ilarianu, *Istori'a Românilor din Daci'a superiore*, tom. I, Viena, 1851, p. 81–82, 252.

[31] A. Treboniu Laurianu, *Istoria Românilor*, partea a III-a, Iaşi, 1853, p. 236–238.

[32] N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în Istoria Românilor*, în N. Bălcescu, *Opere*, I, Bucureşti, 1953, p. 311. Studiul lui Bălcescu e datat Paris, 16 septembrie 1850 şi a fost publicat în „România Viitoare", I, Paris, 1850, p. 7–15.

viitoare" – vorbea el la Paris, în discursul său din 3 mai 1851[33]. Iată-l pe Horea purtător al drepturilor naţiunii române, al programului ei politic şi social, înainte-mergător al Revoluţiei din 1848. Moţii pe care-i văzuse în plină acţiune şi munţii care-i slujiseră de adăpost în momente grele au fost o mare descoperire pentru entuziasmul care la atotcuprinzătorul său naţionalism se ridicase profesând mai întâi idei extremiste de revoluţie socială şi studiind cu asiduitate viaţa şi istoria ţărănimii din Principate.

Răscoala, dintr-un eveniment ignorat, deveni curând unul din evenimentele cele mai cercetate ale istoriei româneşti. Dintr-o repudiată răbufnire a mulţimilor ignorante, deveni o înălţătoare revoluţie naţională, văzând mai departe decât însăşi generaţia luminată a lui Supplex Libellus. Horea, din „blăstămat", deveni unul din cei mai mari eroi naţionali.

Să se observe însă şi de astă dată nuanţa. Răscoala nu fu descoperită nici acum în haina ei adevărată, ci i se împrumută una corespunzătoare noii lupte naţionale. Prin proiectarea idealurilor prezente asupra trecutului, răscoala deveni şi ea o violentă luptă pentru libertatea şi unitatea naţională, exaltată, înzestrată cu toate caracterele eroismului, cu toată conştiinţa idealului suprem de romantismul istoric care însoţea acum această luptă.

Dar cu această schimbare de atitudine a intelectualităţii româneşti de după revoluţie, a rămas ceva de neînţeles în atitudinea celeilalte intelectualităţi, de dinainte de revoluţie? Pentru o judecată neistorică a rămas, desigur. Pentru naţionalistul de după revoluţie, atitudinea înaintaşului său de dinainte de revoluţie nu putea să fie decât foarte „nenaţională": el n-a înţeles nimic dintr-o mare luptă naţională. Rolurile de mai înainte numai cât nu se inversează, ca în urmărirea idealului ţărănimea ignorantă să devină „conştientă" şi intelectualitatea luminată „ignorantă". În tot cazul, intelectualitatea nouă se vede adesea nevoită să ascundă, să răstălmăcească sau cel puţin să atenueze judecăţile potrivnice ale celei vechi, ca să o poată absolvi de această „neînţelegere".

Istoric însă, amândouă atitudinile sunt deplin explicabile. Atitudinea intelectualităţii româneşti de dinainte de revoluţie faţă de răscoala ţăranilor sau, coborând la termenii ei sociali, atitudinea păturii conducătoare româneşti faţă de „plebea" românească, limitată la cadrele sale istorice, ne apare lesne de înţeles. Năzuinţa păturii conducătoare româneşti spre puterea politică, într-o lume ale cărei legi implacabile erau diferenţierea, privilegiul, inegalitatea, acum nu putea să fie decât urcarea aceleiaşi scări a diferenţierii, privilegiului, inegalităţii. În sistemul politic prezent şi în raporturile sociale existente,

[33] N. Bălcescu, *Opere*, I, p. 331–332. Despre Horea vorbeşte şi în *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, face şi acolo legătura între răscoală şi Revoluţia din 1848. Aduna el însuşi material pentru istoria răscoalei, pe care se gândea să o scrie. Extrasele din ziarele străine, publicate de Al. Papiu Ilarianu, în *Tesauru de Monumente istorice*, III, p. 351–364, sunt făcute de el.

naţiunea română, ca să devină efectiv o naţiune politică, trebuia să fie pusă efectiv în raport de egalitate cu celelalte naţiuni politice. Năzuind spre această egalitate, pătura conducătoare, în mod logic, trebuia să năzuiască spre o egalitate în sus, ceea ce implicit trebuia să aducă cu sine o distanţare în jos. Pentru o stăpânire politică efectivă, în condiţiile politice ale vremii, naţiunea română trebuia să se ridice la aceeaşi diferenţiere socială, să aibă aceleaşi organe de stăpânire politică cum au şi celelalte naţiuni politice. De aici cererea consecventă a egalităţii depline dintre naţiuni, de aici cererea egalităţii dintre naţiuni în sensul egalităţii dintre straturile lor sociale corespunzătoare. De aici reclamarea consecventă a aceloraşi privilegii, imunităţi. De aici alergarea celor care se ridicau după titluri de nobleţe. În raporturile date numai distincţiile sociale, titlurile de diferite feluri dădeau dreptul la scutiri, la favoruri, la funcţii, la proprietate, la un rol în viaţa publică. Un titlu de nobleţe, în viaţa publică de acum, e tot atât de necesar ca şi o diplomă şcolară în aparatul de stat modern. Nobleţea e chiar condiţie pentru intrarea în funcţii mai de seamă. E firească deci alergarea românilor care se ridică după titluri nobiliare. Poate nu este exagerată presupunerea că aproape jumătate din înnobilările din Transilvania, în cursul secolului al XVIII-lea, sunt înnobilări de români[34]. Titluri sau nume nobiliare, sau, cum se întâmplă cele mai adesea, şi numai simple nume distinctive, maghiare sau germane, date sau adoptate în şcoli, poartă, în cele mai multe cazuri, şi activii luptei naţionale româneşti de la 1790—1792. Ei se numesc doar Méhesi, Molnar de Müllersheim, Klein, Şincai, Maior de Dicio-Sânmartin, Babb (Bob), Darabant, Láday, Ladislau şi Aron Pap, Vitéz, Kallyiani, Remetj, Laszlo, Szakadati etc. Tendinţa spre distincţie a celor care se ridică e evidentă şi la ortodocşi. Şi ei se numesc Pop, Popovici, Eustatievici, atâta doar că ei îşi iau sau lor li se dau nume sârbeşti. Acestea nu mai sunt nume de nobili, dar totuşi nume distinctive. Altfel, nici titlurile noi de nobleţe nu mai sunt decât titluri de care pătura conducătoare românească în această calitate a ei nu se putea dispensa. Românii nou ridicaţi, în cele mai multe cazuri, nu depăşesc nivelul acelor *honoratiores*, funcţionari, intelectuali, ridicaţi de jos, care se situează între nobilime şi popor. Şi numai proprietatea feudală dădea cu adevărat dreptul la puterea politică, ea era izvorul pozitiv al acestei puteri. Iar pe aceasta nu o aveau. Chiar având titlurile, pătura conducătoare românească, în condiţiile date, nu poate ajunge la puterea politică, în primul rând tocmai pentru că nu ajunsese încă la o suficientă putere economico-socială pe care să şi-o poată întemeia. Tendinţa ei de ridicare, de diferenţiere însă e evidentă.

Luminismul cade deci într-un proces de diferenţiere, necesară în condiţiile sociale şi politice de aici. Şi pentru că din diferenţiere nu s-a ales încă cu

[34] Z. I. Tóth, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, p. 171.

adevărat o burghezie românească vital interesată în răsturnarea raporturilor sociale existente, cum era ţărănimea, sau capabilă de a le răsturna, pătura conducătoare românească trebuie să li se adapteze. În plus, ideologia istorică în care evoluează poartă gândurile celor care se ridică spre strălucirea strămoşilor romani, spre cultura, spre nobleţea lor. Ceea ce caracterizează intelectualitatea românească de acum e năzuinţa arzătoare de ridicare din „decăderea" la care a sortit neamul românesc vitregia timpurilor.

În aceste condiţii, ideologia nouă a lunecat şi ea fără dificultăţi de pe planul social pe cel naţional. Egalitatea propagată de ea era incomparabil mai bine venită în raporturile dintre naţiuni. O asemenea egalitate, pentru pătura conducătoare românească, implica nu o cădere, ci o ridicare, coincidea întocmai cu aspiraţiile, cu nevoile ei de diferenţiere. Atitudinea, adversitatea intelectualităţii române faţă de acţiunea violentă a ţărănimii venea din acest proces necesar de evoluţie.

Dar mai venea chiar, mai ales, din luminismul său.

Luminismul credea fanatic în raţiune, în cultură. Ele trebuie să domine societatea nouă, în frunte trebuie să stea omul luminat. Numai omul luminat e chemat să conducă, numai luminile raţiunii, culturii sunt îndreptăţite să intervină în mersul istoriei, în consecinţă şi luminismul român priveşte profund îngrijorat la incultura, înapoierea celui de jos, găseşte o distanţă nemăsurată între ignoranţa, întunecimea acestuia şi înţelepciunea, lumina sa. Şi i se pare cu atât mai adâncă prăpastia deschisă cu cât descoperirea e mai proaspătă şi mai neverificată. Din această ignoranţă, mulţimile nu pot fi conduse la lumină decât de omul luminat, mântuirea lor de soarta nenorocită în care se găsesc trebuie să vină din înţelepciunea conducătorilor săi luminaţi.

Răscoala însă era o faptă nesocotită a „prostimii", a mulţimii ignorante. Mulţimea o făcuse de capul ei, fără să ceară sfatul luminat al nimănui. Horea, conducătorul ei, era departe de a fi un om „luminat", era doar un umil iobag, fără carte, fără cultură, cu nimic mai presus decât semenii săi răzvrătiţi. Chiar îndreptăţite fiind gravele-i nemulţumiri pentru care s-a răzvrătit, mulţimea neştiutoare nu ea era chemată să le judece, nu trebuia să-şi facă singură dreptate. Dreptatea ei trebuia judecată de capete luminate şi înfăptuită pe cale înţeleaptă, prin reforme şi legi luminate. Nu răzvrătirea „oarbă", ci luminarea prin cultură, conducerea luminată trebuie să îndrepte pe calea ridicării. Un luminist, un om al raţiunii, chiar dacă vedea clar motivele, nu putea îndreptăţi o asemenea izbucnire a celor neluminaţi, neîndrumată de el, iar violenţele ei nu putea decât să le condamne cu toată severitatea. Pe el, luministul, chiar insuccesul răscoalei trebuia să-l întărească şi mai mult în convingerea că numai calea culturii, calea luptei conştiente, luminate, poate fi calea ridicării.

La o atitudine negativă o îndemna acum şi lupta politică naţională redeschisă. Răscoala constituind pentru naţiunile politice o nouă armă împotriva postulatelor naţiunii române, intelectualitatea română are tot interesul să o renege sau să o treacă sub tăcere. În cursul luptei, în genere, evită să o pomenească. Samuil Micu e până acum singurul care se pronunţă deschis asupra ei, dar şi el mai târziu şi, desigur, nu fără gândul la urmările pentru lupta de ridicare politică. La acuzele grave aruncate de Stări „plebei" româneşti, actele româneşti, în genere, nu răspund sau acuză ignoranţa în care ea este ţinută. Supplex Libellus nu o pomeneşte deloc. Textul lui german preliminar o pomeneşte doar pentru a afirma meritul preoţilor în liniştirea ei. Iar al doilea Supplex Libellus, în apărare, se mulţumeşte să replice că „plebea e oriunde aceeaşi" *(plebs ubique eadem)*. Chiar dacă în sinea ei intelectualitatea românească nutrea tacit vreun sentiment de satisfacţie – şi desigur îl nutrea, indiciu şi cuvintele lui Ladislau Pap de pildă – simţea naţiunea răzbunată, chiar dacă se găseau în rândurile ei şi de cei care să aibă o înţelegere sau vreun cuvânt de aprobare pentru fapta ţăranilor, nu era deloc oportun să-i dea glas acum. Doar izbucnirea lui Şincai trădează un moment de imprudenţă.

Istoric deci nu e nimic de neînţeles în atitudinea intelectualităţii române faţă de răscoală. După cum nu e nimic de neînţeles nici în atitudinea ţărănimii faţă de intelectualitate, de ce ţărănimea nu-i cere sprijinul şi nici măcar sfatul.

ATITUDINI STRĂINE

Acţiunea ţăranilor e îndreptăţită, judecată ca legitimă mai mult din afara imperiului, din cadre sociale mai avansate, de o ideologie ajunsă în stadiu revoluţionar. Pentru demonstraţie, să punem faţă în faţă cu judecăţile proprii doar câteva texte străine.

Naturalistul austriac Hacquet, care petrecuse mai mult timp printre românii din Transilvania, în partea a doua a cărţii sale[35], apărută în 1791, le face o prezentare care merită să fie larg citată:

„Acest popor neglijat şi asuprit şi aici, ca în întreaga ţară, are parte de pământul cel mai rău. Nu-i destul că, numai cerul ştie cu ce drept, spre deosebire de ceilalţi locuitori ai Principatului, a fost izgonit în locuri pustii şi deşerte, dar i s-au răpit mereu şi pământurile desfundate de el cu multă sudoare pentru cultura porumbului, de îndată ce i-a trecut prin minte vreunui sas sau ungur să pună mâna pe ele, deşi le stăpânea de sute de ani, iar familia gonită spre munţi, unde nu se găseşte nimic decât stânci, sau chiar silit să părăsească ţara. Se învecinează vreun sat românesc cu vreun district unguresc sau săsesc,

[35] *Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788, 89 und 90, durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen*, Zweiter Teil, Nürnberg, 1791.

ţinând de una din cele două naţiuni, românul nu este îngăduit să se apropie de el mai mult decât un ţigan; el trebuie să stea, ca o lepădătură a speţei umane, cam la o jumătate de bătaie de puşcă, adică în afara îngrăditurilor din jurul satelor ungureşti şi săseşti. Niciodată nu se leagă nici o prietenie cu el, şi aşa românul e sortit numai muncilor celor mai grele, mai slugarnice şi mai josnice. Nu se bucură cu vecinii săi niciodată de nimic bun, nici de zile senine. Numai atunci e luat în seamă, când ungurul sau sasul nu-şi mai poate purta sarcina sau e prea grea pentru ei; atunci e binevenit şi românul, care, ca o vită de jug, trebuie să poarte în locul lor partea cea mai mare, dacă nu chiar toată, altfel nu.

Câte nedreptăţi trebuie să se întâmple în asemenea situaţie, în care nu domneşte decât dispreţul şi împilarea; cu atât mai mult cu cât domnul românului sau, şi mai bine, tiranul său e în acelaşi timp şi judecătorul său. Are el oare, sub o naţiune atât de arogantă, a cărei mănuşe îi este mereu pe piele, o soartă mai bună decât a negrului în America, pe care îl pune călăul alb, ca pe o vită de jug, să-i lucreze plantaţiile de zahăr, trebuind să-şi astâmpere în acest timp foamea doar cu un mizerabil manioc, până la stoarcerea totală de vlagă, moartea punând un sfârşit suferinţelor sale? Un om care se găseşte în asemenea stare nu e firesc oare să se gândească la toate mijloacele cu putinţă pentru a-şi lepăda jugul cu neputinţă de îndurat? Nu va căuta el căi pentru a-şi rupe cătuşele, nu va căuta să se răzbune pe tiranul său, să scape de el, sau să pună în orice chip un capăt suferinţelor sale? Amândouă acestea, anume să-şi răzbune nedreptăţile îndurate sau să scape de ele, le-a avut totdeauna românul împins la disperare şi răzbunare prin dispreţul cu care e tratat, după cum avem proaspăt în minte exemplul horiadei. Nu este o asemenea ură în inima unui român ceva firesc, poate el să se stăpânească, să aibă altă atitudine decât duşmănoasă faţă de vecinii săi sub care se găseşte? N-avem noi în faţă sute de exemple că europeni buni la suflet şi cu bune moravuri, ajunşi în ţări barbare în aceeaşi situaţie, au devenit tot atât de duşmănoşi faţă de stăpânii lor ca şi negrul faţă de tiranii săi albi? Că românul e în toate privinţele om, aceasta am încercat-o mai mult decât o dată, când locuiam între ei. Ce bună s-ar face inima sa dacă ar fi tratat ca un frate!... Am făcut înainte cu 26 de ani o călătorie singur, numai cu un astfel de om, prin munţii înalţi, din Ţara Românească în Transilvania, fără să calc cu această călăuză vreun drum public. Ar fi putut de o mie de ori să-mi ia viaţa în acele pustietăţi, ce erau doar vizuini de fiare sălbatice. N-a făcut-o însă; s-a dovedit, dimpotrivă, un erou faţă de slăbiciunile mele.

Cine a ponegrit deci pe românul din Transilvania sau din ţările austriece? Nimeni decât nobilul sau domnul sub a cărui apăsare stă, care intenţionat nu s-a gândit la luminarea lui, ci totdeauna l-a tratat ca pe o vită de jug! El trebuie să vadă în nobil o fiinţă căreia toţi trebuie să i se supună, dar care nu e obligat cu nimic faţă de nimeni pe lume". Şi aici notează: „Între multele cruzimi ale

aristocraţiei maghiare faţă de omul de rând, amintesc doar un caz întâmplat în districtul Hălmagiului după mişcarea horiană. Un nobil A. H-ky (desigur un Hollaky) porunci judelui său sătesc să adune pe toţi ţăranii pentru robotă. Cum însă ei nu voiau să-l asculte, el aduse aceasta la cunoştinţa stăpânului. Răspunsul fu că-l ameninţă cu moartea dacă nu va împlini porunca. Bietul jude, venind a doua oară la el fără rezultate, îi zise: „Domnule! ai bunătatea şi porunceşte chiar măria ta, vei izbuti mai bine decât mine". Monstrul aproape că nici nu-l lăsă să vorbească, îl împuşcă în piept cu pistolul. Cum bietul om, prăbuşindu-se, voi să se apuce de masă, călăul îi trimise şi al doilea glonţ, în gât, omorându-l. Văduva cu copiii au strigat răzbunare la comitat, care a amendat delictul doar cu 24 de zloţi. Tiranul însă a refuzat să-i plătească şi pe aceştia. Odată se va spune şi în această ţară: „les temps de barbarie sont passés, ou la noblesse se guérissoit de son ignorance".

„Nu voi uita niciodată cuvintele pe care mi le-a spus înaintea morţii sale un bătrân de acest neam din Şinca Mare în 1763: Mor bucuros, fiindcă nu las nici muiere, nici copii în robie. Cât e de incultă această naţiune, totuşi am întâlnit la mulţi în timpul celor doi ani petrecuţi printre ei, trăsături care ar fi strălucit şi la cei mai civilizaţi oameni. Cât de mult a stricat monarhiei ura şi apăsarea faţă de această naţiune odinioară aşa de strălucită şi de mare!... Oricum ar fi, naţiunea română îşi are, şi ca mulţime, şi ca dreaptă stăpânire a ţării, meritele ei"[36].

Textul învăţatului austriac e în flagrant contrast cu cele proferate de nobilimea locală. Ne reaminteşte mai curând textele lui Inochentie Micu sau pe ale *Descrierilor ţării* citate, ale generalilor Hadik sau Preiss, sau pe ale contelui tezaurar Clary, sau chiar pe ale împăratului Iosif însuşi. Din el se revarsă demofilia largă a luministului. E de remarcat înţelegerea, simpatia pentru români. Le remarcă celor de jos nu ignoranţa, întunecimea, ci virtuţile. Consternat de suferinţele pe care trebuie să le îndure nu rosteşte direct o aprobare pentru răscoala lui Horea, dar îi vede cauzele, îi înţelege izbucnirea, nu se miră deloc că a izbucnit.

Cu adevărat caracteristice vor fi mai ales atitudinile din timpul răscoalei înseşi. Sunt de remarcat vederile mai avansate, imaginea poporului român, originile, justificarea răscoalei lui, confundarea ei în istoria lui naţională, finalitatea naţională a întregii lui istorii.

Ziarul „Politisches Journal" din Hamburg, relatând faptele, cruzimile comise, vine numaidecât să remarce originile romane ale poporului român, virtuţile lui: „Toţi aceşti oameni dintr-o rasă deosebit de frumoasă, puternică şi prolifică, care nu-şi ascunde sângele roman, tânjesc sub cea mai cruntă oprimare a blestematului sistem feudal impus de învingătorii lor unguri, şi sub vălul

[36] *Ibidem*, p. 112–116, 173.

neştiinţei şi ruditǎţii ce urma din el (căci în Transilvania încă n-a fost îmblânzită printr-un urbariu uman, moderat şi suportabil ca în Ungaria). Ei sunt cu adevărat sclavi legaţi de domeniu şi de pământ, fără proprietate, fără drepturi. În cea mai mare parte au fost trataţi atât de fără cruţare de mai marii lor pământeşti, că niciodată nu le rămânea timp să-şi poată lucra şi pământul lor; trebuiau să-l lucreze femeile lor pentru a-şi hrăni mizerabil familia". Pe Horea îl vede ca pe o personalitate puternică, depăşind mult condiţia ţărănească, instruit, cu înalte calităţi politice. „Acest om pare născut pentru a domni, şi în timpul în care şi-a jucat rolul s-a dovedit cu adevărat demn de el". Răscoala însăşi o socoteşte „foarte importantă pentru istoria contemporană"[37].

O strânsă legătură cu „Politisches Journal" are broşura, cea mai răspândită din toate, *Horja und Klotska*. Portret asemănător al poporului român, descendent al coloniilor romane din Dacia. „Cea mai mare parte a acestor oameni sunt bărbaţi frumoşi, tari, bine făcuţi şi de un gen deosebit de fecund, care fiind de viţă romană nu uşor îşi pot ascunde focul sângelui strămunilor lor. Setea lor de libertate e irezistibilă şi de nestins şi dorul măririi strămoşilor străluce în ochii lor, chiar şi sub apăsarea cea mai crudă a sistemului feudal impus de învingătorii lor unguri şi sub vălul neştiinţei şi ruditǎţii rezultate din el (căci în Transilvania etc.)... Iată poporul care se făcu rebel!" Stăruie asupra faptelor, exceselor, atrocităţilor ţărănimii. Totuşi găseşte că domnii unguri au greşit şi mai mult, ei respirau răzbunare împotriva ţăranilor pe care ei îi răsculară prin cumplita lor apăsare şi ar fi vrut să-i stingă prin foc şi sabie, dacă ţăranii nu erau şi mai curajoşi şi mai tari decât nobilii. Horea e omul deosebit, frate de episcop român, căpitan în armată, om instruit, cu înaltele intenţii politice pomenite, luându-şi realmente titlul de „Rex Daciae"[38].

Ziarul „Teutsche Merkur" din Weimar face o comparaţie între Horea şi Münzer[39].

Dar iată două atitudini deschis revoluţionare. Una a lui Wilhelm Ludwig Wekhrlin: „Răscoala românilor dă suveranilor o mare lecţie. Ea confirmă observaţia că sufletul omenesc este copt pentru o fierbere generală, că el tânjeşte după legi adecvate egalităţii, dreptăţii, ordinii, care se potrivesc naturii sale. Căci altfel cum ar fi cu putinţă ca sub regimul cel mai filantropic şi cel mai blând din lume, ca de pildă al lui Iosif al II-lea, să se petreacă o astfel de scenă. Principiile libertăţii, ale dreptăţii şi egalităţii însă sunt întreţesute în inima noastră: ele sunt o parte a destinului nostru natural. Ele pot fi – ce-i drept – înăbuşite, dar niciodată extirpate... De-ar şti unele regimuri că mai curând sau mai târziu le aşteaptă o asemenea zguduire. Aceasta după rânduiala

[37] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, p. 683–688.
[38] *Ibidem*, p. 688–691.
[39] *Ibidem*, p. 691–692.

lucrurilor şi a sorţii este inevitabil. Orice popor care trăieşte în întuneric şi oprimare are o clipă de trezire"[40].

Spectacular revoluţionară e pledoaria lui Jacques Pierre Brissot. Revoluţionarul francez cucerit de experienţa americană[41], într-o lungă scrisoare deschisă, adresată direct împăratului Iosif al II-lea, ia apărarea lui Horea şi a ţăranilor răsculaţi cu toată flacăra condeiului său. La pledoaria sa *Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'empereur Joseph II, sur son règlement concernant l'émigration, et principalement sur la révolte des Valaques*, Dublin, 1785, 98 p., în care încă pe foaia de titlu precizează: *„Où l'on discute à fond le droit de révolte du Peuple"*, drept motto îşi ia art. 4 al constituţiei statului Maryland: „Ori de câte ori se face o depărtare de la scopul guvernării şi libertatea publică e în pericol (încât orice alt mijloc de salvare este ineficace), poporul poate şi are dreptul de a schimba vechiul guvernământ şi de a aşeza unul nou. Doctrina nonrezistenţei faţă de guvernământul arbitrar e absurdă, servilă şi destructivă a binelui şi fericirii genului uman".

Punând problema revoltei, din capul locului se întreabă: „Ce e o revoltă? Domnitorii au dreptul de a pedepsi pe revoltaţi? Dacă-l au, trebuie să aplice pedeapsa cu moartea, trebuie să imagineze pentru ei suplicii rafinate? Revolta nu poate fi nicicând o crimă în monarhiile absolute, care nu au legi întemeiate pe voinţa generală şi a căror autoritate însăşi nu e legală". „Toată puterea vine de la popor, orice putere care nu vine de la el e furată, uzurpată". „Opoziţia faţă de autoritatea uzurpată, neavând ca scop decât redobândirea drepturilor inerente omului şi inalienabile, e naturală şi în consecinţă, departe de a fi criminală, e virtuoasă"[42]. „Ea este o fiertură binefăcătoare care curăţă aerul de miazme. E o criză care smulge omul din letargie"[43]. „Dacă popoarelor nu le rămâne dreptul la revoltă, ce mijloace mai pot avea împotriva tiraniei?" Nici unul[44]. „Românii s-au răsculat, deci au avut dreptate să se răscoale. Iată prima probă; ea va părea ciudată, dar nu e decât naturală". Cum şi poporul român, ca poporul în genere, îşi îndură obişnuit soarta şi se lasă greu antrenat la răscoală, conchide: „Când deci un asemenea popor izbucneşte în mânie, rupe lanţurile în ciuda prejudecăţilor sale civile şi religioase, trebuie conchis că a avut dreptul să se răscoale din moment ce s-a răsculat"[45]. „Supus de un noian de secole la un despotism mai mult sau mai puţin sever, după caracterul domnitorilor al căror

---

[40] *Ibidem*, p. 692–693.

[41] V. Pompiliu Teodor, *L'Esprit de la révolution démocratique. J. P. Brissot et la révolte de Horea*, în „Cahiers roumains d'études littéraires", 2/1979, p. 30–43.

[42] *Seconde lettre...*, p. 24–26.

[43] *Ibidem*, p. 36.

[44] *Ibidem*, p. 66.

[45] *Ibidem*, p. 67.

jug îl purta, acest popor a lâncezit constant în mizerie şi ignoranţă. Regimul feudal, ale cărui urme oribile au fost şterse pe aproape întreg pământul, îşi păstrează încă toate rigorile în acest mizerabil ţinut. Se regăsesc acei vechi baroni englezi, acei conţi francezi care, instalaţi în micile lor forturi, îi priveau pe oamenii lor legaţi de glie ca pe nişte mobile de care dispuneau în voie, de care îşi puteau bate joc, puteau să le vândă, să le înstrăineze libertatea, sudoarea, viaţa însăşi"[46].

„Erau nefericiţi, iată titlul care-i înarma".

„Ei au fost tiranizaţi de monştri, ei trebuiau să le reziste; dacă erau vinovaţi, erau fiindcă au aşteptat atâta pentru a răzbuna natura ultragiată"... „Nu, negrii nu duc în insulele noastre o existenţă atât de infernală; un asemenea popor trebuie să moară de disperare ori să-şi taie tiranii"[47]... „Un popor blând până aci nu poate deveni dintr-odată o turmă de asasini".

Citează din reportajul pe care-l discută pasajul privind proporţia românilor de două treimi a locuitorilor ţării şi utilitatea lor în stat.

Citând punctele ultimatului adresat de ţărani nobilimii, se întreabă: „Există ceva mai raţional, mai firesc decât toate aceste propuneri? Printr-a doua se seca pentru totdeauna izvorul asupririi nimicindu-se nobilimea. Pentru că trebuie să fim convinşi că ea nu poate exista decât cu servitute şi spre nenorocirea societăţilor"[48]. Sau la alt punct al ultimatului: „Fiecare român, rămânând prin revoltă în starea naturală, avea drept la pământul pe care cu sudoarea sa îl stropise şi fertilizase. Fiecare avea dreptul la o proprietate şi cum toate proprietăţile erau în mâinile nobililor, e evident că nu se putea restitui fiecărui rebel ceea ce îi aparţinea decât despoind pe nobili de ceea ce au uzurpat"[49].

Mergând iarăşi la exemplul american: „Dacă aceste propuneri erau nejuste, trebuie spus că declaraţiile Statelor Unite ale Americii erau de asemeni nejuste, căci ele sunt exact aceleaşi. Egalitate perfectă pe care Pennsylvania, de exemplu, o vrea pentru toţi membrii, nimiceşte orice idee de nobleţă şi atrage după sine consecinţa că impozitele trebuie egal repartizate"[50].

„Parcurgând istoria răscoalelor, m-am convins de trei adevăruri: primul, că poporul nu se răscoală decât când este oprimat şi că nu cere niciodată decât lucruri drepte; al doilea, că suveranii promit cu uşurinţă, dar cu greu se ţin de cuvânt şi adesea nu-şi ţin deloc promisiunile; al treilea, în sfârşit, că acordând poporului ceea ce cere, se pedepsesc aproape totdeauna capii lui, ceea ce este o contradicţie revoltătoare. Aceasta a fost soarta Grahilor la Roma, a lui Walter,

[46] *Ibidem*, p. 67–68.
[47] *Ibidem*, 69–70.
[48] *Ibidem*, p. 78.
[49] *Ibidem*, p. 79.
[50] *Ibidem*.

a lui Cade în Anglia, a lui Facia, a lui Lemaitre în Geneva, a lui Horea în Valachia. Trebuie adăugat că, deşi, prin reaua credinţă a cârmuitorilor, popoarele rebele nu se bucură mult timp de ceea ce au obţinut, câştigă totdeauna prin revoltă. Cu fiecare pas pe care-l fac desprind o verigă a lanţului lor, şi chiar când n-ar face decât să înspăimânte pe stăpâni, făcându-i mai puţin întreprinzători, mai circumspecţi, ar fi totdeauna în câştig"[51].

Iar după un torent de argumente pentru a dovedi nedreptatea represaliilor, crima care s-a făcut prin executarea lui Horea şi, iarăşi, dreptul la revoltă al românilor cât timp „sunt lipsiţi de drepturile inerente omului, de aceste drepturi imprescriptibile, inalienabile", ajungând, în sfârşit, la execuţia celor doi capi ai răscoalei: „Eu cel dintâi vin să reclam asupra cenuşii lor şi chiar pentru cenuşa lor... Eu cel dintâi apăr cauza românilor sacrificaţi forţei în această insurecţie şi, o repet, ei au dreptul să se revolte atâta timp cât vor fi sclavi şi nenorociţi. A-i pedepsi pentru exercitarea acestui drept, e a-i pedepsi şi pentru că sunt oameni. Fie că tu eşti convins de acest adevăr, fie că nu-l crezi încă. În cazul dintâi tu nu trebuie să pierzi un singur moment pentru a le reda românilor libertatea, pentru a le acorda o proprietate. Iar dacă tu crezi că trebuie să respecţi uzurparea nobililor, dacă nu vrei să dispui să li se restituie, este un mijloc simplu de a face dreptate tuturor. Permite acestor români să emigreze în celelalte state ale tale sau altundeva. Dă-le pământuri şi ei vor părăsi mulţime pământul servituţii. Şi ce vor deveni aceşti boiernaşi în castelele lor înconjurate de deşerturi, de paragini acoperite de mărăcini?... Dacă aceşti nobili opun forţa vederilor tale umane, lasă ţara aceasta în voia ei, lasă sclavilor dreptul de a se înarma contra tiranilor lor şi cearta va fi curând terminată"[52]. Într-o notă anexă apoi, „Note sur la Tirannie de la Noblesse" face, pe trei pagini, un aspru rechizitoriu nobilimii.

Acest limbaj, evident, nu mai seamănă deloc cu al intelectualilor români şi nici cu al împăratului Iosif. Acela era limbajul împăciuitor al luminismului, acesta limbajul incendiar al revoluţiei. Intelectualii apuseni vedeau, de la distanţă, şi în răscoala lui Horea un eveniment la nivelul propriilor năzuinţe, luministe sau revoluţionare, vorbeau în limbajul acestora. Dar vedeau în ea şi lupta unui popor asuprit, ţinut în servitute, nu numai făcând cunoscut Europei poporul român, dar şi trezind toată simpatia pentru lupta sa, pentru poporul în întregimea sa, pentru patria sa, imaginată într-un regat al Daciei, de jos până sus.

Luminismul românesc purta şi el toate caracterele luminismului în genere. Acelaşi contrast puternic între ignoranţă şi cultură, între umbră şi lumină.

[51] *Ibidem*, p. 80–81.
[52] *Ibidem*, p. 88–89.

Incultura, întunecimea sunt izvorul tuturor relelor, cultura e remediul lor magic. Aceeaşi credinţă nestrămutată în puterea raţiunii, aceeaşi duşmănie pentru tot ce e prejudecată, superstiţie, credinţă deşartă. Acelaşi optimism irezistibil, aceeaşi credinţă neclintită în progres. Dar mai purta şi toate caracterele lui operative: legalitate, supunere faţă de stat, faţă de puterile constituite, respect pentru titluri, ierarhie. Ordinea, siguranţa, conducerea luminată sunt garanţia statornică a acestui progres. Ideile noi veneau aici prin filtrul selectiv al Vienei, peste luminismul acestei generaţii plana figura venerată de ea a împăratului Iosif[53].

Reprezentantul tipic al luminismului acestei generaţii de intelectuali români trebuie socotit Samuil Micu. În spiritul lui se exprimă mai bine contrastele, fuzionează mai bine luminismul cu naţionalismul. Cât de imensă vede el prăpastia dintre ignoranţă şi cultură, dintre mărirea strămoşilor şi decăderea de azi a urmaşilor! Cu câtă încredere porneşte el la ridicarea poporului său din adâncimile în care l-a aruncat soarta! Cu câtă pasiune atacă nemăsuratul gol săpat de istorie, cu câtă febrilitate aleargă să facă lumină în cât mai multe compartimente ale culturii! Totul era de făcut, totul era de luminat. Nimic nu neglijează prodigioasa-i activitate. Atât de prodigioasă încât i-a depăşit cu totul posibilităţile de editare: masa mare a operei sale a trebuit să rămână în manuscris. În spiritul lui s-a exprimat mai clar şi contrastul dintre luminism şi revoluţie, dintre iozefinism şi revoluţia dezlănţuită, spirit în care puteau sta nestânjenite alături osândirea gravei servituţi a celor de jos, cu osândirea neluminatei lor răzvrătiri.

[53] Asupra luminismului lui Samuil Micu, cf. Ion Lungu, *Gândirea social-politică şi filozofică a lui Samuil Micu*, în *Din istoria filozofiei în România*, II. Asupra lui Gh. Şincai, Mircea Tomuş, *Gheorghe Şincai. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1965. Iar asupra luminismului românesc din Transilvania în genere, lucrarea din 1950 a lui Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1966. Iar mai nou, Ion Lungu, *Şcoala ardeleană*, Bucureşti, 1978.

IDEILE NOI SOCIAL-POLITICE LA ORIGINI: FRANŢA CU DEOSEBIRE

LUMINISMUL

Rezerve faţă de masele populare, faţă de capacitatea lor de a înţelege viaţa socială şi politică, de a-şi judeca singure soarta, şi mai ales de a şi-o hotărî cu de la sine putere, arată luminismul însuşi, chiar în formele lui originare. Ideile noi şi la origini încredinţează progresul luminii. Înainte de Revoluţie până şi Babeuf, cel mai avansat, îşi vede realizabile ideile prin progresul general al luminilor, tot aşa cum cauza tuturor relelor societăţii o vede în lipsa lor[1]. Luminismul, care detesta trecutul pentru iraţionalul, ignoranţa, întunecimea sa, şi pornea la reformarea societăţii în numele raţiunii, luminii, culturii, nu putea să privească decât cu condescendenţă la masa neluminată a celor de jos. Progresul, societatea nouă, nu şi le putea închipui fără ridicarea lor, fără ridicarea condiţiei umane în genere. Dar această ridicare trebuie să se facă prin raţiune, prin educaţie, prin reforme luminate, de capete luminate, prin înţelepciunea „filozofilor".

Generalizând, Luminismul este un larg curent, o stare de spirit, un sistem atotcuprinzător de gândire, asemănător cu al Umanismului, al Renaşterii sau al Reformei care îl precedă, având drept cheie universal valabilă, menită să deschidă porţile spre toate tainele naturii şi condiţiei umane, raţiunea[2]. El porneşte din secolul al XVII-lea. Încă de la 1684 îşi anunţă nu fără mândrie, prin cuvântul lui Bayle, virtuţile faţă de întunecimea trecutului: *„Nous voilà dans un siècle qui va devenir de jour en jour plus éclairé, en sorte que tous les siècles precédents ne seront que ténèbre en comparaison"*...[3] La deplină

[1] Roger Garaudy, *Les sources françaises du socialisme scientifique*, Paris, 1948, p. 64.

[2] V. de pildă Georges Gusdorf, *Les principes de la pensée au siècle des Lumières*, Paris, 1971. E, firește, numai unul din nenumăratele studii, opere, în toate limbile, ridicându-se azi la o întreagă bibliotecă asupra epocii Luminilor.

[3] Citat din *Nouvelles de la République de la Lettres*, aprilie 1684. *Ibidem*, p. 203.

maturitate ajunge însă în secolul al XVIII-lea, prelungindu-se apoi şi în al XIX-lea. Pornit mai ales din Anglia şi din Ţările de Jos, la expresia lui supremă ajunge în Franţa. Aici se nasc nu numai cele mai mari şi mai reprezentative opere ale Luminismului, dar şi cele mai virulente în prefacerea gândirii europene. Mai ales de pe la 1750 începând. *L'esprit des Lois* apare în 1748, *Siècle de Louis XIV* în 1751. În acelaşi an apar şi primele volume ale *Enciclopediei.* Discursul asupra ştiinţelor şi artelor în 1750, cel asupra originilor inegalităţii în 1754. *Contractul social* în 1762. Concepţiile lui Locke din a doua jumătate a secolului trecut abia acum intră cu adevărat în circuitul universal. Montesquieu, Voltaire, Enciclopediştii, Rousseau sunt mentorii devoraţi pe tot cuprinsul Europei. Limba franceză mai ales e vehiculul noilor idei, Franţa mai ales întruchipează acum conştiinţa Europei. O vastă literatură militantă de idei incendiază, deschis sau subversiv, pe cale publică sau masonică, continentul până în cele mai depărtate unghere ale lui, ridicând, prin generalizare, secolul însuşi la faima universală de „secol al Luminilor". Expresia lui cea mai cuprinzătoare, cea mai reprezentativă e monumentala operă colectivă, care e *Enciclopedia.* Raţiune, lumină, libertate, progres, justiţie, umanitate, pace, civilizaţie, fericire... sunt lozincile mari care animă noua gândire umană, care o ridică la valoare universală. Universalitatea atotcuprinzătoare, angrenând om, natură deopotrivă e acum idealul suprem.

Ceea ce interesează subiectul de faţă e condiţia umană, cu deosebire ideile social-politice ale curentului.

Curentul pornind la eliberarea omului din cătuşele bisericii, servituţii, ignoranţei, pornind la reevaluarea condiţiei umane la lumina raţiunii caută să dea societăţii umane o nouă structură, raţională, să se ridice la principii general valabile, aplicabile la orice societate umană. El tinde spre eliberarea omului în genere, spre luminarea, spre ridicarea, spre fericirea lui. Raţiune, lumină, progres sunt calea pe care trebuie să păşească mereu înainte întreagă societatea umană.

Mişcarea cuprinzând întreaga construcţie a lumii şi a societăţii umane, toată problematica naturii şi a omului, soluţiile în mod firesc sunt variate şi mereu variabile; raţiunea, noul şi infailibilul instrument de construcţie, deschide posibilităţi infinite. Ea poate găsi soluţii în cele mai variate situaţii, poate afla justificări, la nevoie, pentru cele mai variate stări. „Filozofii" înşişi vin cu soluţii foarte variate, divergente, contradictorii.

Dar nici construcţiile raţiunii nu se puteau sustrage legilor de dezvoltare a societăţii umane. Şi ea trebuia să pornească de la realităţi date, să opereze în limitele posibilităţilor îngăduite de aceste realităţi. Principiile universale, înălţate pe realităţi variate, în operaţiile lor practice trebuie să coboare la realităţi variate. Sau, în termeni istorici vorbind, principiile generale, născute

din nevoi istorice, practic trebuie să opereze în marginile posibilităţilor istorice. Ele trebuie să se adapteze variatelor stadii de dezvoltare socială, variatelor interese ale diveselor forţe sociale în luptă.

În viziunile sale teoretice, luminismul întrevede o prefacere generală a societăţii umane. În locul dreptului divin vrea să întroneze dreptul naturii, în locul servitutii libertatea, în locul privilegiului, inegalităţii, egalitatea.

Dar la această prefacere porneşte, în genere, cu moderaţie.

În raporturile sociale ideologia luministă nu concepe prefaceri radicale, răsturnări în raporturile de clasă existente. Nu se gândeşte la înlăturarea nobilimii. În statul conceput de Montesquieu, nobilimii i se asigură rol principal. Noua ideologie se gândeşte doar la restrângerea puterii ei în favoarea burgheziei. În numele egalităţii propovăduite, se mulţumeşte cu ridicarea la egalitate a burgheziei cu nobilimea, cu împărţirea puterii în stat între ele. Alianţa politică între burghezie şi nobilime ar fi permis o limitare, fără a se recurge la popor, a puterilor monarhiei în profitul celor două clase[4]. În calea unirii lor stau încă privilegiile nobiliare; ele trebuie combătute, înlăturate sau cel puţin restrânse.

Nici în domeniul politic sau în formele de guvernământ nu urmăreşte o răsturnare, ci doar o îndreptare. Detestă tirania, despotismul regal, dar nu monarhia. E preocupată, în genere, nu atât de forma de guvernământ, cât de raportul dintre puterile din stat. Ea concepe un regim de separaţie a puterilor, de echilibru al puterilor politice, scăzând sau îngrădind arbitrariul conducătorului şi ridicând puterea celor conduşi. Pornind de la ideea de contract, concepe un echilibru în care nici conducătorul să nu-şi depăşească „delegaţia" pe care a primit-o de a conduce, nici cei conduşi să nu abuzeze de libertăţile lor şi să cadă în anarhie. Ea caută o balanţă justă între libertate şi ordine, între drepturi şi siguranţă. Caută un mecanism care să împiedice automat ca vreuna din puteri să se ridice deasupra celeilalte. Cu toată circulaţia noţiunii de „republică", ideologia rămâne, în genere, fidelă monarhiei. Sufragiile cele mai multe le întruneşte monarhia constituţională. Exemplul seducător e constituţia engleză, personalitatea dominantă în gândirea politică, Montesquieu, admiratorul acestei constituţii. În concepţia lui Montesquieu, cel mai bun stat e acela care asigură maximum de independenţă cu maximum de securitate, în care puterea îngrădeşte puterea[5] şi acest stat în ochii lui e republica, în sensul republicilor antice, şi mai ales monarhia constituţională, cu regim reprezentativ, cu separaţia puterilor în stat, în sensul Regatului englez. Regimul republican însă e mai indicat în state mici ca Elveţia sau Olanda. Pentru Franţa

[4] Germaine et Claude Willard, *Formation de la nation française*, Paris, 1955, p. 114.

[5] Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIII-ème siècle*, I, Paris, 1946, p. 244–248.

e indicată monarhia. Concluziile unui Mably sau Condorcet trimit la instituţii republicane; ei preamăresc instituţiile republicane ale Statelor Unite. Rousseau, în *Contractul social*, pledând pentru suveranitatea poporului, stabileşte principiile fundamentale ale regimului republican. Totuşi nici Mably, nici Condorcet, nici Rousseau, nici măcar Marat nu considerau posibil un regim republican în Franţa. În temeiul teoriei lui Montesquieu, şi ei sunt de părerea că un astfel de regim Franţei nu i se potriveşte[6].

Ideologia luministă nu respinge nici absolutismul monarhic, dacă e un absolutism luminat, reformator. Voltaire însuşi preferă un „monarh luminat". Luminismul ducea şi logic la conducătorul luminat, căruia în această calitate i se putea „delega" chiar o putere absolută. Despotismul luminat putea avea darul de a uni ordinea şi siguranţa cu progresul.

Legile, precum şi forma de stat, departe de a putea fi uniforme, aceleaşi peste tot, sunt supuse unei largi relativităţi. În concepţia lui Montesquieu, „legile trebuie să corespundă naturii şi principiului guvernământului statornicit sau care se plănuieşte a fi statornicit... Ele trebuie să fie potrivit cu *condiţiile fizice* ale ţării; cu clima – rece, caldă sau temperată —, cu calitatea solului, cu aşezarea, cu întinderea sa, cu felul de viaţă al popoarelor – plugari, vânători sau păstori; ele trebuie să fie potrivite cu gradul de libertate pe care orânduirea statului o poate îngădui, cu religia locuitorilor, cu înclinările, cu bogăţiile, cu numărul, cu negoţul, cu moravurile, cu deprinderile lor"[7]. Noua ideologie se complace multă vreme în gândul prefacerilor paşnice, prin reforme pornite de la puterea regală. Se complace în aşteptarea monarhului luminat care să facă această operaţie.

Cu tot avântul ei înnoitor, cu toată difuziunea sa irezistibilă, ea nici nu e considerată aşa de primejdioasă. Până când se ţine în domeniul abstract al ideilor, fără să treacă la fapte, la încercări de realizări practice, şi mai ales până când nu arată hotărât intenţii de răsturnare a raporturilor existente, e tratată cu indulgenţă, e tolerată chiar de regim. Nevoia de lumină, de înnoire e atât de puternică, de contagioasă, încât se revarsă asupra tuturor claselor sociale. Ideile noi fac cuceriri oriunde poate pătrunde lumina, sunt îmbrăţişate cu ardoare de orice minte „luminată". Literatura nouă e citită, devorată pretutindeni, în şcoli, în familie, în saloanele nobilimii, la curtea regală chiar. Printre cei care subscriu la marea *Enciclopedie* se numără burghezi, aristocraţi deopotrivă, însuşi regele Ludovic al XV-lea. „Filozofii" sunt discutaţi, apreciaţi, admiraţi pretutindeni, sunt adesea oaspeţii, ocrotiţii nobilimii, ai marii aristocraţii, chiar

[6] V. G. Volguine, *L'idéologie révolutionnaire en France au XVIII-e siècle, ses contradictions et son évolution*, în „La Pensée", nr. 86, iulie-august 1959, p. 89.

[7] Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, cartea I, cap. III, Bucureşti, 1964, p. 17.

ai curţilor regale. Voltaire e familiarul regelui Frederic II al Prusiei, Diderot şi Voltaire însuşi familiari, sfetnici ai Ecaterinei a Il-a.

Noua ideologie, luminismul, se cultivă la nivelul elitelor, angrenând nobilime, burghezie deopotrivă, tot ce e elită intelectuală, excluzând de acum, firește, masa ignorantă, care abia de-acum înainte va trebui şi ea luminată. La acelaşi nivel se mişcă şi masoneria, vehicul al ei tainic, în care sunt implicate nu numai aristocraţie, burghezie, ci şi capete încoronate, influenţând însăşi politica statului. Atitudinea vădeşte şi teamă, dar şi străduinţa de a folosi noile idei în reformarea statului, de a le converti în acelaşi timp în avantajul raporturilor existente. O înnoire „raţională", un reformism luminat, putea fi tocmai mijlocul de salvare, de prelungire, dacă nu chiar de întărire a regimului învechit, desuet.

Pornirile revoluţionare se nasc, se desprind doar treptat din această vastă ideologie înnoitoare. Se desprind pe măsură ce se pierde nădejdea posibilităţii unei tranzacţii cu nobilimea şi după ce capul încoronat luminat, atât de râvnit, prea mult aşteptat, nu se mai iveşte. Prind putere pe măsură ce încercările de reformă necontenit eşuează. Speranţele de a putea reforma lumea feudală şi statul ei absolutist pe cale paşnică scăzând, ideologia ia tot mai mult ascuţiş activ. O virulentă ideologie social-politică subversivă, pornind pe firul sau desprinzându-se din cadrul Luminilor, camuflată în publicaţii anonime, ori sub nume, locuri de apariţie fictive, aluzii tot mai străvezii ale presei, receptivă la toate mişcările, agită subteran spiritele. Tot mai des se vorbeşte de dreptul poporului sau al popoarelor la răzvrătire, tot mai des se pronunţă numele ameninţător al revoluţiei. Drept precedente şi exemple stăteau în faţă Revoluţia engleză petrecută cu un secol înainte şi recentul Război de independenţă american, iar apoi revoluţionara *Declaraţie a drepturilor* din 1774. Spirit exacerbat apoi de Revoluţia însăşi.

Moderaţia stăruie însă chiar şi după izbucnirea Revoluţiei. Burghezia cucerindu-şi locul râvnit, monarhia constituţională atât de adulată fiind realizată, Revoluţia arată intenţii de oprire. Forţele revoluţionare dezlănţuite însă acum nu mai pot fi stăvilite. Revoluţia merge înainte, în avântul ei îşi atinge culmea sub Convenţie. Pe această culme se găseşte departe de luminismul reformist. De la această distanţă Robespierre poate rosti sentinţe severe asupra „sectei" enciclopediştilor, care „în materie politică au rămas întotdeauna mai prejos de drepturile poporului" şi care au arătat veşnic înclinaţii spre compromis cu puterea constituită[8]. Democraţia venea ca o negaţie a luminismului.

[8] „Cette secte, en matière de politique resta toujours au-dessous des droits du peuple; en matière de morale, elle alla beaucoup au-delà des préjugés religieux. Ses coryphées déclamaient quelquefois contre le despotisme, et ils étaient pensionnées par les despotes; ils faisaient tantôt des livres contre la cour, et tantôt des dedicaces aux rois, des discours pour les courtisans et des

Nici pe această culme însă nu dispar cu totul rezervele sociale. Iar cu reculul Revoluţiei ele revin din plin. Revoluţia revine din avântul ei, la stadiul de evoluţie a societăţii în care se produce, la nivelul clasei a cărei putere în virtutea evoluţiei istorice trebuia să o statornicească.

Spre demonstraţie, să invocăm pentru un moment chiar lozincile mari ale noii ideologii luministe sau revoluţionare, să le urmărim, sumar, în aplicările lor practice.

LIBERTATEA

Lozinca de prim-plan, menită să prefacă societatea, este libertatea. „Omul se naşte liber de la natură" – enunţă *Contractul social*. Libertatea este ridicată la principiu universal. Omul liber trebuie să constituie noua societate. Libertatea trebuie să descătuşeze omul în toate sensurile. Practic, ea trebuie să înlăture servituţile şi interdicţiile feudale, cu tot angrenajul lor, care constituie acum aceste cătuşe.

De la început însă i se impun şi limite. Înainte de toate, limite principiale, luministe. Libertatea e condiţionată şi ea de luminare. Numai pe calea luminării se poate ajunge sigur la libertate, numai luminarea o poate garanta cu adevărat. De unde îndoiala că omul neluminat ar putea beneficia cu adevărat de ea, dacă trebuie sau nu, dacă n-ar fi chiar primejdios să i se acorde înainte de a se lumina. I se impun apoi limitele legale. În opera sa *Spiritul legilor*, Montesquieu, întrebându-se *Ce este libertatea?* răspunde: „Este adevărat că în democraţii poporul pare să facă ceea ce vrea; dar libertatea politică nu constă defel în a face ceea ce vrei. Într-un stat, adică într-o societate în care există legi, libertatea nu poate consta decât în a putea face ceea ce trebuie să vrei şi în a nu fi constrâns să faci ceea ce nu trebuie să vrei"[9]. Libertatea e limitată deci de legi.

După Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului, libertate înseamnă dreptul de a face tot ceea ce nu dăunează altuia; ea nu are alte limite decât aceeaşi libertate a celorlalţi membri ai societăţii[10].

Practic însă, principiul s-a izbit de felurile dificultăţi; Revoluţia a trebuit să-i impună noi limite. Ameninţările dinăuntru şi din afară pentru cuceririle ei, Revoluţia însăşi au cerut restricţii, severităţi, grave privări de libertate chiar în

---

madrigaux pour les courtisanes; ils etaient fiers de leurs ecrits et rampants dans les antichambres..." Din discursul lui de la 7 mai 1794. Citat P. Hazard, *op. cit.*, p. 361.

[9] Montesquieu, *op. cit.*, cartea XI, cap. III, p. 193.

[10] „La liberté consiste à pouvoir faire tout ce qui ne nuit pas à autrui. Ainsi l'exercice des droits naturels de chaque homme n'a de bornes que celles qui assurent aux autres membres de la société la jouissance de ces mêmes droits. Ces bornes ne peuvent être déterminées que par la loi" (art. 4).

numele apărării libertăţii cucerite, care au culminat în „despotismul libertăţii", în teroarea Convenţiei. „Libertatea se statorniceşte prin violenţă; a sosit momentul să organizăm pentru câtva timp despotismul libertăţii spre a zdrobi despotismul regilor" – replica Marat celor care acuzau Convenţia de măsuri dictatoriale[11]. Apărarea libertăţii a pus în funcţiune tribunalele revoluţionare, a dus la represiuni sângeroase.

În numele libertăţii au fost înlăturate servituţile feudale. Libertăţile economice însă au adus cu sine noi titluri pentru restrângerea ei. Proprietatea, libertatea de a dispune de ea au adus cu sine noi supuneri ale celor lipsiţi de ea. Libertatea comerţului a condus la speculă, la exploatarea lipsurilor create de Revoluţie. Suprimarea corporaţiilor medievale, libertatea de acţiune a capitalului au dus la supunerea lucrătorului. În numele libertăţii industriale şi comerciale, legea Le Chapellier suprimă libertatea asocierii, dreptul la grevă. Libertatea, care a fost arma burgheziei împotriva feudalităţii, acum devine arma ei împotriva proletariatului care se naşte[12]. În numele libertăţii proprietăţii se respinge orice „lege agrară" având ca scop împroprietărirea ţăranilor. La proprietate trebuia să se ajungă prin liberă tranzacţie. De libertate trebuie să beneficieze înainte de toate noua clasă dominantă, libertatea trebuie să se adapteze intereselor ei, trebuie să favorizeze înainte de toate dezvoltarea capitalismului.

EGALITATEA

Sau să luăm cealaltă mare lozincă, a egalităţii. Ce putea fi mai revoluţionar decât această idee a egalităţii oamenilor, după ce societatea umană a fost atâta timp dominată exclusiv de principiul implacabil al inegalităţii?

De la natură oamenii se nasc nu numai liberi, ci şi egali – afirmă *Enciclopedia*[13]. Egalitatea naturală sau morală se întemeiază pe natura umană comună tuturor oamenilor, care se nasc, cresc, trăiesc şi mor în acelaşi fel. Această egalitate e principiul şi temelia libertăţii. După dreptul natural, fiecare trebuie să-şi trateze semenii ca egali – mai spune aceeaşi *Enciclopedie*. La naştere nu există diferenţă între om şi om, educaţia singură pune pecetea inegalităţii pe reprezentanţii speţei umane – afirmă Helvétius[14]. Toţi sunt supuşi aceloraşi legi naturale şi nici unul nu poate să-şi atribuie, după logica

---

[11] A. Soboul, *Revoluţia franceză 1789–1799*, traducere, Bucureşti, 1962, p. 268.

[12] R. Garaudy, *op. cit.*, p. 42.

[13] *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers... Mis en ordre et publié par M. Diderot. ..et... par M. D'Alembert*, troisième édition, à Livourne, 1774, V, p. 381 (cuvântul Egalité).

[14] P. Hazard, *op. cit.*, p. 238.

raţiunii, vreo prerogativă asupra celorlalţi[15]. Toţi au aceleaşi drepturi la existenţă, la libertate, la fericire. „Oamenii se nasc şi rămân liberi şi egali în drepturi" – enunţă chiar în primul său articol *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului*[16].

Dar vin numaidecât corectivele. Mai întâi cele naturale. Unii se nasc mai tari, alţii mai slabi, unii sunt atleţi, alţii infirmi, unii sunt bărbaţi, alţii femei, unii sunt tineri, alţii bătrâni, unii sunt mai dotaţi intelectual, alţii mai puţin dotaţi. Vin apoi deosebirile morale: unii sunt virtuoşi, alţii ticăloşi, unii curajoşi, alţii fricoşi, unii muncitori, alţii leneşi. De unde şi o serie de consecinţe sociale: unii ajung bogaţi, alţii săraci, unii se ridică pe scara socială, alţii coboară. Şi apoi consecinţele politice: unii ajung să conducă, alţii rămân conduşi.

Da, după legile naturii sau logica raţiunii oamenii se nasc egali şi nu trebuie să mai existe inegalităţi arbitrare, nu trebuie să se mai facă deosebire între om şi om. Drepturile trebuie să fie aceleaşi pentru toţi. Numai că oamenii trăiesc în societate, şi în societate ei îndeplinesc anumite funcţiuni, ocupă locuri deosebite potrivit calităţilor cu care i-a dotat natura, virtuţilor sau viciilor personale, stării materiale bune sau rele la care au izbutit. *Enciclopedia* recunoaşte ca necesare condiţiile diferite, gradele, onorurile, disctincţiile, prerogativele, subordonările, care trebuie să domnească în orice guvernământ, şi nu le găseşte deloc opuse egalităţii naturale sau morale[17]. În această diversitate infinită de calităţi şi stări, ca omul să se poată bucura nestânjenit de bunurile, de libertăţile sale, trebuie să existe o ordine, o siguranţă, o stabilitate în raporturi. Trebuie să existe în mod necesar o ierarhie. Fiecare la locul său, fiecare ascultând de legile necesare oricărei societăţi omeneşti. Ierarhia, ordinea, siguranţa sunt condiţii ale conservării societăţii, garanţia fericirii ei. Tulburarea lor ar compromite fericirea oamenilor. Aceleaşi legi ale naturii şi raţiunii, care proclamau egalitatea, justifică şi inegalitatea. Inegalitatea în acest fel devine nu numai deplin legitimă, ci şi necesară, condiţie chiar a fericirii umane.

„Egalitatea naturală", atât de cuprinzătoare în imaginea sa teoretică, se reduce considerabil în intenţiile sale de realizare practică.

Voltaire, de pildă, se arată foarte sceptic. Da, oamenii sunt egali când e vorba de facultăţile legate de natura lor, când, de pildă, se achită de funcţiunile animale sau se folosesc de priceperea lor. Sunt în mod necesar egali dacă sunt

---

[15] *Encyclopédie ou Dictionnaire universel raisonné des connaissances humaines. Mis en ordre par M. De Felice*, tom XV, Yverdon, 1772, p. 378.

[16] „Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune".

[17] Titlul *Egalité*, citat.

fără trebuinţe. Oamenii însă au trebuinţe şi ele îi obligă să se organizeze în societate, şi în societate „mizeria legată de speţa noastră supune pe om altui om". „Nu inegalitatea e nenorocirea reală, ci dependenţa; e dur să serveşti pe unul sau pe altul". Totuşi dependenţa e tot ce e mai greu de combătut pe acest pământ. „E imposibil pe nefericitul nostru glob ca oamenii trăind în societate să nu fie împărţiţi în două clase, una a celor bogaţi care comandă, alta a celor săraci care servesc, şi aceste două se subîmpart în mii, şi aceste mii au iarăşi diferite nuanţe"[18]. Toţi ţăranii nu vor putea fi bogaţi; şi nici nu trebuie să fie. E chiar lipsă de oameni care nu au decât braţele lor şi bunăvoinţa. Aceştia vor participa la fericirea altora. Ei vor fi liberi să-şi vândă munca cui va voi să o plătească mai bine. Libertatea aceasta le va ţine loc de proprietate. Vor putea spera un salariu just din care să se susţină, îşi vor putea ţine în voie familia cu meserii laborioase şi utile. Această clasă de oameni, atât de vrednică de dispreţ în ochii celor puternici, va fi o adevărată pepinieră de soldaţi. Şi astfel, de la sceptru până la coasă şi toiagul păstorului, totul se însufleţeşte, totul prosperă, totul ia o nouă forţă prin acest singur resort. Omul, prin firea lui e înclinat spre dominare, bogăţie, plăceri, trândăvie, şi totdeauna va năzui să fie stăpân şi să se servească de munca altuia. Cu asemenea înclinaţii e imposibil ca oamenii să poată fi egali. Neamul omenesc, aşa cum e, nici n-ar putea exista fără să fie o infinitate de oameni utili, care să nu aibă nimic. Căci nimeni nu lucrează pentru altul când are totul. Egalitatea e deci şi lucrul cel mai natural, dar în acelaşi timp şi cel mai himeric[19].

Montesquieu, urmând pe Aristotel, se exprimă: „În starea de natură, oamenii se nasc desigur egali; dar ei n-ar putea rămâne aşa. Societatea face ca egalitatea dintre ei să dispară şi ei nu devin iarăşi egali decât datorită legilor"[20]. Spiritul de egalitate extremă duce la despotismul unuia singur[21]. Diderot deosebeşte privilegii drepte, întemeiate pe servicii reale, de privilegii nedrepte[22]. D'Alembert socoteşte şi el egalitatea o himeră[23]. O himeră

---

[18] „Il est impossible dans notre malheureux globe que les hommes vivant en société ne soient pas divisés en deux classes, l'une de riches qui commandent, l'autre de pauvres qui servent, et ces deux se subdivisent en miile, et ces mille ont encore des nuances différentes", Voltaire, *Dictionnaire philosophique*, titlul *Egalité*.

[19] *Ibidem*, titlurile: *Egalité, Propriété*. Afirmaţiile lui Voltaire, de care ne servim aici, le-am reprodus aproape cuvânt cu cuvânt.

[20] Montesquieu, *op. cit.*, cartea VIII, cap. III, p. 144. Textul original: „Dans l'état de nature, les hommes naissent bien dans l'égalité: mais ils n'y sauroient rester. La société la leur fait perdre et ils ne redeviennent égaux que par les lois".

[21] *Ibidem*, cartea VIII, cap. II.

[22] A Soboul, *op. cit.*, p. 56.

[23] P. Hazard, *op. cit.*, p. 239. Vezi întreagă partea privitoare la egalitate din capitolul lui *Le gouvernement*.

consideră şi D'Holbach această „pretinsă egalitate între cetăţeni", total incompatibilă cu natura noastră, incompatibilă cu binele societăţii chiar. E mai evidentă „inegalitatea naturală" a oamenilor, care trebuie remediată. Egalitatea nu numai că nu e realizabilă practic, dar nu e nici dreaptă[24]. O egalitate perfectă între membrii unei societăţi ar fi o injustiţie adevărată. Distincţiile, rangurile se nasc în mod firesc din zelul cu care concurează fiecare la binele societăţii. Putere, onoruri, bogăţii, demnităţi, titluri sunt recompense pe care naţiunea le datorează celor care o servesc cu mai mult folos decât alţii[25]. „Să nu ne ridicăm nicicând împotriva acestei inegalităţi, care a fost totdeauna necesară şi care e condiţia însăşi a fericirii noastre"[26].

Nu e vorba deci de o egalitate socială, ci doar de o egalitate civilă, o egalitate înaintea legii. Aşa a intrat în succesivele Declaraţii ale drepturilor. Legea trebuie să fie aceeaşi pentru toţi, fie că ocroteşte, fie că pedepseşte[27].

Corectivul puternic al egalităţii acum era proprietatea. Ideologia timpului avea deplin această conştiinţă, îşi dădea perfect seama că proprietatea exclude posibilitatea egalităţii sociale. N-au lipsit, în consecinţă, ideologii care să o atace cu violenţă, care să conceapă chiar suprimarea ei. Egalitatea trebuie să fie temeiul vieţii private, ca şi al vieţii sociale şi politice, şi această egalitate nu e posibilă din cauza inegalităţii averii. Morelly în al său *Code de la nature* concepe un întreg program al unei asemenea revoluţii sociale: neîndurătoarea

---

[24] „La liberté ne consiste donc pas, comme quelques gens se l'imaginent, dans une égalité prétendue entre les concitoyens: cette chimere, adorée dans les états démocratiques, est totalement incompatible avec notre nature, qui nous rend inégaux pour les facultés soit du corps, soit de l'esprit. Cette égalité serait encore injuste et dès-lors incompatible avec le bien de la société, qui veut que les citoyens les plus utiles à la chose publique soient les plus honorés, les mieux récompensés, sans être pour cela dispensés de la loi générale, qui prescrit à tous des règles uniformes. La vraie liberté consiste à se conformer à des lois qui remédient à l'inégalité naturelle des hommes, c'est-à-dire qui protègent également le riche et le pauvre, les grands et les petits, les souverains et les sujets". D'Holbach, *Système social*, partea a II-a, cap. III, *De la liberté.*

[25] „L'équité, ainsi que l'intérêt de la société, qui ne peut jamais s'en séparer, exigent que l'on distingue, que l'on honore, que l'on récompense, que l'on considère ceux qui sont les plus utiles à leurs semblables. Une égalité parfaite entre les membres d'une société serait une injustice véritable. Les avantages que chacun procure aux autres sont la source naturelle des distinctions et des rangs entre les citoyens. Les plus utiles de tous doivent, pour l'intérêt général, être les plus chéris, les plus respectés, les mieux récompensés. Le pouvoir, les honneurs, les richesses, les louanges, la gloire, les dignités, les places, les titres, etc. sont des récompenses qu'une nation reconnaissante doit à ceux qui la servent plus utilement que les autres". *Ibidem*, partea I, cap. XII.

[26] „Ne réclamons jamais contre cette inégalité qui fut toujours nécessaire, et qui est la condition même de notre félicité". Citat P. Hazard, *op. cit.*, p. 243.

[27] „Elle doit être la même pour tous, soit qu'elle protège, soit qu'elle punisse. Tous les citoyens étant égaux à ses yeux sont également admissibles à toutes dignités, places et emplois publics, selon leur capacité et sans autre distinction que celle de leurs vertus et de leurs talents".

proprietate e mama tuturor crimelor care inundă lumea; ea trebuie suprimată[28]. Nimic să nu aparţină ca proprietate nimănui, în afară de lucrurile de folosinţă personală sau pentru munca sa zilnică. Fiecare cetăţean să fie susţinut, întreţinut, ocupat în seamă publică, fiecare să contribuie, după puterile şi talentele sale, la utilitatea obştească[29]. Proprietatea e principala sursă a tuturor nenorocirilor omenirii – afirmă Mably[30]. Proprietatea împarte societatea în două clase, bogaţi şi săraci, şi stabileşte astfel de legături de dependenţă, că nu mai rămân decât vicii, abrutizare, corupţie[31]. Repartiţia inegală a bogăţiilor e originea mizeriei, viciilor şi crimelor – spune D'Holbach. Concentrarea bogăţiilor în mâinile unora e funestă pentru societate; ea duce statul la despotism, şi în cele din urmă la pieirea lui – socoteşte Helvétius[32]. Rousseau, în al său *Discurs asupra originilor inegalităţii dintre oameni*, îşi aruncă şi el săgeţile împotriva proprietăţii, origine a tuturor relelor. „Primul care a împrejmuit un teren şi s-a încumetat să spună acesta e al meu, şi a găsit oameni destul de simpli pentru a-l crede, fu adevăratul întemeietor al societăţii civile. De câte crime, de câte războaie, omoruri, de câte mizerii şi orori n-ar fi cruţat neamul omenesc acela care, smulgând parii şi astupând şanţul, ar fi strigat semenilor săi: feriţi-vă de a asculta pe acest impostor; sunteţi pierduţi dacă uitaţi că roadele sunt ale tuturor şi că pământul nu e al nimănui". Sau în alt loc: „Legile... au fixat pentru totdeauna legea proprietăţii şi a inegalităţii, dintr-o abilă uzurpare au făcut un drept irevocabil şi spre profitul câtorva ambiţioşi, au supus de acum înainte tot neamul omenesc la muncă, la servitute şi la mizerie"[33]. Babeuf, în comunismul său, ajunge la ideea socializării proprietăţii, la munca în comun şi distribuirea egală a produselor. Numai comunitatea de bunuri şi de muncă poate duce la o reală egalitate în drepturi şi la o unitate naţională care să nu fie numai formală[34].

Aceste idei comunitare însă acum rămân inoperante, fac puţine cuceriri, se situează pe dinafara dezvoltării raporturilor. Rămân de domeniul utopiei. În ideologia timpului, nu numai luministă, ci şi revoluţionară, proprietatea este prima condiţie, temeiul libertăţii. Pentru această ideologie eliberarea din cătuşele feudale trebuia să fie eliberarea omului şi a proprietăţii.

Proprietatea după *Enciclopedie*, este dreptul fiecăruia asupra bunurilor pe care le-a achiziţionat legal. „Orice atingere pe care legea o aduce proprietăţii

---

[28] P. Hazard, *op. cit.*, p. 241.

[29] R. Garaudy, *op. cit.*, p. 27.

[30] „Savez-vous quelle est la principale source de tous les malheurs qui affligent l'humanité? Cest la propriété". Citat P. Hazard, *op. cit.*, p. 242.

[31] R. Garaudy, *op. cit.*, p. 26.

[32] V. G. Volguine, *op. cit.*, p. 88.

[33] Citat Willard, *op. cit.*, p. 117.

[34] A. Soboul, *op. cit.*, p. 544.

înseamnă însăşi răsturnarea societăţii"[35]. Noua proprietate e „naturală", spre deosebire de proprietatea feudală, care e produs al violenţei şi forţei. După *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului* drepturile naturale şi imprescriptibile ale omului sunt: libertatea, proprietatea, siguranţa şi rezistenţa la opresiune (art. 2). „Proprietatea e sacră şi inviolabilă" (art. 17)[36]. Principii menţinute chiar şi de Convenţie. Zadarnice au rămas insistenţele lui Robespierre şi ale altora chiar şi în timpul crizei, al lipsurilor care însoţeau eforturile de război ale Republicii. Zadarnic invocă mişcările populare dreptul la existenţă, primatul dreptului la viaţă, interesele naţiunii faţă de dreptul de proprietate[37]. „Dreptul de proprietate nu poate fi dreptul de a-ţi înfometa concetăţenii" – spune petiţia redactată de Jacques Roux[38]. Zadarnice au rămas şi insistenţele pentru o „lege agrară" care să distribuie pământ şi celor lipsiţi de proprietate. Ameliorări, da, s-au admis, dar nu o schimbare principială. „Pentru omul social nu poate fi vorba decât de o egalitate în drepturi. Nu se poate vorbi despre o egalitate a averilor, după cum nu se poate vorbi despre o egalitate în ceea ce priveşte talia, forţa, inteligenţa, spiritul de iniţiativă, dibăcia şi puterea de muncă" – vorbeşte Vergniaud la 13 martie 1793[39]. În 8 septembrie 1794, deputatul Lozeau susţine în Convenţie de asemenea „imposibilitatea materială de a-i transforma pe toţi francezii în proprietari funciari, precum şi consecinţele nefaste care ar decurge din această transformare". Desfiinţarea sărăciei printr-o împărţire a pământurilor este o himeră; chiar admiţând că toţi ţăranii ar putea fi transformaţi în agricultori independenţi, republica nu ar avea de ce să fie mulţumită: unde şi-ar mai găsi marii proprietari de pământuri, comercianţii şi industriaşii mâna de lucru atât de necesară întreprinderilor lor?[40] „După aceste adevăruri inatacabile, e cu neputinţă ca majoritatea naţiunii să fie proprietară, pentru că în această ipoteză, fiecare fiind obligat a-şi cultiva ogorul şi via sa pentru a se hrăni, comerţul, artele şi industria ar fi curând nimicite"[41]. Deschizând drumul economiei capitaliste, trebuia deschis drumul şi pentru crearea proletariatului necesar. „Corpul legislativ va trebui să se pronunţe cu toată tăria împotriva oricărui principiu care tinde să distrugă armonia socială,

---

[35] *Ibidem*, p. 52.

[36] „La propriété étant un droit inviolable et sacré..." Art. 17 din *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului.*

[37] De pildă, petiţia cartierului Saint-Antoine, din 26 ianuarie 1792: „Ces brigands parlent propriété; cette propriété n'est-elle pas un crime de lèse-nation?". Sau Dolivier: „On s'est bien vite hâté de la (propriété) couvrir d'un voile mystérieux et sacré, comme pour en interdire tout examen... La nation seule est véritablement propriétaire de son terrain... J. J. Rousseau a dit quelque part que „quiconque mange un pain qu'il n'a pas gagné, le voie!". Willard, *op. cit.*, p. 173, 175–176.

[38] R. Garaudy, op, cit., p. 51.

[39] A. Soboul, *op. cit.*, p. 407.

[40] R. Garaudy, *op. cit.*, p. 408–409.

[41] Willard, *op. cit.*, p. 290.

împotriva principiului care-şi propune în mod vădit cotropirea proprietăţilor, şi nu va fi cu putinţă să legăm sincer pe toţi francezii de ideea de libertate şi de republică, dacă nu vom avea faţă de proprietate un respect religios" – sună o declaraţie din 1 decembrie 1795[42]. „Toate măsurile legislatorilor trebuie să se străduiască a o menţine, a o întări, a o înconjura cu o sfântă barieră" – sunt cuvintele lui Benjamin Constant în 27 februarie 1798[43]. Asemenea texte marea Revoluţie ne serveşte din abundenţă.

Dreptul de proprietate, proprietatea absolută se instaurează solid, se codifică durabil sub imperiu, devine principiu fundamental al noii orânduiri sociale. Eliberarea proprietăţii era doar unul din ţelurile principale ale Revoluţiei. Proprietatea e socotită temeiul libertăţii, lezarea ei – lezarea libertăţii înseşi. Libertatea economică trebuie să fie temeiul libertăţii politice, garanţia puterii în stat. Nici în gândurile egalitare ale lui Rousseau ea nu e eliminată. Şi el se ridică doar împotriva prea marii inegalităţi imaginând reducere la un capăt şi o adăugire la altul, extinderea şi întărirea micii proprietăţi care să garanteze existenţa şi libertatea tuturor. Rousseau vede egalizarea în aşa fel ca în privinţa bogăţiei „nici un cetăţean să nu fie atât de bogat ca să-l poată cumpăra pe altul, şi nimeni atât de sărac ca să fie silit să se vândă"[44]. Să fie apropiate deci cât mai mult extremele. Robespierre, pe urmele lui, spune şi el „egalitatea bunurilor e o himeră", dar precizând că „extrema disproporţie a averilor e izvorul atâtor rele şi atâtor crime" şi propunând reglementarea proprietăţii[45]. Vrea o proprietate care să nu poată aduce vreun neajuns „nici siguranţei, nici libertăţii, nici existenţei, nici proprietăţii semenilor noştri"[46]. Saint-Just, discipol şi el al lui Rousseau, imaginează o republică egalitară de mici proprietari, ca o condiţie necesară a libertăţii[47].

---

[42] A. Soboul, *op. cit.*, p. 431.

[43] *Ibidem*, p. 468.

[44] „... à l'égard de l'égalité il ne faut pas entendre par ce mot que les degrés de puissance, et de richesse soient absolument les mêmes, mais... quant à la richesse, que nul citoyen ne soit assez opulent pour pouvoir en acheter un autre, et nul assez pauvre pour être contraint de se vendre". J. J. Rousseau, *Contrat social*, cartea II, cap. XI. Sau nota lui: „Voulez-vous donc donner à l'État de la consistence? Rapprochez les degrés extrêmes autant qu'il est possible; ne souffrez ni des gens opulents, ni des gueux. Ces deux états, naturellement inséparables, sont également funestes au bien commun; de l'un sortent les fauteurs de la tyrannie, et de l'autre les tyrans; c'est toujours entr'eux que se fait le trafic de la liberté publique; l'un l'achète et l'autre la vend". *Ibidem*.

[45] A. Soboul, *Audience et pragmatisme des lumières. Rousseau et les classes populaires sous la Révolution*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 204. Vezi aici şi alte citate privind disproporţia proprietăţii.

[46] Willard, *op. cit.*, p. 208.

[47] *Ibidem*, p. 229.

Egalitatea, după atâtea scăderi şi rezerve, până la urmă se reduce deci la o egalitate înaintea legii, la o egalitate civilă, excluzând privilegiul.

SUVERANITATEA POPORULUI

Sau să luăm o altă idee, una tot atât de des repetată: suveranitatea poporului. „Nici un om n-a primit de la natură dreptul de a-i conduce pe alţii. Principele deţine de la supuşii săi autoritatea pe care o are asupra lor. Principele nu poate deci dispune de puterea şi de supuşii săi fără consimţământul naţiunii" – afirmă Diderot în articolul său *Autorité politique* din *Enciclopedie*[48]. Toată suveranitatea rezidă în naţiune[49] – stabileşte *Declaraţia drepturilor*. „Legea e expresia voinţei generale. Toţi cetăţenii au dreptul de a conlucra la întocmirea ei, fie personal, fie prin reprezentanţii lor"[50] – declară articolul 6.

Ideea, atât de ispititoare teoretic însă, implica cu atât mai multe dificultăţi practic. Nu erau deloc uşor de găsit formele concrete pentru a pune în funcţiune această „suveranitate".

Chiar mai înainte de a găsi formele ei de funcţionare, dificultăţi mari ridica noţiunea de „popor" însăşi. Noţiunea era foarte neprecisă, i se puteau da felurite interpretări. Enciclopediştii înşişi se feresc de o definiţie. Deschizând marea *Enciclopedie* la cuvântul *peuple*, ea ne previne de la început: *Peuple, nom collectif difficile a définir, parce qu'on s'en forme des idées différentes dans les divers lieux, dans les divers temps et selon la nature des gouvernements*[51]. Poporul e deci o noţiune variabilă după timp şi loc, după stările politice: e şi el o funcţie istorică. Poporul avea şi în Franţa revoluţiei diferite înţelesuri: unul etnic (poporul francez în raport cu alte popoare), altul politic (poporul în raport cu puterea politică), altul social (poporul în raport cu Stările suprapuse).

Dacă suveranitatea poporului sau suveranitatea naţiunii, cum o exprimă obişnuit textele oficiale, a fost mai uşor de definit în sens extern, adică în raport cu alte popoare, erau cu atât mai greu de stabilit practic limitele suveranităţii poporului sub raport intern, politic sau social. Poporul francez, care etnic sau naţional era o unitate cuprinzând în sine fără discuţie pe toţi francezii, nu mai

---

[48] Citat Willard, *op. cit.*, p. 113.

[49] „Le principe de toute souveraineté réside essentiellement dans la nation. Nul corps, nul individu ne peut exercer d'autorité qui n'en émane expressément" (art. 3).

[50] „La loi est l'expression de la volonté générale. Tous Ies citoyens ont le droit de concourir personnellement, ou par leurs represéntants, à sa formation".

[51] *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers... Mis en ordre et publié par M. Diderot... et .. .par M. D'Alembert*, troisième édition, à Livourne, 1774, XII, p. 435.

era deloc atât de cuprinzător sub raport social, de pildă. Aceeaşi *Enciclopedie*, încercând să circumscrie noţiunea sub acest raport, se vede silită să distingă din ea nu numai stările privilegiate, nobilimea şi clerul, ci şi pe oamenii de litere, de legi, pe financiari, negustori, şi chiar pe meşterii sau artizanii care fac vreo meserie mai rafinată, ca să conchidă: *Il ne reste donc dans la masse du peuple que les ouvriers et Ies laboureurs*[52]. Poporul, social, îl constituia deci omul de jos, omul muncii brute, marea masă a celor fără nici un alt calificativ.

La încadrarea acestei mase a celor de jos în principiile noi, de libertate, egalitate, de suveranitate a poporului etc., noua ideologie a întâmpinat totdeauna grave dificultăţi. O gravă contradicţie stăruia, care nu putea fi nicicum eliminată. Noua societate întrevăzută de ea trebuia să se întemeieze pe raţiune, ştiinţă, cultură, morală şi, marile mase populare, în ochii ei, se distingeau tocmai prin iraţional, ignoranţă, incultură, grave insuficienţe morale, în ce măsură ar putea fi extinse sau dacă din capul locului pot fi extinse aceste drepturi universale şi asupra celor de jos, era o întrebare care stânjenea veşnic seninătatea principiilor. Luminiştii secolului al XVIII-lea ridică unanim îndoieli că acest popor de jos ar putea fi pus în vreun fel pe acelaşi plan cu categoriile instruite sau că ar putea fi pus şi el în drepturi cetăţeneşti depline. Voltaire, de pildă, se îndoia până şi că acest popor de jos ar avea vreodată timpul – sau chiar capacitatea – de a se instrui[53].

Era dificilă cu deosebire încadrarea în drepturile politice concepute a marii mase neluminate, nepregătită pentru ele. O dificultate întâmpina din capul locului noţiunea de democraţie. Mai ales că ideologii secolului o concep ca un exerciţiu direct al puterii politice[54], căutându-i modele în democraţiile antice. O asemenea guvernare însă, sunt în genere de acord că nu e posibilă decât în state sau republici mici. Montesquieu o închipuie posibilă doar în ţări ca Elveţia sau Olanda. Tot aşa şi Diderot. Alţii o găsesc realizabilă doar în Geneva sau Corsica.

Dar democraţia nu o văd realizabilă şi din alte pricini. În vederile lor ea cere cetăţenilor o mare simplitate în moravuri, multă egalitate în rang şi avere, fără de care egalitatea în drepturi şi în autoritate n-ar dura mult timp, lux puţin sau deloc. Cere multă virtute, cum prevede Montesquieu, căci asemenea condiţii n-ar dăinui fără virtute. Altfel acest guvernământ admirabil în principiu poate deveni prada ambiţiilor unor cetăţeni sau a străinilor şi se poate

---

[52] *Ibidem*, p. 435–436.

[53] D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 40.

[54] După *Enciclopedie*: „Démocratie est une des formes simples de gouvernement, dans lequel le peuple en corps a la souveraineté. Toute république où la souveraineté réside entre Ies mains du peuple est une democratie".

schimba dintr-o preţioasă libertate în cea mai mare servitute[55] – crede *Enciclopedia*. De aceea democraţia e grav detestată. În ediţia De Felice, *Enciclopedia* îi găseşte „statului popular" grave deficienţe; poporul e ignorant, nestatornic, capricios, uşor de sedus[56]. Şi mai grav o detestă D'Holbach: pradă intrigilor, destrăbălării, anarhiei, ea nu aduce nici o fericire cetăţenilor, îi face adesea mult mai îngrijoraţi de soarta lor decât sunt supuşii unui despot sau unui tiran[57]. Abatele Mably, care avansase până la idei comuniste, ajungând până la a sfătui îndreptarea spre acea *heureuse communaute des biens* menită a remedia numaidecât toate relele[58], era şi el sigur că democraţia nu e realizabilă decât într-o societate de oameni desăvârşiţi şi că în Franţa ea n-ar putea fi decât detestabilă[59] Era convins că cetăţeanul, înainte de a se ridica pentru cucerirea drepturilor sale, trebuie să se lumineze. Căci toate agitaţiile pot fi în folosul libertăţii dacă naţiunea e luminată, dar vor fi în folosul despotismului dacă ea este ignorantă sau neinstruită[60].

În orice caz un luminist, oricât de avansat ar fi fost el, nu putea concepe ridicarea celor de jos la un rol politic, şi mai ales la un rol corespunzător puterii lor numerice, mai înainte de a fi ridicaţi prin cultură. Pentru el, după calculul democratic al majorităţii, ar fi urmat să stăpânească ignoranţa, sau exploatatorii ei fără scrupule, asupra raţiunii. Democraţia ar fi degenerat în ohlocraţie.

Dar, să-l ascultăm chiar pe Rousseau, personalitatea dominantă a acestui timp, cel care a avut o influenţă atât de hotărâtoare asupra gândirii politice nu numai a revoluţionarilor francezi, ci a întregii Europe. Pe Rousseau care a

---

[55] „Cest le sort de ce gouvernement admirable dans son principe, de devenir presque infailliblement la proie de l'ambition de quelques citoyens, ou de celle des étrangers, et de passer ainsi d'une précieuse liberté dans la plus grande servitude". Diderot-D'Alembert, *Enciclopedia*, cuvântul *Démocratie*.

[56] La cuvântul *Démocratie*: „Mais l'inconstance ordinaire du peuple, la facilité de la séduire, son ignorance, ses caprices qui lui font embrasser les mauvais partis comme les bons, l'impossibilité du secret nécessaire en toute occasion, comme on l'a remarqué ci-dessus, suffisent pour décréditer l'État populaire".

[57] „La démocratie, en proie aux cabales, à la licence, à l'anarchie, ne procure aucun bonheur à ses citoyens, et les rend souvent plus inquiets de leur sort que les sujets d'un despote ou d'un tyran. Un peuple sans lumières, sans raison, sans équité, ne peut avoir que des flatteurs, et n'a jamais d'amis sinceres. Comment en aurait-il? II dégoûte et punit souvent ceux qui le servent le mieux: il est ingrat; il craint ses bienfaiteurs parce qu'il est ombrageux; il opprime la vertu parce qu'il en est jaloux; il se livre â des scélérats, parce que les gens de bien l'abandonnent. Des charlatans politiques le conduisent de folies en folies, jusqu'à ce qu'il ait écrasé la liberté apparente dont il pouvait jouir sous le poids de ses propres fureurs". D'Holbach, *op. cit.*, partea a II-a, cap. II.

[58] P. Hazard, *op. cit.*, p. 242.

[59] D. Popovici, *op. cit.*, p. 40–41.

[60] Larousse, *Grand Dictionnaire universel du XIX-e siècle*, VI, p. 1280.

conceput regimul egalitar şi a inspirat cea mai avansată fază a Revoluţiei, Convenţia. Să deschidem chiar *Contractul social*, această carte de căpătâi a revoluţionarului francez.

Aici se teoretizează tocmai ideea suveranităţii poporului. Dar, cu câte rezerve! Poporul e suveran, voinţa sa e lege. Numai el poate dispune de soarta sa, numai el îşi poate alege forma de guvernământ. Singur el are dreptul să-şi impună legile care-i convin.

Dar cum o să poată o mulţime oarbă, care nu ştie ce vrea, care îşi dă rar seama de ceea ce e bun pentru ea, să întreprindă un lucru atât de mare, atât de greu, cum este un sistem de legislaţie? Ce-i drept: „Poporul îşi vrea totdeauna binele, dar nu-l vede singur totdeauna; voinţa generală este totdeauna dreaptă, dar judecata care o conduce nu-i totdeauna luminată"[61]. Sunt apoi mii de idei imposibil de tradus în limba poporului. Vederile prea generale, ca şi ţintele prea îndepărtate, îi depăşesc înţelegerea. Fiecare ins, înţelegându-şi doar interesele sale, cu greu va înţelege privaţiunile impuse de legile bune. Pentru ca un popor care se naşte să poată aprecia maximele sănătoase ale politicii şi să poată urma regulile fundamentale ale raţiunii de stat, ar trebui ca efectul să poată deveni cauză, ca oamenii să fie, înainte de a-şi face legile, ceea ce ar trebui să devină prin ele[62]. Popoarele sunt şi ele foarte variate, după mărime, după loc, după climă, după moravuri etc. Ele pot fi mai uşor sau mai greu de adus la o ordine raţională, după cum sunt mai tinere sau mai învederate în moravurile lor. Îmbătrânind ele devin de-a dreptul incorigibile: e zadarnic sau chiar primejdios să mai încerci să le îndrepţi[63].

În acest chip nici forma de guvernământ, nici instituţiile pe care le vor adopta ele nu vor mai fi aceleaşi. Unui popor i se potriveşte un regim, celuilalt altul. O formă de guvernământ potrivită aici poate fi foarte nepotrivită în altă parte; o lege bună aici poate fi rea acolo[64]. Şi iată universalismul căzut într-un grav relativism. Nu se mai poate găsi, cel puţin acum, o formă de guvernământ

---

[61] J. J. Rousseau, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. VI.

[62] *Ibidem*, cap. VII. „Pour qu'un peuple naissant put goutter les saines maximes de la politique et suivre les règles fondamentales de la raison d'état, il faudrait que l'effet pût devenir la cause; que l'esprit social, qui doit être l'ouvrage de l'institution, présidât à l'institution même; et que les hommes fussent avant les lois ce qu'ils doivent devenir par elles".

[63] „La plupart des peuples, ainsi que des hommes, ne sont dociles que dans leur jeunesse; ils deviennent incorrigibles en vieillissant. Quand une fois les coutumes sont établies et les préjugés enracinés, c'est une entreprise dangereuse et vaine de vouloir les reformer; le peuple ne peut pas même souffrir qu'on touche à ses maux pour les détruire, semblable à ces malades stupides et sans courage qui frémissent à l'aspect du médicin". *Ibidem*, cap. VIII.

[64] „On a de tout temps beaucoup disputé sur la meilleure forme de gouvernement, sans considérer que chacune d'elles est la meilleure en certains cas, et la pire en d'autres". *Ibidem*, cartea a III-a, cap. III şi VIII.

universal valabilă; nu se mai poate găsi legea pretutindeni aplicabilă. Totul e relativ, totul trebuie să se adapteze diversităţii condiţiei umane.

Comparând diferitele regimuri, fără să se exprime vreo preferinţă pentru o formă sau alta, socoteşte un guvernământ cu atât mai legitim, cu cât e mai apropiat de voinţa generală. Şi „orice guvernământ legitim e republican"[65] – spune el – înţelegând sub republican orice guvernământ care exprimă voinţa generală – fie el chiar monarhic. Dar, iarăşi, nu există formă de guvernământ fără scăderi. Dacă el condamnă în termeni hotărâţi monarhia absolută, apoi şi faţă de democraţie[66] ridică vădite rezerve.

Un asemenea sistem de guvernământ trebuie să întrunească o serie întreagă de condiţii, o serie întreagă de calităţi, greu de întrunit[67]. Calităţile concepute de Montesquieu. Luând termenul în strictul său înţeles, nici nu a existat şi nici nu va exista vreodată o adevărată democraţie[68]. Să se mai adauge apoi că nu există guvernământ atât de expus războaielor civile şi agitaţiilor lăuntrice ca cel democratic sau popular... În mod democratic, astfel, nu s-ar putea guverna decât un popor de zei, un guvernământ atât de perfect nu se potriveşte oamenilor[69].

Rezervele lui sunt şi mai mari când e vorba de alte popoare, mai puţin avansate. În consideraţiile sale asupra guvernământului Poloniei, la 1772, deci după zece ani de la *Contractul social*, îi face atenţi pe poloni asupra „dificultăţii proiectului lor de a-şi elibera popoarele". Se teme nu numai de interesul rău înţeles, de amorul propriu şi de prejudecăţile stăpânilor. Acest obstacol învins, se teme de „viciile şi laşitatea şerbilor". Râde de popoarele înjosite *(avilis)* care, lăsându-se asmuţite, îndrăznesc să vorbească de libertate fără să

---

[65] „Tout gouvernement légitime est republicam". *Ibidem*, cartea a II-a, cap. VI.

[66] Pe care o defineşte astfel: „Le souverain peut, en premier lieu, commettre le depôt du gouvernement à tout le peuple ou à la plus grande partie du peuple, en sorte qu'il y ait plus de citoyens magistrats que de citoyens simples particuliers. On donne à cette forme de gouvernement le nom de démocratie. *Ibidem*, cartea a II-a, cap. III.

[67] „D'ailleurs, que de choses difficiles à réunir ne suppose pas ce gouvernement". *Ibidem*, cartea a III-a, cap. IV.

[68] „A prendre le terme dans la rigueur de l'acception, il n'a jamais existé de véritable démocratie, et il n'en existera jamais. II est contre l'ordre naturel que le grand nombre gouverne et que le petit soit gouverné. *Ibidem*.

[69] „Ajoutons qu'il n'y a pas de gouvernement si sujet aux guerres civiles et aux agitations intestines que le démocratique ou populaire, parce qu'il n'y en a aucun qui tende si fortement et si continuellement à changer de forme, ni qui demande plus de vigilance et de courage pour être maintenu dans la sienne. Cest surtout dans cette constitution que le citoyen doit s'armer de force et de constance, et dire chaque jour de sa vie au fond de son coeur ce que disait un vertueux palatin dans la diète de Pologne: *Malo periculosam libertatem quam quietum servitium.*

S'il y avait un peuple de dieux, il se gouvernerait démocratiquement. Un gouvernement si parfait ne convient pas à des hommes". *Ibidem*.

aibă idee de ea şi, cu „inima plină de toate viciile sclavilor" *(le coeur plein de tous les vices des esclaves)*, îşi închipuie că pentru a fi liber e de ajuns să fii răzvrătit, „Măreaţă şi sfântă libertate! dacă aceşti bieţi oameni te-ar putea cunoaşte şi ar şti cu ce preţ eşti câştigată şi te păstrezi, dacă ar simţi cum legile tale sunt mult mai austere decât e dur jugul tiranilor; sufletele lor slabe, roabe ale pasiunilor pe care trebuie să le înăbuşe, s-ar teme de tine de o sută de ori mai mult decât de servitute; te-ar ocoli cu groază, ca pe o povară gata să-i strivească. A elibera popoarele Poloniei este o mare şi grea operaţie, însă îndrăzneaţă şi primejdioasă, care nu trebuie încercată nesăbuit. Printre precauţiunile de luat, este neapărat una şi care cere timp. E înainte de toate de a face demni de libertate şi capabili de a o suporta pe şerbii care vrei să-i eliberezi". Este un mijloc; e temerar să-i garanteze succesul, totuşi nu se îndoieşte de el. Dacă e vreunul mai bun, să-l aleagă. „Dar oricare ar fi el, gândiţi-vă că şerbii voştri sunt oameni ca şi voi, că au în ei stofa pentru a deveni tot ce sunteţi şi voi: puneţi-o mai întâi în lucru şi nu le eliberaţi trupurile decât după ce le-aţi eliberat sufletele. Fără acest lucru prealabil, să contaţi că operaţia voastră rău va reuşi"[70].

Poporul sau naţiunea căreia noua ideologie îi încredinţa dreptul suveran de a-şi alege singur forma de guvernământ nu putea fi deci poporul de jos. Era acea Stare a treia, care se şi ridică într-adevăr în virtutea acestui drept al său. Starea a treia în accepţia sa largă, desigur, cuprindea toată partea neprivilegiată a poporului francez, de la ministru, savant sau financiar, până la ultimul supus, în raport cu clasele privilegiate ale nobilimii şi clerului. Dar aceasta în înţelesul social, căci politic Starea a treia se restrângea considerabil. Politic ea nu mai cuprindea decât pătura distinctă de „popor", liberă, înstărită, instruită, noua clasă de mijloc neprivilegiată, în raport cu celelalte două, privilegiate. Această nouă clasă, burghezia, e cea care ajunsese la deplină maturitate pentru a urma la puterea politică, ea e puterea care urmează să schimbe lumea, ea e forţa revoluţionară de prim plan chemată să producă la nevoie răsturnarea concepută de ideologia revoluţionară. Poporul de jos nu mai rămâne decât masa indispensabilă la o asemenea operaţie, dar masă condusă.

În ce măsură intra poporul de jos, politic, în naţiunea suverană, o demonstrează Revoluţia însăşi. *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului*, formulată de ea, proclamă libertatea şi egalitatea tuturor, suveranitatea poporului, derivă toate puterile în stat de la naţiune etc. Dar când Constituţia din 1791, în fruntea căreia sunt înscrise aceste drepturi, ajunge să stabilească practic forma acestei suveranităţi, pe cetăţenii egali în drepturi îi împarte în „activi" şi „pasivi". Numai cetăţenii activi pot lua parte la viaţa publică, numai

[70] *Considérations sur le gouvernement de Pologne, et sur la réformation projetée*, cap. VI.

ei au drept de vot, numai ei pot face parte din garda naţională, numai ei pot purta arme etc. Şi în această categorie cetăţenii se ridicau prin avere sau prin impozitul pe care îl plăteau. Dreptul de vot era cenzitar, se obţinea numai prin ridicarea la o cotă minimă de dare. El se exercita în trepte, după acelaşi criteriu cenzitar. Alta era cota minimă de dare pentru cel care alegea în gradul întâi, al doilea sau al treilea, şi alta, incomparabil mai ridicată, pentru eligibil. Suveranitatea comună, practic se împarte poporului inegal, într-o ordine ierarhică.

După constituţie, în 1791, la o populaţie de 26 milioane de suflete rezultau 4 298 360 de cetăţeni activi, lăsând pe dinafară vreo 3 milioane de cetăţeni pasivi[71]. Prin votarea ierarhică, în trepte, numărul electorilor reali se restrângea doar la 42 980[72]. Cetăţenii pasivi erau excluşi de la dreptul de vot pentru că nu aveau o proprietate ori aveau prea puţină. Se excludeau prin aceasta o masivă parte din ţărănime şi tot proletariatul urban. Era o cădere chiar faţă de alegerea deputaţilor Stării a treia pentru „Stările generale", pentru care nu se ceruse electorului altă condiţie decât să fie înscris în rolul de dare. Excluderea se făcea, evident, din interes de clasă. Dar şi dintr-un motiv conceptual, din luminismul care nu credea că poporul de jos, în genere neştiutor de carte, neluminat, ar putea lua parte la treburile publice mai înainte de a i se face o educaţie pentru aceasta[73]. Cetăţenii pasivi – după expresia lui Sieyès – era doar *des machines de travail*, în raport cu cetăţenii activi, care erau *les vrais actionnaires de la grande entreprise sociale*. Aristocraţiei de naştere îi urma aristocraţia averii[74]. Privilegiul naşterii e înlocuit cu privilegiul bogăţiei[75]. Cei lăsaţi în afara drepturilor încep să fie numiţi „Starea a patra"[76].

Constituţia e revoluţionară, votată, în plină Revoluţie, pe cale revoluţionară. Nu e totuşi decât o constituţie liberală, nu democratică. La o constituţie democratică nu se ajunge decât prin progresul Revoluţiei, sub Convenţie, în anul 1793. Convenţia instaurează republica, extinde drepturile publice asupra întregului popor. Ea şterge deosebirile dintre cetăţeni, prevede votul universal şi direct, supune legile votului poporului, aşa cum prescria *Contractul social* al lui Rousseau. Dar această constituţie n-a ajuns să fie aplicată niciodată. Revoluţia, trecând culmea, revine la principiile constituţiei din 1791.

---

[71] A. Mathiez, *La Révolution française*, ed. a V-a, tom. I, Paris, 1933, p. 113–115.

[72] R. Garaudy, *op. cit.*, p. 40.

[73] „S'ils confièrent le pouvoir politique, administratif et judiciare à la bourgeoisie, ce n'es pas seulement par intérêt de classe mais ils pensaient que le peuple, encore illettré dans sa masse, n'aurait pas été capable de prendre le gouvernail. Son éducation était à faire". A. Mathiez, *op. cit.*

[74] *Ibidem.*

[75] Willard, *op. cit.*, p. 149.

[76] R. Garaudy, *op. cit.*, p. 41.

Constituţiile următoare, formele de guvernământ succesive, Directoratul, Consulatul, Imperiul întăresc tot mai mult regimul cenzitar şi al proprietăţii. În Constituţia anului III se menţin cuceririle Revoluţiei, libertatea economică, dreptul proprietăţii, egalitatea înaintea legii, regimul reprezentativ, ducând însă la regimul „notabililor", care prin sistemul ierarhic de vot, în ultimă analiză, se reduc la vreo 30 000. Rămâne triumfătoare credinţa că proprietatea face pe adevăratul cetăţean, că proprietarii singuri sunt cetăţeni. Aşa cum credea şi D'Holbach[77].

Dacă în cadrul regimului reprezentativ dreptul de vot a trebuit să sufere asemenea restricţii, şi mai mari restricţii a trebuit să sufere reprezentarea însăşi. E suficient să ne gândim la componenţa adunărilor succesive ale naţiunii. În şirul lung al deputaţilor nu vom găsi oameni din popor. Nici măcar în faza cea mai avansată a Revoluţiei, în Convenţia aleasă prin vot universal, nu vom găsi decât doi. În numărul de 749 de deputaţi care o compun, 215 sunt oameni de legi, 379 membri ai administraţiilor locale; printre deputaţi nici un ţăran şi numai doi lucrători[78]. Adunările se compun deci din burghezie, în ele e copios prezentă intelectualitatea. Sunt elocvente cuvintele lui Boissy d'Anglas din discursul său ţinut în 23 iunie 1795: „Trebuie să fim conduşi de cei mai buni. Iar cei mai buni sunt cei mai instruiţi, cei mai interesaţi de a asigura respectarea legilor. Afară de câteva excepţii, nu veţi găsi asemenea oameni decât printre cei care, având o proprietate, sunt legaţi de ţara în care se află proprietatea lor, de legile care o ocrotesc, de liniştea care le-o păstrează; acestei proprietăţi, precum şi bunăstării pe care ea le-o dă, îi datorează educaţia care i-a făcut apţi să discute cu pătrundere şi înţelepciune foloasele şi neajunsurile legilor care hotărăsc soarta patriei lor... O ţară condusă de proprietari se află încadrată în ordinea socială, iar o ţară guvernată de cei lipsiţi de proprietate se află încă în stadiul natural... Dacă veţi da drepturi politice nemărginite unor oameni fără avere şi dacă ei vor ajunge vreodată pe băncile legislatorilor, ei vor provoca sau vor lăsa să se provoace agitaţii de tot felul fără să le fie teamă de consecinţe; ei vor fixa sau vor lăsa să se fixeze impozite care vor fi fatale comerţului şi agriculturii, pentru că ei nu le vor resimţi, nu se vor teme şi nici nu vor putea să prevadă urmările lor nefaste; în sfârşit, ei ne vor împinge din nou spre convulsiunile violente din care abia am ieşit... Omul lipsit de proprietate trebuie să facă neîncetat apel la întreaga sa virtute pentru a fi interesat într-o orânduire care nu-i apără nimic"[79]. Încă în faţa Convenţiei Dubois-Crancé venea să justifice revendicările burgheziei „a cărei avuţie pune în activitate

[77] *Ibidem*, p. 40.
[78] Willard, *op. cit.*, p. 194.
[79] A. Soboul, *Revoluţia franceză*, p. 408.

talentul şi sârguinţa poporului", ale acestui „milion de oameni care nutresc sârguinţa altor 25 (de milioane)"[80].

Burghezia era clasa care lua puterea politică din mâinile nobilimii înfrânte, ei îi revine sarcina istorică a organizării naţiunii. Ea, prin reprezentanţii ei, e cea chemată acum să-i dea forma de stat, să-i dea legi, să o conducă pe calea progresului.

La victorie Revoluţia a ajuns prin acţiunea masivă a puterii populare, prin unirea întregii Stări a treia. Masele populare au fost forţa ei activă, forţa care a mânat-o înainte, care a împins-o spre culmile sale. Ele au fost forţa care a apărat-o şi înăuntru şi în afară, care a dus-o la triumf[81]. Nici masele populare însă nu puteau depăşi legea succesiunii. Cu atât mai puţin, cu cât ele într-adevăr nu aveau încă o clară conştiinţă politică. Tocmai pentru Constituţia democratică din 1793 au arătat mai puţin interes. Supusă votului popular, n-a fost votată decât de 1 801 918 cetăţeni pentru şi 17 610 contra[82]. Ceea ce interesa acum marile mase ţărăneşti nu erau atât drepturile lor constituţionale, cât pământul şi eliberarea din dependenţa feudală. Pământul şi eliberarea le ridică împotriva lumii vechi; acestea le mână în vârtejul luptei, acestea le revarsă pe scena revoluţionară. În funcţie de acestea iau atitudine pentru sau împotriva Revoluţiei, pentru sau împotriva clasei care o dezlănţuise. În funcţie de ele se ridică în apărarea patriei revoluţionare.

Eliberarea ţărănimii n-a mers deloc fără dificultăţi. Aici dificultăţile erau mult mai reale, mult mai grave decât pe planul abstract al constituţionalismului. În proprietatea feudală şi servituţile ei era implicată în mare măsură acum şi burghezia; era şi ea proprietară sau arendaşă. Celebra noapte de 4 august 1789, în care Adunarea Constituantă a depus cu atâta entuziasm pe altarul naţiunii drepturile feudale, n-a fost deloc spontană. S-a produs sub „marea teamă", la lumina „puternicei explozii rurale" care ameninţa să cuprindă în flăcările ei toată ţara. Luarea Bastiliei fu semnalul ridicării generale, strigătul mobilizator şi pentru marile mase ţărăneşti. În toate părţile începură să ardă castelele, avuţiile senioriale, şi focul trebuia neapărat stins.

Dar de îndată ce flăcările încep să se stingă, se stinge şi entuziasmul. Începând legiferarea marelui act, legiuitorii revin la realităţi. Vin cu felurite concretizări, condiţionări. Fac distincţii între dependenţa personală şi

---

[80] „... dont la fortune met en activité le talent et l'industrie du peuple"... „million d'hommes qui nourrit l'industrie de 25 autres". Willard, *op. cit.*, p. 241.

[81] Robespierre le aduce elogiul său: „Dans les grands dangers de la patrie il faut que tous les citoyens soient appelés à la défendre. II faut, par conséquant, les intéresser tous à sa conservation et à sa gloire. Par quelle fatalité est-il arrivé que les seuls amis fidèles de la Constitution, que les véritables colonnes de la liberté soient précisément cette classe laborieuse et magnanime que la première legislature a dépouillé du droit de cité!" Willard, *op. cit.*, p. 187.

[82] A. Mathiez, *op. cit.*, III, p. 11.

obligaţiile feudale reale, între raporturile feudale ereditare şi cele contractuale. Drepturile pierdute trebuie despăgubite. Anularea obligaţiilor feudale se condiţionează de achitarea acestor despăgubiri, până atunci menţinându-se vechile raporturi. Etc. etc.

Noi dificultăţi ridică punerea în practică a noilor legi. Dacă ţăranii mai înstăriţi îşi pot plăti despăgubirile, cei mai săraci o pot face mai puţin. Îndatoririle senioriale, strivite o dată, revin acum ca o silnicie. Ţăranii, dezamăgiţi, pornesc din nou. Nu mai aşteaptă, nesocotesc complicatele dispoziţii legale. În loc să-şi cântărească cu măsurile legii îndatoririle care le-au rămas faţă de seniori, procedează mai simplu şi mai expeditiv: nu le mai îndeplinesc. Pretind suprimarea totală a regimului seniorial. E nevoie adesea de intervenţii armate, de represiuni sângeroase, în care nobilimea se întrece cu burghezia. Ba aceasta se arată uneori chiar mai severă în măsuri. Burghezia, în noile condiţii, economice, putea fi pentru eliberarea ţăranului sau trebuia să fie, dar desigur nu pentru o eliberare forţată de jos şi mai ales nu pentru o eliberare fără despăgubiri. Cu progresul Revoluţiei, procesul necontenit se agravează, concesiile în mod necesar se înmulţesc. Până când Convenţia îl taie scurt, suprimând cu totul şi fără despăgubiri toate îndatoririle feudale. Cu aceasta ţărănimea rămâne proprietară deplină pe pământul deţinut.

O altă dificultate aducea cu sine principiul împroprietăririi. Ţăranul e făcut proprietar pe pământul, puţin sau mult, deţinut până aici. Cel fără pământ rămâne tot fără pământ. Cu posibilităţile de noi achiziţii, din vânzările de bunuri naţionale sau ecleziastice, din moşiile emigraţilor, din legile Convenţiei, cercul proprietarilor se lărgeşte mereu. Dar şi de aceste posibilităţi pot profita mai mult ţăranii mai înstăriţi, care au pământ, sau burghezia cu disponibilităţile ei. Masa celor fără pământ pierde treptat şi ceea ce a avut, pierde din drepturile ei în vechea comunitate sătească în destrămare. Spre deosebire de ţărănimea proprietară, ea e interesată în menţinerea vechilor drepturi în obştea sătească, sau într-o „lege agrară", care să o împroprietărească şi pe ea – care amândouă se loveau de noul principiu al libertăţii şi inviolabilităţii proprietăţii. Interese divergente năşteau atitudini divergente în cadrele aceleiaşi ţărănimi. Interesele proprii ale ţărănimii au dat şi o autonomie mişcărilor sale[83]. Dar o aducea în aceeaşi tabără a Revoluţiei lupta comună, generală, împotriva raporturilor feudale. Chiar dacă proprietatea liberă nu o putea atrage pe toată, o atrăgea libertatea menită să fie comună tuturor.

Succesul Revoluţiei nu se putea închipui fără masa imensă a ţăranilor, a acestor „arbitri ai revoluţiilor"[84]. În această vastă operaţie de răsturnare, ţărănimea a jucat un rol esenţial, decisiv. Era voit sau nevoit aliatul necesar,

[83] Cf. G. Lefebvre, *Les paysans du Nord pendant la Révolution française*, Lille, 1924.

[84] P. Henry, *Le Problème des Nationalités*, Paris, 1937, p. 65.

indispensabil. Şi tot mai necesar pe măsură ce se înteţea contrarevoluţia. Alianţa era necesară şi pentru o parte şi pentru alta: noua clasă prin forţele ţărănimii îşi cucereşte, fără teama de a o mai pierde, puterea; ţărănimea, folosindu-se de revolta ei, îşi cucereşte libertatea şi proprietatea. Comparând Revoluţia germană din 1848 cu cea franceză de la 1789, Marx însuşi constată că „Burghezia germană din 1848 trădează fără nici o ezitare pe ţărani, pe *aliaţii* ei *cei mai fireşti*, care sunt carne din carnea ei şi sânge din sângele ei, şi fără de care este neputincioasă faţă de nobilime". În schimb: „Burghezia franceză din 1789 nu şi-a părăsit nici o clipă aliaţii ei, ţăranii. Ea ştia că baza dominaţiei ei era desfiinţarea feudalismului la sate, crearea unei clase libere de ţărani proprietari de pământ"[85].

În alianţa lor aici izbutesc amândouă, pentru că în acest sens merge înainte însuşi procesul istoric. Noua economie, capitalistă, înclinând balanţa puterii economice spre noua clasă, înclina acum spre ea, în mod logic, şi puterea politică. Iar noua orânduire social-economică pe care o aducea cu sine făcea necesară şi eliberarea ţăranului şi a proprietăţii sale. Economia capitalistă cerea tocmai un om liber şi o proprietate liberă, un om liber să-şi negocieze şi proprietatea şi puterea de muncă. Lupta amândurora se dădea în sensul procesului de dezvoltare istorică. Substratul concret al succesului lor e acest proces. Alianţa dintre burghezie şi ţărănimea eliberată, mai ales dintre burghezie şi ţărănimea proprietară care-i este pe deplin ataşată, e baza socială, tăria şi a Consulatului, şi a Imperiului. Răsunătoarele războaie napoleoniene sunt purtate cu o ţărănime liberă.

După victorie Revoluţia încetează. Şi burghezia, şi ţărănimea, mai ales ţărănimea proprietară care constituia marea majoritate, vor să beneficieze acum în linişte de rezultatele ei, să-şi fructifice în voie libertatea şi proprietatea care le va lega durabil. Ceea ce doreau acum şi una şi alta erau ordinea, siguranţa, puterea care să le apere şi să le asigure dezvoltarea. Pe acestea le aduceau regimurile succesive care au tras concluziile Revoluţiei, Directoratul, Consulatul, Imperiul.

Eliberarea ţărănimii şi a pământului său e una din cele mai mari cuceriri ale Revoluţiei. Tocmai această cucerire, această stârpire radicală a vechilor raporturi feudale era indiciul cel mai sigur al întinderii şi mai ales al plenitudinii succesului său. Franţa era şi ea acum covârşitor rurală, puterea feudalismului se întemeia pe pământ şi pe raporturile dintre stăpânul lui şi ţăran. Masa ei de greutate se găsea la ţară; aici trebuia înfrântă.

Cu reculul Revoluţiei inegalitatea cetăţenilor se reface, drepturile constituţionale se restrâng, poporul iarăşi nu mai e chemat în arena politică. Cu

[85] Articol în „Noua gazetă renană", 30 iulie 1848, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 5, Bucureşti, 1959, p. 317.

regimul napoleonian, cu întoarcerea regalității, nobilimea însăși își mai revine din lovitura primită. Se încadrează și ea în noul regim al proprietății. Drepturile feudale strivite însă nu mai pot reînvia. Asupra transformării săvârșite nu s-a mai revenit. Nu s-a mai revenit nu numai pentru că o revoluție agrară practic e ireversibilă. Nu s-a mai revenit pentru că noile condiții economice nu mai făceau necesară o asemenea întoarcere. Forțele sociale purtătoare ale noii economii s-au convins acum și practic că transformarea era tocmai în interesul lor necesară. Nobilimea însăși trebuie să se supună acestei necesități.

Revoluția a ieșit triumfătoare. Triumful ei însă n-a însemnat și triumful deplin al ideilor sale. Principiile ei mari s-au realizat doar în măsura în care puteau încăpea în noul regim social. Revoluția a dus la triumf libertatea, eliberarea omului și a proprietății sale, a decretat inviolabilitatea acestei proprietăți. Dar a menținut și toate inegalitățile în distribuția acestei proprietăți, ca un atribut al libertății, și cu aceasta a dat curs liber și tuturor consecințelor disproporției și inviolabilității ei. Lozincile mari au trebuit să se adapteze și ele noilor condiții. Drepturile omului, drepturile cetățeanului, egalitatea, și până la urmă libertatea însăși au trebuit să sufere și ele corectivul proprietății. Revoluția nu putea să depășească, fără să fie silită la o întoarcere, posibilitățile stadiului de evoluție socială în care se făcea. Realizările ei practice poartă pecetea clasei care a dus-o la triumf, ale clasei îndeajuns înarmate de acum și economic și ideologic pentru a lua puterea politică din mâinile feudalismului depășit.

Ideologia nouă a atins culmi înalte, în avântul ei s-a înălțat până la cele mai universale și mai ideale aspirații ale omului. Viziunile ei o purtau spre un om nou, spre o lume nouă, refăcută din temelii. Spre o lume armonioasă, fără disensiuni între popoare, fără disensiuni sociale înlăuntrul popoarelor. În viziunile ei voia o societate de națiuni libere și egale în drepturi, fără nici o distincție de rasă sau grad de evoluție. De oameni liberi și egali în drepturi, fără alte distincții sociale decât cele întemeiate pe utilitatea publică. Sau, în termenii de mai târziu, o societate umană unitară, fără clase sociale sau, cel puțin, fără clase sociale opuse. Revoluția a fost precedată de o vastă frământare ideologică. În vârtejul ei s-a aruncat masiv intelectualitatea, oferindu-și din plin avântul, dezinteresarea, idealismul, ridicând la un nivel impresionant atmosfera ei spirituală. Noua clasă însăși se găsea în faza generozităților tinereții, în faza ei eroică și nu-i lipsesc sforțările de a-și depăși interesele. Toate acestea însă au putut să înalțe nivelul Revoluției, au putut să ridice calitativ conținutul instituțiilor instaurate de ea, dar n-au putut devia linia evoluției sociale, n-au putut schimba ordinea succesiunii indicate de această evoluție. Revoluția n-a putut duce la o victorie deplină idealurile sale, dar a putut duce la o victorie

deplină noua clasă; idealurile ei au trebuit să se oprească în avântul lor la nivelul stabilit de această victorie.

La ideea de revoluţie, de răsturnare forţată a raporturilor sociale şi politice, după cum vedem, ideologia nouă n-a ajuns deodată nici în patria ei de origine. La această soluţie radicală nu s-a ajuns decât după un lung proces de fermentaţie, abia atunci când dezechilibrul la care au evoluat raporturile sociale şi politice au impus-o. Ideologia nouă a pornit la reformarea lumii, la înnoirea instituţiilor ei învechite, în genere cu intenţii paşnice, şi mai ales cu suficiente precauţii, tocmai pentru a evita răsturnările violente. Violenţa, revoluţia sunt în general detestate, ca fiind împotriva raţiunii. Revoluţia e dezlănţuire oarbă a forţelor iraţionale, care raţiunii trebuie să-i repugne[86]. Ea e socotită printre nesfârşitele erori ale trecutului, pe care prezentul nu trebuie să le mai repete. Chiar Rousseau, care socoteşte că revoluţia în anumite împrejurări e justificată şi prevede venirea unui „secol al revoluţiilor", protestează împotriva dezordinii interne a „populaţiei stupide" *(populace stupide)*. Mably recunoaşte dreptul poporului la insurecţie. Dar acelaşi Mably se teme de revoltă, de „drojdia umanităţii" *(basfonds de l'humanité)*, de revoluţiile continue care pot duce la tiranie. De aceea nu-l cheamă la insurecţie, îl îndeamnă la prudenţă[87]. „Nici unul din gânditorii politici notorii ai secolului al XVIII-lea nu cheamă la revoluţie violentă şi nici nu o consideră practic utilă"[88]. Doar abatele Meslier (mort în 1729), în *Testamentul* său, pentru a realiza societatea egalitară concepută de el socotea necesară lupta necruţătoare a maselor împotriva opresorilor lor[89]. Dar textul lui, cunoscut în manuscris şi extras în parte de Voltaire, n-a fost publicat în întregime decât în secolul următor. Ideea de răzvrătire, de revoluţie îşi face loc mai mult în mase, în literatura subversivă, în scrierile anonime, în propaganda orală, în agitaţiile care necontenit cresc, alimentând atmosfera revoluţionară. Şi ia proporţii, firesc, după izbucnirea

[86] Exemplu: „Non, ce n'est point par de convulsions dangereuses, ce n'est point par des combats, des régicides et des crimes inutiles que les plaies des nations pourront se refermer. Ces remèdes violents sont toujours plus cruels que les maux que l'on veut faire disparaître. Cest à l'aide de la vérité que l'on peut faire descendre Astrée parmi les habitans de la terre. La voix de la raison n'est ni séditieuse ni sanguinaire. Les réformes qu'elle propose, pour être lentes, n'en sont que mieux concertees. En s'eclairant, les hommes s'adoucissent; ils connaissent le prix de la paix; ils apprennent à tolérer les abus que, sans danger pour l'état, on ne peut anéantir tout d'un coup. Si l'équité permet aux nations de mettre fin à leurs peines, elle défend au citoyen isolé de troubler la patrie, et lui ordonne de sacrifier son intérêt à celui de la société. Cest en rectifiant l'opinion, en combattant le preéjugé, en faisant connaître aux princes et aux peuples le prix de l'équité, que la raison peut se promettre de guérir les maux du genre humain, et d'établir solidement le règne de la liberté". D'Holbach. *op. cit.*, partea a II-a, cap. II.

[87] V. G. Volguine, *op. cit.*, p. 90.

[88] *Ibidem.*

[89] *Ibidem*, p. 91.

Revoluţiei. Un puternic simţ al juridicului, al legalităţii domină ideologia secolului. Chiar ideile inovatoare iau forme de drepturi, de legi, de coduri, de contracte (legile naturale, codul naturii, contractul social, drepturile omului). În faţa iraţionalului, arbitrarului, nedreptăţilor, nestatorniciilor trecutului, se ridicau raţiunea, dreptul, siguranţa – siguranţa societăţii, persoanei, proprietăţii – statornicia, idealul nu era sporirea conflictelor, agravarea dezechilibrului social, ci, dimpotrivă, sporirea armoniei între oameni, întronarea păcii între popoare, stabilirea unui echilibru universal. Reforma societăţii umane era necesară tocmai pentru a spori această armonie în raport cu adversităţile interminabile ale trecutului. Înlăturarea motivelor de dizarmonie, unirea voluntară a popoarelor trebuiau să caracterizeze noua lume. Se ivesc primele proiecte de pace universală. Ideile noi în viziunile lor concepeau schimbări radicale în raporturile sociale, propagau ştergerea privilegiilor, libertatea, egalitatea etc. Când era însă vorba de a le pune în practică, începeau şi rezervele, ezitările, teama de a nu rupe echilibrul social. Un instinct de conservare socială frâna mereu avântul debordant al ideilor. În locul bruscărilor riscante, erau preferate reformele treptate, şi mai ales legale, paşnice. Formula elaborată de timp era progresul, şi progresul nu era revoluţionar sau, cel puţin, nu prefera să uzeze de metode revoluţionare[90].

Revoluţia a pus principiile noi în acţiune, le-a aplicat, le-a dezvoltat practic, le-a dat o valoare activă. Franţa le revarsă spre restul lumii acum şi prin exemplul acţiunii. Le revarsă sub toate variantele, servind idei, exemple pentru toate variantele de luptă socială şi politică secolului următor. Revoluţia e o sursă inepuizabilă de idei, de exemple, de îndemnuri la acţiune, până la cele mai avansate forme: acţiune de masă, democraţie, socialism, comunism. Babeuf, după expresia lui Marx, e „fondatorul primului partid comunist activ"[91]. Iacobinismul e steagul mişcărilor revoluţionare în Europa. Acţiunea maselor orăşeneşti sau săteşti rămâne exemplu şi stimul pentru mişcările de masă de pretutindeni. Revoluţia franceză e stimulul revoluţiilor din 1848. Dar cu ideile, cu exemplele ei se propagau şi limitele, rezervele ei sociale şi politice. Revoluţia în concepţiile sale a deschis larg drumul democraţiilor, prin realizările practice însă, şi mai ales prin concluziile social-politice finale la care a izbutit, a trasat mai mult drumul liberalismului în Europa.

Revoluţia consumată, e rechemată şi puterea bisericii, chiar dacă nu în suveranitatea ei dinainte. Biserica avea darul de a da un cheag spiritual, un temei divin ordinii constituite, virtutea de a consacra ordinea socială existentă. Revoluţia, pornind la prefacerea societăţii, a trebuit să înlăture deci mai întâi

[90] Cf. mai ales P. Hazard, *op. cit.*

[91] Citat Willard, *op. cit.*, p. 256.

puterea bisericii. Operaţia terminată însă, biserica e rechemată să consacre acum noua ordine socială constituită.

Dar dacă sub raport social noua ideologie şi Revoluţia însăşi arătau rezerve, dacă sub acest raport trebuia să meargă la pas cu stadiile de evoluţie socială, ele nu mai ridicau asemenea rezerve sub raport naţional[92]. Toate popoarele trebuiau să fie egale în drepturi. Dreptul lor la libertate nu mai era îngrădit de nici un fel de condiţionare. Orice popor, fie el mare sau mic, avansat sau înapoiat, avea deopotrivă dreptul de a fi liber, de a se guverna singur, de a-şi alege singur forma de guvernământ[93]. Revoluţia a stabilit în acest sens câteva principii teoretic neclintite până azi[94]. Principiile libertăţii popoarelor răspândite de noua ideologie veneau ca o adevărată revelaţie. Ele săltau irezistibil aspiraţiile tuturor popoarelor, şi mai ales pe ale popoarelor supuse. Căci, spre deosebire de principiile sociale, acestea erau accesibile în orice stadiu de evoluţie, erau aplicabile oriunde şi puteau fi primite fără rezerve. De aceea au şi fost atât de contagioase, incomparabil mai contagioase decât principiile cu obiectiv social.

Se vor ridica, firește, şi faţă de aceste principii rezerve. Le vor ridica cei care vor avea de pierdut pe de urma lor, popoarele care stăpâneau alte popoare, aşa cum şi faţă de cele sociale ridicau rezerve clasele care se suprapuneau altor clase. Se va ajunge şi aici la aplicarea cu zel a principiilor în sus, în raport cu stăpânitorii, dar nu şi în jos, în raport cu stăpâniţii. Aceste rezerve însă se vor face împotriva termenilor precişi ai formulelor originare. Principiile de la origini porneau în forma lor pură, fără nici o asemenea rezervă. În Franţa, de unde porneau, nici nu era nevoie. Acolo nu erau popoare supuse şi suprapuse.

---

[92] „...la déstruction de l'inégalité entre les nations, les progrès de l'égalité dans un même peuple, enfin le perfectionnement réel de l'homme" – sunt termenii în care rezuma Condorcet năzuinţa noilor timpuri. Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain. Dixième époque.*

[93] „Puisque les hommes sont naturellement égaux... les nations composées d'hommes... sont naturellement égales, et tiennent de la nature les mêmes obligations et les mêmes droits. La puissance ou la faiblesse ne produisent, à cet égard, aucune différence. Un nain est aussi bien un homme, qu'un géant: une petite république n'est pas moins un État souverain que le plus puissant royaume... Une nation est donc maîtresse de ses actions, tant qu'elles n'intéressent pas les droits propres et parfaits d'une autre... Si elle abuse de sa liberté, elle pêche, mais les autres doivent de souffrir, n'ayant aucun droit de lui commander"... Etc. etc. *Encyclopédie...*, ed. citată a lui De Felice, XV, p. 386.

[94] „Les peuples sont respectivement indépendants et souverains, quel que soit le nombre des individus qui les composent et l'étendue du territoire qu'ils occupent; cette souveraineté est inaliénable. Chaque peuple a le droit d'organiser et de changer les formes de son gouvernement. Un peuple n'a pas le droit de s'immiscer dans le gouvernement des autres. Les entreprises contre la liberté d'un peuple sont un attentat contre tous les peuples" – sunt formulele ultime la care Revoluţia izbutise (*Declaraţia drepturilor* din 1795). *La Grande Encyclopédie*, XXIV, p. 832.

Franţa era etnic unitară, un stat naţional. Noua ideologie genera şi principiul naţional care se aşeza la temelia statelor moderne, principiul cerut de noua orânduire social-economică, principiul care se va ridica pe primul plan în luptele veacului următor.

Dar noua Franţă, nu numai ideologic, ci şi practic, activ rămâne exemplul şi stimulul naţional al popoarelor Europei. Revoluţia şi-a avut şi caracterul său naţional. Popor şi naţiune în lozincile ei se confundă. Vasta luptă împotriva duşmanilor săi externi e o luptă a poporului francez, e şi o luptă de apărare a patriei. Poporul francez o poartă nu numai în numele noilor principii sociale, ci şi în numele naţiunii. Victoriile lui se câştigă cu strigătul „Vive la Nation!". Ideologia revoluţionară, exemplul activ al Franţei revoluţionare alimentează mişcările pentru eliberare socială şi naţională deopotrivă. Libertatea economică, eliberarea socială au dus implicit la sudarea, la unitatea naţiunii franceze. Unificarea teritoriului, unificarea instituţiilor, unificarea limbii operate de Revoluţie au creat statul naţional modern al Franţei, model şi pentru altele. Eforturile naţionale ale poporului francez, sentimentul, conştiinţa sa naţională, patriotismul său, ridicate la un înalt nivel de Revoluţie, au fost tot atâtea exemple vii de urmat pentru popoarele Europei. Nu se mai produce de acum nici o mişcare socială sau naţională în Europa care să nu-şi caute armele în vastul arsenal al Revoluţiei. În arsenalul ei îşi caută armele şi popoarele supuse în lupta lor de emancipare naţională. Lozincile Revoluţiei, libertatea, egalitatea, frăţia sunt şi lozincile lor în această luptă.

DIFUZIUNEA NOILOR IDEI

Luminismul se revarsă, sub o formă sau alta, în toate direcţiile, pe toate căile culturii, în tot atâtea forme câte raporturi sociale sau naţionale, câte stadii de dezvoltare, câte forme de guvernământ întâmpină, fertilizând tot atâtea culturi proprii, stimulând, după nevoi, tot atâtea năzuinţe proprii.

Principiile sociale şi politice, atât de cuprinzătoare, atât de general umane în viziunile lor teoretice, în aplicările lor practice treceau mai departe cu rezerve, încurajatoare pentru alte rezerve. Treceau cu reduceri susceptibile de alte reduceri pe măsură ce coboară în raporturi sociale mai puţin evoluate. Receptarea, aplicarea lor sunt, evident, condiţionate de stadiul de evoluţie al societăţii pe care urmează să o prefacă, de raporturile politice din fiecare ţară în parte. Dacă sub raport naţional era atât de binevenit universalismul lor, sub raport social sau politic era incomparabil mai binevenit relativismul lor.

În Germania, luminismul, ideile revoluţionare franceze se revărsau peste un luminism propriu, mai moderat, peste *Aufklärung*-ul filozofiei germane, ilustrată de Leibniz, Wolff, Pufendorf ş.a. *Aufklärung*-ul pornea şi el de la dreptul natural, dar rămâne mai înclinat spre compromis cu religia, cu teologia. Luminismul german se îndreaptă mai mult spre problemele culturii decât spre cele sociale sau politice. În domeniul social-politic se opreşte la reformism. În Germania ideile revoluţionare au o virulenţă mai redusă, nu se mai ajunge la revoluţie ca în Franţa. Burghezia, care ar fi trebuit să o dezlănţuie, nu e destul de puternică pentru a răsturna puterea nobilimii. Burghezia germană, ce-i drept, e chiar mai numeroasă decât cea franceză. În Prusia, de pildă, populaţia orăşenească reprezenta 33% din populaţia totală a ţării, faţă de Franţa, unde nu se ridica decât la 22%. Şi e în genere germană. Totuşi nu reprezintă încă o putere primejdioasă. E în genere burghezie mică artizanală, fărâmiţată în mozaicul de state şi autonomii care compuneau un nominal imperiu german,

deci fără posibilitatea unui asalt comun. Iar Prusia, cel mai mare din statele germane, trece prin despotismul luminat al lui Frederic al II-lea, care reduce opoziţiile dintre burghezie şi nobilime. Nevoile de inovaţie se mărginesc astfel la un reformism moderat, menţinând pe primul plan puterea nobilimii. Problemele lunecă tot mai mult spre latura naţională. Deplasarea e stimulată chiar de războaiele Franţei duse sub steagul prefacerii sociale şi politice a Europei, în speţă războaiele napoleoniene. Iacobinismul, care nu lipseşte nici aici, se restrânge, se confundă până la urmă şi el în mişcarea naţională. Căci „misiunea" armatelor franceze, eliberatoare de regimurile feudale, s-a transformat curând în supunere de popoare, trezind puternice reacţiuni. Aşa rezistenţa germană ia forme naţionale. Se ridică pe primul plan ideea libertăţii naţionale ca o condiţie indispensabilă a oricărei libertăţi şi a unităţii naţionale ca o condiţie de viaţă a oricărui popor. Iar sub motivul priorităţii problemei naţionale, e lăsată pe al doilea problema socială. În timp ce lupta pentru limba, literatura, cultura naţională germană ia tot mai mare avânt, transformarea instituţiilor feudale în instituţii burgheze urmează cu încetineală, cu compromisuri între nobilime şi burghezie, desfiinţarea raporturilor feudale porneşte pe „calea prusacă". Şi în Germania, ca peste tot unde burghezia nu e destul de puternică pentru răsturnări radicale, puterea nobilimii se păstrează, se menţine pe primul plan, prin compromis se prelungeşte şi după Revoluţia din 1848, şi sub regimul economic capitalist, şi în condiţiile orânduirii sociale burgheze. Prelungirea puterii nobilimii îmbracă haina unei „necesităţi naţionale". Aşa se întâmplă în cele mai multe state ale Europei. Chiar în Franţa revoluţionară, nobilimea îşi mai revine, e regenerată de imperiu, şi chiar dacă nu se mai ridică pe primul plan al puterii politice, continuă să se menţină ca parteneră la putere.

Luminismul francez fiind deviat, dislocat de ideile, de practicile revoluţionare, locul i-l ia tot mai mult luminismul german. Tot mai multe nume celebre populează cultura germană, Lessing, Kant, Herder, Goethe, Schiller. Universităţile germane, mai ales cele din Halle, Gottingen, Berlin se ridică la faimă mondială, nu numai ca focare ale ştiinţei şi culturii, ci şi ale luminismului însuşi. Luminismul german se va impune acum ca model de urmat pentru o mare parte a Europei.

Masoneria e populată şi ea de marii demnitari ai statului, de membri ai Casei imperiale, nelipsind nici împăratul Iosif însuşi, de aristocraţie, nobilime, burghezie, liber-profesionişti, intelectualitate în genere, se mişcă la nivelul elitelor, luminismului, raţiunii de stat, e sprijin al reformismului, în concret al absolutismului luminat. El rămâne mai mult îndreptarul prefacerilor luministe, spre deosebire de cele revoluţionare, care şi-l caută în Revoluţia franceză.

În Austria câştigă teren acelaşi *Aufklärung*, prelungit, adaptat de Sonnenfels, Martini şi alţii, de Universitatea din Viena. Luminism care politic, am văzut, ia

formele absolutismului luminat, întemeiat pe nobilime. Absolutismul luminat atrage şi burghezia în funcţiunile statului, dar cu rol subordonat. Burghezia aici e şi mai puţin pregătită pentru răsturnări revoluţionare, preferă să se adapteze puterii nobilimii, să îmbrăţişeze luminismul, reformismul, monarhia luminată. Ea era nu numai nedreptăţită de nobilime, ci şi beneficiara supremaţiei politice şi economice a Austriei, alături de nobilime, interesată deci în păstrarea acestui avantaj. Iacobinismul austriac în aceste condiţii e şi el mai subţire, se mărgineşte la semne răzleţe, mici cluburi, cercuri de discuţii politice, fără să ajungă la o unitate sau vreo acţiune comună. Personalitatea conducătoare, baronul Riedel, fostul educator al împăratului Francisc, face planuri de acţiune, concepe un proiect de constituţie chiar. Dar pentru acţiune erau prea puţini, în 1794 iacobinii sunt uşor lichidaţi[1].

Salvarea, prelungirea puterii nobilimii şi în Austria e socotită o necesitate, decât că aici nu numai în vederea realizării unităţii naţionale sau a păstrării caracterului naţional al statului, ci şi pentru păstrarea integrităţii imperiului. Noile idei sunt receptate în acest sens, sunt chemate nu să răstoarne, ci doar să amelioreze raporturile sociale existente. Se ridică şi aici pe primul plan problema naţională, dar în sens invers decât în Germania, sub forma năzuinţelor naţionale proprii, divergente şi centrifuge ale popoarelor cuprinse în imperiu, care vor putea fi tot mai greu contrabalansate de eforturile unificatoare ale lui şi care-i vor complica de acum tot mai mult, până la sfârşit, istoria.

RECEPTAREA ÎN UNGARIA

Dar să ne oprim la Ungaria, din imediata apropiere. Burghezia, clasa în primul rând chemată să fie receptoarea noilor idei social-politice, aici e foarte redusă. La 1787, după recensământul lui Iosif al II-lea, populaţia oraşelor Ungariei abia trecea de 6% din populaţia totală a ţării. Această populaţie orăşenească nu numai că era foarte redusă, dar nu arăta nici tendinţe mai pronunţate de creştere. În cursul secolului al XVIII-lea, oraşele Ungariei au un ritm de creştere lent; el nu ţine pasul nici măcar cu ritmul de creştere al populaţiei ţării[2].

Populaţia orăşenească a Ungariei reprezenta şi economic o putere redusă. Şi nici perspectivele unui progres mai rapid nu se arătau încă. Oraşele Ungariei sunt mai puţin angrenate în curentele de prefacere economică ale secolului, în curentele tulburătoare ale întregului angrenaj social al lumii vechi. Piedici

[1] Cf. K. Benda, *A jozefinizmus és jakobinusság kérdései*, p. 412–414.

[2] G. Thirring, *Magyarország népessége II. József korában*, Budapesta, 1938, p. 82–88.

interne şi externe le frânau progresul: feudalismul intern şi dominaţia austriacă. Raporturile feudale aici se găseau în plină putere şi nici nu se arăta nici o perspectivă de a putea fi dizolvate. Doar tocmai de curând, în 1767, fuseseră reglementate pentru a li se asigura durabilitatea. Nici raporturile cu Austria nu dădeau semne de slăbire. Mai ales nu sub raport economic. Nobilimea, clasa stăpânitoare a ţării, e în luptă cu absolutismul monarhic, dar şi nevoită la tranzacţie cu el. Tranzacţiile îi asigură dominaţia de clasă, privilegiile şi imunităţile; îi asigură mai ales prerogativa fundamentală, neimpozabilitatea. Dar aceasta în dauna evoluţiei economice ungare, în dauna chiar a pârghiilor noii economii, a industriei şi comerţului. Neimpunerea nobilimii, reducând considerabil veniturile fiscale ale statului, a putut fi un bun pretext pentru politica protecţionistă a imperiului în favoarea industriei şi comerţului austriac. Intangibilitatea regimului feudal şi-a făcut şi direct şi indirect cu prisosinţă efectul: oraşele ungare şi-au schimbat prea puţin caracterul. Neputându-se dezvolta în cadrele lor o industrie manufacturieră de proporţii mai mari, un comerţ mai rentabil, îşi menţin în genere vechile temeiuri economice: industria mică, comerţul mic, completate şi acum cu agricultura, vechile temeiuri sociale: burghezia medievală organizată în corporaţii privilegiate, vechile instituţii: patriciatul, legile proprii.

Populaţia oraşelor nu era numai redusă, ci şi foarte neomogenă. În populaţia lor diversă se disting, obişnuit, trei pături, cu interese divergente. Jos o pătură groasă de meseriaşi fără atelier, calfe, lucrători, zilieri, servitori etc., populaţie în bună parte de suburbii. O populaţie săracă, fără drepturi civice şi deci fără drepturi publice. La mijloc o pătură mai redusă decât cea de jos, de meseriaşi, negustori[3], cu drepturi depline cetăţeneşti, dar cu rol restrâns în treburile publice ale oraşului. Pe acestea le domina o subţire pătură de sus, conducătoare, purtătoarea lor exclusivă. Dar această pătură, spre deosebire de cea de mijloc, se compunea dintr-un patriciat şi mai ales din nobilime[4]. Bucurându-se de prerogative nobiliare, în viaţa publică interesele o mânau alături de nobilime, cu care făcea cauză comună. „Burghezia" se putea ridica la cel mult 2% din populaţia ţării[5].

Puterea politică a oraşelor se reduce la puţin. Reprezentanţii oraşelor în Dietă erau în număr redus. Votul lor aici era colectiv *(votum curiatum)*, unul

---

[3] Pentru raportul numeric dintre locuitorii oraşelor şi „burghezia" lor sunt revelatoare cifrele recensământului sub Iosif II. După acestea, din 352 000 de locuitori ai oraşelor ungare, numai 20 000 erau industriaşi sau negustori. În Seghedin, de pildă, la 1848, din 50 000 de locuitori numai 1 500 aveau drept de cetăţenie orăşenească. E. Mályusz, *A magyarországi plogárság a francia forradalom korában*, în „A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve", I, Budapesta, 1931, p. 227. K. Benda, *op. cit.*, p. 397–399.

[4] Pentru stratificarea populaţiei orăşeneşti în Ungaria, vezi E. Mályusz, *op. cit.*, p. 226–229.

[5] K. Benda, *op. cit.*, p. 399.

singur, care nu avea o greutate mai mare decât votul individual al unui nobil[6]. În plus, erau adesea şi ei nobili, sporind puterea nobilimii. În Franţa, pentru adunarea Stărilor Generale au fost aleşi din nobilime şi din cler câte 300 de deputaţi, din Starea a treia 600. Reprezentanţii Stării a treia deci egalau în număr pe ai celorlalte două împreună. În Ungaria, constituţional nici nu există o Stare a treia, iar real reprezentanţa ei se reduce la prea puţin.

Să mai adăugăm acum că, spre deosebire de cea din Franţa, burghezia orăşenească de aici nu avea nici o omogenitate naţională. Ea era în cea mai mare parte eterogenă: germani mai ales, apoi sârbi, evrei, greci etc., punând în minoritate burghezia naţională. Chiar burghezia Budei, Pestei, era covârşitor germană. Germană era şi Universitatea din Pesta. Această burghezie străină era încă prea puţin asimilată de naţiunea dominantă alcătuitoare de stat. Ceea ce constituia un grav obstacol în ridicarea ei la rol conducător, acum când ideea naţională se ridica spre primul plan al vieţii politice. Şi, ceea ce era şi mai grav, maghiară era mai mult pătura conducătoare, tocmai cea care se adapta puterii nobilimii, şi eterogenă, adică germană etc. mai mult pătura de mijloc[7], cea rămasă „burgheză", adică tocmai cea chemată să joace rolul revoluţionar al Stării a treia. O asemenea burghezie era, evident, departe încă de a se putea gândi la o putere politică proprie şi, mai ales, departe de a se putea gândi la răsturnarea prin propriile forţe a puterii nobilimii. Era prea departe încă de a putea cuprinde sub steagul aspiraţiilor sale întreg poporul din afara cercului privilegial, de a-şi putea asuma acel rol revoluţionar, înnoitor din temelii al întregului sistem social. Şi, mai ales, prea departe încă de a-şi putea asuma rolul unificator, naţional al Stării a treia. Interesele ei nu o puteau ridica hotărât împotriva privilegiilor – de privilegii beneficia şi ea –, nu o puteau lega hotărât nici de statul „naţional" dedus din noua ideologie. După cum prea puţin o legau încă şi de aspiraţiile marilor mase populare, ca să simtă nevoia de a se identifica cu ele, sau, cel puţin, de a se sprijini pe ele. Chiar dacă defavorizată şi ea de regimul protecţionist austriac, era mânată spre a se ralia la opoziţia nobilimii de rând, nu putea în nici un caz să se ridice la un rol politic conducător. Burghezia germană era defavorizată, desigur, şi ea de regimul economic austriac, dar nu era defavorizată naţional. Dimpotrivă. În tabăra nobilimii de rând o puteau mâna interese economice, dar nu naţionale. Şi chiar dacă, prin ataşare sau asimilare, se putea încadra în parte şi în lupta naţională, în nici un caz nu se putea ridica pe primul plan.

Dar dacă burghezia, mai ales burghezia naţională, era atât de redusă şi politic atât de neputincioasă încă, în schimb era cu atât mai puternică

[6] Z. Kérészy, *Rendi országgyüléseink tanácskozási modja*, Kassa, 1906, p. 53–57.

[7] E. Mályusz, *op. cit.*, p. 228.

nobilimea. Aici, raportată la celelalte clase sociale, era nu numai incomparabil mai puternică decât era nobilimea franceză, dar era şi incomparabil mai masivă. În timp ce Franţa avea, după evaluări, doar la 74-200 de nenobili un nobil, Ungaria avea la 20 de nenobili un nobil[8].

Nobilimea e blocul social care deţine în covârşitoare parte puterea economică a ţării, aparatul de stat, puterea politică. Puterea ei economică se întemeiază pe pământ şi pe munca iobăgească. Noua economie, capitalistă, prea puţin dezvoltată, neputându-le dizolva încă, raporturile feudale se menţin puternice.

Puterea feudală a nobilimii implică existenţa celuilalt bloc social, al iobăgimii. Cele două blocuri se găseau în raport direct: creşterea puterii nobilimii implica creşterea numerică a iobăgimii. Iobăgimea e blocul social cel mai mare, cel mai masiv. Dar şi cel mai înapoiat, masa lipsită total de drepturi publice, nereprezentată în nici un fel în viaţa politică a ţării sau reprezentată doar prin stăpânii săi. Iobagul, juridic, e mai mult o proprietate decât un element constitutiv al „societăţii civile", el reprezintă doar o utilitate prin sarcinile pe care le poartă şi nu un element social cu funcţiuni politice.

Social totuşi aceste două blocuri mari, nobilimea şi iobăgimea, caracterizează societatea ungară, ele sunt clasele ei fundamentale. Celelalte cad pe al doilea plan sau se situează intermediar pe scara socială. Lipsind o industrie în sens modern sau fiind prea redusă încă, lipseşte un proletariat industrial în sens modern. Iar proletariatul agricol nu e desprins încă din raporturile feudale, jelerimea se încadrează încă în categoriile dependente, îşi păstrează caracterul feudal.

Categoriile intermediare ale oamenilor liberi sub diferite titluri sunt reduse. Dar, mai ales, nu reprezintă nici o omogenitate pentru a putea reprezenta o putere distinctă. Elementele lor eterogene, prin interesele lor oscilează sau se ataşează când la una, când la alta din categoriile mari sociale. Clerul însuşi, care constituţional se considera o „Stare", practic nu mai prezenta deloc o unitate. O parte intra în nobilime – clerul înalt se recruta obişnuit din aristocraţie sau se ridica în virtutea funcţiei la rangul ei – alta în categoriile libere intermediare. Ca Stare aparte, clerul nici el nu avea în Dietă decât un vot,

[8] Numărul nobilimii ungare la recensământul din 1787 era de 306 528 de suflete, faţă de populaţia ei de 6 467 829 suflete. G. Thirring, *op. cit.*, p. 32, 58. Nobilimea Franţei în pragul Revoluţiei, după Taine, reprezenta vreo 26 000–28 000 de familii la o populaţie de circa 26 de milioane. H. Taine, *Les origines de la France contemporaine*, I, nota 1 de la sfârşitul volumului. Istoria mai nouă a Revoluţiei ne dă o altă evaluare: vreo 350 000 de suflete, adică 1 1/2% din populaţie. A. Soboul, *op. cit.*, p. 18. În Cehia abia la 828 de suflete cădea un nobil, în Austria de Sus la 353, în Austria de Jos la 152, în Galiţia la 68. Ungaria în acest fel era depăşită doar de Polonia, care avea la 10 nenobili un nobil. Ervin Szabó, *Társadalmi és pártharczok az 1848/49–es magyar forradalomban*, Viena, 1921, p. 42.

colectiv, ca şi reprezentanţii oraşelor[9]. Iar clerul religiilor neconstituţionale era socotit în mare parte chiar în categoriile dependente. Interesele clerului erau împărţite deci între diferitele categorii sociale în care se încadra, iar partea purtătoare de drepturi publice sau politice se ataşa obişnuit nobilimii. Intelectualitatea însăşi, în concepţiile, în viziunile ei trebuia să pornească de la aceste realităţi, de la aceste raporturi. Ideologic le poate depăşi, practic însă trebuie să li se adapteze.

Privind aceste clase şi categorii sociale în ierarhia lor, vedem că nici una nu era în stare de a răsturna puterea nobilimii. Masa cu care să se opereze o asemenea răsturnare exista şi era oricând gata să se angajeze într-o asemenea operaţie. Ceea ce lipsea era clasa socială care să ia conducerea, clasa destul de matură, destul de puternică pentru a lua în mâinile proprii puterea politică.

În aceste condiţii, în aceste raporturi de forţe, puterea politică rămâne şi pe mai departe, fără putinţă de schimbare, în mâinile nobilimii. Această putere e foarte întinsă, aproape exclusivă. Un spirit nobiliar domină suveran viaţa publică ungară. Spiritul nobiliar pătrunde în toate categoriile sociale, toate râvnesc libertăţile, privilegiile nobilimii. Neputându-se gândi la o ridicare prin răsturnarea puterii nobilimii, toate trebuie să se gândească la ridicare prin intrarea în cadrele ei. Nobleţea e singura posibilitate de validitare în viaţa publică, în viaţa politică. Burghezia însăşi trebuie să se adapteze acestui spirit, să râvnească şi ea nobleţea. Şi ea îşi întemeia doar poziţia pe libertăţi, pe privilegii. În Dieta din 1790–1791 oraşele cereau şi ele, prin reprezentanţii lor, alături de nobilime, restituirea privilegiilor lor încălcate de politica reformistă a împăratului Iosif, şi nu desfiinţarea privilegiilor împotriva nobilimii. Erau şi ele printre cei care se bucurau de revocarea ordinelor sale, erau doar şi ele beneficiare ale raporturilor feudale. Aveau chiar proprietăţi feudale, iobagi, jeleri, la care nu înţelegeau să renunţe. Le atingea şi pe ele politica lui favorabilă iobăgimii sau libertăţii meseriei. Aici procesul e însă invers: mai mult burghezimea se înnobila decât nobilimea se îmburghezea[10].

Lipsind forţa exterioară care să-i dispute puterea, nobilimea îşi poate continua lupta interioară, în cadrele proprii.

Această luptă e cu atât mai indicată, cu cât nobilimea nici ea nu e omogenă, nici ea nu reprezintă o unitate de interese. Nobilimea, constituţional, e, adevărat, o unitate. Legile fundamentale ale ţării juridic nu fac deosebire între nobil şi nobil, nu cunosc decât *una eademque nobilitas*, cu drepturi deopotrivă la libertăţi, la viaţa publică, la puterea politică[11]. Numai că această nobilime egală

[9] Z. Kérészy, *op. cit.*, p. 54–57.

[10] E. Mályusz, *op. cit.*, p. 229.

[11] Textul din *Tripartitum*, pars I, tit. 2, se exprima astfel: ...„omnes Domini Praelati et Ecclesiarum Rectores, ac Barones, et caeteri Magnates, atque Nobiles, et Proceres Regni hujus

în drepturi n-a fost cruţată nici ea, cum n-a fost nici cea din Apus, de legile evoluţiei. Liberă fiind, mai ales ea n-a fost cruţată de legile diferenţierii sociale. Ba în calitatea ei de deţinătoare a puterii politice, prin posibilităţile economice care decurgeau din această putere, ea a fost starea cea mai expusă la diferenţiere. Întocmai ca şi clerul, a ajuns la cea mai largă diferenţiere socială:

Sus era nobilimea mare, erau prinţii, conţii, baronii, magnaţii cum se numeau colectiv, care au ajuns la întinderi de pământ imense şi care formau acum o pătură suprapusă în cadrele nobilimii. De la ei în jos se forma o scară socială întreagă, descendentă. După ei urma o nobilime mijlocie, fără titlurile marii nobilimi şi cu întinderi mai reduse de pământ. Iar de la ea coborâm la nobilimea mică, cu pământ puţin, cu abia câţiva iobagi sau jeleri, sau fără nici unul. Ea este aşa-numita nobilime de o sesie *(unius sessionis)*, care de multe ori nu are mai mult pământ decât iobagul. Ba poate să aibă puţin de tot sau să nu-l aibă deloc, luând pământ în folosinţă prin tranzacţie de la alţii. Şi apoi se îngroşa mereu o pătură nobiliară fără moşie, de funcţii. Pe această scară coborâm până la o „plebe" nobiliară. Nobilimea avea deci diferite trepte, foarte distanţate unele de altele. Ceea ce o unea nu era atât starea, cât libertatea, privilegiul, dreptul comun la scara puterii publice.

Această inegalitate de rang şi de stare a dus, inevitabil, la aceeaşi inegalitate şi în distribuirea puterii politice comune.

Deţinătoarea proeminentă a puterii politice era pătura restrânsă a marii nobilimi. Ea deţinea funcţiile politice de guvernământ, puterea politică centrală. Ea se găsea şi în fruntea comitatelor: din nobilimea mare erau numiţi, obişnuit, comiţii supremi. Deţinea puterea hotărâtoare şi în legislaţia ţării. Era prezentă personal în Dietă, fie prin funcţiile sale, fie prin chemare nominală, sub titlul de regalist. În Dietă se impunea prin greutatea ei calitativă. E suficient să se observe sistemul de funcţionare a dietelor ungare. Hotărârile, de obicei, nu se votau, ci se aclamau, păstrând, bineînţeles, un respect ierarhic pentru propunerile cclor mai mari în rang sau în grad. Hotărârile se luau, ca şi în comitate, *cum majori et saniori parte populi*, sub *sanior* şi *potior pars* înţelegându-se partea mai presus în demnitate şi ştiinţă[12]. Când se ajungea totuşi la vot, după expresia prescripţiilor vechi, voturile nu se numărau, ci se cântăreau *(vota non numerantur, sed ponderantur)*. Adică nu se calculau cantitativ, ci calitativ: coborând pe scara rangurilor în jos votul scădea în

---

Hungariae, et ratione Nobilitatis, et bonorum temporalium, una, eademque, libertatis, exemptionis, et immunitatis praerogativa gaudent: nec habet Dominorum aliquis plus, nec Nobilis quispiam minus de libertate"...

[12] *Tripartitum*, pars III, tit. 2, § 8. În acelaşi paragraf: ...„Verum, si populus in duas divideretur partes, tunc constitutio sanioris, et potioris partis valeat. Sanior autem, et potior pars illo dicitur, in qua dignitate, et scientia fuerint praestantiores, atque notabiliores".

greutate. Dar individual nu se vota decât până la un anumit grad, colectivităţile rămâneau să voteze tot colectiv[13]. Puterea nobilimii mari era şi mai hotărâtoare acum când, guvernându-se fără Dietă, şi-o putea exercita direct, prin posturile de comandă pe care le deţinea.

Masa incomparabil mai mare a nobilimii mijlocii avea un rol politic subordonat. Ea nu mai deţinea puterea publică sau politică locală, în comitate. Aceasta, adevărat, era o putere considerabilă. Ea a rezistat cu succes chiar absolutismului monarhic. Dar tocmai din acest motiv socotea nobilimea de mijloc şi mai nedreaptă inferioritatea în care era ţinută.

Nobilimea mică, şi mai masivă, era redusă la un rol politic neînsemnat. Juca un rol redus în comitate. Nici măcar în organizaţia sătească nu-şi mai păstra peste tot prioritatea. Spre deosebire de restul nobilimii, ea era impozabilă. Sau neimpozabilitatea ei era mereu discutabilă, mereu încălcată.

Opoziţiile se creează pe această scară diferenţială. Opoziţia politică e mai acută, obişnuit, între pătura deţinătoare a puterii politice şi cea care urmează în virtutea evoluţiei la puterea politică sau, cel puţin, să o împartă cu ea. Aici între nobilimea mare şi nobilimea mijlocie. În luptă, nobilimea mijlocie îşi ia drept aliat nobilimea mică, interesată şi ea la o ridicare politică, formând cu ea un bloc al nobilimii de rând împotriva nobilimii de rang. Lipsind o burghezie la înălţimea chemării sale, categoria socială care aspiră la puterea politică e mai ales nobilimea mijlocie. Categoriile libere, neprivilegiate, inclusiv cele „burgheze", nefiind destul de tari ca să angajeze lupta cu nobilimea privilegiată, se adaptează puterii ei, profită de opoziţiile din sânul ei, ataşându-se, după nevoi, uneia sau alteia din păturile ei opuse.

Această grupare de forţe politice aici era cu atât mai indicată, cu cât şi în organul legislativ al ţării, în Dietă, separaţia dintre Stări era alta decât în Franţa. Acolo, din cele două camere ale Stărilor generale, pe una o constituia clerul şi nobilimea, pe cealaltă Starea a treia. Aici, în schimb, era o Cameră de sus, a magnaţilor (cler înalt şi nobilime înaltă), şi o Cameră de jos, a nobilimii comune (cu clerul mijlociu) şi a reprezentanţilor oraşelor, adică o Cameră a Stărilor şi Ordinelor. Separaţia aici se făcea deci nu între privilegiaţi şi neprivilegiaţi, ca acolo, ci în cadrul privilegiaţilor, între nobilimea mare şi nobilimea comună, căreia i se ataşau reprezentanţii oraşelor. Invers decât în Franţa: acolo Starea a treia atrăsese în Adunarea naţională nobilimea şi clerul, aici nobilimea ataşa politicii sale pe puţinii reprezentanţi ai Stării a treia.

Transplantată în astfel de raporturi sociale, la acest nivel de dezvoltare, ideologia nouă nu mai putea avea acelaşi comportament ca în Franţa. Ea nu putea fi receptată decât la acest nivel, nu putea produce decât efectele posibile

[13] Z. Kérészy, *op. cit.*, p. 51–58.

în aceste raporturi sociale şi politice. Inovaţia, progresul, în acest secol al luminilor, sunt o nevoie istorică, în orice stadiu şi pe toată scara socială. Contagiunea e generală. Fie din nevoi reale, fie din nevoi intelectuale, fie şi numai din modă intelectuală sau snobism chiar, noile idei câştigă irezistibil teren. Decât doar fiecare le înţelege în felul său, fiecare îşi alege din vastul lor arsenal ceea ce convine mai mult intereselor sale.

Transpuse pe scara socială, în Ungaria sunt receptate la nivelul acestei scări. Pătrunzând la nobilimea mare, sunt selectate, aşezate în ordinea logică a intereselor ei. La ea ajung pe diferite filiere, prin contact direct, prin limba, cartea, cultura franceză, prin preceptorii francezi din familie, prin acel franţuzism al veacului care stăpâneşte aristocraţia europeană. Fac cuceriri cu deosebire în aristocraţia cultă. Lojile masonice, de pildă, aceste pepiniere ale noilor idei, şi aici, până la un timp, sunt populate, înainte de toate, de ea. Francmasoneria venea de sus în jos, având ca punct de plecare Viena. În lojile masonice găsim şi aici activând înalţi demnitari, consilieri de stat. Numai treptat intră în aceste loji şi alte categorii, nobilime comună, intelectualitate (profesori, oameni de ştiinţă, gânditori, oameni de litere) sau burghezime de rând (editori, librari, negustori)[14]. Aristocraţia cultă, ca reprezentantă a categoriei sale sociale, în luminismul său însă nu putea merge mai departe de un reformism limitat, evolutiv; nu putea depăşi limitele absolutismului, care era pavăza puterii sale. Putea merge până la un absolutism luminat sau chiar până la o monarhie constituţională întemeiată pe aristocraţie. Aspiraţiile ei nu puteau merge în nici un caz până la revoluţionar, până la vreo răsturnare a raporturilor sociale existente, la vreo înlăturare a privilegiilor ori a inegalităţilor juridice sau sociale. Lojile sale masonice îmbrăţişează cu entuziasm noul cult al progresului, al ştiinţei, culturii, năzuinţa spre lumină. În preceptele lor etice însă se opresc la religiozitate, umanitarism, binefacere, demofilie, la acea vagă năzuinţă de a semăna fericirea omenească pe pământ. Iar în cele politice la patriotism, la supunere faţă de autorităţile constituite şi mai ales faţă de persoana suverană a monarhului. Nobilimea îmbrăţişează deci şi ea noua ideologie, dar în limitele intereselor sale şi numai atât timp cât îi favorizează aceste interese sau, cel puţin, nu i le prejudiciază[15]. Ea este tot mai rezervată pe

[14] Cf. E. Jancsó, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*, Cluj, 1936. V. mai nou lucrarea masivă a lui Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapesta, 1980, îngăduind o privire de ansamblu asupra problematicii nu numai culturale, ci şi sociale şi politice ale Ungariei acestui secol.

[15] Vorbind despre francmasoneria ungară, profesorul universitar Gabelhofer, francmason zelos şi el, scria: „Şi ei năzuiesc la reinstaurarea deplină a libertăţii şi egalităţii umane, numai că aceşti Frères ameriquains maghiari limitează exerciţiul libertăţii şi egalităţii doar la aceia pe care natura, prin naşterea lor, i-a ales dintre ceilalţi oameni". Citat E. Mályusz, *op. cit.*, p. 9. Nimic surprinzător în asemenea aplicări de principii.

măsură ce această ideologie se îndreaptă împotriva ei. O părăseşte sau îi dă o formă conservativă, o confundă în rezistenţa nobiliară când vede că Revoluţia dezlănţuită în virtutea ei ţinteşte tocmai la răsturnarea puterii sale. Luministă înainte de Revoluţie, aceeaşi nobilime după Revoluţie e stâlpul puternic al reacţiunii absolutiste, care-i vine în ajutor ca o salvare.

Mult mai întinse cuceriri a făcut noua ideologie coborând pe scară în jos, la nobilimea de mijloc, egală de drept cu marea nobilime, dar în luptă cu ea pentru puterea politică. Ideile mari de libertate, egalitate, de suveranitate a poporului, aplicându-şi-le sieşi, le putea întoarce cu toată puterea împotriva marii nobilimi şi a absolutismului monarhic susţinut de ea. Şi iată nobilimea în rolul Stării a treia din Franţa, iat-o pe ea devenind „poporul suveran". Ea, nobilimea, e poporul care a încheiat „contractul social", care a delegat puterea capului încoronat. Iată celebrul contract de sânge al ducilor cuceritori, bula de aur, sancţiunea pragmatică şi alte „contracte" încheiate de nobilime prefăcându-se în tot atâtea „contracte sociale", în tot atâtea pietre de temelie ale suveranităţii sale. Ea este poporul care trebuie să-şi răstoarne tiranii, care trebuie să se elibereze de sub despotism, să-şi aleagă singur forma de guvernământ. Ea este naţiunea suverană care trebuie să facă celebrul jurământ din sala *jeu de paume*, care trebuie să reducă la constituţionalism absolutismul monarhic. Ea este poporul care trebuie să coboare la egalitate clerul şi nobilimea înaltă. În lupta sa nobilimea mijlocie antrenează nobilimea mică, toată nobilimea de la ea în jos nedreptăţită de marea nobilime. Aşa cum Starea a treia franceză cuprindea sub steagul său tot ce cădea în afara privilegiilor, tot poporul până jos, aşa cuprinde şi ea sub steagul său toată nobilimea de pe treptele inferioare, tot poporul nobilimii.

În lupta cu nobilimea mare o ajuta însăşi poziţia acesteia. Nobilimea mare era nu numai puternicul sprijin al absolutismului monarhic, din afară, dar devenise şi ea însăşi în bună parte o înstrăinată. Magnatul nu-şi mai administra personal imensele-i moşii, trăia mai mult în afară de ţară, la Viena sau la Curtea imperială. Era cultivat în spirit străin, cosmopolit, trăia după manieră străină. Adesea nici nu mai vorbea bine limba ţării, nici nu-i mai cunoştea bine felul de viaţă, instituţiile. Acestea în cazul aristocraţiei autohtone, căci mai erau şi o altă serie de magnaţi, de-a dreptul străini, deveniţi mari proprietari prin recompense imperiale, care erau şi mai străini de instituţiile ţării. Masa nobilimii de rând, în schimb, îşi cultiva sau administra singură pământul. Ea trăia în ţară, era legată prin mii de fire de instituţiile ei. În raport cu înstrăinarea aristocraţiei conducătoare, ea reprezenta autohtonismul, patriotismul, naţiunea.

În transferul de principii, nobilimii îi venea în ajutor chiar noţiunea de „popor".

Noţiunea de popor avea înţelesuri variate şi aici, cel puţin tot atât de variate ca şi în Apus. Exista, ca şi acolo, poporul în înţeles etnic. Dar exista şi poporul în înţeles social, cu subînţelesurile sale variate şi variabile până la contradicţie chiar. Popor, în limbaj comun, era, obişnuit, masa celor de jos, a celor fără drepturi. În limbaj fiscal era masa contribuabililor. În limbaj politic, dimpotrivă, era totalitatea celor cu libertăţi, cu drepturi, distinctă de poporul din limbajul comun. Constituţional popor, *populus*, era *populus Werböczyanus*, poporul înzestrat cu toate drepturile şi prerogativele, adică nobilimea. Cei de jos erau plebea, *misera plebs contribuens*, lipsită de ele[16].

Iată a douăzecea parte din populaţia ţării constituind poporul suveran. Nobilimea fiind purtătoarea noilor idei, le-a redus la propria-i măsură: poporul suveran la nobilime, libertatea la privilegiile nobilimii, egalitatea la egalitatea nobilimii de rând cu nobilimea de rang, contractul social la contractul dintre nobilime şi rege. Idealul ultim de guvernământ al acestui „popor" era o republică a nobilimii comune. În condiţiile raporturilor sociale şi ale spiritului nobiliar de aici astfel totul devine nobiliar. Democraţia însăşi devine democraţie nobiliară.

În asemenea condiţii, nobilimea, care cerea egalitate în sus, nu mai avea, evident, interesul unei „revoluţii" în jos – puterea ei se întemeia doar tocmai pe proprietatea şi raporturile feudale. Principiile mântuitoare, pe cât erau de binevenite în sus, în raport cu clasa suprapusă, pe atât erau de inoportune în jos, în raport cu clasa supusă. În ciuda noilor principii, de care caută să beneficieze în sus, această nobilime nu consimte să facă nici un pas în jos. Dimpotrivă, în noul său rol de popor vrea să şi-i retragă şi pe cei făcuţi până aici. Una din insistentele sale străduinţe în Dieta din 1790–1791 e să decreteze ca exclusiv nobilimea să poată ocupa funcţii publice sau ofiţereşti; mai mult, să fie scoşi din asemenea funcţii toţi nenobilii, fără deosebire.

Făcând diferenţa între patrioţii maghiari şi cei francezi, Hoffmann, profesorul de la Universitatea din Pesta, izbucnea în judecăţi severe:

Patrioţii maghiari imită pe Mirabeau, când doar în Franţa poporul, burghezia, ţăranii şi mulţimea străzii s-au răzvrătit împotriva nobilimii şi a oricărei tiranii. În Ungaria nobilimea şi aristocraţia se ridică împotriva regelui

---

[16] Distincţia între *populus* şi *plebs* Werbőczy o face, pornind de la dreptul roman, în termenii următori:

Nomine autem, et appellatione populi, hoc in loco intellige; solummodo dominos praelatos, barones, et alios magnates, atque quoslibet nobiles; sed non ignobiles.

1. Licet autem iste terminus *Populus*, includat omnes Nobiles, et Ignobiles pariter; de ignobilibus tamen (qui *plebis* nomine intelliguntur) in hac parte nihil est ad propositum.

2. Populus enim eo differt a plebe, quo genus a specie. Nam appellatione populi, universi Nobiles, tam Magnates, quam inferiores, etiam ignobilibus computatis significantur: Plebis autem nominatione, soli ignobiles intelliguntur. *Tripartitum*, pars II, tit. 4.

şi a poporului. – În Franţa poporul s-a ridicat împotriva regelui pentru că ocrotea despotismul aristocratic. În Ungaria aristocraţia se ridică împotriva regelui pentru a-şi asigura pe vecie acest despotism. – În Franţa poporul a asaltat Bastilia ca pe un ascunziş al tiraniei aristocratice. În Ungaria aristocraţia, prin diploma sa (actul constituţional pe care voia să-l impună regelui) durează o nouă Bastilie, în care să-şi arunce toţi adversarii şi, la nevoie, chiar pe rege.– În Franţa ziua de 14 iulie se celebrează ca o sărbătoare naţională, în amintirea Bastiliei dărâmate şi a libertăţii poporului recucerite. În Ungaria la sfârşitul Dietei se va face o serbare de bucurie a aristocraţiei că i s-au realizat deplin toate pretenţiile şi că ultimele rămăşiţe ale libertăţii poporului au fost smulse din rădăcini. – În Franţa se desfiinţează prerogativa nobilimii de a ocupa ea singură funcţiile, deschizând tuturor drumul şi la cele mai înalte demnităţi. În Ungaria noua constituţie prevede că numai nobilimea poate să ocupe toate funcţiile şi demnităţile, iar cetăţenii şi cei care mai sunt în funcţii, să fie înlăturaţi din ele încă în cursul acestei Diete. – În Franţa se şterg titlurile diverse de nobili înlocuindu-se cu titlul comun de cetăţean sau concetăţean. În Ungaria nobilimea mică nu vrea să ştie de aşa-numitul magnat, nobilimea în totalitatea ei însă îl tratează unanim pe cetăţean ca pe o slugă, iar pe ţăran ca pe un sclav. La concetăţenia generală a întregii naţiuni nimeni nu s-a gândit, şi cu atât mai puţin se gândeşte Dieta de acum... – În Franţa, în sfârşit, mulţi tirani ai poporului au fost decapitaţi, sfâşiaţi sau spânzuraţi de mulţime de stâlpii lanternelor. În Ungaria...[17].

Această nobilime, în lupta sa, îşi sprijinea şi ea propria-i lume pe aceleaşi idei inovatoare. În lungile dezbateri ale Dietei, în lupta ei înverşunată pentru refacerea vechilor raporturi, printre vechile arme a mânuit adesea şi armele noi, noţiunile noi de constituţie, de contract social, de drepturi ale omului şi ale cetăţeanului, de libertate, egalitate, suveranitate a poporului, de suveranitate naţională, dar în felul său. A rostit adesea numele mari ale lui Montesquieu, Rousseau şi ale altora, dar în sprijinul tezelor sale. Din noianul noilor idei le-a ales pe cele care conveneau intereselor sale sau le-a aplicat în sensul acestor interese. Clădea mai ales pe conservatorismul lui Montesquieu, ideologul preferat. Pentru ea Montesquieu avea două mari calităţi: condamna pe Habsburgi şi întemeia monarhia constituţională pe nobilime. Nobilimea în concepţia lui era o condiţie indispensabilă a monarhiei[18].

---

[17] Babel, *Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn*. Gedruckt in römischen Reiche, 1790, p. 85–89.

[18] Cf. S. Eckhardt, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Budapesta, 1924, p. 22–29. Şi categorisirile lui Rousseau cunosc forma de guvernământ aristocratică, în care nobilimea ţine loc de popor (*Contractul social*, cartea a III-a, cap. V şi cartea a IV-a, cap. III). Dar el nu asemenea guvernământ dorea.

Iată de ce noua ideologie e îngustată la nobilime, iată de ce lunecă aici atât de uşor de pe latura ei socială pe cea naţională. Deplasarea era ispititoare. Naţionalismul, la scara nobiliară, avea îndoitul avantaj de a salva sau chiar a ridica puterea nobilimii şi de a constitui un progres fără tulburarea raporturilor sociale existente. Ba el era tocmai formula binevenită sub care noua ideologie putea fi golită de conţinutul ei social, sub care se puteau evita răsturnările concepute de ea în formulele ei revoluţionare. Formula sub care se puteau prelungi, consolida raporturile sociale ameninţate de revoluţie. Spre deosebire de principiile sociale ale lumii noi, cele naţionale puteau fi îmbrăţişate cu încredere, cu folos şi de clasele stăpânitoare.

Noile idei, firește, nu puteau rămâne zăvorâte în aceste limite nobiliare. Ele nu cunosc piedici, fac mereu cuceriri, înainte de toate în intelectualitate. Intelectuali veniţi din diverse pături sociale, mai ales din nobilimea comună, dar şi din burghezie sau plebeime, ridicaţi chiar din iobăgime, elevi ai şcolilor locale sau străine, devin agenţi ai noilor curente de prefacere. Entuziaşti până aici ai reformismului iozefinist, mulţi urmăresc acum cu pasiune Marea Revoluţie dezlănţuită. O mulţime de broşuri, foi volante, produse ale proaspetei contagiuni, se propagă cu toată virulenţa. Ele sunt cu atât mai virulente, mai contagioase, cu cât sunt mai prohibite. Prohibiţia nu face decât să le ridice prestigiul, să le confere atracţia lucrului oprit, pasiunea subversiunii. Numele mari ale spiritualităţii franceze, ale acţiunii revoluţionare, lozincile revelatoare ale lumii noi circulă tot mai insistent. Public chiar, se ridică şi alte voci, se rostesc şi alte atitudini, iozefiniste sau chiar revoluţionare. Grigore Berzeviczy, nobil, în 1790, într-o broşură, cere detronarea Habsburgilor, gândindu-se la un rege englez pe tronul Ungariei. Cere şi eliberarea iobăgimii. Se gândeşte şi la reprezentarea ei în Dietă, în adunările comitatelor. Nenobilul Iosif Hajnóczy socoteşte că raporturile dintre stăpân şi iobag trebuie desfiinţate prin răscumpărare, iobagul trebuie făcut proprietar pe pământul eliberat. Vorbeşte de egalitatea de drept în faţa legii, de impunerea nobilimii, de dreptul tuturor care au o proprietate la funcţii. Vrea şi el să fie reprezentate în Dietă nu numai burghezia, ci şi ţărănimea. Alţii atrag atenţia asupra adevăratului înţeles al contractului social. Ignatie Martinovici, în 1790, cere de-a dreptul desfiinţarea Stărilor. Se ridică cu deosebire împotriva puterii seculare a clerului[19]. Asemenea voci s-au ridicat răzleţ şi în Dietă, dar au fost repede copleşite de masivul ei conservatorism.

Dar politic nu aceste voci în afară de curent aveau să decidă. Decisiv rămâne curentul mare, irezistibil, nobiliar. Reformatorii înşişi sunt convinşi că nu-şi pot impune ideile inovatoare împotriva lui, caută să câştige pentru ele

[19] *Magyarország története*, III, Budapesta, 1961, p. 24–27.

nobilimea. Şi în inovaţiile lor răbufneşte mereu nedezminţitul spirit nobiliar. De pildă, iobăgimea în Dietă trebuia să fie reprezentată prin nobili, iar în adunările comitatelor prin juzii săi, ca aceştia, făcând acolo cunoscute plângerile ei, „să se convingă de grija părintească a nobilimii pentru ea şi, întorcându-se în satul lor, să îndrume pe calea cea bună poporul rămas acasă"[20]. Rezervele luministe se ridică mereu la suprafaţă. Cei de jos nu pot fi ridicaţi la un rol activ, decât după un efort stăruitor de ridicare treptată. Poporul e incult, orbecăieşte în întuneric, are neapărat nevoie de călăuze. „Ţinut atâta vreme în bezna temniţei, ochiul său nedeprins cu greu va suporta, dintr-o dată, atâta lumină"[21].

Lupta nobilimii în virtutea noilor idei politice astfel se reduce la o luptă constituţională. În virtutea lor, nobilimea încearcă un adevărat asalt asupra puterii centrale, cere o întreagă constituţie, în termenii împrumutaţi chiar de la Franţa revoluţionară. Dar în sens invers, în înţelesul restituirii integrale a vechilor aşezăminte, a vechilor raporturi constituţionale, încălcate de absolutism. În acest asalt al său se sprijină pe Prusia, ameninţă cu nerecunoaşterea dreptului ereditar al Habsburgilor la tronul Ungariei, cu desfacerea Ungariei de imperiu. Noul împărat, Leopold al II-lea, luminist el însuşi, în replică încurajează, regizează contraprimejdii pentru a demobiliza asaltul nobiliar. Ameninţă cu separarea Banatului, încurajează revendicările „ilirice". Încurajează sau mobilizează burghezia oraşelor. Încurajează chiar mişcările ţărăneşti, fireşti acum, când puterea nobilimii ameninţă să revină în plenitudinea ei, purtând prin faţa nobilimii rebele spectrul convingător al ridicării iobăgimii. Se pune în mişcare un ingenios aparat de agitaţie, camuflând cât mai bine sursa şi dând o cât mai mare aparenţă de spontaneitate acţiunii. Agentul principal, acelaşi profesor Hoffmann, scoate broşuri, pune la cale petiţii. Formulează el însuşi revendicările, uzând de formulele avansate ale noii ideologii, de limbajul Stării a treia din Franţa. În cele două scrieri incendiare ale sale: *Babel* şi *Ninive*, instigă la acţiune forţele aceleiaşi Stări în Ungaria. Începe să imagineze chiar o formă militară acţiunii, prin sporirea şi instruirea gărzilor cetăţeneşti. Din populaţia oraşelor, pentru acţiune e aleasă pătura de mijloc, adică cea căreia i se potrivea mai bine noul limbaj. Pretextul provocator i-l servea nobilimea, cu proiectul său de a alunga din funcţii pe toţi nenobilii. Petiţiile oraşelor, aproape stereotipe – Hoffmann răspândise chiar formulare tip, imprimate, care trebuiau doar copiate şi completate cu numele oraşului – cer înlăturarea stăpânirii nobilimii în oraşe, conducere proprie cetăţenească, reprezentanţă proprie în Dietă. Cer impunerea nobilimii, drepturi egale cu ale ei la funcţii, egalitate între autorităţile oraşelor şi ale comitatelor, siguranţa averii[22].

[20] Hóman-Szekfű, *Magyar történet*, V, ed. a VI-a, 1939, p. 62–63.

[21] *Ibidem*.

[22] Vezi pentru această acţiune E. Mályusz, *op. cit.*, p. 237–255.

Împăratul putea încerca acest joc primejdios, chiar acum când Revoluţia franceză era în curs, tocmai pentru că această burghezie pe care o mişca era prea slabă pentru a putea deveni o primejdie reală. Tocmai pentru că nu socotea raporturile atât de avansate ca să se poată naşte din ele o primejdie cu adevărat revoluţionară. Gestul împăratului e o măsură sigură a greutăţii ei scăzute.

Deşi mult mai primejdioasă, începu şi agitarea ţărănimii, care ea însăşi era în mişcare. Broşurile lui Hoffmann vorbesc şi de drepturile ei, agită aceleaşi idei avansate, merg chiar până la a pretinde reprezentarea iobăgimii în Dieta ţării. Ceea ce era şi în gândurile împăratului. Apar, încurajate sau tolerate de regim, manifeste incendiare, vorbind în limbajul aspiraţiilor iobăgeşti, îndemnând la revoltă chiar. Trebuie folosit prilejul – se instiga în ele – Leopold are aceleaşi gânduri ca şi Iosif: să fie stârpiţi toţi nobilii! Nobilimea s-a aliat cu Prusia şi nu vrea să-l recunoască pe rege până nu se va învoi să o lase să se poarte cu ţăranul ca şi cu un dobitoc. De armată să nu se teamă: ea este din fiii ţăranilor şi e plătită de rege, din dările iobagilor. Ea va fi de partea ţăranilor, pentru că şi regele e de partea lor. Nobilimea e puţină, plină de datorii şi urâtă de toţi. Ţărănimea să se ridice împotriva ei, să pună capăt apăsării. Să prindă pe domni şi pe dregători, să le ia tot ce au şi, cu bucatele pe care va pune mâna, să înceapă războiul! De împărat să nu se teamă, căci el vrea să apese pe nobil şi să ridice pe ţăran[23].

Totul se linişteşte însă foarte curând. Împăratul reuşeşte să se împace cu Prusia, iar în septembrie acelaşi an, 1790, se împacă şi cu nobilimea. Lupta se dădea într-un moment critic, şi pentru noul împărat, şi pentru nobilime. Revoluţia franceză, în plin avânt, ameninţa nu numai tronurile absolutiste, ci întreaga orânduire feudală. Cei doi adversari erau acum în aceeaşi măsură nevoiţi şi la unire în faţa primejdiei comune. Întreaga luptă a trebuit să se desfăşoare în limitele acestei inevitabile necesităţi, nobilime şi rege se văd siliţi la o nouă tranzacţie. Se calmează şi opoziţia dintre nobilimea mare şi nobilimea de rând, atât era de stringentă nevoia momentului. Se închid astfel şi problema separării Banatului, şi cea a autonomiei sârbeşti. Se închide şi agitaţia burgheziei şi a iobăgimii. Drumul pentru încoronarea regelui era netezit. Primejdiile încurajate îşi făcuseră serviciul, nu mai era nevoie de ele. Regele putea arăta acum nobilimii ce servicii mari îi face prin înlăturarea lor. În conferinţele aulice dinaintea încoronării, împăratul decide „să nu se folosească" împotriva nobilimii nici de revendicările iobăgimii şi nici de ale burgheziei, şi să nu ceară îndeplinirea lor de la Ordinele ţării[24]. Mişcările populare care o ameninţau, Revoluţia franceză triumfătoare au convins repede nobilimea să caute chiar ea tranzacţia, să urgenteze acum chiar ea încoronarea

[23] *Ibidem*, p. 255–258.

[24] *Ibidem*, p. 265.

împăratului, „căci dacă s-ar isca cumva mişcări, la cine să recurgem neavând rege încoronat?"[25] Nobilimea în masa ei se supuse, iar împăratul reveni la regim „constituţional", adică încuviinţă, cu minime concesii reciproce, întoarcerea la vechile raporturi, de dinainte de reforme. Se revenea astfel la absolutismul monarhic dinainte, întemeiat pe vechile instituţii. În faţa primejdiei comune, nobilime şi rege trebuie să se retranşeze de acum în dosul unui masiv şi durabil val de reacţiune.

Agitaţia îşi face totuşi efectul. Problema burgheziei, ridicată o dată, nu mai poate fi închisă, mai ales acum când ea se agită în întreaga Europă. Pe primul plan al vieţii politice însă nu se poate ridica încă multă vreme. Se ivesc din sânul orăşenimii şi încercări mai spontane de a vorbi în noul limbaj, de a trezi burghezia la conştiinţa puterilor proprii, ca aceea a negustorului din Pesta, Samuel Liedemann, şi ale altor câtorva. Dar până la o mişcare cetăţenească pe picior propriu nu s-a putut ajunge. Burghezia prezenta încă deficienţe prea mari ca să se poată ridica la un rol mai cutezător. Cum era redusă, dimpotrivă, suferea mai curând de o conştiinţă a inferiorităţii sale. Se simte aceasta chiar şi în lojile masonice. Masoneria îşi lărgeşte şi aici necontenit cadrele. Coborând pe scara socială în jos, cuprinde nobilimea comună şi apoi burghezia. Dar, caracteristic, chiar şi după ce în cadrele ei burghezia începe să întreacă în număr nobilimea, dominant rămâne tot invincibilul spirit nobiliar. Lojile servesc acum mai puţin interesele aristocraţiei decât pe cele ale nobilimii comune. Nu se militează încă pentru separarea sau opunerea intereselor celor două clase, ci, dimpotrivă, pentru susţinerea intereselor nobilimii.

Dar nu mai e posibilă acum o acţiune politică în genere. Sub ameninţarea revoluţiei, absolutismul nu numai că revine, dar curând face şi o mare întoarcere. Sub Leopold al II-lea se mai vorbeşte încă de luminism, de reforme, se mai fac încercări de a mai salva ceva din inovaţii. Elementele pogresiste îşi mai pun încă speranţele în monarh, în reformele care s-ar mai putea face prin Dietă. Leopold al II-lea era doar el însuşi un luminist, s-a văzut doar din guvernarea sa din Toscana. Acum însă se găsea în faţa unor probleme mai complexe, într-o situaţie internă şi externă mai primejdioasă. Intenţiile lui reformiste trebuiau să fie mai prudente. Şi apoi le puse capăt moartea sa neaşteptată (1 martie 1792). Sub urmaşul său, Francisc I (1792–1835), însă, totul cade curând într-o gravă şi durabilă reacţiune. În serviciul ei sunt puse toate mijloacele statului, chiar literatura, cultura, luminismul însuşi. Căci, după cum se exprimă Kaunitz, luminismul adevărat ar fi cel mai sigur dig împotriva revoluţiei. Orice inovaţie politică fiind primejdioasă acum, totul se opreşte pe loc. Rege şi nobilime se retranşează într-o reacţiune generală împotriva oricărei

[25] *Magyarország története*, III, p. 38.

tentative de schimbare. Era o arzătoare necesitate pentru amândouă părţile. Pentru nobilime, absolutismul detestat venea acum ca o salvare. În Dieta convocată pentru jurământul omagial nu mai schiţă nici un gest de neînţelegere, armonia dintre monarh şi Dietă se dovedi deplină. Opoziţia nobiliară se subţiază, coboară în comitate, se restrânge mai ales la elemente mic nobiliare sau intelectuale.

MIŞCAREA IACOBINĂ

Dar pe măsură ce reacţiunea imperial-nobiliară se accentuează, pe măsură ce dezamăgirea în lupta „naţională" a nobilimii de rând creşte şi speranţele în reforme scad, spiritele înaintate se simt tot mai mult atrase spre celălalt spectru, al Revoluţiei dezlănţuite. Nu numai pentru că Revoluţia se dovedea triumfătare şi viabilă, ci şi pentru că ea însăşi în evoluţia sa, prin ridicarea pe primul plan a iacobinismului, făcea progrese spre soluţii radicale.

Opoziţia împotriva regimului continuă în forme diverse, ascunse sau deschise. Ia mai ales formele preferate de elementele nobilimii de rând: opoziţie faţă de puterea centrală, de nobilimea mare şi clerul înalt, sau reformism. Ea se concentrează mai ales în comitate.

Dar în opoziţia neomogenă se ridică de acum şi elemente care nu se mai mulţumesc numai cu veleităţile de independenţă faţă de Austria, şi nici numai cu iozefinismul sau cu reformismul profesat de lojile masonice: îşi îndreaptă faţa spre ideile republicane, democratice ale iacobinilor. Încă în 1792, poliţia secretă raporta că se pregăteşte unirea forţelor împărţite, că „iozefiniştii făuresc planuri de unire a nobilimii de rând cu nenobilii".

Mişcarea ia, nu peste mult, forme organizate. Acţiunea e dirijată de o organizaţie revoluţionară secretă, în frunte cu Ignatie Martinovici.

Martinovici, sârb de origine, fiu de mic-burghez din Pesta, a avut o viaţă agitată. Rând pe rând călugăr franciscan, preot militar, profesor de ştiinţele naturale la Universitatea din Liov, a ajuns până la filozofia materialistă şi chiar până la ateism. Mânat de mari ambiţii politice, aventuros, a căutat să se ridice politic punându-se în serviciul secret al Curţii lui Leopold, denunţând acţiunile subversive. Dar agitând şi idei avansate, propunând şi reforme. Se oferea ca un credincios al absolutismului luminat, în care spera să joace un rol important, ca un agent al intenţiilor reformiste ale împăratului. Noul împărat, Francisc, renunţă însă la serviciile sale, închizându-i astfel orice posibilitate de influenţă. Atunci se îndreptă spre calea revoluţionară.

Organizarea elementelor nemulţumite începu din mai 1794. Martinovici concepu acţiunea pe două planuri distincte, prin două organizaţii secrete, total deosebite, care nici să nu comunice una cu alta. Într-una, numită „Asociaţia

reformatorilor", începu să organizeze opoziţia nobilimii de rând, în jurul unui program reformist moderat. În cealaltă, numită „Asociaţia libertăţii şi a egalităţii", organizează pe „iacobini". Celor două asociaţii le meni roluri deosebite, dar complementare. După ce cea dintâi, îndeplinindu-şi rolul reformist, îşi va fi încheiat misiunea, urma să intre în funcţiune cea de-a doua, menită să înlăture puterea nobilimii şi să treacă la prefacerea burgheză a societăţii. Pentru cele două asociaţii întocmi, prin urmare, două „catehisme" deosebite[26].

Primul căuta să dea cuvânt opoziţiei nobiliare, să mobilizeze nobilimea de rând împotriva marii nobilimi, a clerului înalt şi a regimului habsburgic, transformând ţara în republică nobiliară. Menţinea privilegiile nobilimii, dar îi cerea să facă loc şi celor nenobili în legislaţie în număr egal cu ea. Dieta avea să se împartă în două camere, una a nobililor, cealaltă a nenobililor. Menţinea dreptul de proprietate al nobilimii, dar prevedea raporturi contractuale între stăpân şi iobag.

Într-un fel nou rezolva Martinovici şi problema naţională. Ungaria, independentă în planul lui, urma să fie un stat federativ, constituit din provincii delimitate pe baze naţionale. Pe lângă cea maghiară, prevedea o provincie ilirică (a slavilor de sud), una slavă (slovacă) şi una română (valachica). Provinciile trebuiau să aibă o autonomie, adunări provinciale proprii. Trebuiau să se administreze, să se instruiască în limba proprie, doar administraţia centrală a federaţiei rămânând maghiară. Trebuiau să fie reprezentate în proporţia numărului locuitorilor în Dieta federaţiei[27]. Indiferent dacă tovarăşii de luptă ai lui Martinovici puteau fi sau nu de acord cu această rezolvare – venea doar de la un sârb şi a exprimat-o numai el – ea putea atrage în luptă şi pe cei de alte neamuri.

Al doilea catehism, „al omului şi cetăţeanului", se împotrivea privilegiilor nobiliare, nobilimea o trata drept biciul omenirii, iobăgia drept robie. Puterea nobilimii urma să fie răsturnată cu ajutorul maselor ţărănimii. Scopul ultim era transformarea ţării în republică burgheză.

La o acţiune însă nu se mai ajunse. Poliţia secretă, încă la sfârşitul lui iulie, începu arestările la Viena. Aici fu prins, la 23 iulie, şi Martinovici. În 27 iulie 1794, în Franţa iacobinii căzură. Reacţiunea europeană respiră uşurată. Drept consecinţă şi imperiul socoti sosit momentul pentru lichidarea mişcărilor interne. În august se făcură arestări la Pesta, care se prelungiră până în anul următor. În primăvara anului 1795, numărul celor deţinuţi era de 53. Procesul ţinu vreo jumătate de an. Sentinţele se pronunţară abia între 27 aprilie şi 22 mai 1795.

---

[26] K. Benda, *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, vol. I, p. LII, LXIII–LXXVII. *Magyarország története*, III, p. 55–57.

[27] E. Arató, *A nemzeti kérdés története Magyarországon*, I, 1790–1840, Budapesta, 1960, p. 63–67.

Din 53 de acuzaţi, 18 fură condamnaţi la moarte. Dintre cei condamnaţi, şapte fură executaţi, în frunte cu Martinovici. Celorlalţi li se comută pedeapsa în închisoare.

Mişcarea a căzut deci înainte de a-şi arăta roadele. Ea a căzut nu numai pentru că a fost descoperită din timp şi lovită într-un moment favorabil; a căzut din multe motive obiective. A căzut mai ales pentru că n-a avut baza socială corespunzătoare, baza socială necesară unei asemenea operaţii. Burghezia pe care trebuia să se sprijine era redusă şi inaptă încă pentru o asemenea acţiune. Nobilimea de rând, de la care trebuia să pornească, era, în masa ei, împăcată cu regimul, interesată tocmai în combaterea mişcărilor revoluţionare. Iar la organizarea unei acţiuni populare revoluţionarii n-au putut ajunge. Organizaţia însăşi era restrânsă încă, nu trecea de vreo 200–300 de membri. În compoziţia ei a intrat mai ales nobilimea. Chiar intelectualitatea încadrată provenea îndeosebi din rândurile ei. Burghezi cu adevărat n-au fost decât doi. Erau mulţi, în schimb, intelectualii – aproximativ jumătate – printre care mulţi erau jurişti, studenţi, universitari[28]. Nici programul revoluţionar nu era destul de concret. Tocmai al doilea catehism se pierdea în enunţări vagi. Vagi mai ales în latura populară: pentru iobăgime nu prevedea nimic concret, de natură să o mobilizeze. Totul s-a restrâns astfel la o pătură subţire de intelectuali, la un grup de entuziaşti, de vizionari. La o organizaţie efemeră care n-a avut timp sau n-a putut lua proporţii mai mari, n-a putut depăşi faza conspirativă. A trebuit să se reducă totul la o „Conjuraţie", fără să poată lua proporţiile unei „revoluţii". Mişcarea a avut, în schimb, ecouri puternice. Catehismele s-au copiat, s-au răspândit în toate părţile, mai ales printre tineret, până târziu. Martiriul celor căzuţi a rămas un îndemn la luptă pentru viitor.

Pentru regim, concluzia mişcării fu o nouă întărire a reacţiunii la care iarăşi se ralie şi nobilimea. Alarmată de primejdia care se ridica acum chiar din interior, se decide definitiv, e gata acum să renunţe şi la „independenţă" dacă ea vine cu asemenea primejdii. Nobilii şi cei care mai stăteau în cumpănă, în faţa convingătoarei demonstraţii, în faţa dezvelirii cursei în care urmau să fie atraşi, îşi întorc ochii de la calea „progresului", se strâng în jurul tronului. Primejdia răsturnării ordinii existente de lucruri ameninţa tron şi nobilime deopotrivă.

Mişcarea, chiar în spiritul Stării a treia pornind, nu se putea depărta nici ea de acelaşi spirit nobiliar al vieţii publice ungare. Nu numai că revoluţionarii proveneau cei mai mulţi din nobilime, dar şi republica concepută de ei trebuia să se înfăptuiască prin nobilime. E adevărat, prin nobilimea de rând, dar totuşi nobilime. Şi în planurile revoluţionare ale lui Martinovici trebuia răsturnată

[28] *Magyarország története*, p. 58.

mai întâi puterea nobilimii mari prin masa nobilimii de rând, şi numai după aceea puterea nobilimii înseşi prin masa ţărănimii. Deci şi în asaltul revoluţionar menit să realizeze noua societate a cetăţenilor liberi şi egali, prima linie era încredinţată tot nobilimii şi nu burgheziei. Nobilimea îşi va asuma un rol conducător şi în prefacerile care vor urma. Inversiunea în raporturile de forţe, covârşitoarea disproporţie dintre puterea nobilimii şi a burgheziei aici indicau noii societăţi alt drum de realizare. Nobilimea se va găsi pe primul plan şi în Revoluţia din 1848, menită să desfiinţeze raporturile feudale şi să realizeze statul naţional burghez, ea poartă steagul pe care burghezia nu e destul de tare să-l poarte singură. Burghezia se va mulţumi doar să-l urmeze – aşa cum îl urmează în multe alte părţi.

Această inversiune de planuri avea să atragă după sine o serie întreagă de consecinţe, nu numai pentru evoluţia raporturilor sociale din cadrele societăţii şi statului ungar, dar şi pentru problema naţională, pe care o urmărim aici.

Nobilimea fiind purtătoarea noilor idei, am văzut, le-a dat un sens naţional, golindu-le de conţinutul lor social. În loc de integrare a maselor în naţiune prin prefaceri în favoarea lor, lupta naţională se îndreaptă în afară spre raporturi constituţionale cu Austria, înăuntru spre probleme de limbă, de cultură. Limba statului nu trebuie să fie nici latina, nici germana, ci maghiara. Limba maghiară trebuie să fie acum şi limba literaturii, a culturii. O cultură naţională trebuie să îmbrace haină naţională, să se facă în limba proprie. Se depun străduinţe şi în Dietă pentru cultivarea limbii maghiare, pentru îmbogăţirea ei, pentru ridicarea ei la nivelul cerut de ştiinţă, de cultură. Limba maghiară trebuie nu numai cultivată, dar şi răspândită, propagată prin şcoală sau alte mijloace. Totul se îndreaptă acum spre cultivarea conştiinţei naţionale, sentimentului naţional, patriotismului naţional. Iar mijlocul prim e limba naţională. Tot atâtea semne ale progresului spre ideea modernă de naţiune, spre statul naţional înainte de toate.

Dar progresul trebuind să fie naţional, iar purtătoarea steagului naţional nobilimea, aceasta a adus nu numai avantaje pentru ea şi pentru naţiunea dominantă, ci şi o serie de consecinţe pentru celelalte popoare ale ţării, pentru mişcările lor naţionale.

Problema fiind transformarea statului existent în stat modern, naţional, nobilimea era clasa care avea avantajul de a fi covârşitor maghiară şi deci de a putea păstra caracterul naţional maghiar al statului. La titlurile sale istorice de stăpânire, acum îl putea adăuga şi pe acesta, justificând-şi cu el prelungirea stăpânirii, putând-o transforma chiar într-o „necesitate" istorică. Aşa s-a putut pune în fruntea luptei naţionale şi în 1848, aşa a putut trece revoluţia cu bine. Aşa s-a putut menţine pe primul plan, ducând mult cu sine din spiritul nobiliar şi în noua societate, şi în noul stat, naţional.

În schimb, celelalte popoare tocmai prin aceasta erau grav dezavantajate. Căci lupta naţională avea aceeaşi îndoită faţă[29]. Aşa cum social nobilimea năzuia spre egalitate în sus, cu marea nobilime, şi menţinerea supunerii în jos, şi naţional lupta ei pentru emancipare în sus, în raport cu regimul austriac, se transformă în apăsare, asuprire naţională în jos. La aceasta raliindu-se şi burghezia, politica naţională a statului ungar în genere cade într-o gravă inechitate. Nu numai prin faptul că ea se aplică numai într-un sens şi nu şi în celălalt, ci şi prin disproporţia dintre cele două sensuri ale asupririi. Greutatea regimului austriac nu era de aceeaşi natură şi nu apăsa la fel asupra tuturor. Regimul economic austriac, sarcinile lui apăsau nu numai asupra naţiunii dominante, ci asupra tuturor, şi poate mai mult asupra celorlalte popoare. Regimul politic dezavantaja nobilimea, îi reducea rolul politic, dar o şi avantaja asigurându-i dominaţia de clasă, beneficiile regimului feudal, avantajele tranzacţiei. Mergând mai departe, regimul dezavantaja naţiunea dominantă, reducându-i din independenţă, dar o şi avantaja asigurându-i stăpânirea asupra celorlalte popoare, asigurându-i, împotriva echităţii, statul naţional, puterea politică cu toate avantajele ei economice, sociale, culturale, îi servea chiar pavăza necesară. Regimul austriac apăsa asupra tuturor popoarelor. Regimul intern, în schimb, mai ales asupra naţionalităţilor. Şi cu o îndoită greutate, socială şi naţională, incomparabil mai mare decât cea la care era supusă naţiunea dominantă din partea regimului austriac şi fără vreo compensaţie. Deosebire gravă, esenţială!

Nobilimea deţinătoare a proprietăţii feudale, a puterii politice, putea ţine mai departe în numele lor pe dinafara puterii celelalte naţiuni, putea să afirme caracterul naţional al statutului şi putea să impună o politică naţională proprie. Dar mai trebuia şi să preîntâmpine procesul de dezvoltare, de destrămare a raporturilor feudale, de extindere a drepturilor politice. Trebuia să preîntâmpine procesul de dezvoltare naţională proprie a celorlalte popoare, cu mase mari, unele cu centrul de greutate în afară de graniţele ţării[30]. Statul naţional e ameninţat de primejdia de a nu mai putea fi naţional, de a fi multinaţional sau de a se dezmembra. Cât timp e nobiliar mai poate fi naţional. Nu mai poate fi însă în condiţiile democraţiei. Soluţia politică la care se ajunge în faţa acestei perspective este identificarea naţiunii cu statul: un stat o naţiune. Naţiunea e una singură, cea maghiară, în care trebuie să intre toate celelalte popoare, cu limbile lor diferite. Nobilimea, invocându-şi trecutul glorios, le refuză

[29] Cf. E. Arató, *A magyar nacionalizmus kettős arculata a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet és a polgári forradalom időszakában (1790–1849)*, în lucrarea colectivă *A magyar nacionalizmus kialakulása és története*, Budapesta, 1964, p. 79–142.

[30] Vezi şi Fran Zwitter, *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourgs*, Belgrad, 1960.

naţionalităţilor dreptul de a se numi naţiuni: ele nu au un trecut liber, n-au fost alcătuitoare de stat[31]. Concepţia nobiliară refuză calificativul de popoare istorice popoarelor fără clasă conducătoare şi le socoteşte incapabile de orice dezvoltare[32]. Pentru topirea naţionalităţilor într-o unitate deplină, soluţia e deznaţionalizarea lor treptată. Şi chiar dacă aceasta nu s-ar putea face până la eliberare, ea poate să continue şi după. Naţiune şi stat identificându-se, sunt suficiente drepturile civile, nu mai e nevoie de drepturi naţionale deosebite[33]. Nu întâmplător îi recunoaşte guvernul Batthyány-Kossuth, în 1848, ca naţiune numai pe croaţi[34]. Acestea sunt liniile generale ale politicii naţionale ungare în evoluţia ei.

Semnele acestor ţeluri ale politicii naţionale se arată încă de la primii ei paşi. Militanţii de la 1790–1791 pentru cultivarea limbii maghiare, care era o străduinţă legitimă, se gândesc de la început şi la impunera ei ca limbă de stat, precum şi la răspândirea ei printre celelalte popoare, prin şcoală şi alte mijloace. Se aşteaptă de la ele – socotesc ei – ca din recunoştinţă pentru patria care le hrăneşte şi de ale cărei bunuri şi libertăţi se bucură, să-şi însuşească şi limba maghiară[35]. Scrierile timpului sunt tot mai mult preocupate cum ar putea fi prefăcute naţionalităţile în maghiari[36]. E curentă credinţa că populaţia maghiară a ţării ar putea opera o asemenea asimilare. Tendinţa asimilării nu e specifică Ungariei. Asimilarea se încearcă, se practică pe scară largă şi de alte state. Ceea ce o face cu deosebire dificilă aici e că o minoritate trebuie să asimileze o majoritate. Proporţia ungurilor în Ungaria, în preajma revoluţiei, e calculată, după cifrele cele mai favorabile, la 36,6%[37]. Tendinţa ia forme programatice, legislative. Legislaţia, temperată de regimul austriac, se prelungeşte, se depăşeşte în comitate, care, profitând de autonomia lor, se întrec în acţiuni de maghiarizare[38]. Procesul se accentuează, se agravează pe

---

[31] E. Arató, *op. cit.*, p. 91.

[32] Z. I. Tóth, *Quelques problèmes de l'état multinational dans la Hongrie d'avant 1848*, în *„Études des délégues hongrois au X-e Congrès international des sciences historiques"*, Budapesta, 1955, p. 137.

[33] E. Arató, *op. cit.*, p. 92.

[34] Z. I. Tóth, *op. cit.*, p. 137.

[35] *Magyarország története*, II, Budapesta, 1962, p. 579 şi III, p. 28.

[36] E. Arató, *op. cit.*, p. 85.

[37] *Ibidem*, p. 198. Calcul făcut probabil după statistica dată de Fényes la 1847. *Ibidem*, p. 301. După statisticile date de acelaşi pentru 1842 şi 1846 rezultă 37%. *Ibidem*, p. 229–300. Implicând şi Transilvania, procentul scade încă. O evaluare pentru 1787 îi socoteşte la 29%. O alta pentru 1809, după lucrarea lui Schwartner la 30%. F. Zwitter, *op. cit.*, p. 41. Statistica lui Fényes pe românii din Ungaria, la 1842, îi cifrează la 1 272 787, E. Arató, *op. cit.*, p. 301. Pe cei din Transilvania, Kőváry, în 1847, îi cifrează la 1 200 000, *Erdélyország statisztikája*, Cluj, 1847, p. 197.

[38] E. Arató, *op. cit.*, p. 185–190.

măsură ce creşte primejdia naţională. Ostilităţile generate de ea iau forme tot mai acute. Mai acute chiar în preajma revoluţiei.

În privinţa asimilării sunt de acord conservatori, reformişti, liberali, revoluţionari deopotrivă. Se deosebesc doar în alegerea căilor de urmat, mai directe sau mai insidioase, dar nu în ţinta finală. Nici cel mai radical, Mihail Tancsics, nu e de altă opinie. Schiţează şi el, la fel, planuri de deznaţionalizare. Într-un plan de înzestrare a iobagului cu pământ şi creare de noi colonii ţărăneşti, pe domnii pământeşti îi sfătuieşte ca, în interesul naţionalităţii, să-şi cunoască drept datorie ca noua comunitate să nu o constituie numai dintr-un singur popor, ci amestecat. De pildă, într-o asemenea proporţie sau una asemănătoare: 40 unguri, 15 germani, 15 sârbi sau români, 15 slovaci. În felul acesta probabil, ba în mod cert, în mod necesar, cei de alt neam se vor topi în ungurii mai numeroşi decât oricare din ei, mai solizi ca atare. Unde nu constituie comunitate nouă, ci numai amplifică pe cea veche, în satele nemaghiare pământurile de dat în proprietate să le dea numai ungurilor. Invers, comunităţile maghiare să le sporească cu locuitorii de altă limbă, slovaci, români, nemţi. Aceasta stă doar în puterea lor; nu cere nici un sacrificiu, în schimb, cu ea fac enorm de mult pentru înflorirea gintei maghiare. În asemenea condiţii uşor pot veni apoi cu legea ca în hotarele ţării, în afară de limba maghiară să nu fie în uz altă limbă. „Făcând aceasta, într-un domeniu sau două, cei de altă limbă cu două milioane vor spori numărul ginţii ungureşti"[39]. Ba, în plină revoluţie, naţiunea alcătuitoare de stat îşi adaugă un nou titlu de stăpânire, derivat chiar din revoluţie: naţionalităţile, din recunoştinţă pentru libertăţile civice, să se încadreze în statul naţional maghiar, în naţiunea lui unică. E perfect inteligibil războiul naţional care copleşeşte în 1848-1849. Planul kossuthist de a clădi în hotarele coroanei Sf. Ştefan un stat naţional burghez sub conducera nobilimii[40], un stat naţional al unei singure naţiuni, cea maghiară, nu se putea pune nicicum de acord cu aspiraţiile naţionale, ale celorlalte popoare, care luptau şi ele pentru viaţă proprie naţională.

NOILE IDEI ÎN POLONIA, RUSIA

Fenomenele nu sunt specifice Ungariei, se repetă sub felurite variante şi în alte ţări, potrivit raporturilor sociale şi naţionale din fiecare. Să dăm şi alte exemple:

În *Polonia* raporturile sociale şi naţionale, în genere, se aseamănă cu cele din Ungaria: o nobilime puternică, o ţărănime în servitute, o burghezie puţin

[39] *Ibidem.*

[40] Gustav Heckenast, *Les roturiers intellectuels en Hongrie 1780–1848*, în „Revue d'Histoire Comparée", XXVI (1948), p. 68.

evoluată şi neîndeajuns asimilată, aservire naţională. Deosebirea e doar că nobilimea e şi mai masivă, ţărănimea şi mai apăsată, iar aservirea naţională se concretizează în stăpânire străină, asemănătoare cu a naţionalităţilor din Ungaria. Receptate în aceste condiţii, noile idei sociale şi politice iau forme corespunzătoare.

Valul luminismului se revarsă şi peste Polonia. Luminismul coboară pe toată scara socială pe care coboară cultura, pe treptele nobilimii, pe ale burgheziei. E îmbrăţişat, firește, înainte de toate, de intelectuali, ridicaţi din toate păturile sociale. Luminiştii sunt antrenaţi în aceeaşi credinţă în raţiune, lumină, cultură. Revoluţia dezlănţuită le insuflă elementelor mai avansate planuri revoluţionare. „Iacobinii" polonezi ţintesc şi ei la răsturnarea raporturilor existente, la libertate socială şi naţională, la republică. Lărgesc conceptul de naţiune pentru a cuprinde întreg poporul, întreagă naţiunea cu întreg spaţiul ei. În răscoala din 1794, unii revoluţionari se gândesc la atragerea şi a burgheziei şi ţărănimii în luptă; în programul de luptă revendicările naţionale şi sociale se îmbină. În clubul iacobin de la Varşovia, întemeiat în 24 aprilie 1794, statutul admite primirea, fără deosebire de rang social, a tuturor celor care susţin un guvern revoluţionar[41].

Regele detronat Stanislas Leszczyński îşi pune în aplicare ideile luministe în noua sa patrie, ducatul Lorenei. La curtea sa din Luneville se înconjoară de spirite luminate. Aici se naşte opul lui *La voix libre du citoyen*, publicat în franceză şi poloneză, vizând, firește, problematica Poloniei. Se propuneau aici un ansamblu de reforme, restrângând „privilegiile exorbitante ale oligarhiei nobiliare" şi ameliorând condiţiile ţărănimii aservite prin abolirea servituţii şi corvezii, precum şi prin împărţirea marilor domenii în parcele independente, împotriva seniorilor ţăranii trebuiau să fie protejaţi de tribunale. Un regim semiparlamentar avea să restrângă influenţa marii nobilimi, în favoarea aceleiaşi nobilimi mijlocii, cea atât de numeroasă, fără să suprime însă acel abuziv *liberum veto*. Idei care nu vor rămâne fără influenţă în Polonia însăşi[42].

Şi aici deci ideile trebuie să coboare din avântul lor la realităţile sociale, să se supună corectivului raporturilor sociale existente. Şi aici, ca şi în Ungaria, burghezia fiind redusă şi inaptă pentru a purta de la sine noile idei, purtătoarea lor politică e cu deosebire nobilimea de rând, şleahta, în luptă cu marea nobilime. Burghezia nu se poate ridica nici aici pe primul plan. „Cauza principală a acestui fenomen o constituie slăbiciunea politică şi componenţa naţională, precumpănitor nepoloneză, a burgheziei poloneze"[43]. Luminiştii,

[41] K. Benda, *A jozefinismus és jakobinusság kérdései*, p. 408–409.

[42] Georges Gusdorf, *Les principes de la pensée au siècle des Lumières*, p. 138.

[43] E. L. Halicz, *Rolul mişcării populare de eliberare în formarea naţiunii poloneze burgheze*, în „Probleme de istorie" („Voprosî istorii", trad. rom.), nr. 12, 1955, p. 96.

„iacobinii" chiar, provin mai ales din nobilime. Nobilimea, nobilimea de rând se găseşte în primele rânduri şi în luptele de eliberare naţională. Idealul ultim e statul naţional polonez, care să fie o „republică" nobiliară. Prima etapă a luptei de eliberare, dintre 1794 şi 1831, un istoric polonez o numeşte a „democraţiei nobiliare"[44].

Dar nobilimea de rând luându-şi rolul Stării a treia, consecinţele sunt uşor de înţeles. Şi aici se ridică pe primul plan emanciparea naţională, preocupările pentru limba, literatura, istoria naţională, lăsând pe al doilea emanciparea socială. Ideile revoluţionare ale „iacobinilor" se reduc la viziuni individuale, fără posibilitate de realizare practică. Fiind şi ele emanaţii ale „mişcării revoluţionare nobiliare", realizarea lor nu era încredinţată forţelor maselor populare, ci puterii politice cucerite cu mijloace militare, pentru care şansele erau prea reduse. Planurile revoluţionare au trebuit să rămână viziuni de viitor. Abia după experienţa răscoalei din 1830–1831, sub presiunea continuă a maselor populare, se îndreaptă mai insistent spre spiritele avansate, programele politice, şi spre nevoile lor. Numai acum văd în ele forţa naţiunii, luptă mai insistent pentru emanciparea lor socială. Revoluţiile din 1846 şi 1848 se dezlănţuie sub îndoitul semn al eliberării naţionale şi al desfiinţării raporturilor feudale. Desfiinţarea acestora n-a ajuns totuşi la scadenţă legală decât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1864).

În *Rusia*, noile idei sunt receptate de asemenea în condiţiile sociale date, trebuie să se adapteze acestor condiţii. Trebuie să fructifice idei curente, să stimuleze luptele în curs. Şi în Rusia luminismul a făcut cuceriri întinse, a pătruns în toate straturile sociale în care putea pătrunde cultura. A pătruns în nobilime, în burghezie. A pătruns înainte de toate, firește, în intelectualitate.

Politic, Rusia are şi ea o perioadă de modernizare, una a lui Petru cel Mare, alta a Ecaterinei a Il-a. În sprijinul autocraţiei sale, Ecaterina cheamă ideile lui Montesquieu[45]. Drept confidenţi ideologici îi are cu deosebire pe Voltaire, pe Diderot. Cei luminaţi din nobilimea mare se arată înclinaţi spre reforme. Luminiştii ruşi merg departe, se ridică împotriva autocratismului, osândesc şerbia cu toate calamităţile ei, pun în centrul problemelor sociale problema ţărănimii. În gândirea socială şi politică încep să pătrundă şi idei democratice. Ba apar şi voci de-a dreptul revoluţionare. Radişcev se ridică hotărât împotriva absolutismului monarhic şi a raporturilor feudale. Paginile lui sunt pline de compasiune, de revoltă, osândesc violent servitutea, întrevăd ridicarea mulţimilor pentru a-şi sfărâma lanţurile robiei. „O, dacă robii, care gem sub

---

[44] H. Grynwasser, *Demokracia Szlachecka*, Varşovia, 1948. Citată de E. L. Halicz, *op. cit.*, p. 94.

[45] Cf. F. A. Kogan-Bernstein, *Influenţa ideilor lui Montesquieu în Rusia din sec. al XVIII-lea*, în „Probleme de istorie" („Voprosî istorii", trad. rom.), nr. 5, 1955, p. 146–147.

greutatea lanţurilor, împinşi la disperare vor sfărâma cu fiarele care le încătuşează libertatea capetele stăpânilor neomenoşi şi vor înroşi pământul cu sângele acestora! Ce va pierde statul prin asta? Din rândurile lor se vor ridica bărbaţi de seamă, pentru apărarea celor oropsiţi. Aceşti bărbaţi altfel şi-ar înţelege chemarea. N-ar mai nutri gânduri de asuprire. Nu este un vis. Privirea mea străbate perdeaua deasă a vremii, care ascunde ochilor noştri viitorul; zăresc ce va fi peste un veac..."[46]. Raporturile feudale trebuie desfiinţate. Ţăranul trebuie eliberat, făcut proprietar liber. Continuatorii lui, decembriştii, lărgesc cercul revoluţionar. Ideile lor revoluţionare ţintesc tot mai departe. În avântul lor ajung să conceapă ştergerea privilegiilor, desfiinţarea iobăgiei, proclamarea egalităţii cetăţeneşti, instaurarea republicii. Plănuiesc transformările concepute prin lovitură de stat, prin insurecţie armată.

Dar şi aici, lipsind o burghezie capabilă de a purta noile idei, purtătoarea lor politică e mai ales nobilimea. Burghezia rusă era şi ea redusă. Ea nu constituia încă o forţă independentă. Incapabilă de a se ridica împotriva nobilimii, se adaptează puterii ei. Nu se ridică împotriva instituţiei iobăgiei, caută chiar să o extindă şi pe proprietăţile sau în manufacturile sale. „Burghezia rusă nu a fost în stare să conducă lupta ideologică împotriva orânduirii feudal-iobăgiste"[47].

Elemente nobiliare mai ales fiind purtătoare ale noilor idei luministe, sunt de înţeles şi consecinţele. Susţinătorii despotismului luminat ţintesc să întărească prin el puterea nobilimii. Luminiştii se ridică violent împotriva abuzurilor stăpânilor feudali, sunt alarmaţi de mizeriile, nedreptăţile pe care le îndură ţărănimea şerbită, paginile lor sunt pline de compasiune pentru soarta ei. Nu ajung totuşi până la ideea desfiinţării raporturilor feudale. Se ridică doar împotriva gravităţii şerbiei, arbitrarului, abuzurilor stăpânilor feudali, pretind raporturi legale. Pentru îndreptarea stărilor e suficient ca în loc de stăpâni răi să fie stăpâni buni, să se facă legi care să-i înfrâneze pe cei „absurzi", să se limiteze legal sarcinile, să se dea şi ţăranului dreptul la o proprietate. Pentru acestea apelau doar la o legislaţie înţeleaptă, nu la forţa maselor populare. Masele nu le credeau în stare de o acţiune proprie. Ţărănimea nu este în stare să-şi hotărască singură soarta. O ridicare a ei ar fi „o extremă primejdioasă". Legislaţia trebuie să prevină „răzbunarea celor oprimaţi". Luminiştii nu puteau decât să dezaprobe o răscoală ca a lui Pugaciov. Pentru o viitoare eliberare, „ţăranii trebuie pregătiţi mai întâi prin educaţie", căci eliberarea „nu poate fi realizată pe neaşteptate fără să prezinte un mare pericol". Problema nu va putea fi soluţionată decât atunci când cultura va pătrunde în masele ţărăneşti. Numai ridicarea

[46] Citat B. Evgheniev, *O. N. Radişcev, 1749–1802*, Bucureşti, 1952, p. 150.

[47] Cf. N. S. Vilenscaia, *Despre particularităţile formării gândirii înaintate în Rusia secolului XVIII*, în „An. rom. sov.", istorie-filozofie, nr. 10, septembrie-octombrie 1951, p. 53.

culturală poate fi cheia problemei. Ei militează, prin urmare, pentru şcoală, pentru un învăţământ sătesc[48].

Ideile revoluţionare ale lui Radişcev, nobil şi el, au fost personale, nu s-au putut concretiza în vreo organizaţie sau în vreo acţiune. Aceasta se încearcă abia prin decembrişti. Acţiunea lor constituie prima etapă a mişcării revoluţionare din Rusia – cum o numeşte Lenin. Dar tot Lenin o caracterizează drept „nobiliară": „cei mai de seamă militanţi din perioada nobiliară au fost decembrişti şi Herţen". Acţiunea lor s-a petrecut în organizaţii secrete, fără să recurgă la masele populare. Practic şi soluţiile lor erau moderate. „Mărginirea nobiliară a decembriştilor s-a exprimat în teama de revoluţia populară şi în tactica şovăielnică din timpul răscoalei, în îngustimea transformărilor prevăzute". Despre ei Lenin se exprimă: „Cercul acestor revoluţionari este strâns. Ei sunt foarte departe de popor"[49]. Ei nu caută o soluţie nici problemei naţionale. Doar în etapa următoare, a democraţilor- revoluţionari, se pun problemele deplin revoluţionar. O revoluţie însă nu se produce. Sub ameninţarea ei, raporturile feudale trebuie desfiinţate prin reformă (1861). Raporturi sociale, stadii de dezvoltare deosebite indicau căi deosebite de realizare a progresului. Se pot cita multe, multe alte exemple. Mai aproape de noi, se mai pot cita cazurile cehilor, slovacilor, slavilor de sud, grecilor, statelor italiene. Pornind de la aceleaşi idei, au totuşi soartă diferită în fiecare parte. Ţări, popoare diferite, stadii de dezvoltare diferite, raporturi social-economice diferite indicau căi diferite aceluiaşi progres. Ideile noi sunt receptate la nivelul acestor raporturi, trebuie să se adapteze forţelor sociale şi politice în luptă, nevoilor proprii, luând însă invariabil forme naţionale.

Noţiunile îşi au, evident, funcţia lor istorică. Ele nu au o valoare fixă. Valoarea lor e valabilă, operativitatea lor depinde de timpul şi spaţiul în care operează. Ce socotim avansat azi poate fi retrograd mâine; ceea ce socotim avansat aici poate fi retrograd în altă parte. În aceeaşi funcţie istorică trebuie luate şi principiile mari ale Luminismului sau ale Revoluţiei franceze: libertatea, egalitatea, drepturile omului şi ale cetăţeanului, suveranitatea poporului... Oricât de universale ar apărea, nu pot fi sustrase nici ele timpului şi spaţiului istoric. Şi ele s-au născut din nevoile istorice ale unui stadiu istoric, şi se realizează practic în măsura în care gradul de evoluţie a societăţii date, în timpul dat, o cere sau o permite. Aşa, în aplicaţiile lor iau forme tot atât de variate, pe cât de variate sunt raporturile sociale la care se aplică sau pe care sunt chemate să le dizolve. În această necesară sau inevitabilă relativitate istorică, progresul unei societăţi în raport cu aceste principii generale corect nu

[48] *Ibidem*, p. 57–66.

[49] *Mic dicţionar filozofic*, redactat de M. Rozental şi P. Iudin, Bucureşti, 1954, p. 133–136.

se măsoară cu cât s-a apropiat el de realizarea lor, ci cu cât s-a depărtat el de stadiul de evoluţie al societăţii date, cu cât a depăşit mediul şi timpul istoric în năzuinţa spre ele. Altfel ar urma să pretindem progresului un salt cu atât mai mare, cu cât societatea în care se operează e mai înapoiată; să pretindem adică cel mai mare salt tocmai celei mai înapoiate societăţi.

LA SÂRBO-CROAŢI, CEHI, SLOVACI

Croaţia, pornind de la autonomia sa istorică, vrea o suveranitate proprie. Pe primul plan se ridică acum controversa temeiului acestei revendicări. Se înfruntă acum două teze. Nobilimea croată invocă, în virtutea noilor idei, contractul *(pactum conventum)* între ea şi regele Coloman, atestat de arhidiaconul Toma de Spalato, din secolul XIII, revendică acum suveranitate completă. Croaţia e o ţară cucerită – e teza adversă. De o parte lupta pentru lărgirea privilegiilor, autonomiei, puterii soborului, a banului, a reprezentanţei în Dietă, a reprezentării proporţionale în viaţa publică a ţării, de cealaltă preocuparea de a le îngrădi, de a le reduce pe cât posibil. În lupta pentru limba oficială croaţii opun limba latină celei maghiare[50].

Dar naţional se ridica la suprafaţă tot mai conştient, tot mai hotărât, ideea mai cuprinzătoare a comunităţii slavilor de sud, croaţi, sârbi, sloveni, bulgari, cu deosebire a unei comunităţi sârbo-croate. Ideea se greva pe date istorice diferite, deosebiri de limbă, de credinţă, de statut juridic. În materie de limbă ideologia oscilează între limbile croată şi sârbă. Religios, croaţii sunt catolici, sârbii greco-orientali. Drept statut juridic, faţă de autonomia croată, sârbii se puteau întemeia pe privilegiile ilirice, pe congresul iliric.

În procesul de emancipare naţională mai aproape de noi se găseau sârbii. Şi la ei, ca şi la noi, naţiune şi confesiune se suprapun, se susţin reciproc, în aşa măsură încât cercetări mai noi au putut introduce noţiunea de *Konfessions Nation*[51].

Mişcarea naţională sârbească porneşte de la privilegiile ilirice, care s-au clădit în timp, de la congresul iliric, în frunte având patriarhul; privilegii,

---

[50] V. Arató, *op. cit.*, p. 9–15. Pentru problematica naţională a Europei Răsăritene în ansamblul ei v. şi Niederhauser Emil, *Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*, Budapesta, 1977.

[51] V. lucrarea mai nouă Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Früligeschichte der serbischen und rumänischen Nationalbildung*, Düsseldorf, 1976. Lucrare impunându-se atât prin noi surse documentare, cât şi prin problematica sa, importantă pentru noi nu numai prin demonstrarea unui paralelism şi a implicaţiilor lui în evoluţia problemei naţionale la cele două popoare, ci şi prin luminarea luptei noastre dintr-o latură în care cercetările istorice proprii sunt deficitare.

congres care au implicat şi pe românii din sud şi au ispitit mereu şi mişcarea naţională românească în genere. De la acestea s-a evoluat la revendicarea autonomiei, delimitării unui teritoriu propriu şi chiar a unui voievodat sârbesc, independent de Ungaria, supus doar coroanei imperiale şi menţinând aici cancelaria aulică ilirică. Indiferent în ce context politic, fie în raport cu Ungaria, fie cu Austria, revendicarea esenţială e, ca şi la români, recunoaşterea naţiunii sârbeşti ca naţiune politică.

Dar mişcarea sârbească face şi ea parte din mişcarea mai largă a marii comunităţi slave. Reînvie istoria, imperiul lui Duşan, luptele mari de eliberare de sub puterea turcească. În virtutea lor evoluează şi mişcarea culturală, întemeiată mai ales pe istorie. În acest cadru se duc discuţiile de limbă. În acest context se mişcă şi revendicările sociale. Manuscrise, publicaţii, şcoală cultivă o conştiinţă sud-slavă. O mişcare mereu în creştere, culminând în marea personalitate reprezentativă Dimitrie Obradovici. Iozefinist până la capăt, domnia lui Iosif, Obradovici o socotea „epocă de aur". Pornind de la absolutismul luminat, gândirea lui social-politică merge apoi şi mai departe, are adesea rezonanţe moderne. Critic faţă de biserică şi autoritatea ei politică ridică în numele raţiunii hotărât pe prim plan ideea naţională, faţă de unilateralitatea privilegiilor ilirice unitatea slavilor de sud, integrând în naţiunea concepută de el Serbia, Croaţia, Slavonia, Sirmiu, Bosnia, Herţegovina, Muntenegru, Dalmaţia, Bacica, Banatul, cu excepţia românilor, peste deosebirile religioase, în lumina acestei unităţi concepe lupta pentru limbă, cultură, ridicare socială. La temelie pune comunitatea de origini, de limbă, conştiinţa acestei comunităţi, îndreptându-şi privirile spre popor, îi vede nu numai înapoierea, întunecimea, ci şi virtuţile, cinstea, mărinimia, curajul, ospitalitatea ş.a. Naţiunea şi în concepţia lui e totalitatea poporului. Pe această linie merg în continuare urmaşii[52].

Problematica *slovacilor* se leagă de a cehilor. În acest context se dă lupta slovacă pentru drepturi, autonomie, pentru limbă, cultură. Cum nu era un popor slovac şi în afara graniţelor, revendicările trebuie să se mişte înăuntrul graniţelor Ungariei. O ideologie naţională de sine stătătoare şi la slovaci se desprinde din ideea de apartenenţă la marea familie a popoarelor slave. Din această comunitate se desprind încă din sec. XVII noţiunile de slavo-boemi, ungaro-slavoni (slovaci), slavo-moravi, constituind subunităţi slave; în cadrul acestor noţiuni se dezvoltă şi ideologia naţională. O primă gramatică, boemă, apare încă de la 1603 din pana unui slovac.

O mişcare politică slovacă porneşte din cadrele Ungariei, din structura ei constituţională. Lupta se dă pentru egalitate cu ungurii în cuprinsul ei. O luptă

[52] V. Arató, *op. cit.*, p. 9–44, precum şi Niederhauser, *op. cit.*, şi Kosáry, *op. cit.*

nu fără asemănări cu cea românească. Nobilimea maghiară îşi întemeia exclusivitatea suveranităţii sale constituţionale pe cucerire, pe subjugare, justificând cu aceasta subordonarea. La care slovacii răspundeau, ca şi românii, cu asocierea, slovacii convieţuind şi ei cu ungurii în virtutea unui contract, din care îşi deduc egalitatea de drepturi. În sprijinul revendicării acestei egalităţi şi ei invocă meritele militare, politice, economice în serviciul patriei comune. Şi la slovaci ideea naţională se ridică deasupra deosebirilor confesionale, catolicism, protestantism, rezultate din vicisitudinile istoriei. Se cultivă toleranţa, apropierea, integrarea într-o luptă comună pentru drepturi, pentru limbă, cultură. Originile comune, istoria, limba comună definesc naţiunea. Din trecut apare marele imperiu morav, prioritatea slovacilor faţă de unguri. Ba s-a ajuns şi la ideea că ungurii au pătruns aici nu dinspre nord-est, ci dinspre sud. Sunt remarcate şi la slovaci, ca şi la sârbi, nu numai defectele, dar şi calităţile care-i disting. Se desprinde şi limba literară slovacă, un merit deosebit făcându-şi în aceasta plebanul A. Bernolak, secretar apoi al vicariatului din Tirnavia. Mai ales aceasta se distinge în noua mişcare ideologică. Politica lui Iosif, edictul de toleranţă, a apropiat şi mai mult cele două fracţiuni religioase, catolică şi protestantă, a uşurat şi ea integrarea naţiunii. Firele ideologice duceau la acelaşi *Aufklärung* comun. Nu lipseau legăturile cu centrele protestante germane. La Jena, de pildă, funcţiona o societate studenţească sub titlul de „Societas Slavica". În activitatea intelectuală, tot mai insistentă, încep să se simtă şi idei ale lui Herder, îndreptarea tot mai efectiv spre popor, spre virtuţile lui[53].

Sub o formă sau alta, a rezistenţei sau emancipării la toate popoarele Răsăritului, dependente sau supuse în vreun fel, pe primul plan se ridică emanciparea naţională, condiţie primordială a oricărei emancipări.

[53] Arató, *op. cit.*, p. 101–121.

RECEPTAREA NOILOR IDEI LA NOI

ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA

Noile idei, luministe ori revoluţionare, au pătruns curând şi la noi, direct sau indirect, pe diferite căi, pe toate căile deschise de o nevoie generală de înnoire, în toate compartimentele vieţii. Pe calea culturii, mai întâi, prin carte, publicaţii, reviste, gazete, franceze înainte de toate, dar şi germane, italiene, prin studioşii români în străinătate, în Franţa, Italia, Austria, prin călătorii apuseni, consulii, secretarii diplomatici, profesorii, preceptorii, mai ales francezi, în familii. O altă filieră e cea grecească, şcoala, profesorii, negustorii greci care cutreieră Europa. Sunt contaminaţi de filozofia luminilor fanarioţii, ei înşişi reformatori, autori ai mai multor reforme. Stimulente sunt nu numai Franţa, ci şi absolutismele luminate ale lui Frederic II, Iosif II, Ecaterina a II-a. Tulburătoare ale vechilor instituţii sunt lungile războaie ruso-austro-turce, ocupaţiile durabile ale Principatelor. Şi mai ales Marea Revoluţie franceză şi epopeea napoleoniană care i-a urmat. Circulă de timpuriu numele mari ale lui Voltaire, Montesquieu, Rousseau, în original sau în traduceri greceşti, româneşti. Nu lipseşte nici marea *Enciclopedie* franceză. Un suflu general de luminare, de înnoire, de modernizare, de integrare în raporturile social-economice, politice, în instituţiile, în cultura Europei.

Toate acestea se revărsau peste un flux propriu preexistent legat de Răsărit, dar nici el nu era străin de Europa, cel al umanismului, cultului istoriei proprii, patriotismului numelor mari ale lui Ureche, Neculce, Miron Costin, spătarul Milescu, Cantacuzino stolnicul, Dimitrie Cantemir. Noile idei se grefau pe un viguros trunchi propriu[1].

[1] Azi avem o literatură masivă, care se îmbogăţeşte mereu, luminând o întreagă perioadă istorică, în cât mai multe din implicaţiile ei, în toată problematica naţiunii, deschizând larg ferestrele epocii luminilor. Lucrării de pornire a lui Dumitru Popovici, precedată şi ea, inevitabil,

O măsură a progresului „luminii" o dă progresul şcolii, în vederile luministe mijloc esenţial de luminare. O dau succesivele reforme şcolare. O dau virtuţile pe care le atribuie tot mai vădit spiritele luministe învăţăturii, culturii în genere pe amândouă laturile Carpaţilor: reformele şcolare fanariote sunt continuate de cele ale domniilor pământene. Învăţământul se amplifică, se lărgeşte mereu şi în sus şi în jos, se laicizează, se modernizează. Se extinde tot mai mult asupra filozofiei, ştiinţelor umane, ştiinţelor naturii. Face treptat progrese spre democratizare; de la boierime coboară treptat şi spre celelalte categorii sociale. Învăţământului slavon, grecesc i se adaugă, îi ia treptat locul învăţământul românesc; apar şcolile lui Gheorghe Lazăr, Gheorghe Asachi. El e dominat tot mai mult cu deosebire de spirit naţional, exprimat în cultura limbii, istoriei. E exprimat în ideea romanităţii, propagată acum cu atâta ardoare mai ales de Şcoala ardeleană. Suflul ei îl aducea cu sine şi Gheorghe Lazăr.

Suflul nou nu lipseşte nici în raporturile sociale. Se simte în reformele judiciare, în textele noilor coduri de legi. Apar de acum şi în legiuiri noţiunile de drept natural *(drit firesc)*, de egalitate în faţa legii. Apar cuvinte de osândire a şerbiei, a robiei[2]. Se simte în reformele sociale, în desfiinţarea şerbiei, în reglementarea raporturilor dintre stăpân şi supus. Se simte în atitudinea faţă de soarta supuşilor, în limbajul textelor. Din condeiul spiritelor mai înaintate, mai aproape de popor, ţâşneşte verbul compasiunii, consternării în faţa spectacolului mizeriei, exploatării, abuzurilor pe care trebuie să le îndure cei de jos. Se rostesc cuvinte de revoltă, ca ale lui Dionisie Eclesiarhul, de pildă, în faţa cruzimii fiscale.

Nu putea să lipsească nici interesul pentru Revoluţia dezlănţuită. Vestea ei s-a răspândit, desigur, cu iuţeala focului în toate părţile. Texte franceze semnalează interesul, atitudinile stârnite în boierime[3]. Cu cât mai mult va fi

---

de opera lui Nieolae Iorga, i-au urmat zi de zi noi studii, noi nume. Ca să ne referim cu deosebire la Ţările Române, Adrian Marino, Paul Cornea, Alexandru Duţu, Ovidiu Papadima, Romul Munteanu, Virgil Cândea, Dan Berindei, Damian Hurezeanu, Valentin Georgescu şi mulţi alţii.

[2] Cf. *Istoria gândirii sociale şi filozofice în România*, Bucureşti, 1964, p. 110–115.

[3] Francezul Cadot de Lille, care aspira la postul de consul, scrie în 1794: „J'ai trouvé plusieurs boiars tout à fait prononcés pour notre révolution et beaucoup qui n'en étaient pas moins partisans, mais qui n'osaient encore se prononcer hautement". Sau cuvintele lui Parant, care a funcţionat mai mult timp în calitate de consul francez la Iaşi şi la Bucureşti: „La Révolution Française pour la petite portion de ceux des boïars qui savent raisonner n'est pas absolument sans charme. Ils aiment qu'on leur en parle, ils ne sauraient s'empêcher de l'approuver en partie, d'en admirer au moins les prodiges, et, avec le temps, la jeunesse surtout continuant les études auxquelles elle commence à se livrer, il n'y a point a douter que les principes français n'exercent enfin ici comme ailleurs leur douce et bienfaisante influence". Citate de N. Iorga, *La Révolution française et le Sud-Est de l'Europe*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen", 1933, p. 354.

electrizat celelalte categorii sociale. Iar prefacerile care i-au urmat erau purtate acum spectaculos în toate sensurile Europei.

Dar şi aici noile idei, receptate la nivelul de dezvoltare proprie, trebuie să se adapteze la acest nivel. Trebuie să răspundă intereselor diverse ale straturilor propriei societăţi. Receptate îndeosebi de boierime, cea pentru care stăteau, înaintea altora, deschise porţile culturii, ea se grăbeşte să le pună în serviciul său. Lipsind şi aici o burghezie suficientă pentru a le putea purta politic, şi destul de naţională pentru a purta steagul lor naţional, purtătoarea politică a noilor idei, a steagului politic al naţiunii e înainte de toate boierimea. Burghezia era nu numai redusă, dar era în covârşitoare parte aceeaşi burghezie medievală, încă în plină organizare corporatistă. Şi nici cea din afara breslelor nu se deosebea mult în raporturile de producţie. Iar naţional e foarte eterogenă. Şi eterogenă e mai ales burghezia comercială, financiară, mânuitoare de capital. Comerţul de export-import, zarafia, capitalul cămătăresc în Ţara Românească şi Moldova sunt ilustrate copios de nume străine. Marii creditori ai domniei şi boierimii, din Bucureşti, din Iaşi, marile firme de export din Galaţi, Brăila, în prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt, în genere, străine[4]. Invazia capitalului străin aducea şi ea cu sine pe purtătorii lui străini. Străine sunt în multe cazuri şi întreprinderile manufacturiere, străini sunt adesea cei care le iau în arendă. Burghezia mânuitoare de capital mai însemnat se naţionalizează doar treptat. Ea stimulează desigur, direct sau indirect, prefacerea societăţii. Dar nu se poate pune acum în nici un caz în fruntea mişcării de prefacere şi, mai ales, nu poate fi purtătoarea steagului emancipării naţionale, a statului naţional. Ideile în sine, noile concepţii sunt receptate, purtate, fireşte, înainte de toate, de intelectualitate, de o intelectualitate înainte-văzătoare, ridicată din diferite pături sociale, dar şi ea acum mai ales din rândurile boierimii, din rândurile boierimii de rând cu deosebire.

Boierimea, în calitatea ei receptând noile idei sociale şi politice, le îngustează obişnuit la propriile interese, la propriile nevoi. Le adoptă diferenţiat, le răstălmăceşte dacă trebuie, potrivit intereselor şi nevoilor ei diferenţiate. Căci şi aici boierimea e larg stratificată. Sus avem boierimea mare, cele vreo 20 de familii mari ale protipendadei. De la ea în jos coborâm la boierimea de treapta a doua şi a treia. Boierimea şi aici e unită prin privilegiile de clasă, prin drepturile comune la viaţa publică, dar împărţită în distribuţia acestor drepturi, în timp ce boierimea mare e deţinătoarea funcţiilor de guvernământ, boierimea de treapta a doua nu se bucură decât de funcţiile subordonate. Iar cea de treapta a treia nici măcar de imunitatea fiscală. Să mai adăugăm că şi aici protipendada în ochii boierimii de rând e străină sau înstrăinată, stâlp al regimului fanariot

[4] Cf. G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, Bucureşti, 1930, p. 401–404.

impus din afară. În raport cu ea, boierimea de rând se socoteşte în masa ei băştinaşă, legată organic de pământul ţării. În raport cu înstrăinarea, cu grecismul boierimii mari, boierimea de rând pretinde că ea reprezintă autohtonismul, patriotismul, naţiunea. Dar mai e, firește, şi boierimea mare băştinaşă, nu mai puţin animată de patriotism, de grijile ţării, dar nici lipsită de sentimentul supremaţiei sale politice şi sociale. Pe aceste trepte deosebite, noile idei sunt mânuite în sensuri deosebite. Mărturie stau feluritele planuri de reforme, proiecte de constituţie. Să lăsăm să vorbească chiar textele şi chiar în limbajul lor.

Plasând subiectul nostru în cadrul mare al întregului popor român vom urmări aici, firește, procesul social-politic. Nu ne vom putea opri la noianul de plângeri, revendicări, proiecte de reforme, proiecte de constituţie care ilustrează copios o epocă lungă de frământări social-politice începând cu timpul fanarioţilor şi continuând până la 1848, crescând mereu şi în număr şi în importanţă. Trimitem iarăşi la lucrările de ansamblu care s-au adăugat în ultimul deceniu[5].

Ne vom opri, sumar, doar la câteva mai caracteristice pentru evoluţia vieţii social-politice a celor două Ţări.

În timpul fanarioţilor asemenea acţiuni sunt stârnite mai ales cu prilejul marilor războaie ale secolului. Memoriile sunt ale boierimii, rar e implicată, şi numai în subsidiar, ceea ce se numeşte burghezie. Ele acuză obişnuit dominaţia otomană, administraţia, spolierile fanariote. Apar în ele şi cererea de domni pământeni, de înlăturare a suzeranităţii turceşti. Iar boierul muntean Mihai Cantacuzino ne surprinde chiar cu ideea unirii Principatelor[6]. În 1789 un memoriu e adresat împăratului Austriei în numele „întregii naţiuni" şi al „întregii patrii" cerând iarăşi domni pământeni. La 1790 boieri munteni, adresându-se Prusiei, se plâng împotriva violării vechilor privilegii, de „despotismul" turcilor. Iar la 1791 un memoriu afirma că românii formează o „naţie" şi în această calitate nu mai pot reveni la stările dinainte. Revendică restituirea părţilor ocupate, hotarul pe albia Dunării, neutralizarea ţării, protectoratul Rusiei şi Austriei, oaste naţională, înlăturarea zaherelelor şi monopolurilor, libertatea exportului de vite. Iar ca formă de stat domnitor ales nu numai de boieri, ci şi de cele trei stări, deci şi de starea a treia, ecou al adunării naţionale franceze[7]. Nimic însă pentru cei de jos, în afară de ideea

---

[5] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834–1849*, Bucureşti, 1967; Constantin C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române până la 1848*, Bucureşti, 1979; Gheorghe Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848*, Iaşi, 1980. Cât pentru memoriile şi proiectele de reforme, ultima lucrare, de ansamblu, Valeriu Şotropa, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1976.

[6] Şotropa, *op. cit.*, p. 36, 38.

[7] *Ibidem*.

eliberării robilor nici un cuvânt în favoarea lor. Luminism în cadrele orânduirii existente, fără atingerea raporturilor feudale.

Doar în raporturile pe plan intern şi la sfârşitul secolului apar în Moldova alături de boierimea mică şi burghezie şi ţărănimea liberă, ridicând proteste împotriva abuzurilor şi stoarcerilor practicate de marea boierime cu încuviinţarea domniei. Un memoriu al răzeşimii adresat la 1799 consulului Rusiei arată decăderea ţării ca urmare a înţelegerii boierimii cu fanarioţii, insinuând că aceasta ar putea duce chiar la o ridicare a poporului la răscoală[8].

În secolul următor, de la început boierii moldoveni, adresându-i-se lui Napoleon, se arată doritori de a simţi „binefacerile pe care Moldova le aşteaptă de la o constituţie"[9]. Iar boierii munteni, în căldura cu care i se adresează, îl numesc „erou al secolului nostru"[10]. În 1802, într-un memoriu adresat Porţii, cer oaste pământeană de zece mii, stabilirea tributului la un cuantum invariabil, şi mai ales respectarea autonomiei ţării[11]. Iar moldovenii veneau de-a dreptul cu limbajul Republicii franceze, „dreptăţile stărilor... fără de nici o osăbire de la obraz la obraz". Socotesc „cinstea, viaţa şi averea" „cele dintâi şi mai obşteşti drepturi" care trebuie să fie păzite „pentru toţi deopotrivă, fără de nici o deosăbire". Cât pentru alegerea domnului, propun „chezăşia obştii pentru alesul obraz". Domnul să se oblige în scris la respectarea legilor, pravilii şi obiceiurilor pământului, răspunzând pentru încălcarea lor, putând să fie chiar tras în judecată pentru aceasta. Se propunea chiar şi „un bun regulament", ca fiind „obştii de neapărată trebuinţă". Vaillant afirmă că o delegaţie de boieri din amândouă Principatele s-a dus chiar la Paris să-şi înfăţişeze păsurile. Nu e deci fără tâlc că la 1806 Napoleon cerea sultanului să-i înlăture pe fanarioţi, sub motiv că ar fi instrumente ale ţarului şi rechemarea la cârma celor două ţări a „vechilor case"[12].

Dar încă de la 1802 o surpriză mai mare, un întreg proiect de „republică aristo-dimocraticească"[13], ieşit acesta din condeiul logofătului Dimitrie Sturdza.

Republica urmează să fie guvernată prin trei divanuri: Divanul cel mare, Divanul pravilnicesc şi Divanul de jos. Primele două trebuie să se compună din câte 15 boieri aleşi pe viaţă. Divanul cel mare, compus din 15 boieri mari (veliţi), va fi „cărmaci toatei oblăduirii republicii". El „va ave toată grija izvodirii capetilor prăvălniceşti asupra sa, şi datorie să străjuiască de toată

[8] *Ibidem*, p. 38–39.
[9] *Ibidem*, p. 40.
[10] *Ibidem*.
[11] *Ibidem*.
[12] *Ibidem*.
[13] „Plan sau formă de oblăduire republicească aristo-dimocraticească".

trebuinţa şi orănduiala stăpânirii republicii". În atribuţiile lui intră iniţiativa legilor, bugetul, oastea, agricultura, sănătatea, educaţia, cultura, relaţiile externe ale republicii, pe care le exercită prin cinci „departamente", încredinţate fiecare la câte trei veliţi din Divanul cel mare. „Divanul cel prăvilnicesc" e scaunul judecătoresc suprem al ţării. „Acest divan va ave puterea a trage pă fiteşcine, când va avea părăş, la judecata sa, fără de nici o deosăbire, de la cel mai mare până la cel mai mic, dar nu va putea închide pă cel bănuit de vină, până nu i să va desluşi greşala". Prin toate judeţele vor fi câte trei judecători prăvilniceşti, aleşi din boierii părţii locului.

„Divanul cel dă jos" e constituit din „deputaţii cei trimişi din ţară, ce închipuesc icoana unui norod deplin slobod... deputaţii lăcuitorilor toatei republicii... Tot ce va fi primit de aceşti deputaţi iaste tocmai ca cum cu un glas de obşte ar fi întărită priimire de toţi lăcuitorii cei adevăraţi slobozi ai Republicii Aristo-dimocraticeşti". Aceşti deputaţi „pot fi atăt din parte boerească, căt şi din celelalte stări, ipochimene vrednice de acea credinţă ce li se dă". Ei trebuie să fie şi gospodari în judeţul în care sunt aleşi, să fie interesaţi în problemele locului şi să cunoască starea judeţului. Divanul de jos, să se întrunească din şase în şase luni deputaţii se aleg de fiecare dată. Alegerea se face în trepte, de la sat la plasă, de la plasă la judeţ. Anume din fiecare sat e ales un om „cu priimire lăcuitorilor de obşte". Aceştia adunându-se la plasă, aleg câte trei „ipochimene" de plasă, „după numărul glasurilor, şi după sorţi, când vor fi la doao sau treii ipochimene glasurile potrivă". Aceştia la rândul lor, întrunindu-se în scaunul judeţului, vor alege pe cei trei deputaţi ai judeţului, din cei „care vor fi ştiuţi de oameni mai drepţi şi cu iubire de patrie". Nimeni nu va putea refuza slujba decât doar din pricină de boală adeverită de ceilalţi deputaţi.

Atribuţia Divanului de jos e de „a cerceta şi de a orăndui să să dea veri ce somă va fi cerută de veliţii Divanului cel Mare ce iaste sărguitoriul toatei oblăduirii republicii". Lor le stă în putere şi „de a nu priimi o somă cerută, când nu să va găsi cu cale să să dea". Un deputat al Divanului cel mare le va arăta „ponturi ponturi, suma cea trebuincioasă republicii şi, după cercetare ce vor face, cine dintr-acei deputaţi, tot ce va avea a zice asupra sumei cei cerute, întocmai cum să obicinueşte şi la Englitera, ţară slobodă, vrednică de a lua paradigmă de la dănsa, atunci vor balotarisi deputaţii judeţilor şi, după numărul balurilor, drept ce vor cădea cele mai multe, aşa şi să va urma". Toate se vor face „totdeauna după numărul glasurilor". E nevoie de această reprezentare: „Căci fitesce republicaneţ, din stare sa cea firească şi cea politicească nu poate fi silit să dea o sumă cerută de la dănsul, pentru trebuinţa cheltuielii patriei sale, fără a nu fi încredinţat că această somă iaste adevărat trebuincioasă republicii, şi fiind şi el tot un trup cu dănsa şi datoriu să dea mănă de ajutoriu la toate; şi

încredinţându-să de acea trebuinţă, prin mijlocirea deputaţilor săi, ce sănt pentru aceasta strănş la Divanul de jos, atunci nu mai rămăne a face fiteşcăruia republicaniţ decăt, cu multă supunere şi osârdie, să dea dajdie ce-l va ajunge, căci aceasta va fi o datorie, ce nu va primi nici un chip de strămutare. Ce mai mică nesupunere va fi pedepsită ca ce mai mare vină". Darea repartizată pe sate va da fiecare după starea sa, „şi aceasta va fi toată dajdie lăcuitorilor republicii, nedând alt nimică, nici de vita sa, nici de nimic al său, ştiindu-să deplin stăpân pă ceia ce ş-au agonisit cu hărnicie sa şi fiind pre încredinţat că dajdiia ce au dat-o iaste iarăşi pentru trebuinţa sa, fiind tot un trup cu republica. Şi acesta o face de bună voie şi cu multă osârdie, prin mijlocirea deputaţilor săi".

Celor trei divanuri „le cuvine grija toatei părţii oblăduirii", dar cu datoria „ca nici într-un chip să nu să depărteză de forma cea aristo-dimocraticească a republicii. Căci de la înplinire aceştie a lor datorie va spânzura toată fericire lăcuitorilor republicii, care şi ei, dispre parte lor, urmând la toate după pravilile şi orănduelile cele aşăzate în patriia lor, vor afla negreşit tot folosul ce-l poate ave un norod slobod, ce toată nădejde sa la Dumnezeu o are şi la înplinire pravililor republicii"[14].

Proiectul, şi în conceptele, şi în limbajul său exprimă idei noi de guvernământ: republică, separaţia puterilor, regim reprezentativ, vot, majoritate, democraţie etc. Dar să se observe aplicarea lor. În republică puterea politică e încredinţată aristocraţiei, celor 15 boieri mari din Divanul cel mare cu deosebire. Puterile separate le împart cele două divanuri boiereşti. „Democratic" rămâne numai Divanul de jos. El are să reprezinte, prin deputaţi aleşi, „Starea a treia". Dar atribuţiile lui se reduc doar la votarea bugetului întocmit de Divanul cel mare şi repartizarea dării pe judeţe. Prin el ţara trebuie să consimtă la dările impuse. Dar şi Divanul de jos e compus, înainte de toate, din boierime. Deputaţii lui pot fi şi din alte Stări, dar, desigur, nu ţărani, şi mai ales nu ţărani dependenţi. Ei trebuie să fie cel puţin oameni „slobozi". Ei nu mai sunt aleşi pe viaţă, ca boierii din cele două divanuri de sus, ci doar pe şase luni[15].

În text apare de mai multe ori noţiunea de „norod slobod", „norod deplin slobod", „toţi lăcuitorii cei adevăraţi slobozi ai Republicii aristo-dimocraticeşti", dar fără vreo altă precizare. Toţi locuitorii republicii sunt socotiţi liberi? Sau prevederile textului cuprind numai pe locuitorii cu adevărat liberi? În tot cazul, din text nu putem citi vreo aluzie la eliberarea celor dependenţi.

---

[14] E. Vârtosu, *Napoleon Bonaparte şi proiectul unei „republici aristo-democraticeşti" în Moldova, la 1802*, extras din „Viaţa Românească", nr. 6–7, iunie-iulie 1946.

[15] Cf. şi Şotropa, *op. cit.*, p. 44–45.

Republica „aristo-dimocraticească" urmează să se clădească şi ea pe raporturile sociale existente.

Drumul deschis, nevoile istorice proprii, noile idei îşi fac cursul înainte. Social în condiţiile raporturilor existente, dar modernizând instituţiile. Naţional în sensul eliberării de sub dependenţă otomană, de sub regim fanariot, spre domnii pământene, spre emancipare de sub regim grecesc, spre eliminarea grecilor din viaţa publică, din viaţa mănăstirească, din cultură. Va fi tot mai frecvent şi noul limbaj.

Social mica boierime a Moldovei pretinde egalitatea în privilegii cu marea boierime. La Iaşi pamfletele răspândite marea boierime le califica drept „pomenire arzătoare de un cuget al nesupunerii franţuzeşti".

Inovaţii, modernizări da, dar nu revoluţionare. Primul şi singurul care se agită acum la îmbunătăţirea sorţii ţărănimii servile e boierul moldovean Vasile Mălinescu. El, probabil pe la 1804, propune să li se acorde ţăranilor clăcaşi loturi de pământ în folosinţă perpetuă sau în arendă contractual, ca şi vite şi unelte de lucru. Face aceste propuneri nu numai pentru că în faţa mizeriei clăcaşilor „inima fierbând se fărâmă", dar şi pentru a preîntâmpina o răzvrătire pe care o vede posibilă, căci „toată revoluţia se cuibăreşte în inimile oamenilor care nu au drum legiuit de a-şi arăta ahturile şi necazurile"[16]. Micii boieri „îngrozesc cu pilda Franţei". Gestul lui Mălinescu rămâne deocamdată singular. Boierimea cerea la 1806 ţarului, dimpotrivă, ridicarea zilelor de lucru ale clăcaşului la 32, iar pentru cazul că s-ar menţine vechile 12 zile, să fie obligaţi la acestea toţi membrii familiei.

Războiul ruso-turc din 1806-1812 e un nou prilej de agitaţie, de memorii. Se distinge din acest răstimp, memoriul din 1807, adresat lui Napoleon, în numele catolicilor din Moldova. Memoriu de o rezonanţă aparte, europeană.

Memoriul e grav preocupat de soarta poporului român însuşi, şi cu deosebire de soarta celor două ţări, Moldova şi Ţara Românească. Ele au format o mare parte a Daciei lui Decebal, cucerită de romani. Columna lui Traian vorbeşte şi azi de mărirea celor două naţiuni, mărturiseşte şi orgoliul măreţ al învingătorilor, dar şi mai mult curajul neîmblânzit al învinşilor. Dacia apoi a fost populată succesiv cu coloni romani din Italia. În timpul năvălirilor barbare, cei care n-au fost exterminaţi s-au dispersat ori s-au refugiat în munţi. Numiţi de popoarele slave vlochi, volochi, blachi etc., ceea ce înseamnă italieni, ei însă nu vor să se numească altfel decât *roumouni*, adică romani. Numărul lor e de necrezut, nu e loc sau munte în Albania, Serbia, Bulgaria, Tracia etc. unde numărul lor să nu depăşească două treimi. Iar în Transilvania recensământul din urmă dintr-un milion a găsit 760 000 români. Textul le

[16] Citat *Ibidem*, p. 45.

exaltă virtuţile, curajul luptei. Răscoala lui Horea şi-a pus drept scop exterminarea saşilor şi ungurilor. Aceasta pentru că românii din Transilvania cerând printr-o suplică împăratului egalitate de drepturi cu ungurii şi saşii, împăratul găsindu-le justă cererea, Dieta din Cluj la care a trimis-o pentru executare, a suspendat totul sub pretextul tulburărilor din Brabant!

Exaltă lupta istorică, neîncetată, a celor două ţări împotriva popoarelor vecine: „il est bien glorieux d'observer que ces peuples ont été toujours fiers de leurs libertés et très jaloux de leur indépendance". În această lungă istorie remarcă înfrângerea lui Baiazid, Dumbrava Roşie.

Şi-apoi copleşitoarea putere turcească, regimul fanariot violent. „Nu suntem guvernaţi de oameni, ci de vulturi răpitori, de harpii *(harpies)* nesăţioase, care în rapacitatea lor infectează tot ce nu pot răpi. Noi numărăm tot atâţia despoţi câţi domni, tot atâţia tirani cât ne-a vomat Infernul din infectele ulicioare ale Fanarului şi Perei". Singura consolare e că ei sunt duşmani ai servituţii personale. Altfel sub ei toate aceste acte arbitrare nu vin decât dintr-un „*brigandage connivé* a celui mai inconsecvent şi mai denaturat din guvernăminte". În termeni grandilocvenţi apelează la creştinii din Europa, la popoarele generoase ale Italiei şi Franţei, la mărinimia augustului Napoleon[17].

O naţiune pentru a se numi naţiune trebuie să fie independentă şi suverană, să aibă înţelepciune în guvernare şi mijloace de a le menţine. Independenţa şi suveranitatea sunt atât de esenţiale pentru a constitui o naţiune, că fără ele ea încetează de a fi. În cazul dat e de dorit ca cele două provincii, Moldova şi Valahia, să nu fie decât o singură suveranitate, să fie unite fie sub vechiul nume de Dacia, fie sub mai modernul Valachia Mare, cum au fost înainte de separarea lor în două state. Toate identităţile de lege, de limbă, de caracter, totul contribuie la legarea lor. Această suveranitate să nu depindă, sub nici un

[17] „Or, si notre servitude personnelle a l'instar des *ilotes lacédémoniennes*, n'est pas encore proclamée, et executée, Chrétiens de l'Europe, peuples généreux de l'Italie, de la France, magnanime et auguste Napoléon, souffrirez vous que sous vos yeux se consomme le plus grande des forfaits, et qu'a l'ombre de vos lauriers nous tombions dans le plus horrible des esclavages? Aurez-vous le plaisir barbare de nous voir distribués en vils trouppeaux, pour être vendus aux marchés, ou devenir la récompense de quelque homicide? Helas! Si votre âme sensible est le siège de grandes actions, si elle se révolte au moindre outraye fait a l'humanité, d'aigner tendre un main secourable aux plus malheureux des peuples! Faites ce que nos lâches protecteurs devoient faire depuis longtemps pour eux-mêmes, et par honneur et par serment et par justice; faites-nous, dis-je, dignes de votre amour et objet particulier de votre protection. Que ce génie bienfaisant qui vous guide, que cette grandeur d'âme qui vous anime, que cette gloire qui vous environne vous résolve à prendre notre déffence, et que la douce reconnaissance, que nôtre peuple vous consacrera, dans la postérité des siècles, pour l'avoir régénéré au rang d'une *nation libre et indépendante*, soit l'unique fleuron que la malignité de vos ennemis puisse à jamais vous envier!"

titlu, decât de ea însăşi, altfel orice protecţie i s-ar acorda, în afară de garanţia formală a puterilor mari, le-ar înrăutăţi mereu condiţia. Căci „cine nu cunoaşte perfidia vecinilor noştri făr'de credinţă şi făr'de lege, vicleşugul lor în a ne împărţi, şiretenia lor de a ne surprinde, pentru a detesta orice legătură şi orice comuniune cu ei?"

Drept suveran să li se acorde principe francez sau italian, singuri în cunoştinţă de cauza şi în stare de a le îndrepta soarta. Germanii sunt departe de a avea un guvernământ stabil întemeiat pe onoarea şi dragostea popoarelor. Guvernământul să fie neapărat catolic! singura credinţă înzestrată cu toate virtuţile creştine. Cu fanatism catolic detestă ortodoxia căreia îi găseşte toate păcatele, îşi îndreaptă acut ostilitatea, în nota politicii împăratului, împotriva Rusiei, implorându-i ocrotirea. Vrea un regim creator, „o constituţie pe gustul nostru". Un guvernământ înţelept, stabil, imuabil, principele fiind absolut catolic cu toată suita sa. Căci „nu e nici o religie sfântă, plină de lumină şi de virtute ca cea catolică, în stare să reformeze întru totul această oribilă depravare a principiilor morale". Pentru a convinge marile puteri „că e în interesul lor să ne menţină ca o naţiune puternică şi bine guvernată, e suficient să se ştie că cele două provincii se găsesc situate între popoarele cele mai teribile pentru Europa, bunătatea solului le invită, resursele pe care le găsesc le cresc în putere şi uşurinţa prăzii le face mai cutezătoare"[18].

Atitudinea favorabilă unirii celor două Principate dintr-o scrisoare a lui Napoleon din 17 decembie 1809 poate i-a fost sugerată chiar de acest memoriu[19].

În 1810 boierii şi clerul din Ţara Românească protestează împotriva numirii unui mitropolit grec. Ba în 1811 cer ca clericii greci să nu mai poată

---

[18] Memoriul publicat şi comentat de Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte şi dorinţele moldovenilor la 1807*, în „Studii, Revistă de istorie", 18 (1965), nr. 2, p. 403–420. El poartă un titlu scris de altă mână: *Moldavie, Valachie, octobre 1807*, probabil o precizare de cancelarie. E presupus aici a fi întocmit de Ştefan Crişan-Körössi pornind de la anumite corespondenţe cu „Prefaţa" la Dicţionarul său în manuscris. Ceea ce nu e totuşi concludent. Paternitatea nu e deloc verosimilă. Două argumente deopotrivă de puternice se împotrivesc, tonul vădit occidental şi mai ales erorile grosolane, eliminatorii, pe care nu putea să le facă în nici un caz un om al locului, necum Körössi: Decebal învins la *Collemann*, în faţa Reghinului, aşa se numeşte castelul de pe vârf de unde îşi trage numele vechea familie *Coloman* din Ungaria (!), Baiazid în derută la *Cucuteni*, *Negrunatu* pentru Radu Negru, numit apoi *Noru*, *Horiatu* în loc de Horea, Dieta din Cluj a suspendat executarea cererilor româneşti sub pretextul tulburărilor din Brabant, apa Moldova hotar între Ţara Românească şi Moldova, ca să nu reţinem decât pe cele mai groase. Tonul catolic fanatic e al vreunui misionar, după cererea de principe francez sau italian neapărat catolic (şi Körössi e reformat!), venit din Italia. în frunte punea pe cel francez, evident, pentru captarea bunăvoinţei lui Napoleon, pe care-l solicită cu atâta grandilocvenţă.

[19] Şotropa, *op. cit.*, p. 47.

ocupa în ţară nici o funcţie. Iar boierul moldovean Iordache Rosetti-Roznovanu preconizează îndepărtarea din funcţiile publice a grecilor în genere[20].

După fuga lui Caragea, în legătură cu privilegiile violate de el, boierii Ţării Româneşti, în memoriul lor adresat Porţii la 1818, cer respectarea vechilor drepturi şi rezervarea pentru pământeni a dreptului la toate funcţiile, în afară de cele de la curtea domnească unde pot fi şi străini, dar cu obligaţia pentru domn de a lua cu sine la plecarea din ţară pe toţi grecii care au venit cu el[21].

Iată la 1818 şi ideile marelui boier moldovean Iordache Rosetti-Roznovanu: desfiinţarea scutelnicilor, egalitate în faţa obligaţiilor fiscale, dare unică pe pământ proporţională cu întinderea, întrevederea foloaselor naţionale ale unei asemenea reforme, care va lega şi mai strâns naţiunea, şi „cine va putea atunci să biruiască neamul unit?" Ceea ce nu l-a împiedicat să propună înmulţirea zilelor de clacă şi dreptul de a aşeza pe moşie oricâţi clăcaşi[22]. La 1819 marele vistier Barbu Văcărescu, în Ţara Românească, cere desfiinţarea scutelnicilor[23]. Iar moldovenii în acelaşi an cer iarăşi domn pământean.

Problema naţiunii în toată complexitatea ei social-politică avea să o deschidă cu adevărat, în toate articulaţiile ei, în tot complexul ei social, ridicarea revoluţionară a lui Tudor Vladimirescu din 1821, prin intrarea în scenă a poporului însuşi. Acţiunea, masele în mişcare, lozincile, proclamaţiile incendiare ale lui Tudor însuşi, au pătruns în inima lucrurilor:

„Dreptate şi slobozenie". „Nici o pravilă nu opreşte a întâmpina răul cu rău". „Şarpele când îţi iese înainte dai cu ciomagul şi-l loveşti"... „Dar pre bălaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atât cele bisericeşti cât şi cele politiceşti, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi? Până când să le fim robi?"... „Veniţi dar fraţilor, cu toţii, cu rău să pierdem pe cei răi"... „patria să cheamă norodul, iar nu tagma jefuitorilor"... „dreptăţile noastre", şi altele asemenea au zguduit pentru un moment întreg edificiul social, de jos până sus. La o concretizare precisă, programatică, revoluţionară nu s-a ajuns. „Cererile norodului rumânesc" merg în genere pe calea dinainte deschisă. Domnul ţării să nu aducă cu sine mai mulţi de patru boieri greci. Arhierei, călugări mănăstireşti să nu fie greci. Din reformele dinainte sunt preferate ba ale lui Caragea, ba ale lui Alexandru Ipsilanti. Înlăturarea feluritelor havaieturi, reglementarea vămilor, înlesnirea comerţului sunt doar de ordinea reformelor. Dregătoriile ţării, fie politice, fie bisericeşti, să nu se mai rânduiască prin dare de bani, ci numai prin destoinicie. Reducerea (nu desfiinţarea!) privilegiilor, scutelnicilor, desfiinţarea poslușnicilor. Să înceteze lefurile străinilor. Să se

[20] *Ibidem*, p. 44.
[21] *Ibidem*, p. 47.
[22] *Ibidem*, p. 47–48.
[23] *Ibidem.*

înlăture cu totul Pravilnicească Condică a domnului Caragea, „nefiind făcută cu voinţa a tot norodul", să rămână bună a lui Ipsilanti. Să fie scos din slujbă mitropolitul de acum, nefiind nici el „orânduit cu alegerea şi voinţa a tot norodul; şi să se rânduiască altul, pe care va pohti norodul". „Ţara să fie volnică a-şi face şi a ţinea patru mii de ostaşi panduri cu căpeteniile lor şi doao sute de arnăuţi, scutiţi de toate dările", cu leafă din veniturile mănăstirilor[24].

Revendicările nu sunt încă revoluţionare, nici social nici politic. Nu revendică nici măcar domnii pământene. Mişcarea în sine însă politic dă o nouă virulenţă revendicărilor de până aici, social deschide larg calea nădejdilor de eliberare din cătuşele feudale, şi încă pe întreagă aria poporului român, ecourile lor nu lipsesc nici în Transilvania[25], ea deschide larg calea procesului revoluţionar însuşi care va duce la revoluţie cu adevărat. Iar politic dă o nouă virulenţă revendicărilor de până aici, stârneşte problemele fundamentale ale statului, seria lungă de revendicări, de proiecte de reforme, de constituţie care se succed de acum încolo fără încetare. Ba indirect provoacă şi revenirea la domniile pământene. Deschide evident o nouă epocă, a procesului revoluţionar în istoria celor două ţări, in istoria naţiunii înseşi.

Încă, cursul mişcării, Alexandru Ipsilanti vine şi el să-şi arate, într-o proclamaţie, gândurile cu privire la organizarea statului: domn pământean; putere legiuitoare deosebită de cea executivă; adunare de deputaţi din toate clasele cetăţenilor, fără încuviinţarea căreia să nu se aşeze nici un impozit; domnul să n-aibă decât lista civilă, fixă; organizarea unei armate naţionale; şcoli pentru toţi fiii ţării[26]. Gânduri fără urmări concrete însă.

Boierii moldoveni refugiaţi la Cernăuţi din calea mişcării, în octombrie 1821, în „arzul" lor către Poartă, încep prin a acuza de toate relele ţării pe domnii fanarioţi şi pe greci. Cer domni pământeni, capuchehaie pământeană, respectarea privilegiilor ţării recunoscute prin hatişerife. Cer izgonirea arnăuţilor, paznici pământeni, desfiinţarea veniturilor dregătoriilor, aprovizionarea chelerului prin negustori pământeni[27]. Într-un alt „arz" boieresc se mai cer: înapoierea mănăstirilor ţării pe seama pământenilor; pravile în limba ţării; un cadastru al moşiilor; alegerea unui domn pământean de către obşte; încredinţarea dregătoriilor ţării numai la români[28]. Boierimea mare cere puterea

---

[24] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*,1, p. 272–281.

[25] Pentru problematica răscoalei, v. monografia Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*, Bucureşti, 1971. Iar mai nou, Mircea T. Radu, *Tudor Vladimirescu şi revoluţia de la 1821 în Ţara Românească*, Craiova, 1978.

[26] I. C. Filitti, *Frământările politice şi sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, Bucureşti, 1932, p. 68.

[27] *Ibidem*, p. 78.

[28] *Ibidem*, p.79.

pentru sine, se plânge de boierii noi, pe care-i califică de „ciocoi", de „cărvunari"[29].

Boierii mari munteni, refugiaţi la Braşov, adresează Rusiei două proiecte de reorganizare a ţării. Şi ei încep prin a acuza de relele ţării pe greci, care se gândeau să facă din ţările române o „nouă Grecie". Dar acuză şi pe turci de încălcarea drepturilor ţării. Cer restabilirea hotarului pe mijlocul albiei Dunării; drepturile ţării de dinainte de fanarioţi de pe timpul lui Matei Basarab, când patria nu căzuse încă sub jugul turcesc. Cer libertatea comerţului, turcii putând veni numai până la schele spre a se aproviziona la târg liber; libertatea deschiderii de fabrici de orice fel, a lucrării minelor. Dregătoriile să se dea numai pământenilor, cu excluderea grecilor chiar când sunt căsătoriţi în ţară; ei să fie depărtaţi pentru totdeauna din toate slujbele, până la cea mai mică. Scutelnici, posluşnici să aibă numai pământenii. Numai la pământeni să se arendeze vămile, dările. Boierimea să fie scutită de orice dări (rusumaturi); să se dea mertice de sare tuturor privilegiaţilor; darea pe liude să se înlocuiască cu dare individuală. Dar locuitorii moşiilor să lucreze stăpânilor 24 de zile pe an „cum a fost în vechime", în loc de 12. Negustorii şi meseriaşii străini stabiliţi în ţară să intre în corporaţiile pământenilor. Mitropolitul, episcopii să aibă leafă şi întreţinere, iar din celelalte venituri bisericeşti să se întreţină personalul. Restul să se verse la vistierie, de unde să se dea pentru clădirile bisericeşti. Egumenii mănăstirilor, şi pământene şi străine, să aibă de asemenea leafă şi întreţinere, iar administrarea veniturilor mănăstireşti să se facă de economi mireni, care să le verse la vistierie, de unde se va da din prisos la mănăstirile de jos. Se prevede sfat de obşte al pământenilor, care să chibzuiască în toate chestiunile. Dreptul de jeluire să fie recunoscut ţării.

Cât priveşte guvernarea statului, puterea executivă, lipsind domnul, e încredinţată Divanului „cel dintâi", compus din mitropolit, din episcopii de Buzău şi de Argeş, din patru boieri mari şi un legist. Acestuia i se încredinţează şi controlul finanţelor statului. „Divanul de al doilea", compus din opt boieri mari, are atribuţii judecătoreşti, de la el putându-se apela la Divanul cel dintâi.

Cele cinci „departamenturi" judecătoreşti se compun din câte opt, şapte, patru, trei boieri de treapta a doua şi a treia, şi din câte un legist. În loc de un mare vistier, acum se prevede o „comisie a vistieriei", dintr-un boier mare, doi mai mici şi un „deputat al tuturor judeţelor", care să participe la cercetarea socotelilor acestora. Se cere o „miliţie de ostaşi pământeni". Oltenia să fie cârmuită de un boier mare trimis din Bucureşti, împreună cu episcopul de Râmnic şi cinci boieri ai locului. Toţi slujbaşii mari şi mici nu vor primi decât lefuri fixe[30].

---

[29] *Ibidem*, p. 81.

[30] *Ibidem*, p. 83–86.

Deci mai multe revendicări naţionale, excluderea străinilor de la slujbe, de la venituri, miliţie naţională, libertatea comerţului etc. Dar întărirea privilegiilor boierimii, încredinţarea puterii politice boierimii mari. În schimb, dublarea zilelor de clacă ale supuşilor.

Revendicări asemănătoare sau identice cuprinde şi actul cu titlul *Îndreptarea ţării (după cele) cea a pătimit ţara la 1821, de la străini*. Şi acesta se îndreaptă în primul rând împotriva grecilor, străinilor, cerând excluderea lor din slujbe. Cere oprirea boierilor de străini, privarea lor de scutelnici, de poslușnici. Se cere iarăşi miliţie naţională; singuri slujitorii pământeni să poată purta arme, iar străinii „nici măcar cuţite la brâu". „Puterea săvârşitoare" o cere pentru un divan compus din mitropolit şi patru boieri mari[31].

Un alt plan de organizare a ţării a întocmit, prin februarie sau martie 1822, Alexandru Vilara, exprimând iarăşi, desigur, doleanţele mai multor boieri. Ridicarea lui Tudor el o atribuie suferinţelor poporului de pe urma nedreptăţilor şi jafurilor, precum şi făgăduielii că va putea prăda pe cei bogaţi. Constată acum un spirit de nesupunere şi îndărătnicie care nu mai poate fi stăpânit cu biciul. Supuşii nu mai au sfiala de altădată şi nu se vor mai lăsa asupriţi. În 28 de puncte el propune ca hotar matca Dunării, restituirea pagubelor făcute de turci. Comerţul să fie liber; pe apele turceşti să poată pluti şi vase româneşti sub pavilion cu armele ţării. Cere gardă naţională, scutire de dări pe cinci ani. Veniturile ocnelor, vămilor, dijmăritul, oieritul, vinăritul să servească numai pentru trebuinţele ţării. Cere domn pe viaţă, care să nu poată fi depus decât pentru vină recunoscută de amândouă puterile, Turcia şi Rusia. Vine şi el cu propuneri în ce priveşte dregătoriile, salarizarea, veniturile, administrarea veniturilor ecleziastice. Cere şcoli naţionale în toate judeţele. Să se întemeieze fabrici. Să fie liberă exploatarea subsolului, exceptând doar aurul, argintul şi sarea[32].

Un alt proiect din Moldova, iarăşi în numele marii boierimi, *Shedion de reformăluirea stăpânirii ţării Moldaviei*, preconizând ca ţara să aibă în frunte domn pământean, ales pe viaţă, care să conducă împreună cu opt familii, „cele dintâi ale pământului". Domnul să aibă buget fix. Clerul să fie exclus de la conducerea statului. Boierii să rămână beneficiari ai tuturor „privilegiilor vechi", să fie scutiţi de birul pe cap de locuitor. Boieriri noi să nu se mai facă de domn, decât cu acordul celorlalţi „boieri rânduiţi" şi al Divanului. Slujbele să nu se dea decât celor din familii „ştiute şi ispitite", cu „ştiinţă şi praxis" şi cu moşie sau altă stare. Oaste naţională de 3 000 de oameni. Cât pentru supuşi, boierii să aibă dreptul la 104 zile de lucru pe an din partea locuitorilor de pe

[31] *Ibidem*, p. 87–88.

[31] *Ibidem*.

moşiile lor, atât doar că „fără asuprire", şi ca nici vistieria să nu fie cu asuprire, să fie vărsate în ea prisosurile, peste cheltuieli ale veniturilor bisericeşti, şi să se oprească înmulţirea peste măsură a clericilor, oprind pe 15 ani hirotonirea de noi preoţi, diaconi sau dascăli[33].

Un alt proiect, *Ponturile popilor*, e conceput în acelaşi spirit, punând acelaşi accent pe proeminenţa marii boierimi în conducerea statului şi pe privilegiile boierimii, care trebuie să fie scutită de orice dare. Boierii să aibă şi dreptul de a trimite *arzuri* la Poartă în cazuri de nemulţumire împotriva domnului, precum şi delegaţi pentru „obşteşti interesuri". Grecilor să nu li se acorde cinuri, ei să fie primiţi numai ca negustori. Mitropolitul şi episcopii să fie şi ei numai pământeni, după cum şi ei şi mănăstirile să fie sub epitropie pământeană. Şi velniţele, care trebuie să fie libere şi negrevate de impozite, să fie ţinute numai de pământeni[34].

Boierii delegaţi, chemaţi la Poartă în aprilie 1822 pentru a exprima doleanţele celor două ţări, vin cu revendicări naţionale asemănătoare[35].

Aceste proiecte, revendicări, propuneri veneau, în genere, de la boierimea mare.

Dar iată în acţiune şi boierimea de rând. Memoriul e conceput în numele boierilor munteni de treapta a doua şi a treia. „Dreptăţile neamului nostru" au fost călcate în picioare „numai din dejghinările ce s-au urmat până acum între patrioţi". Profitând de aceasta, „cei cu rele cugete asupra ţării" au crezut „să ne stingă şi pustiiască de tot patria". Acuză boierimea mare că a tras de partea ei puterea, „lăsând în partea celorlalţi fraţi sila spre supunere". Pe ea o găsesc vinovată de relele ţării, ea a fost unealta „silniciei stăpânirii străine". Socotesc deci ei, „toată tagma boierească de al doilea şi al treilea treaptă, dimpreună şi cu cei de stările de mai jos, fraţi ai noştri compatrioţi, lăcuitori din toate oraşele şi judeţele ţării... că izbăvirea de cele rele şi întemeierea fericirii neamului românesc nu spânzură numai în voinţa celor de treapta dintâi, ci să găseşte mai vărtos în unirea a tuturor compatrioţilor, întru o curăţenie a dragostii înfrăţite şi întru o deopotrivă cugetare la cele folositoare obştii!" Trebuie să fie „o unire între toţi fiii patrii, precum şi neamul nostru este unul... Dar însă, fiindcă unirea numai între prea osfinţiia lor şi între dumnealor nu poate fi nici desăvârşită, nici temeinică, până nu va fi înclinată şi cu unirea noastră a tot trupului neamului", îşi exprimă şi ei doleanţele. „Fiii patrii" nu mai pot suferi „să să calce supt picerele mândriilor, hulelor şi silniciilor!... Toţi deopotrivă, de la cel mai mare şi până la cel mai mic, fiindcă sântem un neam, să fim negreşit şi un cuget spre cele obşteşti", gata a înlătura tot ce ar fi „spre

[33] Şotropa, *op. cit.*, p. 62.

[34] *Ibidem*.

[35] Filitti, *op. cit.*, p. 89–90.

vătămarea obştii, măcar fie şi spre cel mai mic frate al nostru!" în pricinile obşteşti privind toată ţara, fie şi numai un judeţ sau oraş, să nu se ţină seama de hotărârile boierilor mari „până nu să vor întreba şi alţi fraţi patrioţi din fieşcare judeţ, să-şi dea şi aceia cuvântul". E nevoie deci ca „din toate judeţele ţării să să trimiţă la scaunul stăpânirii căte un deputat, ales de obştea judeţului". Tot aşa şi din oraşele Bucureşti şi Craiova. Aceştia negreşit să fie chemaţi „la sfaturile pentru pricini obşteşti... având toată voia a-ş da şi ei cuvântul şi părerea lor". „Să fie drumul deschis tuturor patrioţilor, de orice treaptă sau stare va fi" ca prin silinţa spre învăţătură să ajungă la cinste şi slujbe folositoare patriei, aşa „cum să urmează şi la celelalte luminate neamuri ale Evropei". Să se alcătuiască o pravilă a ţării „cu sfatul şi cu priimirea a tot neamului românesc", care să se socotească în veci „capul poruncitor" în ţară „şi la care să arate desăvârşită supunere tot neamul românesc, de toată starea, fără osebire, precum şi chiiar stăpânirea ce ni să va orăndui!" „Pe aceste bune temeiuri are să să păzească întărită în veci unirea tot trupului neamului nostru"[36].

Iată boierimea de rând vorbind în numele întregului neam românesc, în limbaj naţional, practic, democratic, apelând la unirea tuturor spre folosul de obşte. Cuprinde acest democratic într-adevăr întreg poporul românesc, sau numai boierimea de rând şi pe oamenii liberi? După text e mai greu de făcut vreo delimitare. Ce-i drept, memoriul nu mai invocă privilegiile boiereşti sau alte distincţii. Dar nici nu citim în el nici o aluzie la schimbarea raporturilor sociale existente, la înlăturarea privilegiilor, la eliberarea celor dependenţi, pentru a putea beneficia şi ei de libertăţile şi drepturile comune ale neamului.

În acelaşi spirit e scris, şi cu postulate asemănătoare, şi un manifest datat 20 iunie 1822. Se ridică împotriva boierimii de naştere, care crede că „blagorodnic este acela care poate să înjure pă cel mai mic patriot căND va voi, şi el să nu să înjure de nimeni; să necinstească şi să nu să necinstească, să bată şi să nu bată, să siluiască şi să nu să siluiască, să păgubească şi să nu să păgubească, să defaime şi să nu să defaime, şi alte asemenea!" Care socotesc „că toţi ceilalţi simpatrioţi neblagorodnici sănt zidiţi de o altă Dumnezeire, numai pentru ca să fie organe măririi lor, materie trufii şi desfătărilor lor, jucăree patimilor lor şi jărtvă lăcomii lor"... Se ridică împotriva străinilor, „vrăjmaşi ai neamului nostru". Boierii mari împreună cu ei „s-au îmbogăţit cu sărăciia şi stingerea norodului!" „Aceasta au silit pă Theodor Vladimirescu, cu lăudata răvnă a patriei sale, să strângă pă cei obidiţi şi năpăstuiţi fiii ai patrii, şi să ceară dreptăţile obştii ţării! Nici cea dumnezeiască, nici cea firească pravilă nu poate osândi pă un neam căci îş cere obşteştile dreptăţi!... Nu pot face blagorodnicii patrie, ci patriia face pă blagorodnici!... Nu socotiţi pă patrioţii

[36] E. Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi*, Bucureşti, 1932, p. 205–210.

voştri de dobitoace! Au trecut vremea dobitocii! Acum fiii patrii au dobândit simţiri! Şi de era a să mai zăbovi cu dobândirea, dar voi i-aţi grăbit spre deşteptare, şi firea povăţuieşte pe fieşcare simţitor să să apere de cele vătămătoare! De aceia, dar, vă îndreptaţi, ca nu cumvaş obida şi deznădăjduirea neamului să nască alţi Theodori!" Se cer acum câte doi deputaţi de judeţ. Se insistă şi mai mult asupra şcolii: „Toată silinţa să să puie pentru întemeierea şcoalelor ţării cu dascăli de tot felul de învăţături, ca să să lumineze fiii patrii"[37].

Limbajul naţional, patriotic, democratic, îşi face de acum tot mai mult loc. Mai ales în manifestele individuale. În acest limbaj îşi scrie acelaşi Ionică Tăutu *Strigarea norodului Moldovei către boierii pribegi şi către Mitropolitul*. El este, desigur, şi autorul scrierii *Cuvânt al unui ţăran către boieri*, care ajunge până la accente revoluţionare: „Destul până aicea. Răbdarea mai mult nu poate. Ori ne faceţi dreptate, ori noi ne vom face! Că bătrânii noştri ne povestesc că nu ştiu, de mult, oare când, de asemenea s-au fost buicit boierii: au fost pierdut orânduielile cele bune; toate mergea după părerile lor îndreptate. Şi ne zicea până n-am cruntat topoarele noastre în sângele lor, nu ne-am pus la cale"[38].

Un manifest muntean, ridicându-se împotriva grecilor, defăimându-i, înfierându-i în termeni violenţi pentru tot răul pe care l-au adus asupra ţării, preamăreşte virtuţile neamului „dachilor". Fie că se trage din neamul dacilor sau al romanilor, „tot se arată neamul nostru cu bună dovadă mai cinstit şi mai slăvit decât neamul pismaşului împotrivitor" ...„Românilor! Aveţi fraţi din maica voastră, cari destoinici sunt a sluji în ocolul ţării. Nu-i mai daţi la spate... Daţi-le rând. Fiţi dar uniţi într-o glăsuire şi statornici întru toate spre folosul patriei, că voi sunteţi patria"[39]. Se simte spiritul şcolii lui Gheorghe Lazăr.

În acelaşi spirit glăsuieşte şi *Cugetul adevăratului român către fraţii săi români*... Pledează în favoarea majorităţii: „Când fără vicleşug obştea unui neam, prin sfat şi chibzuire, ajunge să aibă o părere aceea nu poate fi rea niciodată...Unire spre folos obştesc nu poate a se face decât de cei mai mulţi, dacă nu de toţi de obşte... Românii cu toţii să-şi aleagă chipul lor de oblăduire a pământului, decât această alegere să o aştepte de la prea înalta chibzuire a Proniei".

Apelul *Pentru unire* vorbeşte şi el de patrie: „Nu să cheamă doar pământul patrie, ci petrecerea lor politicească, adică soţietatea celor ce locuiesc împreună". Vorbeşte de „Slobozenia a grăi fieşte care şi a-şi arăta părerea lui, fără a

[37] *Ibidem*, p. 161–167.
[38] Citat în *Istoria gândirii sociale şi filozofice în România*, p. 144.
[39] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 113–117.

face osebire ipochimenilor, şi să se asculte şi cel mai mic întocmai ca şi cel de frunte, numai să fie patriot, iar nu străin, sau cu tragere din cei străini, şi toată tăria s-o aibă glasurile cele multe, iar nu cele mai puţine... Fraţilor români! căutaţi oglinda anului 1821! Cu toţii să fim un suflet, o cugetare şi o glăsuire pentru toată obştea"[40]. „Judecaţi bine, fraţilor că acei puţini, carii cu nedreptăţi să slujesc de patrie, nu pot fi patrie! iar glotişul tot, ce prin silnicie se află supuşi la cei puţini, aceia – şi fireşte şi pravilniceşte – sănt patrie şi orice putere care să oblăduieşte cu pravili şi dreptate, aşa îi poate numi!" – glăsuieşte un text tot din 1822[41].

Iată acum şi elaboratul amplu al boierimii de rând, aşa-numita „Constituţie a cărvunarilor"[42]. Textul cuprinde nu mai puţin de 77 de articole. El porneşte chiar de la *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului*, proclamând chiar în articolele din frunte libertatea religioasă, libertatea proprietăţii, libertatea personală, egalitatea în faţa legii. „înaintea pravilei să fie socotiţi toţi deopotrivă şi fără deosebire, având a fi şi pravila una şi aceeaşi pentru toţi, sau pentru a ocroti, sau pentru a pedepsi" (art. 18). Puterea supremă în stat, „puterea cârmuirii şi a împlinirii", o aşază în mâna domnului, iar „puterea hotărârii", „în mâna domnului împreună cu sfatul obştesc". Domnul să fie ales „numai din pământeni", de obştească adunare, alcătuită „de mitropolit şi de episcopii ţării şi de toată obştea boierilor, de la logofăt mare şi până la şetrar". Sfatul obştesc se compune din mitropolit, episcopi, membrii divanurilor şi ai departamentelor, şi din câte un boier din fiecare ţinut, ales „după sloboda voinţă şi socotinţă a obştei boierilor ţinutaşi". El are atribuţii legiuitoare. Pravilelor şi hotărârilor domnului împreună cu sfatul obştesc trebuie să se supună şi sfatul, şi domnul însuşi. Divanul întâi se compune din şapte boieri mari. Divanul al doilea din cinci boieri de treapta a doua. Departamentele din boieri fără deosebire de rang, aleşi „numai pentru o cunoscută vrednicie pentru acel loc". Constituţia păstrează scutelnicii, breslaşii, slugile boiereşti, dar excluzând pe străini de la acest privilegiu. Boieririle noi să se facă numai după cinste şi vrednicie, ca o răsplată pentru slujbele făcute. „Nici un fel de slujbă obştească să nu se socotească de clironomie sau chiverniseală". Slujbaşii de toate felurile „să se aleagă ...după socotinţa domnului, unită cu a sfatului obştesc... numai după meritul bunelor fapte şi după puterea vredniciei fieşte căruia pentru slujba ce este să i se încredinţeze". Dar toţi, „de la mare până la mic", să se schimbe anual „spre a lipsi intrigile şi prigonirile". Lefurile să fie fixe şi suficiente spre a-i îndepărta de „netrebnicile câştiguri". Se menţin însă şi

[40] *Ibidem*, p. 118–119.

[41] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 211.

[42] Vezi D. V. Barnoschi, *Originile democraţiei române. „Cărvunarii". Constituţia Moldovei de la 1822*, Iaşi, 1922. Cf. şi I. C. Filitti, *op. cit.* p. 95–105.

„havaieturile" şi „plocoanele". Dar reglementate acum de domn şi de sfatul obştesc. Propuneri în spiritul cunoscut privitoare la cler, la mănăstiri, la administrarea averilor lor. De asemenea, cu privire la străini, la excluderea lor de la dreptul de a cumpăra moşii, de a se statornici în ţară, de a beneficia de privilegiile ei. Velniţe de rachiu numai stăpânii de moşii să aibă voie să deschidă. Propune libertatea comerţului interior, a exportului-importului, a agriculturii, meseriilor, industriei, artei. Propune pravile în limba ţării, „scoale obşteşti" în Iaşi şi în alte târguri, „ca să poată învăţa oricine în limba noastră: gramatică, aritmetică, geometrie, logică şi meşteşugul alcătuitor de scris, aceste fiind cele mai de trebuinţă pentru toată starea de obştie, pe lângă ştiinţa celor cuviincioasă a legei, a pravilei şi a datoriei obşteşti". Propune „o tipografie obştească în limba patriei". Şi altele.

În schimb, privitor la raporturile dintre stăpâni şi ţărani textul se mulţumeşte cu prevederea unei reglementări, care să se facă aşa fel „ca nici stăpânii moşiilor să nu se păgubească din dreptul ce li s-ar cădea de pe drept pământul lor ce-l dau lăcuitorilor de se hrănesc, dar nici lăcuitorii să nu se asupreasca"[43]. Textul vine mai curând cu o afirmare a dreptului de proprietate a stăpânului asupra pământului supusului său, decât cu o schimbare în raporturi. În acelaşi fel se exprimă şi despre bir. „Birul ţării, care până acum n-a avut dreapta lui cumpănire, să să puie întru orânduială, ca nici să se asuprească prin el pământenii, dar să lipsească şi toate greutăţile... acele ce aduc pururе greşeală, încurcături şi prilejuri de scăderi şi de adăugiri nedrepte şi asupritoare". Pentru aceasta să se rânduiască de fiecare ţinut câte trei boieri, din care doi să fie boieri ţinutaşi, unul din partea „ocârmuirii", spre a face conscrierea satelor, care să slujească „la socotinţa de îndreptarea birului". „Ţiganii lăieşi şi lingurari ce sunt robi boiereşti şi umblă cu şătrile prin ţară" să fie opriţi de la acest obicei; stăpânii să fie datori a-i statornici pe moşiile lor. Ţiganii domneşti să fie opriţi şi ei de la supărările şi păgubirile" pe care le pricinuiesc prin ţară. Şi, după ridicarea lui Tudor, proiectul osândeşte pe tot cela ce face intrigă şi spionaj, „prigonire sau viclenire, precum şi (pe) tot cela ce ar ridica turburare sau răzvrătire împotriva binelui patriei"... (art. 11).

Constituţia deci, în ciuda „drepturilor omului şi ale cetăţeanului" de la care porneşte, menţine privilegiile boiereşti şi raporturile feudale. În faţa acestora drepturile omului trebuie să se restrângă la boierime sau, cel mult, la oamenii liberi. Pasul înainte pe care îl face e doar extinderea drepturilor politice ale boierimii mari şi asupra boierimii de treapta a doua. În sprijinul acestei extinderi e chemat înainte de toate noul principiu al egalităţii.

[43] Din art. 53. D. V. Barnoschi, *op. cit.*, p. 169.

Eufrosin Poteca, elevul şi apoi continuatorul lui Gheorghe Lazăr la „Sf. Sava", în 1824, fiind încă bursier la Paris, vorbeşte de impunerea tuturor după averea fiecăruia, „fără deosebire de la divanit până la plugari şi hrănitori de dobitoace"[44]. În 1826, întors în ţară, vorbeşte de dreptul egal la funcţiile statului, de libertatea tiparului, de dezrobirea ţiganilor, de înmulţirea şcolilor[45]. E plin de revoltă în faţa inegalităţii fiscale, a sarcinilor cu care sunt încărcaţi ţăranii în raport cu boierii scutiţi. Militând pentru şcoală, se pronunţă pentru o educaţie uniformă, căci din deosebiri „izvorăşte toată neunirea". Despre cârmuitorul politic vorbeşte în limbajul „filozofilor": „Cârmuitorul este şi slujeşte binele norodului, iar nu norodul este şi slujeşte pentru cârmuitor; aşa dar acesta, deşi are putere, dar norodul o dă lui şi nu poate să o întrebuinţeze decât pentru folosul norodului... iar întrebuinţând-o spre folosul său, norodul poate să-l scoată şi să aleagă pe altul"[46].

Dinicu Golescu, în *Însemnare a călătoriei mele...*, se arată consternat de sarcinile şi mizeriile pe care trebuie să le îndure ţărănimea, de incultura în care vieţuieşte. Vorbeşte de desfiinţarea privilegiilor fiscale. Iordache Golescu, în 1832, vorbeşte de o obştească adunare aleasă de tot norodul[47].

Lupta naţională, ideile de emancipare duc la „Dacia mare" care apare în visurile lui Dinicu Golescu la 1826, la „unirea" propusă de Iordache Catargi în 1829, la o „confederaţie dunăreană" sau la un „regat al Daciei" dorit de Nicolae Roznovanu la 1834[48].

Pe primul plan al luptelor politice continuă să fie boierimea. Mai ales de la ea pornesc planurile de reforme, de reorganizare a ţării. Desigur, de la o boierime mai avansată, interesată, angrenată şi în noile raporturi economice. Ea formulează revendicările naţionale. Pe ea o găsim, în genere, pe primul plan în mişcarea de prefacere a societăţii. În tot cazul, nu descoperim încă asemenea planuri elaborate, colectiv, de burghezie decât doar sporadic şi pe plan secundar. În cadrele boierimii, înainte-mergătoare e boierimea de rând, cea mai receptivă la prefacerile burgheze, în luptă cu boierimea de rang. Mai ales ea vorbeşte în numele neamului românesc, în numele poporului de pe toate treptele de jos. Limbajul de care uzează e adesea cel democratic. Dar e chemat să servească mai ales sau în primul rând aspiraţiile ei la egalitate cu marea boierime. Libertăţile proclamate de ea, practic, se opresc la oamenii cu adevărat liberi. „Democraţia" ei, în ciuda limbajului, nu merge până la desfiinţarea privilegiilor boiereşti sau dizolvarea raporturilor feudale. Şi nu merge, fireşte,

[44] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 132.
[45] *Ibidem*, p. 144.
[46] *Ibidem*, p. 145.
[47] *Ibidem*, p. 146.
[48] *Ibidem*, p. 177–178.

până la metode revoluţionare. Militanţii preferă mijloacele luministe, reformele, şcoala, luminarea treptată. Izbucnirile răzleţe individuale nu ajung la acţiuni organizate. Consternările în faţa inegalităţilor sociale, osândirile violente ale asupririi şi servituţii celor de jos încă nu se concretizează în planuri programatice de înlăturare a lor.

Aceeaşi luptă a boierimii de rând a putut duce astfel şi la afirmarea cu o nouă tărie a privilegiilor boiereşti. Acea „anafora pentru pronomiile Moldovei" din 1827 cere nu numai menţinerea privilegiilor, dar şi extinderea lor asupra întregii boierimi deopotrivă. Cere întărirea lor, într-un exclusivism şi mai grav decât înainte. Toată boierimea să fie scutită de orice dări sau sarcini, să aibă drept deplin de proprietate, să se bucure de veniturile moşiilor, de monopolurile sale nestânjenită de nici un amestec al cârmuirii. Cere chiar revenirea la şerbie: locuitorii de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti să nu se poată muta fără voia stăpânului, iar dacă se mută, să poată fi aduşi înapoi şi certaţi (pedepsiţi)[49].

Progresul însă e evident. Evoluţia social-economică, politică, noile ei momente, pacea de la Adrianopol, Regulamentul Organic, care face paşi înainte în organizarea statului, procesul de burghezire în boierime, de evoluţie, de naţionalizare în burghezia însăşi, formarea treptată a burgheziei în sens nou, progresul culturii fructifică mereu şi conştiinţa naţională. Elementele ridicate din boierime, dar tot mai mult şi din alte clase sociale, în frunte cu o intelectualitate înainte-mergătoare o exprimă tot mai clar, o mână înainte spre ţeluri noi. Cu atât mai mult, cu cât elementele ridicate din boierime populează tot mai mult aparatul funcţionăresc, care însuşi e tot mai mult de caracter „burghez" decât boieresc. Aici nu s-a ajuns la o mişcare „iacobină". Proiectele politice însă, ideile de emancipare, de unitate naţională sunt urmate treptat de ideile revoluţionare de prefacere a societăţii înseşi.

Principiile politice naţionale germinate în mintea lui Inochentie Micu, perfectate de Supplex Libellus nu s-au oprit la graniţele Transilvaniei. Ele trec curând Carpaţii. Prodigioasa viziune daco-romană din Transilvania se întoarce în armură nouă, politică. Şcoala ardeleană, ideologia ei militantă, mobilizatoare, o vehiculează pe întreagă aria poporului românesc. O vehiculează cu deosebire profesorii transilvăneni, Gheorghe Lazăr, seria lungă de urmaşi ai săi, ca Damaschin Bojincă, Treboniu Laurian, Aaron Florian, Ioan Maiorescu, Eftimie Murgu, Cezar Bolliac, Alexandru Roman, Ion Axente şi mulţi alţii, se propagă pe filierele diverse de comuniune a celor trei ţări. Cartea neamului, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior, semnificativ, e retipărită în 1834 de moldoveanul Iordache Mălinescu şi bănăţeanul Damaschin Bojincă, la Iaşi acum şi el. Curentul luptei politice naţionale, pornit

[49] *Ibidem*, p. 92–100. Cf. şi P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 166–167.

impetuos, ca un torent de munte, din Transilvania, se varsă în albia largă a procesului de devenire a naţiunii române întregi, stimulează formarea obiectivului ei comun, lupta ei atotcuprinzătoare. Imaginea mândră a originilor romane, a Daciei antice, realitatea trecutului comun, a unităţii etnice, culturale a poporului român, puse în mişcare, mână acum în mod logic spre unitatea politică. Obsedează tot mai imperios imaginea proiectată în viitor a noii Dacii, se desenează tot mai clar la orizont conturul statului unic al României, care noua Dacie trebuie să devină. Drept simbol istoric al ei, stimul de acţiune, e invocată figura măreaţă a lui Mihai Viteazul, statul unic realizat pe un moment de el. Mihai Viteazul e eroul operei capitale a lui Nicolae Bălcescu, steagul istoric al luptei sale politice. Eroului său, Bălcescu îi atribuie ideile militante proprii.

Valuri noi, din diverse laturi, dar neîncetate, mână deci înainte o problematică a statului, a societăţii înseşi, conturează, precizează imaginea naţiunii, statului ei propriu, atotcuprinzător, în structură socială modernă, europeană. Memoriile, proiectele de reforme se ţin lanţ. Luminismul iniţial lasă treptat loc, deschis sau subversiv, şi ideilor revoluţionare. Mişcarea lui Tudor le-a deschis vădit porţile spre viitor. La orizont începe să se reveleze tot mai clar imaginea viitoarei Românii nu numai unite, ci şi dezbrăcate de cătuşele feudale.

Nu vom urmări aici tot complexul unei dezvoltări dezvelite larg de lucrările mai noi. Ne mărginim doar la câteva momente de referinţă în cadrul general al subiectului nostru.

Năzuinţele proprii sunt stimulate de procesul general de transformare a societăţii europene înseşi, de ideile care-l mână înainte, de exemplele active ale altor ţări sau popoare. De exemplul seducător al Franţei în primul rând. Militanţi francezi se angajează în luptă, sprijină noile năzuinţe ale poporului român, militează în sensul lor chiar de pe pământul nostru. Sunt activi, preţioşi, Felix Colson, Jean A. Vaillant, Hyppolyte Desprez. Operele lor, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie* (Paris, 1839), *La Romanie* (1844), *La Hongrie et le mouvement magyare* (1847), sau *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie* (Paris, 1850) şi-au făcut merite deosebite. Studiile lor ample propagă în Apus cauza poporului român, a libertăţii şi unităţii sale. H. Desprez, în *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, din 1847, urmărind rădăcinile istorice ale unităţii, în serviciul cauzei evocă şi pe Tudor Vladimirescu, şi chiar pe Horea, subliniind meritele Transilvaniei, ale Şcolii ardelene. Horea e şi el continuator al operei marilor principi ai Moldovei şi Ţării Româneşti, purtător al ideii de libertate şi unitate naţională, erou al ei[50]. Afinităţile cu textul lui Nicolae Bălcescu sunt vizibile.

[50] „...la tentative de Vladimiresco tirait de force du développement scientifique et littéraire qui, du fond de la méditative et studieuse Transylvanie, s'était propagé dans les Principautes du

Stimul acum e şi lupta poporului polonez. Dar şi a celorlalte popoare înconjurătoare. Lupta proprie se lărgeşte adesea în luptă comună, problema poporului român e ridicată şi ea la problemă europeană.

Lupta e sinuoasă, inevitabil difuză, oscilantă, dar mereu în creştere. Obiectivul ei, o dată fixat, nu mai este pierdut nicicând din vedere. În condiţiile în care trebuie să se dea, urmărită îndeaproape de puterile adverse, ea trebuie să caute mai multe căi, forme ascunse, să-şi schimbe mereu locul, să caute mereu alte şi alte subterfugii. Focarele active sunt mobile, le descoperim ba ici, ba colo, sau, după împrejurări, când ici, când colo, în toate trei ţările, în afara lor, la Paris, la Viena, oriunde se poate ivi o posibilitate, oriunde se poate căuta un sprijin. Acţiunile deghizate trebuie să caute mereu titluri semnificative, ca „Dacia Literară" (1840), „Arhiva Românească", „Propăşirea" lui Mihail Kogălniceanu, „Magazin istoric pentru Dacia" (1845) a lui Laurianu şi Bălcescu, şi altele, sau inofensive, ca „Societatea pentru învăţătura poporului român" (1839), „Frăţia" (1843), „Asociaţia literară a României" (1845), „Societatea studenţilor români din Paris" (1845), „Însocierea lazariană" (după numele lui Gheorghe Lazăr, Paris, 1847), Asociaţia studenţilor de la Viena şi altele. Cercuri, societăţi de lectură sunt mijloace obişnuite.

În condiţiile date un rol deosebit îl joacă contactele personale, călătoriile dintr-o ţară în alta, convenirile, consfătuirile. Se găsesc felurite pretexte. Apele minerale, staţiunile balneare ale Transilvaniei sunt cele mai bune şi cele mai des căutate locuri de întâlnire[51].

În 1836, Timotei Cipariu şi Gheorghe Bariţiu întreprind o călătorie peste Carpaţi cu gândul de a străbate Ţara Românească şi Moldova. N-au mai ajuns până în Moldova, dar au stăruit mai mult timp la Bucureşti. În cele 27 de zile cât au stat, evident, nu numai s-au informat asupra stărilor politice, ci au discutat şi planuri comune de acţiune în viitor. Urmează curând apariţia foilor lui Bariţiu (1838), cu rostul lor panromânesc. În 1839 călătoreşte Simion

---

Danube, et avait préparé la renovation politique et sociale du pays par le réveil des lettres"... „Un événement tragique vient toutefois secouer les imaginations et les entrainer pour un instant dans les voies plus larges. Le sentiment public, aiguillonné par la faim, avait retrouvé une subite puissance qui arma les populations, et se personifia dans un paysan du nom de Hora. Sa pensée était nationale sous une forme qui semblait seulement sociale. Hora voulait l'extermination des seigneurs, parce qu'ils étaient Magyares en même temps que seigneurs, et il n'aspirait pas à moins qu'à recommencer l'oeuvre d'unité si vainement tentée par tous les grands princes de l'ancienne Moldo-Valachie. Après avoir frappé les Magyares de la Transylvanie et de la Hongrie orientale, il réservait des coups terribles pour les Fanariotes des deux Principautés du Danube". El şi-a ispăşit îndrăzneala prin oribilul supliciu al roţii. „Cette idée de relever et de réunir toute la nation roumaine dans le territoire de l'ancienne Dacie ne fut point perdue; quoique désarmée et suppliciée dans la personne de Hora, cette nation"... *Anul 1848 în Principatele Române*, 1, p. 102–103.

[51] Vezi urmărirea largă a procesului în lucrarea Corneliei Bodea, *op. cit.*

Bărnuţiu prin Principate, „ca să se restaureze şi mai ales să se facă experienţă”[52]. Nicolae Bălcescu are nevoie mereu de „cure balneare”. În 1839 călătoreşte în Banatul profesorului şi mentorului său naţional Eftimie Murgu să facă „o cură de două luni (!) la apele minerale din Mehadia”. În 1844 Gheorghe Bariţiu stă o lună şi jumătate la băile din Vâlcele din Ţara Bârsei. În 1846, când e silit să plece din ţară, cere paşaport pentru „a merge la apele minerale din Germania, pe soroc de patru luni” (!). Sunt tot atâtea momente de acţiune politică. Consfătuirile politice de la Mânjina, din 1845, se ţin sub pretextul onomasticii lui Costache Negri[53].

Unirea politică a tuturor românilor se exprimă categoric, programatic, în gândurile lui Ion Câmpineanu şi ale „partidei naţionale” din jurul său. În declaraţia sa de principii din „Act de unire şi independenţă” din 1/13 noiembrie 1838 partida naţională îşi impune „datoria de a mântui suveranitatea română”, de a reda „o patrie slobodă şi independentă”... cuprinzând „toate mădulările răspândite ale neamului”. „Roagă pă Dumnezeu... ca rumânii Moldovii care suferă (tot) asemenea rele şi toţi acei fraţi ai lor care gem acum supt un giug din cele mai despotice şi cele mai barbare” să fie dispuşi „a să însoţi la al lor cuget şi a face împreună cu ei unul şi singur norod oblăduit de cătră unul şi acelaş şef şi stăpânit dă aceleaşi legi”... „Aşa răspândiţi cum sunt, va fi peste putinţă rumânilor a să împotrivi dă sineşi puternicilor imperiuri care îi încungioară”, stăruie deci „asupra împreunării cei neapărate a populaţiilor române supt un singur schiptru”. Consideră „că în starea dă opresie străină şi dă anarhie înlăuntru... este peste putinţă rumânilor a împlini cele mai principale datorii a unei naţii către sineşi”... că ea nu poate „nici a să conserva, nici a să perfecţiona... ca toate naţiile”... Şi apoi când destrămarea statului pare inevitabilă „când fiecare zi descoperă prăpădenii noo, când trebuinţa este straşnică (imperioasă), cetăţenii nu mai sunt datori a respecta legile aşăzate”, ci dimpotrivă „au datoria sfântă” „dă a să apăra împotriva tiranii, dă a izbăvi patria, căci *izbăvirea norodului este cea dintâi lege*”[54]. Actul e urmat şi de un proiect de constituţie, statuând forma de guvernământ a noului stat suveran[55].

În scrisorile sale către principele Adam Czartoryski, capul emigraţiei polone, Câmpineanu vorbeşte de asemenea de fraţii săi români, care nu trebuie să facă decât un singur popor liber şi independent. Trebuie lucrat la reuniunea tuturor românilor sub acelaşi sceptru, toate clasele fără excepţie să cunoască bunăstarea „ca să fii mândru a fi român sau a muri”. Deplânge împreună cu ei, polonii, eşuarea tratativelor din 1812 pentru restabilirea regatului Poloniei, care

[52] *Ibidem*, p. 30.
[53] *Ibidem*, p. 29, 61.
[54] *Ibidem*, p. 216–217.
[55] *Ibidem*, p. 219–224.

a atras după sine şi căderea proiectului unui regat al Daciei. Pentru o misiune ca aceasta e nevoie de un domn vrednic. „Nu trebuie oare umbra unui tron de voievod pentru a reuşi să uneşti pe românii din toate ţările?" Acţiunea pentru realizarea unirii concepute şi el o vede în legătură cu o acţiune similară polonă, în cadrele unei lupte comune. Agentului emigraţiei polone Woronicz (C. Werner), care informează pe prinţ asupra stărilor din Ţara Românească şi în mod deosebit asupra mişcării naţionale şi acţiunii lui Câmpineanu, ideea unirii i se pare atât de curentă, încât în decembrie 1838 poate scrie: „Ideea unirii tuturor populaţiilor româneşti sub acelaşi sceptru ocupă toate minţile. Această idee este puternic întreţinută de către românii din Transilvania, care vin aici pentru a găsi de lucru şi a pune în valoare sârguinţa lor"[56]. În Ţara Românească „unirea tuturor populaţiilor româneşti sub aceeaşi cârmuire se vesteşte ca dominantă" – afirmă în acelaşi memoriu al său. Pe românii din Transilvania Woronicz îi vede „reduşi la condiţii de paria în propria ţară".

Fostul agent al consulatului francez, Felix Colson, colaborator acum al lui Câmpineanu, în cartea sa din 1839 socoteşte „unirea celor două principate în regat *(royaume)* aproape asigurată. Alţii, mai înaintaţi, susţin că fuziunea tuturor românilor e riguros necesară". Unirea numai a Moldovei şi Ţării Româneşti nu pote aduce bunăstarea decât pentru o parte a românilor. Masele rămase pe dinafară „atâţate de starea lor nenorocită vor căuta fără încetare să răstoarne toate combinaţiile care le separă de fraţii lor... Alianţa care trebuie să domnească între vecini va fi compromisă de acest război surd care va urma din faptul că românii nu sunt uniţi". Vorbind despre oprimarea şi servitutea românilor din Transilvania, spune că „nutresc speranţe de a fi uniţi cu fraţii lor din Moldova şi Ţara Românească *(Moldo-Valachie)*. Ideea unei uniri se popularizează tot mai mult". Vorbind de românii din Banat, socotiţi de el cei mai oprimaţi din toţi, prezice că „poate va veni timpul când se va face dreptate pentru toate aceste crime de lèse-naţionalitate, când supremaţia imperiilor va fi înjosită"[57].

Conjuraţia confederativă din 1839 a comisului Leonte Radu, în Moldova, e influenţată şi ea de emigraţia polonă. Proiectul lui vorbeşte şi el în limbaj nou, prevede separaţia puterilor, libertatea gândirii şi a tiparului, dezrobirea ţiganilor,

---

[56] „L'idée de la réunion de toutes les populations Valaques sous un même scèptre occupe toutes les têtes. Cette idée est puissament entretenue par les Valaques de la Transilvanie qui viennent ici pour s'utiliser et faire valoir leur industrie". P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ion Câmpineanu pentru unitatea Națională a românilor*, în „Anuarul Institutului de istorie Națională" din Cluj, III (1924–1925), p. 95. Asupra problemei unirii şi relaţiilor româno-polone, v. C. Vlăduţ, *Ion Câmpineanu*, Bucureşti, 1973; Gh. Platon, *op. cit.*; Veniamin Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone între 1699 şi 1848*, Bucureşti, 1980, p. 185–205.

[57] Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 116–117, 263, 265.

acces liber la toate funcţiile, crearea unei industrii naţionale, deschiderea de mine, construcţia de şosele, o bancă de stat, o universitate, secularizarea averilor mănăstirilor închinate. Dar puterea în stat o atribuie boierimii. Proclamă egalitatea doar pe treptele ei. Ba cere transformarea boierimii într-o nobilime juridic ereditară, cu titluri şi ranguri după model austriac. Cât priveşte raporturile feudale, se mulţumeşte cu revizuirea raporturilor dintre clăcaşi şi proprietari de către seimul nobiliar[58]. Proiectul reprezintă, iarăşi, năzuinţele boierimii de treapta a doua şi a treia.

Probele sunt suficiente pentru a caracteriza o evoluţie. Limbajul nou, ideile noi sunt tot mai insistente. Mişcarea lui Tudor a stârnit o fierbere, care de acum nu va mai lua sfârşit, va duce la Revoluţia din 1848.

Mişcarea din 1840 ia forme clar revoluţionare. Emite principii chiar mai radicale decât Revoluţia din 1848 însăşi. Desfiinţarea raporturilor feudale o concretizează într-un proiect de reformă agrară, după care ţăranul urmează să fie proprietar liber prin despăgubire. Mişcarea e revoluţionară şi prin căile de realizare concepute. În vederea acţiunii înţelege să mobilizeze masele populare, înţelege „a mântui poporul prin popor". Propaganda, organizarea în vederea acţiunii se extind şi asupra lui. Sunt cuprinse în planurile de acţiune şi masele orăşeneşti, blocul masiv al tabaciilor din Bucureşti cu deosebire. E concepută o armată naţională, alta decât cea de până acum şi cu alt sens politic, armata în vederea cuceririi independenţei ţării şi asigurării unui alt regim politic decât cel actual. Acţiunea armată din capitală trebuia să fie secondată de o ridicare populară în provincie. Unii din inculpaţi sunt acuzaţi că se gândesc la renaşterea unui stat roman, la o „nouă Romă". Tineretul revoluţionar face saltul conceptual spre orânduirea nouă. „Poporul", în concepţia lui, este „neamul, cei mulţi şi nu asupritorii şi nici robii... pentru că acela ce apasă pre norod nu poate fi din norod, pentru că acela ce rabdă, ce suferă robia, nu este vrednic de a fi norod". Boierimea o priveşte ca o clasă de stăpâni leneşi, lacomi şi tirani, care sub numele de boieri „robiră pe cei de asemeni cu dânşii, în care nu mai priviră oameni, ci neamuri, mazili, poslušnici, scutelnici, clăcaşi... dobitoace de beilic şi robi". Norodul umilit, batjocorit, bătut, împilat, dezbrăcat, „înţelegând mărirea puterii sale", cere „dreptate, slobozenie, potrivire" (libertate, egalitate) şi strigă „să moară tiranii". Robirea poporului de o ceată de „farisei" este „nefirească, nepravilnică şi nedreaptă". Împotriva legii firii care „a zidit pe toţi oamenii slobozi şi deopotrivă". „Tot românul să fie liber şi egal în drepturi în ţara lui" în virtutea „domniei democraţiei"[59].

În fruntea mişcării e ridicat Dimitrie Filipescu. Printre cei implicaţi în mişcare îi remarcăm pe francezul J. A. Vaillant, pc Ion Ghica, pe Nicolae

---

[58] *Istoria României*, III, p. 999–1000.

[59] G. Zane, *Mişcarea revoluţionară de la 1840 din Ţara Românească*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", III, Bucureşti, 1963, p. 185–313, mai ales, p. 215–222.

Bălcescu. Un rol important i se atribuie lui Eftimie Murgu, dascălul lui Bălcescu, socotit chiar „mentor" al ei[60].

Catehismul de la Iaşi vorbeşte în limbaj asemănător: „omul este slobod, neatârnat de alt om, că este stăpân pe capul său, deopotrivă cu cel de asemenea lui, că, pentru a păstra această slobozenie, neatârnare şi potrivire, el are dreptul de a face şi îndrepta pravilele care trebuie a-l cârmui şi a-l ocroti în societate, precum şi acela de a-şi alege o căpetenie, un domn, un împărat... să aleagă din norod oamenii cei mai cu judecată, cei mai buni, cei mai învăţaţi, şi să le dea puterea lui, însărcinându-i să facă ei legi, care trebuie să fie totdeauna pentru toţi"[61].

În lecţia de deschidere a cursului de istorie naţională de la Academia Mihăileană, din 1843, Mihail Kogălniceanu, exaltând virtuţile istoriei, invocând trecutul de luptă al neamului românesc, îl indică drept arsenal moral şi garanţie a devenirii sale viitoare[62].

Discursul lui Nicolae Bălcescu, „Privire asupra stării de faţă, asupra trecutului şi viitorului Patriei", de la Paris, de Anul Nou, din 1 ianuarie 1847, stabileşte de-acum clar ţinta: „Ţinta noastră socotesc că nu poate fi alta decât unitatea naţională a românilor. Unitate mai întâi în idei şi simţăminte, care să aducă apoi cu vremea unitatea politică... La crearea acestei naţionalităţi, la o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principii ale dreptăţii şi ale egalităţii, trebuie să ţintească toate silinţele noastre. Românismul dar e steagul nostru, subt dânsul trebuie să chiămăm pe toţi românii". Iar în concluzia articolului său *Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595*, din aceeaşi lună ianuarie 1847, atribuia acelaşi rost istoric eroului său preamărit, Mihai Viteazul: „...el lucra la crearea naţionalităţii româneşti, la unirea tuturor românilor într-un stat politic. Idee măreaţă şi singură mântuitoare pentru noi, pe care din orbirea acelor veacuri, părinţii noştri n-o putură realiza statornic, şi care singură trebuie să fie ţinta politică a românilor de astăzi"[63].

Eliberarea ţăranilor în 1848 e exprimată în punctul 13 la Islaz: „Emanciparea clăcaşilor ce se fac proprietari prin despăgubire". Sau în programul emigranţilor moldoveni de la Braşov: „Desfiinţarea boierescului şi a orice alte dări a lăcuitorilor săteni către proprietari". „Împroprietărirea lăcuitorilor săteni fără nici o răscumpărare din partea lor. Nimicirea tuturor privilegiilor şi, prin urmare, deopotrivă purtare a sarcinilor statului de către tot poporul îndeobşte, precum şi deopotrivă împărtăşire a lui la toate driturile politice şi ţivile". Pe primul plan însă va evolua mereu năzuinţa de emancipare

[60] *Ibidem*, p. 218.

[61] *Ibidem*, p. 232–233.

[62] Larg în ampla monografie Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, 1974, p. 374–392.

[63] Citate de C. Bodea, *op. cit.*, p. 87–88.

şi unire naţională, libertatea naţională, ca o condiţie primordială a oricărei libertăţi. O exprimă iarăşi clar Nicolae Bălcescu, în plină revoluţie: „Pentru mine chestia naţionalităţii o pui mai presus de libertate... Libertatea se poate lesne redobândi, când se va perde, iar naţionalitatea nu"[64]. Şi după revoluţie, Bălcescu, urmărind *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, la 1850, se exprimă: „Şi numai atunci când războiul sfânt va mântui naţia de apăsarea străinilor şi o va reîntregi în libertatea şi unitatea sa, adunarea poporului, Constituanta, va putea să realizeze în pace toate reformele politice şi sociale de care el are nevoie şi să constituieze domnirea democraţiei, domnirea poporului prin popor"[65].

ÎN TRANSILVANIA

Revenind după toate acestea la Transilvania, aici disproporţia dintre nobilime şi burghezie se arată şi mai mare. Comparând raporturile social - politice cu cele din Ungaria, care avea instituţii asemănătoare, găsim şi aici aceeaşi nobilime numeroasă[66], acelaşi covârşitor spirit nobiliar, aceeaşi burghezie neevoluată, redusă şi eterogenă, aceeaşi ţărănime masivă, căzută în proporţii covârşitoare în servitute. Cu deosebire numai că, în faţa noilor curente de prefacere, Transilvania prezenta condiţii şi mai dezavantajoase: un stadiu de dezvoltare economică şi mai neevoluat, o burghezie şi mai eterogenă[67], o iobăgime şi mai încărcată de sarcini.

Nobilimea însăşi era mai neevoluată. Ea n-a ajuns-o în diferenţiere pe cea de acolo. Nobilimea mare de aici n-a ajuns nici la întinderile de moşii ale celei din Ungaria, nici în aceeaşi măsură în angrenajul Curţii. Mai departe de vraja capitalei, ea n-a ajuns nici în cultură, nici în exigenţe nobilimea mare ungară. Motivele opoziţiei dintre nobilimea mare şi nobilimea de rând astfel aici se arată mai reduse, solidaritatea de clasă a nobilimii mai mare. Nici Dieta nu are două camere ca în Ungaria, ci numai una, Stările şi Ordinele îşi ţin şedinţele la

---

[64] În scrisoarea către Ion Ghica din 21 ianuarie 1849. N. Bălcescu, *Opere*, IV, Bucureşti, 1964, p.129.

[65] *Ibidem*, I, Bucureşti, 1953, p. 312.

[66] La 1787 cifra nobilimii în Transilvania se ridica la 63 468 de suflete, reprezentând 4,4% din populaţie. O proporţie deci aproape egală cu cea din Ungaria, unde nobilimea reprezenta 4,8%. Cf. G. Thirring, *op. cit.*, p. 58. Excluzând Pământul Crăiesc care nu avea nobilime, numai în comitate şi scaunele secuieşti rezultă 9%. Proporţie depăşind chiar pe cea din Polonia, evaluată la 8%.

[67] *Ibidem*, p. 71. În Dieta din 1790–1791, oraşele, toate împreună, inclusiv târgurile, au 38 de reprezentanţi. În acest număr nu intră reprezentanţii oraşelor săseşti, care se cuprind în cei ai scaunelor săseşti. *Protocolul* Dietei, p. 22–23.

un loc. Votul, când nu se votează colectiv, pe naţiuni, e individual[68]. Omogenitatea mai mare a nobilimii era favorizată şi de faptul că în afara ei mai funcţionau încă două naţiuni politice, care puteau profita de pe urmele opoziţiilor dinăuntrul ei, o obligau deci la o mai mare solidaritate. Nobilimea mare îşi avea şi aici asigurată puterea politică prin numărul ridicat în care era prezentă în Dietă[69], prin funcţiile înalte de guvernământ pe care le deţinea, prin influenţa de care, potrivit poziţiei sale economico-sociale dominante se bucura. Nu s-a ajuns totuşi la acelaşi grad de separaţie. Aici stăpânirea nobilimii mari e mai puţin tulburată de disensiuni, „democraţia nobiliară" întâmpină mai puţină rezistenţă[70]. Masa nobilimii astfel reprezintă o putere politică covârşitoare. O putere oglindită chiar în Dieta ţării. Dieta din 1790-1791, am văzut, se compune din 85% nobilime. Iar ca greutate politică ea reprezintă şi mai mult, prin greutatea numărului mare al magnaţilor.

Burghezia de aici putea aspira şi mai puţin decât cea din Ungaria la rolul încredinţat ei de noile idei şi deci la puterea politică proprie. Ea era în covârşitoare parte burghezie în înţeles feudal, de meşteşugari, negustori, organizaţi în corporaţii, beneficiind de privilegii. Prea puţin burghezie propriu-zisă, în înţeles nou, purtătoare de capital şi de muncă salariată. Dar mai ales era foarte eterogenă naţional: germani sau saşi, unguri, greci, români, armeni, evrei şi alţii. Exista o burghezie etnic maghiară, în mai multe oraşe sau târguri, chiar în majoritate, în totalitatea ei însă prea puţină şi prea neevoluată economic pentru a putea juca noul rol. Mare parte a burgheziei era săsească, şi ca atare şi constituţional făcea parte din altă naţiune decât cea dominantă. Ea este, în genere, ataşată regimului austriac, potrivnică ideii de stat naţional maghiar al Transilvaniei, precum şi unirii ei cu Ungaria. Chiar când arată semne de mişcare burgheză, le arată doar în propriul ei interes, în raport cu patriciatul propriu sau cu nobilimea. Iar în procesul de deşteptare naţională se orientează spre marele tot al poporului german, se consideră parte a lui. Şi, ce e mai mult, săseşti în majoritate erau cele mai industriale şi comerciale oraşe ale

[68] La 1791, Dieta, luând în discuţie problema sistemului de votare, menţine, împotriva naţiunii săseşti, care cerea votarea colectivă, pe naţiuni, votul individual. Cu amendamentul numai ca chestiunile care ating legile fundamentale ale ţării să se decidă numai cu consimţământul tuturor, iar în cele care ating drepturile particulare ale uneia din naţiuni, celelalte două să nu poată decide fără consimţământul ei. *Protocolul Dietei*, p. 546–549. Vezi şi articolul de lege XIX votat de Dietă, sancţionat în formă mult redusă ca articolul XII.

[69] În Dieta din 1790–1791 e prezentă cu 162 de nume. Lista reprezentanţilor în *Protocolul Dietei*, p. 7–18.

[70] Cel puţin articolul de lege XXVI, votat de Dietă, asigură încă o dată egalitatea de drept a nobilimii *(legalem nobilium aequalitatem)*, legiferând ca la numirea în funcţii să nu se facă nici o distincţie între conţi şi baroni şi ceilalţi nobili, decât cele ale calificărilor obişnuite de merit şi capacitate. În legile sancţionate articolul XVII.

Transilvaniei, tocmai cele chemate de noile idei să joace rol de frunte în prefacerile întrevăzute de ele[71]. Iar marea negustorime a Braşovului şi Sibiului era, în genere, românească-grecească.

O asemenea burghezie, fie ea maghiară sau eterogenă, evident, trebuie să secondeze încă puterea nobilimii, în loc să se gândească la răsturnarea ei. Interesele ei o leagă mai mult de nobilime decât de masele populare pe care ar trebui să se întemeieze în lupta împotriva ei[72]. În loc de dizolvare a economiei corporatiste, privilegiate, lăsând drum liber noii economii, capitaliste, ceea ce predomină în oraşe e lupta dârză de apărare a vechii economii, exclusivismul. Un exclusivism care cu luptele naţionale se accentuează în loc să scadă. Iar în disocierea naţională, adusă cu sine de progresul de creştere a luptei naţionale, forţele ei se împart, se îndreaptă în sensuri diverse.

Dar în Transilvania puterea politică e compartimentată nu direct pe clase sau pe stări, ci pe naţiuni. Naţiunea nobililor devenind naţiunea ungurilor, nobilimea reprezintă politic pe unguri. Tot la unguri se adaugă naţional şi naţiunea secuilor. În Dieta din 1790–1791 ungurii şi secuii împreună reprezentau 90% faţă de 10% cât reprezentau saşii. Stăpânirea politică a ţării astfel e nu numai covârşitor nobiliară, ci şi covârşitor maghiară. Şi teritorial predomină „Pământul Nobililor" sau „Pământul Ungurilor". După calculele servite de K. G. Windisch, din 1790, „Pământul Ungurilor" cuprindea 57,2% din teritoriul Transilvaniei, al Secuilor 21,5%, al Saşilor 21,3%[73]. După datele statistice ale lui Kőváry din 1847, primul cuprindea 657 de mile pătrate, al doilea 206, al treilea 190[74]. Ca populaţie, după datele statistice din 1846, primul cuprindea 1 425 350 de suflete, al doilea 440 150, al treilea 434 500[75].

---

[71] Pământul Regesc e cel mai avansat în urbanizare. Din cele 11 oraşe libere regeşti ale Transilvaniei, şase se găsesc pe Pământul Regesc. În timp ce în comitate la un oraş revin 474 de sate, în secuime 434, pe Pământul Regesc revin doar 42. Pe Pământul Regesc e mai ridicat şi numărul meşteşugarilor. La 1847 meşteşugarii în comitate sunt cifraţi la 28 270, în secuime la 5 860, în timp ce Pământul Regesc, cu o suprafaţă de aproximativ trei ori şi jumătate mai mică decât a comitatelor, mai mică şi decât a secuimii, numără 38 260. La începutul secolului al XIX-lea, în Sibiu şi Braşov tot al şaptelea locuitor e meseriaş (industriaş) sau negustor. Braşovul e centru comercial nu numai al Transilvaniei, ci şi al Principatelor Române. Date statistice citate de Z. Sárközi, *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)*, Budapesta, 1963, p. 25–26. Aici s-a dezvoltat mai mult şi industria.

[72] Confundarea păturii conducătoare a oraşelor în nobilime, ce-i drept, aici n-a luat proporţiile din Ungaria. Locuiesc şi aici mulţi nobili în oraşe, se fac mereu şi înnobilări. Totuşi, la 1790, din cei 38 de reprezentanţi ai oraşelor din Dietă, numai şase poartă nume evident nobiliare (cu predicatul obişnuit nobiliar). În oraşele mari săseşti înnobilările sunt rare, nobilimea nu reprezintă vreo putere deosebită. Dar s-a ridicat, în schimb, o pătură suprapusă, o adevărată castă de patricieni, cu nimic mai prejos ca prestigiu social-economic de nobilime.

[73] După G. Thirring, *Magyarország népessége II. József korában*, Budapesta, 1938, p. 14.

[74] L. Kőváry, *Erdélyország sztatistikája*, Cluj, 1847, p. 8.

[75] *Ibidem*, p. 154.

În aceste raporturi şi în această distribuţie a puterii politice, în rândurile deţinătorilor ei sau aspiranţilor la ea nu s-a ivit încă forţa care să dispute puterea nobilimii. Cele trei naţiuni sunt avizate mai curând la solidaritate. Se creează şi între ele disensiuni, opoziţii, dar acestea nu în sensul înlăturării puterii vreuneia. Şi, mai ales, nu în sensul răsturnării naţiunii ungurilor sau a nobilimii. Celelalte două naţiuni, a secuilor şi saşilor, au prea mică greutate[76] ca să-i poată disputa puterea. Cu atât mai puţin, cu cât pătura suprapusă secuiască era şi ea nobiliară[77], iar naţional era maghiară. Scaunele secuieşti şi în titlul lor erau calificate drept nobile *(Nemes Székely Székek)*, ca şi comitatele. Funcţionează şi în cadrele nobilimii disensiunile, opoziţiile indicate dintre nobilimea de rând şi nobilimea mare, dar acestea nu până la primejduirea câtuşi de puţin a puterii politice comune.

Aceste raporturi trebuia să le înfrunte naţiunea română.

Ideile noi aici întâlneau deci un stadiu de dezvoltare mai puţin evoluat decât în Ungaria. Sunt, prin urmare, şi receptate mai corespunzător acestui stadiu. Lojile masonice, de pildă, le găsim populate de nobilime, de patricieni, de intelectuali, liber-profesionişti sau orăşeni fără calificative nobiliare. Sunt dominate însă de nobilime şi populate mai ales de oficialităţi, de membrii şi funcţionărimea guvernului; şedinţele lor se ţin cu aprobarea guvernatorului. Zelul inovator era astfel bine dozat; ideile noi se puteau servi de sus, în formele şi cantităţile strict necesare. Mai mult, componenţa lor era foarte eterogenă naţional, iar limba lor era germana. În Dietă se invocă şi aici numele mari ale lui Montesquieu, Rousseau, se aude şi glasul principiilor noi, dar mult mai rar decât în Dieta ungară, şi numai în sprijinul prerogativelor nobilimii. Eflorescenţa ideologică aici se arată incomparabil mai săracă. Totul se centrează în arzătoarea problemă a „restituţiilor" constituţionale. De pildă, Samuel Balia, fostul notar al comitatului Hunedoara, acum asesor la Tabla regească, tratând problema puterii legislative în principatul Transilvaniei, întemeiază puterea politică a celor trei naţiuni pe aceleaşi principii inovatoare, pe aceeaşi „suveranitate" a poporului, pe acelaşi contract social. Naţiunile libere însă sunt cele trei naţiuni care, prin pactul lor originar, au constituit „societatea civilă" a Transilvaniei. Ele sunt poporul suveran deţinător al puterii legislative, care a făcut contractul dintre naţiune şi rege[78]. Ideile burgheze ale reprezentanţilor oraşelor săseşti se reduc şi ele la aceste limite, sunt puse şi ele în serviciul „restituţiilor". Ceea ce preocupă acum Dieta e refacerea constituţiei ţării,

[76] În Dieta din 1790–1791 scaunele secuieşti şi săseşti împreună aveau doar 44 de reprezentanţi, anume 17 secui şi 27 saşi, din totalul de 422. *Protocolul Dietei*, p. 20–21.

[77] Nu mai puţini de 15 din cei 17 reprezentanţi ai secuilor din Dietă poartă nume de nobili.

[78] Samuel Balia, *Erdélyország közönséges nemzeti törvényeinek első része. A' törvényszerző hatalomról*, Cluj, 1791.

răvăşită de absolutism şi mai ales de răsturnările iozefine, repararea „nedreptăţilor" suferite de naţiunile politice, cumpănirea puterii lor, egalitatea din cadrele nobilimii.

Aici nu se mai ridică nici glasurile răzleţe în favoarea celuilalt popor, a maselor lipsite de drepturi. Se aud mai curând proteste împotriva reformelor în favoarea lor, ca fiind impuse de puterea centrală, deci neconstituţional. Hotărârea adunării comitatului Cluj de a propune în Dietă menţinerea raportului actual dintre stăpân şi iobag sau proiectul de lege privind dreptul de strămutare al iobagului, cerut de „propoziţiile" regale, sunt socotite mari concesii. Semnele răzleţe de luminism nobiliar se confundă în conservatorismul masiv al Dietei.

Nu se ridică glasuri în interesul celor de jos nici din partea oraşelor. Oraşele săseşti, naţiunea săsească trebuie să lupte invers, tocmai pentru legitimarea iobăgiei pe teritoriul ei împotriva celor care îi puneau la îndoială legitimitatea. Cum era să-şi arate naţiunea săsească favoarea faţă de cei de jos, faţă de cei asupra cărora pretindea să rămână stăpână? Şi mai ales acum, când ei veneau cu revendicarea egalităţii de drepturi, a „concivilităţii"; acum, când ei făceau parte din naţiunea rivală, cu aspiraţii de naţiune politică, ameninţând însuşi sistemul politic al ţării. Iar reprezentanţii secuilor, luptători pentru libertăţile secuieşti, rămân intransigenţi în raport cu iobăgimea, se opun fără ezitare, până la capăt, chiar dreptului ei de strămutare.

Burghezia Transilvaniei astfel se arată şi mai puţin antrenată de noile idei decât cea din Ungaria. Aici nu se mai simte nici acţiunea instigatoare a profesorului Hoffmann, nu apar nici ideile negustorului Liedemann.

Ideile „revoluţionare" se simt mai puţin chiar la intelectualitate. Aici nu mai întâlnim ideea reprezentării plebei în Dieta ţării sau în adunările comitatelor. Transilvania nu va fi antrenată nici în mişcarea revoluţionară a lui Martinovici. Organizaţia lui conspirativă s-a extins asupra părţilor apusene, Oradea, Carei, Satu Mare. În interiorul Transilvaniei se găsesc urme de răspândire a catehismelor, a celui dintâi mai ales, urmele organizaţiei însă nu. Bănuieli din partea oficialităţilor nu lipsesc nici aici. Nu lipsesc nici urmăririle de „iacobini". Guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Bánffi, denunţă Curţii chiar existenţa unei adevărate conspiraţii, cu primejdioase planuri revoluţionare. Însuşi Şincai trebuie să sufere de pe urma unor asemenea bănuieli. „Iacobinismul" transilvănean se dovedi însă mult mai redus. Societatea de vânătoare „Diana", în dosul scopului ei inofensiv, ascundea, desigur şi intenţii politice. Dar asemenea intenţii n-au ajuns să fie formulate programatic. Intenţiile ei nici nu puteau merge prea departe. Nu puteau depăşi aspiraţiile nobiliare. Condiţia de primire în societate era doar titlul de nobil. E vorba mai curând de o apropiere mai mare a nobilimii mari de cea de rând, de o mai mare

solidarizare a nobilimii, desigur în jurul luptei sale naţionale în raport cu regimul imperial. În fruntea „iacobinilor" transilvăneni urmăriţi îi găsim pe baronul Nicolae Wesselényi senior, pe contele Ladislau Tholdalagi, pe judele Tablei regeşti Ladislau Türi. Nu puteau prezenta deci o primejdie revoluţionară. Ei se recrutează mai ales din opoziţia dietală. Rezultatul concret al acţiunii lor e proiectul militar al lui Türi, prezentat şi dezbătut în Dietă. Proiectul prevedea reînvierea oştii ţării, o importantă oaste proprie, cu care s-ar fi putut afirma la nevoie voinţa ţării. Dar oastea prevăzută e iarăşi oastea celor trei naţiuni. Oastea pe care trebuie să se susţină sistemul constituţional al ţării şi nu vreo libertate sau egalitate în sensul noilor idei. Iacobinismul transilvănean e un iacobinism nobiliar şi maghiar, reprezintă mai curând o primejdie racoţiană. În tot cazul nu una democratică[79]. Şi în nici un caz una favorabilă naţiunii române.

Mişcarea lui Martinovici, pe unde a ajuns, în părţile apusene, n-a rămas străină nici pentru români. Ideile ei sociale şi naţionale puteau să-i atragă şi pe ei. Gheorghe Szlávy din Oradea a şi făcut legătură cu intelectuali români din apropiere. După un raport, pe prefectul domeniului episcopal din Beiuş „într-atâta l-a molipsit, că aţâţă în poporul de rând tulburare şi rebeliune, şi răspândeşte catehismul"[80]. În Carei, Szlávy a pus la curent cu mişcarea şi învăţători români. Veştile Revoluţiei franceze trebuiau să circule cu virulenţă. Nu lipseau, desigur, nici răspânditorii, propagatorii lor veniţi din afară. Se propagau, desigur, şi în jos, le aduceau acum şi soldaţii întorşi de pe teatrele de luptă. La o mişcare de răzvrătire putea fi receptivă şi ţărănimea română. Doar nu demult se petrecuse răscoala lui Horea. Se agitase, stârnind teama nobilimii, şi în 1790–1791. Nu era străină, desigur, nici de veştile Revoluţiei. Era purtată doar şi ea pe teatrele de luptă ale Europei. Încă în 5 iulie 1793, poetul Avram Barcsay, el însuşi acuzat de „iacobinism", scria din Vaţa (Zarand): „Sunt români, şi aceasta nu e poveste, şi nici numai vreo spaimă a mea, care ştiu Revoluţia franceză fără carte, şi încă o explică şi altora. Aceasta fără emisari de acolo nu se poate, iar aceia în provinciile vecine turceşti (Ţările Române) umblă cu tot curajul. Ceea ce se întinde uşor la un popor şi aşa apăsat sau nemulţumit atât la noi cât şi la turci"[81]. Comitatul Bihor în mai 1798 raportează

---

[79] Cf. Zs. Trócsányi, *Az erdélyi jakobinusság kérdéséhez*, în „Történelmi Szemle", nr. 1, 1965. 13 p.

[80] E. Jancsó, *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai*, în „Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára", Cluj, 1957, p. 412–413.

[81] „Vagynak ollyan oláhok, és ez nem mese, sem nem félénkség töllem, (kik) a frantzia revolutziot könyv nélkül tudják és még másoknakis explicálják. Ez oda valo emissariusok nélkül nem lehet, azok pedig a Török szomszéd tartományaiban bátran járnak: mely könnyen harapodzik egy ollyan azon kivülis mind nállunk, mind a Töröknél elnyomottatott vagy

că un preot ortodox, Gligor, ar fi spus în faţa credincioşilor săi: „E de-acum lumea franceză, de-ar aduce numai Dumnezeu în aceste părţi pe francezi”[82]. Iacobinismul transilvănean însă nu mai are asemenea implicaţii. Şi nici nu putea să le aibă. El trebuia doar tocmai să apere puterile politice constituite şi împotriva Revoluţiei, şi împotriva unei „primejdii” româneşti.

În tot cazul, în faţa revendicărilor româneşti, în Dietă fac zid „reacţionari” şi „iacobini” deopotrivă.

Şi în intelectualitatea maghiară dominant rămâne tot luminismul nobiliar. Luministul maghiar transilvănean reprezentativ al acestui timp, Gheorghe Aranka, de pildă, căutând asemănările dintre Anglia şi Ungaria, reuşeşte să justifice până şi neimpozabilitatea pământului nobiliar. Ba discutând raporturile dintre nobilul şi ţăranul maghiar, se ridică şi numai împotriva gândului chiar ca ţăranul să fie pus vreodată pe acelaşi plan cu nobilul „membru al coroanei”. Aceasta ar însemna ca nobilul, „despuiat de demnitatea sa naturală originară, să fie aruncat în acea stare umilă, la care natura şi providenţa a sortit pe ţăranul său”[83]. Ca mulţi alţii din timpul său, Aranka era luminist, dar câtuşi de puţin revoluţionar. Avea oroare de revoluţie. Într-o scrisoare din aprilie 1795, făcând aluzie la izbucnirile revoluţionare ale unora, condamnă pe acei „setoşi de sângele tuturor bunilor patrioţi, mai ales de al celor mari, şi de răsturnarea constituţiei întregii ţări... de sânge, de foc şi de orice nelegiuiri, demne doar de Catilina sau Horea”[84].

În schimb, idei mai avansate vor ieşi curând din condei românesc. Ion Budai-Deleanu, în opera sa literară, discută în spirit nou libertăţile cetăţeneşti, formele noi de guvernământ, virtuţile republicii.

Şi încă o particularitate, şi mai gravă, a Transilvaniei: aici şi eterogenitatea naţională e mai mare. Mai mult, în raporturi de subordonare. Un motiv mai mult ca lupta să se deplaseze covârşitor pe plan naţional. În cadrul naţiunilor politice naţiunea maghiară e dominantă, împreună cu secuii covârşeşte numeric pe cea săsească. Rămâne însă în flagrantă minoritate în raport cu naţiunea română, care singură constituie, după evaluarea din Supplex Libellus, două treimi din întreaga populaţie a ţării. Ţara e dominată politic deci de naţiunile în minoritate, care exclud cu totul de la puterea politică pe cea care le covârşeşte numeric pe toate trei împreună.

---

kedv(t)elenitett népnél”. Scrisoarea către Iosif Dantzky, în „Irodalomtörténeti Közlemenyek”, 47 (1937), p. 64.

[82] „Est jam Gallicus mundus, utinam Deus ad has quoque partes Gallos adferret”. Citat K. Benda, *A jozefinismus és jakobinusság kérdései*, p. 412.

[83] Hóman-Szekfű, *Magyar történet*, p. 60.

[84] E. Jancsó, *Erdélyi jakobinusok*, Cluj, 1947, p. 12.

Totuşi, în concepţia militanţilor politici maghiari ai timpului, Transilvania, ca şi Ungaria, trebuie să fie un stat naţional maghiar. Sub vechiul regim al Stărilor şi Ordinelor, nobilimea, prin masivitatea ei, prin puterea ei economică, prin covârşitoarea ei putere politică, a putut asigura şi aici un caracter naţional maghiar statului. Dar era cu desăvârşire exclus să-i mai poată păstra acest caracter şi în condiţiile noilor idei, ale democraţiei. Mai mult, naţiunea română, cu majoritatea ei covârşitoare, îşi avea şi ea, ca şi altele din imperiu, masa cea mare alături de graniţele lui, constituită în state proprii, naţionale. Democraţia aici prezenta deci primejdii şi mai evidente: ea trebuia să aducă cu sine răsturnări radicale şi pe plan social, şi pe plan naţional, ameninţând întreaga construcţie politică. Iată de ce trebuiau ţinute raporturile pe loc, iată de ce trebuiau căutate căile de preîntâmpinare a primejdiei viitoare. Nu se găsiră însă nici aici alte căi decât cele din Ungaria: pentru înlăturarea primejdiei prezente menţinerea raporturilor feudale şi a puterii politice a nobilimii, iar pentru preîntâmpinarea celei viitoare asimilarea treptată şi alipirea, la nevoie, a Transilvaniei la Ungaria. Astfel, sub raport social, iobăgia se prelungeşte. Se continuă cu eforturile de reglementare urbarială, tocmai pentru a o putea prelungi. Iar sub raport naţional, puterea politică e tot mai obsedată de viziunea asimilării treptate. Prelungirea iobăgiei o cer acum şi interese naţionale. Şi aceste interese naţionale primează acum, în faţa lor trebuie să se retragă pe al doilea plan toate celelalte.

Să citäm pentru aceasta judecata celui mai influent om politic al Transilvaniei din acest timp, a baronului Nicolae Wesselényi. A militantului liberal främântat de problemele prefacerilor necesare, dar şi de primejdiile lor. În cartea sa *Despre prejudecăţi*, scrisă în 1831, punând problema ridicării ţărănimii în rândurile naţiunii, crede că aceasta de bună seamă se va întâmpla. Dar ea să nu se facă deodată, să se facă doar treptat şi condiţionat. Acest frumos drept naţiunea maghiară îl dă de bunăvoie, îl dăruieşte, are deci, la rândul său, drept să-l şi condiţioneze. Este just şi firesc ca dreptul să-l dea celor care sunt în stare de a se „naţionaliza", adică de a se contopi cu naţiunea. Consideră nu numai corect, ci şi necesar, ca poporul de jos să se bucure de drepturi naţionale şi de reprezentare, prin care locuitorii unei ţări devin cetăţeni şi membri ai naţiunii. Dar numai dacă va fi cu adevărat maghiar, dacă se va contopi cu naţiunea care vrea să devină şi la ale cărei drepturi vrea să participe, dacă prin limbă şi obiceiuri va deveni una cu ea. Pentru o atât de mare, atât de magnifică recompensă, preţul e doar învăţarea unei limbi. Şi aceasta nu e peste puterile nimănui. Cei care acum nu vorbesc ungureşte sau nu sunt unguri, pe măsură ce s-ar maghiariza, cu încetul ar primi şi drepturi naţionale[85]. Este ideea care va fi

[85] B. Wesselényi Miklós, *Balitéletekről*, Bucureşti (fictiv), 1833, p. 232–233.

adoptată şi de militanţii anului revoluţionar 1848: pentru naţionalităţi drepturile cetăţeneşti sunt un dar, în schimbul căruia ele, din recunoştinţă, să intre în naţiunea maghiară, să se asimileze cu ea. Spre această finalitate însă Wesselényi priveşte cu îndoială, preferă prelungirea raporturilor feudale. Prelungirea puterii politice a nobilimii, chiar şi în viitoarea orânduire, aici ia astfel şi mai mult aspectul unei necesităţi naţionale.

Să mai citãm din scrisorile schimbate între Kossuth şi Wesselényi în 1846, după răscoala din Galiţia. Discutând problemele urbariale, amândoi sunt îngrijoraţi de soarta nobilimii, preocupaţi de salvarea ei ca o necesitate naţională. O necesitate căreia trebuie să i se subordoneze problema socială, oricât ar părea ea de acută. Kossuth socoteşte că pentru salvarea ei raporturile feudale trebuie desfiinţate şi încă repede, căci „altfel nobilimea cade sub ascuţişul coasei şi acest praznic al tăierii va fi totodată şi ziua morţii constituţiei maghiare şi naţionalităţii maghiare". E de părerea că aceasta să se facă prin despăgubire, jumătate plătind iobagul, jumătate statul. „Apa ne-a ajuns până la gură. Să ne mai gândim dacă aceasta îi place nobilimii sau nu, nu mai este timp". Principalul e să fie liniştit poporul... Problema e extrem de grea şi complicată, „dar dacă nu facem aceasta, am pierit". „însă în nici un caz să nu lăsăm să o iniţieze guvernul (de la Viena), el să o rezolve împotriva nobilimii. Şi va face-o dacă noi nu vom face-o, pe aceasta jur, căci e silit să o facă". Dacă nobilimea a făcut-o, a înlăturat piatra urii, a făcut ceea ce era datoare să facă. „Mai puţin nu poate face, dacă nu vrea să piară. Mai mult nu e silită". Cât despre preocupările urbariale ale Transilvaniei, e de aceeaşi părere: „Transilvania să se îngrijească nu de urbariu, ci ca să nu aibă nevoie de urbariu. Timpul urbariilor a trecut. Ruinele feudalismului trebuie să cadă. Şi dacă nobilimea nu-şi înţelege situaţia, e iremediabil pierdută, şi va cădea victimă nu libertăţii, ci despotismului guvernamental, absolutismului".

Wesselényi, în răspunsul său, se arată plin de îndoială că o desfiinţare a raporturilor feudale ar fi posibilă. Opoziţia nobilimii e prea mare. Iar ridicarea problemei fără rezolvarea ei, „ce poate să nască nu mai pomenesc – cu groază înţelege oricine, care ştie că pe om eroarea şi dorinţele trezite şi nesatisfăcute îl fac de cele mai multe ori monstrul monştrilor". Ce poate să fie mai primejdios decât a spori şi mai mult ura înrădăcinată a ţărănimii împotriva nobilimii? Nu socoteşte corectă, liberă şi recomandabilă decât o desfiinţare care se face cu despăgubirea cuvenită, altfel operaţia e jaf. Sfinţenia proprietăţii e legătura care dă tărie păcii sociale. Dar o despuiere de proprietate în Transilvania „nu e recomandabilă, e chiar primejdioasă şi deci de neîngăduit, şi pentru că prin aceasta multă, se poate spune aproape toată, nobilimea proprietară ar fi ruinată. Şi nu trebuie să uităm că *în această nobilime* există acum naţionalitatea noastră. Are nobilimea noastră pe toată scara valorilor şi raţiunii destule cusururi şi nu puţine păcate; dar atâta e adevărat, că maghiarimea numai sau

aproape numai în rândurile ei există. Dacă miile nobilimii ruinându-se ea se reduce la insignifianţă, cea mai mare parte a milioanelor care-i vor lua locul nu vor fi maghiare. Ar fi o situaţie cu totul anormală şi matematic o imposibilitate ca numărul mic să facă şi să cântărească mai mult decât cel mare. Acest fel de imposibilitate, ca naţionalitatea şi limba ungurilor mult mai mici în număr să stea deasupra mulţimilor mult mai mari ale celorlalte neamuri, numai aceea a făcut-o şi o face posibilă, că la noi acea mare majoritate e egală cu zero şi numai numărul nobilimii are valoare. În acest număr, desigur, majoritatea e ungurească şi de aceea, numai de aceea nu este o absurditate ca limba ei şi neamul ei să stea deasupra celorlalte. Dar se schimbă aceasta dacă milioanele nemaghiare vor alcătui majoritatea şi numeric, şi juridic. Aristocraţia noastră de acum dacă piere, nu e mare pagubă, pentru că nu valorează prea mult. Va veni alta în loc, după pricepere, bani sau moşie, care va fi desigur mai numeroasă decât cea de acum. Şi poate să fie, şi e de crezut că va fi şi mai bună, mai deşteaptă. Dar maghiară nu. Aceasta e o împrejurare care pretinde multă atenţie. Şi aceasta este cea care face şi mai catastrofală pentru noi revoluţia decât pentru alte naţiuni. Revoluţia franceză a alungat nobilimea; s-a format alta şi franceză, căci s-a făcut din francezi. În Galiţia nobilimea poloneză a fost măcelărită de ţărănimea poloneză; locul celor ucişi fie că va rămâne gol, fie că va fi luat de urmaşii ucigaşilor, poloni vor rămâne toţi. Altfel e la noi"[86]. Primejdia era acum prea evidentă şi baronul Wesselényi era primul în măsură să o întrevadă.

În Transilvania astfel a urmat legea urbarială din 1847. Rezistenţa implacabilă a raporturilor feudale a rămas să o frângă revoluţia.

Să se mai adauge acum lupta pentru limbă, viziunea deznaţionalizării, proiectul de lege din 1842 al impunerii limbii maghiare, rezistenţa acută, ostilitatea pe care el le-a provocat. Să se mai adauge şi refugiul suprem al ideii de stat naţional maghiar, colacul de salvare al nobilimii, unirea Transilvaniei cu Ungaria, unirea care se agită din nou, şi tot mai insistent, chiar în preajma revoluţiei, şi procesul va fi şi mai inteligibil.

Iată de ce lupta revoluţionară aici va lua forme atât de acut naţionale, de ce naţiunea română nu vrea să înţeleagă libertatea socială fără libertate naţională, de ce se ridică cu atâta hotărâre în frunte primatul libertăţii naţionale. Raporturile feudale trebuie să cadă pentru că şi altfel sunt condamnate, trebuie dărâmată deci, mai ales, supremaţia naţională, e nevoie de o emancipare deplină. Iată tâlcul avalanşei de argumente, verbului acut al lui Simion Bărnuţiu în apărarea libertăţii, fiinţei, limbii naţionale: „fără de naţionalitate nu e libertate", „libertatea fără de naţionalitate nu se poate înţelege la nici un

[86] Z. Ferenczi, *Kossuth és Wesselényi s az úrbér űgye 1846–1847–ben*, în „Századok", 36 (1902), p. 53–56,140–146.

popor de pe pământ", „rămâneţi credincioşi numelui şi limbii voastre". Limba, fiinţa naţională, o dată pierdute nu se mai pot recâştiga[87]. E mai uşor de înţeles gravul război naţional care a urmat.

Limba e acum criteriul esenţial, definitoriu al naţiunii. Cu cât mai acută e obsesia deznaţionalizării, cu atât mai exacerbată e rezistenţa, lupta sub steagul ei. La 1791 nu se puteau prevedea încă toate consecinţele luptei pentru limbă, se simţeau însă începuturile.

Plasat în această variantă a raporturilor sociale, în această formă particulară a distribuirii puterii politice şi în aceste raporturi naţionale, atitudinea memoriului românesc de la 1791 ne apare mult mai firească, aplicările sau adaptările lui de principii noi mult mai inteligibile. Linia pe care el trebuia să se mişte era clar trasată. Noua naţiune, naţiunea română, sau restrângând-o la reprezentanta ei, la pătura ei conducătoare, în ascensiunea sa spre puterea politică aici se izbeşte nu de o nobilime depăşită de timp, care să poată fi clătinată în alianţă cu categoriile nenobile în spiritul revoluţionar al Stării a treia, nici măcar de o nobilime mare, care să poată fi clătinată în alianţă cu nobilimea comună, ci de o puternică nobilime secundată de o burghezie, constituind împreună trei naţiuni politice, deţinătoare exclusive ale puterii politice. Opoziţia, şi social şi naţional, se crea în mod firesc, în mod necesar, între o naţiune şi celelalte trei. În aceste condiţii, noile idei nu puteau decât să potenţeze o luptă existentă. Revărsându-se peste compartimentări pe care nu le pot dizolva, trebuiau să stimuleze progresul în cadrele lor. Luminismului aici nu-i rămâne decât să stimuleze, să potenţeze lupta naţională.

Dar cele trei naţiuni politice erau încă prea puternice, ca naţiunea română la nivelul anilor 1791–1792 să se poată gândi la răsturnarea puterii lor. N-avea să ceară, prin urmare, înlăturarea lor, ci ridicarea la egalitate de drepturi cu ele. Nobilimea fiind prea puternică încă, viaţa politică, şi peste tot viaţa publică fiind stăpânită încă indisputabil de nobilime, naţiunea română în lupta ei politică nu se putea ridica acum împotriva nobilimii, trebuia să se adapteze puterii ei. Nu se poate sustrage nici ea spiritului nobiliar dacă se gândeşte să joace un rol în viaţa publică.

Dar chiar pentru năzuinţele sale astfel reduse, pătura conducătoare românească purtătoare a aspiraţiilor politice naţionale e prea slabă încă. Ea n-are nici masivitatea numerică, şi câtuşi de puţin puterea economică a adversarilor ei. Forţele adverse sunt prea puternice, ca în luptă cu ele să se poată întemeia numai pe puterile proprii.

---

[87] Simion Bărnuţiu, *Românii şi ungurii*, discurs rostit în catedrala Blajului, 2(14) mai 1848, ed. Gh. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 31, 39.

Două alternative îi stau pentru aceasta în faţă: masa ţărănimii proprii jos şi puterea împăratului sus. Militanţii români nu puteau sta acum la îndoială. Lupta lor limitată la cadre constituţionale nu putea antrena masele populare, mai ales acum, după o răscoală înăbuşită. Ei nici nu concep aceasta; sunt luminişti, nu revoluţionari, vizionarii *Aufklärung*-ului, nu ai Revoluţiei franceze dezlănţuite. Se îndreaptă, prin urmare, spre împărat. I se adresează lui, cu toată grija de a evita în limbajul sau în revendicările lor orice accent revoluţionar, de a ascunde orice intenţie de răsturnare sau măcar de tulburare a raporturilor sociale existente, a instituţiilor consacrate ale ţării. Dar şi în aceste forme legale, reţinute, circumspecte, revendicările lor se vădiră tot prea îndrăzneţe. Formulele lor reverenţioase nu puteau ascunde fondul memoriului, ţintele lui de viitor. Mai cu seamă acum, când orice inovaţie putea constitui un germen de slăbire a vechilor aşezăminte, atât de ameninţate.

La Curte, memoriul, sosit cu întârziere, găsi porţile închise. Drept răspuns, împăratul îl trimise Dietei, pe care memoriul tocmai o ocolise. Ceea ce insinua că nu intenţionează să-i ofere sprijinul puterii sale, sau, cel puţin, că nu intenţionează să rişte în favoarea lui vreun gest neconstituţional. Împăratul Leopold era şi el un luminist, înclinat spre reforme, ca şi fratele său – s-a văzut în guvernarea lui din Toscana – dar un luminist dotat cu mai puţină pasiune şi cu mai multă prudenţă politică. Grija lui în acest moment era consolidarea tronului moştenit. Şi un tron nu putea fi aşezat solid acum, când marea Revoluţie era în plin avânt, decât pe vechile aşezăminte, pe forţele sociale încercate.

Nu ştim încă – şi ar fi interesant de ştiut – dacă, şi în ce măsură, a putut fi Supplex Libellus încurajat de sus, dacă, şi în ce măsură, a putut intra şi mişcarea românească în acţiunea concentrică a împăratului împotriva nobilimii maghiare în faţa încoronării, cum a intrat, de pildă, acţiunea „ilirică". Fapt e că militanţii români, în corespondenţa lor particulară, se arată tot timpul optimişti. Corespondenţii lor din Viena se arată nerăbdători, îndeamnă să se înainteze memoriul cât mai curând, dispoziţia Curţii socotind-o foarte favorabilă. Vreo influenţă a acţiunii lui Hoffmann în Supplex Libellus, ce-i drept, nu se observă şi nu putem citi în el nici alte influenţe exterioare, dar o încurajare de sus nu e exclusă. Ne lasă bănuiala şi hotărârea cu care Curtea respinge memoriul acum, când nu mai are nevoie de serviciile lui, acum, când se împăcase cu nobilimea maghiară. În tot cazul acum împăratul era în măsură de a face, dimpotrivă, favoruri nobilimii, de a ostenta cu zelul său constituţional, încredinţându-i chiar ei „rezolvarea".

În asemenea raporturi interne şi externe, acum, într-o asemenea conjunctură politică, memoriul românesc putea apărea mai curând ca o operă de vizionari. Luptătorii români, antrenaţi de valurile optimismului luminist, dar şi

de avântul încrezător al unor oameni proaspăt ridicaţi, subestimau dificultăţile. Dreptatea lor li se părea atât de evidentă, încât nici nu-şi mai puteau imagina cum ar mai putea fi pusă la îndoială în acest secol al luminilor. Lumina raţiunii trebuie să spulbere doar fără cruţare asemenea inechităţi. În gândirile lor îndrăzneţe nesocoteau legile implacabile ale vieţii politice; îşi închipuiau că dreptatea lor, limpede ca lumina zilei, trebuie în mod necesar să se schimbe în faptă, că ea se poate obţine, în virtutea raţiunii, pe o obişnuită cale legală, prin puterea monarhului luminat.

Dar ridicarea la egalitate cu naţiunile politice reclama în mod necesar, cât de cât, şi temeiurile social-economice corespunzătoare. Şi aici dificultăţile erau, în mod flagrant, mari, de neînvins. Ridicarea, în condiţiile sociale şi politice ale Transilvaniei, la nivelul puterii nobilimii prezenta obstacole de netrecut. Pătura conducătoare românească avea alt conţinut social, era de altă provenienţă, era ridicată în mare parte proaspăt de jos, din marea masă a celor din afara privilegiilor. Titlurile ei nobiliare, proaspăt achiziţionate sau achiziţionabile, erau departe de a putea egala pe cele din naştere ale nobilimii, incapabile de a o ridica la nivelul ei social. Nobilimea românească, câtă era, era o nobilime mică, cu prea puţine posibilităţi de ridicare pe scara ierarhică a nobilimii. Şi cu atât mai puţin acum, când ea trebuia să înfrunte în plus şi masiva rezistenţă naţională a nobilimii deţinătoare a puterii politice.

Obstacolul de netrecut îl constituia mai ales proprietatea feudală. Titlurile nobilimii române erau, cu puţine excepţii, numai simple titluri de libertate sau de funcţie, titluri de nobilime mică, fără moşie sau cu moşie neînsemnată ţărănească, fără iobagi sau cu prea puţini, doar cu câte un jeler, doi – nobilimea românească proprietară îngroşase în cursul timpului rândurile nobilimii maghiare – şi acum numai proprietatea dădea o greutate politică titlului nobiliar. Dar tot ce era mai greu acum era ajungerea la o proprietate feudală. Donaţiile erau tot mai rare; şi chiar dacă se practicau încă, de ele beneficia mai ales nobilimea mare, pe care se întemeia regimul imperial. Pentru achiziţii se deschideau iarăşi puţine posibilităţi, se opunea mai ales legea implacabilă a „aviticităţii", care oprea înstrăinarea definitivă a patrimoniului familial nobiliar. Alte legi opreau înstrăinarea definitivă a domeniilor fiscale. Erau posibile doar achiziţii mici sau temporare, prin zălogire sau arendare. Cercul proprietăţii feudale ereditare, cea pe care îşi întemeia puterea politică nobilimea, se găsea închis. Piedici multiple opreau achiziţiile de proprietăţi în oraşe, atrăgând după sine neputinţa de a ajunge la cetăţenie orăşenească.

Posibilităţi mai multe de ridicare deschideau ocupaţiile „burgheze", cum era comerţul. S-au putut ridica şi câţiva mari negustori, un negustor de importanţa lui Hagi Pop din Sibiu. Mai puteau oferi industriile. Dar şi în

acestea piedicile sporeau pe măsură ce vechile corporaţii se simţeau ameninţate, pe măsură ce nou-ridicaţii prejudiciau interesele vechilor orăşeni. Mai mult, oraşele, breslele pentru români se găseau aproape închise, meseriile, micile lor întreprinderi trebuiau să crească în genere în afara lor. Mineritul românesc, micile întreprinderi nici ele nu depăşeau condiţiile meseriei. În tot cazul nu puteau întruchipa o burghezie. Societatea românească se găsea prea puţin antrenată în capital şi muncă salariată, în elementele fundamentale a ceea ce se numeşte cu adevărat burghezie, pe acestea urma să le cucerească invers, prin puterea politică pentru care lupta. Lupta se agrava prin tot mai acerbul ei ascuţiş naţional, dominant acum, purtată de intelectualitate.

Românii ridicaţi veneau astfel să sporească mai mult acea pătură de intelectuali, de preoţi, dascăli, funcţionari, ofiţeri de *honoratiores*, care, orice titlu ar fi obţinut, rămâneau totuşi mai curând nişte *roturiers* decât nobili, după cum nu puteau fi numiţi nici „burghezie". Sunt cei ridicaţi prin şcoală, care, îngrijoraţi să nu fi făcut marele efort în zadar, trebuiau să se îndrepte spre profesiunile libere sau să asalteze aparatul de stat, atât de ispititor în noul stat birocratic care asigura o râvnită situaţie funcţionarului său. De aici insistenţa neobosită pentru dreptul la funcţii,

Calificativele păturii conducătoare româneşti, în raporturile date, nu erau suficiente încă pentru a putea acum întemeia pe ele o putere politică corespunzătoare greutăţii naţiunii. Insuficientele ei obiective social-economice nu puteau fi substituite cu puterea împăratului. Împăratul, chiar dacă i-ar fi fost favorabil, nici el nu putea nesocoti raporturile pe care se clădea puterea statului. Şi mai ales nu acum, când se găsea în primejdie însăşi orânduirea socială de la temelia imperiului. Menţinându-se astfel raporturile date, nobilimea proprietară feudală putea ţine încă mult înainte naţiunea română, în ciuda masei sale covârşitoare, în aceeaşi insignifianţă politică; o putea ţine încă departe de preponderenţa politică la care aspira în virtutea noilor principii.

Noile principii, naţiunii române îi veneau, desigur, ca un preţios auxiliar în luptă. Dar chemate în ajutor în raporturile sociale existente, în mod necesar trebuia redus din conţinutul lor social, deci tocmai din partea lor esenţială. Ideile noi favorizau drepturile, libertatea, egalitatea tuturor, dar nu privilegiile. La o egalitate cu adevărat nu se putea ajunge prin menţinerea, ci prin înlăturarea lor. Menţinând privilegiile şi mai sprijinindu-le şi cu noile principii, se întărea baza cea mai solidă a inegalităţii. Prin principiul modern al numărului se putea ataca din plin nedreptatea flagrantă a sistemului politic existent. Dar principiul atât de binevenit nu-şi putea păstra întreaga putere decât printr-o extindere a drepturilor asupra întregii naţiuni. Era greu de invocat convingător în favoarea drepturilor politice revendicate numărul celor socotiţi incapabili de drepturi politice, oricât de convingător ar fi fost noul concept de naţiune.

Egalitatea dintre naţiuni ar fi fost un mare pas înainte după inferioritatea în care era ţinută naţiunea română. Dar numai egalitatea plebei româneşti cu plebea celorlalte naţiuni nu putea ridica masele supuse la auxiliar politic eficient. Menţinându-se raporturile sociale existente, încă tot cantitatea şi calitatea nobilimii apăsau în cumpăna puterii politice. Şi puterea ei rămânând hotărâtoare, naţiunea maghiară putea reprezenta încă şi pe mai departe, în ciuda masei sale populare reduse, o putere politică covârşitoare.

Dar, dacă în stadiul actual al luptei, în condiţiile obiective în care ea se dă acum, naţiunea română nu putea beneficia încă de plinătatea noilor principii, ea va putea beneficia pe măsură ce evoluţia se va apropia de deznodământul ei revoluţionar. Va putea beneficia din plin pe măsură ce se va orienta în jos, spre masele populare, pe numărul cărora îşi întemeia aspiraţiile politice. Căci noile principii numai prin orientarea şi în jos îşi păstrau întreagă puterea. Şi numai păstrându-şi întreagă puterea putea spera naţiunea română să-şi ia locul politic la care aspira acum în virtutea lor. În raport cu noile principii, naţiunea română se găsea doar într-o situaţie incomparabil mai favorizată decât naţiunile politice consacrate. În timp ce acestea se găseau în situaţia de a lupta împotriva lor sau pentru răstălmăcirea lor, naţiunea română, dimpotrivă, avea tot interesul adoptării lor fără rezerve. Pe cât erau de primejdioase în exclusivitatea puterii lor politice, pe atât erau de avantajoase în lipsa ei de putere politică. Pe cât erau de ameninţătoare în situaţia lor privilegiată, în prea marea lor diferenţiere, pe atât erau de încurajatoare în lipsa ei de privilegii, în mica ei diferenţiere. În sfârşit, pe cât erau de inoportune în insuficienţele numerice ale masei lor etnice, pe atât erau de binevenite în covârşitoarea majoritate a masei etnice româneşti. Raportul aici se inversa: pe măsură ce noile principii se extindeau asupra celor de jos, la naţiunile constituţionale puterea politică trebuia mereu să scadă, la naţiunea română mereu să crească, la ţinta propusă trebuind să o ducă tocmai aplicarea lor deplină.

Aplicarea în cazul ei era cu atât mai uşoară, cu cât pătura conducătoare românească, în raport cu naţiunile politice, era incomparabil mai apropiată de cei de jos. Prin originile sale, prin compoziţia sa, prin condiţiile sale social-economice, ea se găsea incomparabil mai aproape de cerinţele democratice ale noilor principii. Pe ea nu o ţineau departe de ele nici distanţa socială, nici privilegiile, nici proprietatea feudală, nici stăpânirea de iobagi, nici puterea detaşată politică. Dimpotrivă, pe ea trebuia să o unească cu cei de jos „inferioritatea" comună. Pătura conducătoare românească va putea juca deci incomparabil mai uşor, mai legitim, rolul eliberator, unificator, naţional indicat de noile principii.

Încercând la 1791 zadarnic o ridicare privind în sus, militanţii români, evoluând ei înşişi în conştiinţa lor politică, se conving treptat că pentru

afirmarea politică a naţiunii române nu trebuie să caute mai mult în sus, spre treptele la care nu se pot înălţa, ci mai mult în jos, spre ţărănimea din care s-au ridicat şi pe care-şi întemeiază aspiraţiile la această putere. Se conving treptat că pentru a ajunge la ţintă nu trebuie să se ridice alături de nobilime, ci împotriva ei, nu pentru privilegii, ci împotriva lor. Se conving că principiile noi nu sunt menite să fortifice sistemul social existent, ci tocmai să-l răstoarne; că nu se poate ridica la nivelul conceput printr-o prelungire, ci tocmai printr-o desfiinţare; că adică ridicarea nu trebuie să o aştepte de la generozitatea reformelor, ci de la revoluţie. Se vedea doar limpede că naţiunile politice nu vor să cedeze nimic din drepturile câştigate. Şi mai ales acum, când orice concesie ameninţă însăşi puterea lor politică.

Militanţii politici români se conving că puterea politică a naţiunii nu se poate întemeia acum durabil decât pe forţa efectivă a maselor ei ţărăneşti. Reprezentanta naţiunii, neavând de ce se prinde în jurul său, trebuie să se ataşeze cu atât mai mult propriului popor. După cum şi ţărănimea, masele populare în genere, în lupta lor de eliberare simt tot mai mult nevoia conducerii ei. Eliberarea, ridicarea tuturor, în sensul principiilor noi, nu putea să vină, în acest moment al evoluţiei istorice, decât dintr-o acţiune comună a întregului popor, ca în Revoluţia franceză.

FORME DE ACŢIUNE POLITICĂ ÎN CONTINUARE

Sub regimul sever al reacţiunii firul rupt la 1792 al acţiunii politice nu mai poate fi reluat curând, nu mai sunt posibile acţiuni politice directe sau de mare amploare. Intenţiile politice acum în genere trebuie să se refugieze, să se ascundă în ştiinţe, în cultură, în activităţi economice, să caute formulele cele mai inofensive, cele mai ferite de bănuială. Napoleon, ce-i drept, se îndepărtase de iacobinismul revoluţionar, dar consolida concluziile burgheze ale Revoluţiei. Le semăna acum şi pe drumul victoriilor sale sau le servea ca exemplu mobilizator pentru toată întinderea Europei; nu înceta deci să constituie o primejdie capitală pentru vechea orânduire. Regimul Sfintei Alianţe, care urmă după căderea lui, nu se arăta mai prielnic. Primejdia nu înceta, prin evoluţia raporturilor tocmai se agrava. Vigilenţa era cu atât mai necesară.

Nici pe celălalt plan, pe cel social, lupta ţărănimii nici ea nu mai poate izbucni într-o acţiune generală de proporţiile răscoalei lui Horea, trebuie să se macine în nenumărate acţiuni difuze, fărâmiţate, locale[1].

Supplex Libellus totuşi nu încetează să fie activ, ba el de acum e mereu actul de referinţă, îl descoperim în original sau în traduceri ba ici, ba colo. El serveşte de acum argumentele necesare în diverse împrejurări, în diverse probleme, mari şi mici, generale sau locale. E de acum farul călăuzitor care nu mai e pierdut din ochi.

Preceptele luptei politice naţionale, ideile Şcolii ardelene, luminismul, nu numai continuă, dar îşi şi lărgesc mereu aria. Foarte curând depăşesc limitele iniţiale. Nu se mai mulţumesc cu Blajul, şi altfel părăsit de cei mai iluştri cărturari şi luptători ai săi. Se extind acum cu deosebire asupra apusului ţării, asupra Banatului. Se ridică noi centre de cultură, Arad, Timişoara, Oradea. Ele

[1] Cf. Zs. Trócsányi, *Az erdélyi parasztság története, 1790–1849*, Budapesta, 1956.

devin şi tot atâtea centre de acţiune politică. Oradea, am văzut, devenise chiar centrul de elaborare a lui Supplex Libellus. O nouă floră intelectuală preia ştafeta, duce mai departe un crez, o luptă pe aceleaşi coordonate. Intelectual se impun o serie de nume noi, Dimitrie Ţichindeal, Paul Iorgovici, Diaconovici-Loga, Damaschin Bojincă, Moise Nicoară, Ioan Corneli, Alexandru Gavra şi alţii. După Ignatie Darabant, episcopul Samuil Vulcan.

Obsedaţi de acelaşi luminism al timpului, îl pun în acelaşi chip în serviciul totalităţii naţiunii, ideii dominante, naţionale. Să-l citǎm doar pe Ţichindeal: „Mintea. Mărită naţie daco-românească în Banat, în Ţara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Ţara Ungurească, mintea! Când te vei lumina cu învăţătură, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă naţie nu va fi pre pământ înaintea ta... Că faptele bune sunt ţie firească omenire, mărirea, însufleţirea cea mare, bărbăţia, acestea sunt faptele cele bune ale strămoşilor tăi, adecă ale romanilor celor bătrâni"[2].

Alarmaţi de aceeaşi întunecime, de servitutea în care a fost osândit neamul, sunt aceiaşi răspânditori de lumină, de cultură, de istorie naţională, aceiaşi cultivatori dârji ai romanităţii, continuităţii, apărători ai lor în orice împrejurare. Mai mult, trag aceleaşi consecinţe politice ale noilor idei, sunt propagatori pe faţă sau în taină ai ideilor politice româneşti, ai programului politic trasat. Aceeaşi concluzie programatică: emanciparea naţiunii, aceleaşi argumente: vechimea, continuitatea, numărul, sarcinile naţiunii[3].

Împotriva adversităţilor, se depun totuşi strădanii susţinute. Înainte de toate, pentru ridicarea culturii, prin ridicare de şcoli, populare, teologii, „preparandii", gimnazii. Înmulţindu-se profesorii, cultura trece tot mai mult pe mâini laice. Se înmulţesc manualele şcolare. Creşte circulaţia cărţii, e foarte activă tipografia din Buda.

Drept mijloc de ridicare se va oferi apoi şi arma nouă, promptă, a lumii moderne, presa, circulaţia luminilor, vehicularea acţiunii pe toată aria poporului român, activând, fortificând ideea obsedantă a unităţii naţiunii.

Pe terenul politic propriu-zis, se profită de conjuncturi, de momente favorabile, de personalităţi influente, de solicitarea directă a împăratului. Nu sunt dispreţuite nici serviciile de informatori, de care se poate profita pentru

---

[2] Citat *Istoria literaturii române*, II, 1968, p. 114.

[3] Nu vom cita aici bogata bibliografie. Semnalăm doar că la ampla lucrare a Corneliei Bodea asupra lui Moise Nicoară se adaugă mereu noi şi noi studii, îndeosebi ale lui Nicolae Bocşan, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", „Banatica", „Satu Mare, studii şi comunicări", sau *Damaschin Bojincă, Scrieri*, selectate şi comentate de acelaşi, Timişoara, 1978. O privire de ansamblu în cadrul general al luminismului, acelaşi, *Iluminismul românesc din Banat şi idealul luminării*, în „Studii de limbă, literatură şi folclor", Reşiţa, 1978, p. 145–173. Alte nume de cercetători în domeniu: Ladislau Gyémánt, Viorel Faur, Costin Feneşan.

acţiunile proprii ale naţiunii. Şi nu sunt ocolite în subsidiar nici „ilegalitatea", subversiunea.

Pe o cale sau alta deci, economică, socială sau culturală, mai lent, ce-i drept, procesul face paşi înainte. Se cultivă mai ales istoria, limba, cele două elemente fundamentale, primele chemate să fortifice, nesocotind graniţele, conştiinţa naţională. Ele se cultivă sub acelaşi invincibil semn al romanităţii, cartea de căpătâi e *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Voluminoasele *Istoria şi lucrurile şi întâmplările românilor* a lui Samuil Micu, *Hronica românilor şi a mai multor neamuri* a lui Şincai, monumente revelatoare a aceleiaşi unităţi, aşteaptă lumina tiparului. Cultivarea istoriei, limbii, romanităţii sunt acum imperativele primordiale ale dezvoltării naţiunii, armele luptei de apărare şi emancipare. Limba, cea mai „inofensivă" în ochii severi ai regimului, în ochii militanţilor români e elementul fundamental, definitoriu al naţiunii, întruchipează însăşi fiinţa neamului, totalitatea, unitatea lui, tocmai unitatea naţională care nu putea fi altfel afirmată. Ea este condiţia, vehiculul culturii, al progresului, al devenirii naţiunii. Ea este arma sigură împotriva deznaţionalizării tot mai agresive, garanţia primordială a viitorului naţiunii întregi[4].

Creşte mereu conştiinţa unităţii. Ea creşte şi în masele populare, fie prin propagare de sus în jos pe calea luptei naţionale sau a culturii, adică prin apropierea celor două planuri de luptă, fie prin lupta lor proprie, fie prin legăturile populare, prin circulaţia peste Carpaţi, care nu s-a întrerupt nicicând, iar acum, cu progresul demografic, bejenia, expansiunea, popularea şesurilor a crescut considerabil. Proporţiile luate de circulaţia oierilor vehiculează şi ea pe arii largi şi o conştiinţă a unităţii. La 1821, ţăranii din Transilvania aşteaptă şi ei pe Tudor să-i scape de iobăgie. Autorităţile Transilvaniei se tem nu numai de primejdia ridicării ţărăneşti, ci şi de asemenea legături, iau măsuri de siguranţă[5].

Dar să păşim pe terenul concret al faptelor. Nobilimea mică românească a Hunedoarei în anii 1791–1793 se agită pe plan local. Cere să i se recunoască libertatea nobiliară, să fie scutită ca atare de grănicerie. Dar cere cu o cale şi dreptul de participare la adunările comitatului, dreptul egal la funcţii în cadrele lui, în spiritul luptei naţionale româneşti. „Să avem şi noi vot în scaunul comitatului ca oricare om cu libertate nobiliară". Şi dintre ei să se aleagă oficianţi ai comitatului – cer nobilii români din vreo 30 de sate într-o petiţie prezentată în 11 octombrie 1791[6].

---

[4] Pentru însemnătatea cultivării limbii, cf. Adrian Marino, *Iluminişti români şi problema cultivării limbii*, în „Limba română", XIII (1964), p. 467–482, 571–586.

[5] *Istoria României*, III, p. 880–883.

[6] Din actele strânse de L. Demény din Arhiva Statului din Budapesta, în curs de prelucrare.

Se mai încearcă o dată reunirea celor două biserici, la 1798. Memoriul întocmit de Aron Budai, fratele lui Budai-Deleanu, el însuşi unit, dar secretar şi jurisconsult al episcopiei neunite din Sibiu, ţintea să ridice în scaunul episcopal al bisericii româneşti reunite pe Ioan Para. Îndreptându-se însă împotriva episcopului Bob, care trebuia înlocuit, şi făcându-se reunirea, iarăşi, mai mult sub semnul unirii decât al ortodoxiei, acţiunea nu putea reuşi[7]. Regimul însuşi respinse proiectul: sunt preferabile pentru el acum două confesiuni opuse[8]. Mai ales când ştie din experienţă că o reunire deghizată ar stârni din nou mişcările populare.

E interesant însă cum se pun problemele şi în ce limbaj şi cu acest prilej. În adunarea protopopilor neuniţi, despărţirea românilor în două biserici e prezentată de vicar ca operă a celorlalte neamuri: „neamurile împrejurate cu sfaturi înşelătoare între sine i-au despărţit. Şi aşa de străine sfaturi până astăzi adăpaţi fiind învrăjbiţi au rămas... de unde au venit şi vine acest bici pe neamul rumânesc din Ardeal". Deci numele de unit, neunit, schismatic, „acestea toate de tot să se şteargă şi să se publicăluiască peste toţi românii de legea grecească pravoslavnică şi într-o naţie primită". Dar, în legătură cu reunirea revin în texte şi revendicările bisericeşti şi naţionale. Preoţii români să se bucure de scutiri şi beneficii ca şi preoţii altor neamuri. Naţiunii săseşti, „care pentru binele lor şi scăderea rumânilor nu publică a fi rumânii la un loc împreunaţi" (e vorba de „concivilitate") „să li se poruncească ca să nu mai cuteze a vorbi între rumâni cuvintele hulitoare de învrăjbire, de va fi domn supt lipsire, de va fi purgăr subt 200 de florinţi". Se pomeneşte iarăşi de „a drepturilor orăşeneşti împărtăşire", de „ticăloasa stare" a clerului de rit grecesc, care „după legile ţării nice iaste priimit, ci numai suferit". Revine şi revendicarea drepturilor la funcţii: „Măcar rumâni se află mulţi învăţaţi şi vrednici, nu pot păşi la treaptă cu celelalte naţii. Aceştia asemenea cu alte naţii la toate dicasteriumurile asemenea să poată începea la tistie". Neînţelegerea dintre cele două părţi s-ar fi putut înlătura dacă s-ar fi admis un congres al naţiunii române întregi. Speră şi acum însă în această „împăcare a naţiunii române" *(nationis vallachicae reconciliatio)*.

Dar, interesant, drept o greutate a preoţilor în îndeplinirea slujbei lor e numită greutatea slujbelor iobăgeşti: „în lucrul preoţilor aceasta aflu de mare lipsă adecă a slujbaşilor care pentru multele slujbe şi îngreoieri li se răceşte

---

[7] I. Lupaş, *O încercare de „reunire" a bisericii româneşti din Ardeal la anul 1798*, Arad, 1913.

[8] Cum se exprimă guvernatorul Gheorghe Bánffi: „Dermalen geben die Unirten das Gegengewicht gegen die Disunirten. Malum bene positum, bis bessere und ruhigere Zeiten eintreten". Citat: Şt. Lupşa, *Contribuţiuni la istoria încercării de reunire a bisericilor româneşti din Transilvania, la 1798*, în „Omagiu lui Ioan Lupaş", Bucureşti, 1943, p. 505.

credinţa". În consecinţă, „în pământul săsesc să se publicăluiască: rumânii asemenea la moştenire ca şi saşii. Cei de la varmeghii slujbaşii slujba lor pe moşie întreagă să se aşeze numai 2 zile în săptămână, mai mult să nu fie slobod nice a-i bate". Se merge deci chiar mai înapoi de Supplex Libellus, reapar revendicările lui Inochentie, chiar reducerea slujbei iobăgeşti la două zile pe săptămână, cum ceruse el.

Un text german nesemnat, nedatat, sub titlul *Kurzer Abriss der Schicksaale und des Zustandes der Walachischen Nation in Siebenbürgen*, redactat desigur foarte curând după insuccesul acţiunii de la 1790-1792, în tot cazul înainte de 1801[9], readuce în 14 puncte argumentaţia memoriilor mari. Scopul e exprimat clar încă de la prima propoziţie: „Repunerea în folosinţa drepturilor cetăţeneşti cerută de naţiunea română din Transilvania este o mare şi importantă problemă, de a cărei rezolvare depinde soarta a două treimi din întreagă populaţia ţării şi de aceasta inseparabil ridicarea sau scăderea întregii ţări". Momentele invocate sunt în genere aceleaşi: pactul cu Tuhutum, *Universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum*, diploma andreiană; sunt invocaţi aceiaşi Ioan Corvinul, Nicolae Olahus, Matei Corvinul, sunt discutate înţelesurile aceloraşi trei naţiuni şi patru religii recepte.

Aici apare însă de acum şi momentul Mihai Viteazul. Mihai, domnul Ţării Româneşti, cucerind la 1600 Transilvania şi repunând pe secui în vechile lor libertăţi, a ridicat la culme ura nobilimii maghiare împotriva naţiunii române, ură sporită încă dinainte, cu Reforma. Sub principii reformaţi care au domnit după moartea lui Mihai, românii nobili au fost excluşi aproape din toate funcţiile publice, românii liberi din oraşe, din bresle şi meserii, pe Pământul Crăiesc de la beneficiile comune.

Iată aduse în discuţie şi iobăgia românească cu sarcinile iobăgeşti: ţăranii români care în urma decretului regelui Vladislav din 1514 au rămas liberi de iobăgie, ei neparticipând la răscoala lui Doja, rând pe rând au fost făcuţi iobagi, iar zilele lor de robotă, care după decret trebuiau să fie numai de o zi pe săptămână, s-au ridicat la 3 şi 4 zile. Au fost supuşi şi la dijmă, de care în virtutea legilor în vigoare erau scutiţi.

Sunt invocate ingerinţele Reformei. Clerul românesc a fost maltratat în chipul cel mai josnic. Până şi episcopul, aruncat din porunca lui Mihail Apafi la închisoare, a fost bătut până şi-a dat sufletul. Iar după moartea lui clerul a ajuns sub supremaţia superintendentului calvin, care în sinoadele româneşti se lăsa dus pe umeri de patru protopopi români.

Şi iarăşi, firește, pledoaria că nu se poate cita nici o lege care să excludă naţiunea română şi religia ei ortodoxă de la drepturile cetăţeneşti. Aceasta s-a

[9] Invocă mărturia lui Pray ca fiind în viaţă, şi el a murit în 1801.

făcut doar prin introducerea abuzivă a unor preambuluri, fără o valabilitate legală, în *Aprobate*. Insinuează chiar asupra valabilităţii diplomei leopoldine din 1691 şi a rezoluţiei alvinciene, care au stabilit naţiunile politice şi religiile recepte la cele trei, respectiv patru, omiţând naţiunea română şi religia ei. Diploma a fost dată pe timpul când principele Mihai Apafi II era încă minor şi împăratul nu era decât protectorul ţării, el devenind stăpânul Transilvaniei doar după pacea de la Karlowitz, din 1699. Fapt e că de atunci totuşi nimeni din naţiunea română şi religia răsăriteană n-a mai putut ajunge la o funcţie de consilier în Guvern sau de asesor la Tabla regească.

Invocă textul diplomei din 1701, care numără între Stări pe toţi cei care se vor uni, şi pe mireni şi pe cei de stare plebee. Dar aceasta n-a fost recunoscută, i s-a pus la îndoială valabilitatea. De aici raţionamentul: dar dacă o treime din populaţia ţării poate pune la îndoială valabilitatea diplomei date în favoarea celorlalte două treimi, cu atât mai mult pot cele două treimi pune la îndoială valabilitatea diplomei din 1691 şi a rezoluţiei alvinciene date în favoarea ungurilor, secuilor şi saşilor, deci în favoarea numai a unei treimi.

S-a declarat şi în ultima Dietă iarăşi, ca şi la 1744, că nobilul român şi românul liber din comitate şi din scaune se bucură de aceleaşi prerogative ca şi nobilii şi liberii unguri. S-a ocolit însă concluzia acestui fapt, că adică şi ei trebuie să apară în Dietă, în Guvern, la Tabla regească, să fie numiţi şi consilieri şi asesori în proporţie dreaptă. Ba tocmai în această Dietă apare în dezbatere problema dacă nu ar trebui luate toate pământurile de la bisericile şi clerul român[10].

Textul apare şi în lăsământul arhiducelui Maximilian d'Este, comandantul armatei ridicate din Transilvania. Va fi fost destinat de la început lui, pentru a-i cere sprijinul? Sau îi va fi fost comunicat în legătură cu oferta consistoriului din Sibiu, sub semnătura notarului Aron Budai şi a asesorului Ioan Nandra de a contribui la un corp de voluntari pentru războaiele în curs, cu condiţia însă ca acesta să se numească Hungarico-Valachicus şi să aibă ofiţeri români în proporţia numerică a voluntarilor români[11]. Aron Budai va fi şi autorul textului comentat înainte.

Iată un nou moment important, un nou text, mai spectaculos, un nou pas înainte. La 1804 ne întâmpină textul românesc al unei lungi „informaţii" adresate împăratului, sub nume de „taină". În fond e o lungă pledoarie dezvelind împăratului „amărâta a Neamului rumânesc din Marele Principat al Ardealului

---

[10] D. Prodan-Elena Cernea, *Încă un text din lupta politică a românilor din Transilvania*, în „Lucrări ştiinţifice. Seria Istorie", Oradea, 1973, p. 3–31. O altă versiune, descoperită de Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, p. 240–242.

[11] Apud Ladislau Gyémánt, *O încercare de reluare a Supplexului la anul 1837*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXII (1979), p. 390.

stare, nedreptăţile şi greutăţile care fără nici o milă de câteva sute de ani pe spatele lor le poartă", doar sub semnătura N.N., datată martie 1804. Şi continuată cu „Privată descoperire despre lăcuitorii din Ţara Banatului..." însoţite toate şi de opiniile autorului, sugerând şi remediile necesare[12].

Autorul pledoariei e aproape sigur Aron Budai[13]. Pledoaria sa porneşte deliberat în prelungirea memoriilor din 1791-1792. De aceea nici nu le mai repetă postulatele, acelea fiind implicite. Cei doi episcopi au trebuit să se întoarcă atunci de la Viena fără nici un rezultat, dar cu promisiunea împăratului că după încheierea păcii cu francezii va mulţumi şi neamul românesc. Iată pacea încheiată şi deci momentul sosit.

Primul fapt pe care-l invocă e numărul naţiunii: după recensământul lui Iosif II, peste un milion de suflete. Românii constituie două treimi din populaţia Principatului şi numai o treime celelalte naţiuni împreună. Ei nu sunt naţiune străină, ci chiar romanii cei vechi veniţi din părţile Romei în Dacia ca biruitori şi viteji. Aceşti romani s-au aşezat ca moşteni în Dacia. Iar Dacia cuprinde Ardealul, Ţara Românească, Moldova şi Banatul. Doar târziu „neamul acesta s- a despărţit cu stăpânirea". Pomeneşte şi el „darea mâinii" cu Tuhutum, pactul prin care românii „au primit" pe unguri la stăpânirea frăţească a Ardealului.

Pornind de la dezvelirea suferinţelor naţiunii, semnificativ, în frunte pune pe ale iobăgimii. La început ea n-a fost îngreuiată cu slujbă sau robotă. Aceasta s-a impus încetul cu încetul, împreună cu alte greutăţi. Nu însă fără reacţia iobăgimii, a neamului însuşi. Un prim moment: abia după un veac, „neputând asuprelele răbda", ea s-a răsculat împotriva nobililor, „vrând norodul încă de atuncea a se scutura de acest jug". Al doilea: „Greutăţile acestui neam văzându-le unii prinţipi ai Valahii, Ţării Româneşti au venit cu oaste în Transilvania şi au supus ţara supt sine până la Turda". E evident vorba de Mihai Viteazul. Turcii strângându-i dindărăt, au trebuit să se întoarcă „rămânând acest neam iarăşi supt jugul robii". Al treilea: în vremea lui Iosif al II-lea, „iară pentru greutăţile robii", iobăgimea s-a răsculat cu Horea şi Cloşca, împotriva nobilimii „şi mulţi nemeşi au omorât". „Şi cu toate probele acestea inima ungurilor nu s-au muiat spre milă, nici s-au plecat spre a uşura norodul din straşnica robotă, ci încă până astăzi din an în an tot mai greu îi asupresc".

Concretizând, memoriul acuză înainte de toate şerbia. Iobagul dacă fugea era adus înapoi. Era readus şi numai un copil dacă fugea. Împăratul Iosif a

---

[12] Publicat şi comentat D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc 1804*, Cluj, 1970. Textul p. 41–89.

[13] În comentariul din 1970, pornind mai ales de la ideile istorice din faţă şi din faptul că în text Aron Budai se recomanda singur în comisiile de cercetare, îl presupuneam coautor pe fratele său, Ion Budai-Deleanu, atribuindu-i lui Aron Budai grosul materialului şi opiniilor. Azi însă cred pe Aron Budai singur autor. Rolul lui în lupta naţională se vădeşte treptat tot mai important.

decretat libertatea de strămutare a iobagului. Dar Dieta din 1791 a venit cu un articol de lege obligând pe iobagul care se mută să aducă un altul, de aceeaşi valoare, în loc. Prin ceea ce „iobagii sunt legaţi de mâini şi de picioare", pentru că dacă iobagul trebuie să-şi părăsească stăpânul pentru că e „un tiran (precum toţi sunt)", sau pentru că nu i-a dat pământ destul, care altul se va băga „la un domn ca acela şi la un al doilea iad pe pământ?" Şi astfel săracul trebuie să rămână „la domnul său ca într-un jug straşnic, el şi copii de copiii lui".

Acuză cu deosebire robota iobăgească. Iobagul trebuie să-i lucreze domnului său trei zile cu vitele sau patru cu palmele pe săptămână, fără ca domnul să-i dea lui ori vitelor sale de mâncare. În schimb bătaie da, „cât îi este voia domnului său". În robotă domnul îi socoteşte numai zilele bune, cele de ploaie le lasă iobagului. Îl ia la lucru atunci când şi iobagul ar putea să-şi agonisească ceva. Pământurile iobagilor nu sunt măsurate şi nici robota nu o fac în raport cu pământul, ci pe familii. Iar pământul pe unele locuri e aşa de puţin de săracii nu-şi pot scoate nici măcar pâinea casei, necum să mai poată pune ceva la o parte pentru vremuri de lipsă, de secetă, de ploi. În asemenea cazuri iobagul cu lacrimi trebuie să alerge la domnul său să ia bucate pe datorie, trebuind să lucreze pentru ele peste robota lui ori să le plătească întreit. „La mulţi pentru acest fel de bucate domnul său ia săracului vaca cu laptele din gura copiilor, sau calul sau boii şi rămâne săracul plângând".

Acuză răpirile de pământ defrişat de iobagi. Dacă iobagul lăzuieşte sau plantează vie, stăpânul „tace până aduce săracul cu mare sudoare acel loc la roadă". Şi apoi i-l ia cu sila, neplătindu-i nici măcar munca.

Pe iobagul care vrea să se preoţească, înainte stăpânul nu-l lăsa până nu-şi răscumpăra capul cu bani.

Renunţă la enumerarea mai departe a relelor de care suferă iobăgimea, rezumă marele rest într-o atotcuprinzătoare imagine patetică: „De voi grăi mai multe pentru starea iobăgiei, mă tem că de va fi modru stelele cerului să plângă şi din lacrămile acelea s-ar îneca lumea".

Se extinde, copios, mai ales asupra stărilor de pe Pământul Crăiesc. Începe cu statutul iniţial al acestui pământ, aducând şi el mărturie pentru egala îndreptăţire Diploma andreiană. Darea era una pentru întreg Pământul, repartizându-se pe scaune şi districte. Dar cum în fruntea acestora erau numai saşi, încărcau mai ales pe români, încât mulţi părăsind ţara fugeau în Ţara Românească şi Moldova. S-a creat nu numai o mare inegalitate de stare, dar dregătorii saşi profită de „trăsurile de bani, se îmbogăţesc, cu bani obţin de la regi privilegii peste privilegii". Au început apoi răpirile de hotare de la români, strâmtorarea lor. Încât azi pe fiecare hotar săsesc s-ar mai putea aşeza un sat şi ar avea pământ şi pădure de ajuns. În schimb hotarele românilor s-au îngustat aşa de mult, încât nici un sat românesc nu mai are de ajuns ca să poată trăi. Şi aşa an de an

românii se risipesc, ba în ţări străine, ba lipindu-se pe lângă sate săseşti. Strâmtoraţi în economia lor de vite, deposedaţi de munţi, trebuie să primească „slujbele" de păstori ai saşilor.

A început apoi alungarea de pe lângă satele săseşti, nimicirea caselor româneşti, încercările de a-i izgoni în Ţara Românească. Au şi izbutit pe unde saşii au fost mai tari. Împărăteasa Maria Tereza însăşi a trebuit să recunoască abuzul şi să-i oblige să refacă casele româneşti. A început apoi supunerea românilor, tratarea lor ca iobagi, obligarea lor la robotă. A urmat răpirea morilor, crâşmelor. Aici invocă drept pildă cazul satului Răşinari, pe care a vrut să-l iobăgească oraşul Sibiu. Cu dare românii, readuşi în hotarele lor, sunt încărcaţi totuşi îndoit, întreit, în schimb de la beneficiile şi dregătoriile comunităţilor sunt excluşi. Pământ nu sunt îngăduiţi să cumpere. Recrutaţi la oaste sunt mai ales românii. Dreptate ei nu găsesc nicăieri, procesele pentru hotare se prelungesc la nesfârşit, durează şi câte cincizeci de ani neisprăvite. Sau se isprăvesc în favoarea saşilor. Şi aşa se întâmplă de se scoală sat împotriva altui sat, se iscă bătăi, cu morţi chiar, pe multe locuri. Saşii au dregători peste tot, casa lor alodială, cu veniturile pe care şi le-au însuşit, e mereu plină de bani, din care varsă la nevoie din belşug pentru a-şi asigura dreptatea de partea lor. Din naţiune egală în drepturi, românii au sfârşit prin a fi consideraţi doar naţiune tolerată.

Trecând la despărţirea neamului în două confesiuni, ţine mereu balanţa dreaptă. Clerul s-a unit primind cele patru puncte pentru a scăpa de asuprirea naţiunilor ungurilor şi saşilor. Prin ceea ce naţiunea română a ajuns de drept la egalitate în scutiri şi beneficii cu catolicii. Neamul românesc însă fiind mare, era mare şi primejdia de a lua şi slujbele cele mai multe. Aşa celelalte două naţiuni au început să hulească unirea, să aţâţe vrajbă între cele două părţi ale naţiunii, „au turburat pe acest nevinovat neam atâta cât au sculat mare rebelie pentru unire". Iar în legile ţării au recunoscut dreptul la aceleaşi scutiri numai pentru clerul şi nobilimea unită, restul norodului botezându-l ca şi mai înainte naţiune tolerată, excluzând-o de la beneficiile şi oficiile ţării.

Dezvăluie larg apoi starea clerului de ambele confesiuni, cu aceeaşi nepărtinire. Ba, dimpotrivă, stăruind cu deosebire asupra calamităţilor de care suferă clerul neunit. Neuniţii nu au nici măcar episcop. „Şi măcar că strigă ţara în gura mare după episcop (acum scaunul e vacant), nu aude nime, numai bani să dea mulţi la Cămară, apoi sufletele lor măcar să se prăpădească, că de săracul acesta neam pe nime nu-l doare". Preoţii neuniţi sunt scutiţi numai de darea capului, încolo sunt obligaţi la toate, dare, dijmă, încartiruire militară. Pământurile bisericeşti sunt luate cu sila de domnii pământeşti. Pe domeniile lor preotul nu poate cumpăra pământ nici cât să pui piciorul, trebuie să ia de la

ei pământ în dijmă sau în arendă. Preoţii, mulţi din osteneala lor nu pot „să-şi facă pentru cinstea cea preoţească pe trupul său batăr o revereandă".

Cei doi episcopi au căutat zadarnic drepturile la Viena, cancelarul Teleky a încredinţat pe împărat că ţara e „mulţămită şi aşezată" şi că ei umblă doar „de capul lor... umblă să tulbure binele cel de obşte". Împăratul a promis totuşi că după încheierea păcii cu francezii, încât vor îngădui legile ţării „se va mângâia neamul rumânesc". Dar dacă neamul îşi va aştepta mângâierea în legile ţării, în veci nu va fi mângâiat, acelea sunt făcute doar de celelalte două naţiuni, numai spre folosul lor.

Că românii nu sunt moşteni aici, ci venetici din Ţara Românească şi Moldova, aceasta e minciună. Românii nicicând n-au venit din Ţările Române în Ardeal, ci din Ardeal au fugit acolo. Dacă s-ar face în cele două Ţări o conscriere a celor care au trecut acolo numai de o sută de ani încoace „s-ar mira înălţata împărăţie".

Atacă, cu ascuţiş de jurist, condiţiile judiciare de pe Pământul Crăiesc. Judecătorii sunt numai saşi şi unguri. La Guvern se apelează zadarnic, şi acolo dregătorii sunt de aceleaşi neamuri, părtinesc naţiunile proprii, „calcă dreptatea rumânilor". Apelând la împărat, pricina ajunge la Cancelarie, care din aceeaşi părtinire şi din superficialitate emite aceeaşi nedreaptă rezoluţie, acum sub numele împăratului... Şi aici intervine cu un avertisment chiar pentru împărat: din asemenea pricini „să slobod oamenii a zice că împăratul nu face dreptate săracilor şi pierd toată inima cea bună către împăratul". Asemenea lucruri duc pe supuşi la duşmănie şi câteodată şi la rebeliune. Căci dacă vede norodul că şi la împăratul i se face nedreptate, „atuncea săracii caută toate mijloacele cum şi-ar putea face lor dreptate". Şi insinuează apoi în termenii uzuali ai oficialităţii: „şi dacă se află un mişel de le dă îndemn şi învăţătură, ei, amărâţii" în urma nedreptăţilor care li se fac, „sunt gata de turburare". Şi la o asemenea întâmplare să judece împăratul, cine e vinovatul? Săracul, că neaflând nicăieri dreptatea se scoală să-şi facă singur dreptate sau dregătoriile şi neamurile care îl asupresc?

Zadarnic circulă pricinile românilor pe scara ierarhică în sus şi în jos, ele se întorc mereu împotriva lor. Venalitatea, lăcomia marilor dregători, de la guvernator până la consilieri, comisari etc. e fără margini. Ceea ce autorul probează cu nume, cu cifre impresionante, de 20, 30, 60 de mii de florini, cu care saşii înclină dreptatea în partea lor. Justiţia, subtilizată, pervertită, mituită, ostilă, în loc să scadă, sporeşte noianul nedreptăţilor. Şi repetă şi aici imaginea: „Aice îndrăznesc a zice că de ar avea şi de ar fi modru, soarele văzând neîndreptările ce se fac cu neamul rumânesc ar plânge şi din lacrămile lui s-ar aprinde lumea".

Propunerile sub formă de revendicări ale neamului românesc, le formulează în nu mai puţin de 23 de puncte. Începe cu revendicarea repetată invariabil de toate memoriile româneşti: neamul românesc fără deosebire de confesiune să fie admis în toate funcţiile ţării, întocmai ca şi ungurii şi saşii.

Pentru iobăgime cere reglementare urbarială ca în Ungaria, măsurarea pământului iobăgesc şi stabilirea robotei în raport cu pământul, nu după familii. Nobililor să li se ordone, sub pedeapsa pierderii nobleţei, ca peste robota corespunzătoare pământului să nu îngreuneze pe iobagi, sub nici un fel de titlu. Locul lăzuit sau via plantată de el, iobagul să le stăpânească din neam în neam, dând domnului său doar cuvenita dijmă. Iobagii să fie liberi să se mute de pe pământul domnului lor oriunde pe pământul împărăţiei, aşa cum a rânduit împăratul Iosif (prin patenta de desfiinţare a şerbiei din 1785).

Cât pentru românii de pe Pământul Crăiesc, în toate satele, cetăţile şi oraşele să se observe egalitatea lor cu saşii, aşa cum s-a stabilit încă prin diploma andreiană. În toate unde sunt amestecaţi cu saşii să fie în proporţia familiilor şi dregătoriile. Şcolile româneşti să fie ajutate în aceeaşi proporţie din casele alodiale ale obştilor. Cumpărarea de case în oraşe şi învăţarea de meserii să fie libere şi pentru români, ca şi pentru saşi şi celelalte neamuri. Recrutarea pentru oaste să se facă cu dreptate, în proporţia familiilor şi dintr-o parte şi din alta. De asemeni repartiţia naturalelor pentru oaste, în proporţia stării lor, nu îngreunând pe alţii. Dijma românilor să se dea preoţilor proprii, nu celor saşi. Din regulamentul Pământului Crăiesc care se va întocmi să se elimine tot ce e împotriva românilor, el trebuind să servească întru toate, în mod egal, ambele naţiuni. Egalitate întru toate, pe toată linia. Cu atât mai mult cu cât „românii sunt moştenii ţării Ardealului", pe saşi nici privilegiul andreian nu-i numeşte decât doar *hospites*, adică veniţi.

În cele 15 puncte de „deosebite arătări" apoi citează cazuri flagrante de abuzuri de pe Pământul Crăiesc, care de care mai revoltătoare. Citează cazurile românilor din Zărneşti, din Feldioara, Gura Râului, Poplaca, Slimnic şi altele, cu care ilustrează modul de iobăgire a satelor româneşti. Naţiunea săsească are 20 de sate ţinute ca iobăgeşti. Acum ţine şi domeniul Făgăraşului. Procesul iobăgirii satelor e obişnuit: introducere treptată de daturi, de sarcini, care sporesc, se învechesc, se perpetuează, apoi, ca fiind vechi, se impun cu execuţie dacă nu se recunosc, se iau pe urmă morile, crâşmele. Acum Sibiul şi Braşovul au început să arendeze satele. Arendaşul contractează satele cu toate sarcinile lor din urmă şi la rândul lui le sporeşte. Arendaşul următor le contractează cu sarcinile sporite şi le mai sporeşte şi el. Aşa cresc greutăţile an de an. Domeniul Făgăraşului naţiunea săsească l-a luat în arendă pe 99 de ani. Cu asemenea metode însă şi-a scos capitalul în zece ani.

Revoltător cu deosebire e cazul scaunului Săliştii. Oraşul Sibiu din for de apel a început să se numească domnul lui pământesc, făcându-se stăpân pe mori, pe crâşme, impunând sub titlul răscumpărării robotei taxă şi socotind pe locuitori drept iobagi ai oraşului. Oamenii nu s-au supus. Magistratul oraşului numindu-i rebeli, le-a luat casele şi averea, pe unii i-a pedepsit cu bătaie. A tăcut apoi un timp. La 1 mai 1803 apoi, pe la miezul nopţii au apărut în Sălişte trei companii de soldaţi, sub nume de execuţie, impunându-le bani, alimente pentru întreţinere. Execuţia a ţinut nu mai puţin de 8 luni (!). Oamenii s-au plâns la împăratul. Împăratul le-a îndreptat plângerea la Cancelarie, iar Cancelaria a îndrumat pe trimişi acasă, promiţându-le să le facă dreptate. Rezoluţia Cancelariei, sub numele împăratului, drastică: nu numai să plătească anual taxă ca nişte iobagi, dar nici execuţia să nu se ridice până nu plătesc câte 2 florini taxă anuală de familie socotiţi de 30 de ani încoace. „Aşa săracii, văzând porunca în numele înălţatului împărat, şi-au pierdut nădejdea de a se mai plânge undeva ştiind că la Dumnezeu n-au scară să se suie cu apelaţia şi aşa s-au dat platnici". Dar mulţi au fugit în Ţara Românească şi poate în vara viitoare se vor duce cu tot satul, cu gloata.

În Slimnic, din scaunul Sibiului, saşii, în timpul războaielor cu francezii, darea de recruţi au aruncat-o mereu mai ales asupra românilor. Dar ei s-au plâns zadarnic în toate părţile. Saşii au tăbărât asupra lor înarmaţi pe la miezul nopţii. S-a tras atunci clopotul şi s-a încins o bătaie generală, bărbaţi, muieri, de o parte cu arme, de alta cu bâte, cu lemne, din care au ieşit biruitori românii. Ca de obicei românii au fost acuzaţi de rebelie. Comisia trimisă de Guvern a scos din funcţiune pe veci clopotul de la biserică şi a aruncat 12 români la închisoare, unde stau de mulţi ani, murind din ei doi până acuma. Opinia autorului sună iarăşi, cum şi în celelalte cazuri, ca în comisia de cercetare să nu fie nici un ungur sau sas, ci numai nemţi şi români dregători camerali. Şi găsindu-se saşii vinovaţi, cei prinşi nu numai să fie eliberaţi, dar saşii să le plătească şi câte 1 florin pe cap pentru toate zilele pe care le-au făcut la închisoare, iar văduvelor celor morţi câte 15 florini lunar pe tot restul vieţii. Ba să fie datori să le crească şi copiii „cu învăţătura şi cu toate cele trebuincioase până vor fi în stare a-şi câştiga singuri pâinea".

Ş.a.m.d., cazuri variate, opinii, propuneri de sancţiuni, de remedii, în comisiile de cercetare Aron Budai propunându-se de câteva ori chiar pe sine. El, ca slujbaş şi la Tezaurariat, în speţă la arhiva lui, cunoştea lucrurile mai bine decât oricare altul.

Nu merg bine lucrurile nici la Cancelaria aulică. Agentul săracilor le e de prea puţin folos, e de conivenţă cu cancelarul, cu comisarii, de teamă sau din prietenie nu scrie adevărul, acoperă pe cei vinovaţi. Se plâng săracii împotriva rezoluţiilor Cancelariei la împăratul, merg până la Viena cu mari cheltuieli, se

întorc bucuroşi că acum trebuie să li se facă dreptate, şi-au dat doar plângerea chiar în mâinile împăratului. Dar plângerea revine la Cancelarie, care-şi menţine hotărârea, iar aceasta coboară pe scară în jos, dezamăgindu-i iarăşi în dreptatea împăratului. Ar fi înţelept şi sfânt lucru dacă agentul săracilor ar fi un român, care în durerea pentru neamul său ar dezvălui toate nedreptăţile. Românii ar avea şi ei încredere în el, n-ar mai face cheltuieli cu avocaţii acasă sau cu călătoria la Viena. Directorul fiscal al ţării să fie şi el român. N-a fost până acum decât unul singur, Petru Dobra. Dar cum ungurii şi saşii „tremurau de frica lui", el lucrând prea mult în interesul erariului şi al împărăţiei, de atunci cele două neamuri n-au mai îngăduit director din neamul românesc.

Legile ţării memoriul le aseamănă cu nodul gordian, pe care împăratul să-l taie ca Alexandru împăratul. Ele exclud cu totul neamul românesc de la drepturile sale. „Strigă, plânge, se jeluieşte şi nu-l aude nimenea. Ba şi dacă-l aude, ajutor şi mângâiere nu află". Împăratul să judece cererile neamului românesc din 1791 şi 1792, din care se vede asuprirea lui şi dreptatea care i se cuvine.

Şi aici ne surprinde cu o sugestie care ţinteşte departe. Făcându-i dreptate, nu numai ar întări credinţa acestui neam, de la care împărăţia cu ostaşi şi contribuţie are ajutor întreit mai mult decât de la celelalte neamuri din Ardeal, dar şi Ţara Românească şi Moldova vor căuta să se închine sceptrului împărătesc. Drept ispită îi poartă împăratului prin faţa ochilor bogăţiile lor, pământul roditor, munţii plini de aur şi de argint şi de alte metale preţioase, necunoscute până acum, nescoase la iveală de teama turcilor. Dar mai presus de toate masa locuitorilor lor, toţi români, cu care el, „împăratul romanilor" ar înnoi numele cel vestit al împăraţilor romani (l-ar purta cu adevărat temei!). „Cu bogăţia şi cu ostaşii romani viteji ai face pe toată lumea să tremure de frica împărăţii tale". În vălul străveziu al ispitei iată imaginea reunirii politice a neamului românesc, acum, sub coroana imperială, iată exaltată încă o dată virtutea romană, neistovita vitejie străbună care îl va ridica din nou în faţa lumii.

Împăratul să nu creadă, cum i se şopteşte pe nedrept, că ţara e mulţumită cu rânduielile de acum. Dimpotrivă. Ţara, care stă mai cu seamă din neamul românesc, plânge şi geme de asupritoarele greutăţi şi nedreptăţi. Şi nu e nădejde de vreo resemnare. Ostaşii care au venit din captivitate franceză au dezvăluit multe despre stările din Franţa, „de unde se culege a crede că de nu se va face îndreptare şi uşurare acestui neam asuprit, cu anevoie se va ţinea, fără pericol, îndelung supt jugul greutăţilor în care se află. Pentru că greutatea norodului niciodată nu vesteşte bucurie. Dară uşurarea şi dreptatea norodului este temeiul stăpânirii".

În acelaşi spirit e întocmit şi memoriul în favoarea locuitorilor, de fapt a românilor din Banat, care urmează nemijlocit în text. Memoriul e menit să motiveze de ce sunt „în stare slabă, săraci şi lipsiţi de bucate", de ce se dedau unii la furturi, la tâlhării, făcând iarăşi şi propuneri de îndreptare.

Dregătorii camerali, şpanii şi „rent-amtorii" care au sub mâna lor mai multe sate, nu aşază pe nici un cnez până nu-i cinsteşte cu 30-40 până la 50 de florini sau doi porci graşi şi alte daruri. Pe cneji îi strâng apoi în toată săptămâna şi nici unul nu îndrăzneşte să vină fără cinste, purcel, miel, curcan, găini, ouă, unt, pe care cnejii la rândul lor le strâng cu sila şi pe gratis de la săteni. Pe săteni îi storc în felurite forme. Cheltuiala lor pentru domni numită „cheltuiala oarbă" vine pe an câte 5 florini de gazdă, în afară de găini, miei, purcei, gâşte şi ouă.

Supărătoare sunt condiţiile robotei, cu deosebire muncile în plus sub nume că le fac pentru anul viitor şi care le îndoiesc, le întreiesc obligaţiile de lucru. La lucru îi cheamă când au şi ei mai mult de lucru, şi apoi îi storc de câte 40–50 de zloţi cinste pentru amânare. Şpanii, sameşii, perceptorii îi mână, sub nume că le plătesc 10 creiţari pe zi, la lucrul lor şi dacă nu se duc trimit pe capul lor execuţie, îi bat şi de frică săracii caută să-şi lase lucrul lor, şi la urmă nici acei 10 creiţari nu-i primesc.

Şi câte alte mijloace de spoliere. Domnii camerali sau ai comitatului, dacă e vreun ţăran mai înstărit, pun ochii pe el, îi caută în toate chipurile pricină, îl numesc hoţ sau gazdă de hoţi, îl pradă de toată averea şi îl lasă sărac. Dacă e careva implicat în vreo faptă rea şi are ceva avere, îl sărăcesc şi, în schimb, părtinindu-l îl eliberează ca om bun. Ba în taină îl şi îndeamnă să fure, căci iară-l vor scăpa. Dacă însă „e sărac cel vinovat, zace în temniţă nejudecat câte trei şi patru ani".

Un alt mijloc de spoliere e sistemul de recrutare pentru oaste. Dregătorii pun mai întâi pe cneji să le dea pe feciorii celor cu mai bună stare, pentru care apoi aleargă părinţii şi-i cinstesc cu 100, 200, chiar şi până la 300 de zloţi ca să-i scape. Poruncesc apoi să prindă alţi feciori, căci aceia n-au fost buni. Cnejii prind atunci şi mai mulţi. Domnii dau din ei 2–3 la oaste, iar pe ceilalţi îi ţin la închisoare 2–3 săptămâni, până când aleargă iarăşi rudele şi părinţii cu bani să-i scoată. Îi scot, dar rămân de tot storşi.

Dijma porumbului nu o iau din câmp, din zece una cum se cuvine, o iau după cât a arat omul. După o asemenea socoteală se ajunge să se ia şi a treia, de la mulţi chiar jumătate din bucate în dijmă. Ba dijma în grăunţe o cer tocmai primăvara şi aşa omul care nu o mai are trebuie să o cumpere.

Dajdia, perceptorii o cer când săracii şi ei au mai multă lipsă de bani sau când îi zoreşte lucrul câmpului. Cnejii se roagă atunci de îngăduinţă, dar perceptorii le cer în schimb câte 30–40 de robotaşi, sub nume că le plătesc

10 creiţari pe zi. Ba multe sate se întâmplă că au plătit dajdia, dar ca să-i poată stoarce pe săraci le obligă să plătească şi anticipat, pentru anul viitor.

Nereguli, abuzuri, fireşte, şi în justiţie. Domnii locurilor nu ţin protocoale de judecăţi, pârâtul nu poate duce sentinţa mai departe.

„Toţi, de toate părţile îngreoiază pe locuitori, în toate chipurile îi storc şi năcăjesc". Aşa se îmbogăţesc dregătorii. „Din trăsurile şi stoarcerile norodului, şpanii, rectamţii şi solgăbiraiele, unii cari au venit cu coatele ieşite prin laibere şi foarte săraci, acuma s-au umplut de bogăţie, au făcut herghelii de cai din răpiri".

Se cer remedii severe, prin decrete imperiale, nu prin comisii, care s-au umplut de mită de la domnii pământeşti, scoţându-i pe pârâşi vinovaţi. Cnejii să se aleagă de obştiile săteşti. Să nu ia cinste de la obşte şi nici dregătorii de la ei, sub pedeapsa pierderii slujbei. Nimeni să nu fie impus cu robotă în plus peste cea corespunzătoare întinderilor de pământ. Locuitorii să nu fie siliţi la robotă în timpul lucrului lor, al aratului, săpatului, secerii, căratului, coasei, culesului cucuruzului. Să nu fie siliţi la lucru pentru dregători, nici fără plată şi nici cu plată. Dispoziţii, sancţiuni severe în privinţa judecăţilor, mituirii. Reglementarea recrutării, dijmuirea corectă a cucuruzului, cu numai a zecea din roadă. Nici dajdia să nu se ia în timpul lucrului.

De reţinut e cu deosebire grija memoriului pentru şcoală. Să se creeze din veniturile camerale un fond, ori să se arunce câte un florin de gazdă adăugat la contribuţie, ca să se facă în toate satele „o şcoală de normă trivială", în care să înveţe şi partea bărbătească şi cea femeiască. Ea să fie obligatorie pentru toţi copiii, băieţi şi fete de la 5 până la 9 ani. „Iară de s-ar dovedi că vreun tată îşi ţine pruncul sau prunca acasă, cu simţitor canon înaintea satului spre pilda şi a celorlalţi oameni să se pedepsească". Învăţătura să ţină tot anul, ca ceea ce învaţă pruncii iarna să nu uite vara. Directorul şcolilor să le cerceteze de două ori pe an, vara şi iarna, să fie cu stricteţe dator să se intereseze de viaţa dascălilor, să nu fie vreunul leneş sau beţiv, dascălii merituoşi să se bucure şi de o remuneraţie din partea împăratului. Această rânduială e de ajuns dacă se ţine cu sârguinţă până învaţă un rând de oameni, adică timp de 30 de ani. „După aceea, cunoscând norodul dulceaţa învăţăturii legii sale, singuri se vor sili a-şi purta grije pentru şcoalele sale şi a-şi plăti pe dascălii săi". Ambiţios şi încrezător plan de şcolarizare a poporului, fără îndoială!

Şi încă o dată acelaşi avertisment: românii sunt blânzi şi ascultători, stoarcerile de bani însă, tiraniile cu munca în toate părţile, pedepsele nedrepte i-au făcut pe oameni săraci şi răi. Şi de nu vor fi uşuraţi de acestea, să nu se aştepte nimeni la vreo îndreptare; nu numai se vor înmulţi hoţiile, dar, poate, nemaiputând răbda şi o rebelie ar putea urma, „fiindcă în toată lumea, citind noi

istoriile, toate mutările şi mişcările s-au urmat din greutatea norodului cea făr de cale şi cu nemilostivire".

Cui să atribuim textul Banatului? întrebarea rămâne deschisă.

Am stăruit asupra acestui nou memoriu pentru că el nu numai continuă acţiunea pe linia trasată, dar face şi un vădit pas înainte. De la revendicările constituţionale de până aici ale naţiunii coboară masiv la temeliile ei, la noianul de suferinţe ale poporului însuşi, de la revendicările politice la cele sociale. Drept argument de temelie pune acum pe primul plan numărul naţiunii. Progresul intelectualităţii naţiunii spre masele sale e vădit. Cele două planuri de luptă vădit se apropie mereu cu fiecare nou pas[14].

Pasul înainte e remarcabil.

De la originile şi autohtonia românilor trece la istoria lor de suferinţe. Iar în această istorie remarcă drept momente capitale răscoalele ţărăneşti de la 1437 şi de la 1784. Iată justificată şi răscoala lui Horea. Un act capital invocat apoi e cucerirea lui Mihai Viteazul. „Greutăţile acestui neam văzându-le unii prinţipi ai Valahii, Ţării Româneşti au venit cu oaste în Transilvania şi au supus ţara supt sine până la Turda". Greutăţile neamului au provocat deci intervenţiile domnilor români. Cucerirea lui Mihai însuşi a fost provocată de suferinţele neamului şi desigur în principal ale celor de jos.

Ideea naţională însăşi face un salt înainte, nici mai mult nici mai puţin decât la viziunea unităţii naţionale. E imaginată de autor acum în condiţiile politice ale timpului, sub sceptru imperial. Nu e vorba de un îndemn la cucerire, ci de o adeziune voluntară, o reunire în virtutea dreptăţii care s-ar face neamului românesc şi importanţei care i s-ar da. Nu e vorba nici de vreo contopire în imperiu, ci de o ataşare, alături de alte state ale sale. Nici de vreo subordonare vreuneia din ele, îi întrevede un rol de temelie în constelaţia imperială. Viziunea îl ducea vădit departe, neamul românesc s-ar fi găsit nu numai la un loc, sub un singur suzeran în loc de trei diferiţi, ar fi cel mai mare popor din imperiu, cu rol deci de temelie în „imperiul roman". S-ar rezolva cu aceasta automat şi diferendele capitale cu naţiunile politice ale Transilvaniei, începe să se contureze încă de pe acum la orizont imaginea statului naţional unic, să se imagineze şi trepte de acces spre această finalitate.

Ideea va reveni şi sub pană săsească, în 1848. Daniel Roth, alarmat şi el de obsesia deznaţionalizării care bântuia în viziunile ungureşti, adversar înverşunat al unirii Transilvaniei cu Ungaria, imaginează şi el o monarhie daco-romană sub coroană imperială, cuprinzând, fireşte, toate trei ţările, Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Două alternative le stau daco-românilor în faţă –

[14] V. pentru aceasta cu deosebire Pompiliu Teodor, *Opţiuni sociale în mişcarea politică românească din Transilvania în epoca revoluţiei democratice*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXIII (1980), p. 263–284.

judecă el – desăvârşită independenţă politică, sub un principe ereditar ales de ei înşişi sau alăturarea la coroana austriacă păstrându-şi constituţia şi instituţiile corespunzătoare dorinţelor şi nevoilor lor. Cum o deplină independenţă, strâmtoraţi fiind între Rusia, Turcia şi Austria nu o vede posibilă, în schimb ca parte integrantă a monarhiei austriece, dându-şi deplin liber constituţia pe care şi-o vor dori, ar fi asiguraţi dinspre răsărit şi miazăzi prin puterea monarhiei, fără a sacrifica ceva din autonomia lor internă sau de a fi împiedicaţi în libera lor dezvoltare naţională. Saşii nu se văd deloc primejduiţi prin aceasta nici în fiinţa nici în limba lor, cu românii convieţuiesc de veacuri. „Lângă cea daco-romană naţionalitatea germană ar putea exista şi s-ar putea dezvolta la o treaptă tot mai înaltă de perfecţiune politică, intelectuală şi religioasă-morală, şi direct pe bază naţională germană. Lângă naţionalitatea maghiară nici o altă naţionalitate n-ar mai putea exista în viitor, fără a se sacrifica pe sine însăşi. Uniunea cu ungurii totdeauna a fost pentru saşi un izvor de nenorociri. Ungurii totdeauna au reclamat partea leului. De aceea este mai bine să abandonăm legăturile nefaste din trecut şi să legăm altele cu oameni toleranţi" – conchide el. „Viitorul Daciei (Transilvania, Moldova şi Valahia) nu este nici al naţiunii maghiare, nici al celei germane, ci al numerosului neam al naţiunii române"[15].

Dar ideea va reveni şi activ, politic, în a doua jumătate a anului 1848, din parte românească, acum în colaborare cu militanţii din Ţările Române. Memoriul adresat parlamentului liberal din Viena, rezultat din a treia adunare naţională de la Blaj, din septembrie 1848, formulat şi în numele fraţilor din Principatele Dunărene *(Aber nicht nur für uns, auch für unsere Brüder in den Donaufürstenthümer bitten wir)* care militau în acest sens, preconiza o „uniune liberă de popoare libere sub imperiul austriac"[16]. Cerere la care s-au raliat apoi şi saşii.

Şi deputaţii români din Parlamentul imperiului, în apelul lor către românii din Imperiul austriac, din februarie-martie 1849, cheamă la *„unirea tuturor românilor din Imperiul austriac la una şi aceeaşi naţiune de sine stătătoare, supt sceptrul Austriei, ca parte întregitoare a monarhiei întregi.* Aşadar cerem o Românie austriacă, care să aibă capul său naţiunal român şi politic şi bisericesc, senatul şi administraţia sa naţiunală română şi politică şi bisericească

---

[15] [Daniel Roth], *Von der Union, und nebenbei ein Wort über eine mögliche Dako-romanische Monarchie unter Oesterreichs Krone. Geschrieben im Mai 1848*, p. 39–45. În traducere românească, Septimiu Albini, *Despre uniune şi per tangentem un cuvânt despre o posibilă monarhie daco-română sub Coroana Austriei*, [Sibiu, 1895], p. 80–90.

[16] „Wir wollen die freie Vereinigung freier Völkerschaften unter Österreichs Macht, frei im Innern, stark nach Aussen, eine kräftige Regierung, eriergische Unterdrückung einer bestochenen Agitation und Anarchie". C. Bodea, *op. cit.*, p. 178–180, 337–340. Textul citat la p. 338. V. şi Liviu Maior, *Contribuţii la istoria revoluţiei de la 1848. A treia adunare de la Blaj*, în „Revista de Istorie", tom. 34, 1981, nr. 9, p. 1719–1731.

în limba naţiunală, adunările sale naţiunale, institutele sale naţiunale". „O Românie austriacă în Imperiul austriac în interesul Austriei şi al umanităţii s-au făcut o trebuinţă neapărată"[17]. Deputaţii fac înainte de toate apel, fireşte, la unirea tuturor românilor din imperiu. Echivocul însă nu lasă îndoieli asupra viziunii întregului.

Unitatea o insinuează, înainte sau în urma memoriului din 1804 şi Budai-Deleanu: „Am găsit cu cale a-mi întinde vorbirea şi la regiunile învecinate... precum şi la România şi Moldova, pentru că de una parte, aceste provincii formau Dacia veche, iar de alta, aşa se aseamănă între sine încât parcă formează o singură ţară şi că sunt menite pentru un singur popor şi pentru o singură domnie"[18]. Ceea ce insinua Budai-Deleanu, memoriul din 1804, întrevedea politic.

Numele lui Mihai nu e nici el o apariţie subită. El n-a fost uitat nicicând. „Mihaiu Vodă viteazul cel prea vestit" îl numeşte, am văzut, şi *Plângerea Sfintei mănăstiri a Silvaşului*. După cronica citată a lui Gheorghe Brancovici, încă înainte de istoriile lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, care-l tratează larg şi proeminent, *Cronica* braşoveană atribuită lui Dimitrie Eustatievici (1780–1782) însemna: „Acest Domn s-au numit Mihai Vodă cel Viteaz şi adevărat au fost că acest Domn, având oaste cu Domnul ţării Moldovei, l-au biruit, aşişderea şi pe prinţipul ţării Ardealului şi aşa s-a fost numind prinţip al ţării Munteneşti şi al ţării Moldovii şi al ţării Ardealului"[19]. Ion Budai-Deleanu ne surprinde şi el în Prologul *Ţiganiadei* cu un asemenea text: „Şi unde aflăm la istorie un erou asemenea lui Ştefan principul Moldavii, sau unui Mihaiu, domnul Ungrovlahii, cărora nu lipsea numai un Omer, ca să fie înălţaţi preste toţi eroii". Entuziastului Nicolae Bălcescu nu-i lipseau precursorii. Iată-l nu peste mult timp pe profesorul său Aaron Florian. În cursul său de istorie a Ţării Româneşti, tipărit în 1837, profesorul stăruie disproporţionat, în două treimi dintr-un volum, asupra istoriei lui Mihai. Preamărindu-i, exaltat, faptele, îi pune opera la aceeaşi măsură cu a împăratului Traian. Preamăreşte cu deosebire ţinta pe care o atribuie acum luptei sale: libertatea şi unitatea naţională. Ca „să întemeieze slobozenia şi să asigureze ţării fericire vecinică, croi proiectul cel mare de a uni pe toţi rumânii într-o putere"... „Unind pe toţi rumânii într-un tot, făcu o naţie mare, vrednică de recunoaşterea altor naţii, destoinică de a se apăra şi în stare de a se civiliza. Aceasta era vremea cea mai slăvită pentru

---

[17] C. Bodea, *op. cit.*, p. 343–346.

[18] Citat de Pompiliu Teodor.

[19] N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Şcheii Braşovului*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", vol. XII, Bucureşti, „Datina românească", 1933, p. 67. Apud Pavel Binder şi Arnold Huttmann, *Românii din Braşov în epoca Reformei*, „Studii şi articole de istorie", XIII (1969), p. 93.

rumâni, era o epohă care prevestea pentru dânşii un veac de aur. Încă puţin şi rumânii s-ar fi fericit. Împrejurările, soarta, nenorocirea a precurmat zilele acestui om mare înainte de a întemeia puterea aceasta nouă a rumânilor"[20]. Concluzia se indica de la sine: ea trebuie întemeiată. Lui Bălcescu nu-i lipsea nici stimulul direct.

Nu mult înainte, la 1830, Damaschin Bojincă, narând „Vestitele fapte şi perirea lui Mihai Viteazul", îşi îndeamnă compatrioţii să privegheze de a pleca iară pe calea virtuţii, dreptăţii şi a vitejiei strămoşeşti. „Vedeţi cum vestesc istoriile iroicia, iată cum citim noi cu dulci lacrămi vitezele fapte ale strămoşilor". Citează pe istoricul Engel care-i exaltă lui Mihai virtuţile, cu care ar fi putut face „minuni în lume, şi s-ar fi asemănat cu Temistocles şi cu Ioan Huniadi... El au fost român curat şi au dat adeverire cum că pronia cerească arată în toate neamurile şi limbile măiestria şi puterile sale. De ar fi ţinut stăpânirea lui mai mult, s-ar fi făcut ţările cele de pe marginea Dunării minunate de toată lumea şi neînfrânte de putere omenească". Ba şi un text din *Breviarium hronologhicum*: „Nu va fi neplăcut publicului a înţelege, cum că e vrednic acest Ahiles românesc a avea Homerul său, carele e vrednic de a fi cartea neamului, cartea vitejiei, de a fi de lume cunoscut şi a căruia versuri de însuşi grecii de astăzi cu mai mare bucurie decât ale lui Homer s-ar citi"[21]. Iată-ne acum cu încă un sfert de veac înapoi, la 1804. Imaginea e dezvelită mai discret, cât puteau suporta urechile unui împărat, dar nu e mai puţin o mărturisire de credinţă şi o ascunsă dorinţă. Mihai, şi el realizase doar unirea sub suzeranitatea imperială. Cultul lui Mihai, semnificativ, s-a născut şi a crescut în Transilvania.

În 1810, după un gol de 13 ani de vacanţă, e ridicat în fruntea episcopiei neunite din Transilvania un episcop, de astă dată român, în persoana lui Vasile Moga. Problematica românească era prea acută, revendicările erau prea stăruitoare ca să nu simtă regimul însuşi nevoia de îmbunătăţiri. Dar îmbunătăţiri de detaliu, în domeniul şcolar sau bisericesc, care să nu atingă fondul, statutul naţiunii române.

---

[20] Fl. Aaron, *Idee repede de istoria prinţipatului Ţării Româneşti*, tom. II, Bucureşti, 1837, p. 319–321. Şi alte citate: „Arătarea lui Mihai în mijlocul lor a fost ca un fulger strălucitor care dete duhului românesc amorţit o lovitură electrică; rumânii se deşteptară, cunoscură trimiterea lui din ceriu, şi alergară la glasul lui cel propoveduitor de mântuinţe. El era eroul, idolul lor, era viaţa şi fericirea lor. Era rumânul care făcea cât toţi rumânii. Sub comanda lui, rumânii cu armele în mână dezvoltară o putere destoinică de a supune pe vrăjmaşi, destoinică de a trage admirarea şi lauda celorlalte naţii; vrednică de numele şi sângele ce-l purta în vinele lor şi de drepturile ce dorea să dobândească. Acestea era vremile cele eroice ale rumânilor. Geniul lui Mihai croia, şi rumânii punând în mişcare făcea minuni". Citat de Pompiliu Teodor, *Contribuţia lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naţionale*, în „Acta Musei Napocensis", V (1968), p. 582.

[21] *Damaschin Bojincă, Scrieri*, studiu şi texte de Nicolae Bocşan, Timişoara, 1978, p. 82.

În faţa alegerii, însuşi Petru Maior e bănuit că râvneşte episcopia, cum fusese cândva şi Samuil Micu.

Un nou plan şcolar al lui Ioan Bob din 1810 porneşte iarăşi din cadrele bisericii unite, insistă asupra dotării şi cultivării clerului, în cler văzând cheia cultivării neamului, cum vedea şi regimul. Dar e preocupat iarăşi de cultura neamului românesc *(gentis valachicae)*, de clerul şi şcolile naţionale, de necesitatea înmulţirii gimnaziilor şi şcolilor „normale" româneşti. Sunt readuse postulatele sale de la 1783.

În apusul ţării lupta ia un aspect asemănător. Pornind de la aceleaşi cadre ale bisericii, nu e mai puţin naţională. Pe plan unit sau ortodox, se dezvoltă în sensul aceluiaşi „neam românesc".

Românii din eparhia Aradului, ridicându-se în frunte cu Paul Iorgovici, Dimitrie Ţichindeal, Diaconovici-Loga, Moise Nicoară[22] şi alţii, împotriva ierarhiei sârbeşti, urmăresc aplicarea privilegiilor ilirice în sens românesc: eliberarea de sub supremaţia sârbească, episcop român, şcoli româneşti libere de imixtiune sârbească. În luptă aplică armele încercate ale lui Supplex Libellus: egalitatea de drepturi cu sârbii, proporţionalitate etc. În memoriul lor din 1814 cer episcop de neam român, cu „sângele şi cu inima română", care să privegheze la luminarea neamului, ca aceasta să nu rămână iarăşi în grija aceloraşi care până acum au împiedicat şi întârziat luminarea la atâta număr de oameni. Vor ca neamul românesc, care ca limbă, origini, obiceiuri, port se deosebeşte atât de mult de celelalte neamuri, să se ridice la aceeaşi treaptă de cultură cu ele. În sprijinul cererii invocă şi ei argumente istorice statistice. „Românii locuind în părţile Ungariei celea dincolo de Tisa şi în tot Ardealul, care de mult se chema Dacia mai înainte de a lua ungurii stăpânirea în părţile acestea, cu mulţi ani sunt mai vechi". Nu încape nici o îndoială că românii care şi azi se numesc *români* nu s-ar trage de la coloniile romane din Dacia. Neamurile barbare care au trecut peste ei au produs puternice dislocări, dar „naţia românească întru fiinţa sa nu a încetat". Ungurii venind aici, i-au atras către sine ca şi pe alte neamuri găsite aici: „lăsându-i în lăcaşurile lor, i-au primit în societatea şi soarta lor cu sine". Ungurii înşişi au primit mai întâi credinţa răsăriteană.

Referindu-se la votul *(votum)* în Dietă cerut de sârbi la 1792, se exprimă într-un limbaj care ne e familiar: „cum că statornica norocire a societăţii cetăţeneşti (civile) se cuprinde în norocirea tuturor soţilor, deci toţi aceia lucrează împotriva statornicei fericiri a patriei care milioane de locuitori de legea aceasta, prin vreo câteva mădulare ale lor ar vrea să-i subtragă de la darurile şi facerile de bine ale constituţiei. Aşadară împotriva statornicei fericiri

[22] Pentru rolul lui Moise Nicoară, vezi Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784–1861)*, Arad, 1943.

a patriei lucrează clerul cel mare sârbesc închizând calea neamului românesc, care cu trei părţi (trei părţi de patru, mai încolo) este mai mare la număr decât neamul sârbesc, ca să nu poată avea ocazie de a străbate la nici o treaptă a vreunei dregătorii". Demonstrează cu cifre majoritatea flagrant covârşitoare a românilor în diecezele Aradului, Timişoarei, Vârşeţului, care au totuşi episcopi sârbi, limbă bisericească sârbească sau rusească[23].

E semnificativă şi semnătura memoriului: „Tot clerul şi poporul românesc".

Episcopul din Oradea, Samuil Vulcan, în schimb, activând pentru aceeaşi propăşire naţională, merge pe calea unirii, foloseşte argumentele încercate ale ei, latinitatea cultivată de ea[24].

Activă e cu deosebire „preparandia" românească din Arad, întemeiată la 1812, profesorimea ei, tocmai numele pomenite, iar din Oradea episcopia lui Samuil Vulcan. Preparandia e acum focarul polarizator, nu numai răspânditor al noilor idei, dar şi promotor al acţiunii, în sus printr-o asiduă luptă petiţionară, polemică, cutezătoare, în jos prin învăţătorimea crescută în şcoală în noul spirit, care îl coboară în mase chiar. Noul curent cultivă nu numai ideile naţionale, ci şi pe cele sociale, se arată tot atât de consternat în faţa servituţii, sarcinilor celor mulţi, atrăgându-i în aceeaşi luptă a naţiunii. Continuă procesul de integrare în marele tot al naţiunii[25].

La 1834 e readus în scenă chiar Supplex Libellus. Un nou memoriu către împărat, semnat acum numai de cei doi episcopi, Lemeni şi Moga. Ei stăruie pentru satisfacerea revendicărilor exprimate în memoriile naţiunii de la 1791–1792. Împrejurările în care se reia acţiunea sunt şi ele similare. Simţindu-se nevoia convocării Dietei, care nu se convocase de 23 de ani, în faţa ei Stările din nou se agită, din nou ostentează cu revendicările lor constituţionale. Trebuie iarăşi descurajate prin manevre politice şi revendicările româneşti puteau fi iarăşi printre piesele convingătoare. Memoriul e încurajat, dacă nu chiar sugerat, ca un contrapond, de guvernatorul însuşi. Manevrele făcându-şi efectul, revendicările româneşti nu puteau avea decât aceeaşi soartă. Împăratul împăcându-se cu nobilimea, nu mai avea nevoie de ele, le-a putut lăsa fără răspuns. Cancelaria, în referatul său, a respins memoriul cu argumente cunoscute, iar în faţa Dietei n-a mai ajuns, între timp se închisese.

Textul memoriului, referindu-se la cel din 1791 e mai restrâns, dar dând şi el semne de evoluţie. Faţă de drepturile istorice, origini, autohtonie se ridică tot mai mult spre primul plan argumentul modern al numărului poporului, al

---

[23] T. V. Păcăţian, *Cartea de aur*, I, p. 139–149.

[24] Cf. Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ*, Arad, 1935.

[25] Pentru rolul preparandiei vezi mai nou Ladislau Gyémánt, Nicolae Bocşan, Viorel Faur, *Contribuţia preparandiei din Arad la mişcarea naţională din părţile vestice în anii 1815–1817*, în „Satu Mare, Studii şi comunicări", IV, p. 181–195.

raportului cantitativ faţă de celelalte naţiuni. Nu lipsesc nici insinuările la posibilitatea unei a doua răscoale Horea, date fiind „zvonurile răzvrătitoare" *(tumultuarios rumores quasi provocata fuerit)*, răspândite în rândurile naţiunii. Şi nici aluziile emigrării posibile spre Ţara Românească şi Moldova, „acolo unde şi ei (românii) se pot bucura de dreptul concivilităţii *(Ubi ipsi tamen quoque Jure concivilitatis frui liceret)*". După informaţiile lui Bariţiu memoriul a pornit de la Blaj în 1833 şi a fost definitivat, desigur nu fără reformulări şi completări proprii, de Aron Budai, elemente precum cele remarcate aici reamintesc pe cele din memoriul din 1804[26].

Curând de acum ne surprind şi semne revoluţionare. Ne surprind mai întâi în Banat. Încă dinainte de 1830 apare o societate „Constituţia" la Lugoj. Ne surprind şi viziunile de unitate politică, şi încă în formă de republică. La 1834 asemenea năzuinţe se semnalează în legătură cu emigraţia polonă. În lupta pentru eliberarea patriei lor, emigranţii poloni împânzesc Europa, caută sprijin peste tot, propagă libertatea în toate sensurile, nu numai naţională ci şi socială, militează pentru lărgirea luptei, pentru lupta comună de eliberare, clădind pe aceeaşi luptă a altor popoare supuse. Emigrantul polon Adolf Dawid, activând în Transilvania şi în Banat, după informaţiile culese de agenţii secreţi ai lui Metternich, organizează o societate secretă, conspirativă, în care joacă un rol învăţătorul Maran, şi, se pare, Damaschin Bojincă, Zaharia Carcalechi. În cadrul unităţii de luptă polono-române, Adolf Dawid imaginează o republică românească, unind Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Ca emisar activ în Principate, informaţiile indică pe Ştefan Neagoe. La temelia republicii imaginate aşază principii net democratice: egalitatea în drepturi şi datorii, dreptul oricărui cetăţean la orice demnitate în stat, adunare legislativă aleasă prin vot universal, desfiinţarea titlurilor nobiliare, libertatea muncii, „eliberarea ţăranilor de sub jugul aristocraţiei", libertatea învăţământului, egalitatea cultelor religioase, obligativitatea serviciului militar. Societatea secretă e concepută după modelele timpului în trepte, o treaptă superioară şi una inferioară; i se prevede chiar o secţie feminină. În propaganda revoluţionară caută să se întemeieze mai ales pe preoţii şi învăţătorii români, care la rândul lor să câştige pentru acţiune ţărănimea românească. Planul prevede tipărirea şi răspândirea de cântece şi scrieri revoluţionare. Se păstrează litografiată şi o *Marsilieză română*. Ridicarea revoluţionară trebuia să fie o ridicare armată; se prevedeau deci pregătiri militare; instrucţie militară, strângerea de arme, de muniţie, atragerea în acţiune a regimentelor româneşti de graniţă. La insurecţie trebuia

[26] Textul memoriului, semnat numai *„fideles subditi et Capellani Lemeny et Moga"*, publicat şi comentat de Ladislau Gyémánt, *Memoriul românilor ardeleni din anul 1834*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XVII (1974), p. 98–117.

să se treacă simultan în Transilvania şi Galiţia, acţiunile sprijinindu-se una pe alta. Pentru fixarea momentului insurecţiei trebuia aşteptată o izbucnire în Galiţia, spre a se putea profita de dislocarea armatei din Transilvania într-acolo. Urmărit de autorităţi, pentru a nu destăinui acţiunea, Dawid se sinucide. Acţiunea mai continuă însă şi după aceea[27]. Se clădea, evident, pe un teren receptiv, şi în sensul unor năzuinţe proprii. Sub vălul de suprafaţă al loialităţii se ascundeau deci şi alte atitudini, subterane, care acum nu se puteau exprima deschis. Simultaneitatea acţiunii şi pe o parte şi pe alta a Carpaţilor, în aceeaşi fraternitate polonă, e şi ea evidentă.

La 1837 convocată fiind din nou Dieta, iată un nou prilej de acţiune românească. Sunt solicitaţi iarăşi episcopii să reprezinte revendicările naţiunii. Din parte neunită ele sunt solicitate desigur pe protopopiate. Cel puţin aşa reiese din formularul românesc semnat „caplani Preoţii şi neameşii acestui protopopiat". Remarcabil în revendicările lor e că nu se opresc câtuşi de puţin asupra nevoilor concrete ale preoţimii, ci reiau iarăşi şi iarăşi postulatele naţiunii de la 1791, cu toate argumentele şi raţionamentele cunoscute, atacând starea de numai tolerate (suferite) a naţiunii române şi religiei sale, stăruind pentru egalitatea în toate sensurile cu celelalte trei naţiuni şi reprezentare proporţională cu numărul naţiunii în viaţa publică a ţării. Invocă iarăşi, fireşte, nu numai numărul naţiunii, ci şi sarcinile ţării pe care naţiunea inechitabil le poartă. „Care greotate este în patria noastră care o poartă celelalte trii naţii şi cea românească să nu o poarte? Sau care folos aduc aceie trii naţii patrii şi la acela să nu ajute şi naţiia noastră?" Folosesc cele trei naţii statului cu economia câmpului, „au nu poartă această economie în cea mai mare parte naţiia noastră? De aduc acelea folos patrii prin neguţătorie, au nu fiii noştri românеşti poartă şi fac neguţătoriia prin toată ţara şi prin alte ţări străine? De păzesc celelalte trii naţii ţara noastră de năvălirile vrăjmaşilor, au nu stă armadia ţării cea mai mare parte din fiii aceştii naţii românеşti? Cum nu este cunoscut că din naţiia românească sunt doao reghementuri pedestre şi jumătate reghement călăraş, ce să cheamă miliţie de graniţă sau grăniceari? care adease ori de la fierul plugului aleargă la fierul războiului şi ca nişte cetăţi mişcătoare păzesc patriia de năvălirile dujmanilor şi-şi varsă sângele pentru dânsa?" „Cine nu ştie că în trii reghementuri regulate pedestre şi unul de husari trii părţi de voinici sunt toţi fiii acestei naţii?" Şi totuşi naţia românească şi religia ei sunt *neprimite, suferite* numai. Iată şi accente de rezonanţă nouă: „Noi nu vrem să aducem pilde străine de la alte naţii luminate, unde ori cine are drepturile sale după vredniciia sa,

[27] C. Göllner, *Conspiraţia emigrantului polon Adolf Dawid (1834)*, în „Revista istorică", XXIII (1937), p. 235–249. Informaţii complementare A. Csetri, *Prizonieri şi refugiaţi ai răscoalei poloneze din 1830–1831 în Transilvania*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", 1966, 1, p. 67–89. V. şi Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 2–6. Mai nou, Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 185–210.

fără osăbire releghii care o urmează". În schimbul drepturilor sale recâştigate naţia făgăduieşte credinţă „înaintea lui Dumnezeu şi înaintea Europii cei luminate". Stăruind pe lângă episcop, îl roagă, dar îl şi poftesc să înfăţişeze tronului şi „Cinstitelor Staturi şi Rânduri", doleanţele naţiunii, să fie primită între naţiile ţării şi să se şteargă „aceale batjocoroasă numire de *neprimite, suferite*" – „care nici naţiei româneşti, nici relighii greceşti, dar nici cultivatului nostru veac nu sunt bine potrivite"[28].

Un text mai scurt adresat episcopului în numele credincioşilor stăruie iarăşi pentru revendicarea drepturilor formulate în 1791 şi 1792, pe care „falnica această naţie suplicanşă românească" vede cu întristare că nu s-au împlinit. Invocă şi el „stările veacurilor de acum care fieşte căreia nu tăgăduiesc drepturile omenirii"[29].

Doar memoriul preoţimii neunite de pe domeniul Zlatnei vine cu revendicări concrete, profesionale. Nu însă fără a pune în frunte postulatul fundamental al naţiunii: „Ca naţia noastră de-a-npriună cu relighia să fie primită". Numai după aceea urmează revendicările cunoscute ale preoţimii: scutirea preoţilor neuniţi de porţie, de taxă, de prestaţii obşteşti, de dijmele domneşti, de slujbă, de vămile de la poduri şi din târguri, să beneficieze şi ei de plată din care să se întreţină. Scutiri cer şi pentru personalul bisericesc, cantori, crâsnici, clopotari. Remarcabilă stăruinţa pentru traducerea în faptă a ordinului imperial din 1816 de a face şcoală de fiecare parohie, dar oamenii fiind foarte săraci dascălilor să li se rânduiască plată ca la Câmpeni şi Vidra şi să li se „trimiţă dascăli de normă românească care pe lângă cetirea şi scrisoarea cu slove ungureşti să ne înveţe pruncii şi cântările ceale bisericeşti şi alte rânduiale cu care să ne putem slugări la slujba s. bisearici... nu de aceia care nici vorbi cu pruncii noştri nu ştie"[30].

Memoriul amplu al episcopului nu mai reia revendicările naţiunii, se mărgineşte la cele parţiale ale clerului neunit. Preoţilor români să li se dea pământuri. De asemenea ajutoare pe Pământul Crăiesc din casele alodiale, pe domeniile fiscale din casele domeniale. Ei să fie scutiţi cu totul de slujbe şi taxe, de dijme şi dări. Tot aşa şi slujitorii bisericii. O revendicare esenţială: să se înfiinţeze un seminar de preoţi la Sibiu în locul celui plănuit la Timişoara. Argumentele invocate sunt cele mereu repetate ale naţiunii, acţiunea însăşi fiind socotită un prim pas spre „îmbunătăţirea sorţii după adevăr şi dreptate a întregii săracii naţii". Nelipsind nici referirea la „spiritul acestui veac lăudat pentru umanitatea care cere ca fiecăruia să i se dea dreptul său".

---

[28] Texte şi comentarii Ladislau Gyémánt, *O încercare de reluare a Supplexului în anul 1837*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXII (1979), p. 389–406.

[29] *Ibidem*, p. 403.

[30] *Ibidem*, p. 403–405.

Textul e conceput în limbajul patetic cunoscut, redactorul însuşi va fi acelaşi notar consistorial Aron Budai, înfăţişând viu sărăcia, umilirile, calamităţile pe care trebuie să le îndure cu deosebire preoţimea neunită. Ea nu numai că nu beneficiază de vreo dotaţie şi trebuie să se hrănească din munca braţelor sale, dar e supusă şi la prestaţii, la dijmă, la munca în rând cu credincioşii. Stăruie cu deosebire asupra inechităţilor flagrante de pe Pământul Crăiesc, asupra sărăciei preotului român de aici în raport cu opulenţa preotului sas. Ascultătorii săi stau uimiţi văzând şurile, grânarele, pivniţele pline ale preotului sas, iar pe preotul lor dator să-i ducă, şi încă în persoană, cu carul, să-i poarte în spinare dijma, să i-o aşeze, ca unul care el însuşi îşi lucrează pământul. Şi stăruie neapărat asupra dijmelor, pe care nu numai credincioşii ci şi el însuşi trebuie să le dea acestui semen al său. Sunt invocate diplomele principilor care scutesc de dijmă preoţimea română. Ba şi Diploma andreiană, care prevedea textual ca poporul pământului să-şi aleagă liber preoţii şi să le dea dijme[31].

În Dietă făcură întâmpinare, cum era de aşteptat, saşii[32]. Şi-apoi Dieta încredinţă memoriul unei comisii să-l studieze şi să refere şi-apoi curând se închise fără alt rezultat.

Nu rămaseră impasibili nici uniţii. Nu lipsesc pregătirile nici la Blaj. Episcopul Lemeni era asaltat şi el de credincioşii săi să nu piardă prilejul. Vicarul de Şimleu, Alexandru Sterca Siulutiu, insista şi el pe la sfârşitul lui februarie 1837 să se convoace sinodul pentru a elabora actul de revendicări. Vicarii de Făgăraş şi de Haţeg, ascultând glasul preoţimii lor, solicită revendicări concrete pentru clerul unit, dreptul la dijmă, scutire de sarcini, atât pentru preoţi cât şi pentru slujitorii bisericeşti. Dar la demersul în Dietă nu s-a mai ajuns. Semnificativ însă e că sinodul din iulie 1838, convocat pentru depunerea jurământului omagial împăratului, la prevederea Guvernului de a se depune jurământul şi pe *Unio Trium Nationum*, opune puternică rezistenţă. Siulutiu însuşi, contrariat, e categoric: „Auzitu-s-a în toată lumea o poftă mai nedreaptă ca aceea ca un cler român, care trăieşte din beneficiile românilor şi de la români... că el va susţine, va părtini şi va apăra toate legile şi privilegiile celor trei naţiuni, prin care naţiunea lui cea română se ţine subt jugul servituţei". Drept consecinţă sinodul declară că-şi menţine dreptul de a cere pe

---

[31] Textul original, latin, al memoriului, cu data de 18 iunie 1837, semnat de episcopul Vasile Moga, în *Erdély Nagy Fejedelemség 1837–ik esztendőben Aprilis 17–én N. Szeben szabad királlyi várossában ki-hirdettetett Ország gyülésének iromány könyve*, Sibiu, [1838], p. 203–211. Traducerea românească a lui Bariţiu în „Foaie pentru minte", 1840, nr. 44–45, p. 345–349, 353–358.

[32] Întâmpinarea lui Iosif Trausch, sub titlul *Bemerkungen über die vom Siebenbürgischen Bischof Herrn Basilius Moga im Jahre 1837 zu Hermannstadt versammelten Landesständen unterlegte Bittschrifft*, Braşov, 1844. Apud Z. Sárközi, *op. cit.*, p. 136.

căi legale libertatea şi egalitatea naţiunii române întru toate drepturile şi beneficiile politice şi cetăţeneşti ale celorlalte naţiuni ale ţării.

În memoriul către împărat din martie 1838 însă nici episcopul unit nu merge mai departe de revendicările pentru clerul unit: egalitatea cu cel catolic în porţile canonice, în dreptul la dijmă, eliminarea limitei de minim 90 de familii pentru înfiinţarea unei parohii. În argumentaţie invocate sunt doar diplomele unirii[33].

Revendicări parţiale acum şi de o parte şi de alta, dar neabătut, pe aceeaşi linie a revendicărilor generale ale naţiunii, fixate durabil, invariabil, atacate pe laturi, socotind să fie cucerite cel puţin parţial, dacă în ansamblul lor nu se poate.

În 1842 episcopul Vasile Moga reia acţiunea pe aceeaşi linie neunită. Memoriul său din 6 ianuarie porneşte de la încălcarea articolului de lege din 1791 care recunoştea liberul exerciţiu al religiei neunite[34].

Şi-apoi în acelaşi an cei doi episcopi apar din nou alături.

La 1842 un nou moment indicat pentru reluarea acţiunii. Proiectul de lege pentru exclusivitatea limbii maghiare în viaţa publică a ţării stârni o mare fierbere, puse în mişcare pe saşi, pe români. Saşii, drept răspuns, revendicând pe Pământul Crăiesc limba germană stârniră nobilimea. Iar aceasta, atacând poziţia saşilor nu numai pentru această disidenţă, dar şi pentru că ea includea şi pe românii de pe Pământul Crăiesc. Iată o nouă breşă pe care se putea acţiona, acum chiar cu sprijinul nobilimii. Se putea relua încă o dată problema românilor de pe Pământul Crăiesc în ansamblul ei. Iniţiativa de la Sibiu atrăgând şi Blajul se născu noul memoriu semnat de cei doi episcopi, Vasile Moga şi Ioan Lemeni. Memoriul se adresează Dietei, în speranţa că „glasul cel sfânt al omenimii este înţeles şi în patria noastră de către trupul reprezentativ". Şi cuprinsul, şi limbajul lui merită atenţia. Memoriul îşi ridică glasul pentru cetăţeni care au fost liberi şi care au avut totdeauna drepturi, dar care se văd scoşi din ele de mai multe veacuri. Pe românii de pe Pământul Crăiesc naţiunea ungurilor la venirea ei i-a aflat aici. După venirea naţiunii săseşti nici o lege nu i-a lipsit de drepturi. Dimpotrivă, *Diploma andreiană* i-a întărit în drepturile lor. Faţă de naţiunea săsească au fost totdeauna în număr mai mare şi s-au ridicat totdeauna cu mai mult folos în apărarea patriei. Ei constituie miliţia de graniţă pe Pământul Crăiesc; ei dau şi cea mai mare parte din oastea cu care Pământul e dator. Ei plătesc şi cea mai mare parte a dării aruncate asupra lui. Se referă la memoriul din 1791, rămas fără rezultat. Îşi ridică glasul pentru aceia „pentru care nu cuvântă nimeni, asupra cărora o naţiune soaţă pretinde

[33] Apud Gyémánt, *op. cit.*, p. 397–398.

[34] *Protocolul imprimat al Dietei din 1841–1843*, p. 376–377.

tutorat, însă astfel îi tutelează că la împărţirea foloaselor totdeauna îşi uită de ei". În Dietă deputaţii Pământului Crăiesc îi reprezintă numai pe saşi; nu se ştie să fi pomenit măcar o dată interesele compatrioţilor români. „S-ar părea că vrem să împrumutăm soarelui lumină", dacă s-ar demonstra pe larg egalitatea de drept a românilor cu saşii pe Pământul Crăiesc. Citează o serie de texte care declară direct. Într-un amplu rechizitoriu, în 11 puncte, apoi dezveleşte doar cele mai de frunte „năpăstuiri strigătoare la cer" pe care românii trebuie să le îndure:

Ei sunt excluşi de la orice repezentare, de la dregătorii. Drepturile lor deopotrivă se găsesc numai „ca racii din fabulă, pe hârtie". Ei nu sunt aleşi nici pentru Dietă, nici pentru adunările „Universităţii săseşti", n-au cuvânt la întocmirea instrucţiunilor pentru reprezentanţi. Pe Pământul Crăiesc saşii administrează veniturile, ei le întrebuinţează, ei judecă. Mai toate dregătoriile orăşeneşti şi scaunele graful săsesc le împarte. În satele în care locuiesc şi saşi, românii sunt excluşi şi de la dregătoriile săteşti. În dregătoriile administrative sau judecătoreşti miniere ale ţării naţiunea săsească pretinde pentru sine o pătrime, uneori o treime, dar de românii cu acelaşi drept nu pomeneşte niciodată nimic. Câte nedreptăţi, asupriri nu urmează de aici; românul n-are cui să se plângă. Românii „n-au oameni destoinici şi cultivaţi?" Aceasta e ca şi când cineva ar scoate ochii la altul şi l-ar declara apoi orb. Pe tinerii români sau maghiari saşii sau nu-i primesc la dregătorii, refuzându-i sau punându-le tot felul de piedici, sau le fac tot felul de mizerii ca să-şi părăsească singuri locul dacă totuşi au trebuit să-i primească. Din casele de bani ale oraşelor sunt ajutaţi totdeauna numai saşii, şcolarii saşi, iar tinerimea română niciodată.

Pe fiii naţiunii române, împotriva atâtor ordine regale, nu-i primesc la meşteşuguri şi în bresle, fără să le mai caute alt motiv decât că nu sunt saşi. Ba primindu-i din greşeală, aflând că sunt români i-au scos. Şi aici iarăşi pomenesc şi de cum tratează adesea pe tinerii unguri sau secui. Saşilor noucăsătoriţi li se taie pământ din hotarul comun, românilor abia ici-colo. Românii sunt în mare parte scoşi de la locurile comune, de la pădurărit, de la crâşmărit şi de la alte foloase. Nu strigă oare egalitatea de drept că românul să ia parte deopotrivă cu sasul la toate foloasele Pământului Crăiesc? „Nu răsună oare glasul deşteptător al lui Dumnezeu, al naturii şi al omenimii: că omul liber să nu domnească peste om liber şi să nu apese pe semenul său, învestit cu drept deopotrivă, nici să-l dezbrace de drepturile lui?" Cât priveşte pe preoţii români, credincioşii români nu-şi dau dijma preoţilor lor, ci preoţilor saşi, care nu-i slujesc cu nimic. Preoţilor saşi li se dau locuri întinse, de 50-100 de găleţe de semănătură. În schimb preoţii români trebuie să flămânzească şi să privească cum se îmbogăţesc semenii lor saşi. Ei îşi pot clădi biserici mari înconjurate cu zid, case acoperite cu ţiglă şi înzestrate cu de toate, în timp ce românii abia ajung să-şi clădească, undeva la capătul oraşului sau al satului, biserici mici închise cu gard şi case parohiale acoperite cu paie.

Naţiunea săsească exclude pe români de la cetăţenie. Dar nu uită de ei când trebuie să se ridice soldaţi, să se dea provizii, să se plătească dare, să se facă drumuri, cărăuşii. Miliţia de graniţă nu s-a extins nici măcar asupra unui sat săsesc. În armata stabilă au grijă să recruteze pe români. Aceasta sub motiv că Pământul Crăiesc stăpânit fiind de saşi şi români, „aceştia poartă armele şi pentru aceia, iar saşii poartă greutatea dregătoriilor şi pentru români, căci aşa cere egalitatea de drept!" Nu e de mirare deci că românii sunt atât de înapoiaţi în cultură, de săraci şi satele lor atât de sărmane, în raport cu sasul avut, cultivat şi cu sate strălucite.

Toate naţiunile au primit pe rând cetăţenia: armenii, bulgarii, evreii. Numai românii se văd excluşi de la toate beneficiile şi osândiţi „a purta în veci poverile". Chiar acum „când în toată lumea luminată sună sfântul glas al libertăţii şi al dezrobirii", scaunul Săliştii a fost despuiat de toate drepturile. Câte nedreptăţi se fac şi în judecăţile pentru pământ, pentru hotare? Saşii ascund documentele românilor în arhivele din cetăţile lor încinse cu ziduri şi românii rămân fără apărare. Gândul lor e „ca pe românii de pe Pământul Crăiesc sau să-i alunge cu totul, sau să-i aducă la traistă de cerşetori, ca aşa cu atât mai uşor să domnească peste dânşii". Sunt 50 de ani de când românii au cerut remedierea asupririlor: „ziua cea dintâi a celor 50 de ani i-a aflat în apăsare şi cea din urmă zi îi lasă tot în apăsare".

Ei cer astfel: repezentarea proporţională cu numărul şi sarcinile în dregătorii, la întocmirea instrucţiunilor pentru deputaţi, în dregătoriile şi scaunele săteşti. Cer să beneficieze şi ei din casele de ajutor, să fie primiţi şi ei la învăţătură de meşteşuguri, să poată şi ei să lucreze sau să intre în bresle după ce le-au învăţat, desfiinţându-se monopolul de breaslă. Românii să beneficieze şi ei de dreptul noilor căsătoriţi la pământ. Să beneficieze şi ei, şi cei mai săraci, de păşunea comună, de pădurărit, de crâşmărit şi alte foloase deopotrivă cu saşii. Zeciuiala lor să se dea preoţilor români. Să li se taie şi preoţilor români loc bisericesc cât au şi preoţii augustani. Românilor să li se dea documentele privind comunităţile româneşti. În sfârşit, să se emancipeze satele româneşti de pe Pământul Crăiesc silite la iobăgie[35].

Şi revendicările, şi argumentaţia se leagă deci direct de Supplex Libellus, de lupta politică românească în genere. Tonul ridicat, indignat, patetic al rechizitoriului e în tradiţia lui Inochentie Micu şi trimite iarăşi la 1804.

---

[35] *Cartea de aur*, I, p. 150–164. Aici, în traducere românească, reprodusă după broşura contemporană *Rugămintea celor doi episcopi româneşti Ioan Lemeni de Eadem şi... Vasile Moga.* Originalul, în limba maghiară, redactat de Ladislau Gali, poate avocatul episcopiei? La bază e desigur iarăşi un concept pornit de la episcopie, se simte iarăşi în el spiritul de la 1804, tonul patetic, ridicat al lui Aron Budai, mereu prezent în toate momentele acţiunii. Aron Budai probabil nu se simţea destul de stăpân pe limba maghiară şi aşa se va fi ajuns la altă mână, adversară altfel, desigur, şi ea în controversa cu saşii pentru limbă.

Memoriul încearcă, cum vedem, o tactică: îşi îndreaptă focul împotriva saşilor, menajând pe unguri şi secui, implicându-i chiar în inechităţile proferate. Cere egalitate de drepturi, sprijinindu-se pe interesele lor identice. Acţiunea românească ungurilor le venea bine în lupta pentru limbă cu saşii şi, desigur, au şi încurajat-o, iar românii caută să profite de ea. Îşi încearcă deci armele într-un sector mai vulnerabil al ţării. Dreptul o dată recunoscut, se putea revendica mai uşor extinderea lui şi în celelalte sectoare. Dar tactica nu prinse. Prea era străvezie; nu era greu de descoperit încotro bate arma.

Saşii tergiversează, ca memoriul să nu poată fi discutat în Dietă. Ziarele săseşti din Sibiu şi Braşov acuză pe episcopi de răzvrătitori ai poporului, de tulburători ai liniştii publice. În Dietă, reprezentanţii saşi pun la îndoială dreptul episcopilor de a se amesteca în treburi lumeşti, de a vorbi în numele românilor de pe Pământul Crăiesc când ei nu le-au dat nici o împuternicire pentru aceasta. Nici n-au avut cum să le-o dea, doar ei n-au drept la vreo adunare. Aşa episcopii pot să ridice cuvânt şi în numele iobagilor români împotriva domnilor lor. Şi nu numai să ridice cuvânt, dar chiar să-i instige împotriva domnilor şi dregătorilor, ceea ce ar putea avea rele urmări pentru toată ţara. Neagă apăsarea românilor. Ba vin şi cu replica de circumstanţă, menită să provoace pe unguri şi secui: „soarta românilor e de zece ori mai bună printre saşi decât printre unguri", în comitate şi districte doar „numai groapa poate fi numită proprietatea lor". Acuzaţiile reciproce se întreceau în a dezveli aceeaşi realitate.

Episcopul Lemeni, în răspunsul său, reînnoieşte acuzele. Când e vorba „de drepturi sau de beneficii, numai saşii locuiesc pe Pământul Crăiesc, când e vorba de sarcini obşteşti, află deodată că românii sunt mult mai numeroşi decât ei". Beneficiile, conlocuitorii *(coincolae)* saşi le înlocuiesc cu sarcinile. Găseşte întâmpinarea saşilor neomenoasă, ridicolă. Nu e mai bine oare că n-au aşteptat împuternicirile de la poporul „apăsat şi în mod tiranic despuiat de drepturi?" Aşteptând-o poate nu se asigura liniştea. Invocă vechimea românilor, recunoaşterea egalităţii românilor cu saşii de către losif al II-lea[36].

Ca şi I. C. Eder şi alţii la 1791, şi Carol Schuller veni acum cu o lungă întâmpinare tipărită, de peste 150 de pagini[37], combătând larg, punct cu punct, tezele româneşti şi cu deosebire fundamentul lor: continuitatea românilor pe acest pământ. Drept replică, o broşură a unui „patriot iubitor de dreptate"

---

[36] *Protocolul Dietei*, p. 701,714–717. „Foaie pentru minte", 1843, p. 49–54. Asupra sorţii memoriului, v. şi Ladislau Gyémánt, *Problema tipăririi memoriului din 1842 în favoarea românilor de pe Pământul Crăiesc*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj- Napoca", XX (1977), p. 329–342.

[37] *Beleuchtung der Klagschrift gegen die sächsische Nation welche die beiden walachischen Bischöfe auf dem Landtage von 1841–1843 die Ständen des Grossfürstenthums Siehenbürgen überreicht haben*, Sibiu, 1844. Lucrare tradusă şi publicată în acelaşi an şi în limba maghiară, de profesorul de la Academia de Drept din Sibiu, Fr. Hann, 151 p.

maghiar din Aiud, în 1846, combătând tezele lui Schuller, caută să dovedească autohtonia românilor de pe Pământul Crăiesc[38].

Memoriul, încredinţat spre referire iarăşi unei deputăţii, nu mai ajunge să fie dezbătut. În Dieta din 1847, episcopul cerând încă o dată răspuns, deputatul sas Fr. Hann îl acuză de tendinţe „comuniste" (!). Unul din magnaţi, prinzând prilejul, le replică saşilor să fie şi ei mai liberali pe teritoriul lor când atacă prerogativele nobiliare; în comitate doar nobilimea română e socotită egală cu cea maghiară. Cât priveşte pe iobagii din comitate, ei nu pot fi luaţi în socoteală la o asemenea comparaţie, căci ei sunt lipsiţi de drepturi[39].

În controversă, şi unii şi alţii caută să-i atragă pe români, dar numai până la a-l constrânge la concesii pe adversar. Românii, căutând să tragă foloase, se ataşează şi ei, după nevoi, unuia sau altuia din combatanţi, dar, cum vedem, fără mult succes. E tactica cunoscută şi încercată. Revendicările româneşti împotriva saşilor sunt susţinute de nobilime până la a-i constrânge pe saşi la „loialitate", dar nu până la a rupe solidaritatea necesară în faţa încercărilor de ridicare a românilor. În faţa acestora opoziţia se transformă inevitabil, automat, în solidaritate. Primejdia era doar comună, adversarul şi el acelaşi.

O problemă mereu deschisă rămase cea a cultivării poporului român, recomandată încă de contele Jankovich, incultura lui socotind-o una din cauzele răzvrătirii sale impusă şi în propoziţiile regale din 1791. Încredinţată spre studiu şi propuneri „deputăţiilor sistematice" s-a prelungit în interminabilele lor discuţii, în amânările dietale niciodată ajunse la un capăt[40].

În limitele acestor precepte e concepută şi cultivarea românilor, prevăzută de propoziţiile imperiale. Problema încredinţată de Dieta din 1791 „deputăţiilor sistematice", acestea deschid de acum în continuare un larg capitol, întins pe mulţi ani, stârnind variate opinii, interminabile şi sterile discuţii, reluate în Dietă, în Guvern, la Cancelaria aulică.

Cu întocmirea proiectului de cultivare a românilor deputăţia încredinţă pe Moise Bartha. Dar apoi la opiniile lui se adăugară ale saşilor, ale deputăţiei cu problemele învăţământului, ale preşedintelui ei Ioan Eszterházy, ale canonicului Fangh... Opiniile sunt unanime în a atribui incultura, moravurile naţiunii, indolenţa în muncă lipsei de şcoală. Dar mai înainte de toate inculturii, moravurilor preoţimii sale, care întreţine şi în popor ignoranţa, superstiţia, cu tot noianul viciilor. Deci e nevoie de şcoală, de o mai înaltă pregătire a preoţimii

---

[38] Z. Sárkozi, *op. cit.*, p. 140.

[39] *Ibidem*, p. 145.

[40] În cele ce urmează rezum mai ales după Ladislau Gyémánt, *Proiecte dietale de reformă a învăţământului românesc din Transilvania între 1790–1848*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XIV (1971), p. 105–117.

sale, a învăţătorimii. Pe această linie se eşalonează variatele modalităţi concepute, cuprinzând întreagă aria poporului român de sus până jos.

Mai ambiţioase proiectele saşilor, ale Universităţii săseşti, şi cu deosebire al lui Soterius. Acesta ţinteşte nu numai la cultivarea, ci şi la „civilizarea" poporului român. Ne surprinde cu viziuni anacronic de avansate. Românii să fie *siliţi* nu numai la sârguinţă în economie, ci şi la şcoală, în lipsă de şcoli româneşti, la şcoli săseşti. Ei trebuie siliţi să-şi clădească case de zid, să-şi procure carele şi alte ustensile agricole de la industriaşi. Merge până la a pretinde să nu se îngăduie nici căsătoria fără a certifica absolvirea şcolii, ba şi dacă mirii nu se prezintă în veşminte confecţionate de meşter! Cere ca şi preoţii, juzii, juraţii să fie siliţi să poarte haine mai „elegante". Vrea să le reglementeze şi păstoritul, să înlăture păstoritul copiilor, înlocuindu-l cu cel comun, al satului. Le obiectează şi modul anarhic de distracţie, cu mâncare, băutură, dans, îndrăgostiri (!), ar vrea să-l înlocuiască cu muzică, jocuri distractive, gimnastică (!). Vrea să le organizeze şi tineretul lor în „Bruderschaft"-uri şi „Nachbarschaft"-uri care le-ar „înnobila" şi modul de distracţie. Nu lipseşte, se putea, şi strângerea la un loc a aşezărilor risipite din părţile de munte. Ar vrea să le reformeze până şi poezia populară, care preamăreşte mai ales cutezanţele tâlharilor, hoţilor, gândindu-se desigur la baladele haiduceşti. Toate acestea, firește, fără a scădea cu nici un dram statutul Pământului Crăiesc, pe care nu uită să-l reinvoce, exclusivitatea privilegiilor, calamităţile sale, fără a se gândi un moment la servitutea la care a fost redusă aici o bună parte din români.

Coborând pe scară în jos propuneri, proiecte mai puţin ambiţioase, mai terestre. Da, şcoală pentru preoţime, dar pentru a scoate poporul din ignoranţă, din tenebrele superstiţiilor sale, a-i îndrepta moravurile, a-l face mai sârguincios, mai docil instituţiilor şi legilor ţării. Da, şi şcoli săteşti, şi pentru iobăgime, dar în scopul bine cunoscut: de a forma cetăţeni utili, sârguincioşi, care să-şi cunoască îndatoririle, să fie credincioşi lui Dumnezeu, regelui, domnilor pământeşti şi societăţii în care trăiesc. Toate acestea iarăşi fără nici cea mai mică slăbire a servituţii.

Dar apoi toate acestea s-au împotmolit în iţele complicate ale ierarhiei, evoluţia lentă spre cultură lăsată fiind în seama mai mult a mijloacelor proprii.

La 1793 deputaţia ecleziastică pornea şi ea de la necesitatea cultivării în prealabil a preoţilor români. Dar fără a prevedea pentru ei instituţii de învăţământ în plus, sunt suficiente seminariile de la Blaj şi Karlowitz. Ba având grija ca numărul preoţilor să nu sporească peste trebuinţă. În schimb să se întărească spriritul de răspundere al preoţimii în misiunea sa, să sporească supravegherea din partea protopopilor şi episcopilor. Pentru a întări sentimentul religios al poporului de rând să se strângă laolaltă casele risipite prin munţi (!). Cât

priveşte şcolarizarea lui, pentru a preveni sarcini suplimentare, românii să frecventeze şcolile celor patru religii recepte. Şi ca tineretul să nu fie îndepărtat de agricultură, educaţia să nu urmărească altceva decât ca poporul să-şi cunoască datoria faţă de Dumnezeu, de monarh, de domnii pământeşti şi de concetăţeni, ca şi sârguinţa în cultivarea pământului.

Deputăţia în cele ale culturii mai generoasă, preconizează şcoli triviale de fiecare comună, cu învăţători corespunzători şi cu limba de predare maternă. Dar ridicarea şcoilor şi întreţinerea învăţătorilor să cadă în sarcina contribuabililor, domnii pământeşti rămânând să contribuie doar benevol. Copiii să nu frecventeze şcoala decât în perioadele de timp când nu e nevoie de ei în agricultură şi în zilele de sărbătoare. În şcoală să fie interzise ideile de libertate şi egalitate, care „conduc la nemulţumire şi la răsturnarea temeliilor societăţii, să se insiste asupra binefacerilor venite din partea stăpânilor şi statului, asupra caracterului divin al autorităţii supreme. Preconizează şi şcoli de meserii pentru religiile recepte, pe care să le poată frecventa şi românii, creându-se în plus asemenea şcoli şi pentru ei la Blaj, Sibiu şi în ţinutul grăniceresc, la Năsăud, Orlat, Haţeg şi Recea.

Dietele următoare n-au mai găsit timp să le dezbată. Se hotărî atunci Curtea, să vină ea, cu o rezoluţie proprie. Aşa apăru decretul din 10 mai 1816.

Decretul se ocupă de problema şcolară a neuniţilor. El dispune înfiinţarea de şcoli în fiecare localitate cu preot neunit. Şi ca aceasta să comporte cheltuieli sau sarcini cât mai reduse, funcţia de învăţător să o facă dascălul (diacul sau cantorul) şi învăţătura să se facă în casa lui, el să fie plătit în natură de părinţi şi să fie scutit de armată şi de sarcini publice. Pe Pământul Crăiesc şcolile vor primi ajutor şi din casa alodială. Frecventarea şcolii e obligatorie sub pedepse corporale sau închisoare pentru părinţii care o împiedică. Pentru a nu reţine pe copii de la şcoală se vor angaja păstori plătiţi. Manualele şcolare se vor traduce în româneşte. Şcoli superioare româneşti, în schimb, sunt inutile. Asemenea şcoli românilor nici nu le pot fi de folos în viaţa publică. În schimb să nu fie împiedicaţi a frecventa şcolile superioare ale celorlalte naţiuni. Pentru pregătirea preoţilor se prevede seminar la Sibiu, în care să înveţe 24 de stipendiari, dintre care apoi 4 să fie trimişi la Viena pentru continuarea studiilor.

În 1820, la plângerile românilor din suburbiile Sibiului, Guvernul obliga veghea la asigurarea liberului acces la şcolile de pe Pământul Crăiesc pentru ca „lipsa de cultură să nu le mai poată fi reproşată de concetăţenii lor".

Un decret din 2 august 1824 revine asupra problemei şcolare româneşti, acum a tututor românilor, uniţi şi neuniţi. Şcoli elementare şi pentru unii şi pentru alţii, în locurile cu populaţie liberă cheltuielile fiind acoperite din casele alodiale, iar învăţătorii înzestraţi cu pământ, din pământurile comune. În cele

supuse domnilor pământeşti şcoala să se ţină în casa cantorului, care va îndeplini şi funcţia de învăţător. Dacă aceasta nu va fi cu putinţă, să se ia loc pentru şcoală din pământurile comunale sau din porţia canonică. Şi dacă nici aceasta nu e cu putinţă, să se apeleze la bunăvoinţa domnului pământesc. Tot ce era mai greu, obligarea în vreun fel a acestuia.

Dar acestea erau toate măsuri „neconstituţionale", stârnind rezistenţa Stărilor.

În 1834 Curtea propunea iarăşi zadarnic dezbaterea lucrării deputăţiei sistematice instituită la 1791 în vederea cultivării poporului român, Dieta se dizolvă iarăşi fără să o dezbată. În Dieta din 1837–1838, cu prilejul memoriului episcopului Vasile Moga, se găsiră, ce-i drept, reprezentanţi care să-i afirme importanţa, concret însă nu se ajunse nici acum la nici o hotărâre, nici măcar în privinţa înfiinţării cerute a seminarului de la Sibiu. Nobilimea zădărniceşte orice pas înainte.

Aşa Curtea impune din nou decretele sale din 1816 şi 1824, acum preconizând ridicarea de şcoli elementare pentru români din resurse publice, unde e posibil chiar cu contribuţia domnilor pământeşti. Dar aceasta era iarăşi dispoziţie „neconstituţională". E atacată vehement de comitate, scaune. Scaunul Odorhei o respinge sub motiv că nu asigură suficient răspândirea limbii maghiare în rândul românilor. Trei Scaune pretextează greutăţile insurmontabile materiale. Nicolae Wesselényi într-o scrisoare linişteşte scaunul Odorhei că educaţia paşnică a maselor populare înlesneşte şi răspândirea limbii maghiare şi atrage pe români spre naţionalitatea maghiară. Scaunul Arieş propunea drept mijloace materiale în primul rând contribuţia domnilor pământeşti. Comitatul Solnocul Interior în schimb vine cu o opinie intermediară, masele populare să asigure plata învăţătorilor, cu grâne, lemne de foc, zile de muncă la construirea şcolii, domnii pământeşti cu materiale de construcţie, bani, pământ chiar, statul cu renunţarea la arenda dijmelor în favoarea salariului învăţătorului. Ş.a.m.d. Notă comună e preocuparea pentru răspândirea limbii maghiare, unele jurisdicţii preconizând predarea exclusiv în limba maghiară. Altele ca cel puţin învăţătorii să cunoască limba maghiară.

Nobilimea nu se mai arată acum atât de ostilă ridicării de şcoli româneşti, rezistă numai la ideea contribuţiei. Doar nobilimea Zarandului consimţi la ridicarea mai multora prin contribuţie proprie[41].

Problema şcolară nu ajunge să fie dezbătută nici în Dieta din 1841–1843, fu încredinţată iarăşi unei deputăţii care să refere. Iar decretul aulic din 14 martie 1843 revine la decretul din 1824, acum cu o scădere: înzestrarea şcolilor şi dascălilor şi din contribuţia domnilor pământeşti să se aplice numai

[41] *Ibidem*, p. 112.

uniţilor, care reprezintă o religie receptă, neuniţii să rămână la rescriptul din 1816, care lăsa totul în seama părinţilor. Neuniţii să poată însă frecventa şcolile unite, fără să fie obligaţi să-şi părăsească credinţa. Se prevede acum şi introducerea limbii maghiare ca obiect obligatoriu în şcolile săteşti.

În urma acestora deputăţia cere şi episcopilor români referate asupra şcolilor din diecezele lor; precum şi propuneri de îmbunătăţire. Episcopul Lemeni găseşte starea din dieceza sa „deplorabilă". Din 1333 de parohii doar în 310 e dotată material şcoala ca să poată funcţiona. În Hunedoara, Făgăraş, Chioar, unde lipsesc pământurile comunale, stăpânii refuzând orice sprijin, poporul trebuie să trăiască în „crasă ignoranţă", şcolile lipsind. În vederea doritei cultivări a poporului român cere şcoală sătească, în limba maternă, în fiecare parohie. Loc pentru şcoală să se asigure când se stabileşte porţia canonică, iar plata învăţătorului, în bani şi în natură, să o suporte toţi capii de familie, indiferent dacă au copii sau nu.

Episcopul Moga la 30 martie 1843 începe şi el a arăta greaua situaţie şcolară, demonstrată prin raportul directorului de acum al şcolilor neunite Moise Fulea. Din 282 de şcoli săteşti cele mai multe se întreţin din contribuţia părinţilor, doar 31 primesc ajutor din casele alodiale de pe Pământul Crăiesc. În comitate nici un ajutor pentru nici o şcoală neunită. Numai jumătate din şcoli au local propriu, celelalte funcţionează în locuinţele dascălilor. Pentru pregătirea preoţilor şi dascălilor neuniţii nu au decât seminarul de numai şase luni de la Sibiu. Cere şi el crearea de şcoli săteşti atât în comitate cât şi pe Pământul Crăiesc. În comitate domnii pământeşti să înzestreze pe învăţători cu loturi scutite de obligaţii urbariale. Să se clădească localuri direct pentru şcoală, primind lemnele de construcţie şi de foc de unde primesc şi şcolile celorlalte confesiuni. Pe Pământul Crăiesc şcolile şi locuinţele învăţătorilor ca şi salariile lor să se asigure din casele alodiale, ca şi pentru cele săseşti. Iar pentru a deschide calea spre studii mai înalte, pe lângă gimnaziul din Braşov, plănuit a fi ridicat din donaţii, să se ridice altele similare şi în alte părţi ale ţării unde neuniţii sunt mai numeroşi. Repetă cererea din 1837 de a se înfiinţa seminarul proiectat încă la 1785 de a se ridica la Timişoara.

Cererile episcopilor de astă dată au lăsat urme în proiectul deputăţiei sistematice. Proiectul ei propune şcoală în fiecare parohie şi obligarea prin lege a domnilor pământeşti să defalce un lot pentru şcoală, eliberat de orice sarcină publică şi urbarială, în caz că din comunal n-ar fi cu putinţă. Pentru clădirea şcolii domnii vor contribui cu bani şi materiale de construcţie, iar ţăranii cu zile de muncă. Retribuţia învăţătorilor, un lot de pământ fie din al domnului pământesc, fie din al comunei, iar din partea părinţilor 80 de florini, în natură sau în bani, contribuind la aceasta şi nobilii, plus ajutoare din casele alodiale. Statul să ajute şi el din veniturile montanistice. Învăţătorii să se bucure de

drepturile funcţionarilor publici şi de pensie la bătrâneţe. Limba de predare limba maternă, la care să se adauge ca obiect de studiu şi limba maghiară şi germană. Înfiinţarea seminarului pentru neuniţi. Ridicarea de gimnazii pentru ei însă e respinsă sub motiv că niciodată nu s-a ridicat vreunul pe cheltuiala ţării. Ele sunt şi inutile, cele existente sunt liber şi gratuit deschise şi pentru neuniţi. Pentru pregătirea de învăţători însă sunt prevăzute institute la Cluj, Sibiu şi Târgu Mureş, acestea pentru toate confesiunile şi întreţinute dintr-un impozit general. Limba de predare, maghiară la Cluj şi Târgu Mureş, germană la Sibiu, profesorii obligaţi fiind să cunoască şi limba română, pentru a putea da la nevoie explicaţiile necesare şi elevilor români. Patru tineri, din toate confesiunile împreună, să fie trimişi anual la studii în străinătate. Dar Dieta din 1846–1847 nu l-a mai dezbătut nici pe acesta[42].

Aceasta era situaţia şcolară românească din Transilvania în faţa revoluţiei, „deplorabilă", cum o caracterizează episcopul Lemeni. Şi dacă pe plan unit e deplorabilă, cu cât mai deplorabilă putea fi pe plan neunit! Mai întâi sub raport numeric. Deschizând Statistica Transilvaniei vom citi că în 1843 se numărau faţă de 1 354 şcoli populare protestante şi catolice doar 286 neunite, în comitate doar 92 în raport cu 529. Să mergem mai departe cu comparaţiile. La 1844 statistica înregistrează:

	Catolici	Uniţi	Protestanţi	Neuniţi
	282 978	688 088	493 625	622 784
Şcoli la 1843	223	310	1 131	286

Deci la 776 603 catolici şi protestanţi cădeau împreună 1 354 şcoli, la 1 310 872 uniţi şi neuniţi 596 şcoli, adică la catolici şi protestanţi cădea o şcoală la 574 locuitori, la uniţi şi neuniţi la 2 199 locuitori[43]. Ca să nu mai vorbim de disproporţia flagrantă în dotaţia şi condiţiile lor de funcţionare. Mai puţine şcolile funcţionând în condiţii normale, cu învăţător şi local propriu. Încolo o întreagă gamă de situaţii care de care mai „deplorabilă", lipsă de învăţător, învăţător improvizat, preot, dascăl, diacon, cantor, lipsă de local propriu, şcoală improvizată în casa preotului, şi mai obişnuit în a învăţătorului, dascălului, în casă închiriată sau cine ştie în ce loc de prisos, învăţători sau dascăli plătiţi din contribuţii, bani, bucate, lemne de foc sau neplătiţi deloc, învăţământ sumar, de scris, citit, de elementele aritmeticii, gramaticii, credinţei,

[42] *Ibidem*.

[43] Raporturile făcute după cifrele date de Kőváry Laszlo, *Erdélyország statistikája*, Cluj, 1847, p. 293 şi J. Söllner, *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1856, p. 287. Cifra şcolilor unite e dată de episcopul Lemeni.

frecvenţă redusă, fluctuantă, problematică etc. etc.[44] Progresul însuşi suferea, cu toate strădaniile luminării piedicile erau prea greu de învins. Calendarul Hochmeister ne dă pentru 1807 drept învăţători (*ludimagistri*) neuniţi, nu ne spune de ce natură, învăţători, dascăli, dieci, doar 129 pentru toată Transilvania. Mai mulţi în districtul Sibiu, 20, şi în scaunul Şinca Mare, 18. În schimb, în comitatul Cluj numai 3, ca şi în comitatul Solnoc, iar în comitatul Hunedoarei numai 2, în al Zarandului doar l[45].

Cu nenumărate dificultăţi a trebuit să lupte învăţământul sătesc şi în Banat, în părţile apusene ale ţării, să progreseze în condiţii vitrege, adesea ostile. Aceleaşi probleme spinoase: şcoală, local, învăţător, dotaţie, frecvenţă. Aceeaşi luptă pentru şcoală proprie, naţională, fie în regiunea de graniţă, fie în afară. Se remarcă în această luptă aceiaşi profesori ai Preparandiei din Arad, protopopul de Timişoara, Vasile Georgevici. O anchetă în comitatul Timiş, la 1822, constata situaţia gravă a şcolilor şi bisericilor româneşti. În protopopiatul Timişoarei 3/4 din credincioşii ortodocşi sunt români, şi totuşi în localităţile mixte limba română e exclusă din şcoală şi din biserică. În Lipova, de pildă, 14/15 sunt românii şi totuşi din cinci preoţi doar doi sunt români, iar cei doi dascăli români au fost înlăturaţi. Drept urmare, din 300 de copii în vârstă de şcoală, doar 50 o frecventează[46]. Progres se face desigur, eforturile sunt continue, la mult însă nu se putea ajunge nici în Banat.

Flagrantă, revoltătoare disproporţie în toate sensurile, în raport cu reţeaua de învăţământ de toate gradele a naţiunilor dominante, cu largul lor acces la învăţământul superior apusean. „Incultura" naţiunii cerea şi ea imperios o descătuşare.

În mod deosebit ne interesează, firește, cum coboară pe scară în jos, în ce măsură antrenează programul naţiunii masele, orăşeneşti sau ţărăneşti, în ce

---

[44] Felurite variaţii dă Nicolae Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800–1867*, Bucureşti, 1971. Se evocă din trecut şi asemenea cazuri: în Pianul de Jos, la 1805: „Localul de şcoală era o casă afundată în pământ, cu bănci bătute pe pociumbi: pe o parte stăteau fetele, pe alta băieţii. Geamurile, cât palma. Din cauza fumului şi a colbului, dascălul s-a betejit de ochi şi a părăsit dăscălia". în Laz, la 1838: Silvestru Maca ţinea şcoală cu copiii în casa lui. Era opincar de meserie. Între croitul opincilor îi învăţa „buchiile, pe care le scriau şi pe maiu cu cărbune. Scrisoarea, cu peană de gâscă şi cu cerneală din ţârţălani de arin sau din sămânţă de boz, peste care turnau puţin oţet". Cărţi: *Cartea moravurilor, Bucoavna, Catehismul, Psalmii* de seara şi dimineaţa. *Ibidem*, p. 98. Şi câte alte asemenea stări rudimentare nu se vor fi găsit.

[45] Apud G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, 1924, p. 126–129.

[46] V. cu deosebire lucrările lui Teodor Botiş, Nicolae Albu. Mai nou P. Radu-D. Onciulescu, *Contribuţii la istoria învăţământului din Banat până la 1800*, Bucureşti, 1977. Asupra acţiunii lui Georgevici v. mai nou Costin Feneşan, Ladislau Gyémánt, *Un memoriu privind şcolile din Banat (1822)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXIV (1981), p. 385–396. Datele citate la p. 386–387.

măsură se sudează în luptă comună, în ce măsură se conştientizează ţelul unic al naţiunii.

Se distinge înainte de toate Pământul Crăiesc, cu masele sale mai mult sau mai puţin libere, în luptă deschisă şi până aici. Mai mult, aici, la Sibiu şi mai ales la Braşov, se ridică şi o negustorime, mixtă greco-română ce-i drept, o mare negustorime, care e şi marea negustorime a Transilvaniei, cu rol esenţial în legăturile economice între Răsărit şi Apus, şi cu deosebire între Transilvania, Ţara Românească şi Moldova.

Demonstrativ e cu deosebire rolul marii case româneşti de comerţ Constantin Hagi Pop din Sibiu, care a activat între anii 1768 şi 1821. Casa s-a ridicat pe primul plan atât prin varietatea, volumul, întinderea reţelei, cât şi prin caracterul modern al operaţiilor sale. Ea a cuprins în sfera sa de activitate cele mai variate produse: grâne, vite, lână, piei de toate soiurile, lucrate şi nelucrate, scumpie, vin, miere, ceară etc. A cuprins cele mai felurite mărfuri, indigene sau străine, cafea, zahăr, bumbac, condimente, mirodenii, stofe, pânzeturi, vopsele, hârtie etc. De origine din Craiova, în afară de Transilvania Hagi Pop şi-a extins activitatea înainte de toate asupra Olteniei. Cercul însă l-a lărgit mereu, cuprinzând întreagă Ţara Românească, legăturile ei s-au extins spre Răsărit, spre Apus până departe. A cuprins în sfera sa cele mai multe din centrele Transilvaniei şi Ţării Româneşti, şi-a creat legături comerciale la Pesta, Viena, Graz, Triest, Semlin, Belgrad, Zagreb, Fiume, Constantinopol. S-a ocupat cu toate felurile de comerţ: intern, extern, import-export, de tranzit. Agenţii săi apar în toate părţile, în toate târgurile, nu lipsesc nici în târgul de la Lipsca. Primea felurite comisioane, depuneri de bani şi alte valori, făcea comerţ cu bani (zarafie), schimburi, împrumuturi, operaţii cu caracter bancar. Operaţiile casei se fac tot mai mult în stil modern, cu registre, corespondenţă, cambii, viramente, anunţând vădit progresul spre economia capitalistă. Caracter capitalist, bancar şi mai vădit iau sub conducerea fiului său Zenobie Pop, care ajunge până la urmă directorul Băncii de Stat din Viena. Acesta e de acum omul de afaceri modern, angrenat în marele comerţ de export-import, în operaţiile financiare internaţionale, cu reprezentanţi sau agenţi în toate centrele importante ale Europei Centrale sau Răsăritene. Prin activitatea sa, casa Hagi Pop şi-a creat legături întinse, interesând nu numai negustorimea, ci şi boierimea, nobilimea, domnia chiar, a contribuit vădit şi la angrenarea, interesarea lor în noua economie[47]. E de remarcat însă cu deosebire rolul casei în legăturile economice dintre Transilvania şi Ţara Românească, în dezvoltarea pieţei lor comune, în modernizarea acestei pieţe.

---

[47] Andrei Oţetea, *Casa de comerţ Hagi Constantin Pop din Sibiu şi rolul ei în dezvoltarea comerţului din Ţara Românească*, în „Comunicări şi articole de istorie", Bucureşti, 1955, p. 29–44. V. mai nou lucrarea sa de ansamblu, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional*, Bucureşti, 1977.

Cât de mult sunt legate economic cele trei ţări o demonstrează cifrele exportului-importului Transilvaniei[48].

Anul		Ţările Române şi provinciile turceşti	Ungaria şi provinciile austriece
1837	Export	2 947 169 florini	64 569 florini
	Import	3 186 835 florini	285 199 florini
1838	Export	2 995 091 florini	89 144 florini
	Import	4 157 055 florini	172 408 florini

Cifrele demonstrează clar orientarea economică a Transilvaniei, cât de covârşitor e schimbul ei cu Ţara Românească şi Moldova şi cât de mult e avizată la produsele lor în raport cu ale Ungariei şi provinciilor austriece. Un rol covârşitor în acest schimb joacă negustorii români. Rolul negustorilor saşi s-a redus considerabil. Încă în 1769, după o statistică oficială, în oraşul Braşov, din 132 de negustori numai 11 erau saşi, restul erau români şi greci[49]. Nici în prima jumătate a secolului al XIX-lea societatea comercială săsească nu numără mai mult de 16–18 negustori, în timp ce negustorii români şi greci treceau de 100. În 1822 gremiul comercial levantin s-a înfiinţat cu 145 de membri[50].

Şi mai semnificativ e raportul dintre volumul comercial românesc şi cel săsesc. În trei ani, 1830–1832, negustorii români şi greci au plătit în total vamă de 219 984 florini 18 1/2 creiţari, în timp ce membrii societăţii comerciale săseşti au plătit numai 12 426 florini. Singuri fraţii Rudolf şi Gheorghe Orghidan au plătit 25 767 florini 23 3/4 creiţari, mai bine de două ori decât toţi negustorii saşi împreună[51]. Calculat după datele anilor 1839–1843, negustorii români deţineau 88% din importul global operat prin Braşov, iar din export 94,7%, în timp ce negustorii saşi deţineau abia 3,5%, iar cei greci 2%. Numai fraţii Orghidan participau cu 11,09%[52]. Negustorii români aveau depozite de mărfuri, magazine în Bucureşti, Galaţi, Brăila, Tulcea, purtau mărfurile sau ţineau legături comerciale până la Constantinopol, până în Asia Mică şi în Egipt.

[48] I. Moga, *Înfiinţarea gremiului comercial levantin din Braşov*, în „Analele Academiei de înalte studii comerciale şi industriale din Cluj-Braşov", I (1939–1940), Braşov, 1941, p. 625.

[49] Moga, *op. cit.*, p. 614.

[50] Fr. Killyen, *Braşovul în preajma Revoluţiei de la 1848*, în „Studii şi articole de istorie", I, Bucureşti, 1956, p. 174.

[51] I. Moga, *op. cit.*, p. 624–625, 648–649.

[52] *Ibidem*, p. 625. Killyen, *op. cit.*, p. 175–176.

O bună parte din capitalul lor comercial era investit în industrie. După memoriul lor din 1827, numai pentru toarcerea firelor de bumbac, negustorii români plăteau anual „populaţiei sărace" 743 600 florini. Radu Orghidan era şi cel mai mare industriaş din Braşov, avea fabrici de iască, de oţet, de hârtie. Negustorii ţineau filaturi de lână, de bumbac, diferite manufacturi. Una singură din întreprinderile de spălat lână, cea din Tohan, cea mai mare, trimitea la Viena, în Germania, în Olanda etc. 1 100 000 de fonţi de lână spălată, în valoare de 550 000 florini. La 1850, zece zahanale din jurul Braşovului, în lunile octombrie-noiembrie, tăiau cel puţin 100 000 de berbeci, oi, capre, obţinând 1 000 000 de fonţi de seu în valoare de 220 000 florini. Femeile din districtul Braşovului primeau anual pentru tors peste 500 de măji de bumbac, pentru care li se plăteau 100 000 florini[53]. Sunt doar câteva date, principale, ale acestei intense activităţi economice.

Dar e semnificativă şi lupta dusă de această negustorime, sunt semnificative şi revendicările ei. Negustorii români şi greci din afara companiilor greceşti duc o luptă îndelungă pentru libertatea comerţului, pentru dreptul de a negustori şi mărfuri vieneze, de la care negustorii saşi îi opreau, pentru constituirea în societate comercială proprie sau înglobarea în compania grecească. E interesant cu deosebire memoriul lor din 1827[54]. Cei 90 de negustori semnatari arată pe larg importanţa comerţului pe care-l fac, atât pentru economia ţării, cât şi pentru venitul vamal pe care îl aduce statului, ponderea şi întinderea acestui comerţ în Ţările Române, în Răsărit până la Constantinopol şi până în Asia. Arată dificultăţile lui şi piedicile pe care le întâmpină din partea negustorilor şi breslelor săseşti, magistratului oraşului, tratamentul inegal în ciuda majorităţii numerice a volumului covârşitor al negoţului lor. E remarcabilă argumentaţia. De la prima propoziţie ei îşi întemeiază revendicările pe vechimea şi egalitatea de drept a românilor pe Pământul Regesc. Românii, ca urmaşi ai romanilor, se găseau cu mult înainte aici, iar după aşezarea saşilor s-au bucurat secole de-a rândul de egalitate de drepturi[55]. Invocă şi ei în favoarea egalităţii de drept Diploma andreiană de la 1224, expresia ei de *unus sit populus et sub uno judice censeantur*, folosinţa comună a pădurii românilor şi pecenegilor. Aduc dovezi

---

[53] Vezi tabelul industriilor româneşti la N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerţului românesc din Braşov*, Bucureşti, 1928, p. 162–163, 185–188.

[54] Publicat şi comentat de I. Moga, *op. cit.*

[55] „dum Valachi Romanorum posteri a multis antea saeculis, mixtim cum aliis regnicolarum Hungaricae et Siculicae Nationum individuis, loca sub nomenclatione Fundi Regii venientia libere incolebant" .. „quia Valachos longe ante advenas et hospites, pro qualibus per Andreanum Privilegium Saxones declarantur, jam in Transilvania praefuisse certum est"... *Ibidem*, p. 626, 630. Nu e deloc fără tâlc deci apariţia în Şchei a textului românesc al lui Supplex Libellus şi încă în două versiuni. V. Aurel Răduţiu – Ladislau Gyémánt, *Supplex Libellus Valachorum în variantele româneşti de la Şchei*, Cluj, 1975.

istorice pentru această egalitate. Invocă „concivilitatea" decretată de împăratul Iosif şi alte texte de legi şi ordonanţe ulterioare care o afirmă. Se plâng că poartă toate sarcinile împreună cu saşii şi chiar mai multe decât ei, şi totuşi sunt excluşi de la beneficii, când doar echitatea cere ca beneficiile să fie în proporţie cu sarcinile. Sunt excluşi de la funcţii, din sfatul oraşului, din bresle. Lipsind din sfatul oraşului, n-are cine să le apere interesele, sunt mereu nedreptăţiţi. Breslele româneşti se reduc la trei, dar şi numai trei fiind li se pun tot felul de piedici. Invocă şi ei dreptul natural *(Jus Naturalis)*, drepturile „societăţii civile" *(Jurium Civilis Societatis)* care se cuvin tuturor membrilor ei deopotrivă. În consecinţă, chiar în primul punct cer ca şi din sânul cetăţenilor români din Braşov să fie primiţi în sfatul oraşului *(in Centumvirale Communitate Coronensi)*, în număr proporţional *(proportionato numero)*, reprezentanţi cu drept de vot şi activi şi să fie numiţi în toate oficiile publice, atât în cele mari magistratuale, cât şi în cele mici subalterne, fără nici o deosebire. Numai după aceea urmează revendicările comerciale: libertatea comerţului cu toate mărfurile, inclusiv cu cele vieneze *(cum mercibus quoque Wiennensibus Schnitt Waaren dictis)*, înlăturarea piedicilor abuzive puse de bresle liberului comerţ, constituirea unei societăţi comerciale distincte, cu conducere proprie, a negustorilor greci şi români. La recunoaşterea oficială a societăţii, prin decret, s-a ajuns însă numai în 1838.

Spiritul, termenii lui Supplex Libellus sunt prezenţi deci şi în acţiunea marilor negustori braşoveni. Mai mult, ei sunt angrenaţi acum şi direct în lupta naţională. Ei subvenţionează acţiunile culturale româneşti de aici, şcoli, publicaţii. Sunt susţinători ai foilor lui Bariţiu. Funcţiei lor economice, îi dau acum şi un sens politic, cultural, constituie substratul social al circulaţiei de idei între cele trei ţări. Centrul lor economic care e Braşovul devine şi centrul de acţiune comună, culturală, politică, focarul viu al luptei politice comune, naţionale pentru întreg poporul român.

În sudul ţării mai ales se găsesc oierii luptători pentru păşuni, munţi, pentru libertatea circulaţiei. În prima jumătate a secolului XIX mai ales, oieritul, circulaţia lui peste Carpaţi, spre şesurile, spre bălţile Dunării, spre Dobrogea, spre Moldova şi mai departe a luat proporţii spectaculare, numărul oilor vehiculate se ridică la cifre impresionante[56]. Din acest păstorit se aprovizionează înşişi domnii români pentru îndatoririle lor faţă de Poartă. Pe această întinsă cultură a oii se întemeiază postăvăriile multe ale Braşovului, Sibiului, Cisnădiei. În sudul ţării cu deosebire se dezvoltă o industrie ţărănească a lânii, torsului, ţesutului, care concurează pe cea orăşenească. După date din 1850,

[56] Din multele lucrări să citâm aici doar una, din cele din urmă: C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească în secolele XVIII–XIX*, Bucureşti, 1976.

cergile, saricele, zeghile, dimiile, basmalele de bumbac şi de mătase, feluritele lor ţesături se răspândesc nu numai în Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, ci şi în Ungaria, Croaţia, Imperiul otoman, până în Egipt chiar. Negustorii exportă în fiecare an sute de mii de baloturi[37]. Iar în interior se poate afirma fără exagerare că producţia românească de lână îmbracă mai mult decât covârşitor populaţia ţării.

În ansamblul Pământului Crăiesc apoi nu e sat care să nu-şi aibă dificultăţile sale[58], să nu fie afectat de problemele pământului, vieţii comune, repartiţia sarcinilor şi beneficiilor. Nu e oraş, nu e meserie care să nu fie cuprinsă în acest vârtej. Nu se închid un moment problemele comunale, ale administraţiei, bisericii, şcolii. Puzderie de acte sensibilizează o frământare tot mai acută. Nu conteneşte un moment lupta pentru „concivilitate", acea egalitate perfectă de drepturi indicând drumul spre viitor, egalitatea vizată de lupta politică programatică a naţiunii. Luptă care se adânceşte, coboară mereu pe scară în jos, prin preoţime, prin intelectualitate, prin scribii petiţiilor ţărăneşti. Nu ne vom mira întâmpinându-ne chiar în petiţii săteşti invocarea vechimii, priorităţii, libertăţilor străvechi, temeiului de drept care e Diploma andreiană. Dreptul natural, raţiunea, pe o cale sau alta, într-o formă sau alta, pătrund tot mai adânc, apropiind tot mai mult planurile de luptă. Rezistenţa nu face decât să adâncească o conştiinţă, să exacerbeze lupta.

Nu lipsesc nici paşii înainte, micile succese parţiale. Sa citäm aici doar cazul scaunului Orăştiei. Majorităţile româneşti de aici angajează lupta tot mai făţiş. Ele se impun treptat, nu numai prin număr, ci şi prin potenţialul lor economic în creştere. Se citează aici ţărani români care pot plăti arenzi de 254, 270 sau chiar 327 florini[59]. Românii pătrund treptat şi în conducerea scaunului, în şedinţa lui din 14 martie 1842 sunt prezenţi şi 24 de ţărani români. Revendicările româneşti ridicate în şedinţă au aceeaşi rezonanţă cunoscută. Românii cer „să fie reaşezaţi în drepturile lor pierdute din pricina vitregiei timpurilor", fiii lor să fie primiţi în bresle şi în funcţii, naţiunea şi religia lor să fie socotite între cele „recepte". Cererea seconda pe a celor doi episcopi români. În şedinţa din 3 aprilie 1843 cer ca în loc de „Pământul Săsesc" să se folosească „Pământul Crăiesc", în Orăştie românii pătrunseseră şi în câteva din breslele oraşului. La 1847, în colegiul reformat din Orăştie, din 178 de elevi 53 sunt români[60].

---

[57] N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 162–163, 187–188.

[58] Pentru cele ce urmează, v. Ladislau Gyémánt, *Integrarea ţărănimii în mişcarea naţională românească din Transilvania între 1790–1848*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXIII (1980), p. 237–261.

[59] Sárközi, *op. cit.*, p, 77.

[60] *Ibidem*, p. 146–148.

Populaţia grănicerească îşi are şi ea, înainte de toate, problematica proprie, a pământului, păşunii, munţilor, a îngrădirii libertăţilor şi drepturilor sale, a sarcinilor sale militare, sarcinilor publice. Toate se prelungesc şi aici, vărsându-se în albia mare a revendicărilor naţiunii. Se remarcă şi aici aceleaşi obiective, biserică, preoţime, şcoală, învăţătorime, ofiţerime românească, plutesc în aer originile, virtuţile romane, ancorând toate în noţiunea de „Stare militară". Creşte o conştiinţă care se fortifică pe câmpurile de luptă ale Europei, în contact cu alte stări sociale, cu alte regimuri. Nu surprinde un limbaj ca cel al capelanului loan Nemeş, viitor vicar al Rodnei şi al ofiţerului Petru Mehesi, fratele lui Iosif Mehesi, încă la 1797, adresat episcopului Ignatie Darabant. Ei se adresau „în numele tuturor românilor tisturi şi de rând militari", cerându-i ca în virtutea „purtării românilor în harţuri şi în credinţa către împărat", acum, când „toată Europa îi plecată spre răsuflare", să acţioneze „ca pentru răsuflarea neamului nostru să se mişte ceva la înălţata Curte"[61].

Măsura importanţei regimentelor româneşti de graniţă în lupta naţiunii ne-o dă mai ales insistenţa neobosită a nobilimii de a le desfiinţa, începând cu articolul de lege votat de Dietă în 1791, insistenţă care nu va conteni până în 1848. Nobilimea venea cu un contraproiect, încredinţând paza hotarelor unui corp de plăieşi unguri şi secui, plătiţi din contribuţia foştilor grăniceri! Saşii, de acord şi ei cu desfiinţarea, veneau în schimb cu propunerea unui corp de 2 000 de soldaţi, plătiţi din darea militară şi subordonaţi împăratului. Au rămas fără rezultat şi aceste proiecte, ca şi altele care le-au succedat, regimul amânând, tergiversând a menţinut regimentele. În cursul acestei controverse, nobilimea, organele locale regimentele le şi văd desfiinţate, pun problema moştenirii, revenirii grănicerilor la vechea stare, ridică pretenţii nobilii foşti stăpâni, oraşul Bistriţa, în conscripţii îi şi înscriu pe grăniceri iobagi, dar au trebuit să revină, căci regimul a rămas neînduplecat.

Agitaţia ţărănimii iobage e şi ea fără sfârşit. Răscoala lui Horea i-a deschis o nouă perspectivă, i-a stabilit un far de reper care o încurajează. La o izbucnire de asemenea proporţii nu se va mai ajunge, regimul prevenit e vigilent, doar o mişcare fărâmiţată, difuză e posibilă, dar cu atât mai permanentă. Se ivesc mereu prilejuri, se disting valuri de intensificare: recrutările pentru războaiele napoleoniene, călătoria împăratului Francisc în 1817 prin Transilvania, conscripţiile în vederea reglementării urbariale din 1819–1820, ridicarea lui Tudor Vladimirescu, sosirea comisarului Vlasits în 1833 pentru liniştirea opoziţiei nobiliare, interpretată de ţărănime ca o nouă încercare a Curţii de a-i îmbunătăţi soarta. Neliniştite sunt cu deosebire Hunedoara, Zarandul, Alba,

[61] Gyémánt, *op. cit.*, p. 253.

Târnava, aria răscoalei. Iar Munţii, cu deosebire domeniul Zlatnei, sunt într-un nesfârşit şi mereu reînnoit proces al vieţii lor specifice.

Problema fundamentală, mereu acută, rămânea problema iobăgiei, ca instituţie, în speţă a reglementării urbariale. Adusă violent pe primul plan de răscoala lui Horea, avea să rămână până la capăt coşmarul nobilimii, problemă obsedantă a regimului însuşi. „Restituţia" de după moartea împăratului Iosif nu putea să oprească pe loc un proces mereu deschis. Nu s-a mai putut reface cu adevărat nici şerbia şi nu se putea eluda nici nevoia unei reglementări urbariale.

Problema încredinţată unei deputăţii sistematice însă deschidea larg calea amânărilor, tergiversărilor, eludării. Discuţii lungi, coborând în detalii, controverse fără capăt. Nu era uşor de găsit soluţia capitală de a veni cu îmbunătăţiri fără a păgubi cu nimic nobilimea, fără a-i reduce din prerogativele sale, ba de a-i inventa noi avantaje şi în noile condiţii.

Problema trecând din Dietă în Dietă fără a ajunge la un capăt, acum când războaiele secătuiseră imperiul, Curtea încearcă iarăşi soluţionarea cu de la sine putere, prin decrete imperiale. În vederea reglementării, în 1819–1820 întreprinse din nou o conscripţie generală după cele nouă întrebări ale reglementării urbariale, tereziane şi conscripţiei iozefine. Iobăgimea, bănuind şi în aceasta, ca în orice conscripţie intenţii fiscale şi încurajată de domnii pământeşti înşişi în sustragerea ei pe cât posibil de la sarcinile fiscale, pentru a rămâne cu atât mai validă pentru sarcini senioriale, a declarat în genere mai puţin pământ decât avea în folosinţă.

Conscripţia s-a făcut, la o reglementare însă nu s-a putut ajunge nici acum. Problema mereu mai arzătoare – agitaţiile, mişcările locale iobăgeşti nu contenesc –, mereu mai complicată, continuă în interminabile discuţii între deputăţii şi Dietă, între cele două aripi nobiliare care se vor forma, „conservatoare" şi „liberală". Nobilimea nu numai că nu vrea să piardă din proprietăţile sale, dar pe cât se poate vrea să şi câştige. *„Jamais rendre, toujours prendre, et encore prétendre"* – cum se exprima mai mult decât sugestiv un contemporan. Şi nu numai să câştige, dar prin concesii de detaliu să-şi arate şi „generozitatea", ca să-i poată revendica şi recunoştinţa, acum când revoluţia bătea la uşă. Ba mai mult, acum, când se vorbea deschis de „posibilitatea transformării Ardealului în Dacia", dar când bântuia în schimb iluzia deznaţionalizării, iobăgimea română, care forma grosul, să fie atrasă, din recunoştinţă, treptat, prin cultivare, spre asimilare.

Acum când pământul, proprietatea lui se găsea pe primul plan al economiei feudale, pentru sporirea lui, sporirea primordială a pământului propriu al stăpânului, a aşa-numitului pământ alodial se oferea comod un temei legal, conscripţia din 1819–1820, propriile declaraţii ale iobăgimii. În baza ei au şi curs mereu deposedările. De la ea porni şi marea lege urbarială concepută în

Dieta din 1846–1847, care avea să fie temelia reglementării urbariale. Aici se exprimă, în sfârşit, larg toată ingeniozitatea nobilimii: stabilirea legală a sesiei iobăgeşti, raportarea sarcinilor la ea, scăderea nominală a robotei săptămânale de la 3 zile cu vitele sau 4 cu palmele la numai 1 zi cu vitele şi 2 cu palmele. Dar se scădea în schimb considerabil şi cuantumul legal al sesiei, sesia întreagă variind, cele patru clase stabilite între 400 şi 1 200 stânjeni pătraţi intravilan şi 4–14 iugăre arător cu 2–6 iugăre fânaţ în câmp, expunând pe iobag la pierderea prisosurilor sau la contractare de sarcini în plus sau la arendare pentru rest. Cât putea să revină atunci subdiviziunilor sesiei? Şi-apoi veneau alodizările de păşuni şi mai ales de păduri. „Frumos e jefuit poporul" *(Szépen kirabolva a nép)* – cum se exprima un contemporan[62].

Iată şi problema interminabilă a reglementării urbariale ajunsă în sfârşit la un capăt. Dar el se dovedi mai mult decât tardiv, revoluţia care izbucni îl vădi cu totul de prisos. Astfel el, în loc de a preveni revoluţia, o exacerbă, o făcu cu atât mai sângeroasă.

Mişcarea naţională astfel se adânceşte mereu, pătrunde tot mai adânc în temeiurile sociale ale naţiunii, ridică la suprafaţă, integrează tot mai vizibil masele sale, indicând drumul fuziunii sale în marele moment care va urma. În ciuda condiţiilor flagrant inegale, în ciuda adversităţilor, o cultură tot mai mult orientată spre problematica poporului în totalitatea lui, mână înainte un proces de acum în sens unic, în perspectivă, cu o ţintă precisă: emanciparea naţională, statul unic, naţional[63].

Din mâinile episcopilor acţiunea trece tot mai mult pe mâinile intelectualităţii mirene. Foile lui Bariţiu, „Gazeta de Transilvania", „Foaia pentru minte" lărgesc mereu cercul. În lupta pentru limbă, deschisă acut în acelaşi an 1842, pe primul plan se ridică profesorimea din Blaj. Nemulţumită, răzvrătită împotriva exclusivităţii conducerii clericale, nu peste mult va ajunge chiar la ruptură cu episcopul. Proiectul de lege pus în discuţia Dietei şi apoi înaintat Curţii cu data de 16 martie 1842 prevedea că: limba oficială a Transilvaniei este maghiara. Maghiară e şi limba legilor, a organelor de guvernământ şi administrative, doar limba oficială a saşilor rămâne cea stabilită în 1791. Administraţia militară pe teritoriul unguresc şi săsesc e şi ea maghiară. Toate autorităţile bisericeşti, de oricare confesiune, în care se vorbeşte limba maghiară trec imediat la limba oficială şi la corespondenţa maghiară. Unde serviciul divin nu e maghiar, în termen de zece ani socotit de la închiderea

---

[62] Pentru toate acestea, larg, Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság története*, Budapesta, 1956. Mai nou, Ladislau Gyémánt, *Geneza urbariului ardelean din 1846/47*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XIX (1976), p. 173–193.

[63] Pentru acest complex proces, v. mai ales George Em. Marica, *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*, I—III, Cluj, 1977–1980.

Dietei, e obligatorie introducerea corespondenţei maghiare şi scrierea matricolelor în limba maghiară. Cu autorităţile politice însă trebuie să corespondeze în limba maghiară încă de la publicarea legii. După expirarea termenului de zece ani şi în oficiile bisericeşti să fie numai ştiutori de limbă maghiară. Excepţie fac numai saşii şi numai pe teritoriul lor. În afară de şcolile săseşti, în celelalte şcoli limba de predare e maghiara. Pentru şcolile româneşti, ortodoxe sau unite, aceasta însă e obligatorie numai după zece ani. În vederea însuşirii limbii maghiare, încă de pe acum să se instituie la Blaj şi în alte locuri catedre de limba maghiară. De însuşirea limbii maghiare de către teologii ortodocşi se va îngriji regele. Asupra instruirii poporului în limba maghiară se va reveni la dezbaterea legii şcolare[64]. Despre drepturile limbii româneşti, a celor care reprezentau majoritatea covârşitoare a populaţiei ţării, nici un cuvânt.

Împotriva proiectului protestară saşii[65]. Protestară şi ungurii împotriva concesiilor prea mari făcute saşilor. Se deschide o luptă vie între saşi şi unguri pentru limbă, care durează ani în şir, stârnind polemici acute. Lupta se dă între limba maghiară şi limba germană, nu fără pretenţii exagerate şi dintr-o parte şi din alta. Tendinţa de maghiarizare nu rămâne fără replică. „Cine trăieşte pe Pământul Săsesc acela e sas, şi sas trebuie să fie" – e lozinca lansată de „Siebenbürger Wochenblatt" în 1846[66].

Nu întârzie nici protestul românilor. Prepozitul capitular, care era şi prodirector al şcolii de la Blaj, Simeon Crainic, convocă consistoriul. Dar fiind vorba şi de şcoală şi chiar de şcolile din Blaj, împotriva obiceiului, convocă şi corpul profesoral. Rezultatul fu un protest hotărât împotriva noului proiect primejduind „cele mai sfinte drepturi naturale". Un protest menit să fie nu numai al consistoriului, ci şi al clerului întreg şi al naţiunii. El se adresa episcopului, ca acesta să-l înainteze împăratului. Protestul invocă tot pericolul pentru progresul ştiinţelor, pentru cultura neamului, pentru naţionalitate. El cere „menţinerea în folosinţa graiului băştinaş şi a limbii mame latine". E uşor de prevăzut ce s-ar întâmpla dacă limba maternă şi culta limbă mamă latină s-ar înlocui cu cea maghiară, care nici ea nu e destul de şlefuită încă, nici nu abundă în cărţi bune. Pentru naţiunea română e şi aproape total necunoscută, şi dată fiind mulţimea românilor care covârşeşte numărul mic al ungurilor, prin nici un mijloc n-ar putea fi făcută mai cunoscută. Astfel, prin schimbare nu numai că nu s-ar putea spera vreun progres în viitor, dar din pricina duşmăniei reciproce „e de temut să nu recădem, mizerabil, în barbaria de odinioară, din

[64] Textul original latin în actele dietale imprimate *(Irománykönyv)* din 1841–1843, p. 82–83. Textul republicat la Gy. Szekfü, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének tröténetéhez 1790–1848*, Budapesta, 1926, p. 524–526.

[65] Gy. Szekfü, *op. cit.*, p. 545–548.

[66] Z. Sárközi, *op. cit.*, p. 148.

care cu greu şi numai prin izgonirea limbii slave s-a putut elibera întrucâtva clerul şi naţiunea noastră". Sporind prin asemenea constrângere puterea naţiunii maghiare, va spori negreşit asuprirea şi deci ura dintre cele două naţiuni: legea n-ar fi decât o nouă şi încă şi mai înverşunată aţâţare. Impunerea limbii maghiare în şcolile săteşti n-ar fi deloc sprijin şi ajutor pentru cultura poporului, ci mai curând piedică. Ar fi de dorit, dimpotrivă, o mai mare grijă pentru ridicarea de şcoli săteşti în limba maternă. Şcolile Blajului sunt instituţie naţională. Pentru a răspunde menirii lor, ce mijloc mai corespunzător s-ar putea găsi decât limba românească, cea maternă? De ea s-au slujit strămoşii totdeauna, de ea se slujesc cei de azi, în ea s-au instruit preoţii, în ea s-au învăţat ştiinţele. Ea nu poate fi eliminată fără „ruina scumpei noastre naţionalităţi". „Mărturisim însă sincer – izbucneşte textul – că nu numai după zece ani, dar nici după zece veacuri, ba niciodată, în vecii vecilor, noi şi naţiunea noastră nu putem fi obligaţi printr-o lege care, pentru datinile şi credinţa noastră pregăteşte un pericol şi un obstacol, iar pentru naţionalitatea noastră ruină şi pieire"[67]. Protestul – după afirmaţia lui Papiu Ilarian – e redactat de Timotei Cipariu.

Un alt protest porni de la Consistoriul din Sibiu.

Simion Bărnuţiu, tot atunci, cu data de 13/25 februarie 1842, scrise sub titlul „O tomneală de ruşine şi o lege nedreaptă", un alt protest împotriva maghiarizării. Un protest amplu, grav, străbătut de logica şi de patosul anunţând discursul său din catedrala Blajului. Bărnuţiu apelează la înţelepciunea politică a nobilimii maghiare, care „pretinde că dacă voiesc românii a dobândi uşurare şi drepturi cetăţene din graţia ungurilor nobili, să se unguréască şi ei *(conditio sine qua non)*, adecă să se lapede de limba românească pe încetişor şi să primească pe cea unguréască, apoi cu vremea vor fi românii cetăţeni, fii ai patriei, uşuraţi, cultivaţi, fericiţi!" Această cugetare a pătruns până şi în casa legiuitorilor, „în a căror mână sunt cheile fericirii şi ale nefericirii popoarelor transilvane". Problema o analizează din punctul de vedere al dreptului, al moralei, al raţiunii de stat. Pe pagini întregi invocă toate virtuţile limbii naţionale. Ea e strâns legată de fiecare om, de naţionalitatea fiecărui popor. „Limba e averea cea mai scumpă a omului nestricat şi a poporului necorupt". Un popor „nu poate răspunde chemării sale fără de cultură, şi cultura e

[67] „Fatemur autem sincere, non tantum post decem annos, sed neque post decem saecula, imo nullo unquam tempore nos nationemque nostram lege obligari posse, quae moribus, ac religiositati periculum, ac obicem, nationalitati vero ruinam parat ad interitum". Traducerea românească a protestului, din care am citat, la Gh. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Bucureşti, 1924, p. 209–211. Textul original latin, datat 15 februarie 1843, la Gh. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, I, p. 752–754. Asupra problemei vezi Coriolan Suciu, *Protestul din 1842 al Blajului împotriva limbii maghiare*, în „Cultura creştină", XIV (1925), p. 124–132.

întemeiată pe limbă... limba e măsura şi mijlocirea culturii; în limbă e zugrăvită forma cugetării şi a simţirii, dorinţele şi plecările, afectele şi patimile lui; pe dânsa e întemeiat caracterul şi naţionalitatea lui; dacă şi-au pierdut limba oarecare popor, şi-au pierdut deodată caracterul şi naţionalitatea sa... Strâns e legată ea cu sufletul nostru, cu religiunea şi cu tot ce avem mai sfânt şi mai preţuit în lumea asta; într-însa, ca într-o vistierie, avem depuse atâtea aduceri aminte, încât mai curând îşi vor uita pasările zborul său, decât să se şteargă unele ca acele din inima românilor... Dreptul limbii şi al naţionalităţii nu se poate înstreina prin tomneală pentru dobândirea altor drepturi, şi o tomneală ca aceea ar fi o tomneală de ruşine... astfeliu de contract ar fi spre necinste atât poporului ce şi-ar vinde limba şi naţionalitatea, cât şi cumpărătorului". Şcolile din Blaj şi din Sibiu s-au ridicat „spre înflorirea limbii şi a naţionalităţii noastre române", dar de acum înainte vor trebui să stea „ca printr-însele să se stingă limba şi naţionalitatea noastră". Face procesul asupririi, lipsei de drepturi a celor de jos, care după constituţia Transilvaniei „nici persoane nu sunt, necum fii ai patriei". Aminteşte nobilimii soarta Poloniei, pe care au înmormântat-o cei „300 000 de aristocraţi (Slachcic) tari la cerbice". Îi aminteşte „că bunătăţile patriei numai acelora se cad, care poartă greutăţile patriei şi în acea măsură în care le poartă. Şi dacă ungurii nu-i socotesc vrednici de uşurare pe români pentru că au purtat greutăţile ţării şi le poartă, doară îi vor socoti vrednici dacă se vor lepăda de limba şi naţionalitatea sa? Atunci întru adevăr n-ar fi vrednici"... „încetaţi drept aceea de la acel cuget neomenesc al contopirii – îşi încheie el apelul – că bine ştiţi cum că... ascultarea de oameni nu e necondiţionată, şi nici saşii, nici românii nu se vor supune, nu se pot supune la acea ucigătoare de naţionalitate lege a contopirii"[68].

Lupta pentru limbă, care se accentua, era un nou pas înainte în lupta naţională. Bărnuţiu, pornind de la acelaşi drept natural, pe temeiurile lui va aşeza drepturile naţiunii, drepturile popoarelor, angrenându-le doctrinar într-o ordine de drept universală[69]. Ducea mai departe, dându-le noi temeiuri, filozofice, lupta naţională, preceptele naţionale ale lui Supplex Libellus. Fără limbă nu e naţionalitate şi fără libertate naţională nu e libertate, e şi credinţa revoluţionară din 1848. Limba şi naţionalitatea sunt preocupări principale şi în manifestul lui din martie. Se ridică aici împotriva condiţionării de deznaţionalizare a drepturilor, împotriva a ceea ce ziceau ungurii: „învăţaţi-ne limba, apoi vă vom da drepturi"[70].

---

[68] Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 199–209.

[69] Cf. D. D. Roşca, *Europeanul Bărnuţiu*, în „Luceafărul", serie nouă, IV (1944), p. 123–133. Dumitru Ghişe şi Pompiliu Teodor, *Contribuţii la cunoaşterea activităţii filozofice a lui Simion Bărnuţiu*, în „Revista de filozofie", XI (1964), p. 357–359.

[70] Textul manifestului la V. Cheresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj*, 1966, p. 211–214.

Foile lui Bariţiu iau şi ele, firește, atitudine. Chiar prin condeiul lui Bariţiu se ocupă de problemă şi „Gazeta", şi „Foaia". În „Foaia" el tratează larg această „sentinţă de nimicire a naţionalităţii românești" sau de „nimicire politicească a românimi ei". Se ridică împotriva ziarelor ungureşti care susţin că „Transilvania numai atunci poate fi tare, mare şi fericită, dacă naţionalitatea românească murind, mulţimea românilor va primi naţionalitatea aristocraţiei domnitoare astăzi". Se ridică împotriva pretenţiei ca înmulţirea naţiunii maghiare în Transilvania să se facă „mai vârtos din românime, care apăsată cum se află astăzi, pentru unele folosuri ce i-am făgăduit, lesne s-ar îndupleca a se corci mai întâi, apoi a se preface cu totul în maghiari". Invocă motivele pentru care o asemenea operaţie e cu neputinţă: numărul covârşitor al românilor, istoria, cultura naţională deosebită. Leagă limba şi de biserică, de religia orientală, în care vede „cel mai puternic zid apărătoriu al naţionalităţii românilor". Garanţia puternică a naţionalităţii românești e totalitatea poporului român, comunitatea „strânsă, genetică şi sfântă" „a întregii naţii". „Mai este şi strânsa comunicaţie naţională şi religioasă ce domneşte şi va domni între Românii transilvani şi între partea naţiei ce trăieşte şi stăpâneşte în pământul moldavo-românesc, un puternic magnet, care Românilor dincoace de munţi până când se vor afla Moldavo-Românii măcar numai în rangul lor politicesc de astăzi, pe vremi înainte le chezăşuieşte pentru naţionalitate; pentru că până când Românimea din alte provinţii va vedea guberne naţionale, legislaţie naţională, literatură naţională şi chiar biserică naţională în acele doaă Principate, pe care graful Şt. Seceni foarte nemerit le numeşte «Cuib al Românimei», până atunci schinteea, ba focul naţionalităţii tocma aşa puţin poate adormi în Românii din Transilvania, pe cât de puţin va adormi acela – să nu mergem departe – în Săsimea aşa (de) mult isolată de trupul cel mare al Germaniei".

Iordache Mălinescu, în scrisoarea sa către Bariţiu din 8/20 iunie 1842, contrariat de atâta cerbicie, pomeneşte numele lui Horea: „Oare la ce capăt vor eşi ungurii cu nebunia lor? Tare mă tem domnule, să nu facă românii de acolo vr-o Horă în care să tragă la joc şi vr-o Cloşcă"[71].

Dar ceea ce interesează, iarăşi, subiectul nostru, şi Bariţiu leagă firul de revendicările de la 1791, care românii de 50 de ani aşteaptă să fie rezolvate. Invocă şi el argumentele de atunci: prioritatea, continuitatea, dreptul naturii, numărul românilor şi chiar pactul cu Tuhutum[72].

Protestul lui Bărnuţiu nu s-a putut publica atunci. Vede lumina tiparului în „Foaia pentru minte" abia în 1853. Protestul consistoriului şi al profesorilor din

[71] C. Bodea, *op. cit.*, p. 238.

[72] Gh. Bariţiu, *Românii şi maghiarismul*, în „Foaie pentru minte", nr. 9–11, 1842, p. 65–86.

Blaj a fost înaintat de episcop împăratului sub o formă atenuată[73]. Totuşi protestul din două părţi, săsească şi românească, lupta pentru limbă dintre saşi şi unguri pe de o parte, dintre români şi unguri pe de alta, n-au rămas fără efect. Legea nu se mai reia decât în 1846–47, într-o formă mai atenuată, dar tot defavorabilă românilor.

Şi proiectul, şi legea demonstrau însă clar că viziunea deznaţionalizării bântuie din plin, că primejdia ei bate la uşă. Ele aveau valoarea unui semnal de alarmă, stârnesc discuţii, polemici aprinse. În aceste polemici nu lipsesc nici glasuri mai avansate. Şt. Ludwig Roth, de pildă, găseşte că nici nu mai e nevoie de a declara o limbă a ţării, este una, cea română. Dacă e vorba de o limbă comună a ţării, aceasta nu e decât cea română. În ea comunică obişnuit cetăţenii care nu-şi cunosc limba unul altuia[74]. Saşii chiar între ei, când nu se pot înţelege în dialectele lor diferite, se înţeleg româneşte[75]. Scriitorul sas Iosif Marlin crede în ideea daco-romană, imaginează, ca şi Daniel Roth în 1848, unirea celor trei ţări sub coroana imperială, scrie chiar un roman al lui Horea.

Focul e reaprins încă o dată de planul de maghiarizare prin grădiniţele de copii, conceput în 1847. Ostilităţile sunt aţâţate chiar în preajma revoluţiei.

Dar aceasta e acţiunea deschisă, posibilă în marginile regimului absolutist, în umbra ei creşte o alta, refulată, fierb gândurile ascunse, pregătitoare ale viitoarelor prefaceri. În umbră au trebuit să rămână ideile lui Budai-Deleanu, gândurile sau acţiunile subversive din perioada revenirii „reformismului". În umbra acţiunilor parţiale, locale, fărâmiţate, creşte mişcarea comună, cuprinzătoare a întreg neamului românesc. Sub cuvintele de loialitate mărturisite sau simulate public se coc gândurile, năzuinţele comune nemărturisite sau ascunse. Tocmai nevoia de a le acoperi cere acum mereu declaraţii de loialitate. Erau declaraţii necesare, desigur, şi cele ale lui Ion Maiorescu sau Gheorghe Bariţiu, de pildă, despre răscoala lui Horea. Ion Maiorescu demonstrează că ea nu s-a îndreptat împotriva tronului. Iar Gheorghe Bariţiu o face într-un moment de grele bănuieli din partea regimului – De Gerando în cartea sa nu pomenea decât

---

[73] Suciu, *op. cit.*

[74] „Eine Sprache zur Landesprache zu erklären hat nicht Not. Denn eine *Landesprache haben wir schon. Es ist nicht die deutsche, aber auch nicht die magyarische, sondern die walachische*!... Wenn man von einer allgemeinen Sprache des Landes redet, glauben wir, dass damit keine andere gemeint sein känne, als die walachische.. Es ist diese Tatsache nicht zu leugnen. Sobald zwei verschiedene Nationsgenossen zusammenkommen, die ihre Sprache nicht konnen, ist gieich das Walachische als dritter Mann zum Dolmetschen da. Man mache eine Reise, man begebe sich auf einen Jahrmarkt, Walachisch kann jedermann... Das kommt daher: um magyarisch oder deutsch zu lernen, bedarf man des Unterrichtes und der Schule, walachisch lernt man auf der Gasse, im täglichen Verkehr, von selbst". Carol Göllner, *Stephan Ludwig Roth, viaţa şi opera*, Bucureşti, 1966, p. 101–102, 270–271.

[75] Sárközi, *op. cit.*, p. 137. László Kőváry, *Erdélyország statistikája*, Cluj, 1847, p. 186

în treacăt de Horea! Elogiat, descoperit de români sau străini ca unul din promotorii luptei naţionale, urmărit de regim, trebuie să fie prudent, circumspect, să se dezavueze însuşi prin noi acte de loialitate, prin noi demonstraţii de sentimente paşnice[76].

Pentru regim năzuinţele de unitate naţională, intenţiile, acţiunile „pandacice" nu erau deloc necunoscute, le urmăreşte prin organele sale de stat, publice sau secrete, dă alarma în publicaţii, gazete, ţine sub vigilentă observaţie orice pas făcut în acest sens. Nu puteau fi un secret, cu atât mai puţin pentru nobilimea maghiară din Transilvania. Nu ne va surprinde alarma lui Wesselényi din scrisoarea sa publică din 12 aprilie 1848: „Speranţa pe care şi-o puneau Muntenia şi Moldova în Ardeal în legătură cu un proiect copt de mult care va fi pus în aplicare, probabil nu peste mult, odată cu înfiinţarea unui regat valah independent"[77].

Grijile regimului sau ale nobilimii nu erau neîntemeiate. Semnele nu lipseau. Un *„Cântec revoluţionar"*, de pildă, descoperit în 1843 în preajma regimentului de graniţă năsăudean, evocând trecutul de glorie străbună, dacică, prevestea reînvierea ei într-un stat românesc care să cuprindă Transilvania, Banatul, Moldova şi Ţara Românească. În vederea apropiatei victorii, cântecul chema la luptă mai ales pe grăniceri, ce sunt „bine armaţi"[78].

Acţiunile deschise sau ascunse, gândurile emancipării, unităţii, viziunile viitorului stat naţional, vehiculate, deschis sau ascuns, în toate sensurile, mână înainte un firesc, inevitabil, proces istoric.

Ideile social-politice fac mereu progrese şi ele. Drepturile omului şi ale cetăţeanului se adâncesc, se concretizează tot mai mult, se deplasează spre calea revoluţionară. Dreptul istoric însuşi lasă loc tot mai mult dreptului naturii. Ocupându-se de luptele din Polonia, în 1847 Bariţiu însuşi insinuează asupra nedreptăţilor lui, asupra originilor lui în „timpurile barbare"[79]. Europa întreagă pune „fundament al tuturor drepturilor omeneşti şi naţionale numai pe dreptul naturei şi al filosofiei" – va scrie în aprilie 1848[80]. Dreptul istoric avea doar două tăişuri. Pe el se puteau întemeia nu numai revendicări drepte, pe el îşi întemeia şi nobilimea stăpânirea, el servea de temei şi exclusivismului naţiunilor politice. Se apropie mereu şi cele două planuri de luptă, social şi naţional, căci se apropie mereu chiar cele două pături sociale purtătoare ale lor. Le apropie nevoia luptei comune. Legea urbarială din 1847, care nu numai că nu lichida raporturile feudale, dar trebuia să aducă cu sine o nouă deposedare,

[76] C. Bodea, *op. cit.*, p. 68–71.

[77] Citat *Ibidem*, p. 20.

[78] *Ibidem*, p. 48.

[79] „Foaie pentru minte", nr. 9, 3 martie 1847, p. 65.

[80] „Gazeta de Transilvania", nr. 32, 19 aprilie 1848.

răscoli încă o dată ostilitatea populară. Luminismul însuşi, eforturile lui de a răspândi lumina, de a o coborî în mase, cultivarea limbii şi literaturii naţionale, căutarea surselor lor adânci, populare, le apropie mereu şi pe planul culturii. Dar le apropie cu deosebire credinţa, care se accentuează mereu, că prefacerile sociale prevăzute, că o emancipare naţională nu e posibilă decât printr-o luptă comună a întregului popor. Lupta, înăbuşită şi pe un plan şi pe altul, va izbucni cu atât mai violent prin unirea lor.

În Transilvania cele două planuri de luptă se întâlnesc curând. Ele se întâlnesc în gândurile tumultuoase ale generaţiei revoluţionare de la 1848. Eftimie Murgu, după ce făcuse parte din complotul revoluţionar de la 1840 din Ţara Românească, prin anii 1844–1845 face agitaţii subversive în Banat. E acuzat că agită poporul, „că tot cu plugarii se sfătuieşte", că agită raportul dintre stăpâni şi iobagi, ba şi orăşenimea. E acuzat de planuri periculoase „spre săparea naţionalităţii ungureşti, a constituţiei şi a statului", „spre emanciparea naţionalităţii românilor" şi „întemeierea unui stat românesc"[81]. Izbucnirea Revoluţiei de la 1848 îl găseşte într-o închisoare din Pesta, de unde îl eliberează tineretul revoluţionar. Revoluţionarii se îndreaptă direct spre popor. La 1848 auzim glasul lui Simion Bărnuţiu: „uniţi-vă cu poporul toţi, preoţi, nobili, cetăţeni, ostaşi, învăţaţi, şi vă consultaţi cu un cuget asupra mijloacelor reînvierii naţionale, pentru că toţi sunteţi fiii aceleiaşi mame şi cauza este comună; ţineţi cu poporul toţi, că să nu rătăciţi, pentru că poporul nu se abate de la natură, nici nu-l trag străinii aşa uşor în partea lor, cum îi trag pe unii din celelalte clase, cari urlă împreună cu lupii şi sfâşie pe popor dimpreună cu aceştia..."[82].

Cuvântul e naţional, ca şi al luminismului premergător. El nu-şi mai îndreaptă însă privirile în sus, spre o putere politică detaşată a unor clase stăpânitoare; şi le îndreaptă acum cu toată convingerea în jos, spre marile mase ale poporului. Nu mai priveşte în jos cu condescendenţă spre „ignoranţa" lor, ci cu toată încrederea spre „înţelepciunea" lor. Naţiunea îşi deplasează greutatea acum spre masele sale. Postulatele politice ale naţiunii, formulate pe Câmpul Libertăţii, în prezenţa masivă a ţărănimii, a reprezentanţilor întregului popor, sună şi ele altfel. După proclamarea libertăţii şi independenţei naţiunii române şi a bisericii sale, în numele marilor lozinci revoluţionare, al libertăţii, egalităţii şi frăţietăţii, urmează imediat „desfiinţarea iobăgiei fără nici o despăgubire din partea ţăranilor iobagi", ca o consecinţă a „conştiinţei drepturilor individuale omeneşti", la care naţiunea română a ajuns. Numai după aceea urmează şirul lung al postulatelor ei şi al libertăţilor civice revendicate.

---

[81] Gh. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, Bucureşti, 1937, p. 121–135.

[82] Simion Bărnuţiu, *op. cit.*, p. 46.

Desfiinţarea iobăgiei, a raporturilor feudale în genere e acum elementul de sudură a celor două planuri de luptă, a celor două straturi sociale care o poartă, element esenţial în gândul revoluţionar al noii generaţii. Numai unitatea putea face cu adevărat o naţiune, numai pe eliberarea tuturor se putea clădi o libertate naţională. În adunarea tineretului intelectual la Tg. Mureş, tânărul cancelist Alexandru Papiu-Ilarian atacă vehement iobăgia, care trebuie desfiinţată fără despăgubire. Ca un alt tânăr cancelist prezent, Avram Iancu, să-i rostească cu glas ridicat sentinţa: „Mântuire pe veci, fără plată, sau moarte"[83]. „Cereţi să se şteargă iobăgia, pentru că de vreo 10 sute de ani aţi plătit pământul" – îndeamnă Bărnuţiu pe săteni în manifestul său[84]. În discursul său, o descrie în culori alarmante, o aseamănă cu robia faraonică. Ea trebuie neapărat să cadă, „pentru că i-a venit timpul să cadă. O putere cumplită şi nevăzută, care lucră în contra despotismului pretutindenea, lucră demult şi la surparea acestei cetăţi barbare şi zidurile ei se vor răsturna acuşi pe aceia care nu vor să o dărâme din dragoste către omenire"[85]. Iar Gheorghe Bariţiu, după ce sub regimul sever al presei nu se putuse ridica deschis împotriva ei, îi poate arunca acum blestemul nimicitor: „Piară-i şi numele şi toată amintirea ei, de trei ori piară acel blestem de robie păgânească înfierătoare de oameni şi creştini"[86].

Iată şi gândul la armele revoluţionare, la ridicarea împreună a întregului popor. Tânărul profesor Ion Axente, viitorul prefect Axente Sever, încă în 6 aprilie 1848 îl vesteşte din Bucureşti pe Simion Bărnuţiu, că tinerii, „înfocaţi", fac planuri: „oare când am fi noi în stare să răsculăm pre românii din toate părţile întru o înţelegere şi cu un scopu n-am putea stoarce toate din mâna străinilor? Sau cel puţin nu am putea scăpa pre români şi pre toţi alţii de robote şi de alte nedreptăţi, ce le suferiră până acuma? Eu cred tare că s-ar afla mulţi tineri care s-ar pune bucuroşi în fruntea românilor. Când s-ar afla de bună răscularea, atunci ar începe Molnar Ilie, care e dregător în Comăna (Făgăraş) acolo, eu în ţinutul meu (pe Târnave), Roman în ţinutul lui (Reghin), Mărgineanu pre Mureş, Bătrâneanu pre Câmpie, Iancu pre Ampoi etc. etc."[87]. Nume care se vor înmulţi curând.

---

[83] „Örök váltság ingyen vagy halál". L. Kováry, *Erdély története 1848–1849–ben*, Pesta, 1861, p. 54.

[84] Într-o versiune a manifestului se adaugă: „lucrând pe nimica în brazda domnilor, aţi plătit de vreo sută de ori pământul carc e hrana vieţii de pre o zi pe alta, ca atâtea, cu atâta mai mult pentru că l-aţi plătit în cinste, pe nimica pentru că acela al vostru a fost, şi pentru acela şi-au vărsat sângele strămoşii voştri romani, dimpreună cu Traian, părintele nostru, ca să fie al vostru". V. Cheresteşiu, *op. cit.*, p. 213.

[85] Simion Bărnuţiu, *op. cit.*, p. 30.

[86] „Gazeta de Transilvania", nr. 45, 3 iunie 1848, p. 186.

[87] Biblioteca Universitară Cluj, Corespondenţa Mikó-Rhédei, Cutia 77, nr. 16.

Ne găsim pe o nouă treaptă a luptei de emancipare, deschisă în secolul al XVIII-lea, pe treapta revoluţionară. Emanciparea naţională, în vederile revoluţionare trebuie să fie şi socială, o emancipare naţională completă printr-o acţiune comună.

Dar şi pe această nouă treaptă Supplex Libellus e prezent. Îl simţim şi în manifestul lui Bărnuţiu din martie. Sunt invocate aici nedreptăţile trecutului, situaţia de tolerată a naţiunii române, legiuirile *Aprobate*, puterea politică exclusivă a celor trei naţiuni, acapararea de către ele a funcţiilor, silirea românilor intraţi în funcţii să se lepede de legea şi naţiunea lor. Sunt invocaţi strămoşii romani, e invocat numărul românilor. Se cere congres naţional, care să exprime dorinţele naţiunii, reprezentare proporţională cu numărul în Dieta ţării. Nu lipseşte nici principiul invocat încă de Inochentie Micu: „Nu să tot judecaţi voi numai de noi, adică voi fără de noi". Dar acum cu saltul revoluţionar: desfiinţarea raporturilor feudale.

Obiectivul primordial al luptei trebuie să fie recunoaşterea naţiunii române ca naţiune politică şi ştergerea iobăgiei. „încă o dată, fraţilor! fără naţie şi republica e numai un despotism afurisit" – sună manifestul lui. Ştergerea iobăgiei, recunoaşterea naţiunii române, congres naţional, iată primele obiective, „fără aceasta şi raiul e iad". Se ridică împotriva proclamării unirii Transilvaniei cu Ungaria fără consimţământul exprimat al naţiunii române. Blestemă pe toţi românii care ar face unirea mai înainte ca naţiunea să fie recunoscută: „Afurisit să fie în veci oricare român va îndrăzni a face vreo unire până nu va fi proclamată naţia română ca naţie primită sensu politico... numai dacă se va primi naţia, şi se va şterge iobăgia, atunci vom fi odihniţi şi fraţi cu toţi"[88]. Supplex Libellus se simte şi în acţiunile tineretului revoluţionar[89]. Se simte şi în discursul lui Bărnuţiu din catedrala Blajului, şi în programul revoluţionar al marii Adunări Naţionale de pe Câmpia Libertăţii. Se simte chiar în primul din cele 16 puncte proclamate aici, în cel care naţiunea română „pretinde independenţa sa naţională" sub raport politic şi reprezentarea ei „în proporţiune cu numărul său" în viaţa publică a ţării, precum şi „pe tot anul o adunare naţională generală". Dar cu evoluţia societăţii româneşti a evoluat şi el, e ridicat acum pe o nouă treaptă, face saltul revoluţionar.

[88] V. Cheresteşiu, *op. cit.*

[89] Cf., de pildă Pompiliu Teodor, *Ideologia revoluţiei din 1848 şi opera istorica a lui Samuil Micu*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", seria Historia, fasc. 2, 1965, p. 57–62.

CONSIDERAŢII FINALE

Lunga incursiune în istoria luptei politice naţionale a românilor din Transilvania e lămuritoare: Supplex Libellus nu e nici o apariţie subită, nici un produs al unor influenţe venite din afară. După cum nu e nici un produs al Unirii, nici al luminismului, şi nici al Şcolii ardelene. E rezultatul firesc, logic, al unui lung proces de dezvoltare a poporului român din Transilvania, a poporului român însuşi. El constituie doar un moment capital, definitoriu într-o lungă şi surprinzător de consecventă luptă naţională. E rezultatul lungului proces de formare a „naţiunii române", în luptă cu cele trei naţiuni politice şi patru religii recepte care constituiau sistemul politic al Transilvaniei, al procesului direct de conştientizare a fiinţei şi ţelurilor sale.

Noţiunea de naţiune română are de la început conţinut, nu numai etnic, ci şi religios, cu totul deosebit, care o separă categoric de celelalte naţiuni ale ţării, în schimb o uneşte cu marele tot al poporului român. Iar prin subordonarea la care e redusă e exclusă nu numai de la puterea politică, ci chiar şi de la cetăţenia ţării. Separaţia se adânceşte mereu, prin agravarea servituţii. Se adânceşte apoi şi mai mult prin Reformă, prin actul lui Mihai Viteazul, prin concepţia naţională care îşi face tot mai evident loc în raporturile dintre „naţiunile" Transilvaniei.

Primul prilej de manifestare politică a naţiunii române e Unirea cu biserica Romei, act născut din interesul politic al Imperiului austriac, la care ea răspunde cu interes politic propriu. Unirea din capul locului a pornit, deliberat, în sens material şi prea puţin dogmatic, şi izbuteşte să fie mai mult mijloc de ridicare decât de convertire.

Adevăratul program politic, programul durabil, prelungindu-se în viitor, îl concepe Inochentie Micu, pe parcursul unei acţiuni proprii, cutezătoare, de două decenii. El deschide lupta pentru ridicarea naţiunii române la naţiune

politică, la locul care i se cuvine în viaţa publică sau politică a ţării. El îi stabileşte tezele politice, el îi formulează şi argumentele fundamentale. El pune originile, romanitatea, vechimea, continuitatea românilor la baza programului lor politic. El îi pune la temelie şi principiile de rezonanţă nouă, al dreptului natural, al egalităţii de drepturi dintre naţiuni, al numărului naţiunii şi al sarcinilor purtate de ea, al beneficiilor şi reprezentării ei în raport cu sarcinile sale. El pune şi Unirea în serviciul luptei naţionale. El e, prin urmare, deschizătorul luptei politice naţionale româneşti. Şi acestea toate mult înainte şi de valurile mari ale luminismului, şi de activitatea istorico-filologică a Şcolii ardelene.

De programul politic al lui Inochentie Micu, Supplex Libellus nu se deosebeşte în esenţă, ci mai mult prin unitate şi amploare. Tezele lui disparate, distribuite într-o mulţime de acte şi acţiuni, acum se sintetizează într-un singur act. Câmpul argumentaţiei nici el nu se schimbă mult, ci doar se lărgeşte. Se produce însă o deplasare în ordinea şi în raportul de greutate a argumentelor. Recunoscute fiind acum două confesiuni, drepturile naţiunii române nu mai sunt condiţionate în nici un fel de Unire; revendicările ei nu mai sunt întemeiate pe diplomele imperiale, ci pe dreptul istoric, care cuprinde pe toţi românii, fără deosebire. Diplomele, care erau arme de luptă principale la Inochentie Micu, acum sunt abia în treacăt pomenite; în timp ce argumentele istorice, doar arme de luptă la Inochentie, acum iau proporţii considerabile, domină întreg memoriul, devin însăşi temelia tuturor drepturilor. În atmosfera de „restituţii" pe toată linia, naţiunea română nu mai cere nici ea drepturi noi, ci doar restituirea celor vechi. Autorii memoriului au aruncat în balanţa drepturilor politice, cu toată greutatea, rezultatele proaspete ale noii lor ştiinţe istorice. Şi mai aruncă acum în plus şi ideile noi, luministe-revoluţionare, noţiunile de egalitate, de contract social, de drepturi ale omului şi ale cetăţeanului. Armele numărului naţiunii şi a sarcinilor purtate, mânuite de Inochentie, nu numai că se menţin, dar se accentuează încă. În virtutea lor acum nu se mai cere ridicarea naţiunii române la a patra naţiune politică. Nu mai e cazul după ce din istorie reieşea cu prisosinţă că ea este mai mult decât atât, că prin „pactul" încheiat era a doua, iar prin prioritate, prin vechime şi continuitate chiar prima. Ceea ce trebuia să fie şi prin superioritatea ei numerică. Supplex Libellus cere doar reprezentarea ei proporţională cu numărul în viaţa politică sau publică a ţării. În consecinţă, nici dreptul naturii, nici proporţia sarcinilor purtate, utilitatea în stat sau sângele vărsat nu mai sunt chemate doar în sprijinul unei simple egalităţi între naţiuni, ci pentru a cere şi mai hotărât participarea proporţională la beneficii. Proporţionalitate exprimată şi mai precis în al doilea Supplex Libellus, care o apreciază la cel puţin două treimi. Prin aceasta naţiunea română, firește, nu s-ar mai fi situat deloc ca a „patra" naţiune

în ordinea naţiunilor politice ale ţării. Întrecând mult în număr şi sarcini pe toate celelalte împreună, va trebui să fie naţiunea primordială. Această consecinţă ultimă memoriul nu o mai exprimă, dar, desigur, protagoniştii, în viziunile lor, în gândurile lor nemărturisite, o întrevăd.

Supplex Libellus deci nu e decât o nouă etapă în lupta deschisă, aceeaşi formulă politică la nivelul evoluţiei la care naţiunea română a ajuns în eforturile ei de ridicare, la nivelul conştiinţei politice la care reprezentanta ei politică, intelectualitatea ei, s-a ridicat în cadrul raporturilor sociale şi politice ale Transilvaniei, în cadrul raporturilor politice din imperiu, în cadrul procesului de evoluţie istorică a poporului român însuşi. În cei 40-50 de ani de după Inochentie Micu s-au făcut progrese vizibile, demografice, sociale, culturale. S-a revărsat luminismul, s-a trecut prin iozefinism, s-a născut ştiinţa istorică lingvistică. S-a îngroşat pătura conducătoare, s-au îngroşat rândurile intelectualităţii româneşti conştiente. În lupta politică cele două confesiuni religios separate s-au unit, peste rivalităţile dintre uniţi şi ortodocşi, peste privilegiile confesionale, unite sau „ilirice", triumfă definitiv primatul naţional, conceput de Inochentie Micu, liber acum de orice condiţionare. Nu numai paşii făcuţi înainte, dar chiar şi deficienţele lui Supplex Libellus în raport cu programul lui Inochentie Micu, reducerea revendicărilor lui sociale, restrângerea luptei la cadrele constituţionale reflectă aceeaşi evoluţie. Cu evoluţia societăţii a evoluat şi diferenţierea în sânul ei, s-au accentuat separaţiile sociale, s-au bifurcat planurile de luptă în social şi naţional, separând răscoala lui Horea de Supplex Libellus în două acţiuni deosebite.

Dar planurile separate, ale libertăţii sociale şi ale libertăţii naţionale colaborează, pe laturi deosebite, pe căi separate, la acelaşi proces de devenire, la opera comună a întregului popor de formare a naţiunii române. Ele se interferează, se apropie, se unesc în 1848 în aceeaşi luptă de îndoită emancipare, naţională şi socială, stabilind o nouă etapă în această devenire. Planuri diferite de luptă în timp şi spaţiu, şi pe o parte şi pe cealaltă a Carpaţilor, se încadrează în acelaşi proces general de dezvoltare a poporului român, îndreptat spre ţelul suprem acum: crearea statului unic naţional.

Lupta e dârză, rezistenţele sunt implacabile, acum invincibile. Armele sunt multe şi variate, materiale şi spirituale, în ambele laturi. Un lucru e evident însă: poporul român luptă cu armele proprii, militanţii politici români le caută în arsenalul propriilor aspiraţii. Luminismul îi serveşte acum doar noi arme de luptă.

Şi nu lipseşte nici un „luminism" propriu, generat direct de nevoile proprii. Cum am putea socoti altfel străduinţele neobosite ale lui Inochentie Micu pentru şcoală, cultură, pentru o şcoală şi cultură proprie? Le-am putea atribui doar unor influenţe din afară, luministe? Şi atât de timpuriu? În vederile lui

şcoala e prea evident o necesitate proprie. Pentru aprecierea binefacerilor şcolii, culturii, nu e neapărat nevoie de îndemnuri din afară. Şcoala, cultura le cerea doar lupta deschisă, ca o ardentă necesitate. Gânduri la şcoală, la învăţătură, la „luminare" se pot cita şi dinainte. Nu trebuie să ne surprindă cuvintele mitropolitului Teodosie al Ţării Româneşti, încă din 1680, citate de Samuel Micu: „Şi mai vărtos aciasta şi den neînvăţătură, şi den neînţelégeré limbii pogoară, care noao jalnic şi plănguros lucru iaste într-atâta micşorare şi călcare rodului nostru cestui rumănesc, carele odată, şi elu numărat între putérnicile némuri şi între tarii oameni să număra, iară acumu atăta de supusu, şi de ocărătu iaste, căt nice învăţătură, nice ştiinţă, nice armă, nice legi, nice un obiciaiu întru totu rodulu, ca (ce) să pomenéşte astăzi rumân, nu iaste, ce (ca) neşte nemérnici şi orbi într-un obor învărtindu-se şi înfăşurându-se, de la streini şi de la varvari, doară şi de la vrăjmaşii rodului nostru cer şi să împrumutéză, şi de carte şi de limbâ, şi de învăţăturâ. O grea şi duroasă întâmplare!"[1]. Iată şi invocarea măririi de odinioară în raport cu decăderea prezentă.

Cultul istoriei însuşi n-a venit nici el doar sub impuls luminist, ci tot ca o necesitate a luptei deschise. Se leagă vizibil de cronicari, de *Hronicul* lui Cantemir. Romanitatea, continuitatea au fost de mult curente. Totuşi n-au devenit active, atotstăpânitoare decât după ce a fost nevoie de ele ca arme politice. Ideea latină se oferea ca o puternică armă de luptă. După cum negarea descendenţei romane, a continuităţii, autohtoniei românilor din partea adversă s-a născut sau a crescut în funcţie de aceeaşi luptă. A crescut cu deosebire chiar în urma lui Supplex Libellus. Revendicările româneşti întemeindu-se pe istorie, trebuiau infirmate tezele ei. Întemeindu-se pe vechime, continuitate, autohtonie, românii trebuiau „dovediţi" venetici.

Ideile noi, libertatea, egalitatea, drepturile omului şi ale cetăţeanului sunt puse şi ele în serviciul acestei lupte. Nu ele au provocat-o, Supplex Libellus doar tocmai de aplicarea lor prea redusă e acuzat.

Cu atât mai puţin poate fi socotit rezultatul Şcolii ardelene: ea vine doar mult în urma programului politic. Nu ea a dat naştere programului politic, ci invers, programul politic, nevoile luptei de ridicare au dat naştere Şcolii ardelene. Programul politic, tezele şi argumentele lui i-au trasat sarcinile. Şcoala ardeleană vine să fundamenteze ştiinţific năzuinţele de ridicare, programul politic conceput, să aşeze naţiunea şi aspiraţiile sale pe temeliile solide ale istoriei şi limbii. În lumina acestor realităţi, Şcoala ardeleană e departe de a mai putea fi derivată din influenţe din afară, din luminism. Se naşte, creşte şi ea în cadre proprii, din nevoile propriei naţiuni, propriei lupte de ridicare, din programul ei politic. Îşi proiectează originile, prelungindu-se

[1] B.R.V., I, p. 234. Citat de Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă...*, p. 70, 136.

retroactiv în timp până la lupta politică a lui Inochentie Micu, izvorâtă fără echivoc din propriile nevoi de dezvoltare. Luminismul doar o stimulează pe planul pe care s-a plasat. Formată în luptă, e stimulată de luptă, stimulează la rândul său lupta.

În această lumină, lupta românească de ridicare, în toată complexitatea ei, inclusiv în eflorescenţa ei spirituală, se aşază solid şi indubitabil pe picioare proprii.

Nu se nesocoteşte cu aceasta valoarea influenţelor din afară, puterea activă a ideilor social-politice născute în stadii de dezvoltare mai evoluate. Ele vin cu principii noi, avansând asupra perspectivei propriei dezvoltări cu exemple mobilizatoare. În evoluţia societăţii umane e mereu activ şi exemplul. După cum e mereu prezentă şi inversiunea. Ideile născute din evoluţia raporturilor se întorc, la rândul lor, să o stimuleze, să o activeze conştient. Ideile născute din raporturile sociale mai avansate vin să lumineze cu anticipaţie sensul evoluţiei în raporturi sociale mai înapoiate, să îndrume, să stimuleze conştient evoluţia în noul sens. Nu e mai puţin adevărat însă că aplicarea lor e frânată de nevoile sau de posibilităţile proprii. Exemplul convingător e însuşi Supplex Libellus. El cheamă în ajutor principiile noi, dar în tezele şi argumentele lui covârşesc armele proprii, numărul, sarcinile. Covârşeşte cu deosebire istoria, tocmai cea renegată de luminism ca depozitara barbariei, întunericului care trebuie să dispară. În locul socialului, cosmopolitismului luminist, covârşeşte naţionalismul. În raporturile sociale şi politice de aici luminismul însuşi ia forme naţionale, se confundă în naţionalism.

Lupta politică românească din anii 1790–1792 se dă la nivelul raporturilor social-economice şi politice ale Transilvaniei din acest timp, la nivelul perspectivelor de ridicare a poporului român în aceste raporturi. Şi se dă, fireşte, la nivelul păturii de sus a poporului român, a intelectualităţii lui cu deosebire, care o poartă şi ai cărei exponenţi îi formulează programul. Această pătură e amestecată încă, nedefinită, nediferenţiată încă îndeajuns pentru a putea constitui o „clasă". În ea se amestecă elemente „nobiliare"şi „burgheze", nedefinite încă nici ele ca atare nici într-un sens nici în altul. După cum şi în programul politic formulat se îmbină aspiraţii „feudale" şi „burgheze", elemente calitative şi cantitative, tradiţionale şi progresiste, fără a putea trage o linie clară de separaţie între ele. Pătura de sus românească nu poate fi socotită încă „burghezie". Dar nu e nici „nobilime". Îi lipseşte o bază economică suficientă şi pentru una, şi pentru alta. Nobilimea românească, departe de ponderea nobilimii feudale, nu are nici însuşirile care trebuie să o caracterizeze ca burghezie. E o pătură care mai curând aspiră la condiţiile lor în virtutea drepturilor revendicate, decât le are realmente. În condiţiile date ea are şi

revendicări de natură „feudală" sau trebuie să uzeze şi de arme de luptă feudale. E o pătură subţire în curs de formare, în curs de devenire în sens nou.

Pe primul plan al luptei astfel nu se găseşte o burghezie propriu-zisă, ci o intelectualitate. O intelectualitate de diverse origini, clericală mai întâi, deci câtuşi de puţin „burgheză", laică apoi treptat[2], dar mereu mai conştientă de nevoile, de aspiraţiile naţiunii. Supplex Libellus e conceput în numele „Stărilor" naţiunii, al clerului, nobilimii, Stării militare şi orăşeneşti, dar de intelectualitate. Formulează însă revendicări în numele întregului popor, e menit să fie memoriul naţiunii. Programul politic naţional se naşte mai înainte de a se fi închegat o burghezie propriu-zisă, mai înainte ca ea să ajungă să formuleze programe închegate de revendicări proprii, şi cu atât mai puţin general naţionale. Pătura de sus, intelectualitatea naţiunii e încă prea puţin angrenată în ceea ce se numeşte burghez. Burghezia românească propriu-zisă purtătoare de capital şi muncă salariată, e nu numai restrânsă, dar şi puţin angrenată, direct prin propria prezenţă, în formularea programului de luptă politică. În rândurile militanţilor nu descoperim tocmai negustorimea, acea negustorime mare din Braşov, din Sibiu, care reprezenta vârfurile ei. Ea, desigur, se complace încă în privilegiile comerciale. E amestecată de altfel şi naţional. Absenţa fizică a burgheziei se numără doar printre slăbiciunile luptei politice româneşti. Memoriul nici el nu formulează vreo revendicare strict „burgheză", comercială sau industrială, nici măcar admiterea în oraşe, în bresle. Se adresează în numele Stării „orăşeneşti", include în formulele generale ale revendicărilor sale şi meşteşugărimea, ca şi Inochentie Micu, dar formulările sunt ale intelectualităţii. „Burghezia" românească e prea redusă încă pentru a putea întreprinde acţiuni proprii, înainte-mergătoare, naţionale. Ţărănimea liberă era mai masivă, dar şi în numele ei vorbeşte intelectualitatea. Chiar memoriul ofiţerilor români de graniţă e formulat de intelectuali şi în sensul programului politic general. Ofiţerimea nu ridică revendicări proprii, militare, se încadrează în politica naţională. Petiţiile venite din diferite părţi sunt menite să susţină acelaşi program general al întregii naţiuni române, conceput de intelectualitatea ei, de cei mai ridicaţi reprezentanţi ai ei.

De fapt nici nu burghezia în sine concepe statul naţional, ci intelectualitatea care i se asociază sau pe care şi-o asociază până la a o socoti făcând corp cu propria clasă. Intelectualitate pe care şi-a recunoscut-o mentor şi călăuză în drumul ascensiunii sale. Intelectualitate, de diferite origini, care provine poate mai puţin din burghezie decât din celelalte categorii sociale. Din

[2] Cf. şi Keith Hitchins, *Laic şi ecleziastic în mişcarea naţională din Transilvania (1830–1869)*, în *Cultură şi naţionalitate în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1972, p. 30–72.

capul locului, drepturile omului şi ale cetăţeanului sunt concepte intelectuale, ridicând procesul de devenire istorică la viziune umană universală.

Revenind la problematica proprie, intelectul poate cuprinde conceptual tot ansamblul naţiunii, toate treptele ei de sus până jos, poate implica organic în naţiune covârşitoarea masă a celor ce se găsesc pe dinafara a ceea ce e propriu burghez, toată masa ţărănimii cu deosebire, masa de temelie, definitorie a naţiunii. Intelectul doar poate cuprinde tot complexul fiinţei materiale şi spirituale a naţiunii, poate trage conştient concluziile stadiilor sale de dezvoltare în tot angrenajul lor intern şi extern, poate cuprinde tot complexul său de credinţe, sentimente şi resentimente, poate avea viziunea unităţii sale organice, diversităţii culturii sale. Elitele naţiunii, înainte-mergătoare, pot intui deplin conştient procesul devenirii sale istorice, pot anticipa asupra ţelurilor sale. Ele concep în esenţa sa ceea ce se numeşte naţional, teoretizează ceea ce se numeşte stat naţional. Altfel ar rămâne paradoxal ca tocmai capitalul, marfa-banul, cele mai puţin dispuse să respecte limitele naţiunii, „burghezia" propriu-zisă, cea mai puţin naţională dintre clase, cea mai puţin legată de pământul ţării să întruchipeze ideea naţională, să fie „creatorea", de la sine numai, a naţionalismului şi a formei de stat naţional[3]. Fizionomia naţiunii şi statului ei o determină nu burghezia în sine, nu capitalul, marfa-banul, ci naţiunea însăşi, în totalitatea ei, care e creaţie dată, istorică, ele o ridică doar pe o nouă treaptă a devenirii sale, promovează în continuare definirea ei politică în sensul desăvârşirii statului ei naţional. Şi programatic aici, am văzut, naţionalul precedează socialul, premerge, şi pe o parte şi pe alta a Carpaţilor, intrării burgheziei în acţiune politică. Să mai spunem că şi în timpul lui Supplex Libellus în Transilvania bântuie din plin o luptă programatică naţională, dar din ea burghezia fizic lipseşte. Nu se cere nici măcar intrarea în bresle decât la 1791. Ca să nu mai vorbim că şi pe plan social, în prima izbucnire revoluţionară pentru desfiinţarea raporturilor feudale, care şi ea la rândul ei are şi un vădit ascuţiş naţional, nici urmă de vreo „burghezie" în acţiune. La popoarele supuse cu deosebire, anticiparea nu e decât firească. Emancipare naţională mai întâi, ca prin ea să se poată crea condiţiile statului social-economic prevăzut.

[3] Pentru rolul militant politic al intelectualităţii, cf. şi V. Cristian, *Les intellectuels en tant que leaders politiques dans la modernisation de la société roumaine*, în „Nouvelles études d'Histoire", Bucureşti, 1980, p. 26–37.

SUPPLEX LIBELLUS E UN ACT REVOLUŢIONAR?

Memoriul e un act revoluţionar, cum se afirmă la o extremă? Răspunsul, după această lungă analiză, nu e greu de dat. El nu e un act revoluţionar. Nu e nici în căile de luptă, nici în conţinutul său. Chiar dacă pe plan naţional constituie un salt, nu-l face şi pe plan social şi fără aceasta nu poate fi revoluţionar sau cel puţin nu deplin revoluţionar. El este o petiţie adresată împăratului, înfăptuirea revendicărilor sale o aşteaptă de la reforme venite de sus. Nu se puteau aştepta de la împărat reforme revoluţionare, şi mai ales acum când bântuia din plin revoluţia, de care imperiul trebuia să se teamă. Acum când chiar reformismul iozefinist trebuia lichidat. Imperiul trebuia acum tocmai să se apere, să devină doar tocmai stavila revoluţiei.

Petiţionarii nici ei nu sunt revoluţionari. Sunt adepţi ai luminismului, şi luminismul nu e revoluţionar, sau nu preferă metode revoluţionare. Ei sunt discipoli ai luminismului vienez, ai lui Sonnenfels, Martini, Baumeister, şi nu ai iacobinilor. Pătura suprapusă românească pe care o reprezentau, nici ea nu avea încă nici masivitatea necesară pentru a-şi impune la nevoie revoluţionar voinţa. Era departe încă de a putea constitui acum o forţă revoluţionară.

Revendicările memoriului nici ele nu sunt revoluţionare. Ele nu prevăd înlăturarea privilegiilor şi raporturilor de clasă. Reformele revendicate de el ar fi urmat să se înfăptuiască în raporturile sociale existente. Cerând o egalitate a naţiunii române cu celelalte naţiuni, Supplex Libellus cere o egalitate pe plan naţional, în condiţiile inegalităţii sociale. Egalitatea, mutată de pe plan social pe plan naţional, nu mai rămâne o egalitate în sens vertical între diferitele pături suprapuse ale aceleiaşi societăţi; ea devine o egalitate în sens orizontal între păturile sociale corespunzătoare ale naţiunilor puse în raport de egalitate. „Drepturile omului şi ale cetăţeanului", invocate în fruntea memoriului şi în text, sunt revoluţionare. Dar ele nu mai sunt concretizate în sens revoluţionar. Sunt menite să fie doar un pilon general de susţinere a întregului complex de revendicări ale memoriului, care nu mai e revoluţionar. Memoriului îi lipseşte chiar condiţia fundamentală pentru a fi revoluţionar: el nu cere desfiinţarea raporturilor feudale. Nu invocă tocmai acţiunea revoluţionară a maselor în acest sens. Şi acum desfiinţarea acestor raporturi constituie, în fond, revoluţia, în procesul de evoluţie, de diferenţiere a societăţii româneşti deci nu s-a ajuns încă la o clasă burgheză neapărat interesată şi destul de tare pentru a trece la răsturnarea raporturilor feudale, avizată la sprijinul maselor populare, la acţiunea lor revoluţionară. Ea este într-un stadiu când trebuie să se desolidarizeze de o acţiune ca răscoala lui Horea.

Revoluţie nu e continuitate, ci salt, şi acest salt se face nu prin împăcare, prin adaptare de forme noi la cele vechi, ci prin răsturnare, prin înlocuire de forme vechi cu forme noi. Şi, desigur, nu o înlocuire voluntară de sus în jos, ca

o concesie, ci una impusă de jos în sus, ca o constrângere. Revoluţia nu poate fi făcută numai de indivizi, ea e făcută de colectivităţi, şi nici numai de colectivităţi restrânse; ea implică largi mase populare. Mai mult, revoluţie nu pot constitui acţiuni limitate numai la politic, religios, naţional, oricât de mari şi de violente ar fi ele, sau cel puţin nu pot constitui o revoluţie completă. Revoluţia trebuie să urmărească adânci prefaceri sociale, implicând prefacerea regimului politic însuşi. Revoluţie e răsturnarea unei orânduiri sociale şi înlocuirea ei cu alta, înlocuirea puterii politice a unei clase sociale cu puterea altei clase sociale, aducând cu sine o nouă structură social-economică, o nouă formă de stat, o nouă cultură. Revoluţia implică deci ridicarea unei noi clase sociale, destul de evoluată pentru a putea exercita o putere politică şi destul de puternică pentru a o putea cuceri sau păstra. Implică viziunea unei noi structuri sociale, care să intereseze întreagă societatea şi să antreneze în marele efort masele populare. Implică idealul unui nou complex de valori spirituale la nivelul noii orânduiri.

Ideologia nouă, care trebuie să schimbe lumea, însăşi se bifurcă, luminist şi revoluţionar înţeleg opera de prefacere în două sensuri, pe două căi net distincte, opuse chiar:

Unul vede schimbarea lumii de sus în jos, prin reforme luminate pornite de la suveranul luminat; celălalt printr-o răsturnare de jos în sus, prin puterea masivă a poporului. Unul o vede printr-o prefacere lentă, prin concesii voluntare venite de sus; celălalt printr-o răsturnare rapidă, impusă cu sila, de jos. Unul duce la suveranitatea conducătorului luminat; celălalt la suveranitatea poporului răzvrătit. Sau, în termeni politici vorbind: unul duce la despotismul luminat, celălalt la liberalism sau democraţie; unul duce la monarhia absolută, celălalt la monarhia constituţională sau la republică. Practic, în acest timp, unul e reprezentat de iozefinism, celălalt de Revoluţia franceză. Şi unul şi altul se ridică, în numele raţiunii, împotriva lumii existente, numai că unul vede schimbarea prin menţinerea, dar organizarea ei mai raţională, celălalt prin răsturnarea ei şi clădirea alteia noi mai raţionale. După unul cetăţeanul trebuie să-şi primească drpturile de sus, ca un dar al înţelepciunii conducătorului luminat; după celălalt cetăţeanul trebuie să şi le ia cuvenindu-i-se fără discuţie. După unul cetăţeanul urmează să-şi primească drepturile pe măsură ce se ridică prin cultură; după celălalt el şi le ia ca tocmai prin ele să se poată ridica la cultură.

Cu dezlănţuirea revoluţiei, opoziţia dintre cele două sensuri se precizează, se adânceşte. Revoluţia saltă pe unul, reacţiunea împotriva ei saltă pe celălalt, marea bătălie dezlănţuită le mâna în tabere duşmane chiar.

Nu e deloc greu de recunoscut în care din cele două sensuri se mişcă Supplex Libellus. El se mişcă în sensul luminismului, nu al revoluţiei.

Ridicarea naţiunii o aşteaptă de la reforme de sus şi nu de la vreo mişcare de jos. El e obsedat de viziunea reformistă a împăratului Iosif, şi nu de asaltul răscolitor al Revoluţiei franceze.

E UN ACT RETROGRAD?

Dacă nu e revoluţionar, Supplex Libellus e numai un act retrograd, îndreptat cu faţa spre trecut, spre detestatul regim feudal? Nu se ridică el cu nimic peste nivelul comun al Stărilor şi Ordinelor, al naţiunilor politice ale Transilvaniei? E în aceeaşi măsură retrograd ca şi apriga lor luptă pentru păstrarea raporturilor sociale şi politice moştenite din trecut, cum se insinuează la cealaltă extremă?

Lui Supplex Libellus, nimic de zis, i se pot imputa multe deficienţe în raport cu ideile înaintate ale timpului. Nu numai în raport cu ideile revoluţionare, ci chiar în raport cu cele luministe de care se serveşte. Nu mai ridică, de pildă, revendicările multiple ale lui Inochentie Micu în favoarea iobăgimii. Nu e preocupat nici măcar de reglementarea sarcinilor iobăgeşti, de acea reglementare urbarială care făcea atâtea griji regimului însuşi. El nu are revendicări culturale, deşi pentru acest timp obsedat de „lumină" ele se impuneau ca o puternică necesitate. Cum nu se impuneau, când o naţiune întreagă, reprezentând, chiar după afirmaţia petiţionarilor, două treimi din populaţia ţării, avea o singură şcoală medie, faţă de nu mai puţin de vreo 25 ale celorlalte naţiuni? Ca să nu mai vorbim de disproporţia flagrantă în învăţământul sătesc. Nu are revendicări în legătură cu limba de stat, care era în plină discuţie, cu limba şi cultura naţională, deşi el vine ca un impunător act naţional. Asemenea revendicări erau cu atât mai mult de aşteptat, cu cât problema limbii şi culturii naţionale era prezentă şi în cultura românească. Omisiunile însă, actul şi le justifică prin caracterul său, prin restrângerea lui la problema fundamentală, constituţională a statului. Locul cuvenit, puterea politică naţională în stat e nevoia fundamentală, prin ea se pot rezolva pe urmă în voie problemele proprii ale naţiunii. Omisiunea, în tot cazul, nu înseamnă negaţie.

Obiectivul naţional singur e suficient să respingă insinuările de retrograd. Politica naţională e forma politică nouă, îndreptată cu faţa spre viitor, forma care urmează să domine perioada istorică următoare, perioada marilor lupte pentru instaurarea noii orânduiri sociale şi formarea statelor naţionale[4].

[4] Ca „primă mare manifestare naţională" a românilor ardeleni judecă actul şi istoricul maghiar I. Szekfü, în opoziţie cu cele trei naţiuni „istorice" la care stăruiau încă tot concepţiile nemoderne ale vechilor Ordine... „Asupra dezvoltării secolului următor – spune el – nu această lege (art. LX din 1791), ci conştiinţa de sine a valahimii descoperită de Supplex Libellus

Procesul ia calea națională în virtutea evoluției social-economice spre noua orânduire. Dar aici și mai accentuat, în virtutea luptei de eliberare a popoarelor supuse. Aici lupta națională se ridică pe primul plan, libertatea națională e indicată drept condiție primordială a progresului. Luminismul însuși ia forme naționale, se compartimentează pe națiuni, e chemat să servească progresul fiecăreia în parte[5].

În conceptele lui originare, adevărat, luminismul e mai mult social decât național, mai mult cosmopolit decât naționalist. El se ridică la viziuni universale, pretutindeni valabile. Omul liber, cetățean al unei lumi libere e idealul suprem. Dar, la realizarea unui asemenea ideal universal trebuia pornit de la un mozaic multicolor de realități particulare. Acest om abstract, care trebuia făcut liber, trăia divizat în clase sociale, compartimentat în popoare. Libertatea universală se găsea angrenată într-o vastă condiționare. Omul nu putea fi liber fără să fie liberă comunitatea socială din care făcea parte. După cum nici comunitățile sociale nu puteau fi libere fără să fie libere popoarele pe care le compuneau. Problema eliberării omului, de aceea, se pune de la început în două sensuri: unul intern, de la ins la ins, de la categorie socială la categorie socială; altul extern, de la popor la popor, de la națiune la națiune. Sau, în termenii consacrați, în sens social și național.

Ideologia nouă punea cu aceeași greutate accentul pe amândouă sensurile libertății: dreptul suveran al omului în raport cu semenii săi, dar și dreptul suveran al poporului sau națiunii de a hotărî singură asupra sorții sale. Dreptul ei suveran de a-și alege singură forma de guvernământ, excluzând orice amestec al celorlalte, de a hotărî singură asupra raporturilor sale cu alte națiuni[6]. Tot așa cum concepea un drept la rezistență sau la răzvrătire al cetățenilor nemulțumiți cu guvernele lor, concepea un drept la rezistență sau la răzvrătire al popoarelor asuprite de alte popoare. Prin refacerea procesului de la particular la universal, înțelegea să ajungă la idealul suprem: o omenire liberă, întemeiată pe libertatea, egalitatea și frățietatea între oameni, libertatea, egalitatea și frățietatea între popoare.

În Franța, patria de origine, centrul de difuziune a noilor idei e adevărat, Revoluția se produce în adâncime, e profund socială. Dar aceasta nu pentru că

---

avut influență, și într-adevăr era aici ceasul din urmă ca și maghiarimea ardeleană, eliberându-se de felul de gândire al Ordinelor, să se încadreze și ea la rândul ei în marele curent naționalist european". Hóman-Szekfü, *op. cit.*, p. 459.

[5] Pentru fizionomia luminismului în răsăritul Europei în genere, între altele Al. Duțu, *Iluminismul sud-est european. Reconsiderarea unei probleme de istorie culturală*, în „Revista de Istorie", 28, 1975, nr. 7, p. 1041–1055.

[6] Adunarea Constituantă la 22 mai 1790 proclama: „que la nation française renonce a entreprendre aucune guerre dans un but de conquête et n'emploiera jamais de forces contre la liberté d'aucun peuple". *La Grande Encyclopédie Française*, XXIV, p. 832.

Franţa ar fi nesocotit sau negat celălalt sens al libertăţii, ci din simplul motiv că problema în acest sens acolo nici nu se punea. Franţa era un stat naţional, statul unui singur popor, liber sub acest raport. Doar şi poporul francez de la Revoluţie se socoteşte naţiune în sensul deplin, modern al cuvântului. Franţa revoluţionară, operând vasta ei prefacere socială, n-a încetat să proclame dreptul la libertate al celorlalte popoare, al tuturor popoarelor. Proclamând acest drept, Revoluţia nu s-a gândit nici un moment la organizarea vreunei insurecţii generale în vederea libertăţii universale concepute. N-a înţeles nici un moment să se amestece în treburile altor popoare, şi mai ales n-a înţeles să le forţeze voinţa sau să le nesocotească dreptul suveran de a decide singure asupra sorţii lor[7]. Numai imperialismul napoleonian face asemenea operaţii. Revoluţia a înţeles să le ofere doar ajutor în lupta lor pentru libertate[8].

Aici, în schimb, aproape nici un popor nu se putea socoti liber. E uşor de înţeles deplasarea puternică a noilor idei dinspre sensul lor social spre cel naţional. E uşor de înţeles de ce aici, în ciuda universalismului curentului luminist, semnul sub care se operează progresul lumii răscolite de el e naţionalismul. Popoarele de aici, ca să poată beneficia de libertatea universală, trebuiau să şi-o câştige mai întâi pe a lor particulară. Ca să se poată încadra în acea frăţie universală, trebuiau să fie mai întâi libere să o facă. Înainte de a lupta împreună pentru libertatea tuturor, trebuiau să lupte unul împotriva celuilalt pentru libertatea proprie a fiecăruia. Deplasarea se face în aşa măsură, încât aici toate mişcările revoluţionare se fac sub stindardul eliberării naţionale.

Şi atunci sensul naţional al lui Supplex Libellus, al luptei politice româneşti în genere nu mai e deloc un semn al înapoierii, ci tocmai al înaintării sale.

Supplex Libellus, e adevărat, porneşte de la noţiuni vechi, uzuale în sistemul constituţional feudal, moştenit din trecut, al Transilvaniei.

Naţiunea însăşi e o noţiune veche. Cele trei „naţiuni", nobilii, secuii şi saşii, erau naţiunile privilegiate, unite împotriva iobăgimii. Naţiunea iniţial cuprindea pe omul de neam, pe omul liber, privilegiat, cu drepturi publice sau politice, în raport cu cei excluşi de la aceste drepturi. Evoluând spre naţional, naţiunile medievale îşi lărgesc conţinutul, tinzând să se suprapună naţiunii etnice, să cuprindă popoarele lor. Dar păstrând prerogativele publice sau politice ale naţiunii medievale, pe care o continuau. Naţiunea nobilimii se transformă treptat în naţiunea ungurilor, transmiţându-i şi toate atributele sale. Naţiunile politice evoluau deci de la privilegiat la etnic.

---

[7] „Personne n'aime les missionnaires armés, et le premier conseil que donnent la nature et la prudence c'est de les repousser comme des ennemis" — declară Robespierre în plină Revoluţie, la 11 ianuarie 1792. Citat de P. Henry, *Le problème des Nationalités*, Paris, 1937, p. 73.

[8] Convenţia la 19 noiembrie 1792 promitea: „fraternité et secours à tous les peuples qui voudront recouvrer leur liberté". *La Grande Encyclopédie Française*, XXIV, p. 832.

Naţiunea română, dimpotrivă, porneşte de la etnic, cuprinde de la început întregul popor român. Cere invariabil cetăţenia, numărarea între Stări şi a celor de jos; nu înţelege nicicând excluderea lor din naţiune. Naţiunea română este, dimpotrivă, o naţiune lipsită de clasele stăpânitoare purtătoare de privilegii, de drepturi publice[9], se clădeşte, invers, pe masa celor excluşi de la drepturi. Ea nu are un *populus werböczyanus*, prin care să constituie o putere politică, ea este generic plebs, exclusă de la viaţa politică. Da, naţiunea română luptă pentru egalitate de drepturi cu naţiunile „feudale". Nu e însă deloc în aceeaşi măsură feudală; doar tocmai în virtutea conceptelor feudale i se refuză egalitatea. Ea nici practic nu putea deveni „feudală", n-avea nici o posibilitate de a-şi crea o clasă stăpânitoare feudală, o nobilime stăpână pe moşii feudale şi pe iobagi. Pătura ei suprapusă, aspirantă la puterea politică, chiar când poartă titluri nobiliare, e mai curând o pătură de nobilime mică de o sesie, semănând mai mult cu o ţărănime liberă decât cu o nobilime stăpână feudală, sau nobilime de funcţie, salariată. O nobilime care prea puţin putea spera să devină „feudală". Nobilimea ei feudală se deznaţionalizase treptat, se contopise în nobilimea maghiară. Era diferenţiată şi nobilimea română actuală de popor, şi diferenţierea ei, am văzut, se accentua. Dar nu se putea deloc detaşa în aceeaşi măsură de popor ca nobilimea şi nu până la antagonism. Ea doar pe poporul propriu, pe numărul, pe unitatea lui în stat îşi întemeia aspiraţiile politice. Altfel deci decât nobilimea care-şi întemeia puterea pe iobăgime şi mai puţin pe iobăgimea propriei naţiuni. Pătura conducătoare românească detaşându-se de poporul propriu însemna să se elimine din naţiune. Despre naţiunea română nu se mai poate spune că e înţeleasă în sens feudal, când pătura ei suprapusă nu e „feudală" decât cel mult nominal. Însăşi insistenţa pentru egalitatea de drepturi a păturii conducătoare româneşti cu nobilimea deţinătoare a puterii politice, cu care feudal nu putea fi egală, ridicarea la nivelul ei politic, substituirea titlurilor feudale la puterea politică cu cele de capacitate sau culturale sunt un semn de înaintare, nu de înapoiere „feudală". Ba în această controversă naţiunea română chiar şi pe naţiunile politice le înfruntă sub nume de naţiuni etnice, deci în sens nefeudal.

Nu sunt deloc feudale apoi, dimpotrivă, argumentele în favoarea revendicărilor naţiunii: numărul, cantitatea sarcinilor ei, sângele vărsat. În concepţia ei, greutatea naţiunii nu se mai măsoară cu greutatea sau calitatea claselor stăpânitoare, ca la naţiunile politice, ci cu greutatea naţiunii întregi, o concepţie care nu mai e deloc feudală. În faţa argumentului calităţii, ea îl ridică pe al cantităţii. „Cea mai numeroasă", „cea care poartă sarcinile cele mai multe" sunt

[9] Asupra celor două feluri de naţiuni, vezi şi Z. I. Tóth, *Quelques problèmes de l'état multinational dans la Hongrie d'avant 1848*, în „Études des délégués hongrois au X-e Congrès international des sciences historiques", 4–11 septembrie, Roma, 1955, p. 123–149.

atributele cele mai consecvente, argumente imuabile ale tuturor revendicărilor naţiunii de la Inochentie Micu încoace. Taberele în luptă, uzând de acelaşi termen de naţiune, vorbeau două limbi deosebite, care, fără îndoială, nu erau în aceeaşi măsură „retrograde" sau „feudale", chiar dacă se exprimau în aceiaşi termeni „feudali".

E adevărat, naţiunea română cere puterea politică în raporturile de clasă existente, nu cere desfiinţarea raporturilor feudale. Dar raporturile ei sociale existente nu sunt aceleaşi cu ale naţiunilor politice. Naţiunea română, neavând nici o clasă feudală propriu-zisă, nici o iobăgime proprie, puterea ei politică putea deschide alte perspective sociale pentru viitor decât cea a naţiunilor politice, alte perspective decât „feudale". Militanţii români, e adevărat, cer doar egalitatea „plebei" naţiunii române cu plebea celorlalte naţiuni. Dar aceasta deschidea noi perspective pentru îngroşarea păturii conducătoare, pentru îngroşarea ei cu alte elemente decât nobiliare sau de provenienţă „feudală". Egalitatea cerută ar fi fost un mare câştig şi aşa. Ea ar fi săltat doar întreg poporul român la calitatea de „fii ai patriei", dând un temei legal naţiunii române înseşi în cadrele ţării, punând-o la egalitate în concurenţă cu celelalte naţiuni.

Nu e deloc „feudală" astfel insistenţa pentru „numărarea între Stări" a întregii naţiuni, a întregului popor românesc, inclusiv a „plebei" lui. Feudală era doar foarte discutabilă şi numărarea plebei naţiunilor politice, mai ales a plebei lor iobăgeşti. Legile ţării cel puţin nu se exprimă afirmativ nicăieri. Stările şi Ordinele mai curând o negau[10]. O recunoşteau doar pentru „plebea" sau ţărănimea liberă a secuilor şi saşilor. Dar, să se observe, Supplex Libellus nici nu mai cere numărarea între Stări, cere doar, în termeni de rezonanţă nouă, egalitatea plebei româneşti cu plebea celorlalte naţiuni şi socotirea ei între „cetăţenii patriei" *(patriae civium)*. Peste tot insistenţa neîncetată şi pentru drepturile plebei, cuprinderea ei în naţiune, numărarea ei între Stări, între

[10] „Rustici enim nisi totum Principatus statum convellere velimus inter status numerari haud possunt prout nec Hungari rustici". I. Lupaş, *Contribuţiuni...*, p. 147. Raţionamentul solicitanţilor pornea, desigur, de la noul concept, de *natio*. Naţiunile politice, acum şi naţiuni etnice, avându-şi stabilită cetăţenia prin constituţie, trebuiau acum implicit să includă în cetăţenie totalitatea poporului lor. Aşa cum aceeaşi cetăţenie Aprobatele şi opinia curentă, dimpotrivă, o refuzau naţiunii române în totalitatea ei etnică. Cetăţenia, neafirmată legal a plebei naţiunilor politice o deduceau şi din felul cum articolul VI din 1744 excludea plebea românească de la drepturile cetăţeneşti. Dacă plebea în general ar fi fost exclusă de la cetăţenie, de ce ar mai fi fost nevoie de o asemenea exceptare? După cum o puteau deduce şi din textul celei de-a doua Diplome leopoldine, după care urmau să fie număraţi între Stări şi plebeii care vor trece la unire. Chiar şi acest raţionament, această cuprindere în genere şi a naţiunii etnice în cetăţenia naţiunii politice, această admitere a cetăţeniei plebei celorlalte naţiuni, e un semn al conceptului nou de naţiune. Ca să nu mai vorbim de cererea categorică în acest sens pentru naţiunea română.

cetăţenii patriei etc. lasă în urmă atitudinea negativă a naţiunilor politice faţă de ea, depăşesc uzanţele locale.

Libertatea deplină a românilor pe Pământul Crăiesc, ştergerea iobăgiei lor, deplina lor egalitate cu saşii, „concivilitatea" pe acest Pământ nu sunt nici ele revendicări „retrograde", chiar dacă şi în sprijinul lor se invocă o situaţie din îndepărtatul Ev Mediu. Valoarea libertăţii sau egalităţii cerute nu putea să scadă prin faptul că ele au existat şi în trecutul feudal. Feudale erau mai curând inegalitatea şi dependenţa prezentă la care s-a evoluat.

Nu mai putea fi socotită de natură „retrogradă", desigur, nici revendicarea dreptului de intrare şi de cetăţenie în oraşe, a participării la activităţile şi funcţiunile lor, de la care românii erau excluşi. Însemna mai curând un mare pas înainte, o înfrângere a exclusivităţii lor „feudale".

Peste tot această invocare la fiecare pas şi în orice împrejurare a „egalităţii", fie că e vorba de naţiuni, de drepturi, de beneficii sau de sarcini, chiar dacă egalitatea se mărgineşte la raporturile dintre naţiuni, e un semn al lumii noi şi nu al lumii vechi. Indiferent de contextul în care se cere, egalitatea între popoare e un mare pas înainte faţă de inegalitatea prezentă. În tot cazul, nu pot fi socotiţi la acelaşi nivel în raport cu ideile noi cei care o refuză cu cei care o cer.

Şi mai mare pas înainte, de-a dreptul modernă e proporţionalitatea în raport cu numărul poporului, fie că e vorba de reprezentare, fie de sarcini, fie de beneficii, chiar dacă acestea se cer numai pe plan naţional, nu şi social.

Nu mai e retrogradă nici calea ridicării. Mijlocul principal de ridicare a naţiunii în ochii militanţilor români e înainte de toate cultura, vedere evident luministă.

Însuşi iozefinismul, de care se arată atât de cuceriţi militanţii politici români, nu mai e un semn al lumii vechi. E tocmai pasul înainte faţă de ea, pasul care a stârnit înverşunata ei reacţiune. Şi-apoi militanţii români nici nu se puteau opri la iozefinism. Iozefinismul pentru ei nu e scop, e mijloc. Din reformele lui caută să tragă foloase pentru propria luptă. Iar aspiraţiile lor îl depăşesc. Reformismul lui Iosif al II-lea nu încuraja separatismele etnice, proporţionările naţionale în distribuirea puterii publice sau politice. În viziunea lui, principiul egalităţii în drepturi se topea în principiul unităţii imperiului. El era obsedat de unificarea, nu de accentuarea divizării lui naţionale. În principiu tocmai desfiinţase „naţiunile politice" şi introdusese o limbă de stat unică. Era şi mai puţin pentru sisteme constituţionale reprezentative. El nici nu convoca dietele. Şi cu atât mai puţin pentru congrese naţionale sau reprezentări naţionale în raport cu numărul populaţiei în viaţa publică. Sistemul lui era doar un autocratism, un despotism luminat, o negaţie a sistemelor constituţionale sau reprezentative, a ideii de „suveranitate a poporului". Aspiraţiile politice

românești astfel au nu numai țeluri proprii, deosebite de ale împăratului, dar și contrare politicii lui. Problema poporului român, așa cum se punea, nu o putea rezolva în perspectivele sale reformismul despotismului luminat; ea îl depășea și în concepțiile, și în posibilitățile sale. Prin reformarea sau dislocarea vechilor instituții însă, prin desființarea națiunilor politice ale Transilvaniei, el ridica barierele, deschizându-i larg drumul înainte. Iozefinismul e un binevenit nou piedestal pentru aspirațiile de viitor ale națiunii române.

Libertățile sau privilegiile „ilirice" la care se provocau militanții români sunt o noțiune mai veche, născută înainte de luminism, în spiritul vechi al privilegiului și inegalității juridice. Dar sunt invocate acum în sprijinul unor revendicări noi, naționale. Nou e cu deosebire sensul care li se dă. Un congres al națiunii în care să fie chemați deputați nu numai din Starea militară, nobiliară, ecleziastică și civilă, ci și din cea plebee[11], cum cerea al doilea Supplex Libellus, privește spre viitor. Asemenea chemare s-a mai făcut și înainte, în sinoade, dar acum chemarea e direct politică, deschide perspective noi în evoluția social-politică, nu numai a națiunii, dar și a Transilvaniei. Sinodul era organ ecleziastic pus însuși în serviciul luptei politice naționale, congresul cerut e de-a dreptul național. Iar prezența poporului în el privea mai curând spre adunarea națională de pe Câmpul Libertății, decât spre trecut.

Spre viitor priveau apoi, firește, ideile noi, dreptul naturii, contractul social, drepturile omului și ale cetățeanului, chiar dacă erau invocate în sprijinul unor revendicări cu care nu se acopereau decât în parte.

Ideea de drept natural e mai veche, are rădăcini adânci. Dreptul naturii s-a invocat adesea și în secolele precedente, și va fi invocat și pe urmă. Îl invocase și Inochentie Micu în lupta sa, îl va invoca și Simion Bărnuțiu în discursul său de la Blaj[12]. Dreptul naturii acum, contrar dreptului divin, își găsea origini terestre, naturale, umane. El, adevărat, era un termen vag, pe cât de sugestiv pe atât de indefinibil, putea fi invocat în situații foarte diverse. Se puteau întemeia pe el nu numai drepturi diverse, ci chiar contradictorii. Pe el se întemeia și absolutismul monarhic. Nobilimea îl invoca și ea în sprijinul prerogativelor sale. Așa cum burghezia îl chema în ajutorul aspirațiilor sale revoluționare. Aici era chemat în sprijinul unei echități în distribuirea drepturilor între popoare, în sprijinul unei egalități și proporționalități în raport cu greutatea lor cantitativă. Deci nicidecum în sens „retrograd".

---

[11] „confluxus Nationis admodum et normam congressus Nationis Illyricae e Deputatis non tantum e Statu Militari Nobilitari Ecclesiastico et Civile, sed etiam e plebeio eligendis"... Al doilea Supplex Libellus.

[12] Petiția ofițerilor regimentelor românești de graniță, din 1791, se socotea și ea „aequitati consona et in ipso naturali jure fundata". Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 92–93.

„Contractul social", acea obsesie a ideilor noi, naţiunea română îl invocă cu aceeaşi insistenţă. În versiunea sa latină, Supplex Libellus, am văzut, îl numeşte *pactum conventum*. După textul lui, românii şi ungurii vieţuiesc pe acest pământ în virtutea unui asemenea „pact". Drept dovadă, printr-o fericită coincidenţă, se oferea un text precis de cronică, textul notarului anonim al regelui Bela. Românii şi ungurii după lupta cu Tuhutum, de bunăvoie, întinzându-şi dreapta, au încheiat un „pact", constituind împreună o „societate civilă"[13]. Ei au „admis" prin urmare, de bunăvoie, la convieţuirea şi la comunitatea drepturilor „regnicolare" pe unguri. O societate civilă din fericire atestată şi ea textual printr-o altă descoperire a ştiinţei istorice, prin acea *Universitas Regnicolarum Hungarorum et Valachorum* de la 1437. Existenţa pactului acum e nu numai o deducţie raţională, ci chiar textual „dovedită". E dovedit textual până şi jurământul făcut de părţi pentru respectarea legământului! Acea succesivă „admitere" de bunăvoie de noi naţiuni la concetăţenie nu e nici ea altceva decât un şir de noi contracte sociale. Convieţuirea popoarelor din Transilvania deci nu se întemeiază pe cuceriri cu sabia, cum se pretindea din partea adversă, ci pe acest contract multiplu, este o „concivilitate" succesiv şi contractual consimţită. Voinţa liberă deci, convenţiile şi nu forţa stau la temelia statului – aşa cum susţinea Rousseau în *Contractul social*. Cât de fundamental socoteau militanţii români argumentul, se vede din frecvenţa invocării lui: în textul lui Supplex Libellus el revine de nu mai puţin de nouă ori. Contractul mutat de pe plan social pe plan naţional, aplicat la raporturile locale şi la propriile interese, nu mai e un contract între popor şi suveranul său, ci un contract între popoare sau naţiuni. Drepturile „societăţii civile" astfel constituite sunt imprescriptibile[14]. Modificări în drepturile ei nu se puteau face decât prin voinţa celor care au constituit-o. Orice modificare sau orice alt statut n-ar fi făcut decât să desfacă acea societate civilă, acea obşte a ungurilor şi românilor constituită la început şi să readucă starea dinainte de pact, adică starea de război. Cele două naţiuni ar fi trebuit să lupte din nou până când una din ele ar fi supus pe cealaltă sau până când ele ar fi ajuns la un nou

[13] Aşa traduce noţiunile memoriului şi cancelarul Teleky în întâmpinarea sa: „dass die Wallachen in Siebenbürgen, mit den übrigen dortigen Natzionen über ihre Zusammentretung in eine bürgerliche Gesellschaft, oder über die gemeinschaftl-bürgerliche Rechte einen Gesellschafts Vertrag, oder ein Pactum Societatis, et Communionis jurium errichtet hätten". „Transilvania", XLIV (1913), p. 65.

[14] *Societas civilis* în textele latine apusene, *société civile* în limbajul enciclopediştilor francezi, *bürgerliche Gesellschaft* în textele germane. Societatea civilă, în concepţiile timpului, era societatea cetăţenilor, societatea politică, statul, tot aşa cum şi contractul social era în fond un contract politic... „quamvis praescriptio contra jura societatis civilis locum non habet". *Suppl. Lib.*

pact[15]. Construcţia e „naivă", dar evident „avansată". Raţionamentul se mişcă pe linia noilor idei, chiar dacă porneşte de la „dovezi" adânci medievale.

„Drepturile omului şi ale cetăţeanului", chemate şi numai în sprijinul unor astfel de revendicări, privesc tot spre viitor.

Din vastul arsenal al noilor idei popoarele împrumută în genere numai armele care convin propriei lupte, nu întrec măsura propriilor condiţii, propriului nivel. A le adopta întocmai, la nivelul originar, politic e să te plasezi în afara terenului, să te hazardezi în apele utopiei[16].

Ba şi principiile în sine sunt ideale, vizionare, cu contururi fluide, adoptându-le le pot interpreta, răstălmăci chiar la nevoie. Le convertesc, le acomodează, le îngustează la propriile năzuinţe, dreptul natural la drepturile revendicate, drepturile omului şi ale cetăţeanului la cei îndreptăţiţi la cetăţenie, libertatea la cei cu adevărat liberi, egalitatea la o egalitate numai în sens orizontal între categorii sociale corespunzătoare sau între naţiuni, nu şi vertical, în favoarea tuturor, suveranitatea poporului la purtătorii ei politici. Aceleaşi principii le-au putut invoca boierimea, ca şi nobilimea, în sprijinul edificiului lor de privilegii şi prerogative, pe aceleaşi principii a putut clădi boierimea imaginea unei republici aristo-democratice, acelaşi contract social l-a putut invoca nobilimea drept garanţie a suveranităţii sale în raport cu coroana imperială. Şi-apoi nimic mai manevrabil decât raţiunea însăşi, această cheie generală, la îndemâna tuturor, cu care se pot încerca orice uşi.

---

[15] Deducţia memoriului românesc trimite de-a dreptul la textul *Contractului social* al lui Rousseau: „Les clauses de ce contrat sont tellement determinées par la nature de l'acte, que la moindre modification les rendrait vaines et de nul effet, en sorte que, bien qu'elles n'aient peut-être jamais été formellement enoncées, elles sont partout les mêmes, partout tacitement admises et reconnues, jusqu'à ce que le pacte social étant violé, chacun rentre alors dans ces premiers droits, et reprenne sa liberté naturelle, en perdant la liberté conventionelle pour laquelle il y renonça". *Contrat social*, cartea I, cap. VI.

[16] Aplicaţi la naţiune un raţionament ca al lui Paul Hazard: „Assurément, c'est au XIXe siècle que le principe des nationalités se proclame, que les nationalismes s'affirment: mais ils se préparent au siècle précédent. Qu'il est profond, qu'il est vigoureux, le sentiment obscur qui a précédé l'idée! Comme il est habile à discerner, dans les influences étrangères, les éléments qui lui sont utiles et qu'il gardera, des éléments non spécifiques dont il saura se débarraser! On dirait que chaque pays est un organisme qui persiste dans son être, et qui finit toujours par suivre sa propre loi. II n'en est pas un, parmi ceux que nous avons considérés, pas un qui n'ait voulu d'abord assurer son existence individuelle; pas un qui n'ait considéré l'adjuvant de la pensée et de la forme françaises autrement que comme un moyen dont il devait provisoirement se servir, pour devenir plus fortement lui-même; pas un qui ne se soit soumis à une hégémonie intellectuelle, autrement que pour se libérer". Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIIIème siècle*, II, Paris, [1946], p. 244–245. Introducerea lui Viorel Grecu, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1981, p. 429–430.

Dar indiferent în ce grad cuprind aceste noţiuni în mânuirea lui Supplex Libellus sensul lor original, indiferent la ce situaţii aplică el aceste reţete universale, faptul rămâne: intelectualitatea românească se contagiase şi ea de noile idei, începuse şi ea să vorbească în alt limbaj, să-şi îmbrace aspiraţiile în haine noi. În loc să spunem că memoriul ei poartă o puternică amprentă feudală, am putea deplasa accentul, am putea spune mai curând că el poartă o evidentă amprentă luministă.

În orice caz, în mânuirea aceloraşi idei noi nu poate fi pus pe acelaşi plan cu revendicările Stărilor şi Ordinelor. Egalitatea de drepturi dintre naţiuni revendicată de naţiunea română nu seamănă deloc cu cea susţinută de ele. Nu seamănă în nici un caz cu egalitatea după care naţiunea română, cea mai numeroasă, cea care purta sarcinile cele mai multe, c reprezentată în Dietă în proporţie de unu la 422! Un asemenea raport, oricât ar fi fost de iscusită argumentaţia – şi pentru a-l susţine era nevoie într-adevăr de multă iscusinţă – nu poate fi pus, desigur, la acelaşi nivel cu raportul proporţional revendicat de naţiunea română, oricât de neiscusită ar fi fost argumentaţia ei. Nu calitatea argumentaţiei apăsa aici, ci gravitatea celor două poziţii adverse. Faţă în faţă stau două teze, în acest început de lume nouă având nevoie una de şi mai multă iscusinţă de câtă s-a cheltuit pentru a o susţine, cealaltă, fără îndoială, de mai puţină argumentaţie de câtă a încărcat ea pentru a se socoti deplin întemeiată. Căci pe una, oricât de multe argumente s-ar fi adus în favoarea ei, o apăsa cu toată greutatea lui trecutul menit să dispară, iar pe cealaltă, oricât de puţine ar fi fost argumentele ei, o ridica viitorul spre care-şi proiecta aspiraţiile. În faţa naţiunilor privilegiate ale trecutului se ridica naţiunea etnică a viitorului, în faţa argumentului subiectiv al calităţii, cel obiectiv al cantităţii, în faţa reprezentării în raport cu calitatea cetăţenilor, reprezentarea proporţională în raport cu numărul lor – principii care urmau să domine în viitor. Nu pot fi puse la acelaşi nivel al „înapoierii" sau „progresului" cele două poziţii opuse, una urmând să perpetueze cu adevărat raporturile trecutului, alta urmând să răstoarne, să inverseze întregul raport de forţe politice în viitor, chiar dacă ele foloseau acelaşi limbaj.

Privind spre viitor însă, apelând la principiile noi, Supplex Libellus nu vine nici el cu revendicări formulate mecanic, prin aplicare directă de principii raţionaliste, importante, ci printr-o adaptare a lor la propriile nevoi, la propriul proces de evoluţie a poporului român. El clădeşte pe realităţi şi nu se pierde în abstracţiuni, se mişcă în marginile raporturilor şi posibilităţilor date.

Revenind după toate acestea la întrebarea: „revoluţionar" sau „retrograd"? Nici una, nici alta. În devenirea istorică alternativele nu sunt două, ci trei. A treia alternativă e *progresist*, cea mai persistentă alternativă a devenirii umane,

acum sub nume de *reformist, luminist*. Pe aceasta se plasează, fără echivoc, Supplex Libellus.

PROBLEMA TEMELIILOR ISTORICE ALE MEMORIULUI

În sfârşit, sa ne oprim un moment la gravul păcat în raport cu noile idei de care e învinuit memoriul românesc: întemeierea aspiraţiilor sale de viitor pe dreptul istoric, pe drepturi derivate din îndepărtatul şi întunecatul Ev Mediu, atât de detestat de noile idei.

Supplex Libellus e dominat într-adevăr de istorie. Naţiunea „cea mai veche" e motivul lui cel mai stăruitor. Nici drepturile revendicate de el nu sunt drepturi noi, ci drepturi „avute în trecut"; acordarea lor n-ar fi decât „restituire" de drepturi. Şi aceste drepturi sunt medievale, sau şi mai vechi, antice. Iată deci faţa retrogradă a întregului act! Ideologia nouă se distinge doar tocmai prin repudierea istoriei. Pentru un luminist, istoria nu mai este decât un depozitar al nedreptăţilor care nu mai trebuie repetate, un termen de comparaţie pentru progresul pe care omul nou trebuie să-l facă faţă de cel vechi. El nu vede în trecut decât inferioritate, înapoiere. Chiar dacă Antichitatea e respectată, Evul Mediu pentru el nu e decât întuneric, ignoranţă, superstiţie, robie, incultură detestabilă. Luministul îl condamnă în termenii cei mai severi: el e gotic şi barbar, el nu e decât un *brigandage systématique*[17], legile sale nu sunt decât o „capodoperă a absurdităţii" (Helvétius)[18]. Chiar pentru Rousseau, guvernământul feudal nu e decât guvernământ nedrept şi absurd, sub care speţa umană a fost înjosită, numele de om dezonorat[19]. Societatea nouă întrevăzută de omul luminilor trebuie să fie clădită pe raţiune şi ştiinţă, detaşată de „iraţionalul" istoric, în opoziţie cu calamităţile trecutului.

Cum a putut ajunge generaţia lui Supplex Libellus să întemeieze revendicări de viitor pe trecut, cum a ajuns la acest copleşitor istorism, contagiată fiind de luminismul atât de potrivnic lui?

Explicaţiile nu sunt greu de găsit. Le găsim, înainte de toate, în raporturile politice ale Transilvaniei, în lupta însăşi a naţiunii române.

Supplex Libellus se produce într-un moment de „restituţii" constituţionale, deci şi el trebuie să se adapteze restituţiilor, să revendice numai o „restituţie" de drepturi. Drepturile constituţionale ale naţiunilor politice cu care naţiunea română cerea egalitate se clădeau pe temeiuri istorice şi calitative; drepturi la

---

[17] *Ibidem*, I, p. 359.

[18] Citat G. V. Plehanov, *Contribuţiuni la istoria materialismului*, Bucureşti, 1947, p. 100.

[19] ...„du gouvernement féodal, de cet inique et absurde gouvernement dans lequel l'èspece humaine est degradée, et ou le nom d'homme est en déshonneur". *Contrat social*, cartea a III-a, cap. XV.

fel trebuiau clădite pe temeiuri la fel: pe calitate şi vechime. Drepturile cerute, naţiunii române i se refuzau doar tocmai cu replica implacabilă că ea nu le-a avut nicicând şi nu are nici calitatea să le pretindă. Revendicarea lor trebuia să o facă în limbajul celor de la care le revendica, în limbajul Curţii din Viena, şi, mai ales, în al naţiunilor politice ale ţării, care constituiau rezistenţa cea mare. Mai cu seamă acum, când asistăm la un nou reviriment al rezistenţei lor, la replica necruţătoare pe care o dau pornirilor inovatoare ale împăratului Iosif. Supplex Libellus trebuie să se adapteze şi el la această realitate deocamdată imuabilă.

Supplex Libellus, apoi, nu iniţiază, ci continuă o luptă, continuă să susţină teze date, cu argumente date, printre care cel istoric ocupa un loc de frunte. În locul discutabilelor privilegii unite sau ilirice, care-i puteau cuprinde doar în parte, dreptul istoric îi cuprindea indiscutabil şi fără deosebire pe toţi românii, cuprindea poporul român însuşi, în totalitatea lui.

Şi-apoi Supplex Libellus e opera strălucitei generaţii de istorici şi filologi, care vine să arunce în luptă, cu toată masivitatea, şi mai ales cu toată credinţa în greutatea lor, cuceririle spectaculoase ale vastei sale ştiinţe. Vine să arunce în luptă ideea latină care joacă un rol imens în procesul prefacerii poporului român în naţiune. Luminismul n-a mai putut pune în umbră asemenea cuceriri, n-a mai putut răsturna o gândire de vigoarea acesteia. Nu i-a rămas decât să o completeze sau să o stimuleze.

Şi numai aceste explicaţii locale ar fi deplin convingătoare. Dar mai vine şi o explicaţie mult mai generală. Luminismul n-a copleşit istorismul nici la alte popoare înconjurătoare. Şi nu l-a copleşit, desigur, la nici unul din popoarele la care a stimulat naţionalism. Aceasta din motivul simplu că naţionalism şi istorism sunt strâns legate, sunt pur şi simplu inseparabile. Societatea nouă întrevăzută de luminismul originar, clădită pe raţiune, putea să-şi renege trecutul. Naţiunea, clădită în timp, dimpotrivă, trebuia să şi-l afirme. Naţiunea e un produs istoric, se întemeiază pe conştiinţa individualităţii sale distincte, pe conştiinţa originilor sale, trecutului şi devenirii sale istorice, locului şi rolului său distinct în trecut, prezent şi viitor. Luminismul, privind spre trecut din unghiul său de vedere social, n-avea să vadă în Evul Mediu, de pildă, decât robie, întuneric, înapoiere etc. În raport cu societatea nouă pe care o concepea. Revoluţionarul francez, cetăţean al unei ţări libere naţional şi cu rol conducător în lume, putea fi uşor convins să-şi renege un trecut pe care trebuie să-l lase în urmă. Era însă de neconvins să-şi renege pe al său luptătorul naţional al unui popor împărţit, dependent sau supus, aspirant la emancipare naţională. Căci acelaşi trecut, care pentru luptătorul social francez putea prezenta „inferiorităţi" flagrante, pentru luptătorul naţional al popoarelor supuse putea prezenta „superiorităţi" eclatante. Pentru el trecutul se arată depozitarul libertăţii, virtuţilor naţiunii. Luministul sau revoluţionarul ceh, sârb, bulgar, în trecut

descoperea, în locul întunericului, o Boemie, o Serbie, o Bulgarie liberă, marea comunitate slavă. Luministul maghiar o Ungarie independentă, Ungaria lui Ştefan cel Sfânt, a lui Matei Corvinul. Luministul polon contempla în trecut o Polonie liberă, o Polonie mare, cuceritoare în loc de împărţită, supusă. Germanii descopereau în trecut, în locul puzderiei de state şi stătuleţe actuale, marea familie a popoarelor germane care a răsturnat Imperiul roman, o Germanie mare, imperiul lui Carol cel Mare. Grecii contemplau în trecut nu numai o ţară liberă, ci un Imperiu bizantin, o strălucită Grecie antică. Italienii nu numai o Italie unită, ci marele Imperiu roman, stăpânul lumii. În sfârşit, românii descopereau în trecut mult mai mult decât o „libertate naţională" şi o egalitate cu celelalte naţiuni ale ţării; contemplau Dacia antică, coloniile lui Traian, strălucirea descendenţei romane. Raporturile aici se inversau: prezentul reprezenta decăderea, robia, umilinţa, ignoranţa, şi trecutul mărirea şi lumina. Cum era să renunţe la armele istoriei luministul acestor popoare, când pentru aspiraţiile sale ele îi rezervau la nevoie chiar mai mult decât îi promiteau noile idei? Ce compensaţie mai bună putea găsi pentru subordonarea sau umilinţa din prezent a poporului său, ce stimul mai puternic pentru aspiraţiile sale de viitor, decât acest trecut lăsat în urmă? Cum era să renunţe la dreptul istoric când el i se oferea atât de bine înarmat? Mai ales când în lumea sa dreptul istoric era o noţiune cu rădăcini adânci, în timp ce noile noţiuni abia acum îşi deschid drum în conştiinţa oamenilor, şi numai întâmpinând mari rezistenţe.

Luministul acesta, nu mai puţin încrezător în progres decât acela, se întorcea spre trecut nu în chip „retrograd", nu spre întunecimea şi inechităţile sale feudale. Se întorcea în măsura în care trecutul reprezenta ceva superior faţă de prezent, în măsura în care el putea indica un „progres" faţă de stările actuale. Inversiunea de planuri implica şi o inversiune de perspective. În acest fel, sub raport social istoria Apusului punea într-o vădită inferioritate trecutul, sub raport naţional istoria popoarelor supuse aducea într-o vădită inferioritate prezentul. În timp ce pentru luministul originar trecutul reprezenta un nivel care trebuia depăşit, pentru luministul de aici rămânea un nivel care trebuia ajuns. Libertatea socială cel dintâi o proiecta doar în viitor, libertatea naţională cel din urmă o putea deduce din trecut. Nu e decât firesc să-l găsim pe acesta cultivând istoria, căutând mărirea, „libertăţile" râvnite ale poporului său în trecut, sau proiectându-le asupra trecutului chiar şi când ele acolo nu se găseau.

Fenomenul e general. Trezirea la conştiinţă naţională activă a tuturor popoarelor puse de istorie în vreo „inferioritate" oarecare, chiar sub puterea „luminilor" făcându-se ea, se face sub aceleaşi semne: cultul trecutului şi al limbii naţionale, înflorirea studiilor istorice şi filologice. Istorii, gramatici, dicţionare, societăţi pentru strângerea manuscriselor, documentelor, pentru cultivarea limbii; literatură, presă, şcoli în limba naţională, cultivarea conştiinţei unităţii naţionale însoţesc acestă deşteptare la germani, la unguri, la

cehi, la sârbi, croaţi, slovaci deopotrivă[20]. Acelaşi spirit istoric, aceeaşi cursă după vechime, prioritate, „superioritate", aceeaşi căutare de titluri de libertate în trecut la toţi. Fiecare îşi descoperă în trecut titluri „superioare" sau cel puţin egale cu ale emulului şi, mai ales, ale stăpânului său. Studiile „naţionale" copleşesc ştiinţele naturii şi ale societăţii, esenţa culturii luministe. Raţionalismul şi istorismul aici nu se mai exclud, se completează, se potenţează reciproc.

Acelaşi cult pentru istorie, filologie şi în Transilvania. Se petrecea şi aici ceea ce s-a petrecut la atâtea alte popoare: căutarea în trecut de temeiuri pentru aspiraţiile de viitor. Aceleaşi preocupări pentru cultivarea istoriei, limbii, literaturii naţionale, pentru strângerea de manuscrise, pentru întocmirea de gramatici, dicţionare, la români, unguri, saşi deopotrivă. Aceeaşi cursă pentru vechime, prioritate, autohtonie. Şi în această luptă nu mic rol a jucat lupta naţională deschisă de naţiunea română. Lupta ei reprezenta mare primejdie de viitor, stârneşte reacţiuni puternice, stimulează conştiinţa naţională a naţiunilor politice, cu deosebire pe a naţiunii maghiare. Conştiinţa, lupta naţională e stimulată nu numai de procesul de dezvoltare propriu, ci şi de rezistenţele pe care el le întâmpină, de lupta în replică a adversarului.

Luminismul a „generat" aici naţionalismul?

Nu luminismul a generat naţionalismul. Luminismul a venit doar să stimuleze, să ridice la o nouă potenţă un proces în curs, să-i aplice şi lui preceptele raţiunii, să-i împrumute virtuţile luminii. Că naţionalismul nu derivă din luminism, nimic mai elocvent decât faptul că la toate popoarele supuse fenomenul invariabil se repetă, la toate promovează invariabil naţionalismul. La toate „generează" naţionalism, pentru că emanciparea naţională e acum primordială în procesul lor de devenire. Pe primul plan al devenirii se găseşte acum asuprirea naţională de sus până jos. Haină naţională îmbracă însăşi asuprirea socială. Clasa stăpânitoare a iobăgimii române e nobilimea maghiară. Ceea ce coboară naţionalismul până în temeliile naţiunii. Popoarele se integrează în Europa luminată, fiecare în fiinţa proprie. Sub imperiul atotstăpânitor al luminii ne luminăm fiecare propria condiţie.

E acest cult al trecutului, această recurgere la istorie, o deficienţă în raport cu luminismul? E o negare a lui? Câtuşi de puţin. Ne apare mai curând ca o completare a lui, o completare cu dimensiunea istorică, cea care iniţial îi lipsea. Luminismul lipsea naţiunea de una din dimensiunile ei cardinale, esenţiale şi definitorii. Şi atunci această „deficienţă" devine o calitate. Devine aportul propriu al popoarelor dependente sau supuse la marele curent de prefacere universală care era luminismul. Istorismul îi vine ca un corectiv necesar. Nu îl

[20] Cf., de pildă, E. Arató, *op. cit.*, p. 68–134.

scade, îl adaugă, îi deschide noi căi de difuziune, îi lărgeşte sfera de acţiune, îi sporeşte universalitatea.

De altfel, luminismul nu descurajează studiile istorice nici în Franţa. Ele sunt cultivate mai departe, dacă nu pentru virtuţile istoriei, pentru învăţămintele ei. Dacă e detestată întunecimea Evului Mediu, e preţuită lumina Antichităţii, noua ideologie caută modele în virtuţile ei. În acest secol al progresului şi studiile istorice fac progrese pretutindeni. Istoria trebuia scoasă şi ea din bezna ignoranţei, trebuia să se facă şi în întunecatul ei câmp lumină. Trebuia să i se aplice şi ei preceptele salvatoare ale raţiunii. Acum scriu sau comentează istorie Voltaire, Montesquieu. Acum se pun temeliile istoriei sociale şi economice. Ca să nu mai vorbim de acea prodigioasă operă de erudiţie istorică şi filologică a secolului, menită să aşeze pe temelii cât mai solide studiul trecutului. Pentru luministul francez trecutul nu mai era un izvor de „libertăţi", nu mai cuprindea idealuri de atins. Nu era însă mai puţin inepuizabilul depozit al experienţei umane. Dacă nu cultiva acum istoria pentru virtuţile ei, nu o socotea mai puţin necesară pentru a feri omenirea de repetarea experienţelor ei nefericite. Din ea se puteau trage preţioase învăţăminte pentru prezent, din desfăşurarea ei se puteau încerca chiar prevederi pentru viitor[21]. Nu istoria în sine o repudia el, ci iraţionalul ei, şi mai ales deficienţele ei morale, erorile, crimele nesfârşite pe care ea le cuprindea. El credea hotărât în necesitatea reformării radicale a societăţii umane, după preceptele logice şi clare ale raţiunii, în opoziţie cu construcţiile iraţionale şi imorale ale istoriei. Dar el mai credea şi în progres, şi progresul nu putea fi detaşat de istorie. Progresul e continuitate, raport între ceea ce a fost, ceea ce este şi ceea ce va fi. Progresul, această indefinită perfecţionare a omului[22], prin cuceririle neobosite ale raţiunii, prin răspândirea tot mai largă a luminilor culturii, este el însuşi o devenire, un proces istoric. Istoria trebuia deci să o cultive, chiar dacă nu în aceeaşi disproporţie cu ştiinţele naturii şi cu studiile filozofice ca luministul răsăritean, şi luministul francez. Deosebirea între ei nu se arată atât în atitudinea faţă de disciplina însăşi a istoriei, cât în atitudinea faţă de sensul ei

[21] „Si l'homme peut prédire avec une assurance presque entière les phénomènes dont il connaît les lois; si, lors même qu'elles lui sont inconnues, il peut, d'après l'expérience du passé, prévoir avec une grande probabilité les événements de l'avenir; pourquoi regarderait-on comme une entreprise chimérique celle de tracer avec quelque vraissemblance le tableau des destinées futures de l'espèce humaine, d'après les résultats de son histoire?" — se întreabă Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humaine*, cap. *Dixième époque*.

[22] Acelaşi Condorcet, teoreticianul progresului, caută să demonstreze, în aceeaşi lucrare a sa, „par le raisonnement et par les faits,... que la perfectibilité de l'homme est réellement indéfinie; que les progrès de cette perfectibilité, désormais indépendants de toute puissance qui voudrait les arrêter, n'ont d'autre terme que la durée du globe ou la nature nous ajetes". *Ibidem*, capitolul introductiv.

etic, de învăţămintele ei. Amândoi năzuiau spre progres. Numai că, în această năzuinţă a lor, unul descoperea sau contempla în trecut mai mult treptele „inferioare", care trebuiau necontenit depăşite, celălalt treptele „superioare", care trebuiau în viitor urcate.

Astfel nici latura istorică a lui Supplex Libellus, oricât de copleşitoare ar fi ea, nu-i poate nega caraterul luminist, progresist, îndreptat cu faţa spre viitor. Istorismul lui, departe de a fi un semn al „înapoierii", e mai curând un semn al „înaintării" sale. Autorii lui – să se observe bine – nu se întorc nici ei spre trecut dintr-o orientare „retrogradă", dintr-o preferinţă pentru instituţiile lui înapoiate. Se întorc spre trecut în măsura în care el era, sau îl puteau socoti, depozitarul „libertăţii" şi „egalităţii" între popoare pe care le revendicau, în măsura în care deţinea cheia „societăţii civile", acel „contract social" – doar tocmai istoria păstra marele, infailibilul act care avea să servească de normă viitoare pentru convieţuirea în deplină egalitate de drepturi a popoarelor ţării. Se întorc pentru că în trecut descopereau măreţia originilor, imaginea visată a Daciei, a statului unic al neamului românesc pe care-l proiecta în viitor. Se întorc deci spre trecut în măsura în care el cuprindea virtual aspiraţiile prezentului. Şi aceste aspiraţii aveau rezonanţă nouă, se îndreptau spre viitor, indiferent dacă ele purtau nume de drepturi noi sau numai de drepturi vechi.

Cele două „restituţii", cerută una de naţiunile politice, cealaltă de naţiunea română, chiar uzând de acelaşi termen şi întemeindu-se în aceeaşi măsură pe istorie, nu se găseau deloc la acelaşi nivel în raport cu ideile noi. Ele se deosebeau fundamental. Cu acelaşi termen, naţiunile politice cereau restituirea inegalităţii şi exclusivităţii lor politice, în virtutea calităţii lor, moştenite din Evul Mediu, ceea ce era o restituire cu adevărat îndreptată cu faţa spre trecut; naţiunea română cerea ridicarea ei la naţiune politică, la egalitate constituţională şi reprezentare proporţională cu numărul ei în viaţa publică a ţării, revendicare îndreptată cu faţa spre viitor. Ele se mişcă în sensuri contrare, oricât li s-ar fi căutat temeiuri în acelaşi Ev Mediu. Revendicările naţiunii române nu pentru orientarea lor „retrogradă" erau respinse cu atâta înverşunare de naţiunile politice ale ţării. Erau respinse pentru „progresul" pe care trebuiau să-l aducă cu sine, pentru deplasările mari în raporturile politice pe care trebuia să le opereze acest progres. Nu termenii cad cu greutate în balanţa istoriei, ci conţinutul lor, funcţiunile lor. În definitiv, şi noţiunile de „constituţie", de „cetăţean", de „naţiune" chiar ale ideologiei revoluţionare sunt noţiuni vechi, numai că li se dau funcţiuni noi. O Transilvanie în care românii aveau să se bucure de egalitate constituţională şi reprezentare proporţională nu mai avea să semene deloc cu Transilvania istorică a celor trei naţiuni unite şi patru religii recepte, realizeze-se ea şi numai în ordinea socială existentă, fie ea şi numai o „restituţie". Altele trebuiau să fie perspectivele social-economice, culturale,

altul raportul dintre forţele politice, alta limba de stat, altul caracterul naţional al statului.

Memoriul şi sub raport istoric are evidente slăbiciuni. Nu-i lipsesc nici „naivităţile" istorice de care e acuzat. Adevărurile istorice puse la temelia drepturilor naţiunii nu erau invulnerabile nici în stadiul de atunci al ştiinţei istorice. Şi mai ales nu puteau convinge uşor, în înverşunarea luptei, pe adversari. În tot cazul nu erau inatacabile de o ştiinţă istorică adversă, mai abilă, mai bine înarmată. Nu erau lipsite de slăbiciuni, de naivităţi, nici deducţiile sale. Altoirile lui de principii noi pe tulpini vechi nu sunt nici ele impecabile: principiile noi, mutate de pe plan social pe plan naţional, îşi pierd uşor sensul originar, devin discutabile, susceptibile de înţelesuri vechi. Îmbinarea de argumente istorice şi raţionaliste putea duce uşor la contradicţii, putea servi foarte bine argumente şi adversarului.

Slăbiciunile însă nu-i pot altera caracterul. Nici „naivităţile", nici contradicţiile nu sunt suficiente pentru a-i contesta legitimitatea istorică sau caracterul de act progresist. Nu slăbiciunile sau calităţile argumentaţiei sunt chemate să-i certifice legitimitatea, ci natura revendicărilor sale. Ştiinţele istorico-filologice însele sunt ştiinţe militante. Nu calitatea ştiinţifică hotărăşte greutatea adevărurilor descoperite de ele, ci valoarea lor activă, mobilizatoare, greutatea cu care cad în conştiinţa propriului popor, în lupta lui de ridicare.

Dar istoria pusă la temeliile luptei naţionale mai avea şi o altă calitate. Ea a devenit inegalabilul ei suport moral. Roma, spre care i-a îndreptat Unirea spre a-i face mai „catolici", le dezvelea românilor în imagini concrete originile romane, mărirea „strămoşilor", le-a exaltat conştiinţa romanităţii, i-a unit în gând cu cronicarii, i-a stimulat în lupta naţională deschisă. Cultura latină, Roma au promovat şi o altă cultură decât cea teologică prevăzută de promotorii Unirii, ştiinţele neprevăzute ale istoriei şi limbii, aceste instrumente principale în cultivarea conştiinţei naţionale. Latinitatea, romanitatea, vechimea, prioritatea, continuitatea, dezvelite de cronicari, de studiile istorico-filologice, propagate pe întreagă aria poporului român, vor juca un rol imens în trezirea întregului popor român la o înaltă conştiinţă de sine, vor fi un stimul moral capital în prefacerea lui din popor în naţiune. Poporul ţinut în inferioritate până acum, iobăgit, dispreţuit, umilit, în lupta deschisă îşi descoperea deodată titluri „superioare" adversarilor săi, titluri care-i săltară sentimentul de „inferioritate" la care era osândit, la sentiment de „superioritate", îi schimbară umilinţa în mândrie. Înălţat prin origini, printr-un trecut „luminos", „glorios", cuprins în marea familie a popoarelor latine a căror „superioritate" nu o punea nimeni la îndoială, avea acum cu ce să înfrunte dispreţul adversarilor săi. Luptătorii politici români din Transilvania, în virtutea „superiorităţii" descoperite totuşi nu-şi creează titluri pentru drepturi superioare, ci doar pentru egalitate de

drepturi, o egalitate proporţională, dar pot aduce în luptă acum „dovezi" mai mult decât evidente că românii nu sunt câtuşi de puţin „inferiori". Mai mult, ştiinţele naţionale ale istoriei şi limbii îi deschideau poporului român orizontul larg al întreg neamului românesc, al trecutului lui comun, indicându-i drumul comun spre viitor. Poporului român din Transilvania îi aminteau tot mai insistent că nu e decât parte din marele tot. Ideile Şcolii ardelene se răspândesc mobilizator pe întreagă aria poporului nostru. Istoria, limba, cultura comună anticipau asupra viitoarei unităţi naţionale. În lupta naţională ele erau arme care nu puteau fi egalate de cele proprii luminismului. Să mai adăugăm că istoria, latinitatea, romanitatea acum sunt şi titlurile care trezesc interesul lumii din afară pentru poporul român, care-l fac cunoscut, care atrag atenţia asupra vitregiei sorţii sale, asupra legitimităţii luptei sale.

Cu tot istorismul său deci, cu toată adaptarea argumentaţiei sale la o mentalitate retrospectivă, Supplex Libellus nu încetează de a fi un act progresist, îndreptat cu faţa spre viitor. El nu e un act la nivelul ridicat al ideilor luministe sau revoluţionare franceze. Numai că înapoierea sau avansarea lui, corect, nu se măsoară la cele mai avansate raporturi social-economice şi la ideile generate de ele. Corect se măsoară la raporturile locale şi la procesul de evoluţie a poporului român însuşi. Pus la aceste măsuri, Supplex Libellus depăşeşte mult mentalitatea naţiunilor politice, iar pe drumul evoluţiei poporului român face un mare pas înainte. Principiile sale, ridicate pe temelii adânci populare, lasă mult în urmă raporturile politice, tradiţionale, ale Principatului, chiar în limbajul lor vorbind. Triumful lor trebuia să ducă la o deplină egalitate a popoarelor ţării şi la o nouă distribuţie a puterii politice în raport cu greutatea lor numerică. Şi, firește, la preponderenţa politică covârşitoare a naţiunii române, care trebuia să-i revină în virtutea preponderenţei sale numerice covârşitoare. În virtutea acestei preponderenţe în Transilvania poporul român de pe acum, încă înainte de a-şi cuceri locul cuvenit, se plasa în fruntea luptei pentru progres, naţional prin cel mai avansat concept de echitate politică naţională, profesat de intelectualitatea sa, social prin cea mai radicală soluţie a raporturilor feudale, încercată de ţărănimea sa. Supplex Libellus e formula perspectivelor lui de ridicare politică la 1791, moment proeminent în lupta sa de ridicare, în programul său de luptă politică naţională, unul din semnele capitale marcând drumul evoluţiei istorice a poporului român însuşi, al formării naţiunii române şi al statului său naţional.

ANEXE

I

MEMORIUL DIN 1743 AL LUI INOCHENTIE MICU

SUPPLEX LIBELLUS

Precum, et Gravaminum Cleri, Populiqve Romano-Valachici per Transylvaniam, et Partes eidem Reincorporatas Uniti pro condignis Remedijs, et consolatione ante Thronum Sacratissimae Regiae Hungaricae, et Bohemicae Majestatis de genu prostratorum.

Sacratissima Regia Majestas, Domina, Domina Nobis naturaliter Clementissima, Benignissima!

Tametsi Natio nostra post ingressum suum cum Trajano in hanc Daciam, varijs temporum vicissitudinibus, vario modo oppressa fuerit; Nihilominus etiam Principes Superioribus Saeculis regnantes, utilitatem ab ea in bonum publicum conservationemqve, et defensionem Patriae promanantem benignè considerantes, saltem aliqvalem favorem eidem elargiri, et impertiri aeqvum fore decreverunt. Unde Celsissimus Princeps qvondam Transylvaniae Acatius Barcsai Clerum nostrum Valachicum Immunitate a Decimarum, Nonarum, aliarumqve his similium pensionibus et exactionibus in perpetuum donavit, qvod confirmavit, aequè Celsissimus qvondam Princeps Michaël Apaffi, et ampliavit exprimendo etiam vineas, et solutionem census montani; Pariter Celsissimus Princeps Gabriel: Exemptione ab omnibus oneribus Plebeis, et servitijs civilibus cum facultate sine impedimiento transmigrandi, et eligendi loca, qvae maluerint Ecclesiastica, cum consensu Episcopi: uti Literae: A. B. C. D. E. fusius indigitant, in perpetuum indulsit. Gementibus tamen aliàs nobis sub Turcarum jugo sitientibusqve eliberationem, Principemqve aliqvem Catholicum à Divina Misericordia assiduis precibus et lachrymis sollicitantibus, postquam Eidem Divinae Bonitati, victricibus Gloriosissimae Memoriae Clementissimi qvondam Imperatoris nostri Leopoldi armis lachrymas nostras

abstergere placuisset; illicò Clerus et Natio nostra in majus non modò temporalis Fidelitatis, verùm et spiritualis concordiae symbolum, Unionem cum Sancta Romano Catholica Ecclesia inivit. Qvod opus Apostolicum, dum Regi Apostolico gratissimum foret, Vigore duplicis sui Diplomatis Caesarei, tanqvam Ejusdem jam Sanctae Matris Ecclesiae obedientes Filios, et Ejusdem capitis commembra cunctorum Privilegiorum, Immunitatum, et Praerogativarum Romano-Catholicorum Participes facit, cunctos insuper etiam Plebejae conditionis homines Unitos Statui Catholico annumerari, inter Status computari, capaces Legum Patriarum, et Universorum officiorum, et Beneficiorum, ad instar reliqvorum Patriae Filiorum reddi, in tribus locis Scholas, et ubi numerosiores animae reperirentur, Templa, et Parochias erigi Clementissime mandat, ut Literae: F: G: exhibent. Et porrò: ut Decimarum Quarta, qvam Catholici pendere debent, non Acatholicis Praedicantibus, sed Ecclesiasticis Catholicis pendatur, et non modò in Civitatibus, et Oppidis, verùm et alibi tam ad Senatoria munera, qvàm majorum officiorum civicorum administrationem; sicut etiam in Tribubus aeqvali numero Catholici admittantur, aeqvalisque sit libertas, et Privilegiorum usus Catholicorum cum Acatholicis: aboletis, et sublatis cunctis Privilegijs, Legibus et Statutis contra hanc Libertatem à qvocunqve datis justissimè statuit, qvod uberius demonstrat Lit. H. Ast heu infelices! praemissam Unionem, Fraternamque inter Graecum, et Latinum, hic loci Ritum Charitatem intuens concordiae, et tranquillitatis Adversarius, sensim Zizanias suas disseminare coepit ita adeò ut brevi demortuô Athanasiô ejus temporis Episcopô, et vacante per septennium Episcopatu non modò à piae Memoriae Imperatore Leopoldo, verùm ab aliis etiam Principibus Transylvaniae olim concessam, dictisqve Leopoldinis Diplomatibus confirmatam Clementiam passim denegare, diversis sub praetextibus dicta Diplomata, et Privilegia, aliaqve Decreta impugnari, ac in controversiam trahi, à nonnullis praesumptum fuerit. Summa itaqve animorum nostrorum aegritudine, et dol ore animadvertentes solùm nostra Privilegia tantopere conculcari, aliorum hujus Patriae Incolarum Privilegijs inviolatè observatis, ad innatam Sacratissimae suae actu parentatae Mattis Clementiam supplices recurrere, gravitatesqve nostras Ejusdem Caesareae Pietati, et Justitiae pro condigno remedio humili de genu substernere necessitati fuimus. Cum autem post iterata, eatenus Suae Mattis SS^{mae} Decreta diversa nostra fatigia, satisqve acerbas expensas, et deplorabil es patientias, postqve sufficientem in Patria concertationem, et piè assumptum in se Episcopatûs nostri Jus Patronatûs, Causa nostra jam in finali benignissima determinatione esset. Altè laudata sua Mattas Sacrma cum ingentibus nostris, qvà Pupillorum subditorum gemitibus, Terrena Coelestibus commutavit: Geminus proinde defacto omni humano auxilio, et consolatione destituti, hujusmodi infortunium,

et qvasi in Portu causae Nostrae naufragium inconsolabilibus lacrymis deplorantes, ut autem tandem et nos ad instar reliqvorum Transylvaniae Incolarum per obtentionem realis effectûs suprafatorum Privilegiorum, et Diplomatum nostrorum, participationemqve etiam beneficiorum, non uti hactenus solùm onerum, à continuis suspirijs, et gemitibus dessisteremus; siqvidem nullam aliam post Deum, spem praeter SS^mae Regiae Mattis V^rae Clementiam habeamus, ad Eandem summo homagiali cultu confugere, gravitatesqve nostras, qvibus prae aliis contra mentionatorum Privilegiorum, et Diplomatum nostrorum tenorem affligimur, Ingenitae Regiae Mattis V^rae SS^mae aeqvitati, ac pietati pro condigno solatio de genu repraesentare praesumimus, et qvidem

1-mò. Qvòd qvamvis in saepefatis à Divo qvondam Imperatore Leopoldo tempore unionis piissimè collatis Diplomatibus Clerus noster Clero nostro* aeqviparetur, et tam Ecclesias, qvàm earundem res, ac Personas Ecclesiasticas eadem prorsus Immunitate Ecclesiastica, Indultis, et Privilegijs gaudere debere declaratum sit, nihilominus non ut ijsdem gauderet qvin imò Augustanae, et Helveticae Confessionis Ministris etiam postponatur; Unde Personas nostras Ecclesiasticas irreqvisitô Episcopô ad nudam etiam Suspicionem saepissime captas, incarceratas, et ad Forum Saeculare citatas, mulctatas, in Bonis damnificatas, ad vetita in Diplomatibus Honoraria, Taxas, Contributiones, Qvarteriorum praestationem, Naulos, et Telonia tractas, qvin imò etiam Decimas a Terris Patrimonialibus Sacerdotum, locô Terrarum Ecclesiasticarum habitis, Vineis item Pecoribus, Apibus, et caeteris Ecclesiasticorum Bonis, ante Unionem etiam à Dictis Principibus à similibus exemptis, adactas, in casu renitentiae, qvamvis justissimiô, notabiliter, aut damnificatas, aut ad sangvinem usqve verberatas, aut membris mutilatas, et utinam non interfectas!. Ecclesias imò et Pagos integros nostros Valachicos, diu possessis Terris, Montibus, Alpibus, Pratis, Sylvis, Vineis, Molendinis, educillijs, alijsqve locorum beneficiis privatos, Filios in Paterna qvoque Ecclesiasticorum Potestate existentes, incarceratos, à freqventatione Scholarum prohibitos, extructionem Capellarum, sive Oratoriorum in locis etiam 20 et 30 hominum paria superantibus interturbatam, aedificationem vero Templorum etiam ubi 100. 200. vel etiam 300 animae reperiuntur, interdictam, cruces elevatas, et alicubi etiam Imagines excissas, et destructas, ne officialibus nostris Ecclesiasticis, eorumque citationibus, Laici nostri Ritûs obtemperarent, prohibitos, et alia id generis facinora, contra manifestas Leges humanas, et Divinas commissa nonnullis in Locis deploramus. Pariter

---

* Greşeală, în loc de *Latina*.

2do. Licet in nostris Ecclesijs nos qvoqve vera incruenta sacrificia Deo offeramus, et verum Christi Domini Corpus pro Viatico conservemus; Templa tamen Nra pro locis refugij reorum capitis, etiam qvi de Jure Azylô gaudere deberent, ad instar Ecclesiarum Latini Ritûs, contra Articulum 1^{mum} praecitati 2^{di} Diplomatis non agnoscuntur, cùm ex ijs, ad Azylum confugientes haud reqvisitô Episcopô facilè excipiantur.

3^{tiò}. Etsi tam Articulo 3^{tiò} dicti Diplomatis, qvam Jure Divino, sive Ecclesiasticô, uti inferiùs patebit, cautum sit, ut saeculares rebus Ecclesiasticis se immiscere, Beneficiô, Terrarum Possessione, aut Parochia aliqvem amovere, honoraria exigere, aliqvo sub praetextu, aut praetensi usûs, et consvetudinis sub velamine non praesumant, attamen tam Ritûs, qvàm ceremoniarum nostratum qvidam ignari, numerum Personarum ad cultum Divinum necessariarum ipsimet definire, de sacris rèbus ordinare, exceptis in aliqvibus locis duabus, in aliqvibus unâ Personâ Ecclesiasticâ, juxta nostrum Ritum in minimo etiam Templo pro convenienti Divini cultûs administratione neqvaqvam sufficientibus, reliqvas ad omnia Plebeja onera trahere solent.

4^{tò}. Destituitur Clerus noster Portione Canonica pro sustentatione Parochorum necessaria, unde fit, ut cùm Parochi nostri tenues habeant stolae Proventus, ijs solis vivere non valentes. Proh dolor! exemplô inauditô, propriis militare cogantur stipendijs, et ut vivere possint, cum magna sui prostitutione, ad rusticanos labores manum applicare, ad sordida lucra animum intendere, et ad vilissima qvaeqvae munia obeunda se se abjicere compellantur.

5^{tò}. Excluditur Clerus noster a Participatione Qvartae partis Decimarum ex Bonis Fiscalibus, et Decimarum de Terra Regia à suis Parochianis Graeci Ritûs unitis provenientium, contra praeallegata Decreta Leopoldina asserentia: ut Catholici Parochiani proprijs suis Catholicis Parochis, Reformati veró suis Reformatis Ministris etc. similia pendant.

6^{tò}. Quanqvam vigore Articuli 3^{tij} saepefati Diplomatis 2^{di} Natio nostra (imò et ejusdem Plebeji uniti) ad instar reliqvarum Trium Nationum in Transylvania receptarum, non tolerata solùm, uti ante Unionem, sed pro recepta, ad capaci Legum Patriarum, universorumqve officiorum, et Beneficiorum declaretur, ex eo tamen, qvòd in Diplomate Transylvanico Tres solùm Nationes specificentur, nostra, ut pote, tune non unita, omissa, pro Recepta non agnoscitur, neqve ad officia, et Beneficia admittitur, cum summo justitiae Distributivae dispendio, qvô factum est, ut qvamvis integros Districtus, uti Fogaras, Kövàr, Hàtszeg, et plusqvam medietatem non nullorum Comitatuum, Sedium etc. incolamus, nullum tamen, uti aliae Nationes (ut vocant) Receptae, ex gremio Nostro officialem habere facultamur. Verùm, ah miseram nostram sortem! imponuntur nobis officiales, aut Hungari, aut Saxones, aut Siculi, qvi, qvia alterius sunt Nationis, et aliqvi Bona etiam alibi

habent, miserias nostras, aut parùm, aut penitùs nihil curant. Hinc itaqve aliqvorum nostratum ad Duplicem Decimam, et contributionem adactio! et onerum in Provincia à qvalibet Recepta Natione recusatorum, in nostram utpote Defensore, tam in Excelso Regio Gubernio, qvàm Provincia carentem, derivatio! Hinc causarum Nostrarum inexplicabilis protelatio, et qvorundam, majoribus lacrymis, praesertim cum causa versetur cum alterius Nationis (cujus et Judex est) Personis, à facie Tribunalis reversio! Hinc in contrarium nostri Cleri (ut in Marus Várogya) et Nationis (ut in Resinar, et passim alibi) celerrima damnificatio, Bonorum occupatio, et millena his similia! Hinc in sedibus Saxonicis, ab antiqvo à Nostratibus usuatarum Terrarum, Pratorum, Montium, Sylvarum etc. Popinarum, item Molendinorum, aliarumqve locorum utilitatum ablatio! Hinc exercitij Artium, Plantationis Vinearum, erectionis Hortorum, in integris etiam Pagis Valachicis interdictio! hisqve non obtemperantium notabiles poenae!

Accedit qvòd, non attentâ naturali convenientiâ volente ut Valachus Valachico Sacerdoti, Reformatus Reformato etc. Decimas pendat, vice versa nos Valachi, tam Decimas, qvàm alias obventiones, Parochis intuitu servitij Spiritualis cedentes, cum evidenti Parochorum, et Ecclesiarum nostrarum praejudicio, non nostris Parochis, sed (qvod nobis summo dolori est) à nostra Religione alienis, nihilqve nobis inservientibus praestare, ad Reparationes domorum Pyrochialium, aliorumqve aedificiorum Ecclesiasticorum, item solutiones Cantorum, Ludi-magistrorum, et celebrationem Festorum aliarum Religionum in qvibusdam locis adigamur, renuentesqve damnificemur.

Insuper qvòd Filii nonnullorum, non modô nostrorum Laicorum, verùm et Sacerdotum à Scholis freqventandis arceantur, et porrò.

7mo. Licet universa Privilegia, Immunitates, et Praerogativae, à Divis qvondam Hungariae, et Transylvaniae Regibus, et Principibus pie concessa Articulô 1^{mô} dicti Diplomatis confirmata, et approbata existant, nihilominus iisdem etiam contraveniri cum dolore experiamur.

8vo. Quamvis Decretô Ejusdem Divi Leopoldi Imperatoris Punctô 4^{tô}: Omnes Consvetudines, Leges, et Statuta, seu in communi, seu in particulari contra aeqvalitatem Libertatis Catholicae Religionis plenè aboleta, et sublata sint; attamen certae qvaedam Leges, et Articuli ante unionem contra nos, satis praejudiciosè emanatae, et editi observantur, vigore qvorum omnem penitùs Jurisdictionem nostram Ecclesiasticam, et Fori Spiritualis sublatam cupiunt.

9^{nò}. Ejusdem Diplomatis Articulus 8^{vus} in tribus locis Scholas, et ubi plures fuerimus Templa erigere pijssimè annuit, attamen etiam in locis ubi 200. vel 300. animae nostri Ritûs reperiuntur, Templa aedificare prohibemur.

10mò. Cum summo Ecclesiarum nostrarum damno experiri debuimus aliqvibus in locis, pia legata, et Testamentariae Dispositiones, Ecclesijs, aut Personis nostris Ecclesiasticis facta impugnari.

11mò. Grave et illud, qvòd Theologo in Diplomate qvidem mentionato, non tamen cum diminutione mensae Episcopalis, vel ejusdem Dignitatis, tam tempore, ejus temporis Episcopi Athanasij, qvàm ejusdem Succesoris, adjuncto, de intertentione, et habitatione non aliunde provisum fuerit, sed aut per inadvertentiam, aut adversariorum sinistram Informationem, ex modica ista 3. millium Florenorum Fundatiuncula Episcopali, tum contra Bullarum Pontificalium, tum verò Contractûs permutationis Dominij Szamos-Ujváriensis cum Balasfalvensi tenorem excindi, et determinari, in Fundationalibus Annô superiori emanatis, contigerit. Qvò fit, ut Episcopus noster nec verbi Divini Concionatores, nec necessarios in Divinis adstantes, nec Neoordinatorum ad ea, qvae ex incumbentia officij Episcopalis capacitandi venirent, Instructores, penes se alere, vestire, et servare decenter qveat.

12mò. Et haec omnia ex eo nobis evenisse, et contingere certum est, quòd nimirum praefata Gloriosissimae memoriae Leopoldi Imperatoris, Regis, et Principis qvondam nostri summè Clementissimi Diplomata cum infelici nostro fato, diversis intervenientibus impedimentis, specialiter verò, nostrâ impotentiâ, et incapacitate promovendi in locis debitis nostra aggravia contra Potentiores debitae executioni demandata, et insertis contra abusus remedijs dilucidata non fuerint.

Aggravia omninò gravia, et non solùm Christianae charitati et Fraternali amori, verùm et Divinis, Ecclesiaticisqve Legibus contraria, nullaqve probatione, cùm actu etiam continuò fiant, et inficiari neqveant indigentiâ; Nihilominùs, ut eorum pernicies, et inconvenientia, in propatulo sit, qvantumqve juribus tam Naturalibus, qvàm Divinis, et Ecclesiasticis praejudicent, Sacrmae Regiae Matti Vrae humillime subjicimus inspicienda, et qvidem

Qvoad Primum, aeqvalitatem, nimirum Cleri Graeci Ritûs cum Latino, constat eadem ex Decretis etiam S. Congregationis Generalis de Propaganda Fide habitae sub Die 7 Februarii 1627. ubi aeqvalem in Polonia Episcoporum Graeci Ritûs cum Latini Ritûs Episcopis Dignitatem fore declarat, et nullam aliam esse praecedentiae causam, nisi antiqvitatis promotionis ad Episcopatum; taliter enim habet: In causis praecedentiae inter Episcopos Latini Ritûs, et Episcopos Ritûs Graeci uniti, S. Rituum Congregatio aliàs censuit, nullam aliam rationem, caeteris paribus, inter illos habendam esse, qvàm antiqvitatis eorum promotionis ad Episcopatum: Unde eadem S. Congregatio strictissimè praecepit, ut nullus Ruthenorum Unitorum ad Latinum Ritum transire audeat, sub poena nullitatis actûs. Insuper ejusdem S. Congregationis de Propaganda

Fide sub 4. Februarij 1676. emanatum Decretum taliter habet: Referente Eminentissimo Domino Card. Herlio S. Congregatio declaravit: Percutientes Clericos Ruthenos Unitos Excommunicationem incurrere, Cùm Clerici praedicti ijsdem Privilegijs Canonis, et Fori, Immunitatis, et libertatis gaudeant, qvibus Clerici Latini potiuntur. Omittimus alia antiqviora S. Generalia, et Particularia Concilia, Fraternam duorum istorum Rituum cointelligentiam, et aeqvipollentiam declarantia; Siqvidem Naturali etiam Jure constet, unius Benignae Matris Filios, qvos eodem sinu fovet, ijsdem favoribus esse amplectendos. Qvibus sic habitis, cùm de similibus simile debeat esse Judicium. Probatur 1^{mò}, Immunitatem hanc Personarum, et rerum Ecclesiasticarum à Jurisdictione, et Exactionibus Saecularium Dominorum, Jure Divino ijsdem competere. Expressè etenim Spiritus Sanctus per Prophetam mandat Psal: 104. v. 15 dicens: Nolite tangere Christos meos. Pariter in c. Nimis 30. de Jurejurando Concil. Trident, sess. 25 De Reformatione cap. 20 in cap., Qvanqvam de Censibus in 6. apertè dicitur: Ecclesias, Ecclesiasticasqve Personas, ac Res earum non solùm Jure humano, sed et Divino à Saecularium Personarum exactionibus esse Immunes; nam qvod in Veteri Testamento Num. cap. 3 et 18. Exod 30. v. 12. junct: cap. 1. v. 17. circa Levitas à Deo Statutum fuit, id non praecisè Judicialis, aut Ceremonialis, sed simul moralis Legis, et in Naturali dictamine, et aequitatis fundatae rationem habuit, ut Ministri Dei in sortem ejus specialiter vocati et consecrati, à profana et Saeculari Jurisdictione eximentur. Probatur 2^{dò} ex Jure Canonico. Non minùs IV. De Immunitate Ecclesiarum, et rerum earum tit. 49. Lib. 3. Ex Concilio Lateranensi. Item c. Adversus VI. ibidem. In Concil. Generali (an. 1216) ubi collectas etc. imponentes Clericis, vel Ecclesijs seu Jurisdictionem eorum usurpantes, si moniti non desistant, excommunicantur unà cum Fautoribus suis, qvin imò quotannis hujus Immunitatis violatores à Summis Pontificibus sub Anathemate damnantur. Barb. Juris Eccll. Univer. Lib. 1. c. 19. §. 5. n. 8. et in Collect. ad c. non minus, hoc tit. n. 6. Cum cc ibidem. Confirmatur, qvòd etiam Partimonialia Bona Clericorum gaudeant immunitatibus ab oneribus Saecularibus, qvia magis dignum trahit ad se minus dignum. c. qvod in dubijs 3. De Consecratione Ecclesiae, et qvae Religiosis adhaerent, Religiosa censentur, 1. quae Religiosis 43. ff. De Rei vendicatione c. si Clericus 5. de Foro competente Lib. 2 tit. 2. Nec valet statutum aut consvetudo Contraria huic Immunitati, qvae Juris Divini est, uti ex praemissis constat. Videatur Barb. d. c. 39 §. 5. n. 59. vers 7mo quaero sperall. decis. Fori Ecclesiastici decis. 37 per totum, et praecipuè n. 69. Duar. in Bulla caenae Cas. 18 q. 20. n. 3. Confirmatur ex jure etiam Patrio Prol. Decreti Tripartiti tit. 2 ubi sic ait: qvi laedit Sacerdotes, vel Res Sacras etc. ab omnibus tanqvam pro crimine publico accusari potest. Item Tit. 9. ejusdem Prol: ubi Statutum contra

libertatem diuturnam Ecclesiarum non valere dicitur. Item Decretis S. Stephani Hungariae Regis Lib. 2. cap. 2. nec objiciendum, Qvòd Clerici, sive Sacerdotes nostri sint conjugati, praeterqvam enim qvòd in Graeca Ecclesia semper id licitum fuerit, extat Constitutio Bonifacij VIII in c. un. hoc tit. in 6. ubi etiam Latini Ritûs Clericos, si cum unica, et Virgine contraxerint, gaudere debere Privilegio Canonis, et Fori declarat. Cui addit etiam Concilium Trident. sess. 23. De Reform. cap. 6. qvòd insuper debeant ab Episcopo esse ad alicujus Ecclesiae Ministerium Deputati. Uxores etiam Clericorum participare Forum eorundem suorum Maritorum constat L. Foeminae 8. ss. de Senator. L. Fin. c. De Incolis Lib. 2. De Episcopis, et Clericis.

Qvod verò 2^{dum} Jus videlicet Azyli concernit. Si in Veteri Testamento integrae etiam Civitates Refugij constitutae fuêre. Ut Exod. 21. Num. 35. Josue 20 Deuter. 19. Et defactò omnibus Ecclesijs Latini Ritûs ob reverentiam Deo debitam, Sanctissimiqve Ejusdem Corporis praesentiam, imò et Statuis Principum uti ex. L. Unica Cod. de his, qvi ad Statuas etc. constat, haec Immunitas, sive Jus conceditur. Cur eadem Ecclesijs nostris Unitis denegaretur, siqvidem S. Lyturgijs nostris verum Christi Domini corpus, in ijsdem offeri, etiam S. Romana Ecclesia agnoscat, prorsus ignoramus.

Qvoad 3^{tium} Dispositionem nimirum Laicorum, in rebus, et Personis Ecclesiasticorum. Siqvidem non solùm Jure Canonico, uti videre est C. Qvis dubitet 9. Dist. 96. Gregorius VII. et Sequentibus ejus Dist. De Reform. Trident. Syn. Sess. 6. cap. 2. in fine. Pariter De Reform. Sess. 25. cap. 20. Item sess. 24. similiter De Reform. 20. sed et Patrio, et Hungarico, uti Lib. 2. S. Stephani c. 2. Art. 16. Anni 1550, et Art. 6. Anni 1548 etc. commissum sit Episcopis, Res Ecclesiasticas providere, regere, gubernare, Parochos, pro necessitate, et exigentia cultus Divini constituere, atqve dispensare secundùm Canonum authoritatem; ipsi enim sunt constituti per Spiritum Sanctum Rectores Ecclesiarum, ut Act. 20. v. 28. et conseqventer legitimi Superiores, et Judices tam Personarum, qvàm Rerum ad easdem pertinentium, et pertinere debentium (*Videatur Causa XI De For o competenti Qvaest I*) qvàm injuriosum nobis sit, ut Laici praesertim aliarum Religionum, Augustanae nimirum, et Helveticae; de Ritu nostro nullam perfectam notitiam, et erga Ecclesiam nostram affectum habentes, ipsi in omnibus Parochijs 4. Personas, imò in majoribus plures, non solùm immunitatas, sed et beneficiatas, pariter integra Collegia omnimode provisa possidentes, similibus se immisceant, de numero Sacerdotum, Plebi in Divinis necessariorum statuant, et decidant, et cum manifesta Cultûs Divini praejudicio neccessarios adstantes amoveant, contra tam praerecensita Jura, qvam Trident. Syn. sess. 21. De Reform. cap. 4. ubi sic habetur: Episcopi etiam tanqvam Apostolicae Sedis Delegati, in omnibus Ecclesijs Parochialibus, vel Baptismalibus, in qvibus Populus ita numerosus

sit, ut unus Rector non possit sufficere Ecclesiasticis Sacramentis ministrandis, et cultui Divino peragendo, cogant Rectores, vel alios, ad qvos pertinet, sibi tot Sacerdotes ad hoc munus adjungere, qvot sufficiant ad sacramenta exhibenda, et cultum Divinum celebrandum: Altissimo SS^{mae} Regiae Mattis V^{rae} Judicio benignissimè considerandum committimus.

Qvoad 4^{tum} Portionem nempe Canonicam, certum est de Jure Canonico, cui etiam se conformare tenetur Natio Nostra, non posse erigi Parochiani, nisi praeviê assignata Portione Canonica pro sustentatione Parochorum ad hoc, ut is Altari serviens juxta cap: 40. Canonum S. Apostolorum, de Altari vivat. Certum porrò etiam de Jure Divino, juxta illud 1. ad Corint, cap. 9. v. 7. Qvis militat suis stipendijs unquam? quis plantat vineam et de fructu ejus non edit? qvis pascit Gregem, et de lacte ejus non manducat? v. 11. Si nos vobis Spiritualia seminamus, magnum est, si nos carnalia vestra metamus; omnimodam sustentationem Parochis comptere, atqve officio Episcopi commissum fore à S. Trident. Syn. sess. 24. De Reform. cap. 14. Item pariter De Reform. Sess. 21. cap. 4. Invitis etiam Rectoribus, et aliis qvibuscunqve de similibus ordinare providere, et Parochianos impellere ad ea subministrada qvae ad vitam Sacerdotum sustentandam necessaria sunt, cultumqve Divinum omnimodè promovere, atqve curae animarum invigilare, nihilominus, uti etiam superius meminimus, Domini qvidam Saeculares, praesertim Augustanae, et Helveticae Confessionis, et hujusmodi Canonicam ordinationem impediunt, et hactenùs observatam super Terris à Sacerdotibus qvocunqve Jure possessis Immunitatem, in mentionatis Principum Privilegijs specificatam impugnant, Famulatu autem nostrorum hominum accuratissimè potiri student. Justitiae itaqve consentaneum esse videtur, ut aut Terras, qvas (uti hactenus) Sacerdotes sive hypotecario, sive Successorio, aut Testamentario Jure possederunt, Immunes ab omnibus externis oneribus habeantur, aut aliae sufficientes excindantur; Nam qvorum famulatu potimur, eorundem animarum etiam curam habere tenemur. Et porrò, si Domini Terrestres, uti passim fatentur, Subditorum suorum bona temporalia defendunt, iisdemqve invigilant, qvantò magis spiritualia, non modò defendere; verùm sedulè etiam procurare deberent. Accedit, qvòd si juxta S: Chrysost. Hom. 65. Pharao: uti ex Genes. cap. 47. v. 22. patet, Immunitatem, et beneficium hocce Gentilibus suis concessit, qvomodò eam non concedet Christianus Rex, et Princeps Sacerdotibus Christi, eorum enim honos, vel contemptus ad Deum ipsum pertinet, et qvod in eos confertur, Deo confertur, qvi ubertim vices rependet, Principesqve remunerabitur. Hinc Regiae Mattis V^{rae} Sacratissimae authoritate; aut Domini Terrestres, ut de suficienti solatio spirituali per asignationem congruae Portionis Canonicae, sustentationi Parochorum necessariae provideant, impellendi, aut Subditi facultandi veniunt, aut aliò, ubi de tali solatio provisum

fuerit transmigrare qveant, ob corporalem enim obligationem animae non sunt periclitationi exponendae.

Qvam inconveniens porrò etiam hoc sit, qvòd in certis locis obventiones Parochiales, solutiones Cantorum, Ludi Magistrorum, Reparationes Domorum Ecclesiasticarum, observationes Festorum, et alia his similia Laici nostri, Helveticae, et Augustanae Confessionni addictis praestare cogantur; Nostrae verò Ecclesiae (ad tot etenim Partes nostrates non sufficiunt) ruinari permittantur, et Parochi ipsis inservientes, suprafatis, à suis oviculis obventionibus destituti, qvinimò externis etiam innumerabilibus oneribus aggravati, crebris in coelum missis suspirijs, justitiam sitiant. Siqvidem id natura etiam, qvae ipsis irrationalibus qvoqve creaturis erga suae formae individua majus qvoddam ductum, et inclinationem indidit, satis probat, inconvenientiamqve ejus abundè manifestam reddat, graviter enim qvispiam tam in naturale, qvàm Divinum Jus delinqveret, si proprijs Parentibus in maximis miserijs relictis, alienis, tum ad victum, tum verò alia in vitae sublevationem necessaria, subministraret; qvod onus, qvam grave sit, ipsimet etiam praerecensitarum Religionum asseclae facilè animadverterent, praesertim si in contrarium ad idem praestandum adigerentur. Hinc

Qvàm indecens et hoc, saltem spectato favore Religionis, qvòd Ecclesiae nostrae, Ecclesijs Augustanae, et Helveticae Confessionis, de Portione Canonica satis provisis postponantur.

Qvoad 5^{tum} Id est Decimarum praestationem, Sacratissima Regia Mattas, Decimas de Iure Divino ab antiqvo esse Ecclesiasticorum, plena est Sacra Scriptura; Ipsamet Divina Clementia mandat easdem dari Levitis, et Sacerdotibus, qvod patet ex infra citatis. Leviticorum cap. 27. v. 30. Omnes Decimae Terrae, sive de frugibus, sive Pomis Arborum, Domini sunt, et illi sanctificantur. Num. cap. 18. v. 21. Filijs autem Levi dedi omnes Decimas Israëlis in possessionem pro Ministerio, qvo serviunt mihi in Tabernaculo Foederis, et ibidem v. 28. Ex universis qvorum accipitis, Primitias offerte Domino, et date Aaron Sacerdoti, v. 29. Omnia, qvae offerretis ex Decimis, et in Donaria Domini separabitis, optima, et electa erunt. Deut. c. 12. v. 6. Et offeretis in loco holocausta, et victimas vestras, et Primitias manuum vestrarum, et vota, atqve Donaria, Primogenita Boum, et Ovium, c. 14. v. 28. Annô tertiô separabis aliam Decimam ex omnibus, qvae nascuntur tibi eo tempore, et repones intra januas tuas, venietqve Levites, qvi aliam non habet partem, nec possessionem tecum, et peregrinus, et pupillus, et Vidua, qvi intra portas tuas sunt, et comedent, et saturabuntur, ut benedicat tibi Dominus Deus in cunctis operibus manuum tuarum, qvae feceris. c. 26. v. 12. Qvando compleveris Decimam cunctarum frugum tuarum, Annô Decimarum tertiô dabis levitae 1. Regum. c. 8. v. 15. Sed et Segetes vestras, et vinearum reditus

decimabit, ut det Eunuchis, et Famulis suis. v. 16. Servos etiam Vestros, et Ancillas, et Juvenes optimos, et Asinos auferret, et ponet in opere suo. 2dò Paraliponi c. 31. v. 5. Qvod cum percrebuisset in auribus multitudinis, plurimas obtulêre Primitias Filii Israël Frumenti, Vini, et olei, mellis qvoqve et omnium, qvae gignit humus, Decimas obtulerunt. 2do Estrae c. 10. v. 37. Et Primitias ciborum nostrorum, et Libaminum nostrorum, et Poma omnis ligni, vindemia qvoqve, et olei offeremus Sacerdotibus ad Gazophilacium Domini nostri, et Decimam Partem Terrae nostrae Levitis, ipsi Leviatae Decimas accipient ex omnibus Civitatibus Operum nostrorum. Malach. c. 3. v. 10. Inferte omnem Decimam in horreum, et sit cibus in Domo mea, et probate me super hoc, Dicit Dominus, si non aperuero vobis cataractas Coeli, et effudero vobis benedictionem usqve ab abundantiam etc. Sed omissô Veteri Testamentô, confirmatur eadem veritas etiam ex Novo Testamento Math. 10. Dignus enim est operarius cibô suo, et alibi mercede sua. Item ex Math. c. 23. v. 23. ubi Christus cùm dixisset, qvi Decimatis Mentham, et Anethum, et Sÿminium; subjunxit: *Oportuit haec facere*, et illa non omittere, ubi illud oportuit juxta interpretationem S. Patrum, indicat obligationem Juris Divini. 1a Ad Corinth. c. 9. v. 7. Qvis militat suis stipendijs unqvam? qvis plantat vineam, et de fructu ejus non edit? qvis pascit Gregem, et de lacte ejus non manducat? v. 11. Si nos vorbis Spiritualia seminavimus, magnum est, si nos Carnalia vestra metamus. v. 12. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo, si autem invitus, dispensatio mihi credita est, et alibi, Pronunciat de Evangelio vivere debere, qvi Evangelium pronunciant, et Altari deserviunt. 1. Timoth. c. 5. v. 18. Dicit enim Scriptura, non alligabis os bovi tritulanti, et Dignus est operarius mercede sua. Ad Hebr. c. 7. v. 2. Cui et Decimas omnium divisit Abraham: primum qvidem qvi interpretatur Rex Justitiae, deinde autem et Rex Salem, qvod est Rex Pacis. Nec enim dici potest haec huisse in Veteri Testamento. Lex purè Ceremonialis adeoqve in Novo Testamento revocata. Nam contra est, qvia praeterqvam, qvòd in Novo Testamento nullibi assignari possit locus vel tempus, qvò revocata fuisset, imò confirmatam per Novum Testamentum ex allatis Textibus constat; Ecclesia, Concilia, S: Patres, Pontifices, qvibus proprium, et unicè licitum est interpretari Sacram scripturam; generaliter docent, Decimas de Jure Divino esse Ecclesiasticorum. Qvod Probatur

2do Ex Jure Canonico Part. 2. Decret. Causa 16. qvaest. 7. cap. 1. Gregorius in Concilio Lateranensi cap. 7. Lib. 6. Regest: Decimas, qvas in usum Pietatis concessas esse Canonica authoritas demonstrat, à Laicis possideri, Apostolica authoritate prohibemus, sive enim ab Episcopis, vel Regibus, vel qvibuslibet Personis, eas acceperint, nisi Ecclesiae reddiderint, sciant se sacrilegij crimen committere, et aeternae damnationis periculum incurrere etc. ibidem c. 5. Ex Concilio Rothomagensi: Omnes Decimae Terrae, sive de frugibus, sive de

Pomis Arborum, Domini sunt et illi sanctifieantur, boves, et oves etc. Sed qvia hodie multi inveniuntur, Decimas dare nolentes; Statuimus ut secundum Domini nostri Praeceptum admoneantur semel, et secundò et tertiò, qvi si se non emendaverint, Anathematis vinculô feriantur, usqve ad satisfactionem, emendationemqve congruam. Et cap. 6. Ex Concilio Moguntinensi: Decimas Deo, et Sacerdotibus Dei dandas, Abraham factis, et Jacob promisis insinuat; Deinde Lex statuit, et omnes SS. Doctores commemorant. Item ibidem cap. 7. Decimas, qvas Populus dare non vult, nisi qvolibet munere ab eo redimantur, ab ipsis Episcopis prohibendum est, ne fiat. Item in 2. Part. Decret. Causa 16. q. 1. cap. 47. Decimas à Populo Sacerdotibus, ac Levitis esse reddendas, Divinae Legis sanxit authoritas. Confirmantur haec Authoritate etiam Concilij Tridentini De Reformai. Sess. 25. cap. 12. ubi ita habetur: Non sunt ferendi, qvi variis Artibus Decimas Ecclesijs obvenientes sustrahere moliuntur, aut qvi ab aliis solvendas temerè occupant, et in rem suam vertunt, cùm Decimarum solutio debita sit Deo, et qvi eas dare noluerint, aut dantes impediunt, res alienas invadunt: Praecipit igitur S. Synodus, Omnibus cujuscunqve gradûs, et conditionis sint, ad qvos Decimarum solutio spectat, ut eas, ad qvas de Jure tenentur, imposterum Cathedrali, aut qvibuscunqve aliis Ecclesijs, vel Personis, qvibus legitimè debentur, integrè persolvant, qvi verò eas aut subtrahunt, aut impediunt excommunicentur, nec ab hoc crimine, nisi plenâ restitutione secutâ absolvantur. Porrò

3^{tio} Probantur praemissa etiam ex Jure Hungarico, Decretis nimirum, Pijssimorum Regum Hungariae, et qvidem 1mo S. Stephani Lib. 2. cap. 52. asserentis: Si cui Deus decem dedit in Anno, Decimam Deo det, et si qvis Decimam suam abscondit, novem solvat; et siqvis Decimationem Episcopo separatam furatus fuerit, dijudicetur ut fur, ac hujusmodi compositio tota pertineat ad Episcopum. Vladislai Decret. 3^{tio} Anni 1498. Art. 5 Archi Episcopi, et Ecclesiarum Praelati, Capitula, Conventus, atqve Abbates, Plebanis Ecclesiarum, his scilicet, qvibus tenentur, secundûm consvetudinem hactenùs observatam, de Proventibus eorum Decimalibus Qvartas solvant. Videatur ibidem Art. 51. 52. Item Ejusdem Regis Anni 1495 art. 37. Qvia in singulis Diaetis, et Congregationibus Generalibus Regnicolarum inter alias Dispositiones, et Tractatus praecipua contentio, et difficultas de modo exigendi Decimas agitata, et intentata extitit etc. Qvare ad tollendum omnes dificultates, et contentiones, qvae hactenus inter ipsos D: D: Praelatos, et Barones, ac Regnicolas de modo solvendi Decimas habitae fuerunt; Conclusum est, qvòd à modô imposterùm perpetuis semper succesivis temporibus, omnibus D: D: Praelatis, qvarumcunqve Ecclesiarum, tam Cathedralium, qvàm Colegiatarum, non obstante qvalicunqve prava abusione, per qvoscunqve, et qvalitercunqve hactenùs introducta, integrae Decimae persolvantur, et exigantur. Videatur

Ferdinandi Primi Imperatoris Decretum Anni 1545. Art. 55. Tyrn. 1547. Art. 35. Poson. 1552. Art. 29. Sopron. 53. Art. 8. Poson. 54. Art. 12. Ita Rudolphi 2^{di} Anni 1596. Art. 55. ubi taliter habet: Postremò qvia dicuntur nonnulli, et signater Armales Nobiles, Decimas, et Qvartas Archi-Episcopatûs, et aliarum Parsonarum Ecclesiasticarum pro se usurpare, aut plenè solvere recusare etc. Statutum est, ut tales Armales Nobiles Decimas, et Qvartas solvere abnuentes, vel etiam alij, qvi Decimas solvere ex antiqva Regni consvetudine obligantur, ad Instantiam vel Administratioris Proventuum Episcopatûs, vel aliorum, qvi, Decimae et Qvartas Domini sunt, non obstante Bellica expeditione, in Forum Spirituale citentur, ibiqve ad reddendum eas Jure compellantur: Sua verò Majestas in contumaces brachiô suô Regiô adesse velit. Nec videtur stare Statutorum, et Legum Municipalium allegatio; Eae enim contra Generale Jus Divinum, et Naturale, diuturnamqve Ecclesiarum libertatem, ac Privilegia eis concessa invigorosae sunt. Prol. Decret. Tripartit. Tit. 9. Proinde contra praeallegata Jura, Decimae Valachorum nostrorum, saltem absqve Ecclesiae consensu, nemini conferri poterant, utpote Jus alienum.

4^{tò} Qvantopere Juri etiam Naturali contrarietur, ut Decimas intuitu Servitij Spiritualis Jure Divino introductas, ij à nobis percipiant, qvi nullum penitûs Divinum Ministerium nobis exhibent: nobis verò Divina administrantes ijs destituantur, nullum supponimus non animadvertere, hujus enim rei inconvenientiam ipsa etiam Natura satis probatam reddit.

Hinc non immeritò pijsimae Recordationis Imperator Leopoldus considerata praejudiciosa hujus qvalitate, pro Justitiae suae zelo sanxit: ut qvivis proprio suo Parocho, et non à Religione sua elieno (!) Decimas, aliosqve Proventus Ecclesiasticos solvat, eô enim factô, Christiana inter omnes in ejusdem Patriae gremio commorantes charitas, fraternalis concordia, et utilitatis, servitijsqve publici *ratio, firmari videtur.*

Accedit, qvòd cùm caetera, qvaecunqve Rusticus habet (uti Tit. Dominis Terrestribus placet) Domini Terrestris sint, omniaqve externa onera tam pro se, qvàm Domino suo Terrestri supportare Rusticus cogatur, Justitiae consentaneum esse videtur, ut Decimam illam Partem, in utilitatem animae, et salutis suae, Parocho et Ecclesiae suae, qvi ejus animae curam gerit, ad tenorem Suprafatorum Mandatorum Divinorum pendre facultetur: Siqvidem similes Decimae, ex qvibus nec Arenda Fisco solvitur, ante 84 circiter Annos, primò fuerint Valachis impositae, ipsis invitis, et vel ex eo etiam Fundamento, qvòd ipsorum libertas à Decimis, despuectui fuisset aliis Nationibus, qvod patet ex Articulo 2do Approbat. Constitutionum Part. 3. Tit. 5. praemisso tempore, contra Divorum Hungariae Regum, signanter verò Vladislai Regis Decret. 2. Art. 45: Rascianos, Ruthenos, et Valachos minimè adigendos esse ad Decimas, statuentis, emanatô.

Qvoad 6tum Non videtur ulla ratio, cur ad tenorem praecitati Articului 3tij Diplomatis, etiam Natio Nostra, uti aliae in hocce Principatu, Recepta esse neqveat. Nam si consideretur qvòad multitudinem, et auctionem aerarij Principis, ista uti numerô alias superat, ita et auctione aerarij, supportatione publicorum onerum, et servitiorum Principis caeteras Nationes Receptas si non excellit, saltem adaeqvat, aeqvaliter etenim tempore etiam Principum, tam in Militaribus expeditionibus, qvàm caetaris in Defensionem Patriae adminiculis concurrit. Nobiles nostri aeqvè pro hujus Patriae defensione sangvinem fuderunt, et actu etiam militiam Mattis Vrae SSmae augent, magis aucturi, si aeqvalibus cum alijs Privilegijs, favoribus, et beneficijs proseqvenentur. Itaque distributiva dictat Justitia, ut qui sentit incommodum sentit etiam commodum, et Participes onerum sint Participes etiam beneficiorum, nec militat ratio, qvòd haec non esset aeqvè haeres, ac aliae; Nam anteqvam aliae Nationes Receptae Transylvaniam impopulâssent, Nostra hic haeredem agit, et plane à tempore Trajani integros Pagos, imò Districtus, et oppida incolit, qvamvis diversis afflictionibus, vel maximè à qvo tempore Patria haec diversarum Religionum Fautrix facta est; nec fuisse tempus ullum post Trajanum, qvò Transylvania nostris Incolis caruisset, minutum tamen fuisse nostrorum numerum, ob adactionem nonnullorum ex nostra Natione in servitutem, seu Jobbagionatum, vigore qvorundem praejudiciosè contra nos, nobil inscijs ante 84. circiter Annos factorum Articulorum, et Edictorum fatendum eqvidem est, postqvam itaqve jam libertaten suam, decoremqve Romanum periclitari, Primarios suos potentiâ aliorum exiliô exterminari, Natio haec Nostra animadvertisset, se Clero suo addixit, eundemqve tam in fidei Articulis, qvàm alijs universam hujus Provinciae Nationem nostram, respicientibus negotijs, veneratur, ad hoc usqve tempus, cujus sive jam qvà Unitae, Fidei, et Religionis qvalitas, sive praeallegata in Rempublicam merita et fidelitas aeqva lance expendantur, invenire sit, Jure optimo cum aliis pro specioso fidelis subditae Titulo posse certare. 2° Natio haec dum per Unionem se Ecclesiae Romano-Catholicae conjunxit, licet fors qvocunqve defectu laborâsset, habilitata tamen fuit per Diploma Leopoldinum ad obtinenda in Transylvania qvaevis officia publica. 3tio Qvàm indecens proinde sit, ut Natio Nostra Augustanis, et Reformatis, qvi tam in Gubernio, qvàm Provincia, alijsqve Sessionibus publicis locum habent, sit deterior. 4to Siqvidem qvò plures Regia aliqva Majestas sub se Nationes habet, eò major affulgeat sceptro decor, mirandum venit, cur ad instar Ruthenorum in Polonia unitorum, nos hic aeqvè sub Principe Catholico pro Qvarta Recepta Natione declarari, et Statum constituere, et vota in Comitijs habere neqvuiremus?, et cur Nostrates Decimas suas, aliasqve obventiones Parochiales nostratibus Parochis juxta Decretum SSmi Domini Alexandri qvondam Divina Providentia Papae VIImi Super Decimis in Polonia Episcopatu

Chelmensi, à Graeci Ritûs Unitis hominibus, non Clero Latino, sed Graeci Ritûs unito persolvandis Anno 1665. Indictione 3tia Die verò 1ma Julij emanatum, praestare non permittantur? Sed qvod inauditum, nostri uniti Augustanae Confesionis, Reformatis, et unitarijs Praedicatoribus easdem, contra tam Divina, qvàm, ut praemissum est, Canonica et Naturalia Jura, dare cogantur.

Qvod autem, freqventationem Scholarum attinet, certum est in Transylvania non vigere mancipatum, seu subditos non esse rigorose servos, ita ut tota ipsorum libertas resideat in voluntate Dominorum Terrestrium, sed si aliqva subditela ipsi tenentur, oritur illa ratione Fundorum, qvos colunt. Hanc Nationis nostrae libertatem Divus Leopoldus agnoscens Articulô VIIIvô Diplomatis, ad majus scientiae, et virtutis incrementum piè desideravit, ut Scholae publicae in tribus locis, videlicet: Albae, Hattzeg, et Fogaras erigantur, qvô stante, an justè nostrorum hominum filij à Scolis freqventandis arceantur? qvemadmodum nullum praegnans se se offert motivum, ita è contrario facilè intelligere est, Dominorum, similibus se opponentium, Intentiones habere pro scopo, non praejudicium aliqvod, qvod nullum esse dignoscitur, praecavere, sed efficere; ut Natio nostra ignorantiae tenebris involuta, cum tempore inhabilis reddatur ad obtinenda officia publica, et qvae cum alijs gubernare deberet, agnoscere non possit, qvid justum, rectumpve sit, et jugum sibi impositum caecè subire compellatur. Intentio sane pessima, qvae non solùm Reipublicae Bono contrariatur, utpote: cujus maximè interest, habere viros scientiâ, et prudentiâ praestantes, sed et S: Unioni summè adversatur, cùm per hujusmodi Intentionis executionem, Unitos ad Schisma redire necesse sit ex defectu Sacerdotum, qvi Nationi nostrae necessaria fidei dogmata explicare nescient, cum manifesto aeternae Salutis discrimine, Catholicae Religionis praejudicio, et dedecore.

Qvod porro 7mum. Privilegiorum nimirum nostrorum olim a Transylvaniae Principibus, et Regibus Hungariae nobis concessorum, atqve per saepemoratum Diploma Confirmatorum impugnantiam respicit, si reliqvarum in Transylvania Religionum Privilegia, nonnulla contra Jus etiam commune, et nobis summè praejudiciosa, qvae juxta c. odia 15, et c. qvae à Jure 28. de R. J. in 6. saltem in quantum praejudicant, invalida esse deberent, observantur, et manutenentur; qvantò magis nostra, qvae clausa sunt, tam in Corpore Juris Canonici, qvàm Civilis, in Tit. cod: de SS. Eccles. et c. de Episcopis, et Clericis, item in c. 16 de R. J. in 6. *Decet concessum à Principe beneficium esse mansurum,* et in L. 3 ss. de Constitutione Principum: *Beneficium Principis qvàm plenissimè interpretari debere*: inviolatè observari, et manuteneri debent. Similibus etenim Juris, et justitiae motivis inductus Pijssimus Imperator Leopoldus, ea confirmavit, et Ipse etiam novis Diplomatibus auxit, ut tam

respectivè ad justitiam, qvam conferentis Authoritatem, ex integro, tum ea, tum verò Diplomata ejus observentur, et executioni demandentur, perperamqve ne interpretentur.

Qvantum autem 8^{vum}, Id est factos contra nos ante Unionem Articulos, et Edicta attinet; ut eorum inconvenientia, et veritati, Juris Divini, Canonici, imò et Naturalis repugnantia magis appareat, aliqvos eorum hic recensere necessarium fore duximus, et qvidem

1mo Approbatarum, ut vocant Constitutionum Part. 1. Tit. 8. Articulô 3^{tio} statuitur: ut Sacerdotes Valachici, honoraria Dominis Terrestribus praestare teneantur.

2do Filij autem Poparum Valachorum, etiam ad latus Parentum existentes capiantur, in Fidejussoriaqve Cautione ponantur, ibidem.

3^{tio} Parte autem 5ta Edicto 42. habetur: ut Parochi valachici etc. ad suspicionem per saeculares capi possint.

4to Ibidem Edicto 44. Valachi, exceptis officialibus, omni armatura interdicuntur.

5to Item Part. 5. Edicto 38. Rutheni, Valachi Trans Alpinenses, ad servitutem, vel Jobbagionatum obligentur ubiqve sub poena Florenorum 200.

6to Compilatarum autem Constitutionum Part. 1. Art. 9. taliter: Etiam Popae Valachici tale introduxerunt incommodum, qvòd vel in qvosdam Nobiles Patrios, qvorum aliqvi ejus sectae sunt, vel eorum Jobbagiones illegitimas (respectivè, id est ad Leges Transylvanicas) poenas exerceant. Vladika (id est Episcopus) etiam similibus se immisceat, qvae ipsius officium non tangunt, si qvem autem eorum ratione similium excessuum in Jus attrahere vellent, tanqvam irresidentiati, Forum ejus competens, ignoramus; eapropter in arbitro offensae Partis sit, an in Comitatu, vel Tabula, talem Vladicam talia facientem velit proseqvi, ex Comitatu verò transmittatur ad Tabulam, si causae meritum ita postulaverit, et teneatur (videlicet Vladica) 200 Florenorum Fidejussoriam cautionem deponere, qvòd usqve ad finem Causae, ibidem perseveratus sit, ut sit unde Parti triumphanti satisfiat. Et alij his similes Praerogativae Ecclesiasticae contrarij Articuli, et Edicta dantur, qvos licet contra nos tanqvam tunc non Unitos facti, et emanata sint, et tam Diplomate, qvàm Decretô Leopoldino Lit. H. notatô, signanter Punto 4to tanqvam Juri Divino, et Ecclesiastico contrarij, aboleti et sublata habeantur; Nihilominus qvia contra nos subinde citantur, et juxta illos non nulii etiam damnificantur; ut hujusmodi perniciosa Statuta Sacratissima V^{ra} Regia Majestas ad instar piae Memoriae Avi sui in perpetuum tollere, cassare, et invalidare, atqve pro talibus declarari facere dignaretur, de genu supplicamus; quantopere etenim, tam Juri Divino, Canonico, et Naturali, qvàm Patriae contrarientur, tum ex praecitatis superius in Probatione Puncti 1^{mi}, et 3^{tii}, tum verò infra specifivandis abundè

colligi potest. Nam Personas Ecclesiasticas, et Res illarum ab omni Saecularium Dominorum Jurisdictione, exactione, et oneris impositione, Jure etiam Divino immunes esse constat, ex c. Qvanqvam 4. De Censibus in 6. sive deinde illa onera sint merè realia, nimirum pecuniaria, et Rebus Ecclesiasticorum imponenda, sive merè Personalia, per Ipsas Personas Ecclesiasticas expedienda, sive deniqve mixta, qvae partim Personas, partim earum Res concernunt. L. 2. Cum sua Authent. cod. De Episcopis, et Clericis. c. 4 et 7. hoc t. c. 1. et 3. eodem in 6. Qvod confirmatur ex Jure Hungarico L. 1. S. Stephani Proto-Regis Hungariae cap. 1. 2. et 3. ubi inter reliqva sic habetur: Charissime Fili, Seniores illos, ita custodias, sicut oculorum pupillas, si illorum benevolentiam habebis, neminem timebis etc. Constat porro dicta Immunitas etiam ex Jure Patrio Prol. Decreti Tripartiti Tit. 9. ubi Statutum contra Libertatem Ecclesiarum non valere declaratur. Item ejusdem Decreti Part. 1. Tit. 2. ubi Ecclesiasticarum Personarum cum Nobilibus aeqvalis Libertas declaratur, Nobiles autem, et eorum Filij ad suprafata non adiguntur, ergo etc. Videatur L. 1. S. Stephani cap. 3. L. 2. cap. 2.3. Tridentina Synodus Sess. 25. De Reformatione cap. 20. Qvantum autem etiam Juri naturali adversetur, Separatio Filiorum a Gremio Paterno, et Materno, vel maximè in tenera aetate existentium, siqvidem multos per hoc à vera Parentum suorum Religione deviare contingat, et adactio illa Liberorum Hominum in Jobbagionatum, sive perpetuam servitutem, Altissimae Regiae Mattis V^{rae} Pietati committimus judicandum. Patet tandem ultimi edicti inconvenientia. 1mo ex Jure Canonico 111. Nullus Episcopus 8. XI. q. 1. Bonifacius c. R. ubi sic habetur: Nullus Episcopus, neqve pro Civili, neqve pro criminali causa apud Judicem qvemvis, sive civilem, sive militarem producatur, vel exhibeatur; Magistratus enim, qvi hoc jubere ausus fuerit, ammissionis cinguli condemnatione plectetur. Pariter in prin. cap. 1. exstat. Nemo unqvam Episcopum apud Judicem Saecularem, aut alios Clericos accusare praesumat. *Videatur tota illa Qvaestio.* 2do Ex Jure Hungarico S: Stephani Regis Lib. 1. cap. 3 § illô qvô prohibetur, ne Praelati, aliiqve Sacris ordinibus initiati ad Forum Saeculare in Jus attrahantur, illis verbis: Et ab hominibus interdixit reprehendendos esse. Item seqventibus: Ille autem tangit Christos Dei, qvi contra Divinum, et Canonum Institutum Sacri ordinis Viros falsis criminibus foedat, atqve in publicum protrahit. Confirmatur ex cap. 3. Lib. 2. Ejusdem Regis, ubi taliter statui tur: Testimonium Laici adversus Clericum nemo recipiat. Unde rectè inferri potest, qvod si Personae Saecularis contra Clericum neqve Testimonium vaiere debet? multò minùs Judicium in Personalibus valebit. Item ex cap. 5. et 6. Colomani Regis Decret. Lib. 1. In qvorum primo, sic habetur: Episcoporum, et Comitum Capellani, vel reliqvorum per Sigillum Episcopi, vel Archi-Eppi ad causandum cogantur. In secundo verò taliter: Si

verò Clericus causam habet cum Laico per Judicis sigillum Laicus cogatur; si verò Laicus habet causam cum Clerico per sigillum Episcopi, vel Archi-Episcopi Clericus cogatur; ab eisqve tanqvam Judice suo examinentur.

Qvod porrò 9^{num} concernit. Tametsi erectio Scholarum non tantopere impugnari videatur, qvia verò, qvod majus, *extructio Templorum per Universam Terram Regiam*, sive Sedes Saxonicales, aliaqve non nulla loca, etiam ubi 300. et ultra animae nostri Ritûs reperiuntur, *non permittitur*, Siqvidem per se hujus Rei inconvenientia, et Cultûs Divini praejudicium appareat, multis eam probare distulimus, satis est dicere: Regia est Terra, et Regi Regum, et Domino Dominantium etiam non solùm in qvibusdam suburbijs; verùm et Pagis, locum denegat! mundanis vanitatibus omnia plena sunt, et non est eis locus in Diversorio! Imò nisi annualem Taxam dederint, in Suburbio Cibiniensi nec in Stabulo! Qvàm justè conqvestus es Domine Jesu Christe, qvòd non habeas, qvô caput reclinares! Sed praejudicare dicetur fors Privilegijs Dominorum Saxonum Cultus Divinus, et erectio Templorum. Ad qvod R. 1mo Non praejudicat magnificum in Suburbio Coronensi Greci Ritûs Templum, qvantò magis nostrum Cibinij, cum et Fundum ad id collatum habeamus, non praejudicabit. Pariter in alijs Pagis mixtis Templa aliarum Religionum non praejudicant; ergo etc. Sunt enim in multis Possessionibus mixtis diversarum Religionum Templa. Accedit, qvod cultum Divinum boni Christiani ampliare soleant, uti S. Stephanus Rex fecisse constat ex Tit. 11. Part. 1. Decret. Tripartiti, ubi ait: Hic adinstar Salamonis struit Templa, ditat Donis etc. non restringere. 2do Ratio dictat et iam, ut qvi onera publica portant, nimirum: Contributiones, vecturas, aliaque servitia, tam publica Principis, qvam privata, id est Dominorum Officialium, saltem pro Tempello, et Parochia locum habeant. Siqvidem tam à S: Trident. Synodo, ùt superius, qvàm aliis S: Concilijs; Episcopis, serio innuatur, ut curam animarum districtè habeant; et Parochias invitis etiam Rectoribus, et alijs qvibuscunqve erigere curent.

Ad 10^{mum} Siqvidem ipsa peccati gravitas Rei indecentiam satis probatam reddat, et Ecclesiae apud Christianos dotandae, non verò pijs etiam Legatis spoliandae veniant. Sufficit id, qvod Alexander III. Lib. III De Testamentis c. Cùm esses 10 h. t. scribit Hostensi Episcopo, his verbis: Proposuisti talem in tuo Episcopatu consvetudinem obtinere, qvod Testamenta, qvae fiunt in ultima voluntate penitùs rescindantur, nisi cum subscriptione 7. vel. 5. Testium fiant, secundum qvod Leges humanae decernunt, qvia verò à Divina Lege, et de S. Patrum Institutis, et a Generali Ecclesiae consvetudine noscitur alienum, cùm scriptum sit, in ore duorum, vel trium stet omne verbum, praescriptam consvetudinem improbamus, et Testamenta, qvae Parochiani coram Presbytero suo, et 3. vel 2. alijs Personis in extrema fecerint voluntate, firma decernimus permanere, sub interminatione Anathematis prohibentes, neqvis hujusmodi

audeat rescindere Testamenta. Accedit, quod ad pias Causas etiam prohibiti de Jure Civili Testamenta condere valeant. Riccius in Prax. Aurea Part. 4. Resolutione 89. Ideo enim Testamentis ad pias causas solennitates Civiles non attenduntur, qvia regulantur secundum Jus Gentium, de qvo Jure non habentur solennitates, sed sola voluntas defuncti.

Qvoad 11^{mum} Intertentionem nempe, et habitationem Theologi, certissimum inprimis est, à Summo Pontifice neutiqvam plus confirmatum, et approbatum esse ratione Juris Patronatûs, et Fundationis Episcopalis, nisi in qvantum desuper emanata Bulla exprimit, qvae nullam facit mentionem hujus censûs Annui 300. florenorum. Qvartirij, clerum, lignorum focalium, et intertentionis, Servitoris, eqvorum, et reliqvorum Theologo ex Fundatione Episcopali, Praedecessori Episcopo sine hoc onere adhuc Anno 1717. facta, recenter excissorum. Proinde talem actum apertissimè Jure Canonico reprobatum, minimè subsistere posse. Patet ex capite Praeterea 4. De Jure Patronatûs Tit. 38. L. 3. Ex Concilio Lateranensi sub Alexandro III. Item Concil. Trident. Sess. 25. de Reformatione cap. 5. ubi his verbis cautum est: *Ratio postulat, ut illis, qvae bene constituta sunt* (puta in beneficiorum erectione, et Fundatione) *contrarijs ordinationibus non detrahatur.* Confirmatur cap. 23. Tit. et Lib. supracitati: ubi excommunicationis poenam decernit, nova onera Beneficijs imponentibus. 2do In contractu cum S: Sede Apostolica per piè defunctam suam Mattem SS^{mam} intuitu permutationis Dominij Szamos-Ujvár, cum Balàsfalvensi initô Puncto 8vo his formalibus Clementissimè Resolutum est: Episcopus Unitus suum trium millium Florenorum contingens usu fructuabit; qvae verba verè cum effectu nunqvam accipi possunt, propter novum onus ratione Theologi postea impositum; cùm autem vel ipsa etiam pollicitatio ad honorem Dei Ecclesiae, vel alteri piae causae, imò Civitati etiam, vel Reipublicae ex aliqva cauza, puta ad reparationem incendij, vel gratitudine facta, non solùm Jure Canonico, verùm et Civili, uti videre est L. 1. ff. De Pollicitationibus in L. pen, c. de ss. Eccles. Felnius in cap. 1. h. t. Barbos, Jur. Eccles. Univ. Lib. 2 cap. 13. num, 29. in favorabilibus irrevocabiliter obliget, qvantò magis perfectum hocce antea factum Pactum. Jure insuper etiam Naturae obligare videtur; Nihil enim tam Fidei Humanae congruit, qvàm ea, qvae inter eos placuerunt servare juxta c. qvod semel. 22 et c. Decet 16. Item c. mutare 33. et c. Contractus 85. De R. I. in 6. qvantum etiam humanae Societatis officio deroget, hominem provisum aliàs in sua Societate, cum damno, et diminutione alterius, et qvidem contra Clementissimè antea factam Caesaream Resolutionem, et Contractum (siqvidem nemini liceat cum jactura, vel injuria alterius locupletari) nobis imponere, qvi nec in Divinis, utpote alterius Ritûs, vel lingvae, nec in alijs miserijs nostris sublevandis, tanqvam nullatenus nobis obligatus, proficuus est,

et aeqvitati absolutè secundum omnia Jura praecipienti, neminem suo Jure qvaesito, nisi ob gravissimam Causam publicam privandum esse, repugnet, per se patet; qvòd si in Civilibus, et Saecularibus Rebus simpliciter non procedit, qvid ni multò minùs in Ecclesiasticis Deo consecratis, ab omni prorsus comercio humano, dispositione, et Jurisdictione exemptis, admittendum est; mandat etenim S: Tridentina Synodus Sess. 25. de Reform. cap. 9. his verbis: *Patroni autem cujuscunqve Ordinis, et dignitatis existant, in perceptione fructuum, Proventuum, obventionum, qvorumcunqve Beneficiorum, etiam si verè de Jure Patronatus ipsorum Fundatione, et Donatione essent, nullatenùs, nullave Causa, vel occasione se ingerant, sed ipsos liberos Rectori, non obstante etiam qvacunqve consvetudine distribuendos dimittant.* Unde communis procedit Sententia Canonistarum, Patronos qvà tales (praescindendo de absoluta potestate Principis, qvà etiam non nisi in gravissima necessitate, id est svadente utilitate publica, saltem ad aliqvod tempus, donec tandem consensus Pontificis desuper venire valeat, disponere possunt) tam Laicos, qvàm Ecclesiaticos, ob nullam potestatem, et Jurisdictionem in Ecclesiam, et ejus Fundationem habitam. Eidem, vel Rectori ejusdem, nec minimam qvidem pensionem, vel onus imponere posse; praesertim post confirmationem, Summi Pontificis, videatur cap. Uni, c. Ut nostrum Tit. 12. ut Ecclesiastica Beneficia sine diminutione confirmentur Lib. 3. Innoc. P: et cap. Gravis 15 Tit. 39. De Censibus, et Procuratoribus Lib. III Clement. III P. D. ubi etiam Beneficiatis, qvi novis oneribus impositis consentiunt, poena Canonica injungitur. Item cap. 25. 26. X. VI. q. 7. et cap. 1.3.4. et 5. X. VII. q. 4. ubi contra leges facere, et Sacrilegium committere declaratur; Si qvis Jura Ecclesiastica alienare, et collata revocare, seu retinere praesumpserit. 3^{tio} Clementissimè in considerationem summenda veniunt, etiam reliqva inevitabilia Episcopi impendia; Utiqve Episcopus perpetuò, et essentialiter in omni consecratione ad minimum unum Presbyterum, et Diaconum penes se habere, et intertenere, ijsdemqve solvere, ac de omnibus necesariis, alia provisione non existente, prospicere debet, praeter hos Secretarium saltem unum (licet nullô modô tum in Juridicis, tum reliqvis Saecularibus occurrentibus expeditionibus sufficere possit) duos item ad minimum famulos, duos intuitu Visitationum obeqvitatores, qvinqve in toto Aurigas, unum qvippe pro civitate, duos pro suo, et duos pro sarcinario, seu Culinario (cùm omnia secum ob defectum in his Partibus Diversoriorum portare debeat) Curribus, ac praeterea Cocum, Pistorem, Procuratorem, et alios necessarios adstantes, et servitores, praeter officiales Dominales, alere debet; qvae omnia si ex modica ista vix duorum millium Florenorum Fundatiuncula Episcopali exolvantur, et complanari debeant, qvid, et qvàm pusillum pro Episcopo maneat? Altissimo Regias Mattis V^{rae} Sacratissimae Judicio substernimus, praesertim cum teneatur

Episcopus Ecclesiae etiam de sartis, tectis, Vestibus ornamentis neceesarijs, candelis, oleo, et caeteris reqvisitis providere. Accedit, qvòd sensus, ut praemisimus, Bullae Pontificiae etiam is sit, ut opinata illa Tria Millia Florenorum liberam Episcopi dispositionem, ejusqve praecisè proprias, non verò etiam Theologi necessitates, relinqvantur; probè nimirum animadvertit Summus Pontifex, inopiâ Episcopum laborare non oportere; cujus vita profectò longè miserrima jam est, cum adhuc Censorem penes se ipse alere, de ejusqve Larga intertentione ex sua mensa Episcopali, nec ad propriam necessitatem sufficienti (exemplô vix in orbe auditô) providere, talis modiqve Censoris Theologi, contra Intentionem Sacrorum Canonum, Privilegia Ecclesiastica, omniumqve Gentium morem, Personas Deo Sacratas, sed Principàliter Episcopos, à Tributis eximentem, Tributarius, et invitus Hospitÿ Patronus, ne dicam servus esse cogatur; inter qvem et Episcopum, nec non alios futuros Basilianos, aeqvè Theologos, unô in dexteram, alterô in sinistram tam directionem Monasterÿ, qvàm administrationem Proventuum trahentibus, qvae contentiones, et rixae non regnabunt? et qvae Religiosa vita, et iam post aedificationem Monasterÿ? (nisi id Clementissimè correctum, et emendatum fuerit) qvae porro exinde Populi aedificatio? et an conveniat, ut multi propter unum patiantur? aeqvè congenitae SS^{mae} Regiae Mattis V^{rae} Clementissimae Reflexioni considerandum committimus; sanè qvàm sapientissimè praeviderunt tot pijssimi Fundatores, dedecorosum id, neqve compatibile, vexaeqve adinstar fore, non tantum uni Episcopo, sed etiam Abbati, aut Monasterÿ Praelato cuicunqve, ut Censorem sibi adjunctum Hospitiô excipiat, et tam liberaliter? (ubi tamen Vicarÿ Nostri, qvi plurimùm insudant, nec non Capitulares, seu Hyero-Monachi parùm respectivè provisi sunt) alat, praeserim si îpse egeat: Qvid enim magis secundum Naturam accidere potest, qvàm ut in Regimine qvalicunqve unus praesit, cujus nutum cuncti caeteri seqvantur; unde est, qvòd in qvavis Religione, et Monasterio unus esse soleat Moderator, nedum ut aliqvis alterius Monasterÿ, sive Religionis Professus, seu pro Directione qvapiam, seu in partem Regiminis admittatur; cujus sole clarius, tam Viennae, qvàm vicinis circumqvàqve Regnis, ac Provincijs, tot, tampve freqventia Monasteria, et Religiones Documentum praebent, in qvibus licet complures sint Graeci Ritûs Episcopi Unitorum, nulli tamen adjunctum esse taliter Theologum videmus; Cur igitur tam subjectae conditionis solus Episcopus noster Fogarasiensis nunc post Unionem esse debeat; siqvidem nos etiam ante Unionem sub Principibus Acatholicis semper Episcopum amplissimum, imò Archi-Episcopum habuerimus, rationem prorsus ignoramus.

Tandem qvoad 12^{mum} sive ultimum, qvod caput est rei, et Fundamentum, sine qvo reliqva omnia, qvae exposuimus consistere posse, impossibile arbitramur, est, Ut tam Primum, qvàm Secundum Diploma Leopoldium Lit. F

et G. notatum, ut et Decretum sub Litera H. pariter Leopoldinum, non solùm confirmentur; sed etiam qvoad omnia sua Puncta debitae demandentur executioni. qvid enim proderit supra dicta omnia concedi, si eorum manutentio Authoritate Regiae Mattis V^rae non fulciantur? à tempore factae Unionis concessa fuerunt dicta Diplomata, sed executioni nunqvam fuêre data, imò sinistrè semper, et perperàm explicata, ita ut Episcopus noster, qvi cum Episcopis Latini Ritûs, uti ex praemissis etiam constat, omnium Jurium ipsorum particeps esse deberet, summo animi sui sensu experiri debuerit, exercitium Jurisdictionis suae intra limites Adversarijs bene visos, fuisse constrictum, ab ijsdem Causas Ecclesiasticas, ad Forum suum trahi, Parochos nostros sine ejus scitu institui, illos deponi, eorum numerum definiri, et ad sua Tribunalia pro suo libitu ita raptari, ut violentus, aeqvè ac incompetens hujusmodi procedendi modus vix non vim Legis hic obtinuerit, qvos Excessus, qvàm aegrè animus ejus tulerit, feratqve, poterit SS^ma Regia Mattas V^ra Clementissimè eò faciliùs colligere, qvod ad tuendam Jurisdictionem suam, et Immunitatem Ecclesiasticam, Juramento, licet obstrictus, ob assistentiae, vi Articuli XIV. dicti Diplomatis 2^di debitae defectum, nullum tot malis, tam Divinis, qvàm verò humanis Legibus praejudicantibus, potuerit afferre remedium.

Qvae mala qvanta sint, et qvàm graves post se trahant conseqventias, qvemadmodum absqve ulteriori digressione abundè compertum erit, ita ijsdem omnibus, ut remedium inveniamus juxta Trident. Synodi de Reform. Sess. 25. cap. 20. seriam hujusmodi Jurium, et Immunitatum Ecclesiasticorum commendationem, ad SSmae Regiae Majestatis V^rae Thronum supplices confugimus, et ne contingat, Nationem nostram Reformatis, Augustanis, et Unitarijs postponi, Jura Episcopalia in controversiam vocari, Dignitatem, et Jurisdictionem Ecclesiasticam ordinariam contemni, de genu supplicamus, qvatenùs ad praescriptum S: Canonum, Juris Divini, dictamenqve justitiae distributivae, Clementissimè, peremptoriè demandare dignaretur.

1^mò Ut Personae Nostrae Ecclesiasticae, irreqvisitô Episcopô praesertim ad nudam suspicionem ne capiantur, incarcerentur, ad Forumqve Saeculare citentur, damnificentur, mulctentur, in Familias, et Bona eorum ne involetur; Verùm in Foro competenti Juridicè proseqvantur, ad Decimas, aliasqve Pensiones ne adigantur. Pariter Ecclesiarum Bona ne profanentur.

2do Etiam Templa, sive Ecclesiae nostrae habeantur pro loco Refugij, sive Azyli.

3^tiò Vetita in Diplomatibus nobis concessis Honoraria, Taxae, aliaeqve Pensiones à Sacerdotibus Unitis ne exigantur. Insuper locô, Beneficiô, Parochiâ, Terrarum Possessione, per Saeculares ne amoveantur; alij in eorum locum ne surrogentur, verbô praefati Saeculares in rebus, et causis Episcopum

concernentibus, ne se immisceant, numerum Personarum Ecclesiasticarum, ut pote: tam Ritûs, qvam Ceremoniarum nostrarum ignari, pro lubitu suo non definiant.

4tò Cùm de Portione Canonica, Fundis videlicet Internis, et Externis, Ecclesijs nostris provisum non fuerit, Portio Canonica etiam Parochis nris assignetur: illuc usqve autem, Terrae qvas Sacerdotes, sive successorio, sive emptitiô, sive hypothecario Jure possident, habeantur pro Ecclesiasticis, et Immunes, prouti etiam hactenùs.

5to Admittantur Iidem Ecclesiastici etiam nostri ad participationem Qvartae Decimarum obvenientium de Bonis Fiscalibus, et Decimarum de Terra Regia, a suis Parochianis provenientium.

6to Etiam Natio nostra pro 4ta Recepta Natione, in Transylvania, et Partibus eidem annexis Diplomaticè declaretur. Ad Gubernium, et Status admittatur, votumqve in Provincia habeat, officiorum, et Beneficiorum adinstar aliarum receptarum particeps sit, Decimas, et alias obventiones Parochiales suis, non verò à sua Religione alienis, in spiritualibùs nihil penitus ipsis inservientibus, praestare adigatur; juxta saepefatum Leopoldinum Decretum, ut Catholicus Cahtolico etc. Item à Scholis freqventandis nostrorum Valachorum Filij ne arceantur, et eapropter incarcerentur.

7mò Privilegijs in favorem nostrum olim à Regibus, et Principibus Hungariae, et Transylvaniae collatis ne contraveniatur.

8vò Articuli, Edicta, et alia Statuta contra nos ante Unionem facti, et emanata, pro cassatis, revocatis, et aboletis declarentur.

9nò Ut Scholas, et ubi plures fuerimus, Templa libere aedificemus. Imò juxta Leges à (Tit.) Dominis Patriotis conditas, signanter Approbatarum Constit. Part. 1. Tit. 1. Articulum 7. In locis mixtis, ubi plures sunt Nostrates, qvàm aliarum Religionum, Majori Parti, id est, Nostratibus Templum, Parochia, et reliqva cedant, eò magis ubi vix est aliqvis Auditor alterius Religionis.

10mo Testamentariae Dispositiones, Legata, Ecclesijs, et Personis nostris Ecclesiasticis facta, ratihabeantur.

11mo Theologo non ex Fundatiuncula Episcopali satis parva, sed aliunde de victu, habitatione, et alijs Culinaribus necessitatibus provideatur; Siqvidem Episcopo in Divinis, ob ignorantiam lingvae, Literaturae, Ceremoniarum, Valachicarum, adstare, eundemqve juvare neqveat, sed alios sibi necessarios adstantes intertenere debeat.

12mò Deniqve cùm haec à potiori fundentur in Diplomatibus et *suprafatis Decretis Leopoldinis, Eadem confirmentur, et insertis contra abusus remedijs dilucidentur, Executioniqve demandentur, et mancipentur.*

Ut es Nos infimi Sacrmae Regiae Mattis V^rae^ Fideles aeqvalem cum alijs in Transylvania Nationibus Receptis Clementiam experiri, Deumqve qvietè pro incolumitate, longaevitate, et augmento Sacratissimae Regiae Majestatis V^rae^ exorare valeamus.

Sacratissimae Regiae Mattis V^rae^
humillimi, perpetuóqve Fideles Capellani, et indigni Subditi
Acum cu scrisul lui Inochentie:
IOANNES INNOCHENTIUS L. B. KLEIN
Eppus Fagarasiensis, Nomine, et in persona totius Cleri Graeci Ritûs Uniti ut et Nationis Valachico Unitae per Transylvaniam ac mpria.

În anexă: Còpii de pe privilegiile principilor şi de pe prima şi a doua diplomă leopoldină, din 1699 şi 1701, precum şi după multe alte texte de privilegii, un complex de acte justificative mai vechi şi mai noi, menite să documenteze şi să susţină postulatele memoriului.

Orig. În Arhiva Cancelariei Aulice sub nr. 181/1743.

II

TEXTUL LATIN AL LUI SUPPLEX LIBELLUS

SUPPLEX LIBELLUS

Quum Majestatis Vestrae summus in regendo hocce Imperio finis, et justissima Intentio ea sit, ut jura universim, tum hominis, cum ipsius Societatis civilis ad omnia membra, quae eandem sua unione efficiunt, atque onera ejusdem servandae et vita, et rebus sustinent, apprime extendantur, neque pars civium divellatur, ut alteram suis Juribus violenter privet, opprimatque; idcirco Natio Valachica in Magno Transylvaniae Principatu degens, publice medio hujus Libelli Supplicis, se ad Solium Majestatis prosternit, ac omnibus precibus obtestatur, ut sibi reddantur pristina Jura, quae omnibus Civibus essentialiter adhaerent, quibusve saeculo superiori nulla authoritate, sed iniqua duntaxat temporum illorum sorte, ut mox exponetur exspoliata fuit.

Est Natio Valachica omnium Transylvaniae hujus aetatis Nationum longe antiquissima, cum a Romanis ipsam coloniis per Imperatorem Trajanum saeculo II. inchoante in Daciam frequenter copiosissimo veteranorum Militum numero ad tutandam Provinciam deductis propaginem suam habere, fide historica, traditione nunquam interrupta, idiomatis, et morum, consvetudinumque similitudine, sit certum, probatumque.

Successores Trajani Augusti possederunt Daciam aliquot saeculis, quorum permanente Imperio Fides, etiam Christiana in hac Provincia juxta Ecclesiae orientalis Ritum, opera Episcoporum Protogenis, Gaudentii, Nicetae, et Theotini saeculo praeprimis IV. propagata fuit, prout id ipsum Historia Ecclesiastica universa docet.

Interim jam saeculo III. coeperant barbarae Gentes in opima hac Romani Imperii Provincia fortunam periclitari, successitque ipsis in nonnullis ejus Partibus firmas per aliquot tempus figere sedes, nunquam tamen eo rem

deducere potuerant ut Romanorum ibi Nomen aut Imperium penitus exstinguerent; certum enim est ipso etiam saeculo VI. plures ibidem Romanis in Oriente Imperatoribus ad ripas praesertim Danubii paruisse arces, interiores vero Provinciae Partes tanto Romanorum Incolarum numero abundabant, ut jam circa saeculum VII. excusso advenarum jugo propriam exigerent Rempublicam.

Obtigit haec fortuna illi praecipue Daciae parti quae hodie Transylvaniae nomen obtinet, atque Romani ejusdem Incolae suppresso aliarum Gentium dominio, propriis e sua Natione electis Principibus usque ad Hungarorum adventum paruerunt.

Remansit deinceps dominii quod inter reliquos sibi in eo succedentes alienos Populos Slavicae quoque Gentes quaedam super Romanos Daciae Incolas exercuere, vestigium illud hodiedum perdurans, quod Nomenclatura *Vlachi* seu *Valachi* quae Slavicis Populis testante Lucio Dalmata, et Cromero Polono, quemvis *Romanum*, *Italum*, aut *Latinum* denotabat, ipsis duntaxat Daciam incolentibus Romanis posterioribus temporibus adhaeserit.

Dum Hungari ad finem saeculi IX. sub Duce *Tuhutum* transylvanas Partes invaserunt, Romani earundem Incolae mutato nomine *Vlachi* appellabantur, testante antiquissimo Hungariae scriptore Anonymo Belae Regis Notario, proprius tunc temporis ipsis praeerat Dux *Gelou* suprema cum potestate, in pugna tamen quam pro tutanda Paria cum Hungaris inivit infelix, cum in illa Dominatum, et vitam amiserit.

Post triste hoc Principis fatum non ultra Hungaris restiterunt habitatores Provinciae Romani *Vlahorum* nomine venientes, sed cum mortem sui Domini viderent (quemadmodum Anonymus Belae Regis Notarius in Historia Ducum Hungariae cap. VI. narrat) propria voluntate dexteram dantes Dominum sibi elegerunt *Tuhutum* Hungarorum Ducem, ac fidem jurejurando firmaverunt.

Gyula senior Ducis Tuhutum Nepos aeque Dux Transylvaniae suscepto Constantinopolim itinere fidem Christianam ibidem saeculo X. juxta Ecclesiae orientalis Ritum amplexus est, assumptoque secum in Transylvaniam Monacho *Hyerotheo* postea ad Episcopi munus evecto, plures e popularibus quoque suis eidem Ecclesiae asseruit, docente id ipsum Samuele Timon in Imagine antiquae Hungariae lib. 3. cap. 5.

Saeculo XI. postquam S. Rex Stephanus Transylvaniam devicto Duce Gyula juniore, Regno Hungariae addixisset, reliqui etiam in Transylvania Hungari ad Sacra transierunt Christiana, opera tamen Sacerdotum Ecclesiae occidentali addictorum, qui in eorum conversione laborabant, Ecclesiae Occidentali asserti fuerunt, et cum reliqui etiam Hungari adhuc sub Duce Gyula seniore ad Christum conversi, successive ad Ecclesiam Occidentalem

transiissent, soli fere Valachi Provinciae habitatores in Ecclesia Orientali perstiterunt.

Hac quoad Ritus Ecclesiasticos diversitate ne quidquam obstante Jura Civitatis utrique Genti, Hungariae scilicet, et Valachicae a tempore quo sub Duce *Tuhutum* in unam societatem coaluere, communia erant, sufficiat brevitatis causa in argumentum hujus veritatis adfere Literas authenticas Conventus B. M. Virginis de *Colos-Monostra*, anno 1437 exaratas, quas CI: Praÿ in Historico-Critica Dissertatione VII: § 8° sequenti tenore in lucem edidit: *Paulus Magnus de Vajda-Háza vexilifer universitatis Regnicolarum Hungarorum, et Valachorum in partibus Transylvanicis* etc.

Advertit eodem loco celeberrimus Author in Literis his Conventualibus Universitatem Regnicolarum Hungarorum, et Valachorum provocare se ad quoddam Instrumentum S. Stephani Regis in quo de eorum Immunitatibus ageretur; quod ipsum denuo argumento est utramque Nationem easdem Immunitates habuisse, iisdemque Regnicolaribus Juribus gavisam fuisse.

Natio Hungarica eodem adhuc saeculo, et anno quo Literae hae Conventuales expeditae erant, tam cum Siculis suis Popularibus, qui eodem tempore separatam Nationem efficere coeperant, quam etiam cum Saxonibus saeculo XII. in Provinciam deductis inivit quidem particularem quamdam Unionem de mutuo sibi invicem ferendo auxilio: quae Unio anno proxime subsecuto 1438° renovata fuit, docentibus id ipsum Testimoniis Vice-Vajvodae ejusdem temporis *Lorandi Lépes* desuper expeditis.

Nequidquam tamen obfuit illa Juribus Nationis Valachicae Regnicolaribus, imo sors hujus illo recte saeculo quo Unio memorata condita fuit, quam maxime florebat; etenim ex hujus Nationis sinu *Ioannes Corvinus Huniades* ad summos in Transylvania primum honores promotus, deinde ad supremi in Regno Hungariae Belliducis, ac Gubernatoris munus evectus, ejus vero immortalis filius *Mathias* ad ipsum Regni Solium exaltatus fuit: atque ut alios Transylvaniae Vajvodas hujus Nationis populares silentio praeterire liceat, *Ioannes Geczÿ*, ex cujus familia adhucdum nonnulli Nobiles Valachi in Comitatu Dobocensi superesse dicuntur, Sublime Gubernatoris in Transylvania, *Stephanus* vero *Josika* (testante ipso Wolfgango de Bethlen Historico) origine, ac Natione Valachus eminens Cancellarii munus sub Principe Sigismundo Bathori circa finem saeculi XVI. magna cum laude obierunt. Circa medium vero ejusdem Saeculi *Nicolaus Olahus* Parentibus aeque Valachis Cibinii natus, Archi-Episcopi in Hungaria Strigoniensis, et Regni Cancellarii dignitate eminebat; ejus vero Frater Mathaeus haereditario Iudicis Regii Sedis in Transylvania Szász-Város officio fungebatur, nec occultabant Summi hi in Republica tam Hungarica, quam Transylvanica Viri suam de Gente Valachorum originem; imo Corvinus uterque, testibus

Bonfinio, et Lucio Dalmata, se cum sua Natione a Romanorum Coloniis ortum ducere gloriabatur. Insuper testatur Ferdinandus I. Imperator tam Corvinorum, quam supradicti Archi-Praesulis Strigoniensis, et sui Cancelarii de Gente Valacha Romanorum sobole ortum, dum in Diplomate Familiae memorati Archi-Episcopi 23° Novembris 1548. collato, his semet exprimit verbis: *Sic vero sunt omnes propemodum laudatissimarum Gentium origines inter quas Valachi Gentiles tui minime postremas habent, utpote quos ab ipsa rerum Domina Urbe Romana oriundos constat, unde nunc quoque sua linqua Romani vocantur; tua ista Gens fortitudine praepollens fuit, multorum praestantissimorum Ducum Genitrix inter quos et Ioannes Huniades Inclyti Mathiae Regis Pater, et illius aetati proxime Majores tui potissimum enituisse feruntur.*

Post initam annis 1437° et 1438° inter Hungaros, Siculos, et Saxones Unionem, Gens Valachica hos Sublimos Viros, atque alios multos de Patria benemeritos produxit, qui liberis Statuum Ordinumque suffragiis ad quaeque etiam summa munera, et dignitates electi, elevatique fuere, ita ut per omnia retrolapsa Saecula usque ad XVII. Gens Valachica aeque ac reliqui Cives omnibus Juribus regnicolaribus constanter gauderet, neque uspiam vel minimum praefata *Unio* juribus Valachicae Gentis Civilibus aut nocuit, aut initio nocere tentavit.

Interim reformatione Ecclesiae Occidentalis per Calvinum, Lutherum, et Socinum coepta Saeculo adhuc XVI. in Transylvania quoque magnos progressus faciente, et hoc modo scissione Incolarum, Hungarorum, Siculorum, et Saxonum quoad Religionem in quatuor partes utpote: Romano-Catholicam, Calviniano-Reformatam, Evangelico-Lutheranam, et Sociniano Unitariam facta, creati fuerunt plures in Statuum, et Ordinum publicis conventibus Articuli, quibus de securitate harum partium in Religione dissidentium prospiciebatur; atque omnes quatuor Religiones quas divisi pro illarum diversitate in quatuor partes Hungari, Siculi, et Saxones profitebantur, medio eorundem Articolorum pro Lege receptis declaratae, prout id ipsum Approbatae Regni Constitutiones, jussu, et approbatione Principis Georgii Rakoczÿ ex Articulis Diaetalibus ab anno 1540° usque 1653^{m} compilatae, partis l^{ae} Tit. 1° art. 2° luculenter docent.

Nulla tamen in his Articulis de Ecclesia Graeca Orientali cui Gens Valachorum a tempore suae ad Christum Conversionis addicta fuit, mentio facta erat; sed nec illa fieri debebat, nec poterat, cum Articuli illi solas Religiones per reformationem Ecclesiae Latinae in Transylvania enatas pro objecto habebant. Mansit ergo Ecclesia Graeca Orientalis in Transylvania, seu potius Gens Valachorum eidem addicta quoad Religionem quoque in eodem Statu in quo ante conditos hos articulos reperiebatur, in liberrimo scilicet suae

Religionis exercitio, et usu omnium Jurium cum eodem conjunctorum: quod ipsum etiam Literae collationales Isabellae Reginae super Episcopatu Graeci-Ritus Fel-Gyogyensi Reverendo Viro Christophoro cum omnibus ejusdem Episcopatus Pertinentiis, Proventibus, et emolumentis collato, anno 1557°, dum jam Episcopatus Latinus Albensis sublatus, omnia ejus Bona, Pertinentiae, et Proventus Fisco addicti erant, emanatae, et per CI. Benkö in opere suo de Milkovia § 145 lit. C. promulgatae satis probant.

Sed mutata fuit favens ista sors Gentis Valachicae tam quoad ejus Civilem Statum, quam quoad Ecclesiasticum, saeculo proxime praeterlapso XVII. postquam nempe Hungari, Siculi, et Saxones Unionem jam annis 1437° et 1438° initam, anno 1613. 1630. et 1649. renovarunt, et tam Conditiones hujus Unionis, quam Articulos supra dicto modo in favorem quatuor Religionum, quas ipsi hoc in puncto inter semet ipsos divisi profitebantur, conditos Collectioni Legum ab anno 1540° latarum, seu Approbatis Constitutionibus inseri curaverunt, inserta enim fuerunt huic Legum Collectioni seu Approbatis Constitutionibus sequentia etiam Nationi, et Religioni Valachorum legalem in Provincia existentiam a Saeculis habentium summe noxia, et praejudiciosa, utpote Approbatarum Constitutionum Partis 1^{ae} tit. 8° *quamvis Valachica Natio in Regno inter Status reputata non sit, et ipsius Religio e receptis non sit, nihilominus tamen donec illae propter emolumentum Regni tolerabuntur, sequentia Ecclesiastici observabunt. etc.*

Partis 1^{ae} tit. 9^{ni} art. 1° quamvis *Natio Valachica in Regno propter Bonum publicum admissa sit, cum tamen ipsa vilem suum statum non considerando etc.*

Partis 3^{ae} tit. 1^{i} art. 1° *e tribus Nationibus consistente Regno (servatis Regni Constitutionibus) si aliqua Natio in suis Libertatibus, Privilegiis, consvetudinibus laederetur, teneantur reliquae etc.*

Partis 3^{ae} tit. 53^{ii} art. 1° *prout Religio Nationis Valachicae e quatuor receptis non est, ita nec ordo ille Religiosus etc.*

Qualiter vero ista Collectioni Legum inseri potuerint, perspici haud potest; nam Collectio haec testante ejus praefatione, et approbatione, non nisi e Decretis, et Articulis Diaetalibus ab anno 1540° quo Transylvania ab Hungaria separata fuit, ad annum usque 1653^{m} conditis, institui, et conflari poterat, nullus vero exstat ab Anno 1540° usque ad 1653^{m} conditus, eo minus antiquior aliquis Articulus Diaetalis, qui positive statuisset *Nationem Valachicam non esse inter Status reputandam, nec ejus Religionem inter receptas, sed hanc et illam propter bonum tantum publicum in Provincia admittendam.*

Deficiente ejusmodi positiva Lege concludi ergo debet errore solum, vel incuria compilatorum Inserta illa, seu additamenta in collectionem irrepsisse, an vero nocendi etiam animus ullum hac in parte influxum habuerit, non est

Supplicantis Nationis discutere, illud interim certum est, occurrere quasdam in collectione expressiones, quae odium potius, quam amorem Compilatorum erga Nationem Valachicam non obscure indicant. Exemplo sit expressio praecitatae Partis 1ac tit. 9i art. 1° occurrens, *cum tamen ipsa (Natio Valachica) vilem suum Statum non considerando.*

Interim seu errore vel incuria, seu animo nocendi inserta fuerint praeadducta additamenta Legum Collectioni, Insertio tamen ea cum praecautione facta est, ut additamenta non stylo directo, et in forma Legalis Statuti approbatis inferrentur (quia id sine citatione articuli, in quo illa fundarentur, qui tamen nunquam exstitit, fieri haud potuisset) sed per modum duntaxat praeambuli aliis legalibus Statutis Collectioni insertis, medio particularum conjuntivarum *quamvis, cum*, praemitterentur.

Etsi vero talia praemissa nisi Legali cuidam fundamento innitantur, nullum vigorem habere soleant, ista tamen apud complures Patriae Cives talem invenerunt successum, ut mox opinio, quod Natio, et Religio Valachorum in Principatu tantum tolerata sit, fere universaliter stabilita, et ad exteras usque Gentes propagata fuerit.

Ad occurrendum igitur opinioni huic attactis duntaxat praemissis omni fundamento destitutis innixae, sequentes quoad illa faciendae veniunt reflexiones, ex ipsis Legibus, et Patriae Historia depromptae.

Dicitur in iisdem praemissis *quamvis Natio Valachica inter Status non sit reputata, sed in Regno tantum propter Bonum publicum admissa*, quam alienum sit a vero Suppositum quod Natio Valachica inter Status non sit reputata, docent authenticae illae superius adductae Literae Conventus B. M. Virginis de Colos°Monostra anno 1437° emanatae in quibus expresse dicitur *Universitas Regnicolarum Hungarorum, et Valachorum in partibus Transylvanis*. imo probat authenticum hoc Documentum evidenter, tempore, quo illud emanavit Status Provinciae seu Universitatem Regnicolarem ex Hungarorum duntaxat, et Valachorum Nationibus constitisse, et cum nulla possit adduci posterior Lex, quae positive statuisset, Valachicam Nationem non esse inter Status, et Regnicolas reputandam, in propatulo est suppositum adductorum praemissorum omni plane destitui fundamento.

Quid sibi velit additamentum illud, *quod Natio Valachica in Regno tantum propter Bonum publicum sit admissa* perspici haud potest cum id de quavis alia Natione dici possit, ac debeat; caeterum terminus *admissa* nec cadit in Nationem Valachicam omnibus reliquis Provinciae Nationibus multo antiquiorem, majori cum fundamento tribui posset ille reliquis Nationibus, quas multo tardius quam Valachicam in Principatum venisse, et seu Pactis conventis, seu Privilegiis Principum ad incolatum, Juraque Civitatis *admissas* fuisse, Historia Patriae, Principumque Diplomata docent.

Valachos certe multis antequam Hungari venissent saeculis transylvanas partes coluisse, tam Patria, quam Romana Historia docent, et dum illi amisso in pugna proprio Duce *Gelou* Hungaris non amplius restiterunt, sed potius illorum Ducem *Tuhutum* in suum etiam Dominum propria sponte dexteram dantes elegerunt, *admiserunt* hoc facto Hungaros sua sponte ad coincolatum, ad concivilitatem, et ad communionem Jurium regnicolarium. Contenti fuerunt Hungari hocce Valachorum libero, et spontaneo agendi modo, atque utraque Gens in concivilitate, et communione Jurium suam invenit felicitatem, quam ulteriori aleae Belii cujus incertum exitum utraque praemetuere debebat, comittere noluit. Non obscure hinc prodeunt Pacta conventa utriusque Nationis Anonymi etiam Belae Regis Notarii verbis; *propria voluntate dexteram dantes Valachi in suum etiam Dominum elegerunt Hungarorum Ducem Tuhutum, indicata.*

Saxones Saeculo XII, Armenos, et Bulgaros Saeculo XVII. in Transylvanas partes venisse, et *admissionem* obtinuisse praeter Historiam Privilegia, et Diplomata Principum testantur.

Restant adhuc Germani Patriae Cives qui circa finem praesertim saeculi XVII. cum exercitu Divi Caesaris Leopoldi Historia pariter testante in Provinciam venerunt, et admissionem eodem plane modo, quo Hungari circa finem saeculi IX. advenientes obtinuerunt. Submisere nempe semet Status Transylvaniae circa finem XVII. saeculi propria sponte Imperio Domus Austriacae, exercitu Caesareo in Provincia existente, prout semet Valachi circa finem saeculi IX. Hungarorum tum advenientium Duci Tuhutum sua propria voluntate ipsum etiam in suum Dominum data dextera eligendo submiserunt, et ita prout Hungari sub Tuhutum Duce in concivilitatem Valachorum, ita Germani sub Leopoldo Caesare in concivilitatem reliquorum Transylvaniae Civium admissi fuerunt.

Dicitur praeterea in praeadductis additamentis: *Nihilominus tamen donec illae (Natio, et Religio Valachorum) propter emolumentum Regni tolerabuntur* etc., equidem de reliquis etiam Nationibus, et Religionibus id ipsum dici potest, quod nimirum propter emolumentum Regni tolerentur, nam si non tolerarentur, vel emigrationes, vel dissidia, et periculosi tumultus in summum Provinciae detrimentum sequerentur. In quantum vero terminus *tolerari* juxta modernum Curiae Stylum idem significat, ac *legali existentia destitui*, in tantum ille nec Nationi, nec Religioni Valachorum applicabilis est, cum ex praedictis certum sit et Nationem, et Religionem hanc in Provincia antiquissimam esse, et Regnicolaribus Juribus illam, hanc vero publico liberrimo exercitio gavisam fuisse, nec ullam Legem existere, quae seu Nationem, seu Ecclesiam Valachorum Juribus suis, consequenter legali existentia privasset, et pro tolerata declarasset. Nec obstat quod Religio

Valachorum inter illas Religiones, quae Approbatarum Constitutionum Partis 1ae tit. 1i art. 2do receptae nominantur, haud specificetur; etenim illi ipsi Articuli Diaetales antiqui, e quibus citata Lex approbatalis confiata fuit, evidenter probant, illorum objectum illas duntaxat Religiones fuisse, quae antea in Provincia vel non exstiterunt, sed primo saeculo XVI. illuc penetrarunt quales sunt Reformata, Evangelico°Lutherana, et Unitaria; vel quae antea exstiterant quidem, sed postmodum lege publica in libero exercitio, Juribusque praehabitis turbatae, et pene exstirpatae fuerunt, qualis erat Romano-Catholica. Valachorum Religio nec ad harum, nec illarum seriem pertinebat, proinde nec erat objectum dictorum articulorum, e quibus citata Lex approbatalis conflata fuit, non poterat ergo in Lege ista ejus mentio fieri, atque hoc sensu verum est in Transylvania quatuor esse duntaxat *receptas Religiones*, et Valachorum Religionem ad illas non pertinere. Si vero terminus *recepta* eo sensu summi velit, quod illae solum Religiones legali existentia, et libero gaudeant exercitio, quae receptae nominantur, tune nomenclatio haec Valachorum etiam Religioni eo minus denegari poterit, quo certius est illam in Provincia esse antiquismam, publico exercitio semper gavisam, nec ulla publica Lege ab illo exclusam.

Quod attinet additamentum Conditionibus Unionis trium Nationum in Approbatis Constitutionibus Partis 3ae tit. 1° insertum, *e tribus Nationibus consistente Regno*, non alium illud habere sensum quam quod tres tantum sint in Regno Nationes quae Unionem inter se iniverunt, quivis perpenso totius cui insertum est paragraphi tenore, facile perspiciet. In eo vero sensu quod tantum tres unitae illae Nationes Universitatem Regnicolarum seu Statuum et Ordinum in Transylvania efficiant, summi additamentum illud eo minus potest, cum superius dicta evidenter doceant Valachicam Nationem longe ante initam inter Hungaros, Siculos, et Saxones Unionem Juribus regnicolaribus gavisam fuisse, et una cum Hungarica Natione Universitatem Regnicolarem effecisse nec ulla unquam positiva Lege Juribus suis exutam fuisse.

Omnis igitur moderna tristis Valachorum in Transylvania sors non Legibus, sed injuriae temporum debetur, nunquam certe probari poterit Legislativam in Transylvania potestatem id injustitiae commisisse, ut Nationem in Provincia antiquissimam Juribus civilibus per pacta conventa, prout superius ostensum fuit, roboratis, privaret, et exueret: imo vero etiamsi iniquissima sors eo rem deduxerit, ut Clerus hujus Nationis a Juribus quibus aliarum Nationum Clerus gaudet, et Nobilitas ab officiis, et Dignitatibus praesertim eminentioribus successive excluderetur, a publico tamen liberrimo suae Religionis exercitio, ab Immunitatibus item, et Privilegiis Nobilitatis nunquam Natio haec exclusa fuit, quin potius illi Nobiles Valachi qui, vel quorum Majores, mutata Religione Graeca Romana-Catholicam, vel Reformatam amplexi sunt, ad eminentiores quasque Dignitates sine difficultate

eluctari et potuerunt, et actu possunt: liceat in exemplum adducere illustres Familias Comitum *Kendeffi*, Baronum item *Josika, Huszar, Nalaczy*, et magnam partem familiarum Nobilium in Comitatu *Hunyad*, et Districtu *Fagaras* originariarum antiquis, vel recentioribus annis Religionem Romano-Catholicam, vel Reformatam amplexarum. Gesserunt Familiae hae et actu non nulla ex iis Individua gerunt eminentiores etiam in Principatu dignitates, quamvis illas ut et nonnullas alias etiam e primariis familias a Romanorum reliquiis, hodierna scilicet Valachorum Gente originem ducere, plerique Patriae Civibus apprime constet, et literalia ipsarum Documenta praesertim antiquiora, si criticis oculis pervestigentur, manifestum reddant, et cum sub ipsis etiam Principibus, qui post compilationem approbatarum Constitutionum, quibus praeattacta additamenta, opionioni (!), quod Valachorum Natio sit tantum tolerata, ansam praebentia, inserta fuerunt, Principatum rexerunt, multi de Gente Valachorum in caetum verorum Nobilium ob merita praesertim armis comparata sint evecti, multi etiam Juribus possessionariis donati, fruanturque et hi, et illi in hodiernum usque diem omnibus Juribus Statui Nobilitari, et donatario connexis, eodem plane modo, ac Nobiles, et Donatarii aliarum in Provincia Nationum; prono hinc etiam profluit alveo Nationem Valachicam nunquam a Legislativa Potestate Juribus regnicolaribus fuisse exutam, et pro *tolerata* declaratam, secus Nobiles ex ejus gremio creati honore tantum Nobilitatis prout quoad Armenos hactenus observabatur, non vero Juribus etiam, et Immunitatibus de Lege cum ea connexis gaudere possent.

Caeterum Statutum tale, quo Natio omnibus reliquis et antiquior, et copiosior Juribus Civitatis privaretur, confirmationem Principis pluribus et respectibus obtinere nunquam potuisset, quodsi vero absque ejus assensu conditum fuisset, non Legis vim obtinuisset, sed potius Societatem Civilem in quam Hungari, et Valachi circa finem saeculi IX. sub Duce Tuhutum data dextera coaluerunt, annihilasset, et utramque Nationem ad Statum in quo ante factam per Valachos propria sponte Hungarorum Ducis Tuhutum in suum etiam Dominum electionem, fuerat, ad statum scilicet Belii reposuisset, pugnandum ergo fuisset denuo tamdiu donec vel Natio una aliam subjugasset, vel in nova Pacta invicem coaluissent; cum autem unum vel aliud factum esse probari nequeat, manserunt utique priora Pacta conventa in suo vigore.

His ita constitutis cum Valachorum Natio, et Religio non publica Lege, sed temporum duntaxat iniquitate in aliqua Jurium civilium parte jacturam passa esse dignoscatur, opinio vero quod Natio ista una cum Religione quam profitetur, *tolerata* tantum sit in Transylvania praeadductis additamentis Collectioni Legum approbatalium insertis omni plane fundamenta carentibus innitatur; ab Justitia solum, et Clementia Principis pendet Nationem hanc ab iniquissima sorte vindicare, et ad omnia quibus antea gavisa fuit Jura reponere.

Agnovit hoc Augustissimus quondam Princeps et Imperator Leopoldus I. et non tantum Clerum hujus Nationis circa finem superioris Saeculi Unionem cum Romano-Catholica Ecclesia amplexum ad omnia Jura Privilegia, et Beneficia quibus aliarum Religionum Clerus gaudet admittendum ordinavit; sed vi Diplomatis die 19° Martii 1701° editi decrevit, ut quicunque etiam Saeculares, et Plebejae conditionis Valachi se se Romanae Ecclesiae univerint, immediate Statui Catholico adnumerentur, sicque inter Status computentur, capacesque Legum Patriarum ad instar reliquorum Patriae filiorum reddantur. Agnovit id ipsum Augustissima etiam felicis recordationis Princeps, et Imperatrix Maria Theresia, dum occasione auspicati Regiminis universorum Provinciae Incolarum Jura et signanter Privilegia etiam, et Diplomata ab Augustissimo suo Avo Valachis impertita confirmavit.

Agnovit denique id Divus ille Caesar sempiternae Memoriae Justissimus Princeps Noster Maximus Josephus Secundus, qui equidem pura, et simplicia tum hominis cum Civis Jura intellexit, qui cognovit injustitiam, et oppressionem, qui oculis suis vidit, et perspexit Nationem Valachicam et multum super caeteras Provincia numerosam, et domi, et Belli summopere utilem esse; propterea justissimi Principis muneri satisfacturus, ad Jura civibus reddenda, ad omne dissidium ac scissionem intra Nationes antevertendam, posthabitis quibuscunque in contrarium renitentium praejudiciis saepius Clementissime ordinavit ut in posterum omni injusto inaequalitatis discrimine penitus sublato, Valachi, etiam nullo habito respectu ad Nationem, ac Religionem iisdem Juribus, et Beneficiis aeque ac aliae in hoc Principatu Gentes perfecte fruantur; atque adeo cum onera aequalia in proportione sustineant, Jura quoque, et Beneficia aequalia consequantur.

Sed exiguum haec Augustissimorum Principum Diplomata, Decreta, et Ordinationes habuerunt hactenus effectum; nam Clerus Romano-Catholicae Ecclesiae Unitus admittitur quidem ad aliquas immunitates, non tamen ad omnia Jura, et beneficia quibus aliarum Nationum Clerus gaudet, Ecclesiastici vero Graeci Ritus non Uniti quamvis ipsis eaedem ac aliarum Religionum Ecclesiasticis incumbant obligationes, ne quidem a Contributione (si Taxa Capitis excipiatur) eximuntur, Nobiles Valachi hodiedum etiam, praesertim in Comitatibus non nisi cum summa difficultate ad aliqua duntaxat, eaque minora admittuntur officia. Quod eos attinet qui civicae vel plebejae sunt conditionis illis vel accessus ad artes, et opificia addiscenda difficultatur. Praeterea in ipsis Comitiis anno 1744° celebratis per Status, et Ordines reliquarum Nationum articulo VI. declaratum fuit: citata superius Indulta Divi Caesaris Leopoldi I. Valachis etiam saecularibus et plebejae sortis concessa, et a Diva Imperatrice Maria Theresia confirmata, *solum ad Ecclesiasticos, et Nobilitari praerogativa gaudentes, quorum conditio eadem esset, quae reliquorum Patriae civium, et*

qui eidem Nationi e tribus receptis systema Principatus constituentibus, ubi per adoptionem Bonorum sedem sibi fixerint, hoc ipso absque quartae Nationalitatis erectione, ac constitutione, adnumerati essent, referi, non vero ad plebejos etiam extendi posse, ac debere, ne systema Principatus evertatur; neve Plebs Valachorum, aliorumque advenarum, numerum inter Nationes faciat, ac vel ulli trium Nationum, earumque Juribus, Privilegiis, Immunitatibus, et praerogativis praejudicio sit.

Agnoscit quidem Natio supplicans quod Valachorum Nobilium conditio quantum ad usum Privilegiorum Nobilitarium eadem sit, quae reliquorum Patriae Civium, cum dolore tamen fateri simul debet, quod ad eminentiores Dignitates, servato Ritu Religioneque Graeca nullus, ad minora vero Munia admodum pauci, at hi summa cum difficultate admittantur. Fateri porro debet ignotam sibi esse Legem illam, vi cujus Nobiles Valachi *eidem e tribus Nationibus receptis* ubi per adoptionem Bonorum sedem fixerint, adnumerati fuissent. Notum vero est omnibus in Historia Patriae versatis, Valachos aliquot saeculis ante tres receptas Nationes in Transylvania sedem, domiciliumque fixisse, et circa finem saeculi IX. Hungarorum tunc in hanc Provinciam ingressorum Ducem Tuhutum sua propria voluntate data dextera in suum etiam Dominum elegisse, atque ab eo tempore Universitatem Regnicolarum in Transylvania ex Hungaris, et Valachis constitisse, non autem hos illis, aut aliis Nationibus adnumeratos esse. Ignotam porro esse Nationi Supplicanti Legem, vi cujus haec vel illa Natio in Transylvania pro *recepta* esset declarata. Notum vero esse terminum *recepta* primum saeculo XVI. de Novis Religionibus per reformationem enatis usuari coepisse, et in sensu Conditarum tunc temporis Legum, receptam Religionem nihil aliud significare, quam Religionem ad liberum exercitium admissam: de hac autem aut illa Natione terminum hunc in Legibus declarationem Statuum anno 1744° factam antecedentibus, nuspiam usurpari, sed Nationes legali existentia gaudentes *Regnicolares* appellari, et ad harum Numerum etiam Valachicam pertinere in superioribus probatum est evidenter. Dari tamen in Transylvania *Nationes Unitas*, et tres esse Nationes Systema hujus Unionis constituentes, Valachicam vero ad earum Numerum non pertinere aeque certum est. Interim cum Unio haec eo modo ut Juribus regnicolaribus Nationis Valachicae alioquin in Transylvania omnium antiquissimae deroget atque illa evertat, erigi nunquam potuerit; hinc acerbum, ac gravissimum accidit Nationi huic, quod ipsam praeattacta Statuum Declaratio de anno 1744 ad eandem cum *advenis* classem collocet, non *advena* sed *antiqua*, et omnibus aliis longe antiquior est Natio Valachorum in Transylvania, nunquam quaesivit, nec quaerit illa eversionem systematis Principatus, sed potius ejus redintegrationem dum se ad usum Jurium Civilium, et Regnicolarium quem ipsi non Lex ulla, sed iniquitas temporum ademit,

reponi quaerit, nunquam per hanc repositionem praejudicium fiet aliis tribus Nationibus, aut earum Juribus, Privilegiis, Immunitatibus, et praerogativis, cum per illam nihil aliud obtinebit Natio quam quod praevie habuit, et injuria temporum amisit, nec opus unquam erit propter supplicantem Nationem quartam erigere Nationalitatem, cum illa jam a pluribus saeculis alteram imediate ab Hungaris constituerit Nationem Regnicolarem.

Quod vero in praeadducta Statuum declaratione de anno 1744, *solum* Nobilibus Valachis eadem cum reliquis Patriae *Civibus* conditio admittatur, plebejae vero sortis Valachi ab ea excludantur, id equidem Supplicanti Nationi acerbissimum accidit, experiturque in sui, et Provinciae desolationem funestas hujus declarationis sequelas, etenim ut alia silentio praetereantur, binis abinde vicibus exturbatio miserae hujus Plebis in nonnullis Fundi Regii circulis tentata fuit, quamvis praeter superius adducta ipsum etiam fundamentale de Regio Fundo sonans Privilegium Saxonicae Nationi collatum evidenter probet Valachos ibidem eisdem cum Natione hac frui debere Juribus, et Libertatibus.

Non est quidem Intentio Nationis Suplicantis, ut pro sua Plebe plus quidpiam obtineat, quam eidem jure competit, cum tamen e praemissis luculenter prodeat id ipsum illi competere quod aliarum in Principatu degentium Nationum Plebi competit, heac autem e numero Patriae civium haud excludatur, id unicum in votis habet Natio supplicans, ut sua etiam Plebs eodem modo, ac aliarum Nationum plebeji homines tractetur, atque adeo cum eadem cum his onera civilia sustineat, iisdem quoque Beneficiis perfruatur oportet, exigentibus id variis alioquin Altissimis ordinationibus.

Quoniam vero Ordinationes hae, et praeattacta Augustissimorum Majestatis Vestrae Sacratissimae Praedecessorum Diplomata in Gentis Valachicae favorem, levamenque emanata hactenus sut nullum, aut exiguum, aut brevi tempore, semper vero incertum effectum habuerint, proinde nec Natio Supplicans ad communem usum Jurium Societatis Civilis quibus ipsam noverca sors exuit, reposita sit, sed in hodiernum usque onera duntaxat bajulare, Beneficiis vero regnicolaribus carere cogatur, id vero non tantum Regulis Justitiae, et aequitatis adversetur, sed Statui quoque publico summum adferat detrimentum, quando nulla Nationis hujus quamdiu ejus Clerus, et Nobilitas in abjecto Statu conservabitur, sperari possit cultura, proinde nec industriae ulla accessio, sed potius ignorantiam, desidiam, et ignaviam cum omnibus quae abinde generari solent vitiis, majora adhuc apud ipsam id desolationem Provinciae incrementa habituram, mutuam praeterea Nationis hujus erga alias, et erga ipsam aliarum diffidentiam, enataque exinde interna odia, infaustorumque animorum motus, et exacerbationes ampliorem cum publicae, privatorumque securitatis, et tranquillitatis periculo accessionem sumpturas fore praemetuere liceat (ad quae omnia praevertenda complures

Patriae Cives aequitatem, Justitiamque prae oculis habentes, Nationis Supplicantis repositionem ad usum omnium Jurium Regnicolarium jam pridem desiderarunt).

Hinc

Natio Valachica supplex humilisque ad Thronum Majestatis Vestrae accedit, ac sequentia qua decet veneratione, et subjectione petit, rogatque:

1° Ut odiosae, et ignominia plenae Nomenclationes *tolerati, admissi, inter Status non reputati* aliaeque huscemodi, quae tanquam externae maculae sine Jure, et auctoritate Nationi Valachicae affixae fuerunt nunc prorsus demantur, atque veluti indignae, et injuriae publice revocentur, ac deleantur, sicque per Clementiam Majestatis Vestrae Sacratissimae rediviva Natio Valachica ad usum omnium Jurium Civilium et Regnicolarium reponatur, proinde

2° Nationi Supplicanti inter Regnicolares Nationes idem locus quem ipsa juxta adductum in praemissis Testimonium Conventus B. M. Virginis de Colos-Monostra anno 1437° tenuit, restituatur.

3° Clerus hujus Nationis Orientali Ecclesiae addictus absque discrimine an cum Ecclesia Occidentali in omnibus idem sentiat, vel minus, Nobilitas item, ac Plebs tam civica, quam ruralis eodem plane modo ac Clerus Nobilitas, et Plebs Nationum Systema Unionis constituentium, consideretur, et tractetur, eorundemque Beneficiorum particips reddatur.

4° In Comitatibus, Sedibus, Districtibus, Civicisque Communitatibus occasione electionis officialium, et ad Comitia Deputatorum, apud Aulica item, et Provincialia Dicasteria occurrentibus officiorum restaurationibus, et promotionibus applicandorum ex hac Natione proportionato numero Individuorum justa reflexio habeatur.

5° Comitatus illi, Sedes, Districtus, et Communitates Civicae in quibus Valachi reliquas Nationes numero superant, Nomenclationem etiam a Valachis, in quibus autem aliae Nationes numero praecellunt, ab his illam habeant, au vero mixtum Nomen *Hungarico-Valachicum, Saxonico-Valachicum, gerant,* vel denique sublata penitus Nomenclatione ab hac vel illa Natione desumpta, nomen duntaxat illud tam Comitatus, quam Sedes, et Districtus retineant, quod a fluviis, aut arcibus hactenus quoque gesserant, et universi Principatus Incolae absque ullo Nationis, vel Religionis discrimine, iisdem pro ratione Status, et conditionis Libertatibus, ac Beneficiis frai, ac guadere, eademque pro mensura virium onera supportare debere declarentur.

Aequitati Naturali, Principiisque Societatis Civilis, Pactisque conventis inniti petita haec e supradictis abunde patet. Et cum Natio Supplicans jam Anno adhuc 1761° juxta conscriptionem tunc in omnibus Circulis, et locis (Districtu Coronensi excepto) peractam ultra 547 000. Individua numeraverit, et si Valachi hujus Districtus pro illo tempore tantum in 13 000 Individuis

computentur, Natio haec tune ex 560 000 Individuis constiterit, omnes autem reliquae Nationes simul sumptae (computatis eo etiam Valachis, qui derelicta propria Religione ad alias transiverunt) juxta conscriptionem anno 1766° peractam non nisi 392 000 et aliquot centena Individua numeraverint, exindeque concludere sit, Populationis modernae Transylvanicae ex *uno Millione et fere Septingentis Millibus* hominum juxta conscriptionem Anni 1787[i] consistentis praecipuam partem, et fors integrum Millionem ex Hominibus Nationis Supplicantis constitui. Cum praeterea *duo integra Regimina limitanea* in Principatu, et fere *duae Tertiae* trium ibidem *Regiminum* Campestrium, et plus quam *una tertia* Regiminis Siculici equestris ordinis ex Individuis Supplicantis Nationis consistant, et in genere publica Provinciae onera Natio supplicans a proportione Majoris Numeri in majori etiam quantitate quam omnes aliae Nationes simul sumptae sustineat; confidit ipsa in Paterno Majestatis Vestrae affectu, ex his etiam considerationibus, Justissima sua petita optatum sortitura eventum, praesertim cum a suprema duntaxat Majestatis Vestrae Authoritate ejus repositio ad usum lurium Regnicolarium, e quo non Lege, sed iniquo duntaxat fato detrusa fuit, pendeat.

Quodsi tamen Majestatis Vestrae Sacratissimae Intentio ea esset, ut hae Gentis erga Augustissimam Domum semper fidelissimae preces, Statibus, et Ordinibus in Comitiis nunc hic in Provincia congregatis, per Regium ad illa Commissarium Plenipotentiarium praevie communicentur, cum in hoc casu facile accidere possit, ut non obstante petitorum justitia in praemissis satis comprobata, et Magnae partis Regnicolarum in Comitiis congregatorum, dulcis duntaxat Patriae felicitatem, et publici boni promotionem prae oculis habentium desiderio, ad deferendum Nationis Supplicantis precibus directo, aliqui nihilominus e Patriae Civibus in modernis Comitiis praesentibus sive usum precibus Nationis contrarium, praescriptione quasi roboratum (quamvis praescriptio contra Jura Societatis civilis locum non habeat) allegantes, seu adaequatam Jurium Societatis Civilis Notitiam haud habentes, seu denique Historiam Patriae, Patriarumque Legum sensum minus examinantes, proinde nec Justitiam petitorum Nationis infrascriptae satis perspicientes, et fors etiam in parte occulto quodam Nationis, aut Religionis odio inducti, felicem hujus rei exitum quoquo modo impedire, et sufflaminare conarentur; supplicat Natio infrascripta in omni humilitate, dignetur Majestas Vestra Sacratissima pro hoc casu clementer admittere, ut in confluxu quodam Nationali cujus celebrandi modalitatem, et locum, duo Nationis in Provincia Episcopi adseitis in consilium quibusdam de Clero, Nobilitate Statuque Militari Individuis quantocyus Majestati Vestrae Sacratissimae proponendam haberent, aliquot Deputati causam Nationis ubicunque necessum erit acturi, et defensuri, ac si huic, non obstante ejus Justitia, obstacula ponerentur, omnia afflictae Nationis gravamina

in ordinem redacturi, et Vestrae Majestati Sacratissimae pro clementissima medela proposituri eligantur, necesariaque hune in finem Instructione muniantur.

Dignata est Majestas Vestra Sacratissima Similem Gratiam, et consolationem non tantum illi Nationis Supplicantis parti quae Banatum Comitatusque Hungariae Banatul et Transylvaniae vicinos incolit, totique Illyricae Nationi, sed et omnibus amplissimae Monarchiae Gentibus clementissime impertiri, exposuerunt illae omnes e publicis confluxibus sua gravamina, et postulata Majestati Vestrae Sacratissimae, nec ulla ab Augusto clementiae Throno inconsolata recessit, sperat ideo Natio quoque supplicans integrum fere Millionem hominum constituens in ultimis quidem Monarchiae finibus constituta, Augustissimae tamen Majestatis Vestrae Domui corde animoque semper fidelissima, consolationem, pro qua supplicat, ab Justitiae, et clementiae fonte semet aeque consecuturam.

Majestatis Vestrae Sacratissimae

humillimi perpetuoque fideles Subditi,
Clerus, Nobilitas, Militaris,
Civicusque Status Universae
Nationis in Transylvania
Valachicae

Original în Arhiva Statului, Budapesta, Arhiva Guvernului Transilvaniei, ad Nr. 10066/1791, 97/791 *Diaetale*. De astă dată textul reprodus fidel, cu inconsecvenţa literei mari, caracteristică scrierii epocii, cu punctuaţia, cu inconsecvenţele şi chiar cu scăpările lui, pentru a fi cât mai propriu autorilor lui.

TRADUCERE*

FERICITE AUGUSTE ÎMPĂRATE,

Fiindcă, în cârmuirea acestui imperiu, cea mai înaltă ţintă şi cel mai îndreptăţit gând al Maiestăţii Voastre este acela ca, pretutindeni, drepturile atât ale omului, cât şi ale societăţii civile, să se extindă, înainte de toate, la toţi membrii care o alcătuiesc prin unirea lor şi susţin şi cu viaţa şi cu avutul lor sarcinile conservării ei, şi ca o parte dintre cetăţeni să nu se rupă <de cealaltă>, pentru a o lipsi <pe aceasta> cu silnicie de drepturile ei şi a o asupri; de aceea naţiunea română care trăieşte în Marele Principat al Transilvaniei pe calea acestei suplici cade în mod public la tronul Maiestăţii <Voastre> şi se roagă din toate puterile să i se dea înapoi străvechile drepturi, care sunt legate prin însăşi firea lucrurilor de toţi cetăţenii şi de care, în secolul trecut, ea a fost despuiată, cum se va arăta îndată, fără nici un drept, ci numai din cauza vitregiei acelor timpuri.

Naţiunea română este cu mult cea mai veche dintre toate naţiunile Transilvaniei din vremea noastră, întrucât este lucru sigur şi dovedit, pe temeiul mărturiilor istorice, a unei tradiţii niciodată întrerupte, a asemănării limbii, datinilor şi obiceiurilor, că ea îşi trage originea de la coloniile romane aduse la începutul secolului al doilea de către împăratul Traian, în nenumărate rânduri, în Dacia, cu un număr foarte mare de soldaţi veterani, ca să apere Provincia.

Urmaşii lui Traian Augustul au stăpânit Dacia câteva secole. Sub a lor neîntreruptă stăpânire, în această Provincie a fost răspândită şi credinţa creştină după ritul bisericii răsăritene prin străduinţa episcopilor Protogen, Gaudenţiu, Niceta şi Theotin, mai ales în secolul al IV-lea, după cum ne-o arată aceasta întreaga istorie bisericească.

---

* De prof. Th. A. Naum.

Într-aceea, chiar din secolul al III-lea, ginţi barbare începuseră să primejduiască soarta <oamenilor> în această bogată Provincie a Imperiului roman, şi ele au izbutit să-şi facă locuinţe statornice un timp oarecare în unele părţi ale ei; totuşi, ele nu putuseră merge nicidecum aşa de departe, încât să stingă acolo cu totul numele sau puterea romanilor; căci este lucru sigur că, în secolul al VI-lea chiar, mai multe cetăţi întărite, mai ales pe ţărmurii Dunării, erau supuse acolo împăraţilor romani din Răsărit, dar părţile dinlăuntru ale Provinciei erau pline de un număr aşa de mare de locuitori romani, încât chiar de prin secolul al VII-lea, scuturând jugul străinilor, ele şi-au făurit un stat propriu.

Acest noroc l-a avut mai ales acea parte a Daciei care astăzi poartă numele de Transilvania şi locuitorii romani ai acesteia, după ce au înlăturat stăpânirea altor ginţi, au ascultat de principi proprii, aleşi din sânul naţiunii lor, până la venirea ungurilor.

A rămas apoi, durând până în ziua de azi, acel vestigiu al stăpânirii pe care, între celelalte popoare străine ce s-au perindat după dânşii în această <parte de loc>, au avut-o şi unele ginţi slave asupra locuitorilor romani ai Daciei, <şi anume> că numirea de *vlahi* sau *valahi*, care pentru popoarele slave denota, după mărturia lui Luciu Dalmatul şi Cromer Polonul, orice *roman*, *italic* sau *latin*, s-a păstrat în timpurile de mai târziu numai pentru locuitorii romani ai Daciei.

Când ungurii către sfârşitul secolului al IX-lea, sub ducele <lor> Tuhutum, au năvălit în părţile Transilvaniei, locuitorii romani ai acestor <părţi> se numeau cu numele, schimbat, de *vlahi*, după mărturia celui mai vechi scriitor al Ungariei, Anonymus, notarul regelui Bela: în fruntea lor se afla în clipa aceea ducele lor propriu Gelu, cu putere supremă, nenorocos însă în lupta la care a pornit cu ungurii spre apărarea patriei sale, de vreme ce în acea luptă el şi-a pierdut şi domnia şi viaţa.

După această tristă soartă a principelui <lor>, locuitorii romani ai Provinciei care apar cu numele de *vlahi* nu s-au mai împotrivit ungurilor, ci, văzând moartea domnului lor (după cum povesteşte Anonymus, notarul regelui Bela, în „Historia Ducum Hungariae", cap. VI), dându-şi dreapta, de buna lor voie şi-au ales ca domn pe Tuhutum, ducele ungurilor, şi şi-au întărit credinţa prin jurământ.

Gyula cel bătrân, nepotul ducelui Tuhutum, şi el duce al Transilvaniei, făcând un drum la Constantinopol, a îmbrăţişat acolo, în secolul al X-lea, credinţa creştină după ritul bisericii răsăritene şi, luând cu sine în Transilvania pe călugărul Ieroteu, înălţat după aceea în scaunul de episcop, a adus în sânul aceleiaşi biserici şi pe mai mulţi din poporul său, după cum ne-o arată aceasta Samuel Timon în „Imagine antiquae Hungariae", cartea a III-a, cap. 5.

În secolul al XI-lea, după ce sfântul rege Ştefan, învingând pe ducele Gyula cel tânăr, a alipit Transilvania de regatul Ungariei, şi ceilalţi unguri din Transilvania au trecut la religia creştină; prin străduinţa însă a preoţilor credincioşi bisericii apusene, care lucrau la convertirea lor, ei au fost alipiţi bisericii apusene; şi cum şi ceilalţi unguri, convertiţi încă din timpul ducelui Gyula cel bătrân la religia lui Cristos, trecuseră rând pe rând la biserica apuseană, aproape numai locuitorii români ai Provinciei au rămas în sânul bisericii răsăritene.

Această deosebire în ceea ce priveşte riturile bisericeşti nefiind întru nimic o piedică, drepturile cetăţeneşti erau comune ambelor popoare, adică şi celui unguresc şi celui românesc, din vremea în care, sub ducele Tuhutum, ele s-au întrunit într-o singură societate: ajungă, pentru a nu lungi vorba, a aduce drept dovadă a acestui adevăr scrisoarea autentică a conventului Fericitei Fecioare Maria din Cluj-Mănăştur, scrisă în anul 1437, pe care preailustrul Pray a dat-o la lumină în a VII-a *Dissertatio Historico-Critica* § 8 cu următorul cuprins: *„Paul cel mare de Vajda Háza, stegarul obştii locuitorilor ţării unguri şi români din părţile Transilvaniei etc."* în acelaşi loc, preailustrul autor observă că, în această scrisoare a conventului, obştea locuitorilor ţării unguri şi români se referă la un act al *sfântului rege Ştefan*, în care s-ar vorbi de imunităţile lor, ceea ce este o nouă dovadă că amândouă naţiunile au avut aceleaşi imunităţi şi s-au bucurat de aceleaşi drepturi regnicolare.

Încă în acelaşi secol şi în anul în care era dată această scrisoare a conventului, naţiunea ungurească făcu, ce-i drept, o uniune cu totul particulară, de ajutor reciproc, atât cu secuii, conaţionalii lor, care în aceeaşi vreme începuseră a alcătui o naţiune aparte, cât şi cu saşii, aduşi în Provincie în secolul al XII-lea: această uniune a fost înnoită în anul imediat următor 1438, după cum arată acest lucru scrisoarea de mărturie, emisă cu privire la aceasta, a vicevoievodului din acea vreme, Lorand Lepeş.

Totuşi acea <uniune> n-a dăunat întru nimic drepturilor regnicolare ale naţiunii române, ba soarta acesteia era cât se poate de înfloritoare chiar în secolul acela în care a fost întemeiată amintita uniune; în adevăr, din sânul acestei naţiuni a fost promovat un Ioan Corvin de Hunedoara la cele mai înalte onoruri publice, mai întâi în Transilvania, şi pe urmă ridicat în slujba de căpitan suprem şi guvernator în regatul Ungariei, iar nemuritorul său fiu Matia înălţat chiar în tronul ţării; şi, spre a ne fi permis să trecem sub tăcere pe alţi voievozi ai Transilvaniei, oameni din această naţiune, un Ioan Geczy, din a cărui familie se zice că şi până astăzi mai trăiesc câţiva nobili români în comitatul Dobâca, a îndeplinit cu mare laudă înalta slujbă de guvernator al Transilvaniei, iar un Ştefan Josika, român de origine şi de neam (după mărturia istoricului Wolfgang de Bethlen), înalta slujbă de cancelar sub principele

Sigismund Báthori pe la sfârşitul secolului al XVI-lea. Pe la mijlocul aceluiaşi secol Nicolae Olahul, născut la Sibiu, din părinţi de asemenea români, se ilustra în Ungaria prin demnitatea de arhiepiscop al Strigoniului şi de cancelar al ţării, iar fratele său Matei îndeplineşte slujba ereditară de jude regesc al Scaunului Orăştiei din Transilvania; şi aceşti însemnaţi bărbaţi şi în statul ungar şi în acela al Transilvaniei nu-şi ascundeau originea lor românească, ba cei doi Corvini, după mărturia lui Bonfini şi a lui Luciu Dalmatul, se mândeau că ei, ca şi naţiunea lor, îşi trag originea din coloniile romanilor. Afară de aceasta, împăratul Ferdinand I adevereşte originea şi a Corvinilor şi a sus-zisului arhiepiscop al Strigoniului şi cancelar al său, <fii> ai neamului românesc, vlăstare ale romanilor, când în diploma familiei amintitului arhiepiscop, conferită la 23 noiembrie 1548, el se exprimă în aceste cuvinte: „Aşa sunt aproape toate originile celor mai lăudate neamuri, între care românii, conaţionalii tăi, n-au cea de pe urmă <origine>, ca unii care se ştie că se trag din stăpâna lumii, din urbea Roma: de aceea şi acuma pe limba lor ei se numesc romani; acest neam al tău prin vitejia lui a fost preaputernic, născător al multor foarte mari căpitani, între care şi Ioan Huniade, părintele vestitului rege Matia, şi străbunii tăi, foarte aproape de vremea lui, se zice că s-au ilustrat mai cu deosebire".

După uniunea făcută în anii 1437 şi 1438 între unguri, secui şi saşi, neamul românesc i-a născut pe aceşti mari bărbaţi şi pe mulţi alţii care au binemeritat de la patrie <şi> care au fost aleşi şi ridicaţi prin liberele sufragii ale Stărilor şi Ordinelor la toate slujbele şi demnităţile chiar cele mai înalte, aşa încât în toate secolele trecute până în secolul al XVII-lea neamul românesc s-a bucurat în chip statornic de toate drepturile regnicolare ca şi ceilalţi cetăţeni, şi nicăieri, chiar câtuşi de puţin, sus-zisa uniune n-a vătămat drepturile cetăţeneşti ale neamului românesc, nici n-a cercat la început să le vatăme.

În timpul acesta, reforma bisericii apusene, începută de Calvin, Luther şi Socinus, făcând, încă din secolul al XVI-lea, mari progrese şi în Transilvania şi în felul acesta făcându-se sciziunea locuitorilor unguri, secui şi saşi în ceea ce priveşte religia în patru părţi, şi anume: romano-catolică, calvino-reformată, evanghelico-luterană şi sociniano-unitariană, s-au făcut în adunările publice ale Stărilor şi Ordinelor mai multe articole, prin care se luau măsuri cu privire la securitatea acestor părţi, dezbinate în privinţa religiei; şi toate cele patru religii pe care le mărturiseau ungurii, secui şi saşii, împărţiţi, după diversitatea lor, în patru părţi, au fost declarate prin acele articole ca primite după lege, aşa cum ne-o arată limpede Constituţiile Aprobate ale ţării, adunate la porunca şi cu încuviinţarea Principelui George Rákóczi din articolele dietale de la anul 1540 până la 1653, partea I, tit. 1, art. 2.

În aceste articole însă nu se făcuse nici o menţiune despre biserica greco-orientală, la care a trecut neamul românesc din timpul convertirii sale la Cristos; dar nici nu trebuia şi nici nu se putea face acea menţiune deoarece acele articole aveau ca obiect numai religiile născute în Transilvania prin reforma bisericii latine. A rămas aşadar biserica greco-orientală din Transilvania sau mai curând neamul românesc ce ţine de dânsa şi cu privire la religie în aceeaşi stare în care se găsea înainte de a fi fost făcute aceste articole, adică în exerciţiul cel mai liber al religiei sale şi în folosinţa tuturor drepturilor legate de el, lucru pe care îl dovedeşte îndeajuns şi cartea de danie a reginei Isabela dată cu privire la episcopatul de rit grec din Geoagiul de Sus, dăruit vrednicului de cinste bărbat Cristofor dimpreună cu toate pertinenţele, veniturile şi foloasele acelui episcopat, în anul 1557, când episcopatul latin de Alba era desfiinţat şi toate bunurile, pertinenţele şi veniturile lui erau atribuite fiscului, şi publicată de preailustrul Benkö în opera sa despre Milkovia, § 145, lit. C.

Dar această soartă prielnică a neamului românesc s-a schimbat, în secolul de curând trecut al XVII-lea, în ceea ce priveşte atât starea lui civilă, cât şi cea bisericească, după ce, anume, ungurii, secuii şi saşii au înnoit, în anul 1613, 1630 şi 1649, uniunea făcută în anii 1437 şi 1438, şi au avut grijă să se introducă în colecţia de legi făcute <cu începere> din anul 1540, sau în Constituţiile Aprobate atât condiţiile acestei uniuni, cât şi articolele făcute în chipul sus-zis în favoarea celor patru religii, pe care ei le mărturiseau fiind împărţiţi între sine înşişi în acest punct: în adevăr, în această colecţie de legi sau „Constituţii Aprobate" au fost introduse şi cele ce urmează, <lucruri> foarte vătămătoare şi dăunătoare şi naţiunii şi religiei românilor, care aveau de secole o existenţă legală în Provincie, precum:

Partea I, tit. 8, art. 1 din Constituţiile Aprobate: *Deşi naţiunea română nu e socotită în ţară printre Stări şi religia ei nu e dintre cele primite, totuşi, cât timp vor fi tolerate pentru folosul ţării, ecleziasticii vor observa următoarele* etc.

Partea I, tit. 9, art. 1: *deşi naţiunea română e admisă în ţară în vederea bunului public, totuşi, fiindcă ea, neţinând seamă de starea ei de jos* etc.

Partea a III-a, tit. 1, art. 1: *Ţara constând din trei naţiuni (păzindu-se legile ţării), dacă vreo naţiune ar fi vătămată în libertăţile, privilegiile şi obiceiurile sale, celelalte să fie datoare* etc.

Partea a III-a, tit. 53, art. 1: *fiindcă religia naţiunii române nu e dintre cele patru primite, de aceea nici ordinul călugăresc* etc.

Cum însă au putut fi introduse aceste lucruri în colecţia de legi, nu se poate înţelege. Căci această colecţie, după cum mărturiseşte prefaţa şi aprobarea ei, nu putea fi compusă şi formată decât numai din decretele şi articolele dietale făcute de la anul 1540, în care Transilvania a fost despărţită de Ungaria, până

în anul 1653; de la anul 1540 până la 1653 însă nu există nici unul, cu atâta mai puţin vreun articol dietal mai vechi, care să fi hotărât în chip pozitiv că *naţiunea română nu trebuie socotită între Stări şi nici religia ei între cele primite, dar că şi una şi cealaltă trebuie să fie admisă în Provincie numai în vederea bunului public.*

Lipsind o lege pozitivă de acest fel, trebuie deci să se tragă încheierea că numai din greşeala sau incuria compilatorilor s-au introdus acele lucruri sau că s-au strecurat în colecţie adaosuri; dacă însă şi intenţia de a face rău a avut în această privinţă vreo influenţă, nu este de datoria naţiunii suplicante a o discuta. Acuma deodată aceasta este sigur, că în colecţie ne întâmpină unele expresii care arată în chip limpede mai mult ura decât dragostea compilatorilor faţă de naţiunea română. Ca exemplu să fie expresia care apare în sus-citata parte I, tit. 9, art. 1: *totuşi, fiindcă ea <naţiunea română>, neţinând seamă de starea ei de jos...*

Astfel, fie că sus-citatele adaosuri au fost introduse în colecţia de legi din greşeală sau din incurie, fie că ele <au fost introduse> cu intenţia de a face rău, totuşi introducerea lor s-a făcut cu precauţie, <şi anume aşa>, încât adaosurile să fie trecute în Aprobate nu în stil direct şi în forma unui statut legal (fiindcă aceasta nu s-ar fi putut face fără citarea articolului pe care să se întemeieze ele, articol care niciodată n-a existat), ci să fie puse înainte, în chip numai de preambul la celelalte statute legale, inserate în colecţie, cu ajutorul particulelor conjunctive *deşi* sau *fiindcă.*

Deşi asemenea premise nu au de obicei nici o putere dacă nu se sprijină pe o bază legală oarecare, acestea totuşi s-au bucurat la mulţi cetăţeni ai Patriei de un aşa succes, încât în curând părerea că naţiunea şi religia românilor ar fi numai tolerată în Principat a fost aproape peste tot statornicită şi propagată până şi la neamurile străine.

Spre a întâmpina aşadar împotriva acestei opinii, care se sprijină numai pe premisele de mai sus, lipsite de orice temei, trebuie să se facă următoarele reflexii cu privire la acele <premise>, <reflexii> scoase din înseşi legile şi istoria Patriei.

Se zice în acele premise: *deşi naţiunea română nu este socotită între Stări, ci este admisă în ţară numai în vederea bunului public.* Cât de străină de adevăr este supoziţia că naţiunea română nu este socotită între Stări ne-o arată acea scrisoare autentică citată mai sus a Conventului Fericitei Fecioare Maria din Cluj-Mănăştur, emanată în anul 1437, în care se spune în chip expres: *Obştea regnicolarilor unguri şi români din părţile Transilvaniei*; ba acest document autentic dovedeşte în chip învederat că, în timpul în care el a fost dat, Stările Provinciei sau obştea regnicolară consta numai din naţiunile ungurilor şi românilor, şi cum nu se poate aduce nici o lege posterioară care să

fi hotărât în chip pozitiv că naţiunea română nu trebuie socotită între Stări şi între locuitorii ţării, este învederat că supoziţia premiselor citate este cu totul lipsită de orice temei.

Ce va să zică adaosul acela că *naţiunea română este admisă în ţară numai în vederea bunului public*, nu se poate înţelege, fiindcă aceasta s-ar putea şi ar trebui să se spună despre oricare altă naţiune; de altminteri, termenul *admisă* nici nu se potriveşte naţiunii române, cu mult mai veche decât toate celelalte naţiuni ale Provinciei; el s-ar putea atribui cu mai mult temei celorlalte naţiuni, care, după cum ne arată istoria Patriei şi diplomele principilor, au venit în Principat cu mult mai târziu decât cea română şi au fost admise a locui şi a se bucura de drepturile cetăţeneşti sau prin pacte încheiate sau prin privilegiile principilor.

Atât istoria Patriei cât şi istoria romană ne arată că românii au locuit în părţile Transilvaniei desigur cu multe secole înainte de a fi venit ungurii şi, când ei, pierzând în luptă pe propriul lor duce Gelu, nu s-au mai împotrivit ungurilor, ci mai curând, de bunăvoia lor, dând dreapta, au ales pe ducele acestora Tuhutum ca domn şi al lor, prin chiar acest fapt au *admis* de la sine pe unguri la conlocuirea cu dânşii, la concetăţenie, ca şi la comunitatea drepturilor regnicolare. Ungurii au fost mulţumiţi cu această liberă şi spontană acţiune a românilor şi amândouă neamurile şi-au găsit în concetăţenie şi în comunitatea drepturilor fericirea lor, pe care n-au voit s-o încreadă sorţilor unui război ulterior, de al cărui sfârşit nesigur amândouă trebuiau să se teamă. Din aceasta apar lămurit pactele încheiate între amândouă naţiunile, indicate şi prin cuvintele Anonimului notar al regelui Bela: *dându-şi drepta de buna lor voie, românii şi-au ales ca domn şi al lor pe ducele ungurilor Tuhutum* .

Că saşii au venit în părţile Transilvaniei în secolul al XII-lea, <iar> armenii şi bulgarii în secolul al XVII-lea şi că au obţinut <şi ei> admisiunea, ne mărturisesc, afară de istorie, privilegiile şi diplomele principilor.

Mai rămân germanii, cetăţeni ai Patriei, care, după cum ne-o dovedeşte de asemenea istoria, au venit în Provincie mai ales pe la sfârşitul secolului al XVII-lea cu armata fericitului împărat Leopold şi au obţinut admisiunea exact în acelaşi fel în care <au obţinut-o> şi ungurii, care au venit pe la sfârşitul secolului al IX-lea. Stările Transilvaniei, adică, pe la sfârşitul secolului al XVII-lea s-au supus de bunăvoie domniei Casei Austriece, când era în Provincie o armată împărătească, aşa cum românii, pe la sfârşitul secolului al IX-lea, s-au supus ducelui Tuhutum şi ungurilor, veniţi atunci, alegându-l pe acesta, din propria lor voinţă, şi ca domn al lor, dându-şi dreapta; şi astfel, după cum ungurii au fost admişi sub ducele Tuhutum în concetăţenia românilor, tot aşa germanii, sub împăratul Leopold, au fost admişi în concetăţenia celorlalţi cetăţeni ai Transilvaniei.

Se spune, pe lângă aceasta, în adaosurile mai sus-menţionate: *totuşi cât timp ele <naţiunea şi religia românilor> vor fi tolerate pentru folosul ţării* etc. Fără îndoială acest lucru se poate spune şi despre celelalte naţiuni şi religii, că sunt, desigur, tolerate pentru folosul ţării; căci, dacă n-ar fi tolerate, ar urma, spre cea mai mare pagubă a Provinciei, sau emigrări sau discordii şi tulburări periculoase. Întrucât însă termenul *a fi tolerat* după stilul de astăzi al Curţii înseamnă acelaşi lucru ca şi *a fi lipsit de existenţă legală*, el nu se poate aplica nici naţiunii, nici religiei românilor, deoarece din cele mai sus zise este sigur că şi naţiunea şi religia aceasta este cea mai veche în Provincie şi că cea dintâi s-a bucurat de drepturile regnicolare, iar cea de-a doua de cel mai liber exerciţiu public, şi că nu există nici o lege, care să fi lipsit fie naţiunea, fie biserica românilor de drepturile sale, prin urmare de o existenţă legală, şi s-o fi declarat ca tolerată. Nu se opune <la aceasta> faptul că religia românilor nu e specificată între acele religii care se numesc *primite* în art. 2, tit. 1 din partea I a Constituţiilor Aprobate; în adevăr, chiar acele vechi articole dietale din care a fost alcătuită citata Lege a Aprobatelor dovedesc în chip învederat că obiectul lor au fost numai acele religii care, mai înainte, în Provincie, sau n-au existat, ci au pătruns acolo întâi şi-ntâi în secolul al XVI-lea, precum sunt cea reformată, evanghelico-luterană şi unitariană, sau mai înainte existaseră, ce-i drept, dar după aceea, printr-o lege publică, au fost tulburate în liberul lor exerciţiu şi în drepturile avute mai înainte şi aproape stârpite, cum era cea romano-catolică. Religia românilor nu era nici în rândul acestora, nici în al celorlalte; prin urmare, ea nici nu era obiectul ziselor articole din care a fost alcătuită citata Lege a Aprobatelor şi nu putea fi deci menţionată în această Lege: în acest înţeles adevărat este că în Transilvania sunt numai patru *religii primite* şi că religia românilor nu ţine de acestea. Dacă însă termenul *primită* va să fie luat în înţelesul acela că numai acele religii se bucură de o existenţă legală şi de un liber exerciţiu, care se numesc primite, atunci această numire cu atâta mai puţin se va putea refuza religiei românilor, cu cât e lucru sigur că ea este cea mai veche în Provincie, s-a bucurat totdeauna de un exerciţiu public şi n-a fost exclusă de la acesta prin nici o lege publică.

În ceea ce priveşte adaosul inserat în condiţiile uniunii celor trei naţiuni din Constituţiile Aprobate, partea a III-a, tit. 1, *ţara constând din trei naţiuni*, oricine, după ce va cântări cuprinsul întregului paragraf în care e inserat, uşor va vedea că el nu are alt înţeles decât acela că numai trei sunt în ţară naţiunile care au făcut între ele uniunea. Adaosul acesta însă cu atâta mai puţin se poate lua în sensul acela că numai cele trei naţiuni unite ar constitui obştea regnicolarilor sau a Stărilor şi Ordinelor din Transilvania, cu cât cele mai sus zise arată în chip evident că naţiunea română s-a bucurat de drepturile regnicolare cu mult înainte de Uniunea făcută între unguri, secui şi saşi, şi că ea

a constituit dimpreună cu naţiunea ungurească obştea locuitorilor ţării, fără a fi fost vreodată despuiată de drepturile sale printr-o lege pozitivă.

Aşadar, toată trista soartă de astăzi a românilor din Transilvania se datoreşte nu legilor, ci vitregiei timpurilor; niciodată desigur nu se va putea dovedi că puterea legislativă în Transilvania a comis această nedreptate, încât să lipsească şi să despoaie naţiunea cea mai veche din Provincie de drepturile cetăţeneşti, întărite, după cum s-a arătat mai sus, prin pacte încheiate. Ba chiar dacă o soartă cu totul nedreaptă ar fi împins lucrurile până acolo, încât clerul acestei naţiuni să fie exclus, rând pe rând, de la drepturile de care se bucură clerul altor naţiuni şi nobilimea de la slujbele şi mai ales de la demnităţile mai înalte, totuşi niciodată această naţiune n-a fost exclusă de la cel mai liber exerciţiu public al religiei sale şi, de asemeni, de la imunităţile şi privilegiile nobiliare, ba mai degrabă acei nobili români care sau ai căror strămoşi, schimbându-şi religia greacă, au îmbrăţişat-o pe cea romano-catolică sau reformată au putut şi pot şi acum răzbate fără greutate până la cele mai înalte demnităţi: să ne fie permis a aduce ca exemplu ilustrele familii ale conţilor Kendeffi, de asemenea ale baronilor Josika, Huszar, Nalaczy şi o mare parte din familiile de nobili originare din comitatul Hunedoara şi din districtul Făgăraşului, care au îmbrăţişat în timpurile mai vechi sau mai nouă religia romano-catolică sau reformată. Aceste familii au purtat şi unii inşi din ele poartă şi acum în Principat demnităţi chiar foarte înalte, deşi cei mai mulţi cetăţeni ai Patriei ştiu foarte bine că acele familii, ca şi altele câteva, şi din cele fruntaşe, se trag din urmaşii romanilor, adică din neamul de astăzi al românilor, iar documentele lor scrise, mai ales cele mai vechi, dacă sunt scrutate cu ochii criticii, învederează aceasta; şi fiindcă, chiar sub principii care au cârmuit Principatul după compilarea Constituţiilor Aprobate, în care au fost inserate adaosurile mai sus citate care favorizau opinia că naţiunea românilor este numai tolerată, mulţi din neamul românilor au fost înălţaţi în rândul adevăraţilor nobili pentru merite câştigate mai ales prin arme şi mulţi au fost dăruiţi cu drepturi posesionare şi se folosesc, şi unii şi alţii, până în ziua de azi, de toate drepturile legate de starea de nobil şi de donatar exact în acelaşi fel ca şi nobilii şi donatarii celorlalte naţiuni din Provincie, de aici încă decurge din plin dovada că naţiunea română niciodată n-a fost despuiată de drepturile regnicolare de către puterea legislativă şi declarată ca *tolerată*; altfel nobilii creaţi din sânul ei s-ar fi putut bucura numai de onoarea nobleţei, cum se observa până acum cu privire la armeni, nu însă şi de drepturile şi imunităţile legate de dânsa după lege.

De altfel, un asemenea statut, prin care o naţiune, şi mai veche şi mai numeroasă decât toate celelalte, ar fi fost lipsită de drepturile cetăţeneşti, n-ar fi putut obţine niciodată confirmarea principelui din mai multe puncte de

vedere, iar dacă el ar fi fost făcut fără încuviinţarea lui, n-ar fi obţinut putere de lege, ci mai degrabă ar fi nimicit societatea civilă în care s-au întrunit ungurii şi românii pe la sfârşitul secolului al IX-lea, dându-şi dreapta, sub ducele Tuhutum, şi ar fi pus din nou amândouă naţiunile în starea în care fuseseră înainte de alegerea, făcută de români de bunăvoia lor, a ducelui ungurilor Tuhutum ca domn şi al lor, adică în starea de război: ar fi trebuit aşadar ca ele să se lupte din nou până când sau o naţiune ar fi subjugat pe cealaltă sau ele s- ar fi întrunit una cu alta prin pacte noi; cum însă nu se poate dovedi că s-a făcut nici una, nici alta, negreşit că pactele încheiate mai înainte au rămas în vigoare.

Astfel stând lucrurile aceste, deoarece naţiunea şi religia românilor se vede bine că nu printr-o lege publică, ci numai din cauza vitregiei timpurilor a suferit o pierdere într-o parte a drepturilor cetăţeneşti, iar opinia că această naţiune dimpreună cu religia pe care o mărturiseşte este numai tolerată în Transilvania se sprijină pe adaosurile citate mai sus, inserate în Colecţia Legilor Aprobate, <dar> care sunt lipsite cu totul de orice temei, depinde numai de dreptatea şi îndurarea principelui a scăpa această naţiune de o soartă aşa de vitregă şi a o repune în toate drepturile de care ea s-a bucurat înainte.

A recunoscut-o aceasta preaaugustul, răposatul principe şi împărat Leopold I, şi nu numai că el a rânduit ca clerul acestei naţiuni, care îmbrăţişase pe la sfârşitul secolului trecut unirea cu biserica romano-catolică, să fie admis la toate drepturile, privilegiile şi beneficiile de care se bucură clerul celorlalte religii, dar, în temeiul diplomei emise în ziua de 19 martie 1701, el a hotărât ca toţi românii, şi mirenii, şi cei de condiţie plebee, care se vor uni cu biserica romană să fie de îndată număraţi în Statul catolic şi, astfel, să fie socotiţi între Stări şi făcuţi să se poată bucura, ca şi ceilalţi fii ai Patriei, de legile ţării. A recunoscut-o aceasta şi preaaugusta, de fericită aducere aminte principesă şi împărătească Maria Theresia când, cu ocazia începutului domniei, a confirmat drepturile tuturor locuitorilor Provinciei şi mai ales şi privilegiile şi diplomele date românilor de preaaugustul ei bunic.

A recunoscut-o, în sfârşit, aceasta acel fericit împărat, de veşnică aducere aminte, prea dreptul principe şi prea marele nostru Iosif al doilea, care a înţeles drepturile pure şi simple atât ale omului, cât şi ale cetăţeanului, care a recunoscut nedreptatea şi asuprirea, care a văzut cu ochii săi şi s-a convins pe deplin că naţiunea română este şi mult mai numeroasă decât celelalte ale Provinciei şi de cel mai mare folos în timp de pace ca şi în timp de război; de aceea, voind a-şi îndeplini sarcina lui de principe prea drept, spre a reda cetăţenilor drepturile, spre a preîntâmpina orice discordie şi dezbinare între naţiuni, lăsând la o parte toate prejudecăţile celor ce stăteau împotrivă, adeseori a hotărât cu multă îndurare ca, pe viitor, ştergându-se cu totul orice nedreaptă discriminare de inegalitate, românii, chiar fără să se mai aibă în vedere

naţiunea şi religia, să se bucure întru totul de aceleaşi drepturi şi beneficii, întocmai ca şi celelalte neamuri din acest Principat, şi, de aceea, fiindcă ei poartă sarcini egale în proporţie, să dobândescă şi drepturi şi beneficii egale.

Dar aceste diplome, decrete şi hotărâri ale prea auguştilor principi au avut până acum un efect mic; în adevăr, clerul unit cu biserica romano-catolică e admis, ce-i drept, la unele imunităţi, nu însă la toate drepturile şi beneficiile de care se bucură clerul celorlalte naţiuni; ecleziasticii de rit grec însă, neuniţi, deşi le incumbă şi lor aceleaşi îndatoriri ca şi ecleziasticilor celorlalte religii, nu sunt scutiţi nici chiar de contribuţie (exceptându-se darea capului). Nobilii români până astăzi încă, mai ales în comitate, nu sunt admişi decât cu foarte mare greutate la unele slujbe numai, şi acele, mai mici. În ceea ce priveşte pe aceia care sunt de condiţie orăşenească sau plebee, acelora li se împiedică şi accesul la învăţarea artelor şi a meşteşugurilor.

Afară de aceasta, în dieta ţinută în anul 1744 de Stările şi Ordinele celorlalte naţiuni, în articolul VI s-a declarat că mai sus citatele concesii ale fericitului împărat Leopold I, acordate românilor, şi mirenilor şi celor de condiţiune plebee, şi întărite de fericita împărătească Maria Theresia se referă *numai la ecleziastici şi la cei ce se bucură de prerogativa, nobiliară, a căror condiţie este aceeaşi ca şi a celorlalţi cetăţeni ai Patriei şi care sunt socotiţi la acea naţiune dintre cele trei primite ce constituie sistemul Principatului, unde ei şi-au fixat sediul prin dobândirea de bunuri, fără ridicarea şi constituirea prin însuşi acest fapt a unei a patra naţionalităţi, dar că ele nu pot şi nu trebuie să se extindă şi la plebei, pentru ca sistemul Principatului să nu fie răsturnat şi pentru ca plebea românilor şi a altor venetici să nu fie numărată între naţiuni şi să nu fie chiar spre paguba vreuneia din cele trei naţiuni şi a drepturilor, privilegiilor, imunităţilor şi prerogativelor lor.*

Naţiunea suplicantă recunoaşte, ce-i drept, că condiţia nobililor români în ceea ce priveşte folosinţa privilegiilor nobiliare este aceeaşi ca şi a celorlalţi cetăţeni ai Patriei; cu durere însă ea trebuie să mărturisească în acelaşi timp că nici unul, dacă-şi păstrează ritul şi religia greacă, <nu este admis> la demnităţi mai înalte, iar la slujbe mai mici prea puţini sunt admişi, şi aceştia cu cea mai mare greutate. Mai departe, ea trebuie să mărturisească că-i este necunoscută legea aceea în puterea căreia nobilii români au fost socotiţi la aceea dintre cele trei naţiuni primite, unde ei şi-au fixat sediul prin dobândire de bunuri. Este însă cunoscut tuturor celor versaţi în istoria Patriei că românii şi-au fixat aşezarea şi locuinţa în Transilvania cu câteva secole înainte de cele trei naţiuni primite şi că ei de buna lor voie, dându-şi dreapta, au ales ca domn şi al lor, pe la sfârşitul secolului al IX-lea, pe Tuhutum, ducele ungurilor, intraţi atunci în această Provincie, şi că din timpul acela s-a constituit în Transilvania obştea locuitorilor ţării din unguri şi români, dar nu că aceştia din urmă au fost socotiţi

între cei dintâi sau între alte naţiuni. <Trebuie să mărturisească> mai departe naţiunea suplicantă că-i este necunoscută şi legea în puterea căreia o naţiune sau alta din Transilvania a fost declarată ca *primită*; este însă cunoscut că termenul *primită* a început să se întrebuinţeze mai întâi în secolul al XVI-lea cu privire la noile religii născute în urma Reformei şi că, în înţelesul legilor făcute atunci, o religie primită nu înseamnă altceva decât o religie admisă la liberul ei exerciţiu: despre o naţiune însă sau alta termenul acesta în legile care au precedat declaraţia Stărilor făcută în anul 1744 nu se întrebuinţează nicăierea, ci naţiunile care se bucură de o existenţă legală se numesc *regnicolare* şi în cele de mai sus s-a dovedit în chip învederat că în numărul acestora intră şi <naţiunea> română. Că totuşi în Transilvania există *naţiuni unite* şi că trei sunt naţiunile care constituie sistemul acestei uniuni, dar că <naţiunea> română nu intră în numărul lor, este tot aşa de sigur. Într-aceea, deoarece această uniune nu s-a putut deloc face în aşa fel, încât să dăuneze drepturilor regnicolare ale naţiunii române, de altfel cea mai veche dintre toate în Transilvania, şi să le răstoarne, a fost pentru această naţiune o cumplită şi grea lovitură că amintita declaraţie a Stărilor din anul 1744 o pune în acelaşi rând cu veneticii. Nu venetică, ci veche, şi cu mult mai veche decât toate celelalte este naţiunea românilor în Transilvania; ea niciodată n-a cerut şi nici nu cere răsturnarea sistemului Principatului, ci mai degrabă reîntregirea lui, când cere să fie pusă din nou în folosinţa drepturilor civile şi regnicolare, <folosinţă> pe care nu i-a luat-o nici o lege, ci vitregia timpurilor; niciodată prin această repunere nu se va aduce <vreo> pagubă celorlalte trei naţiuni sau drepturilor, privilegiilor, imunităţilor şi prerogativelor lor, deoarece prin ea naţiunea nu va câştiga nimic altceva decât ceea ce a avut mai înainte şi a pierdut prin vitregia timpurilor; şi nici nu va fi nevoie vreodată a crea o a patra naţionalitate pentru naţiunea suplicantă, deoarece aceasta de mai multe secole a constituit, îndată după unguri, a doua naţiune regnicolară.

Iar că în declaraţia citată mai sus a Stărilor din anul 1744 *numai* nobililor români li se admite aceeaşi condiţie ca şi celorlalţi *cetăţeni* ai Patriei, dar românii de condiţie plebee sunt excluşi de la ea, aceasta cu adevărat i-a căzut foarte greu naţiunii suplicante şi ea sufere, spre <adânca> ei întristare şi a Provinciei, urmările funeste ale acelei declaraţii. În adevăr, ca să trecem alte lucruri sub tăcere, de două ori de atunci s-a încercat în unele cercuri ale Pământului Regesc izgonirea acestei nenorocite plebe, deşi, afară de cele mai sus amintite, chiar privilegiul fundamental, care vorbeşte despre Pământul Regesc, acordat naţiunii săseşti, dovedeşte în chip vădit că românii trebuie să se bucure acolo de aceleaşi drepturi şi libertăţi ca şi această naţiune.

Nu este desigur intenţia naţiunii suplicante să capete pentru plebea sa ceva mai mult decât i se cuvine ei de drept; cum însă din cele de mai sus reiese

limpede că ei i se cuvine ceea ce i se cuvine plebei celorlalte naţiuni care trăiesc în Principat şi <cum> aceasta <din urmă> nu este exclusă din numărul cetăţenilor Patriei, acest singur lucru îl doreşte naţiunea suplicantă, ca şi plebea ei să fie tratată în acelaşi fel ca şi plebeii celorlalte naţiuni: şi mai mult încă: fiindcă ea poartă aceleaşi sarcini civile ca şi aceştia, trebuie ca ea să se bucure şi de aceleaşi beneficii, după cum, de altfel, o cer şi feluritele prea înalte ordine.

Deoarece însă aceste ordine şi mai sus citatele diplome ale prea auguştilor înaintaşi ai preasacrei Voastre Maiestăţi, date în favoarea şi spre uşurarea neamului românesc, până acum sau n-au avut nici un efect sau au avut un efect mic ori de scurtă durată, totdeauna însă un efect nesigur, şi ca urmare nici naţiunea suplicantă n-a fost repusă în folosinţa comună a drepturilor societăţii civile, de care o soartă vitregă a despuiat-o, ci ea până în ziua de astăzi e silită să poarte numai sarcinile, iar de beneficiile regnicolare să fie lipsită (şi aceasta nu numai că este împotriva regulilor dreptăţii şi echităţii, ci aduce şi statului public o pagubă foarte mare), întrucât, atâta timp cât clerul şi nobilimea ei va fi ţinută într-o stare de jos, nu se poate spera nici o cultură a acestei naţiuni şi, deci, nici un spor al sârguinţei ei, ci mai curând ne putem teme că ignoranţa, lenea şi trândăvia, odată cu toate viţiile care de obicei nasc din ele, vor creşte încă mai mari în sânul ei, spre pustiirea Provinciei, şi că, afară de aceasta, neîncrederea mutuală a acestei naţiuni faţă de celelalte şi a celorlalte faţă de dânsa, ca şi urile lăuntrice născute de aici, precum şi frământările şi chinurile unor suflete nefericite vor căpăta un spor şi mai mare, odată cu primejduirea siguranţei şi liniştii publice şi private (toate aceste lucruri pentru a căror preîntâmpinare mulţi cetăţeni ai Patriei, având înaintea ochilor echitatea şi justiţia, de multă vreme au dorit repunerea naţiunii suplicante în folosinţa tuturor drepturilor <ei> regnicolare):

Drept aceea,

Naţiunea română, rugătoare şi umilă, vine la tronul Maiestăţii Voastre şi, cu veneraţia şi supunerea cuvenită, se roagă şi cere următoarele:

1) Ca numirile odioase şi pline de ocară: *toleraţi, admişi, nesocotiţi între Stări* şi altele de acest fel, care, ca nişte pete din afară, au fost întipărite fără drept şi fără lege <pe fruntea> naţiunii române, acum să fie cu totul îndepărtate, revocate şi desfiinţate în chip public ca nedemne şi nedrepte, şi astfel prin îndurarea Maiestăţii Voastre preasacre naţiunea română, renăscută, să fie repusă în folosinţa tuturor drepturilor civile şi regnicolare; în consecinţă

2) Naţiunii suplicante să i se restituie între naţiunile regnicolare acelaşi loc pe care ea l-a ţinut potrivit Mărturiei citate în cele de mai sus a Conventului Fericitei Fecioare Maria din Cluj-Mănăştur din anul 1437.

3) Clerul acestei naţiuni credincios bisericii orientale, fără discriminare dacă gândeşte sau nu în toate la fel cu biserica occidentală, de asemenea şi

nobilimea şi plebea, atât cea orăşenească, cât şi cea rurală, să fie socotită şi tratată drept în acelaşi fel ca şi clerul, nobilimea şi plebea naţiunilor care alcătuiesc sistemul uniunii, şi să fie făcută părtaşă la aceleaşi beneficii.

4) În comitate, scaune, districte şi comunităţi orăşeneşti, cu ocazia alegerii slujbaşilor şi a deputaţilor în dietă, de asemenea când se întâmplă <să se facă> numiri noi sau înaintări în slujbe la dicasteriile aulice şi provinciale, să se procedeze în chip just la punerea în slujbă, în număr proporţional, a persoanelor din această naţiune.

5) Comitatele, scaunele, districtele şi comunităţile orăşeneşti în care românii întrec la număr celelalte naţiuni să-şi aibă numirea şi de la români; acele însă în care celelalte naţiuni covârşesc cu numărul să şi-o aibă de la aceste sau să poarte nume mixt, *unguresc-românesc, săsesc-românesc*, sau, în sfârşit, înlăturându-se cu totul numirea luată de la o naţiune sau alta, atât comitatele, cât şi scaunele şi districtele să-şi păstreze numai numele acela pe care şi până acum îl purtaseră după râuri sau cetăţi, şi să se declare că toţi locuitorii Principatului, fără vreo deosebire de naţiune sau religie, trebuie să se folosească şi să se bucure, după starea şi condiţia <fiecăruia>, de aceleaşi libertăţi şi beneficii şi să poarte aceleaşi sarcini pe măsura puterilor <lor>.

Din cele mai sus zise se vede cu prisosinţă că aceste cereri se sprijină pe echitatea naturală şi pe principiile societăţii civile, precum şi pe pactele încheiate. Şi fiindcă naţiunea suplicantă încă în anul 1761, după conscripţia făcută atunci în toate cercurile şi locurile (afară de districtul Braşovului) a numărat peste 547 000 de inşi şi (dacă românii acestui district ar fi socotiţi pentru vremea aceea la numai 13 000 de inşi) această naţiune a constat atunci din 560 000 de inşi, pe când celelalte naţiuni, luate la un loc (fiind socotiţi aici şi românii care, părăsindu-şi propria religie, au trecut la altele), după conscripţia făcută în anul 1766 au numărat numai 392 000 şi câteva sute de inşi, şi <fiindcă> de aici trebuie să se tragă încheierea că din populaţia de azi a Transilvaniei, care, după conscripţia anului 1787, consistă dintr-un milion şi cam şapte sute de mii de oameni, partea cea mai însemnată, poate chiar un milion întreg, e alcătuită din oameni ai naţiunii suplicante, în timp ce, pe lângă aceasta, şi două regimente întregi de graniţă în Principat şi cam două treimi din trei regimente de câmp tot de-acolo şi mai mult decât o treime din regimentul de călăreţi secuiesc sunt formate <tot> din inşi ai naţiunii suplicante, şi <fiindcă> îndeobşte sarcinile publice ale Provinciei le poartă naţiunea suplicantă în măsură mai mare decât toate celelalte naţiuni luate la un loc, în proporţie cu numărul <ei> mai mare, ea îşi pune încrederea în părintească dragoste a Maiestăţii Voastre că cererile sale, foarte drepte şi din aceste motive vor avea efectul dorit, mai ales că numai de suprema Maiestăţii Voastre autoritate depinde repunerea ei în folosinţa drepturilor regnicolare, din care ea nu în temeiul unei legi, ci numai printr-o soartă nedreaptă a fost scoasă.

Dacă totuşi intenţia prea sacrei Voastre Maiestăţi ar fi ca aceste rugăminţi ale unui neam totdeauna foarte credincios către preaaugusta Casă să fie comunicate mai întâi Stărilor şi Ordinelor adunate acum în dietă aici, în Provincie, prin comisarul plenipotenţiar regesc, deoarece în acest caz uşor s-ar putea întâmpla ca, cu toată dreptatea celor cerute, dovedită îndestul în cele de mai sus, şi <cu toată> dorinţa unei mari părţi a regnicolarilor adunaţi în dietă, care au înaintea ochilor numai fericirea dulcii <noastre> Patrii şi promovarea binelui public, <dorinţă> îndreptată spre satisfacerea rugăminţilor naţiunii suplicante, totuşi unii dintre cetăţenii Patriei, prezenţi în dieta de acum, fie invocând vreun uz contrar cererilor naţiunii, <uz> ca şi întărit prin prescripţie (deşi faţă de drepturile societăţii civile prescripţia nu-şi are locul), fie neavând cunoştinţă corespunzătoare a drepturilor societăţii civile, fie, în sfârşit, cercetând mai puţin istoria Patriei şi înţelesul legilor Patriei şi deci nevăzând destul de limpede dreptatea cererilor naţiunii subscrise şi poate încă mânaţi în parte de o ascunsă ură de neam şi de religie, să cerce a împiedica şi a opri în loc într-un fel oarecare rezultatul fericit al acestui lucru, naţiunea subscrisă se roagă cu toată umilinţa ca Maiestatea Voastră prea sacră să binevoiască a admite cu îndurare, în cazul acesta, ca, într-o adunare naţională, despre modalitatea şi locul ţinerii căreia cei doi episcopi ai naţiunii din Provincie, luând sfatul câtorva persoane din cler, nobilime şi Starea militară, să aibă a face cât mai repede propuneri Maiestăţii Voastre prea sacre, să se aleagă şi să fie împuterniciţi cu instrucţiunile necesare în acest scop câţiva deputaţi, care să pledeze şi să apere cauza naţiunii oriunde va fi nevoie, şi <care>, dacă acesteia i s-ar pune piedici, cu toată dreptatea ei, să redacteze în ordine toate doleanţele chinuitei naţiuni şi să le înfăţişeze Maiestăţii Voastre preasacre spre o prea îndurătoare vindecare.

Prea sacra Voastră Maiestate a binevoit să împartă cu neţărmurită îndurare o asemenea graţie şi consolare nu numai acelei părţi din naţiunea suplicantă care locuieşte în Banat şi în comitatele Ungariei, vecine cu Banatul şi Transilvania, ca şi întregii naţiuni ilirice, ci şi tuturor neamurilor prea întinsei Monarhii; ele toate au înfăţişat din adunări publice prea sacrei Voastre Maiestăţi doleanţele şi cererile lor şi nici una n-a plecat nemângâiată de la augustul tron al îndurării; de aceea, şi naţiunea suplicantă, care cuprinde cam un milion întreg de oameni, şi care, ce-i drept, e aşezată la hotarele cele din urmă ale Monarhiei, dar totdeauna cu inima şi cu sufletul a fost cea mai credincioasă preaaugustei Case a Maiestăţii Voastre, speră că şi ea va căpăta de la izvorul dreptăţii şi îndurării mângâierea pentru care se roagă.

Ai Maiestăţii Voastre prea sacre

Mult umilii şi în veci credincioşii supuşi, Clerul, Nobilimea, Starea Militară şi cea Orăşenească a întregii naţiuni române din Transilvania.

III

MEMORIUL DIN 1792

AUGUSTISSIME MONARCHA DOMINE CLEMENTISSIME!

Promoverat ad Augustum Thronum Universae Nationis Nostrae Clerus, Nobilitas et Civicus Status demissam suam mense adhuc Martio anni praeteriti Repraesentationem, in qua de genu exponebat:

Quod Natio nostra in Magno Principatu Transylvaniae longe populosior sit, et *multo antiquior* quam omnes reliquae coincolae Nationes;

Quod ipsius Majores, postquam in Pugna cum Hungarorum Duce Tuhutum, Patriae Invasore, circa finem Saeculi 9^{ni} inita, suum Nationalem Ducem Gelou amisissent, *propria sponte* Hungarorum Ducem Tuhutum in suum etiam Dominum *dexteram dantes elegerint*;

Quod ab eo tempore Hungari, et Valachi *iisdem Juribus*, ac *Libertatibus* per Sanctum etiam Regem Stephanum confimatis, gavisi fuerint, et *Universitas Regnicolarum* primis Reipublicae Transylvaniae saeculis, antequam nimirum ea pars Provinciae, quae nunc *Terra Siculorum*, et *Fundus Regius* audit, Privilegiis munita, specialem induisset formam, ex *Hungaris* dumtaxat, et *Valachis* constiterit;

Quod ad Reformationis usque tempora Valachi *omnis generis officia*, ac primarias etiam *Dignitates* in Provincia gesserint, et *Ecclesia Orientalis*, quam illi sequebantur, et actu sequuntur, iisdem cum *Occidentali* gavisa fuerit *Juribus*, post Reformationem vero sub Acatholicis Principibus, primaria Nobilitate Valachica ad alias Regiones transeunte, reliqui Nobiles minus potentes in Ecclesia orientali perseverantes, pedetentim ab officiis, et influxu in publica Regni Negotia maxima in parte exclusi, Ecclesiastici vero Nationales diversis persecutionibus expositi fuerint;

Quod in hoc verum situ Collector Articulorum Diaetalium, ab *Anno 1540* usque 1653-m conditorum, toti Nationi acerbissimum vulnus inflixerit, dum Collectioni suae, sub titulo Approbatarum Constitutionum notae, non nulla addita menta, nulii articulo Diaetali innixa, e proprio dumtaxat penu inseruit, quibus Natio per indirectum/: adhibitis nempe particulis: prout, quamvis,:/ inter Status non reputata, sed in Regno tantum admissa, Clerus vero ipsius toleratus, et Religio non recepta esse declaratur;

Quod additamenta haec, quamvis Contradictionem in se involvant/: dum Nobilitas Valachica iisdem plane ac Hungarica, prout cuivis notum est, Libertatibus, et Immunitatibus, Ecclesia vero Orientalis, cui Natio addicta est, liberrimo semper exercitio gavisa fuit, et actu gaudet, quod ipsum nec Nationi, nec Religioni ulli, quae Jure Civitatis non gauderet, admissum unquam fuit:/ nihilominus Malevolis Invidis, et ignorantibus causam dederint, et actu dent, ut Nationem, et Religionem Nostram pro tolerata habeant, ac idcirco Clerum a nonnullis Beneficiis, Nobilitatem ab officiis proportionato Numero gerendis, et ab influxu in publica Provinciae Negotia, liberae vero conditionis Homines, in non nullis praesertim Locis, ab exercitio Opificiorum, et consortio Contuberniorum excludant:

Quod denique in tali Rerum situ, ubi exclusio haec nulli Legi, vel articulo Diaetali, sed falsis duntaxat malevoli compilatoris additamenti innixa via tantum facti exercetur, a Summi duntaxat Principis Justitia, et Clementia pendeat, tam Clerum, quam Nobilitatem, et Civicum hujus Nationis Statum in integrum restituere, et ad usum omnium Jurium Regnicolarium reponere, illaque omnia, quae hunc in finem Augusti Mattis V-rae Praedecessores a Leopoldo I° incipiendo per Diplomata, et Resolutiones Regias statuerunt, in effectum deducenda ordinare.

In probam eorum, quae hoc modo exposuit provocaverat se Natio supplicans ad fidem historicam, et tenorem Legum, ac Diplomatum, petieratque de genu, ut additamentis illis, nulli Legi, et articulo innixis, desolationi totius Nationis, et Provinciae, maxima in parte per illam habitatae, ansam praebentibus e collectione Legum deletis, Clerus ipsius, Nobilitas, et Civilis, liberaeque Conditionis Homines, Ecclesiae Orientali addicti, absque respectu, ancum occidentali Ecclesia in omnibus idem sentiant, vel minus, ad usum omnium Jurium civilium, et regnicolarium reponantur, in Comitatibus, Sedibus, Districtibus, allisque Communitatibus occasione electionis officialium, et ad Comitia Deputatorum, apud Aulica item, et Provincialia Dicasteria occurentibus Officiorum Restaurationibus, ac promotionibus applicandorum ex hac Natione proportionato numero Individuorum justa reflexio habeatur, et Comitatus Sedes, ac Districtus a Natione illa, per quam majori numero inhabitantur, nomenclationem sortiantur, aut vero sublata

penitus nomenclatione ab hac, vel illa Natione desumpta, odio contemptui, animorumque motibus ansam praebente, nomen duntaxat illud retineant, quod a fluviis, aut arcibus hactenus etiam habuerunt.

Petita haecce tanto majori cum fiducia substraverat Augusto Throno Natio supplicans, cum sciverit eorumdem effectum a Suprema duntaxat authoritate Regia dependere, et plura ex aliis etiam Provinciae Nationibus Individua, ex consideratione boni publici repositionem Nationis supplicantis ad usum omnium Jurium civilium, et Regnicolarium anhelare, interim petierat Natio occasione illa id quoque Summa cum demissione, ut si qui Patriae Cives e reliquis Nationibus adaequata Jurium Societatis Civilis, Historiae item Patriae, et patriarum Legum Notitia destituti, et fors occulto etiam in Nationem supplicantem, et ejus Religionem odio ducti, effectum petitorum quoquomodo impedire, et sufflaminare conarentur, pro tali casu clementer admittereur, ut in confluxu quodam Nationali, aliquot Deputati, omnia Nationis gravamina, opressionumque modos per Specifica in ordinem redacturi eligantur, et ad illa Augusto Throno pro clementissima medela proponenda, adaequata instructione muniantur.

Demissam hanc Universae Nationis Repraesentationem dignatus fuerat Augustissimus Gloriosae memoriae Imperator, et Rex Leopoldus II. medio Benigni sui Rescripti 18ª Maji 1791 sub N° 4004 exarati Statibus tunc Diaetaliter congregatis eo fine communicare, *ut assumpta pro basi, et Cynosura Articuli 6^{ti} 1744^{ti} Dispositione* gravamina, et postulata Nationis penitius expendant, et post Maturam deliberationem quantocius opportuna media proponant, qualiter ex consideratione Boni publici Incolis Provinciae ad hanc Nationem pertinentibus, aequa, et Systemati Principatus conformi ratione consuli, illisque usus Beneficiorum Concivilitatis una cum Libero Religionis exercitio sine distinctione Ritus pro futuris temporis Lege publica sanciri, simulque Intertentioni etiam Cleri utriusque Ritus convenienter prospici, ac una rudioris Plebis cultura promoveri, et cum succesu propagari possit.

Venerata est Universa Natio plus quam Millionem Hominum continens Benignam hanc ordinationem, firmissimam Spem in Justitia, et Clementia Regia collocans: Terminos illos Benigno Rescripto insertos: *assumpta pro basi, et cynosura articuli 6^{ti} 1744^{ti} dispositione*, item *Systemati Principatus conformi ratione* nequaquam eo tendere: ut Dispositio, seu potius declaratio Articuli 6^{ti} de Anno 1744° etiam si illa una cum Systemate cujus ibidem *prima* mentio occurrit, Juribus Nationis Supplicantis in Natura Societatis Civilis, pactisque conventis radicatis quoquomodo derogare inveniretur, pro basi tamen, et cynosura sumatur, et hoc modo justissima Nationis petita contra Benignam Augustissimi Principis Intentionem in ipso statim limine suflaminentur et evertantur: sed potius eo vergere: ut articulo illo, cum motivis,

et argumentis per Nationem adductis mature combinato, id quod principia Societatis civilis, genuinus Legum Patriarum sensus, praeexistentia item pacta conventa, et profluentia exinde *impraescriptibilia* Nationis Supplicantis Jura, pro gravitate rei, Bonique publici ratione, exigerent, proponantur, et Altissimae decisioni substernantur, quantum porro illud attinet: quod circa *liberum Religionis* quam Natio supplicans profitetur, exercitium, *sine discrimine Ritus pro futura publica Lege sanciendum*, eidem Rescripto Regio insertum est; cum Natio in sua Repraesentatione pro sancienda ejusmodi Lege nec supplicuerit, nec supplicare potuerit, dum libero Religionis suae exercitio a Saeculis semper gavisa fuit, et actu gaudet; terminos hosce eo duntaxat sensu Benigno Rescripto insertos esse confidit Natio supplicans: ut Religioni ipsius idem Jus civitatis quo aliae receptae Religiones gaudent, Ecclesiasticis vero easdem praerogativas, Immunitates, et Beneficia, quibus Ecclesiastici aliarum Receptarum Religionum fruuntur competere declaretur; quod denique eam Benignam Intentionem circa finem ejusdem Rescripti declaratam concernit, ut nimirum Intertentioni Cleri utriusque Ritus convenienter prospiciatur, et Plebis etiam cultura promoveatur, cum haec clementissima Intentio iis, quae Augusti Imperatores a Leopoldo 1° incipiendo repetitis vicibus ordinaverunt, apprimae conveniat, et in solamen Nationis hujus, Bonique publici promotionem vergat, maximo illa Nationi, dum ad ipsius pervenit notitiam, gaudio cessit, ac Solamini.

Postquam cum Rescripto hoc Regio acclusa eidem Repraesentatio quoque Nationis (: re prius per Gubernatorem Regium suo, totiusque Gubernii Regii Nomine meliori modo commendata:) in publico statuum confluxu perlecta fuisset, non sine magno solatio experiri licuit nonnullis e Natione nostra Individuis in confluxu praesentibus propensum erga supplicantem Nationem animum plurium e reliquis Nationibus Regnicolarum, qui in privatis coloquiis Repraesentationem Nationis collaudabant, et contenta in iis petita adprobabant, sequentia ultronei sibi invicem declarantes tunc fuisse Patriam felicem, dum Universitas Regnicolarum ex Hungaris, et Valachis consistebat, a quo vero Valachi excluduntur, res in deterius vergere, et si nunc etiam Valachi inter Regnicolas essent, Patriam feliciorem fore, cum, ut verum dicatur, Hungari solum, et Valachi essent veri Nobiles, Siculi vero et Saxones Nationes essent privilegiatae.

Ast longe aliud experta fuit Nato ab illis, quibus per Status et Ordines opinio ad Repraesentationem ejus elaboranda concredita fuit, nihil enim iidem pensi duxerunt, in Relatione nomine Statuum concinnata, et in publico Diaetali consessu perlecta, Populum, et Clerum Nostrum *ignominiosis Convitiis*, et *Criminationibus* lacessere, dum in eadem sequentia asseruerunt: quod Plebs Valachica omnium Europae Nationum sit rudissima, quod ejus *Popae*

Religionis Principia detorqueant; quod ex ipsorum gremio *plurimi* ob furta, latrocinia ultimo supplicio plecti debeant; quod Latrociniorum incentores sint, prout Anno 1784 contigisset et sub *larvata Religionis specie Scelerum praecursores*, prout haec ex advoluta sub A. Copia Relationis Statuum uberius videri possunt.

Quanto hic prodant Concinnatores odii, et impotentis animi symptomata cuivis obvium est: appelant Plebem Valachicam omnium Europae Nationum rudissimam; inquirere prius debebant sedatis animi motibus: an non sit illud proverbium verum: Plebs ubique eadem; criminantur Clerum Nationalem in genere, quod principia Religionis detorqueant, qualiter vero detorsio haec fiat, quidnam mali Clerus doceat, id ne verbo attingunt, clerum publice prostituisse contenti; affirmant ex clero hoc plurimos ob furta latrocinia ultimo supplicio plecti debere, maxime ideo quod Latrociniorum Incentores, prout Anno 1784 accidisset, et sub larvata Religionis specie scelerum praecursores essent, qualiter vero exemplum fors unius, alteriusve scelerati eo inducere potuerit concinnatores, ut majorem partem Cleri ad classem Sceleratorum collocaverint, concipi haud potest, perpendere utique debuissent nec aliarum Nationum clerum caruisse sceleratis, sed reservat sibi prostitutus in publico Regnicolarum confluxu Clerus Satisfactionis Jus suo tempore implorandae.

Equidem fuerunt plures e praesentibus in confluxu Regnicolis, qui acerbas has in publico prolatas injurias malo animo tulerunt, qui hungaricam plebem quoad ruditatem in eandem classem cum Valachica collocarunt, qui causam ruditatis ipsos Status, et ordines esse (: dum culturam Plebis non promovere, sed potius impedire conarentur:) agnoverunt, et qui vagas illas criminationes, concinnatorem ipsum dedecere maculantes, e Relatione quae ad Augustum Thronum per Status et Ordines missa fuit, expungi debere censuerunt; an vero, et qualiter expuncta fuerint, nobis infrascriptis hactenus haud constat, cum correctam illam Relationem obtinere incassum laboraverimus.

Quod vero reliquum ejusdem Relationis comitiis refertae tenorem ipsum Repraesentationis per Nationem nostram factae meritum tangentem attinet, cum ejus essentiam in correcta, et Augusto Throno substrata Relatione haud mutatam esse intelligamus: partium nostrarum esse duximus non nullis ibidem occurrentibus assertis sequentes demissas subjicere Reflexiones:

Asseritur nimirum *primo*: ea quae de origine Valachorum in Repraesentatione Nationis dicuntur, simplicia asserta esse, proinde simplici negatione refutari posse.

An vero id simplex assertum dici possit, quod fides historica, continua traditio, consuetudines, et lingua Gentis docent, videant concinnatores; sed egregium scilicet inventum est aliquid pro simplici

asserto declarare, ut semet absque ambagibus simplici negatione uno quasi ictu expedire possit.

Secundo: Modernos in Transylvania Valachos haud esse, aut admodum paucos genus originariorum Valachorum, de quibus Supplex Libellus meminit, verum esse advenarum e finitimis provinciis, et profugorum Succesores.

Ultra duas Tertialites populationis Transylvaniae Valachi constituunt; quando ergo, et qualiter tot advenae, et profugi in Transylvaniam venerunt, ut tot reliquerint Succesores, docendum erat; ast si Concinnatores se, ut puncto primo visum est simplici negatione expediunt, cur simplici asserto rem puncto secundo non absolvant?

Tertio: Nobiles partim sunt Hungari, partim origine *Valachi, sed una rademque nobilitari praerogativa gaudent*, ita ut *uni majus quam alteri Beneficium non competat.*

Thesis haec est verissima, in ipsis Legibus fundata, sed in praxi a Beneficiis Nobiles Valachi maxima in parte excluduntur; ast hac de re inferius plura.

Quarto: Valachi quam primum nobilitantur in *sinum, et unitatem Gentis Hungarae recipiuntur*.

Cui Legi, cui Statuto asserturn hoc innitatur, non adducitur; fors declarationi Articulo 1744[i] insertae quae sic habet: Nobilitari praerogativa gaudentes eidem Nationi e tribus *receptis* systema Principatus constituentibus, ubi per adeptionem Bonorum *Sedem fixerint*, hoc ipso absque quartae Nationalitatis erectione, et constitutione *adnumerati sunt*, ast vero declaratio haec Lex non est, sed asserturn duntaxat, quod Legem *praesupponit*, dicit enim: *adnumerati sunt*: deberet ergo praeexistere Lex qua decretum fuisset, ut *adnumerentur*; haec vero in tota collectione Legum Patriarum gratis quaeretur; qualis autem vigor declarationi nulli fundamento Legali innixae, sed ab inventione duntaxat Concinnatoris promananti, tribuendus sit, cuivis in propatulo est.

Interim declaratio haec cujus Copia sub B. adnectitur, illos tantum Nobiles Valachos pro objecto habet qui *Bona adipiscentur*, et per adeptionem *Sedem figent* de illis vero, qui Bona ante Saecula adepti sunt, et jam turn sedem fixerunt, nihil memorat, relinquit ergo saltem illos Suae Nationi, et per hoc ipsum admittit tacite quartam in Transylvania Nationalitatem, cum omnes Nobiles Valachos eandem cum Hungaris habere praerogativam notum sit. Caeterum non unica haec est *contradictio* in eadem declaratione; obvia cuivis illa etiam est, quam adnumeratio Nobilium Valachorum Saxonicae nationi,

quae etiam una e tribus est, involvit; cum enim Natio Saxonica ad statum civicum pertineat, cuivis obvium est, quam incohaerens sit illi adnumerare Nobiles diversis plane Juribus, et praerogativis gaudentes; non possunt adnumerari Nobiles Civibus, sed quivis Nobilis in Fundo Regio Sedem figens prout quisve ignobilis subit civilem conditionem omnibus Saxonicis, et aliis Fundi Regii Incolis propriam.

Dicitur porro in eadem declaratione; Nobiles Valachos tribus *receptis* Nationibus adnumeratos esse; sed insinuaverat Natio supplicans adhuc in sua Repraesentatione anno praeterito exhibita; ignotam sibi esse Legem, qua haec vel illa Natio in Transylvania pro *recepta* fuisset declarata; Concinnatores opinionis ad hanc Repraesentationem depromptae non tollunt hanc ignorantiam quamvis vel maxime vellent; scilicet nihil et ipsis aliud notum esse potest, quam dari in Transylvania *Religiones*, non vero Nationes *Lege receptas*; dari tamen *Nationes Regnicolares*, et has de Lege tres, ac non plures esse, hoc omnibus notum est; ut vero tres istae Nationes *receptae* appelentur nulla Lex, nullus articulus Statuit; quae autem sint *tres* illae *Nationes Regnicolares* ex approbatis Constitutionibus, antiquis Diaetalibus articulis, et vetustis documentis resciendum erit, cum Concinnatores praeattactae opinionis, et declarationis de Anno 1744° illas non specificent; Litterae Regis Ludovici 1^{i} de Anno 1344° hic in Copia sub C. adjacentes specificant *Regnicolas* sequenti modo: *Universi Nobiles, Siculi, et Saxones*; subnexum hic sub D. pariter in copia exordium articulorum Diaetalium de 1^{a} Iunii 1557^{i} clarius adhuc habet: Fideles nostri Universitatis *trium Nationum Transylvaniae Nobilium, Siculorum, Saxonum.* In ipsis Conditionibus unionis trium Nationum, Partis 3^{ae} Approbat. Const.: Tit: 1^{i} Art. 1° insertis, quae totius *moderni Systhematis Transylvanici fundamentum* sunt non aliter nominantur *tres Nationes Regnicolares*: quam *Nobiles* in Comitatibus, *Siculi*, et *Saxones* prout adnexa sub E. copia uberius docet. Juxta Leges ergo, et fundamentales Provinciae constitutiones *tres Nationes Regnicolares*, quae Systema Principatus constituunt, non sunt aliae quam Natio *Nobilium in Comitatibus, Siculorum, et Saxonum*; ergo Natio Hungarica tam parum eo pertinet, ac Valachica, cum in Lege, et constitutione illus tam parum, ac hujus mentio fiat; interim quod in citatis Legibus *Nobiles* et *Siculi* improprie appellentur *Nationes* nemo est qui non advertat; utique non denotat epithetum *Nobilis* Nationem, sed conditionem Individui ad hanc, vel illam Nationem pertinentis; nec nomen *Siculus* designat *Gentem* vel

Nationem, sed *Regionem* quam Nationes, vel Individua, quibus illud tribuitur incolunt; cum vero res non in Patria Solum, sed et extra illam nota sit: *Nobiles* in Comitatibus esse *partim Hungaros, partim Valachos, Siculos* vero aeque consistere maxima quidem parte ex *Hungaris*, in parte tamen etiam e *Valachis*, et *Nobiles, Siculosque*, seu *Hongaricae*, seu *Valachicae Nationis*, iisdem guadere Juribus, libertatibus, et praerogativis; prona hinc est consequentia nomenclatione *Nationis Nobilium*, et *Siculorum* in Legibus occurente *Hungaros*, et *Valachos* nobilitari praerogativa, vel siculica libertate gaudentes designari; tres ergo Transylvaniae *Nationes* Regnicolares in Legibus nomine *Nobilium, Siculorum*, et *Saxonum* venientes nihil aliud esse quam *Hungaros, Valachos,* et *Saxones* Nobilitaris vel liberae conditionis in Comitatibus, Sedibus Siculicis, et in fundo Regio habitantes. His ita constitutis Valachi eodem plane modo ac Jure prout Hungari ad Numerum trium Nationum systema Principatus constituentium pertinent, vel si illi eo non pertinent, nec hi pertinere possunt cum horum aeque ac illorum in Legibus, et Articulis inter tres Nationes mentio nominanter non fiat. Ipsae etiam Inscriptiones Sigillorum trium Nationum nullam Hungaricae Nationis, prout nec Valachicae mentionem faciunt; sed primae Nationis Sigillum sequenti duntaxat modo inscriptum est: *Sigillum Comitatuum*; Nomenclatio vero: *Comitatus Hungarici* in nulla plane Lege fundata recentioribus duntaxat temporibus per non nullos Hungaros usurpari coepit, quod exemplum Valachi etiam sequi, et majori adhuc Jure *Comitatus Valachicos* nominare poterunt, cum maxima in parte per ipsos qua antiquissimum provinciae Populum, inhabitentur.

Quinto: Libertini tam Hungari, quam *Valachi* una eademque Libertate gaudent.

Ita quidem de Jure non tamen semper in praxi; nam Valachi in Civitatibus, ac oppidis ad opificia addiscenda, vel exercenda, et ad munia gerenda non nisi cum difficultate admittuntur.

Sexto. Non videri Valachos querulandi ansam habere quod officiis applicari non soleant; cum e familiis Baronum Iosika, et Nalaczÿ quas e Valachis originem habere dicunt bini in primariis officiis constituti sint, ex originariis vero Valachis Comitatus Hunyad et Districtus Fagaras duo in Consilio Gubernii cum laude serviant, in subalterno autem personali plures; *nec unquam Nobilibus origine Valachis ad officia* qualificatis tam in politicis, quam Cameralibus *gradus denegatus sit*.

Non quidem plane denegatus fuit illis ad officia gradus, *magnopere* tamen ab aliquo tempore *difficultatus*: agnoscit Natio duos in Consilio Guberniali originarios Valachos, et non nullos subalternos; Supremos item Comites Baronem Antonium Josika, et Josephum Nalaczÿ et plures alios in publicis officiis constitutos Romano Catholicae vel Reformatae Religioni addictos origine pariter esse Valachos, sed hi Nationem, a cujus Ecclesia ipsi, vel majores ipsorum desciverunt, etiamsi ex omni parte oppressam contra injurias tueri, quamvis vellent haud possunt; si enim partes ejus tueri observentur, odium apud aliarum Nationum Homines incurrunt implacabile, mali Patriae filii audiunt, nec persecutiones effugere possunt; ad evitandas ergo ejusmodi consequentias miseram a qua ortum ducunt Nationem contemnunt potius quam defendunt, imo illam magis interdum quam aliarum Nationum homines affligunt.

Septimo. Valachi Comitatus Hunyad et Districtus Fagaras originarii censetur esse qui tempore introitus Hungarorum in Transylvaniam sedes suas jam fixas habuere.

Equidem libenter hoc conceditur; ast in aliis etiam partibus Transylvaniae versus Regnum Hungariae, et Galitiae situatis originarios esse Valachos ante adventum Hungarorum Sedes jam fixas ibidem habentes docet Anonymus Belae Notarius eo Capite ubi describit Hungarorum in Pannoniam ingressum: „Moverunt igitur/: scribit ille:/ Hungari ex Galitia et venerunt usque ad fines Maromorus volentibus iis intrare illas Terras, obviam factus est Dux Blaccorum Dominus Terrarum illarum oum exercitu, commissoque praelio victi sunt Hungari, et Almus Dux eorum occisus; Hungari videntes se nihil proficere reversi in Galitiam in locum Almi elegerunt Arpad filium in suum Ducem relictisque Terris Erdeleu in Pannoniam intrarunt per ea loca ubi modo Ungvarinum oppidum est, docet ab ipsum Belae Notarius etiam Capite 24° usque 27^{m}, ubi Valachos Terrae Ultrasylvanae inhabitatores fuisse, et cum Advenis Hungaris sub Duce Tuhutum ad fluvium Kapus conflixisse memorat, docent item originaria nomina Valachica copiosorum in illis partibus Pagorum per Valachos hodie quoque inhabitatorum, montium item praecipuorum, Vallium ac Nemorum.

Octavo. Recte Majores Nostri articulo 6° 1744° *constituerunt*: ut Nobiles, et Uniti Popae tribus in Transylvania Nationibus *incorporentur*.

Cuivis Articulum citatum superius sub B. acclusum perlegenti obvium est: in illo ad quod allegatur nullatenus *statui*, sed solum

declarari: quod Nobiles, et uniti Ecclesiastici tribus Nationibus *adnumerati sint*: sed de hoc jam actum superius puncto 4°.

Nono. Ejusmodi Supplices Libellos faetum inquietorum quorumdam Hominum esse; quod prudentiores Valachi in id haud consenserint, et nihil de his sciverint, patere ex contextu precum.

Solita haec est loquendi Phrasis eorum qui justas querelas eludere, et medelam impedire conantur; inquietos, et minus prudentes vocant illos, qui contra oppressores tutelam quaerunt.

Decimo. Ipse Graeco Catholicus Episcopus in publica Sessione declaravit: non ea fuisse Valachorum Vota, ut quartam constituant Nationem, verum ut in gremio cujusvis Nationis degentes secundum Conditiones suas aequali cum reliquis praerogativa gaudeant.

Ea, quae infrascriptus Episcopus in Sessione Diaetali declaravit, eo tendebant, ut Natio ad usum omnium Jurium, et Beneficiorum civilium reponatur, sed hac de re inferius plura.

Undecimo. Consideratis Justitiae Regulis rationem non videri, cur si in Comitatibus Nobilis origine Valachus cum Hungaro, in Sedibus Siculicis Libertinus Siculus cum Valacho eadem praerogativa gaudet, in Fundo Regio unius Nationis Incola prae alio praerogativam sibi praetendere, et unius ejusdemque Fundi Incola a suo coincola praestationes exigere possit; quapropter Incola Valachus vel quicunque alter in *Fundo Regio incolae Saxoni* quoad omnes Immunitates onera, Beneficia, et gerenda munia *aequiparandus* esset.

Undecim sunt Circuli in Fundo Regio, novem Sedes nimirum et duo Districtus; in quinque Sedibus utpote: Cibiniensi, Ujegyhaziensi, Sabaesiensi, Mercuriensi, et Szász-Városiensi, et in utroque Districtu, Coronensi utpote, et Bisztriczienſi Valachi superant numero Saxones, in reliquis vero quatuor Sedibus utpote: Nagy-Sink, Köhalom, Seges-Vár, et Megyes pauciores sunt illi quam Saxones, hi tamen intermixtos habent plures etiam Hungaros coincolas, in illis Locis Fundi Regi quae per solos, vel saltem per plures Valachos quam Saxones inhabitantur, Valachi easdem ac Saxones in Locis ubi ipsi soli, vel plures quam Valachi sunt, Immunitates habent, iisdem Beneficiis fruuntur, eadem onera supportant, et eadem localia munia gerunt, Coincolas tamen Saxones etsi numero inferiores, et debiliores nec ab Immunitatibus, nec a Beneficiis, et gerendis localibus muniis excludunt; Saxones e contra in locis ubi Valachos numero superant a pluribus eos Beneficiis et muniis localibus excludere solebant, imo ab ipsis non nullas etiam Taxas exigebant; abusus tamen hos fuisse ipsi fundamentali Fundi

Regii Constitutioni contrarios innegabile est (: et ideo per Mattis Vrae gloriosae memoriae Preadecessorem Iosephum Secundum aliquot eatenus editis ordinationibus sublatos:) adjacens sub F. tenor ipsius *Privilegii Andreani de Anno 1224* quod modernae Fundi Regii Constitutionis fundamentum est, adnexae item sub G. Historici patrii Josephi Benkö ad illud observationes satis superque probant, non illud ad *solos Saxones* ut ipsi putant, sed ad *universum Fundi Regii* et Terrae Siculicae *Populum*, proinde ad *omnes Incolae* pertinere, cum nullum ibi quoad Nationes fiat Discrimen, sed *Hospitibus Teutonicis* pristina libertas *ita* reddatur ut *Universus Populus* a Varos usque Boralt cum Terra Siculorum *unus sit populus*, et *Populi* officiales suos eligant, prout haec ex adnexa sub G. G. bre vi deductione uberius adhuc patent; cur vero nomen Saxonum ita praevaluerit, ut circuli etiam in quos Fundus Regius divisus est, nomenclationem *Sedes Saxonicales* obtinuerint, adnexa sub H. ulterior deductio demonstrabit. Interim ipsi Saxones aequitatem praeattactarum ordinationum Josephinarum, tenori Andreani Privilegii, et constitutioni Fundi Regii juxta praemissa omnino conformium quibus nimirum praefati abusus sublati, et Valachi aequalia cum Saxonibus onera supportantes, aequalium cum ipsis Beneficiorum participes facti sunt, ita agnoverunt et actu agnoscunt, ut etiam post obitum Augustissimi illius Principis non nisi in paucis Sedis Rupensis, et Sabaesiensis Locis, Valachos a Communibus Beneficiis denuo excludi, et Taxis subjici petierint, inviati tamen et isti fuerunt per concernentes Instantias ad observantiam praefatarum ordinationum.

Duodecimo. Fundamentales Patriae Leges in eo maxime sitas esse; quod *Provinciae Systhema* jam ab aliquot Saeculis constituant *tres Nationes Lege receptae et quatuor Religiones*.

Iam Superius ad quartum demonstratum fuit: non dari juxta systema Provinciae tres Nationes *receptas*, sed tres *Nationes Regnicolares* id est: tres Nationes, quae Systema Provinciae constituunt, in Legibus non vocari *receptas* sed *Regnicolares* et has in Legibus sequenti modo specificari: Natio *Nobilium*, *Siculorum*, et *Saxonum*; sub Natione vero Nobilium, et Siculorum *Valachos* ita prout *Hungaros*, in quantum hi, et illi nobilitari praerogativa, vel Siculica libertate gauderent, subintelligi.

Quod dein quatuor Religiones attinet: ille quidem in Legibus vocantur *receptae* cauza tamen cur ita vocentur in articulis Diaetalibus de annis 1558, 1564°, 1566 et 1571 indigitatur; ideo nimirum: quia prima illarum utpote Romano Catholica (: quae una

cum Graeci Ritus Orientali in Provincia a Saeculis vigebat:) Anno 1566° urgentibus Acatholicis Jure Civitatis privata, reliquae vero tres, utpote *Calviniana, Lutherana*, et *Sociniana* seu *Unitaria* primum Saeculo 16° per Reformationem in Ecclesia occidentali enatam, exortae sanctione Legum opus habuerunt, ut ad *Jus Civitatis*, et ad *liberum exercitium* admittantur, seu *recipiantur*; postquam ergo illis taliter de libero exercitio prospectum fuit, coeperunt circa finem saeculi 16^{ti} Anno nimirum 1565 vocari *receptae*; Religio Graeci Ritus Orientalis simili sanctione Legum fine obtinendi liberi exercitii opus non habuit, cum illud a Saeculis habuerit, nec unquam amiserit, hinc ergo venit quod ipsa *receptae* nomen non obtinuerit, nec obtinere potuerit cum illud novae tantum, vel semel exterminatae Religioni, non vero tali, quae semper Jure civitatis imperturbatae gavisa est, applicabile sit; prout haec omnia adjacens sub I. Deductio ex articulis Diaetalibus concinnata, conditiones item unionis trium Nationum superius sub litera E. acclusae, et Articulus 2us partis 1^{ae} Approbat. Const. Tit. 1° hic sub K. pariter acclusus uberius docent.

Omnium, qui de receptione attactarum quatuor Religionum Conditi fuerunt, articulorum Scopus eo duntaxat dirigebatur ut ipsis etiam liberum exercitium, quo antea carebant, admittatur, et in illo quaevis ipsarum manuteneatur, non vero ut illud alteri Religioni, quae plures quam omnes reliquae quatuor asseclas habebat, et a Saeculis in Provincia Jure civitatis gaudebat, adimatur; quod ipsum cuivis Leges Approbatales Partis 1^{ac} Tit. 1° Art. 2^{m} paulo supra K acclusum, et Partis 3^{ae} Tit. 1° Art. 1^{i} § hum 3^{m} superius sub E. adjacentem consulenti ob oculos cadet.

Gaudebat vero in Transylvania Graeci Ritus Orientalis Religio a Saeculis Jure Civitatis, et liberrimo quod hodiedum habet exercitio, quod quidem nemini, nisi in Patriae Historia praesertim Ecclesiastica peregrino ignotum esse potest; ut interim illis etiam, qui ad hanc peregrinorum classem pertinent, satisfiat, accluduntur hic sub L. Litterae Uladislai 2^{di} Regis de 14^{a} Maji 1494^{ti} item Isabellae Reginae de Anno 1557° extractus item Manuscripti Historici de Ecclesia Graeci Ritus Orientali de Transylvania, e quibus evidentissime prodit: Ecclesiam Graeci Ritus Orientalem habuisse in Provincia Archi-Episcopos Albae Juliae, Episcopos item in Fel-Diod, Vad, Szilvas, et in Comitatu Maramoros tum ad Transylvaniam pertinente, administrationem tamen Episcopatuum sub Principibus reformatis ad Archi Episcopos devolutam fuisse, quorum ultimus nomine Athanasius sub Leopoldo 1° Caesare cum magna Cleri, et populi

parte unionem cum Romano Catholica Ecclesia amplexus fuit, Succesoribus ipsius Sede ad Oppidum Fagaras, et abinde Szomosujvarinum ultima tandem Balasfalvam translata, non amplius Archi Episcoporum, sed solum Episcoporum Nomenclationem obtinentibus. Interim pars etiam illa Cleri, et Populi, quae Unionem cum Ecclesia Romana sub Leopoldo 1° amplexa non fuit, postquam circa annum 1759um amplam accessionem nacta fuisset, suum obtinuit Eppum, mansitque semper in usu continuo liberi exercitii suae Religionis ad hodiernum usque tempus.

His ita constitutis asserturn illud in Relatione Statuum: quod juxta fundamentales Patriae Leges *Systema* Provinciae ab aliquot Saeculis tres Nationes *receptae*, et *quatuor* Religiones constituant, stare non potest, sed asseri potius debet: ante annum 1558^{m} per plura Saecula duas tantum Religiones seu Ecclesias in Transylvania juxta Systema Provinciae Jure civitatis gavisas fuisse Ecclesiam nimirum Latini Ritus Occidentalem, et Graeci Ritus Orientalem, (: quae posterior docente Historia Ecclesiastica sicut in aliis ad orientem Provinciis, ita etiam in Transylvania Occidentali Ecclesiae interdum unita erat, plerumque tamen ab illa dissidebat, semper tamen Jure civitatis gaudebat:) postquam vero praedicto anno 1558, annis item 1564, et 1671° Lutherana, Calviniana, et Unitaria Religiones e gremio Ecclesiae Occidentalis per reformationem enatae ad liberum exercitium articulariter admissae fuissent, ab eo tempore quinque Religiones in Transylvania Jure Civitatis, et Libero exercitio gaudere, duas utpote antiquiores Latinam, et Graecam, et tres recentiores Calvinianam, Lutheranam, et Unitariam.

Decimo tertio: Nisi Systema aliquot Saeculorum usu stabilitum signanter Approbat. Part 1^{ae} Tit. 1° Art. 2um et 3um, convellere velimus, neque Religiones multiplicare, neque Nationes augere possumus.

Quae Nationes, et Religiones in Transylvania juxta Systema Saeculorum usu stabilitum, et juxta Leges Patriae Jure Civitatis gaudeant, jam superius puncto 4°, 11° et 12° pluribus dictum est.

Nos desiderat Natio supplicans Systematis hujus convulsionem, proinde nec Nationum, et Religionum multiplicationem sed postulat solum ut cum ipsa eodem plane modo ac Hungarica ad Nationes Nobilium, et Siculorum pertineat, gremiales ipsius Nobiles, et Siculi iisdem Beneficiis, ac Hungarici Nobiles, et Siculi, gaudeant, et fruantur; postulat porro ut cum ipsius Religio a Saeculis Jure Civitatis gavisa, et illo nunquam privata

fuerit, in eodem Jure porro quoque conservetur, et quidquid in derogamen hujus Juris esset, penitus tollatur.

Haec postulata non tendunt ad Nationum, vel Religionum multiplicationem, sed ad illarum solum, quae jam a Saeculis existebant, et Jure civitatis gaudebant, conservationem; citata Lex Approbatalis Partis 1^{ae} Tit. 1^{i} Art. 2° de quatuor Religionibus *antea* vel *non existentibus, vel eliminatis* in perpetuum pro receptis habendis, et in libero exercitio conservandis agit, de *Religione* vero supplicantis Nationis a *Saeculis existente*, et Jure Civitatis semper gaudente, *nec unquam eliminata*, nec mentionem facit, eo minus ergo Jure, quod habuit privat, cum de regula Juris: Non expressa non noceant.

Equidem in Articulo 3° ejusdem partis et Tituli approbatalis ubi Innovationes in articulis fidei, et Religionis prohibentur, et in contravenientes poenae statuuntur, subjicit Compillator ad Calcem haec verba: huc non intelligi Valachicae, vel Graecae Sectae *adhaerentes* qui pro tempore ad beneplacitum Principis, et regnicolarum *tolerantur*, sed cum articulis ipse prout totum opus approbatale juxta praefationem eidem adjectam, nihil aliud, nisi quod per articulos Diaetales ab Anno 1540 usque 1653^{m} conditos statutum fuit, continere possit, et debeat, nullus vero ex illis articulis adhaerentes Religioni Graeci Ritus pro toleratis declaraverit, prona hinc fluit consequentia: voces illas praecitato articulo 3° subjectas per Compillatorem solum insertas omni vigore destitui, et in ipsius solum dedecus cedere non vero adhaerentibus Religionis a Saeculis in Patria existentis, et in hodiernum usque liberrimo exercitio gaudentis quidquam derogare.

Decimo quarto: Nobiles origine *Valachos* in sinum Gentis Hungarae recipimus, *reliquosque* secundum Conditiones eorum *sicut Hungaros tractabimus*.

Nobiles Valachi in sinum Gentis Hungarae recipi haud potuerunt, nam gens Hungara qua talis in genere sumpta juxta Leges, prouti jam superius ad quartum edoctum est, inter Status non reputatur, sed tantum illa ipsius membra, quae Nobilitari praerogativa, et Civica, vel Siculica libertate gaudent; cum vero juxta declarationem Statuum superius puncto 3° et 5° adductam Valachi Nobiles unam eandemque praerogativam cum Hungaris Nobilibus habeant, nec uni majus, quam alteri Beneficium competat, et Libertini etiam Valachi cum Hungaris Libertinis una eademque Libertate fruantur, hinc Valachos quoque Nobiles, et libertinos inter

Status reputari in aperto est; illos proinde in Sinum Gentis Hungarae, quae generaliter sumpta tam parum ac Valacha Gens inter Status pertinet, recipi haud posse aeque in propatulo est; dici ergo fors id volebat in relatione Statuum: quod Gens Valacha (: non vero Nobilitas:) in Sinum gentis Hungarae recepta fuerit, cum Statim subjiciatur: *reliquos* etiam (: *Valachos* nimirum :) secundum Conditiones eorum *sicut Hungaros tractabimus*; ast tale etiam assertum, quod nempe Gens Valacha in Sinum Gentis Hungarae recepta sit, praeterquam quod in nulla Lege fundaretur, repugnantiam involveret; combinari enim, et perspici haud potest: quomodo Gens Hungara, quae primum circa finem Saeculi 9^{ni} in Patriam venit, et vix quartam Incolarum in Transylvania partem efficit, Gentem Valacham octo Saeculis in Patria antiquiorem, et ultra duas Tertialites Incolarum efficientem sinu suo recipere potuerit. Interim pro illa Statuum declaratione hic occurente: quod *Valachos* juxta Conditiones eorum sicut Hungaros tractaturi sint, cum ipsa in aequitate, et Patriis Legibus fundetur gratias agit Natio Supplicans, nam ipsa etiam nihil aliud petit; optasset tamen, ut res non mansisset penes solam generalem declarationem, sed ut Dispositiones etiam quoad rem per Specifica in effectum deducendam projectatae, et Altissimae ratihabitioni substratae fuissent; nam si ipsi Status verbo Regio, quod ipsos de omnibus Juribus, et privilegiis in genere securos reddebat, non contenti, postulata sua Augustae Aulae etiam per Specifica in articulis copisoso numero projectatis, pro confirmatione proposuerunt, quomodo sperare potuerant, Nationem Supplicantem nuda in generalibus facta declaratione; quod Valachi sicut Hungari tractabuntur (: etiam si nullae quoad illam per specifica in effectum deducendae projectatae fuerint Dispositiones:) contentam futuram. Sed nimirum Status et Ordines Dispositiones has Specificas, qua rem alioquin ab *activitate* duntaxat *executivae potestatis* pendentem Justitiae Summi Principis reliquerunt contenti declaratione in generalibus facta, quod Valachis idem quod Hungaris, nec his plus quam illis competat.

Decimo quinto. Valachos Ecclesiae Romano Catholicae aggregatos prouti Catholicos ita consideramus.

Gratias refert Natio supplicans etiam pro hac Declaratione, in cujus effectum id unicum restat, ut prout e Catholicis Deutati ad Comitia eliguntur, et ad quaevis Dicasteria, in Circulis item, et apud Communitates certos eorum Numerus applicatur, ita etiam e Valachis

Deputati ad Diaetam, et Officiales proportionato numero eligantur et applicentur.

Decimo sexto. Valachos Disunitos ubi se alieni e quatuor Lege receptis Religionibus associaverint, eodem modo prouti Religionem illam cui se associaverint, consideraturi summus; ut tamen Disunita haec quintam in Patria hac Lege receptam constituat Religionem, id nos absque convulsione Systematis nostri admitere haud possumus, liberum vero Disunitae Religionis exercitium, *quo actu supplicantes fruuntur*, haud controvertimus.

Qualis hic associatio desideratur a Disunitis perspici satis non potest; nam ut se Disuniti alicui e receptis Religionibus fine obtinendorum eorundem Religionis Jurium associent, inutile plane, et Supervacaneum esset, cum juxta acclusas superius sub E. et K. Leges Approbatales Partis 1ae Tit. 1 Art. 2 et Part 3ae Tit. 1 art. 1° *Recepta* Religio nihil aliud significat, quam Religio libero exercitio gaudens, Disunitos vero libero Religionis suae exercitio actu etiam gaudere non tantum paulo superius puncto 12° et 13° edoctum est, sed ipsi etiam Status prout verba Relationis ipsorum hoc puncto adducta testantur, sponte agnoscunt, ac fatentur; ut vero Disuniti se uni e Receptis religionibus fine obtinendorum eorundem Jurium, et Beneficiorum Regnicolarium associent, id aeque Supervacaneum esset, dum ipsi iterum Status in sua Relatione, prout superius puncto 3° 5° et 6° adductum est, sponte agnoscunt, Nobiles, et Libertinos (: qui soli Jurium Regnicolarium de Lege capaces sunt:) seu sint Hungari, seu Valachi, una eademque praerogativa, et eadem libertate gaudere, nec uni majus, quam alteri Beneficium competere. Sed praeterea Disunitorum haec associatio cum una e receptis Religionibus utique summe praejudiciosa foret asseclis ejus Religionis, cui semet associarent, posito namque, quod illis associatio cum reformata Religione praeplaceret, pro hoc casu juxta declarationem Statuum eodem modo, ac reformati considerandi essent, consequenter omnia Beneficia, et omnia munera, quae hactenus *soli reformati* possederunt, in futurum *inter hos*, et *disunitos* aequa lance repartienda forent, quod ipsum sortem Reformatorum deteriorem redderet sorte Lutheranorum, et Unitariorum, qui sociis talibus destituti munera ipsorum Religioni competentia deinceps etiam soli gererent.

Quod jam ulteriorem Statuum declarationem attinet; quod nimirum absque convulsione Legum admittere non possint, ut disunita quintam in Patria receptam Religionem constituat: illa quidem ei quod statim subjungunt: *liberum disunitae Religioni*

exercitium, quo Supplicantes actu fruuntur, haud controvertimus, plane non cohaeret; nam si juxta Leges paulo superius citatas *recepta* Religio nihil aliud est, quam Religio Libero exercitio gaudens, Disuniti vero Libero Religionis suae exercitio actu fruuntur, utique Religii ipsorum in effectu jam recepta est, quin Leges per hoc convellantur; caeterum hac de re jam superius puncto 12° et 13° pluribus actum est.

Decimo Septimo. Ex eoque Vestrae Mattis conspectui sequentem substernimus Articulum: Orientalem Graeci Ritus Disunitam Religionem, quae secundum Leges nostras inter Religiones toleratas numeratur, absque laesione jurium nostrorum inter Religiones receptas aggregare haud possumus; Sua Matte Sacratissima id nihilominus cupiente ut libero Religionis suae exercitio gaudeant, lege publica sancitur; ut Disuniti Valachi, vel quicunque alii hujus Religionis asseclae Religionis suae libero exercitio fruantur, et a Sua Matte denominando Ritus sui Episcopo regantur, salva nihilominus Regii Gubernii, Comitatuum item et Sedium relicta superattentione ne Parochi eorum absque necessitate multiplicentur, Templaque cum enervatione contribuentium aedificentur.

Quam inutilis, et Supervacaneus sit iste articulus ea, quae puncto proxime praecedente adducta sunt, abunde comprobant, si enim ipsi Status fatentur, disunitos actu libero Religionis suae exercitio gaudere ad quid nova eatenus sanctione opus? Et si Gubernio Regio Comitatibus, et Sedibus generalis quoad omnes Religiones incumbit obligatio superattendendi ne Parochi absque necessitate multiplicentur, vel Templa cum enervatione contribuentium aedificentur, ad quid opus hanc superattentionem quoad Disunitos articulariter sancire? *Res haec* pure *ad executivam potestatem* pertinet, prout etiam illa ut quaevis Religio in libero quod habet exercitio *manuteneatur*.

Qualiter vero asserturn etiam illud in projectato hoc articulo contentum: quod nempe Religio orientalis Graeci Ritus disunita secundum Leges Patrias inter toleratas Religiones numeretur, proinde absque laesione Jurium inter receptas aggregari haud possit cum asserto puneti proxime praecedentis, quod scilicet Disuniti libero Religionis suae exercitio actu fruantur, combinari queat perspici haud potest, cum Religiones Receptas nihil aliud esse quam Religiones libero exercitio gaudentes ex ipsis Legibus evidens sit, prout punctum proxime praecedens ostendit. Caeterum in tota collectione Legum Transylvanicarum nec mentionem invenire est *Religionis disunitae Graeci Ritus Orientalis*, quomodo ergo posset per Leges inter

toleratas numerari? fit quidem in Approbatis Constitutionibus Partis 3ae Tit. 53i Art. 1° de *Confessione Nationis Valachicae* mentio, et quidem sequenti modo: prout nec Confessio Nationis Valachicae e quatuor receptis Religionibus est, ita ordo ille cujus membra *Calugeri* nominatur non est acceptatus, sed potius prohibitus, relinquitur proinde nunc etiam Regni, et Principum liberae Dispositioni, ita ut quandocunque competens, vel necessum esse judicaverint penitus excludantur; sed utique nec hic dicitur Confessionem seu Religionem Nationis Valachicae inter toleratas numerari, sed dicitur tantum: non esse illam e quatuor receptis, id est ex *illis quatuor* quae primo *Saeculo 16°* qua antea *vel non existentes*, vel Jure Civitatis *privatae* ad publicum exercitium admissae fuerunt; quod utique libenter conceditur cum ex iis quae superius puncto 12° et 13° dicta sunt evidentissimum sit, illam multo ante Saeculum 16m et postea etiam semper publico, et liberrimo exercitio gavisam fuisse, nec proinde opus habuisse ut eidem 16° Saeculo id quod jam habuit admittatur; interim assertum in hoc approbatali articulo de ordine *Calugerorum* occurrens: quod non sit acceptatus, sed potius prohibitus nudum assertum est, nulii fundamento innixum, proinde compilatoris duntaxat figmentum, cujus strictae obligationis erat Aprobatis Constitutionibus prout jam superius ad punctum 13m ostensum fuit, nihil nisi quod articuli ab Anno 1540, usque 1653m conditi in se continent inserere, nullus vero horum articulorum vel verbum de eo continet, quod Ordo Calugerorum non sit acceptatus, sed potius prohibitus, imo praeexistentia a Saeculis in Principatu Monasteria Calugerica contrarium plane probant; caeterum prout Scholas, et Parochias, ita Monasteria quoque, et Claustra regulare, et pro rerum exigentia augere, vel diminuere ad Principis duntaxat seu executiva potestate sphaeram pertinet.

Iis, quae in Relatione Statuum versus finem de intertentione Parochorum, educatione, et cultura cleri subjunguntur, immorari haud possunt infrascripti Nationis Eppi cum obtentam ab Augusta Clementia hue veniendi facultatem pro desiderio cleri, et Nobilitatis Nationalis eo duntaxat petierint, ut effectum postulatorum in Repraesentatione Nationis anno praeterito ad Augustum Thronum promota, contentorum sollicitent, et implorent, praedicta vero postulata circa Clerum Nationalem nihil aliud in specifico contineant, quam ut ille una cum Nobilitate, ac Plebe nationali eodem plane modo, ac Clerus Nobilitas, et Plebs reliquarum Nationum consideretur, tractetur, eorundemque beneficiorum particeps

reddatur; id interim non potest hic Silentio praeteriri: in ultimis Comitiis non ut ad exigentiam Bgni Rescripti Regii 18ª Maji 1791[i] emanati de opportunis mediis cogitatum fuisset, qualiter intertentioni Cleri utriusque Ritus convenientur prospici possit, sed potius id agitatum fuisse, ut etiam illi, quos Ecclesiae, et Parochi Nationales actu possident, fundi adimantur; quod quidem licet eatenus formaliter nihil conclusum fuerit, in aliquibus tamen locis effectui quoque jam mandatum est; praeterea nec de mediis in Diaeta cogitatum fuisse qualiter ad exigentiam ejusdem Rescripti Regii Plebis Valachicae cultura promoveri, et propagari possit, sed statu questionis contra Intentionem Regiam ad educationem duntaxat, et culturam cleri restricto spartam conficiendi eatenus plani pessimo Nationis omine, Baroni Antonio Josika concreditam esse, viro nimirum, qui licet et ipse valachicae originis esset, quid tamen ab ipso Nationis Clerus Ecclesiae orientali addictus sperare possit exinde cum dolore concludere debet, quod ille qua Concinnator acclusae superius sub A. Relationis Statuum super Repraesentatione Nationis confectae, et in publica Dietali Sessione perlectae, universum Nationis Clerum convitiis, et contumeliis jam superius adductis lacessere, et *plurimos* Nationis hujus Ecclesiasticos Latrociniorum incentores, et sub larvata Religionis Specie *Scelerum* praecursores insimulare nihil pensi duxerit.

Ex iis jam quae taliter praemissa sunt dignabitur Mattas Vra Ssma Clementer perspicere: pacta conventa Valachorum cum Duce Hungarorum Tuhutum exinde profluentia; quod illi hunc circa finem Saeculi 9ni *propria sponte* dexteram dantes in suum etiam ducem *elegerint*, et hoc modo exterorum etiam scriptorum judicio, prout Acclusum sub O. docet Genti Hungarae *sociati* potius, quoam subjecti fuerint, per Status, et Ordines ne verbo quidem in controversiam vocari, imo ipsos Status in contextu suae Relationis superius punctis 3° 5° et 6° adducto ultronei fateri, et agnoscere: Valachos Nobiles una eademque nobilitari praerogativa cum Hungaris Nobilibus gaudere ita ut uni majus quam alteri Beneficium non competat, nec unquam Nobilibus Valachis gradum ad officia tam politica, quam Cameralia denegatum esse, praeterea libertinos etiam tam Hungaros quam Valachos una eademque libertate gaudere: quae omnia utique non nisi ab originario illo pacto sociali profluunt, sequentium tamen saeculorum documentis quae Hungaros, et Valachos ad eandem classem collocant (: ut videre est apud Historicum Praÿ Diss: pag. 163 :) confirmantur; agnoscere porro Status, et Ordines in ulteriore contextu suae Relationis puncto 15° et 16° adductae Valachos non tantum Unitos (: quos alioquin et ipsi prouti Catholicos considerant:) sed et disunitos

libero Religionis suae exercitio actu frui; denique eosdem Status in contextu Relationis suae puncto 14° adducto declarare quod Valachos secundum Conditiones eorum sicut Hungaros tractabunt.

Dignetur Mattas' Vra Ssma id etiam ex iis quae superius puncto 11° adducta sunt Clementer perspicere: Valachis in fundo etiam Regio, non tantum juxta declarationem per Status, et Ordines in Sua Relatione factam (: cui tamen Deputati Saxonici non assenserunt:) sed etiam juxta ipsum Andreae 2^{di} Regis Privilegium de Anno 1224° in quo Fundi Regii Constitutio, et Systema fundatur, eadem ac Saxonibus, quibuscum eadem onera supportant, competere Jura, et Beneficia, cum praeattactus Rex Andreas Hospitibus Teutonicis, a quibus hodierni Saxones descendunt, pristinam libertatem ita duntaxat reddiderit, ut Universus Populus (: proinde omnes Incolae absque discrimine Nationis :) a Varos usque Boralt unus sit Populus, sub uno Judice censeatur, et Populi suos officiales eligant.

Ex iis denique quae puncto 4° et 12° adducta sunt dignabitur Mattas Vra clementer perspicere: tres quidem, et non plures in Patria juxta Leges existere Nationes, ad illas tamen nec Hungaros, nec Valachos in genere, sed eos solum tam ex his, quam ex illis, qui nimirum Nobilitari praerogativa, vel Siculica, et Civica libertate gauderent, pertinere, cum tres Nationes de Lege non nisi e Nobilibus, Siculis, et Saxonibus consistant, quod vero Religiones attinet praeter illas quatuor quae primum Saeculo 16° liberum exercitium consecutae fuerunt, Religionem etiam Graeci Ritus Orientalem Jure Civitatis, et publico exercitio a Saeculis gavisam fuisse, et agnoscentibus ipsis Statibus hodiedum gaudere.

His ita se habentibus in eo solum res nunc vertitur: an, et in quantum Valachi Nobilitaris, et Siculicae, vel civicae Conditionis quos ipsi Status iisdem plane cum Hungaris, et Saxonibus similis conditionis gaudere Juribus, et Beneficiis agnoscunt, realem horum Jurium, et Beneficiorum actu habeant usum? in quantum idem Ecclesiastici hujus Nationis, cum et ipsi Religionis publico exercitio gaudentis Ministri sint, iidem etiam, ac aliarum Religionum publico exercitio gaudentium Ministri, Beneficiis actu fruantur?

An enucleanda haec sequentia de genu referunt infrascripti:

Unum e primariis Nobilium Juribus est definitis in Lege Immunitatibus erga onus militandi gaudere.

Valachi Nobiles hac in parte eodem modo ac Hungari Nobiles tractantur, nec ullam eatenus querelam in concreto proponendam habent.

Alterum e Nobilium Juribus est: ad Congregationes Circulorum, in quibus resident, vocari, et ibidem in decidendis occurentibus Negotiis votum habere.

Valachi Nobiles vocantur eodem modo ac Hungari ad ejusmodi Congregationes, et ad depromenda etiam sua vota admittuntur, et nec in hac parte ansam in genere querulandi habent.

Ad Jura porro *Siculicae* vel civicae Conditionis Hominum pertinet: ut libertate ipsis competente imperturbate fruantur, ad condiscenda, et exercenda Opificia, et artes admittantur, ad gremium Juratorum, aut Seniorum in Pagis, vel Quinquaginta virorum, aut Centum Patrum in Oppidis, et Civitatibus assumi, et qua tales ad Congregationes Sedium, vel Comitatuum vocari, et in decidendis ibidem concurrentibus Negotiis votum promere possint.

Valachi Siculicae, et Civicae Conditionis quoad libertatem hinc Conditioni competentem, admissionem item ad opificia, et artes eodem modo ac Hungari, et Saxones ejusdem conditionis tractantur, nec ansam nunc eatenus in concreto querulandi habent, postquam vigentes antea hoc in puncto in quibusdam Locis abusus, et exclusiones jam sublatae sunt, ad gremium tamen Juratorum, et Seniorum in Pagis, et Quadraginta, vel Centum virorum in oppidis et urbibus praesertim ubi cum Saxonibus mixtim habitant, et pauciori istis Numero sunt, non facile assumuntur, sed plerumque sub illo praetextu excluduntur, quod scribere, et legere nescii ad tractandas publicas res inhabiles essent, qui tamen praetextus injustam exclusionem eo minus excusare potest, cum notum sit etiam ex Hungaris, et Saxonibus non tantum pro Juratis, vel centum viris sed etiam pro Senatoribus non raro illiteratos opifices assumptos fuisse.

Porro e praecipuis Juribus tam *Nobilium*, quam *Siculicae*, et *civicae conditionis* Hominum est ut ad *generalia* Regni Comitia ubi omnium in Provincia Nationum, et Religionum, omnium item Classium, in quas inhabitatores divisi sunt, utpote Nobilium Ecclesiasticorum, Civium, Libertinorum, et Colonorum Negotia pertractari solent, pro *Deputatis* eligi, et mitti, ac ibidem Sessionem, ac votum habere possint.

Valachis Nobilibus, et Siculicae, vel civicae Conditionis qui alioquin ut paulo superius attactum est, ad Congregationes Circulorum, Communitatum, ubi Deputati pro Diaeta eligi solent, vocantur, et in hujusmodi electionibus prout in aliis negotiis, suo etiam voto concurrunt, Jus istud, ut ipsi etiam pro Deputatis ad Comitia eligi possint, nunquam quidem in Controversiam vocatum fuit, cum ipsi Status, acta etiam agnoscant illos una eademque cum Hungaris, et Saxonibus gaudere praerogativa, raro tamen ipsis realem hujus Juris usum a tempore quo acatholici Principes in Principatu regnare coeperunt, admissum fuisse, non sine ingenti damno experta est Natio Supplicans; dum enim de ejusmodi electionibus agitur, omnimode in id laboratur, ut nullus e Supplicanti Natione si praesertim avitae Religioni addictus sit, in numerum electorum veniat.

Denique ad *Jura Nobilium* et *Siculicae* vel *Civicae Conditionis Hominum* pertinet et illud: ut tam in Circulis, et Communitatibus, ubi degunt, quam etiam in Dicasteriis Aulicis, et provincialibus *officia publica* gerere possint.

Equidem nec hac in parte conqueri potest Natio Supplicans, quod ipsius Individuis Nobilibus, aut Siculicae, vel civicae conditionis Jus hoc denegetur, et quod *ab omnibus officiis penitus* excludatur, imo inveniuntur actu etiam in nonnullis Circulis, et Communitatibus, et in Dicasteriis etiam nonnulli e suo gremio in publicis officiis viri, ast quam exiguo illi numero sint, et quantis cum difficultatibus ad altiores spartas eluctari possint apprime notum est.

Quod Ecclesiasticos Nationis concernit, quamvis illi ut praedictum est, Religionis publico exercitio a Saeculis gavisae, et actu gaudentis Ministri sint, ad Immunitates tamen omnes, et Beneficia, quibus aliarum Religionum publico exercitio aeque gaudentium, Ministri gaudent, necdum admittuntur.

His ita enucleatis in promptu jam sunt petita, quae infrascripti Eppi cum Altissimo indultu in Negotiis Universae Nationis, ante Augustum Thronum comparentes Justissimo Principi de genu substernenda habent:

Petunt nimirum 1° ut cum Nobilibus, et Siculicae, vel civicae Conditionis Valachis juxta ipsorum Statuum declarationem eadem plane, quae Nobilibus, et Siculicae vel Civicae Conditionis Hungaris, competant jura, ex Hungaris vero Nobilibus, et Siculicae ac Civicae Conditionis ad generalia dum celebrantur Comitia Deputati eligi, et mitti soleant qui totam ibidem Nationem Hungaricam in Comitatibus, Districtibus, Sedibus Siculicis, et in civitatibus, ac privilegiatis oppidis degentem repraesentant, idem quoad Valachos etiam Nobilitaris, et Siculicae, vel civicae conditionis observetur, ac ex ipsis etiam ad Comitia dum celebranentur, Deputati eligantur, et mittantur, totam pariter Nationem Valachicam in Comitatibus, Districtibus, Sedibus Siculicis, Civitatibus item, et privilegiatis oppidis degentem repraesentaturi; Cum porro in Fundo etiam Regio Valachis eadem, ac Saxonibus Jura, et Beneficia tam juxta Declarationem Statuum, quam juxta sensu ipsius Andreani Privilegii, ut et juxta Clementissimas Ordinationes Josephinas, sensui hujus Privilegii omnino conformes, ac ideo per Augustissimum Gloriosae Reminiscentiae Leopoldum 2-dum nec in minima parte revocatas competant, e Saxonibus vero Deputati ad Comitia eligi, ac mitti soleant, Universam Nationem Saxonicam in Fundo Regio degentes, repraesentantes, idem pariter quoad Valachos in Fundo Regio degentes observetur, consequenter ex ipsis quoque ad Comitia mittendi Deputati totam in eodem Fundo degentem suam Nationem repraesentaturi eligantur. Et cum notorietate publica constet Valachos in concreto sumptos reliquas Nationes in Provincia numero longe superare, cum ultra duas totius populationis Tertialitates constituant, et onera quoque publica Regni per ipsos longe majori mensura, quam per omnes alias Nationes supportari, cum ipsi soli

ad minimum duas tertias supportent, idcirco exorant infrascripti a Mattis Vrae Clementia, et Justitia, eas Benignas Dispositiones, ut in futurum Deputatorum ad Comitia mittendorum duae tertialitates e gremio supplicantis Nationis eligantur, praeterea e Nobilitate ipsius Regalistae etiam, prout e Nobilitate Hungarica assumantur.

Petunt 2do infrascripti de genu, et cum ad officia in Dicasteriis Aulicis, et Provincialibus, in Circulis item, et apud Communitates plerumque non nisi Hungari Nobilitaris, ac Siculicae conditionis, et Saxones admoti, e Valachis vero paucissimi ad illa assumpti fuerint, quamvis ipsorum etiam Nobilibus, et Siculicae, vel civicae Conditionis Hominibus/: ipsis hoc fatentibus Statibus:/ eadem ac Hungaris, et Saxonibus Jura, ac Beneficia competant, dignetur Majestas V-ra SS-ma pro innato Justitiae amore eas edere Clementissimas Dispositiones, ut Valachi in eadem proportione in qua publica Provinciae onera supportant, ad omnia Beneficia, perinde etiam ad munera, et officia cujuscumque speciei tam in Dicasteriis Aulicis, et provincialibus, quam etiam in Circulis, et Communitatibus assumantur; et cum Nationi Supplicanti apprime notum sit plures sui gremii Nobiles familias amtiquioribus vel recentioribus temporibus ad Ritum Latinum, vel ad Reformatam Ecclesiam transivisse, quos eo non obstante reliqui Nobiles in avita Religione perseverentes una cum tota Natione nullam Religionis, sed originis duntaxat quam habent, ac publici Boni rationem habentes, fraterno amore, et charitate complectuntur; libenter admittit, imo orat Natio Supplicans, ut illi ad complendum officialium in Dicasteriis, Circulis, et Communitatibus e Natione hac applicandorum justum, et competentem numerum assumantur.

Petunt 3° infrascripti: ut cum de Lege Religiones, quae receptae dicuntur, nihil aliud sint, ut jam Superius puncto 16° probatum est, quam Religiones publico libero exercitio gaudentes, Religio vero Graeci Ritus Orientalis etiam disunita hoc publico exercitio, ipsis Statibus id ipsum fatentibus gaudeat, eo tamen non obstante Ministri hujus Religionis non omnibus iis Juribus, et Beneficiis quibus aliarum Religionum publico exercitio gaudentium Ministri fruuntur, gaudeant, quamvis ipsis multo majus quam omnium aliarum Religionum ministris onus incumbat, cum tali Ecclesiae ministerium praestant cui maxima Incolarum Transylvaniae pars addicta est, Justitia id exigente clementer ordinetur, ut ipsi etiam omnium Jurium, et Beneficiorum, quibus ministri aliarum publico exercitio gaudentium Religionum fruuntur, capaces sint, et participes reddantur.

Demissa haec petita tanto minus alicui subesse possunt difficultati, cum ex Legibus et documentis ad evidentiam probatum sit, et ipsi etiam Status agnoscant, Nobiles, et siculicae, vel civicae conditionis Valachos eadem plane cum reliquis ejusdem conditionis Patriae Civibus habere Jura, nec his majora

quam illis competere Beneficia; caeterum haec Beneficia oneribus, quae per quamvis Nationem pro Bono totius Patriae supportantur, aequiparare, et juxta hanc proportionem inter Nationes repartiri justitiae Augusti Principis quam maxime est consentaneum. Quapropter re jam tota alioquin non nisi a Summi Principis Authoritate, cui per Leges executiva potestas ad tuenda cujusvis Jura, et Justitiam oppressis administrandam attributa est, pendente, de genu supplicant infrascripti dignetur Majestas V-ra Ss-ma eas facere Dispositiones: ut ad proxime celebrandam Diaetam e quibusvis Circulis, et Communitatibus e Valachis etiam Nobilibus, et Siculicae, vel civicae conditionis Deputati proportionato Numero eligantur, et mittantur, ad vacantias vero officiorum in Dicasteriis exorituras Valachica Individua eo usque donec numerus ipsis competens complebitur, proponantur, in Circulis autem et Communitatibus ubi alioquin officia ambulatoria sunt, et quovis secundo anno restaurari solent, in proximus celebrandis hoc fine Congregationibus Valachi ad officia proportionato numero candidentur et eligantur.

Nihil hic opus erit objectioni illi immorari: quod puncto 5to Leopoldini Diplomatis de 4^{a} X^{bris} 1691° hic sub P. in copia accluso expresse dicatur: „in omnibus officiis utemur Indigenis Transylvanis Hungaris nempe Siculis, et Saxonibus". Puncto vero 6to Resolutionis sic dictae Alvinczianae de 14^{a} Maji 1693^{i} hic pariter sub Q. in copia adjacente haec reperiantur: „ad duodecim virale Consilium Intimum et Tabulam Regiam periter duodecim viralem e singulis quatuor receptarum Religionum tria Subjecta apta cooptabit"; etenim contentam in Leopoldino Diplomate indigenarum specificationem quae in priori ejusdem Diplomatis expeditione de 16^{a} 8^{bris} 1690^{i} testante acclusa sub R. copia plane non reperitur, mancarn, et incompletam esse non tantum sensus Legum testante sub S. acclusso compilatarum Const. Partis 1^{ae} Tit. 1^{i} art. 9°/: in quo Status, et Ordines Valachos Nobiles Ecclesiae Graeci Ritus Orientali addictos Fratres suos nominant:/ sed Declaratio etiam anno praeterito per Status facta secundum quam Valachi Nobiles, et libertini, iisdem ac Hungari Nobiles, ac libertini gaudent Juribus, nec uni plus quam alteri competit, praeterea usus continuus in quo Valachi nobiles etiam post Diplomatis illius Anno 1691 expeditionem sicut antea quoad omnes Immunitates Nobilitares eodem modo ac Hungari Nobiles perstiterunt, et ad publica etiam officia, etsi exiguo numero applicati semper fuerunt, ad evidentiam probat, cum alias Status non indigenis Fratrum nomen tribuere, et eosdem aequalibus cum Hungaris gaudere Juribus, et Beneficiis asserere nunquam postuissent.

Quod vero citatum Resolutionis Alvinczianae punctum attinet: illud quidam ita prout jacet, non nisi ad minus sinceram Petri Alvinczÿ expositionem: ac si Religio Greci Ritus Orientalis libero in Provincia exercitio non gauderet: dictae Resolutioni, quam idem ipse Alvinczÿ a Leopoldo 1°

Caesare exoperatus fuit, in derogamen et praejudicium antiquissimorum Nationis Suplieantis Jurium insertum fuit; quantum ergo vigoris habere queat res ipsa loquitur; ad interim cuivis notum est: Resolutionem hanc alioquin tunc editam dum Leopoldus 1us tantum qua Protector, et nondum qua Imperans Provinciam tenebat, nec esse Diploma nec Privilegium, nec Legem, cum nulli Articulo Diaetali inserta sit, sed pure Resolutionem quam Summus Princeps quam primum aequitas rei et violata antiquissimae in Provincia Nationis Jura exigunt, pro suprema sua autoritate alterare omnino potest, prout hoc aclussus sub T. extractus Manuscripti cujusdam pluribus ostendit; interim ipsi Status illam jam pro alterata habent dum in Declaratione sua superius puncto 3° 5° 6° et 14° adducta nullo quoad Religionem facto Discrimine ultronee fatentur, Valachos Nobiles, et libertinos cum Hungaris Nobilibus, ac libertinis eadem habere Jura, nec uni majus quam alteri Beneficium competere; caeterum piaculo sibi duceret Natio Supplicans hanc Statuum declarationem eo interpretari: quod Valachi uniti qua Catholici, Disuniti vero qua ejus Religionis asseclae cui semet associaverint, ad officia applicari, et ad Comitia admitti debeant, nam haec interpretatio Catholicae, et Reformatae etiam Religioni /: si disuniti semet huic potius quam alteri Religioni associare praeoptarent:/ in Summum cederet detrimentum, cum tam Catholici quam Reformati in magna parte officiorum, quae nunc ipsi soli gerunt, unitos et disunitos Valachos participes reddere deberent, quod utique ipsorum sortem multo deteriorem Lutheranorum, et Unitariorum sorte faceret.

Sperat igitur Natio Supplicans reliquas etiam Nationes felicitatem duntaxat communis Patriae semotis omnibus praejudiciis cordi habentes Altissimam Vrae Mattis Resolutionem in cujus Beneficia oneribus, quae Natio quaelibet absque discrimine Religionis supportat, commensurarentur, grato animo veneraturos fore.

Quod si tamen praeter spem complura fors harum Nationum commembra invenirentur, quae nulla aequitatis, Justitiae, tranquillitatis et felicitatis publicae habita ratione ex praeconcepto erga Nationem Supplicantem, et ejus Religionem odio variis sub praetextibus, et effugiis prout fieri solet, Altissimam Mattis Vrae Intentionem, et edendas in Solamen Nationis Supplicantis Clementissimas Resolutiones quoquomodo sufflaminare, electionem Deputatorum ex hac Natione ad proximam Diaetam impedire, et gremialium ipsius Individuorum competenti Numero applicationem eludere attentarent, pro hoc casu dignetur Mattas Vra Ssma in favorem Nationis Supplicantis erga Augustissimos Suos Principes semper fidelissimae, maximam onerum publicorum partem bajulantis, et tamen hactenus per alias Nationes tam indigne tractatae in antecessum Clementissime resolvere, ut sub protectione, et praesidio Supremi in Provincia Armorum Praefecti confluxus

Nationalis admodum et Normam Congressus Nationis Illyricae e Deputatis non tantum e Statu Militari, Nobilitari, Ecclesiastico, et Civili, sed etiam e plebejo eligendis (: cum juxta adnexum hic sub U extractum Benigni Diplomatis Leopoldi 1^{i} Anno 1701^{i} pro Valachis unitis expediti, quod etiam ad nonunitos clementer extendi orat Natio Supplicans, plebejae quoque conditionis Valachi inter *Status* computandi sint:) celebrari, in illo omnia gravamina quae Natio haec in quavis Provinciae parte pro diversitate Conditionis hactenus perpessa est, et adhuc patitur, per specifica assumi et de Mediis qualiter Natio haec ab oppressione liberari, in usum competentium ipsi Jurium, et Beneficiorum reponi, et effectus etiam modo fati Diplomatis de Anno 1701° circa plebejos inter Status computandos quantocius procurari possit, deliberari, et conficienda desuper Prothocolla Matti Vrae pro edenda Clementissima Resolutione substemi valeant.

Mattis Vestrae Sacrmae
Viennae 30^{a} Martij
Anno 1792°

humillimi perpetuoque fideles subditi
Ioannes Babb Graeci Ritus Unitorum
Gerasimus Adamovits Graeci Ritus non Unitorum in Transylvania Valachorum Episcopi in Negotiis Nationis hic existentes.

Anexe:

Acclusa ad Repraesentationem Nationis Valachicae pertinentia.

A. Copia Relationis Statuum, et Ordinum super Repraesentatione Universae Nationis Valachicae in usum Regnicolarium Jurium reponi petentis ad Augustum Thronum factae, et in publico Diaetali Consessu 1791 perlectae.

B. Articulus Novellaris 6^{tus} A° 1744^{ti}.

C. Literae Regis Ludovici 1^{i} de Anno 1344°.

D. Exordium Articulorum Diaetalium de Anno 1557°.

E. Approbatarum Constitutionum Partis 3^{ae} Tit. 1^{i} Articulus 1us. Conditiones in Unione Specificatae.

F. Copia Privilegii Andreani de Anno 1224°.

G. Ex Josephi Benkő opere Transylvania dicto §. CLII not. e.

GG. Auszug aus einem Manuscript über die Gerechtsame der walachischen Nation in Siebenbürgen.

H. Auszug aus einem Manuscript.

I. Auszug eines Manuscripts welches die Wiederlegung der zu Klausenburg 1791 herausgekommenen Noten über die Vorstellung der Walachischen Nation, entfält.

K. Approbatarum Constitutionum Partis 1ae Tituli 1i Articulus 2dus.

L. Literae Uladislai 2di Regis de 14° Maji 1494°.

M. Literae Isabellae Reginae de Anno 1557.

N. Extractus manuscriptae Historiae Graeci Ritus Orientalis Ecclesiae in Transylvania.

O. Auszug aus der Geschichte der Walachen vom Ludwig Gebhardi.

P. Extractus Diplomatis Leopoldini de 4a Decembris 1691.

Q. Extractus ita dictae Resolutionis Alvinczianae.

R. Extractus Diplomatis Leopoldini de 16a 8bris 1690°.

S. Compilatorum Constitutionum Partis 1ae Tituli 1i Articulus 9us.

T. Auszug aus einem Manuscript über die Gerechtsame der Walalchischen Nation in Siebenbürgen.

U. Extractus Diplomatis Leopoldini 19a Martÿ 1701 Valachis impertiti.

Textul memoriului, ca şi titlurile textelor anexe după Protocolul Episcopiei din Oradea, păstrat azi în Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ms. lat. 286. Memoriul are aici drept antet *Francisco Regi.* Demissa Repraesentatio Universae Nationis in Transylvania Valachicae, Reflexiones ad Relationem Statuum super precibus Nationis anno praeterito exhibitis factam, nec non humillima Nationis postulata continens per infrascriptos Nationales Episcopos de genu exhibita. Publicat înainte, împreună cu textele anexelor, după o copie din colecţia Benigni, de I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni, 1790–1792*, în „An. Ac. Rom", Mem. Secţ. Ist., 1914–1915, p. 728–775.

INDICE DE NUME ŞI LOCURI

A

Aaron, Florian, 415, 455
Abrud, 150, 244, 245
Aciliu, sat în com. Sălişte, jud. Sibiu, 237
Adamovici Gherasim, episcop ortodox al Transilvaniei (1789–1796), 50, 53, 59, 71, 92, 287, 290, 598
Adrian (Publius Aelius Hadrianus), împărat roman (117–138), 60, 262
Adrianopol (azi Edirne), pacea de la ~, 415
Aiud, 467
Akadas de Sebus, 58
Alba, comitat, – de Sus; –episcopatul de ~, 29, 37, 70, 237, 266, 280, 301, 479, 547, 562
Alba Iulia (Bălgrad), 125, 135, 136, 164, 167, 171, 172, 175, 176, 178, 197, 200, 212, 231, 245, 246, 255, 278, 317, 318, 474, 533, 584
Albani, Alessandro, cardinal 216, 217
Albania, 402
Alembert, v. D'Alembert
Alexandru III (laic Rolando Bandinelli), papă (1159–1181), 536, 537
Alexandru VII (laic Fabio Chigi), papă (1655–1667), 532
Alexandru Macedon, cel Mare, rege al Macedoniei (336–323 î. Hr.), 450
Alexios I Comnen, împărat bizantin (1081–1118), 107
Almi, 581
Almus, duce, 581
Alvinczy Petru, 596
Amlaş, ţară, 100
Ampoi, râu, 489
Ana Comnena, 107
Andrei II, rege al Ungariei (1205–1235), 125, 592
Andrei III, rege al Ungariei (1290–1301), 113
Anglia, 333, 336, 400, 428
Anonymus, 95, 106, 109, 544, 549, 559, 564, 581
Apafi Mihail I, principe al Transilvaniei (1661–1690), 140, 151, 152, 442, 519
Apafi Mihail II, principe al Transilvaniei (1681–1713), 443
Apold (Apoldu de Jos), com. în jud. Sibiu, 187
Apuseni, Munţii ~, 150, 244, 248, 250, 296–298, 300
Arad, comitat, dieceză, oraş, preparandie, 26, 48, 70, 238, 239, 305, 315, 319, 320, 438, 457, 458, 473
Aranka, Gheorghe, 428
Arcole, lupta de la ~, 267
Ardeal, v. Transilvania

Ardud, com. în jud. Satu Mare, 127
Argeş, v. Curtea de Argeş
Argeş, episcopia de ~, 407
Arieş, scaun, 133, 280, 470
Aristotel, 343
Aron (Aaron), Petru Pavel, episcop unit al Transilvaniei (1752–1764), 209, 213, 214, 217, 218, 222, 240, 245, 254–257, 260, 262, 265, 267
Aron, Teodor, 110
Arpad, căpetenie maghiară (890–907), 581
Asachi, Gheorghe, 396
Asan I, ţar vlaho-bulgar (1187–1196), 108
Asia, 108, 476
Asia Mică, 475
Atanasie Anghel, mitropolit ortodox de Alba Iulia (1697/1698–1701), primul episcop unit al Transilvaniei (1701–1713), 167, 171, 172, 175, 176, 178, 520, 524, 584
Attila, conducător al hunilor (434–452), 230
Austria, – Casa de ~, – de Jos, – de Sus, 25, 54, 57, 58, 105, 238, 272, 299, 365–367, 393, 395, 398, 454, 455, 549, 564; v. şi Imperiul austriac
Austriae, v. Austria
Axente Sever, Ion, 415, 489

B

Babb, v. Bob
Babeuf, François Noël, 345, 361
Bacica (Bačka), regiune istorică în nordul Iugoslaviei, 393
Baia de Arieş, com. în jud. Alba, 296
Baia de Criş, com. în jud. Hunedoara, 71
Baia Mare, 150
Baiazid I, sultan otoman (1389–1402), 403
Baislag, v. Beyschlag
Balasafalva, v. Blaj
Balassa Francisc, 92
Balia, Samuel, 425
Balog Ladislau, 254
Balomir, sat, com. Sântămărie-Orlea, jud. Hunedoara, 217
Banat; – Severinului, 125; – Timişan, 23, 48, 49, 58, 60, 63, 208, 238, 239, 264, 266, 274, 275, 286, 311, 378, 379, 393, 419, 438, 439, 444, 451, 453, 473, 487, 488, 557, 572
Banciu, Costea, 72
Bánffi Gheorghe II, guvernator al Transilvaniei (1787–1822), 34, 50, 51, 54, 290, 426
Baranyi Paul Ladislau, 164, 165, 167
Baraolt, 583, 592
Barcsai Acaţiu, principe al Transilvaniei (1658–1660), 151, 152, 519
Barcsay Avram, 427
Bariţiu, Gheorghe, 321, 417, 418, 459, 477, 481, 485–487, 489
Bartenstein, Johann Christoph, baron ~, 223, 241
Bartha Moise, 467
Bara Mare, veche denumire a satului Bara, com. Bara, jud. Hunedoara, 316
Basarab I, domn al Ţării Româneşti (cca 1310–1352), 100
Basta, George, 133
Bastilia, 356, 376
Başkiria, 108
Báthori Andrei, cardinal (din 1584) şi principe al Transilvaniei (1599), 136, 140
Báthori Gabriel, principe al Transilvaniei (1608–1613), 151, 519
Báthori Sigismund, principe al Transilvaniei (1581–1597, 1598–1599, 1601–1602), 131, 545, 561
Batthyány Lajos, 386
Baumeister, Friedrich Christian, 498
Bayle, Pierre, 335
Băiţa, com. în jud. Hunedoara, 72
Bălcescu, Nicolae, 323, 416–418, 421, 422, 455, 456
Bălgrad, v. Alba Iulia

Bărăbanţ, localitate componentă a municipiului Alba Iulia, jud. Alba, 154
Bărcan din Merişani (Bucşanu), 132
Bărnuţiu, Simion, 11, 418, 431, 483–485, 488–490, 506
Bătrâneanu, Alexandru, 489
Bârsa, Ţara Bârsei, 137, 175, 179, 266, 418
Beaumanoir, Philippe de Rémi, sire de 97
Beauvais, comitat, 97
Beciu, v. Viena
Beiuş, 303, 427
Bél Mathias, 126
Béla III, rege al Ungariei (1172–1196), 507, 544, 549, 559, 564, 581
Béla IV, rege al Ungariei (1235–1270), 58
Belgrad, v. Alba Iulia
Belgrad (Beograd), 168, 398
Benigni von Mildenberg, Joseph B., 591, 595, 599
Benkő Iosif, 95, 547, 562, 583, 598
Berlin, 365
Bernolák, Anton, 394
Berzeviczy, Grigore, 377
Bessarion, v. Visarion Sarai
Beşinău, veche denumire a satului Secăşel, com. Ohaba, jud. Alba, 221
Bethlen Gabriel, principe al Transilvaniei (1613–1629), 129, 140, 151, 152, 157
Bethlen Ioan, comite suprem, cancelar, 156, 240, 242, 244
Bethlen Ladislau, 77
Bethlen Nicolae, cancelar, 174, 233
Bethlen Wolfgang, cancelar, 138, 545, 560
Beyschlag (Beÿschlag), Carl Ignatz, consilier gubernial, 57
Bichigiu, sat, com. Coşbuc, jud. Bistriţa-Năsăud, 265
Bihor, comitat, 28, 40 ,48, 60, 427
Biia, sat, com. Şona, jud. Alba, 213
Bistriţa, 134, 215, 264, 266, 582
Bizanţ, 128; v. şi Imperiul bizantin, Imperiul de Răsărit
Blaj, 11, 65, 67, 180, 182, 214, 222, 244, 246, 254, 259, 260, 289, 290, 314, 316, 322, 438, 454, 459, 462, 463, 468, 469, 481–484, 486, 490, 524, 537, 585
Bob, Ioan, episcop unit al Transilvaniei (1782/1783–1830), 53–55, 67, 289, 325, 441, 457, 598
Bobâlna, com. în jud. Cluj, 244
Bod Petru, 246
Boemia, v. Cehia
Boér, Ştefan, 34
Boissy d'Anglas (François-Antoine), 355
Bojincă, Damaschin, 110, 415, 439, 456, 459
Bolla, Martin, 107
Bolliac, Cezar, 415
Bonfini, Antonio, 124, 546, 561
Bonifaciu VIII (laic Benedetto Caetani), papă (1294/1295–1303), 535
Boralt, v. Baraolt
Bosnia, 393
Brabant, 403
Brad, 302
Brancovici, Gheorghe, 140, 455
Brancovici Sava, mitropolit ortodox al Transilvaniei (1656–1680), 60, 64, 165
Bransch, Michael, 101
Braşov, oraş, district, ţinut, scaun, 22, 134, 138, 171, 191, 238, 280, 407, 421, 424, 448, 466, 471, 474–477, 496, 536, 555, 571, 582
Bratislava, 305
Brăila, 397, 475
Brâncoveanu, Constantin, domn al Ţării Româneşti (1688–1714), 141, 170, 175, 178
Brissot, Jacques-Pierre, 299, 331
Brukenthal, Mihail, 46, 51, 53
Brukenthal, Samuil, guvernator al Transilvaniei (1777–1787), 274

Buccow, Nicolae Adolf, baron de ~, preşedinte al guvernului Transilvaniei şi general-comandant (1762–1764), 247, 250, 264, 265
Bucharest, v. Bucureşti
Bucovina, 264
Bucureşti, 170, 171, 175, 179, 220, 397, 407, 410, 417, 420, 421, 475, 489
Buda, 25, 66, 67, 241, 368, 439
Buda Sándor, 155
Budai, Aron, 441, 443, 444, 449, 459, 462
Budai-Deleanu, Ion, 110, 260, 289, 318, 428, 440, 455, 486
Bukarest, v. Bucureşti
Bulgaria, 107, 402, 512
Burd (?), aşezare, 73
Buzău, episcopia de ~, 407
Byztricia, v. Bistriţa

C

Cade, John, 333
Caliani, nume, 268; – Avram, 316; – Samuil, 260; – Silvestru, 219, 220, 258–260, 268
Calvin, Jean, 546, 561
Cantacuzino, familie, 175, 235; – Constantin stolnicul, 395; – Mihai, 398; – Radu, 213, 235; – Şerban, domn al Ţării Româneşti (1678–1688), 140, 325
Cantemir Dimitrie, domn al Moldovei (1693, 1710–1711), 184, 235, 395, 494
Caraffa, Antonio, 161
Caragea, Ioan Gheorghe, domn al Ţării Româneşti (1812–1818), 405, 406
Caransebeş, 266
Carcalechi, Zaharia, 459
Carei, 426, 427
Carintia (Kärinten), 299
Carloveţ, v. Karlowitz
Carol Martel, majordom al statului franc (715–741), 100
Carol cel Mare, rege al francilor (768–814) şi împărat al Occidentului (800–814), 230, 512
Carol VI, arhiduce al Austriei, rege al Boemiei şi Ungariei, şi împărat al Sfântului Imperiu roman de naţiune germană (1711–1740), 194
Carol I Robert de Anjou, rege al Ungariei (1308–1342), 115
Carpaţi, Munţii ~, 124, 232, 235, 251, 262, 303, 305, 396, 415, 417, 440, 460, 477, 497
Catargi, Iordache, 414
Catilina, Lucius Sergius, 428
Călata, sat, com. Călăţele, jud. Cluj, 170
Căpâlna, uniunea de la ~, 116
Căpuş, râu, 581
Cărpiniş, sat, com. Roşia Montană, jud. Alba, 303
Câmpeni, 297, 303, 461
Câmpia Libertăţii, v. Câmpul Libertăţii
Câmpineanu, Ion, 418, 419
Câmpul Libertăţii, 488, 490, 506
Cârţa, com. în jud. Sibiu, 58
Cehia, 282, 299, 512, 519
Cernăuţi, 406
Chelm, episcopat, 533
Chendi, Alexandru, 303
Chioar, cetate, district, domeniu, 40, 134, 182, 186, 187, 196, 219, 231, 471, 522
Chiril Lukaris (laic Constantin), patriarh de Alexandria (1601–1620) şi de Constantinopol (1620–1623, 1623–1633, 1633–1634, 1634–1635, 1637–1638), 129, 157
Chirilovici, Sofronie, administrator al Eparhiei ortodoxe a Transilvaniei (1770–1774), mitropolit al Timişoarei (1781–1786), 287
Chirpăr, com. în jud. Sibiu, 279
Choniates, Nicetas, 107
Cincu (Mare), sat, com. în jud. Braşov, 582

Cioara (azi Sălişte a, com. în jud. Alba), 244, 248
Cipariu, Timotei, 417, 483
Cisnădie, 476
Ciuc, 221
Clary, Leopold de ~, 293, 329
Claudiopolis, v. Cluj-Napoca
Clermont, comitat, 97
Cloşca, Ion, Oargă, Ion, 47, 303, 317–319, 321, 444, 485
Cluj, comitat; oraş (şi Cluj-Napoca), 34, 35, 40, 48–50, 107, 116, 117, 120, 135, 186, 280, 323, 403, 472, 473, 599
Cluj-Mănăştur, Conventul din ~, 15, 21, 109, 545, 548, 555, 560, 563, 570
Coloman (Kálmán), rege al Ungariei (1095–1116), 392
Colson, Félix, 416, 419
Comanesc, Silvestru, 249
Comăna, Comana, com. în jud. Braşov, 489
Condorcet, Marie Jean Antoine de Caritat, marchiz de ~, 338
Constant de Rebecque, Benjamin, 347
Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus), împărat roman (306–337), 60
Constantinopol (azi Istanbul), 15, 109, 123, 129, 157, 175, 309, 474–476, 544, 559
Corbea, David, 175
Corneli, Ioan, 439
Corsica, 349
Corvineştii, 126, 545, 561
Cosimelli, Antoniu, 268
Cosma, preot din Deal, 237
Costa, Ştefan, 290
Costin, Miron, 395
Cotore, Gherontie, 220, 262, 309
Cozma, Ioan, 68, 69
Crainic, Simeon, 482
Craiova, 55, 410, 474
Crasna, comitat, 40
Cricău, com. în jud. Alba, 301
Cristofor (Hristofor) I, mitropolit al românilor din Transilvania (1557–1559), cu sediul la Geoagiu, 547, 562
Criş, râu, 239, 317
Crişan, Gheorghe, Giurgiu, Marcu, 295, 296, 301, 317; – Ion, 73
Crişana, 238
Crişcior, com. suburbană în oraşul Brad, 295, 302
Croaţia (Hrvatska), 168, 392, 393, 478
Cromer, Marcin, 544, 559
Csáky Ioan, 45, 76; – Ştefan, 134
Cserei Mihail, 168, 174, 233
Curechiu, sat, com. Bucureşci, jud. Hunedoara, 301
Curtea de Argeş, 244, 249
Czartoryski, Adam Jerzy, 418

D

Dachia, v. Dacia
Dacia (Dacia antică, Dacia romană, Regatul Daciei), – Dacia Praevalitana, – Dacia Slavica, 60, 62, 107–109, 124, 131, 137, 140, 184, 195, 235, 304, 330, 402, 414, 416, 419, 444, 454, 457, 543, 544, 558, 559
Daciae, v. Dacia
Daia Română, com. în jud. Alba, 212
D'Alembert, Jean le Rond, 343
Dalmaţia, 393
Daniel, Ştefan de Vargyas, 230–232
Dantzkai, stăpân feudal maghiar, 249
Danubium, v. Dunărea
Darabant, Ignatie, episcop român unit de Oradea (1799–1805), 55, 66, 67, 258, 325, 439, 479
Dawid, Adolf, 459, 460
Dăianu (Dályai), Petru, 209
Deal, veche denumire a satului Dealul Alămorului, înglobat în satul Alămor, com. Loamneş, jud. Sibiu, 237
Decebal, rege al geto-dacilor (87–106), 126, 402

De Felice, Fortunato Bartolomeo, 350
Desprez, Hyppolyte, 416
Deva, 316
Diaconovici-Loga, Constantin, 439, 457
Diderot, Denis, 339, 343, 348, 349, 389
Dionisie Eclesiarhul, 396
Dobâca, comitat, 215, 545, 560
Dobra, com. în jud. Hunedoara, 208, 219, 239, 253
Dobra, Petru, 450
Dobrogea, 477
Dobrotici, conducător (despot) al Dobrogei (cca 1348–cca 1386), 100
Doja, Gheorghe, 442
Dosoftei (Dositei) II Nottara, patriarh de Ierusalim (1669–1707), 170
Draşov, sat, com. Şpring, jud. Alba, 72
Dublin, 331
Dubois de Crancé (Edmond-Louis-Alexis), 355
Dumbrava Roşie, lupta de la ~, 403
Dumitru, Vasile, 265
Dunărea, 107, 108, 255, 407, 456, 477, 544, 559
Duşan, v. Ştefan IV Duşan

E

Ecaterina a II-a, cea Mare, împărătească a Rusiei (1762–1796), 270, 339, 389, 395
Eder, Iosif Carol, 52, 106, 110, 466
Eger, Friedrich, baron ~, 91
Egipt, 202, 475, 478
Elisabeta Petrovna, împărătească a Rusiei (1741–1761), 220, 238
Elveţia, 337
Engel, Johann Christian, 110, 456
Englitera, v. Anglia
Erasmus din Rotterdam, 126
Eriu, cerc, 28
Eszterházy Francisc, 298; – Ioan, 467
Europa (E. Centrală, E. Răsăriteană), 12, 13, 108, 282, 299, 300, 333, 336, 350, 361, 365, 380, 395, 397, 403, 427, 438, 459, 461, 474, 479, 487, 513
Eustatievici, 325; – Dimitrie, 252, 253, 289, 310, 325, 455
Eutropius, 60
Evropa, v. Europa.

F

Facia, 333
Fanar (Fener), cartier din Constantinopol (Istanbul), 403
Fangh, canonic, 467
Făgăraş, cetate, district, domeniu, oraş, Ţara, 18, 133, 134, 143, 152, 155, 171, 172, 175, 178, 181, 182, 186, 187, 196, 198, 201, 210, 219, 227, 231, 237, 248, 266, 448, 462, 471, 522, 533, 539, 551, 566, 580, 581, 585
Feldioara, com. în jud. Braşov, 448
Fel-Diod, v. Geoagiu
Ferdinand I de Habsburg, rege al Ungariei şi Boemiei (din 1526) şi împărat al Sfântului Imperiu roman de naţiune germană (1556–1564), 126, 531, 546, 561
Filipescu, Dimitrie, 420
Fiume (azi Rijeka), 474
Flaccus, nume, 125
Florenţa, – Conciliul de la ~, 164
Forai (Forray), 320
Forgách Francisc, episcop romano-catolic de Oradea, 126
Franceză, Republica ~ 399; v. şi Franţa
Francisc II, ultimul împărat al Sfântului Imperiu roman de naţiune germană (1792–1806) şi împărat al Austriei (1804–1835) sub numele de Francisc I, 68, 366, 380, 381, 479
Franţa, 12, 51, 286, 336, 337, 361–365, 368, 369, 372, 375, 376, 378, 382, 402, 403, 450, 514
Frederic II de Hohenzollern, rege al Prusiei (1740–1786), 270, 339, 365, 395
Fronius, Michael, 52
Fuchs, Marcus, 138

Fulea, Moise, 471
Fundus Regius, v. Pământul Regesc

G

Galaţi, 397, 475
Galeş, sat, com. Sălişte, jud. Sibiu, 237
Galiţia, 430, 431, 460, 581
Gaudenţiu (Gaudentius), episcop de Naïsus, 543, 558
Gavra, Alexandru, 439
Gârbău, com., jud. Cluj, 301
Gebhardi, Ludwig Albrecht, 97, 599
Geczy, Ioan, 16, 545, 560
Gelu, duce, voievod român (sec. 9–10), 15, 60, 544, 549, 559, 564, 573
Geneva, 333, 349
Geoagiu de Sus, com. Geoagiu, jud. Hunedoara, 547, 562
Georgevici, Vasile, 473
Gerando, Attila de ~, 321, 486
Germania, 364–366, 418, 476, 485, 512
Getzi, v. Geczy
Ghenadie II Scholarios, patriarh de Constantinopol (1454–1456, 1462–1463, 1464–1465), 309
Gheorghieni, scaun, 265
Gherla, domeniu, 178, 181, 524, 537, 585
Ghica Grigore II, domn al Moldovei (1726–1733, 1735–1739, 1739–1741, 1747–1748) şi al Ţării Româneşti (1733–1735 şi 1748–1752)
Ghica, Ion, 420
Ghimeş (Ghimeş-Palanca), pas, 304
Gligor, preot ortodox, 428
Goethe, Johann Wolfgang, 365
Golescu, Dinicu, 414; – Iordache,414
Göttingen, 365
Grahi (Gracchus), fraţii Tiberius şi Caius Sempronius Gracchus, 332
Gräser, Daniel, 52
Graz, 474
Greceanu, Radu, 97, 100
Grecia, 107, 407; – antică, 512
Grigore VII (laic Hildebrand de Soana), papă (1073–1085), 526
Gromo, Giovanandrea, 126, 127
Grotius, Hugo, 275
Gura Râului, com. în jud. Sibiu, 448
Gurghiu, domeniu, 59, 306
Gyula cel Bătrân, duce, 15, 544, 559, 560
Gyula cel Tânăr, duce, 544, 560
Gyulay Francisc, 46

H

Habsburg, dinastie, 376–378
Hacquet, Balthasar, 327
Hadik, Andrei, preşedinte al Guvernului Transilvaniei şi general-comandant (1764–1767), 293
Hadrian, v. Adrian
Haemus, denumire pentru Munţii Balcani, 107
Hajnóczy Iosif, 377
Halici, Mihail, 157
Halle, 110, 111, 365
Halmaghi, loan, 54
Halmágyi, Iocotenent, 245
Hamburg, 329
Hann, Friedrich, 467
Hatzfeld-Gleichen, Karl Friedrich Anton, conte ~, 91
Haţeg, cerc, domeniu, district, ţinut, – Ţara, 126, 170, 172, 186, 196, 197, 219, 316, 462, 469, 522, 533
Hălmagiu, district, ţinut, 48, 238, 328
Helvétius, Claude Adrien, 341, 345, 510
Herder, Johann Gottfried, 365, 394
Hermann, Georg Michael Gottlieb von ~, 101
Hermann, Johann Theodor von ~, 50, 52
Herţegovina (Hercegovina), 393
Herzen, Aleksandr Ivanovici, 391
Heyendorf, Michael Conrad von ~, 50, 304
Hissmann, Michael, 103
Hochmeister, Martin, junior, 437
Hochmeister, Martin, senior, 43
Hoffmann, Leopold Aloisiu, 375, 378, 379, 426, 433

Holbach, Paul Henri Dietrich, baron D'Holbach, 344, 345, 355
Hollaky A., 329
Homer, 455, 456
Hondol, sat, com. Certeju de Sus, jud. Hunedoara, 315
Hora, v. Horea
Horea, răscoala lui ~, 29, 33, 40, 42, 43, 45–47, 70, 250, 291, 292, 299, 303–305, 314, 317–319, 321, 323, 324, 330, 331, 333, 403, 416, 427, 428, 444, 453, 459, 479, 480, 486, 487, 493, 498
Horia, v. Horea
Horiatu, v. Horea
Hunedoara, castel, 316; – comitat, 18, 27, 37, 43, 61, 64, 70, 155, 171, 182, 237, 244, 254, 260, 266, 304, 316, 317, 425, 440, 471, 473, 479, 551, 566, 580, 581
Hunfalvy Pál, 110
Huszár, familie, 18, 81, 551, 566

I

Iancu, Avram, 489
Iancu de Hunedoara, ban de Severin (din 1438), voievod al Transilvaniei (1441–1446, 1448), guvernator al Ungariei (1446–1453), căpitan general al Ungariei (1453–1456), 16, 45, 60, 109, 126, 318, 319, 323, 442, 456, 545, 546, 560, 561
Iaşi, 111, 397, 402, 415; sinodul de la ~, 157
Iernut, com. în jud. Mureş, 156
Ieroteu (Hyerotheo), călugăr, 544, 559
Ierusalim, patriarhia de 170, 176
Ighiu, com. în jud. Alba, 249
Ignat, Ion, 46
Iliria, 60
Illésházy Ştefan, 137
Imperiul austriac, 140, 161, 275, 454, 455, 491; v. şi Austria
Imperiul bizantin, 512; v. şi Bizanţ, Imperiul de Răsărit
Imperiul de Răsărit, 107, 108, 544, 559; v. şi Bizanţ, Imperiul bizantin
Imperiul otoman (Imperiul turcesc), 140, 478; v. şi Poarta otomană, Turcia
Imperiul roman, 512, 544, 559
Inochentie Micu, v. Micu Ioan, preot din Aciliu, 237
Ioan, protopop din Sadu, 238, 246
Ioan, protopop din Sălişte, 247
Ioan Corvinul, v. Iancu de Hunedoara
Ioan Huniadi, v. Iancu de Hunedoara
Ioan Sigismund, v. Zápolya
Ioaneş, preot din Galeş, 237
Ioasaf, mitropolit al românilor din Transilvania (1682–1683), 154
Ion Moghilă Basarabă, presupus domn al Moldovei, 235
Iorgovici, Paul, 439,457
Iosif II, rege roman (1764–1790), împărat al Sfântului Imperiu roman de naţiune germană (1765–1790), rege al Ungariei şi Boemiei (1780–1790), 12, 25, 29, 36, 39, 42, 50, 52, 55, 57, 66, 72–74, 76, 84, 102, 260, 268, 270, 272, 275, 284, 287, 290, 306, 312, 313, 317, 320, 329–331, 333, 365, 394, 395, 444, 466, 480, 505, 552, 567, 583
Ipsilanti Alexandru, domn al Ţării Româneşti (1774–1782, 1796–1797) şi al Moldovei (1786–1788), 405, 406
Isabella, principesă a Transilvaniei, soţia lui Ioan Zápolya şi mama lui Ioan Sigismund, 109, 547, 562, 584, 599
Isac II Angelos, împărat bizantin (1185–1195), 107
Islaz, com. suburbană în municipiul Tumu Măgurele, jud. Teleorman, 421
Italia, 395, 403
Izmail (Ismail), fiul lui Silvestru Comanesc, 249, 250

J

Jankovich, Anton, 33, 37, 40, 43, 298
Jassy, v. Iaşi
Jena, 106, 394

Josika, familie, 18, 81, 88, 551, 566, 580; – Anton, 43, 46, 82, 89, 581, 591; – Ştefan, 16, 18, 545, 560

K

Kallyiani, nume, 325; v. şi Caliani
Kálnoki Ieronim, 267
Kama, râu, 108
Kant, Immanuel, 365
Kapus, v. Căpuş
Karlowitz (azi Sremski Karlovci), mitroplia de ~, pacea de la ~, 162, 179, 206, 237, 238, 240, 241, 243, 245, 247–249, 252, 264, 287, 443, 469
Karp, Andreas, 45, 46, 316
Kaunitz, Wenzel Anton, prinţ von Kauntiz-Rietberg, cancelar al Imperiului habsburgic (1753–1792), 44, 51, 241, 242, 274, 285, 380
Kemény Dionisie, 323; – Ladislau, guvernator al Transilvaniei (1758–1762), 246; – Wolfgang, 50
Kendefi (Kendeffi), familie, 18, 81, 551, 566
Klausenburg, v. Cluj-Napoca
Klein, nume, 325
Klotska, v. Cloşca
Kogălniceanu, Mihail, 417, 421
Köhalom, v. Rupea
Kollonich (Kollonitsch, Kollonics), Leopold, cardinal, arhiepiscop de Gran şi primat al Ungariei, 166, 167, 172, 173
Königsboden, v. Pământul Regesc
Kopitar, Bartholomäus (Jernej), 110, 319
Korossy Augustin, 258
Kossuth Lajos, 386, 430
Kövar, v. Chioar
Köváry László, 424
Kraus, Georg, 138
Kufstein, fortăreaţă din Tirol, 238

L

Láday, nume, 325; – Ştefan, 55
Ladislau IV Cumanul, rege al Ungariei (1272–1290), 113
László, nume, 325; – Filoteu, 314
Lateran, Conciliile ~, 525, 529
Laurian, August Treboniu, 323, 415, 417
Lázár Ioan, 72
Lazăr, Gheorghe, 396, 411, 414, 415, 417
Lebrecht, Michael, 103
Leibniz, Gottfried Wilhelm, 364
Leipzig, 474
Lemaitre, 333
Lemberg, v. Liov
Lemeni, Ioan, episcop unit al Transilvaniei (1832/1833–1850), 458, 462, 463, 466, 471, 472
Lenin (Ulianov), Vladimir Ilici, 391
Leonte, Radu, 419
Leopold I, rege al Ungariei (1655–1687) şi Boemiei (1657–1705) şi împărat al Sfântului Imperiu roman de naţiune germană (1658–1705), 18, 164, 197, 238, 321, 519–521, 523, 524, 531, 533, 534, 549, 552, 564, 567, 568, 574, 576, 584, 585, 596, 597
Leopold II, mare duce al Toscanei (1765–1790), rege al Ungariei, al Boemiei şi împărat al Sfântului Imperiu roman de naţiune germană (1790–1792), 12, 17, 378–381, 433, 575, 594
Lépeş Lorand, vicevoievod al Transilvaniei (între 1415 şi 1445), 545, 560
Lessing, Gotthold Ephraim, 365
Leszczyński, Stanislas, rege al Poloniei (1704–1709 şi 1733–1734/1736), 388
Leţ, sat, com. Boroşneu Mare, jud. Covasna, dieta din ~, 134
Liedemann, Samuel, 380
Liov (Lemberg, Lwow), 289, 319, 381
Lipova, 473
Lipsca, v. Leipzig
Livourne, v. Livorno
Locke, John, 336
Lorena, ducat, 388
Louis, v. Ludovic
Lozeau, Paul-Augustin, 346

Lucca, Conciliul de la ~, 137
Lucius Ioan (Dalmatul), 544, 546, 549, 561
Ludovic I de Anjou, cel Mare, rege al Ungariei (1342–1382) şi al Poloniei (1370–1382), 113, 579, 598
Ludovic XIV, cel Mare, rege al Franţei (1643–1715), 336
Ludovic XV, rege al Franţei (1715–1774), 338
Lugoj, 459
Lukaris, v. Chiril
Luneville, 388
Lupaş, Ioan, 599
Luther, Martin, 546, 561

M

Mably, Gabriel Bonnot de ~, 338, 345, 350, 360
Madefalva, v. Siculeni
Maer, vlădica, v. Maior Grigore
Mailat (Mailath) Ştefan, voievod al Transilvaniei (1534–1539, iar în 1539–1540, împreună cu Emeric Balassa), 114
Maior de Dicio-Sânmartin, 325
Maior, Grigore, episcop unit de Făgăraş (1772–1782), 219–222, 252, 257–262; – Petru, 59, 66, 67, 110, 111, 289, 311, 319, 415, 457
Maiorescu, Ioan, 320, 415, 486
Man, Grigore, 265
Maramureş, 58, 147, 171, 179, 246, 581, 584
Maran, învăţător, 459
Marat, Jean Paul, 338, 341
Mardsinai Daniel, 252
Maria Tereza (Theresia), regină a Ungariei, Boemiei şi împărătească a Sfântului Imperiu roman de naţiune germană (1740–1780), 19, 26, 29, 36, 38, 41, 47, 257–259, 272, 275, 283, 284, 446, 552, 567, 568
Marienburg, Georg, 52
Marlin, Iosif, 486
Martini, Karl Anton, 365, 498
Martinovici, Ignatie, 321, 377, 381–383, 426, 427
Marus Várogya, v. Vărădia de Mureş
Marx, Karl, 358, 361
Maryland, stat în SUA, 331
Massa Simon, 138
Matei Basarab, domn al Ţării Româneşti (1632–1654), 407
Matei (Matia, Matias) Corvinul, rege al Ungariei (1458–1490), 16, 45, 109, 114, 126, 318, 319, 442, 512, 545, 546, 560, 561
Maximilian d'Este, 443
Mălinescu, Iordache, 415, 485; – Vasile, 402
Mănăştur, 46
Mărgineanu, Ioan, 489
Mânjina, sat, com. Voineşti, jud. Dâmboviţa, 418
Mediaş, 113, 116, 582
Mehadia, com. în jud. Caraş-Severin, 418
Mehesi, nume, 325; – Iosif, 46, 47, 63, 68, 290, 479; – Petru, 479
Mellini, cardinal, v. Millini
Menumorut, voievod român din Crişana (sec. 9–10), 60
Merişani, com. în jud. Argeş, 171
Meseş, Munţii Meseşului, 297
Meslier (Mellier), Jean, 360
Mesteacăn, sat aparţinând oraşului Brad, jud. Hunedoara, 317
Metternich (Metternich-Winneburg), Klemens, prinţ Wenzel von ~, cancelar al Imperiului habsburgic (1821–1848), 459
Michaelis, v. Mihai Viteazul
Micu, familie, 235; – Ion Inochentie, episcop unit al Transilvaniei (1729–1751), 179, 180, 183, 184, 186, 188, 191, 192, 194, 195, 203–205, 207, 208, 211, 213, 220–230, 233, 235, 236, 250, 251, 254, 256, 258, 259, 261, 263, 267–269, 288, 289, 306, 309, 329, 415, 442, 465,

490–493, 495, 496, 500, 504, 506, 542; – Samuil, 67, 175, 205, 212, 258–262, 288, 289, 291, 310, 313, 317, 318, 322, 327, 334, 340, 455, 457, 494; – Toma, 235
Micul, Constantin M. Basarabă, 235
Miercurea Sibiului, com. în jud. Sibiu; scaun, 582
Mihai cel Viteaz, v. Mihai Viteazul
Mihai Viteazul, domnul întregitor al Ţărilor Române, 105, 131–142, 147, 151, 157, 175, 230, 232, 255, 323, 416, 421, 442, 453, 454, 456, 491
Mihai Vodă Viteazul, v. Mihai Viteazul
Mihalcea (Caragea), mare ban în Ţara Românească, 132, 137
Mihalţ, com. în jud. Alba, 322
Mihăleni (Mihăileni), sat, com. Buceş, jud. Hunedoara, 302, 316
Mikó Francisc, 137
Miles, Joannes, 268
Milescu, Nicolae spătarul, 395
Milkovia, episcopat, 547, 562
Millei, Ştefan, 127, 153
Millini, Mario, cardinal, 221
Mirabeau, Honoré Gabriel Requeti, conte de ~, 375
Mirăslău, com. în jud. Alba, lupta de la ~, 133–135, 137
Mircea cel Bătrân, domn al Ţării Româneşti (1386–1418), 323
Mocod, sat, com. Nimigea, jud. Bistriţa-Năsăud, 265
Moesia, 107,108
Moga, Vasile, episcop ortodox al Transilvaniei (1810/1811–1845), 456, 458, 463, 470, 471
Mohács, lupta de la ~, 109
Moldova, 125, 129, 131, 132, 136, 140, 141, 163, 176, 206, 215, 216, 220, 221, 235, 240, 242, 251, 255, 263, 264, 278, 295, 303, 304, 311, 395, 397, 399, 402, 403, 408, 415–419, 439, 444, 445, 447, 450, 453–455, 459, 474, 475, 477, 478, 487
Molnar, v. Piuariu-Molnar
Molnar, Ilie, 489
Molnar de Müllersheim, v. Piuariu-Molnar
Monea, Ionaş, 210
Monorai, Ioan, 319, 320
Montesquieu, Charles de Secondat, baron de La Brède et de ~, 275, 336–338, 340, 349, 352, 376, 389, 395, 425, 512
Moravia, 268, 282, 299
Morelly, comunist utopist francez, 344
Moschonas, Leonte, 212
Moscova, 210
Müller, Jakob Aurelius, 52
Muntenegru (Crna Gora), 393
Muntenia, 129, 487; v. şi Ţara Românească
Münzer (Müntzer), Thomas, 330
Murăşiu, v. Mureş
Mureş, râu, 265, 489;— scaun, 31, 48, 133, 239, 280, 317
Murgu, Eftimie, 110, 415, 418, 421, 488

N

Nagyszegi Gavril, 175
Naláczi, familie, 18, 81, 88, 551, 566, 580; – Iosif, 581
Nandra, Ioan, 443
Napoleon I Bonaparte, împărat al Franţei (1804–1814 şi 1815), 399, 402–404, 438
Náprágyi Demetrius (Demeter), episcop, 119, 126, 135, 136
Naum, Theodor A., 558
Năsăud, 53, 67, 265, 267, 469
Neagoe, Ştefan, 459
Neculce, Ion, 395
Negri, Costache, 418
Negrunatu, v. Radu Negru Vodă
Nemeş, Ioan, 479
Nenadovici Pavel, episcop al Aradului (1748–1749), mitropolit de Karlowitz (1749–1768), 238, 243, 244

Nepos, sat, com. Feldru, jud. Bistriţa-Năsăud, 268
Neugeboren, Daniel, 52
Niceta, episcop de Remesiana, 543, 558
Nicoară, Moise, 439, 457
Nicodim, călugăr, 238
Nicolae din Balomir, v. Pop
Nitra, comitat, 26
Nocrich, com. în jud. Sibiu, 582
Noru, v. Radu Negru
Novacovici Dionisie, episcop ortodox al Transilvaniei (1759/1761–1767), 241, 242, 248, 251, 253, 255, 257; – Ştefan, 69

O

Oancea, Ion, 237
Oarda, localitate componentă a municipiului Alba Iulia, jud. Alba, 196
Obradovici, Dimitrie (Dositei), 393
O'Donell-Tyrconnel, Carol Claudiu, preşedinte al guvernului Transilvaniei şi general-comandant (1767–1770), 293
Odorhei, 42, 49, 72, 470
Oichi, Vasile, 265
Olahus Nicolaus, 16, 60, 109, 126, 127, 442, 545, 561; – Matei, 545, 561
Olanda, 284, 297, 337, 349, 476
Olsavszky, Mihail Manuil, episcop unit rutean, 215–217
Oltenia, 179, 407, 474
Oprea, păcurar, 205; – Nicolae din Sălişte, 237, 238
Oradea, 28, 56, 67, 126, 262, 279, 289, 426, 427, 438, 458, 599
Orăştie, 212, 242, 266, 279, 304, 478, 545, 561
Orghidan, Gheorghe, 475; – Radu, 476; – Rudolf, 475
Orlat, com. în jud. Sibiu, 266, 469
Orosz, regiment, 58
Orşova, 266

P

Padova, Padua, 115
Pannonia, 581
Pap, Aron, 46, 56, 66, 335; – Ladislau, 45, 46, 55–57, 316, 317, 325, 327
Papiu-Ilarian, Alexandru, 323, 483, 489
Para, Ioan, 53–56, 59, 66–68, 441
Paris, 115, 324, 398, 414, 417, 421
Partium, 145
Parva, com. în jud. Bistriţa-Năsăud, 268
Patachi (Giurgiu-Patachi), Ioan, episcop unit din Transilvania (1715/1721–1727), 178
Patavy, v. Padova
Pater, Ianoş, 175
Paul cel Mare (Paulus Magnus) de Vayda Haza, 15, 58, 545, 560
Paulucci, Camillo Marlini, cardinal, nunţiu papal la Viena, 213
Pământul Crăiesc; – Regesc, 114, 147–149, 153, 154, 541, 573, 579; – Săsesc, 118, 120, 482; – Fundus Regius, 20, 51–53, 58, 105, 106, 114, 123, 179, 180, 185, 188, 195, 201, 202, 215, 227, 229, 234, 237, 265, 279, 280, 287, 442, 445, 447, 448, 461–464, 466–469, 471, 474, 476, 478, 505, 582, 583, 592
Pământul Nobililor; – Ungurilor, 120
Pământul Secuiesc, 114, 118, 120, 149, 573, 583
Pennsylvania, stat în S.U.A., 332
Pera, cartier în Constantinopol (Istanbul), 403
Pesta, 26, 368, 375, 380, 474, 488
Pestiş (azi Pestişu Mic, sat, com. în jud. Hunedoara), 71
Petersburg, 184
Petrovici, Petru, episcop al Aradului (1784–1786) şi apoi al Timişoarei (1786–1800), 290
Petru, ţar vlaho-bulgar (1187–1197), 108
Petru I, cel Mare, ţar (1682–1721) şi împărat (1721–1725) al Rusiei, 176, 389

Petru Rareş, domn al Moldovei (1527–1538 şi 1541–1546), 131, 232
Pind (Pindos), munţi, 107
Piuariu-Molnar, Ioan, 67, 289, 290, 295, 314, 325
Poarta otomană, 409; v. şi Imperiul otoman, Turcia
Poiana Sibiului, com. în jud. Sibiu, 279
Pojon, Posonii (azi Bratislava), 305
Polonia, 140, 163, 197, 352, 387, 388, 418, 484, 487, 512, 524, 532
Pop, nume, 325; – George, 219; – Hagi Constantin, 434, 474; – Nicolae din Balomir, 214, 217, 218, 220, 238; - Nicolae din Biia, 213; – Ştefan, 259; Zenobie, 474
Popa, Chirilă, 301; – Onu, 316; – Staicul din Şcheii Braşovului, 155; – Toader din Ţebea, 316
Popescu, Poperski, Mihail, 304
Poplaca, com. suburbană a municipiului Sibiu, jud. Sibiu, 279, 448
Popovici, nume, 325; – Dumitru, 315; Ioan, 315; – Sava, 313
Possevino, Antonio, 127
Poteca, Eufrosin, 414
Pray George (György), 58, 545, 560, 591
Prefectura Ilirică, 60
Preiss, Francisc, 45, 294
Prejmer, com. în jud. Braşov, 138
Principatele Dunărene, v. Principatele Române
Principatele Române, 324, 454, 459
Protogen, episcop de Sardica, 543, 558
Prusia, 240, 329, 364, 365, 378, 379, 398
Pufendorf, Samuel von ~, 96, 275, 364
Pugaciov, Emelian Ivanovici, 390

R

Rabutin de Bussy, Jean Louis, 168
Radişcev, Aleksandr Nikolaevici, 389, 391
Radu Negru (Negru Vodă), primul domn legendar al Ţării Româneşti, 97
Radu Şerban, domn al Ţării Româneşti (1601, 1602–1610, 1611), 105, 138
Rákóczi Francisc II, principe al Transilvaniei (1704–1711), 28, 119, 176, 186, 273; – Gheorghe I, principe al Transilvaniei (1630–1648), 105, 118, 151, 152; – Gheorghe II, principe al Transilvaniei (1648–1660), 105, 118, 151, 546, 561
Răşinari, com. suburbană în municipiul Sibiu, 196, 279, 313, 446, 523
Răutu, Leonte, 419
Râm, v. Roma
Râmnic, episcopia de ~, 179, 252, 407
Recea, com. în jud. Braşov, 469
Rednic, Atanasie, episcop unit al Transilvaniei (1764/1765–1772), 222, 256, 257, 259, 263
Regatul englez, 337; v. şi Anglia
Reghin, 489
Remetj, nume, 325
Resinar, v. Răşinari
Rettegi, Gheorghe, 254
Reycherstorffer, Georg von ~, 119, 125
Ribiţa, com. în jud. Hunedoara, 302
Riedel, Friedrich Justus, 366
Rivoli, lupta de la ~, 267
Robertson, 97
Robespierre, Maximilien de ~, 339, 346, 347
Rodna, com. în jud. Bistriţa-Năsăud; district, 265, 266, 479
Roma; Biserica Romei, 60, 126, 160, 163, 164, 166–168, 173, 176–178, 186, 211, 213, 214, 218, 220–222, 236, 255, 260, 267, 288, 289, 314, 332, 444, 491, 516, 546, 561; noua Romă, 420
Roman, Alexandru, 415, 489
România, 455
Romos, com. în jud. Hunedoara, 280
Romuli, com. în jud. Bistriţa-Năsăud, 268
Romulus, fondatorul legendar, alături de fratele său Remus, al Romei, 268

Rosenfeld, Johann Friedrich von ~, 51, 52
Rosetti-Roznovanu, Iordache, 405
Roşia (Roşia Montană), com. în jud. Alba, 302
Roth, Daniel, 453, 486; – Ştefan Ludwig, 320, 486
Rousseau, Jean-Jacques, 285, 336, 338, 345, 347, 350, 354, 360, 376, 395, 425, 507, 510
Roux, Jacques, 346
Roznovanu, Nicolae, 414
Rudeanu, Teodosie, 132, 137
Rudolf II, rege roman (din 1575), rege al Boemiei (1576–1608) şi împărat al Sfântului Imperiu roman de naţiune germană (1576–1612), 531
Rupea, 100, 582, 583
Rupensis, Sedis, v. Rupea
Rusia, 220, 232, 238, 240, 241, 252, 264, 269, 294, 387, 389, 391, 398, 399, 404, 408, 454

S

Sabaesiensis Locis, v. Şebeş
Sadu, com. în jud. Sibiu, 180, 279
Saint-Just, Louis de ~, 347
Salan, duce, 60
Salonta, cerc, 28
Salva, com. în jud. Bistrita-Năsăud, 265, 268
Sarai, Visarion, 208, 209, 215, 221, 237
Satu Mare, – comitat, 128, 426; Sătmar, 246
Saul, Gheorghe, Serdariul, 262
Sava, mitropolit, v. Brancovici Sava
Sălişte, oraş în jud. Sibiu, 208, 237, 279, 449
Săsciori, com. în jud. Alba, 303
Sâmbăta de Jos, sat, com. Voila, jud. Braşov; domeniu, 178,181
Schackmin, Heinrich, 304
Schiller, Friedrich, von 365
Schlözer, August, 106
Schuller, Carol, 466, 467
Schuster, Andreas, 101
Schwartner, Martin, 318, 319
Scitia, 301
Sebeş, 105, 137, 154, 221, 582
Seceni, v. Széchenyi
Seghedin, 92
Seivert, Johann Friedrich, 52
Semlin, 474
Serbia, 107, 393, 402, 512
Severin, v. Banatul ~
Sibiu, comitat, – oraş, – scaun, 40, 46, 49–51, 56, 120, 134, 139, 171, 175, 176, 187, 195, 217, 230, 242, 246, 247, 262, 266, 279, 280, 282, 290, 299, 424, 434, 441, 443, 446, 448, 449, 461, 463, 466, 469–474, 477, 483, 484, 496, 545, 561, 582
Siculeni (Madefalău), com. în jud. Harghita, 266, 321
Sieyès, Emmanuel, Joseph, 354
Sighişoara, 114, 156, 279, 582
Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (1387–1437), rege roman (din 1410), rege al Boemiei (1419–1421 şi 1436–1437) şi împărat al Sfântului Imperiu roman (1433–1437), 125
Silezia, 282, 299
Silvaş, mănăstire, episcopat, 254, 455, 584
Simigianus (Somogyi) Ambrosiu, 138
Simion Ştefan, mitropolit ortodox al Transilvaniei (1643–1656), 129, 157
Sirmiu (Sirmium, Srem), regiune istorică în Iugoslavia, 393
Siskowich, Josef, 265
Siulutiu, v. Sterca Şuluţiu
Slavonia, 168, 393
Slimnic, com. în jud. Sibiu, 448, 449
Slovacia, 138, 289
Socinus, Faustus (Sozzini Fausto), 546, 561
Sofronie din Cioara, călugăr, 244–250, 252
Solnoc, comitat, 473; – Interior, Dinlăuntru, 40, 215, 470; – de Mijloc, 40
Someşu Mare, râu, 148
Somogyi, v. Simigianus
Sonnenfels, Josep von ~, 365, 498
Sopron, 531
Soterius, Georg, 52, 469

Sparta, 26
Spielmann, Anton, 91
Spleni (Splényi), regiment, 58
Stader, general, 46, 56
Statele Unite ale Americii, 328, 332
Sterca Şuluţiu, Alexandru, episcop (1850/1851–1853) şi mitropolit unit din Transilvania (1853–1867), 462; – Iosif (de Cărpeniş), 323
Stiria, 299
Stojanich, Ignaz, 316
Strasbourg, 299
Strigoniu, arhiepiscopia de ~, 172, 545, 561
Sturdza, Dimitrie, logofăt, 399
Sulzer, Franz Joseph, 106, 110
Svartner, v. Schwartner
Swieten, Gottfried van ~, 276
Szabolcs, comitat, 72
Szakadati, nume, 325; – Ioan, 268
Szamosközy Ştefan, 136–138
Szechenyi István, 485
Szekely Moise, principe al Transilvaniei (1603), 137
Székelyföld, v. Pământul Secuiesc
Szentpáli Elek, 29
Szilvas, v. Silvaş
Szlávy Gheorghe, 427
Szamosújvár, v. Gherla

Ş

Şard, sat, com. Ighiu, jud. Alba, 249
Şcheii Braşovului, 105, 155, 179, 248
Şelimbăr, com. suburbană în municipiul Sibiu, lupta de la ~, 133, 136, 138, 139
Şibot, com. în jud. Alba, 279
Şieu, râu, 265
Şimleu (Şimleu Silvaniei), 41, 462
Şinca Mare, scaun, 329, 473, 582
Şincai, nume, 325; – Gheorghe, 67, 110, 260, 262, 263, 268, 289, 290, 312, 313, 316, 325, 327, 426, 440, 455
Şoimuş, com. suburbană în municipiul Deva, jud. Hunedoara, 71
Ştefan IV Duşan, rege al Serbiei (1331–1355), 393
Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1457–1504), 136, 323, 455
Ştefan I «cel Sfânt», rege al Ungariei (997/1001–1037), 15, 387, 512, 526, 535, 536, 544, 560, 573
Ştefan Mâzgă, pretendent la tronul Moldovei (1566–1568), 127
Şuluţiu, Avram, 303

T

Tancsics Mihail, 387
Tartler, Johann, 52
Tălmaciu, com. în jud. Sibiu, 279
Tăutu, Ionică, 411
Târgovişte, 132
Târgu Mureş, 114, 130, 280, 472, 489
Târnava, comitat, 31, 32, 48, 280, 480
Târnave, regiune, 489
Telciu, com. în jud. Bistriţa-Năsăud, 265
Teleky Samuel, cancelar, 68, 69, 447
Temistocles (Themistokles), om politic şi general atenian, 456
Teodosie, v. Rudeanu Teodosie
Teodosiu I cel Mare (Flavius Theodosius), împărat roman (379–395), 60, 108
Teofil, mitropolit ortodox al Transilvaniei (1692–1697), 164–167
Terlaici, Grigore, 92
Terra Blachorum, 97
Terra Saxonum, 104; v. şi Pământul Crăiesc
Terra Siculorum, v. Pământul Secuiesc
Tesalia, 107
Theodosie, mitropolit al Ţării Româneşti (1668–1672 şi 1679–1708), 170, 494
Theotim (Theotimos), episcop de Tomis, 543, 558
Thököly Emeric, principe al Transilvaniei (1690–1691), 105; – Sava, 110
Tholdalagi Ladislau, 427
Tholdi, contesă, 50
Thomann, concipist, 294

Timariu, Mihail, 66
Timiş, comitat, 473
Timişoara, 48, 279, 438, 458, 461, 471, 473
Timon, Samuel, 544, 559
Tirimia Mică (azi Tirimioara, sat, com. Gh. Doja, jud. Mureş), 73
Tirnavia (azi Trnava, Slovacia), 180, 260, 394
Tirol, 238
Tisa, râu, 58, 239, 457
Todoran, Tănase, 265
Tohan, 476
Toma de Spalato, 392
Topa, Chiril, 54
Tophaeus, Mihail, 154
Toscana, mare ducat, 380; – regimentul Leopold de ~, 58
Tracia, 108, 402
Traian (Marcus Ulpius Traianus), împărat roman (98–117), 60, 62, 107, 184–186, 195, 197, 235, 262, 290, 402, 455, 532, 543, 558
Transilvania: passim
Trăscău (azi Rimetea, com. în jud. Alba), 303
Trei Scaune, comitat, 280, 470
Trenčin, 138
Trento, Conciliul de la ~, 535, 537
Triest (Trieste), 474
Tudor Vladimirescu, 405, 408, 410, 413, 416, 420, 440, 479
Tuhutum, căpetenie maghiară (sec. 9–10), 15, 17, 19, 60, 62, 64, 108, 442, 444, 507, 544, 545, 549, 551, 553, 559, 560, 564, 567, 568, 573, 581
Tulcea, 475
Turcia, 408, 454; v. şi Imperiul otoman, Poarta otomană
Turda, comitat, – oraş, 40, 113, 116, 120, 134, 280, 303, 304, 323, 444, 453
Türi Ladislau, 427
Turnu Roşu, trecătoare şi com. în jud. Sibiu, 55
Tyrnavia, v. Tirnavia

Ţ

Ţara Banatului, 444; v. şi Banat
Ţara Bârsei, v. Bârsa
Ţara Haţegului, v. Haţeg
Ţara Moldovinească, v. Moldova
Ţara Muntenească, v. Ţara Românească
Ţara Oltului, v. Făgăraş, Ţara ~
Ţara Românească, 108, 123, 125, 129, 131–133, 136, 138, 140, 163, 175, 176, 178, 180, 198, 206, 210, 215, 216, 220, 235, 238, 240, 242, 249–251, 255, 263, 264, 278, 295, 303–305, 311, 328, 395, 397, 402, 404, 405, 416, 417, 419, 439, 442, 444–447, 449, 450, 453, 455, 459, 474, 475, 478, 487, 488
Ţara Transilvaniei, 129
Ţara Ungurească, 439
Ţările de Jos, 336
Ţările Române, 133, 140, 153, 190, 230, 251, 252, 262, 269, 294, 447, 454, 476
Ţebea, sat, com. Baia de Criş, jud. Hunedoara, 316
Ţichindeal, Dimitrie, 439, 457
Ţirca Ioan (Iov), mitropolit al Transilvaniei (1707), 169, 176

U

Uhlfeld, Anton Korfitz, conte ~, cancelar de stat (1742–1753), mareşal suprem al Curţii imperiale de la Viena, 221, 242, 243
Uladislai, v. Vladislav
Ungaria, 12, 15, 23, 25, 32, 39, 40, 42, 48, 58, 107, 109, 119, 126, 151, 156, 238, 239, 248, 272, 274, 276, 279–281, 289, 293, 299, 301, 318, 319, 330, 336, 368, 369, 372, 375–378, 382, 386–388, 393, 422, 423, 425, 426, 428, 429, 431, 453, 457, 475, 478, 490, 512, 519, 523, 544, 545, 557, 559–561, 572, 581
Ungrovlahia, v. Ţara Românească
Universitatea săsească, 52, 464, 468
Ureche, Grigore, 395

V

Vad, episcopie, 584
Vaillant, Jean Alexandre, 399, 416, 420
Valachia, 139, 333, 403, 444, 454; v. şi Ţara Românească
Valachia Magna, 108
Valahia Mare, 403
Varlaam, mitropolit al Moldovei (1632–1653), 157
Varos, v. Orăştie
Varşovia, 388
Vaţa (Vaţa de Jos), com. în jud. Hunedoara, 427
Văcărescu, Barbu, 405
Vărădia de Mureş, com. în jud. Arad, 523
Vârşeţ (Vršac), 458
Verancius (Verancsics), Anton, 119
Vergniaud, Pierre-Victurnien, 346
Verner (Werner), pseudonimul lui Woronicz J. Vicentius, comite, 58
Vidra, com. în jud. Alba, 461
Viena; Curtea de la ~, 24, 46, 47, 53, 55, 56, 67, 68, 115, 141, 162, 166, 171–173, 175, 178, 180, 184, 187, 194, 199, 209–211, 213, 215, 217, 219, 220, 222, 233, 235, 237, 239, 244, 258, 260, 262, 276, 277, 289, 290, 297, 334, 365, 373, 374, 382, 417, 430, 433, 444, 447, 449, 450, 454, 469, 474, 476, 511, 539, 598
Viennae, v. Viena
Vilara, Alexandru, 408
Vinţ (Vinţu de Jos), com. în jud. Alba, 73
Vitéz, B., 55; – nume, 325
Vâlcele, com. în jud. Covasna, 418
Vlad Dracula, v. Vlad Ţepeş
Vlad Ţepeş, domn al Ţării Româneşti (1448, 1456–1462, 1476), 318, 319
Vladimirescu, v. Tudor Vladimirescu
Vladislav (Ulászló) II Jagiełło, rege al Boemiei (din 1471) şi al Ungariei (1490–1516), 442, 531, 584, 599
Vlad-Voievod, v. Vlad Ţepeş
Vlasits, Franz, comisar, 479
Volga, fluviu, 108
Voltaire (François-Marie Arouet), 275, 336, 338, 339, 349, 360, 389, 395, 514
Vopiscus Flavius, presupus istoric roman, 96
Vulcan Samuil, episcop unit de Oradea (1806/1807–1839), 439,458

W

Wallis, Francisc Anton Pavel, conte de ~, preşedinte al guvernului Transilvaniei (1732–1734), 190
Walter, 332
Waras, v. Orăştie
Weimar, 330
Weiss, Michael, 139
Wekhrlin, Wilhelm Ludwig, 330
Werner, Cari, 419
Wesselényi Nicolae (Miklós), 427, 429–431, 470, 487
Wien, v. Viena
Windisch, Karl Gottlieb, 424
Wolff, Christian, 275, 364
Woronicz, Janusz, 419

Z

Zagra, com. în jud. Bistriţa-Năsăud, 265
Zagreb, 474
Zamosius Stephanus, v. Szamosközy
Zápolya, Ioan, voievod al Transilvaniei (din 1510) şi rege al Ungariei (1526–1540), 109; – Ioan Sigismund, principe al Transilvaniei (1541–1551 şi 1556–1571), 109, 127
Zarand, 27, 37, 48, 61, 70, 244, 295, 314, 316, 317, 470, 473, 479
Závodsky, Georgius, 139
Zărneşti, 448
Zichy Károly, conte, 72
Zlatna, 150, 244–246, 296, 299, 317, 461, 480

TABLA DE MATERII

Prefaţă 9
Importanţa memoriului 11
Cuprinsul memoriului 14
Soarta memoriului 25
Dărâmarea regimului iozefin 25
Acţiunea românească 53
Agitaţii ţărăneşti 70
Dieta din 1790–1791 74
O nouă încercare 85
Prelungire în polemici 94
Sistemul politic al Principatului 112
Geneza noţiunii de „naţiune română" în Transilvania 122
Momentul Mihai Viteazul 131
Evoluţia raporturilor în secolul al XVII-lea 142
Unirea cu biserica Romei 160
Instaurarea regimului austriac 160
Unirea cu biserica Romei 163
A doua diplomă a Unirii 172
Semnificaţia Unirii 176
Iniţiatorul luptei politice naţionale a românilor din Transilvania:
Inochentie Micu 180
Obiectivele acţiunii lui Inochentie Micu 180
Reacţiunea împotriva acţiunii lui 188
Reluarea acţiunii sub Maria Tereza: Supplex Libellus 194
Dieta din 1744 204
Chemarea la Viena 208
Acţiunea din exil 213

Importanţa luptei lui Inochentie Micu 223
Formele de luptă după Inochentie Micu 237
Mişcarea lui Sofronie 244
Lupta în sensul programului politic 256
Înfiinţarea regimentelor româneşti de graniţă 263
Despotism luminat – iozefinism 270
Reformismul lui Iosif al II-lea 275
Consecinţele iozefinismului pentru români 286
Momentul răscoalei lui Horea 292
Sensul social al răscoalei 292
Sensul ei naţional 300
Intelectualitate şi popor 309
Texte demonstrative 309
Atitudinea faţă de răscoala lui Horea 314
Atitudini străine 327
Ideile noi social-politice la origini: Franţa cu deosebire 335
Luminismul 335
Libertatea 340
Egalitatea 341
Suveranitatea poporului 348
Difuziunea noilor idei 364
Receptarea în Ungaria 366
Mişcarea iacobină 381
Noile idei în Polonia, Rusia 387
La sârbo-croaţi, cehi, slovaci 392
Receptarea noilor idei la noi 395
În Ţara Românească şi Moldova 395
În Transilvania 422
Forme de acţiune politică în continuare 438
Consideraţii finale 491
Supplex Libellus e un act revoluţionar? 498
E un act retrograd? 500
Problema temeliilor istorice ale memoriului 510
Anexe 519
Indice de nume şi locuri 600

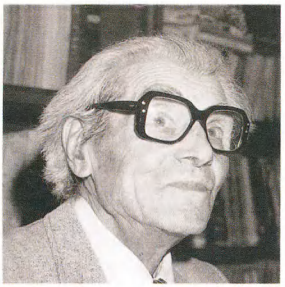

La capătul unui impresionant şi îndelungat efort creator, guvernat permanent de erudiţia informaţiei şi vigoarea intelectuală a analizei, Acad. prof. univ. dr. DAVID PRODAN (13 martie 1902, Cioara - azi Săliştea, jud. Alba - 11 iunie 1992, Cluj-Napoca) ne-a lăsat moştenire lucrări remarcabile. Citām numai câteva dintre contribuţiile sale fundamentale: *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj şi Turda*, Cluj, 1938; *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul XVIII*, Sibiu, 1944; *Supplex Libellus Valachorum,* Cluj, 1948 (Ed. nouă, refăcută, Bucureşti, 1967; cu subtitlul *Din istoria formării naţiunii române*, ed. nouă cu adăugiri şi precizări, Bucureşti, 1984); *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, 3 vol., Bucureşti, 1967-1968; *Urbariile Ţării Făgăraşului,* 2 vol., Bucureşti, 1970-1976; *Răscoala lui Horea*, 2 vol., Bucureşti, 1979 (ed. nouă, revăzută, 2 vol., Bucureşti, 1984); *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII,* 2 vol., Bucureşti, 1986-1987; *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700-1848*, Bucureşti, 1989; *Din istoria Transilvaniei. Studii şi evocări,* Bucureşti, 1991; *Transilvania şi iar Transilvania. Consideraţii istorice,* Bucureşti, 1992.

„În istorie am pornit deci ca arhivist, am crescut în masele documentare ale arhivelor, în praful documentelor, meserie căreia i-am rămas credincios până la capăt. Toată activitatea mea s-a alimentat, a crescut din masa documentaţiei.

Dată fiind natura documentaţiei, m-am stabilizat în istoria Transilvaniei, am frecventat multă bibliografie istorică maghiară. Mentorul adevărat istoric însă mi-a fost cartea franceză, numele ilustre ale istoriografiei franceze. Am crescut desigur la şcoala istoriografiei româneşti, a literaturii române. Orizontul istoric, orizontul culturii în genere mi l-am lărgit autodidact la luminile Occidentului.

Scrisul l-am deprins mai mult din lecturi decât din vreo şcoală. Am învăţat gramatică latină, gramatică ungurească, nicicând gramatică românească. Aceasta s-a impus empiric, din ambianţa culturală în care am crescut.

Am avut prieteni de condei, am consumat multă literatură, artă, arte plastice, muzică de toate naturile, clasică, populară. Specialitatea e doar meserie dacă nu face cât de cât legătura cu cultura mare". (*Memorii*, Bucureşti, 1993, p. 107).

www.edituraenciclopedica.ro

9 789734 504336